ספר פאלניץ'

מבחר טקסטים

העורך: דוד שטאקפיש

יצא לאור על ידי ארגון יוצאי פאלניץ בישראל, החברה 'אוטבוצק-פאלניץ-קורצ'ב' בצרפת ובני עירנו בחו"ל,

תל אביב, ינואר 1967.

המהדורה הדיגיטלית מבוססת על "ספר פאלניץ' " באידיש/עברית

תוכן

מפה 6

פתח דבר – טוביה לטוביצקי 8

חלק א' (יידיש במקור)

א. היסטוריה, מנהגים ודימויים 10

לתולדותיה של העיר 10

ראשיתה של העיר - מרדכי בן גיל (וונגל) 11

עיירה מפורסמת - שלמה אדיבי (שלומק פרידמן) 12

פאלניצ'ה בזכרוני - חייצ'ה גורפינקל 13

דרך ארוכה – הרשעל גרינבוים 15

זיכרונות משנות הנעורים - משה שלכטר 18

זיכרונות, תמונות ודמויות מפאלניץ - אלי סולניצקי 19

"וורשה שוכנת סמוך לפאלניץ" - אליעזר דומב 37

זכרונות ממלחה"ע הראשונה - שמחה סולניצקי 39

זיכרונות - מניה מיודובסקה 44

פאלניצ'ה, פאלניצ'ה שלי - הרש גולדפינגר 45

טיול בעיירה - אברם רינג 49

ווינבוזנה, עיירה ענייה ויפה... - יענק'ל פונצ'ק 54

ב. מפלגות, ארגונים ומוסדות 58

יידיש ולאומיות - ח. מיאדובסקי 58

הקהילה, פרנסיה ועובדיה - זופיה גולדברג 59

מרכז אידיאלים ותרבות - יענק'ל ביאלה (ביאלוברודה) 61

חסידים, ציונים וקומוניסטים - מרדכי בן גיל 63

המפלגה הקומוניסטית בפלאניץ ובמסמכים - אסתר מארק (2) 67

המפלגה הקומוניסטית והאיגודים המקצועיים - אלי סולניצקי 73

זכרונות של בונדיסט - מלך פסקלינסקי 79

איגוד בעלי המלאכה ומועדון הספורט - י. ז'ברק 80

מוסדות תורה וצדקה - חנינא שטרן 83

האיגודים המקצועיים - שמחה סולניצקי 84

"תזמורת סקרא" התמרדה - אברם רינג 85
איגוד האופים - שמואל קמיונקובסקי 86
המשימה הראשונה, יום עבודה בן 8 שעות - אהרון זוכמן 87

ג. אישים, דמויות, טיפוסים אנושיים 89
הרב פינקלשטיין ואחרים 89
שלמה לייטמן 90
חיים אנקרמן – פרופ' ב. מארק 106
שמעון הרש השוחט - י. ז'רבאק 108
משפחת יבלונוביץ - בתיה חרמוני 108
ישארו בזכרוננו - מניה יעלן 109
על דמויותינו - ח. גולדברג 112
העיירה כולה אהבה אותו - יעקב דומב 115
לייבשל גלזר ומנדל סטביאק - מלך פסקלינסקי 117
אבי המנוח הלל כץ - רייזל כץ 118
מרדכי דוד בראון - יוסף בראון 119
עשייה למען הציבור - מיכאל יצחקי 119
האופים של פאלניצה - שמואל קמיונקובסקי 121
בית אבי - גילה בן גיל 122
משפחה ציונית בהחלט - שושנה בראון -זוכמן 123
הערבים הכחולים של חברי אברהמ'ל זילברשטיין - גרשון סגל 123
רבני פאלניצ'ה, פעילים ויהודים מן השורה - מרדכי חיים בן-גיל (וונגל) - חיפה 125

ד. שואה ומאבק 140
בלתי אפשרי לשכוח אתכם... - ציפורה סטליק (פלה זילברשטיין) 140
הרס פאלניצ'ה במקורות שונים - ב. מארק 141
23 מסמכים מספרים סיפורם - ד. שטקפיש 144
במחנות ההשמדה ובגטאות - שלמה דורפמן 156
זכרונות משנות המלחמה - גוטה גולדשטיין – פרידמן 157
בגטו פאלניצה - חנה ילן 160

ימי הדין - פלה סרבניק (ניסנבאום) 160
יומן מסע - דב ונגל 166
קהילה יהודית נהרסה - הרש גולדשטיין 164
בימים הראשונים של מלחמת העולם השנייה - יצחק מילשטיין 170
בדרכים ובקרב - חיים גולדברג 172
ברחתי מטרבלינקה - יעקב אקרמן 177
בגטו ובצד הארי - ברוך גולדשטיין 185
עיירה יהודית הפכה לתל חורבות - שמואל קמיונקובסקי 203
אותם ימים נוראים - הינדה בז'פיאסניק 206
מיכלין – בסיס פרטיזנים יהודים - פרופ' ב. מארק 211
ההתנקשות בגנרל האס.אס. פישר בפאלניץ' 212
פאלניצאים בצרפת בתקופת מלחמת העולם השנייה 214
פלניצאי בפריז בזמן הכיבוש הנאצי - יענק'ל קלימבֶּרג 215
יום ראשון של חופש - חיים-יצחק (איצ'ל) גולדשטיין 216
על ה"קו" - ד"ר צ.' צאצ'קס 218

בני פאלניץ בישראל ובתפוצות 211
פעילות ארגון יוצאי פאלניץ בא"י בשנים 1948–1965 – חיים גודלברג - ישראל פינקלשטיין 211
פעילותה של העמותה 'אוטבוצק ,פאלניץ, קוטצ'ב', בצרפת- שלום גולדשטיין, אלי סולניצקי 227

חלק ב' (עברית במקור)

אנשים ומאורעות 231
אלון בכות - אברהם פרידמן 231
מההווי החסידי והציוני - מרדכי בן-גיל 323
סניף "החלוץ" בפאלניץ - חיים מיודקובסקי 326
ברית דמים (על בית"ר בפאלניץ) – גרשון סגל 328
תנועת השומר הצעיר - רניה ארנון-מילר 330
הקופסא הכחולה (לזכר אחי שרוליק) - פנינה ברן 333
בית-הספר "בית יעקב" - דבורה רוז'ה-שדלצקי 334

בבית – הספר - לאה קרויטהמר-ליברמן 337

אישים 338

הרב פנחס פינקלשטיין ז"ל - שמואל רוטשטיין 338

הרב פנחס פינקלשטיין ז"ל – אב"ד בפאלניץ - מ.ש. גשורי 342

משפחת יבלונוביץ 343

אלתר ישראל ליברמן ז"ל 344

אחי אליעזר - מרים בייגלמן 344

ישראל גולדברג ז"ל 344

שיינדל שדלצקי 345

אבי יונה שטיינברג 346

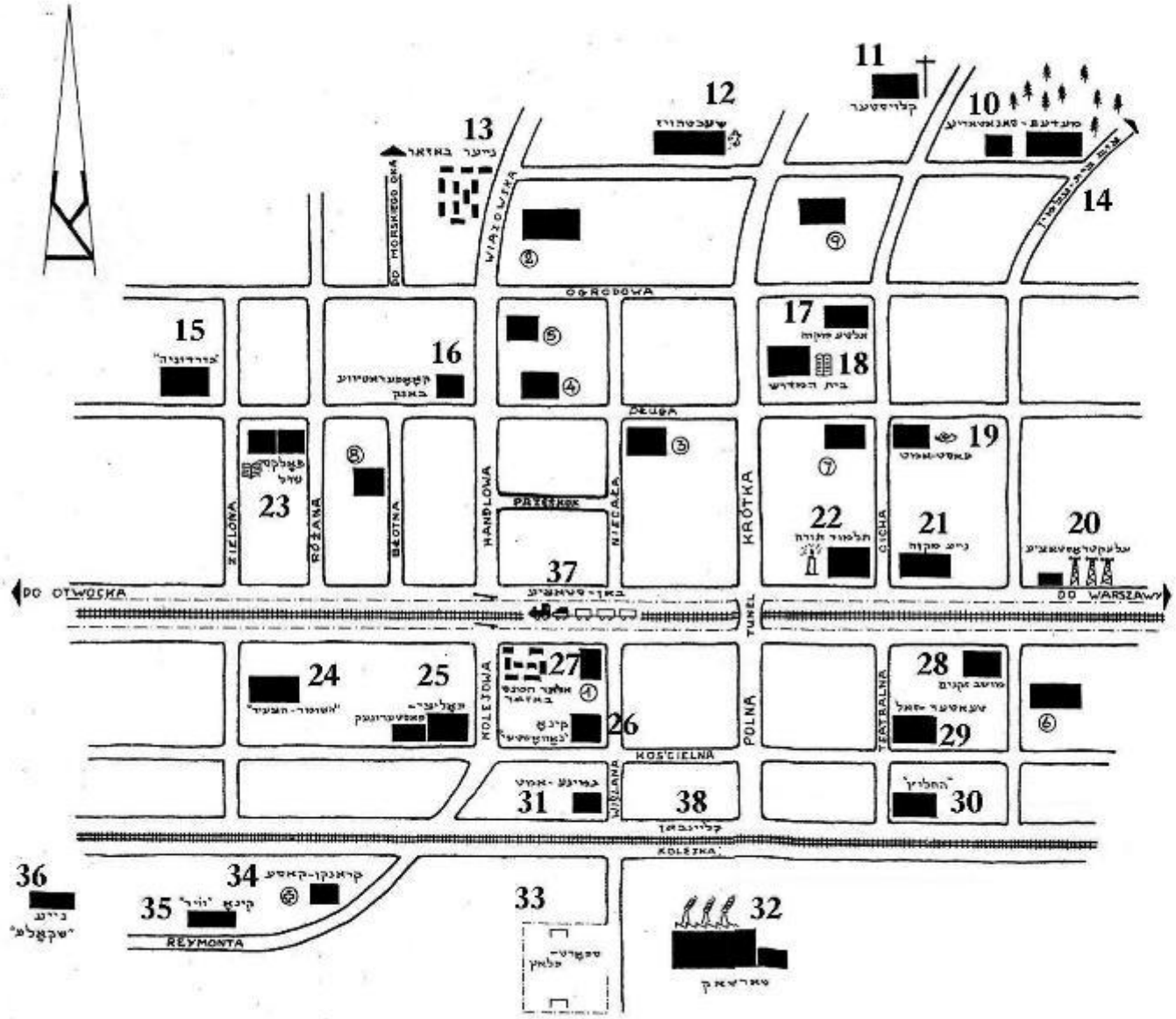
השואה והמרד 348

גורלו הטרגי של גטו פאלניצה - מיאצ'יסלב צ'וד'קו 348

בני פאלניץ במרד גיטו וארשה - סיפורו של שמחה קורנגולד 350

פאלעניץ

FALENICA

מיקרא

1 פייערלעשער
2 פראפיאנעלע פאראיינען. ספארט - קלוב
3 האנטיוקער - פאראין
4 יעקב מלכדז חדר
5 הויז פון אלטן רב
6 הויז פון ראדזימינער רבי
7 הויז פון הרב פינקלשטיין (זאלעזוסקיס ווילע)
8 הויז פון ר' שמואל מדרדי (פאלענישער רב)
9 קראשאפיס ווילעס (נעבויט - אדי פון בערער רבי)

מקרא

1. מכבי אש
2. איגודים מקצועיים ומועדון ספורט
3. איגוד מלאכה
4. החדר - בית ספר יסודי יהודי דתי
5. בית רבי אלתר
6. ביתו של הרב מרדזימין
7. בית הרב פינקלשטיין (וילה של זלבסקי)
8. בית פאלניצ'ה הרב שמואל מרדכי
9. וילה קראסוצקי (מקום הולדתו של הרב מגורה קלווריה)
10. סנטוריום אותם. של Włodzimierz Medem
11. כנסייה
12. בית מטבחיים
13. הבזאר החדש
14. הדרך לבית העלמין היהודי
15. גורדוניה - ארגון הנוער הציוני של מפלגת ההסתדרות
16. בנק שיתופי
17. מקווה ישן
18. בית המדרש - בית לימוד, המיועד ללימודי התלמוד
19. סניף דואר
20. תחנת כוח
21. המקווה החדש
22. תלמוד תורה - בית ספר יהודי דתי
23. בית ספר יסודי
24. השומר הצעיר - ארגון צופים יהודי
25. תחנת משטרה
26. קולנוע "חדש" / "בלטיק"
27. בזאר.
28. בית קשישים
29. אולם תיאטרון
30. ה-Chaluc – ארגון נוער ציוני חוצה מפלגות בעל אופי חלוצי
31. משרד הקומונה
32. מנסרה
33. כיכר ספורט
34. קופת חולים
35. קולנוע "Wir"
36. בית ספר חדש
37. תחנת רכבת
38. רכבת קטנה - תחנת רכבת צר

פתח דבר

תל־אביב, אוגוסט 1967 (אלול, תשכ"ו)

בין מאות הקהילות היהודיות באירופה שהונצחו ואשר נצמתו ונכרתו בשנות מלחמת העולם השנייה, מצאה גם העיירה שלנו את תיקונה. ספר פאלניץ" ודאי יתרום לבנה לבנין, אשר ההיסטוריון לעתיד לבוא יקים לזכר

אותה תקופה, ששפת אנוש ואפילו אלפי הספרים שהופיעו עד עתה דלה מדי לתארה ולקונן על גודל החורבן. מיד לאחר שנדמו הדי היריות האחרונות של מלחמת העולם השנייה, ושארית הפליטה התחילה לחדש את חייה החברתיים, נתנו את דעתנו להביא לידי ביטוי את חיי העבר מלאי התסיסה וההשראה, בהם הצטיינה פאלניץ' עיירתנו ולספר על השואה והשבר שפקדו אותנו.

נאמנים למסורת להציב מענה לבן משפחה שנפטר, ביקשנו להקים יד-וזכר לעיירתנו כולה שהושמדה, בצורת ספר יזכור, בו כל בני־פאלניץ, באשר הם שם, ישתתפו בזכרונות, מאמרים ורשימות. לכן, שום עבודה שנתקבלה לא נפסלה, היא אך לוטשה והוכשרה מבחינה סיגנונית לדפוס. אולם תמיד נשא החיבור את חותמו האישי של המחבר, וראייתו האישית של המאורעות המסופרים לא טושטשה. ורב הוא סיפוקנו על מספר המשתתפים הגדול שנטלו חלק בספר. אולם לצערנו, לא כולם, שיודעים למשרד בעט סופרים נענו לקריאתנו הקדושה זכור! לכן לא יוכל איש לטעון, כי מפלגתו, קבוצתו, חוגו או אישים קרובים לו, לא הוארו די בספר, כי כאמור: אם אין אני לי - מי לי...

לא סופרים מקצועיים, שידם בכך חיברו את הספר הזה, אלא יהודים מכל ימות השנה. שהרי עיירתנו לא זכתה אפילו לבית-ספר תיכון... אך אלה שנטלו את עטם ליד, העלו על הנייר מאורעות ועובדות, אותם חזו מבשרם. לכן יש בו פחות מלל ומליצות, ויותר - תוכן.

פאלניץ איננה בעלת היסטוריה של מאות שנים, כדוגמת עיירות אחרות. תולדותיה מסתכמים בחמישים שנות יישוב יהודי. למרות זאת זכאית היא להיות מונצחת וראוי לספר על אודותיה בשל השוני שלה וייחודה.

במלוא האובייקטיביות והכנות ייאמר, כי תושבי פאלניץ אשר הגיעו אליה מכל קצות מדינת פולין, הצטיינו ביוזמת ובתנופה, שהטביעו את חותמם על דמותו של היישוב ותושביו. הן מן המפורסמות הוא, שהיהודים שנאלצו לעקור ממקום הולדתם וביקשו את אושרם במרחקים, היו במקום מגוריהם החדש האלמנט הדינאמי ביותר.

פאלניץ אינה יכולה להתפאר באישים בעלי "שיעור קומה" ששמם יצא לתהילה בקרב יהדות פולין המהוללה. אך גם בין אחינו בני פאלניץ לא יקשה כלל למצוא עסקני ציבור ופעילים, שיכולים לשמש מופת למסירות, נאמנות, יושר וצניעות. אזכיר רק שמות אחרים מהם: הרב פינקלשטיין, איצ'ה (חתנו של שמואל יואל), אברמצ'ה גרינברג, יחזקאל ברוך, אביגדור אורטרגר, מנדל מלצר, הרשל גלבטרונק, האחים סולניצקי, חיים אנקרמאן (היה מזכירו של היסטוריון הגיטו עמנואל רינגלבלום) ואחרים. קו יסודי אחד ציין את החיים הציבוריים בפאלניץ : עסקנינו מעולם לא היו מעורבים או הוכתמו במעשים לא הוגנים. גם בעובדה זו, לדעתי, מתבטא ייחודה של פאלניץ.

פאלניץ היתה מרוחקת מוורשה כ-14 ק"מ (היום היא שייכת לתחום שיפוטה של ורשה רבתי), אף־על־פי־כן לא ויתרה העיירה על עצמאותה. במסגרותיה של העיירה הקטנה נדחסו" כל הזרמים הפוליטיים שמילאו איזה שהוא תפקיד בחיי יהדות פולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם; בתוך האירגונים והמוסדות הפוליטיים, החני רתיים והתרבותיים שפעלו בפאלניץ השתקפו כל המגמות הזרמים והרעיונות שהסעירו בימים ההם את המדינה כולה.

כמקום קייט לתושבי וורשה, עברה פאלניץ התפתחות מזורזת החל מראשית המאה הזאת. ביותר השתקפה התי פתחות זו ברחוב האנדלובה. ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה מנתה עיירתנו בחודשי החורף כ-2000 משפחות יהודיות, ובחדשי הקייץ 6000. האוכלוסיה הנוצרית הקטנה, היתה למעשה חלק בלתי־נפרד של היישוב היהודי שם. רק לאחר הפיכת מאי בשנת 1926, החלו להתארגן התאגדויות עצמאיות.

קשת רב-גונית זו של חיי ציבור יהודיים, היתה עשירה בדמויות וטיפוסים משלה, שכל אחד מהם יכולה לשמש נושא לפואמה. רק אחדים מהם אזכיר : יאנטל, אלתרמן, לייבישל גלעזר, גיסו של חנוך הקונדיטור - איצ'ה מאיר, יוסל סטאשק הזקן, שמואל הירש השוחט ועוד ועוד.

מובן מאליו, כי כתוצאה של חיים חברתיים-פוליטיים מסועפים כל-כך, רב היה חלקם של הלוחמים הפעילים בחיה הנאצית - הן בעיירה גופא והן בכל החזיתות של המלחמה האנטי-נאצית. וולוול יעלען ומוטקה גולדברג הרגו בקרדומים את הגרמנים, אשר באו לקחתם מתוך ביתם בעת חיסול גיטו פאלניץ; שלמה לייטמאן היה המניהיג ואחד ממארגניו הראשיים של המרד במחנה ההשמדה סוביבור, חיים (דער שווארצר") וארבעת בניו שרתו בצבא הפולני ובצבא הסובייטי.

בעת חיסול האסירים במנסרה, ניצל ברוך צימליך. (קבר האחים ההמוני לא גודר ולא נשתמר, למרות השתדלויותיו של הוועד המרכזי של יהודי פולין). ממחנות הריכוז ניצלו האחים לעפאק.

רק בתחום אחד לא היתה פאלניץ שונה וייחודית משאר הקהילות - בחורבן שפקד את בית ישראל במדינת פולין בשנות האימים 1939-1944. חורבן אימים זה הניע אותנו להשקיע את המאמצים החומריים והמוסריים הגדולים ביותר, כדי שספר זה יראה אור ושישקף את תולדות העיירה עד למלחמה, את תקופת החורבן ואת דרך היסורים אותה עברו שרידי חרב - וכן כדי לחדש את החיים החברתיים במסגרות יוצאי העיירה בכל מקום שם הם נפוצים. אך כדברי חז"ל שאמרו: לא עליך המלאכה לגמור - ולא אתה בן חורין להבטל ממנה... שש שנים ארכה המלאכה הקשה של איסוף החומר, ניפויו" ועיבודו. דרכנו לא היתה סוגה בשושנים. את חילוקי הדעות שהתעוררו עם עריכת הספר ביקשנו ליישב בדרך ידידותית, הוגנת ונכונה. כי רבה היתה האחריות למלה הכתובה והמודפסת.

תודתנו הלבבית נתונה בזה לכל המוסדות והאישים שתרמו להעשרת הספר בתעודות ומחקרים: ליד ושם" בירושלים; למכון ההיסטורי היהודי בוורשה ולמנהלו הפרופ' בר מארק ז"ל ולרעייתו אסתר ; לייווא" בניו יורק; לביבליוטקה נארודובה" (הספריה הלאומית) בוורשה; לאברהם כנעני, עורך המדור העברי של הספר, ואחרון אחרון לעורך הספר דוד שטוקפיש, על היגיעה הרבה ועל... הצרות. יישר כוחו על תעוזתו ועל הישגיו. כן שלוחה הכרת תודתנו העמוקה לאירגוני יוצאי עיירתנו וליחידים בישראל וחו"ל על עזרתם החומרית, שאיפשרה הוצאת הספר לאור.

מחובתי לציין, כי על מערכת הספר נמנו החברים: אלי סולניצקי (פאריס), חיים מיודובסקי, אברהם פרידמן וכותב הטורים האלה (בישראל).

בגלל סיבות בלתי תלויות בוועד המערכת נאלצנו לערוך את הספר בשני מדורים, באידיש ובעברית, אף כי בתחילה הנחנו, שהספר יהיה אחד, בשתי השפות.

באמונה ובתקווה, כי מילאנו את שליחותנו - מוסרים אנו את הספר לידי הקורא ולשיפוטם של כל אלה אשר ימצאו עניין בו.

טוביה לטוביצקי

רחוב המסחר (הנדלובה)

רחוב הנדלובה (1940) (Gemini Enhanced)

ראשיתה של העיר, מרדכי בן גיל (וונגל) חיפה

את הסיפור על ייסוד פאלניצה ותושביה הראשונים שמעתי מאת ר' שמול אליעזר סידלצקי המתגורר בעיר מאז 1932. מסיפורו עולה כי מייסדי עיירתנו היו יהודים מהישוב השכן וינז'וונה, השוכן על ציר ורשה-לובלין. הסיפור היה כדלקמן: בשנת 1905 התקיימה בוינז'וונה קהילה יהודית קטנה, שניהלה חיים שלווים יחסית. בשלב מסוים הבחינו היהודים ששכניהם הנוצרים זוממים מזימה כשהחלו להתייחס אליהם אחרת. בתוך ימים ספורים אכן נעצרו כמה תושבים יהודים והקהילה המודאגת שלחה כמה משלחת אל הרבי מפריסוב לבקש את עצתו. הרבי הורה שעם חזרתם לוינז'וונה, גם אם זו חלה בשבת, יפעלו לשחרר בכוח את היהודים העצורים. כשחזרו השליחים אספו את תושבי העיירה היהודים וסיפרו על דברי הרבי. כל היהודים, חסונים וחלשים, יצאו למלא אחר הוראת הרבי מפריסוב. היהודים שנעצרו אכן שוחררו ואתץ השומרים הנוצרים החזיקו עד שהתברר מי היה המנהיג המסית הראשי שהוביל למעצר היהודים. אולם מידע חשוב יותר שהתגלה להם היה שהפולנים זוממים לעשות פוגרום בעיר, וההסתה והמעצר שימשו להכין את הקרקע לפרעות. יהודים לא היססו והקימו קבוצת הגנה עצמית שפעלה מול המסיתים וגרמה למקומיים להיזהר ולא להתעסק עם היהודים מויאזובנה...

באותה תקופה החלה מכירה של מגרשים בפאלניצ'ה. היהודים ניצלו את ההזדמנות לעבור למקום חדש בתקווה זבו לא היו מאוימים. זו ראשיתה של עיירתנו, שתושביה הראשונים הגיעו מווינז'וונה. לאחר מכן הוסיפו ובאו אחרים ממקומות שונים.

עיירה מפורסמת, שלמה אדיבי (שלומק פרידמן) - ניו יורק

קשה להאמין אך העיירה בה גדלתי, בה כל גרגר חול ואבן מוכרים לי, כל עץ ובית היו חלק מחיי, וכל יהודי כאח או אחות לי, עיירה זו עומדת עתה בחורבנה. והנה אני מספר את סיפורה למען הדורות הבאים. זיכרונותי מפאלניצה שלי, בה ניספו כמעט כל אחיי ואחיותיי מידי רוצחים אכזריים.

עיר הולדתי מוכרת היתה לכל יהודי פולין. פאלניצה, שמה הלך לפניה כאתר נופש פופולרי. אלפי יהודים נהגו לבלות בה את חופשת הקיץ. מחזה נפוץ בבתי היהודים בוורשה הוא שאמהות ובנותיהן התחננו לאבי המשפחה שישכור עבורן וילה בפאלניצה לחופשת הקיץ. כבר לאחר חג השבועות הגיעו לעיירה עגלות עמוסות בכלי בית, חוצות את רחוב הנדלובה ונעלמות אל הרחובות הצדדיים שם המתינו להן הווילות השכורות.

חופשת קיץ בפאלניצה לא שימשה רק למנוחה לגוף. רוב הנופשים, יהודים שומרי מצוות, חסידים ורבנים חשובים, ושררו בעיירה חיים רוחניים תוססים. מוילות אחדות נשמעה מוזיקה מגרמופונים, ומאחרות עלו קולות לימוד תורה, ניגונים חסידיים ותפילות מרוממות נפש.

היה זה גם יעד מבוקש על ידי ציבור הפועלים בבירה, שהגיע לנוח לאחר החורף קשה. הידיעה שבקיץ יבלו זמן מה בפאלניצה המיוערת והמרגיעה הקלה על ההתמודדות עם ימי החורף והצפיפות בדירות בורשה.

הנופשים חשו בפאלניצה כבביתם שכן שהו בקרב בני עמם. עבור החסידים הייתה פאלניצה מעין "ארץ מובטחת" בזעיר אנפין - רחובותיה מלאו חסידים במעילים פתוחים שציציותיהם מציצות, משוחחים עם רבנים ואדמו"רים שנפשו אף הם בעיירה. התקיימו אסיפות המוניות ערב הבחירות לסיים או לרשויות הקהילה. גם שידוכים חשובים בין החצרות החסידיות התרחשו כאן, וחסידים מרחבי פולין באו להתייעץ ולקבל ברכה.

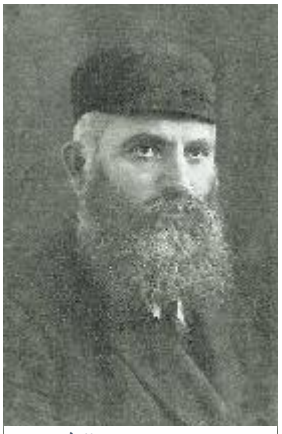
לצד החסידים גם "עמך" נהנו מהחופשה - סוחרים זעירים, בעלי מלאכה ופועלים. בעלי החנויות והווילות בפאלניצה קיבלו אותם בשמחה, שכן אלה לא נהגו להתמקח ולא נטו להיקלע לפשיטת רגל.

יהודי פאלניצה תלו תקוות גדולות בהכנסותיהם בחודשי הקיץ ולעיתים אף דחו את פירעון חובותיהם לתקופה זו. מקורות ההכנסה העיקריים היו השכרת נכסים ומסחר, שכן למעט מנסרה אחת לא היו בפאלניצה מפעלים גדולים.

רבים מתושבי העיירה עבדו בבתי מלאכה יהודיים בוורשה או בפראגה. נסעו מדי יום לעבודה ברכבת והיו חוזרים לביתם רק בסוף השבוע על מנת לחסוך בהוצאות. בפאלניצה פעלו בתי מלאכה קטנים שסחורתם נמכרה לרוב לחנויות ומפעלים בוורשה.

לצד השפע החומרי והתרבותי היו בעיירה תושבים עניים למענם הוקמו אגודת מתן בסתר וקופת גמילות חסדים שסייעו להסבעת הצורך.

פאלניצה התברכה בנוער אינטליגנטי ותרבותי. פעלו בה ארגונים פוליטיים מכל קצות הקשת - מהימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני. התקיימה פעילות תרבותית ענפה: ספריות, קונצרטים, חגיגות ואירועים שונים, פעילות שלוותה לעיתים במחלוקות פוליטיות וחיכוכים, אך בכל הנוגע להגנה על זכויות היהודים שררה תחושת אחדות לאומית וסולידריות.

חיים יוסף פרידמן, ז"ל

לועד הקהילה היה תפקיד חשוב בחיי העיירה. אבי, ר' חיים יוסף פרידמן ז"ל, זכה לשמש ראש ועד הקהילה. הוא היה ידוע בפשטותו ובצניעותו, איש שענייניו הפרטיים, בחנות ובבית, נדחקו לעיתים מפני מסירותו הרבה לפעילות חברתית. כמו פעילים אחרים, הוא פעל מרצון עמוק להקל ולשפר את חיי תושבי העיירה.

אבל כל זה שייך לעבר. הרחובות והסמטאות של פאלניצה התרוקנו. אבות ואמהות יראי שמיים כבר אינם מטיילים בהם. ילדי העיירה כבר אינם משחקים בחול ובחלוקי הנחל. בתי הכנסת ובית המדרש, על ספרי הקודש, נעלמו. הספרים והספריות אבדו. החנויות ובתי המלאכה היהודיים אינם עוד, והכתובות המכריזות "כשר" מעל הפנסיונים נמחקו. הווילות היהודיות עומדות ריקות, ודממה עוטפת את המקום בו נשמעו בעבר ניגונים חסידיים ושירי עם. ניגונים שהשתתקו לנצח.

פאלניצ'ה כפי שהיא בזכרוני, חייצ'ה גורפינקל, בריסל

עזבתי את עיירתנו לפני 40 שנה, בשנת 1923, עם זאת דמותה של פאלניצ'ה חקוקה עמוק בזיכרוני והתושבים עומדים לנגד עיניי גם היום כאילו הכל קרה רק אתמול...

התחלה

נדמה לי שפאלניצה נוסדה בסוף המאה ה-19 בזכות תחנת הרכבת שנבנתה בה. השטח היה מיוער והשתייך ליורש של הנמן. הוא בנה בזאר עם כמה מבנים. מסביב היו פזורות כמה וילות. הודות לקרבה לורשה החל האזור להתפתח במהירות. סבי, ר' ישראל יצחק הזקן, יחד עם ילדיו, היה כנראה אחד התושבים הראשונים בפאלניצה. הוא כונה "הזקן" כדי להבדילו מישרואל איצ'וק אחר, גם שמו מנחם, שהתגורר בעיר. אבל ממש כמו בעיירות אחרות, לא שמנו לב הרבה לשמות משפחה. נעשה שימוש בשמות פרטיים ולעתים קרובות אף יותר בכינויים.

משפחות יהודיות התפרנסו ממסחר ואפילו חלקו את הרווחים: לסבא שלי הייתה חנות מכולת, לאבי יענקיאל קמיונקובסקי הייתה חנות סדקית, ולעשיר מקומי, זליק מוישה זלסקי, היה מחסן עצים. היה אופה, קצב, שוחט, סוחר סדקית, עגלון. היהודים התפרנסו מעונת החגים והחופשות. כשהגיע הקיץ, עם הגעת הנופשים הראשונים, הופיעו יהודים מכל האזור והציעו למכירה עופות, ביצים, חמאה, ירקות ופירות. מכרו את מרכולתם בשוק או התרוצצו עם סליהם ברחוב הראשי ובסמוך לווילות, שידלו לקוחות, צעקו, שיבחו, ומכרו.... . ואז, בסוף הקיץ, חזרו לביתם.

פיתוח כללי

העיירה מתפתחת. יותר ויותר תושבים - בעלי מלאכה וסוחרים. ילדים גדלים. כמה מלמדים מגיעים. הממשלה פותחת בית ספר עממי ובונה קו רכבת צר המחבר בין פאלניצה לבירה ורשה. בעיירה התיישבה גם משפחתו של ינקל שלום גורפינקל עם בניו, בנותיו וחתנו בז'ריש ליברמן. יש כבר נכדים במשפחה. אנחנו קוראים להם הבנים של ינקל שלום. יש להם אנרגיה רבה ויוזמה, והם עושים בעיר מהפכה. רבים עם כולם, מתחרים עם תושבים מבוגרים ומתיישבים חדשים. בעיירה פורצת מלחמה, שני מחנות מוקמים. העובדה ששני הצדדים שייכים לחצרות חסידיות שונות רק מחמירה את הסכסוך. צד אחד מביא רב מקוז'ניץ והצד השני מביא רב אחר. העיירה רותחת, ויש אפילו עימותים...

קבוצת חברים מ'אגודת החינוך'

פאלניצ'ה גדלה. המדינה מתחילה למכור מגרשים מסביב לתחנת הרכבת. יש מהומה. הם נקנים על ידי תושבים ותיקים וגם על ידי יהודים מהסביבה. קונים, מוכרים, שוב מוכרים ומתווכים בעסקאות שונות. המסחר והספקולציות פורחים כמו בבורסה. יהודים מתחילים לבנות וילות, עסקים מוקמים והמרכז המסחרי של פאלניצה, רחוב הנדלובה, צומח. גם חיי החברה מתפתחים. נבנה בית כנסת , מקווה, איגוד אשראי ומוסדות פילנתרופיים נוספים. שני בתי ספר פרטיים מחנכים ילדים יהודים. באחד מהם, ביה"ס לבנים, עברית היא שפת ההוראה. בשני, בי"ס לבנות, בו רוסית היא שפת ההוראה והוא מנוהל על ידי משפחת אקרונובסקי, משפחת אינטליגנציה יהודית רוסית חדורת אידיאלים של צדק חברתי. הם מביאים רוח זו לבית הספר בו לימדו היסטוריה יהודית, ספרות ומדעי החול הכלליים.

פאלניצ'ה בזמן מלחמת העולם הראשונה

כך התפתחה פאלניצ'ה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם היריות הראשונות התערער מצבה של העיירה. תחנת הרכבת שהביאה ברכה ועזרה לפיתוחה הפכה כעת לקללה. רכבות עמוסות חיילים עת עצרו בתחנה, היו החיילים יורדים ממנה לעיר לשדוד, להכות, להרוג באוכלוסייה היהודית. בקיץ 1915 החזית התקרבה לעיירה. נפוצו שמועות שהרוסים עומדים לסגת ושיעלו את העיירה באש. יהודים נטשו את בתיהם והשאירו את רכושם מאחור. היו שבחרו להשאר והתחבאו בבתיהם בתקווה שאיש לא ימצא אותם.

עם כניסת הגרמנים נשמעה אנחת רווחה, אך לא לאורך זמן. כעת הגיע תור הרעב והעוני. הגרמנים שדדו כל פולין. העיסוק היחיד האפשרי היה הברחה וזו נעשתה על ידי זקנים וצעירים גם יחד. ומי שלא היה מוכשר בזה מצבו היה קשה. הודות לפעילות ההברחות בא הנוער שלנו במגע עם בני נוער מערים אחרות ונדבק אף הוא ברוח החופש וההתעוררות החברתית אותה הביא עימו לפאלניצ'ה. כך קרה שכמה צעירים הקימו את אגודת התרבות וכן את הספרייה. הרצון לקרוא ספרים הוא רב, וכל ספר חדש היה אירוע והוליד דיונים ושיחות

נלהבות. הם קוראים, דנים ושרים שירים מהפכניים. כך גם נולדו עימותים בין הצעירים לדור ההורים האדוקים בדתם, ואלה היו לעתים קשים מאוד. קרה לא פעם שאחת האמהות הגיעה בריצה לאיגוד כשהיא צועקת: "תנו לי את הילד שלי!". הצעירים לעומת זאת הם מלאי התלהבות, להוטים לחיים חדשים. הפעילות מתרחבת, נוצר חוג דרמה ומקהלה. וכל זה בצל מצבה הכלכלי הקשה של העיירה. בנוסף לרעב ולעוני, יש טיפוס וכמעט מחצית מהעיר חלתה במחלה המסוכנת הזו.

בפולין העצמאית

עם הכרזת עצמאותה של פולין הורע מצבם של היהודים. אני זוכר שמיד לאחר הקמת פולין החדשה הורה נציג הממשלה בפאלניצה לזמן את כל התושבים היהודים ונשא נאום לפניהם: " יהודים! אתם חייבים לדעת שעכשיו אנחנו הפולנים בשלטון. אתם צריכים לקיים בקפדנות את חוקינו, אחרת תתרוששו....". מובן שאחרי נאום כזה לא הרגישו היהודים שהם בביתם.

פרוץ המלחמה הפולנית-בולשביקית ב-1920 הרסה את העיירה כליל. שוב הגיעו חיילים מתחנת הרכבת, הפעם עם סמלי נשר על הכובע, תקפו יהודים, השפילו, הכו ושדדו אותם. החזית התקרבה. היהודים נצטוו לעזוב את פאלניצה. צעירים גוייסו, חלקם נמלטו. נשים עם ילדים בזרועותיהן גררו את חפציהן הדלים לתחנה, אמצעי התחבורה היחיד איתו ניתן להמלט מהעיירה שבסכנת הכחדה.

המלחמה הסתיימה ב"נס על הוויסלה" ויהודים החלו לחזור לבתיהם. הם נתקלו שם בחורבות, בתים נהרסו, ונבזזו. היה קשה להתחיל הכל מחדש, אבל הנדידה הסתיימה והם חזרו להיות בין אנשיהם. מעטים מהצעירים והבוגרים הפעילים פוליטית חזרו לפאלניצה. בינתיים צמח דור חדש של צעירים שלמרות המלחמה והעוני היו בעלי מודעות פוליטית, נלהבים ובעלי רוח לחימה, ורצון להתארגן ולהשפיע.

באותה תקופה הגיעו לפאלניצה שני בונדיסטים מקאליש: שלמה ויילונדק, ספר ומאיר רינג, שען. חלק מהצעירים הפעילים נאסף סביבם. המספרה של שלמה הפכה מוקד למפגשים שיחות ודיונים. נדונו סוגיות פוליטיות וארגוניות. עם דוד גורפינקל קם חודשה פעילות אגודת התרבות.

בשנת 1922 עזבו שלושת החברים הנ"ל את פאלניצה, הם עזבו את פולין כליל. אך אגודת התרבות התפתחה במרץ. הזרע שזרעו נשא פרי. להופעות בחוג הדרמה המשופץ בתחנת הכיבוי הגיעו צעירים ומבוגרים וחברים מההסתדרות החינוכית. ההורים הדתיים האדוקים שלנו מנסים להתמודד עם הזרם הזה. מנסים להסית נגד הפעילות אך ללא הצלחה. ב 1923 כשעזבתי את פאלניצה, אגודת התרבות הייתה בשיאה. נוצרות שם הקבוצות הפטריוטיות הראשונות, ולאחר מכן איגודים מקצועיים. אבל שמעתי על זה מרחוק, הרחק מהבית הישן.

דרך ארוכה, הרשל גרינבוים, פריז

מי אומר שהייתה הגירה רק מהעיירות בפולין לאמריקה, ולא להיפך? בפאלניץ כך קרה: בעלי מלאכה יהודים הגיעו אליה מה"ארץ המובטחת", התיישבו במקום וחידשו את חייהם...

נגרים יהודים ראשונים מגיעים לפאלניץ - כך היה המעשה: בעיר גדולה באמריקה עבדו כמה אומנים יהודים בנגריה. געגועיהם לביתם הישן היו עזים, ובכל מפגש שוחחו רק על העיירה ונזכרו בימים עברו, נאנחו כשנזכר שם אישה, ילד, אב, אם, או אח ואחות שנותרו מעבר לאוקיינוס.

כך דיברו עד שהחליטו: כשיחסכו די דולרים הם יחזרו לפולין. אין לשכוח שזו שנת 1908, והשאיפה לשמירה על יהדות עדיין חזקה, והם חיפשו קרבה למשפחה.

הם היו שלושה: סוכר גרינבוים, אברהמל'ה הלפנד וזליג גרינברג, שוויתרו על ההזדמנויות באמריקה ובאו להתיישב בפאלניץ, חלוצי נגרים בעיירה. כאן פגשו חבר למקצוע מהעבר, איצ'ה סטרשוק שמו, שכבר לא עסק בנגרות אלא סחר בקרקעות. רכשו ממנו חלקות קרקע והקימו את סדנאותיהם. אברהמלה הלפנד, שכונה

"המכונאי" בשל כישוריו, חבר לנגר יענק'ל רבאק שהגיע מהעיירה גורוולין והתיישב בפאלניץ. יחד החלו לבנות בתים לנגרים שהתמקמו כולם בשכונה אחת.

זליג גרינברג פתח בעיירה את מכבסה הראשונה. שמחה גרינברג פתח בביתו את המכולת הראשונה. את המסחר ניהלה אשתו פייגה לאה, המוכשרת למסחר, בעוד הוא היה נגר בוורשה. סוכר גרינבוים בנה בהמשך שני בתים בפאלניץ, אליהם הגיעו שלושת גיסיו: דוד גרינבוים (אבי), יוסף רויטהולץ ויענק'ל מורגנשטרן. הם כונו "הטרויקה". באחד הבתים פעלה "לינת הצדק". בעלי המלאכה זיהו בפאלניץ הזדמנות לעבודה ופרנסה, ומספרם הלך וגדל וכבר היה להם בית כנסת שם התפללו בשבת. סוכר גרינבוים היה גבאי בית הכנסת והגזבר; דוד גרינבוים היה החזן.

הביתה, לשבת

מאות בעלי המלאכה היהודים היו שבים לביתם בסוף כל שבוע. הם באו ביום שישי ברכבות שיצאו מהבירה בכל חצי שעה משתי תחנות. מ 12 בצהריים היו הרכבות עמוסות נוסעים. הם באו גם ברכבת 'הקטנה' שיצאה מהגשר ועליה נהגו לומר שלעולם אינה מאחרת, שכן תמיד ניתן לרדוף ולהשיגה כשהיא מטפסת באיטיות בעלייה הראשונה. והיו גם שהעדיפו ללכת ברגל וליהנות מהנוף.

כשהגיעו לפאלניץ, כבר היו הנשים והילדים ממתינים בתחנה בציפייה ובשמחה. רוחה של השבת כבר ניכר על פניהם, אף שהשמש ברום השמיים עדיין. קבלת הפנים חמה ואוהבת, לאישה, לילדים הגדולים, והתינוק כבר על הזרועות, האב מחבק ומלטף ברוך.

לאחר שבוע רווי מתח בעבודה קשה בארץ זרה, היה המפגש המשפחתי על רציף הרכבת רגע מרגש ומלא נחמה. האב היה אוחז את אחד הילדים בידו, מרים את השני בידו השנייה, ומביט בהנאה באשתו - כאילו הייתה היא עצמה "שבת המלכה."

מהבתים כבר עלו ריחות מאכלי השבת. העיירה כולה חיכתה בקוצר רוח לאורחים שבאו לבלות את השבת עם משפחתם וליהנות מאוויר פאלניץ הצלול. בשעות שלפני קבלת השבת, התעוררה העיירה לחיים. ברחובות נראו ילדים עם המתנות שהובאו זה עתה מוורשה.

בשבת בערב היו הצעירים מתכנסים ביער, משוחחים ומבלים. עצי האורן והאקליפטוס השפיעו רוגע על כולם.

כשעלי העצים החלו לנשור, זה היה סימן ברור שהמבקרים יעזבו את פאלניץ, והעיירה תחזור לשגרתה עד לעונת הקיץ הבאה.

בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה. מושגים חדשים נשמעו: גיוס, מילואים ותלושי מזון. מבין הנגרים בעיירה יצאו אל החזית שמחה גרינברג, בנו של זליג ברל, אברהמל"ה הלפנד ואחרים. העיירה כולה ליוותה אותם לתחנה, ולאחר מכן הלכו כולם לבית המדרש להתפלל שישובו בשלום.

לאחר זמן חזרו הגרמנים - שליטים חדשים עם גזירות חדשות.

מחברים – ליריבים

בשנת 1917 פרצה בפאלניץ מגפת טיפוס. היו קרבנות רבים. אך מאוחר יותר הרגישו כולם שצרות המלחמה עומדות להסתיים בזמן הקרוב. ברוסיה הודחה הממשלה הצארית, ולאחר מכן בישרה מהפכת אוקטובר לעולם על סדר חדש וצודק לכל העמים, לכל העניים והמדוכאים. מאוחר יותר הגיעה עצמאותה של פולין. מאורע אחד רדף את משנהו – והנוער היהודי געש ורתח, כשהוא שובר את התבניות הישנות. בפאלניץ קם איגוד תרבות והמפלגות השונות – "פועלי ציון", "הבונד" והקומוניסטים – החלו להכות שורש בעיירה. דיונים, ויכוחים, שיחות בלתי פוסקות בנושאים פוליטיים וחברתיים. נואמים מוורשה התאמצו להסביר את צדקתה של

האידיאה שלהם. תגרות ידיים פרצו. חברים וקרובים מאתמול – הפכו ליריבים מרים. הפנאטיזם המפלגתי פרח ולבלב.

תחום אחד דווקא היה שיתוף פעולה יצירתי! המקהלה! הטובים שבזמרים ובזמרות של העיירה השמיעו את קולם למרחקים בזמן החזרות וההופעות. כשהיו מסיימים את שירו של אברהם רייזן "אמיר ברעכן, מיר ברעכן, די אייזערנע וואנט" ("בואו ננתץ, ננתץ את חומת הברזל") – נדמה היה שהחומה האיתנה ביותר לא תחזיק מעמד...

הנוער היה אידיאליסטי, מהפכני, רומנטי. לא נרתע מרדיפות וממאסרים. באמונה איתנה נלחם למען מחר טוב יותר עבור עצמו, עבור העם ועבור האנושות כולה.

השנים 1923–1929 בפולין היו תקופה של פריחה ותרבותית-פוליטית אדירה בקרב היהודים. העיתונות, הספרים ומוסדות התרבות הגיעו לכל מקום. המילה המודפסת והמדוברת הגיעה אפילו ליישוב הקטן ביותר. אני זוכר הרצאה של יעקב פאט על ספרו של אנרי ברבוס "בהירות"[1]. בזכות קרבתה של פאלניץ לבירה, הייתה לנו בכלל ההזדמנות לשמוע את הבולטים שבנואמים מכל הזרמים. הרצאה בבלשנות וכלכלה פוליטית, נושא ספרותי, עניינים ציוניים והא"ב הפרולטרי – לא היו זרים לנוער היהודי בפאלניץ. צמחו נואמים משלנו, ששירתו הן את פאלניץ והן את הסביבה הקרובה.

נוסדו אצלנו איגודים מקצועיים, מועדוני מפלגות ומוסדות תרבות. שביתות ומבצעים מוצלחים הוצאו לפועל. בשל השפעתה הגדולה של המפלגה הקומוניסטית, אמרו על פאלניץ שהיא – מוסקבה הקטנה...

לאחר החורבן

שנות המלחמה עברו עליי בברית המועצות, לשם נמלטתי מוורשה. חייתי בבירת פולין עד ספטמבר 1939. חוויותיי ברוסיה הן פרק בפני עצמו שדורש תיאור נפרד. בשנת 1946 חזרתי לפולין במסגרת רפטריאציה. בוורשה פגשתי את איצ'ה מושינסקי, ושנינו החלטנו לנסוע לפאלניץ. נגלתה לפנינו תמונה מחרידה: חורבות העיירה כבר כוסו בעשב. הניצולים סיפרו על דרך הייסורים שעברו יהודי פאלניץ – כיצד גברים, נשים, ילדים וזקנים נכלאו בקרונות משא ונשארו ימים בתחנה ללא אוכל וללא מים. זעקות נוראיות נשמעו מהאומללים, "מים! טיפה אחת של מים"!

אישה פולנייה סיפרה לנו בבכי: "היינו חסרי אונים. כל ביטוי של סימפתיה או עזרה ליהודים הייתה מובילה למוות מיידי". בחזרה לוורשה הרגשנו שאין עוד מקום ליהודים בפולין. האדמה הפולנית רוויה בדם יהודי שנשפך באכזריות במהלך המלחמה. אז השלמתי עם הצורך לעזוב את פולין.

בצרפת

בשנת 1947 הממשלה הצרפתית לא הערימה קשיים בכניסה למדינה, ואפילו באופן בלתי ליגאלי. בהגיעי לפריז, פגשתי כאן את אחות אמי, אשר עלה בידה, יחד עם בעלה וילדיה, למלט את עצמה מציפורני ההיטלראים.

קבלת הפנים והמילים החמות של דודתי עוררו בי את האשליה כאילו אמי ז"ל היא שמדברת אליי... וכשראיתי את הדוד רובין, רצו מחשבותיי אחורה לפאלניץ, 25 שנים קודם לכן, כשהוא עם ברוניה שלו וחבורת נערים ונערות היו יוצאים בשבת לפאלניץ ומבלים יום שלם ליד ה"מורסקה אוקו" וביער. בלילה היו באים אלינו הביתה, אמי הייתה פורסת כיכר לחם גדולה, מורחת פרוסות בחמאה ומגישה לצד בורשט. והחבר'ה היו

[1] בצרפתית Clarté - רומן אנטי-מלחמתי ופוליטי מאת הסופר והפציפיסט הצרפתי אנרי ברבוס (Henri Barbusse), פורסם ב 1919 . נכתב בעקבות חוויותיו הקשות של ברבוס כחייל במלחמת העולם הראשונה, ומהווה המשך לקו הרעיוני בספרו המפורסם ביותר, "האש (Le Feu) " שפרסם ב-1916 וזיכה אותו בפרס גונקור.

צוחקים, מתלוצצים, שרים ונהנים מהאוכל. כל זה איננו עוד – הן אורח החיים והן האנשים. נספו על קידוש השם... 25 שנים חלפו, כברת דרך ארוכה עברנו...

הרגשתי טוב במחיצת המשפחה בפריז, לאחר 8 שנים של נדודים ובדידות. איבדתי את אשתי היקרה פלה, אשר העניקה לי שני בנים: קובה וולף. אך כעת אסור לשקוע בייאוש, יש להתחזק ולהמשיך בחיים שלפנינו.

כשנודע לי על מספר בני עיירתנו בפריז, ארגנו מפגש והתחלנו לדבר על המשכיות החיים על אדמת פריז. מצאתי כאן את ילדיו של יששכר (סוכר) גרינבוים, את משפחת רובאק, מושינסקי, לטוביצקי. גורשו (מבין משפחות פאלניץ שהכרתי): ליברמן, יעקב-יוסף בסקי (נותרה אשתו לאה עם בן ובת).

בשנת 1949 הוקמה בפריז אגודת פאלניץ-אוטבוצק-קארצ'ב. שלום גולדשטיין, אלי סולניצקי, הרשל גייר, אברהם אייזנשטרק – היו פעילים בקרב בני העיירה עוד קודם לכן. הם צרפו אליהם את לאה בסקי, יענק'ל קלמברג, מוריס לטוביצקי, דוד רוזנברג, מרסל הורוביץ, משה'לה גרושקה ואותי. האגודה, שאליה הצטרף מספר רב של חברים, מנהלת פעילות חברתית יפה. המפגשים התכופים יוצרים תחושה של ביתיות ומשפחתיות.

זכרונות משנות נעורים, מאת משה שלכטר, בריסל

בשנת 1898 קבוצת יהודים גדולה מפוריסוב עברה לפאלניץ, ובהם אבי שמעון הרש, אמי וארבעת ילדיהם. אבי הפך לשוחט וחזן במקום. באותם ימים מנתה העיירה כמה עשרות תושבים בלבד. בחורף לא היה למי לשחוט, וגם חזנות לא הוותה מקור פרנסה. לכן אבי לימד כמה ילדים. שכרו התקבל רק בסוף השנה. בחודשי החורף היינו לוקחים סחורה בהקפה מחנותו של יידל דומב. בקיץ, עם בוא הקייטנים היו החובות נפרעים, ובזכות זאת קיבלנו אשראי גם לחורף הבא. מעולם לא סבלנו מרעב. אני עדיין זוכר את טעמו של הלחם השחור והטעים, מרוח בשום, או את הדבש עם צנון. אהבנו את אבי מאוד. הוא דרש מאיתנו ללמוד ולא "להיות כגויים" אך גם הרשה לנו לחטוב עצים בחורשה ליד ביתנו. אבי לימד אותנו חשבון ובעצמו התעניין במיוחד במתמטיקה ואסטרונומיה. בקיץ היה מחפש בין הנופשים סטודנט למתמטיקה ומבקש ממנו לכתוב בעיה קשה בחשבון. איתה היה הולך אל מנדל דומב, האופה, ושניהם היו יושבים לפעמים כל הלילה עד שהגיעו לפתרון... אבי גם אהב לשחק שחמט במשך ערבים שלמים.

מאורע משנת 1905: הגיעו אז לפאלניץ כמה "שובתים" כפי שכונו אז המהפכנים או מתנגדי השלטון הצארי. הם ערכו אסיפה תחת כיפת השמיים. לא הבנתי הרבה ממה שהירצו, אבל ראיתי את המשרתת של בעל הפונדק זלובסקי מתחבאת במרתף ולא מוכנה ללכת לאסיפה. השובתים גם יישבו סכסוכים בין התושבים לבין עצמם. כשגילו שאחד הנופשים לא שילם את חובותיו לסוחרים במשך כל הקיץ ועוד עמד לברוח לוורשה, הביאו אותו לדין תורה. אחד השובתים לבש מעיל קטיפה אדום ומאחור תלוי בד אדום. הוא ניהל את הדין תורה לפי כל הכללים, ולא אפשר לחייב להתחמק מתשלום.

מאורע נוסף: אני זוכר מקרה שהתרחש בערב שבת. מיד לאחר סיום התפילה, כשנשמע ה"גוט שאבעס' התחיל יצחק ביינער להכות את הגבאי. המוכים לא התנגדו ואף אחד לא העז להתערב לטובתם. כולם פחדו מיצחק ביינער בשל ידיו החזקות. אבי כעס מאוד על המקרה והחליט ללכת לביתו אחרי הארוחה כדי להבהיר את העניין. אבי היה מיודד איתו. אמנם יצחק ביינער היה דמות מפוקפקת אך נודע ביכולתו לפתור מחלוקות ולעיתים אף לסייע במקרים של גניבה. יצחק סיפר לאבי על פגישה שקבע עם הגבאי סצ'צסק בוורשה ברחוב מסוים. המטרה הייתה להעביר סכום כסף לתמיכה במועמדותו של רב מסוים. כאשר יצחק הגיע לוורשה, התברר לו שהכתובת כלל אינה קיימת וששצ'צסק כלל לא התכוון להגיע. מאוכזב מאוד הוא קבע עם עוזרו הנפח להכות את הגבאי בערב שבת וכך "לסגור חשבון".

ענייני תפילה ותרבות בפאלניץ

כאשר הגרמנים כבשו את פולין במלחמת העולם הראשונה, התאפשר לפתוח בפאלניץ אגודה תרבותית .

בהנהלת האגודה היו מרדכי טורבינר כמזכיר, גדליהו סצ'סק הציוני, רובאק ואחותו רבקה, והינדע גרינברג (כיום בניו יורק) ורבקה טוכברוך. האגודה הביאה מרצים מוורשה ואירגנה הרצאות. אני זוכר במיוחד את גוט גולד, פעיל בונד ידוע. מלבד סצ'סק, כל יתר חברי ההנהלה היו "שמאלנים." כאשר הגעתי לשם בשבת, הילדים קראו אחריי: "הכומר בא לכנסיה"!.

זיכרונות, תמונות ודמויות מפאלניץ, אלי סולניצקי

במלחמת העולם הראשונה

ההתפתחות המהירה של פאלניצה, שהחלה לפני כ-50 שנה, הביאה לכאן אנשי מקצוע, בעלי מלאכה ופועלים משדלץ, גרוווליין, קולובייל ומקומות אחרים. אלה הביאו עימם את מיטב המסורות של פעילות ציבורית ותנופה ארגונית. לעומתם, האחרים, שתפקידם היה לשרת את הנופשים [הדאצ'ניקים], היו עסוקים עימם מזריחת החמה ועד שקיעתה – ולא התפנו להתפתחות תרבותית וחברתית. החיים סביב הנופשים התבטאו ברוב המקרים בקידות ובהשתחוויות, תוך הדגשה מתמדת של "בבקשה אדוני" או "בבקשה גברתי"... גם ילדיהם נשאבו למערבולת השירות של היהודים שבאו ליהנות מחופשת הקיץ בפאלניצה. מהילדים הקטנים נשללה האפשרות לבקר ב"חדר". ועל בית הספר, על אחת כמה וכמה, לא היה מה לדבר!

פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 שם קץ לתנופת הבנייה ולהמשך התפתחותה של פאלניצה. החיים הכלכליים גוועו בבת אחת. עם הגעת הידיעות הראשונות על פרוץ המלחמה, חזרו רוב הנופשים לוורשה, ורבים מהם גם ניצלו את ההזדמנות להמנע מתשלום חובותיהם לבעלי הווילות, לחנוונים ולבעלי המלאכה. מיד גם נעצרו כל העבודות, ומקורות הפרנסה נחסמו באחת. העיירה החלה לסבול חרפת רעב. ובטרם הספיקו היהודים לחשוב כיצד להתארגן בתנאים החדשים – נכבשה העיירה על ידי הגרמנים. המצוקה התגברה, ונופשים לא הגיעו לפאלניצה גם בקיץ הבא.

אך כמו בכל תקופת מלחמה, החלה להתפתח 'תעשיית' הברחות. בשל מיקומה הגאוגרפי, הייתה פאלניצה גשר למסחר בלתי חוקי בין הפרובינציה להבירה. מדמבלין הביאו נפט, מגרוווליין שעועית וסוכר, ומקולובייל – את המצרך החשוב ביותר – קמח ובצק שנאפה בפאלניצה יומם ולילה, ומאוחר יותר נשלח לוורשה.

אלו שלא היו מוכשרים לכך, או שנמנעו מעיסוק בהברחות, נידונו לרעב ממש. אני נזכר כיצד אמי, שבע ע"ה, הייתה דוחפת לידי סל קטן, ובו כמה תפוחי אדמה, מעט מלח, קמח וסוכר, שולחת אותי באומרה: "גש בני למקום זה וזה, ותן להם את מעט המצרכים הללו, אחרת הילדים יגוועו ברעב..."

בביתנו אמנם ידענו שובע, גם בשנים המאוחרות יותר, אך כשביצעתי את השליחות, ונשאתי עזרה לנצרכים, הייתי עד למצוקה גדולה ולעוני. חוויות שהשפיעו וודאי על השקפת עולמי, וגם עדות לטוב ליבה של אמי.

הבריחה בתקופת המלחמה

כמו בכל תקופת מלחמה, החל אז להתפתח ענף ההברחה. מיקומה של פאלניץ הפך אותה לגשר למסחר בלתי חוקי בין הפרובינציה לבירה. מדמבּלין הבריחו נפט, מגארוואלין – חביות סוכר, ומקולובייל – קמח ולחם אפוי למחצה, שאותו אפו בפאלניץ יומם ולילה. לאחר מכן, סופק הלחם המוכן לוורשה. מי שלא היה מוכשר או שלא רצה לעסוק בהברחה נידון לרעב כמעט. אני זוכר כיצד אמי נתנה לי סלסלה קטנה לידיים, שהכילה מספר תפוחי אדמה, מעט מלח, קמח וסוכר, ומיהרה לומר: "לך, בני, ותן לאנשים האלה את מעט המצרכים הללו כי הילדים שם גוועים ברעב"...

בביתנו תמיד היה שפע, גם בשנים שלאחר מכן. מילאתי את שליחותי, נשאתי סיוע לנזקקים, ופגשתי בדרכי מצוקה ועוני – חוויות שהשפיעו ללא ספק על השקפת עולמי. כך גם טוב ליבה של אמי.

אגודת התרבות

על אף הקשיים הכלכליים, ההתנכלויות והרדיפות שסבלו היהודים במלחמת העולם הראשונה מידי הגרמנים, הם נהגו יחסית בליברליות בתחום התרבות והחברה. כך נוסדה בתקופה זו בפאלניץ 'אגודת התרבות' (ה"בילדונגס-פאראיין") במטרה לקדם השכלה ותרבות בקרב יהודי העיירה. האגודה ריכזה את הנוער שרצה להשכיל וגם להנחיל מעט ידע ותרבות לאחרים. באגודת התרבות נפגשו (ולעיתים התנגשו) הזרמים הפוליטיים השונים ששלטו אז ברחוב היהודי. הציונות הבורגנית יוצגה על ידי גדליהו סצ'צ'ק ודוד גורפינקל;

חברים באגודת התרבות (1926) [התמונה שופרה באמצעות GEMINI]

את פועלי ציון יצגו שמעון הרצברג וקרביץ. מרדכי טורבינר ומשה שלכטר הושפעו מהשקפות אנרכיסטיות ואינדיבידואליסטיות. ה"בונד "יוצג על ידי רבקה טוכברך, הינדה גרינברג, מלך פסקלינסקי, רבקה ויוסל רובק ואחרים. האחרונים היו בעלי ניסיון עשיר בחיים החברתיים. בניגוד לנציגי מפלגות אחרות, הם היו "אמיתיים", הוריהם היו פועלים בעצמם והנחילו את ניסיונם ואת השקפותיהם.

הנהלת האגודה נשענה בעיקר על מפלגות הפועלים, אך לא היו לה הרבה תומכים. ספריית האגודה הייתה קטנה ומדי פעם אורגנו בה הרצאות עם נואמים ממפלגות שונות.

התקיימו גם הצגות תיאטרון ,שבוצעו על ידי חוג דרמטי מקומי. זישה אנקרמן וגיסו הקימו בית ספר יהודי בווילה של קפיטן ,שם גם ארגנו ערבים דרמטיים בהם העלו מערכונים ומחזות מאת שלום עליכם, פרץ, שלום אש ואנסקי. אני הייתי אז קורא בספרייה ולא חבר באגודה בשל גילי הצעיר. זה לא מנע ממני וממנדל קמנקובסקי, לאסוף תרומות לארץ ישראל. חברי הקרוב ביותר היה משה טוכברך ,על אף שהיה מבוגר ממני בהרבה. באופן כללי, כל בית משפחת טוכברך היה לי קרוב וחביב כלפי. אצלם התחלתי ללמוד חייטות.

משה נרשם כחבר באגודת התרבות אך כשביקשתי להצטרף דחו אותי בטענה ש"אני עלול להפיץ בעיר חילול שבת..." – כך סיפר לי דוד גורפינקל.

הנוער והמעבר לחיי עבודה

הנוער החל ללמוד מקצועות שונים ולעסוק בעבודות מגוונות, כדי לא להיות תלוי כלכלית בהוריהם העניים ממילא. מעבר זה לחיי עבודה פיתח אצלם תודעה חברתית. דור זה היה יכול לתרום רבות מבחינה חברתית במסגרת אגודת התרבות ,אלמלא התקרית הידועה עם הרב ר' אברהם מושלה. תקרית זו עוררה סערה בקרב החסידים ויותר מכך בקרב הצעירים הדתיים. בעקבות זאת החלו לרדוף את פעילי האגודה ורבים נאלצו לעזוב את פאלניץ לוורשה ואף מחוץ לפולין. כך הלכה והתפרקה אגודת התרבות עד שנעלמה לחלוטין.

בשנות העצמאות של פולין, בשנת 1919, קבוצה של בחורים ובחורות צעירים פנתה אל גדליהו שצ'צ'ק בבקשה להעביר לידינו את הרישיון החוקי, הספרים והרכוש של אגודת התרבות. סצ'צ'ק הסכים לבקשתנו,

בתנאי שנמצא מקום מתאים לפעילות. הוא עצמו לא התכוון להמשיך ולהיות מעורב בטענה כי כבר עשה את שלו ודי לו בכך... הצלחנו לשכור חדר גדול אצל שאנצער ,שאליו העברנו ממיכאלין את כל הציוד, הספסלים, השולחנות, תמונות של הקלאסיקונים, הכול חזר "לפעום "מחדש. מתוך "המשמרת הוותיקה", שבו לפעול דוד גורפינקל ואשתו חיהטשֶה. נוספו גם אנשים חדשים כפעילים, ונפתחו אפשרויות רבות להמשך העבודה. אברהם יצחק גולדפרב ואני פעלנו בוועדה הכלכלית, ובניהול היו דוד גורפינקל, משה טוכברך, שמחה, שרה (הגרובה), אידל שניידר ואחרים. אך לא נעשתה אז עבודה משמעותית ,מכיוון שכולם היו עסוקים בעניינים קטנים ומיותרים. לכל אחד הייתה השקפת עולם משלו והוא הזדהה עם תנועה פוליטית כזו או אחרת דבר שהשפיע על היחסים בין חברי ההנהלה.

סוף האגודה - באחת השבתות הגיעה רבקה טוכברך (שעבדה אז כבר בוורשה) לביקור באגודת התרבות. לאחר ששמעה את כל הוויכוחים והטענות ,היא עזבה ,אך השאירה פתק כתוב ובו המילים: "זה לא יצלח כי אתם עדיין ילדים ". ואכן כך היה. המוסד פורק ,ואני הצלחתי לשכנע את אמי להרשות לנו להחזיק בביתנו את ארון הספרים .כך נגזר גורל אגודת התרבות, לאחר שתי תקופות של פעילות פורה.

המשכיות תרבותית חרף הסגירה - למרות שאגודת התרבות חדל מפעולתו הנוער ניצל את ההפוגה כדי לפתח את עצמו מבחינה תרבותית. הם מנויים על עיתונים מוורשה ,משתתפים בהרצאות, הצגות, פעילויות של האוניברסיטה העממית ושיחות רעים.

הצעירים החלו להשתלב בעבודה :חלקם בפאלניץ ,חלקם בוורשה, ואחרים ביישובים שבסביבת מסילת הרכבת.

עליית האנטישמיות וצמיחת הקהילה

עם קבלת עצמאותה של פולין, האנטישמיות גברה. גם היישובים הקטנים במחוז ורשה החלו לסבול מהתופעה. בעקבות זאת, יהודים רבים מהיישובים הסמוכים נטשו את מקומותיהם והתיישבו בפאלניץ, שהתפתחה כמרכז קהילתי גדול יותר. כמובן, יחד עם ההורים הגיעו גם הבנים והבנות הצעירים, ובזכות זאת מחננו הלך וגדל.

במקביל, בפאלניץ ובסביבתה התיישבו אישים חשובים, אינטלקטואלים ופעילים מפלגתיים בולטים, בשל מצוקת הדיור החריפה בוורשה. הנוער רצה לנצל זאת ולרתום את הכוחות החדשים הללו להרחבת הפעילות התרבותית. עלה גם הרעיון לחדש את פעילות אגודת התרבות, והזמן לכך היה בשל. דחיפה משמעותית לכך נתנו שני חברי הבונד מקאלושין: שלמה ולונדק, ספר, ומאיר רינג, שען, וכן הסנדלר זלמן, אשר בזמן פרוץ המהפכה הבולשביקית שהה ברוסיה.

שלושת האנשים הללו סייעו רבות בגיבוש השקפת עולם ברורה בקרב חלק מהנוער, ביחס לשאלות כלליות וגם בנוגע לעניינים יהודיים. בהשפעת שני חברי הבונד שהגיעו, דוד גורפינקל התקרב לתנועה.

חידוש פעילות אגודת התרבות - אך כדי לחדש את פעילות אגודת התרבות, לא היה די בהתלהבות– היה צורך גם בכסף.
ניתן היה להשיג אותו בעזרת הצגת תיאטרון. מאיר רינג היה מומחה בעניינים מסוג זה,
וההצגה הראשונה הביאה להצלחה מוסרית וחומרית גדולה.

צמיחת מנהיגות חדשה - בינתיים, הפעילים שהגיעו לפאלניץ התפזרו, ובמקומם הופיעו אנשים חדשים: מרדכי יעקבי, פוסורסקי, אלתר קאשיצקי, גודל צשינסקי ואחרים. בזכותם הצלחנו לשכור מקום, לכנס אסיפה ולבחור הנהלה חדשה עם מלך פוסקלינסקי כיו"ר וסגניו. פתיחת האגודה מחדש הייתה אירוע מרשים.
הספרייה חידשה את פעילותה ואף רכשה ספרים חדשים. אלתר קאשיצקי למד כריכת ספרים, כדי לכרוך מחדש, ללא תשלום, את הספרים הבלויים מהספרייה. עבודה זו נעשתה בכל שבת בבוקר. (לימים נודע לנו מי היה מתפלל לפני התיבה כדי לספק להוריו "אליבי", ולהסביר להם שהוא נמצא בתפילה...)

פעילות תרבותית באוטבוצק - באותה תקופה עבדתי באוטבוצק ואף לנתי שם. באוטבוצק פעל אגודת תרבות בשם "אומפאחובה", שנוהל על ידי מפלגות הפועלים. אם איני טועה, ההשפעה הגדולה ביותר הייתה של פועלי ציון שמאל, אחריהם הבונד, ולאחר מכן הפכה האגודה למעשה לקומוניסטי. המפלגה הקומוניסטית כללה לא רק פעילים מקומיים, אלא גם מספר לא מבוטל של אינטלקטואלים שהגיעו מבחוץ. אחד מהם היה המורה לעברית, בשביץ', אדם בעל ידע רב וטקט, חבר לשעבר במפלגה הסוציאל-דמוקרטית של פולין וליטא (S.D.K.P.L) ודמות מרכזית במפלגה הקומוניסטית הפולנית. מחלת הריאות שלו הביאה אותו לאוטבוצק, ושם רכש לעצמו כבוד והערכה רבה. גם מתנגדיו הפוליטיים האזינו לדבריו בהערכה. בהדרגה, השפעתו התחזקה בקרב הנוער באוטבוצק ובפאלניץ, והוא סייע לבסס את התנועה הפרוגרסיבית.

לאביו של הרשל גרינבוים ניהל מפעל קטן למיטות שדה בוורשה, והרשל עצמו עבד שם. את הרעיונות ששמע בהרצאות ובדיונים באיגוד תעשיית העץ בוורשה, הביא איתו לפאלניץ. ובאמת ,לא חסרו נושאים לדיון ולוויכוח: המהפכה הרוסית, הצהרת בלפור, הקמת הקומינטרן... הרשל דאג להביא לפאלניץ מרצים ופעילים מהמפלגה הקומוניסטית.

באותה תקופה הגיע לפאלניץ אדם בשם גווייזדה והשתקע בעיירה. הוא ניסה להשתלט על אגודת התרבות לטובת הבונד. אך לאחר הפילוג בתנועה, גם הקומוניסטים לא התכוונו לוותר על מוסד כה חשוב.

התנועה הפרוגרסיבית התחזקה, עם הצטרפותם של אחי שמחה, יוסף סצ'צ'ק ואחרים. שתי התנועות התכוננו להתמודדות על הנפשות בפאלניץ. את "הבונד" ייצגו החבר גווייזדה וחבר נוסף מוורשה.מצידנו, הבאנו את מרקסון מוורשה ואת המורה בשביץ' מאוטבוצק. העימות נערך תחת נשיאותי. נאומו של מרקסון היה מוצלח ביותר. המתנגדים, שלא היו מסוגלים להתמודד איתו אידאולוגית, עברו להתקפה אישית. לעזרת מרקסון הקטן קם בשביץ' הגבוה ורחב הכתפיים, שנוכחותו המרשימה עוררה כבוד. דבריו לא היו גימיקים זולים, אלא טיעונים רציניים ומעמיקים, ששכנעו את המתנגדים כי הדרך שהוא מייצג היא הנכונה. השפעת העימות על העתיד הפוליטי של פאלניץ תוצאות ההתמודדות נראו בשנים הבאות, כאשר התנועה הקומוניסטית בפאלניץ הפכה לכוח משמעותי, בעוד פעילות "הבונד" הצטמצמה לניהול פרייבל-שול בלבד. התנועה הפרוגרסיבית הפכה לגורם מכריע באיגוד המקצועי ובפעילות התרבותית שהוביל אגודת התרבות. המועדון היה פעיל בכל ערב. הוחלפו ספרים התקיימו ישיבות ואספות, אחרים שרו ובילו במקום. רוח חדשה שררה באגודה: ניתוק מהעבר והבטה אל העתיד. כעת אחזור לכמה אירועים משנות מלחמת העולם הראשונה.

"עיירה אסטרטגית"

בשנות מלחמת העולם הראשונה נחשבה פאלניץ לעיירה אסטרטגית. אתר הנופש שקלט בעונת הקיץ מאות ואף אלפי משפחות שבאו לנוח ולהתרענן, הפך באחת לנקודה אסטרטגית צבאית. גם היישוב השכן, ואנזובנה, שולב בקו ההגנה של ורשה, משום שהוא חצה את הדרך הראשית לובלין-ורשה. וכך, בעל כורחה, הפכה פאלניץ לנקודה ממנה ניתן יהיה, לפי החישובים הצבאיים, הן לתקוף והן לסגת. כך הפך אזור יפהפה, מוקף יערות אורנים ושדות ירוקים לחלק מתוכניות המטכ"ל. השבילים והסמטאות, ששימשו בעבר אתרי בילוי לזוגות אוהבים יועדו כעת למעבר חיילים וציוד מלחמתי.

בשנת 1914, כאשר הרוסים הותקפו על ידי הגרמנים, החליטו האחרונים לסלול דרך זמנית ולהקים גשר מעל המים העמוקים של וואנזובנה. לכך גויסו בכפייה אלפי אנשים. למעשה, כבר היה גשר במקום, אך הוא היה ישן, רעוע ובבעלות פרטית של שני פולנים, גיסים, שנהגו להשאירו סגור וגבו תשלום למעבר. מאחר שהדרך הייתה חולית וקשה למעבר החליטו הרוסים לשפר אותה ולהקים במקום משאבה גדולה שתאפשר לבני אדם ולבהמות לשתות מים. המשאבה הזו הייתה יוצאת דופן לעומת יתר המשאבות והבארות בפאלניץ – היא הייתה עמוקה, עם צינורות עבים, וכדי לשאוב ממנה מים היה מספיק לסובב את הגלגל פעם אחת כדי שהמים יזרמו בעוצמה. תושבי הרחוב הגדול והיפה ביותר בפאלניץ, רחוב האנדלובה, אף קנאו באותם תושבים שהתגוררו בסמוך למשאבה. אינני זוכר אם הרוסים אכן השתמשו בדרך החדשה שהם סללו. אך מכיוון שהגרמנים כבשו את פולין במהירות, ניתן להניח שצבא הצאר סייע למעשה לאויבו. אלא שגם הגרמנים לא מיהרו להשתמש בדרך הזו. המהנדסים והמתכננים שלהם לעגו לגישת העבודה הפרימיטיבית של הרוסים והחליטו לסלול דרך חדשה לפי השיטה הגרמנית: הם הניחו קורות עץ לאורך הדרך, ומעליהן, לרוחב, הניחו

לוחות עץ עבים. כך שוב גויסו עובדים, שוב נכרתו עצים גבוהים וישרים, ושוב נסללה הדרך, הפעם בסגנון גרמני...

הכיבוש הגרמני בפאלניץ החמיר את המצוקה והרעב של האוכלוסייה. לא היה אפילו כסף לקנות את המוצרים שחולקו באמצעות תלושים. גם החורף שהתקרב היה קר במיוחד. כדי לחמם את הבתים הקפואים, התושבים החלו לפרק את לוחות העץ ששימשו לריצוף הדרך ולקחתם להסקה. וכך, בסופו של דבר, זו הייתה התועלת היחידה לפאלניץ מהטרגדיה הגרמנית...

1920

עוד לא הגלידו פצעי שנות המלחמה וכבר ממשמשת ובאה מלחמה חדשה, הפעם עם הרוסים, שם התרחשה לפני שלוש שנים מהפכת אוקטובר.

כבר נכתב רבות על הסבל שחוו היהודים באותם ימים, במיוחד כשהבולשביקים התקרבו לוורשה, אז עברה פאלניץ עברה תקופה קשה. הפולנים החליטו לחפור תעלות הגנה כדי להגן על הדרך הראשית ועל מקטע הנהר ויסלה המוביל אל פראגה. כרזות ענק הזהירו מפני הסכנה המאיימת על המולדת, והאוכלוסייה נקראה לצאת לעבודה בהבטחה שהמשתתפים יתוגמלו. היהודים נמנעו מלהתגייס ביודעם כיצד ינהגו בהם המפקחים הפולנים. קמה התנגדות לעבודות הכפייה. הגברים הסתתרו בבתים, במרתפים ובעליות גג. אך לשווא – נערכו פשיטות וחיפושים ולהסתתר לא הועיל, כך גם תשלום כופר.

הסתתרתי גם אני, אך באחד הימים התחשק לי לצאת, לשאוף אוויר צח ולמתוח את איבריי. עוד לא זכיתי ליהנות מהאוויר הצלול, וכבר פילחה את הדממה פקודה חדה: "**עצור!**", ואחריה: "**ידיים הרם!**". חשבתי לרוץ אך שני קני רובים הצמידו אותי לקרקע. שני החמושים ליוו אותי למפקדת הז'נדרמריה. נחקרתי, פרטיי נרשמו, ולבסוף קיבלתי הוראה בכתב להתייצב למחרת לעבודות.

עם שחר, לאחר התפילה ולאחר ארוחה קלה, יצאתי לחפור שוחות להגנת פולין. תרשים השוחות סומן באת באדמה הקשה, ומטרתו לאפשר לירות על האויב המגיע מכל עבר. חיש מהר, לאחר שהספקתי להתרשם מהנוף היפה שסביב, מהשדות הפורחים ועצי הארז, נשמעה קריאת המפקח, הוכרז שמי, קיבלתי מספר, את חפירה, מעדר וקטע אדמה לחפור בו. בהמשך שבה ונשמעה הפקודה: "**מהר יותר, מהר יותר!**".

קבוצה של שלושה או ארבעה עובדי כפייה שובצה לכל תחום חפירה. הלבוש המסורתי היהודי שלבשנו לא התאים כלל לסוג זה של עבודה, במיוחד לא המעילים הארוכים...

ידינו לא היו רגילות בעבודת החפירה. להסיר את המעיל ולהשאירו גלוי היה מסוכן שכן הפולנים נהגו לגונבם. הם גם לעגו לציצית שהציצה מבגדינו...

בקבוצה התבלט בחריצותו יהודי גבוה ורזה. עמד וחפר ביסודיות ובמקצועיות ועודד וסייע לאחרים. איתנו היה גם טדק, צעיר פולני מכפר שכן. בחור טוב. לעומתו, גצל, בנו של סוחר, התקשה בעבודה הפיזית שלא היה רגיל בה. לאחר שסיימנו את ה"מנה" שלנו, נדרשנו לדווח לאחראי, לקבל את אישורו שנוכל לשוב הביתה.

החפירות שלנו לא מנעו מהבולשביקים להגיע לשערי ורשה. השלטון הפולני הפיץ כרוזים: *"תושבי פאלניץ אתם נדרשים לעזוב את העיירה ולנוע לכיוון פראגה וורשה"*. בעיירה פרצה בהלה. מי שהיו לו קרובים בבירה עזב מיד. אך מה על האחרים?

אך פקודה היא פקודה, וכך נראו מאות יהודים נושאים תיקים וחבילות בדרכם לתחנת הרכבת ואל הכירכרות. את מה שלא הצליחו לשאת בידיהם קברו באדמה או נטשו מאחור...

איני זוכר מי הפיץ את השמועה שאצל הבולשביקים יהיה מחסור במלח. וכך כל מי שיכול צבר לעצמו מלאי ממוצר חיוני זה. כעת, כשהחלה הדרך הארוכה לעבר ורשה, הדבר הראשון שאנשים דאגו לקחת היה מעט מלח...

שבועות ארוכים נאלצו יהודי פאלניץ לנדוד. שמענו שהצבא האדום כבר באוטבוצק, ואז, פשטה השמועה שהם החלו נסוגים. קבוצות שבויי מלחמה רוסים נראו כשהן מובלים ברחובות ורשה. מצבם הירוד, בגדיהם הבלויים, עייפותם והרעב שכרסם בהם, ניכרו לעין.

עם נסיגת הבולשביקים מוורשה נפתחה גם הדרך לפאלניץ, ובהדרגה החלו היהודים לשוב. העיירה, ובעיקר רחוב המסחר, נראו כלאחר קרב. דלתות וחלונות הבתים נעקרו ונותצו, הרכוש שנותר מאחור נבזז ונהרס. נדרשה לשבים תקופה ארוכה לצורך שיקום.

"תחנת פאלניצה וגמינא זאמושץ' "

אלה ששתפו פעם פעולה בחפירת שוחות בכפייה, לא חלמו אפילו שמישהו אכן ירצה לשלם עבור העבודה. העיניים עצמן סרבו להאמין לכרזות שהופיעו בפאלניץ, שכל מי שסייע להגן על המולדת באמצעות חפירת שוחות - יתוגמל. כל שיש לעשות הוא להתייצב ביום מסוים בגמינא (המועצה המקומית) זאגושץ', שם יקבלו תשלום. השמחה הייתה גדולה בשל העוני והדלות ששררו אז.

גמינא זאגושץ' הייתה ה"בעל-בית" המנהלי של פאלניץ. כל התקנות והגזירות מקורן משם. לא פעם 'יושב' היה יהודי בזאגושץ' ב"קוזה" (בית המעצר) ימים או שבועות, לפי מידת העונש. לרוב העדיפו האנשים לרצות את המעצר בחורף, כשבלאו הכי אין מה לעשות בעיירה. התנאים במעצר בזאגושץ' לא היו אידיאליים, בפרט עבור יהודים שהקפידו על אכילת כשר. אני נזכר שאחד העצורים, קצב יהודי, חזר משם מבולבל מאוד. היה חוזר ואומר ללא הרף: "אשתי בישלה לי קומפוט". ולעיירה היה על מה לדבר...

הצעירים שעבדו בחפירת השוחות, ללכת לזאגושץ' היה עבורנו טיול נחמד דרך שדות ויער. השמש ליוותה אותנו בחמימות ובנעימות. הרשינו לעצמנו לקטוף פירות מאילנות שאינם שלנו. עליזים הגענו לחצר בית המועצה, שבה כבר התאסף קהל ניכר, בעיקר פולנים צעירים מהכפר, שהרשו לעצמם מעשי חוליגניות אנטישמיים כלפי היהודים שנאספו שם.

תחילה היה צריך להירשם ולעבור את הביקורת – כמה ימים ומתי עבד כל אחד, על מנת לקבוע את השכר. לאחר מכן נעמדנו בתור לתשלום. והנה שני חוליגנים החלו להתנכל ליענק'ל קושמש, כשהם דוחפים לעבר פרצופו איזה פגר חיה ותובעים ממנו לקרוא בקול: "תחי פולין!" ו"יתפגרו היהודים!". יענק'ל הזדקף, הצביע בידו הימנית על חזהו והכריז: "אני אמות", ואז מתח את ידו בחוזקה לכיוון האנטישמים והוסיף: "גם אתם תמותו – כולנו נמות". תשובה חצופה זו לא סיפקה אותם, והם דחפו שוב את הפגר לפרצופו של יענק'ל... שאר יהודי פאלניץ עמדו והביטו בסצנה בזעם עצור. רצינו מאוד לעזור, כי זה טבעם של בני פאלניץ – אך כל עוד החוליגנים לא הרימו ידיים, התאפקנו. כשההצקה של האנטישמים גברה, פנה יענק'ל לעבר השולחן בו ישבו הפקידים והכריז בפולנית:

"רבותי...זה גרוע!"

"מה כל כך גרוע?", שואל הפקיד

"צרות", התמתח יענק'ל עוד יותר ואמר בקול רם.

החוליגנים נסוגו אחור. יענק'ל קושמש לא נכנע לפרובוקציה והשלים את ענייניו. אף על פי שקיבלנו תשלום טוב על עבודתנו, מצב רוחנו היה מדוכדך בשל המקרה.

חזרנו הביתה בדממה באותה הדרך בה באנו. איש לא דיבר על שאירע, ע לפתע קרא מישהו בקול: "תחנת פאלניצה"!

שבנו לעיירה...

שלום עליכם, שלום אש וה. ד. נומברג בפאלניץ

בשנת 1960, ביום הולדתו המאה של שלום עליכם, הזדמן לי לבקר בפריז בתערוכה של אונסק"ו, שהוקדשה לו. בין התמונות הרבות של סופר העם הגדול שלנו, נחרטה בזיכרוני במיוחד תמונה אחת: ערסל קשור לשני עצים ועליו שוכב שלום עליכם. הכיתוב סיפר כי הסופר היהודי הפופולרי נמצא בנופש קיץ בפאלניץ...

שלום עליכם ובנו נומא בנופש בפאלניץ (יולי 1908) (Gemini enhanced)

לצערי, איני זוכר אם צוינה השנה, אך הכיתוב והתמונה עוררו בי, כבן פאלניץ, הרהורים וזיכרונות. הפאלעניצאים ידעו שעיירתנו משכה לא רק יהודים מן השורה, גם סופרים, אמנים ודמויות בולטות אחרות בחיי הרוח והתרבות היהודית, הרבו להגיע לנופש קיץ.

בחודשים מאי, יוני, יולי, אוגוסט ואפילו בספטמבר, פלטו מדי יום הרכבת והחשמלית אל התחנה המקומית מאות אנשים, שהזדרסו לרדת כשנשמעה הקריאה: "תחנת פאלניצה!".

בין הנוסעים היו גם אנשי עט ידועים, ענקי רוח בספרות ובתרבות שלנו. פעם אחת הבחינו תושבי פאלניץ בשני יהודים מטיילים ברחובות העיירה. האחד – גבוה, רחב כתפיים, מוצק ובעל זקן בהיר.
השני – קטן ורזה, אוחז במקל, כמו הראשון. מבט קרוב לא הותיר ספק :שלום אש וה. ד. נומברג טיילו להם בנחת ושוחחו בלבביות. הרשל גרינבוים קרא בהתלהבות: "חבר'ה, הנה אש ונומברג!"

התקרבנו אליהם, לחצנו את ידיהם בחום, אך לא התאפשר לנהל שיחה של ממש, שכן האורחים ביקשו לסיים את שיחתם וליהנות מטיול שקט. הם רק ביקשו מהרשל מוט'ל משינסקי שימשיך לשיר, מכיוון ששירתו היפה הדהדה למרחקים.

מאוחר יותר, עלה בידי להכניס את שני הסופרים לחדר, שם התכנסו צעירי פאלניץ, ויחד העברנו ערב נפלא. שני הסופרים צחקו מכל הלב כששמעו את הרשל-מוט'ל פוצח בזמר: "נסע החסיד אל הרבי לשאול שאלה"...

השביתה של יידל חלאטל[2]

מול בית המדרש בפאלניץ התגורר הֶנֶך הנגר. קיץ וחורף היה ר' הֶנֶך מגיע בשבת ויום טוב לבית המדרש, עטוף טלית. קרבתו לבית התפילה העניקה לו יתרון שכן לא היה זקוק למעיל עליון בדרכו, ואם באחד החגים היה בבית המדרש מניין יהודים נוסף היו נאספים בביתו לתפילה והוא היה מזמין את האורחים לקידוש לאחריה.

[2] בעיירות של מזרח אירופה, ה"חלאט" שימש פשוט כמילה נרדפת לקַפּוֹטָה או לבֶּקִישֶׁע, מעיל השבת הארוך והחגיגי, לרוב עשוי משי, שלבשו הגברים. עם השנים, כשהבקישע הפך לבגד השבת הרשמי, המילה "חלאט" הצטמצמה בעולם החסידי לתיאור מעיל הגנה חגיגי. זהו חלוק משי מבריק, קל ודק, שאותו לובשים האדמו"רים או חסידים מעל בגדי השבת העיקריים שלהם בזמן הסעודות או ה"טיש". הוא נועד להקביל פני שבת בכבוד, אך בו-זמנית לשמור על בגדי השבת היקרים מפני כתמי אוכל או יין.

ר' הֶנֶך היה חסיד פוריסוב, אף שהכיר בקושי את האותיות הקטנות. להתפלל הקפיד בבית המדרש הבלתי-מפלגתי. בשבתות ובחגים לבש את קפוטתו המשי היפה, אולם מה שמשך תשומת לב היתה טליתו המפוארת עם עטרת הכסף.

ר' הֶנֶך ניהל נגרייה שהלכה והתפתחה. לצדו עבד בן עירו ר' יידל. שניהם חלקו זיכרונות ילדות מפוריסוב, ובמיוחד דיברו על כך בקידוש שבת וחג אליו היה יידל מוזמן. בשיחותיהם נזכרו במאורעות מעיירתם ,סיפרו סיפורים משעשעים על תושביה. באופן מוזר מעולם לא דיברו על העבודה בנגרייה ולא על היחסים ביניהם. ואם ניסה יידל לגעת בנושא, כבדרך אגב, ברגע של עליזות קלה, היה הֶנֶך קוטע מיד את דבריו ב"לחיים!". לאחר שלגמו כוסית היתה השיחה נסובה שוב על פוריסוב, מלווה במשאלה חסידית :ש'השם יתברך ייתן לכולם בריאות'. ברכה זו שימשה סימן ליידל שהוא יכול כבר ללכת. אך קודם לכן, הוא החליק את זקנו הקטן והשחור, כיפתר את הווסט, לקח את טליתו, ובחיוך קל קרא: 'שבת שלום!', נשק למזוזה ויצא בשקט לדרכו. ולא היה עליו להרחיק, רק פנייה קלה שמאלה, כמה צעדים, והוא כבר בביתו. שם, בחדרו הקטן, חיכו לו אשתו וילדיו.

אף שהדרך קצרה לא הרפתה מיודל המחשבה שליוותה אותו לאחרונה: "צודקת היא אשתי, באמת... למה שלא אדרוש תוספת שכר?!"

חנה, אשתו של יודל, שבה והזכירה ליודל ש"שנות המלחמה הרעות חלפו כבר, שוב בונים בתים, אפילו בחורף מקימים קירות וחלונות, והפרנסה שלך, יודל'ה, אפילו לא גדלה בלירה אחת. השד יודע, אני נותנת לך כמה גרושים על הדרך... אתה קונה לך כוסית שיכר בכל שבת... במקום זאת היית צריך לדרוש יותר כסף ולקנות לעצמך בקבוק משקה".

בכל שבת, כשחזר מהקידוש אצל הֶנֶך, היה יודל שומע את דבריה של חנה. כבר מזמן סבר שבמקום לשתות לחיים אצל הֶנֶך הנגר, במקום זאת עליו לדרוש תוספת שכר.

לחנה היו סיבותיה. ראשית, החיוך של קופל החנווני, אצלו היתה קונה בהקפה. "את יודעת", אמר לה קופל פעם אחת, "כבר יש לך חוב גדול אצלי בספר..." וכשהיא מוודאת שאין איש סביבה מקשיב, ענתה: "ר' קופל, אתה הרי יודע, בשישי בעלי מקבל את משכורתו, ואז אתן מקדמה'". אך הערותיו של קופל גרמו לה בושה גדולה.

בבית שוב חזרה ואמרה ליודל: "אני כבר לא יכולה לקבל דבר מהחנווני, ובבית אין שמן וסבון. שנים שאתה אצל הֶנֶך, ותמיד באותו שכר. קופל כבר נועץ בי מבטים. למה שלא נוכל לשלם בזמן בחנות?". וגם זאת, גולדה "מכנסי צמר" (בשם זה 'זכתה' במלחמת העולם הראשונה, כשהבריחה מלובלין קמח ומלח, אותם הסתירה במספר שכבות בגדים שעליה. כך דבק בה הכינוי - ואף אחד לא קרא לה אחרת). ובכן גולדה זו, שהיתה אישה חזקה, הייתה אופת בייגל, והרוויחה מכך לא רע, והיא סיפרה שבעלה שהיה אופה שכיר, הצטרף לאיגוד המקצועי ויחד עם חבריו הצליח להפחית את שעות העבודה ולהעלות את השכר. גולדה יעצה לחנה כיצד יש לפעול לשיפור המצב. היא רכנה על אוזנה ולחשה מילה אחת: **שביתה!**

מילה זו נחקקה היטב במוחה של חנה. בינתיים שתי הנשים סיימו את שיחתן, והתפנו להכין סעודת ערב. כשחזר יידל מהעבודה – עייף ושתקן, החליטה חנה לא לשתוק עוד. כשיידל סיים את הארוחה ועדיין חש רעב קל, לקח קרום לחם, חתך לחתיכות וטבל במלח. חנה התיישבה לצידו, החלה לקפל בגד בלה, כדי למשוך את תשומת ליבו וחזרה על הדברים שכבר שמע ממנה פעמים רבות כל כך. כיוון שיידל המשיך לשתוק, הרימה חנה את קולה וקבעה: "אתה תפתח בשביתה!...".

כשביטאה את המילים הללו, הביטה היישר לתוך עיניו, מחפשת את אישורו. נראה היה לה שהרעיון דווקא מוצא חן בעיניו. יידל רק הניף את ידו בתנועה שמשמעה "את צודקת בהחלט, אבל את התוכנית השאירי לי".

כל אותו לילה לא עצם יידל עין. דברי אשתו, ודרישתה להכריז על שביתה, העסיקו את מוחו. שב וחשב בפעם המי־יודע־כמה שהיא צודקת. "כן, שביתה. אבל איך בכלל עושים זאת?". רק בשעות הלילה הקטנות הגיע להחלטה: בשבת הקרובה לא ילך לקידוש אצל הֶנֶך. וביום שישי, כשבעל־הבית ימסור לו את שכר השבוע, יעטה הבעת פנים כזו שהֶנֶך יבין שאינו מרוצה. וביום ראשון?...ביום ראשון נראה, מן הסתם כבר תהיה שביתה....

מלא מרץ הלך יידל למחרת לעבודה. המסור שבידיו ריחף בזריזות שלא כבעבר. לאחר ליל שימורים היה יידל ערני וגאה, אם כי לרגע גם חלפה במוחו המחשבה שאולי יצטרך להיפרד מהנגרייה ומהָנָּך, עמו היה קשור זמן רב.

בסוף יום שישי, כשיידל התכונן ללכת לביתו, שילם לו הָנָּך את שכרו. אלא שבפעם הזו השתהה יידל עם השטרות בידו, מהסס אם להכניס לכיסו. בעל־הבית שהרגיש בדבר, אמר: "שיהיה לנו שבת שלום, יידל...". "גם לך" – הגיעה התשובה.

באותו ליל שישי לא דיברו בביתו של יידל על העבודה או על התוספת מהָנָּך. חנה, בדיוק כמו בעלה, רצו בלבם כבר להגיע ליום ראשון. מה יביא עמו זה?

בשבת בבוקר התכונן יידל ללכת לבית המדרש. החליף את בגדי החול בקפוטת השבת שלו, בחלאטל, חבש מגבעת ויצא להתפלל בצעדים מהירים מהרגיל. בבית המדרש דפדף בסידור בעצבנות. הוא היה דרוך לקראת רגע סיום התפילה, שבו הָנָּך, כמנהגו, יזמין אותו לקידוש.

החליט שיחמוק החוצה בלי שירגישו בכך, וכדי שבעל־הבית לא יראה אותו. היו אלה ימות הקיץ, ומתפללים רבים, ובמיוחד הנוער, עמדו במבואת בית הכנסת, שם דיברו יותר משהתפללו. יידל יצא למבואה, וכשהתפילה התקרבה לסיומה, מיהר להסתלק משם....

"שבת שלום!" – הדהד קולו של יידל כשחזר הביתה מוקדם מתמיד. גם תשובת חנה והילדים הייתה שונה, עליזה יותר: "שבת שלום, שנה טובה!". את הסעודה אכלו בשקט, ללא מילה. לאחר ברכת המזון התפזרו הילדים ויידל נכנס למיטתו. חנה לא יכלה להתאפק ושאלה אותו אם הָנָּך באמת לא הבחין בו כשחזר מבית המדרש? "כן ראה, לא ראה... רק ביום ראשון הוא כבר יראה..." ונרדם.

אולם הָנָּך לא הצליח להירדם. מה זאת אומרת? לא הייתה שבת אחת או חג שיידל לא הגיע לקידוש לאחר התפילה. והיום, מין היעלמות כזו, הסתלקות. הוא נזכר גם בהתנהגותו של יידל יום קודם לכן, כשקיבל את שכרו השבועי... והָנָּך היה חסר עוד משהו: זכרונות השבת המשותפים מפוריסוב, געגוע לעיירה ולאנשיה. ילדיו של הָנָּך נהגו להקשיב רוב קשב, חושבים לעצמם שתעלולים שאביהם עולל למלמד בפוריסוב, מעוללים הם כיום בפאלניץ...

הָנָּך חש מידה של תרעומת על התנהגות זו של יידל. מה זאת אומרת? ואם הוא רוצה עוד כמה גרושים, מדוע אינו אומר זאת? פנים יפות יהיו לי בפאלניץ, יידל הנגר שובת, נגד בן־עירו... ממילא, נראה ביום ראשון". עד כמה שהיו חייהן של שתי המשפחות שונים, איחדה אותן כעת ההמתנה ליום המחר.

בבוקר קם יידל, התפלל בנחת, אכל לאיטו, ולאחר שסגר מאחוריו את דלת ביתו, לא פנה לנגריה אלא שם פעמיו אל קצה הרחוב. הליכתו נקטעה מדי פעם בברכות. הנה הרשל: "בוקר טוב לך יידל", "שנה טובה עליך הרשל". ותוך כך הביט בו הרשל ותהה: "מה קורה עם יידל שלנו? הרי מקומו כעת בעבודה".

טייל לו יידל עד למחסום הרכבת, עצר, הצית סיגריה, הביט לצדדים, כאילו הוא עצמו תוהה: "מהיכן הגעתי לכאן?". גם יהודי פאלניץ שאלו את עצמם, בקול ובשקט: "מאיפה הגיע זה היום?". הקניט אותו אחד ושאל אם הוא נוסע לוורשה, שני שאל אותו בקורטוב לעג: "מה ה'דיבוק' שנכנס בך, יידל?". קהל הסקרנים נאסף סביבו. יידל לא איבד את עשתונותיו, הוציא ברוגע את הסיגריה מפיו, כיבה אותה, הכניסה לכיס, והצביע על קפוטת השבת שלו: "אתם רואים? היום אני שובת..."

הקהל הביט בו המום ויידל המשיך: " אתם תוהים איך יכול נגר יהודי לשבות נגד הָנָּך איש פוריסוב? אבל הבגד הוא זה ששובת..." ויידל פתח וסיפר באריכות על עבודתו ועל שכרו הזעום, ארה שהביאוהו ללבוש ביום ראשון, יום עבודה רגיל, חלאטל חגיגי.

הקהל הניד בראשו להסכמה, הצדיקו אותו, והסבלים הגדילו והזמינו לקפה אצל "אסתר השחורה". המאבק של יידל מצא חן בעיניהם, בעיקר נהנה הקהל מדבריו ש'החלאטל' הוא ששובת... וביו גם ש שאלו אותו אם הוא נזקק לכמה ז'לוטים. יידל היה מרוצה מכך שהאנשים מוכנים לעזור לו בעת צרה, ואף הצטער שלא פתח בשביתה קודם.

השמש עמדה כבר ברום שמי פאלניץ, שעת הצהריים הגיעה, ויידל החליט לחזור הביתה. בדרך העביר במוחו שוב ושוב את הדברים שהשמיע באוזני אנשי העיר.

באותו בוקר כשראה הֶנֶך שיידל איננו, הבין מיד שלא מחלה היא ש גרמה להעדרו. זכר את התנהגותו בערב שבת, התחמקותו מקידוש. חלפה שעה ועוד שעה, והיה להֶנֶך ברור: הפועל שלו שובת.

ניגש לעבודה בהתלהבות, אך מצא שזה לא הולך. שוב ושוב עצר, יצא החוצה להציץ, אולי בכל זאת יידל יופיע, ואז שב לסדנה. העבודה לא התקדמה.

"בעצם", חשב חנוך לעצמו, "יכול הייתי להוסיף לו משהו... אבל עליו לבוא ולבקש ממני".

כשיידל הגיע הביתה שאלתו הראשונה, עוד על מפתן הדלת, ה ייתה אם חיפשו אותו. המשפחה ענתה במקהלה שלא. יידל התיישב לסעודת הערב, אכל בשקט ומהר.

אבל הֶנֶך לא היה רגוע. בתוכו רתח וגעש. הן יש הזמנות רבות ודחופות. חש צודק ונחוש: "הוא רוצה להכניע אותי? אבל איך יחצה החתול את הנהר? יותר מ-5 זלוטי תוספת לא אתן!", דיבר לעצמו ובקול. המשפחה שמעה והשתתפה בלבטיו. לפתע קרא בנו האמצעי: "יודע מה, אבא'לה, אלך ואביא את יידל".

כולם מסביב לשולחן נשמו לרווחה, והמתינו לראות כיצד יגיב האב.

"ומה תאמר לו? אבא שלי שלח לקרוא לך? לא ולא... אמור לו שהמשפחה שלנו מבקשת לשאול אם אתה בקו הבריאות.... ואם אכן כך, הרי אתה מוזמן אלינו".

דקות מאורח יותר הופיע השליח מטעם בעל הבית בפתח ביתו של יידל, חזר על ההזמנה ותיכף ומיד זכה לתשובה: "אמור לאבא שאני מגיע".

בנו של הֶנֶך הלך לדרכו, ובבית יידל האווירה השתפרה. הוא קם לאיטו, ניגש אל הדלת, ובעודו פותח אותה, שמע את קולה של חנה: "הקשב יידל. פחות מ 4 זלוטי לשבוע אל תיקח...". יידל חייך, כאומר: "נו, נראה כבר...". הרי אם חנוך שלח לקרוא לו, ודאי ישלם.

פתח את דלתו של הֶנֶך, ונכנס בברכת "ערב טוב". "ערב טוב, שנה טובה", ענו לו כולם. הזמינו אותו לשבת, ובעלת הבית שאלה אם ירצה כוס תה. "תודה, הרגע סיימתי לאכול". הֶנֶך התערב: "הן לא היית בשבת בתפילה".

"דווקא הייתי...".

"אז לאן נעלמת?"

"לא נעלמתי, פשוט מיהרתי הביתה".

למעלה משעה התנהלה לה השיחה בדרך של שאלות ותשובות קצרות ומקטעות.

לבסוף שאל חנוך: "מדוע לא באת היום לעבודה?"

"אתה הרי מבין בעצמך...."

"מן הסתם לא חשבת..."

אבל יידל דווקא חשב. והבין שעליו לקחת יוזמה: "אתה הרי מכיר אותי היטב, אולי הייתי מניח לדברים כפי שהם, אבל היא, אשתי, כבר חודשים שאינה מרפה, ולא מפסיקה לדבר איתי על..."

חנוך לא רצה לשמוע עוד. כבר ידע מה זה עומד לומר, לכן עצר ושאל: "כמה אתה רוצה כתוספת?"

"5 זלוטי לשבוע!", ענה יידל בקול בטוח.

חנוך קפץ ממקומו. "מה זאת אומרת? 5 זלוטי...? אתה יודע היטב שבחורף הדלתות וחלונות שעשית שוכבים אצלי כסחורה מתה..."

"נכון, הֶנֶך, אבל בלי עין רעה, אתה אדם אמיד, אתה יכול להרשות זאת לעצמך, ובקיץ הסחורה הרי תיחטף".

השיחה נמשכה. הם דיברו על פוריסוב, על המעבר לפאלניץ, וככל שחנוך דיבר יותר, כך הרגיש יידל חזק וצודק יותר בדרישתו.

"אז ככה?, כל העיר כבר יודעת על השביתה שלך?"

"כמה גדולה כבר העיר הזאת? אם רק אעבור ברחוב הנדלובה, כולם כבר מבינים שאיני עובד. מצד שני, מה אכפת לי מה אומרים בעיר על החובות ועל הפרנסה הדלה?" וכשהוא מצביע על החלאטל שלו הוסיף: "כיוון שדווקא ביום ראשון רגיל לבשתי בגד שבת, אני רוצה לשוב הביתה עם תשובה ברורה".

"אם כך", השיב חנוך "בוא מחר לעבודה".

הֶנֶך עוד ניסה להתמקח, הסכים להוסיף 4 זלוטי. אבל יידל בשלו... ומשראה שאין ברירה, הסכים לבסוף . התוספת תהיה 5 זלוטי.

"...וגם עבור היום מגיע לי תשלום!"

ומבלי לחכות לתשובה, מיהר ויצא מהבית.

בני ביתו של הֶנֶך נשארו לשבת המומים. חנוך עצמו עמד כמי שאיבד את כושר הדיבור והחל לפסוע בעצבנות בחדר. לפתע עצר ואמר בקול רם: "הוא מחשיב אותי לטיפש. ברחוב הוא אמר שלא הוא זה ששובת, אלא החלאט שלו... ועכשיו, כשהוא כבר קיבל את התוספת של ה-5 זלוטי, הוא עוד רוצה תשלום עבור יום ראשון, היום שבו הוא טייל לו בחלאטל השבת שלו... שמעתם כזה דבר?".

כשבחזר לביתו, קרא יידל בקול גדול: " יודעים מה, ילדים?... את שומעת חנה? אני אקבל שכר גם עבור היום...".

כך הסתיימה שביתת חלאטל השבת של יידל!

הדאגה לדור הצעיר

ברצוני לסייג ולציין, כי פרק זה, שאמור לתת מושג על החינוך היהודי בפאלניץ, נכתב מתוך הזיכרון – ולפיכך ייתכן שתאריך או עובדה מסוימת לא יתאימו לחלוטין לאמת ההיסטורית. שנית, בעבודה זו כוונתי לתאר רק את החינוך החילוני בעיירתנו, שהיה שונה מהחינוך המסורתי בחדר או בבית. את הבכורה עלי להעניק לבית הספר גראבובסקי. בית ספר פרטי זה שהוקם בווילה של גראבובסקי ולשלם היה עליהם שלוח את ילדיהם. ההורים נדרשו לא רק לשבור את אורח הלימוד שהיה נהוג עד אז אצל מלמד הדרדקים ומלמד הגמרא, אלא גם להיות מבוססים היטב מבחינה כלכלית כדי לשלם שכר לימוד. עם זאת הייתה תקופה שבה מספר ניכר של ילדים יהודים למדו שם. אחרים, הנוער המתבגר, בילו שם את שעות הערב בלימוד. דיבור וכתיב בפולנית ורוסית – למדו בבית הספר של גראבובסקי. עסקני התרבות והפעילים החברתיים המאוחרים יותר הביאו את ידיעותיהם והשכלתם בדיוק מאותו בית ספר.

הניסיון השני להקים בפאלניץ בית ספר חילוני נעשה על ידי משפחת פאשט – באותה וילה כפי שנראה, ואפילו באותו אולם. זה היה בזמן שהגרמנים כבשו את פולין. אצל האוכלוסייה היהודית, שקיבלה שוויון זכויות והדחף לדעת גבר אצלה מאד, הייתה נטייה לשלוח לשם את הילדים. בית הספר, בהנהלתה של מורה יהודייה בעלת כישורים פדגוגיים דגולים, היה פתוח יום שלם. רק ילדים יהודים למדו בבית ספר זה פולנית, גרמנית ויידיש. בשל לימוד השפה הגרמנית, שלחו לשם גם המתיישבים הגרמנים מאלכסנדרוב ומאנדרוב את ילדיהם. אך כדי לשרת ולרצות את ההורים היהודים, לימד שם עלי השמש פעמיים בשבוע אלף-בית ומעט יהדות. כ-90% מהתלמידים היו בנות. ללא ספק, גם בית ספר זה תרם את תרומתו החשובה להתפתחות המאוחרת יותר של החילוניות והקידמה בפאלניץ.

הניסיון השלישי בתחום החינוך המודרני, כוונתו לבית הספר היהודי-פרוגרסיבי והחילוני, שהיה ממוקם אצל קפיטאנן בוילה. המורים הראשונים היו: זישה אנקרמן וגיסו. הרוח בבית הספר, כמו גם תוכנית הלימודים, הביאו לידי ביטוי את ההשקפות האידיאולוגיות של המורים. זישה הושפע מאוד מהמהפכה הגדולה של אוקטובר בכלל, ומעלייתה של התרבות הסובייטית-יהודית בפרט. הוא לא רק הכיר לתלמידיו את יצירותיהם של י"ל פרץ, שלום עליכם, מוריס וינצ'בסקי ואחרים, אלא גם לימד אהבת אדם ועבודה, ונטע בהם הבנה לצדק חברתי ולחיים משותפים בין עמים. השירים, הדקלומים והמשחקים הקבוצתיים סייעו לפתח את עולמו הרוחני של הילד ובבד בבד לנתק אותו מהמציאות בבית.

למרבה הצער, בית הספר לא יכול היה להבטיח קיום אנושי בכבוד למורים – והם נאלצו לעזוב את המוסד הזה, שבו הושקעו כל כך הרבה נשמה ותקוות. בעיירה לא היו מספיק הורים שהייתה להם ההבנה לסוג כזה של בית ספר, וגם חסרו הבסיס החברתי והדאגה למוסד. פעילי "אגודת החינוך" התבטאו ברצונם הטוב ובהבנתם לתרבות היהודית-חילונית בין ארבע אמותיו של הארגון בלבד, מבלי שהיו ביכולתם ליזום דבר-מה ברחוב.

החינוך החינמי ובו בזמן חובת הלימוד בבתי הספר הממשלתיים של פולין העצמאית, אפשר להורים רבים לתת לילדיהם חינוך חילוני בעיירה עצמה ולאחר מכן לשלוח אותם לגימנסיה בוורשה הסמוכה. מוקדם מאוד ניתן היה לראות בפאלניץ לא רק סוחרים ופועלים הנוסעים לבירה, אלא גם תלמידים שהיו ממלאים את הרכבת הקלה בקו.

בשנות העשרים, הודות להקמת המפלגות ומוסדות התרבות, נוצרו קורסי ערב שונים וצורות אחרות של לימוד עצמי, שתרמו את תרומתם להתפתחות הרוחנית וללימוד הממשי של הדור הגדל. אך דאגו גם לילדים – ונעשו ניסיונות נוספים בחזית בית הספר.

שורה של פעילים בונדיסטים בפאלניץ (גווייאזדה, ויניק ואחרים) לקחו על עצמם את היוזמה להקים גן ילדים (פרבל-שול). ארגון בתי הספר היהודי המרכזי הושיט את עזרתו ואפילו שלח מוורשה את המורה אידה, שנהלה את המוסד הנאה הזה במשך מספר שנים (משנת 1927). אף על פי שהמפלגות הראו הפעם עניין ועזרו לגן הילדים – הוא לא אורך ימים ולא החזיק מעמד זמן רב...

באותה עת גדל והתפתח מאוד מועדון הספורט "פרומיין" (קרן אור) והקצה את אולמו, מספר פעמים בשבוע, לנהל קורסים והרצאות לקריאה וכתיבה ביידיש, היסטוריה ונושאים נוספים. לשם כך הוזמנה המורה אידה שכבר הוזכרה.

עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, כמעט כל הכוחות החברתיים שפעלו בפאלניץ הראו את הבנתם ודאגתם לחינוך הדור הצעיר. באמצעים שונים נעשה הדבר, במסגרת המפלגה הנתונה, עם מגמות ומטרות ברורות – אך דבר זה כבר שייך לתיאור הכללי על החינוך היהודי-חילוני בעיירה.

חוגים דרמטיים ותיאטרון יהודי

ככל שזכור לי, פאלניץ התברכה בהצגות תיאטרון יהודי עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, אך היו אלה רק הופעות אורח בודדות, שהפיקו תועלת מ"נהירת הקיץ" של הנופשים ובאו להציג הצגות תיאטרון. הם צירפו וחיברו מחזות ומופעים, שאף אחד לא ידע מי הם מחבריהם.

תיאטרון יידי היה אז פופולרי ומוכר יותר. אבותינו נהגו לספר (גם אני זוכר זאת), שלעיתים אמנים אלה העמידו אוהל בד רחב ידיים, ובו הועלו ההצגות. קשה לומר בוודאות, אם אלה היו שחקנים מקצועיים שפרנסתם הגיעה מן הבמה, חובבנים, או צעירים שמן הסתם לא היו להם עיסוקים טובים יותר. ובכל אופן לאותם ניסיונות תחיליים הייתה אפשרות להתפתח לכיוון של תיאטרון יידי מעולה, לולא פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שפגעה קשות במיוחד בפאלניץ.

בשנות המלחמה הועסקו צעירים יהודים רבים מוורשה בעבודות כפייה בפאלניץ, בחפירת תעלות, סלילת דרכים וכדומה. בזמן הפנוי הם שיחקו בתיאטרון יחד עם נוער פאלניץ. די היה במודעה שבווילה מסוימת מועלית הצגה, וכולם נהרו לשם. מובן שילדים לא הוכנסו. עם הקמת "אגודת התרבות" נוצרה לראשונה

הופעת אורח של החוג הדרמטי "זוננשטראל" מוורשה, בפאלניץ(Gemini Enhanced) .

מסגרת ל"אמנים". איני יודע אם הדחף ליצירת חוגי חובבים בעיירות הקטנות בפולין היה רק ביטוי למחאה נגד הרבנים, שנלחמו בחריפות בתיאטרון, או אמצעי בלבד לגיוס כספים עבור הספרייה. משהתבססה הספרייה, הורחבו הצגות החובבים. בהמשך נוסף על שני חדרי האגודה חדר שלישי גדול אצל שמעון הרצברג, ושם נהגו להחליף בגדים ולהתאפר.

מאמני פאלניץ אני זוכר את רִבְקָה טוֹקְבֶּרְג ,מֶלֶךְ רִישֶׁס ,פִּסְקָלִינְסְקִי ,מֹשֶׁה שְׁלֶכְטֶר ואחרים. הרפרטואר כלל מחזות של דוד פינסקי, שלום עליכם, שלום אש, גורדין. הקהל שלנו נהנה מאוד מההצגות שהועלו בביתו של החובש, בקומה השנייה. עם אותה קבוצת חובבים ביים פעם זישה אנקרמן הצגה והעלה אותה בבית הדואר, במרכז העיר. היו שם חדרים גדולים עם מרפסת ענקית שהכילה אנשים רבים. המחזה של שלום אש זכה אז להצלחה גדולה.

הקמתו של אולם הכבאים בעיירה אפשר להביא הצגות שונות מוורשה, ולעלות כאן תיאטרון אמיתי. ביקורים כאלה היו תכופים והקהל נהנה מהתיאטרון היידי. גם חוג הדרמה של פאלניץ ניצל מדי פעם את האולם והעלה בו הצגות. החברים מאיר רינג ושלמה ולנדר (שניהם מקאלושין) הכינו יחד עם בני משפחת אורבך מאוטבוצק מופע של מספר מחזות בני מערכה אחת מאת י.ל. פרץ ושלום עליכם. זלמן פלד ביים את "פטיש, פטיש דופק" של אברהם רייזן, שזכה להצלחה גדולה בשל המסר החברתי והביצוע המוצלח על הבמה. אני זוכר גם הופעות סולו של קריינים ואמנים בודדים שבאו מוורשה.

אורח תכוף בפאלניץ הייתה להקת דיקר. היתה זו קבוצת חייטים, שלאחר יום עבודה קשה היו מתכנסים בביתו של דיקר והוא היה זה שביים את המחזה. קשה להעריך את כישוריהם האמנותיים במבט מזמננו כאן, אך הצגותיהם היו כולם ברמה גבוהה ונשאו אופי רציני. משום כך הם הוזמנו להופיע בעיירות נוספות לאורך "הקו", ותמיד יכלו לסמוך על קהל רב.

אך פאלניץ שאפה להקים ולקיים להקה דרמטית משלה. בעיירה התקיימו אגודת תרבות, איגודים מקצועיים, ולא מעט צעירים גילו רצון לשחק בתיאטרון. הקרבה לוורשה היתה מחייבת, ולא ניתן היה להסתפק בהצגה סתם, או לפעול בחוסר רצינות בעניין כמו זה.

אבל היכן מוצאים במאי ראוי? מלך פסקלינסקי העלה את שמו של בחור צעיר מוורשה. זה אכן נהג להגיע לכאן שלוש פעמים בשבוע לביים מחזה מאת יעקב גורדין. היתה זו הצלחה יוצאת מן הכלל. התברר שיש לנו כוחות רציניים. בתפקידי הנשים הצטיינה גיטל ליברמן. שיחקה תמיד את המאוהבת, או הסטודנטית, או אפילו יתומה. האינטליגנציה שלה והשכלתה אפשרו לה להבין את התפקיד לעומקו ולבטאו היטב. כך גם היה עם האחיות סצ'צ'ק, טובה ובלצ'ה, ששיחקו בדרך כלל משרתות או אמהות. חלוקת התפקידים הביאה לעיתים לריב וכעס, אך סופו של דבר, הכל הסתיים לטובה.

ביעה גדולה היתה מציאת שותף הולם לגיטל ליברמן. כל השחקנים הגברים רצו את התפקיד, ולעיתים קרובות דווקא גבר נשוי נדרש לגלם על הבמה את המאהב שלה.....

דמות מעניינת בחוג הדרמה היה הצלם באנג שקבע את מקומו בפאלניץ, בעוד עמיתיו נהגו לבוא לעיירה רק בעונת הקיץ. לא היו לו ילדים, לא היו לו צרכים מרובים, והוא הסתפק במעט. הוא היה צייר שלטים, ולפני בואו לפאלניץ סייר עם להקת נודדים ברחבי פולין. הוא הכיר מחזות רבים בעל פה, את חלקם עיבד בעצמו והתגאה בזה, וחלקם אף בוימו על ידו. הרשה לעצמו בהופיעו להוסיף שורות משלו לטקסט המקורי ואף בדיחות, לאו דווקא ברמה ספרותית גבוהה. לקח זמן עד שהשחקנים והבמאי כפו עליו משמעת, הרי לא יתכן שכתנועה ניתן להוריד את רמת ההצגה, ולאפשר לשחקן לעשות ככל העולה על רוחו.... לאחר מכן ביים באנג הצגות עם חוג הדרמה שלנו, ובעת הצורך גם שיחק תפקיד. את רוב ההצגות העלו באולם הכבאים, שהתווסף לו בינתיים מסך. לפני כן נהגו להביא מהבית בדי כיסוי לבמה הפתוחה. בהמשך גם תפאורות הגיעו, אך זאת בזכות הנוער הפולני שנהג להעלות שם הצגות. לאולם עצמו הייתה רק תפאורה אחת - יער.

כל הצגה הייתה צריכה לקבל אישור מהממונה בוורשה. על פי רוב נהגו להשיג מראש את אישורו לשני מחזות, וכך אפשר היה להציג מחזות ללא הפסקה. הרפרטואר היה מגוון, וסופרים ודרמטורגים יהודים ואירופאים בעלי שם, נעשו עד מהרה מוכרים לקהל התיאטרון הפאלניצאי.

באולמות האיגודים המקצועיים הועלו מחזות קצרים, חד-מערכתיים, והצגות של קבוצות דרמה שונות, או ערבע קריאה מספרי שירה וכדומה. הוביל את הפעילות מאלצ'ינסקי, חבר עירני ופעיל. את בחינתו עבר

חוג דרמטי "אורפאוש" בהנהלת הבמאי יעקב רוטבוים (ראשון מימין), בעת הופעה בפאלניץ. (Gemini enhanced)

ב"פולאנקה" (קרחת היער) בפאלניץ, שם נהג לשיר בכשרון אריות פופולריות מאופרות מוכרות. משעזב ה"בונד" את אגודת התרבות, נפגע חוג הדרמה. באותה תקופה נפטר גם מרדכי פסטורסקי. הנוער נסחף לעיסוקים חברתיים אחרים, ונדרש ארגון מחדש של כל הפעילות.

שלוש האמניות שנזכרו קודם נשארו בחוג הדרמתי, אך גילן כבר הפריע מעט לקולקטיב. בינתיים צמחו כוחות צעירים שניסו להעלות את "שני קוני-למל" של גולדפאדן. באנג ביים את ההצגה, את קוני-למל האמיתי שיחק שמחה סולניצקי ואת המתחזה, הרש מוטל מושינסקי. הקהל והשחקנים היו מלאי התלהבות מההצלחה. רק מצער היה שבפאלניץ לא היה מקום להעלות את ההצגה יותר מפעם אחת. ב"קוני-למל" עוד לקחו חלק השחקנים הותיקים, אך בהצגות הבאות שולבו רק הכוחות החדשים, הצעירים. בחוג הדרמה המתחדש שיחק טוביה לטוביצקי, שהיה גם מנהיגו הפוליטי. ראוי להזכיר גם את ויינטראוב, אף שהיה מפועלי-ציון שמאל, שיחק תיאטרון בארגון מתחרה. בוורשה לקח חלק בחוג דרמה. מלהקת דיקר באו והצטרפו אלינו החברה פרוניה מגארוולין, קיילה הוכברג ואחרות. ההצגות הפגינו רמה גבוהה, היו רוויות תוכן חברתי והצביעו על הדרך לשחרור. בחירת הרפרטואר לא הייתה מקרית אלא לפי קו מוגדר.

מלבד ההצגות שהוסיפו יוקרה לתיאטרון היידי, שירת חוג הדרמה גם אירועים אחרים, ערבי הרצאה, אירועי יום-שנה, בהם התקיימו תוכנית אמנותית-ספרותית מיוחדות, שלעיתים בוימו בצורה קולקטיבית. בדרך כלל היה שזה שמחה סולניצק שהכין תוכניות אלה.

לסיום, סיפור משעשע : אהרון פוסטורסקי התקשה להשלים עם כך שבנו יעקב מרדכי ירד מ'דרך הישר'. במקום ללמוד, נעשה נגר, ויותר מכך, היה פעיל באיגוד הנגרים, ושחקן רחמנא ליצלן.... ר' אהרון גילה באחד הימים שחוג הדרמה מקיים חזרות אצל מלך פסקלינסקי, בדירתו הקטנה ברחוב המסחר, ועוד בשבת אחר הצהריים. היינו עסוקים מאוד בשינון התפקידים שלנו, איש לא חשב להציץ מהחלון. פתאום נשמע ברחוב רעש מהומה רבה. רצנו לחלון, וחשכו עינינו. ר' אהרון עומד בקפוטת השבת שלו על מרפסת ממולנו ועושה מיני הבעות לגלוג ולועג לשחקנים במרפסת מולו. נאסף סביב קהל מתרעם על שחדר שלנו מחללים שבת בפרהסיה, ומכאן ש"תיאטרון" אינו אלא לעג ליהודים וליהדות... נאלצנו להפסיק את החזרה. רשמנו לעצמנו הפרעה נוספת בדרכו של חוג הדרמה והתיאטרון היידי בפאלניץ.

לסיום זכרונותי מפאלניץ של פעם, ברצוני להזכיר כמה דמויות מן העיירה.

הרשל טוּכְּבּרוך, החייט הסטוצ'קאי

הרשל גר היה אצל יענק'ל המסגר ברחוב המסחר, בבית שהתבלט בצבעו הירוק, בתבליטי הקישוט ובמרפסת. שני השלטים שעל הקיר לימדונו שבבית זה חי ועובד לפרנסתו חייט, כפי שהראו המספריים הצבעוניים שעל הקיר.

עת נכנסת לדירתו של הרשל נתקלת בחדר אפלולי שנקרא "אלקר" (חדרון זעיר בפולנית), בעוד החדר הנוסף, גדול יותר, שהיה מוצף אור שימש כסדנה. חדר השינה היה קטן, דחוסים בו שתי מיטות וארגז עליו הניחו את הבגדים בלילה. את החדר הגדול חימם בחורף תנור כפול, שחציו השני בחדר השינה.

שתי מכונות התפירה וכן השולחן כוסו בשבת וביום טוב במפה לבנה. בחדר הגדול עמדה מיטת שדה, שבלילה שימשה לשינה, ובבוקר היו מתגוללים עליה בדים ובגדים בשלבי תפירה שונים. בבוקר, לאחר השכמה, התפלל הרשל וקצת למד, אחר כך סידר את המצעים או התקין שמיכה לילד ישן. כל מעשיו היו מלווים במשל ושנינה. בעל חכמה היה ואהב לספר על מעלליו, במיוחד כחייל בצבא הרוסי. אף שהקפיד במצוות, היה רחוק מפנאטיות. הרשל נהג להתבדח על כך שכאן הוא נקרא 'החייט הסטוצ'קאי', ואילו בסטוצ'ק (Stoczek) הוא מכונה ה'חייט מז'לחוב'. העיקר, אמר בקול ניגון, שאינם משכיחים מליבם שאני חייט. עם פועליו ומתלמדיו נהג תמיד בסבלנות.

מתלמד של הרשל חייב היה לשלוט בכמה מלאכות נוספות: להניח כוסות רוח, שהרשל עצמו נזקק להן לעיתים קרובות; וכן לתפור תכריכים. בנוגע לתכריכים קבע הרשל סידור כזה: אצל העשירים רק הרשל וחותנו

היו מגיעים לבית הבר-מינן לתפור את התכריכים. לעניים - גזרו והכינו בסדנה. אף שהשתחררתי כבר מאמונות תפלות ופחדים, הטיל עלי הרשל אימה כשבתום הכנת הבד ציווה עלי להעביר תפירה אחרונה ודרש "לא לשכוח לומר תפילה, שמא המת יצא מהקבר". לשתי המלאכות (כוסות רוח ותכריכים) התאים ביותר בנימין האניג. מדוע קראו לו "האניג" — איני יודע עד היום.

הרשל השקיע בי מאוד על מנת שאהפוך לחייט, ולעיתים קרובות פנה ואמר: "למה כך, כפרה שלי?", איני יודע אם זה נאמר בחיבה, או כך פנה אלי מפני צעירותי, שכן חבריי היו גבוהים ממני. "ומי דוחף אותך לזה?" הוכיח אותי לא פעם.

פעם סיפר לי הרשל מעברו: כשלושה חודשים לפני פסח היו בעלי הבתים היפים מזמינים אותו לקחת מידה לחליפות לילדים וגם לעצמם. בעונה זו העבודה נמשכה ללא הפסקה, יומם ולילה, שלא ישאר חלילה מישהו ללא בגד לחג. שבועיים לפני פסח היו מזדרזים למאפייה להזמין מצות, אצל הקצב - בשר, ובחנות - ביצים ותפוחי אדמה. הכל באשראי. כשעלה ובא עם הבגד המוכן אצל אחד העשירים האלה, עיכב אותי זה זמן רב, מדד את הבגד, ולבסוף שאל:

"וכמה זה עולה?"

" 33 רובל!"

" אינך חושב, הרשל, שזה יקר מדי?",

מבלי להמתין לתשובה, שלף עשרה רובל ואמר במהירות:

"נתחשבן, בעזרת ה', בחול המועד"...

וזה קרה לא רק אצל אותו ממזר, כולם נהגו כך...

ניחמתי אותו שהזמנים ההם חלפו, והיום לא יתכן יחס כזה. הוא הסכים, אך תמיד חזר לספר על אותם זמנים.

יום אחד, בעוד כולנו עסוקים בעבודה, נפתחת הדלת ומופיע בנו של אברהמצ'ה גרינברג, סוחר הבדים, יהודי נמוך, הכפתן פתוח משני הצדדים, ומאחורי האפודה בולטת ציצית רחבה עם חוטים ארוכים מאוד.

"בוקר טוב" השמיע בלחש, ואז הרעים בקולו: "המכנסיים שלי מוכנים כבר?".

הרשל טוכברוך הציץ בו מאחורי משקפיו, משך מבטו זמן מה, ולבסוף שאל בקור רוח:

"אילו מכנסיים?"

התשובה כמעט הוציאה את האיש הקטן מכליו.

"מה... הרי אלו המכנסיים שלי!"

התחמם הרשל:

"אמור, ממזר, 'המכנסיים הכחולים היקרים שלי'. אתה חושב שתאמר 'מכנסיים' וזה יעלה לך פחות....?"

משה קויפמן, (ה"מזריצ'אי")

הכינוי "מזריצ'אי" (מעזריטשער) על שם עיר הולדתו, בה קשר את גורלו עם הפועל היהודי. עודו צעיר לימים, ב 1905, נסחף משה אל התנועה והספיק לטעום מבתי הסוהר הצאריים. הוא נמשך לוורשה, בה רחש וגעש מאבק הפועלים. הצטרף ל-ס.ד.ק.פ.ל (המפלגה הסוציאל-דמוקרטית של ממלכת פולין וליטא) ופעל שם בתחום המקצועי, ב"בורסות" המפורסמות, הבלתי חוקיות. משה היה במהרה אהוד על הפועלים היהודים, והפך חבר ועד ב"איגוד הצָבָּעים" בעיר, אף שמגוריו בפאלניץ, בה הקים קן משפחתי, בילה את זמנו הפנוי וטווה את תוכניותיו לפעילות מהפכנית עתידית.

עם הקמתה של פולין העצמאית, משה הפך פעיל במפלגה הקומוניסטית שזה עתה קמה. גם בפולין העצמאית נגזר עליו לשבת בבתי סוהר בשל פעילות הפועלית. רחוק ממשפחתו ומהתנועה; נאלצה אשתו, המיילדת, לשאת לבדה בעול הפרנסה ולכלכל את המשפחה.

משה שב מבית הסוהר שבור פיזית, אך איתן ברוחו. נהגנו שנינו לטייל לעיתים קרובות ואני הפקתי תועלת מעצותיו הנבונות. תמיד היה שופע בתוכניות ויוזמה.

כאשר התאושש מעט, השליך את עצמו שנית למאבק הפוליטי. הפעם – בוורשה. על אף שפאלניץ יכולה להבטיח לו עבודה כצבע, כמו לעשרות אחרים במקצועו, הוא תמיד נמשך לעיר הגדולה. היא הייתה ביתו השני. בכך נוכחתי כאשר הגעתי פעם לוורשה ונפגשתי איתו. כשהגיעה שעת הצהריים, הצעתי שניכנס למסעדה הקרובה ביותר. הוא סירב בנימוק שהוא מעדיף לאכול ב"בית הפועלים" ברחוב קרמליצקה 23. שם הוא מרגיש טוב, בסביבת פועלים ואנשי עמך. כשהלכנו לשם, אכן נוכחתי לראות כיצד פועלים מתאספים סביבו, מקשיבים לדבריו וגם מנהלים איתו פולמוס.

הוא עמד בהבטחותיו ומעל הכל, כולם אהבו את לבביותו ואת היחס החברי שהפגין כלפי כל אחד ואחד. הוא היה קשור מאוד למשפחתו. היתה להם בת יחידה, ילדה יפהפייה עם צמות שמגיעות עד כתפיה.

בני משפחה אחרים אינם מוכרים לי.

קלמן גולדפרב

נולד בקולובייל וקיבל שם חינוך דתי קפדני, כמרבית הנוער היהודי באותם ימים. אך שנת המהפכה החמישית סחפה אותו באירועיה הסוערים. תשוקתו ללימוד ולדעת משכה אותו לקריאת ספרים. הוא הפך לפועל במפעל צלולואיד בקולוביאל. מאחר שלא הייתה לו אפשרות לגור בבירה, התיישב בפאלניץ. אביו אליהו (שבשל קוצר ראייתו כינוהו "עלי העיוור"), היה מן הראשונים שפתחו חנות-עונתית לדיירי הקיץ, שהיתה פעילה רק בחודשי הקיץ, רק אז היא נתנה פרנסה. עבור קלמן זה שימש לקח, עליו להיות פרולטר, לא להיות תלוי בפרנסות אוויר ועסקים עונתיים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הפך פועל טקסטיל ובסמוך גם הפך פעיל באיגוד המקצועי, כחבר בוועדת המקצוע ובוועדת הביקורת. באותה תקופה הצטרף לשורות המפלגה הקומוניסטית הפולנית. אף שעבד ופעל בוורשה, היה קשור באלפי נימים עם פאלניץ, ותמיד עזר לחברים בעצה ובמעשה.

בשנת 1930 הגיע קלמן גולדפרב לפריז. כאן פעל חברתית ובאיגוד המקצועי, אך מבחינה חומרית חייו לא נא נחל הצלחה. הוא היה איש אמיץ, ועם כיבוש צרפת על ידי הנאצים היה פעיל מאוד בתנועת המחתרת, הפיץ ספרות מחתרתית, ועקב אחרי העסקים שעבדו עבור הגרמנים. כשהחלו לגרש את היהודים היה קלמן אקטיבי מאוד, וסופו שנתפס ברחוב ונשלח למחנה ריכוז ממנו לא שב. כך נלחם וחי פועל יהודי, תושב פאלניץ.

הלינקה רוכמן

הָלינְקה רוֹכמן, בת יחידה במשפחה חסידית מבוססת מפאלניץ, הצטרפה מנעוריה לתנועת הפועלים המהפכנית בעיירה. כפי שמספר פרופ' ב. מארק בספרו על מרד גטו ורשה, השתייכה הלינקה לקבוצת לחימה של ŻOB (אי"ל - הארגון היהודי הלוחם), שאותה הובילה רוז'ה רוזנפלד.

בזמן המלחמה עברה משפחת רוכמן לוורשה. האב מצא מקום מחבוא בצד הארי ורצה לקחת איתו את בתו, להצילה מהגטו. אך הלינקה סירבה באמרה: "איני שייכת עוד רק לעצמי, מקומי בין חבריי הלוחמים בגטו." בכאב גדול נפרדה מאביה, ונשארה בגטו.

ב-27 באפריל 1943, בעיצומם של קרבות מרד הגטו, ראתה הלינקה רובה מכוון על מפקדתה האהובה רוז'ה רוזנפלד. חיש הגנה בגופה על על רוז'ה, והספיקה עוד לומר: " חיי פחות חשובים מחיי רוז'ה. היא המפקדת, היא נחוצה יותר... ", ונפלה במקום.

משה לטוביצקי

נולד בשנת 1910 בפאלניץ, להורים דתיים קפדניים וגם קיבל חינוך כזה. מנעוריו ידע עוני וחיים קשים. עזר להוריו עוד כילד. לאחר מכן עבד אצל נגר.

עם הקמת ארגון הנוער הקומוניסטי בעיירה הצטרף לשורותיו והיה פעיל מאוד. אני זוכר שלפני פעולות שונות שבוצעו באופן בלתי-חוקי תוך סכנת נפשות, תמיד היו לו הצעות ורעיונות להפחתת הסכנה תוך ביצוע יעיל יותר של המשימה.

גם הוא עבר לפריז, ולאחר ניסיונות שעבר בעבודות שונות החליט להיות קצב. זה אפשר לו להשיג מעמד חומרי טוב יותר מבעבר. מלחמת העולם השנייה מצאה אותו בבירת צרפת, והוא החל לטעום את הטעם המר של רדיפת היהודים. באחת פעולות המצוד נלכד על ידי הגסטאפו ונשלח למחנה מעבר בצרפת, ממנו הדרך הובילה לאושוויץ. הוא ידע מה מצפה לו והצליח לברוח מהמחנה. מצא מחסה אצל איכרים צרפתים, עבד בשדה ושהה במקום מגורים שאינו בטוח כל כך. הוא הצליח להציל גם את משפחתו.

לאחר השחרור נעשה פעיל באגודת 'אטווצק-פאלניץ' שהוקמה בפריז, כיהן כיושב ראש וניהל אותה בהצלחה ובמסירות נפש. המחלה ותלאות שנות המלחמה לא אפשרו לו להמשיך בפעילות החברתית המבורכת. ב-13 במאי 1963 יצא מביתו ולא שב. מותו עורר תחושות אבל ועצב כנים.

איש לא צפה...

בשנת 1927 ביקרתי עם אשתי ובני בפאלניץ. לפינקוס הקטן היו טענות לכל מי שעזב את העיירה ועבר לחוץ לארץ: "מדוע עזבו?". הוא האמין בעתיד פולין, שליהודים יהיה בה טוב בעתיד. לדעתו אין הם צריכים לחפש את אושרם במקומות אחרים. אך לא רק פינקוס הקטן, איש מאיתנו לא יכול היה לצפות את הגורל הטראגי של יהדות פולין.

עדיין עומדת לנגד עיני העיירה עם ה"מארסקה אוקו", האגם המפורסם שלה, הפולאנקה, היערות והשדות, הווילות והפנסיונים על בעלי הבתים שלהם ודייריהם העונתיים. הדרך ל"מארסקה אוקו" היינה שביל של חול לבן. שם עמד ציון-דרך בנוי לבנים. לא הצלחנו לברר את מקורו ומשמעותו – היו שאמרו שהוקם כמצבת זכרון לגירוש עתיק, ואילו אחרים טענו שזהו סימן-דרך סתמי.

על סירות השייט שעגנו באגם היה אחראי וויֵצֶך הזקן. מזוין במקל עבה ומלווה בכלב שרק מחכה לפקודת אדונו לזנק לתקוף ולנשוך.

לאחר ששקעה השמש, עמד וויֵצֶך וספר את הגרושים הספורים שהרוויח, וחזר לביתו עצוב...

גם הפולאנקה הייתה שם דבר בעיירה. הורינו קראו למקום "ויינרפלאץ". כנערי החדר נהגנו לנהל בפולאנקה מלחמות. כשבגרנו נהגנו עם הנוער לבוא לחוגים ושיחות, להקשיב ליענקל'ה "השחור" מסביר את משמעות הערך המוסף, ההון ומאבק המעמדות... כאן ניהלו פעם "קאמערל", ניהלו ישיבת "ראיון", קראו ספר....

מאוחר יותר עברנו לאתר אחר - לכיוון הוויסלה. שם שרנו שירים. בזה הצטיין הרש מוט'ל מושינסקי. מובן שברפרטואר שלנו לא חסרו שירים בעלי אופי אנטי-דתי, שירי פועלים, או פרודיות.

זמנים חדשים — ושירים חדשים נשמעו בפאלניץ. עד שהכל נקטע...

וורשה, סמוכה לפאלניץ, יעקב דומב, חיפה

הראשונים

פאלניצה החלה להתפתח בשנת 1905. כך סיפרו הוריי, שאם רצית לנסוע אז לוורשה, היה עליך לרכוש יום קודם לכן את הכרטיס מידי הפקיד שבדוכן ליד פסי הרכבת. בבוא העת היה זה שולף דגלון אדום ומסמן לרכבת לעצור. וזו אכן נאותה להאט ולאסוף את הנוסע מפאלניצה...

עם הזמן החל היישוב לצמוח. הפריץ, בעל הקרקע, חילקה למגרשים ועליהם קמו בתים קטנים ומחסנים. בין המשפחות היהודיות הראשונות ממש ניתן למנות את דוֹמְבּ, פְּרִידְמַן, יַאקִינְד, גוֹלְדְשְׁטֵיין, יֶלִין, גוּטֶרמַן, זָאשְׁלִינְסְקִי, שְׁלֶכְטֶר, גְלַייבֶּטֶר, לֶפַאק, סוֹקוֹלוֹב, לִיבֶּרמַן, רִיפְמַן, אַקֶרמַן, מֶלְצָר, צֶ'שִׁינְסְקִי, לַטַאוּויצְקִי, הוֹרוֹבִיץ, גַרְפִינְקֶל, שֶׁדְלֶצְקִי, פִּינְקֶלְשְׁטֵיין, לַנְדָאוּ, חַיְיטְמַן, קוּשְׁמִיר, גְרִינְבֶּרְג, שְׁטַיְינְבֶּרְג, גַלִיצְקִי, קוֹז'יצְקִי, לִיבּהַבֶּר, צִימְלִיךְ, זַלֶבְסְקִי, הֶרַב פִּינְקֶלְשְׁטֵיין, גְרַבְסְקִי, גוֹלְדְפַּרְב, רִיטְשְׁטֵיין, שְׁאַרְפְּשֶׁכְטֶר, וַאסֶרְשְׁטְרוֹם, הַייוֶונְטֶרֶגֶר, קֶסֶלְבֶּרֶנֶר, קַמְיוֹנְקֶבְסְקִי וכמובן עוד ועוד, שאת שמותיהם אינני זוכר.

ההתפתחות המהירה של פאלניצה הביאה את הפיליטוניסט המפורסם בונצ'ה[3] לומר ש"מי שרוצה לדעת היכן שוכנת ורשה, אפשר לומר לו שהיא סמוכה לפאלניצה".

המלחמה הרוסית-פולנית ב-1920

ב 1920 הרוסים התקרבו לוורשה. מכיוון שפאלניצה מרוחקת כ-20 קילומטרים בלבד, המלחמה נתנה אותותיה גם ביישוב שלנו. התעוררה פאניקה, והיו התושבים שבחרו לברוח, לוקחים עמם רק דברים נחוצים ביותר. הגברים שנותרו חוייבו בגיוס, ונלקחו לצבא הפולני, והצעירים והמבוגרים יותר, נצטוו לבצע עבודות שונות עבור הצבא.

ביום שישי אחד, שלחה אותי אמי להביא דבר מה מהחנות. בדרכי חזרה, עצר אותי חייל ורצה להוליך אותי לתחנת הרכבת, שם אעזור לפרוק גלילי תיל דוקרני. קפאתי במקומי, שכן הייתי בסך הכל בן 12. כשעברנו ליד המאפייה של שלמה-יוסל, ביקש להכנס והתריע בי שאמתין עד שייצא. ברגע שהחייל נעלם מהעין, הסתלקתי. רצתי לחצר של אברהם פוריסובר, עליתי לעליית הגג, ומשם טיפסתי לגג. שכבתי שם עד הערב. שמעתי את אותו חייל עם אחרים, מחפשים אותי תוך קללות וגידופים על הכל ועל כולם. חיפשו בדירתו של אברהם פוריסובר, בחצר, ועלו אפילו לעליית הגג, אך למזלי לא מצאו אותי. לבסוף שמעתי את אחד החיילים אומר שודאי ברחתי למקום אחר.

כשירד הלילה והיה חושך מוחלט, ירדתי מהגג. מפחד שמא החיילים מחכים לי בבית, הלכתי לדודי, יודל דומב, ונשארתי ללון אצלו. הם אכן חיפשו אותי בביתי באמצע הלילה. למרבה המזל, הכל הסתיים בשלום.

כעבור זמן מה נערכה פשיטה רחבת היקף, אקציה, בכל הסביבה. חיפשו חייבי גיוס שלא התייצבו כנדרש. עברו מבית לבית, ועצרו אנשים רבים. בביתנו שהה אז בן-דודי מביאלובז'גי (Białobrzegi), שמסיבה כלשהי לא התייצב. באמצע הלילה נשמעו צעדי הז'נדרמרים והשוטרים. אמי הספיקה להודיע לבן הדוד על הסכנה, והוא התחבא בשירותים שבחצר – שם לא חיפשו. לאחר מכן הוא נאלץ לעזוב את העיירה.

המצב בפאלניצה החמיר מיום ליום, ככל שהחזית התקרבה. בעיירה כבר שהו כוחות צבא רבים, ולאוכלוסייה האזרחית לא ניתן עוד לנסוע לא ברכבת הקלה ולא ברכבת הראשית. הירי כמעט ולא פסק. המאפיות אפו לחם רק עבור הצבא.

---

[3] דֶר טוֹנְקֶער (ביידיש: "הַכֹּהֵה"), שמו הספרותי של יוֹסֶף טונְקֶל (1949–1881), הידוע גם בכינויו ההומוריסטי "בּוֹנְצֶ'ה" היה מחשיבי ההומוריסטנים והפיליטוניסטים בשפת היידיש במחצית הראשונה של המאה ה-20.

משלחת של יהודים מכובדים, בעלי בתים, פנתה למפקד הצבאי וביקשה שיאפשר יציאה מהעיירה. התשובה היתה זועמת ואנטישמית: "אתם היהודים יכולים להיכנס לנהר הוויסלה, או לנסוע לפלשתינה...", ובכל זאת, מאוחר יותר אישר לפנות את הנשים והילדים מהעיירה.

הרכבת הקלה מפאלניצה לוורשה הייתה אז כה דחוסה ומלאה, שכולם תמהו כיצד קרונות מעטים כל כך הכילו כל כך הרבה אנשים. לא לכל הפליטים מפאלניצה היה קרוב משפחה בבירה. למרבה המזל, ועדות סיוע שונות דאגו ליהודים הללו ועזרו להם. אנחנו פנינו למשפחה שלנו. אמי שכרה מאפייה בוורשה ואת הלחם שנאפה מכרנו תמורת תלושים, וקצת ממנו - ללא תלושים.

המלחמה הפולנית-בולשביקית הסתיימה ב"נס על הוויסלה", כפי שהפולנים כינו את ניצחונם בשנת 1920. בהדרגה החל הציבור לחזור לפאלניצה, אך כאן הכל היה הרוס. הזמן ריפא את פצעי המלחמה הללו, והעיירה חזרה לנהל חיים נורמליים.

ספריית פרץ

לפאלניצה יצא שם של מקום נופש ומרפא ואנשים רבים החלו להגיע ממקומות שונים. הנוער שהגיע, ואיתו הוותיקים, החליטו להקים מוסד תרבותי, את ספריית י"ל פרץ. כל אחד הביא כמה ספרים, והחלה פעילות פרייתית נורמלית. פעם בשבוע נערך מפגש ספרותי בו קראו מתוך ספר ולאחר מכן דנו בזה. כעבור זמן החלו להביא מרצים מוורשה. לצד הספרייה קם לאחר זמן חוג דרמטי, והופעותיהם של החובבים-השחקנים זכו להצלחה גדולה.

פעם אחת עלה בדעת כמה "שובבים" מהספרייה לעולל תעלול. בפאלניצה גר אז ר' אברהם משה'לה זצ"ל, שהיה אהוב על כולם, יהודים ונוצרים, דתיים וחופשיים כאחד. כולם העריכו אותו מאוד. בליל שישי אחד, הגיעו כמה בחורים לביתו ואמרו שעליו לבוא איתם, שכן ברצונם להראות לו ספר תורה. אך כשהרבי נכנס לבית בו אמור להימצא ספר התורה, כובו לפתע האורות, ואל הרבי המופתע רצה נערה והחלה לרקוד איתו. הרבי נבהל מאוד ונפגע קשות, עד כדי כך ששכב לאחר מכן במיטת חולי במשך תקופה. העיירה סערה מהסקנדל והביזיון. הציבור תקף והחריב את ספריית י"ל פרץ, ניפץ שבר והשליך את הספרים לרחוב, ולצעירים שפגעו ברבי שברו היטב את העצמות. בבושתם הרבה בחרו חלקם לעזוב את העיירה לתקופה מסוימת, ואחרים כלל לא שבו לפאלניצה. לאחר זמן, כמנהגו של עולם, הרוחות נרגעו, ופאלניצה שבה לשגרה. קמו מפלגות וארגונים, מוסדות ואגודות, ונוסדו גם "שטיבלעך" חסידיים.

ל"ג בעומר בעיירה

ביום ל"ג בעומר פאלניצה המתה ככוורת דבורים. היער סביבה התמלא בילדי בתי הספר וה"חדרים" המקומיים, שבאו עם מוריהם ומלמדיהם לבלות בחיק הטבע. גם מוורשה ומפראגה הגיעו מאות ילדים.

רושם עז הותירו תנועות הנוער השונות עם מדיהן, דגליהן ולחלקן גם היתה תזמורת. הצעדות החלו בתחנת הרכבת, עברו דרך העיירה בסדר מופתי, מלוות בשירה ונגינה. היער התמלא בנוער, ילדים ומבוגרים. קולות הצחוק, הצעקות והשירה הדהדו בכל האזור. העיירה כולה חוותה יחד את השמחה וההתלהבות של הילדים היהודים.

"מורסקיה אוקו" (האגם)

בפאלניצה היה מקווה מים קטן, שהיה מוכר בשם " מוֹרְסְקֶיָה אוֹקוֹ" (Morskie Oko) כשם האגם המפורסם בהרי הטאטרה. האגמון שכן בקצה היער הקטן בו נהוג היה לטייל בקיץ. רבים נהרו אליו, ולא רק מפאלניצה, אלא גם ה"דאצ'ניקעס" (נופשי הקיץ) מוורשה וממקומות אחרים. בחודשי הקיץ קרונות הרכבת הגדולה והרכבת הקלה היו עמוסים, אנשים נתלו על המדרגות, ואף היו ששכבו על הגגות. על הצפיפות הגדולה בקרונות פנימה אין כלל מה לדבר...

אך תלאות הנסיעה לפאלניצה היו משתלמות, שכן הטבע פיצה על הכל. הבילוי החופשי באוויר הבריא והשמחה השכיחו את דאגות היום-יום. במסלול הטיול אל ה"מורסקיה אוקו" נשמעו לא פעם מריבות בין בחורים צעירים על... נערה שמישהו "חטף" לשני.

הווילות של פאלניצה

לא רק היערות הביאו ל"שגשוג" פאלניצה. לפריחה הכלכלית תרמו גם הווילות, שקלטו אלפי נופשי קיץ. ליד כל הוילות עמדו קיוסקים וחנויות מכולת קטנות שהציעו מכל טוב. בעליהן לאו דווקא תושבי פאלניצה, שכן עסקו בזה גם יהודים מהסביבה. אלה גם מלאו מזרנים בקש עבור הנופשים.

הווילות פרנסו מתווכי דירות רבים, ולא פעם הגיע הדבר לידי מחלוקת וקטטות בין המתווכים, כשאחד "חטף" לשני לקוח. קרה גם שנופשים מסוימים הסתלקו בשקט מהדירה באמצע הלילה ובלי לשלם. אחרים היו נותנים שטרות חוב, וכשבאו לגבות את החוב, מוטב היה להודות לאל שיצאת משם בריא ושלם, מבלי לגבות את החוב...

באופן כללי, העיירה התפרנסה מעונת הקיט. לא רק המתווכים ובעלי החנויות, גם העגלונים, הקצבים, החלבנים, סוחרי העופות, מוכרי העיתונים ואחרים. בקיץ קמה העיירה לתחייה ותססה. קשה להעלות על הדעת שביום אחד הכל נמחק והיה כלא היה.

"זכור את אשר עשה לך עמלק"

4 שנים אחרי עלייתי לארץ ישראל ב- 1935, פרצה מלחמת העולם השנייה. אפילו כאן, בארץ ישראל, הייתה תחושה שזה סופה של יהדות פולין. בשנת 1942, ב-20 באוגוסט, חוסל גטו פאלניצה. ב-6 במאי 1943 הושמדו השרידים האחרונים של יהודי פאלניצה ב"טארטק" (מנסרת העצים) באופן מזוויע. בכך נכרתה תקוותם האחרונה של הקדושים להיות איתנו במדינה היהודית שהוקמה לתחייה.

מאז השבר הגדול שפקד את קרובינו, קשה למצוא מנוח. מכאן הצורך להעלות בזיכרוננו את הדמויות היקרות והמאירות שנספו על קידוש השם. "זכור את אשר עשה לך עמלק.."

זכרונות ממלחמת העולם הראשונה, שמחה סולניצקי

הייתי אז בן 7, אך אני זוכר היטב את המלחמה וכיבוש העיירה שלנו. אנסה לרשום הכל כפי שאני זוכר.

צווי הגיוס הגיעו בעיצומה של עונת הקיץ, ערב תשעה באב. מובן מאליו שהדבר עורר פאניקה גדולה. רוב הנופשים התפזרו במהירות ואפילו לא שילמו בחנויות עבור המזון שקיבלו בהקפה. בעלי החנויות מצדם גם הם לא שילמו לסיטונאים. המוצרים המוכנים ירדו כמובן לטמיון. בחנות שלנו השליכו את החמאה והגבינה שהתקלקלו, ואפילו שימורים. חיי המסחר פסקו ונעצרו באחת.

מכל הקהל גוייסו רק שני יהודים: הקצבים משה גרְבָלינר ויודל חזן. כמעט כל פאלניצה ליוותה אותם לרכבת. חנצ'ה, בתו של משה, השליכה עצמה לפני גלגלי הרכבת ועיכבה אותה לזמן ממושך. האירוע הגביר את הפחד שאחז בכולם.

עם הזמן הכל "התנרמל", והיהודים החלו "לעסוק בפוליטיקה". באופן כללי, פאלניצה הייתה לצדם של הגרמנים. היהודים חזו מראש את מפלתו של הצאר ניקולאי. כשהרוסים עזבו לבסוף את העיירה (כמדומני בליל שישי), התאספו למחרת בבוקר כמה יהודים על המרפסת של אפרים ובירכו את "הראזווידצ'יקעס" (סיירי המודיעין) הגרמנים שהגיעו ראשונים. הם גם התפעלו מחוכמת הגרמנים שהביטו במפה וידעו בדיוק לאן מובילות הדרכים, לאילו עיירות וכפרים שכנים.

לברכתו של הֶנֶך: "גוט מורגן", הגרמנים ענו: "גוט מורגן, עבדנו כהוגן הלילה בשביל היהודים". היה זה מובן מאליו ששלטון הכיבוש יגייס גם יהודים למנהל האזרחי, ובמיוחד למיליציה המקומית. המפקד היה פולני. עוזרו היה איצ'ה שצ'צ'ק, "בעל שלושת הסרטים" על שרוולו. המיליציונרים היהודים נראו קצת מגוחכים בקפוטות ארוכות וסרטים אדומים-לבנים על השרוול. חלקם ענדו את הסרטים על קפוטות השבת המרופטות שלהם

(משינסקי ויוסל שצ'צ'ק). האחרים, כמו שלמה'לה הג'ינג'י, קוקאווקה הצעיר, בערי'ש צ'ייפצ'ק ואחרים – ענדו את הסרטים על ז'קט הכותנה הפשוט שלהם.

המיליציונרים היהודים גרמו צרות צרורות לעניי העיר, וסייעו להחרפת היחסים עם השכנים הפולנים. המשגיח הראשי בעיר היה יענק'ל יקטון, הבעלים של הווילה היפה ביותר. בבית המדרש מלך אברהם יצחק ליברמן, יהודי כעסן בעל עורף שמן ואדום, שכולם פחדו מפניו. לעומת זאת, שמשו, לייבל הפיסח, היה בדיוק ההפך. משום כך, היינו אנחנו, הנערים, ממררים את חייו.

עזרה

האוכלוסייה ברובה התרוששה. מראה העיר השתנה. מקום שוקק חיים ותוסס, נדם באחת. רוב בעלי הווילות החלו למכור את בתי העץ להסקה. וולוול ילן קנה אותם ועם צוותו פירק את הווילות. היה נורא לחזות בהרס הבתים הבוסתנים והגינות. הכל נחרב וננטש.

הכלכלה השתנתה. פרט לכמה סנדלרים, בעלי המלאכה רעבו ללחם, ובמיוחד פועלי הבניין. אנשים פנו וניסו ככל יכולתם אך ללא הועיל. מי שהיה לו כסף, קנה סוס והפך עגלון. הצעירים פנו בעיקר לסבלות והברחות.

"כלכלה חדשה"

"כלכלה חדשה" קמה, ומיקומה הגיאוגרפי של פאלניצה סייע בכך מאוד. רוב האוכלוסייה נשאב לעסקי הברחות. היה מי שהכניס ומי שהוציא מפאלניצה לוורשה. בדרכים ובשבילים התנהל מסחר זה. היו אף שנסעו עד לגבול האוסטרי להביא קרונות סחורה, כמו אבי אברהם, יַעְנְקֶ'ל סָלַיי סַאזש, פִּינְיֶה וְיֶזוֹבְנֶר ואחרים. הרוב, לעומת זאת, היו סוחרים קטנים, שנשאו את הסחורה על גבם, או תחת הספסל ברכבת.

לנשים היה חלק גדול במסחר זה. היו שנהגו להבריח מוצרים בבגדיהן התחתונים, ומזה צמחו כינויים כגון גולדה "מכנסי צמר" ואחרים. תפקיד מיוחד היה למוכרים סחורה מוברחת בעיר וורשה. מאות משפחות התפרנסו מכך. המסחר התנהל ברכבת הפרברים ("הקולייקה"), בעגלות וברגל. מבריחים מובילים היו שלושת האחים גולדפרב, אך גם אחרים הפגינו יצירתיות ועורמה. כך ניצלו מאות משפחות ממוות ברעב.

התנאים הקשים ששררו הולידו מחלות שונות ומגפות. הנוראה שבהן - טיפוס. בית העלמין בראדושץ' שיודל הקצב הקים כמעט והתמלא בתוך זמן קצר. לא היה בית שהמגפה פסחה עליו, ובכל משפחה קורבן אחד לפחות. בעיר לא היה רופא, רק החובשים קסטנר ושנצר שעשו ככל יכולתם. במיוחד הצטיין שנצר הזקן, היה עובד יומם ולילה, כמעט בחינם, ומכין בעצמו תרופות לחולים העניים.

בקרב האוכלוסייה הפולנית היה המצב אף גרוע יותר. אלה נאלצו להתפרנס משירות ליהודים עניים, באווירה של שנאה לכובש ולעוזרים היהודים. בנסיבות אלו, קשה היה לצפות מהם לאהבה לשכנים היהודים.

בעיר התפללו בארבעה מקומות: בבית המדרש, לחסידי גור, אוטבוצק וגרודז'יסק היו שטיבלך משלהם.

היו כמה מוסדות סיוע לעניים במצוקתם, כמו "עזרה", אליה השתייכו דתיים צעירים, ו"לינת הצדק". יו"ר "עזרה" היה יִצְחָק זוֹנְשַׁיְין היו אוספים כסף בשמחות, גובים דמי חבר שבועיים, ומחלקים לנצרכים. תפקיד מיוחד נודע ל"לינת הצדק", בראשות שלמה לטוביצקי, שהציעה עזרה וסעד לאנשים חולים. כמה מהצעירים שהשתייכו לארגון זה, במיוחד שלמה'לה הג'ינג'י, סייעו רבות לחולים ועניים.

היה גם מטבח, בו בישלו ארוחות ממוצרים שנשלחו בחבילות מאמריקה. הארוחות חולקו חינם. המשגיחים היו יוד'ל דומב ואשתו שבביתם היו מבשלים. מאוחר יותר קם "איגוד התרבות לנוער יהודי בפאלניצה", אליו השתייכו ציונים ובונדיסטים.

המלמדים בעיירה היו כמעט כולם כאלה שהגיעו מן החוץ. השוחטים נאלצו לחפש לעצמם פרנסה, שכן השחיטה המוגבלת לא נתנה די פרנסה. היו עוד כמה מלמדי דרדקים, כמו אליל'ה השמש, שאול המשוגע ואחרים. מספר התלמידים הגדול ביותר היה לקלמן השוחט, יהודי כעסן, שהיה מתמלא לעיתים חמה ומכה בחגורה. ודווקא חדרו זכה לכבוד. בו ישכון בהמשך המטה שלי של קבוצת הנערים.

הרי זה הוגן למדי, שאם יהודים בעלי קפוטות יכולים לשרת כמיליציונרים, הרי גם אנו, הנערים, יכולים לחקות אותם ב'חדר'. אלא שלנו, לא נדרש מפקח עליון פולני. אני הקטן דאגתי שיתפרו לי בגד עם חמישה סרטים, כפי שנשא הקומיסר המפקח. לעוזריי מיניתי את שני השמואלים – קמינקובסקי ולטוביצקי, וכן חלקתי כבוד לחבריי הקרובים האחרים והענקתי להם שלושה סרטים. דאגתי שכל אחד יצטייד במשרוקית ונצעד בעיר בכל הטקסיות. אפילו ביצענו החרמות, בדיוק כמו המיליציונרים הגדולים. החרמנו עצים שהאיכרים העניים הביאו לעיר, סחבנו אותם לבית המרחץ, ואז ברחנו. באנו חשבון עם שונאינו הגדולים ביותר, ובראש ובראשונה עם אברהם יצחק השמש. בקיצור... הפחנו חיים בעיירה המנומנמת.

כך זה נמשך כמעט ארבע שנים.

זכור לי שעם כניסת הגרמנים, הייתי עם אלה שחיכו על המרפסת של אפרים; גם הייתי על רציף הרכבת כשהרכבת הגיעה. מאלץ, שאלאס ורוזדבינסקי פרקו את הז'נדרמים הגרמנים מנשקם ללא כל התנגדות, ונפרדו מהם ב"שלום", וראיתי את עיני הגרמנים, עונות "להתראות". הייתי אז כבר בן 11; כשהגעתי לרציף, ציפיתי למשהו דרמטי – והנה כאן בכלל נפרדים לשלום.

לא, הפרידה הזו לא מצאה חן בעיניי...

ההתחלה והסוף *של* מכבי-האש *שלנו*

ראש עיר ישראלי אמר פעם: "בארצנו, אם רצונך להיות לראש עיר, לך תחילה ובנה לך עיר". זה מזכיר לי, שכדי להנהיג מוסד פאלניצאי, צריך היית קודם ליצור אותו במו ידיך... זה קרה בשנת 1917, כשהקמתי מיליציית עם, עם מטה ראשי בחדרו של קלמן השוחט, ולמעלה מכך, כאשר שנה לאחר מכן, פשטתי את סרט הקומיסר מזרועי, וויתרתי על משרת קומיסר המשטרה, ובשנת השתים-עשרה לחיי ניגשתי במרץ לארגן את קבוצת מכבי האש היהודית הצעירה ביותר בפולין.

מי מכם זוכר את ההמולה שעוררנו בערבי הקיץ, כששני נערי ה'חדר' ,אחי הצעיר משה אהרון ויצחק ספירשטיין, 'הכנופיה', היינו חולפים כחץ מקשת לאורך הרחוב בחלוקים פרומי כפתורים ובחצוצרות ומכריזים שמשהו יוצא מגדר הרגיל עומד לקרות. אתם בוודאי זוכרים איך טסה בעקבותינו עגלה על 4 גלגליה, נדחפת בידי ארבעה נערים, ועליה אני, ה'נאצ'לניק' (המפקד) רכוב, מלווה בשריקות רמות. אלו היו עוזריי, שמואל קמינקובסקי והרש מוטל מושינסקי, משרוקיות בפיהם ובהן הפעילו כ -20 נערים רצים בעקבותיהם, בידיהם דליים, מוטות-גרזן, חבלים וסולמות.

היינו פותחים בריצה דרך רחוב המסחר היישר אל המחסום. אלו היו חלק מהאימונים שלנו, עליהם חזרנו מדי ערב. הקהל הרב, יהודים ויהודיות, נבהלו והתפזרו לכל עבר והרחוב התרוקן מאדם. אולם לאחר מכן, כשגילו על מה בעצם כל המהומה, היו מקללים את 'התכשיט של שבע'לה'...

אני יודע שמתי מעט מיהודים אלה, שנבהלו אז ממעשינו, ניצלו מידו הרצחנית של היטלר. ואם בכל זאת תפגשו מי מהם, מסרו שאני מבקש מהם סליחה על בהלת החינם שעוררנו. וגם זאת, שנבואתם ש'לעולם לא ייצא ממני בן אדם' – זו דווקא לא התקיימה. מסרו שניצלתי מרוצחי היטלר, אני חי בקנדה וזוכה לספר כל מה שהיה לו קשר ל'משמר' ההוא...

ראשית, אציג לכם את הציוד שלנו. כל כבאי נשא כובע-כבאים, חגורה עם אבזם ששבעזרתו ניתן היה להשתלשל בחבל מהגג הגבוה ביותר, וו מחודד, וכמובן משרוקית. היו לנו 3 מוטות-גרזן ארוכים, שני סולמות עם תפסנים, שתי עגלות, שתי משאבות, שני צינורות, חבית נפט ואינספור דליים. כעת, כשאתם כבר יודעים על דבר רכושנו, אינני יכול עוד להסתיר מכם מהיכן כל זה הגיע. נחוץ גם לדעת מה איכות ה'כלי-זמר' הללו.

רק לכובע השחור שלי, ורק לו, היה צמוד כתר מתכת; כל השאר, כולל שני הכובעים הגדולים של עוזריי, היו עשויים מנייר. למעשה, כל אחד יכול להשיג לעצמו כובע כזה. אלו היו הכובעים שחבשו הז'נדרמים של שלטון הכיבוש הגרמני בפולין. אנחנו רק הורדנו מהם את מוט המחודד בראשם, ואז הם נראו ככובעי כבאים אמיתיים, כאלה שחבשו הכבאים הפולנים האמיתיים, להוציא את העובדה שהיו עשויים מפליז. לעומת זאת,

הווים ומוטות-הגרזן היו 'סחורה אמיתית', פרי ידיו של יוסל הנפח, מאיר, זישה ואיצ'ה, שהכינו אותם עבורנו, תמורת תשלום, ובעיקר עבור הכבוד להשתייך למשמר.

פריט חשוב מאוד במצאי, ואל תנטרו לי טינה על כך, 'שאלנו' ממנדל קמינקובסקי. חבית נפט ומשאבה, שהוא 'תרם' ללא ידיעת אביו אייזיק. מאוחר יותר, כשהצלחנו לעלות בסולמות עד לגג של בית קומות, למשאבה לא היה כבר כל תפקיד. לא עזרה ההתנשפות הצרודה שלה, המים לא הגיעו לגג. מבינים אתם אם כן את מצבנו הטרגי, שכן איזה מין כבאים אנו בלי משאבת מים? אך טבעי היה אז שהתחלנו לחפש בסביבה אחר כלי כזה.

מבין אני כיום, מה היה זה עבור היהודי לייזר דומב, בעל הבזאר במיידזשיין, כשבעיצומו של הקיץ החם, בוקר בהיר אחד, כשהשומר שבא להוסיף מים לבריכת הקרפיונים, חזר בריצה מתנשף וצועק: 'פאני לייזר, ניימה!' (אדון לייזר, אין! המשאבה איננה). לייזר דומב כעס על הגוי, צעק עליו שרק אתמול הוא עצמו ראה אותה במו עיניו, ואיך היא יכולה ללכת לאיבוד בלילה.

...אל נא באפך, ר' לייזר! וודאי שלא הלכה לאיבוד... זה אני, עם כמה מעוזרי, רק שינינו למשאבה את הכתובת ו...גם את תפקידה ההיסטורי. לא יכולתי עוד לשאת את גניחתה וההתנשפותה של משאבת הנפט של אייזיק, ושלך ממש התחננה: 'קחו אותי אליכם, לחבורה'. למה לי? כך אמרה המשאבה שלך, למה לי חיים נטולי כבוד, בהחלפת מי הקרפיונים, כשאוכל לעשות היסטוריה עם כבאי הנוער היהודים, הצעירים ביותר בפולין? רק חסר לב לא יקשיב לתחינתה של משאבה כזו, שנוסעת על גלגליה ויכולה להתיז מים עד הגג הגבוה ביותר. אחרי אותו לילה העשרנו את המלאי שלנו ב'יפהפייה' אמיתית וראינו עצמנו בדרך לגְדולה.

ויש לשאול למה קמה מהומה כזו בעיירה ביום שישי, כשעגלות פולניות נעצרו ליד המחסום, ואחד העגלונים הקים קול צעקה שהנה יריעת ברזנט חדשה לגמרי הלכה לאיבוד. זה הגיע כמעט לידי פוגרום? נמצאו עדי ראייה שהבחינו ביהודי 'קטן' מתעסק ליד העגלה... כל היהודים נאספו ונשבעו שדבר כזה לא יעלה על הדעת. תארו לעצמכם, שהעדים צדקו. דבר אחד בכל זאת אינו מובן לי עד היום: למה בניה של בּיוּמָה הגיבנת תפרו בתפרים כה דלילים את הברזנט החתוך? המים זלגו וברחו לצד הצינור. ומה אם לא משלמים על עבודת התפירה, זו סיבה להתקמצן על חוט?

אבל הצרות הגרועות ביותר נגרמו מהעגלה, ליתר דיוק, מגלגליה. את העגלה אני עצמי נהגתי. זו לא הייתה מתנה מהקהילה של פאלניצה, אלא שיהודי יעולל לנו כך?, ימרר את חיינו, ועוד יאיים במשטרה? – לזה לא ציפינו. העגלונת עמדה במחסן, ואלוהים יודע למה היהודי היה צריך אותה. אפשר אפילו לומר שאפילו לא גנבנו אותה. לאחר תצפית ארוכה גילינו שבנאי התנורים, אינו חזור הביתה לאכול. אנחנו לעומת זאת כן הלכנו הביתה, דרכנו מהחדר. גם לא היה צריך להוביל הרחק את העגלונת הזו, כי הנפחייה של יוסל'ה שכנה ליד ביתו של התנוראי. האופרציה לקחה דקות ספורות. את העגלה מאיר באריס כבר הכין. רק נותר להעביר את הגלגלים, ואתם רשאים לדעת שהחזרנו מיד לתנוראי את מה ששלו, את ה'עגלונת', מלבד הגלגלים, הרי בלעדיהם לא יכולנו לרכב בעגלה שלנו.

היהודי המדובר זיהה מיד את גלגליו, כי היו ממש יקרי מציאות, כזה וכזאת, עשויים מעץ פנימה, וסביב חישוקי ברזל חזקים. לא עזרו הסברינו שהוא הרי קיבל הכל חזרה. לא עזרו שום דיבורים, היהודי עמד על זכותו.

עד שאמי התערבה; היא לא יכלה לשאת את הרכילות בעיירה, ששמחה'לה שלה נוסע על גלגלים ש'נלקחו בהשאלה', היא הגיעה להבנה עם התנוראי ושילמה לו. נדמה לי שזה היה פריט המלאי היחיד שקנינו...

אחדים מכם בוודאי ישאלו: לאן נעלם ה'תיש' ('הקאָזשאָל')? מדוע נדרשו הנערים עצמם למשוך בעגלה? יכול להיות גם, שהצעירים ביניכם אינם יודעים דבר על התיש ('הצאַפּ'), שכן אף על פי שהוא, התיש כביכול, לא השתייך רשמית לחטיבת הכבאים – אני חייב בכל זאת להזכירו להשלמת התמונה.

את שאבי אברהם חטף מאמי כשראתה שאחרי פריקת הקמח מכניסים עז לבנה הביתה – את זה אחסוך מכם. אבל זו היתה עובדה מוגמרת, והיא נשארה איתנו כל ימי חיי. אין זו סתם איזו עז מן הרחוב. הייחוס שלה נמשך מכאן עד רידקה (Rydka) ובשל כך היינו מלינים אותה בחורף במטבח. מסרנו את הגבירה הזו להשגחה בידי שני הרועים המפורסמים, הרשל גרינברג וזלמן הלפנד, שבידיהם הופקד גם גידול עיזי בעלי הבתים בעיירה.

כך חלף חורף קפוא אחד, ובקיץ העשירה העז את משפחתנו בבן יחיד ובת יחידה, כלומר תאומים. הזמנים השתנו. אחרי הקיץ שוב הגיע חורף קשה, ואחריו שוב אביב, והעז הקטנה שלנו נהייתה מאדאם, ומאוחר יותר – אמא כמו כל העיזים, שהיו לה קטנטנים משלה להשגיח עליהם.

שונה לחלוטין הייתה התפתחות התיש שלנו. חופשי מדאגות למשפחה, ומעול פרנסה, הוא צמח לתפארת בלי עין הרע, עד שאנשים היו יורקים שלוש פעמים נגד עין-הרע. שתי 'זכויות אבות' עמדו לו: הוא הבכור, יחוס גדול, ואף אחד לא העז להציק לו; וכן העובדה שאני, ה'נאצ'לניק' (המפקד), הייתי בעליו. אם קודם הייתי רוכב עליו בעיר, הרי כעת, כשברשותי כבר עגלה, עליי לחלוק לו כבוד ולרתום אותו לעגלה – שימשוך! בכל הנוגע לכוחו – אין בכלל מה לדבר; הוא היה מתגנב אל חנויות המזון, ובמיוחד אצל שלמה'לה 'לעקען' האופה. מי שטיפל בו בצורה הטובה ביותר היה דווקא שלמה העיוור. שכשהיה שומע מישהו נכנס לחנות, הניח שזה קונה כלשהו, והיה צועק לעברו בעד לחלון קטן: "תבחרו לכם מה שאתם רוצים, וכשאשתי תיכנס – כבר תשלמו". אינני יודע אם התיש שלנו היה בררן, או שהכול הריח לו טוב מהמאפייה של שלמה, אני רק יודע שהוא פוטם שם כמו סוס.

פעם אחת, דילג ורץ לאורך רחוב המסחר, כשהוא רתום לעגלת הכבאים, לפתע ביצע פנייה חדה והפך את העגלה עם חבית המים ועם הנאצ'לניק שעליה בכבודו ובעצמו. על הכאב אני סולח, אבל על הביזיון – במיוחד מצד המבוגרים, שראו אותי זוחל רטוב מתחת לחבית – זאת לא יכולתי לשאת. אז נפלה ההחלטה שלא נשתמש עוד בבריון זה, בפרט כשעשרות נערי ה'חדר' התחננו: "רתום אותנו, למה לך התיש הזה?". נערי משפחות הוניג וקוואשניק, בניו של בלכזש ועשרות אחרים, הי רבים ממש על הכבוד הגדול, לגרור את עגלת הכבאים (יסלחו לי אלו מהם שנותרו בחיים, והם אולי כבר סבים, על אזכור העובדה הזו. אסור להתבייש בכך, הלוואי והיו לנו כיום הכוחות ההם).

מבינים אתם בוודאי, שעבורנו השאלה העיקרית הייתה מתי תיפול לידינו הזדמנות לבטא את יכולותינו? מתי נוכיח למה אנחנו מסוגלים? או פשוט ביידיש: "ריבונו של עולם, שלח לנו איזה שריפה".

לא ישבנו בחיבוק ידיים וחיכינו עד שהעיר תבער. היינו מציתים ביערות ערימות של זרדים יבשים ובאים בריצה לכבות אותם. פעם אחת כמעט והצתנו את המאפייה של שדלצקי; הגג כבר בער, אך הראינו מיומנות גדולה וכיבינו בעצמנו את האש. אבל כל זה לא יכול היה להשביע את רצוננו; אנחנו רק ייחלנו לשריפה אמיתית, שנוכל להתיז מהמשאבה שלנו, לטפס אל הגג ולגדוע את חלקי העץ הבוערים, שיגררו אותם משם במוטות הגרזן – בקיצור - להראות לעולם את מה שלמדנו.

אך הדבר לא קרה. בינתיים נמשכו ימים מונוטוניים של אימונים ביערות ועל הגגות, ואש אמיתית לא נראתה. לא איבדנו את התקווה, חיכינו וציפינו. והנה הגיעה שרפה אמיתית, אך אשמדאי עצמו לא יכול היה לעולל לנו תעלול גרוע מזה: דווקא בערב שבת, לפני הדלקת נרות, אז זה היה חייב לקרות.

מנהיגי "הכבאים הגדולים", כמו אזדבינסקי ומלץ, כבר מזמן שמו עלינו עין ועזרו לנו להתאמן. היינו אפילו משתתפים באימונים שלהם בווילה של שטרכמן, משתלשלים בחבלים ממש מהגג. וכך, כשאני הולך לי ככה לאיטי, לבוש בבגדי שבת ומרוכז במחשבותיי, אני רואה את אזדבינסקי רץ לקראתי מיואש; שכן העגלונים היהודים, ברגע ששמעו את צלצול הפעמונים, הבינו שיש שרפה בעיירה, אך בינתיים כבר שחררו את הסוסים מהאורוות, והכבאים הגדולים אינם יכולים להביא את כליהם לכיבוי. ברגע שראה אותי, אורו עיניו והוא צועק אליי: "סימצ'ה, תביא את החבר'ה שלך עם הכלים ותתחילו לכבות!"

כששמעתי פקודה כזו, שמחה מילאה את ליבי; סוף סוף זה קרה – בתוך דקה חבורתנו השליכה עצמה למשימת כיבוי האש. נשאנו מים, תלשנו חלקי קיר, איפה שהיה צריך וגם איפה שלא. ההתלהבות הייתה כה גדולה, עד ששכחנו מבגדי השבת, ושהדבר כרוך בחילול שבת ברבים. כשנכנסנו לבית המדרש, מפויחים וחבולים, התפילה כבר עמדה הרבה אחרי "לכה דודי". חלק מאיתנו חטפו סטירות מיד על המקום, חלק קיבלו עוד תוספת בבית, אבל אפשר היה לשאת זאת – וזה היה שווה את זה.

לעומת זאת, החלטתו של ברוך מאיר לעקור את הפושעים הללו מן השורש, היתה אכזרית. לא די לו שהכה את עוזרי הראשון, בנו הרש מוטל, מכות נמרצות; היה חייב לחיסל את קבוצת הכבאים. הציוד שלנו שכן אצל שלמה-יוסל האופה; שכן בנו לייבל היה כבאי, וכן שבעזרת הסולמות והדליים שלנו שאבנו ורוקנו עבורו את

הבאר. כך הותר לנו למקם את המטה הראשי באחת האורוות שלו. מי יכול היה לצפות שכעסו של ברוך מאיר ירחיק לכת עד כדי כך, שהיהודי יבוא באמצע הלילה וישבור את כל מה שהיה יקר לליבנו כל כך, ומה שהושג בעמל רב וייסורים?

תארו לעצמכם כיצד הרגשנו כשראינו את הפוגרום שהותיר אחריו. אחרי מכה זו כבר לא יכולנו להתאושש. הגרוע מכול היה שיהודי העיר סברו שברוך מאיר עשה מעשה טוב; אף אחד לא רצה למחול לנו על חילול השבת בפרהסיה, וברוך מאיר התהלך ברחובות כמו גיבור גדול.

כך באה לסופה קבוצת הכבאים שלנו. נותרה מזה אפיזודה נעימה מימי הילדות. אפיזודה מחיים שהיו, ואשר נחרבו בצורה כה רצחנית על ידי רוצחי היטלר.

זיכרונות, מניה מיודובסקה, ראשון לציון

רחוב קניות

סבי, יוזף שֶׂרְצֶ׳שֶׂק ז"ל, סיפר לי שכשהגיע לפאלניצה ברחוב הראשי עדיין עמדו עצים רבים. עם הזמן קם שם רחוב הנדלובה - המרכז המסחרי של העיירה. היו כאן בתי עץ בני שתי קומות, אחד סמוך לשני. ברחוב היו חנויות רבות: מכולת, מחלבה, סדקית, מפעלים ועוד, וכן בתי מלאכה לסנדלרים, פחחים ושאר בעלי מלאכה. הרחוב לא היה רחב, בסך הכל כ-10 מטר. אבל התנועה הייתה גדולה והתנהל מסחר ער. משפחות יהודיות רבות מפאלניצה חייבות היו את קיומן לרחוב הנדלובה (ועוד יותר להלוואות מקרן גמילות חסד). קו הרכבת לבירה השפיע לטובה על התפתחות המסחר המקומי. כל חצי שעה יצאה רכבת לוורשה. הצעירים הלכו ללמוד או לעבוד, וכך גם הגדולים. מלבד ברחוב הנדלובה, הציר הראשי של העיירה, היו חנויות מכולת גם ברחובות רבים אחרים ובעיקר בווילות ובפנסיונים.

וילות ובתי הארחה

כאתר נופש קיץ, היתה פאלניצ'ה מלאה בווילות ופנסיונים. הגדול שבהם היה פנסיון "זצ'טה" בבעלות מר משה סרברניק. נהר הוויסלה זרם כשלושה קילומטרים מפאלניצה. בקיץ הלכו התושבים והנופשים לנהר ובילו שם. סביב העיירה היו גם שדות רחבי ידיים, גבעות ועמקים, ובהם ניתן היה לבלות בנעימים. בחורף, כשהכל היה מכוסה שלג, הופיעו גם חובבי הסקי. הנוף היפה, ובמיוחד המספר הרב של וילות ופנסיונים, היוו כח משיכה לתושבי ורשה שבאו למנוחה בפאלניצה.

בית ספר משותף

לפני לימודיי בבית ספר יסודי ממלכתי הלכתי לגן של גברת פוזט. בית הספר היה ממוקם מחוץ לעיר ולעתים קרובות המרחק היקשה עלי. בחורף במיוחד היה קשה ללכת לבית הספר בעיקר בזמן סופות שלגים או כפור עז. הרוח נשבה והצליפה ללא רחם כפור ושלג והאדם שחצה את סף בית הספר היה נשאל אם הביא חתיכת עץ לבעירה. ואחרי נסיעה כה ארוכה וקשה עדיין היה צורך לשבת בכיתה לא מחוממת.

ובכל זאת, רציתי ללכת לבית הספר. צוות המורים והמנהל היו בעלי כישורים פדגוגיים גבוהים ובגישתם הם עזרו לילדים לעצב את אופיים ואת השקפת העולם שלהם. באופן כללי, המורים התייחסו לתלמידים בחום ובהבנה, כאילו כולנו הילדים שלהם. הם דאגו לתלמידים בכל פרט ופרט וידעו מה קורה בבית של כולם, בניסיון לעזור.

שישי בערב ושבת

בחודשי הקיץ בפאלניצה אפשר היה לחוש את השבת הולכת ומתקרבת. ביום שישי החלו אבות, ילדים ובני משפחה אחרים לחזור הביתה לבלות יום או יומיים בחוץ. עם הדלקת הנרות, ברגע שהשמש שקעה, פסקה גם תנועת המבקרים. העיירה הייתה משתתקת ונעשית חגיגית. אמהות קראו לילדיהן הביתה. היה צריך לרחוץ ולהחליף בגדים לקראת השבת. המודיע היה מסתובב בעיירה וצועק "הדליק את הנרות!". חנויות

בהנדלובה וברחובות הסמוכים נסגרו במהירות. לאחר מכן, בבתים, הדליקו האמהות נרות ואמרו את הברכה מכסות את פניהן בידיהן. כשחזר אבי מהתפילה ה"שאבעס" החגיגי שלו נשמע נעים ולבבי כל כך באוזנינו. בארוחת השישי שרר מצב רוח מיוחד, שונה משאר ימות השבוע. בני הנוער חיכו לסוף השבוע בקוצר רוח. הם רצו לבלות את הערב במועדון, לקרוא עיתון, לדון, לפגוש חברים. רובם הלכו לנהר הוויסלה לטיול. לאחר ארוחת הערב, כשההורים הלכו לישון, הצעירים ניצלו את יום החג בצורה אחרת לגמרי. אנשים התאספו בבית של חבר או חברה ובילו שם בשמחה תוססת. אהבנו גם לנסוע לוורשה לבלות את מוצאי השבת בעיר הגדולה, לבקר בקולנוע. נכון שהיו לנו שני בתי קולנוע בפאלניצה אבל בתי הקולנוע בבירה היו יותר אטרקטיביים. כשחזרנו מוורשה בשעת ערב מאוחרת, הורינו נאנחו בכבדות ואמרו: בשבת העבודה קשה יותר מאשר במהלך השבוע...

פאלניצ'ה, פאלניצ'ה שלי... , הרש גולדפינגר, פריז

פאלניצה ממוקמת בסמוך לבירת פולין, מרחק כ 20 קילומטרים מדרום-מזרח. פעם היה זה אתר נופש קיץ יותר מאשר עיירה, כמו מקומות אחרים הממוקמים על ה"קו" (קו הרכבת) הפופולרי כל כך בוורשה ושהשתרע מגרוכוב, דרך וואוור, פאלניצה, שווייד ועד לאוטבוצק ושרודבורוב. אוכלוסיית פאלניצ'ה מנתה 6,000 עד 8,000 תושבי קבע, רובם יהודים, שהתפרנסו בעיקר מהשירותים הניתנים לנופשים המבלים כאן את חופשותיהם. האקלים הנפלא והנדיר של האזור משך אל הפנסיונים, בתי ההבראה והווילות שבה את הסובלים משחפת ומחלות לב, כמו גם אנשים שבריאותם לקויה בכלל. הניחוח העסיסי והמשכר של עצי אורן נחשב תרופה טובה ביותר עבורם.

העיירה השתרעה משני עבריו של קו הרכבת, שהוביל מזרחה ודרום־מזרחה — אל לובלין, חלם, רדום וקרקוב . מעבר לפסי הרכבת נמשך רחוב המסחר עם החנויות היהודיות. היו כמה רחובות מרוצפים פחות או יותר, בית כנסת, בית המדרש, מוסדות חברתיים, שוק, משרדי מחוז ותחנת משטרה. רוב הווילות והבתים ממוקמים בין עצי האורן הגדולים והקטנים ועצי מחט אחרים, מוסתרים בין גבעות חוליות זהובות, כל זה מתחת לשמים החלומיים, הממלאים אדם בגעגועים, עצב וחלומות נשגבים. כאן, בערבי הקיץ, שרו נערים ונערות יהודים וביטאו את כמיהתם לחיים יפים יותר.

העיירה אין היא דומה לעיר. לכל חדר בעיר הולדתנו היו פנים משלו, היסטוריה, מסורת, תנאים היסטוריים ומבנה סוציו-אקונומי. זכרונות, עקבות ומזכרות של הקהילות שנהרסו על ידי הרוצחים הנאצים טבועים עמוק בתודעה ובנפש של בני ארצם הפזורים ברחבי העולם. הזיכרון של קהילת פאלניצ'ה (ואוטבוצק) חורג בהרבה מהקולקטיב של תושביה לשעבר. הצליל של כמה שמות קולע את האקורדים העמוקים ביותר בלבם לא רק של תושבי פאלניצ'ה, אלא גם בני ארצם מוורשה, לודז' , קרקוב, לבוב ויהודים אחרים. קהילת פאלניצה, שהושפעה מאוד מוורשה הסמוכה, כוחה והדינמיקה שלה, זרחה הרחק עם הברק שלה. אני עצמי לא בא מפאלניצה, אבל כמו רבים מבני דורי, אני נושא במעמקי לבי ונשמתי עקבות בל יימחו מהזמנים שבהם, גם בדרכים החוליות של העיר הזאת, "צלצלו פעמונים והנוער הזהוב היה מתגבר על הרצון להשתיק את כאב השנים האבודות."...

בפסקאות הבאות אתאר כמה פרקים מהעידן הבלתי נשכח הזה. לפני כן, סטייה קטנה ברשותכם: לפני כמה שנים נאלצתי להשתמש כמה פעמים ברכבת הקלה ב"קו" שמגיע היום לסלסטינוב. נסעתי לשרודבורוב, שם נמצא בית הקברות. הרכבת יצאה כל 15-10 דקות מהתחנה המאולתרת בשדרות ירוזולימסקי היכן שהיתה בעבר תחנת הרכבת המרכזית. לאחר מספר דקות, הרכבת נעלמה במנהרה מתחת לשדרה והופיעה מעל הקרקע ממש לפני נהר הוויסלה ואז נעה לאורך גשר הרכבת המקביל לגשר פוניאטובסקי. מיד לאחר שהגיעה לגדה השנייה של הוויסלה, נמתח לנגד העיניים הנוף הייחודי של ה"קו," גרוכוב וָוואוָור. הרבה השתנה כאן במהלך שנות פולין החדשה. בשטחים הריקים קמו שיכונים חדשים, בהם רבי-קומות בצבעים בהירים ולצידם הוקמו מפעלים. אך דבר לא ישנה את תבנית הנוף. רק חלפת על תחנת וואוור ונדמה לך שאך זה עזבת את המקום. כמו בקליידוסקופ, חולפים על פני מקומות מוכרים אלה, החקוקים עמוק בליבי: אנין, ראדושץ', מידז'שין, והנה פאלניצ'ה... עוצם את העיניים ועולות תמונות עזות מהעבר: המוני יהודים יורדים מקרונות

מלאים, פוגשים את אהוביהם, המולת ילדים רבה, קולות שירה במיוחד בשעות הערב, נישאים מהמרפסות של הווילות שמסביב. כשעברתי בפאלניצה, הסתכלתי על בתי העץ הבודדים שעדיין ניצבו ברחוב הנדלובה, משהו צרב את ליבי. ממרחק נראו אותיות עבריות, עצובות ומיותמות, ניבטות מחזית אחד הבתים, זכר שם בעליו לשעבר. אותיות מעטות אלה העלו בי זיכרונות מעבר שלא ישוב. זה היה למעשה לפני כמה עשורים. כל זה קרה בחיי דורנו, ובכל זאת הוא נראה כתעתוע, דברי ימי תקופה עתיקה שחלפה לנצח.

לדידי, כמו לילדים אחרים ממשפחות עניות בוורשה, ה"קו" היה חלום בלתי מושג. בעבר, בחודשי הקיץ, היו הורינו לוקחים אותנו לביקור קצר בוולומין או לקרובים בגרודז'יסק. אוטובוצק ופאלניצ'ה הפחות אריסטוקרטית, נחשבו ל"אתר הקיץ" של יהודים עשירים. אנחנו, ילדי עניי ורשה, לא חשבנו שב"קו" ימצאו אנשים עניים, אולי עניים מאיתנו. זה התחוור לי רק מאוחר יותר כשהייתי חבר בתנועת הנוער הפרוגרסיבית.

בוועדת ורשה קום-צוקונפט ("עתיד קומוניסטי") ולאחר מכן במפגשים של נציגי התא היהודי באיגוד הנוער הקומוניסטי בפולין, דנו לעתים קרובות בפאלניצ'ה ואוטבוצק. זה היה בשנים 1922-1923. המיזוג של "קום-צוקונפט" ואיגוד הנוער הקומוניסטי היה כמו מגדלור לנוער השאפתן, מעניי היהודים שבעיירות סביב ורשה, כמו וולומין, וִיסְקוֹב, זְ׳לֶשׁוֹב, גְּרוֹדְזִין, מִינְסְק מָזוֹבֶיֶיצְקִי, קָלוּשִׁין, לוֹמְיאַנְקִי הַתַּעֲשִׂיָתִית, וכן מבני העיירות שסביב ה"קו" — פלניצה, קְרָצְ׳ב, אוֹטְבוֹצְק, קוֹלְבְּיֶאלָה, פָּרִיסוֹב וַאֲחֵרוֹת.

מזלן של פאלניצה ואוטבוצק התמזל להן ביחס לעירות אחרות. זאת בשל קו הרכבת הנוח לורשה והיותן אתר נופש קיצי מבוקש. בראשית שנות ה-20 ביקרו בהן לעתים קרובות פעילי נוער אהובים: אפרים פִּינְקֶרְט, מנדל סְקְרוֹבֶּק, לִיבֶּר מוּז׳׳ינְסְקִי, יָנֶק, מַרְקוּס, יַעְנְקִ׳ל ״השחור״, אֲדָק לִיכְטֶנְבַּאוּם.

בשבתות אחר הצהריים קיימו מפגשים לסקירת העיתונות, הופיעו באירועים וכו'. בשנים מאוחרות יותר, פאלניצ'ה ואוטבוצק היו מבוקשות על ידי רוב הפעילים הפוליטיים והנוער הלא ליגאלי: שאול אמסטרדם, גרשון דואה, יוסף לברטובסקי, משה לוין, דוד ריכטר, מוישה "החירש", יצחק גורדון, שמעון זכריאש ואחרים. אבל צריך לכתוב על זה בנפרד.

אפרוים הקטן וחברי הקרוב והיקר, אדק, סיפרו לי לא פעם על "מוסקבה הקטנה", על קבוצת הצעירים מפאלניצה. במשך זמן רב רציתי להגיע לשם ולהופיע מול נוער מקומי, אבל לא היה לי האומץ (למרות שבאותה תקופה הייתי פעיל במועדוני נוער בוורשה, ואפילו נתתי הרצאות בעיירות אחרות ליד ורשה). בבוקר שבת קייצי אחד, אדק אומר לי: "יש היום דיון באגודת התרבות של פאלניצ'ה, אולי תבוא איתי". חיש נעמדנו בתור שתחילתו מעבר לוויסלה, ליד גשר קירבדז'. לנסיעה ברכבת הקטנה היה קסם רב יותר מנסיעה ברכבת רגילה. הקטר המיניאטורי והקרונות חרקו ושרקו כשהתנדנדו בין חורשות האורנים.

אנחנו כבר בפאלניצה בתחנה שבקצה העיירה. כמה חברים יכו לנו והלכנו יחד לאגודת תרבות. אני לא זוכר היום, אחרי כל כך הרבה שנים, באיזה רחוב זה היה. אני זוכר היטב את האולם רחב הידיים של המועדון, דיוקנאות ראשי הפועלים והסיסמאות המקשטות את הקירות, ובעיקר את הנוער הממלא את המועדון. נושא ההרצאה היה "מגמות שונות בתנועת העבודה". נערים ונערות מתבגרים, בהם ילדים מבתים בורגניים, הקשיבו בהתלהבות לתמורות הקולוסאליות והמהפכניות של העידן החדש. הם חיו את המתרחש בעולם ובארץ באותה תקופה, בתנועת העבודה הכללית והיהודית.

לאחר ההרצאה ישבנו עוד שעות באולם, במרפסת ובחוץ. שרנו שירי כמיהה לחופש, יצאנו "לפגוש את היום הבהיר". הכרתי את פעילי הנוער ששמעתי עליהם בעבר: האחים אלי ושמחה סולניצקי, טוביה לטוביצקי, שמואל קמיונקובסקי, אברם איצ'וק סמוכוד, איצ'ה ברנר ועוד הרבה בחורים נפלאים וטובים. הרשמים נשארו עמוק בליבי. פאלניצ'ה הפכה יותר ויותר לבית השני שלי, אליה נמשכתי מאוד.

זמן קצר לאחר מכן נסעתי שוב לפאלניצה, הפעם למשימה מתוכננת. הפגישה עם המשרד היהודי המקומי בוועדה המחוזית של איגוד הנוער הקומוניסטי נמשכה עד מאוחר בלילה. אז נשארתי ללון. שמואל קמיונקובסקי הזמין אותי לביתו. הוא גר לבדו בחדר קטן. המיטה שבה ישן הייתה פנויה כי הלך למאפייה למשמרת הלילה.

הייתי שיכור באוויר הפאלניצ'י. ישנתי שינה עמוקה. בסביבות השעה 7 בבוקר חזר המארח שלי מהעבודה והביא איתו לחמניות טריות וכיכר לחם טרי. חיסלנו הכל בתוך דקות ספורות. שמואל סיפר לי על הארגון המופתי של עובדי מאפיית פאלניצ'ה, כולם מאורגנים באיגודים מקצועיים. לאיגוד ניתנה המילה האחרונה בעניין גיוס ופיטורי עובדים ובנושאים כלליים בנוגע לעבודה. וכך לא רק עובדי המאפייה, אלא רוב הנוער העובד בעיירה השתייך לתנועות פרוגרסיביות באיגודים המקצועיים המקומיים. באמת שקשה לדמיין רמת ארגון פוליטית ומקצועית גבוהה ומופתית יותר מאשר בעיירה צעירה יחסית זו שלא הייתה כל כך פוליטית ולא היו בה מסורות מהפכניות כמו בז'לשוב, פרושקוב ואחרות. קשרי עם צעירי פאלניצ'ה נותקו אז, אך רק לזמן קצר. במשך כל חודשי הקיץ והסתיו ב 1923–1924 עבדתי באזור שדלצה.

לאחר החזרה לוורשה, עשיתי את ה"סטאז'" הראשון שלי ב'פאוויאק'[4]. כשיצאתי מכותלי הכלא לאחר שנה, בתחילת מאי ,1926 ביקשתי לנוח אך החופשה לא נמשכה זמן רב וזו הסיבה: בהיותי לבדי בווילה במיכלין, 2 קילומטרים מפאלניצה, לא היה לי קשר עם העולם החיצון למשך כמה ימים. ערב מאי אחד, כשצעדתי בשביל חולי בין מיכלין לפאלניצ'ה, שמעתי מישהו עוקב אחריי ומזמזם את שירו של העובד היהודי הישן והידוע "אש בוערת ביער". אני מסתכל אחורה, ילד צעיר, פניו נראים מוכרים, אבל זכרתי מהיכן.

אמר, " זיהיתי אותך מרחוק. אתה הרשל מוורשה שבא לאגודת התרבות שלנו".

הוא ליווה אותי לווילה שלי ונפרדנו כחברים ותיקים. בלילה, כמו מתוך חלום, שמעתי רעש תותחים. בבוקר, בסביבות השעה 5-6, נשמעה דפיקה בדלת. איזה אורח הביא השחר החיוור הזה? חשבתי לעצמי. אלה אינם אנשים מ"הגנתית"[5]? אבל אז אני שומע קול מוכר: "פתח את הדלת, הרשל! יש חדשות גדולות!" הוא נכנס בנשימה חנוקה ומספר שהיתה הפיכה בוורשה. פילסודסקי תפס את השלטון. מקץ חצי שעה כבר היינו בעיר. הפועלים נהרו לרחובות ולמרות השעה המוקדמת התאספו כבר צעירים רבים מול בניין אגודת התרבות. החלטנו שניסע לוורשה. כיוון שהרכבת הייתה משותקת בגלל שביתת העובדים, עשינו, כמו שאומרים הנערים, שימוש ב"חשמלית מס' 11", כלומר: במו רגלינו.

הכפרים שחלפנו על פניהם בדרך עדיין שקועים בשנת לילה. רק בוואוור, ולאחר מכן גם בגרוכוב, ראינו תנועת צבא לכיוון ורשה. ניכר שצבאו של פילסודסקי השתלט במהירות על המצב. חברים איתם נפגשתי באותו יום בוורשה סיפרו על מהלך האירועים ויעצו לי לשמור על פרופיל נמוך עד סוף החודש. בתוך שעות ספורות שבנו לפאלניצה ונתקלנו במהומה רבה ברחובות העיירה. לקריאת האיגודים והמפלגה הקומוניסטית, קמו האנשים ועזבו את בתי המלאכה, העובדים במפעל הזכוכית "הורטנזיה" בפאלניצה פתחו בשביתה, ואיתם גם הבנאים וכן פועלים אחרים. ברחובות נראתה תנועה ערה של אנשים. קבוצת שוטרים ביקשה לעצור את שמחה סולניצקי, שהוביל את ההפגנה. אלא שנאספו סביבו אנשים רבים ומנעו את המעצר. השוטרים נסוגו לתחנה.

כך מצאתי את עצמי שוב בפאלניצה. התנועה הלכה וצברה כוח והשפעה, ואיתה צמחו והבשילו פעילים מקומיים, כמו גם הנוער הנפלא של פאלניצ'ה. שמחה ואלי סולניצקי, טוביה ואחרים סיפרו לי בגאווה כיצד רכשו את מפעל הפלדה הורטנסיה. העובדים במפעל, שמנו כמה מאות, התארגנו באיגודים מקצועיים. הושגו העלאות שכר משמעותיות ושיפורים בתנאי העבודה. קולקטיב הפועלים זה הוליד משרורותיו כמה גברים אמיצים ולוחמים ללא חת.

הבה נזכור את חברינו היקרים והקרובים שמתו בידי הפושעים הנאצים: קומוניסטית ממפעל הזכוכית, אנרכיסטית, נערה פשוטה ממעמד הפועלים שזמן קצר לאחר שהתקבלה לשורות הנוער הקומוניסטי צמחה למהפכנית מודעת ובוגרת, חברת וועד המחוז ולאחר מכן בהסתדרות הנוער הקומוניסטי המחוזי. היא הופיעה בפגישות, אירועים המוניים, הפגנות לא רק של פועלים ממפעלי הפלדה מכאן, אלא בכל מחוז ורשה. הפעילים האמיצים, הדינמיים, מלאי היוזמה שלנו מפאלניצה נכנסו לכפרים הפולניים וליישובי פועלים סביב והקימו תאים כפריים, הפיצו ספרות, ארגנו מפגשים בימי השוק. איננו שוכחים את פריסוב, קרצ'ב ועיירות יהודיות

[4] פאוויאק - כלא בוורשה (כעת מוזיאון) שימש את הגסטפו.
[5] יתכן מתייחס למונח ששימש בין המלחמות למחלקה 2 של המטכ"ל/הצבא הפולני, העוסקת במודיעין ובמודיעין נגדי.

אחרות בהן פעלו באופן שיטתי פעילי פאלניצ'ה. השפעתן של התנועות הפרוגרסיביות היתה גם על הסגל וילדי הסנטוריום Medema במידז'שין. היו על כך מחלוקות חריפות עם ראשי ה"בונד" במוסד.

אני ממשיך לשזור את חוט זיכרונותי... זה היה, נדמה לי, בסוף קיץ 1929. באותה תקופה גרתי בחדר באיזו וילה נטושה בפאלניצה (זאת כדי להימנע מפגישות עם ה'דפנסיבה'[6] של ורשה). בוקר אחד הופיעה שם שמחה סולניצקי. בלילה הקודם עוכב בתחנת משטרת פאלניצה, ובבוקר היה אמור להילקח לוורשה. הנערים גילו על כך וארגנו חילוץ. באישון לילה נחפרה מנהרה למקום סמוך לתא בו נכלא שמחה, וכך הוא שוחרר מידי השוטרים. לאחר מאורע זה עזב סולניצקי את העיירה. הוא הפך במהירות לפעיל בדרג מרכזי והצטרף להנהגת איגוד הנוער הקומוניסטי, ופעל במחוזות שונים. הוא גם היה ציר בקונגרס השני של איגוד הנוער הקומוניסטי.

העבודה והמעצרים קטעו את הקשר הישיר שלי עם פאלניצ'ה ועם ה"קו" למשך כמה שנים. אבל חדשות הנוגעות לנוער הנפלא של פאלניצ'ה הגיעו אלי לכל מקום, וגם פגשו אותי ב"מרכז" בוורשה (בבית המעצר). בחודשים האחרונים של שנת 1935 ותחילת 1936, מצאתי עצמי פעיל שוב על ה"קו", פגשתי חברים ותיקים שנלחמו וסבלו מפשיטות ומעצרים, ועם כל זה הצליחו להתקדם. ערב אחד בתחילת אביב 1937, נפרדתי מחברים יקרים בדירת חיים וגוטה צ'ישינסקי, חבריי היקרים (חיים היה מאוטבוצ'ק, ובשנות השלושים עבר לפאלניצ'ה לעבודה מקצועית ומפלגתית). זה היה מפגש חברים לרגל החלמתה של פעילת נוער מאזור ורשה שנעצרה בקיץ 1936 במהלך הועידה של מחוז פאלניצ'ה-אוטבוצק. בעקבות המעצר היא חלתה מאוד ואושפזה לתקופה ארוכה ב"זופיובקה"[7] באוטבוצק. לאחר שהחלימה, היגרנו יחד לצרפת. נפרדנו במצב רוח ספוג עצב מדכא. קשה הפרידה מהבית הישן, מהקרובים והאהובים ביותר, החרדה הכבידה על הלב בגלל מהלך האירועים בעולם. קול שאגת היטלר וחייליו נשמע כבר מהגבול המערבי. השתקפות הלהבות הנאציות הגיעה לכאן, הד לשיר "הורסט-וסל"[8]. הדמוקרטים הלאומיים ותלמידיו של פילסודסקי בפולין לא רצו להישאר מאחור.

היתה לכולנו תחושה ברורה שאסון נורא קרב ובא. אך האם ניתן היה להעלות על הדעת שילבש צורה כה מפלצתית העולה על כל מה שחזה הדמיון האנושי. כהרף עין, הקהילה הפלניצ'ית המשגשגת, כמו גם מאות קהילות אחרות, נמחתה מעל האדמה, הושמדה בשיטות המודרניות ביותר. כל אסונות אלה מתועדים בפנקס הקהילות שהושמדו, אנדרטאות לאומה שנטבחה בידי רוצחים נאצים.

לבסוף, בואו ניזכר בפרק האחרון. זה היה בקיץ 1960, במשרד מערכת ה'פֿאָלקס שטימע'[9] שברחוב נובוגרודז'קה 5, צלצל הטלפון. אני שומע את קולה הלבבי של לולה ז'. התקשרה ממשרד הוועד המרכזי של מפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת:

"הרשל, חבר וותיק שלך, שלנו, יעלה תכף אליך, קבל אותו יפה".

כעבור כמה דקות הוא היה אצלי. נמוך, בעל מבנה גוף חזק, רחב כתפיים, תווי פניו כאילו חצובים באבן. מבטו נחוש. איתו הגיע ילד בן 18.

"אתה לא מזהה אותי?", הוא שואל בקול רועד. אני בוחן אותו מקרוב, חלפו כל כך הרבה שנים. זה איצ'ה ברנר, חולפת לפתע ההכרה במוחי. אנחנו נופלים זה לזרועותיו של זה.

---

6 הדפנסיבה - הייתה השם המקובל למשטרה הפוליטית הפולנית בתקופת בין שתי מלחמות העולם (המחלקה הפוליטית של המשטרה הממלכתית הפולנית) - הגוף שהיה אחראי על מעקב, חקירה ורדיפה של קומוניסטים, סוציאליסטים ופעילים מהפכניים אחרים.

7" זופיובקה" – תחילתה עם הקמת החברה לטיפול ביהודים עניים, חולי עצבים וחולי נפש ב-1906 על ידי אדם ויזל, פסיכיאטר מוורשה, סמואל גולדפלם, נוירולוג ופעיל חברתי מוכר, לודוויק ברגמן, נוירולוג, מחבר ספר הלימוד " אבחון מחלות עצבים". זופיה אנדלמן, שעבדה עם חולים עם הפרעות עצבים ונפשיות, הייתה דמות חשובה לא פחות בהקמת בית החולים הראשון לחולי נפש באוטבוצק. הודות לכספים שתרמה זופיה לאחר שמכרה בעבר תכשיטים משלה, נבנה בשנת 1908 ביתן לגברים יהודים חולי נפש, והמרכז זכה לשם שהוא עדיין פופולרי היום. הודות לתורם אחר, הרמן פוזננסקי, בנתה החברה ביתן שני לנשים 1910. ב-1926 נבנה עוד אחד. ארבע שנים לפני מלחמת העולם השנייה היה המוסד ליהודים חולי עצבים וחולי נפש באוטבוצק עם 275 מיטות בית החולים הגדול ביותר מסוג זה בפולין. ניתן היה לטפל ברוב החולים ב"זופיובקה" בחינם. עלויות הטיפול בהם כוסו על ידי הקהילות היהודיות המוסמכות למקום מגוריהם או על ידי החברה עצמה. מספר קטן של חולים הוחזקו במרכז על ידי משפחותיהם.

8 "שירו של הורסט וסל" - המנון לשעבר של הנאצים הגרמנים, שבוצע לכבודו של הורסט וסל - נאצי גרמני שנורה בידי קומוניסט ונחשב לקדוש מעונה. בתקופת הרייך השלישי שיר זה בוצע מיד לאחר ההמנון הלאומי.

9 (עיתון "קול העם" שהתפרסם בפולנית וביידיש בפולין הקומוניסטית שאחרי המלחמה)

חלף אך רגע והטלפון מצלצל שוב: "זיהיתם זה את זה"? שואלת לולה נרגשת.

"וכי יכול היה להיות אחרת?" אני עונה בשאלה.

תמונות מפאלניצה, מנעורינו שלנו, עולות לנגד עינינו (ברנר היה בפאלניצה כשהחל הכיבוש הגרמני). נשארנו ערים עד מאוחר בלילה. באוטבוצק, סיפר איצ'ה, בימי הכיבוש הראשונים לקח אותו קומנדו של ה-SS לכביש עם קבוצת אנשים. "חלפה בראשי המחשבה שהולכים לירות בנו. הצלחתי איכשהו להתחמק מהגרמנים וכך שרדתי".

הגורל הוביל אותו ואת שני ילדיו למזרח,לבריה"מ. שם השתלב בגדודי העבודה של הצבא הסובייטי. הוא היה בסטלינגרד. מפקד היחידה ציווה להתייחס לילדי איצ'ה כילדי הגדוד. איצ'ה פעל יום ולילה תחת ברד של כדורי אויב להשיג תחמושת ומזון ולהעבירה מעבר לוולגה אל הצבא האדום.

"כך כבר נשארתי שם", הוא אומר בגאווה.

כשהמלחמה הסתיימה, הוא עזב לעיר מינרלנייה וודי בגיאורגיה. עבד בבית חרושת גדול לחייטות, גידל את ילדיו להיות אזרחים גאים של ברית המועצות. הבן הבכור מתגורר בהרי אורל והוא קצין בצבא האדום, השני, שזה עתה ראיתי אתו, הוא סטודנט, בעל כישרון פיוטי יוצא דופן, ושיריו כבר נדפסו בעיתונים סובייטים.

איצ'ה בא לפולין לימים ספורים עם משלחת פועלים סובייטים מעירו. כך ביקר גם בפאלניצה. "הייתי בבית הקברות. אין יהודים בעיירה. רק כמה יהודים נותרו באוטבוצק השכנה. פגשתי שכן שלנו והוא סיפר מה קרה ליהודים אחרי בריחתי". הקניבלים הנאצים לא רצו שישאר זכר ליהודי פאלניצ'ה, כמו כלל יהודי בפולין ובכל אירופה. אבל התוכנית השטנית הזו נכשלה. יהודי פאלניצ'ה חיים בישראל, פריז, ניו יורק, בואנוס איירס, והזיכרון של הקהילה הזו, המסורת והמורשת הגדולה שלה חי וקיים בליבם של יהודים בכל רחבי העולם.

טיול בעיירה, אברם רינג, יפו

פאלניצ'ה בחורף

פאלניצ'ה חקוקה בזכרוני מילדותי כי שם נולדתי. אמנם לאחר זמן מה עברה כל המשפחה לוורשה, אבל הזיקה לפאלניצ'ה גברה וחזרנו. נשארנו בעיירה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, ממנה רק מעטים שרדו. חלק נמלטו ב-1939 לברית המועצות (למשל אני ואחי), אחרים עברו את החוויה הקשה של הכיבוש הגרמני. יהודים מפאלניצה, ועוד יותר, נופשים שמגיעים לכאן לפאלניצ'ה, להם בעיקר זיכרונות מהעיירה בתקופת הקיץ, בה הכל היה ירוק ופורח. יהודים מרחבי פולין הגיעו לכאן ליהנות מהאוויר הצח. עם זאת, אין לשכוח שגם בחורף פעמו בעיירה חיים יוצאי דופן ואינטנסיביים, גם אם לא הייתה זו אותה המולה כמו בקיץ. עם בוא האביב החלה העיירה להתעורר משנת החורף, בה האנשים נחו ואגרו כוחות לעונת הקיץ. למען האמת יש להוסיף שמנוחה זו הייתה קשורה גם בהנאות רוחניות ופעילות תרבותית מקיפה. כל פינה הייתה רוחשת חיים, צעירים היו להוטים לתרבות ולידע. מועדונים ומועדוני האיגודים היו מלאים אנשים כל ערב. גם מהשטבילים החסידיים נשמעו שירה וקול לימוד תורה שנמשכו במשך שעות. הילדים נהנו מהשלג שירד בחורף. זמן הפנאי הוקדש למזחלות, סקי והחלקה על הקרח. כשהגיע פורים העיירה הייתה מהנה ושמחה במיוחד. הילדים התחפשו וביקרו בבתי יהודים שם קיבלו את פניהם בחום וניתנו להם כמה פרוטות. משפחות עשירות וגם עניות הסבו לשולחנות ערוכים בפאר, שלחו וקיבלו מתנות לפורים, שחולקו על ידי הילדים. אז התקיימו גם מופעי פורים ונשפים. כולם היו במצב רוח חגיגי. עם בוא האביב, למרות שעדיין היה שלג בעיירה, החלו הכנות אינטנסיביות לעונה. סוחרים קנו סחורה, בעלי מלאכה הצטיידו בחומרי גלם, ציירים ונגרים כבר מצאו תעסוקה בשיפוץ וילות ופנסיונים שהיו אמורים לקבל אורחים. הם התכוננו לעונה, כדי שבהמשך יוכלו לשרוד שוב את החורף.

מכבי האש

פאלניצה נחשבה למעשה לפרבר של ורשה, אבל מבחינת התנאים והמתקנים העירוניים הייתה נחותה בהרבה לא רק מהבירה אלא גם מעיירות קטנות משלנו. זה בלט ביחס לכבאי-האש. כמה שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, תחנת כיבוי האש שלנו היתה בפיגור. בכל פעם שפרצה שריפה צלצלו בפעמון, מכשיר פרימיטיבי שבעת סכנה, העמיד לא רק את הכבאים על רגליהם אלא את העיירה כולה. לא פעם קרה שבלילה קשרו הקונדסים חתול לפעמון, התחוללה מהומת רעש עד שהמשטרה או השומר שחררו את החיה. אבל כשהאזעקה הייתה אמיתית, החל המירוץ למצוא סוסים אצל החוואים בסביבה, קריאה לכבאים המתנדבים המעטים לפעולה, ומילוי חביות מים כדי לכבות את השריפה. אלא שעד שהכבאים התגייסו והחלו בפעולה, הרוח והאש כבר עשו את עבודתם...

אני זוכר עגלות רתומות לסוסים דוהרים, חביות על העגלות, מהן זרמו מים דרך חורים כמו ממזרקה. המכסה מעולם לא היה הדוק בגלל היעדר כיסויים מתאימים, כך שיותר מדי מים נשפכו מהם. והצינורות גם הם מלאים בחורים. סוף דבר שמעט מים הגיעו למוקד השריפה. ציוד הכבאים, לעומת זאת, היה מודרני יותר. מעילי קנבס, קסדות נחושת, חגורות כלי עור חדשות וגרזנים בנרתיקים מעוטרים היו מרשימים. גם מדי השרד למצעדים היו חדשים ויפים. רק ב-1939 רגע לפני פרוץ המלחמה, קיבלה תחנת מכבי האש של פאלניצ'ה מכונית חדשה, יפה ומודרנית, אדומה. זו נקראה "איסקרה." העיר התגאתה בו, בעיקר האוכלוסיה היהודית, כי נפתלי קוקאוקה שלנו ישב מאחורי ההגה. למרות שכל הכבאים היו פולנים, הנהג, במכונית חדשה לגמרי, היה יהודי. כבדו את זכרו!

הנוער שלנו

כמו סרט מתגלגל, תמונות וזיכרונות מפאלניצ'ה חולפות כעת לנגד עיניי. זיכרונות הנעורים חרוטים בזיכרוני בצורה חזקה. העיירה הייתה גאה בדור הצעיר. לאחר שבגר והשתחרר מחסות הוריו שאף להתפתחות נפשית, להתארגנות, לעיסוק בספורט ולהנאות. נוער פאלניצ'ה התאפיין באומץ ובכוח רב. האנטישמים המקומיים ידעו זאת ולכן נמנעו מחוליגניות או פוגרומים קטנים. אני זוכר את היהודים הגיבורים בני הדור המבוגר: האחים שמואל-יוס'ל ומרדכי אקרמן, מוטקה גולדברג, יצחק גולדברג, שמר'ל גולדברג, מנדל שידלצקי, ברל הרטמן, ארון צ'אפ, שמול ויצחק דינר, משפחת גראש ועוד.

אני לא זוכר של מי היה הרעיון להקים תזמורת מנדולינות בפאלניצה, אבל מרגע שעלה, כבר יצא לפועל, ולאחר זמן קצר התקיים הקונצרט הציבורי הראשון בקולנוע "נבשטצ'י (חדשות)", ואחר כך היו הופעות בוורשה, פולטוסק, ווישקוב. חבריה זכו לשבחים בכל מקום: מאיר לימן, סאמק רוזנברג, הרשל גולדברג, בנציון ויענק'ל אקרמן, לזר קאן, וולוול גולדפרב, שמואל-חנוך סטולזש, האחים לקץ' ואחרים. אותה התלהבות שררה גם במועדון הספורט החדש שהוקם. מדובר לא רק בכדורגל הפופולרי, אלא גם כמעט בכל ענפי הספורט: פינג-פונג, אתלטיקה, אגרוף, כדורעף וכדורסל.

חסידים

בפאלניצ'ה באה לביטוי רוח צעירה עם אורח חיים מודרני, אך התגוררו וחיו בה גם רבנים וחזנים, שוחטים, חסידים ומלומדים גדולים. מי לא זוכר את הצדיק מקאלושין עם חסידיו, בחצרו הרבו בריקוד ושירה, ושרתה בה שמחה ורוח חגיגית. גם הווילה המפורסמת בה ארגן הצדיק מגורה - קלוואריה טקס ברית מילה, ואלפי חסידים הגיעו להשתתף באירוע אותו תיאר מנחם קיפניס[10] בצורה כל כך הומוריסטית.

10 מנחם קיפניס (1878–1942), חזן, אתנוגרף וצלם, עיתונאי, מחבר אוספים עממיים שירים יהודיים.

ברחוב המסחר

אם תצאו מהרכבת, פנו שמאלה ונהנ אתם ברחוב הקניות הראשי של העיירה. בתי עץ, קוטג'ים, חנויות וכמה וילות. ההיסטוריה של הרחוב מתחילה בשני תושביו הראשונים: מצדו האחד, הרשל גֶלְבְּטְרוּנְק, ומצידו האחר, חנה, "חנה הגדולה", שמכרה מאפים שונים, ולצידה בנה לחם עם בנה שפס'ל. להרשל גלבטרונק היתה חנות גלנטריה, קול רם ודיבור מהיר מאוד. הוא היה דמות מוכרת בקהילת פאלניצה, אדם מוערך בעיירה.

הייתה ברחוב גם חנות הבדים של יודל זילברשטיין ושני בניו, אברהם ואיצ'קה. הייתה גם חנות הסדקית של אברמצ'ה גרינברג. מסעדתו של מלך גורפינקל היתה מפורסמת ובה ישבו ואכלו לשבעה פועלים, בעלי מלאכה, משכילים ואורחים מזדמנים. המסעדה של מלך רחשה כמו כוורת כל שעות היום. מעט הלאה משם הייתה המספרה של מוישה קוֹזַאוֶוקֶה, שתמיד עמוסה. לשם לא הגיעו רק כדי להסתפר ולהתגלח, אלא לשמוע מה התחדש בעולם, לשמוע בדיחה ולצחוק. משה קוֹזַאוֶוקֶה, אדם חברותי שהתחבר עם כל אחד, וברוב הבתים היהודיים בפאלניצה היה אורח רצוי.

באותו רחוב הייתה גם חנות לבגדים חמים השייכת לישעיה גורפינקל, ובית המרקחת המפורסם של מינץ ועוד הרבה חנויות קטנות וגדולות. אני נזכר גם בחצר הגדולה של יענק'ל'ה קוּשְׁנִיץ, בו שכנה חנותו של דוד דרמלביץ' (דוד ביליס), ואת המכולת הגדולה של ר' זרח, חסיד גור. מי לא יזכור את רבי הלל סוחר הנפט שהיה מוכשר יותר בלימודי קודש מאשר במסחר. בכל בוקר היה קונה תחילה עיתון, ורק אז פונה לאורווה לרתום את סוסו, אליו היה פונה בלשון שחציה יידיש וחציה לשון הקודש: "קדימה, סוס, זוז כבר בחייך, השעה כבר שמונה!", ובינתיים היה מציץ בעיתון. ב

באותה חצר שכנה חנות הפירות של קַלְצֶ'ה פְּרָגֶר, אשת איש ואם לבת ובן. בנה, של מוישה פרגר, בחור שקט ומשכיל, היה שחקן כדורגל מפורסם. קלצ'ה ידועה היתה בעיירה ביכולתה להחזיר למקומה יד או רגל שהתעקמה. היא עשתה זאת טוב יותר מהרופא..

מובן מאליו, שאיני מסוגל למנות את כל התושבים והסוחרים של רחוב הַאנְדְלוּבה - ויסלחו לי אלה שאת שמותיהם לא אזכיר כאן.

בבית קטן ברחוב הנדלובה התגורר יהודי מכובד, ישראל יצחק מנחם, בן למשפחה מכובדת שהיה מתושבי העיירה הוותיקים. הופעתו המכובדת זיכתה אותו בכבוד הראוי לו וביושר. אני זוכרת גם את גברת קפקה בחנות הסדקית הקטנטנה שפרנסה אותה בדוחק.

אנו חולפים כעת על פני חנות מוצרי החלב של שרה הגבוהה, בית המלאכה לפחחות של מלך קֶסְטֶנְבֶּרְג, המאפייה של אסתר-רבקה קָאמִינְקָוִוסְקִי ויוסל לִיבֶּרמַן, הקצבייה של אלי קז השקט והצנוע. הנה גם חנות הטקסטיל הגדולה של מוטלה הייבנְטֶרְגר שעם לקוחות פולנים נהג לערבב בשיחתו מילים בפולנית. אלא שמוטל' כלל לא היה מומחה גדול בשפה הפולנית (אף שזה לא מנע ממנו לנהל מסחר רחב היקף). הוא היה גם הבעלים של מסעדת מלך גולדפרב, ולא חשש לומר ללקוח פולני, "הסתלק, כולרה גדולה!" כשזה האשים אותו שהאוכל אינו טרי...

אני רוצה להזכיר גם את חנות חומרי הבניין של יעקב גולדשטיין, חנות כלי הבית של ספירשטיין, הקצבים חיים גולדברג, מוישה ריקֶר, מוישה גרוולינֶר (בסקי), ראובן קַרְפְּמַן, חיים שמֶיטְנקֶה, חיים פישר (קלמברג), האופה מרדכי אקרמן ואחיו פיניה ושמואל יוס'ל, יצחק לָטוביצקי ושלושת אחיי האהובים מוישה, פיניה ושלום רינג.

אבא שלי

בית המלאכה לשעונים ולצורפות של יצחק רינג שכן ברחוב הנדלובה 17. שעון גדול היה תלוי על עמוד בחזית החנות. רינג היה מסור לא רק לענייני משפחה אלא גם לעבודה סוציאלית ב'איגוד בעלי המלאכה' שם בילה

ימים ולילות עם שותפיו מוישה קֶמְפִנֶר, גרשון זָ'בְרָק ואחרים. הוא גם היה ממייסדי 'בנק המסחר' ובמשך שנים היה חבר בהנהלתו עם מנדל וַוייְספֶּטֶר, פיניה רוזֶנְבֶּרְג, ברק טוּגֶנְטַמַן, חיים-יוס'ל פְּרִידְמַן, וועלוול יֶלֶן ואחרים.

יצחק רינג היה אדם צנוע, הן בחייו הפרטיים והן בפעילותו החברתית. בנוסף, היה תלמיד-חכם, ולא פעם הגיעו אליו בערב חסידים מבני חוגו לשבת ללמוד יחדיו גמרא או ספר אחר. אני עצמי לא למדתי תלמוד אבל אהבתי להקשיב לשיעורים של אבי וחבריו. הוא העריך במיוחד את דבריו של מנדל פְּשֶׂדוֹרְסְקִי...

אבי היה חסיד קלושין. למרות שבשנות חייו האחרונות לא היה אדוק יתר על המידה, נשאר נאמן לרבי שלו שמואל מורדכ'לה. הוא נהג להתפלל בחצרו, ואחי ואני היינו צריכים להתלוות אליו בנסיעות אליו. בסופו של דבר אחי הגדול ואני התחלנו למרוד. לא התחשק לנו להתפלל בשטיבל של הרבי. אחרי ויכוחים עזים, לפעמים מלווים במכות, הבין אבי שבכל זאת צדקנו. רוחות אחרות החלו לנשוב אז בפאלניצה. לא נהגנו ללבוש בגדי חסידים ולא גידלנו פיאות. לכן אבי הסכים שנתפלל בבית המדרש שם שימש כחזן שמעון-הרש השוחט. אני זוכר את התפילות והניגונים שלו עד היום. ברצוני לסיים הזכרונות על אבי בתיאור פיוטי של השעון - חלק חשוב מהנוף של פאלניצ'ה ורחוב הנדלובה, אותו הזכרתי קודם.

השעון של אבא שלי.

ברחוב הנדלובה היהודי, על ידית ברזל
השעון של אבי תלוי,
מתנדנד ובוכה ומתגעגע...
המחוגים עוצרים, המטוטלת לא זזה, הגלגלים שובתים
רק הספרות, הן כמו שהיו פעם.
אני עומד בעיניים מזוגגות, ולבי נשבר מעצב.
אתה לא שומע עוד את מנגינת השעון,
את השעון מתקתק.
אבי נהג לנקות אותו לעתים קרובות, כך שאף לא גרגר אבק נשאר עליו.
הוא לא הרשה לשעון להתלות עקום.
כמו מגדלור השעון זרח לכולם, כמו אמא לילדיה, כמו חבר אחד לאחר.
כך חלפו השנים, בשמחה וזוהר.
מביטים בו בשעון, ואז במהירות אל הרכבת, כאילו בריקוד...
וכאשר לעיתים השעון חלה, אבא שלי לא הניח לחום לעלות.
והוא מיהר לכוון ולהשיב את הילכו לסידרו.
כי אבא שלי היה לשעונים כמו רופא לחולים.
מבעד למשקפיו היטיב לראות מה המחלה.
כך שמר השעון על העיירה, תמיד על המשמר.
צלצל כל שעה, בלילה וביום.
אבל אנשים רעים שבאו מנהר הריין,
הותירו את מוט השעון, בודד וגלמוד.
כבר אין רואים מטוטלת מתנדנדת,
כבר אין שומעים קול הילוכו החרישי.
השיר קפא, הצליל נדם לנצח.
היה לאבי שעון עם שני מחוגים גדולים.
תמיד אזכור אותו, ואשאר נאמן לזיכרו.

אנשים פשוטים

אני גם רואה לעצמי חובה, כחלק מ"הסתובבותי בפאלניצה," להזכיר כמה יהודים פשוטים שחיו ביושר ועבדו קשה. אישים אלה כוללים את חיים יוסל פרידמן, יהודי בעל פנים יפות ובר-מזל. היה מפורסם בעושרו כמו גם בטוב ליבו וישרותו. מעולם לא התפאר במוצאו או בעושרו והיה אדיב לכולם. כשפרצה מלחמת העולם השנייה, פרידמן היה אחד הקורבנות הראשונים. ערב ראש השנה היהודי 1939 איבד בהפצצה את בניו: הרש, שייקה ומנחם ואת חתנו.

איך אוכל לשכוח את דמותו של וולול ילן, בעל חצר עצים גדולה, ווילות וקרקעות, ועם זאת בעל לב יהודי גדול וחם. הוא היה איש העם, נדיב ואדיב.

אביש לטוביצקי, חסיד אדוק מגרודז'יסק, שרק עולם אחד היה לו - עולם התורה. אך לא שכח את חובותיו כבעל ואב ועבד קשה להרוויח לחמו, עסוק יום ולילה במפעל מי הסודה שלו. כשהגיע השבת או החג, הוא השתנה ללא הכר. אז לבש רבי אביש מעיל משי וסרק את זקנו ולבוש וגאה הסתובב בפאלניצ'ה. למרות שהיה יהודי אדוק ושומר חוק לא היה קנאי. דיבורו מלא ידע, חוכמה וסובלנות. במילה אחת, איש של אלוהים ושל אדם. ושוב עולים מהזיכרון אנשים כמו משה טיקוצ'ינסקי, הבעלים של חנות לחומרי בניין, יחזקאת ברוך ומנדלה שידלצקי תמיד מחייכים ומספרים בדיחות. נזכיר גם את הצימליכים: לייזר נח, מרים טויבה, מלך, הרצל, שפרה עם בעלה וילדה, שרה עם ילדיה, לאה'קה עם בעלה וילדה יענק'ל. הייתה גם משפחה נוספת של צימליך: הרש-בונם עם אשתו וילדיו. כולם היו מפורסמים בטוב לבם וביושרם, תמיד מוכנים לעזור לאחרים.

אזכיר גם את ברוך אידלשטיין (פישר), פבל בלאכזש עם אשתו מלכה וילדיו, שלמה בוטלינסקי ומינדל עם ילדיהם, הרש-מוטל מושינסקי עם אשתו חוה מלמן וילדיהם שמתו בצורה טראגית, והגולדברגים: מוטק, נוח, רוז'שקה, שמר'ל, איצ'ה, ואברם ואשתו.

בפאלניץ היו מוכרים היטב שלושה חברה'לך (מין "שלישית השוברים") – בֶּרל אַכְטְמַן, מֹשה קוֹלִיבְיֶילֶר וְאהרֹן טְשָׁאם. הם ניחנו בהומור ובחוכמה. מלבד עצה חכמה, אפשר היה לשמוע מהם גם בדיחות טובות.

חבר בלתי נשכח

ב-1929 הגיעה משפחת פריימן לפאלניצה מהעיירה סביינה. לאחד הבנים, מאיר בן ה-15 בעל פנים נאות, לבוש מעיל ארוך וכיפה, היו עיניים שחורות יוצאות דופן וחכמות. הפכנו לחברים למרות שהיה מעט צעיר ממני. אביו היה אדוק מאוד. אמו חולה ולא עמדה בקצב הזמנים החדשים. נוסף למאיר נולדו להם בת ושלושה בנים. אביו של מאיר הועסק במאפייה של בליימן בוורשה והמשפחה חיה ברמה ראויה ממשכורתו. שהותו התכופה בבירה וחוכמתו גרמו לו להיות סובלני ולהבין את הדרך בה בחר מאיר. בהשפעתי, מאיר נשאב לסביבת הנוער הקומוניסטי, ולאחר מכן למפלגה, וכרהוא נקשר אלי, ראה בי את המורה שלו. עזרתי לו לעשות את צעדיו הראשונים בעיר שהייתה זרה לו. הוא היה אורח תדיר בביתנו והרגיש שם בבית. היה פעיל מאוד בתנועה הקומוניסטית, ולא סירב למשימות הקשות והמסוכנות ביותר. במפלגה הוא נודע בשם מאיירק. ממושמע ופעיל, עליז וטוב לב, כולם אהבו אותו.

אביו דווקא ידע מה עובר על מֶאִיר'ל ,הוא רק ביקש ממנו שאמו לא תדע ממאומה, שכן היא חולה ואין להרגיזה. מאיר'ל נפל לידי המשטרה, לאחר שבאוטבוצק בוצעה התנקשות בפרובוקטור, שלבסוף יצא ללא פגע, אך המשתתפים בהתנקשות נשפטו לשנות מאסר ארוכות. גם מֶאִיר'ל קיבל 8 שנות מאסר, ולאחר ערעור הופחת עונשו ל-3 שנים, אותן הוא ריצה.

לאחר פרוץ המלחמה נמלט מֶאִיר'ל לביאליסטוק, שם שימש זמן מה אצל הסובייטים כסוהר באחד מבתי הכלא. בשנת 1941, כשהגרמנים תקפו את רוסיה, לא הספיק להימלט ונספה בביאליסטוק.

מבול דמים

כך נותרה בזיכרוני העיירה פאלניץ עם יהודיה – עד שבא המבול העקוב מדם ושטף את הכול.

אני זוכר את פרוץ מלחמת העולם השנייה בפאלניצה. כבר ביום שישי, 1 בספטמבר, לפנות בוקר, שמעתי קול פיצוץ עז. שאלתי שוטר מה זה אומר, אבל לא קיבלתי תשובה ברורה. בינתיים התאסף המון ברחוב הנדלובה ולכולם פחד בעיניים. איש לא ידע למי ולאן עליו לפנות בעוד מטוסים גרמניים הפיצו מוות בדרכים, בעיירות ובכפרים. פסי הרכבת מפאלניצה למיכלין נפגעו ולצידם שכבו נפגעים ראשונים. לאורך המסילה חזרה ונשמעה שאגת המטוסים המתקרבים. קול יריות נשמע מהיער הסמוך. לפתע נראה אחד המטוסים עולה באש וצולל במהירות, כנף הפלדה פוגעת בקרקע. פיצוץ, ענן עשן סמיך. אנשים רצים לעברו ולנגד עינינו אנו רואים גופות שני טייסים גרמנים שרופים למחצה שרועות בשדה ליד שברי המטוס. חלקי גוף מנותקים במרחק מטרים ספורים זה מזה. למרות שהטייסים הללו נתפסו בעינינו כרוצחים, מראה שני הנערים הצעירים שמתו בנסיבות נוראות כל כך הותיר רושם של אימה על כל הנוכחים. זאת למרות מראה המדים השנואים עם צלבי קרס עליהם שכעת היו מכוסים בדם.

ראש השנה התקרב. היהודים קיוו שיוכלו להתחנן לקב"ה לשנה טובה ובעיקר לסיום המלחמה. באותה תקופה גרנו במיכאלין, כי ברחוב הנדלובה היה מסוכן ומפחיד. ישבתי עם חברים על המרפסת ושוחחנו. לפתע נשמעה שאגת מטוסים. תשעה הופיעו בשמים הבהירים צוללים במהירות רבה. הרעש מחריש אוזניים. הטלנו עצמנו ארצה, ואז שמענו קול פיצוץ אדיר ואחריו שקט. קמנו וראינו ענן עשן ענק ולשונות אש עולות מהווילה של פרידמן.

כשהתקרבנו ראינו תמונה בלתי נשכחת: שני בניו של פרידמן, שייקה ומנחם, שרועים לרגלי העץ, גופותיהם שרופות למחצה ומרוטשות. בסמוך שכב חתנו של פרידמן עם בנו לידו. גופותיהם נקובות בכדורי מקלעים שנורו ממטוסי הגרמנים. בנו הבכור, הרש, שכב מת בכניסה לבית. גבו מרוסק משברי פצצות. בבית שכבה אם פצועה. פרידמן הזקן ובתו הם לבדם ניצלו ללא פגע.

לא הרחק מהווילה נשמעו קריאות מחרידות של איכר ששתי רגליו רוטשו. תרחם עליי, תירה בי"! הוא צרח בייסורים נוראים. סביב שכבו פצועים נוספים שגנחו וקראו לעזרה.

לא היה למי לפנות. ממשלת פולין מזמן במנוסה והותירה את הציבור לגורלו. הרשות המקומית חדלה מקיום. זה קרה בערב ראש השנה 1939. כשירד הלילה נאספו היהודים המבועתים והלכו לתפילת ראש השנה.

קולות ירי הדהדו מרחוק. המלחמה נמשכת. פולין מתנגדת לגרמנים. סוף סוף הגיע יום ראשון של ראש השנה, אבל לאף אחד לא היה ראש להתפלל. היה עלינו לטפל בפצועים ובמתים ולמנוע את חילול הגופות. ההרוגים הובלו לבית העלמין בשתי עגלות ונקברו בקבר אחד משותף. כולם בכו בכי מר כשפרידמן הזקן אמר קדיש.

באותו יום החל מסע היסורים של יהודי פלניצה תחת הכיבוש הגרמני.

וויאזובנה עיירה יפה ועניה... יענק'ל פונצ'ק, פריז

לפני 25 שנה עזבתי את עיירת הולדתי וויאזובנה (Wiązowna) ואלפי חוטים קושרים אותי אליה עד היום, מקום בו צעדתי את צעדיי הראשונים, בו למדתי ב"חדר", התחלתי לקרוא ורכשתי תבונה.

זכרונותיי קטועים, פרגמנטריים. שכן לאחר פרק זמן כה ארוך, קשה לשזור היסטוריה מפורטת של העיירה. ברצוני לקוות כי תיאורים קצרים אלו יעניקו לקורא תמונה ברורה דיה של החיים וחורבנם, אבדן יישוב יהודי קטן בפולין שחלק גורלו המר עם אחרים.

בעזרתה של פאלניץ

מרחק של כ-6–8 קילומטרים מפאלניצה ואוטבוצק, שכן יישוב קטן בשם וויאזובנה, שמנה כ-250 משפחות. 4 חנויות יהודיות סיפקו מזון ומוצרים אחרים לתושבי העיירה, יהודים ונוצרים. המכירה בעיקר בהקפה, רושמים בספר, ובערב שישי היו בעלות הבית ממהרות לסגור חשבון, לשלם את כל החוב או רק את חלקו, כדי שבשבוע הבא ניתן יהיה שוב לקחת "על החשבון".

בבוקר יום ראשון, איכרי הסביבה היו עוברים לאחר התפילה ועורכים קניות בחנויות. בהזדמנות זו גם ביקרו אצל איצ'ה-מאיר החייט, להזמין או למדוד זוג מכנסיים, ז'קט או מעיל עור (קוז'וך). ואם החייט במקרה נעדר מביתו, היה מקבל את פניהם בנו האילם, ולא היה מניח לאורח ללכת, בטרם סיפר לו בשפת הסימנים כל שהתרחש בעיירה בשבוע שחלף. האיכר שלא הבין מכך דבר, בכל זאת "הקשיב", כי היה חייב...

הייתה בעיירה טחנת קמח, בבעלות אברהם מילנר, בעל הזקן השחור, שהיה לרוב מלבין מקמח. ר' אברהם היה מתפלל בבית הכנסת, יושב בכותל המזרח ליד הרב. שותפו של אברהם היה בוים הקטן, גיסו של לייזר גוי. ומדוע נקרא דווקא "גוי" אם שמו פוֹסוֹרְסְקִי? זכה בו משום שגר אצל הפולני סְטַשֶׁק וְיִצִיגִין. בעיירה תמהו: היעלה על הדעת שיהודי ישכור חדר אצל פולני גוי?...וכך הוא היה 'לייזר גוי"...

אגב, סטאשק וויציגין ואשתו הסתירו יהודים במהלך הכיבוש, תוך סיכון חייהם, והפגינו באותם ימים נוראים אנושיות מרגשת.

חברי ברוך

בכל אביב הציפו הגשמים את השדות סביב וויאזובנה, ואי אפשר היה לצאת ולטייל בשבת לאחר הארוחה כפי שנהגתי עשות עם חברי הטוב בָּרוּךְ נִיסֶנבּוֹים, אשר שנים לאחר מכן, התנדב לבריגדה הבינלאומית שלחמה בספרד, ובשנת 1936 נפל ליד ברצלונה. בשל השלוליות מסלול הטיול חייב היה להשתנות. ברוך המתין מעבר לגשרון, ליד הווילה של ניימן, נפגשנו וטיילנו במשך שעות. נושאי שיחה לא חסרו, והרבי שלנו, מוטק'ה מלמד, לא פעם קרא לשנינו "פושעים, גויים. במקום תורה אתם עוסקים בשטויות..."

ברוך היה בנו של אברהם מילר, ובעל מזג דומה לשל אביו. לשניהם טבע לוחמני. פעם כשטיילנו בשדה, הבטיח להביא בשבת הבאה ספר בשם "צילקה הפראית" מאת ז. סגלוביץ'. הוא עמד במילתו. וקראנו בו יחד בשקיקה.

יום אחד הפתיע אותי ברוך והודיע שהוא עוזב את וויאזובנה עם משפחתו. אביו חזה שמכיוון שהעיירה סמוכה לכביש לובלין, הציר הראשי לוורשה, שם יעבור וודאי הצבא בזמן מלחמה. הצאר ניקולאי פקד לסלול כביש דרך יער פאלניצה, שחובר לדרך לובלין. אם כן, וויאזובנה תהיה נקודה אסטרטגית, ורצוי להתרחק ממנה. ברוך ומשפחתו עקרו לוורשה, לרחוב דלוגה 57. חברי התפרסם מאוחר יותר בחוגי הפועלים המהפכניים בבירה בכינוי "באבריש".

אור ודעת חודרים לעיירה

העיירה התפתחה כלכלית ותרבותית. קמו בתי מלאכה שמלאו פועלים, והשאיפה לתרבות ודעת התחזקה בקרב הנוער. רוחות חדשות החלו לנשב גם בוויאזובנה.

זכורים לטוב דודי שימעל'ה הסנדלר (לו 13 ילדים!), שמואל ביל'ס, אלי החייט, יִדָלָק, הסוחר מקילצה חנוך פונצ'ק, האופה עם בני ביתו (12 ילדים!) והמבוגר שבחבורה יהונתן הנגר (טישלר) עם חמשת בניו, כולם נגרים טובים. היה להם עניין ורצון לקרוא וללמוד. המפגשים היו בהתחלה מקריים, ללא מסגרת ארגונית. קראנו ספר, ודנו בבעיות של החיים הכלליים והיהודיים. הרגשנו שיש צורך לעבור לשלב מתקדם של פעילות, ופנינו לפאלניצה לעזרה.

עזרה הגיעה במהירות. שלחו אלינו מרצה באחת השבתות, שהגיע עם כמה מלווים. וויאזובנה סערה וגעשה. התכוננו לזה כמו לקראת החג. המרצה סיפר על שלום אש, דן במעמד הפועלים הבינלאומי, הממשלה הפולנית, מהפכת אוקטובר ועוד ועוד. במקום המקושט, שהחברות עיטרו בפרחי שדה רעננים, לא נשמעו מעולם דברים כאלה.

אך כשמאפשרים לציבור לדבר, נשמעים קולות שונים. האחים בנימינ'לה ולייזר (שניהם אופים) אמרו שמעמד הפועלים בעולם אינו מעניין אותם, אלא זה שהלחם לא יישרף בתנור ושהמאפה יימכר כולו... ואילו החייט רצה לדעת מה מצב המקצוע בוורשה. לשאלות ולתגובות לא היה סוף.

מחליטים להזמין שוב את אנשי פאלניצה, שתהיה הרצאה עם שאלות ותשובות... כך או כך, לפאלניצה שמורה הבכורה בהבאת אור ודעת לוויאזובנה, תודעה מעמדית ואפילו מאבק מעמדי.

השוטר גורסקי

טיפוס כמו השוטר של וויאזובנה, גורסקי, ראוי לתיאור בפרק נפרד. בתנאים של פולין שלפני המלחמה, פרא אדם כזה התנהג כמו עריץ. לא הניח לצעירים יהודים לטייל ברחוב, הבטיח לכל אחד מהם שנות מאסר ארוכות, והכה בשוט שלו, אותו היה מנענע תמיד בידו.

ב-26 באפריל 1934, עצר גורסקי אותי ואת חברי, שבח צוורגבוים (כיום בחיפה). כבל את ידינו באזיקים, ויתרה מכך, אזק אותנו זה לזה, ופקד עלינו לצעוד הלוך וחזור ברחבי העיירה, שהציבור יראה מה גורסקי מסוגל לעשות. הוא היה בטוח שלאחר שישלח אותנו לוורשה, לרחוב דנילוביצ'ובסקה, למשטרה החשאית, אנו נשוב לוויאזובנה רק בעוד... כ-6 שנים. כך שב והתרברב בפני היהודים בעיירה.

גדולה הייתה אכזבתו כששבנו כעבור ארבעה שבועות בלבד. לא היו ראיות, לא היה על מה לשפוט אותנו. גורסקי בער מכעס, ובחר להתנקם בחנוונים ובבעלי המלאכה היהודים בעיירה. אם מאיר ברוך איחר בסגירת החנות ב-10 דקות – קיבל קנס של 20 זלוטי. וכך גם על ברוך האופה, שנמצא שעל כיכר לחם אחת לא הודבקה תווית. אם העֵז של שימעל'ה הסנדלר השתחררה מהחבל, זה עלה לו ב 20 זלוטי...

גורסקי שהשתולל ורדף את היהודים בשל כישלונו במעצרנו, היה נוהג בערבים לעמוד מאחורי התריסים המוגפים ולהאזין לשיחות בבית. אם בביתו של לייזר ישבו צעירים וקראו ב"אתיקה" של שפינוזה, בעיניו זו הייתה "חתרנות". ומכיוון שבני משפחת וויציגין היו בעלי נטיות שמאליות והתחברו עם יהודים – יש להעניש גם אותם. הזדמנויות לא חסרו: הנה זו, בטעות לא נעלה את אחת מכוורות הדבורים שלה, והרי עובר אורח עלול להיעקץ... מילא, יהיה קנס של 10 זלוטי.

כך התפרע השוטר גורסקי בוויאזובנה...

בשנת 1939

מעט הצעירים היהודים שהיו בוויאזובנה בשנת 1939, גויסו ב-1 בספטמבר לצבא הפולני. נשלחנו לפראגה, לרחוב יגילונסקה, קיבלנו שם מדים ורובים צרפתיים ישנים, שריד ממלחמת העולם הראשונה. חמושים בנשק, צפינו בחוסר אונים בהפצצות הקשות והתכופות על בירת פולין.

הקריאות הדרמטיות והנואשות של ראש העיר סטאז'ינסקי אמנם עודדו את מגיני ורשה, אך לא היו בכוחם למנוע את כניסת האויב. ארבעה בני וויאזובנה, אני ואחי מוט'ל, יוסל רכמן ויוסל ריטקר, נפלנו בשבי הגרמני. הניחו לנו לשכב בשדה הפתוח ליד המצודה, איתנו עוד אלפי גברים שבויים. לאחר חמישה ימים, כשאנו שרועים על האדמה הלחה, נשמעה לפתע פקודה: "לקום, חזירים פולנים!" והעבירו אותנו לגורה קלאווריה לחפור כבול.

חורבן והתנגדות

משנת 1940 החלו הגרמנים להראות ליהודים מה כוונותיהם. בוויאזובנה לא הקימו גטו כי המקום קטן מדי, והיהודים גורשו לפאלניצה, מיידז'שין, מיכאלין ומשם לטרבלינקה, אושוויץ ומיידנק.

מאוחר יותר סיפרו לי האיכרים, כי אמי, אחיה ואחותה נשלחו למיידנק. אח אחד הורעל במהלך העבודה בוורשה, ברחוב גנוינה 7. אני הצלתי את עצמי ממחנה העבודה בגורה, בו הועסקנו בשדות הכבול. אחי מוט'ל נחלץ מהמחנה, ומאוחר יותר הביא לי בגדים אזרחיים, שעזרו לי לברוח על עגלת איכר שהובילה אשפה. מאוחר יותר סיפר לי אחי מה שכבר היה ידוע לו על וויאזובנה.

ביערות

קבוצה של צעירים מוויאזובנה הצליחה להמלט ליערות ומשם לנהל מאבק על שרידותם, וגם להוכיח לגרמנים שהיהודים יכולים גם להתנגד. ביניהם היו מוטל לופטמן, אחיו יודל ובן דודם משה מרדכי; יוסל רכמן, יוסל רישר ולייזר "גוי."

הרשל'ה בן ה-12 הצליח להסתתר אצל איכר, ושימש רועה צאן, הוא שרד כמעט את המלחמה כולה ונרצח ממש סמוך לשחרור. הרשל'ה היה בנם של של הורים עניים, יאנקעל'ה הקטן וחנה הפיסחת, שבפאלניצה היו סוחבים פירות מסוחר אחד למשנהו, על מנת לכלכל ארבע נפשות. כשהגרמנים כבשו את פולין, חנה רצתה להציל לפחות את בנה הבכור והאהוב ביותר, שהיה אז בן 12, ומסרה אותו לאיכר, אצלו רעה את הפרות. האיכר שמר עליו כמו היה בנו, והבטיח שכשהמלחמה תסתיים, יחזיר אותו לוויאזובנה, אל אביו ואמו.

הרשל'ה הרגיש, מכל מקום, שהוריו כבר אינם בין החיים.... בלילות החשוכים היו מופיעים אצל האיכר מוט'ל ויודל לופטמן, עם בן דודם, ומספרים מה הרוצחים ההיטלראים עוללו ליהודים בכל העיירות.

יום השחרור בכל זאת הגיע. האיכר חזר פעם אחת מהכנסייה ואמר: "הרשקו, וויאזובנה כבר שבוע ימים נקיה מגרמנים. כעת שולטים שם הפולנים והרוסים. חזור לעיירה".

הרשקו צרר מעט אוכל במטפחת ויצא לדרך עם במחשבה שאולי בכל זאת ימצא את אביו, אמו ואחותו?

מאוחר יותר, כשנשאה אוכל לכנסייה, מצאה אשתו של וויציגין את גופתו הקפואה של הרשל'ה, מוטלת ליד הגשר הקטן. יד פושעת, שלא יכלה להשלים שילד יהודי ניצל, חנקה אותו...

מותו של הרשל'ה כאילו חתם את הפרק היהודי של וויאזובנה...

ב. מפלגות, ארגונים ומוסדות

יידיש ולאומיות, ח. מידובסקי, ראשון לציון

כ-6,000 נפשות מנתה פאלניצה. בשל קרבתה לאוטבוצק, הייתה גם כן אחת מעיירות המרפא החשובות על "הקו" (קו רכבת הפרברים). עיסוקם העיקרי של התושבים היה לשרת את אורחי המרפא, או ה"דאצ'ניקעס" (הנופשים), כפי שכינו אותם בלשון היום-יום. מרכז המסחר והבזאר שכנו ברחוב האנדלובה, רחוב המסחר המרכזי. המנסרה של ראובן נייוורט סיפקה תעסוקה לכמאה פועלים. מפעלים לא היו כאן, אך בתי מלאכה ויוזמות קטנות של בעלי מלאכה ביתיים נמצאו במספר ניכר.

התושבים הראשונים של פאלניצה

התושבים הראשונים של פאלניצה (דומב, טבצ'מן, שצ'צ'ק, רובין, פרידמן וכמה אחרים), רכשו מהפריץ האנמן את הווילה של פשפיורקה ומיד בנו על השטחים הללו. היו אלה גם המניינים הראשונים לתפילה. באותם ימים פאלניצה הייתה יער אחד גדול. בהדרגה החלו לכרות חלקי יער בשטחים שנרכשו, והווילות שנבנו המתינו לאורחי הקיץ.

בפאלניצה, בין התושבים המקומיים, נמצאו יהודים מאזורים שונים ואפילו מארצות שונות. יהודי מפינסק ומטולקוביסק, יהודי ליטאי ויהודי מגליציה. אני עצמי הגעתי לפאלניצה בשנת 1932 מגרוולין. כמי שמוצאו ממשפחה חסידית מובהקת (אבי וסבי היו שוחטים, וחסידי גור נלהבים), הופתעתי מההבדל הגדול בין הנוער היהודי בעיירתי הקודמת לבין מקום מגורי החדש.

בפאלניצה שלטה אווירת חופש, הנוער היה עצמאי, הייתי מעז לומר אפילו חופשי ומופקר יותר. הוא לא קיבל את תכתיבי ההורים כבגרוולין. כך בנוער בעל הנטיות השמאליות, וגם בנוער מהחוגים הימניים ואפילו הדתיים.

הילדים היהודים נאלצו ללמוד בבית הספר הממשלתי הפולני (ה"פובשכנה"), ששפת ההוראה בו הייתה פולנית. אלו שסיימו את בית הספר העממי ורצו להמשיך בלימודיהם, נאלצו לנסוע לוורשה. פאלניצה הפגינה נטייה גדולה לקריאת עיתונים, הספריות, חדרי הקריאה והפעילויות התרבותיות של המפלגות השונות סייעו רבות לפיתוחו הרוחני של הנוער.

כדאי להדגיש כי פאלניצה נבנתה הודות ליוזמה והון יהודיים. התהפוכות והאירועים במהלך מלחמת העולם הראשונה ואחריה הניעו יהודים רבים מפולין להגר למקומות מגורים חדשים. יהודים מפודלסיה ומאזור לובלין נמשכו לוורשה ולעיתים עצרו ב"אמצע הדרך", בפאלניצה, ונשארו כשהם מנהלים חיי עמל קשים.

בקיץ פאלניצה התעוררה לחיים. האורחים שהגיעו לא רק הפיחו חיים בעיירה, גם העמידו אותה על רגליה מבחינה כלכלית. בחורף עמדו וילות רבות ריקות.

החיים החברתיים-פוליטיים היו מפותחים מאוד. כל המפלגות, הארגונים, האיגודים המקצועיים והאגודות היו מיוצגים בפאלניצה. היו אצלנו גם בית מדרש, מקווה, בית מטבחיים, ישיבה, 'חדרים', ומעל כולם – קהילה יהודית. נשיא הקהילה היה ר' אליעזר דומב, יהודי בעל הדרת פנים ואיש אמיד (בעלים של עסק גדול לעצי בניין). תקופה מסוימת כיהן כראש הקהל גם ר' וולוול ילין. הרב פינקלשטיין נודע כתלמיד חכם ופאלניצה התגאתה ברבה.

עם הגעתי לפאלניצה, התחלתי להתעניין בתנועה הציונית. באותה עת כבר פעלו "השומר הצעיר", "החלוץ" ותנועות נוער אחרות. היכרותי עם משפחת מילר (אם, בן ושתי בנות), קירבה אותי לרעיון החלוצי, שאליו הייתה המשפחה הנזכרת קשורה בקשר עז.

מפעלים ציוניים, כמו מכירת שקלים, קרן קיימת וקפא"י (קופת פועלי ארץ ישראל) – הוכנו בדירתם הקטנה של בני משפחת מילר. כל צעיר שבא במגע עם משפחה זו נדבק מיד ונסחף אחר האידיאליזם הציוני שלהם.

באותו רחוב התגוררה משפחה של ליטאים, משפחת פינצ'וק. בחצרם, שבה היה מחסן עצים גדול, התקיימו כל המפגשים, ההרצאות ואסיפות הוועד של הנוער החלוצי. ה"זביורקעס" (התקהלויות), כפי שכינינו אותם

בלשון היום-יום, הותירו בנו רושם בל יימחה. שרו שם את שירי ביאליק ואת "כנרת" של רחל; קראו ודנו ב"אוטואמנציפציה" של פינסקר וב"מדינת היהודים" של הרצל; למדו את תולדות תנועת הפועלים היהודית מפי שלמה קפלנסקי ודב בר בורוכוב; למדו מרקסיזם והעמיקו בבעיות הציונות, בספרות העולם וביצירה היהודית.

על אותם ערימות עצים אושרו המועמדים ליציאה להכשרה חלוצית. משמעות הדבר הייתה ניתוק הילדים מבתיהם לחודשים ארוכים, שבהם נאלצו לעבוד במנסרות, בחציבת אבנים או בחקלאות. מטבע הדברים, ברוב המקרים יציאה כזו התרחשה ללא ידיעת ההורים או בניגוד לרצונם.

משום כך היו השמחה וההתלהבות גדולות כאשר מי מחלוצי פאלניצה זכה לקבל את הסרטיפיקט המיוחל ולעלות לארץ ישראל. עזיבה כזו נהפכה לחג עממי עבור פאלניצה היהודית. בשירה ובקריאות שמחה ליוו את העולה עד לתחנת הרכבת... עם זאת, ניתן היה לראות שלא מעט אבות ואמהות שליוו את ילדם שעלה, חנקו את דמעותיהם, כאילו איבדו את הבן או הבת לנצח.

בשנת 1929, כאשר פרצו המאורעות בארץ ישראל, צעירים פאלניצאים רבים, בדרכים חוקיות או בלתי חוקיות, שמו פעמיהם אל הארץ היהודית, כדי להרים בלחימתם ובעמלם תרומה צנועה לחיזוק היישוב בארץ ישראל.

הקהילה, פרנסיה ועובדיה, מאת זוֹפְיָה גוֹלְדְבֶּרְג, תל-אביב

בתור פקידה בכירה בגמינא היהודית בפאלניץ, ברצוני לתאר את המוסד, תפקידיו ופעילותו ובכך להשיא את תרומתי הצנועה לספר הזיכרון שלנו.

ההנהלה הייתה מורכבת מהאנשים הבאים:

- היושב-ראש: אֱבִיגְדוֹר אוֹרְטֶרֶג.
- חברי הוועד: יוֹסֶף לִיפֶּרְמַן, מֹשֶׁה בֶּאְסְקִי, הֶרְשׁ גְּלַייבֶּטֶר [גֶּלְבְּטְרוּנְק], מֶנְדֶל מֶלְצֶר, מֹשֶׁה קֶמְפְּנֶר.
- למועצת הקהילה [הראדה] השתייכו: הוֹרוֹוִיץ, מַנְדֶלְבּוֹים, שְׁלֹמֹה קֶנִיגְסְמַן ואחרים.

כולם עבדו בקהילה ללא שכר, כשליחי-מצווה ממש. מטעם הגמינה היו ממונים שני רבנים (הרב פִּינְקֶלְשְׁטֵיין והרב וַיְסְמַן מוויאנזובנה). מנהל חשבונות ראשי מר יִצְחָק לֶלֶטְשׁוּק, וגבאי אֶדֶלְשְׁטֵיין. כמזכירת הקהילה בפאלניץ כיהנה כותבת השורות האלה (אז נקראתי: זוֹפְיָה פַּייְבְּלוֹבִיץ').

חברי ועד הקהילה בפאלניץ. יושבים (מימין): מֶנְדֶל מֶלְצָר, אַבִּיגְדוֹר אוֹרְטְרֶגֶר (יושב-ראש), יוֹסֵף לִיבֶּרְמַן, הֶרְשׁ גְּלַייבֶּטֶר. עומדים (מימין): מֹשֶׁה קֶמְפְנֶר, אֶדֶלְשְׁטַיין, יַעֲקֹב קַנִיגְסְמַן ונציג וואוור

כמו כן היה שמש הקהילה, ע. גַּארְנֶק, ועוזרו מַייְנְשְׁטַיין. הקהילה העסיקה שלושה שוחטים: שִׁמְעוֹן הֶרְשׁ שְׁלֶכְטֶר, קַלְמָן יִבְלוֹנוֹבִיץ' ומֵאִיר-חַיִּיל פּוּטְרְפָּלַם.

ראוי לציין כי לכל העובדים האלה שולם השכר רק לאחר שהתקציב אושר על ידי ראש העירייה, מר גָּדְוִויץ', והמחוז של ורשה.

את הכנסותיה שאבה הקהילה ממסי הקהילה, מהשחיטה ומהמקווה. מתקציב הגמינה הוחזקה גם ה"תלמוד תורה", ובערב פסח חולקה "קמחא דפסחא" לעניי העיר. הקהילה גם רכשה שטח ששימש בית-עלמין בראדושץ', הקימה מקווה מודרני, ובכלל ניהלה את החיים הדתיים והחברתיים של האוכלוסייה היהודית בפאלניץ.

על אישי המנהיגות בקהילה: ראוי להזכיר את יושב-הראש אַבִּיגְדוֹר אוֹרְטְרֶגֶר, יהודי ירא-שמיים, חכם ובעת ובעונה אחת גם איש-עולם ("חסיד ונגיד"). עיסוקו העיקרי היה בבית-המטבחיים. תמיד היה לבוש בגד נקי, ובשבת עטה קפטן של אטלס וחבש שטריימל. על פניו נסוך תמיד חיוך, והוא הצטיין בנימוס וביושר לב, והתעניין בכל אדם ובכל עניין. כפי שזכור לי, אשתו הייתה מרותקת למטה, משותקת. בביתו גדלו כמה ילדים שהיו זקוקים לטיפול אימהי. אַבִּיגְדוֹר אוֹרְטְרֶגֶר לא הזניח את חובותיו לביתו, לאשתו ולילדיו, אך מצא עת לשבת גם במשרדי הגמינה, לעבור על הספרים, להתעניין בהכנסות ובהוצאות, לתת הוראות, ובכלל לשמור על דופק ער של הקהילה. יהודי נזקק, אלמנה או יתום ידעו כי אצל אביגדור ימצאו הבנה ועזרה במצוקתם. הוא היה עדין נפש וסנטימנטלי ביחסו לבני-אדם. ביזמתו הוקם קרן מיוחדת לעזרה סוציאלית, ומרבית הנזקקים קיבלו תמיכה חודשית.

גם משה קֶמְפְנֶר הצטיין בפעילות ובמסירות למען צרכי הקהילה. במקצועו היה נגר, איש לא-אמיד. הוא הקדיש זמן רב לגמינה בהיותו בהנהלה. הֶרְשׁ גְּלַייבֶּטֶר [גֶּלְבְּטְרוּנְק], בעל חנות מכולת, לא היה עני. היה נמרץ וזריז – ובעל לב עדין. הוא דאג במיוחד לעניי העיירה.

מֹשֶׁה בָּאְסְקִי (מֹשֶׁה גַּרְוּוֹלִינֶר) היה בעל קרקע וניהל אטליז. צמח מתוך העם וביד רחבה תמך במוסדות הדתיים וביהודים נזקקים. יוֹסֵף לִיבֶּרְמַן בא ממשפחה מיוחסת, איש חכם ונמרץ. היה נודע כלוחם ללא-חת למען אינטרסי חסידי פוריסוב. לעומתם, מֶנְדֶל מֶלְצָר החכם נהג בדרך כלל להקשיב לכל אחד ולהסכים.

יצחק לֶלצ'וק, גיסו של הרב פִּינְקֶלְשְׁטֵיין, היה מנהל חשבונות ותיק ומנוסה שעבד בקהילה. איש משכיל, עדין וחכם. הייתה לו השפעה גדולה על חברי ההנהלה, ובטקט רב תמרן בין הנציגים השונים של רשימות המפלגות ביחסיהם עם היושב-הראש. נהנה מאמון רב והערכה לא רק בקהילה עצמה, אלא גם בעיריה ו ובמשרדי המחוז. עובדי הגמינה העריכו אותו מאוד.

מרכז אידיאלים ותרבות, יענק'ל ביאלוברודה (ביאלה), לוס אנג'לס

בין העיירות היהודיות הרבות בפולין אשר חרבו בידי המרצח ההיטלארי, הייתה גם פאלניצה. כאן התרפקו היהודים אל השבתות והחגים, מילאו את השטיבלעך, בית המדרש ובית הכנסת, וביקשו פרנסה, בריאות, נדוניה לבת, נחת מהילדים... אמהות ואבות יהודים רוו נחת מחייהם המשפחתיים העניים אך המאושרים.

והנוער שלנו? הוא היה ספוג בתורה, תרבות ושאיפות לעולם טוב ויפה יותר. הנוער שלנו נכסף ללמוד מקצוע, לעסוק בספורט ובמפלגות שונות, והמתין לרגע המאושר לנסוע להכשרה, שם התכוננו לחיים יצרניים בארץ ישראל.

סוחרי פאלניצה, החנוונים, בעלי המלאכה והפועלים בכלל אהבו והעריכו זה את זה. אולי השפיע על כך הנוף הטבול בירק של העיירה, כרי הדשא ויערות האורנים, יחד עם ה"פוליאנקה" (הקרחת ביער) המפורסמת והאוויר המשכר, ממנו באו ליהנות המוני אנשים מוורשה וממקומות רחוקים יותר. לפאלניצה הם באו לנפוש, וחולים ומחלימים ביקשו לבוא לכאן להתאושש. שרף אורני פאלניצה ריפא ריאות וחיזק את מחזור הדם. כאן צברו כוחות חדשים.

כיצד ניתן לשכוח את עונת הדאצ'ה (הקייט), כאשר מתווכים שונים ובעלי וילות, בעלי עגלות וסוחרים, עמדו בתחנה והמתינו לרכבת ולקולייקה (הרכבת הקלה) מוורשה, שהביאה לעיירה את הנופשים. קצבי פאלניצה, דייגים, סנדלרים וחייטים, חנווני מכולת וסתם יהודים, ציפו לעונה זו, שהייתה אמורה לספק להם פרנסה לא רק בקיץ, אלא גם להבטיח להם פת לחם לחורף, כאשר העיירה התרוקנה מהיהודים שהגיעו והייתה צריכה לכלכל את עצמה.

הווילות עמדו אז ריקות, בתריסים מוגפים, ורק שומר השגיח שלא יסחבו משם דבר. רחוב האנדלובה, שבקיץ רתח ותסס חיים, נאלם פתאום.

אך שנת החורף של פאלניצה לא הייתה שלמה. ברגע שהציבור הזר התפזר, הנוער, בלהט האופייני לו, נרתם לפעילות התרבותית והחברתית היהודית המתחדשת. הספריות, ההרצאות, ערבי השאלות ("קעסטל-אוונטן") והחוגים הזינו רוחנית את הצעירים. חתונה, ברית או תנאים תמיד הכניסו עליצות לעיירה. הילדים הקטנים שבו לפקוד את החדר ואת בית הספר, ויהודים דתיים התפללו שעונת הקייט הבאה תהיה טובה יותר.

הגיוס לצבא לקח מספר צעירים מהעיירה, ואחרים בחרו להגר, מי לפריז, מי לארגנטינה, או אף לדרום אפריקה, אוסטרליה, קנדה וארץ ישראל. עבורם, הגעגוע לפאלניצה היה מלווה קבוע במקומות מגוריהם החדשים. בכך הייתה לי הזדמנות להיווכח במהלך ביקוריי לאחר המלחמה בישראל, צרפת, אנגליה ואוסטרליה. כאן נפגשתי עם יוסל שצ'צ'ק הבלתי נשכח ז"ל, ש תמיד דיבר באהבה על פאלניצה, תושביה וידידיו.

*

לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כאשר פולין נהפכה לשדה קרב גדול ובוורשה חשו בתוצאות המלחמה, עקרו הוריי לפאלניצה. כאן למדתי כילד בחדר, גדלתי והפכתי חייל בצבא הפולני. על כן היו מוכרים לי היטב העיירה וכל אחד מתושביה.

ידעתי איזה חנווני מנהל את עסקו "על פי הפנקס", רושם במשך השבוע כל מה שהאישה קונה, עד ליום שישי, בו הגיע בעלה ושילם את החוב. אפילו החובש והרוקח נתנו אשראי לנופשים, עד שיגיע הבעל... לא רבים שילמו במזומן.

מעברם של הוריי לפאלניצה היה על כן סיכון ומבחן. הילדים שגדלו פנו איש איש לדרכו. חלקם התאהבו, אחרים שוב נקשרו למפלגות, בעוד הרוב חשב על הגירה ועל עלייה. הבתים היהודיים החלו להתרוקן, משום שלדור הצעיר נהיה צפוף מדי בעיירה; הם פנו אל הבירה הקרובה ואל ארצות רחוקות.

אני נזכר בכמה בתים יהודיים בפאלניצה, שבהם התנהל מאבק כזה בין הדור הישן לדור הצעיר. בביתו של סולניצקי היו שלושה אחים. הצעיר, בחור יפה ותמיר, בעל עיניים בורקות, עזר לאביו ואמו בפרנסה וניהל מסחר, בעוד האחרים, אלי ושמחה, ראשם היה נתון כולו למפלגה. גיטל ליברמן רצתה להיות רופאה, טיילה עם כמה בחורים מפאלניצה אבל בסופו של דבר סידרה את כולם "בסגנון טורקי",... הלכה והתחתנה עם בחור מוורשה. יעקב יוסף, בנו של משה גרוולינר (הקצב), נסע לפריז; אמרו שזה בגלל הגיוס לצבא. מאוחר יותר נסעה אליו לאה קלמברג ושניהם הקימו חופה... אלתר קוז'יצקי התחתן עם רבקה ולאחר מכן הם נסעו לארגנטינה, משום שבפאלניצה השידוך לא היה מקובל...

יוס'ל שצ'צ'ק, בנו של ראש העיר, הבטיח אהבה לכל בחורה וחילק שבחים למפלגות. אף שבא מבית אמיד, היו לו השקפות שמאליות והוא אף הרשה לעצמו טיול עליז למוסקבה. מלך פסקלינסקי סבל מצרות עם אשתו רוז'ה. זו הייתה האהבה הבלתי מוצלחת הראשונה ברחוב האנדלובה.

מושינסקי הרש מוט'ל היה בחור יפה, לבוש בקפידה, עם עניבת פרפר במקום עניבה רגילה. הוא שיחק בתיאטרון ועסק בשירה. סביבו התקבצו: משה חיים שהגיע לעיירה, ולאון מלוצ'ינסקי, אשר שידל כל אדם ללכת לאופרה ובעצמו שר אריות. החבורה נהגה להיפגש אצל שמחה זִילְבֶּרְשְׁטֵיְין הסנדלר, אשר ידע לעמוד מול מכבי האש. בלילות החורף הארוכים והקרים התאספו שם ודנו, שרו שירים ובילו בחברה משלהם.

שלמה צ'אפ נסע לרוסיה כדי לזרז את המהפכה העולמית. אני זוכר גם את חנצ'ה הקטנה, עם שערה המתולתל היפה, שהיו לה אלף טעמים. בווילה של קוקאווקה היה מעוז ה"בונד". כאן גר יעקב ויניק, אשתו של החבר ארתור, גוויאזדה ואחרים. ה"בונד" הצטיין במה שנהגנו לכנות "ציד נפשות", אך באמת היו אלה אנשים יקרים, בעלי תרבות וידע רב, וגדולים היו פועליהם ברחוב היהודי.

כאן היו גם קבוצות ומפלגות דתיות. ההרמוניה ושיתוף הפעולה בין הדור המבוגר לצעיר היו מושלמים. לעומת זאת, כאשר קמה התנועה הציונית על כל גווניה, אשר מלבד פעילותה למען ארץ ישראל עסקה גם בספורט, בחוג דרמטי וכדומה – הדבר לא הסב נחת לאבות ולאמהות הדתיים. הרי ילדים רבים החלו לעשן בשבת, הפסיקו להתפלל ואפילו ניהלו מאבק גלוי עם הדתיים. גם הקומוניסטים צברו בכוח את השפעתם בעיירה. מתחילים לתלות דגלונים, מתרחשים מעצרים ורדיפות, דבר המעורר גל חדש של עזיבת העיירה.

הדוור היה המקשר היחיד בין הילדים שיצאו לבין ההורים בפאלניצה. למרות הניגודים והמחלוקות בין שני הדורות, בכל זאת התגברו על כך; המכתבים, שבהם הטמינו לפעמים גם כמה דולרים, היו ספוגים בגעגועים ובאהבה לאבא ואמא ולילדים. במיוחד בשבתות ובחגים, כשישבו ליד שולחנות האוכל, חשו בחסרונם של בן או בת, אשר מעבר לאוקיינוס חוו ודאי את אותה תחושת בדידות...

*

אי אפשר לשכוח את ערבי השאלות ("קעסטל-אוונטן"). על גבי פתקים רשומים ובעל פה הוגשו שאלות והמרצה השיב: מה חזק יותר – האהבה או המפלגה? מה משמעות ה"אתיקה" של שפינוזה ומי היו קרל קאוטסקי, תיאודור הרצל, הגל, קאנט, הסוציאליזם האוטופי וקרל מרקס?

אך לא רק תרבות ודעת ספג הנוער בפאלניצה. הוא ידע גם לנצל את הנוף היפה ובילה בטיולים בין העצים המפוארים שבהם התברכה העיירה, בנסיעה בכרכרות (בריצ'קות), ברחצה אצל פנסקי, או בקפיצה לוורשה כדי לראות אופרה ללא כרטיס...

כל ווילה הייתה עיירה בפני עצמה, בעוד שרחוב האנדלובה, בשל מיקומו המרכזי היה בו משהו מהעיר הגדולה. שם הציג לאון הספר את מיומנותו בתספורת, גילוח וטיפוח הלקוח. פיני'לה החייט ידע לחדש בגדים ישנים, כדי שגם יהודים עניים יהיו לבושים יפה לחג. את בנותיו, כולן יפהפיות, שמרה האם כיהלומים. הבנות למדו היטב והיו פעילות ב"החלוץ".

ברצוני להזכיר גם את שדלצקי האופה, אשר ניהל חשבונות וספרים שלמים, ולא כעס על אנשי פאלניצה שלו אם תשלום החוב התעכב... שמיאטנקה הקצב עשה טובות רבות, בבשר ובפרוטות שלו, לאלו שלא היה להם במה לשלם.

באופן כללי פאלניצה הייתה מתקדמת יותר. הנוער החליף במהירות את הכובע היהודי בצווארון בנוסח סלובצקי. ספריית פרץ החזיקה אוצר עשיר של ספרים ועיתונים. מרצים מפאלניצה נהגו לשרת את העיירות הסובבות בהרצאות.

עוד היום אני רואה את התמונה, כיצד בערבי שישי עמדו תושבי פאלניצה והנופשים בתחנה והמתינו לקולייקה (הרכבת) שהביאה מאות אורחים לעיירה. המגיעים נראו עייפים ויגעים מעבודה, אך למחרת לא ניתן היה לזהותם. הם טיילו עם נשותיהם, לבושים בגדי קיץ, ומנוחת השבת והשלווה היו נסוכות על פני כולם.

לבבות יהודיים טובים דאגו לכך שגם בפאלניצה תהיה עזרה הדדית, אחוותית. הוקמו קופת גמילת חסדים, חברת הכנסת כלה, ו"שבת-יידעלעך" (פעילי הצדקה של שבת) עבדו באופן פעיל מאוד. במשך זמן מה לא היה לפאלניצה בית עלמין משלה, ומתינו הובלו לקארצ'ב. הדבר היה כרוך בפרוצדורה ארוכה ומסובכת במשטרה, אצל הסולטיס והסטארוסטה. מאוחר יותר קנינו שטח בפאלניצה והשגנו בית קברות משלנו.

כאשר כמה אנטישמיים פולנים חמדו פעם להציק ליהודים, הם נתקלו בהתנגדות כזו, שהחשק לפעולות אנטי-יהודיות ניטל מהם.

רבה של פאלניצה היה אדם מתקדם, בעל ידע רב. אינני יכול לשכוח גם את החתונות בפאלניצה, שבהן הכינו מהיפה ומהטוב ביותר. כדי לשמור על האוכל המוכן לא נדרש מקרר. בצריף או במרתף אחסנו את הכל. כשחבורת קונדסים הריחה אי שם מחסן כזה, חגגו שתי חתונות (אכלו גם הם)... ומי אינו זוכר את ה'טשולנטים' המוחלפים בכל שבת? קרה שטשולנט של עשיר התגלגל לבית עני, ואז היה שם חגיגי וטעים...

יותר מכל הרגישו הצעירים בימים הנוראים. כאשר האם הדליקה נרות בערב יום כיפור והאב הניח את ידיו על ראשי הילדים הקטנים ומלמל ברכה... ביום כיפור האוכל שבת, אך הבנים האפיקורסים מצאו דרך כיצד להשיב את נפשם ולאכול בסתר. לעומת זאת שמחת תורה הייתה כה עליזה, שלא רק ששכחו את ראש השנה ויום כיפור, אלא אף טשטשו את כל ההבדלים. דתיים וחילוניים, וחברי מפלגות שונות, שמחו באותו יום יחד – והחג הורגש היטב בעיירה...

חסידים, ציונים וקומוניסטים, מרדכי בן גיל, חיפה

עיירה עם היסטוריה של חמישים ומשהו שנה בלבד ומבורכת בנוער נפלא, בעל תרבות ומרץ כשל צעירים מערים הגדולות עם מאות שנות היסטוריה מאחוריהן....

הרחוב הראשון שבנו יהודים בפאלניצה נקרא רחוב הנדלובה (Handlowa) שהתאפיין בבתי עץ, רובם בני קומה אחת. אבל בפלניצה עצמה היו וילות ובתי-קיט לאלפי נופשים שעשו דרכם לכאן מוורשה ומערים אחרות.

סיפרו שבראשית ימי פלניצה ניתן היה לאסוף מניין רק ביום הראשון של שבועות כי כבר למחרת כשנאלץ אחד האנשים לנסוע בדחיפות לורשה לרגל איזה ענייו, נאלצו להתפלל ללא מניין. לעומת זאת, סמוך לפרוץ המלחמה כבר חיו בפלניצה למעלה מ-4,000 נפש, ובקיץ, עם בוא הנופשים, עלה המספר לכ-15,000, וכל הווילות והאכסניות היו תפוסות לעייפה.

בכל קיץ שבה פלניצה והתחדשה, לא רק לרגל לבלוב עצי השיטה והאורן, אותם ביקשו חולי הריאה שבאו להחלים בעיירה, גם בזכות אנשי השם שנאספו לכאן בכלל זה חזנים מפורסמים כמו הירשמן, סירוטה ורוזנבלט. עוד היום עולה באוזני קולו האדיר של יוסל'ה רוזנבלט, המזהיר מפני האסון הגדול הממשמש ובא "הבט משמים וראה – כי היינו ללעג ולקלס בגויים נחשבנו כצאן לטבח יובל להרג ולאבד ולמכה ולחרפה..."

בקיץ התפרנסה כל העיירה כולה מהנופשים. כולם היו עסוקים לשרת את האורחים הרבים ולכן הופסקה כל פעילות חברתית או מפלגתית. אך זו התחדשה במרץ בסתיו ובחורף כשנותרו בפלניצה רק תושבי הקבע. בערבי שישי של ימי הקיץ היתה פלניצה שוקקת יותר מהרגיל עת סוחרים ופועלים הגיעו לעיירה והצטרפו למשפחותיהם. הפנסיונים, הוילות והדירות הפרטיות אוכלסו כולם עד מלוא תפוסתם.

*

לבית המדרש הישן מקום מיוחד בדברי ימי פלניצה. בית המדרש היה בנוי עץ ובו התפללו ולמדו מרבית תושבי העיירה. לטוביה, בנו של השוחט ר' יחיאל-מאיר היה בו תפקיד קבוע וגם אני לקחתי ממנו שיעורים זמן קצר. בסמוך לבית המדרש עמדו המקווה ותלמוד התורה. מדי שבת אחר הצהריים הגיעו לבית המדרש תלמידים וכמה חכמי תלמוד, כמו ר' אברם יעקב, ר' מושה ווטניק ור' מוטל'ה שנאפס-קפיטן. חקרו ושאלו את התלמידים על ידיעותיהם בחומש ורש"י ועל מי שהתבלט בידיעתו אמרו "ידיעתו כמים".

בשנת 1929 פרצה שריפה גדולה. כשני שליש מבתי העיר עלו באש, בכלל זה בית המדרש הישן. תלמוד התורה עבר למבנה ישן סמוך לבית הספר הפולני ושופץ למטרה זו.

לא נחסך מפלניצה גורל עיירות יהודיות אחרות בפולין, וגם כאן ביקשו בני הנוער לצאת למקום אחר, בין אם בעלייה לארץ ישראל או מעבר לאוקיינוס. למיטב זכרוני, אלתר ליברמן, בנו של חזן פלניצה, בעל התפילה והשמש ר' אברם יצחק. אלתר היה הראשון שעלה לארץ ישראל. עלו אחריו אשתו וילדיו. לפעמים כאנו נפגשים בביתו בתל אביב, אנו מעלים זכרונות מעיירתנו. הוא נפטר ב-1951 והותיר אחריו ילדים ונכדים. עם עלייתה של התנועה הציונית, קמו ארגונים כמו החלוץ, המזרחי, השומר הצעיר וכו'. לאחר הצהרת בלפור, ר' דוד "מהתור" (הוא קיבל את הכינוי שלו במהחנות שלו ליד התחנה,) שלא היו לו ילדים, מכר הכל ועזב לארץ ישראל. אחר כך עזבו ר' שלמה רבינוביץ' וחתנו של חיים יוסף פרידמן (כיום הם גרים בקיסריה)

*

האיגוד המקצועי שהוקם בפאלניצה נהנה תחילה מפופולריות רבה והיה תחת השפעת הקומוניסטים. הוא ניהל פעילויות תרבות חשובות. אני זוכר שכאשר מת אחד מחברי האיגוד, החבר ינקל מרדכי פישר, בנו של המלומד הגדול אהרון, וגופתו הובאה לבית העלמין, דודתו, "טירקה השמנה" לא אהבה את מקום הקבורה. מלוויו של המנוח, מבלי לחשוב זמן רב, מילאו את הקבר שהכינה חברה קדישא וחפרו בור חדש. אף אחד בחברה קדישא לא רצה להתעסק עם האיגוד, כי הכירו בכוחו, אבל הם זכרו היכן לקבור את טירקה כששעתה שלה הגיעה, סביר להניח מתחת לחניון. אולם, השמדת יהדות פולין הגיעה ואיש אינו יודע היכן נמצאים קבריהם של יהודי פלניצה...

כאשר הוקם איגוד בעלי המלאכה בפאלניצה עמד בראשו ר' משה קמפנר שהתמסר כולו לתפקיד. הנהלת האיגוד הקימה בנק אשראי משלה. יש לציין שהבנק שיגשג והצליח מאוד. האיגוד גם יזם פעילויות תרבות בערבים. לתיבה מיוחדת הוכנסו בקשות ושאלות וועדת חברים נבחרים ענתה להן.

*

עם הזמן הוקם ועד משותף לכל הארגונים הציוניים. גב' מילר (כיום בישראל) נבחרה ליו"ר. הקבוצות הציוניות התחרו ביניהן על איסוף מירב התרומות לקק"ל. אך היתה גם התנגדות לקרן הקיימת בחוגים מסוימים בעיר. באופן כללי הציונות זכתה להצלחה בפאלניצה. הציונים אף עשו ניסיון להשיג מושבים בועד הקהילה המקומי והצליחו.

ליושב ראש הקהילה נבחר ר' אליעזר דוב, בעל הבזאר במידז'שין. הוא היה איש חכם, עמד בראש חברה קדישא בפאלניצה והיה מכובד בקהילה. פניו היפות הרשימו את כולם. יום אחד הגיעו לפלניצה שלושה אחים: מנדל, יהודה ואליעזר. ר' מנדל פתח מאפייה, אחר כך חלה ומת, והותיר שישה ילדים משני נישואים. האלמנה אסתר, אישה רבת תושייה, המשיכה לנהל מאפייה ולגדל את ילדיה להיות אנשים אדוקים וחרוצים. היא מסרה את אחד מחדריה ל"החלוץ המזרחי", שם התכנסנו לדון בענייניו. בנה ינקל (כיום בישראל) היה במשך תקופה ארוכה מזכירו של צ'ירג' ה-חלוץ המזרחי. כשהציונים מפאלניצה שלחו בפעם הראשונה כמה צעירים להכשרה,

הייתי החבר הראשון של "החלוץ המזרחי" שנסע לסוליוב להתכונן לחיים חדשים בארץ ישראל. הבאנו הרבה שירי חלוץ מסוליוב, שהושרו בעיירה בכל הזדמנות.

רבים מתושבי העיירה לקחו חלק בפעילות הציונית. האחים בראון מקוז'יניצה מסרו את אחד החדרים בביתם לפעילות הסברה ציונית. קירות החדר עוטרו דיוקנאות של פעילים ציוניים, הוגים ומשוררים. חרטתי בזיכרוני את רגעי הפרידה בתחנת הרכבת של יציאת החלוץ לארץ ישראל. הקהל צעק אחרי הרכבת היוצאת "להתראות"! או "בהצלחה בדרכך החדשה", "זכור אותנו כי נתגעגע אליך עד שיגיע הזמן שנעזוב"...

רבים לא זכו לראות ביום העליה לארץ. אלתר אפשטיין, דבורה טבקמן ורבים אחרים שעברו הכשרה והיו מוכנים לעזוב לא שרדו לראות את היום. הם חלקו את גורלם עם שאר יהודי פלניצה, כמו גם שמחה טבקמן עם חברתו, בתו של יהודה דומב, וגם אחיו, מוישה דוב, אסתר ושושנה דומב ואחרים.

*

לחסידות היה מקום חשוב בפאלניצה. חסידי פאריסוב[11] נאספו סביב ר' שמואל מורדכל'ה, אחיו של הצדיק מפאריסוב שבנה בית מדרש גדול עשוי עץ. התומכים והסנגורים החשובים ביותר של החצר הפריסובית היו ר' חיים יוסף פרידמן ומשפחתו. ר' חיים יוסף ניהל חצר עצים גדולה ובבעלותו שתי וילות גדולות. הוא שלח את שני בניו, צבי ושייקה, לארץ ישראל. אולם הם חזרו לפולין ובימיה הראשונים של המלחמה נהרגו בהפצצות נאציות. גם ר' חיים יוסף ביקר בארץ ישראל ב-1936. לאחר מכן דחקתי בו להישאר כאן בישראל. הוא הסביר שקשה לו להסתגל למנהגי המקום, למשל שמתפללים באים במכנסיים קצרים וחולצה קצרה לבית הכנסת. אמרתי לו שודאי ימצא מניין יהודים שיתאימו לציפיותיו. סיפר שגם אברמסי גרינברג כתב לו, אבל הוא נאלץ לחזור ולשאול את עצתו של הרבי מפריסוב. ואכן, הוא חזר ומת מות קדושים...

זכור לי במיוחד חג סיום הש"ס של חסידי גרודז'יסק אצל גדליה מוישה גרינפס ברחוב אוגרודובה 6. היהודים באו על סוסים לבנים ועם לפידים בידיהם. תלמידי חכמים שקועים במחשבות, חסידים אחרים שרו ניגון לכבוד המאורע, והשמחה רבתה אצל הנאספים הרבים. הרבי מגרודז'יסק ניגן בכינור בחדר לצד ספר התורה. הכינור התייפח בידיו של הרבי אך סביב רבתה השמחה. יהודים עשירים רבים הציעו לרבי לקיים את הטקס בבתיהם המרווחים, אך הרבי לא אבה לשמוע. הוא הרגיש הכי טוב אצל גדליה מוישה גרינפס. הרבי סיפר סיפור מ'פרקי אבות':

"אמר רבי יוסף בן קוסמא: פעם אחת, פגש אותי בדרכי אדם ובירך אותי. עניתי לברכתו. שאל: רבי, מאין אתה? עניתי, מעיר גדולה ובה חכמים וסופרים. אמר לי: רבי, האם תרצה לבוא לגור איתי? אתן לך אלף דינרי זהב, אבנים יקרות ופנינים. השבתי לו: גם לו נתת את כל הכסף והזהב ומיטב האבנים והפנינים שבעולם, אני אבחר לשבת רק במקום של תורה". והרבי מגרודז'יסק סיים: עכשיו אתה מבינים למה ביקשתי לקיים את הטקס אצל ר' גדליה מוש'ה גרינפאס... והכינור המשיך נגינתו הנוגה מבקש כביכול תיקון – וכי מי ירצה להמיר שמחת בית המלא תורה ויראת שמים תמורת כסף. והיו מי שמצאו בדברי הרבי משמעות עמוקה יותר והאמינו שבחזונו ראה את אותיות ספר התורה מתעופפות ומתרחקות להן... ונגינתו ניבאה את האבדון הממשמש ובא...

*

בערב 'שמחת תורה' לא היה גבול לשמחה בקרב יהודי פאלניצה. מהשטיבל בפוריסאוור יצאו עשרה מניינים והרבה צעירים וכולם פנו לביתו של ר' חיים יוסף פרידמן, שם כבר היה הקידוש מוכן לכל דיכפין. הרבה וודקה, עוגות, דגים ובשר הוגשו לסועדים וכולם יצאו שבעים ומצב רוחם עליז וחגיגי. המארחים היו ר' חיים יוסף וחתנו ר' שלמה רבינוביץ', רעייתו וילדיו . הקידוש נמשך עד שעות הלילה המאוחרות. בדרכם חזרה לא תמיד הצליחו החוגגים ללכת בלי למעוד, שיכורים לא חסרו וצחוק וקריאות הדהדו ברחבי העיירה. משה בצלאל שטיין, חתנו של שמואל יואל ארגן ספקטקל וכולם היו חייבים לקחת בו חלק.. גם חסידי גורה קלווריה ארגנו את שמחת התורה שלהם וגם אצלם רבתה השמחה, ואוכל ושתיה היו בשפע ומצב רוח נעלה.

---

11 העיירה פאריסוב (Parysów) במחוז גרבולין הייתה אחד ממרכזי החסידות.

*

כל התנועות הציוניות בפאלניצה חגגו את החגים היהודיים. כך נקשר העבר עם ההווה והעתיד. החגיגות והמסיבות הוקדשו לארץ ישראל. בחודש אלול התכנס במרכז הצעירים של החלוץ המזרחי ובראש השנה וביום הכיפורים ניהל את התפילות רבי ינקל בלנדוור, אביו של ר' משה קמפנר. תפילותיו הרשימו את כולם.

קבוצת בנות מ"אגודת ישראל" (Genini enhanced)

הגיעו אלינו כל העיתונים מארץ ישראל. האוויר הציוני חלחל והביא את רוח ארץ הקודש. לאחר התפילות החברים שלי הכינו קידוש עם פירות מיובאים מארץ ישראל. אחר כך נשמעו שירים ביידיש ובעברית בשטיבל ובערב התקיימה שיחה ב"נושא הנצחי" – ארץ ישראל או הגלות. כל החברים לקחו בזה חלק אך הדובר הראשי היה היו"ר זאוברמן ז"ל.

*

חגיגות ל"ג בעומר בפאלניצה היו מרשימות במיוחד. צעירים ציוניים לובשים מדים, נושאים דגלים צעדו לפולנה (פאליאנע) כשלפניהם צועדת התזמורת. הקימו אוהלים ובילו את היום בחוץ, בתחרויות ספורט, משחקים והרצאות. מורה של אחת הכיתות הגבוהות, שכונתה "בר כוכבא", דיברה על משמעותו של יום זה. לעת ערב חזרו כולם לעיירה, עייפים, תשושים אך מרוצים. בל"ג בעומר גם נמכרו שקלים לבנים וכחולים. אחד התלמידים ניגש למנדל הלבן (ווייסן מענדל) והציע לו לקנות אחת לבנה. השיב לו זה "אם תלבש טלית קטנה אקנה ממך שקל"... להפתעתו הרבה, אראה הילד שהוא כבר נושא טלית קטנה, ומנדל לא רק שקנה שקל אלא עודד אחרים לעשות ..

קבוצת בנות מ"בנות אגודת ישראל."

השומר הדתי

המפלגה הקומוניסטית בפלאניץ ובמסמכים, אסתר מארק (וורשה)

מבוא

האוכלוסייה היהודית המקומית והנוצרית שסביבה, אך גם, ואולי קודם כל, ה"דאצ'ניקעס" (הנופשים) והאורחים שהגיעו, בפרט בחודשי הקיץ, כדי לבלות בפאלניצה ובסביבתה – יצרו בעיות וצרכים שונים שהיה עניין לפתור אותם. התנאים הכלכליים עוררו שאלות סותרות רבות, ניגודים סוציאליים ומלחמת מעמדות.

בפאלניצה לא היה פרולטריון תעשייתי גדול, כזה שהיה מרוכז במפעלים גדולים. אך אין פירוש הדבר שלא הייתה בעיירה הבחנה מעמדית. שכן מלבד הפועלים הקבועים, שהועסקו אצל מעסיקים קטנים וגדולים, חיו בפאלניצה למעלה מ-100 משפחות מכך ששירתו את היהודים האמידים, אשר היו מגיעים בתקופת הקיץ לנפוש ולהרפא. נוסף על כך היו עובדי משק הבית ההעניים, הסוחרים הקטנים והחנוונים, בעלי העגלות של התחנה ופועלי התחבורה, שעבדו קשה להוציא פיסת לחם לאישה ולילדים העניים.

אצל עמך ישראל אלה, מצאה לעצמה המפלגה הקומוניסטית הבלתי-חוקית בפולין (קפ"פ - KPP) קרקע פורייה לפעולתה. בפאלניצה היה ארגון פעיל של המפלגה הקומוניסטית, שניהל תעמולה והסברה קומוניסטית, הפיץ עלונים וכרוזים, ארגן שביתות והפגנות, והחזיק באנשיו בתוך המוסדות התרבותיים והחברתיים היהודיים החוקיים.

מובן שכל זה התרחש בתנאים מחתרתיים, תוך סכנת מעצרים ועונשי מאסר ארוכי שנים מצד המשטרה הפולנית והשירות החשאי הפוליטי (מה שכונה ה"דפנסיבה").

המסמכים שאנו מפרסמים כאן מתארים את החיים והמאבק הקומוניסטי בפאלניצה בשנים 1922–1930. מקורם בחומרי הארכיון של המשטרה הפולנית והעירייה, ותורגמו מהמקור הפולני. מסמכים אלו שופכים אור על האופי, השיטות וההיקף של התנועה הקומוניסטית על "הקו" (קו רכבת הפרברים) ובפרט בפאלניצה.

המסמכים הם מקורות היסטוריים חשובים, המסייעים לנו להבין את אירועי אותם ימים, את הזרמים הפוליטיים השונים ואת המאבק החברתי ברחוב היהודי בפאלניצה לפני החורבן.

מסמך מס' 1

העתק של דיווח מתחנת המשטרה של פאלניצה אל קומיסריאט המשטרה הפוליטית בוורשה, מתאריך 12 בדצמבר 1922:

"אני מדווח כי פעילותה של המפלגה הקומוניסטית הבלתי-חוקית בפאלניצה תופסת ממדים הולכים וגדלים. הקומוניסטים מנצלים את אגודת התרבות היהודית החוקית ברחוב האנדלובה, שם הם עורכים את ישיבותיהם והרצאותיהם. המנהיגים הראשיים של קבוצה בלתי-חוקית זו הם הצעירים היהודים: שמואל זילברשטיין, סנדלר, ומשה לייטנר, חייט. שניהם מנהלים תעמולה אקטיבית בין הפועלים היהודים בבתי המלאכה המקומיים ובמנסרה. בתקופת הקיץ, כאשר מגיעים הנופשים מוורשה, הם מגבירים את פעילותם על ידי הבאת נואמים וספרות מעיר הבירה. הגברנו את הפיקוח על המועדון ועל האישים החשודים".

מסמך מס' 2

קטע מתוך חוזר סודי של מושל המחוז של ורשה אל קומיסריאט המשטרה של קו אוטבוצק, מתאריך 5 במאי 1924: "לפי הידיעות שהתקבלו מסוכנים חשאיים, התאים הקומוניסטיים בפאלניצה, מידז'שין ואוטבוצק מתכוננים לבצע פעולות נרחבות לכבוד ה-1 במאי. נצפו פנים חדשות המגיעות מוורשה כדי לנהל את העבודה הבלתי-חוקית. יש צורך לבצע פשיטות וחיפושים בבתיהם של הלוחמים הקומוניסטים המוכרים, ובמיוחד לבדוק את הנהלת הספרייה היהודית ברחוב האנדלובה, שבה נשמרת ספרות קומוניסטית אסורה ביידיש ובפולנית. כל צעיר חשוד יש לעצור למשך 48 שעות לצורך חקירה."

מסמך מס' 3

פרוטוקול של חיפוש שנערך על ידי משטרת פאלניצה בדירתו של הפועל היהודי יוסף פישמן, מתאריך 14 באוגוסט 1926: "היום, 14 באוגוסט 1926, המשטרה תחת פיקודו של הקומיסר פיליפוביץ' ערכה חיפוש פתע בדירתו של יוסף פישמן, בן 22, המועסק במנסרה של נייוורט. במהלך החיפוש, שהתקיים בשעה 2 לפנות בוקר, נמצאו מתחת למיטה 50 עותקים של עלון בלתי-חוקי בשפה היידיש, שהוצא על ידי הוועד של תנועת הנוער הקומוניסטית (קזמ"פ - KZMP). העלון קורא לפועלים היהודים להילחם נגד ממשלת פילסודסקי ולרכז שביתה להעלאת השכר. יוסף פישמן נעצר והובל לבית המעצר בוורשה ברחוב דנילוביץ'ובסקה."

מסמך מס' 4

דיווח של המשטרה הפוליטית בוורשה על תנועת השביתה בפאלניצה, מתאריך 28 בספטמבר 1928:

"השביתה של הפועלים בבתי המלאכה של פאלניצה ובמנסרה של ראובן נייוורט, שהחלה לפני שבועיים, מנוהלת על ידי הקבוצה הבלתי-חוקית של הקפ"פ (המפלגה הקומוניסטית של פולין). הקומוניסטים הצליחו למשוך אל המאבק גם את עובדי משק הבית (ה"חלופניקעס") העניים ואת בעלי העגלות של התחנה, התובעים הסדרה של שכר עבודתם. במהלך ההפגנה, שהתקיימה ברחוב האנדלובה, נתלו דגלים אדומים עם סיסמאות למען המהפכה הפרולטרית. המשטרה פיזרה את המפגינים בכוח. נעצרו 8 אנשים, ביניהם הקומוניסטים האקטיביים: אברהם גרינברג וחנה קוהן. המנסרה מאובטחת על ידי עמדות משטרה."

מסמך מס' 5

העתק של צו מאת הוויוודה (מושל המחוז הכללי) של ורשה בדבר איסור פעילותו של מועדון התרבות היהודי בפאלניצה, מתאריך 15 בנובמבר 1930: "לאחר בחינת הדיווחים של המשטרה, לפיהם מועדון התרבות

היהודי החוקי והספרייה על שם י. ל. פרץ בפאלניצה הפכו למרכז לניהול פעילויות קומוניסטיות בלתי-חוקיות, תחת מעטה של עבודה תרבותית, הריני מחליט:

1. לסגור את המועדון הזה ואת הספרייה לצמיתות.
2. להחרים את כל הרכוש, הספרים והמסמכים של המוסד.
3. לאסור כל סוג של אסיפה של החברים תחת עונש מאסר.

החלטה זו נכנסת לתוקף החל מהיום."

הערת העורכת (אסתר מארק): מסמכים ספורים אלו מראים בבירור כי הנוער היהודי והפועלים בפאלניצה חיו במאבק מתמיד למען צדק חברתי וחירות, למרות הרדיפות הגדולות והמעצרים מצד הממשלה הפולנית הקפיטליסטית.

המפלגה הקומוניסטית בפלאניץ ובמסמכים (תרגום שלם מהמקור ביידיש), אסתר מארק (וורשה)

מבוא

בפאלניץ והסביבה היה פרולטריון משלו, יהודי ופולני. פרולטריון זה היה דומה למעמד הפועלים בשאר העיירות בפרוורי ורשה ובפרט ב"קו אוטבוצק", אך במובן מסוים היה שונה. בעיירה היהודית הטיפוסית מהפרובינציה הרחוקה היו מיוצגים אצל היהודים, מלבד מקצועות יהודיים מסורתיים כחייטים, אופים וכד' – גם מקצועות אחרים: בורסקאים, נגרים, צבעים, מסגרים, יצרני מברשות ואחרים, שייצרו לא רק למזמין מסויים, אלא גם לצרכן הכללי. מקצוע החייטות המסורתי עבד ברוב העיירות של הפרובינציה הרחוקה עבור מלאי לשוק הרחב.

גם בעיירות שעל יד וורשה, כמו פאלניץ, היו פועלים יהודים ממקצועות שונים, אך אלה היו בדרך כלל מועסקים בוורשה עצמה. רבים עבדו או סחרו בוורשה אך התגוררו בפאלניץ, או ב"קו" בכלל.

בפאלניץ הפועלים היהודים הועסקו ברובם במקצועות שהיו נחוצים במקום, כשהם משרתים לא רק את האוכלוסייה היהודית המקומית והנוצרית בסביבה, אלא גם ואולי בעיקר את הנופשים והאורחים שבאו לווילות, בפרט בעונת הקיץ והחגים. בפאלניץ היו שלושה מקצועות פרולטריים יהודיים מאורגנים ובעלי איגודים מקצועיים משלהם: האופים, החייטים ועובדי האירוח. מכל המקצועות הללו, האופים היו הרבים ביותר והמאורגנים ביותר.

הפרולטריון הפולני של פאלניץ והסביבה מוצאו היה ברובו מהכפר והוא היה מועסק במפעלי הלבנים לבנייה, ובמנסרות בסביבה. היה גם פרולטריון פולני של שוערי בתים, שנמצא תחת השפעת " לגיון הצעירים", בעוד פועלי מפעלי הלבנים והאחרים נטו לקומוניסטים ובחלקם ל PPS, המפלגה הסוציאליסטית הפולנית.

בקרב מעמד הפועלים היהודי בפאלניץ פעלו כמה מפלגות: הקומוניסטית, 'פועלי ציון שמאל' ו'פועלי ציון ימין', וה"בונד". כך גם בכל העיירות היהודיות. לפאלניץ יצא עם זאת שם של מעוז הקומוניסטים, וכינויה: "פאלניץ האדומה", או "מוסקבה הקטנה". התקיימו בה אסיפות, עצרות, הפגנות, מעצרים, קטטות עם המשטרה וגם עימותים פנימיים בין המפלגות השונות, עימותים אשר לא פעם הדרדרו לקטטות.

שביתות, ברובן כלכליות, אך גם פוליטיות, היו ב"פאלניץ האדומה" תופעה שכיחה ביותר, ולא פעם כרוכות היו במאבק חריף ועיקש. רבים מפעילֵי המפלגות שהוזכרו לעיל היו מעורבים בפעילות פוליטית בוורשה עצמה. פעילים קומוניסטים רבים מפאלניץ היו פעילים בתנועה הבלתי-לגאלית של ורשה. ולהיפך: לא מעט פעילים בלתי-לגאליים מוורשה התגוררו, באופן קבוע או ארעי, בפאלניץ, מסתתרים מעיני המשטרה החשאית.

הארגון הקומוניסטי של פאלניץ השתייך ל"פרבר ורשה - הגדה הימנית". נציג הוועד המחוזי של פרבר ורשה, שהיה ממונה על אזור זה, נהג לכתוב דוחות חודשיים על המצב בשטח עבור הוועד המחוזי, וכמעט בכל דיווח הוזכרה פאלניץ. אלה היו, כמובן, דוחות בלתי-לגאליים. קבוצה שלמה של דוחות אלה, המקיפים את השנים 1925–1937, נחשפה לפני זמן מה. הם נמצאים כעת בארכיון המכון להיסטוריה של המפלגה ליד הוועד המרכזי של מפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת בוורשה, שהתקבל מארכיון הקומינטרן לשעבר במוסקבה.

הדוחות הם לקוניים ונכתבו בלשון קונספירטיבית ולעיתים ספציפית - עם קיצורים, שפה מוצפנת וכדומה. עם זאת, בולט לעין האחוז הגדול של היהודים בתנועה הקומוניסטית המקומית, המספר הרב של התאים היהודיים, אנרגיית המאבק הגדולה והמיומנות הפוליטית של הפועלים היהודים. בשפה קצרה ומהירה מדווח שם על שביתות, הפגנות, פעולות פוליטיות, צעדות, מעצרים, טרור. מחברי הדוחות, שהיו בעלי ראייה רחבה יותר מזו של הפעילים המקומיים בפאלניץ, מתחו לא פעם ביקורת על החברים מפאלניץ, כשהם מזהים פעם מגמות ימניות ופעם מאפיינים שמאלניים, סקטאנטיים והרפתקניים בעבודתו של הארגון בפאלניץ.

בדוחות מוזכר גם ארגון "ביראורד" [געזרד/איקא] בפאלניץ, שעסק בהפצת רעיון בירוביג'ן; כמו כן מוזכרים ה"בונד", פועלי ציון שמאל, וארגון הספורט של פועלי ציון ימין – "הפועל". מדובר שם גם על היקפן הנרחב של הלכי הרוח האופוזיציוניים, במיוחד בקרב הקומוניסטים היהודים בפאלניץ. במרוצת השנים 1926 עד 1937, השתנו הטקטיקה והסיסמאות של המפלגה הקומוניסטית. אם ברגע מסוים אנו שומעים מילים כמו "סוציאל-פאשיזם", הרי שבדוחות המאוחרים יותר שומעים יותר על "חזית אחידה", "מחנה אנטי-פאשיסטי מאוחד" וכדומה.

ככל שהדוחות הללו היו לקוניים, הם מהווים תרומה מעניינת להכרת החיים הפוליטיים בפאלניץ בפרט ובעיירה היהודית-פולנית בכלל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. מתוך הדוחות הוצאנו רק את הקטעים הנוגעים לפאלניץ, לעיתים יחד עם אוטבוצק, ומביאים אותם כאן לידיעת הציבור. אנו מפרסמים חלק מסמכים אלה בסגנון שבו נכתבו בשעתם.

בחירת המסמכים נעשתה על ידי מחברת ההקדמה. עתה – ניתן את הדיבור ל"מסמכים עצמם":

קפ"פ = המפלגה הקומוניסטית של פולין בפאלניץ, 1928. מתוך דוח הוועד המחוזי של פרבר ורשה, ספטמבר 1928. מצב ארגוני: סניף פאלניץ [דז'לניצה] מונה 27 נקודות [תאים]; תאים יהודיים 17, מעורבים 1, [פולניים 17]; תאי מפעלים 3, תאים כפריים 8, תאי אחוזות [פולוואַרק] 2; פולנים 87, יהודים 145: איכרים ישנם 42, שכירים [פארנאלעם] 8, פועלי תעשייה כבדה [תעשייה גדולה] 16. ל-ק"ד (וועד הסניף / קומיטט דז'לניצובייי) משתייכים 3 איכרים, 2 פועלים פולנים (ממפעלים גדולים) ו-4 פועלים יהודים.

פאלניץ - קפ"פ [המפלגה הקומוניסטית של פולין], 1929. מתוך הדוח של ה-ק.א. (הוועד המחוזי / קומיטט אוקרנגובייי) של פרבר ורשה לחודש אפריל 1929.

כמו באוטבוצק, גם בפאלניץ שבתה כל פועלי הבנייה, הן בית החרושת לזכוכית [ההוטה] והן בית המלאכה הקטנים. בחודש מאי קיימו כמה אסיפות המונים [מאסווקעס] באיגודים המקצועיים, בבית החרושת לזכוכית, באתרי הבנייה, והקימו ועד אנטי-פאשיסטי. אך פעילות הוועד הייתה בלתי מספקת. את הפעולות הנהיגו בעיקר הארגון המפלגתי וה-ז.מ.ק. [ברית הנוער הקומוניסטי - ק.י.פ.].

בעצרת, כמו גם בהפגנה, נכחו כ-1,000 איש, בדומה לשנה שעברה. אך בהשוואה לשנה שעברה, הורגש דיכוי של ההמונים. אם בשנה שעברה הגיבו המוני הפועלים בחיוניות לכל ניסיון מצד המשטרה, הרי שהשנה התקיימו הן העצרת והן ההפגנה תחת תכתיב משטרתי. הבמה, שעליה נאמו הנואמים, הייתה מוקפת מחסום משטרתי, וכמעט כל מילה תוקנה על ידי הקומיסר, בעוד ההמון נהג בפסיביות מבלי להגיב על כך. הופעותיהם של הנואמים היו בלתי מספקות לחלוטין. הנושאים הפוליטיים החשובים ביותר, כמו סכנת מלחמה ודיקטטורה פאשיסטית, לא נגעו בהם, או שנגעו בהם באופן שבו מדברים אנשי ה-פ.פ.ס. [הסוציאליסטים] על מלחמה אימפריאליסטית או נגד פאשיזם באופן כללי. ארגון ההגנה העצמית לא הראה כל סימני חיים. לא הונף כל דגל מפלגתי.

מתוך הדוח של ה-א.ק. [הוועד המחוזי] ורשה-פודמייסקה לחודש אפריל, ומהלך ה-1 במאי 1929.

סניף [דז'לניצה] פאלניץ - הרכב ארגוני:

- פאלניץ - 2 תאים של פועלים יהודים, 13 נפשות.
- אוטבוצק - 2 תאים יהודיים, 1 תא פולני, 13 נפשות.
- קולבייל - 1 תא של איכרים, 10 נפשות.
- קארצ'ב - 1 תא של פועלים יהודים, 5 נפשות.
- פוריסוב - 1 תא של פועלים יהודים, 2 נפשות.
- סך הכל: 7 תאים, 1 איכרי. 43 נפשות, 32 יהודים, 4 נשים.

הכנות ל-1 במאי:

- פאלניץ - 7 אסיפות המונים, בהן השתתפו 410 איש, 5 אסיפות המונים יהודיות, 2 אסיפות המונים פולניות. חולקו 5 תאים - 21 נפשות.
- קולבייל - אסיפת המונים בהשתתפות 18 איכרים.
- קארצ'ב - בהשתתפות 80 איש.

מהלך ה-1 במאי:

- פאלניץ - בעצרת - 800 פועלים, בהפגנה - 600 איש. בזמן הנאום נתלו על חוטי החשמל/הטלפון 2 דגלונים. הונף דגל המפלגה, המשטרה נהגה בסבילות.

הושגה תוספת שכר של 15%-24% ויום עבודה של 10 שעות. מלבד זאת - שורה שלמה של שביתות בעיירות שונות. האורגים בקאלושין, יצרני החלקים העליונים של הנעליים בגורה קלווריה. הסנדלרים בפאלניץ, אוטבוצק, פוריסוב, נובי דבור וכדומה; לעומת זאת, שום פעולה במרכזי התעשייה הגדולים.

פאלניץ, לקראת ה-1 (בנובמבר). אסיפות המונים באיגודים המקצועיים, השתתפו 250 איש, כנ"ל באוטבוצק, השתתפו 100 איש. פאלניץ הפיצה 40 כרזות עם סיסמאות ותלתה 10 דגלים (דגלי מפלגה, ק.י.פ. [הנוער הקומוניסטי], מופ"ר [הסיוע האדום הבינלאומי]).

1 בדצמבר. שביתה של חצי יום בבית החרושת לזכוכית [זכוכית-הוטה] בפאלניץ, ולאחר מכן הפגנה של 200 איש, שנמשכה 3 שעות (מ-3 עד 6). מובן מאליו שהמשטרה התערבה כל הזמן, מבלי לאפשר להתקרב אליה, כשהיא יורה הפעם באוויר. הפועלים חילצו את העצורים, שוטר אחד נפצע בראשו מאבן. השביתה הפוליטית הטהורה נגד הפאשיזם, שלא הייתה קשורה למצוקות המהותיות של פרולטריון פועלי בית החרושת לזכוכית, עמדה בסימן, כפי שאתוודע לומר, של פעולה מופשטת לחלוטין, כשהיא מעוררת אצל פועלי בית החרושת תגובה של חוסר אמון ביעילותן של הופעות מסוג זה. במילה אחת, השביתה הראתה וחייבת להיות אזהרה למפלגה כיצד אין לנהל פעולות כאלה.

מתוך הדוח הארגוני של ה-א.ק. [הוועד המחוזי] של פרבר ורשה, ינואר 1930: לאחר מעצר הפעילים בבית החרושת לזכוכית בפאלניץ, נעשו פיטורים. באופן זה הצליח הפאשיזם לשבור את ההתנגדות נגד הפיטורין והייעול בעבודה.

מתוך הדוח של פעילות הבחירות בשנת 1930: מהלך מאי: פאלניץ - בעצרת נכחו 800 פועלים, בהפגנה 600 איש. בזמן הנאום נתלו על חוטי החשמל/הטלפון 3 דגלים. הונף דגל המפלגה. המשטרה נהגה בסבילות.

מתוך הדוח של ה-א.ק. מ-15 בדצמבר עד 15 בפברואר 1931: בפאלניץ התקיימה הפגנה של מובטלים. משתתפים - כ-200 עד 250 איש.

מתוך הדוח של ה-א.ק. לחודשים מאי-יוני 1931: שביתת אופים בפאלניץ. האופים מרוויחים 20 זלוטי ליום. הועלתה דרישה ל-30 זלוטי לתקופת העונה. לאחר שביתה של יום אחד הושג ניצחון. שבתו 32 איש. מלבד זאת התקיימו שורה של שביתות קצרות במקצועות אחרים בפאלניץ, של כמה פועלים ויותר. השביתה הוגדרה כניצחון.

נעשו שגיאות לגליסטיות בפעולת ה-1 במאי, שורה של טעויות שמאלניות בפעילות הארגון בפאלניץ (פעילות איגוד מקצועי מוטעית, אי-מתן עבודה לפועלים מה"בונד"), כמו גם השגיאות ההיפר-שמאלניות בתקופה הקודמת, יצרו עבורנו צורך לצאת במערכה של מאבק בשתי חזיתות.

מתוך הדוח לחודשים אוגוסט-ספטמבר 1931: פאלניץ: שביתה של 80 אופים נגד הורדת השכר, נמשכה 10 ימים, ובמהלכה נעצרו 6 חברים שהועמדו לדין מהיר. המעסיק שאצלו עבדו שוברי שביתה הכה את נציג פועלי האופים. כמענה לכך הפגינו ב-23.8 כ-120 איש, ניפצו את החלונות במאפייה עם שוברי השביתה, והרסו כמה חנויות שמכרו לחם ממאפייה זו. השביתה נשברה, הפועלים ניגשו לעבודה בתנאים חדשים, כשהם מפסידים 12 זלוטי בשבוע בהשוואה לשכר בשנה שעברה. ההסכם נחתם ל-3 חודשים בתנאי שהפועלים העצורים ישוחררו. המעסיקים הסכימו לכך והפועלים שוחררו.

דוח פוליטי-ארגוני של הוועד המחוזי של פרבר ורשה - הגדה הימנית לתקופה מאי-יולי 1933: פאלניץ: עצרת - 800 איש. הפגנה עד 500. לא היה שום דגל, בנימוק שיום קודם לכן היתה תבוסה והדגלים נלקחו. האיגודים המקצועיים מקיפים את כל המקצועות, עמוד השדרה - האופים.

אוטבוצק-פאלניץ: לאורך כל הקו ניהלו במאי ויוני פעולות להכרה באיגודים המקצועיים ובתנאיהם.

פאלניץ: פעולה בשני שלבים של האופים ביוני ויוני בנוגע להעלאת עונה מ-90

גרושן ל-1.10 זלוטי; מ-1.10 - ל-1.40 שבועית. הפעולה הראשונה ניצחה, השנייה ל-1.32.

מתוך הדוח לחודשים אוקטובר-נובמבר 1934:

קמפיין למען החזית המאוחדת. בפאלניץ - הרצאה על החזית המאוחדת בהשתתפות הרצאות על בירוביג'אן ופלשתינה. וארגוני געזערד [GEZERD][12]

איגודים מקצועיים בפאלניץ:

- אופים - 38 פועלים (6 פולנים).
- תחבורה - 11 פועלים (בלתי-לגאלי).
- חייטים - 15 פועלים.

מתוך הדוח לחודש מאי 1936. דוח קצר מה-1 במאי: פאלניץ. להבנה עם ה"בונד" לא הגענו, משום שהם נסעו לוורשה להפגין. לעומת זאת, פועלי-ציון, לאחר מאמצים עקרים להעלות סיסמאות לאומיות, הפגינו תחת הדגל של "הפועל" – יחד איתנו. לפני כן התקיימו אסיפות המונים באיגוד המקצועי ובמועדון הספורט, וגם עצרת יהודית.

---

[12] **געזערד** (ביידיש: **געזעלשאַפֿט פֿאַר אייגנאַרדנען אַרבעטנדיקע יידן אויף דער ערד)**, ברוסית- **O3ET .** מוסד וארגון חברתי בבריה"מ ובעולם משנת 1925. מטרתו לסייע ליהודים בבריה"מ לעבור להתיישבות חקלאית, בעיקר באוקראינה, חצי האי קרים, ואחו כ בבירוביג'אן. הוקמו גם סניפים של "געזערד" במדינות העולם (פולין, ארה"ב, ארגנטינה ועוד), לגייס כספים, ציוד ותמיכה פוליטית בהתיישבות היהודית הסובייטית. פעל בפיקוח קומוניסטי הדוק ומזוהה עם האידיאולוגיה הסובייטית. בשנות ה-30 התמקד ברעיון להפיכת בירוביג'אן "אזור יהודי אוטונומי". ב 1938, בגל הטיהורים הגדול של סטלין, פורק הארגון ורבים ממנהיגיו נעצרו או הוצאו להורג.
https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%95%D7%96%D7%98

בהפגנה חלק פולנים. בראש – דגל החזית המאוחדת. בהמשך השלטים. הדגל של "הפועל". הכינוס החגיגי קילצה 800 איש. נאמו 2 או 3 נואמים שלנו ומפועלי-ציון אחד. הוקראה החלטה של החזית המאוחדת.

הפגנה אנטי-מלחמתית בפאלניץ, 1931 (עיבוד AI)

פעילות טכנית: כמה עשרות כרזות, הפצת חומר תעמולה ומספר דגלים.

מתוך הדוח לתקופה מ-15.5 עד 15.6.1937:

פאלניץ: פרצה שביתה של הפועלים היהודים והפולנים בבתי המטבחיים, אשר הקיפה 50 איש. ניצחו בבית המטבחיים וחלק מפועלי מפעלי הנקניק היהודים והפולנים (4 מפעלים פולניים קטנים). הם הסכימו להגיע להסדר, אך טרם חתמו על ההסכם.

בו-זמנית שבתו האופים - 38 איש. השביתה התקשתה להשיג ניצחון, ונמשכה 10 ימים. המעסיקים פנו והאשימו את האופים במיניסטריון, טענו שפאלניץ דורשת שכר מופרז במיוחד כדי שתהיה שביתה. לועידה הגיע נציג הסיוע הסוציאלי שאיים כי יעשה "קציצות" מהאופים... אנשינו הראו שהמעסיקים מפעילים סחיטה וכו', והעמידו את המעסיקים במצב כזה שהם יצאו אשמים – והשביתה תנצח. התעריף שלהם עומד על 17.50 ליום, והמעסיקים כבר חתמו אפילו ללא ועידה נוספת.

מיד לאחר מכן פרצה שביתת פועלי בניין. תוך 3 ימים היא הסתיימה בניצחון. זו הפעם הראשונה שבה לפועלי הבניין בפאלניץ יש הסכם קיבוצי. השביתה הקיפה 200 פועלים.

המפלגה הקומוניסטית והאיגודים המקצועיים, אלי סולניצקי

בפאלניץ לא היה פרולטריון יהודי גדול המרוכז במפעלי תעשייה גדולים, אך אין זה אומר שלא היו הבדלים מעמדיים בעיירה. מלבד הפועלים הקבועים, שהועסקו בעסקים קטנים וגדולים, חיו בפאלניץ למעלה מ-100 משפחות שהתפרנסו משירות בני המעמד היהודי האמיד אשר הגיעו לעיירה לנפוש בקיץ. כתוצאה מכך עברה

העיירה שלנו תהליך של רדיקליזציה, חיפוש אחר צורות חדשות, חילוניות וקידמה חברתית בחיים היהודיים, ושחרור מהדוגמות הדתיות.

השאיפה הזו מצאה את מקורה במהפכה הרוסית של אוקטובר. הרומנטיקה המהפכנית והאידיאולוגיה של התקופה כבשו שכבה מסוימת של אנשים, אשר למרות הסכנות הגדולות שבחברות במפלגה הקומוניסטית הבלתי-חוקית והאסורה בפולין, קיבלו על עצמם את העול והסיכון. ההתחלה בפאלניץ היתה ארגון התרבות, אשר יצר את כל התנאים הדרושים להקמת מפלגה פוליטית. בשנת 1922 הגיע לפאלניץ פליקס רוט במטרה להקים את המפלגה בעיירה ובסביבתה. הוא היה מרוצה מאוד מכיוון שמצא כאן קרקע פורייה ובעיקר את האנשים הנכונים. בשנת 1926 התיישב רוט עם משפחתו בפאלניץ. המשימה הראשונה שהוטלה על החברים החדשים שגוייסו הייתה יצירת קשרים עם האוכלוסייה הפולנית. הרי היינו תנועה בינלאומית. לכן החלו להפיץ בין האיכרים באזור עלונים בלתי-חוקיים, כרוזים וחוברות, שהובאו בחשאי בשפע מוורשה. אך חשוב עוד יותר היה לוודא שהספרות הזו תגיע למקומות בהם מתכנסים פועלים רבים: תחנת הרכבת, המפעלים. בשעות הערב היו יוצאים להדביק או לחלק את העלונים ובאותה הזדמנות גם לתלות דגלים אדומים קטנים. המשטרה הייתה בולשת ברחבי פאלניץ וסביבתה בחיפוש אחר "העבריינים". לעיתים קרובות נעצרו חפים מפשע...

זו הייתה רק זירה אחת של פעילות המפלגה. עם הקמת איגודים מקצועיים בפאלניץ, ביוזמת המפלגה הקומוניסטית, התרחבה הפעילות משמעותית. העובדה שפאלניץ הייתה עיירה קיצית הביאה להקמת מספר מאפיות שבהן עבדו פועלים שכירים רבים. נדרשה הקמת ארגון מקצועי שיילחם על תנאים טובים יותר ויסדיר את חלוקת העבודה. המזכיר הראשון של איגוד האופים היה ישראל גולדברג, שרק התחיל לעבוד כאופה אך כבר היה קומוניסט משוכנע. גולדברג השקיע מאמצים רבים למען האיגוד.

המפלגה העניקה לאיגוד האופים תשומת לב רבה, הן מבחינת התמיכה הכלכלית והן בשל השליטה בחלוקת העבודה. המפלגה הקומוניסטית החזיקה באיגוד האופים שליטה מוחלטת. שמואל קמיאנקובסקי (שפעל גם בתנועת הנוער), אַיְזִיק גוּטְמַרְק ,מֵאִיר מֶשִׁינְסְקִי , בִּינְם יָאוֹרְסְקִי, אַבְרָהָם-יִצְחָק גוֹלְדְפְּרְב ועשרות אחרים שמרו על אופיו המעמדי של האיגוד ודאגו לצמיחתו ולהתפתחותו.

קשה למנות את כל הפעולות שניהל איגוד האופים במהלך השנים בהצלחה רבה. עם זאת, ברצוני לציין שני רגעים משמעותיים:

1. בשל השכר הטוב של פועלי האפייה בפאלניץ, רבים הצטרפו למקצוע במהלך עונת הקיץ, כולל כאלה שלא היו מיומנים במקצוע אלא הגיעו מתחומים אחרים. הללו רצו להשפיע על החלטות האיגוד. אך פועלי האפייה הבינו את הסכנה ולא אפשרו להם להשתלט על האיגוד.
2. לאחר 1926, כאשר פילסודסקי עלה לשלטון, ניסו תומכיו להקים איגודים מקצועיים משלהם דרך ארגון ה"פרקס". הם ניסו זאת גם בפאלניץ, בעזרת בעלי מאפיות פולנים שרצו לפרק את האיגוד המקצועי היהודי.

אנשי ה"פרקס" אף הגיעו מוורשה לפאלניץ כדי לזרוע טרור ופחד. אך חברי האיגוד לא נכנעו לפרובוקציות ולא ויתרו. התוצאה: לאחר מספר שנות מאבק, נאלצו אנשי ה"פרקס" לעזוב את פאלניץ בידיים ריקות. זה היה ניצחון פוליטי גדול.

הקמת איגוד האופים ופעילותו הענפה השפיעו על ייסוד איגודים מקצועיים נוספים, כמו איגוד פועלי העץ והעור. איגוד העץ התפתח במהירות, שכן נוער יהודי רב פנה למקצוע הנגרות. המזכיר הראשון של איגוד פועלי העץ היה מרדכי פַּסְסוֹרְסְקִי, בחור מוכשר ומסור, שנפטר צעיר. לאיגוד הנגרים השתייכו חברים מסורים רבים, ביניהם: אהרון אורטרגר (שהיגר באופן בלתי-חוקי לצרפת והמשיך שם בפעילות פרוגרסיבית), הרש גרוסר, יענק'ל קלמברג, יעקב יוסף בסקי, והאחים לוקץ'.

מאבק עיקש במיוחד התנהל מול בעלי המלאכה הגדולים, שהתנגדו לכך שהאיגוד יקבע את תנאי העבודה. פעמים רבות נדרשה התערבות המשטרה.

בהנהגת איגוד פועלי העור עמדו: שְׁייע סַבֶּל ,מֵאִיר פַּסְקוּלִינְסְקִי ,אֵלִי רַאדוֹשְׁצ'ר. ענף העור בפאלניץ העסיק פועלים מקצועיים רבים, ולפיכך נדרשה רגישות מיוחדת בהתנהלות האיגוד, כולל תמיכה במשפחות פועלים בעת הצורך.

באופן שונה לגמרי פעל איגוד החייטים. בקיץ לא הייתה כלל עבודה בענף זה, למעט חייטי הגברים. רוב הצעירים עבדו בוורשה, אך עם השנים החלו להיפתח בפאלניץ בתי מלאכה, אשר העסיקו עשרות חייטים. מצב זה יצר אתגרים רבים: היה צורך להתחשב באינטרסים של העובדים הזמניים ולא להפעיל לחץ מוגזם על דרישות שכר ותנאים סוציאליים, אך מצד שני לא לוותר על זכויות הפועלים הקבועים. הדבר הוביל לשביתות ועימותים.

גם איגוד החייטים היה פעיל מאוד והתגאה בחבריו המסורים: איצ'ה בֶּרְנָרְד ,בִּנְיָמִין פַּסְקוּלִינְסְקִי ,אַהֲרֹן מֵאִיר , גְּרוּפֶם רוּבָּאק ,אַבְרָהָם קְוָואס כתוצאה מהפעילות המקצועית הענפה בפאלניץ, הוקם ועד מרכזי אשר פיקח על הפועלים העונתיים, ובמיוחד על העובדים בעסקים הקטנים והמפעלים המקומיים. לוועד היו גם מחלקות שעסקו בענייני תרבות. המזכיר הראשון של הוועד היה שמחה סולניצקי, והיו"ר הראשון היה מחבר שורות אלה.

פעיל במיוחד היה טוֹביה לטוביצקי (סגן המזכיר), אשר למעשה ניהל כמעט את כל העבודה. כל אחד היה אחראי לתחומו. בעצם הייתה זו האינסטנציה המנהיגה הלגאלית, אשר פיקחה וניהלה את המפלגה הקומוניסטית בפאלניץ. פרק מרהיב במיוחד נרשם בתחום התרבות. 2-3 פעמים בשבוע התקיימו אירועים שונים: ערב דיונים ("קעסטל-אוונט"), הרצאה, "עיתון חי", הצגה של החוג הדרמטי. הַסִּטְמָה שהייתה תלויה במועדון – "ידע הוא כוח" – נשמרה על ידינו במלואה. ראוי להדגיש כי רוב מניינו ובניינו של האירועים שהוצאו לפועל בתחום זה נעשו בכוחות עצמיים. גם מטעם המרכז בוורשה נשלחו מרצים. לפאלניץ היו יורדים לעיתים מזומנות החברים זָאלוֹטוֹב, הֶרְצָקָה איש איגוד עובדי המתכת ,(וַאלֶק)שנספה בצרפת ,(בֶּרְל גוּטְמַן, אַהֲרֹן וָואל ורבים אחרים.

בחודשי החורף יסדנו "אוניברסיטה עממית". סדרת הרצאות בנושא מדעי הוסברה בשפה עממית/פופולרית, ותוך כך לובנו שאלות מורכבות למדי. בתחום זה סייעו לנו חברים רבים שבאו לבקר בפאלניץ, כמו מַלַאצ'ינְסְקִי, שאמו גרה בעיירתנו, שָׁלוֹם הקטן מִפְּלוֹצְק, שהיה בעל ידע והשכלה רבה. הוא עצמו היה מסוגל להרצות על נושאים סוציאליסטיים שונים, ואפילו – כימיה. גם חַיִים אַנְקְרַמַן מִזֶּלֶכוֹב (ז'לכוב), שהפך לתושב פאלניץ, סייע רבות בעבודה. הוא היה שייך לקדר הוותיקים והמנוסים של התנועה הפרוגרסיבית, ופעילותו הייתה משמעותית.

אם נוסיף לכל זה עוד את ההרצאות שהועברו בתאי המפלגה, בסקציות, וב"עזרה האדומה"[13] , מתקבלת תמונה מרהיבה של עבודה תרבותית רחבת היקף, ששום תנועה אחרת בעיירה לא יכלה להתחרות עמה.

גם בתחום הספורט היה האיגוד שלנו למופת – הן מבחינת חינוך גופני והן מבחינת עשייה תרבותית.

עם הקמת המנסרה (ה"טארטאק") ולאחר מכן בית החרושת לזכוכית ("הוטה") בפאלניץ, נוספו שני מוקדי פועלים חשובים. גם שם נמצאו המועמדים המתאימים שהיו בעלי לב פתוח ואוזן קשבת לאידיאלים של התנועה הפרוגרסיבית. בתחילה – בעזרת ספרות, ומאוחר יותר – במפגשים ובשיחות פרטיות, עלה בידנו לגבש פעילים חברים, צעירים כזקנים, שנרתמו למפלגה. גם החגיגות ביום אחד במאי דאגנו לכך שבשום מפעל לא יעבדו ביום הראשון במאי. במועדון נערכה עצרת חגיגית, שבה הוסברה משמעותו של חג הפועלים.

בשנת 1925 הוצאה לפועל, יחד עם החברים מאוטבוצק, הפגנת המונים גדולה. פנייתנו ל"פועלי ציון שמאל" ול"בונד" בדבר הפגנה משותפת התקבלה לאחר משא ומתן ארוך וקשה. בבוקר מוקדם חרצו פועלים יהודים

---

13 ארגון "העזרה האדומה" המוכר ביידיש בקיצור מָאפֿר, מרוסית (МОПР) היה ארגון סיוע בינלאומי שהוקם על ידי הקומינטרן (האינטרנציונל הקומוניסטי) בשנת 1922. בפולין שבין מלחמות העולם, המפלגה הקומוניסטית הייתה בלתי-חוקית ונרדפה קשות על ידי השלטונות והמשטרה. העזרה האדומה (מאָפֿר) פעלה כזרוע אזרחית-חברתית למחצה או קונספירטיבית, שתפקידה היה: סיוע לאסירים פוליטיים: איסוף כספים, מזון וציוד עבור חברי מפלגה ופעילים שנאסרו או נשפטו לתקופות מאסר ממושכות; תמיכה במשפחות: מתן קצבאות וסיוע כלכלי למשפחות של עצורים ומבוקשים שנשארו ללא מפרנס. סיוע משפטי: גיוס ומימון עורכי דין להגנה על עצורים במשפטים פוליטיים. פעילות תרבותית והסברתית: גיוס תרומות באמצעות ערבי תרבות, הרצאות ומגביות (כמו "קעסטל-אוונטן").

בפאלניץ, נוער ומבוגרים, את בתיהם – מי ברגל ומי על גבי אופניים – ושמו פעמיהם לאוטבוצק. מכיוון שההפגנה אושרה כחוקית, משטרת פאלניץ "ליוותה" אותנו עד אוטבוצק ונשארה שם עד לאחר החג... את האספה המשותפת פתח פֶּלִיקְס רוֹט, ובהזדמנות זו הבהיר לנאספים אילו סיסמאות אסור להם לקרוא, כגון: "תחי המפלגה הקומוניסטית", "יישר כוח לברית המועצות" וכדומה... מפקד המשטרה הנוכח נדהם בתחילה מהודעה זו – אך לאחר מכן התעשת ובאופן מנומס ביקש לחדול מלהשמיע הודעות.

אחר כך נעה התהלוכה. בעודם צועדים ברחובותיה המרכזיים של אוטבוצק, הצטרפו בכל עת אנשים מן הצד, והתהלוכה הלכה וגדלה באופן רציף. באספת הסיום נשאו דברים נציגים יחידים מכל זרם שנטל חלק בהפגנה המשותפת (בשם המפלגה הקומוניסטית דיבר אז כותב השורות הללו, ובשם הנוער שְׁמְחָה סַלְנִיצְקִי).

גם בשנים האחרונות יותר התקיימו בפאלניץ הפגנות אחד במאי, לא משותפות. המפלגה הקומוניסטית הופיעה אז באופן עצמאי, אך תחת דגלי האיגודים המקצועיים, עם כרזות וסיסמאות משלה. עצרת מאי שהתקיימה בוילת קפיטן, נוהלה בשתי השפות – יידיש ופולנית. כשהונף דגל המפלגה... כאן כבר פוזרה ההפגנה על ידי המשטרה – בכוח.

למפלגה הקומוניסטית בפאלניץ הייתה פריפריה ניכרת של אוהדים ותומכים. פעילות נרחבת בקרב אנשים אלה נוהלה על ידי ה"מָאַפּר" ("העזרה האדומה"), שם הצטיינה במיוחד סָאפֶּה זַאנְשַׁיִין. אצלה הכול תוקתק. הייתה גם ארגון עבור ילדים. כאן נדרשו עסקנים מנוסים ומסורים, כמו החברים חַיִים הֶרְצְבֶּרְג, מַנְיֶיק לָאקֶץ', שׁוּרְקָה ואחרים.

פרק מיוחד במינו הוא החוג הדרמטי ליד האיגודים המקצועיים, שעמד תחת פיקוחה והנהגתה הבלעדיים של המפלגה. מאות אירועים בהשתתפותם תרמו רבות להצלחה המורלית והפוליטית.

ברור שהמשטרה לא הייתה אדישה לפעילות כזו של התנועה ו"פקחה עין" על מוסדותיה ועל עסקנים מסוימים. ערב יום מאבק או חג פועלים, הייתה משטרת ורשה שולחת אפילו שתי ניידות מעצר לפאלניץ. בדרך כלל הניידות הללו לא חזרו ריקות. ברגע שהשוטרים הבחינו בכמה צעירים יהודים ברחוב – היו עוצרים אותם ומביאים אותם לתחנת המשטרה. אני נזכר שלאחר מקרה כזה, אמי השיאה עצה, לפיה יש צורך, מייד לאחר מעצרו של מישהו, לתלות דגלון אדום, כדי שהמשטרה תראה שאלה שנעצרו אינם באמת האשמים. מובן מאליו שבראש ובראשונה היו לנגד עיניה שני בניה...

קבוצת חברי המפלגה ב„קולטור־פאַראיין"

אַ גרופּע פאַרטיי־חברים פון „קולטור־פאַראיין"

המפלגה הייתה פעילה במיוחד בזמן הבחירות לסיים (הפרלמנט הפולני) או במערכות בחירות מקומיות. כאן נדרשה תעמולה פומבית, בתנאים של אי-חוקיות וקונספירציה. בשנת 1928 התקיימו בחירות למועצת הגמינה (הרשות המקומית) בפאלניץ. הצגנו אז את מועמדותו של פֶּלִיקְס רוֹט – והתחלנו לנהל עבודת הסברה באיגוד בעלי המלאכה, בבית המדרש, בבתים, ובין אנשי מפלגות אחרות. מטרתנו הייתה שהדבר הקומוניסטי יגיע הרחק מעבר למעגלים שעמדו תחת השפעתנו. בתחום זה שיתפנו פעולה רבות עם אוטבוצק. בבחירות למועצת העיר אוטבוצק קיבלה הרשימה שלנו שלושה מנדטים – דבר שנחשב בעיני הכול לניצחון גדול. במהלך מערכות הבחירות, ממש כמו לפניהן ולאחריהן, האלמנטים הדתיים ניסו לא פעם להתנפל על מועדונים שלנו ולהכות את האנשים. העמדה הנחושה וההתנגדות התקיפה ניטרלו מהתוקפים את החשק לנסות להשיג בכוח את מה שלא עלה בידם להשיג באמצעות הסברה.

פעילותה של התנועה הקומוניסטית בפאלניץ לא הצטמצמה לעיירה עצמה בלבד. הארגון חיפש – ומצא – מגעים וקשרים עם היישובים הקטנים והגדולים שבסביבה.

ארגון ה'פיונרים' (הילדים)

"הילד היהודי למען מעמד הפועלים!" – זו הייתה סיסמתם של הקומוניסטים היהודים בפולין בשנים שבין שתי מלחמות העולם. נאמנה לסיסמה זו, עשתה התנועה הכול כדי לכבוש את הלבבות והמוחות הצעירים למען האידיאלים ששימשו דרך חיים למבוגרים. הנוער הקומוניסטי בפאלניץ, כמו במקומות אחרים, דאג לכך שהילד יתקשר לארגונו. אך מנין לוקחים את הכוחות הפדגוגיים-חינוכיים והמדריכים? את הספרות והעיתונות חינוכית? בעוד שארגוני ילדים אחרים נהנו מאפשרויות קיום והתפתחות חוקיות, חייב היה "הפיונר" לעשות הכול במחתרת.

היו חברים וחברות יקרים, שראו כחובתם הקדושה להקדיש את עצמם לחינוך הדור הצעיר: חַיִּים הֶרְצְבֶּרְג, מַנְיֶיק לָאקֶץ', החברה שָׂרָה'לֶה, פַייגֶלֶה סֶקוֹלֶה וְפְרַאנְקָה (המוכרת כ"פראנקה השחורה"), שהייתה לה גישה ושפה מיוחדת לילדים. תוך כדי משחק עמם, היא עצמה הפכה לילדה...

מובן מאליו שוורשה סייעה רבות בעבודה.

בעיה מיוחדת הייתה חלוקת הילדים לפי קבוצות שונות. ל"פיונר" הייתה שייכת קבוצת ילדי בית המלאכה ומספסל הלימודים. היו ביניהם בוגרים יותר – וצעירים.

מועדון האיגוד המקצועי נוצל לאירועים למען הצעירים. "עיתון חי", דקלומים, שירה ומקהלות – היו התוכניות שחזרו על עצמן לעיתים מזומנות בערבים. הגננת לשעבר **אִידָה** הכינה את הילדים להופעות – ותמיד בהצלחה. המועדון היה דחוס בקהל מגוון של מבוגרים, נוער וילדים.

לעיתים מזומנות נדרשו הפיונרים של פאלניץ לדאוג לאירוח חבריהם מוורשה, שהגיעו למחנה קיץ בעיירה, או לוועידה אזורית. מעניין היה לראות כיצד ילדים מסנטוריום מָדֶם, שהוריהם נמנו עם ה"בונד", היו מצטרפים בסתר למפגשים ולאירועים שלנו. ברובם הגיעו מוורשה לבלות בסנטוריום, וכתלמידי בתי הספר העממיים היהודיים, חלקם היו שייכים ל"פיונר" או גילו עניין בארגון.

פרק מיוחד במינו היה... ההורים. רובם הציצו בכאב ובפחד בדור החדש, בילד שהחל להתקרב לתנועה שבה כבר התקשרו אחיו או אחותו הבוגרים. אבא ואמא קיוו שהילד הצעיר לא יפנה לדרך המסוכנת כמו בנותיהם/בניהם הנרדפים על ידי המשטרה. אך תגובות ההורים כלפי הילד הצעיר יותר כבר לא היו כה זועמות, שכן הניסיון עם הילדים הבוגרים הוכיח שלא תמיד עוזרים הצעקות והאיומים.

לקיץ 1928 נקבע טיול ל**קוּזְמִיר** (*Kazimierz Dolny*). עצם התוכנית הייתה נועזת, שכן בשיא עונת הנופשים המגיעים לפאלניץ, כאשר גם הילדים היו המסייעים החשובים ביותר בפרנסה, פירוש הדבר היה – להיכנס לסכסוך חדש עם ההורים. ניחא, תמיד ניהלנו מלחמה בסדר הקיים – וגם כאן לא רצינו לוותר...

בשעה המיועדת התמלאה הכיכר ליד האיגוד המקצועי בעשרות ילדים על תרמיליהם, עם אמהות ואבות מלווים שבאו להיפרד, וכמה מדריכים. בשירה צעדו לכפר **בְּלָאט** (*Błota*), שני קילומטרים מפאלניץ, שם עלו

על ספינת הקיטור השטה על הויסלה כדי להגיע לקוזמיר. נמנענו בכוונה משימוש ברכבת כדי הוזיל את העלויות ולהאריך את הטיול.

בשירה ובהמולה עלו על הספינה, שהזדחלה זמן רב למדי עד שהגיעה לקוזמיר. כאן סייעו הנוסעים האחרים בספינה, תושבי קוזמיר, לארגן את הילדים בשני אסמים – וישנו את הלילה בשקט.

ביום נחשף לעינינו הנוף המרהיב של קוזמיר, על הריה ועמקיה, הויסלה וגדת החול הנקייה שלה. בעת שהותנו בקוזמיר פגשנו שם לעיתים מזומנות את הסופר **ז. סָגַלוֹבִיץ'**. הוא שהה שם במשך שבועות.

קשה היה לנתק את המבט מן החלונות המוארים בנרות שבת בבתי היהודים הקטנים, באותו ערב בלתי נשכח בקוזמיר.

מלאי רושם וחוויות חזרו באותה הדרך לפאלניץ. בערב מיוחד של "עיתון חי" שהוקדש לנסיעה, תיאר החבר קליינברג ברגש רב ובכישרון את הטיול ואת הרושם הבלתי נשכח שהותיר על כולם.

למרבה הצער, גם ילדי ה"פיונר", כמו היישוב היהודי כולו בפאלניץ, נספו במהלך מלחמת העולם השנייה. יהי זכרם מקודש בשורות אלו בספר היזכור שלנו.

*

התיאור המובא לעיל של המפלגה הקומוניסטית, ה"פיונר" והאיגודים המקצועיים בפאלניץ, רחוק מלתת את התמונה המלאה והמדויקת על פעילותה המסתעפת והשפעתה הכבירה. דבר אחד אני יודע: היא פעלה במהירות, הגיבה ומעל לכל – חדרה לרוב הבתים היהודיים בפאלניץ, עניים כעשירים, ורכשה את אמונם של כל שכבות האוכלוסייה היהודית.

אני זוכר שכאשר פרצה השריפה הגדולה בעיירה, כשהיה צורך לסייע לנפגעים שנשארו ללא קורת גג לראשם; או אם חלילה פרץ סכסוך; או כשהיה מישהו בצרה – כתובתם הייתה המפלגה או האיגוד המקצועי.

פרק מיוחד הייתה העבודה התרבותית הגדולה. בשל מיקומה הגיאוגרפי, הייתה פאלניץ גשר בין ורשה לבין יישובים רבים מסביב. לפאלניץ היו שני מזכירים קבועים – של המפלגה ושל הנוער, שפעילותם התפשטה מוורשה ועד דמבלין. בפאלניץ התקיימו ישיבות של הוועדים האזוריים. לכאן היו מגיעים הסמכויות הגדולות ביותר של הוועד המרכזי.

אני סבור כי הכינוי שנלווה לפאלניץ, "מוסקבה הקטנה", היה מוצדק באותה תקופה. הנוער – דור שאיבד את הפחד. כיום אני מבין יותר את המשמעות העמוקה של שורת השיר של דוד אדלשטט: "בסערה ובמאבק חלפו נעוריי". במשך למעלה מארבעים שנה נמשכו בפאלניץ סערות ומאבקים. ומיהו המסוגל למנות את כולם? ומי

יכול לזכור את שמות כל אלה שלקחו חלק במאבק הזה? יסלחו לי החברים שזיכרוני השמיטם – ומן הקדושים אני מבקש מחילה על שלא הזכרתי אותם...

חברים פעילים באיגוד המקצועי (1928-29)

זכרונות של בונדיסט, מלך פסקלינסקי, יוהנסבורג

כידוע, פאלניץ הייתה עיירה שקטה ורגועה. לא היו בה בתי חרושת אך כן נמצאו בה הרבה מאפיות שאפו את המאפים הטעימים והריחניים ביותר עבור אלפי האנשים שהגיעו לכאן בקיץ. בפאלניץ היה חוג פועלים משמעותי ומאורגן היטב. חלק מהם השתייכו לארגון הקומוניסטי, וחלק – לבונד המקומי.

ארגון הבונד החזיק בבית משלו שנקרא "אגודת פרץ" ("פרץ־פאראיין"). אגודה זו היתה פעילה מאוד, עסקה בפעילות תרבותית והפיצה את העיתון הוורשאי "פאלקסצייטונג"[14]. ב"פרץ פאראיין" התקיימו הרצאות ודיונים שונים, ופקדו אותו מנהיגי הבונד, ביניהם: הרשל הימלפַרב, ברוך שפנר, בערל אמבַראס, ויקטור שולמן, יעקב פאט, ש. גילינסקי, י. ברומברג ואחרים. תקופה מסוימת עמד בראש קבוצת הבונד בפאלניץ נ. ויניק.

כפי שרבים זוכרים, בין פאלניץ למידז'שין פעל הסנטוריום של מדם, שהיה ידוע היטב בפולין, במדינות אירופה אחרות, ובעולם היהודי כולו כמוסד חינוכי לילדי פועלים. הסנטוריום פעל תחת הנהגתו המסורה של המחנך המוכר ש. גילינסקי.

כאשר היד הרצחנית של הנאצים הגיעה לפולין והחלה להשמיד באכזריות את חיי היהודים, גם מוסד הילדים הזה – הסנטוריום של מדם – לא ניצל. הילדים, יחד עם מוריהם, נרצחו על ידי הרוצחים הנאצים.

זיכרון מפאלניץ

בין שלל הזיכרונות והתחושות הקשורים לפאלניץ, אני נזכר באירוע מיוחד. היה זה בחול המועד סוכות בשנת 1930. אליי הגיע שמשו של הרבי מרדזימין, אשר התגורר אז בפאלניץ, והודיע לי שהרבי שלח אותו לקרוא לי,

[14] פאלקסצייטונג היה הביטאון הרשמי של הבונד, שיצא לאור ביידיש בוורשה, בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה, בין 25 בנובמבר 1921 ל־22 בספטמבר 1939 ולאחר מכן בין פברואר 1946 לינואר 1949.

כי הוא רוצה לראות אותי. היה מעניין להבין מדוע הרבי רוצה בי. הופתעתי מאוד ושוחחתי על כך עם כמה מחבריי הבונדיסטים. ההחלטה הייתה שאלך לפגוש את הרבי. הצטרף אליי מלך צימלר, פועל במאפייה. כשהגענו, הרבי ישב בסוכה עם חסידים נוספים. הוא קרא לי אליו ושאל:

"אמור לי, אתה מלך פסקלינסקי"?
עניתי: "כן"!

הרבי בחן אותי בעיניו ואמר:
"נודע לי שיש לך פאראיין של בונדיסטים"!

לרגע לא הבנתי לאן השיחה מובילה, אך מיד התעשתתי והשבתי לו: "רבי, מה פירוש 'יש לי פאראיין של בונדיסטים'? הפאראיין שייך לכולם"!

הרבי הרהר רגע ואמר: "אני רוצה שתסגור את הפאראיין"!

שאלתי: "מדוע"?

הרבי נעמד והחל לגעור בי: "דע לך! סיפרו לי שבפאראיין שלך, רחמנא ליצלן, רוקדים שם בחורים ובחורות יחד, ואף מעשנים שם סיגריות בשבת! זה מנוגד לדין היהודי! שמע לי, מלך, סגור את הפאראיין"!

עניתי לו: "רבי, איך אוכל לסגור את הפאראיין? הרי יסקלו אותי באבנים"!

הרבי נופף בידו ואמר: "מלך, אתה יכול! אומרים שאתה המנהיג היחיד בפאראיין"!

"שטויות, רבי! אני רחוק מלהיות המנהיג היחיד. וחוץ מזה, מי יקשיב לי? 'החסידים' שלי אינם מצייתים – בדיוק כמו שלך"...

ועזבתי את הרבי.

חיי התרבות בפאלניץ

בפאלניץ התגוררו בעלי בתים יהודים, פועלים ואנשי העם. כמובן שלאחר כל כך הרבה שנים של היעדרות מהמקום, הזיכרון מתעמעם, ולא קל לכתוב עליהם. אך לפני שאסיים את זיכרונותיי מפאלניץ, איני יכול שלא להזכיר את החוג הדרמטי שפעל שם, אליו הייתי קשור באופן אישי. החוג הדרמטי פעל תחת הנהגתו של נָתָן בַּאנְג, צלם העיירה. החוג היה פעיל מאוד, העלה הצגות ביידיש והשתתפו בו רבים מבני הנוער המקומיים, ביניהם גם כותב שורות אלו, שלקח חלק בכל הצגה. לצד הפעילות התרבותית־חברתית, הייתה פאלניץ בולטת, לא פחות מערים יהודיות אחרות בפרובינציה הפולנית. גם כאן התנהלו ויכוחים פוליטיים בין אנשי הבונד לבין הקומוניסטים. כמו מאות עיירות יהודיות אחרות בפולין, היום עומדת פאלניץ ריקה ואבודה – ללא יהודים וללא חיים יהודיים.

איגוד בעלי המלאכה ומועדון הספורט, י. ז'ברק, בת ים

רוב האוכלוסייה היהודית בפאלניץ הורכבה מפועלים, בעלי מלאכה, סוחרים וסוחרים זעירים. ההרכב החברתי הייחודי של העיירה עיצב באופן טבעי את אופייה הרוחני והחברתי, והשפיע על הארגונים והמפלגות שקמו בשנים 1923–1925.

תפקיד מרכזי בפאלניץ מילא איגוד בעלי המלאכה, שכלל גם את הסוחרים הזעירים. כל ראש מועצה שביקש להבטיח את בחירתו היה חייב לזכות בתמיכת חברי האיגוד. במועצה המקומית כיהנו תמיד שני נציגים שנבחרו על ידי האיגוד. ההנהלה (משה קמפנר, גרשון ז'ברק, יצחק רינג ואחרים) ידעה לנצל את מעמדה

ודאגה לבחירת ראש מועצה ליברלי, אשר בתקופת החורף – כאשר העיירה חוותה "עונת מתים" כלכלית – היה מחויב לדאוג לעניים היהודים, לספק פחם לחימום וסיוע כספי. לשם כך אף מונו "אפוטרופסים ציבוריים", שדאגו לחלוקה צודקת של הסיוע.

גם בתחום שיתוף הפעולה בין יהודים ונוצרים בלט תפקידו של איגוד בעלי המלאכה. נציגו, גרשון ז'ברק, שימש כאפוטרופוס ברובע לא-יהודי, ומסירותו, יושרו וליבו הרחב תרמו לשילובו של פקיד יהודי במועצה המקומית – לראשונה בהיסטוריה של פאלניץ.

פעילות כלכלית-חברתית

איגוד בעלי המלאכה היה פעיל במיוחד בתחום הכלכלי-חברתי. בסיוע מרכז בעלי המלאכה בוורשה ובפרט ח"כ חיים רוזנר, הוקם בפאלניץ בנק לבעלי מלאכה. ההלוואות שסיפק סייעו למלאכה הזעירה לעמוד על רגליה – ברכישת חומרי גלם ומכונות. בניהול הבנק לקחו חלק פעיל מנדל וייספטר, גרשון ז'ברק, יצחק רינג ולייבל רוזנבוים (נציג הסוחרים הזעירים).

אך תקופת פעילותו הברוכה של הבנק הייתה קצרה. בשנת 1929 פרצה שרפה ברחוב קרוטקה, שגרמה להרס של 16 בתים והשאירה מעל 400 נפשות ללא קורת גג. מרבית הונו של הבנק ניתן כהלוואות לנפגעים, אך הכספים לא הוחזרו, ובשנת 1936 הבנק הוכרז כפושט רגל ונסגר. לא קם במקומו מוסד אשראי אחר.

הבנק למסחר בפאלניץ - 1930

מועדוני הספורט

הפעילות החברתית בפאלניץ כללה גם מועדוני ספורט. מנהיגי המועדונים שאפו לחנך את הנוער היהודי לחוסן גופני. למרות שביישוב קטן כשלנו התקיימו שני מועדוני ספורט – "סקרא" ו"הפועל" – הייתה הסכמה כללית כי פעילותם תרמה לנוער היהודי.

מועדון "סקרא" היה בהשפעת אגודת הפועלים הקומוניסטית, בעוד "הפועל" כלל את כל הנוער הציוני, למעט הרוויזיוניסטים. ענף הספורט המרכזי היה כמובן כדורגל, אשר משך גם את הציבור הרחב. כאשר התקיימה תחרות נגד קבוצה פולנית, כל תושבי העיירה – דתיים וחילונים, צעירים ומבוגרים – הגיעו בהמוניהם לעודד את קבוצתם.

אך לא רק כדורגל היה במרכז. ניתן דגש גם להתעמלות. בפאלניץ פעלה מחלקה מיוחדת להתעמלות נשים, היחידה מסוגה באזור, הודות לפעילותה הנמרצת של חלה מילר ז"ל, נציגת ארגון הספורט הנשי בוורשה. אחותה הצעירה רניה סייעה אף היא בקידום הספורט בקרב נשים יהודיות.

ספורטאי "הפועל" (שופרה ב AI)

אתגרים והתמודדות

מצבו הכלכלי של "הפועל" לא היה מזהיר. כאשר נדרשו לנסיעות מחוץ לעיירה, השחקנים שילמו מכיסם. בסוף 1934 חל שיפור כאשר נציג "הפועל" הארצי, ברוך בג, הגיע לוורשה, והעניק תמיכה ישירה לפעילות בפאלניץ. בשנת 1935 חוו מאות צעירים יהודים בעיירה התרגשות עצומה, כאשר קיבלו בברכה קבוצת אופנוענים מ"הפועל" בארץ ישראל שביקרו בפולין, תוך שהם עוצרים גם בפאלניץ. ביקורם הותיר רושם בל יימחה.

עם עליית האנטישמיות בפולין, הגיעו רוחות רעות גם לפאלניץ. הנהגת "הפועל" הבינה כי על הנוער היהודי לא רק להתחזק פיזית אלא גם להיערך להגנה עצמית. בסודיות רבה, ובשיתוף מועדון "סקרא", הוקם ארגון להגנה עצמית. נראה כי האנטישמים היו מודעים לכך ולא העזו לתקוף.

דמויות בולטות

בין מנהיגי "הפועל" בפאלניץ זכורים שמות כמו שמואל לייבוביץ, הילדברנדט, יצחק גליקשטיין, חלה מילר, ישראל סופרשטיין, יוסף ז'ברק וחיים מיאדובסקי (עד 1938). למרות שפאלניץ לא התברכה באינטליגנציה מקומית גבוהה, רמת התרבות בה הייתה גבוהה, הודות לפעילות המפלגות והארגונים השונים. שם דבר בעיירה היו הערבים הספרותיים ב"אגודת הפועלים" והמשפטים הספרותיים של "השומר הצעיר". זכור במיוחד משפט על ספר, שבו שימש כתובע נתן קלייטמן ז"ל, בן 14 בלבד, שעורר התפעלות רבה בשל ביטחונו העצמי ורצינותו. את ההגנה ניהל יוסף זאלר, בן 15. קשה להשלים עם המחשבה שהנוער היהודי הנפלא הזה נספה על ידי הרוצחים הנאצים.

מוסדות תורה וצדקה, חנינא שטרן, יפו

מוקדש לזכרו המאיר של אבי שמואל אליהו ז"ל

זיכרונותיי על אודות כמה מוסדות פילנתרופיים וה"תלמוד תורה" בעיירה, קשורים בדמותו של אבי ע"ה, אשר הפגין באופן נדיר יוזמה רבה ופעילות כה נמרצת בייסודם ובהרחבתם של ה"תלמוד תורה", "בית לחם" (בית תמחוי), "לינת הצדק" וקופת גמילת החסדים. שמו היה קשור תמיד בפעילותם של כל המוסדות הללו. אין בכוונתי לגרוע בכך מפועלם של יהודים אחרים אשר עבדו שכם אל שכם עם אבי. את מרבית השמות שכחתי – וימחלו לי כל הקדושים ויורשיהם שנותרו בחיים...

בשל מצב בריאותה הרעוע של אמי המנוחה אסתר, עקרנו בשנת 1925 מוורשה לפאלניצה. כאן נוכח אבי לדעת כי במקום קטן זה חסרים עוד מוסדות ומפעלים פילנתרופיים רבים שיקלו על מצוקת אותו חלק באוכלוסייה הנזקק לעזרה. אך יותר מכל כאב לו הדבר, שילד יהודי עני לא מצא אפילו מקום שבו יוכל ללמוד תורה ולהתחנך ברוח המסורת היהודית. על כן, יחד עם כמה מוותיקי תושבי העיירה, ניגש אל המלאכה הקדושה של ייסוד ה"תלמוד תורה". חלף זמן קצר – ועשרות ילדים עניים יכלו ללמוד חינם אין כסף. מובן מאליו כי היהודים האמידים יותר הם שהחזיקו את המוסד.

בשנים 1928–1929 עברה פולין משבר כלכלי קשה, אשר הגיע גם לפאלניצה. הייאוש היה גדול, במיוחד בחודשי החורף. אבי לקח ללב מאוד את העובדה שיהודים רעבים ללחם וסובלים ממחסור. הוא העלה את הרעיון להקים "בית לחם" שיושיט עזרה לנצרכים. הוא עצמו כיהן כחבר הנהלה ב"בית לחם" שבוורשה, והיה בעל הניסיון והגישה הנחוצים לענייני אלו. אולם כל מוסד באותם ימים נדרש לקבל אישור חוקי מה"סטארוסטווה" (מושל המחוז), וכאן החלו הצרות. עד היום קשה לי להבין מדוע סירבו רשויות המנהל להנפיק את האישור. העניין הגיע בשל כך עד לדיונים בסיים, הפרלמנט הפולני, שכן לאבי לא הייתה כל כוונה לוותר על הרעיון.

לאחר חודשים ארוכים של מאמצים והשתדלויות, הגיע סוף-סוף הרישיון. מתוך נדרים בעת העלייה לתורה, מיום התרמה מיוחד ("יום הפרח") ומנדבות שונות, הוקמה קרן לאספקת מצרכי מזון למשפחות הרעבות. בכל ערב שבת נהגו גם לעבור ולרכז לחם, חלות, דגים ובשר, שחולקו מיד לעניים. ההנהלה הנהיגה שוברים מיוחדים לקבלת המוצרים ב"בית לחם". האגודה אף רכשה לעצמה סוס ועגלה משלה, ואבי בכבודו ובעצמו הוביל וחילק את המצרכים. הוא ביקש לקיים בכך גם מצוות "מתן בסתר", כדי לסייע בחשאי לאותן משפחות שהתביישו לפנות לעזרה בפומבי. לפני חג הפסח, או ערבי חגים אחרים, ניתן היה לראות את אבי נושא על כתפיו שקים וחבילות של מצרכים עבור הנזקקים, ובייחוד עבור אותם יהודים שקבלת צדקה הייתה להם לבושה...

מכיוון שאבי היה חבר גם בהנהלה הראשית של חברות "לינת הצדק" בוורשה, היה הדבר בנפשו, כתושב פאלניצה, שגם בעיירה זו יהיה מוסד שיושיט עזרה לחולה העני. גם במקרה זה נתקל בקשיים רבים, עד ש"לינת הצדק" החלה להנפיק שוברים חינמיים לרופאים, עבור מרשמים, ולהשאיל מכשירים רפואיים. אבי עצמו היה בקי במלאכת החובשות וזריקות רבות נהג להזריק בעצמו – הן ב"לינת הצדק" שבוורשה והן בזו של פאלניצה. לא פעם המתינו לו בבית כשהגיע לאכול ארוחת צהריים, ובטרם התיישב אל השולחן, טיפל קודם לכן בכמה חולים, מובן ששלא על מנת לקבל פרס. חוליו נהגו לומר כי מר שטרן טוב בהרבה מחובש ומעולה יותר מרופא גרוע...

אולם טעות היא לחשוב שבאמצעות "בית לחם" ו"לינת הצדק" הוקל עוני היהודים בפאלניצה. בעל מלאכה, אומן או סוחר נזקקו תמיד לאשראי של כמה זלוטים בתנאים נוחים, כדי לרכוש חומרי גלם ולהגדיל את מחזור הכספים והסחורות. ומי יכול היה להגשים זאת אם לא קופת גמילת חסדים? ר' שמואל אליהו נרתם שוב לעבודה, ובפאלניצה הוקמה קופת הלוואה ללא ריבית.

ראוי להוסיף, כי הקהל דרש מאבי שיתמנה כ"דוזור", פרנס, בקהילה. הוא, לעומת זאת, בשום אופן לא רצה לשמוע על כך. מכיוון שאבי היה חסיד של הרבי ממזריץ' זצ"ל (שגר בוורשה), נסעו הרב פינקלשטיין ז"ל יחד עם חבר המועצה יוסף ליברמן אל הרבי ממזריץ', כדי לפעול אצלו שישפיע על אבי. אולם הרבי המזריצ'אי החכם לא רצה להפעיל שום לחץ – והמשלחת שבה לפאלניצה כלעומת שנסעה לוורשה. אבי טען כי כאזרח

פשוט מן השורה בעיירה אדם יוצא ידי חובתו בכל מה שהוא עושה, שכן אינו מחויב לאיש; אולם כפרנס ואיש ציבור, לעולם אין הוא יכול לצאת ידי חובה, אפילו אם יקריב את עצמו רבות למען הכלל... יהי זכרו ברוך!

האיגודים המקצועיים, שמחה סולניצקי

לאחר מלחמת העולם הראשונה החלה פאלניצה להתפתח, נספחת לעיר הגדולה ורשה, לא עוד עיירה נפרדת העומדת בפני עצמה. הנוער שגדל בה פנה אל העולם הגדול או שנסע לעבוד בוורשה. לתושבי פאלניצה הייתה תעסוקה מלאה במשך שניים עד שלושה חודשים בשנה בלבד, בעונת הקיץ. מסיבה זו קמו אצלנו תחילה מוסדות תרבות כלליים, ורק מאוחר יותר – האיגודים המקצועיים.

"איגוד התרבות לנוער יהודי בפאלניצה", וזה שקם אחריו – "איגוד התרבות", היו נקודות המפגש של כל האלמנטים המתקדמים. המאבקים הפוליטיים הראשונים, כגון המאבק בין ה"בונד" לבין ה"שמאל", התחוללו באיגודים המוזכרים הללו.

כאמור, האיגודים המקצועיים קמו מאוחר בהרבה. אולם מארגני התנועה עברו את בית הספר הפוליטי שלהם באותם מוסדות תרבות. הדבר התרחש בראשית שנות העשרים. רוחות חדשות נשבו ממזרח. פולין אך זה זכתה בעצמאותה המיוחלת. הנוער שגדל ביקש בכל כוחו לשבור את המסורות ואת המנהגים המקובלים של הבתים היהודיים. שאיפת כולם הייתה: לנתק קשר עם העבר, להפוך לאנשים פרודוקטיביים ולהתחיל לחיות מחיי עבודה. בחורים ובחורות ממשפחות של בעלי בתים, דווקא מבתים אמידים, פנו בניגוד לרצון הוריהם ללמוד מלאכה. תהליך זה הואץ עוד יותר עם זרם הצעירים שהגיעו מהיישובים שמסביב. כך החלו להתגבש האיגודים המקצועיים הראשונים של בעלי המלאכה שהועסקו בעונת הקיץ – קודם כל איגוד האופים, ומאוחר יותר – איגוד עובדי המסחר.

עם התחזקות תנועת הבנייה בפאלניצה, אורגן איגוד פועלי העץ, ולאחריו – איגודים של פועלי העור והמחט (החייטות). כל האיגודים הללו היו מאוחדים ארגונית תחת קורת גג אחת של מוסד שנקרא "מועצת האיגודים המקצועיים של פאלניצה". מועצה זו טיפלה גם בקבוצות עובדים אחרות וקטנות יותר, כגון סבלים ועוזרי בית, שלא היה להם ארגון נפרד משלהם שיהיה מסונף למרכז בוורשה.

האיגודים לא ייצגו המון רב; מספר המועסקים היה קטן יחסית. גדולתם של האיגודים המקצועיים הייתה בכך שהקיפו כמעט את כל המועסקים והחזיקו בשליטה בלעדית על מקומות העבודה. כל האנרגיה הופנתה לשיפור מצבו של הפועל. תושבי פאלניצה זכרו במשך שנים ארוכות את שביתות האופים ופועלי העץ, ובמיוחד – את השביתה הראשונה של הסנדלרים; בזמן השביתה נדרש לספק לרבים מהם מזון ולינה, שכן המעסיקים לא התירו להם להיכנס לבתיהם. התגאינו בהישגנו, שדווקא בפאלניצה מקבלים את השכר הגבוה ביותר במדינה.

בתוך זמן קצר שופר מצבו של הפועל באופן ממשי. לא היה זה סוד כי כל ההישגים הללו התאפשרו בזכות הלוחמים למודי הניסיון שעמדו בראש האיגודים, וראו כיעד חייהם את שיפור מצבו של האדם העובד. פעילים אלו לא הגבילו את פעילותם רק למה שקרוי "הרחוב היהודי". די להזכיר את השביתות במנסרה (הטארטאק) ובמפעל הזכוכית (ההוטה), שבהם הועסקו פועלים פולנים, כדי להבין את המאמצים הכבירים שנעשו לשיפור מצבו של כל אדם עובד.

הפעילים המקצועיים היו נכונים לעזור לכל נצרך. לאחר השריפות הגדולות בקיץ 1927, נותרו עשרות משפחות עניות ללא קורת גג לראשן. בגורלן טיפל הנוער המתקדם של פאלניצה. לא ייחסנו חשיבות לאיומי המשטרה להעמידנו בפני בית דין צבאי בשל הפקעת הווילות (לטובת הדיירים). יחד עם החברים הפולנים, פועלי מפעל הזכוכית, הצלנו בזמן השריפה את כל מה שניתן היה להציל, ולנפגעים קשה ביותר ולחסרי הבית סיפקנו דירה עם רהיטים, בכל עת שהם פנו אלינו.

כך צמחנו מקבוצה קטנה לכדי כוח מאורגן וגדול, ואף סיפקנו למקומות אחרים שורות של חברים מנהיגים. גם החוג לדרמה של האיגודים המקצועיים נהג להופיע בהצגות בעיירות שמסביב. האקטיביסטים שלנו, מעבר לפעילות הארגונית המחתרתית, הבלתי-חוקית, ניהלו גם עבודת הסברה תרבותית-פוליטית מחוץ לפאלניצה,

בעשרות ערים ועיירות. אנו מתגאים באנשי פאלניצה שלנו, אשר תפסו עמדות נכבדות בגופים המרכזיים של האיגודים המקצועיים.

יותר מכל אנו גאים באותם חברים אשר לקחו חלק פעיל במאבק נגד הפאשיזם בשורות הצבאות שלחמו בהיטלריזם, ביחידות הפרטיזנים, בתנועות המחתרת, בגטאות ובמחנות המוות, בצבא האדום ובדיוויזיה הפולנית. בכל מקום הם נשאו עמם את רוח הקרב ואת המסורת של עיירת הולדתם.

קבוצה גדולה של בני עירנו נמצאת בישראל, ורבים מהם סייעו למדינה היהודית להדוף את התקפות הפולשים הערבים. הלב שמח לראות בישראל את אנשי פאלניצה שלנו, כבר עם ילדים בוגרים, המסייעים בביצור ובחיזוק המדינה היהודית.

תזמורת "סקרא" התמרדה..., אברהם רינג, יפו

במועדון ספורט הפועלים "סקרא" בפאלניץ, שהיה מקורב לקומוניסטים, הוקמה כמה שנים לפני פרוץ המלחמה תזמורת, שהתפרסמה לא רק בנגינתה הטובה, אלא גם בהרכב שלה. אלה היו חבר'ה עליזים, חובבי מוזיקה אמיתיים. לתזמורת השתייכו: יענק'לה מגורבולין, הרש'לה גולדברג, בן-ציון אקרמן, סווק האקורדיוניסט, סאמק רוזנברג, ויקטור וסילוש, אחי ישראל רינג וכותב השורות. הופעותינו באירועי בידור ובנשפים העניקו לתזמורת שם טוב והכרה. בהיותנו קשורים למועדון הספורט סקרא" לא הורשינו לנגן באירועים של המפלגות הציוניות או הבורגניות, אלא אם קיבלנו אישור מפורש מהנהלת המועדון, אשר הייתה כפופה לפיקוח ולמשמעת המפלגתית. חברי התזמורת לא השלימו עם הגבלה זו, וייתכן שדווקא בגלל האיסור, רצינו לנגן במקומות אחרים. הופעות מחוץ למועדון היו מפתות מאוד. פעם פנה אליי חבר מבית"ר בבקשה שננגן בנשף שלהם. כחבר ממושמע ב"סקרא" ובתזמורת, הצעתי לו לפנות להנהלת המועדון. היינו בטוחים שהפעם יאשרו לנו לנגן במקום אחר ובאירוע של מתנגדים פוליטיים.

התמונה שופרה בעזרת AI (המקור משמאל)

נכחתי בישיבה שבה הופיעה משלחת מבית"ר וביקשה שהתזמורת תופיע אצלם. אך גם הם, כמונו, התאכזבו. ההנהלה סירבה באופן מוחלט! את ההחלטה קיבלנו קשה, ובשקט התחלנו לגלות התנגדות. דעתנו הייתה שהתזמורת לא צריכה להיות מעורבת במשחקים פוליטיים. חיכינו להזדמנות למחות על ההחלטה ולבטא את עצמאותנו

ההזדמנות לא איחרה לבוא. הנהלת בית הספר החדש שהוקם החליטה לקיים, כמידי שנה, נשף מסכות (קרנבל), ולרוב היו מביאים אליו תזמורת מוורשה, דבר שהיה כרוך בהוצאות גבוהות ולרוב גם לא סיפק את המארגנים. הפעם פנו לתזמורת סקרא", בעקבות המוניטין הטוב שיצא לנו. מנהל בית הספר פנה ישירות לחנצ'ינסקי, מנצח התזמורת, ואנו הלכנו לשוחח איתו. הוא הביע את רצונו הכנה שננגן בנשף, והדגיש כי שאלת התשלום כלל אינה בעיה. הוא הבטיח שנקבל שכר הוגן, וביקש שנגיע לבית הספר לחזרה.ו.

קיבלנו את ההצעה תוך שמירה על חשאיות מפני הנהלת המועדון, מתוך כוונה להעמיד אותה בפני עובדה מוגמרת. סיכמנו לא לספר על כך לאיש. לפסנתרנית גייסנו נגנית מוכשרת, שגרה בביתו של אברהמצ'ה גרינברג. היא הייתה נערה יפה, אך איני זוכר כעת את שמה. בערב מסוים הגענו לחזרה, שבה נכחו אנשים רבים. ההצלחה הייתה יוצאת דופן, וקיבלנו אפילו מחמאות נלהבות.

מתאגרפים מ"סקרא" (Gemini

בנשף עצמו הפתענו את כולם בנגינתנו המעולה. הקהל פשוט נשא אותנו על כפיים. ההצלחה החומרית והמוסרית הייתה מעבר לכל הציפיות. האמנו כי בזכות ההישג הזה, הנהלת המועדון תגלה סובלנות ואולי תסלח לנו על "חטאינו"... אך למרבה הצער, תגובת ההנהלה הייתה חמורה בהרבה ממה ששיערנו. ולא בגלל שהשתתפנו באירוע של ארגון ריאקציונרי, אלא בעיקר משום שהעזנו לעשות דבר כזה בלי אישור מפורש מהדרגים הגבוהים...

הסכסוך נמשך כמה שבועות, ובסופו של דבר הושענו מהמועדון למשך חודש. מאז האירוע, היוקרה של התזמורת עלתה מאוד. קיבלנו פניות רבות מנציגים שונים שביקשו שננגן עבורם. אך הקשר שלנו למועדון היה חזק יותר מכל ההצעות המפתות הללו, וכולן נדחו. באשר למרד בתזמורת – מי צדק, ההנהלה או אנחנו? אני משאיר זאת... כפי שנהוג לומר, למשפט ההיסטוריה...

איגוד האופים ובעלי הבתים שלו, שמואל קמיונקובסקי, בריסל

איגוד האופים בפאלניצה נוסד בשנת 1925. אחד ממנהיגיו הראשונים היה ברל קומבינטור ("הקומבינטור"). עוזרו היה וינצנטי – נוצרי גבוה בעל שפם אדום, ממוצא גרמני (בזמן מלחמת העולם השנייה, כשהגרמנים כבשו את פולין, הסגיר וינצנטי יהודים רבים לידיהם הרצחניות של הגרמנים). ברל ווינצנטי נהגו לקחת כסף מהפועלים המבוגרים תמורת חלוקת משרות, ואילו לעוזרים הצעירים יותר הם הרשו לעצמם להרביץ.

אולם פאלניצה הייתה מאורגנת היטב בתחום המקצועי, והייתה בה מפלגה קומוניסטית חזקה. לאחר שברל הרשה לעצמו להכות במקל את הנער מאיר מקושינסקי (בורוס), החליטה פראקציית הנוער לשים קץ לשלטונם של ה"קומבינטורים". ברל ווינצנטי לא היו נואמים, ובישיבות הם כמעט ולא פצו פה; תחת זאת, ברל נהג להכתיב דברים לכל מי שכן רצה והיה לו מה לומר באסיפה.

על סקציית הנוער פיקד אלי סולניצקי. באסיפה הראשונה, לאחר החלטת הסקציה לשים קץ לטרור של היחידים, ציווה ברל על כותב שורות אלו לקחת את רשות הדיבור. עליתי אפוא אל הבמה, דיברתי נגד שלטון הקומבינטורים ותבעתי שהאיגוד יהיה איגוד מעמדי וינהל מדיניות מקצועית ברורה. האיגוד שלנו בפאלניצה היה איגוד מעורב, כלומר של פועלים פולנים ויהודים יחד. משום כך, באסיפות נדרש לדבר פולנית כדי שכולם יבינו. חלק מהפועלים הפולנים הסכימו עם מסקנותיו של הנואם. ובכל זאת פרצה תגרה. הצעירים הפליאו את מכותיהם בבריונים החזקים, ומאותו היום ואילך, איש לא ירא עוד מברל קומבינטור, מעוזרו וינצנטי ומחבריהם התומכים.

באותה אסיפה נבחרה הנהלה חדשה: אברהם יצחק גולדפרב, שרוליק גולדברג, הרש פרימר, גוסטב שולץ ושמואל קמינקובסקי. במקום קומבינציות, החל האיגוד לנהל מאבק למען העלאת שכר ותנאים סוציאליים טובים יותר, וכשנדרש הדבר – גם הנהיג שביתות.

העבודה במאפיות בפאלניצה הייתה בעיקרה בקיץ, במהלך עונת הקייט. לפיכך, לקראת כל עונה ניהלנו מאבק והשגנו העלאת שכר. הגענו למצב שבו שכרם של פועלי המאפיות בפאלניצה היה הגבוה ביותר בפולין.

לא פעם נאלצנו לנקוט אמצעי מאבק קשים, ואפילו טרור, כדי להשיג דבר מה מידיהם של מעסיקים עקשנים. בזכות זאת יכול היה האיגוד לחלק ימי עבודה גם בחורף, ולאופים מובטלים הייתה תעסוקה של יום או יומיים בשבוע, אפילו בעונת החורף.

אל ההנהלה, שבה כיהנו במהלך כמה קדנציות החברים: שמואל קמינקובסקי, אברהם יצחק גולדפרב, הרש פרימר, בינם יבורסקי, סרוליק גולדברג ואייזיק יבורסקי, השתייכו גם חברים פולנים: יאנק וובר וגוסטב דויטש, שהיה ממוצא גרמני. גם האחרון שבהם, בזמן המבול ההיטלראי בפולין, הפגין נאמנות ל"עם האדונים", ואכזריות ושפלות כלפי חבריו שלו. חברי ההנהלה נעצרו לא פעם, ובהמשך אף נשפטו לעונשי מאסר, בשל פעילותו הנמרצת וכושר הלחימה של האיגוד.

ברצוני להזכיר גם את האחים פוסורסקי, אשר ניהלו אופוזיציה תמידית, ובשנת 1930 עברו ל"פראקס" (Frakcja Rewoluc) – קבוצה ימנית שנוצרה מפילוג במפלגה הסוציאליסטית הפולנית (P.P.S).

שינוי בהרכב ההנהלה התחולל לאחר המאבק המפורסם עם הנהלת סנטוריום מדם. כמה מחברי ההנהלה נעצרו אז, ובשנת 1931 הגיעו באופן בלתי-חוקי מאוטבוצק לפאלניצה חיים צשינסקי ויצחק ז'לזני, והתייצבו בראש האיגוד.

ככלל, אל האיגוד השתייכו פועלים צעירים ובריאים בלבד, למעט כמה אופים מבוגרים, כמו: שלמה פרימר, ברל גלוצר וינקל פרצבר. במלחמה מול המעסיקים בלטו בפעילותם במיוחד: זישה מושינסקי ושמואל לטוביצקי. חברי איגוד ממושמעים ומסורים היו: משה ז'לונקה, לייזר סוקנה, ראובן קולקוביץ', מלך הגדול ויז'י גולדפרב (וימחלו לי אלו שאת שמותיהם לא הזכרתי). כעת, כעבור שנים רבות כל כך, קשה לתאר במדויק את פעילותו של האיגוד, אשר לאורך כל שנות פעילותו לא סבל מפילוגים ומחיכוכים חריפים.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, קבר חבר האיגוד המסור יצחק ז'לזני את כל הארכיון באדמה, כדי שלא ייפול לידי האויב. יצחק נספה בברית המועצות.

מן החברים שהוזכרו, חיים כיום: אברהם יצחק גולדפרב (סמרט?) – בישראל; סאלק גולדברג – באמריקה; בינם יבורסקי – בצרפת; זלמן פוסורסקי – בפולין; חיים צשינסקי – בוורשה; וכותב שורות אלו – בבריסל (בלגיה).

המשימה הראשונה, יום עבודה בן 8 שעות, אהרן זוכמאן, רמת השרון

בשנת 1926 הגעתי לפאלניצה – ומיד חשתי באוויר הנפלא של חורשות האורנים. אך לא זו מטרת נסיעתי לעיירה; באתי לעבוד, ולא ליהנות מחופשת קיץ, שבה התפרסמה פאלניצה. פגשתי כאן נוער בעל מודעות, שהיו לו ארגונים פוליטיים ומקצועיים משלו. עם זאת, הדרך להישגים חברתיים עבור הפועלים, כמו בערים

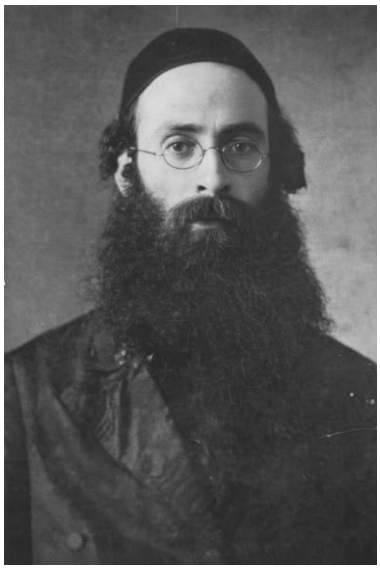
הגדולות, הייתה עוד רחוקה. במקצוע שלי, חייטות, עבדו אז בפאלניצה 10 שעות ביום; רק כאשר הוקמה סקציית נוער ליד האיגוד המקצועי, המשימה הראשונה שעמדה לפנינו הייתה הנהגת יום עבודה בן 8 שעות. אל הנהלת סקציית הנוער השתייכו: אלי סולניצקי, שולמן (?) מאיר, ברנרד איטשה וכותב שורות אלו.

לא קל היה לבצע בפאלניצה "מהפכה", כמו קיצור יום העבודה בשעתיים תמימות. אולם הלוחמים הצעירים של ענף המחט הפגינו טקט רב, סבלנות וכושר ניהול משא ומתן, עד שמטרתנו הושגה. המאבק המקצועי הזה למען יום עבודה בן 8 שעות לא עצר את הפעילות התרבותית של האיגוד ושל סקציית הנוער שלו. בכל ערב שישי התקיים ערב שאלות ותשובות, ובשבת – הרצאה מפי מרצה מקומי או מרצה שהוזמן מוורשה. לאיגוד היה גם חוג לדרמה משלו, שהעלה מחזות רציניים. כשאחי פלטיאל הגיע לפאלניצה, הוא שיחק גם כן בחוג לדרמה. הוא היה פסל וצייר.

עם פרוץ המלחמה, נחרבה פאלניצה היהודית והושמדה.

ג. אישים, דמויות, טיפוסים.

הרב פינקלשטיין זכרו לברכה, אב בית הדין בפאלניץ (מתוך ספרו של מ.ש. גשורי 'מוזיקה וחסידות בבית קז'ימייז' , ירושלים,1952, .עמ' 172-170)

הרב פנחס פינקלשטיין, שה' ינקום את דמו, יו"ר בית הדין הרבני בפאלניצ'ה

רב וגאון פנחס פינקלשטיין, שאלוהים ינקום את דמו, ראש בית הדין הרבני בפאלניצה שליד ורשה, נולד בשנת .1881 הוא היה בנו הצעיר של חסיד ועשיר האדמו"ר אברם פינקלשטיין, שהגיע ממשפחה מכובדת מלוקוב שליד סידלצה. . ביתו היה אחד היפים בעיר. תורה, גאווה ויראת שמים גרו שם ביחד. הוא היה אורח קבוע בחצר חסידי אלכסנדרוב, מכובד מאוד על ידם וחביב על כולם. אלה שהכירו אותו או שהיו איתו קשרים עסקיים העריכו אותו וקשרו אליו מאוד . באותה תקופה מילא את כהונת הרב בלוקוב צאצא של יהודים קדושים, ר' ירחמיל מינצברג, שניהל ישיבה חשובה בעיר, בה למדו מיטב והנחשבים התלמידים, ילדי פלא. ביניהם בלט פנחס פינקלשטיין. הוא היה יד ימינו של הרב זצ"ל, שהתגאה בו לעיני גדולי החכמים שבאו לראותו. אני זוכר כאשר ר' אברם פינקלשטיין לקח איתו את בנו לאלכסנדרוב, והצדיק הראה לו הרבה הערכה. בקרב החסידים כינו אותו כילד פלא. כשהגעתי ללוקוב לקבל סמיכה)103רוב תלמידי הישיבה שלמדו באותה תקופה נזקקו לגאון סמיכה)שמו של פנחס פינקלשטיין הוזכר ללא הרף בין הראויים לשבח. ואז שמעתי שהוא התחתן והפך לחתנו של רבי ינקלה טאוב, בנו של רבי ישראל ממודז'יץ.104. הוא שהה עם חותנו מספר שנים105למד בשקדנות, התקדם, הרחיב כל הזמן את ידיעותיו, ולבסוף התפרסם בקרב הרבנים כאחד מהגדולים ביותר. בנוסף, התברך בכישרון כתיבה, והתכתב בענייני פירוש תורה עם גדולי הרבנים בדורו. מחשבותיו על התורה פורסמו בספרים. הוא מתואר שם "נהדר ומבריק." בשנת 1912 הפך לרב בפאלניצה ומאז פגשתי אותו כמעט בכל הישיבות, הישיבות והכנסים של רבני פולין. דעתו כובדה, הוא תפס מקום מכובד בין הרבנים בפולין ומנהיגיהם. הוא הוציא ספר שסגברת יפועל המזמורים והספרזיו הפניסעל חייו של הגאון הגדול פנחס הלוי הורוביץ מפרנקפורט דמיין המוזכר בהקדמה לספר. שלחרבי Mojsze, Pichas Waldin נדפס בוורשה;פי הא-בירהOr, Kochwej ואחר. ככל הידוע לי, היו לו פירושים רבים לתורה, המכסים את כל התחומים. הוא היה מלומד מבריק ולומד, בעל מוח צלול והגיוני, גדל היטב, אדוק, בקיא במסורת ובפולחן. לרב פאלניצ'ה הזה הייתה ספרייה עשירה מאוד, הכוללת עורבים לבנים רבים וכתבי יד. הוא התחיל לאסוף את הספרים האלה כשהיה צעיר. הספרייה נשרפה במהלך הכיבוש הגרמני.

רבנים רבים נושאי משרה בקומונות שונות בפולין וברחבי העולם היו תלמידיו. בשנת תשע"ב, ז' בחודש אלול 106יחד עם אשתו רבצין סיוויה ובתם הצעירה לאה, והקהילה כולה, הוא הועבר לטרבלינקה, שם מתו כולם מות קדושים. חבל על הבעל הזה שחייו הצעירים נקטעו על ידי החיות הנאציות המקוללות.

חתימתו של הרב פינקלשטיין.

שלמה לייטמן, א. פצ'ורסקי

מראשי המרד בסוביבור

בשנת 1948 הופיעה במוסקבה, בהוצאת המדינה "דער עמעס" (האמת) ובשפת היידיש, חוברת בת 64 עמודים מאת א. פצ'ורסקי, "המרד בסוביבור". אלו זיכרונותיו של המחבר, קצין סובייטי בשבי, שנשלח עם משלוח יהודים מגטו מינסק למחנה ההשמדה סוביבור. שם, יחד עם פועל יהודי מפאלניצה, שלמה לייטמאן, הוא ארגן את המרד במחנה. אנו מביאים להלן קטעים נרחבים מהחוברת (בעריכתנו), בעיקר את הפרגמנטים הנוגעים לבחור היהודי מפאלניצה. א. פצ'ורסקי מאפיין את גיבורנו במילים הבאות:

"...הייתי מיודד במיוחד עם שלמה לייטמן, נגר מוורשה, קומוניסט. בפולין הוא ישב מספר שנים בכלא. לאחר אירועי שנת 1939, עבר למינסק. לא גבוה, רזה, עם עיניים עמוקות ואף מחודד, הוא ניחן באנרגיה פנימית רבה ובשכל חריף וגמיש. ידע מצוין לגשת לאנשים, להשפיע עליהם במילותיו. האנשים סמכו עליו, ובעת צרה נהגו להתייעץ איתו ברצון.

...היינו כאחים, על מה לא שוחחנו בלילות, שוכבים זה לצד זה? שכלו הישר, טוב ליבו, אומץ ליבו, נאמנותו – החזיקו אותי ברגעים הקשים ביותר. את המרד במחנה הכנו יחד, איתו התייעצנו על כל פרט קטן ועל הצעדים החשובים ביותר..."

בספטמבר 1943 החלו הגרמנים לפנות בחיפזון מגטו מינסק את שארית היהודים שנותרו בו עד אז. בקבוצות של 2,000 איש הם הועברו מהגטו למחנה שברחוב שירוקיה ומשם – נשלחו הלאה. דחפו אותנו, 70 איש בקרון, גברים, נשים וילדים – כולם יחד. לא היו דרגשים ולא ספסלים. על שכיבה לא היה מה לדבר, לעיתים רחוקות הצלחנו לשבת לכמה דקות. אפילו לעמוד היה צפוף בדוחק. הדלתות לא נפתחו, החלונות היו משוריינים בתיל דוקרני. לא נתנו אוכל ולא מים לשתייה. לא נתנו לאיש לצאת החוצה לצרכיו. כך נסענו ארבע יממות, מבלי לדעת לאן.

ביום החמישי לעת ערב, הגענו לתחנת ביניים נידחת. על שלט לבן נכתב באותיות גותיות גדולות: "סוביבור". מימין לתחנה יער, משמאל נמשכה גדר בגובה שלושה מטרים ובה שלוש שורות תיל דוקרני.

את הרכבת העבירו למסילה צדדית. הביאו לנו מים, לראשונה מזה חמישה ימים. אוכל עדיין לא קיבלנו. למשך הלילה ננעלנו שוב בקרונות. ב-23 בספטמבר, ב-9 בבוקר, הקטר דחף לאט את הרכבת שלנו אל שער בגדר התיל, עליו היה תלוי שלט עם הכיתוב: "זונדרקומנדו" (יחידה מיוחדת). לאחר שהרכבת נכנסה, השער נסגר מיד. רעבים ושבורים, התחלנו לפרוק את עצמנו מהקרונות. ממבנה לבן יצאה קבוצה של אחד-עשר קצינים גרמנים עם שוטים בידיהם, בראשם, גרמני גבוה ושמן. האוברשפיהרר גומרסקי, לשעבר מתאגרף ברלינאי. הוא נעמד מולנו בפיסוק רחב, הביט בנו בחדות לרגע וקרא: "נגרים וסתתים, ללא משפחות – קדימה!".

התייצבו כ-80 איש, רובם שבויי מלחמה, ביניהם, גם אני. דחפו אותנו לחצר שנייה שהייתה מוקפת תיל. שם הכניסו אותנו לצריף ארוך עם שתי קומות של דרגשי עץ ריקים והורו לנו לתפוס מקום. כל יתר המשלוח שלנו נשארו מעבר לגדר ולא ראינו אותם עוד.

היה זה יום שמש חמים. אני ועוד כמה מחברינו לצריף יצאנו לחצר. ישבנו על גזעי העץ שהיו מונחים שם ושוחחנו. כל אחד נזכר בביתו, ביקיריו. אני מרוסטוב, לא היו לי ידיעות ממשפחתי, אך הייתי בטוח שהם התפנו. שלמה לייטמן הוא מוורשה, כשפלשו הגרמנים לברית המועצות, אשתו וילדיו היו במינסק; לא הייתה להם אפשרות לברוח והם נספו בגטו.

לידנו התיישב יהודי לא גבוה וחסון, נראה כבן ארבעים. הוא רק חזר מהעבודה בחצר אחרת.

"מאין אתם?" – פנה אלי ביידיש. שלמה הסביר לו שאיני מבין יידיש, כי לא גדלתי בסביבה יהודית. המשך השיחה בינינו התנהל בעזרתו של לייטמאן.

כאן הבחנתי בערפילי עשן כהים העולים צפונית-מערבית מאיתנו ומתרחקים למרחק. באוויר התפשט ריח חריף של עצמות חרוכות.

שלמה לייטמאן ואשתו מניה

"מה בוער שם?" – שאלתי.

"אל תביט לשם" – השיב היהודי. "אלה גופות חבריך שהגיעו איתך". חשכו עיניי. הוא המשיך: "אתם לא הראשונים ולא האחרונים. לעיתים קרובות, בערך אחת ליומיים מגיעים משלוחים של כ2,000 איש, והמחנה קיים כבר קרוב לשנה וחצי". את החשבון יכולתי לעשות בעצמי. כאן היו יהודים מפולין, מצ'כוסלובקיה, מצרפת, מהולנד. מרוסיה הסובייטית, עד כה, לא ראינו איש.

הוא היה אסיר ותיק. עבודתו למיין את חפצי הנרצחים. הוא ידע רבות. ממנו נודע לנו לאן נעלמו חברינו ואיך זה מתבצע. במילים פשוטות, כאילו היה מדבר על דברים רגילים, הוא סיפר, ואנו, החדשים שהגיעו, שכבר עברנו לא מעט עד כאן, שמענו ברעד את סיפורו המזעזע:

"מיד כשהפרידו אתכם ושלחו אתכם, לקחו את היתר לחצר השנייה – בדרך כלל לוקחים לשם את כולם. לא מפרידים איש. שם מצווים עליהם להניח את החבילות ולהתפשט, כי הולכים למקלחת. לנשים גוזזים את השיער, הכל נעשה בשקט ובזריזות. בכתונות בלבד, עם ילדים על הידיים, הולכות הנשים. אחריהן, במרחק מאה צעדים, הולכים הגברים עירומים לגמרי, כולם – מלווים במשמר חזק. שם נמצאת המקלחת, לא רחוק מהמקום שבו אתם רואים את העשן. שני מבנים עומדים שם – אחד לנשים וילדים, השני לגברים. איך זה מאורגן בפנים לא ראיתי בעצמי, אך אנשים שיודעים תיארו זאת. במבט ראשון הכל נראה כמו בבית מרחץ רגיל: ברזים למים חמים וקרים, קערות לרחיצה... איך שהאנשים נכנסים פנימה, הדלתות ננעלות מיד ומלמעלה מתחילים לרדת ערפילי עשן סמיכים. נשמעות צעקות נוראיות, אך הן לא נמשכות זמן רב, במהרה הן עוברות לנחירות, לחנק ולפרכוסים. אומרים שאמהות מכסות את ילדיהן הקטנים בגופן. אחראי המרחץ משגיח על התהליך דרך צוהר קטן בתקרה. בדקה החמש-עשרה הכל נגמר. הרצפות נפתחות והגופות המתות נשפכות לקרוניות שעומדות מוכנות למטה, במרתפי המרחץ. הקרוניות המלאות מתגלגלות במהירות החוצה... הכל מאורגן לפי המילה האחרונה של הטכניקה הגרמנית. הגופות מונחות בחוץ בסדר מסוים. שופכים עליהן נוזל ומציתים. שם הן בוערות... גם אנחנו נבער כך. אם לא מחר, אז בעוד שבוע, בעוד חודש..."

בלילה לא ישנו, כמה שהיינו עייפים.

"סאשה, מה יהיה?" – שאל אותי שלמה, שכני לדרגשים. לא יכולתי לענות לו דבר. הלב היה כבד מדי והעמדתי פני ישן. נליה עמדה לי מול העיניים, ילדה בת שנתיים וראש מתולתל, שנסעה איתנו בקרון. עכשיו ראיתי אותה באותו מרחץ נורא. נדמה היה לי שאני גם שם, נחנק יחד איתן.

עם המחשבות האלו נרדמתי. להבות הופיעו מולי, ידיים בתוך הלהבות, על הידיים, נליה הקטנה. לאחר מכן הלהבות הפכו לסוסים דוהרים, גרמנים על הסוסים רדפו אחרי מישהו, הם רדפו אחרי אלוצ'קה, אחרי בתי. הנה-הנה הם תופסים אותה... מכאב ומפחד, כנראה, התחלתי לצעוק מתוך שינה.

"סאשה, מה איתך? תתעורר!" – שמעתי את קולו של שלמה והתיישבתי על הדרגש.

מיד מהימים הראשונים שהגענו לסוביבור, התחלתי לרשום הערות, בהן רשמתי בקצרה ובכתב מסובך, את העובדות החשובות ביותר של חיי המחנה שלנו. רק שנה לאחר מכן פענחתי אותן והשלמתי מהזיכרון. ההערה הראשונה מתוארכת ל-24 בספטמבר 1943.

24 בספטמבר: אתמול הגענו למחנה והיום העירו אותנו מהדרגשים בשעה 5. כל אחד קיבל כוס מים ללא לחם. בשעה חמש וחצי ספרו אותנו, בשש יצאנו לעבודה. הטור הסתדר בשלשות, מקדימה הלכו היהודים הרוסים שהגיעו במשלוח של אתמול, אחריהם – הפולנים, הצ'כים, ההולנדים. האובר-שרפיהרר פרנץ נתן פקודה: "הרוסים צריכים לשיר שירים רוסיים".

"אנחנו לא יודעים אילו שירים מותר לשיר" – עניתי.

הקאפו (אחראי מטעם האסירים) העביר את דברי.

"שירו מה שאתם יודעים" – השיב פרנץ.

"סאשה, מה שרים?" – פנה אלי ציבולסקי, יהודי מדונבאס, גבוה, עם פנים עגולות.

"יסלי זאווטרה ויינה" (אם תפרוץ מלחמה מחר – שיר פטריוטי סובייטי).

"מה אתה מדבר, הם יהרגו אותנו".

"תשיר, אומרים לך, שירים אחרים אנחנו לא יודעים".

ציבולסקי התחיל לשיר "יסלי זאווטרה ויינה"...

מהצריף, שלידו עברה הקבוצה שלנו, רץ המשמר. במחנה הזה של סבל ומוות, השיר הסובייטי צלצל כרעם אביבי. אנחנו עצמנו הרגשנו רעננים ומעודדים, כאילו קיבלנו ברכה טובה, בשורה על גאולה וניצחון.

27 בספטמבר. עבדנו כמו בימים הקודמים, ב"נורד-לאגר" (המחנה הצפוני). בסביבות עשר בבוקר ניגש אלי קולימלי (אחד מחברי עוד מהמשלוח, בחור צעיר מבאקו): "סאשה, שמת לב, הגרמנים כולם הלכו, נשאר רק הקאפו, מה זה אומר? מה אתה חושב?"

"אני לא יודע", אני עונה, "אבל כל עוד הם לא כאן, צריך לבדוק את השטח. זה יועיל לנו. אתה תחקור באילו מקומות עומד המשמר ומתי הוא מתחלף". כאן מופיע אחד הפולנים ואומר בשקט: "הגיע משלוח חדש".

בלבי נקרע משהו. "איפה המקלחות?"

"שם, מאחורי הצריף ההוא. מאה מטרים משם, אתם רואים גדר תיל גבוהה, מוסוות בענפים, בפינות מגדלי שמירה, זה שם". עם האתים בידיים עמדנו והסתכלנו לצד ההוא. שום תנועה לא ניכרה. שקט. אך אנו הסתכלנו וחיכינו. לפתע נשמעה צעקה נוראה של אישה, של נשים רבות, בכי של ילדים, קריאות "אמא!"... "מא...". הצעקות צלצלו כמו בחלום ממנו אתה רוצה, ולא יכול להתעורר. מיד השתרבב בקולות האנשים קירקור פראי של אווזים מבוהלים, מאוחר יותר נודע לנו: שלוש מאות אווזים התפטמו שם בחצר. עד שהמקלחת הסתיימה, רדפו אחריהם, כדי שקירקורם יחריש את זעקות האנשים. הרגשתי משותק מפחד. זה לא היה הפחד מהמוות. לא. זה היה האימה והמודעות לאוזלת ידי. "חייבים להחליט על משהו", זו הייתה המסקנה מהפחד. ניגשו אלי שלמה לייטמן ובוריס ציבולסקי. שניהם נסערים וחיוורים. ציבולסקי אמר:

"סאשה, צריך לברוח מכאן, עד היער יש 200 מטר, הגרמנים עכשיו עסוקים, את המשמר ליד הגדר נחסל עם הגרזנים". עניתי: "אולי נצליח לברוח, אבל מה יהיה עם היתר? אותם יחסלו כאן מיד. אם ללכת, אז כולם בבת אחת, אף אחד מאיתנו לא צריך להישאר כאן. חלק ודאי ימותו בדרך, אך אלו שינצלו – ינקמו".

"אתה צודק", אמר ציבולסקי, "אך אסור לדחות יותר מדי. החורף מגיע. על השלג נשארים עקבות ובכלל בחורף יהיה קשה יותר לשרוד ביער".

"אם אתם סומכים עלי", אמרתי, "חכו, ואל תדברו על זה עם איש. יגיע הזמן, אגיד מה צריך לעשות".

עם רבים מהאנשים בסוביבור היינו בקשר עוד מזמן שהיינו יחד במחנה במינסק. הייתי מיודד במיוחד עם שלמה לייטמן, נגר רהיטים מוורשה, קומוניסט. בפולין ישב מספר שנים בכלא, לאחר אירועי 1939 עבר למינסק. לא גבוה, רזה, עם עיניים עמוקות ואף מחודד, ניחן באנרגיה פנימית רבה ובשכל חריף וגמיש. הוא ידע מצוין איך לגשת לאנשים, איך להשפיע עליהם במילותיו. האנשים סמכו עליו ונהגו להתייעץ איתו ברצון.

כבר תכננו בעבר לא פעם לברוח, למצוא דרך אל הפרטיזנים. אך עכשיו דובר על בריחה המונית. זו הייתה משימה אחראית שדרשה מחשבה והכנה זהירה.

אני חושב שמידע על מי אני ומאיפה הגעתי, ומה היה איתי עד כה, יהיה במקום:

נולדתי בקרמנצ'וג, בשנת 1909. משנת 1915 גרנו ברוסטוב על הדון. סיימתי בית ספר שבע-שנתי, ובנוסף – בית ספר למוזיקה. הייתי פקיד סובייטי ועבדתי הרבה בחוגים תיאטרליים ומוזיקליים. לפני המלחמה הייתי מנהל חוג ליצירה עצמית.

מיד ביום הראשון של המלחמה גויסתי כמפקד זוטר. בחזית, בספטמבר 1941, הוסמכתי כקצין אספקה מדרגה שנייה, עבדתי במטה הגדוד ובמטה הרגימנט. באוקטובר 1941 נפלתי בשבי, שם חליתי בטיפוס ושרדתי בנס. בשבויי המלחמה חולי הטיפוס נהגו הגרמנים לירות. הצלחתי להסתיר את מחלתי. במאי 1942 ניסיתי לברוח. באותו יום נתפסתי עם עוד ארבעה. נשלחנו ליחידת עונשין לבוריסוב ומשם – למינסק. למינסק הגענו בסתיו 1942. במהלך בדיקה רפואית, גילו הגרמנים שאני יהודי, וכלאו אותי יחד עם אחרים במה שנקרא "המרתף היהודי", שם ישבתי עשרה ימים. במרתף היה חשוך לחלוטין, כך שלא ידענו אם יום או לילה. בכל התקופה לא הוציאו אותנו אפילו פעם אחת. אוכל קיבלנו פעם ביומיים: מאה גרם לחם וכוס מים. ב-20 באוגוסט 1942 נשלחתי למחנה העבודה במינסק שברחוב שירוקיה, שם שהיתי עד ה-18 בספטמבר 1943. זהו בקצרה על חיי עד סוביבור.

הגעתנו, הגעת שבויי מלחמה סובייטים, עשתה רושם גדול במחנה. ידעו שאיפשהו מתנהל קרב עם האויב והנה הגיעו אנשים שמביאים איתם ניסיון צבאי. הביטו בנו בסקרנות ובתקווה, הקשיבו לדברינו. הבינו שבינינו צריכים להימצא אנשים שייטלו יוזמה, וחיכו שהם יופיעו.

מהשיחות עם האסירים הוותיקים ומהתצפיות שלי, כבר הייתה לי תפיסה כללית לגבי הארגון הפנימי של המחנה. המקום שבו היו צריפי המגורים שלנו נקרא מחנה מס' 1. שם היו גם בתי המלאכה של החייטים והסנדלרים, הנגרייה, הנפחייה, המטבח. גבוה יותר שכן מחנה מס' 2, שם מיינו את חפצי הנרצחים, והיו שם מחסנים. גבוה יותר, מרוחק ומבודד בצד, היה מחנה מס' 3 עם תאי הגזים. בגובה, בפינה ממש, היה ה"נורד-לאגר". מאוחר יותר נודע לי היכן נמצא מחסן הנשק, היכן מגורי המשמר, היכן המוסך, היכן חונים הקצינים ובכלל, כל מה שנחוץ לדעת. מלבד הגדר הגדולה שהקיפה את כל שטח המחנה, כל האזורים והמעברים היו מגודרים בתיל דוקרני.

בימים הספורים שהיינו כאן, כבר קיבלנו מושג ברור מהו המחנה הזה. אני בעיקר העניינתי כיצד אפשר להינצל מכאן. ב-28 בספטמבר, בזמן ארוחת הצהריים, ניגש לשלמה היהודי שביום הגעתנו סיפר לנו ראשון על המחנה.

"שלום עליכם, איך העבודה?"

"ככה, לאט לאט, כמו שעון. מסובבים אותו – והוא הולך, הנה כבר השריקה הראשונה, זמן להתכונן".

"חכה, אני צריך לשוחח עם חברך".

"עם מי?"

"עם זה שלא מבין יידיש. תבוא איתו בערב לצריף הנשים".

"בחור נחמד, למה שלא יבלה עם הנשים שלנו?"

נשמעה השריקה השנייה וכל אחד הלך למקומו. בזמן העבודה לחש לי שלמה שאבקש מיד אחריו אישור לצאת לשירותים. כך עשיתי. שם הוא העביר לי את השיחה שהייתה לו עם היהודי מהמחנה השני. "הבחורות רוצות להכיר אותך" – אמר שלמה.

"ילכו לעזאזל".

"ואני חושב שזה חשוב. הוא לא בא סתם לדבר על זה".

"מי הוא?"

"אומרים שהוא חייט, שמו ברוך".

"טוב, נלך יחד".

בערב הלכנו לצריף הנשים. 150 נשים ובחורות יהודיות ממדינות שונות היו בצריף. מיד כשנכנסנו, הקיפו אותנו. התחילו להישאל שאלות על ברית המועצות, על החזית, מה אנחנו חושבים – מתי תיגמר המלחמה, מי ינצח? סיפרנו את כל מה שידענו, איך הצבא האדום גירש את הגרמנים ממוסקבה, איך הוא התחשבן איתם אחרי סטלינגרד, איזה מכה נוראה נתן להם מאחורי קורסק. סיפרנו שהצבא האדום כבר ליד הדנייפר ומתקדם ללא הפסקה.

"אומרים שברוסיה יש פרטיזנים. הם עושים לגרמנים צרות גדולות. זה נכון?" – שאלה מישהי.

"זה נכון. ממינסק, למשל, הגרמנים לא נהגו לצאת בפחות מעשר מכוניות, חמושות במקלעים ורימונים. מאחורי מינסק התרחשו כל לילה מעשי חבלה ברכבות". כולם הקשיבו בנשימה עצורה. למי שלא הבינה רוסית, שלמה תרגם ליידיש. אחרים תרגמו לגרמנית ולהולנדית. "תגיד", נשמע מפינה קול רועד, "אם יש כל כך הרבה פרטיזנים, למה שלא יתקפו את המחנה שלנו?".

"לפרטיזנים יש את המשימות שלהם, את העבודה שלנו איש לא יעשה במקומנו". ברוך לא בא. כבר הגיע הזמן ללכת, נפרדנו והלכנו.

ב-29 בספטמבר ב-6 בבוקר, העמידו את כל 600 הגברים והנשים במחנה, והובילו לקו הרכבת הפנימי. שם עמדו שמונה פלטפורמות גדולות, עמוסות בלבנים. הפקודה: לפרוק את הלבנים. כל אחד לוקח שש-שמונה יחידות, נושא אותן בריצה למרחק 200 מטר, מניח במקום המיועד ורץ מיד חזרה. ליד כל פלטפורמה, וגם בדרך, עמדו גרמנים שניהלו את העבודה. על הטעות הקטנה ביותר, הצליפו בשוטים. הכל נעשה בריצה, נוצרה דחיפות: בכל פלטפורמה משרתים 70 עד 75 איש. אחד דורך על רגלי השני. בקושי מספיקים לתפוס את הלבנים שזורקים אליך, ואם נופלת לבנה, חוטפים 25 הצלפות, אם מתעכבים לרגע, חוטפים הצלפות. באוויר נשמעה ללא הפסקה שריקת השוטים. כל אחד מתנשף ומכוסה בזיעה. העיניים טרוטות, רצים עם הלבנים.

בתוך חמישים דקות נפרקו 8 הפלטפורמות. העמידו אותנו בטור ושילחו אותנו. הגרמנים הזדרזו, מאחורי הגדר חיכתה רכבת עם קורבנות חדשים.

שמונים מאיתנו הובלו ל"נורד-לאגר", שם חילקו אותנו לשתי קבוצות. ארבעים איש חטבו עצים. היתר, ביניהם, אני ושלמה, עבדנו בצריפים. לא עבר זמן רב ונכנס אחד מבחוץ:

"סאשה, אנחנו בורחים – וממש בקרוב".

"איך? מי אמר?"

"התייעצנו. במשמר נשארו בסך הכל חמישה אנשים. נתקוף אותם ונפרוץ ליער". צעד קל דעת כזה יכול היה להביא רק נזק. ניסיתי לשכנע את הבחור למה לא צריך לעשות זאת. "קל לומר. אנשי המשמר הרי לא עומדים בקבוצה אחת. את אחד תחסלו, השני יירה בכם, ועם מה תחתכו את התיל? ואיך תעברו את שדה המוקשים? מספיק שתתעכבו לכמה דקות, שהגרמנים ינקטו באמצעים שלהם. אולי מישהו מכם יצליח לפרוץ, אך מה יהיה עם אלו שעובדים בצריפים? הם לא יודעים מכלום, אך אין ספק שיירו בהם. אתם אומרים עכשיו שקל לברוח. אני לא יודע אם זה אכן כל כך קל. אך אני סבור שעל ידי הכנה, גם אם בתנאים קשים יותר, אפשר להצליח יותר מאשר ללא מחשבה בתנאים קלים.... אתם יכולים לעשות מה שאתם רוצים. לא אפריע לכם, אך איתכם לא אלך". נראה שמילותיי פעלו, כולם חזרו לעבודה.

בערב פגשתי את ברוך. אמר שדברי בצריף הנשים "את העבודה שלנו איש לא יעשה במקומנו", עשו רושם גדול. כולם הבינו היטב את כוונתי, אך בצד עמד אחד, גבוה, רזה, עינו האחת תמיד מצומצמת. אולי שמת לב, זהו הקאפו בז'צקי, טיפוס שצריך להיזהר ממנו.

"אין לי סיבה להיזהר" – עניתי. "אני לא מתכנן לעשות שום דבר חוץ ממה שמצווים".

"אני מבין, כך אתה צריך לענות לי. אך חייבים בכל זאת לתאם", אמר ברוך. "פרנץ רמז לאחרונה שיש הוראה מהיטלר להשאיר מהיהודים אחוז מסוים, ואנחנו, פועלי המחנה, באחוז הזה. תאר לעצמך: יש בינינו טיפשים שמאמינים לזה. אני, לעומת זאת, לא אשב בחיבוק ידיים. האם חשבתם מה יהיה עם השאר כשתברחו? הגרמנים לא ירשו שסוד מחנה המוות יתגלה. כשיראו שיש דרך לברוח, יחסלו את כולנו מיד. זה ברור".

"תגיד לי" – שאלתי אותו – "אתה כבר הרבה זמן במחנה?"

"קרוב לשנה".

"אני מאמין בזה שהם יהרגו אותנו בדיוק כמוך. למה אתה חושב שאני מתכנן לברוח?"

"אל תלך פתאום", תפס אותי ברוך בשרוול, "חכה עוד רגע. אני מתפלא למה עד כה לא נמלטנו, אני רוצה להגיד לך שחשבנו על זה לא פעם, אך לא ידענו איך לעשות זאת. אתם אנשי צבא סובייטי. קחו את זה על עצמכם, תגידו מה לעשות ואנחנו נלך אחריכם. אני מבין שאתם מפחדים ממני, ינכן מכירים אותנו, אך אין ברירה, חייבים לתאם. בשם קבוצה אני בא להגיד לכם: אנחנו סומכים עליכם, תעשו".

לרגע הבטתי בו. עמד מולי – לא גבוה, חסון, עם פנים חכמות, ישרות ורציניות. הוא מצא חן בעיניי.

"אני מודה לכם שהזהרתם אותי מבז'צקי", אמרתי. "אתם כבר הרבה זמן במחנה. אולי אתם יודעים איך ממוקש השטח מעבר לגדר? כבאיזו צפיפות, ואיזה סדר?"

התברר שאסירי המחנה עזרו לחפור את הבורות, וברוך יכול היה לתת מידע חשוב על המיקוש. סיכמנו לשמור על קשר דרך שלמה. לאחר מכן הלכתי לנשים.

על הדרגשים התחתונים ישבו דיירי הצריף עם ה"מזרחיים" (כך קראו במחנה לאנשינו הסובייטים), אנשים רעבים, מותשים מעבודה קשה, מוכים בשוטים, נידונים למוות. אך היה מספיק רגע של מנוחה, דקת שקט, כדי שיתעודדו. במיוחד כאן, בחברת הנשים, כל אחד התיישר. עיניים נצצו, צחוק נשמע, בכל מקום היו שיחות ערות. על מה לא דיברו כאן? על המלחמה וסיכוייה, על מדינות וערים, על מדע וטכניקה, על תיאטרון, מוזיקה וספרות, על הסתירות של הטבע האנושי ועל עתיד האנושות.

כאן שרו ובכו, כאן התנשקו. כאן פעלו רגשות אהבה וקנאה, כל מה שבלב אנושי חי ובוער.

אתמול הבחנתי בצריף בבחורה צעירה עם שיער ערמוני קצר. בכל הווייתה היה משהו מעורר אמון. היא הייתה הולנדית. לא היה ברור איך נבין זה את זה, אך עלה בדעתי שזה טוב בתור התחלה. הלכתי עם שלמה ישר אליה. הכרנו. דיברתי רוסית, היא דיברה גרמנית, שלמה דיבר יידיש. בעזרתו התנהלה השיחה. זה הביא לעיתים קרובות לבלבול קומי, ואנחנו, וגם אלו שסביבנו, צחקנו לא מעט.

מאז נפגשנו בכל ערב. ליוקה קראו לבחורה, לאט לאט למדנו להבין זו את זה. ממילה אחת תפסה מה ברצוני לומר. היא כבר עברה הרבה, למרות שהייתה צעירה מאוד.

עברו כמה ימים קשים, שבמהלכם הגיעו שני משלוחים חדשים עם קורבנות. שוב קירקרו האווזים. באחד הערבים ההם ישבנו עם ליוקה בחוץ על קרשים, היא עישנה הרבה. שאלתי אותה:

"ליוקה, בת כמה את?"

"שמונה-עשרה".

"ואני בן שלושים וחמש, יכולת להיות בתי. את צריכה להקשיב לי".

"בבקשה, אני מוכנה".

"הפסיקי לעשן, זה לא נעים לי".

"אני לא יכולה להפסיק. עצבים - יודע מה זה אומר?"

"עצבים - ברוסית גם אומרים עצבים. אבל לא העצבים אשמים, אלא ההרגל הרע".

"אל תגיד את זה. אתה יודע, סאשה, איפה אני עובדת? בחצר אצל הארנבים. החצר מוקפת גדר עץ, דרך הסדקים רואים איך מובילים אותם עירומים לשם, למחנה השלישי. נשים, ילדים, גברים. אני מסתכלת, אני רועדת כמו בקדחת ואני לא יכולה להוריד את המבט. אחרים שואלים לפעמים סתם כך: 'לאן מובילים אותנו?'... כאילו הם יודעים שמישהו שומע ויכול לענות להם, ואני רועדת ושותקת. לצעוק, להגיד שמובילים אותם למוות? האם אעזור להם בזה? להיפך, כך הם הולכים לפחות בלי דמעות ובלי צעקות, לא משפילים את עצמם בפני הרוצחים. אך זה כל כך נורא סאשה, כל כך נורא..."

באותו ערב סיפרה לי ליוקה: היא לא הולנדית, היא יהודייה מגרמניה, הם גרו בהמבורג. אביה היה קומוניסט. כשעלה היטלר לשלטון, רצו לעצור אותו, אך הוא התחבא. את האם היכו, דרשו שתגיד איפה נמצא הבעל. על ליוקה איימו שיכו גם אותה אם לא תספר איפה מתחבא אביה. היא בכתה, אך ידעה היטב שעל האב ועל אלו שנהגו לבוא אליו, אסור לדבר. לאחר מכן הם ברחו להולנד, היה להם מקלט רדיו, בערב נהגו להתאסף אצל האב אנשים ולהקשיב למוסקבה. לאחר מכן פלשו הגרמנים להולנד והאב ברח שוב, אותה, את האם ושני אחים שלחו לסוביבור. את שני האחים הרגו, והיא והאם עובדות.

"סאשה תגיד, כאן נסיים את חיינו?..."

ב-7 באוקטובר שיחקנו אני וברוך שחמט. מסרתי לו באמצעות שלמה שאני רוצה לראות אותו. תוך כדי משחק שוחחנו. אותי עניינה ההתארגנות של השמירה. ברוך מסר לי על כך ידיעות מפורטות למדי. בהמשך שאלתי אותו האם יש בבתי המלאכה של החייטים, הסנדלרים, הנגרים, אלה שבמחנה השני, אנשים שניתן לסמוך עליהם.

"אתה רק תגיד: מה, מתי ואיפה זה ייעשה" – הייתה תשובתו של ברוך.

"מה שאני עומד לשתף אותך בו כעת", אמרתי, "הוא חלופה למקרה הגרוע ביותר. יש לי עוד תוכנית אחרת, אך עליה לא נדבר כעת. בית המלאכה של הנגרים נמצא במרחק של 5 מטרים מגדר התיל. 4 מטרים תופסות שלוש שורות התיל. 15 מטרים – שדה המוקשים.יש 4 מטרים שנמשכים מעבר לשדה המוקשים. 7 מטרים מבפנים, בתוך בית המלאכה של הנגרים ועד לתנור. סך הכל מרחק של 35 מטרים. יש לחפור מנהרה, וצריך להתחיל אותה מהתנור. לחפור לא נמוך יותר ולא גבוה יותר מ-80 סנטימטרים. גבוה יותר, בעומק של 30 סנטימטרים, מונחים המוקשים. נמוך יותר ניתקל במים. אם נחפור בריבוע של 75X75 נצטרך לפנות כ-20 קוב אדמה. את האדמה הנחפרת נחביא ככל שניתן מתחת לרצפת בית המלאכה של הנגרים. תוך כדי העבודה נחפש מקומות נוספים לאן לפנות את האדמה. נחפור בלילה. נמנה מבינינו מומחה שישגיח שהמנהרה לא תסטה הצידה, וגם לא תעלה או תרד יותר מדי. חפירת 20 קוב בתנאים שלנו תארך כ-12 עד 15 ימים.

מהם החסרונות של התוכנית הזו? שש מאות אנשים שיצטרכו לעבור זה אחרי זה, לזחול על ארבע לאורך 35 מטרים. לזה, אני חושש, לא יספיק הזמן מ-11 בלילה עד לפנות בוקר. הרי לא מדובר רק בזחילה לאורך 35 המטרים, אלא גם יש להתרחק אחר כך ככל האפשר מבלי להתגלות. חוץ מזה, איננו יכולים להיות בטוחים שבמהלך הלילה לא יתעוררו מריבות, יהיו שירצו להיות מהראשונים. אחרים, יקימו מהומה משום שהם דווקא מאמינים להבטחתו של היטלר להשאירם בחיים, ואלה יפחדו להסתכן. לכן אני מבקש מכם: שקלו את הדבר, והתייעצו עם אנשים אחרים.

"טוב. ומהי התוכנית השנייה?"

"עדיין צריך לחשוב עליה לעומק. מדובר על תקיפה של קבוצת הקצינים הגרמנים המנהלת את המחנה. בינתיים אני מבקש מכם להשיג כ-70 סכינים חדות או תערים, אחלק אותם לחבר'ה החזקים ביותר; אם ניכשל, שיהיה לנו לפחות נשק כלשהו בידינו. וגם, נחוץ שיסדרו אותי ואת שלמה לעבוד בנגריה. משם נוכל לראות כל מה שצריך".

"טוב. הכל ייעשה ככל שניתן. אני צריך להגיד לך עוד משהו. בקבוצה שלנו נכלל מוניה מקבוצת העבודה של החבר'ה הצעירים שעובדים ליד הצריפים. הקאפו שלהם, גניק, פנה בבקשה שיצרפו אותו. הוא רוצה לברוח יחד עם כולם. מוניה, כמובן, ענה שאינו יודע דבר. אבל בעצמו סבור מוניה שאפשר לשתף את הקאפו, למרות שבז'צקי הוא 'כלב עם אוזניים' (מלשין)".

"מה ענית למוניה?"

"שאיני יכול להחליט בעצמי".

"כמובן, לו הקאפו איתנו זה בהחלט יועיל. הגרמנים בוטחים בהם ומאפשרים להם להסתובב בחופשיות ברחבי המחנה. אך מי יודע, אולי כוונתם לבגוד בנו?"

שלמה אמר: "לגבי הקאפו ניתן לך תשובה. בינתיים בבקשה להתפזר".

ב-8 באוקטובר הגיע שוב משלוח אנשים. בבוקר הוציא יאנק, האחראי על בית המלאכה של הנגרים, שלושה אנשים מהטור שיצטרפו אליו לעבודה. בין השלושה היינו שלמה ואני. בערב מסר ברוך לשלמה 40 סכינים גדולות ומושחזות היטב.

ב-9 באוקטובר בבוקר קיבל גרישה 25 מלקות על כך שחטב עצים כשהוא יושב. זה היה בכלל יום רע. עד הצהריים ספגו מלקות כ-30 איש. בערב הגיע קלימאלי בריצה, כשהוא נסער כולו: "אתה ישן, ויש כאן שמונה אנשים שמתכוננים לברוח עוד היום! הזמינו גם אותי להצטרף. אתה צריך לפעול מיד".

"יצאת מדעתך? של מי היוזמה הזו?"

"של גרישה. הוא בצריף הנשים".

"אגש לשם מיד".

בצריף מצאתי אנשים רבים. ניגשתי ללוקה ונטלתי אותה בזרועה, ביקשתי שנצא ונשב מעט בחצר. אך לצאת לא היה דבר פשוט כל כך. הקיפו אותי והמטירו שאלות: מה קורה? מה יהיה? "אני יודע בדיוק כמוכם", עניתי להם. ולגרישה אמרתי: " בוא לחצר. ליוקה רוצה לדבר איתך".

כשהתיישבנו, לוקה ואני, הגיע גרישה.

"ליוקה, קראת לי?, את רוצה להגיד לי משהו?"

הביטה בו בתמיהה. התערבתי מיד ואמרתי: "לא, לא היא, אני צריך לדבר איתך. קלימאלי אומר שאתם מתכוננים לברוח היום".

"בוא איתנו".

"מה אתם מתכננים לעשות זאת?"

:פשוט מאוד. ליד המחראות התאורה חלשה. נחתוך את הגדר, נזחל דרכה, נוריד את השומר ונסתלק".

"באמת פשוט מאוד.... אבל בוא נשים עצמנו כבר בצד השני. חשבת על אלה שיישארו כאן? ברגע שתברחו, יחסלו הגרמנים את כל השאר".

"מי אשם להם? למה הם יושבים ולא עושים כלום?"

"ואתה? הצעת להם תוכנית כלשהי?"

"אני במחנה זמן לא רב. למה חיכו עד עכשיו?"

"שאומר לך זאת, גרישה", אמרתי לו, "עזוב את זה. יש אנשים שעוסקים בעניין הזה. אל תפריע".

"מי עוסק בזה, אולי אתה?", שאל בלעג, "אתה יכול... כפי ש... איפה אתה עוסק בזה, ממש כאן? איתה על הדרגש...?"

השתדלתי להישאר רגוע. "בוא, עזוב את הטון הזה. אם תרצה, אוכל לצרף אותך לרשימת המובילים. תקבל משימה. מעבר לכך אינני יכול לומר דבר בינתיים".

"לא אחכה עוד. אנחנו מסתלקים היום".

"אם כך", עניתי לו, "אדבר איתך באופן אחר. אילו איש לא היה פועל ודבר לא היה נעשה, הייתי יכול להצדיק אותך. אבל ההכנות כמעט הושלמו, וזו שאלה של ימים בודדים. אנו מתכוונים להוציא את כולם. אתה רוצה להרוס את התוכנית שלנו עם קבוצתך הקטנה? תירק על כולם? למה?... כי נדמה לך שתצליחו לברוח? לא. זה לא ילך. אני מזהיר אותך. אציב אנשים בכל מקום, ואם יהיה צורך..."

"מה תעשה, תהרוג אותי?"

"אם נצטרך..."

"אין לי מה לדבר איתך", אמר גרישה. הסתובב והלך.

ביקשתי מליוקה להמתין וחזרתי לצריף, סיפרתי לשלמה בקצרה את שארע, והוריתי להציב ליד המחראות משגיח על הנעשה ליד גדר התיל. אם קורה משהו, שיודיע לי מיד. חזרתי לליוקה.

"סאשה, על מה דיברת עם גרישה?"

"שטויות".

"לא נכון. רבתם בלהט. והשיחות עם האנשים כשאתה יושב איתי. אתה חושב שאיני מבינה? אני מבינה. אתה צריך אותי רק כהסוואה. כן, כן, זה ברור".

"נו טוב, נניח שכך, אבל הרי את בתו של קומוניסט. ואמרת שאת מוכנה לחתוך את הגרמנים לחתיכות".

"כן, אבל אני פוחדת, סאשה, אם תיכשלו הם יגרשו את כולנו לשם, למחנה השלישי. אח... לו אפשר היה לצאת מכאן? אבל זה בלתי אפשר, בלתי אפשרי..."

היא רעדה, וחזרה שוב ושוב: "למה זה מגיע לנו? למה לא נותנים לנו לחיות? למה?..."

"ליוקה", ביקשתי ממנה, "הבטיחי לי שלא תפלטי אף לא מילה ממה שדיברנו".

"כשעוד הייתי ילדה", אמרה במרירות, "בת שמונה, המשטרה עינתה אותי כדי שאגלה היכן אבא מסתתר. ואני שתקתי. ועכשיו... אה, אתה סאשקה...", ועם דמעות בעיניה רצה ליוקה אל הצריף.

*

בערב הזמינו אותי ואת שלמה לנפחייה כדי לשמוע נגינת פטיפון. היו שם כמה מאנשי המחנה, וביניהם הקאפו בז'צקי. את הפטיפון הביאו למסגריה לתיקון. בין החפצים במחנה השני מצא מישהו כמה תקליטים סובייטיים. כעת האזנו להם. אילו היו תופסים אותנו עם התקליטים האלה, היו ממיתים אותנו. ככה התנהלו החיים במחנה, על סף מוות. הנפח ריימן טיגן לביבות מקמח ובזק עליהן סוכר.

"מניין אתם לוקחים סוכר וקמח?", שאל שלמה.

"הכל מהמחנה השני. בין החפצים אפשר למצוא בדרך כלל גם מצרכי מזון, ואנחנו לוקחים קצת לעצמנו".

בז'צקי פינה לי מקום כדי שאשב לצידו.

"אִכלו", קירב את צלחת הלביבות אליי ואל שלמה.

"תודה, אני לא יכול לאכול", ענה שלמה.

"וממה, לדעתכם, מכינים את ארוחת הצהריים שאנו מקבלים? ממוצרים אלה. אינם מספקים לנו מוצרים אחרים".

"ארוחה הצהריים היא דבר אחר. ואולי אתה צודק, אך איננו מורגלים בכך, ולכן זה מרגיש לנו לא נוח. סליחה".

כדי לשים קץ לשיחה לא נעימה זו, סיפרתי על תקליטים שונים שיצא לי להקשיב להם. בז'צקי ניסה שוב ושוב לדבר על משהו אחר, אך השיחה לא קלחה. הוא סימן למסגר שיקח את הפטיפון למסגריה שהיתה בסמוך. ריימן לקח את הפטיפון וכולם קמו.

"סאשה, בוא", אמר שלמה.

"הוא יבוא תיכף", ענה בז'צקי.

הבחנתי במישהו עומד ליד חלון המסגריה ומביט ללא הרף החוצה, אל החצר. הקאפו בודאי מפחד, חשבתי לעצמי.

"אני רוצה לשוחח איתך ", פתח בז'צקי. "אתה בטח מנחש על מה".

"למה אתה חושב כך?"

"ולמה אתה כל כך פוחד שמה אני מתכוון ל...?"

"לצערי", אמרתי, "קשה לנו להבין זה את זה, אינני דובר לא יידיש ולא פולנית".

"אבל עם ליוקה בכל זאת אתה מצליח... נראה שמכשול זה בטל. אני מבין רוסית. לא מדבר היטב, אבל אם תרצה, תבין אותי".

"למה שלא ארצה? מה עקיצות אלה?"

"אני מבקש, אל תקטע את דבריי. הקשב ואחר כך תענה. לאחרונה משהו קורה במחנה. האנשים חסרי מנוחה".

"יש סיבות רבות לחוסר המנוחה".

"כן, אבל עד להגעתך זה לא ניכר במידה כזאת. זה ברור, אתם מכינים משהו. אני אגיד לך זאת בפשטות: אתם מכינים בריחה".

"להאשים זה קל. אילו הוכחות יש לך?"

"אתה מתנהל בזהירות רבה. נמנע מחברותא. לא מנהל שיחות ארוכות. מעביר ערבים עם ליוקה והיא אכן הסוואה מצויינת. לפני מספר ימים השמעת דבר בצריף: "אף אחד לא יעשה את העבודה במקומנו". אתה בוודאי זוכר. כולם חזרו על זה אחר כך, ופירשו זאת. לו רציתי, יכול הייתי להרוג אותך רק בגלל דברים אלה. והנה, לא עשיתי זאת. אתה חושב אותי לאדם שפל ביותר, ואיני רוצה להצטדק כעת. אינך צריך לספר לי דבר. אני יודע הכל. אמנם אתה לא מדבר, אך אחרים מדברים. הקטנטן ההוא, שלמה נדמה לי שמו. בחור חכם. אתם ישנים זה לצד זה, ויכולים להתייעץ בכל. אני מבין, אך אינני מלשין עליך, כפי שאתה רואה, ואינני מתכוון להלשין".

"המשך. אני מקשיב", אמרתי כשבז'צקי השתתק לרגע.

"סאשה", הוסיף בז'צקי, "אני מציע לך, שתף אותי בפעולה זו. יחד נבצע ביתר קלות ובתושייה. לנו, הקאפו, אפשרות להסתובב בזמן העבודות בחופשיות בכל המחנות, למעט מחנה 3, ויכולים לדבר עם מי שצריך מבלי לעורר חשד. תחשוב כמה מועילים אנו יכולים להיות. ודאי תשאל: למה אני מציע זאת? פשוט מאוד: אינני מאמין לגרמני. פרנץ מבטיח לנו הטבות שונות, ויש לנו פריבילגיות, אך כשיגיע זמן חיסול המחנה – נעמוד איתכם באותה שורה, וגם אותנו יחסלו. זה ברור.

" טוב שאתה מבין זאת", אמרתי, "אך למה אתה פונה אליי?"

"אתה הרי מנהיג את העניין. אתה רואה שאני יודע זאת. למה לבזבז זמן על דיבורים מיותרים? אנו רוצים לעזור לך, ללכת איתך".

"מי זה "אנו"?"

"אני והקאפו גניק".

"ושמידט?"

"הוא עלול להלשין".

לא פעם התבוננתי בבז'צקי. ז'קט פתוח, הכובע נטוי לצד, עינו פקוחה-למחצה, מתהלך במחנה כבעל הבית, ושוט בידו, תמיד. מרשה לעצמו להצליף באנשים. אם מי מהבחורות מוצאת חן בעיניו, יציק לה וימרר את חייה עד שתיעתר לו. ועם זאת, שילשין על מישהו בפני הגרמנים – זאת לא שמעו.

"היית מסוגל להרוג גרמני?", שאלתי פתאום

בז'צקי לא ענה מיד. "אם זה נחוץ, לטובת העניין"

"וסתם כך, ללא שום צורך, בדיוק כפי שהם הורגים מאות אלפי אחים ואחיות שלנו, היית מסוגל?"

הוא שתק לרגע.

"קשה לומר, לא חשבתי על כך".

"נו, זה הזמן לישון. לילה טוב", שמתי קץ לשיחה והלכתי.

היה ברור שהקאפו יכולים להביא תועלת. אך האם אפשר לבטוח בהם? בז'צקי הרהר כששאלתי אותו אם הוא מסוגל להרוג גרמני. בוגד היה עונה שהוא מוכן לכל. מצד שני, השטן אולי יודע מה הוא זומם, קשה להכיר נשמה כזו.

באותו לילה נרדמנו, אני ושלמה, מאוחר. היה לנו על מה לדבר.

*

11 באוקטובר. בבוקר שמענו לפתע צעקות נוראות ומיד לאחר מכן ירי תת-מקלעים. ניתנה פקודה לא לצאת מבתי המלאכה. את שערי המחנה הראשון סגרו. השמירה תוגברה. הצעקות והירי הלכו וגברו.

"מה קרה?", שאל שלמה

"נדמה לי שיורים במחנה הצפוני. אולי החבר'ה לא התאפקו וברחו?"

"לא, זה לא שם, יורים קרוב יותר, איפשהו במחנה השני. אני שומע קולות נשים. כנראה הגיע משלוח. אבל מה פשר הירי?"

זמן מה עבר עד שהשתרר שקט.

רק בסביבות השעה 5 לפנות ערב נודע לנו מה קרה: הגיע משלוח. כשהאנשים כבר הופשטו מבגדיהם, הם הבינו, ככל הנראה, לאן מובילים אותם, ובבהלה החלו לרוץ בעודם עירומים. אך לאן אפשר לרוץ כאן? הם כבר בתוך המחנה, מגודר מכל עבריו. הם רצו עד לגדר, ושם קיבלו את פניהם מטחי אש מתת-מקלעים ורובים. רבים נפלו, היתר נתפסו והובלו לתאי הגזים.

להבות ריצדו עד שעת ערב מאוחרת. בסערה עלתה האש לשמיים האפלים והטילה הבזקי אור נוראים על המחנה כולו והרחק סביב. אילמים מאימה הבטנו בלהבות בהן נשרפו גופותיהם של אחינו ואחיותינו המעונים.

12 באוקטובר.

לעולם יישאר יום זה בזיכרוני. שמונה עשר גברים מאנשי המחנה שלנו שכבו חולים כבר מספר יממות. בבוקר נכנסה לצריף קבוצת גרמנים ובראשה פרנץ. הוא פקד על החולים לקום מיד. היה ברור: מובילים אותם למוות.

ביניהם היה בחור צעיר מהולנד. בקושי עמד על רגליו. אשתו, שנודע לה שלוקחים את בעלה, רצה בעקבות הטור.

"רוצחים!", התנפלה על הגרמנים בצעקות, "אני יודעת לאן אתם מובילים את בעלי. קחו אותי איתו. אני לא רוצה.... אתם שומעים, אני לא רוצה לחיות בלעדיו. רוצחים! רשעים!"

היא תפסה את בעלה בידו, וכשהיא תומכת בו, צעדה עם הטור אל המוות.

בשעת צהריים סיכמנו עם שלמה, שבשעה 9 בערב נכנס ישיבה עם קבוצה מצומצמת של אנשים. ההתייעצות התקיימה בנגריה. היינו ברוך, שלמה, ראש צוות הנגרים, יאנֶק, ראש החייטים יוזף, הסנדלר יאקוב, מוניֶה, אני ועוד שניים.

בחצר וליד שער המחנה הראשון הוצבו אנשים שהשגיחו על התנועה, והיו צריכים להודיע לנו אם נדרש שנתפזר. תחילה סיפרתי על שיחתי עם בז'צקי ושאלתי את החברים לדעתם: אם ניתן לצרף אותו לקבוצה. הדעה הכללית הייתה שאפשר וצריך לעשות זאת.

מוניֶה הלך וחזר כעבור זמן קצר עם בז'צקי.

"בז'צקי", אמרתי, "החלטנו לצרף אתכם. אני חושב שאתם מבינים איזו אחריות נטלתם על עצמכם בזה שהצטרפתם. אם נכשל, תהיו מהראשונים להרג".

"אני מבין", השיב בז'צקי. "אתה יכול להיות שקט".

"ובכן, חברים, התוכנית היא כזו: ראשית הכל עלינו לחסל את קבוצת הקצינים, זו שמנהלת את המחנה. כמובן, בזה אחר זה, ללא הרעש הקטן ביותר, אך בתוך זמן קצר. אני מעריך שבתוך שעה אחת, לא יותר. בפחות מזה לא נספיק לבצע את המשימה, ולמשוך זמן מעבר לזה יהיה מסוכן. הם עלולים להבחין שמישהו חסר ולהקים מהומה".

"את המשימה הזו יבצעו אנשים נבחרים מבין שבויי המלחמה הסובייטים. אני מכיר אותם ויודע שניתן לסמוך עליהם. ברור שלמשימה זו דרושים אנשים נועזים ונחושים שידם יציבה. רגע של היסוס, כישלון של אחד – והכל יכול להיכשל".

"אחר הצהריים, בשלוש וחצי, יוביל בז'צקי למחנה השני, בתירוץ כלשהו, שלושה אנשים עליהם אצביע. השלושה יחסלו את ארבעת ההיטלראים שעובדים שם.

ברוך צריך לדאוג שהקצינים ייכנסו בזה אחר זה למקום שבו יתאפשר לבצע את החיסול. עליו גם לדאוג שמרגע שנתחיל בחיסול, לא יצא אף אחד מהמחנה. מי שינסה להקים מהומה, יש להשתיק אותו מיד, או לחסל אותו. עד השעה ארבע צריכה הפעולה במחנה השני להסתיים.

בשעה ארבע יחתכו אנשים שנבחר את קווי הטלפון שעוברים דרך המחנה השני אל משמר העתודה. יש לחתוך בשני הקצוות ולהסתיר, כדי שלא ניתן יהיה לשקם את הקשר.

אז יתחיל שלב החיסול במחנה שלנו. הקצינים יזומנו בזה אחר זה לבתי המלאכה. בכל בית מלאכה יעמדו מוכנים שני אנשים לביצוע החיסול. עד ארבע וחצי הכל צריך להיות גמור.

בארבע וחצי יעמידו בז'צקי וגניק את כל האסירים בשורה, כביכול להוציאם לעבודה, והטור ינוע ליציאה. בשורות הראשונות ילכו ה"מזרחניקים" שלנו (שבויי המלחמה הסובייטים). הראשונים יסתערו על מחסן הנשק. היתר ימשיכו ללכת, ויחפו על ההתקפה. אלו שתפסו נשק ירדפו וישיגו את הטור, יקדימו אותו, יורידו את אנשי המשמר בשער, ויסתערו על בניין המשמר.

ייתכן שהמשמר יבחין בכך מוקדם יותר משאנחנו חושבים, יחסום לנו את הדרך לשער ויפתח באש משני המקלעים ששם. יהיה טוב אם נצליח לתפוס נשק, אז ניכנס לקרב. אך אם לא נצליח, עלינו לחשוב על מוצא אחר.

לא רחוק מהנגריה, כמעט בצמוד לגדר התיל, עומד בית הקצינים. יש להניח שגם אם השטח סביבו ממוקש, אלה מוקשי איתות שאינם מסוכנים. מאחורי בית הקצינים, יש לחתוך את הגדר. הראשונים יזרקו לפניהם אבנים שיפוצצו מוקשים, והדרך תתפנה, לפחות בחלקה.

זו התוכנית. אני ושלמה חשבנו על העניין לא פעם. איננו רואים אפשרויות טובות יותר. שכל אחד יחשוב עכשיו, אם הוא יכול למלא את לחלקו כנדרש. מחר בערב ניפגש שוב. זכרו חברים, אסור לפלוט ולו מילה אחת בנוגע למה שנאמר כאן, לא לאח, לא לאישה, לא לחבר, לא לאף אחד".

לאחר מכן התפזרו האנשים איש איש לדרכו.

באותו ערב התקבלה החלטה: מחר, ה-14 באוקטובר, אנחנו בורחים.

ה-14 באוקטובר היה יום בהיר ושטוף שמש. בלילה חילקנו את הסכינים שהכנו מראש, גם כמה עשרות גרזנים לא גדולים, שניתן להסתירם בבגדינו, אותם הכינו המסגרים לפי דרישתנו. בגדים חמים קיבלו אלו שנזקקו לכך במיוחד. מתי ואיך נצא, זאת ידעו רק המנהיגים.

אני עבדתי בשלוחה של הנגריה. בעד החלון ניתן היה לראות את חצר המחנה הראשון כולה. בצריף הסמוך המתין שלמה עם עשרים איש שנבחרו. הם הכינו דרגשים.

זו התכנית המוסכמת: בשעה 4 מגיע סמל-משנה (אונטרשארפיהרר) בֶּרג אל החייטים למדוד חליפה שהכינו לו. ב-4:15 מגיע ראש משמר המחנה, גם הוא, לאותה מטרה.

ראש המחנה השלישי, גֶטצינגר, וסמל-משנה גריישוט, צפויים בשעה 4 בסנדלריה. לצריף שלנו צריך להיכנס פרנץ לבדוק את הארונות. סמל-משנה פרידריך גאולשטיך יבקר באותו זמן את עבודתו של שלמה. ברוך ידאג לארבעה קצינים במחנה השני. את הנותרים נזמין לבתי המלאכה בתירוץ כזה או אחר.

החבר'ה שהיו אמורים לבצע את החיסול עבדו כולם באותו יום עם שלמה. הוא שלח אותם אליי בזה אחר זה, ואני הסברתי לכל אחד את תפקידו. הראשון הגיע קלימאלי. שם משפחתו האמיתי היה, כפי שכבר אמרתי, שובאייב. בשנת 1940 הוא סיים את המכון להנדסת תחבורה ברוסטוב. הוא היה בחור גבוה ורזה בן עשרים וחמש, עם שיער שחור וקצת מתולתל. שתקן, קר, יציב. חבר טוב.

"איתך אין צורך להרבות במילים", אמרתי , "אתה וסֶנְיָה הולכים לסדנת החייטים. קחו אתכם מָקצוע, אזמל וגרזן. זה צריך להתבצע כך, שהוא לא יוציא אפילו ציוץ.

"ברור".

"נו, לך. בהצלחה".

בדממה לחצנו ידיים והוא עזב. ביקשתי שישלח אליי את ציבולסקי.

ציבולסקי היה מדונבָּאס, נהג משאית. גבר מגודל ובריא בן 35, טוב לב ועליז. קצת פטפטן. דאגנו להסתיר ממנו לא מעט פרטים, אבל את שלקח על עצמו, ביצע היטב.

"בוריס", אמרתי לו, "ישבנו יחד במרתף. אני מכיר אותך טוב מכולם. עליך המשימה הקשה ביותר. יבואו איתך מיכאיל וסֶנְיָה. בז'צקי ייכנס אחריכם ויוביל אתכם למחנה השני לברוך. קחו אתכם גרזנים. זכור, בוריס, המכה שלך תהיה ראשונה, וצריכה לתת אומץ לכולם. אם מישהו מהחבר'ה שאיתך יגלה פחד, החלף אותו. במשימה זו אסור להכריח אף אחד".

"תהיה רגוע, סאשה, כולם רק מחכים לאות". א

"אל תשכח לקחת את האקדחים שלהם. לך ויהיה טוב".

"חייב להיות טוב".

בשעה 2 הגיע סמל-משנה וולטר ריבה למחנה הראשון, לקח את בז'צקי ועוד שלושה והוביל אותם משם.

זה הטריד אותנו מאוד. ריבה היה חמוש בתת-מקלע. בדרך כלל לא ליוו לעבודה עם תת-מקלע. מה קרה?

קישרנו זאת לאירוע שהתרחש שעה קודם לכן, וזה הגביר את אי-השקט שלנו. יאנק לבש את החליפה הטובה שלו. אם כבר בורחים, רצוי לקחת את הטוב ביותר שברשותך. פרנץ ראה אותו והעיר: "מישהו חוגג חתונה, שאתה כל כך מגונדר?".

רצתי ליאנק לבית המלאכה לנגרות.

"ברר מיד לאן לקחו את בז'צקי".

"איך?"

"זה ענייניך. כמנהל עבודה, אתה יכול להסתובב בחופשיות רבה ממני".

שעה שלמה חלפה במתח נורא. לא ידענו איפה אנחנו עומדים. בשלוש נכנס הקאפו גניק והודיע שבז'צקי נלקח ל"מחנה צפון" לסדר לוחות עץ עם האנשים שאיתו. מכיוון שהיו ללא משמר, לקח סמל-המשנה תת-מקלע.

"אתה יודע שבז'צקי אמור להוביל אנשים למחנה השני?"

"מאיפה שאדע?"

"עכשיו אתה תוביל אותם".

"זה בלתי אפשרי. אין לי רשות להיכנס לשם".

"אתה חייב. תגיד שבז'צקי לא נמצא וצריך לעשות שם משהו. תמציא משהו".

"בוא נדחה למחר, כשבז'צקי יהיה".

היה ברור שאסור לדחות את העניין אפילו ביום אחד. למרות שההכנות התנהלה בחוג מצומצם, כולם ברור היה שמשהו חייב לקרות בקרוב. היו לכך מספיק הוכחות. כך באחד הימים האלה יצא יום כיפור, והיהודים הדתיים התפללו, והתחננו לאלוהים. מישהו אמר: "אל תבקשו מאלוהים, תבקשו מסאשקה, הוא יעזור לכם מוקדם יותר". הם השיבו: "אנחנו מתפללים לאלוהים שיעזור לסאשקה". שאלות כמו "מה נשמע?", "מה יהיה?" נשאלו על כל צעד ושעל. בקושי הצלחתי להתחמק מהם.

הייתה סיבה נוספת שאילצה אותנו להזדרז. גומורסקי היה אמור לחזור בקרוב. פרנץ עם כל השטיקים שלו היה משחק ילדים בהשוואה אליו.

"לא!", אמרתי לקאפו קטגורית, " מחר יכול להיות מאוחר מדי. סיכמנו. אתה נתת הסכמתך. לסגת בעניין כזה אי אפשר. תעשה מה שאני אומר".

בשלוש ועשרים נכנס גניק לצריף של שלמה. ראיתי דרך החלון איך הוא, עם ציבולסקי ועוד שניים, עוברים למחנה השני.

סמל-משנה ארנסט ברג הגיע לסדנת החייטים מוקדם מהמתוכנן. ירד מהסוס, הניח אותו עם רסן משוחרר ונכנס.

בפנים, לפי המידע שקיבלתי מאוחר יותר, העניינים התנהלו כך: כשברג נכנס, קמו כולם, כרגיל. שובאייב (קלימאלי) ניצמד לשולחן העבודה, בפינתו, לצד רגל השולחן, מונח היה הגרזן, מוסתר בז'קט קל. סמל-המשנה פשט את חגורתו ובה נרתיק האקדח והניח אותם על השולחן. הוריד את המעיל. יוזף החייט הזדרז עם החליפה והחל למדוד אותה. סֶנִיָה התקרב לשולחן כדי שיוכל, אם יהיה צורך, להשתלט על האקדח.

יוזף סובב את הגרמני עם גבו לשובאייב, הסביר שכך צריך כדי שהבד ייפול יפה. באותו רגע הכה שובאייב בראשו של ההיטלראי עם צידו הכהה של הגרזן. זה פלט צעקה נוראה... הסוס קיפץ בחוץ וזקף את אוזניו.

מכה נוספת השתיקה את ההיטלראי לעד. גררו את הגופה אל מתחת למיטה ועליה הניחו בגדים. את כתמי הדם על הרצפה כיסו וטשטשו במהירות.

מיד לאחר מכן בא שובאייב בריצה אלינו לצריף.

"בבקשה, קח", הושיט את האקדח של הגרמני.

"עכשיו, גם אם מישהו ירצה, אי אפשר כבר לסגת. תודה, קלימאלי".

התחבקנו והתנשקנו. הוא מיהר לשוב. הלקוח השני אמור להגיע בקרוב לסדנה.

"רוץ, רוץ חזרה. איך החזיקו מעמד השאר?"

"מצוין".

כעבור עשר דקות נכנס לסדנת החייטים ראש משמר המחנה כולו, סמל-משנה הרברט הֶלְם.

הוא כבר לא יצא משם. סָנִיָה הוריד אותו מיד כשחצה את סף הדלת.

בשעה 4 בדיוק, כפי שסוכם, הגיע לסנדלריה ראש המחנה השלישי, סמל-משנה גטצינגר. ארקדי וייספיר תיקן שרפרף, גרישה עמד ליד הדלת.

מלאך המוות הבכיר היה במצב רוח מרומם מאוד.

"שמש יפה זורחת היום, חם, וטוב", פטפט, "המגפיים מוכנים?"

"בבקשה", הושיט לו יאקוב את המגפיים, "מדוד אותם".

"היי, אתה, יאקוב", אמר סמל-המשנה בעת שמדד", בעוד חמישה ימים אני חוזר לגרמניה. אתה חייב לתפור לאשתי זוג נעליים. אתה זוכר".

"אני מקווה שאשתך תהיה מרוצה", השיב יאקוב.

אז הנחית ארקדי מכת גרזן. את הנבלה גררו והניחו בפינה צדדית מכוסה בסמרטוטים. את הדם כיסו במהירות בחול. סמל-משנה גריישוט כבר היה בדרכו לסנדלריה לקחת את ההזמנה שלו.

ברבע לחמש חזר ציבולסקי מהמחנה השני. נרגש היה, אך לא מבולבל.

"גמור. כל הארבעה", דיווח. "קווי הטלפון חתוכים גם הם, היכן שצריך. במחנה השני לא נותנים לאיש לצאת. ברוך שומר שם על הסדר. הוא מבקש שנודיע לו בזמן על הוצאת האנשים".

"איפה האקדחים?"

"שניים נשארו שם. אחד אצלי, אחד אצל מיכאיל.

בשעה ארבע וחצי חזר בז'צקי עם קבוצתו מ"מחנה צפון". באותו זמן הופיע בחצר סמל-המשנה גאולשטיך.

שלמה רץ אליו:

" אונטרשארפיהרר! אני לא יודע איך להמשיך להכין את הדרגשים, אני חייב את ההנחיות שלכם. האנשים עומדים ללא עבודה.

האונטרשארפיהרר החל ללכת לעבר הצריף. אחריו הלך הקאפו שמידט. ברגע שהבחנתי בכך, רצתי לבז'צקי.

"אתה חייב לעצור את שמידט. אסור לו להיכנס לצריף".

בז'צקי תפס את שמידט בידו.

"אל תלך לשם", אמר לו.

"למה?"

"אם אתה רוצה לצאת מכאן בחיים, אל תתערב. כמעט כל הקצינים כבר נהרגו. עוקבים אחרי כל תנועה שלך. אל תתערב, אני אומר לך".

שמידט הקשיב לדברי בז'צקי כשהוא רועד. שפתיו רעדו ולא הצליח להוציא מפיו מילה.

בינתיים, בפנים, סיימו עם אונטרשארפיהרר. שלמה חיסל אותו בעצמו. שלמה הקטן והרזה הכה בו באחת בעורפו עם צדו החד של הגרזן, ולא היה צורך להוסיף עוד.

הגיע הזמן לתת את האות, אך פרנץ עוד בחיים. לא מיהר לבוא לבדוק את הארונות, כפי שסוכם שיעשה. הוא היה בחצר, אך לא נכנס לבית המלאכה. ראש מינהל המחנה טרם חוסל.

המסגרים שלנו הגיעו עם צינורות בידיהם, בהם הסתירו שישה רובים ותחמושת. נערה הביאה תחמושת לאקדחים, אותה לקחה ממגורי הקצינים ההרוגים. נודע לנו שאנגל, מסגר מלודז', חיסל במוסך בו עבד אותו יום את סמל-משנה וולטר ריבה. הגרמני נכנס למוסך עם תת-מקלע. הוא חשד באנגל וחיסל אותו מיד על הסף. היה ברור שהמעשה במוסך ייוודע בקרוב. אסור היה לחכות יותר. אך מה עושים עם פרנץ?

"שייקח אותו השד", אמר שלמה, "במוקדם או מאוחר יקבל את מנת העופרת המגיעה לו, גם בלעדינו. הגיע הזמן לצאת מכאן. כל דקה יקרה".

לרגע עצרנו והקשבנו. במחנה שררה דממת מוות. הוריתי לבז'צקי לתת אות. בשקט סביב הדהדה השריקה החדה. שלמה שלח בחור למחנה השני להודיע שיוצאים.

מכל עבר נהרו אנשים. מראש הוקצו 70 איש, שבויי מלחמה סובייטים, להסתער על מחסן הנשק, והם תפסו את השורות הראשונות בטור. שאר ההמון, שרק ניחש שמשהו מתבשל ולא ידע מתי ואיך, הבין עכשיו מה מתרחש, ואנשים הם החלו להידחק ולדחוף. כל אחד פחד להישאר מאחור ודחק עצמו קדימה. כך, בצורה לא מסודרת, הגענו עד השער של המחנה הראשון.

כאן ניצב מולנו מפקד המשמר, גרמני מבוולגה.

"אתם, לעזאזל, שמעתם את השריקה, למה אתם נדחפים כמו עדר? הסתדרו בשלשות!"

כמה גרזנים הופיעו פתאום, כמו לפי פקודה, נשלפו מתחת לשולי הבגד והונחתו על ראשו.

באותו רגע התקרב אלינו הטור מהמחנה השני. כמה נשים, מזועזעות מהמראה הבלתי צפוי, פרצו בצרחות. מישהי כבר עמדה להתעלף. אנשים החלו לרוץ לכל עבר. ברור שבמצב זה אין מקום לנוע בסדר.

קראתי בקול רם: "חברים, קדימה!"

"קדימה!", קרא מישהו מימין, "למען המולדת שלנו! למען סטלין! קדימה!"

כרעם הדהדו קריאות גאות הללו במחנה המוות. ובהן התאחדו לרגע יהודים מרוסיה ומפולין, מהולנד ומצרפת, מצ'כוסלובקיה ומגרמניה. שש מאות אנשים מעונים וזינקו בסערה אל החיים ואל החופש.

ההסתערות על מחסן הנשק לא הצליחה. אש כבדה מתת-מקלע חסמה בפנינו את הדרך לשם.

הרוב רצו ליציאה המרכזית, דחקו את השומר, תוך ירי מהרובים המעטים שהיו בידינו, מניסים את הפאשיסטים שנתקלו בהם בעזרת אבנים ומסנוורים את עיניהם בחול. המשיכו ויצאו מהשער וברחו ליער.

קבוצה אחת פנתה שמאלה. ראיתי כיצד חתכו את גדר התיל, ורצו בדרכם לחצות שדה מוקשים, רוחבו כ-15 מטר. שם נהרגו נהרגו.

אני וקבוצת האנשים רצנו לעבר בית הקצינים, שם פרצנו פרצה בגדר. ההערכה שלי, שהשטח מאחור אינו ממוקש – התאמתה. לא רחוק מהגדר נשארו שלושה מאיתנו שוכבים, ייתכן שנפלו אך לא מהמוקשים אלא מירי שכוון אלינו מדי פעם מכמה כיוונים.

הנה אנחנו כבר מעבר לגדר, והנה גם מעבר לשדה המוקשים. הנה רצנו כבר מאה מטרים, ועוד מאה מטרים. מהר יותר, לרוץ מהר יותר ולחצות את הרצועה השוממה, בה גופך חשוף לעיני הרודפים, ולא מוגן מפני כדוריהם. מהר יותר, מהר יותר, להיכנס ליער, אל בין העצים... והנה אני כבר בצילם.

עצרתי לרגע להסדיר נשימתי ולהביט לאחור. גברים ונשים מאחורי רצים כפופים לעבר היער, באים ומתקרבים. איפה ליוקה? איפה שלמה?

*

קשה לומר בדיוק כמה אנשים נהרגו בפריצה. הרוב המכריע הצליח ויצא מהמחנה. רבים נפגעו מהירי על הרצועה החשופה בין המחנה ליער.

...איפה ליוקה? איפה שלמה?

על כך איש לא יכול היה לענות.

...אשר לליוקה לא היתה למספר שום ידיעה, אבל את שלמה הוא ראה. שלמה נפצע עוד בטרם נכנס ליער. הוא רץ שלושה קילומטרים, ואז כבר לא היה מסוגל יותר להשאר על רגליו. הוא ביקש שיירו בו. הפולנים אמרו שייקחו אותו עימם, שלא יעזבו אותו.

איזו בשורה רעה זו, איזה כאב. להצליח לברוח מהמחנה ובדרך לחופש להיוותר כה חסר אונים. היינו כמו אחים. על מה לא שוחחנו בלילות, שוכבים זה לצד זה. תבונתו הצלולה, הרוגע שלו, אומץ לבו, נאמנותו – תמכו בי ברגעים הקשים ביותר. את המרד במחנה הכנו יחד, התייעצנו על כל פרט ועל הצעדים החשובים ביותר. מה עלה בגורלו? האם אשמע ממנו אי פעם?...

א' פצ'ורסקי

חיים אנקרמן , ב. מארק

ב-8 במאי 1943, בבונקר המרכזי של מטה הארגון היהודי הלוחם (אי"ל) ברחוב מילא 18, נספה יחד עם לוחמי גטו נוספים, הפעיל העובד הוותיק והאקטיביסט האנטי-היטלראי חיים אנקרמן.

הוא היה דמות פופולרית ברחובות ובסמטאות של מצוקת היהודים בוורשה, דמות ביתית בבורסות העבודה הבלתי-חוקיות והחצי-חוקיות, אחד מאלו שהכניסו לסביבה היהודית בפולין שלפני המלחמה את הדחף הגועש של הפתוס המהפכני והדינמיקה המהפכנית.

בזיכרוני נותר חיים אנקרמן, בעל הקומה הגבוהה, פניו הסגפניות, עם האף העקשן, המרדן במקצת, וקולו העמוק – כחלק אורגני מנוף העבר ברחובות דז'יקה, זמנהוף, סמולצ'ה, פרנצישקנסקה ורחובות ורשאיים אחרים, שבערבים הפכו לכוורת רוחשת קבוצות פועלים יהודים.

חיים אנקרמן היה בבסיסו ורשאי, אך עיר מולדתו ז'לחוב, ערש הולדתו של יצחק מאיר וייסנברג, האבטיפוס של עיירתו המהפכנית מ-1905. עיר מגוריו השנייה של אנקרמן הייתה פאלניצה, הסמוכה לוורשה; ופאלניצה וורשה היו הרי כמעט אחת. היה נהוג לומר: גרים בפאלניצה ועובדים בוורשה. חיים אנקרמן התגורר אמנם בפאלניצה, אך לא עבד בוורשה. על אף שבמקצועו היה מורה פרטי, הוא נותר בזיכרוני מובטל נצחי. ובכל זאת, ורשה הייתה הזירה המרכזית של פעילותו המהפכנית. גם ב"פאלניצה האדומה" היה אנקרמן ידוע באנרגיה הבלתי-חוקית והמהפכנית-חוקית שלו.

כך משלב חיים אנקרמן מסורת פועלים ותרבות של שלוש ערים: ורשה הבירה, פאלניצה, ועיר לידתו הישנה, ז'לחוב. לוורשה ולפאלניצה הוא הביא את הרעננות ואת העממיות של ז'לחוב הווייטנברגית. וכזה נשאר כל ימיו: אינטליגנט אוטודידקט עממי, פשוט ולבבי; איש תרבות יהודי-פרולטרי טיפוסי, שלא יכול לחיות בלי ספר, בלי עיתון ובלי סביבת ויכוחים ערה.

במשך כעשר שנים לפחות היינו נפגשים, לעיתים מדי יום, לעיתים פחות. נפגשנו איתו בשורות המחתרת, בוועדות המפלגה, במערכות סודיות, בלשכות יהודיות, בוועדות עיתונות, בדיונים נלהבים ובמהלך טיולים ארוכים ברחובות הרועשים, ובשיחות פרטיות על עניינים פוליטיים, בעיות ספרותיות ועניינים אישיים.

חיים אנקרמן אהב אהבה עמוקה את הפרולטריון היהודי, את הספרות היהודית, את התיאטרון היהודי. בשום עניין הוא לא יכול היה לדון בשלווה; תמיד נמצא גועש ורוחש מבפנים, תמיד בתנועה, מאות דברים על ראשו. ומלבד זאת – דאגות פרנסה. תמיד כיס ריק, עם השאלה הנצחית: מאיפה מביאים אוכל מחר? לעצמו ולמשפחה בפאלניצה?

ה"אני" מעולם לא היה קיים עבורו. קודם לכל דאג לגורל המהפכה, לסינים המדוכאים או לעבד הכושי, לפני קרוביו שלו, ששאלו: "מאיפה מביאים אוכל מחר בבוקר?"

אני יודע שהוא גם ניסה לכתוב. שפתו הייתה עסיסית, רחבת-לב ועממית, תמציתית, ספוגה במיץ...

וורשה הייתה זירת הפעולה שלו, האלמנט שלו; פאלניצה הייתה ביתו, חמימותו. הוא תמיד קרא לנו, הסופרים של השמאל, והפציר בנו: 'בואו לפאלניצה, בואו עם מנדלי, עם פרץ, עם ברגלסון, ותראו את העם היהודי האמיתי.'

פגשתי אותו לאחר נפילת פולין. רקמנו יחד חלום על כניסת בודיוני בראש חיילי הצבא האדום; חלום על ועדה מהפכנית מקומית. לא נתנו לעצמנו דין וחשבון עד כמה שני החלומות הללו אינם ריאליים. היינו בעלי אוריינטציה חלשה במצב הבינלאומי, ובפרט בהבנת הפעולות שמאחורי הקלעים.

איני זוכר עד היום מדוע החבר חיים נשאר כאן ולא יצא מזרחה, לרוסיה, עם אלפי האחרים. חייו ופעילותו של בתקופת הכיבוש קשורים לוורשה, לגטו, להתנגדות ולמרד. גם בתנאים הטרגיים ביותר של הגטו והחורבן, הוא נותר אותו אדם תוסס, אנרגטי, מהפכן כפי שהיה קודם לכן; אותו פעיל המסור בכל לבו ונפשו, שדחק והתעלם מה"אני" העצמי שלו.

כבר בסוף 1939 הוא נמנה עם מארגני מעגלי המחתרת וההתנגדות. הוא הפך לאחד המנהיגים של מדור הגטו בקבוצות "המגל והפטיש", 'ארבעטר פויערישע קאמפס-ארגאניזאציע' (ארגון המאבק של הפועלים והאיכרים) ועוד. הוא נכנס למערכת עיתוני המחתרת "מחר חופשי" ו"חירות המחר", יחד עם הסופר יהודה פלד (פלדוורם), ובהמשך עם יוסף לוורטובסקי ואפרים פונדמינסקי. מאז תחילת 1942 הוא הופך לפעיל מרכזי בארגון הגטו של מפלגת הפועלים הפולנית ,(PPR) הוא הופך לחבר בבלוק האנטי-פשיסטי ומנהל פעילות מחתרתית יחד עם פועלי-ציון שכנא זגן ושומר יוסף קפלן. הוא הופך לחסיד נלהב של החזית הלאומית הלוחמת. הוא כותב מאמרים ומנהל את הפצת העיתונות, מארגן קבוצות ונושא הרצאות בחוגים החשאיים.

סביב נופלים אנשים, פעילים, לוחמים; אחד אחר השני הם נקרעים מהחיים: פינֶה קארטין, שכנא זאגן, יוסף לוורטובסקי. נקרעים קרובים ורחוקים, בתהליך ה"ליקווידציה" (חיסול) הראשון של גטו ורשה, והשורות מתדלדלות באופן טרגי. חיים אנקרמן שרד בינתיים, הוא עד ראייה להשמדה העצומה של העם. הוא זוכה לראות את הקמת הארגון היהודי הלוחם (אי"ל), ובעצמו הוא אחד ממקימיו. מהיכן שאב האדם המבוגר הזה, עם גופו הכחוש והמורעב, כוח להתייצב למאבק בעמדות המרד של אפריל ומאי 1943? אבל מי שהכיר את חיים אנקרמן, יודע שהיה בלתי אפשרי עבורו לעמוד מן הצד, גם אם היה כבר מבוגר וחולה, בעת שאחרים נלחמים ומקריבים את חייהם.

אני רואה בדמיוני את משולש הרחובות: מילא – ניסקה, ואת ארבע קבוצות המאבק היהודיות של רחוב זמנהוף, האורבות לטנקים הגרמניים וממטירות עליהם בקבוקי תבערה ורימונים בייצור עצמי. ואני רואה בין הנערים והנערות הצעירים את חיים אנקרמן הגבוה והרזה; אין לו תלתלים מתנפנפים על הראש, אלא גולגולת קרחת מבריקה תחת שמש האביב, מתחתיה שתי עיניים אפורות ובוערות, מלאות שנאה כלפי אויב העם היהודי והאנושות כולה. אנקרמן מטבעו אינו מפקד, אינו נותן פקודות; הוא חייל, למרות גילו, משליך "בקבוק מולוטוב" ושמח בניצחון כמו ילד, כמו חבריו לקרב בני ה-18.

חיים אנקרמן היה בחזית המרכזית בגטו ורשה, בקו החזית של רחובות זמנהוף ומילא. ושם, בלב לבו של "מולדתו", של אזור העוני היהודי, בבונקר ברחוב מילא 18, הוא נפל הוא על משמרתו עם מרדכי אנילביץ',

אריה וילנר, אפרים פונדמינסקי, לייב רוטבלט ומאות לוחמים ופעילים אחרים – הטובים שבטובים, החזקים שבחזקים, הנאמנים שבנאמנים.

ברגעים האחרונים שלפני ההתאבדות הקולקטיבית, שרו לוחמי מילא 18 שני שירים, את "התקווה" ואת ה"אינטרנציונל", כך מוסרים עדי ראייה ששרדו את מרד הגטו. חיים אנקרמן בוודאי שר יחד איתם את שני ההמנונים; שני היסודות – הלאומי והחברתי – התמזגו בתוך נשמתו כולה.

לא ידוע מה עלה בגורל עצמותיו. גופו ככל הנראה נקרע לגזרים על ידי הדינמיט הגרמני, יחד עם גופותיהם של שאר לוחמי הגטו ממילא 18.

שמו הונצח ברשימת הלוחמים והפעילים שנפלו, שאותה העבירה המחתרת היהודית מהצד ה"ארי" של ורשה לחוץ לארץ בשנת 1944 – שמו של האינטלקטואל העממי היהודי הלבבי והלוחם מז'לחוב ומפאלניצה, הלוחם ההרואי של גטו ורשה, חיים אנקרמן.

יהי זכרו שזור בתוך לבנו הפועם.

פרופ' ב. מארק / ורשה

שמעון הרש השוחט, י. ז'ברק

דמות ייחודית וטיפוס רב-גוני היה ר' שמעון הירש: יהודי למדן, שוחט, מוהל, חזן ו...מתמטיקאי. בביתו נמצא מכשיר מתוצרת עצמית למדידת אחוז האלכוהול במשקאות ומכשיר למדידת אחוזי השומן בחלב. בחצרו הייתה מעבדה שלמה, ואפילו שעון שמש מתוצרתו נמצא שם. יהודי זה התעניין בחידושים טכניים ובהמצאות. כשפתח ר' שמואל אליעזר שדלצקי את המאפייה המכנית הראשונה בפאלניצה, שמעון הירש היה בין המבקרים הראשונים בה. היו שמועות שבסתר לבו מאמין ר' שמעון הירש בכך שכדור הארץ סובב סביב השמש. בדרכו שלו הוא חיבר נוסחאות אלגבריות רבות. הוא לימד אחרים וגם למד מאחרים: "מכל מלמדי השכלתי". "ממך, תלמידי", נהג לומר כעבור שנים, כאשר למדתי בבית הספר פיזיקה וכימיה והוא נהג לקרוא לי אליו לעיתים קרובות כי "גם אני רוצה ל'נשנש' משהו (מהידע)..."

שמעון-הרש שו"ב ואשתו

כבוד לזכרו המואר!

י. ז'ברק / בת-ים

משפחת יבלונוביץ, בתיה חרמוני

עברו למעלה מ-30 שנה מאז שנפרדתי מאבי ו-23 שנים מאז פרוץ המלחמה והורי מתו. קשה לי מאוד להיזכר בזיכרונות, כי הם זיכרונות מרים מאוד - על ביתי האהובה, החסודה והמסורתית, בית אבי, השוחט.107. הדת עמדה במרכז חייו. למרות שאבי סיים את לימודיו בסמינר לרבנים וקיבל אישור לשמש כרב, הוא סירב להיכנס

לתפקיד כה גבוה בטענה שהוא "רוצה לעבוד למחייתו, לא להפוך את התורה לסחורה." ואכן, הוא עבד קשה כל חייו בתור השער הראשי בפאלניצ'ה. כמו כל החסידים האדוקים ,הוא קיים בנאמנות וביושר את כל המצוות.108 בכל שבת הוא הביא הביתה עשרה אנשים לארוחת ערב. מעט התמונות שנותרו ממנו נלקחו ממנו בחשאי. הדת, שעבור החסידים הייתה ציר החיים, ובשבילו הייתה כל תוכנה, הביאה עליהם אסון. אבא רצה להגר לארץ ישראל, אך הרבי שלו מאלכסנדרוב לא התיר לו לעשות זאת. [מאוחר יותר ,]כשגרתי בארץ ישראל כבר כמה שנים, לאחר חילופי מכתבים ממושכים, קיבל אבי מהרב קוק לזכרו לברכה109.אישור לעלייה.110 אבל פרצה מלחמה והוא נהרג במהלך ההפצצה הראשונה של ורשה. למה לא הקשבת לי אז, אבא? מדוע לא ראית את האסון המתקרב בעיניך הרוחניות? למה לא הבנת שארץ ישראל היא מקום הישועה היחיד? אני, ילדה בת שש עשרה, הבנתי את זה וברחתי מהבית להכשרה111מאורגנת על ידי תנועת חלוץ.112

כשנודע לאבי על הבריחה שלי, הוא הצהיר שלעולם לא ייתן לי להיכנס לבית שוב. הייתי צריך לנסוע לסבא ולסבתא שלי בסוקולוב. סלחו לי כשלא הייתה מוצא אחר כי פרצה מגפה בפאלניצה והיה צורך בי בבית. הרשו לי להכין את עלייה רק אחרי שאמרתי שארוסתי מחכה לי בפלסטין. אני זוכר את אבי עם זקנו השחור העבות ועיניו היהודיות הטובות והגדולות. כבר כמעט 30 שנה שהדיוקן שלו תלוי על הקיר מעל המיטה של הילד שלי. זה נראה כאילו סבא צפה בהם כל הזמן ושמר מפני כל רוע. אבי נפטר בגיל 48.

תנועת החלוץ שאליה השתייכתי הייתה הפוכה לדעותיו הדתיות והמסורתיות של אבי, והוא לא רצה שאשתייך לחלוץ, מחשש שמא אגר. בפאלניצה, הארגון כלל כ-60 איש, בנים ובנות. רובם חיים כיום בישראל כי המטרה הסופית שלנו הייתה להגר אמי ידעה על השתייכותי לתנועה, אך היא לא הראתה דבר. היא הייתה חסודה באופן מסורתי, אבל יותר נכנעת מאביה. אישה קדושה. תמיד לפני ברכת השבת של נרות, פעלתי לפי הנחיותיה וביקרתי את העניים בבתיהם, ונתתי להם מתנות לשבת מאמי: חלה, נרות ואוכל. תושבי פאלניצ'ה העריכו אותה מאוד על אצילותה. היא מצאה חן, והיא אהבה אנשים. היא הייתה מוכנה לעזור לנזקקים. היינו שישה בבית: ארבע אחיות ושני אחים. אפרט את כולם לפי גילאים: לאה, הבת הבכורה, גדלה על ידי הוריה של אמי בסוקולוב, ואז חזרה לפאלניצה ונשארה כאן. בגיל 20 נישאה ונולדו לה שני ילדים. הילד השני היה פיצל, גם הוא התחתן וילד. גם השלישית, מלכה, הייתה חלוקה ויחד עשינו הרבה למען הארגון. נולדתי כילד רביעי. אחר כך מנדל, אדוק אבל גם מודרני. למד בסמינר לרבנים בוורשה והתכונן לעלייה. הוא היה בן 22 כשפרצה המלחמה. הצעירה מבין האחיות הייתה חנה, צעירה ממנדל ב-4 שנים. היא הייתה בת 10 כשעזבתי את הבית היינו משפחה יהודית טיפוסית שחבריה אהבו זה את זה ואהבו את החיים ואמונה. והם מתו מות קדושים על אמונתם. היו הרבה משפחות כמו שלנו, עלים וענפים של העץ הגדול והאדיר שנקרא יהדות פולין. עץ ששלט בקהילות יהודיות אחרות בצלו במשך דורות רבים. חכמי תלמוד, עסקנים חברתיים, בעלי מלאכה, סוחרים ובין המיליונים הללו, בין עלי עץ כרות, גם משפחתי. בחייו השופעים ועיניו מופנות לעבר ארץ ישראל. עם זאת, הם לא הורשו לעזוב. נגזר עליהם שביתם יהפוך לקבר שלהם, לקבר של כל יהודי פולין, שממנו הצלחתי להימלט. מי שחיים היום בישראל ומספרים לילדיהם על העבר המפואר והשואה יזכרו את משפחותיהם, אבות ואמהות, סבתות וסבים שאינם עוד. תן לזיכרון הזה להיות כמו מצווה לזכר הורי, אחיי ואחיותיי שנפטרו.

תמיד אזכור אותך!

בתיה חרמוני.

ישארו בזיכרוננו, מניה יעלן

קשה מאוד לכתוב על אנשים יקרים וקרובים שכבר אינם איתנו. זכרונם כל כך טרי, עד שנראה שהם עומדים ממש מול עינינו, עדיין חיים בינינו, אף שרבע מאה כבר חלפה מפרוץ המלחמה שקטלה שליש מהעם היהודי, ביניהם, יהודי פאלניצה היקרים והקרובים כל כך.

אבי, וולף יעלן ז"ל

בעיירה הכירו היטב את היהודי רחב-הלב הזה, בעל הנשמה היהודית החמה, שמעולם לא סירב להושיט עזרה לנזקק. כאשר פנו אליו בבקשת עזרה ליהודי בצרה, לא שאל למי ולמה, אם זה אויב אישי שלו (וכמעט לא היו כאלה), אם מדובר במוסד יריב. תרומתו היתה תמיד גדולה ומשמעותית. לכן העריכו וכיבדו אותו היהודים והפולנים כאחד. בזכות זאת מילא תפקידים ציבוריים חשובים: חבר ועד הקהילה היהודית; חבר במועצת העיר פאלניצה וחבר הנהלה במועצת בית הספר הכללית. הוא הצליח לשכנע את עשיר ורשה, מנדלסון, לממן את הקמת ה"תלמוד תורה" בפאלניצה לילדים יהודים עניים. כשבשנת 1924 החלו לארגן בעיירה מערכת חינוך מודרנית, אבי תרם רבות לתחום זה.

תחילה למדתי בבית הספר המכין של מר פושט. כשנפתח בית הספר הציבורי ("פובשכנה"), הוא שכן בווילה "בייקה", אך הכיתות היו ללא חימום. וכך ניתן היה לראות את התלמידים והתלמידות מגיעים בחורף עם צרורות עצים. עד שהספקיה הכיתה להתחמם התעמלנו או רצנו סביב, ובלבד לחמם את הגוף הקפוא. בהזדמנות זו אני רוצה להזכיר גם את המורים והמחנכים שלנו, שלא רק לימדו אותנו קרוא וכתוב, אלא גם הכינו אותנו לחיים. בבית הספר למדו ילדים יהודים ופולנים. יחסיהם היו טובים וידידותיים; לא הרגשנו שום אנטישמיות בין כותלי בית הספר. הדבר נזקף במידה רבה למורים ולמורות. ברור שחינוך כזה בבית הספר השפיע על יחסי היהודים והפולנים בעיירה, גם בקרב האוכלוסייה הבוגרת, והם תמיד היו תקינים.

מצב זה בא לידי ביטוי גם בעסקים שניהל אבי עם נוצרים רבים. אבי עסק בענף העץ, וכולם, יהודים כפולנים, העריכו אותו על יושרו ועל שעמד במילתו, גם כאשר נאלץ להפסיד כסף. כשגדלתי, עזרתי לאבי במסחר, בכתיבת הסכמים ומכתבים בפולנית. לא פעם השתוממתי מגישתו ה"לא-מסחרית" של אבי. בזכות זאת הוא זכה לאמון עצום מצד כל שכבות האוכלוסייה. הוא נהג ליישב סכסוכים, לנהל דין תורה ותמיד התייצב לצד המקופחים. שמעתי לעיתים קרובות מיהודי פאלניצה נכבדים: "אביך הוא אריסטוקרט ברוחו". בזכות מספרם הרב של ידידיו הפולנים של אבי, ניצלה במהלך הכיבוש ההיטלראי אשתו של אחי שנספה. שכנים החביאו אותה, לימדו אותה לומר את ה"פאצ'ש" (תפילה קתולית) וסיפקו לה מסמכים "אריים". מבחינה פוליטית-חברתית אבי היה פעיל ב"מזרחי" והשתתף בכל הפעילויות למען ארץ ישראל. שאיפתו הייתה לעלות לארץ האבות – אך המלחמה האכזרית שמה קץ לחלומותיו ולחייו.

סבי, יוסף סטשק

ממייסדי פאלניצה הייתה משפחת סטשק, שאליה השתייך סבי יוסף. הוא היה טיפוס מקורי, תמיד מלא הומור, שופע בדיחות, ששנים רבות עוד התגלגלו בעיירה. אנשים זעופים וכעוסים, שהיו במצב רוח רע או ברוגז, היו פורצים בחיוך ברגע שפגשו את סבי. בעיירה נהגו לספר על המתיחה שעשה ליהודי אחד שחיפש בחורף טיט. הוא נתן לו דלי ואמר לו לעלות לעליית הגג, שם ימצא טיט... כשהיהודי טיפס עם הסולם לעליית הגג וצעק למטה שאינו מוצא שום טיט, סבי לקח את הסולם והשאיר את מחפש הטיט תלוי בגובה במשך שעות ארוכות. סבי נהג לחזור לעיתים קרובות מוורשה כשהוא עמוס בחבילות רבות. הוא היה מחלק ברכבת לכל יהודי שהכיר חבילה או שתיים. כשהגיע לעיירה, הוא היה יורד מהרכבת בידיים ריקות, בעוד שאר הנוסעים היו עמוסים בחבילותיו...

כשפעם עברתי בין הבתים לאסוף תרומות לקרן קיימת, סבי שאל אותי: "כמה עולה שקל? תביא אחד עבורי ואחד עבור רעייתי". היהודי הזה אהב בני אדם. במיוחד את משפחתו, את הילדים והנכדים. לעולם לא אשכח תמונה אחת: למדתי בוורשה בגימנסיה. לאחר השיעורים, כשיצאתי מבניין בית הספר, ראיתי את סבי עומד ליד השער בעיניים דומעות. בחרדה שאלתי אותו: "סבא, למה אתה בוכה?" – והוא כבר השיב בחיוך: "סתם כך, נכדתי, פשוט התגעגעתי לנכדה שלי", וצחק בלבביות. בפאלניצה היו בבעלותו כמה בתים, ובעודו בחייו חילק אותם בין ילדיו. לעצמו השאיר בית קטן ושם חי. לביתו קרא, בדרכו שלו: "הגרוש האחרון". אני תמיד רואה את הדמות המוארת של סבי האהוב והבלתי נשכח, יוסף.

הקצב יחיאל-מאיר פוטרפלם

כל משפחת השוחט מפאלניצה, יחיאל מאיר, נספתה על קידוש השם בידי רוצחי הנאצים. השוחט, אשתו ושמונת ילדיהם. כולם היו אנשים טובים וישרים, שחיו ברחוב הנדלובה. אשת השוחט הייתה ידועה כאישה

שקטה ומסורה ואם נאמנה. היא מעולם לא רבה עם איש. לאחר ההסתה של מאדאם פריסטאר[15] נגד ה"אנטי-הומניטריות" של השחיטה היהודית, יהודים כבר לא יכלו ליהנות משחיטה כשרה בחופשיות כפי שהיה לפני הגזירה. כדי להשיג חתיכת בשר כשר, לפחות לשבת, נאלצו לשחוט באופן לא חוקי, מה שהיה כרוך בסכנות גדולות: החרמת הבשר, ומאסר לשוחט ולקצב. גם ר' יחיאל מאיר נאלץ לפנות לשחיטה האסורה. בעליית גג בבית בקצה רחוב הנדלובה הוא שחט בדרכי היתר, אך מלשין הלשין לשלטונות, והשוחט נתפס "בשעת מעשה". עד היום עומדת לנגד עיניי התמונה, איך ר' יחיאל מאיר, מלווה בשני שוטרים, הולך ברחוב עם הסכין (חלף) המגואלת בדם בידו... הוא לא יכול היה לשאת את החרפה והכאב הזה. לאחר ששוחרר, חלה בליבו וכעבור זמן מה נפטר. יהי זכרו ברוך!

המורה והמחנך שלנו, טרויאנובסקי (לרגל ביקורו בישראל)

ברגע שהגיעה אליי הידיעה על בואך לישראל כ"שגריר של רצון טוב", צפו בזיכרוני כמו בסרט תמונות משנות הילדות, בבית הספר הציבורי בפאלניצה, כשמשפחותינו עוד חיו. כן, אדון טרויאנובסקי, אנו אסירי תודה לך על חינוכך, על הכבוד האנושי שהשרשת בנו על ספסל הלימודים. אנו זוכרים היטב את מילותיך הגאות והנשגבות על שוויון וחירות, על אהבת האדם ועל דו-קיום בשלום – ולכן אנו מברכים אותך ב"שלום!" שלנו. לא הופתענו שמיד לאחר קום פולין החדשה, תפסת עמדה נכבדה הן במערכת החינוך והן כשליח הממשלה הפולנית בזירה הבינלאומית. אנו גאים בכך שמורה ומחנך שלנו מייצג היום את פולין במוסדות השלום הבינלאומיים. תלמידיך ותלמידותיך לשעבר, שארית הפליטה מיהדות פאלניצה שהייתה מוכרת לך היטב, מאושרים לברך אותך במולדתנו הנכספת והנאבקת – מדינת ישראל. אנו שמחים לקבל את פניך בארצנו החופשית והריבונית ומאמינים שבאשר תהיה, תשמור איתנו על קשר קבוע. אנו מאחלים לך הצלחה בשליחותך. מצאנו לנכון להקדיש לך מילים אלו, כביטוי להוקרה ותודה, בספר שכולו מוקדש לזכר קהילתנו היהודית שנקטעה בפאלניצה.

ישראל גולדברג ז"ל

רק לא מזמן הוא עוד היה איתנו, ניהל עם כל אחד שיחות לבביות, נתן עצות. אלו שבאו אליו לקבל עצה ועזרה ידעו שליבו האנושי החם יספק כל אחד, ושהוא נושא את סבלו של הפרט כשל הכלל. חיפשנו את קרבתו, כי היה עונג להיות במחיצתו. בשנת 1935 עלה עם משפחתו לארץ ישראל. ביתו כאן היה פתוח לכל. פאלניצאי שהגיע לארץ ידע שאצל גולדברג ימצא מיד עצה ועזרה. הוא התפרנס בכבוד מעבודתו הקשה, אך מעולם לא התלונן. נדמה היה לנו שהוא מתחיל להשתקם מהטרגדיה הנוראה של אובדן בנו, שנפל בהגנה על הארץ – אך המוות חסר הרחמים קרע גם אותו מאיתנו לעד. לעולם לא נשכח אותך, ישראליק היקר והאצילי!

מניה יעלן-מיאדובסקי / ראשון לציון

[15] יאנינה פריסטורובה(Janina Prystorowa) , פוליטיקאית פולנייה, - 1881 - 1975. חברת פרלמנט (סיים) הפולני, ואשתו של אלכסנדר פריסטור, ראש ממשלת פולין 1931–1933. הציעה ב-1936 לאסור את השחיטה הכשרה (שחיטה), בטענה שהיא סותרת את העקרונות המוסריים והדתיים הנוצריים. להצעה היה מטרה כלכלית, שבירת המונופול היהודי על סחר בבקר לשחיטה. לאחר שהובן שאיסור מוחלט מפר זכויות חוקתיות לחופש דת, נוסף תיקון שמאפשר שחיטה לצרכים דתיים בלבד במסגרת רישיונות ממשלתיים. לאחר מאבק בו החרימו היהודים רכישת בשר, אימצה הממשלה פשרה שהתירה שחיטה כשרה באזורים בעלי ריכוז יהודי גבוה, ואסרה אותה היכן שהאוכלוסייה היהודית מתחת ל 3%.

על דמויותינו, ח. גולדברג

ביראת כבוד אני נוטל את העט לידי, כדי להעלות ב"ספר היזכור" שלנו כמה דמויות מפאלניצה – האנשים הפשוטים, לבביים, עממיים, שהיו כה קרובים ומשפחתיים עבורנו, ושנספו יחד עם היישוב היהודי בעיירה על קידוש השם. יהיו השורות הבאות נר זיכרון לנשמות קדושים אלו.

המתווכים (מעקלערס)

"ציפורי הקיץ כבר הופיעו," נהגו לומר תושבי פאלניצה ברגע שראו את ה"דאצ'ניקים" (נופשים) הראשונים מוורשה, שהופיעו בתחנת הרכבת מיד לאחר פסח כדי לבחור ולהזמין מראש דירת קיץ. ואם ישנם קונים לדירות – חייבים להיות גם... מתווכים. מי יפגוש את האורחים בין הווילות של פאלניצה, מי יגיד להם את המחיר ויקשר אותם לאלו שמוכנים להשכיר "דאצ'ה"? את כל זאת מסוגלים לעשות רק המתווכים. וכמה מהם אני רוצה לתאר כעת.

תיווך לא יכול היה להיות עיסוק לכל השנה. כמו ה"דאצ'ה", גם זה היה עניין עונתי. לכן, יהודים רבים שעסקו בסנדלרות, חייטות, מסחר זעיר, מלמדות ועיסוקים רבים אחרים, היו לוקחים באביב מקל ליד והופכים באחת למתווכי דירות. נקודת המפגש הייתה ברחבה ההומה ליד תחנת הרכבת. שם, על המדרגות, ניתן היה לראות יהודים שרק הרגע עזבו את תנור האפייה, הניחו את ספסל הסנדלרות או כיסו את מכונת התפירה. אם מתווך כזה הצליח בתחילת העונה להרוויח כמה זלוטי, הוא לא היסס ושכר גינה, או החל להסתובב עם סל דגים בין הווילות, או אפילו קנה לעצמו סוס ועגלה והסיע נופשים מוורשה לפאלניצה, מיכאלין, יוזפוב, שווידר ומקומות אחרים ש"על הקו".

למען האמת, הקיץ הביא פרנסה לא רק לפאלניצאים, אלא ליהודים רבים שבאו לעיירה שלנו כדי להרוויח משהו בעונה. מקולבייל, אושייצק, גרוואלין ושניצה, היו מגיעות משפחות שלמות כדי לחפש פת לחם. יהודי כזה היה מציב במקום הראשון הטוב שמצא, את סדנת הסנדלרות שלו, את אשתו שלח להביא עבודה, ואת הילדים – לתחנה לסחוב מזוודה או חבילה. במילה אחת – "נדידת עמים" במיניאטורה ו"תמורות חברתיות" בהיקף רחב יותר.

חלק מאלו שבאו רק ל"חטוף" עונה בפאלניצה, הצליחו לעיתים עד כדי כך שנשארו לגור בעיירה באופן קבוע. כך נשארו אנשי אושייצק: מנדל צ'שינסקי והרשל; מהקולביילים: אברהם משה דודס, גולדברג עם בניו – מוטלה, נחמן, אלי איטצ'ה (האחרון בישראל). שרוליק, מוטקה גולדברג, שנפל בגבורה לאחר שהרג תחילה גרמני שהגיע לקחת אותו בעזרת גרזן – ואשתו שפכה עליהם מים רותחים.

בחזרה למתווכים: זה היה סוג מיוחד של אנשים. דוחקם ופטפטנותם הרגיזו לא פעם את הקונה, אך תמיד מחלו להם... זו פרנסה! חוץ מזה, הנופשים שזה עתה הגיעו כבר היו "שיכורים" מאווירה של פאלניצה. ברגע שיצאו מהקרון, נשמו לרווחה את ריחות היער ונאנחו בהנאה: "או, פאלניצה!". כעת יכלו המתווכים להתחיל במתקפה. אחד מהם היה תופס ממש בידיו של הקונה, מבטיח את הדירה היפה ביותר במחיר זול, ומהלל את הווילה עד השמיים. לא פעם הגיעו למחלוקות ולצעקות, עד שהתפייסו על כוס "לחיים".

למשפחת המתווכים השתייכה תרצה השמנה, אישה שהתקשתה בתנועה ושבקושי הצליחה לעקוב אחר הקונה. וכך תוך כדי הליכתה, הורידה תחילה את הצעיף, אחר כך את הז'קט, מאוחר יותר את הסינר, רק כדי שיהיה לה קל יותר ללכת ולדבר... אחרי שטרחה עם הקונה, גם אם לא תמיד הצליחה לשכנע אותו, התיישבה על מפתן המרפסת, הוציאה מחיקה צעיף אדום והחלה לנגב את הזיעה. לקח זמן רב עד שחזרה לעצמה. היא הייתה תושבת ותיקה של פאלניצה ומתווכת רבת שנים; ריחמו עליה והתחשבו בה.

ובנוגע להשתכרות, זו לא הייתה רבה. השוכר נתן 15 זלוטי דמי קדימה ואת היתרה ישלם מאוחר יותר, עם הכניסה. מ-15 זלוטי אלו, תרצה קיבלה אחוז קטן, לעיתים עם כמה שותפים... וכל אחד נשף לתוך כף ידו ואיחל לעצמו מזל וברכה!

לעומתה, בעלה של תרצה, אהרון ונגר, היה זריז ממנה בהרבה ופטפטן יותר. לא גבוה, לבש קפוטה ארוכה, כובע יהודי וזקן גזוז קצר. ברגע שהבחין בנופש עומד עם מתווך, היה רץ במהירות וצועק: "גם אני כאן!". היו לו היכרויות רבות עם כל בעלי הווילות ומשכירי הדירות. גם כשכבר חסרה דירה בפאלניצה, אצל ר' אהרון

תמיד ניתן היה למצוא משהו – חדר קטן, או פינה... אהרון ונגר היה לעיתים מוליך את הקונה חצי יום במקומות שונים, עד שהביא אותו למקום הנכון. עייף ותשוש, הקונה היה מסכים כבר לכול...

מנדלה שדלצקי היה "בחור" פיקח, צעיר, כבן שלושים, רחב גרמי, בעל ראש שיער שחור, לבוש בקפידה ותמיד ידע לדבר עם אנשים. היה לו שותף למיומנות, משה קלייטמן, נמוך ממנדלה, גם הוא נאה ולבוש יפה. מנדלה היה במקצועו אופה ומשה – סנדלר. ברגע שהגיעה ה"עונה", השליכו את המקצועות שלהם והחלו לעסוק בתיווך. את העיסוק הקיצי ניהלו בנפרד, אף פעם לא יחד. רק בערב היו נפגשים, מדווחים על יום העבודה, מתחשבנים ומתחלקים ברווחים ביושר.

למתווכים השתייך גם לייבישל גלזר, קטן, בעל זקן בלונדיני כהה. הוא לא יצא ל"בורסת השכירות" לפני שהתפלל בבית הכנסת מניין. רק אחרי התפילה, מקל בידו, יצא לתחנת הרכבת והחל לרוץ מקונה לקונה. במראהו החיצוני ובאופן התנהלותו המיוחד, משך את תשומת הלב של כולם. הוא היה מהבודדים שהתיווך היה פרנסתו הבלעדית. עשיר הוא לא היה, אך הרווח בעונה הספיק לו לכל השנה. הכינוי "גלזר" (זגג) נשאר לו מהעבר הרחוק. הוא היה מהתושבים הראשונים בפאלניצה. לייבישל גלזר נהג בכל פורים להתקשט בכלים ישנים, סירים, מכסים – וללכת כך בעיירה, מלווה בחבורת ילדים. הוא הקיש על כל הכלים ושר, מדביק את הכול בשמחתו. תחפושת הפורים שלו הייתה עשויה משקים. לעומת זאת, בשמחת תורה הספיקה לו כוסית ברנדי כדי שיהיה "ששון ושמחה".

ברוך אדלשטיין החזיק ברחוב הנדלובה חנות פירות ובנוסף עסק בתיווך. הוא היה ידוע כ"ברוך פישר". אני לא זוכר שראיתי אותו אי פעם סוחר או עוסק בדגים. תמיד היה לבוש בקפידה, לא גבוה, לבוש יהודי, עם מקל בידו. לא היה לו אופי להידחף באמצע שיחה של מתווך אחר עם קונה. בהשכרות תמיד הלך איתו אברהם גורקי, "בחור" גבוה, נאה ומטופח, שידע לדבר עם אנשים. את המלאכה ידעו לעשות לא פחות טוב ממנו – אשתו אסתר ואחותה שרה. כשקונה נפל לידיהן, הן היו "גומרות אותו" בדיבורים ובשבועות...

לא היה במה להתבייש עם יהודי כמו משה פייבולוביץ'. תמיד נקי, בחליפה כהה, עם זקן שחור מחודד. מסנדלרות ותיווך בקושי הצליח להתפרנס – ובכל זאת, בכל שבת ניתן היה לראות אצלו בבית אורח.

גם בתו של ישראל לייבישל גלזר עסקה בתיווך. פטפטנותה וכישרונה לספר מעשיות שכנעו את הקונה, אך לא תמיד... כשראתה שהקונה אינו "מבושל" מספיק, אחרי שהסתובבה איתו חצי יום ושפכה את ליבה – אמרה בכעס: "הראיתי לכם דירות כה יפות ואתם לא שכרתם, לא תהיה לכם דירה ואפילו תישארו ללא יארע (שנים)...". הקונה שלא ידע ששמה יארע, חשב שהיא כנראה מקללת אותו... נבהל, הוציא כמה זלוטי ונתן לה דמי טרחה. את רשימת המתווכים אני רוצה לסיים עם אהרון צ'פצ'ק, שלעולם לא עבד בחינם, ודרש תשלום, גם עם הקונה לא לקח את הדירה שהציע. יכול היה לדבר בלי סוף. לעומתו, יעקב לטוביצקי היה אדם שקט ורגוע, לא נדחף ולא מפציר יותר מדי, ואולי בגלל זה הצליח, הקונה התייחס אליו באמון.

לוחמים באנטישמים ובנאצים

פאלניצה, כמו מאות עיירות אחרות בפולין, הייתה בין שתי מלחמות העולם חשופה לא פעם לסכנת התקפות בריוניות מצד אנטישמים מקומיים או שבאו מבחוץ. אני לא זוכר מקרה שהנוער היהודי בפאלניצה הגיב בפאניקה, כשהפוגרומיסטים החלו במלאכתם המלוכלכת.

אני נזכר שבליל חורף אחד, הייתי עם קבוצת צעירים במסעדת גרבסקי, ליד תחנת הרכבת. התחשק לנו לשחק ביליארד עם הפולני פלנצקי, עובד ב"גמינה" (מועצה). פתאום נפתחה הדלת וכמה פולנים שיכורים נכנסו למסעדה ורצו להצטרף למשחק. השבתי להם ברוגע שעם שיכורים לא משחקים... אחד מהם לא היסס ופיזר את הכדורים, השני רצה להפוך את השולחן ובידו של השלישי נצצה סכין... איתי היו אז שני אחיי הרשל וישראל, שלמה בוטלינסקי, יצחק ואברהם שמיטנקה, מלך צימליך, משה הרטמן, האחים מנשה וזלמן פייסרסקי, הנך ז'ולטי, מאיר גוטרמן, ולוולט סטביאק, נח גולדברג ואחרים.

לא התבלבלנו, אלא קודם כל דחפנו את הבריונים לרחוב, כדי שגרבסקי לא יסבול נזק. הוא הוציא אותנו דרך הדלת האחורית וסגר את המסעדה. תלשנו את הסורגים מן הגדר הברזל, וחיכינו חמושים לכך שהפולנים יתקפו. המחנה שלהם בינתיים גדל והוסיף להם אומץ. הנוער היהודי בעיירה גילה במהירות הבזק את

המתרחש בתחנת הרכבת – ובאו לעזרתנו. פרצה קטטה דמים. אך הפולנים נאלצו לסגת לאחר ששברנו להם את העצמות.

מאוחר יותר נודע לנו שהקבוצה שנכנסה ראשונה למסעדה לא הייתה מפאלניצה, אלא בריגדה נודדת מיוחדת של משרד הדואר, שהייתה לה משימה לתקן ולבדוק את קווי הטלפון לאורך מסילת הברזל. פועלים אלו נודעו בבנדיטיותם ובשנאתם ליהודים. הם רצו להוכיח גם בפאלניצה מה הם מסוגלים לעשות – וקיבלו לקח, שבוודאי ריסן אותם במקומות אחרים.

היו מקרים שבהם "העונש", אנשים שהגיעו מקארצ'ב, שבאו לגביית מיסים בפאלניצה, ניסו להתעמר ביהודים. הם חיכו במיוחד בתחנת הרכבת. כשקרון הרכבת הגיע, הם היו תוקפים את היהודים ומכים אותם. פעם אחת התייצב מפקד המשטרה נגד הבריונים, אף שלף את חרבו ואיים בצעדים חמורים, אך חטפו ממנו את החרב מן היד ושברו אותה לשניים...

לאחר ניצחון כזה, הפכו הבריונים מקארצ'ב לפראיים יותר, ויצאו לרחובות פאלניצה להשתולל ולהכות יהודים ולפגוע בחנויות יהודיות... ברחוב הנדלובה הספיקו לסגור את החנויות, והבריונים רצו עד לדירתו של שמואל הסנדלר ז"ל. איש אינו יודע איך ומאין, אך שם פגש אותם מטר אבנים, וקללות החלו ניתכות על הפוגרומיסטים, עד שנשמע "אני דאמסקי!" (אמא שלכם!) ו"יזוס מאריה!" והם נמלטו בבהילות.

מקרה שלישי נחרת בזיכרוני עם ה"עונשים" ממארקי, מקום קטן שנודע גם הוא בעולם התחתון ובנערי ההפקר שלו. הם עבדו במפעל הלבנים המקומי, ורצח אדם, ועוד יהודי, לא היה בעיניהם עניין רציני. הם הגיעו לפאלניצה במספר רב, נערים צעירים ובריאים, ושיכורים למדי. אך סופם היה זהה לזה של הטלפונאים והבריונים מקארצ'ב.

אני חייב להדגיש, שברגע שריחפה סכנה על כלל ישראל בפאלניצה, שכחו את כל ההבדלים המפלגתיים והיריבויות. הדתי והחילוני, הציוני והקומוניסט, נלחמו יד ביד נגד אויב משותף.

אין בידינו מידע רב על התנגדותם של יהודי פאלניצה במהלך שלטון הדמים הנאצי בשנים 1939-1945. הזכרתי קודם לכן את הזוג הגיבור מוטקה גולדברג ואשתו, שלא נתנו לגרמנים להובילם והרגו אחד מהם בביתם. על מקרה שני של גבורה מוסרית גדולה סיפרו לי בפאלניצה, כשביקרתי שם לאחר המלחמה. איש גסטפו ראה מישהו מבריח לחם לגטו פאלניצה, אך לא הצליח לתפוס את ה"מבריח". הוא נתקל במקרה במשה פוטיפר ודרש ממנו להסגיר את היהודי שהעז להכניס לחם לגטו, ואיים להרוג ארבעה יהודים אחרים שאותם יצטרך להביא, אם יסרב. בערב התייצב משה בגסטאפו יחד עם אשתו ושני ילדיו. הרוצח הנאצי ירה בכל הארבעה...

פעילים כלליים

אני אתאר רק שניים מהם – את הוריי ע"ה. זו גם הנצחה לכל אותן דמויות נפלאות של פאלניצה היהודית, העוסקים באמת בצרכי ציבור, שתמיד קיימו את הציווי "ואהבת לרעך כמוך" והפגינו דאגה רבה לצרכים של אחרים.

אמי הייתה ידועה היטב בפאלניצה. קראו לה "חיה'לה הגנדזלרין" (מוכרת האווזים). האטליז שניהלה יצא לו שם טוב וקונים קבועים. לעיתים קרובות קרה שאמי עזבה את האטליז באמצע היום לזמן ממושך , וחזרה עם סינר מלא מוצרים שאספה, אותם חילקה בבתי הנזקקים ביותר. חיה'לה ידעה אצל מי לקחת וממי לתת. היא עזבה אז את כל ענייניה הפרטיים ויצאה לעזור ליהודי בעת צרה. היעלמות כזו מהחנות הייתה קורית 2-3 פעמים בשבוע; היא הייתה חוזרת מסופקת מהחלוקה, פניה קרנו. היו לה את ה"תורמים" שלה, שאף אחד לא העז לסרב לה, ואת ה"נתמכים" שלה, שאיש לא ידע עליהם מלבדה...

כשבחורף הוקם ועד עזרה להקלת המצוקה, אבי לא היה רק אחד היוזמים, אלא גם הפגין פעילות רבה.

לאבי היו כמה כינויים, ואף אחד מהם לא נאמר במובן שלילי. הוא היה ידוע כ"יצחק מהבזאר", "יצחק הקטן", או "יצחק של הדגים". לכל שם הייתה משמעות: "יצחק מהבזאר" – משום שהיה מהתושבים הוותיקים ובתחילה התיישב בבזאר, המקום היחיד שהיה אז בצד השני של רחוב הנדלובה, אחרי המחסום. את הבזאר

הקים אלתר טבקמן. "יצחק הקטן" קראו לו כדי להבדילו מיצחק גולדברג הגבוה, דודו של אבי. ו"יצחק של הדגים" – כיוון שהיה לנו אטליז לעופות וגם מכרנו דגים.

אנחנו, הילדים, נהגנו לעיתים להתפעל מהורינו על מסירות הנפש שלהם ועל ה"ויתור" העצמי למען אחרים. כפי שנאמר, הוריי לא היו הפעילים הכלליים היחידים בעיירה. פאלניצה הייתה מבורכת ביהודים רבים כאלה.

כבוד לזכרם!

י. גולדברג / תל אביב

העיירה כולה אהבה אותו, יעקב דומב

המלמד הראשון שלי היה שמעון הרש שוחט, אדם טוב ואציל נפש. היה גם בעל תפילה וניגון. הוא הקדיש את עצמו לילדים שלמדו אצלו.

בפאלניצה היו שלושה שוחטים: קלמן שוחט, מאיר יחיאל ושמעון הרש. את שמעון הרש אהבתי מאוד כמלמד. אני זוכר שבקיץ היה מוציא אותנו אל חצר ביתו, שם עמדו כמה עצי אורן, ונהג לבקש שנאסוף את שרף העצים, דבר שעשינו בשמחה גדולה. בשיטת הלימוד שלו נמנע משינון התורה היבשה. לימד אותנו לאהוב איש את רעהו, והראה כמה טוב הדבר כשמתפייסים במהרה לאחר שרבים.

הוא הקפיד שלא להלבין פני ילד עני. בחורף, אם אחד הילדים הגיע ל"חדר" עם פרוסת לחם או מעט אוכל, היה אוסף מכל הילדים, מערבב את כל האוכל ומחלק שווה בשווה, ואף מוסיף משלו...

הוא היה מקסים אותנו בסיפוריו היפים, שהיו תמיד ספוגים באהבת אדם ובאמונה באלוהים. יהודי בעל הדרת פנים, ישר ורודף צדק. כל העיירה אהבה אותו...

יענק'ל מלמד

המלמד השני שלי היה ר' יענק'ל, חתנו של ר' שמעון הרש. הוא לימד כבר נערים בוגרים יותר. היה טיפוס שונה לחלוטין מחמיו: קשוח, ואחד שלא חסך מאיתנו מכות.

תלמידיו של יענק'ל מלמד פנו בשנים מאוחרות יותר לכיוונים שונים– מי לציונות, מי ל"בונד" ומי לקומוניזם. אחדים המשיכו בלימודיהם והתמידו בישיבות. את כולם איחדה תחושת קרבה וסולידריות; בעת צרה עזרו זה לזה, ללא קשר לחילוקי הדעות. הזיכרונות מה"חדר" ומהמלמד קירבו וחיברו בין האנשים.

ה"חדר" שכן בקומה השנייה. כשהרבי היה צריך לצאת לפעמים, היה נועל אותנו בפנים ללא גינונים מיותרים ולוקח את המפתח. פעם, כשנותרנו בחדר הנעול ושיננו גמרא, החל פעמון מכבי האש לצלצל. כולם קפצו ממקומותיהם, רצו לצאת לראות איפה ומה עולה באש. אך הדלת נעולה. בלי לחשוב פעמיים. טיפסה החבורה הצעירה ללא קושי על קורת העץ התומכת בגג, ויצאה החוצה. רצנו אל הווילה שכבר הייתה אפופה בלהבות. השכנים עוד צעקו שיספרו על כך לרבי, אך מי הקשיב...

התלמידים כולם השתתפו בכיבוי השריפה, ואחדים אף נכוו. גם אני. שכבתי אחר כך שבועות אחדים במיטה. כל הזמן טרפו ביצים ומרחו עלי חלבון, לחשו לחשים נגד עין הרע וביקשו רפואה שלמה. כך גם התחמקתי מהמכות של הרבי. והוא לא מחל לאף תלמיד... אחד אחד נאלצו לפשוט מכנסים, להתכופף, וכשהרבי מצליף, האחרים חוזרים במקהלה: "כל כך טוב שכך!..."

מובן מאליו שהתלמידים המוכים והמושפלים חיפשו הזדמנות לנקום ברבי, והזדמנות אכן הגיעה (האירועים המתוארים התרחשו בתקופת מלחמת העולם הראשונה): חיילים נהגו לקחת גברים מבתיהם לטובת חפירת שוחות. הרבי שלנו נהג במקרה כזה לשכב במיטתו, ראשו חבוש, וכשהחיילים התקרבו לבית, החל לגנוח. הרבנית אף היא הצטרפה בבכי על בעלה החולה, המסכן... החיילים לא התרשמו מהסצנה, ודרשו אישור מרופא. הסכימו לוותר היום, אך מחר - עליו להתייצב. עבורנו זו היתה שמחה גדולה. והוא אכן נלקח לחפירות.

אנו הצטערנו. מדוע? משום שהיו אלה ימים ספורים בלבד, לאחר שועד קהילה אישר שהוא מחנך, ואסור לילדים להישאר ברחוב, הוא שוחרר.

למען האמת יש בכל זאת לומר, שעל אף קשיחותו, היה מלמד טוב ויהודי הגון.

יחזקאל מלמד

המלמד השלישי שלי היה ר' יחזקאל, אדם בא בימים, גבוה, בעל זקן יפה. היה מתנגד גדול ושנא את החסידים. למרות זאת, הם שלחו אליו את ילדיהם, כיוון שהיה למדן ובקיא. הוא גבה שכר לימוד גבוה, אך לימד קבוצת ילדים קטנה. לא היכה, אך היה קשוח. נאלצנו ללמוד אצלו משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הלילה המאוחרות.

הוא נהג לפלפל היטב כל מאכל. כששאלנו: "רבי, מדוע כל כך הרבה פלפל?" ענה שהפלפל נותן חשק רב ללמוד... אהב גם לשתות תה ועודד את תלמידיו לשתות. בזמן המלחמה לא היו עלי תה יבשים לחליטה, ואנו הבאנו מהבית קוביות סוכר, שרפנו אותן על האש ב"חדר", וכך "צבענו" את המים הרותחים.

לא הספקתי ללמוד הרבה אצל יחזקאל, כי פרצה אז בפאלניצה מגיפת טיפוס, ואני ואבי ע"ה חלינו. אני התאוששתי לאחר כמה שבועות של מחלה, אך אבי כבר לא קם ממיטתו. הוא נפטר שבוע לאחר פורים, בכ"ג באדר, כשהעיירה עוד הייתה מכוסה בשלג. אני זוכר כיצד הורידו אותו לאחר מכן מהמיטה, השכיבו אותו על הרצפה כשרגליו פונות אל הדלת, ולמרגלות ראשו הציבו שני נרות דולקים בפמוטים. כולם בכו, אך הנהי המר של אמי ז"ל היה קורע לב. היא נותרה אלמנה עם שישה ילדים.

את המנוח נשאו עד לבית המדרש, שם הספיד אותו הרב פינקלשטיין ז"ל. לאחר מכן הועלה ארונו על עגלה והובל לרדושץ'. כמעט כל יהודי העיירה ליוו אותו עד לבית הקברות. החנויות נסגרו. כולם הצטערו על מותו של האדם הלבבי הזה.

אמי הייתה אישה נמרצת, היא לא רצתה עזרה ופעלה בכל כוחותיה להחזיק את הבית ואת המשפחה. חזרתי ל"חדר" של יחזקאל מלמד ולמדתי שם עד לפרוץ המלחמה הפולנית-בולשביקית. אז תמו לימודיי אצלו.

כל מי שהכיר את ר' יחזקאל העריך ואהב אותו מאוד.

לייווישל גְלֶזֶר

יהודי שקט ומכובד, המטופל בילדים ובנכדים. הוא עבד בשקט וביושר במקצועו, ולאורך כל השנה לא נשמע קולו. אך כשהגיע חג פורים, אי אפשר היה לזהות את היבודי הזה; הוא תלה על עצמו סירים ולוחות פח שונים, ושמחתו עלתה על כולם. היה מסתובב בפורים מרעיש וצועק "האנדי, האנדי, האנדי" (סחורה) וגם שר שירים שונים. כל הילדים היו רצים אחריו. עבור תעלוליו בפורים קיבל כסף, אך לא לקח לעצמו דבר, אלא חילק את הכל בין יהודי פאלניצה הנזקקים. זה היה אושרו הגדול.

יצחק'ל שניידר ויוסל שצ'צ'ק

יצחק'ל שניידר החייט היה יהודי שקט, ואמרו עליו שאינו נוגע בזבוב שעל הקיר. יהודי פאלניצה חיבבו אותו מאוד. כשמישהו הזמין חליפה, נהג לומר לקונה: "תצא ממני כמו גנרל-גוברנטור". אדם חולה ורזה, שתמיד היה חיוך על פניו ותמיד היה שבע רצון.

התענוג הגדול ביותר שלו היה בשבת לעת ערב, בסעודה שלישית, אותה נהג לקיים ליד שולחנו של הרב ר' מוטלה ז"ל.

בעיירה היה יהודי בשם ר' יוסל שצ'צ'ק, בדחן, אדם עליז וטוב לב תמיד. כשמישהו היה מגיע לעיירה להסדיר עניין כלשהו ושאל למי עליו לפנות, היה ר' יוסל שולח אותו ליצחק'ל שניידר: "זו הכתובת הנכונה, הוא יסדיר לך את כל ענייניך". ר' יצחק'ל מעולם לא ידע מה להשיב ליהודי כזה והיה נבוך. אך בחיוכו הטוב היה אומר: "נו מילא, יהודי מתבדח, שיהיה לו לבריאות, שיהיה בריא וחזק...", ולא נטר טינה לשצ'צ'ק על ליצנותו...

שמחה זילברשטיין

הגיע אלינו ממינסק מזובייצק, שם התגוררו הוריו. פרנסתו הייתה קיוסק עיתונים. בנוסף היה מחלק את העיתונים וכתבי העת לבתים. כולם העריצו את אופיו הטוב והיוצא דופן. הוא עצמו היה מטופל בילדים, אך דאג לכל נצרך והושיט עזרה בכל מקום שנדרש. הוא לא עשה חשבון אם הנזקק הוא אדם דתי או חילוני, אלא היה עוזב תמיד את ביתו ואת קיוסק העיתונים שלו ורץ להושיט עזרה היכן שהיה צורך. לעשות טובה ליהודי היה עבורו יותר מאשר מצווה.

הוא נורה למוות בוורשה, כשהלך להעיד עבור מישהו בבית המשפט.

יהי זכרו ברוך!

יעקב דומב / חיפה

לייבשל גלזר ומנדל סטביאק, מלך פסקלינסקי

העיירה היהודית פאלניצה שכנה בסך הכל כ-18 קילומטרים מוורשה הגועשת והתוססת בחיים יהודיים. פאלניצה הייתה עיירת קייט מוכרת וידועה על מה שנקרא "קו אוטבוצק" בחודשי החורף הייתה פאלניצה שקועה בשקט ובנמנום, אך תחת זאת היא התעוררה לחיים בחודשי הקיץ. מיד לאחר חג הפסח ניתן היה לראות כיצד היא מתחילה ללבלב. מוורשה וממקומות אחרים החלו לזרום אנשים, מחפשים דירות לחודשי הקיץ.

כשהעונה החלה והנופשים ("דאצ'ניקעס") החלו להופיע, המתינו להם בתחנת הרכבת מתווכים יהודים והציעו להם לשכור וילות:

"בואו איתי, אראה לכם וילה יפהפיה!", נשמעו קולותיהם הרמים של המתווכים. בין הפרנסות היהודיות בפאלניצה, גם התיווך שימש מקור עזרה לפרנסה. בתיווך עסק גם לייבישל גלזר, יהודי קטן קומה בעל זקן מחודד. הוא היה רץ קדימה כשידו אוחזת במקל וצועק:

"בואו, אראה לכם את הווילות היפות ביותר!", אולם הוא הוביל את הנופשים אל המקומות הגרועים ביותר, דלי אילנות שסביבתם רעה.

כאשר שאלו אותו: "רבי יהודי, לאן הובלת אותנו? הרי לא רואים כאן שום עץ מול העיניים, שום פירור של ירק!", לא איבד לייבישל גלזר את עשתונותיו; הוא הוביל את האנשים אל עץ, הכניס את אגודלו בין שתי אצבעותיו ואמר: "אתם רואים? על העץ הזה גדלים תאנים!...". מובן מאליו שהאנשים עזבו אותו כלעומת שבאו.

לייבישל התמיד להראות את הווילות הגרועות ביותר, בעיקר וילות ידועות לשמצה מסוג ג' (הווילות של שַׁנָצֶר וקוֹקֶבֶקֶה). מעולם לא הראה וילה אחרת אפילו שיש מאות וילות בפאלניצה. פעם אחת, במהלך העונה, שאל אותו כותב שורות אלו: "ר' לייבישל, הצלחת להשכיר היום וילה?", והוא השיב בחיפזון:

"אף לא אחת! כל מה שמראים להם, לקבצנים הוורשאים האלה, לא מוצא בעיניהם חן. הם רוצים את הווילה של קְרֶסוּצְקִי, שעולה פי שישה, אבל לקבל אותה בפרוטות!"

לעת ערב, כשר' לייבישל שב לביתו, שאלה אותו אשתו רחל: "נו, שלימזל שלי, הרווחת משהו?"

"כיצד אוכל להרוויח?", השיב בכעס, "וכי מניחים לי להשכיר? את הנופשים הטובים ביותר חוטפים ממני, אני חלש לעומתם. הם ענקים, הצ'פצ'קים, הוויגדרים, האשר-זליגים האלה. לעומתם אני זבוב. לכן, אשתי, אל לך לגעור בי. אלוהים יעזור, עוד ראי, בקיץ הבא ארוויח כסף רב. אכנס לשותפות עם מנדלה סטביאק ונרוויח יפה.

מנדל'ה סטביאק היה מוכר היטב בפאלניצה. יהודי קטן, צנום ורזה, גבו כפוף מעבודה קשה ונשיאת שקי קמח. בחורף עבד מנדל'ה כסבל. בקיץ כשעונת הקייט החלה, פנה לעסוק בתיווך. קרה לא פעם שהמתווכים התעמתו ביניהם על לקוח, ואז צץ לפתע מנדל'ה סטביאק ואמר בקולו הרם: "אני אנצח, עוד אראה להם מי זה מנדל'ה סטביאק!"... ובגלל זה בדיוק רצה לייבישל כל כך לזכות במנדל'ה כשותף.

מלך פסקלינסקי / יוהנסבורג

אבי המנוח הלל כץ, רייזל כץ

כמו בכל העיירות הקטנות, גם בפאלניצה היה לכל אחד כינוי, שניתן לו לרוב על פי עיסוקו. כך קראו לאבי "הלל נאפטץ"" (מוכר הנפט). לי הדבר הכאיב מאוד. ראיתי בזה עלבון. אך אבי היה מחייך בטוב לב ומנחם אותי: "גם רוקפלר הוא "נאפטץ' " ואינו מתבייש בפרנסתו..."

עבורי הייתה זו נחמה פורתא, מכיוון שהייתי בדעה שאסור לתת לאדם טוב כינוי. תמיד השוויתי את אבי להלל הנשיא. בדיוק כמו הלל מפרקי אבות, כך גם הלל זה היה טוב לב, סבלני ויוצא להגנתו של כל אדם שנעשה לו עוול. אמי נהגה לספר לנו על נס שאירע לאבי בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהיה סמוך על שולחן חמותו במאצ'ביץ'. באחד מימי השוק התנפלו חוליגנים על סוחרים יהודים, ואבי, בידו מוט ברזל, הניס את הפוגרומצ'קים. כך נהג מאוחר יותר בפאלניצה, תחת שלטון פולין. האנטישמים המוסתים נדהמו בראותם יהודי עם זקן ופאות מחזיר להם מנה אחת אפיים... לא פעם הוא חזר הביתה בראשו פצע וחבורה – אך גם התוקפים חטפו כהוגן, כפי שצריך.

הוא ידע להיות לוחם עקבי למען השקפותיו. כשקמו בפולין בתי הספר של רשת "בית יעקב" לבנות דתיות, החליט אבי להקים בית ספר כזה גם בפאלניצה. בעיני היהודים החופשיים לא מצאה חן התוכנית לבית ספר כזה, וכך גם חסידי גור התנגדו. ה"חופשיים" איימו במכות, וחלק מהדתיים – בחרם, אך אבי לא נרתע. טענתו הייתה שבנות ישראל נקרעות מהיהדות ויש להצילן כל עוד לא מאוחר מדי.

יחד עם איצ' צ'שינסקי, חסיד גור, הלך אבי מבית לבית וגייס תלמידות לבית הספר. בערב היה חוזר הביתה שבע רצון מהתוצאות. עיניו קרנו משמחה.

כעבור זמן הגיעה לפאלניצה מורה ראשונה לבית הספר "בית יעקב". ב. שיף שמה. תחילה ספגה די והותר ביזיונות; פרחחים היו צועקים אחריה ברחוב, מעליבים אותה, ופעם אף ספגה סטירת לחי. אך דבר לא מנע ממנה ללמד בבית הספר. תחילה לאור מנורת נפט, ורק בשעות הערב. עם הזמן הכל התרגלו לרעיון ובית הספר "בית יעקב" התפתח. כשהגיע הזמן לשלם למורה את שכר הלימוד, תמיד חסר היה כסף. לא פעם שילם אבי את שכרה מכיסו שלו. אמי ע"ה הייתה באה בטענות: "הרי גם כך קשה עם הפרנסה... מה זאת אומרת?!". אבי היה משיב בשלווה כי בזכות זו אלוהים לא יעזוב אותנו... "עבור מתן צדקה – אלוהים מחזיר בריבית".

כך הוא התמיד לתת עזרה לכל נצרך. היה מעניק הלוואות. היו לו כמה יהודים שתמך בהם כספית מדי שבוע. "כיצד אפשר לסרב כשיש יהודי שאין לו עם מה לעשות שבת?!"

הוא היה מהראשונים להזמין אורח לשבת. פעם אחת הביא יהודי מבולבל שדעתו משובשת. בפעם אחרת – הביא יהודי מוכה גרדת. על טענותינו היה משיב:

"כיצד אפשר להלבין פניו של יהודי?"

ובשל הסירוב לתת להלבין פניו של יהודי, הוא כמעט שילם פעם אחת בחייו. מגויסים יהודים הציבו לילה אחד מצבה ליד דלתו של התושב המכובד א. גרינברג. על המצבה כתבו דברי ליצנות. לפנות בוקר, בדרכו לתפילה, הבחין אבי במצבה והפך את האבן, כשהכיתוב פונה מטה. בזמן הפיכת המצבה היא נפלה ונשברה. המגויסים רצו לעשות בו לינץ'. הוא צעק לעברם: "אסור להלבין פניו של שום יהודי!" לולא המשטרה שהצילה אותו מידי ההמון, הוא ודאי היה מקפח את חייו.

ימים קשים במיוחד עברו עלינו ערב הבחירות לקהילה. אבי ניהל תעמולה עבור "אגודת ישראל", ובחלון הראווה של חנותנו הקטנה תלה כרזות בחירות וכתובות שונות. המתנגדים ניפצו את השמשה ולא חסו גם על אבי. אמי בכתה: "אתה אבא לילדים, רחם עלינו, אל תתערב בענייני הכלל..." אבי היה מסור וקשור מאוד למשפחתו, אך הוא גם אהב את תנועתו ואת אידיאליה והיה מוכן להקריב את עצמו למענם.

כאשר חלפו ימי הבחירות הסוערים והרוחות הלוהטות נרגעו, היו יריבי האתמול מנהלים עם אבי דיונים בדרך ארץ על פוליטיקה עולמית, עניינים יהודיים ועניינים מקומיים.

כאשר החל להופיע בוורשה העיתון היומי של האגודה, "דאָס יידישע טאָגבלאט" (היומון היהודי), ביקש אבי להפיץ אותו בפאלניצה. שוב התלקחה מחלוקת. בעלת הקיוסק סירבה בשום אופן להחזיק את העיתון. אז הציג אבי את העיתון בחלון הראווה של חנותנו, ושוב ניפצו אצלנו שמשות... אבי התקין שמשה חדשה ומאחוריה הציב שוב את ה"טאָגבלאט". כך קרה כמה פעמים, עד שהגיעו לידי פשרה. גם האלמנה, בעלת הקיוסק, ויתרה לבסוף.

באותה עקשנות ניהל מאבק עם הפולנים ערב הבחירות למועצת העיר. כאן כבר היו כל הכוחות היהודיים מאוחדים הרבה יותר: הציונים, הקומוניסטים, הבונדיסטים ואגודת ישראל.

במסירות נפש הגן אבי על כבוד היהודים בכלל, ועל כבודו של כל פרט, בוודאי. אהבת ישראל הייתה אצלו המדרגה העליונה ביותר.

יהי זכרו ברוך!

מרדכי דוד בראון, יוסף בראון

הוא היה מאותם המייסדים והפעילים הנמרצים ביותר של ארגון "הציונים הכלליים" בפאלניצה. את המזג הצעיר שלו, את האידיאליזם ואת אמונתו העזה הקדיש לארץ ישראל. הוא חי 24 שעות ביממה עם האידיאל הציוני ועם ה"מדינה שבדרך".

אחי המבוגר מרדכי דוד היה מורה לעברית, ולימד את שפת האבות לילדים ולמבוגרים כאחד. הוועד המרכזי בוורשה שלח אותו לשאת הרצאות ונאומים בערים ובעיירות ברחבי פולין, ושליחות זו מילא בנאמנות רבה.

ביום חמישה עשר בשבט, הכין מרדכי דוד "מתנות מארץ ישראל", תמרים, תאנים, חרובים וכדומה, וחילק את החבילות לחברים ולידידים. בחוץ שרר כפור עז, אך לאחי היה חם בנשמה... בכלל, ביתנו היה בית ציוני מאוד. אחי השני, לייבל, היה אף הוא ציוני מסור, אך נטה לרוויזיוניסטים. אני זוכר את הדיונים התכופים ואת הוויכוחים וההתנצחויות בין השניים.

בעת מאורעות תרפ"ט בארץ ישראל, ב 1929, התקיימה בפאלניצה אסיפת מחאה גדולה נגד הטרור הערבי ונגד המדיניות של שלטון המנדט הבריטי. מרדכי דוד הביע אז במילים נלהבות וסוערות את המחאה ואת הזעם על העוולות הנעשות כלפי העם היהודי. באותם ימים הוא ודאי לא יכול היה לתאר לעצמו, שהעולם יעמוד מנגד מאוחר יותר ויחזה בעוולות גדולות בהרבה, כמו השמדת עם שלם, ויחריש.

גם הוא חלק את גורלן של המשפחות היהודיות שנגדעו.

יהי זכרו ברוך!

עשייה למען הציבור, מיכאל יצחקי

ברגשי כבוד לעיר הולדתי, אני כותב על דמויות אחדות מבין יהודיה שנחקקו עמוק בזיכרוני. אלו הם יהודי יום-יום ("יידן פון א גאנץ יאר"), שמעבר לדאגות הפרנסה היומיומיות, דאגו גם לבתיהם של יהודים אחרים – כדי ששם, חלילה, לא ירעבו ולא ידעו מחסור. התואר "העוסקים בצרכי ציבור" הלם אותם במידה מדויקת.

הייתה בעיירתנו גם תנועת נוער משכילה, מלאת חיים ואידיאלים, המסורה לציבור היהודי. כל הזרמים הציוניים, מבית"ר ועד השומר הצעיר, ניהלו פעילות תרבותית פורייה, ותנועת הפועלים בפאלניצה הקיפה את כל הנוער והביאה כבוד ליישובנו בזכות חוגי התרבות שלהם, תזמורת המנדולינות, להקת החובבים ומועדון הספורט "סקרא".

פאלניצה הייתה גם מרכז גדול לחסידות – הן של חסידים שהתגוררו בעיירה עצמה, והן של אלו שנהגו לבוא הנה לנופש, כמו האדמו"רים מגור, רדזימין, זוואלין ווולומין, וצדיקים וסמכויות נוספות מן העולם הרבני.

כפי שציינתי, אעלה על הכתב רק דמויות אחדות מיהדות פאלניצה, אותן אני זוכר באופן מיוחד.

רבי אביגדור ארנטרגר ז"ל

דמותו הנאה עומדת לעיתים קרובות לנגד עיניי. יהודי בעל מידות טובות. אף שלבו שתת דם בשל אסונה של אשתו האהובה, ששותקה בצעירותה, הוא עבד יומם וליל למען הכלל; כיהן תקופה מסוימת כיושב ראש הקהילה, וכחבר הנהלה ב"תלמוד תורה" וב"לינת הצדק". המתפללים בבית המדרש הגדול לא ישכחו לעולם את תפילתו הלבבית בימים הנוראים. אפילו אלו שלא הבינו את כל מילות התפילה חשו כי אצלו הדבר מגיע ממעמקי הלב – דברים היוצאים מן הלב...

ר' שלמה "דער מילכיקער" (החלבן)

התאים לו יותר מכל התואר "רודף שלום". בכל עת שהיה צורך להשכין שלום, להושיב סביב שולחן שני יהודים מסוכסכים – תמיד היה זה ר' שלמה. בזכות חוש ההומור שלו ידע להשיג הכל. גם בעת מריבות משפחתיות ידעו כולם שר' שלמה יכול להשכין שלום בית. את מלאכתו זו עשה בשקט ובצניעות, כדי שאיש לא ידע מה מתחולל בחיי המשפחה של יהודים מסוימים בפאלניצה.

היה לו הבנה רבה לנוער ולבעיותיו, ומשום כך נהגו להפקיד בידיו סודות בהזדמנויות שונות. כך, למשל, כשהייתי צריך להכין את הוריי לכך שאני עומד לצאת בקרוב ל"הכשרה" – הטלתי עליו את השליחות הזו. בזכותו יכולתי לעזוב את הבית לתקופה ארוכה ללא סקנדלים ובמצפון שקט.

הרב יוסף ליברמן

טיפוס של עסקן ציבורי, חבר מועצה פעיל בקהילה. אף שהיה חסיד וממקורביו של האדמו"ר מפוריסוב, הוא היה גם פעיל מאוד במפלגת "המזרחי".

רבי ברוך אידלשטיין

מוכר יותר בשם ברוך פישר. אני זוכר אותו כמתווך בקנייה ובמכירה של פירות. יהודי זה ניחן באצילות נפש רבה, והוא השתדל תמיד להקל על חייהם של הנשים והגברים העניים, אשר שאבו את פרנסתם מקניית מעט פירות ומכירתם בין הווילות. לא פעם קרה שסוחרת פירות באה לר' ברוך בוכיה, כי בחשכה לא ראתה איזו סחורה היא קונה, והתברר שרימו אותה. פרוטותיה האחרונות ירדו לטמיון. במקרים כאלה היה ר' ברוך עוזר ככל יכולתו. לעיתים הוא נראה מסתובב בעיירה ואוסף תרומות לנזקקים. ר' ברוך היה פעיל חברתית ב"המזרחי", ידיד גדול של תנועת הפועלים, וגם התעניין מאוד במועדון הספורט "סקרא". לא פעם נראה בשבת הולך לבית המדרש לסעודה שלישית... ישירות ממגרש הספורט. נהגו לומר עליו: יהודי מבוגר עם נשמה צעירה...

הרשל גלבטרונק

כיהן זמן רב כיושב ראש קהילת פאלניצה, חבר מועצה בעירייה, יושב ראש ה"תלמוד תורה" ו"לינת הצדק", חבר הנהלה באיגוד הסוחרים וחבר ועד ב"המזרחי".

אני זוכר את אחי המבוגר הרשל, אשר ראה בחייו מטרה אחת ויחידה: לעזור לאחרים. ביתו תמיד היה פתוח לסובל ולעני. יחד עם אשתו טובת הלב והמסורה חנה ז"ל, הם קנו לעצמם שם, שמביתם תמיד יוצאים שבעים – במובן הרוחני וכמובן גם הפיזי.

כל אדם עני שנזקק לעזרה רפואית, לתמיכה חומרית או לעצה, היה פונה אל הרשל. הוא היה מחלק פתקים לקבלת תרופות חינם בבית המרקחת, פתקים למכולת לקבלת מעט מצרכים. היה אהוב על כל החוגים למרות גילו הצעיר (כשפרצה המלחמה הנוראה בשנת 1939, הוא היה בן 41 בלבד).

אני זוכר את אושרו כשעלה בידו לשדל יהודי ורשאי אמיד, מנדלסון, שיקים בפאלניץ "תלמוד תורה" לילדים עניים, וגם דאג שהילדים ישתו בכל יום כוס חלב ובחורף יקבלו זוג מגפיים.

על אופיו ועל יושרתו של הרשל מעיד בצורה הטובה ביותר המקרה הבא: להרשל הייתה סוכנות לוטו (קולקטור). בשנת 1935, ביום חמישי אחד, בו נערכה ההגרלה, באה אליו אישה שלא הכיר וביקשה לקנות רבע כרטיס לוטו. כסף יהיה לה רק למחרת, ביום שישי, כשישוב בעלה למשפחה לקראת השבת (כפי שנהגו רוב הנופשים מוורשה). כיוון שלא היה בידה כסף, היא השאירה כמשכון את טבעת הנישואין שלה. היא התגוררה בווילה בקוקאווקה. היא הסבירה שהיא חייבת לקנות את הכרטיס, משום שאמה ע"ה באה אליה בחלום וציוותה עליה לעשות כן.

הרשל לא רצה לגרום לאישה עגמת נפש ונתן לה רבע כרטיס. באותו ערב נודע להרשל כי הכרטיס זכה ב-10,000 זלוטי, וחלקו של האישה עמד על 2,500 זלוטי. למחרת, ביום שישי, הגיעה האישה עם בעלה אל הרשל לסוכנות, מבלי לדעת דבר על הזכייה. היא הייתה בוכייה ומבולבלת, ובעלה הנסער הקים מהומה, על שום מה מפתים אישה למשכן את טבעת הנישואין שלה. הרשל הוכיח את האברך על התנהגותו כלפי אשתו – ובישר להם את הבשורה. אני נכחתי במקרה בסוכנות, ולא אשכח את מראה עיני, כיצד הבעל פרץ לפתע, בו במקום בבכי גדול כילד קטן. הוא הציע להרשל מחצית מהזכייה, אך אחי לא רצה לשמוע על כך דבר. הוא רק ביקש מהם לתרום 50 זלוטי ל"תלמוד תורה" ול"לינת הצדק".

כזה היה אחי הרשל – יהודי גאה, שלא היה בו שמץ של רפיסות ("מה יפית") כאשר נדרש להופיע בפני השלטונות הפולניים.

לגבי מותו קיימת גרסה, לפיה בשנת 1942 ירו בו הגרמנים למוות בפומבי, יחד עם נציג של האוכלוסייה הפולנית.

יהי זכרו ברוך!

מיכאל יצחקי (גלבטרונק)

האופים של פאלניצה, שמואל קמיונקובסקי

אני רואה חובה לעצמי להזכיר, לפחות במילים אחדות, את שמותיהם ודמויותיהם של בעלי המאפיות בפאלניצה ובני משפחותיהם, אשר מרביתם נספו על קידוש השם בעת הכיבוש ההיטלראי.

לייזר-נח ומרים טובה צימליך, עם בניהם מלך הרשל, משה ובולה, וכן בנותיהם. כולם עבדו במאפייה. מאפיית צימליך התפרסמה במיוחד בשנת 1932, כאשר איגוד האופים של פאלניצה החליט להשליך לתוכה פצצת סירחון, משום שר' לייזר-נח סירב להכיר באיגוד המקצועי של ה"פראקס" (פועלי המאפיות).

יוסל גולדפרב (יוזפוב'ר), יהודי גבה קומה ויפה תואר בעל זקן שחור. הוא ניהל את המאפייה יחד עם בנו בנימין מלך, שהיה בעל זקן בלונדיני מחודד. הם תמיד היו הראשונים לחתום על דרישות האיגוד.

שלום-יוסל צשינסקי, עם בניו דן ולייבל וחתנו אברמצ'ה קולקוביץ'. כולם עבדו בעצמם במאפייה. נספו על קידוש השם.

אייזיק קמיונקובסקי, עם שני בניו שמחה ומנדל. ר' אייזיק היה מוכר בעיירה בכך שמעולם לא נסע לפני אחת עשרה בלילה להביא שני שקי קמח לאפייה. המחסן שלו תמיד היה ריק. עם האיגוד מעולם לא הסתכסך. בעת הכיבוש הסתתרו שלושתם בווילה שלהם במיכאלין. בסופו של דבר הלשין עליהם אחד השכנים, וכולם נורו למוות ונקברו במקום עם נשותיהם וילדיהם.

האחים אקרמן, עגלונים חסונים. האחד, מרדכי, שקל 180 קילוגרם. במקום חגורה, חגר על בטנו רתמת סוס ("אַ געשפּאַן"). הוא עבד במאפייה עם ילדיו הבוגרים. היו לו שבעה בנים, וכולם נספו בידי המרצחים של היטלר.

גדליהו שצ'צ'ק ניהל מאפייה וקונדיטוריה במיכאלין. הוא היה מוכר בפאלניצה כעסקן ציוני פעיל וכחבר מועצה בקהילה ובמועצת המחוז. הוא, אשתו יהודית וילדיהם נספו במלחמת העולם השנייה.

אביו של גדליהו, **ר' איצ'ה**, היה ידוע כראש כפר מיכאלין. הוא נהג להתבדח עם כל אחד, והיה מציע לכולם הרחת טבק. היה אהוב על היהודים ועל הגויים. משפחות שצ'צ'ק (איטצ'ה ויוסל) היו מהתושבים הוותיקים ביותר בפאלניצה.

שלמה פרידמן ("טבק-שמעקר", מריח הטבק, כפי שקראו לו), חסיד גדול. יחד עם חתנו ניהל מאפייה וקונדיטוריה ברחוב האנדלובה. כולם נספו, עם עוזריהם באפייה ובמכירה: **הרש בינם צימליך** עם בניו יאנק'ל ומאיר ושלוש בנותיו.

יאנק'ל ואסתר רבקה קמיונקובסקי היו מוכרים בשל חנותם הגדולה בעלת שלוש דלתות, שהייתה פתוחה בקיץ ובחורף. מעולם לא חסר שם דבר מאפה. היו להם אחד עשר ילדים. מרבית משפחה ענפה זו נספתה. נכד אחד (יאנק'ל ליברמן) חי בישראל, ואחדים מילדיו של קמיונקובסקי חיים בבלגיה ובאמריקה.

יוסף צ'רני עם אשתו וילדיו הרבים ניהלו מאפייה קטנה בפאלניצה. את אחד מבניהם ראיתי בפולין בשנת 1950 כאיש צבא. גורלם של האחרים אינו ידוע לי.

לגבי בעלי המאפיות הפולנים, כמו מיכאלסקי, ואוור ואחרים, אינני יכול להרחיב את הדיבור.

יסלחו לי אלו שאת שמותיהם לא הזכרתי, הם פשוט פרחו מזיכרוני...

שמואל קמיונקובסקי / בריסל

בית אבי, גילה בן גיל (גרינפאס)

במשך כל השבוע היה אבי, גדליהו משה גרינפאס, טרוד בדאגות פרנסת המשפחה (חמישה בנים ושלוש בנות). אמי, איטה רבקה, אשת חיל, ניהלה את משק הבית. עם הגעת השבת, הכל השתנה בביתנו. בערב שבת הדליקה אמי עשרה נרות – נר לכל נפש. אמא הייתה לבושה כנסיכה, מתכוננת לקבל את פני שבת המלכה. אבי הלך להתפלל בשטיבל של חסידי גרודז'יסק, כשהוא מלווה בחמשת בניו. אנו, הבנות, נהגנו לערוך את השולחן והמתנו עד לשובם של אבא והאחים, שתמיד הגיעו יחד עם אורח. בשטיבל קיבל אבי את השבת, והבנים סייעו לו בתפילה. סעודת ליל השבת התנהלה בחגיגיות ובהדר. המשפחה כולה שרה "שלום עליכם" ו"אשת חיל", והשכנים היו מתאספים לשמוע את השירה. לכבוד שבת נהגה אמי לאפות י"ב (12) חלות.

אני זוכרת כיצד בבית אבי התקיימה חגיגה גדולה עם תחילת כתיבת ספר תורה, לרגל השמחה הגיע במיוחד האדמו"ר מגרודז'יסק, ומאוחר יותר נערך שם אירוע סיום הספר. פאלניצה כולה הייתה נתונה אז באווירה של שמחה, ורקדו ושרו ברחובות. לכבוד סיום ספר התורה אף חוברו ניגונים מיוחדים.

היום נותר מבית מכובד זה בפאלניצה רק זיכרון, המלווה בכאב עמוק על כך שבית זה, כמו שאר הבתים היהודיים בפאלניצה, איננו עוד...

משפחה ציונית בהחלט, (*"גאַנץ אַ ברוין משפחה"*), שושנה בראון-זוכמן

עודנו עומד לנגד עיניי ישובנו פאלניצה, על עצי האורן והווילות היפות שלו, ורחוב האנדלובה בו עמד ביתנו, בו התגוררה משפחתנו ושם חנות המכולת, שהמסחר בה התנהל כולו בידי אמי טובת הלב, הלבבית והדתייה, צימלה.

בשנות נערותי עבדתי בוורשה. אני זוכרת כיצד אמי הייתה שמחה בכל פעם שהגעתי בערב שבת. פניה קרנו מאושר. על אף דתיותה לא מנעה מאיתנו, ילדיה להשתתף בארגון הציוני, בו מצאנו חיים תרבותיים וחברתיים שונים לחלוטין מאלה שהורגלנו בבית.

אחי מרדכי דוד בראון היה יושב ראש הארגון הציוני בפאלניצה ויושב ראש הוועד המקומי של הקרן הקיימת לישראל. הוא נהג לתת הרצאות מעניינות לעיתים קרובות, ובערבי "תיבת השאלות" היה משיב ומבהיר שאלות מורכבות. הוא היה אדם בעל בגרות פוליטית, מורה לעברית, פולנית ויידיש. ידע אנגלית, היה מנוי על העיתון העברי "הצפירה" ועל העיתון הפולני "נאש פשגלונד" בו פרסם לעיתים את מאמריו.

אחי השני, לייבל, היה פעיל אף הוא בארגון הציוני. במקצועו היה מורה לעברית, יידיש ופולנית. היה לו הסמכה לרבנות, חתומה בידי עשרה רבנים, אך סירב להפוך זאת למקור פרנסה. העדיף ללמד ילדים. הוא גם ניגן בכינור. אני זוכרת את המנגינות היפות שהיה מפיק מכינורו הקטן. לאחר חתונתו התגורר בביתנו עם אשתו גננדל ושני ילדיו היפים, ברכה'לה ושמואל-חיים, וכאן ניהל חנות לצרכי סנדלרות.

אחותי חנה סייעה לאמי בניהול חנות המכולת. בשנת 1938 היא נישאה לפיניה פריידנרייך והם התגוררו בביתנו.

האחות הצעירה ביותר, אסתר'ל (אסטושה), נשארה בבית כדי שאמא לא תישאר לבדה וכדי שלא תדאג לה. גם הילדה הזו, בעלת עיניה הכחולות והיפות ושערה הבלונדיני-בהיר, חלקה את הגורל הנורא של יהודי פאלניצה ושל משפחתי היפה והשקטה.

יהי זכרם ברוך!

שושנה בראון-זוכמן / רמת השרון

**הערת תרגום: בכותרת המקור ביידיש נעשה משחק מילים משפחתי המבוסס על שם המשפחה "בראון" (חום בגרמנית/יידיש), והביטוי "גאַנץ אַ ברוין משפחה" פירושו "משפחה שהיא כולה בראון" ובמשמעות ההקשר – משפחה שהיא כולה בעלת צביון ציוני מסור ושלם.*

הערבים הכחולים של חברי אברהמ'ל זילברשטיין / גרשון סגל, כפר חב"ד

בליל חורף קר בפאלניצה, הקשבתי לשירה המכושפת של אברהמ'ל. כשהצטופפנו סביב האש הדלה בקן בית"ר פאלניצה, שיריו חיממו אותי כמו את האחרים...

החורף צייר על השמשות תמונות כפור, אך אנו דמיינו גלים כחולים בים התיכון, אוניות עמוסות עולים מפלסות דרכן אל מולדת שטופת השמש. שמחת נעורים, שירה ואומץ לב.... כזה היה כוחו של אברהם זילברשטיין, וזה קסמו המהפנט.

מעט מאוד נותר. שיריו, רובם אבדו עמו, ואלו ששרדו הם הפחות הטובים. עבורנו, חבריו, שיריו הם "קדיש" לנשמתו הפיוטית והרגישה של אברהמ'ל שלנו. צליל יחיד שמעיר את המנגינה כולה; מצבה צנועה לזכר האיש, לחייו, יצירתו ואובדנו הטרגי.

היד ממאנת לכתוב על אברהמ'ל. יספרו נא שני המכתבים שכתב למשפחתו בארץ ישראל, והשיר יספר על עולמו הרוחני, על נשמתו החולמנית ואהבתו לציון.

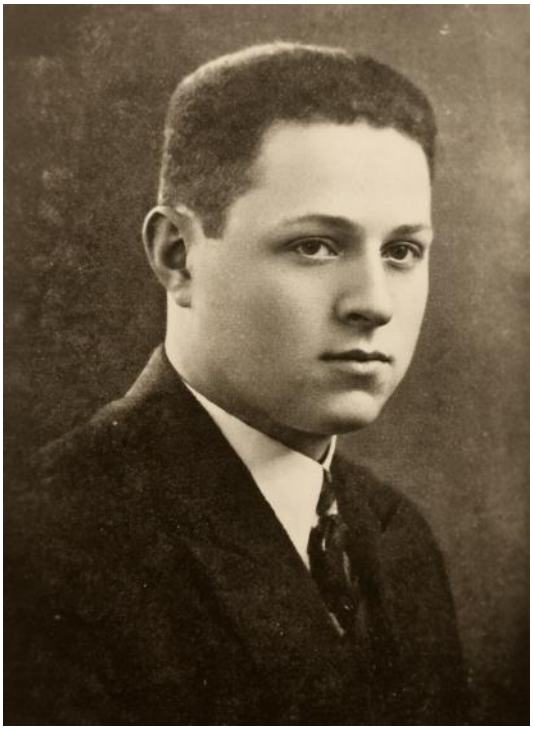
על גבי צדו השני של התצלום שנשלח מפאלניצה ב-8.11.1932, כותב אברהם זילברשטיין לדודו ודודתו:

מֵעֵבֶר לִדְרָכִים, מֵעֵבֶר לְיַמִּים

בְּאֶרֶץ רְחוֹקָה וַחֲרֵבָה,

יַזְכִּיר לָכֶם תַּצְלוּמִי

יָמִים שֶׁחָלְפוּ בְּאַהֲבָה!

אברהם זילברשטיין ז"ל

יהיה נא תצלומו ושורות אלו גלעד לזכר הבחור מפאלניצה – אברהמ'ל החולם, הלוחם והמשורר.

להלן שני מכתביו:

אל דודי ודודתי היקרים והאהובים!

ראשית דבר אוכל לספר, כפי שנהוג אצלנו היהודים, שברוך השם כולנו בריאים, אלא שעדיין שורר כאן (כמו בעולם כולו) המשבר...

שׁוֹמְעִים עַל אוֹדוֹת הַמִּשְׁבָּר,

אַךְ מַה הוּא מַשְׁמִיעַ לָנוּ כְּבָר?

גָּזַז אֶת כָּל הַכְּבָשִׂים,

וְאֵין עוֹד אֶת מִי לְגָזֵז כִּבְעָבָר...

ועכשיו – לענייני: עליתי לקרון מחלקה שלישית ברכבת ורשה-אוטבוצק. מצאתי שם מניין אנשים, נשים וגברים. כמנהג המקום, התיישבתי והתחלתי להרהר כיצד להעביר את הזמן, שכן לא היה בידי דבר מה לקריאה. התחלתי לבחון סביבי ואת יושבי הקרון. התחלתי בחלונות, בנורות הקטנות, בכתובות ובכל מה שנתקלה בו העין. לאחר שעברתי על הכל, נפרש מבטי אל יהודי מבוגר שישב מולי. הבחנתי בעצב עמוק בעיניו של היהודי. מי יודע – אולי הוא מתעצב על כך שנכדיו או ילדיו סרים מדרך הישר? או שמא דבר אחר? בעצם, אין זה עסקי, ואינני הולך לחקור מדוע היהודי עצוב.

אני מעביר את מבטי הלאה, אל בחור כבן 24, היושב שקוע בהרהורים עמוקים כשעיניו ממוקדות בנקודה אחת. זוג עיניו של השלישי היו פעורות לרווחה ובחוזקה כל כך, עד שמיהרתי להסיט ממנו את מבטי. וכך הלאה והלאה, עד שהגעתי לנוסעת האחרונה – נערה צעירה ויפה עמדה ליד החלון, מביטה החוצה בעיניה החולמניות הממוסגרות בגבות שחורות. מיהרתי להסיט את מבטי, והתחלתי לקרוא את כרטיס הנסיעה שלי, מבלי לרצות להפריע לחלומה בהקיץ...

כשבאתי הביתה, החל העט שלי להתחנן שאכתוב משהו (אוי, העט הזה, העט!). עוד בנעוריי לכד אותי ברשתו, והוא מענה אותי יומם וליל: לכתוב! לכתוב! "אני מזהה בעיניך" – טוען כלפיי העט – "שאתה יכול ורוצה לכתוב משהו". הבטתי בעיניי בראי וראיתי שהן כמו שפה: הן מביעות שמחה וצער, אהבה ושנאה. בלית ברירה, לקחתי את העט בידי וכתבתי את סיפורי (האם הייתה לי ברירה?).

אני מבקש מכם, דודי ודודתי היקרים, שתכתבו לי את דעתכם, את הביקורת שלכם על הסיפור, שהוא הדבר הגדול הראשון בפרוזה שכתבתי. ייתכן שישנן שגיאות (שאותן, אגב, אני יכול לייחס לעט, שכן הוא היה היצר הרע שפיתה אותי לדברים כאלה), אך אין מה לעשות! אני מדגיש שוב, שמלבד הומורסקות שכתבתי, זהו סיפורי הראשון.

אני מצפה לתשובה, וניוותר בדרישת שלום לציון:

***אברהם זילברשטיין** פאלניצה, 7.4.31*

+

אל דודתי ודודי האהובים!

בהיותי במקרה אורח אצל סבתא, אני מנצל את ההזדמנות להוסיף מילים אחדות למכתב שנשלח כעת לארץ ישראל. בחוץ לילה קר ואפל. הוא מטיל אימה. גשם דק הניס את כולם אל הבתים. אנו יושבים אצל סבתא ומשוחחים בנעימים על דברים שונים – עד שניגשים לכתיבה.

עולים זיכרונות שונים משנים עברו, שסבתא נזכרת בהן, והיא מזכירה גם את הימים שבהם את, דודתי, היית עוד בבית. כך צפים להם הזיכרונות בזה אחר זה.

בסיפוק מיוחד אני נוטל את העט כדי לכתוב לכם מילים אחדות. כבר זמן רב, ארוך מאוד, לא כתבתי לכם. עבר גם זמן רב מאז שקיבלנו מכם מכתב.

געגוע מוזר נשפך בי בהיזכרי שבעוד שאצלנו לילה גשום, אפל וסוער שכזה, אתם יושבים, או מטיילים, תחת השמיים הכחולים והחמים של הארץ הקדושה, הנבנית בשלווה. וכאן מצליפים בפנים הגשם והרוח.

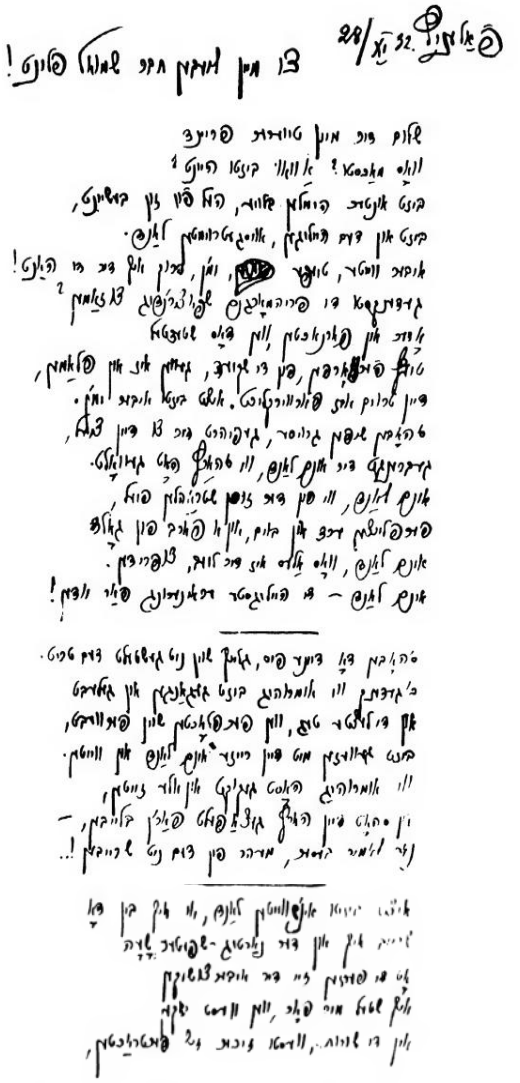
ביושבנו ליד השולחן, עלינו להסתפק בחלום ובתקווה בלבד, שנתראה יום אחד בארץ. קורה שביושבי בערבים כאלה, טווה חלומות ומחשבות, הלב נוטה לכתוב חרוזים – לעיתים ליריים ומלאי געגוע, ולעיתים מלאי תרעומת וכעס...

אני נמצא כעת בעיצומה של סיום פואמה בשם "בסערה", המוקדשת לכל היהודים המעונים והנדכאים. אני מרגיש מאושר שהצלחתי לכתוב אותה. בהזדמנות אחרת אשלח אותה אליכם. מצדו השני של מכתב זה אני שולח לכם קטע מפואמה על סבתי, "סבתי טובה".

אני שולח לכם את ברכתי הלבבית ביותר, וכן מאבא ומאמא, שנמצאים בבית וקרוב לוודאי שישלחו לכם מכתב עוד השבוע. שלחו לנו תצלום שלכם ושל הילד.

אברהם זילברשטיין, *19.10.32, מיידזשיין*

גרשון סגל, כפר חב"ד

מכתב (בחרוזים) שם אברהמ'ל זילברשטיין לחברו בארץ־ישראל

א בריוו (אין פערזן) פון אברהמל זילבערשטיין צו זיינעם א חבר אין ארץ־ישראל

רבני פאלניצ'ה, פעילים ויהודים מן השורה, מרדכי חיים בן-גיל (וונגל) - חיפה

גלריית הטיפוסים והדמויות הניצבת כעת לנגד עיניי היא אולי רבה מדי עבור ספר זיכרון. עם זאת, לא רציתי לפספס אף אחד מאותם אנשים יקרים ונאורים שעלו בראשי בעת שרציתי לתאר את עיירתנו שאנשיה נרצחו. החיבור שלי הוא שרטוט שטחי בלבד, ובו תפסתי במעט בלבד את המאפיינים והסגולות של האנשים שהוזכרו, אבל אני מאמין שזה ייתן לקורא מושג כלשהו על כל אחד מהם. יהי רצון שקרוביהם שנותרו בחיים

של אלה עליהם לא כתבתי, יסלחו לי. אני מאמין שחיבורים אחרים של בני ארצנו, שיתפרסמו בספר זה, כמו גם בתיאורים כלליים ובזיכרונות, ודאי יופיעו בהם אנשים ששכחתי. הסיכום שלי אינו על פי האלפבית, הכשרון, המוצא או "מפתח מסיבה." הקריטריון היחיד היה הזיכרון שלי. כוונתי הייתה להנציח את האנשים הללו, להדליק עבורם נר, כדי שלא ישכחו חייהם וגם מותם, מות הקדושים.

שינוחו על משכבם בשלום!

*

מתושביה הראשונים של פאלניצ'ה שאני זוכר ושמעתי עליהם, כמעט כולם מתים עכשיו. עם זאת, הם הותירו אחריהם דורות רבים, שאם לא מתו בידי הנאצים, הם היום בישראל ובעולם, ויוצרים קהילה של יהודי פאלניצה ששרדו. התושבים היהודים ההמוקדמים ביותר של פאלניצה כללו את יחיאל בורוך, שהגיע לכאן מפוריזוב, שמת מות קדושים, **ר' איצ'וק יוסף ור' עקיבא גולדברג**, ממשפחת ציירים, המעניקים שירותים לכל האזור, והמשפחה המורחבת **של גדליה-מוישה גרינפס**.

*

ר' לייב לנדאו הגיע לפאלניצה בשנת 1909 הוא היה אחד היהודים הנפלאים בעיירה. בין אבותיו היו אישים גדולים. אחד מהם היה הרב פראג[16] יחזקאל לנדא, מחבר הספר המפורסם "נודע ביהודה". לר' לייבל הייתה אחוזה ליד קוז'ניץ והיה חדור אהבת ארץ ישראל. הוא עזב את העולם הזה ב-1935 בן יותר ממאה.

*

רבה של פאלניץ, **ר' מוטל**, התפרנס ממכירת שמרים לכל המאפיות. הוא תמיד ביקש מהלקוח לשקול את הסחורה בעצמו, מחשש חלילה לטעות. הוא נהג לספר שכאשר **ר' לוי איצ'וק** גורש מז'לשוב אל ברדיצ'וב, אחד מיהודי ז'לשוב רצה להכותו בפניו. אז סבתו של רבי מוטל הפנתה לחייה וקיבלה מכה. ר' לוי יצחק איחל לה שנכדה יהפוך לחכם גדול. ר' מוטל נשא את התפילות בכל שבת. כשאשתו הראשונה מתה מבלי להשאיר יורש זכר, החליט להינשא בשנית. אשתו השנייה, בתו הבכורה של "מנדל הלבן", שאז החלה לכנותה הרבנית שוש. היא ילדה לו בן ועוד כמה ילדים. כל משפחתו של רבי מוטל'ה נספתה, רק הוא שרד את השואה וזכה להיקבר בארץ ישראל.

*

הרב פינקלשטיין היה אהוב על כל התושבים ללא יוצא מן הכלל. איש לאלוהים ולאנשים. הוא פרסם פירושים לתהילים. התגורר בווילה של זלבסקי. בביתו שררו תורה, חכמה וגאון במקום אחד. היה זה איש נאה ביותר. בכל שבת התפללו בביתו כמה אנשים, ואפשר היה להרגיש שם את אווירת ארץ הקודש. בחצר הפינקלשטיינים נערך מפגש מחאה של יהודי פאלניצ'ה בעקבות האירועים העקובים מדם בפלסטין בשנת 1929. הרב לא היה קשור לשום תנועה או מפלגה. אשתו באה מחסידי מודז'יץ, שחצרם נודעה בשם "עולם הניגון". הרב השיא את בתו הצעירה לבנו של האדמו"ר מאיז'ביצה, **איסר לנדאו**. החתן, **רבי לייבל'ה לנדאו**, היה גאון, רב מקולביאל, שעודד כביכול את המורדים להילחם בגטו ורשה. **הרב פינקלשטיין** ומשפחתו היו גאוות העיירה. שני בניו ובתו חיים כיום בישראל.

*

ר' חנוך (הֶנֶך) לֶקֶך ניהל קונדיטוריה ברחוב קרוטקה. הוא היה ידוע בעזרה לחולים, טיפול בכוסות רוח, במתן עצות ובחיזוק הרוח. הייתה לו משפחה גדולה ועבד קשה כדי לספק לה חיים הגונים. הבת הבכורה נישאה לתלמיד חכם מסאבינה, **ר' מֹשֶׁה-הֶרְשׁ שַׁפְרַן**. ר' חנוך פתח חנות בביתו עבור חתנו שניהל את התפילות בראש השנה וביום הכיפורים. פעם אחת הלכתי איתו לתפילה שנשא במידז'שין, אז נפשו בה בווילות רבים

16 הרב יחזקאל לנדא (לעיתים: סג"ל לנדא; 7 בנובמבר 1713 – 29 באפריל 1793) נ. באופטוב, מת בפראג. היה רבה של העיר פראג, ומגדולי פוסקי ההלכה במאה ה-18 ובדורות האחרונים בכלל. נודע בכינויים ה"נודע ביהודה" וה"צל"ח" על שם ספריו. התנגד לחידושים הדתיים, התרבותיים והמוסריים שהציגו החסידים והגן על היהדות מפני השפעת זרמי ההשכלה שהיו דומיננטיים באותה תקופה.

מיהודי ורשה. מאוחר יותר אמרו שמעולם לא שמעו תפילות כאלה, וכאות הוקרה שילמו לו יותר ממה שסוכם תחילה.

משה הרש, מאיר קוז'יצָקי ואני היינו אמורים לנסוע יחד לארץ ישראל. לצערי, חבריי לא הצליחו להגשים את החלום הזה. אז גיליתי שזמן קצר לפני פרוץ המלחמה הגיע פקיד ממשרד המסים הפולני כדי לעקל סחורה וחפצי בית בשל חוב. ר' הֶנֶך ואשתו התעמתו עם הפקיד, ועל כך נשפטו למספר שנות מאסר. פרוץ המלחמה בשנת 1939 מצא אותם מאחורי הסורגים.

*

ר' איצ'וק פורמן היה גם אחד התושבים הראשונים של פאלניצה. הוא היה אדם בריא וחזק אך לא נתן לעצמו לאבד את קור רוחו. הגויים החזקים ביותר פחדו ממנו. בזכותו נאלצו גם האנטישמים הארסיים להשלים עם כך שיש יהודים שהולכים בראש מורם ויכולים להגיב למכה במכה. היו לו הרבה ילדים ונכדים. הוא נפטר במהלך הכיבוש, לצערי אינני יכול לומר בדיוק באילו נסיבות.

*

אותו טיפוס היה ר' **מוטקה פורמן**, ששני בניו ובתו הבוגרים הצטרפו לתנועה הציונית. הבת, רוז'קה ,הייתה פעילה בארגון בית"ר. בחנותו של השען עניתי לה על רבות משאלותיה בנוגע לארץ ישראל. יהודי פאלניצ'ה שנותרו בחיים סיפרו שרוז'קה ושני ילדיה שרדו את הגרמנים, אך ככל הנראה היה זה פולני צעיר שבגד בהם, או אפילו הרג אותם בעצמו. תנועת המחתרת נקמה בפולני, וירתה בו למוות.

*

ועכשיו כמה מילים על הוריי היקרים, **ר' ינקל שלמה ונגל ומרים הדס**. במשך כל חייהם הם דאגו לגדל את ילדיהם ברוח המסורת היהודית ולהעניק להם חינוך. הם נאבקו כדי להסתדר. זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, המצב השתפר משמעותית, ובבית נראה סיכוי לעתיד טוב יותר. אבל אז הגיעו הימים הקשים של המלחמה, שני אחיי ברחו לבריה"מ, ההורים נותרו לבד ומתו בצורה נוראית. המסמכים שהכנתי כדי להביאם לארץ ישראל עדיין נשמרים איתי בביתי. אני כל הזמן מרגיש שלא עשיתי די כדי לאפשר את בואם בטרם מבול הדמים נפל על יהודי פולין. אחד האחים שרד, השני מת כחייל הצבא האדום בקרב ברנוביץ'.

*

ר' אביש לטוביצקי, שה' ינקום את דמו, היה מגדולי חסידי גרודז'יסק, חכם ומומחה בתלמוד. הוא ניהל עסקים שונים והיה מאלה שתרמו לפיתוח העיר. בנוסף לשיווק חומרי הבניין, הוא היה הראשון שקיבל זיכיון מחברת "נובל" לסחר בנפט בפאלניצה. הוא גם החזיק כמה חנויות ששירתו נופשים וניהל מפעל קטן למי סודה. תמיד היה לו מצב רוח טוב והיתה לו מילה טובה לכולם. רבות מהאמירות שלו נפוצו באזור, אני זוכר במיוחד את הדבר הבא: "האינטרנציונל כולו בביתי. הילדים שייכים למפלגות שונות, כך שלא משנה מי בשלטון, תמיד יש מישהו ממשפחתי בממשלה". ר' אביש היה אב לשישה ילדים ובעלה של רוז'ה, אישה חכמה ומשכילה. זכרם של בני הזוג לטוביצקי ובנם הצעיר, חבר ה"שומר הדתי", יהיה מגדלור מואר בין קורבנות העיר שלנו. תמיד נזכור אותם.

*

ר' אייזיק קוז'יצקי, בנו של ינקל, היה חסיד מפריסוב. בשנים הראשונות לאחר המעבר לפאלניצה, יחד עם בנו אלתר, הוא מכר וודקה ויין. כשנפטר הותיר אחריו בית מלא בילדים. הבן הבכור היגר אז לארגנטינה. אחד הבנים, מאיר אלתר, היה אחד מחבריי הקרובים. הילדים, לכשבגרו, עבדו במפעל לארנקים והרוויחו שכר הגון. מאיר ואני למדנו אצל ר' שמואל מרדכי. מאיר היה התגלמות היושר והצניעות. הוא התחתן עם בחורה ממציאז'וביץ, פתח חנות ליד המסילה והיו לו כמה ילדים יפים.

*

כאשר הרבי הפּוֹרִיסוֹבי, מאוטבוצק נפטר, חסידיו התחלקו לשלוש קבוצות: אחת בחרה כרבה את **ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי** מפאלניץ, השנייה בחרה בר' **יְהוֹשֻׁעַ-מָרְדְּכַי וולְף** מאוטבוצק; והקבוצה השלישית בחרה בבנו הצעיר של הרבי.

כשר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי הפך לרבי, הוא נאלץ לעזוב את החנות הקטנה שהייתה לו ולהתפרנס מהרבנות. על אותו תפקיד התמודד גם **ר' מֵאִיר בְּלֶנְבְּוֶר-קָמְפְּנֶר**, אך **ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי** לא הסכים לכך. הוא לא ישב זמן רב על כס הרבנות, שכן הוא נפטר בפתאומיות. כפי שקראתי מאוחר יותר בעיתונים, הוא נקבר ליד אחיו. כמה חסידי פוֹרִיסוֹב לא אפשרו לקבור אותו ליד אחיו, וכיסו את הקבר בעפר...

*

ר' מוישה לוּסְטִיק היה תלמיד חכם, אך גם אדם מודרני שהתקדם עם רוח הזמן. הוא העניק לילדיו חינוך כללי וידע רב. בנה של אחותו חנה, פרץ שמו, חי כיום בישראל. הוא נתן הרצאות בפאלניצ'ה. אני זוכר אחת במועדון הארגו הרוויזיוניסטי בנושא "בין השמשות". נדמה שהוא חזה את התקדרותם של עננים שחורים שעתידים לשטוף הכל מעל פני האדמה? גם אחותו חנה גרה בישראל.

*

*

ר' איצ'וק חַיְנֶס לימד גמרא את בנו של ר' שמואל מרדכי. הוא התמחה בהלכה, בפוסקים ראשונים ואחרונים. הוא היה אחד מחסידי פוריסוב הבולטים. בנו הבכור נחשב אחד מגדולי תלמידי החכמים בפולין. בנו השני, מאיר לוין, מתגורר בישראל. בנותיו של חיינס קראו ספרות מודרנית, והוריהם לא היו מרוצים מזה כלל. **ר' יצחק חיינס** ומשפחתו היו אור התורה בשטיבל של פוריסוב.

*

את הקיוסק הראשון בפאלניצה פתח **שמחה גולדברג**. כל מחשבותיו התמקדו ברצון אחד, לעזוב את פולין ולהתיישב בארץ ישראל. היו לו כל המסמכים הדרושים והוא תכנן לעזוב בתוך כמה שבועות. אבל הגורל העיוור סיכל את התוכניות הללו. יום אחד נסע לוורשה לסגור חשבון עם הנהלת אחד העיתונים היהודיים. אחד העובדים ביקש ממנו ללכת איתו לגבות כסף מבעל חוב נוצרי. מדבר לדבר, שלף הפולני אקדח וירה בשמחה למוות. חברו של שמחה הצליח למלט נפשו. הרצח עורר סערה גדולה בפאלניצ'ה. האלמנה המשיכה לנהל את הקיוסק ולגדל את הילדים. כולם מתו במהלך המלחמה.

*

ר' מֵאִיר בְּלָכֶר השתייך לבעלי-המלאכה היהודים השקטים וההגונים. הוא עמל לפרנסתו, תוך שהוא שומר על האמונה והמסורת היהודית. הוא שלח בת לארץ ישראל. הוא נספה בידי המרצחים הנאצים.

*

ר' יְחֶזְקֵאל מְלַמֵּד היה חמו של ר' יְהוּדָה דוּמְבּ .הוא לימד את התלמידים הטובים ביותר. הוא התחתן בשנית ונאלץ לפרנס גם את שני ילדיה של אשתו.

*

ר' מֶנְדֶל שֶׁצֶקֶר, עגלון. הוא עמל לפרנסת משפחתו הגדולה. הוא הגיע ממשפחה יפה והתגורר בבית המדרש הגדול.

*

ר' יענק'ל מְלַמֵּד ,חתנו של השוחט ר' שִׁמְעוֹן הִירְשׁ ,היה מוכר היטב בפָּאלָנְיץ .רוב הילדים למדו ב"חדר" שלו. הוא חינך אותם לאהבה לתנ"ך והעביר שיעורים מיוחדים בתנ"ך. את בתו השיא לתלמיד-חכם, כפי שרצה כדי שכדבריו "לא תשכח תורת עם ישראל"! הוא אהב את ארץ ישראל, אבל לא רצה להגר.

*

ר' חנוך,הֶנֶך (״פּוֹטֶער״) לַטוֹבִיצְקִי, משפחה ענפה – עם ילדים ונכדים בוגרים. בקיץ היה עוסק בתיווך דירות, ובחורף היה מתרוצץ ומתייגע למחייתן של נפשות רבות. חי בעיירה שנים רבות – וחלק את הגורל המר של יהודי פאלניץ.

*

אָחִיו, **שְׁלֹמֹה'לֶה לַטוֹבִיצְקִי**, נפטר לפני מלחמת העולם השנייה, והותיר אחריו אישה עם כמה בנות, שהשתייכו לארגון ציוני. אני שומע אותן עד עכשיו כשהן שרות: "חופשיה, חופשיה, פלשתינה חופשיה – אני רוצה לקטוף שם תפוזים ומרוב שמחה אני ארקוד...". כן, הן רצו בכל מאודן לעלות ארצה – ולא זכו לכך.

*

ר' אַבְרַהַמְצֶ'ה גְרִינְבֶּרְג, היה חסיד גור, חבר מועצת העיר, פרנס בקהילה היהודית. יהודי פיקח, הייתה לו חנות בדים ברחוב הנדלובה. הוא נספה עם כל משפחתו.

*

ר' יוֹסֶל לִיבֶּרְמַן, היה גבאי בשטיבל של חסידי פוריסוב. הגיע לפאלניץ עם אביו ר' בעריש ואמו אסתר-רבקה, אחת המשפחות המיוחסות בעיירה. תפילת ראש השנה שלו השאירה על כולם רושם עז. בשמחת תורה היה מחלק יין ביד רחבה – "שיהיה בשמחה!"... הוא טען שהשם יתברך רוצה שיעבדו אותו בשמחה. את בנו האהוב יעקב הוא שלח לארץ ישראל וקיווה להגיע בעצמו מאוחר יותר. לרוע המזל, חלומו לא התגשם.

*

ר' הֶרְשֶׁל גֶלְבְּטְרוֹנְק עם אשתו וילדיו, היו מוכרים בעיירה. הגיעו לפאלניץ עם אמו וכמה מאחיו. אחרי החתונה פתח חנות בתחילת רחוב הַנְדְלוֹבֶה, מול המחסום. ר' הֶרְשֶׁל ניהל והיה פעיל מאוד במוסדות חברתיים ופילנתרופיים ובועדי עזרה. הוא אהב לעזור ליהודי בשעת צרה. את ילדיו חינך ברוח יהודית-מסורתית.

*

אלימלך **גוּרְפִינְקֶל** החזיק במסעדה כשרה. באותו בית היה לאחיו מחסן מזון. בפאלניץ התגוררה עוד אחותם, אסתר-רבקה **לִיבֶּרְמַן** ,עם אמא קשישה, שהאירה את פני כל המשפחה. האמא הייתה מהקורבנות הראשונים כשהרוצחים ההיטלראים כבשו את פאלניץ.

*

הלל **נַפְטְשַׁץ** דאג, יחד עם דאגות הפרנסה, גם רבות למפלגתו – "אגודת ישראל", והיה מסור לה בלב ובנפש. אכן, הוא היה קנאי מפלגתי, אך יהודי ישר. אני עצמי קיבלתי ממנו פעם סטירה, כשראה אותי קורא את העיתון העברי "הצפירה". הוא לא יכול היה לסלוח לי על כך שהתקרבתי לרעיון הציוני. לצערנו, היהודים נספו, ואין מי שיוכיח מי צדק באותן שנים...

*

האדמו"ר בעריש **גְלַזֶר** התפרנס מהתקנת חלונות בבתים לאורך "קו אוטבוצק". הוא גידל את שתי בנותיו ברוח הציונית. אחד מהם מתגורר כיום בקיבוץ אשדות יעקב.

*

את ר' משה **גְלַזֶר** היו רואים מדי יום עם שחר הולך לבית המדרש להתפלל, ובערבים - ללמוד. הוא השתייך לחוג הלומדים הקבוע אצל משה פוריסובר הקשיש.

*

הנדבן הגדול **מֶנְדֶלְסוֹן** תרם מגרש עבור בית המדרש החדש של פאלניץ. אני זוכר את הטקס של הנחת אבן הפינה. מאחורי הוילה של זָלוֹבְסְקִי, היכן שהתגורר הרב **פִּינְקֶלְשְׁטֵיין** ,התאסף קהל גדול. מאוחר יותר נבנה שם בית מדרש יפה ותלמוד תורה עם חדרים רבים.

*

ר' גדליהו-משה **גְרִינְפַאס,** חסיד גרודז'יסק, תלמיד חכם, חתנו של ר' יחיאל-ברוך וגיסם של הצבעים מפאלניץ. הוא ואשת חיל שלו, איטה-רבקה, שלמדה הרבה במהלך חייה, נאבקו קשות כדי להבטיח פרנסה לעצמם ולמשפחתם הענפה. בית מלא ילדים שלא היה במה להתבייש בהם. הבן הבכור, אברהם, היה ספוג בתורה, בעל קורא ובעל תפילה טוב. הוא עבר את שירותו הצבאי בצבא הפולני והיה חייל טוב. הבן השני, אלימלך, היה חתנו של הדוד ר' יצחק-יוסף. לשני האחים היו ילדים חמודים. היה בן נוסף, הצעיר ביותר, פנחס. הוא

התחתן עם בתו של יהודי חסידי עשיר. לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, הוא נסע לרבי מגרודז'יסק לשאול לעצתו: מה לעשות? הרבי ייעץ לו לברוח לרוסיה, כפי שאחותו חנצ'ה כבר עשתה עם בעלה. על כך ענה פנחס: "אני לא נוסע לשום מקום, אני נשאר עם הרבי". ר' גדליהו-משה זכה ליורשים בארץ ישראל: שני בניו ובת אחת עלו עוד לפני המלחמה, ובת אחת הגיעה מרוסיה לאחר הקמת המדינה. בני פאלניץ בוודאי זוכרים את שמחת סיום ספר התורה בביתו של ר' גדליהו-משה ברחוב אוגרודובה 6, בה השתתף הרבי מגרודז'יסק. השמחה הסבה נחת וכבוד רב למשפחה.

*

לר' הרש-בינם **בֶּקֶר,** הייתה מאפייה ברחוב הנדלובה, בפינה. הייתה זו משפחה ענפה, כמה בנות ובן. מספרים שלאחר פרוץ המלחמה, ברחה המשפחה על עגלה רתומה לסוסים מפאלניץ. ככל הנראה הם לא ניצלו. כבודם לזכר עולם.

*

ר' אליעזר-נח בֶּקֶר אחיו של הרש-בינם. גם לו מאפייה, לא הרחק מהמשחטה של פאלניץ. אך מי שניהלה את המאפייה הייתה אשתו, אשת החיל מרים-טובה. היא גם התנהלה במקצועיות רבה מול פועלי המאפייה, כשהיו מגישים דרישה להעלאת שכר או לשיפור התנאים הסוציאליים. היו להם כמה בנים ובנות. מספרים שאחד הבנים שלהם היה במחבוא בפאלניץ לאורך כל תקופת הכיבוש. כשהצבא האדום שחרר את העיירה, מצאו אותו במצב כזה, שהיה קשה להאמין שמדובר בבן אדם.

בעיירה ידעו כמה עליצות מעורר המפגש מדי ערב בבית המדרש בין ר' אליעזר-נח **בֶּקֶר** לבין השוחט השחור מרחוב הנדלובה. השוחט מעולם לא החסיר תפילה במניין. מה שחיבר אותו לאליעזר-נח היתה הדאגה המשותפת לעניים וליהודים נזקקים. בעוד האופה דיבר מהר, כשהמילים נטחנות בפיו, השוחט שקל כל מילה בנפרד ובנחת. הקהל היה צוחק מהניגוד בין השניים בדיבורם, אך הם היו מאוחדים במעשיהם הטובים.

*

ר' משה-יעקב (הידוע בכינוי "שחקן הקלפים"), היה יהודי מכובד בעיירה, עם זקן לבן, שאליו היו מגיעים צעירים רבים לא רק כדי לשחק בקלפים, אלא גם כדי לשמוע סיפורים על ארץ ישראל. ר' משה-יעקב חזר מארץ האבות משום געגועיו ליערות פולין - אך היה מדבר ברגשנות על הארץ הקדושה, ומצית בלבבות הצעירים את אהבת ציון. היו מתלוצצים ואומרים שהקלפים עוזרים לו לשכוח שעזב את הארץ, ולהשקיט את החרטה על שחזר לפולין.

*

ר' יהונתן דוּמְבּ, היה מוכר יותר בכינויו "קִיכְל", ומכיוון שבפאלניץ מכרו עוגיות (קיכלעך). הוא היה צריך להופיע עם סחורתו מוקדם מאוד בבוקר, לרגל הרכבת הראשונה שמגיעה, אך הוא מעולם לא יצא לשם לפני שהתפלל בבית המדרש מניין. בתו האהובה חיה הייתה פעילה ב"חלוץ המזרחי". היא נספתה בפאלניץ במהלך מלחמת העולם השנייה.

*

ראוי שיוזכר גם המלמד מסובין, ר' שניאור זלמן, יהודי הגון, חסיד פוריסוב. היו לו שני בניו, אחד מהם היה בעל תפילה טוב. השני, דב, היה חבר נעוריי.

*

ר' יוסף חסיד ואשתו הדס היו ידועים בעיירה בסיפורי המעשיות המקוריים שלהם, שתיארו אותם כאילו נלקחו מסיפורי "אלף לילה ולילה"... יוסף חסיד היה נגר במקצועו ועבד קשה עבור פרוסת לחם. שתי בנותיהם, מרים וויטה, רצו לעלות לארץ ישראל. אני נזכר שיום לפני נסיעתי לארץ ישראל, הגיעה אליי ויטה וביקשה שאלמד אותה עברית... תשובתי הייתה שהיא איחרה את המועד, כי מחר אני עוזב את פאלניץ... היא אכן איחרה... ונספתה על קידוש השם.

*

האחים **מוֹשִׁינְסְקִי** היו בעלי מעלות טובות ושם טוב בעיירה. ר' ברוך-מאיר היה בורסקי, מעבד עורות, יהודי ישר. האח הצעיר היה מביא סחורות מוורשה לפאלניץ. בנו של ברוך-מאיר, הרש, היה בעל קול יפה. כשניסה אביו ברוך להתפלל לפני העמוד, הוא לקח את הרש לצידו כמלווה מוזיקלי. מספרים שהרש'לה ומשפחתו ניצלו, וכן אשתו, בתו של הפחח מפאלניץ.

*

מבין הקצבים אני זוכר את ר' חיים **קַלֶר**, שהיה לו אטליז. הוא היה יהודי מתון, ופרנסה אף פעם לא חסרה לו. בית המטבחיים של פאלניץ, שהיה ממוקם בפאתי העיר, היה ניצב במקומו. היה לו "מושב" קבוע בבית הכנסת.

*

ר' אהרון הקצב, ניהל אטליז עם אשתו מאשה. היו להם שלושה ילדים. בנם הבכור שלמה התחתן עם בתו של ר' יצחק **פּוֹרְמַנְס** .מספרים שבנם הצעיר יותר, מוטל, הצליח להינצל. שלמה היה מהצעירים החזקים בעיר. בזמן הכיבוש הוא עבד במנסרה כעובד כפייה. יחד עם הבחור הישר משה יום-טוב ויהודים נוספים, הוציאו אותו מחוץ למנסרה. המשטרה האוקראינית ציוותה עליהם לחפור בור והם נורו למוות. לאחר מכן הם ציוו על מרדכי האופה לכסות את הקבר – ומאוחר יותר הרגו גם אותו.

*

קָרִינִיק סוחר העופות היה יהודי הגון. מספרים על חתנו (את שמו איני זוכר) שב 1940 כשנהרג גרמני בפאלניץ, עצרו הרוצחים 50 מהיהודים המכובדים ביותר ואיימו להמיתם בהם אם לא יסגיר עצמו רוצח הגרמני. חתנו של קריניק הסגיר עצמו כדי להציל את 50 היהודים. הוא נהרג על קידוש השם. וזה בכלל לא היה הוא שהרג את הגרמני.

*

בין הקצבים אצלנו נמנה גם ר' משה **גַרוֹלִינֶר** (בּוֹסְקִי). הוא התפלל בשטיבל של חסידי גרודז'יסק. בסוף מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגרמנים נאלצו לעזוב את הכפר אלכסנדרוב הסמוך לפאלניץ, ר' משה גרולינר קיבל לידיו את האחריות למשק חקלאי מהגרמני, וניהל אותו עד שנת 1939 כאשר הגרמנים חזרו. הוא נספה יחד עם משפחתו הענפה.

*

אני זוכר גם את תושבת פאלניץ שהייתה לה חנות ממתקים ברחוב הנדלובה, ליד עמוד השעון. היא ובתה הצליחו לברוח בשנת 1939 לביאליסטוק, ומשם עברו לרוסיה. שם נפטרה הבת. שני בניה היו חברים ב"חלוץ המזרחי", ושניהם ניצלו במלחמה.

*

ר' יצחק שְׁנַייֶדֶר (חייט) היה לו בית ברחוב הַנְדְלוֹבֶה. הוא ישב יומם ולילה ליד מכונת התפירה, אלא אם כן היה צריך להתפלל בציבור. אז היה מניח את המספריים, עוזב את המחט ומכונת התפירה ורץ לבית המדרש. הוא אהב לזמזם לעצמו תוך כדי העבודה את "ונתנה תוקף" או "זכרנו לחיים". בימים הנוראים היה מתפלל בשטיבל אצל הרב הישן ר' מוט'לה. יהודי יקר היה – בעבודה, בתפילה, כחזן...

*

בנו, **זאב גדליהו-שמחה**, התעשר במהירות והפך לגביר – ובאותה מהירות ירד מנכסיו. הוא נפטר לפני פרוץ המלחמה. אשתו עם הילדים חיים בישראל.

*

ר' יִשְׂרָאֵלק'לה לִיבהַאבֶּר היה הבעלים של חנות מכולת בביתו של **ר' יחזקאל בלייך**, ברחוב הנדלובה. אשתו הייתה נצר למגיד מקוז'ניץ. היו להם שתי בנות ובן. הבת הבכורה רחלה קיבלה אישור לבקר ב"חלוץ המזרחי". למעשה היא זו שניהלה את חנות המכולת. הבן התחתן עם בתו של עקיבא הצבע. הם נספו בזמן שהבריחו

מוצרים מהכפרים לפאלניץ, בשנות הכיבוש. בעיירה דיברו רבות על המקרה שקרה לר' ישראל'קה ליבהאבר. עם הזמן הוא הפך ליהודי בעל נכסים וחלקו לו כבוד רב. הוא גם חילק לנזקקים "מעות חיטים" בכל ערב פסח.

*

במושבה הגרמנית אלכסנדרוב, 3 קילומטרים מפאלניץ, התגורר אחד בשם רייס, גרמני, שהכיר והסתדר היטב עם רוב היהודים בעיירה. הוא אהב את הטיפה המרה, ולעיתים קרובות היו רואים אותו מסתובב שיכור. פעם אחת, בערב פסח, כשהיה מבוסם, הלך לחצר של לִיבֶּהַאבֶּר, בדיוק כשחילקו שם "קמחא דפסחא" - והחל לצעוק ביידיש טובה ולדרוש שירשמו גם אותו ברשימה לקבלת "מעות חיטין". אותו רייס הפך עם עליית שלטון היטלר בפולין לחסיד נלהב של ה"רייך השלישי" ועזר ברצח יהודים.

*

ר' נטע זֵייפְנְמַאכעֶר ששמו ודאי נגזר ממקצועו (יצרן סבון), היה חתנו של **ר' יחזקאל המלמד** וגיסו של ר' יהודה **דוּמְבּ** .ניהל אורח חיים ישר ושקט. נספה על קידוש השם.

*

ר' יצחק רִינְג שען מוכר ברחוב הנדלובה. יהודי מודרני, אדם פיקח, אף שהיה שומר מסורת יהודית. בשנות נעוריו היה חבר של הרבי מפוריסוב. למרות שהיה לבוש בסגנון מודרני-חילוני, היה ספוג ברוח חסידית. בכל שבת ויום טוב נהג להגיע לשטיבל של חסידי פוריסוב; שם הרגיש בבית ונזכר בשנות נעוריו.

*

ראוי שיוזכר גם **וֶולְוול (זאב) בּוֹסְקִי** ,בנו של ר' משה **גַרוֶלְינֶר** ,קצב, חבר ב"צעירי מזרחי". נספה יחד עם יהדות פאלניץ.

*

ר' וֶולְוול (זאב) יֶלִין, היה בעל מחסן עצים גדול. בתחילה ברחוב הנדלובה, ומאוחר יותר ברחוב ורשה. אחד מבעלי הבתים המכובדים בעיר.

*

החובש היהודי **שַׁנְצֶר** ,היה מוכר לכל משפחה בעיירה. "רופא בית" במלוא מובן המילה. סמכו על דבריו בעיניים עצומות - "הוא מבין במחלות" - דווקא משום שהיה אדם בעל שיעור קומה. הוא באמת הבין את המחלה, חיצונית ופנימית. כך הוא חי בהעיירה במשך עשרות שנים. בנו פתח מאוחר יותר מחסן תרופות בוילה של פאטר. **שַׁנְצֶר** הזקן לא היה לוקח כסף מחולים עניים עבור ביקור. מספרים עליו שבזמנים שבהם רחובות פאלניץ עוד לא היו מוארים, כשהיה נתקל לעיתים קרובות בגדם עץ, מיד היה קד קידה מנומסת ומתנצל בפולנית: "!**Przepraszam bardzo"** (מבקש את סליחתך)...

*

היה בפאלניץ יהודי בשם **גְרַבְּסְקִי**, שבנה בית גדול וחנויות בפינת הרחובות ורשבסקה וקרוטקה, ליד תחנת הרכבת. בזכותו החל כל האזור להתפתח. פרטים נוספים על גְרַבְּסְקִי - איני יודע.

*

ר' יהודה הנגר השתייך לבעלי הבתים הוותיקים בעיירה, ניהל עסק משלו וגם את בניו לימד את המקצוע. את ילדיו חינך ברוח יהודית. בתו התחתנה עם בנו של ר' ישעיהו **קוואַל** (נפח).

*

לר' ישעיהו **קוואַל** הייתה עגלה רתומה לסוסים עימה היה מוביל סחורות מפאלניץ ואליה. פעם אחת, בליל יום חמישי, כשחצה את מסילת הרכבת של ראדושיץ, נפגע מהרכבת ונהרג. הלווייתו נערכה במוצאי שבת חשוך, וכל העיירה השתתפה בה.

*

ר' שמשון הָאנִיק "בַּעַל-עגלה" וילדיו היו מוכרים היטב בעיירה. בן אחד הצטרף למפלגה הקומוניסטית, ישב כמה שנים בכלא, וכאשר שוחרר, המפלגה ערכה לכבודו ערב מיוחד. כעבור זמן מה הוא הלך להתרחץ בנהר הוויסלה, ליד פאלניץ, וטבע. האיגוד המקצועי ערך לו הלוויה גדולה. בניו האחרים של ר' שמשון היו קשורים לתנועה הציונית. הם מתו עם אביהם במהלך המלחמה.

*

מרדכי זוּבֶרְמַן היה מועסק בחנות עורות גדולה בוורשה, ברחוב פראנצישקנסקה - אך היה לו די רצון וזמן להקדיש לפעילות חברתית וציונית בפאלניץ, בה התגורר. למשפחתו הייתה דירה בקומה שנייה ליד מסילת הרכבת של פאלניץ. מרדכי היה במשך שנים רבות יושב ראש של "צעירי המזרחי" והיה מסור לתנועה בלב ובנפש. כולם אהבו אותו בשל חיוכו הנבון והתנהגותו הלבבית לאנשים. אני רואה אותו כאילו עכשיו, כשהיה מגיע לתחנת הרכבת בוורשה כדי ללוות אותנו בעלייתנו לארץ ישראל. לפני פרוץ המלחמה הוא התחתן ולא זכה להגשים את חלום העלייה שלו. קשה לדמיין אותו צועד אל מותו בקור רוח. לזכרו!

*

ר' בֶּריש פוֹרְמַן[17] היה גבאי בית המדרש הישן, ששכן בבניין בן שתי קומות. היה סוחר בקמח, ומדוע שמו היה **פוֹרְמַן** ,איני יודע עד היום. היו לו בן ובת; הבת הייתה נשואה לבחור צעיר וטוב מאוד. כולם נספו.

*

אחיו של ר' בריש, משה **פוֹרְמַן** ,אכן היה בעל-עגלה. בנו היה יושב יומם ולילה בשטיבל של חסידי גור ולומד תורה. הוא הסתמך על מאמר חז"ל ש"התורה אינה ירושה". גם אם ההורים אינם יכולים ללמוד, אין זה מן הנמנע שהילדים יהיו תלמידי חכמים. בתו של ר' משה הייתה חברה ב"חלוץ המזרחי."

*

משפחת **פֶּיְינְטוּךְ** התגוררה באותו בית של ר' משה **פוֹרְמַן**. משפחה מכובדת והגונה. בתם הייתה פעילה בארגון נוער ציוני.

*

יצרן הקרסוליות (קאמאשן-מאכער) ר' גרשון **זֶבְּרָק** החזיק בסדנת עבודה ברחוב הנדלובה. יהודי מודרני, היה אחד המובילים ב"איגוד בעלי המלאכה". לשני בניו ושתי בנותיו העניק חינוך יהודי.

*

לר' **משה-יהודה'לה** הייתה מאפייה קטנה ב"פאלייאנה" (קרחת היער). פעם אחת, בליל שבת, פרצה שם שריפה, והוא לא כיבה אותה, כדי לא לחלל שבת... כשהכבאים הגיעו והתייצבו אל מול האש, הוא לחש: "ריבונו של עולם, כל חובותיי נשרפים..."!

*

את ר' משה'לה **גְלַזֶר** תמיד היו רואים עם ארגז כלים וזכוכיות על הכתף. יהודי פיקח, ביתו עמד ביער, בפינת הרחובות הנדלובה ואוגרודובה. את ילדיו שלח לטובי ה"חדרים". הוא למד הרבה בבית המדרש של משה פוריסובר.

*

לר' משה **אֶרְווִיס** הייתה חנות טבק ברחוב הנדלווה, חסיד פוריסוב. היו לו מספר ילדים, מהראשונה ומהאישה השנייה. הוא היה אחד מבעלי הבתים המכובדים בעיירה.

*

[17] פורמן - עגלון

לר' אברהם **סוּלְנִיצְקִי** הייתה חנות מכולת ברחוב הנדלובה. אחד מבעלי הבתים השקטים בעיירה. ילדיו הצטרפו לתנועה הקומוניסטית. הבן הבכור היגר לצרפת. בעיירה סיפרו שאימם הייתה משכנעת אותם להניח תפילין בכל בוקר בטרם צאתם.

*

תורה, חכמה וגדולה במקום אחד – כך היו מדברים על משפחתו של ר' יחזקאל **בְּלַייךְ** .הייתה לו חנות מכולת ברחוב הנדלובה, אדם עדין ותלמיד חכם. חלק גדול ממשפחתו לא זכה לעלות לארץ ישראל.

*

ר' שמואל **בָּרוּךְ** החזיק חנות ירקות בקו המסילה. בלילות החורף הארוכים נהג ללמוד בהתלהבות. יהודי צעיר, נספה על קידוש השם.

*

ר' יצחק **וַייט** ,פועל במאפייה, עבד בעיקר בוורשה. גם את ילדיו לימד את המקצוע. היה מבעלי הבתים המכובדים בפאלניץ. בנו הצעיר נמצא בישראל.

*

ר' שלמה **בְּלַאוּשְׁטַיין** ,גיסו של ר' גדליהו-משה גרינפאס, החזיק בפאלניץ מפעל לסריגים. אשתו חוה חינכה את הילדים ברוח יהודית. שניהם נספו במהלך מלחמת העולם השנייה.

*

את משרת ראש הישיבה בישיבה ורשאית מילא תושב פאלניץ, ר' טוביה **בּוֹמְס**, חסיד גור חריף ומבעלי הבתים המכובדים. הייתה לו משפחה ענפה. בנו מנחם נמצא בישראל.

*

ר' משה פֶּפֶיֶרְנִיק זכה לכינויו בזכות המסחר בסיגריות בעיירה. בנו של ר' יודל בער, החזיק בעבר את המרחץ בפאלניץ. יהודי חכם, עם זקן צהוב. היו להם ילדים רבים.

*

ביירך ה**שּׁוּסְטֶר** החזיק חנות נעליים ובית מלאכה ברחוב הנדלובה. התפלל בשטיבל של חסידי פוריסוב אצל ר' שמואל-מרדכי'לה. אדם פיקח, מקובל על הבריות. ביד רחבה תרם עבור העניים והנזקקים בעיירה.

*

טיפוסים מיוחדים היו האחים **קַמְיֶינְקָוְוסְקִי**. אחד מהם, ר' אייזיק, החזיק מאפייה ברחוב אוגרודובה. הוא עבר תקופות קשות בחייו, לעיתים חסר לו אפילו ההון הבסיסי למסחר. מדי יום היה לווה שק קמח, מנהל עסק קטן בתקווה להרוויח כמה מטבעות עבור משפחתו הענפה. תמיד "חסר לו יום לשבוע" (כלומר, לסגור את החודש). אחיו, ר' יעקב, התחתן בשנים המאוחרות עם אלמנתו של אסתר-רבקה **לִיבֶּרְמַן**, אישה אצילת נפש. הייתה להם מאפייה וחנות מכולת ברחוב הנדלובה. יהודי דתי, שהעניק לילדיו חינוך מעולה. בשנותיו המאוחרות נחלש וסבל מהרבה מחלות. את החנות ניהלה אשתו יחד עם בנה יוסף **לִיבֶּרְמַן** .מספרים שיוסף **ליברמן** נמצא מת אצל הגרמנים, יחד עם חובש העיירה.

*

בספרנו צריכה להיות מונצחת גם משפחת **גְּרִינְבֶּרְג**. הייתה להם חנות מכולת ברחוב דלוגה, משפחה מכובדת מאוד. הבן הבכור היה מזכיר ב"איגוד המקצועי."

*

ר' שלמה הלֶעקֶער-בֶּעקֶער (אופה מגדנות) התיישב בפאלניץ בשנים הראשונות והייתה לו קונדיטוריה וחנות למכירת מאפים מתוקים ברחוב הנדלובה. מאוחר יותר בנה מאפייה גדולה ומודרנית ברחוב דלוגה. היו לו בת ובן. הבת התחתנה עם בחור חסידי צעיר, יוסף-חיים, שהפגין כלפיה אהבה ותשומת לב רבה. כאשר ילדה את

ילדם הראשון, יוסף-חיים לקח כיסא מתקפל ושכב במסדרון לצידה בבית החולים לילה שלם. הוא רצה להיות בקרבתה ולחוות יחד איתה את חבלי הלידה. בשטיבל של חסידי פוריסוב מעולם לא הטיחו בו מילה רעה על צעד זה. בנו של ר' שלמה, דוד, למד בשטיבל של חסידי גור, והיה בחור מצוין.

*

ר' שמאי **קְוִשְׁנְיָאק** עם שני בניו, החזיקו במפעל למי סודה בקו המסילה. נספו עם משפחותיהם במלחמת העולם השנייה.

*

למשפחות מוויאזאוונה שהתיישבו בפאלניצה, השתייכה משפחת **גולדשטיין**. יהודי חסידי, אחד מבעלי-הבתים הנכבדים ביותר בעיירה. ברחוב המסחר (האנדלובה) הייתה לו חנות למוצרי בניין.

*

בין גבירי העיירה היה גם ר' משה **טיקוצ'ינסקי**, בעל חנות ברזל ברחוב המסחר. יהודי חסידי. התלוצצו עליו שלא ידעו כמה הוא כמה כסף יש לו, סיפרו שבכל ערב פסח, כשהכינו וניקו את הבית, היו מוצאים שטרות כסף מוסתרים והוא פשוט שכח שהניח אותם שם פעם...

*

מהדמויות המעניינות אפשר להזכיר את ר' איצ'ה **גוּרְגֶל** ובני ביתו. עגלון. הוא התגורר ברחוב המסחר. יהודי בעל זקן לבן שהקפיד על יהדותו. היתה לו גם דיר עיזים. סיפרו עליו שאחרי שהכניס רהיטים חדשים לביתו, מנע מבני הבית לישון במיטות החדשות שבוע שלם, כי רצה לשמור על ניקיונם. רק כשנכנסה השבת לא הייתה לו כבר ברירה...

*

לחתנו של ר' איצ'ה, **ברל ה"קומבינטור"**, היה מקום מרכזי באגודת הפועלים ובאיגוד האופים. בחור צעיר עם לב טוב, אך הרעיונות המשונים שלו ומעשיו הבלתי צפויים הקנו לו את הכינוי "קומבינטור". פעם הייתי עד לקטטה בינו לבין כמה נערים מהמאפייה; ברל אכן חטף מכות, אבל גם החזיר להם... גם הוא נספה עם כל יהודי פאלניצה.

*

"הילדים" כך קראו לבנים ולבנות של **ר' אברהם-יענק'ל**. לא הכירו שם אחר עבורם... הם ניהלו עסק לתבואה. והיו אהובים מאוד על כל העיירה.

*

בסמיכות לחנות התבואה של ה"ילדים", הייתה חנות עם סחורה דומה, שהייתה שייכת **לר' שמואל-יואל**, חסיד גור. אחת מחנויותיו הייתה בפינת רחוב המסחר, האנדלובה, ורחוב דלוגה. היו לו גם שתי בנות, שאחת מהן נמצאת כיום בישראל.

*

בין בעלי-הבתים הראשונים בעיירה נמנה ר' יוסל **שצ'צק** עם אחיו, הבעלים של ה"מיכאלינער באזאר"[18]. משפחה ענפה. יהודי יקר, שתמיד היה מוכן לספר בדיחה. אני זוכר מקרה כזה: בראש השנה, לפני שעליתי לארץ ישראל, הייתי "בעל תקיעה" במניין של "החלוץ המזרחי", שם התפלל גם ר' יוסף. לפני תקיעת שופר הוא עבר למניין אחר, של ה"לעטניקעס" (נופשי הקיץ), כי לא רצה לצאת ידי חובה עם תקיעת השופר שלי... כשהגיע ל"לעטניקעס", התאכזב, כי שם כלל לא היה בעל תקיעה... הם נאלצו לרוץ ולהביא את היהודי היחיד הכבאי היחיד בפאלניצה. למחרת ראש השנה ביקש ממני ר' יוסף סליחה ואמר: "בעל התקיעה שהביאו לא היה כשר יותר ממך..."

---

[18] מיכאלינער באזאר - חנות גדולה שהייתה שייכת למשפחה במיכאלין, סמוך לפאלניץ'.

*

ר' גדליהו **שצ'פק**, אדם נבון ונעים, היה חבר טוב של מיכאלינר בצוות, וגם חבר יקר של יונגרמן גווינן. ואף־על־פי שרק לעיתים רחוקות היה האיש משתתף בעניינים ציבוריים, היה האיש שוקל כל דבר בשיקול דעת; ר' גדליהו היה פעם בעל נטייה מסוימת לאידאליזם. אבל מאז שהסתובב הרבה וראה את העולם, נעשה מפוכח יותר. לעיתים היה אומר, שמאז שהתבגר, אין הדברים כפי שהיו, והכול נראה אחרת לגמרי. ניכר היה שהוא אינו רואה עוד את העולם דרך משקפיים ורודים.

*

ר' בנימין-מלך **גולדפארב**, עם אביו ואחיו — משפחה ענפה, כולם חסידי גראדז'יסק. הייתה להם מאפייה. עליהם נהגו לומר: משפחה של תורה ועבודה.

*

ר' אלימלך ואשתו, **אסתר "השוורצע"**, ניהלו מסעדה ברחוב המסחר. אנשים לבביים, שגידלו היטב את ילדיהם.

*

ר' מוטלֶ'ה הייזֶנטרגֶר, הייתה לו חנות טקסטיל ברחוב המסחר. משפחה חסידית הגונה.

*

ר' ישראל מושינסקי עם שלושת אחיו, ילדיו ונכדיו. הוא מכר פריטים שונים בתשלומים. היה לו בית בפינת הרחובות דלוגה וקרוטקֶה. מחסידי פוריסוב המכובדים. אחיו היו סוחרים, ואחד מהם, נפח. ר' ישראל היה בעל-תפילה בימים הנוראים.

*

ייזכרו גם שמותיהן של המשפחות **הֶרצְבֶּרג, צֶ'שִׁינְסְקִי, מֶלְמַן.** כבוד לזכרם! **משפחת גרינברג** – היה להם בית ברחוב דלוגה; המשפחות הענפות של **ייִדל זִילְבֶּרְשְׁטֵיין** ו**אַקֶרמַן**

*

תרצה קאזשיצקי, אלמנתו של ר' איציק קאזשיצקי, גידלה בכבוד את ילדיה והעניקה להם חינוך יהודי. האם והילדים פירנסו עצמם בכבוד. האם עבדה בבית חרושת לשקיות וכפתורים. בנה הבכור, **אלתר**, היגר לחו"ל. בן שני, **מאיר**, בחור טוב, התחתן עם נערה ממצ'וויץ'. היו להם כמה ילדים. בשנים האחרונות הוא היה שמש אצל אחיו של הרבי מפוריסוב. המשפחה כולה הייתה אהובה בעיירה.

*

האלמנה **האדעס סאנעק**, עם בתה ובנה, שנמצא כיום בפולין.

*

ר' אליהו ביאלֶר, ליטוואק , הייתה לו חנות מעבר לפינת הרחוב. היה מוכן לנסיעה לארץ ישראל והיה בקיא בחקלאות. לצערי, הוא לא זכה להגשים את שאיפתו.

*

סוחרי התבואה **ר' שְׁמוּאֵל-יוֹאֵל לוין** ו**אברהם-יעקֹב צֶ'שִׁינְסְקִי**, לשניהם היה עסק דומה בסמיכות לרציף הרכבת, ובכל זאת חיו בשלום זה עם זה. שתי המשפחות היו מחסידי גור, ואהובים מאוד בעיירה.

*

למשפחתו של **ר' בֶּערִישׁ טוּגֶנְטְמַן** הייתה חנות נעליים רחוב המסחר. בתם נמצאת כיום בישראל.

*

שתי המשפחות של **ר' אַבְרָהָם** ו**ר' מֹשֶׁה שְׁטַייְנְבֶּרג**, ניהלו חנויות למוצרי חלב ברחוב המסחר. הם גידלו את ילדיהם ברוח ציונית.

*

האחים **גּוֹלְדְשְׁטֵיין**, היו הבעלים של חנות חומרי בנין ברחוב המסחר. יהודים חסידיים שהגיעו ל**פאלנִיץ** מהעיירה **ויאַזְוָנֶה**.

ייזכרו גם שני הבעלים של מחסן התרופות ברחוב המסחר. בזמן הגירוש של יהודי העיירה, אחד הבעלים, שהתגורר בביתו של **אַבְרָהָם גְּרִינְבֶּרג**, שלח יד בנפשו בבליעת רעל.

*

ר' אַבְרָהָם גְּרִינְפֶּס ואחיו **אֱלִימֶלֶךְ-פִּנְחָס**. משפחות ענפות. הילדים שאפו לעלות לארץ ישראל, אך לא זכו לכך. כבוד לזכרם!

*

מקרב חסידי **גְּרַאדְזִ'יסְק** אני רוצה להזכיר גם את האחים **ר' עֲקִיבָא** ו**ר' חַיִּים רוֹטְשְׁטֵיין**. **ר' עֲקִיבָא** היה קצב, יהודי חכם וסוחר ממולח.

היה גם יהודי נוסף, ששם משפחתו **פְּלִינְט**. עליו נהגו לומר שהוא "טוב לשמים וטוב לבריות".

*

כבוד לזכרו של **ר' אַלְתֶּר טַבַּקְמַן**, שהיה הבעלים של הבאזאר בפאלניץ, עם שני בניו, אשר סחרו בפחם; **ר' שִׁמְחָה טַבַּקְמַן** ואחותו **דְּבוֹרָה** עם **אַלְתֶּר אֶפְשְׁטֵיין**. **ר' פִּישֶׁל קֶסְלְבֶּרְנֶר**, יהודי חכם, סוחר, התגורר ברחוב **קְרוּטְקֶה**. בתושלו נמצאת בישראל.

*

אני חוזר כעת לרבני פאלניץ. ה**ר' אַבְרָהָם-מֹשֶׁה'לֶע** התגורר בשנים האחרונות בוורשה. בשנת 1916 (או 1917) קבוצת צעירים **בפאלנִיץ** עזבה את הרבי ונשארה לזמן מה. בעיירה פרצה סערה בשל כך. אנשים סיפרו אז, שאלו שציערו את הרבי - לא סיימו את שנתם.

*

בנו של השמש המוזכר לעיל, **ר' יַעֲקֹב רַבּוּשִׁינְסְקִי**, עורך כתב העת "די יידישע שטימע", היה מבין החברים המובילים במרד גטו וורשה. כאשר הנאצים תפסו אותו ועינו אותו באכזריות כדי שיסגיר את המורדים - הוא לא בגד באיש. לפני פרוץ המלחמה הוא ביקר בארץ ישראל.

*

ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי ומשפחתו, אחיו של ה**רַבִּי מִפּוֹרִיסוֹב**, תלמיד חכם. בביתו שכן ה"שטיבל" של חסידי פוריסוב, בו התפללו ולמדו תורה. **ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי** נפטר ערב מלחמת העולם השנייה. חתנו ירש את כס הרבנות. בשנים האחרונות אצל **ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי** השמש היה **ר' מֵאִיר קָזְשִׁיצְקִי**. כל בני פאלניצה זוכרים בוודאי את ביתו של **ר' שְׁמוּאֵל-מָרְדְּכַי**. הגבאים של השטיבל היו: **ר' יוֹסֵף רַאדְזִ'יצֶר** ו**ר' מֵאִיר בְּלֶענְדִיוֶר**. בשבתות ובחגים נהגו מתפללי השטיבל של פוריסוב ללכת ל"קידוש" אצל **ר' חַיִּים-יוֹסֵף פְּרִידְמַן**, כשהם שרים בדרכם את הניגונים היפים ביותר של חצר פוריסוב.

*

מאנשי הקהילה והעסקנים: **ר' אַבְרָהָם גְּרִינְבֶּרג, ר' חַיִּים-יוֹסֵף פְּרִידְמַן, ר' אֱלִיעֶזֶר דוּמְב.**

מנהיגי "איגוד בעלי המלאכה", **ר' פִּנְחָס מַאלְיָאש**, יהודי חכם שמעט התרחק מהיהדות המסורתית, אך כולם אהבו אותו והוא היה אהוד מאוד בקהילה; ר' מֹשֶׁה קֶמְפְּנֶר, ממייסדי "בנק בעלי המלאכה", פעיל מסור למען קרן קיימת לישראל; גב' מִילר (כיום בישראל); הצעיר **מַאקָאוְוסְקִי** (מִמִּיכָאלִין).

בועד "בית לחם": ר' בָּרוּךְ ור' אַהֲרֹן פִּישֶׁר, שדאגו שיהודים עניים לא יישארו ללא חלה בשבת. הנהלת ה"חברה קדישא": **אֱלִיעֶזֶר דוּמְבּ (יו"ר), אַבִּישׁ לַטְוויצְקִי ואַבְרָהָם פוֹרִיסוֹבֶר**.

מייסדי "בנק הסוחרים": **ר' הֶרְשֶׁל צְבִי גֶלְבְּטְרוּנְק, ר' יוֹסֶף לִיבֶּרְמַן, ר' מוֹטֶל'ה הַייזְנְטְרֶגֶר**.

הגבאים של בית הכנסת הגדול: ר' אֲבִיגְדוֹר מֶרְקֶר, ר' מֹשֶׁה גַרְוולִינֶר, ר' בֶּרִישׁ פוֹרְמַן.

מארגון הנשים "ברוריה": **רָחֵל לִיבְּהַאבֶּר, חַנצְ'ה גֶלִיבְּטֶר ואחותה, דְּבוֹרָה טַבַּקְמַן ואחרות.**

המזכיר של האיגוד המקצועי המרכזי בפָּאלֶנִיץ היה טוֹבְיָה לַטְוויצְקִי (כיום בישראל). אני זוכר הרצאה שלו שנשא ב"השוק החדש" לכבוד האחד במאי.

מ"החלוץ המזרחי": **מֶרְדְּכַי זַבֶּרְמַן (מִפְּרֶזֶב), אַלְתֶּר אֶפְּשְׁטֵיין, שִׁמְחָה טַבַּקְמַן, שִׁמְחָה דוּמְבּ, אַהֲרֹן מֶרְקֶר, אֱלִימֶלֶךְ גְּרִינְפֶּס, מֹשֶׁה יוֹם-טוֹב, יִצְחָק אַייזֶנְשְׁטֵיין** (מורה לעברית) ובני ביתו. בביתו היינו מתאספים לעיתים קרובות, שם היה המרכז של "תורה ועבודה" בעיירה.

*

ייזכרו גם לחיים בני משפחת **פִּינְטְשׁוּק**, בעליו של מחסן עצים גדול ברחוב **קַלָצְקָה**, בין קו הרכבת לצומת. בנם היה פעיל בארגון ציוני. במחסן שלהם נמצאו האישורים להצבעות לקונגרסים הציוניים.

...גדול. כל המשפחה תרמה רבות לרעיון הציוני.

*

ר' יִשְׂרָאֵל-שְׁלֹמֹה קוּרְנְגוּלְד ואשתו **פֵייגֶע-אִיטֶע** עם הילדים, התגוררו ברחוב פָּאלְיָאנָה. הם ייצרו בביתם גרביים וצעיפים שונים בסריגה, והיו שולחים לוורשה למכירה. הילדים היו ספוגים ברעיון הציוני, והיינו מתאספים בביתם בערבים, בזמן שהאב היה הולך לבית הכנסת ללמוד את "הדף היומי". כמה מילדיהם נלחמו בגטו וורשה ועל גבורתם נכתב בספרו של חַיִים לָזֶר (לִיטַאי) – "מצדה של וורשה".

*

ייזכר גם שמו של הדמות המעניינת, **ר' בִּנְיָמִין**, חתנו של ר' **אַבְרָהָם גֶטְרַיימַן**, הזגג, שנרצח בדם קר בשנת 1932 כשישב על חבית הרינג שהכין... לעיני הרוצחים. בִּנְיָמִין הגיע מפראג והשתקע שם עוד מהשנים הראשונות של הרעיון הציוני. הוא היה חבר ב"צעירי המזרחי". כשבא לפָּאלֶנִיץ, פתח כאן חנות משקאות. בשל סיבות מובנות הוא התרחק מהתנועה הציונית, אך בביתו תרמו בסתר עבור קרנותיה. אני זוכר שהרצח שלו זיעזע את כל העיירה. המשטרה לא גילתה את הרוצחים.

*

בספרנו צריכים להיות מונצחים גם שלושת השמשים של העיירה – **ר' אֱלִיָהוּ** (עולאלה שמש), **לֵייבְּל הצולע, ור' מֹשֶׁה-דּוֹדְל**. לא היה דבר שעוּלָאלָה שַׁמָּשׁ לא יכול היה לבצע. אך עיקר פרנסתו הייתה משירת ה"מי שברך" בחתונות והרישומים בפנקסי הקהילה. בנו מֹשֶׁה היה פעיל בארגון "צעירי המזרחי" ועבד בבנק בעלי המלאכה. הוא חלה בשחפת ונפטר. הלוויה נערכה במוצאי שבת קודש, לאור עששיות נפט. כשכבר הורידו אותו אל הקבר, נתן לו ר' אֱלִיָהוּ שַׁמָּשׁ נשיקה, קרא לבנו הצעיר יְהוּדָה'לֶה – שעמד שפוף ורצוץ ליד הקבר הפתוח – וביקש ממנו שילך בדרך הישר. ההבטחה ניתנה...

השמש השני, לֵייבְּל, היה מתפרנס בקיץ ובחורף מהשכרת דירות והיה דמות מוכרת בקהילה היהודית. בני פָּאלֶנִיץ זוכרים אותו לטובה בזכות מנהגו לעבור בעיירה בכל ערב שבת ולהכריז בקול מתנגן: "הדליקו נרות!". כשסיים את קריאתו, נראה היה כאילו שבת המלכה אכן הגיעה לעיירה.

השמש השלישי, **ר' מֹשֶׁה-דּוֹדְל**, היה ידוע בנטייתו לדבר בחרוזים... במקצועו היה זגג והיה עושה עבודה יפה וטובה. אולם מעולם לא היו לו "לקוחות" קבועים, שכן איש לא הזמין ממנו עבודה מראש.

חתנו של ר' מֹשֶׁה-דּוֹדְל היה **לֵייבְּל גֶלֶר-יוֹדְל** הקטן, שתמיד היה מסתובב בווילות ובפנסיות עם סל בשר על כתפו... לא היו לו טענות לריבונו של עולם; "לחם עם משהו - גם זה מאכל. אם אין חתיכת בשר, כנראה שאלוהים לא רוצה שאהיה זולל וסובא...".

בניו של ר' לֵייבְּל היו בעלי כרכרה, והיו מסיעים את הנופשים מהרכבת אל תוך העיירה.

*

האחים **מַדָנֶס** הקימו בפָאלָנְיץ את הארגון הרוויזיוניסטי, את "בית"ר" ואת "ברית החייל". המאורעות העקובים מדם בארץ ישראל בשנת 1929 (פרעות תרפ"ט) תרמו רבות לצמיחת התנועה הזו בפָאלָנְיץ. אני נזכר בהרצאה של **פֶּרֶץ לוסְטִיג**, אגב - ציוני מושבע, שנשא במטה של הרוויזיוניסטים בין הערביים. כשאני כותב כבר על בית"ר, אני רוצה להזכיר את הבת של **מוטֶקֶה בַּעַל-עֶגְלָה** (שהיה לה אטליז ומכרה בו עופות). חברה פעילה בארגון, אשר בזמן הכיבוש הסתתרה עם שני ילדיה. רק בנו של **רוֹשְׁקֶבְּסְקִי** הקצב נרצח יחד עם שני ילדיו.

*

ר' מֹשֶׁה מְלַמֵּד היה מוכר בבית המדרש של פָאלָנְיץ ברחוב קְרוּטְקֶה - אך לפני השריפה הגדולה בעיירה בשנת 1929, כשחצי מהיישוב עלה בלהבות ובעשן. מכיוון שלא היו לו ילדים משלו ללמד, הוא זכה ללמד מדי שבת שיעור ב"מדרש רבה" ליהודים מבוגרים ולצעירים מפאלניץ. היה לו כישרון מיוחד לפרש ולבאר את האגדות. מאזיניו הקבועים היו: ר' **בֶּערִישׁ טוּגֶנְטַמַן**, שהייתה לו חנות נעליים ברחוב המסחר. למרות שהיה אדם עסוק מאוד כל השבוע - בכל זאת נמשך לשיעורו של ר' מֹשֶׁה, והוא אכן היה מעניק לו תשומת לב רבה. בין המאזינים היה ניתן למצוא גם את ר' הֶנֶך לָקַקְ, חסיד גְּראָדְזִ'יסק. אך המעריץ המושבע ביותר של שיעורו של ר' מֹשֶׁה היה ר' בֶּערִישׁ בַּעַל-עֶגְלָה. אלו שבלעו בשקיקה כל מילה של המלמד היו **ר' לֵייבִּישְׁל גֶּלֶר** עם בניו הבוגרים (כמעט כולם עגלונים - והיו מסיעים את הנופשים מהתחנה ובחזרה). מֹשֶׁה'לֶה גֶּלֶר לא נשאר רק להקשיב, אלא שתמיד היו לו שאלות לשאול אחרי השיעור. ור' מֹשֶׁה תמיד ענה ברצון.

*

ר' יַעֲקֹב-שְׁלֹמֹה וֶוּנְגֶל, חסיד פּוֹרִיסוֹב, אבי ז"ל, היה לוקח אותי בילדותי לשיעור של ר' מֹשֶׁה. אני זוכר כמו היום, כיצד ר' מֹשֶׁה מְלַמֵּד היה מתחיל לתאר ולפרש את המדרש של פרשת ויחי ופרשת השבוע עם רש"י, ותוך כדי כך היה מספר כיצד יעקב אבינו נפרד מיוסף ועל קבורתו - דמעות היו עומדות בעיני כולם. המבוגרים היו מוציאים את הממחטות שלהם ומנגבים את העיניים הלחות... לר' מֹשֶׁה היה כוח רוחני גדול וכישרון רטורי לפרש פרק חומש, מדרש או אגדה. ה"סחורה" שלו הייתה התורה עם כל פירושיה. שיעור השבת שלו היה שם דבר בפָאלָנְיץ.

*

את הרשימה הזו של דמויות ואישים, אני רוצה לסיים עם המנהיגים של התנועה הציונית בעיירה: המשפחות **סְטֶצַ'ק ובְּרוֹן** על עבודתם למען קרן קיימת, יחד **עם גב' מִילֶר**, שנמצאת כיום בישראל, עבור דמי החבר ולמען התנועה בכלל - הדבר איחד את כל המפלגות הציוניות, שהופיעו ברשימה אחת בבחירות לקהילה בשנת 1930. בראש הרשימה עמדו גיסו של **גְּדַלְיָהוּ סְטֶצַ'ק ומָרְדְּכַי פַּיִין**.

מָרְדְּכַי-חַיִים בֶּן-גִּיל (וֶוּנְגֶל) / חיפה

"הם נפגשו, אלו שבאו מפאלניץ עם אלו מאוטבוצק.

שאלו אלו את אלו: 'לאן פניכם מועדות?'

אלו ואלו שמטו ידיים, חסרי אונים,

לא היה לאן ללכת:

האויב בכל מקום..."

(אדולף רודניצקי — "הים המת והחי", עמ' 663, ורשה 1956)

ד. שואה ומאבק

אי אפשר לשכוח אתכם..., ציפורה סטליק (פלה זילברשטיין)

עברו 25 שנה מאז שהצלחתי להימלט מציפורני היטלר. אני חיה עם זיכרונות מהתקופה האפלה ההיא. אי אפשר לשכוח אתכם, אמא ואבא יקרים, אחים יקרים. הייתם כל כך טובים, שמחים, חייכנים. מה הרוצחים הגרמנים רצו מכם? הם נרצחו, נשרפו, רק בגלל שהם יהודים. המשפחה היקרה שלי. איזה כאב בלבי שאת לא איתי היום במדינה היהודית המחודשת. אין אב, אם, שגורשו, אחי הצעיר הרצל; אחי הצעיר ממנו שלומק, שמת במרד גטו ורשה, והאחים אברם ואיצחק, שיחד עם מאתיים פועלים יהודים[19] נקברו בקבר אחים במנסרה של נג'ור בפאלניצה. מאתיים אנשים חזקים ובריאים שהגרמנים הבטיחו להם ברמייה חיים אם יעבדו במנסרה, ואז הרגו אותם, ירו בהם, ולפני כן הורו להם לחפור את קבריהם. יהי רצון שהשורות הבאות שלי יהיו כמו נר נשמה על קבר האחים של מאתיים הקדושים...

פאלניץ, עיירת הקיט העליזה לשעבר, עם רחובה המסחרי השוקק – עומדת כעת שוממת וחריבה. ראיתי את שקיעתך, פאלניץ, את אובדנך הטראגי על קידוש השם.

אני נזכר בחתונה בגטו. בסתר מתלחשים על כך. ההורים מתכוננים בפנים דאוגות, והזוג הצעיר מביט זה בזו בעיניים רועדות. החופה נערכת במהירות. הדלתות ננעלות ונאמר "הרי את..". גם הרב הנוכח מסתכן רבות. אין זמירות ואין ריקודים, ואף תזמורת לא מנגנת .כמה עצובה היא חתונה בגטו.

שלט בגרמנית ובפולנית המכריז על "אזור מגורים יהודי". שלטים שהוצבו בכניסות לגטאות להזהיר את האוכלוסייה מכניסה ולסמן את גבולות הגטו (שיפור ב AI)

הגרמנים אינם צריכים לדעת. ליהודים בגטו אסור להתחתן. הגזירות לא הועילו. החיים היו חזקים מכל האיסורים. האב מאחל לזוג הצעיר "מזל טוב". החתן והכלה טועמים מעט שיכר ובוכים...

כשהייתי מתעוררת מוקדם בבוקר, הגטו היה שקט. לאן נעלמו הרעש וההמולה התמידיים? מדוע לא שומעים את הקריאות כמו לפני המלחמה: "בייגלה טרי!"? הוריי ואחיי היו אחוזי אימה, איש לא ידע מה מצפה לכל אחד מאיתנו בנפרד. תושבי הגטו נשדדו מחירותם, מרצונם ומהיוזמה לעשות דבר מה. היינו חסרי אונים. זה נמשך מספר חודשים – עד שהתרגלנו לחיי הגטו. הכנסת מזון לגטו הייתה אסורה. בתי הספר נסגרו, הארגונים חוסלו. אך לא רצו להשלים עם הגורל. המסחר הבלתי חוקי התפתח, צעירים ומבוגרים היו מתגנבים אל מחוץ לגטו כדי להבריח מעט אוכל פנימה. זה היה כרוך בסכנת מוות – אך מי התחשב בכך?

הגרמנים נהגו להיכנס לגטו, לעצור יהודי מבוגר, לגזוז את זקנו, להורות לו לרקוד ולשיר – ותוך כדי כך צחקו צחוק שטני מסבלו האנושי ומהשפלתו. כמה עצוב היה לראות את זקנינו עם פנים חבולות.

ומה עם הילדים? מהם נלקחה הילדות...השנים הללו גזלו מהם את השמחה והמשחקים. לכן הם התבגרו מהר מדי, רכשו אינסטינקטים ושכל של אנשים מנוסים ומבוגרים .אני נזכר במקרה אחד לעת ערב; השמים

[19] חיים גולדברג סיפר על תשעים עובדים לערך שנרצחו במנסרה (ראה חיים גולדברג).

נעשו כהים ושחורים יותר – ואחי הצעיר עדיין לא שב. חיפשנו אותו בחצר ובסביבה הקרובה – אך הילד לא נראה. פתאום מגיע שכן ומספר שהילד יושב אי שם בווילה, על גזע עץ, ואינו רוצה לזוז משם. אבי רץ מיד לשם. ממה הילד כל כך פחד? הילד פחד שיכרתו את גזע העץ וייקחו אותו ממנו – "אז לא יהיה לנו במה לחמם את הבית". כך אפילו ילד בן 8 כבר נשא בחובות כלפי המשפחה...

שמעתי פעם במקרה שיחה בין שני ילדים על אוכל. אחד נותן לשני עצה: כשתגדל, תתחתן עם בת של קצב. אז יהיה לך בשר לארוחת צהריים...

*

החיים בגטו היו שרשרת סבל וייסורים, עד לחיסולו. הרוצחים פרצו פנימה לתוך הגטו המורעב והמותש, והחליטו להשמיד את תושביו. צעקות, יללות, בכיות, יריות, דם. פאלניץ היהודית יורדת לטמיון. "אך אני רוצה לחיות!" - אני בורחת. רק עכשיו מתחילות הצרות, המרדפים, האכזבות. את הלילה הראשון העברתי בשינה בלול ביחד עם התרנגולות. בעבור זה נאלצתי לשלם 500 זלוטי. עשו לי חסד בכך שלאחר שקיבלו את הכסף, לא הסגירו אותי לידי הגרמנים. חיפשתי עבודה, רציתי להיות מסוגלת לשלם עבור פיסת לחם וקורת גג לראשי. אך בכל מקום - דלתות סגורות ולבבות סגורים. השגתי לעצמי מסמכים אריים ויכולתי לנוע בחופשיות רבה יותר. אך זה היה רק למראית עין, זו חירות מדומה. הפחד מהפולנים המנוולים ומהגרמנים שזיהו אותנו מיד, נתן לי הרגשה של חיה נרדפת. אני נאבקתי על חיי, ולא הפסקתי להאמין לרגע שהתליינים לא יצליחו להשמיד את כל העם היהודי.

*

עוד לפני חיסול הגטו, כששהיתי במחבוא מחוץ לפאלניץ, אמי שלחה לי מכתב. היא עדיין לא ידעה מה מצפה לה ולכל עמנו:

"בתי היקרה, אצלנו בגטו מתלחשים שעומדים להעביר אותנו למקום אחר, יחד עם יהודים מגטאות אחרים. אני מאמינה שגם אתכם יעבירו. לכן, יקירתי, אם יעבירו אותנו קודם, אשתדל שגם את עם בעלך תבואו לשם, ונגור קרוב. הישארו בריאים ונתראה שוב.
אמך,
אסתר".

ה"העברה" אכן התרחשה — אך אל טרבלינקה...

הרס פאלניצ'ה במקורות השונים, ב.מארק

"...אפילו מעיירת הנופש ששוכנת מדרום לורשה הגיעו ידיעות על התנגדות בזמן חיסול הגטו היהודי ב- 7 במאי".

"ב-*7 במאי"*, כך מדווחת הודעה אחרת של המשטרה מה-10 במאי, *"הופיעו פרטיזנים יהודים באורסינוב, מחוז גמינה פאלניץ".*

(מקור: ב. מארק[20] , "המאבק והחורבן של גטו ורשה", עמ' 378).

..."בפאלניץ, ראש העיר הראשון ראה ברחוב ילד מוכר עיתונים בעודו קופא מקור, נתן לו נשיקה ומסר לילד את כל סכום הכסף"...

[20] ברנרד ברל מרק, מייסד המכון היהודי בוורשה ,ZIH, ומנהלו הראשון. חבר במפלגה הקומוניסטית. את שנות המלחמה עשה בברית המועצות. חזר לורשה זמן קצר לאחר שחרורה והחל באיסוף עדויות ומסמכים על מרד גטו ורשה. פירסם ספרים ומאמרים בפולין ומחוץ לה.

(רינגלבלום - "כתבים מהגטו", כרך 1, עמ' 106, ורשה 1961, הוצאת "יידיש בוך")[21].

"במהלך המחצית השנייה של אוגוסט, בין ה-19 ל-24 באוגוסט, היתה הפסקה ב"אקציית הגירוש" בוורשה. "יחידת ההשמדה" (פרניכטונגס-קומנדו) יצאה מוורשה כדי לפעול באזורי הסביבה. באותה עת החלו להגיע למחנה ההשמדה טרבלינקה רכבות עם האוכלוסייה היהודית מאוטבוצק, פאלניץ, רמברטוב, מינסק-מזוביצק, שדלץ, מורדי ולאשיץ.

ב-19 באוגוסט כותר הגטו באוטבוצק; 7,000 יהודים הועמסו על קרונות. במהלך הימים הבאים הוצאו ממקומות המסתור באוטבוצק ונורו למוות כ-3,000 נפשות.

ההוצאות להורג נמשכו עוד מספר שבועות. באוטבוצק הושארו רק חברי היודנראט ואנשי ה"שירות לסדר יהודי" (המשטרה היהודית), אשר נשלחו גם הם כעבור זמן מה למחנות שונים באזור (וילאנוב, פייקלקה). ב-20 באוגוסט גורשה לטרבלינקה כל האוכלוסייה היהודית של פאלניץ ורמברטוב.

בפאלניץ הושארו 100 אנשים שהועסקו במנסרה.

החיפושים במקומות המסתור ובבונקרים ביערות גזלו מהכובש ההיטלראי זמן ואנרגיה רבים. הוא לא בחל בשום אמצעי שנועד להשמיד את הקורבן האחרון. הוא אף פרסם, כדוגמה, צו חדש של מפקד המשטרה והס"ס בקרקוב, קריגר, להקמת "רובעי מגורים יהודיים" (גטאות) במחוזות ורשה ולובלין.

צו זה פורסם ב-28 באוקטובר 1942, כלומר בתקופה שבה חיסול כל המרכזים היהודיים במחוז ורשה כבר בוצע. נותרו אז רק כמה אלפי יהודים בשדלץ, מספר מושבות עבודה במינסק-מזוביצק, כ-100 אנשים בפאלניץ ובוונגרוב; בוורשה נמנו ברישומי היודנראט 35,639 נפשות.

במאי 1943 החליט הימלר לבצע "פינוי מהיר" של היהודים. באותה תקופה חוסלו השרידים האחרונים במחוז ורשה. כך למשל נורו למוות היהודים שהועסקו במנסרה בפאלניץ ובמחסן המיון בוונגרוב; כמו כן הוצאו להורג האנשים ממחנה רמברטוב[22]. ב-5 ביוני 1943 נורו למוות הפועלים ממפעל רודזקי במינסק-מזוביצק."

(מתוך: "ביולטין המכון ההיסטורי היהודי", ורשה 1952, מס' 1 (3), עמ' 92–93 ועמ' 96).

*

"מחוז ורשה. לאחר ה"אקציה" הגדולה של הקיץ, החלה בוורשה תקופה של רגיעה יחסית. בינתיים התרחש חיסול של מרכזים יהודיים אחרים במחוז ורשה. חוסלה האוכלוסייה היהודית של פאלניץ, אוטבוצק, רמברטוב, מינסק-מזוביצק, שדלץ ועיירות אחרות."

(ארתור אייזנבאך — "המדיניות ההיטלראית של השמדת היהודים", 1961, עמ' 428).

*

"...המחנות נמצאים בנפות שדלץ, גארבולין, ורשה, גרייבו, מחולקים לפי מחוזות. יהודים מגטו ורשה יכולים להיות משוכנים במחנות הבאים: יבלונה, וילאנוב, קאמפי-זאוואדובסקה, פאלניץ, דרוואניצאה, קאראטשעוו, גרוייץ. כל מחנה יכול לקלוט 400 גברים. בשאר המחנות יש לשכן רק יהודים מהנפות המקומיות..."

(20 במרץ 1942, ורשה. מדו"ח ההתייעצות שנערכה אצל הקומיסר של גטו ורשה, אוורסוואלד, בנושא העסקת יהודים מגטו ורשה מחוץ לגבולות הרובע היהודי.--- "אקסטרמינציה של יהודים על אדמת פולין בזמן הכיבוש ההיטלראי", אוסף מסמכים,

---

[21] הציטוט נלקח מארכיון רינגלבלום. כתביו של עמנואל רינגלבלום מגטו ורשה, 2018, כרך 29, עמ' 88. (הערת המתרגם). עוד על עמנואל רינגלבלום, ב https://archives.jdc.org/exhibits/he/in-memoriam/emanuel-ringelblum/

[22] ביוני 1943, רצחו הגרמנים כ-200 יהודים מהנקרא הגטו שנותר ברמברטוב.

נערך על ידי: ט. ברנשטיין, א. אייזנבאך, א. רוטקובסקי, ורשה 1957, עמ' 235–237).

*

מספר היהודים:
1.9.1939 — 6,500 נפשות.
1940 — 5,300 נפשות.
1941 — 5,106 נפשות.
"יישוב מחדש", או מספר הפליטים והגולים:
1940 — 140 נפשות.
גירוש והשמדה:
20.8.1942 — גירוש לטרבלינקה.
בפאלניץ נותרו 100 יהודים המועסקים במנסרה (טארטאק).
7.5.1943 — רצח מאה היהודים האחרונים שהועסקו במנסרה.

(מתוך: "דפים להיסטוריה", כרך 4, חוברת 2, המכון ההיסטורי היהודי, ורשה. מחקר של ט. ברנשטיין: "הגירושים וההשמדה של היישובים היהודיים במחוז ורשה").

*

"...במחצית אוגוסט עזב מטה הגירוש את ורשה. הגטו פונה זמנית. התברר כי ה"אקציה" הסתיימה. לרוע המזל, הייתה זו רק הפסקה, שבמהלכה עסקו הגרמנים בחיסול אוטבוצק, פאלניץ, מיידזישין...".

(אדלמן, 1 צ., עמ' 40; אלברג 1 צ., מתוך חומרי "יד ושם" בירושלים).

*

"1 בדצמבר 1939. קיימת סברה שבפאלניץ, שם מצאו את גופת הקונסול הגרמני לשעבר בקרקוב, ששהה בפאלניץ מתחילת ספטמבר. שם נורו למוות 600 איש. על פאלניץ הוטלה "קנס" של 80 אלף זלוטי. שריפת בית המועצה בפאלניץ וכן ארבע מועצות אחרות, הייתה כנראה סימן לתחילת המצור".

(מתוך: "כרוניקה של שנות המלחמה והכיבוש" (בפולנית) של לודוויג לנדאו, כרך ראשון. הוצאת הספרים המדעית הממשלתית, ורשה).

*

ינואר 1941: בית האבות בפאלניץ נמצא במצב קטסטרופלי. נדרשת הקצאה של 5 טונות תפוחי אדמה ו-5 טונות פחם.

אושר בפברואר 1941. ההוצאות על חשבון ורשה.

פברואר : 1941. הועברו 450 ילדים מפאלניץ לוורשה.

אוגוסט 1941: דרישה לפתוח בית חולים למחלות מידבקות בפאלניץ. חילופי מכתבים בין ד"ר ויכרט [ממוסד העזרה העצמית היהודית - יס"ס], שבהם נאמר כי לפאלניץ הענייה אין כל אפשרות להקצות את הסכום הנדרש (30 קדרות, 30 מיטות ומזרנים).

(מיקרופילם מהתכתבות הקהילה היהודית עם ד"ר מ. ויכרט, יו"ר ועד עזרה העצמית היהודית).

23 מסמכים משמיעים את סיפורם...., ד. שטוקפיש, רמת-גן

לפנינו מונחים 23 צילומי פוטוסטט של התכתבות שנערכה בשנים 1940, 1941 ו-1942 בין היודנראט בפאלניץ, ועדת הסיוע המקומית ואישים פרטיים – לבין ה"ג'וינט" בוורשה ובין ה"עזרה עצמית סוציאלית יהודית" (Z.S.S) – מחלקת הסיוע בקרקוב, שבראשה עמד ד"ר מיכאל ויכרט. המסמכים, הכתובים בשפה הפולנית, בכתב יד ובמכונת כתיבה, מציגים בפנינו עדות אותנטית על אותה תקופה אפלה, כפי שהתרחשה בגטו פאלניץ. בדיוק כמו בכל הגטאות שתחת הכיבוש הגרמני בפולין, שררו שם רעב, מצוקה, מחלות, ייאוש וחוסר אונים. בוקעת מהם צעקה עמוקה עוד יותר של עם מעונה, שבטרם הובל לטבח, נאלץ לעבור את שבעת מדורי הגיהינום של רדיפות, אפליה, השפלה והרעבה.

המסמכים, אותם קיבלנו הודות לאדיבותו של פרופ' ב. מארק, מנהל המכון ההיסטורי היהודי בוורשה, הם רק דפים בודדים מתוך תכתובת ענפה ורחבה שהתנהלה באותה תקופה על ידי המוסדות היהודיים בפאלניץ עם ארגוני הסיוע היהודיים בוורשה ובקרקוב. אף על פי שהמסמכים כתובים בשפה יבשה, משרדית וקנצלרית, עולה מהם תמונה ברורה מספיק של המצב שבו נמצאו תושבי פאלניץ היהודים בשנים 1940/42.

במברקים מבית ההבראה "מדם" (תחילת אוגוסט 1942), מסתיימים המסמכים שברשותנו. על המברק האחרון מוטבעת חותמת ה-ז'.ס.ס (עזרה עצמית יהודית), המציינת על כל מסמך שהתקבל: "טופל". – ומופיעות עליו שלוש נקודות המציינות כיצד ואימתי הבקשה טופלה. איננו יודעים מה היה סופו של אותו מברק. לכן כבר ידוע לנו הסוף הטרגי של הילדים ומחנכיהם מבית ההבראה "מדם", אשר חלקו את גורלם של יהודי פאלניץ – ונשלחו יחד איתם לטרבלינקה במחצית השנייה של שנת 1942.

אנו מביאים להלן את התרגום (מפולנית) של כל מסמך בנפרד – בסדר כרונולוגי. המיספור בתחילת כל מסמך הוא שלנו.

(1) דין וחשבון מביקור בפאלניץ, פרברי ורשה

ב-21.1.1940 הגעתי לפאלניץ במטרה להכיר את מצב הבריאות של האוכלוסייה היהודית המקומית. לאחר הגעתי, פניתי מיד לוועד הקהילה היהודית כדי להתמצא במצב.

ביקרתי גם בדירות של האוכלוסייה המקומית. הקהילה היהודית בפאלניץ מקיפה את תושבי פאלניץ, מיידזשין, מיכאלין וראדושיץ'. במקום קיים ועד, שנבחר על ידי הקהילה, ובראשו עומד מר ה' צוקרמן, כנציב הקהילה. בשטח פאלניץ נמצאים כיום כ-130–150 פליטים. מצבם אינו רע נכון לעכשיו והם טרם פנו בבקשת עזרה. פליטים מגרמניה שוכנו בבניין הקהילה של אגודת "עזרה" ומתוחזקים על ידי האגודה.

העזרה הגדולה והדחופה ביותר נדרשת עבור האוכלוסייה היהודית המקומית בפאלניץ. היא מורכבת מנפגעי שריפות, ממשפחות שהתרוששו לחלוטין בשל אירועי המלחמה. מספר האנשים שאין להם כל אמצעי מחיה מסתכם בכ-1,500. ללא עזרה הם נידונו לכליה. הם שוכנים בחורבות, בבניין המועצה וגם בווילות שלא הותאמו למגורי חורף (חדרים ללא תנורים). התנאים בדירות אלו הם איומים: זוהמה, מצוקה, רעב, קור, וצפיפות נוראה. כדוגמה אני מביא חדר אחד, שבו מצאתי חמישה ילדים קטנים שוכבים על דרגשים, מכוסים בסמרטוטים. המים בדלי היו קפואים. אמם של הילדים נפטרה, האב נעלם אי שם... עד השעה 2 בצהריים הם עדיין לא אכלו דבר.

הוועד מחלק מדי יום ארוחות צהריים באמצעות אגודת "עזרה" — עד 620 ארוחות ביום. אולם מספר זה אינו מספיק כלל וכלל. למשפחה בת 8 נפשות מחלקים 3 ארוחות צהריים.

אני רואה צורך דחוף לארגן בפאלניץ מטבח שני עבור לפחות 500 ארוחות צהריים. הערך הקלורי של המזון אינו מספיק. מבשלים ללא שומן (קילו אחד של שמן ל-620 איש). האופים היהודים החליטו בהתנדבות לחלק בחינם 100 לחמניות עבור האוכלוסייה הרעבה, אך היה עליהם להקצות 85 לחמניות עבור האוכלוסייה הנוצרית. כנראה יש להפסיק גם את חלוקת 15 הלחמניות הנותרות עבור האוכלוסייה היהודית.

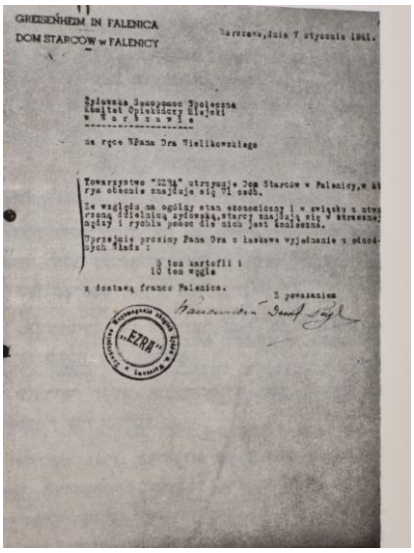
המצב קטסטרופלי בכל הנוגע לפחם, עצים ובגדים. אנשים אינם יוצאים מהבתים, הם אפילו לא יכלו להגיע למרפאה (אמבולטוריום), כיוון שאין להם מה ללבוש.

במיידזישין, הודות למסירותה של המיילדת המקומית מריה רייך, הוקם בביתה שלה מטבח להגיש ל-60 איש

ארוחות צהריים מדי יום. מריה רייך הקימה שם גם נקודה סניטרית, שבה היא נותנת עצות ומזון לילדים.

מצב הבריאות של האוכלוסייה הוא קטסטרופלי. מחלות ריאה רבות (דלקת ריאות), איברים קפואים, ותשישות חמורה עקב חוסר תזונה. האוכלוסייה היהודית משוללת כל עזרה רפואית. הרופא המקומי אינו מעניק כלל עזרה רפואית ליהודים...

(בשלב זה נקטע הדו"ח — ואיננו יודעים על ידי מי הוא חובר ועבור מי. בחלק השני של הפוטוסטאט מופיעה רק הערה בכתב יד, בפולנית: "דו"ח של נציג העזרה העצמית הסוציאלית היהודית בוורשה").

GREISENHEIM IN FALENICA
DOM STARCÓW w FALENICY

בית זקנים בפאלניצה, וורשה,
7 בינואר 1941.
העזרה ההדדית היהודית (זס"ס)
הוועד המקומי לסעד
ב ו ר ש ה
לידי מר ד"ר ויליקובסקי

אגודת "עזרא" מתחזקת את בית הזקנים בפאלניצה, שבו נמצאים כעת 71 אנשים. לנוכח המצב הכלכלי הכללי ובהקשר להקמת הרובע היהודי (הגטו), הזקנים שרויים בעוני נורא ועזרה מהירה עבורם היא הכרחית. אנו מבקשים ממר ד"ר בכל לשון של בקשה לפעול אצל הרשויות המוסמכות לקבלת: 5טון תפוחי אדמה ו 10-טון פחם כולל הובלה לפאלניצה.

בכבוד רב,

(חותמת עגולה: אגודת תמיכה בעניים יהודים... "עזרא")

(2) אל ה"ג'וינט" — ורשה, רחוב יאסנה 11

אני פונה בזאת אל ה"ג'וינט" בבקשה דחופה לעזרה חומרית או לעבודה. אני מורה בבית הספר העממי בן 7 הכיתות בפאלניץ. נותרתי עם אם חולה וללא כל אמצעי מחיה. כבר מכרתי את כל מה שהיה לי בעל ערך כלשהו. אין לי כל משפחה שאליה אוכל לפנות לעזרה. לכל הצרות הללו נוספה תביעה משפטית מצד בעל הבית שבו אני גרה, כיוון ששכר הדירה לא שולם מאז חודש ספטמבר. מה עלי לעשות? להיכן עלי לפנות?! החורף הנורא והדירה הלא מוסקת כילו כבר את שארית כוחותיי.

הפנייה ל"ג'וינט" היא עבורי קרש ההצלה האחרון. אני מבקשת שה"ג'וינט" לא יפקיר אותי ללא עזרה. פשוט אין לי את הכוח; כרגע אני נאחזת בחיים, מוכרת תמורת פרוטות את כל מה שברשותי. ובלבד שלא אצטרך לפנות לאנשים לעזרה. יותר אינני יכולה להחזיק מעמד, אני מרגישה שאני גוועת מרעב ומקור! אני ממתינה בקוצר רוח לכל עזרה שהיא. אני מבקשת שה"ג'וינט" לא ישאיר אותי ללא עזרה.

ציטרין מָלָה

רחוב תֶאַטָרְלָנָה 21, דירה 8, פאלניץ.

פאלניץ, 5 במרץ 1940.

*

(3) פְּרוֹטוֹקוֹל

מהישיבה של הנהלת הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ, מיום 13.5.1940.

נוכחים: היו"ר צוּקְרמַאן, קְלִיבְנֶר, וַיְזֶנְפֶלְד, פָּאנְזֶרסָן, לֶדֶרמַן, שַׁנְצֶר, קֶדוּשְׁקֶה, אֶרְלִיכְט והנציגים ה' זְשִׁיכְלִינְסְקִי וד"ר פַּרְבֶּר.

בראש הישיבה עומד ה' צוקרמן, הפרוטוקול נרשם על ידי ה' קדושקה.

נציג ה"ג'וינט", ה' זשיכלינסקי, מדבר על דו"ח הקופה של הוועדה לעזרה סוציאלית. תוך כדי כך הוא מעיר שעד כה המטבח גילה פעילות מועטה מדי באיסוף כספים עבורו, מלבד הפנייה ל"ג'וינט".

על כך משיב היו"ר צוקרמן, ומבהיר שגם היודנראט עוזר לתחזק את הוועדה לעזרה סוציאלית.

ה' זשיכלינסקי מבקש שהקהילה היהודית תממן באופן משמעותי יותר את צרכי המטבח. גם היישוב בפאלניץ צריך להעניק עזרה חומרית. על כך תלויות הסובסידיות מה"ג'וינט".

ה' זשיכלינסקי מבקש שדו"חות הוועדה יהיו מלאים, עם נתונים סטטיסטיים על האקציה הסניטרית-היגיינית, אקציית החימום, עזרת הדיור ועל תנועת הפליטים. מלבד זאת מבקש ה' זשיכלינסקי לשלוח דיווחים בנוגע לאקציית המצות ולאקציית הביגוד.

יו"ר: צוּקֶרמַאן

מזכיר: קָאדוּשְׁקָא

(4)

פאלניץ, 22 ביולי 1940.

אל הוועד המנהל של ה"ג'וינט" האמריקאי בוורשה.

בתשובה למכתבכם מיום 10 ביולי 1940, אנו מגישים לכם את רשימת חברי הוועד שלנו, ועדת הביקורת והצוות.

הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ:

1. פָּאנְזֶרסַן יענק'ל — פאלניץ, פוניאטובסקי 7, פליט מזגירז'.
2. וַוינְזְנְפֶלְד מִיצְיסְלַב, פאלניץ, קרוטקה 1.
3. הוֹכְבֶּרג אַהֲרוֹן, פאלניץ, צ'יכא 32.
4. פָּאנְזֶרמַאן חַיִים (אני מניח במקום ד"ר יחיל פַּארְבֶּרט)*.
5. גוֹלְדְבֶּרג דוד.

בהגישנו את הנ"ל לתשומת לבכם המכובדת, אנו מבקשים לאשר את הוועדה החדשה שנבחרה ובהרכבה הנ"ל, ולאפשר את פעולות הלגליזציה הנדרשות.

מ. פ. (במקור: .M. P)

יו"ר הוועדה:

(חתימה לא קריאה)

(מתחת לטקסט מופיע צילום של המסמך המקורי בפולנית, הכולל את הרשימה המלאה של חברי הוועד, ועדת הביקורת וצוות המשרד, ביניהם: ברנרד ארליכט, חיה שטיינברג, נחמיה מלין, יעקב הלפרן, מנדל חודקו, פנחס רוזנברג, צדיק אקירמן, קופל לידאווקא, חיים גולדברג ומשה לדרמן).

(7)

ורשה, 5 בדצמבר 1940.

מס' 2325/40/ר.

אל: הוועדה לעזרה סוציאלית, פאלניץ

בנוגע למתנות ששלחתם מה"ג'וינט" האמריקאי בחודש ספטמבר השנה, טרם שלחתם אלינו שום דוחות על חלוקתן, בצירוף חתימות המקבלים המקוריות וכן דוחות בשני עותקים.

אנו מבקשים מכם באופן קטגורי לשלוח אלינו את המסמכים החסרים.

יס/לג (.JS/lg)

בכבוד רב,

הוועד המנהל של ה"ג'וינט" האמריקאי

(חתימה לא קריאה)

(8)

פאלניץ, 3 בדצמבר 1940.

הוועדה לעזרה סוציאלית

פאלניץ, שפנא 14, בית פארגאל

אל הוועד המנהל של ה"ג'וינט" האמריקאי

ורשה, וילקא 23.

אנו מודיעים לכם בזאת, כי בקשר למעבר הדירה, המשרד של הוועדה לעזרה סוציאלית נמצא, החל מה-20 בנובמבר, בפאלניץ ברחוב שפנא 14, בבית של...

** ההערה בסוגריים ובצירוף קו מפריד נכתבה בכתב יד – ד. ש.*

בית פַארגַאל. אנו מבקשים מהאדונים הנכבדים לשלוח את כל ההתכתבויות העתידיות לכתובת החדשה שלנו.

בו-בזמן אנו שואלים את האדונים הנכבדים, האם יש עבור הוועדה שלנו חלוקה כלשהי של מוצרים, או אולי כסף מזומן.

אנו מבקשים מכם גם לתת אישור הגעה עבור 3 חברי הוועדה שלנו (אישורי נסיעה) כדי להגיע לוורשה, על מנת להסדיר איתכם עניין דחוף מאוד שלא ניתן לדחותו.

אנו מציינים להלן את שלושת האנשים שיוכלו להסדיר את העניין הנ"ל:

1. **פָּאנְזֶרמַאן יַעֲקֹב-חַיִים**, פאלניץ, אלקטריצ'נה 27.
2. **הוֹכְבֶּרג אַהֲרוֹן**, פאלניץ, צ'יכא 32.
3. **וַוִיזֶנְפֶלְד מִיעטְשִׁיסְלַאוו**, פאלניץ, קרוטקא 1.

בתקווה שתיענו לבקשתנו בחיוב,

אנו נשארים,

בכבוד רב,

עבור הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ

יו"ר: (חתימה לא קריאה)

מזכיר: ב. אֶרְלִיכְט

(המכתב חתום בחותמת של ועדת העזרה וגם בחותמת של ה"ג'וינט" הוורשאי (התקבל) — מיום 5.12.1940, מס' 2659).

(9)

הוועדה לעזרה סוציאלית

בפאלניץ, שפנא 14

אל הוועד המנהל של ה"ג'וינט" האמריקאי

בוורשה, וילקא 23.

בתשובה למכתבכם של האדונים הנכבדים מה-3/12 וה-6/12 השנה, אנו מודיעים לכם כדלקמן:

1. את הדו"ח שביקשתם, אנו מצרפים בזאת.
2. אנו מודיעים לכם גם על הבא: הנהלת הקהילה היהודית (גמינה), באחת מישיבותיה ובהשתתפותכם, בחרה ועדה של חמישה אנשים, אשר לה שלושה דוקטורים ושני נציגים של המוסדות הקיימים, כגון:
    1. ה' גולדברג.
    2. ה' ריינר.
    3. ה' פינקל — כנציגי המועצה (גמינה).
    4. גברת נייוור, מנהלת "אגניסקא" מס' 2.
    5. ה' פאנזרסאן, יו"ר הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ.

כפי הידוע לכם, הנהלת הקהילה היהודית פנתה ל-ז'.o.s (עזרה עצמית יהודית) בנוגע לאישור הוועדה הנ"ל המונה חמישה חברים.

אנו שואלים, אדונים נכבדים, כיצד עומדים הדברים בקשר לעניין הנ"ל. כיוון שאין לנו מושג לגביו, אנו מבקשים מכם הוראות נוספות.

בו-בזמן אנו מודיעים לכם על הבא: בקשר לסגירת הרובע היהודי בוורשה — 90 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית בפאלניץ איבדו את האפשרות להתפרנס, ומשום כך אנו מקבלים כל העת בקשות חדשות לארוחות צהריים. אנו מציינים כי כבר ברגע זה נמצאות אצלנו כמה מאות פניות לארוחות צהריים.

כמו כן, המשלוחים עבור האוכלוסייה המקומית צומצמו למינימום, מאותה סיבה ממש. המצוקה כאן היא מעבר לכל תיאור. איננו יכולים פשוט לתת עצה לאנשים, שרק אתמול עוד הייתה להם אפשרות להפריש סכומים מסוימים עבור המטבח של הוועדה שלנו. אנו שואלים אתכם, אם כן, מה עלינו לעשות הלאה.

אנו מבקשים מכם בכל לשון של בקשה לשלוח לנו אישורים לכך שחברי הוועדה הנ"ל הם המקשרים בין ה"ג'וינט" האמריקאי לבין הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ. האישורים הללו נחוצים לנו כדי לקבל אפשרות לנסוע לוורשה.

1. **פָּאנְזֶרְסַאן יַעֲקֹב-חַיִים**, פאלניץ, שפנא 14 — נולד בשנת 1893.
2. **וַוִיזֶנְפֶלְד מִייצִישְׁסְלַאב,** פאלניץ, קרוטקא 1 — נולד בשנת 1892.
3. **בֶּרְנַארְד אֶרְלִיכְט**, פאלניץ, קרוטקא 1 — נולד בשנת 1916.

בכבוד רב,

הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ

יו"ר: (חתימה)

מזכיר: ב. אֶרְלִיכְט

פאלניץ, 11 בדצמבר 1940.

נ.ב. אנו שולחים את הדו"חות בו-זמנית במעטפה נפרדת.

(10)

פְּרוֹטוֹקוֹל

ב-22 בדצמבר 1940, התאספו במשרדי הקהילה היהודית המועצה המאוחדת לעזרה סוציאלית בפאלניץ, בהשתתפות האנשים הבאים: 1) פִּינְקֶל אֶלְיָאשׁ, סגן יו"ר הנהלת הקהילה היהודית בפאלניץ, 2) נַייווֶער אִידֶה, מנהלת המטבח לילדים של "צֶנטוֹס" בפאלניץ, 3) פָּאנְזֶרְסַאן יַעֲקֹב, יו"ר הוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ, 4) גוֹלְדבֶּרְג דוד, 5) רַיינֶר מֵאִיר, חבר היודנראט בפאלניץ, וכן רַייף מָארְיָה, יו"ר הוועדה לעזרה סוציאלית במיידזישין — כאורחת מוזמנת.

לצורך הקמת הוועדה החדשה, החליטו הנאספים להמתין לאישור הרכבה על ידי ה-ז'.ס.ס בוורשה. בינתיים, כדי לבחור באופן זמני יו"ר וגזבר, הוסכם פה אחד על המינויים הבאים: כיו"ר — ה' פינקל, כגזברית — גב' נייווער. בישיבה, שהתקיימה כסדרה, הוחלט להזמין נציגים מה"ג'וינט" ומ"צנטוס".

לאחר מכן הוחלט לשלוח מכתב להנהלות של שלוש הקהילות באזור פאלניץ עם הודעה על ארגון הוועדה המאוחדת לעזרה סוציאלית, תוך הדגשה שמרגע זה ואילך שלוש הוועדות שהיו קיימות עד כה מבוטלות, וגם על הנהלות המטבחים להעביר את ניהולם למקום חדש.

נקבעו: 1) בוועדה לעזרה סוציאלית בפאלניץ — ה' פָּאנְזֶרסַאן יעקב, 2) בוועדה לעזרה סוציאלית במיידזישין — גברת רַייף מָארְיָה ו-3) במטבח הילדים של "צֶנְטוֹס" בפאלניץ — גברת נַייווֶער אִידָה.

לאחר דיון החליטו הנאספים להחליט עוד כדלקמן:

(במרכז הדף מופיע צילום של הפרוטוקול המקורי בשפה הפולנית מיום 22 בדצמבר 1940, המפרט את הליכי הישיבה והחלטות האיחוד).

פרוטוקול מישיבת הוועד המאוחד לעזרה בגטו פאלניץ

בשים לב לדלדול והתרוששות האוכלוסייה היהודית בפאלניץ ובמיידזישין ההולכים וגוברים ללא הרף, וכן בשל הצורך לבצע חיסכון גדול יותר בניהול ובמנהלה, וכדי לרכז את כל האוכלוסייה היהודית בשטח אחד, בקשר עם הכנסת אזור המגורים היהודי (הגטו), הוחלט פה אחד לאחד את שלושת המוסדות שהיו קיימים עד כה של שלושת המטבחים העממיים למטבח מרכזי בבניין אחד. למטרה זו הוחלט להשתמש בבניין של קמינצקי ו-וילה במיידזישין ברחוב פאלניץ 5, אשר הוקצה למטרה זו במיוחד ושופץ על ידי היודנראט, בהוצאה של כ-2,000 זלוטי ששולמו על ידי היודנראט. בהתחשב בהתאמות שבוצעו, כגון המרת המרתפים וכדומה, המקום מתאים לחלוטין להפעלת מטבח מרכזי אחד. באותה עת התקבלה ההחלטה כי ארוחות הצהריים עבור מבוגרים וילדים צריכות להתבשל בנפרד ולהיות מוגשות בנפרד.

לאחר מכן הצהיר ה' פינקל בשם הנהלת הקהילה בפאלניץ, כי עגלת תפוחי אדמה בכמות של 150 השייכת לקהילה ומאוחסנת במחסן ברחוב דלוגה 15, תועמד לרשות הוועדה המאוחדת כסובסידיה ללא החזר. אולם בהתחשב בכך שהמספר הצפוי של ארוחות צהריים יהיה כ-2,000 זלוטי ביום, והמטבחים יזדקקו לכ-250 מ' תפוחי אדמה בכל חודש, הרי שעתודות החורף צריכות להסתכם ב-750 מ' לכל הפחות. לכן יש לרכוש עוד כ-600 מ' תפוחי אדמה, דבר שיוביל להוצאה של למעלה מ-7,000 זלוטי.

הוחלט לפנות ל"ג'וינט", ל"צנטוס" ול-ז'.ס.ס בוורשה בבקשה לסייע לוועדה בצורה של סובסידיה כספית דחופה בסך 7,000 זלוטי, וכן תמיכה במוצרים. בשלב זה אין לוועדה אפשרות להשיג תפוחי אדמה במחיר מוזל דרך הקהילה היהודית בפאלניץ, דבר שהיה מאפשר חיסכון ניכר בהוצאות. מנגד, החמצת הזדמנות זו תגרום לכך שהוועדה תאבד את האפשרות לספק מזון לאוכלוסייה הענייה ביותר. במקביל, נציגי שלושת המטבחים הקיימים: נייווער, פאנזרסאן ורייף, הוחלט להעביר את כל הקרנות שנמצאו עד כה עבור המטבחים הנ"ל לידי הוועדה המאוחדת לעזרה סוציאלית, ולצורך כך לשלוח העתק של הפרוטוקול הנוכחי ל"ג'וינט", ל"צנטוס" ול-ז'.ס.ס. בוורשה. לבסוף הוחלט לקיים שיחות במוסדות המתאימים בוורשה על מנת להסדיר את עניין קבלת הסובסידיה, וכן לקבל כספים מזומנים, קבלות ואישורים על העברת המוצרים והמתנות שיוקצו — לשם כך תצא משלחת לוורשה. גברת רייף מריה תהיה חלק מהמשלחת, ומתוקף החלטה זו היא מוסמכת כנציגת הוועדה. כמו כן הוחלט למנות את גברת רייף למנהלת המטבח המאוחד.

פאלניץ, 22 בדצמבר 1940.

יו"ר: ע. פינקל

גזברית: נייווער

(11)

ורשה, 30 בדצמבר 1940.

מס' 2485/40/ר.

אל: הוועדה המאוחדת לעזרה סוציאלית, ליד היודנראט בפאלניץ.

קיבלנו את מכתבכם מה-23 לחודש זה בצירוף הנספחים.

בנוגע להרכב המוגש של הוועדה המאוחדת לעזרה, אנו מעירים כדלקמן:

א. אנו תמהים מדוע גברת מריה רייף, יו"ר הוועדה לעזרה במיידזישין, לא נכללה בוועדה החדשה. גברת מ. ר. הצטיינה בפעילות חברתית אינטנסיבית וזכתה להערכה רבה — הן מצדנו והן מצד מוסדות חברתיים אחרים. בכל מקרה, אנו רואים לנכון להפקיד בידי גברת רייף את תפקיד מנהלת מחלקת העזרה הסוציאלית ליד היודנראט.

ב. מפרוטוקול מספר 5 עולה בבירור, כי בהצבעה חשאית קיבל ה' גולדברג רק 3 קולות. מספר זה אינו מאפשר להכניס מועמד כזה להרכב הוועדה. מלבד זאת, אנו סבורים כי על רופא מקומי להיכלל בוועדה, ואנו מציעים את ד"ר פַאוְרבֶּרט כחבר ועדה.

בכבוד רב,

הוועד המנהל של ה"ג'וינט" האמריקאי

יס/למ (JS/lm.)

(12)

ורשה, 7 בינואר 1947. (כנראה טעות במקור והכוונה ל-1941, לאור ההקשר ההיסטורי)*

אל: הנהלת הקהילה היהודית בפאלניץ, ליד הוועדה המחוזית לעזרה סוציאלית

בוורשה

עבור ד"ר וִילוֹכוֹבְסְקִי

אגודת "עֶזְרָה" מתחזקת בפאלניץ מושב זקנים, שבו שוהים כעת 71 אנשים. בשל המצב הכלכלי הכללי והנהגת אזור המגורים היהודי (הגטו), הזקנים נמצאים במצוקה איומה וזקוקים לעזרה דחופה ביותר.

אנו מבקשים ממך, אדוני הדוקטור, לפעול מול הרשויות המתאימות על מנת לארגן עבורנו:

- 5 טון תפוחי אדמה.
- 5 טון פחם.
- ומשלוח חינם (פרנקו) לפאלניץ.

בכבוד רב,

(חתימה לא קריאה)

חותמת: אגודה לסיוע ליהודים עניים בוורשה - "עֶזְרָה"

(13)

פאלניץ, 11 במרץ 1941.

הוועדה לעזרה סוציאלית

מס' 11/41.

אל הוועדה המחוזית לעזרה סוציאלית (ז'.ס.ס)

קרקוב, סטראדומסקה 10.

כתוצאה מהמאמצים שהתחלנו בהם על מנת לקבל סובסידיה עבור המטבח שלנו, קיבלנו מקרקוב 800 זלוטי, ועל כך אנו מאשרים בזאת את הקבלה.

בו-בזמן אנו מדגישים, כי העלות היומית של חלוקת כ-2,500 ארוחות צהריים מסתכמת בלמעלה מ-650 זלוטי. על כן, לא ניתן לדבר כלל על קניית מלאי מוצרים לתקופה ארוכה יותר. הסובסידיה שהובטחה לנו על ידי ה-ז'.o.o (עזרה עצמית יהודית), בסך 6,000 זלוטי, אינה מספיקה. לכן אנו מבקשים להגדיל את הסכום ל-9,000 זלוטי לפחות, החל מחודש אפריל, סכום שיכסה בקושי 50 אחוזים מהוצאותינו. עלינו להדגיש באופן מוחלט, שמצבנו הפך נואש כבר מזה חודש. בשל היעדר עזרה חיצונית, נאלצה הוועדה שלנו – המקבלת מהיודנראט אך ורק את הסכומים הנדרשים – לאסוף מוצרים בבתים, תוך שימוש בכפייה כלפי אלו שהתנגדו לכך. פעולה זו, אף שבוצעה באנרגיה רבה ובמאמץ ניכר, אינה יכולה, מטבע הדברים, להימשך לאורך זמן. למרות ההוצאות הגדולות והמאמצים של כל האוכלוסייה, ללא עזרה מיידית, משמעותית ויציבה יותר מצדכם, לא נוכל להמשיך ולהחזיק את המטבח שלנו.

במקרה של הפסקת פעילותנו, קיים מלבד סכנת הרעב גם חשש מהתפרצות מגפות ומוות מרעב, דבר שבוודאי ימיט אסון על אנשים רבים — יש פשוט לחשוש מהתפרצויות מסוכנות מצד המוני הרעבים, אשר הזרם הקטן של המזון שהוועדה שלנו מחלקת מדי יום הוא הדבר היחיד שעדיין מחזיק אותם בחיים.

אנו פונים אליכם אפוא, אדונים נכבדים, שקריאתנו לא תישאר ללא מענה, ושתראו במכתבנו זה קריאת אזעקה ואזהרה מפני קטסטרופה, שעדיין ניתן למנוע אותה אם תבינו את ענייננו.

(*) חתום במקור.

נא להתייחס לכך כפי שהמצב הנוכחי דורש. אנו מבקשים שוב עזרה דחופה, כפי שכבר ציינו, הסכום שהובטח לנו עבור חודש מרץ הוא — 6,000 זלוטי.

יו"ר:

(חתימה לא קריאה)

(חותמת)

העתק התקבל:

עזרה עצמית יהודית — וורשה

הוועדה לעזרה מחוזית — וורשה.

(14)

העתק

פאלניץ, 13 במאי 1941.

עזרה סוציאלית

ליד היודנראט בפאלניץ

פולנה 5.

לכבוד, הוועדה המחוזית לעזרה יהודית, בוורשה, אלקטורלנה.

אנו מאשרים בזאת את קבלת ה-1,000 זלוטי שנשלחו על ידכם כהצעה מקרקוב, ועל כך אנו מודים לכם מאוד.

אנו חייבים עם זאת להדגיש, כי סכום זה, לאור הצרכים הגדולים שלנו, הוא רק טיפה בים. על כן אנו מבקשים מכם שוב להשתדל ולפעול למען סיוע נוסף ומתמיד עבור המטבח שלנו. מספר הסועדים גדל ל-3,500 איש, מתוך אוכלוסייה כללית של 6,500 תושבים. זהו ההסבר הטוב ביותר למצוקה הנוראה השוררת כעת בקרב אוכלוסייתנו.

בכבוד רב,

יו"ר: ע. פִּינְקֶל

חותמת: סיוע סוציאלי ליד היודנראט — סניף פאלניץ

פושי ראדווי ז'ידובסקיי, פאלניץ.

לאימות: ד"ר י. רָאטֶנבֶּרְג, מנהל המשרד.

חותמת: התקבל ביום 19.6.1941, מספר 5113.

(הערה בכתב יד)

העתק שנשלח על ידי ז'קאפ וורשה, מכתב מיום 12.6.41.

להלן תרגום מלא ומדויק לעברית של הטקסט המופיע בדף **image_d6c835.jpg**, הכולל אישורי קבלה על כספי סיוע נוספים ופנייה נואשת מיוני 1941 נוכח סכנת הרעב בגטו פאלניץ:

(15)

הוועדה לעזרה סוציאלית

בפאלניץ, פולנה 5 (חותמת)

ח"ה

עזרה עצמית יהודית

קרקוב

אנו מאשרים בזאת את קבלת הסכומים הבאים שנשלחו אלינו: 1,000 זלוטי (אלף) ביום 6/5 השנה, ו-1,500 זלוטי (אלף חמש מאות) ביום 13/5 השנה, ובסך הכל 2,500 זלוטי (אלפיים חמש מאות) — ובו-בזמן אנו מודים לכם מאוד.

אנו חייבים עם זאת להדגיש בצער, כי לאור הצרכים הגדולים שלנו, זהו רק טיפה בים. אנו מחלקים כעת למעלה מ-2,500 ארוחות צהריים מדי יום, מתוך אוכלוסייה כללית של 6,500 נפש. מספר הנתמכים המקבלים סיוע הגיע ל-3,500 איש.

אנו חייבים על כן לבקש בכל לשון של בקשה את עזרתכם להמשך וחיזוק התמיכה במטבח שלנו, שכן אחרת מרחפת עלינו סכנת סגירת המטבח.

בכבוד רב,

יו"ר: (חתימה לא קריאה)

פאלניץ, 15 במאי 1941.

בו-בזמן אנו מבקשים לשלוח לנו טפסים עבור הדיווחים.

---

(16)

פאלניץ, 11 ביוני 1941.

הוועדה לעזרה סוציאלית

ליד היודנראט

בפאלניץ, פולנה 5.

עזרה עצמית יהודית

נשיאות

קרקוב, ת.ד. 211.

אנו פונים אליכם, אדונים נכבדים, בבקשה חמה ודחופה ביותר לעזרה מהירה ותמיכה עבור המוסד שלנו. זה זמן רב שלא קיבלנו מכם כל עזרה. מצבם של הנתמכים שלנו הוא פשוט טרגי. מספר הרעבים גדל מיום ליום. אנשים מתנפחים ומתים מרעב בקרבנו האמצעים החומריים שלנו אזלו לחלוטין. מזה זמן מה שאין ביכולתנו לעזור לנזקקים שלנו. אנו מבקשים על כן עזרה דחופה ומתמדת, שכן אחרת מרחפת על הנתמכים שלנו סכנת מוות מרעב.

בכבוד רב,

א/פ (בשם) היו"ר (חתימה לא קריאה)

(17)

קרקוב, 10 באוגוסט 1941.

מס' 4.1.41/8893/ג.ג./ר/ד.

ח"ה (לכבוד)

היודנראט בפאלניץ

לידי: ב. אֶרְלִיכְט

קיבלנו מכם את הדו"ח עבור חודש יולי השנה. הדו"ח לא בוצע בהתאם להוראותינו מס' V, אשר נשלחו אליכם לפני מספר חודשים. אנו מציינים, כי הן הטפסים שנשלחו אליכם והן ההוראות אושרו על ידי רשויות הפיקוח שלנו ומחייבים את כל היישובים בשטח הג.ג (גנרל-גוברנמן)[23]. המוסד שלנו יתנה את מתן הסובסידיות בעתיד במילוי נכון של הטפסים הללו.

אנו מדגישים, כי הדיווחים על כל פעולות הסיוע חייבים להימסר על גבי הטפסים הגדולים. בצד השני של הטפסים צריכה להופיע רשימת הקופה הכללית, ובסעיף 5 יש לחשב במדויק כמה אנשים נהנו מכל צורה של עזרה. אם קיימים ביישובכם מספר מוסדות לעזרה סוציאלית, יש לשלוח דו"חות על הפעילות של כל מוסד בנפרד – כל אחד על גבי טופס קטן.

בכבוד רב,

(חתימה לא קריאה)

(18)

פאלניץ, 10/9/1941.

היודנראט בפאלניץ

מס' 576/41.

התקבל: ביום 10 בספטמבר 1941, מספר 11212, טופל...

אל העזרה העצמית היהודית, קרקוב

---

[23] ***גנרל-גוברנמן*** — *כך נקרא רשמית חלק גדול מפולין הכבושה (הערה במקור).*

בהתאם לצו של אדון הקרייס-האופטמן (ראש המחוז), הקמנו באזורנו בית חולים (40 מיטות) למחלות מידבקות. לצורך ניהול בית החולים הנ"ל ותחנת הבריאות העירונית, אנו זקוקים למרשמים ותרופות, בהתאם לרשימה המצורפת.

עד כה הצרכים שלנו בתחום זה כוסו על ידי ה-ט.א.ז (TOZ)[24] בוורשה. כעת מסר ה-ט.א.ז, בהסתמך על הוראתכם, כי הסיוע לנציגויות המחוזיות תלוי במטה המרכזי בקרקוב, והם סירבו להעניק לנו עזרה. בשל כך, ובהתאם להנחיית ה' פינקלשטיין, אנו פונים אליכם בבקשה דחופה להקצות עבור צרכי בית החולים ותחנת הבריאות שלנו את חומרי הריפוי והתרופות הנחוצים, ולשלוח אותם במועד הקרוב ביותר.

(חותמת היודנראט)

יו"ר היודנראט: ה. שַאנְצֶר

(19)

פאלניץ, 17 בינואר 1942.

היודנראט בפאלניץ

מס' 42-3.

אל העזרה העצמית היהודית בקרקוב

בחודש שעבר קיבלנו מכם סובסידיה בסך 1,500 זלוטי, עבורה כבר שלחנו לכם קבלה והודתנו לכם עליה פעם נוספת. במהלך החודש היינו מבלי הוריהם, והם מפקירים את הילדים הקטנים ללא כל הגנה, ודנים אותם לכליה. בשל המספר הרב של יתומים אלו, הגוועים בהמוניהם מקור ומרעב, נאלצה הוועדה המקומית לעזרה סוציאלית, למרות המחסור באמצעים כספיים, להקים בית יתומים. בית יתומים זה, הקיים מאז ה-1 בפברואר השנה, כבר מאכלס 150 ילדים. ועדיין לא כל היתומים הזקוקים להשגחה ולמחסה רשומים אצלנו. אנו ממשיכים לרשום את היתומים - וישנם עוד 100 ילדים להסדיר. הילדים נמצאים במצב נורא, מותשים, לא פעם על סף מוות, ללא בגדים וללא כסות. כמעט כל הילדים חולים תחילה בשחפת ויש להם אצבעות קפואות. לנו חסרים חומרי המרפא הבסיסיים ביותר כדי להציל את החולים.

לכן אנו פונים אליכם, אדונים נכבדים, בבקשה דחופה ביותר, לשלוח לנו את התרופות הנחוצות ואת חומרי החבישה. אנו מצרפים בזאת מפרט מדויק.

אנו מבהירים, כי פנינו בעניין זה גם ל-ט.א.ז (TOZ) בוורשה, אך עד כה ללא הצלחה.

הוועדה לעזרה סוציאלית

שַאנְצֶר (ועוד שתי חתימות לא קריאות)

נספח 1.

(21)

מברק

דויטשה פוסט אוסטן (דואר מזרח גרמני)

העזרה העצמית הסוציאלית היהודית

ד"ר וַייכֶרְט, רחוב קומנדנטור 10. קרקוב

אין קשר עם המרכז. אין כסף, אין מוצרי מזון. עזרה נחוצה בדחיפות — סנטוריום הילדים "מֶדֶם".

(החותמת של ה-ז'.ס.ס בקרקוב)

---

24 הערה היסטורית: ה-ט.א.ז (TOZ) המוזכר במסמך היה הארגון להגנת הבריאות של האוכלוסייה היהודית בפולין.

התקבל ביום 12 באוגוסט 1942, מס' 15494.

טופל...

[מתחת לצילום המברק המקורי מופיע הכיתוב הבא: מברק מסנטוריום ע"ש מֶדֶם למרכז העזרה הסוציאלית בקרקוב (12.8.42)]

הערות המתרגם: *הסנטוריום ע"ש ולדימיר מֶדֶם היה מוסד מפואר לילדים שהוקם על ידי ה"בונד" בפאלניץ לפני המלחמה. המברק שלעיל נשלח ב-12 באוגוסט 1942. שבוע לאחר מכן, ב-20 באוגוסט 1942, חוסל גטו פאלניץ. ילדי הסנטוריום והצוות הרפואי נשלחו יחד עם שאר יהודי המקום למחנה ההשמדה טרבלינקה.*

מסמך זה חותם סדרה של פניות נואשות מהשנים 1940–1942, המתעדות את ההידרדרות המהירה בתנאי החיים, הרעב והתמותה בגטו פאלניץ עד לחיסולו.

במחנות ההשמדה ובגיטאות, שלמה דורפמן, לוד

היה זה בשנת 1941, בהיותי בן 17, עת נלקחתי למחנה ריכוז יוזפוב (על נהר הויסלה). שם נפגשתי עם כמה מאנשי פאלניץ, איך אינני זוכר את שמותיהם. ברחתי ממחנה יוזפוב וחזרתי לגיטו פאלניץ, הגרמנים תפסו אותי ושוב שלחוני יחד עם יחיאל אלברוט, שהיה אז כבן 20, למחנה הריכוז בקארצ'ב. שם עבדנו בתעלות מים. כשנודע לנו כי הגרמנים מתכוננים להרגנו - נמלטנו. בדרך לז'לחוב פגשתי את אברהם גולדברג מפאלניץ. יחד עמו ברחנו לגיטו וורשה. הוא מסר לנו, שיש עוד יהודים בז'לחוב.

כשהגענו לז'לחוב, פגשתי את אחי צמח. אותו לילה נערכה אקציה בגיטו ולא ניתן לאיש לצאת או לבוא. למחרת לקחו אותנו הגרמנים לתחנת הרכבת סובולב, הלכנו ברגל כ-15 ק"מ. רבים נורו ונפלו בדרך. אנו, חמשת יהודי פאלניץ, הלכנו כל הדרך יחד. אך בטרם בוא הרכבת אבד לנו החבר החמישי. בתחנת הרכבת בסובולם דחסו 150 איש לקרון אחד. אני, אחי, אברהם גולדברג ויחיאל אלברוט היינו בקרון אחד. בזמן הנסיעה פרצנו ארבעתנו את חלון התא וקפצנו. הגרמנים ירו באחי צמח כתריסר כדורים והרגו אותו.

אני, יחיאל אלברוט ואברהם גולדברג הפצוע, הצלחנו להגיע לפאלניץ והתקרבנו למנסרה שנהפכה בינתיים למחנה עבודה ליהודים. כשהגענו קרוב למנסרה, נפתחה עלינו אש גרמנית צולבת ממקלעים. נמלטנו כל עוד נפשנו בקרבנו לוורשה.

אותה עת בוורשה נערכה אקציה. אברהם גולדברג לא הספיק להמלט ונתפס ברחוב מילה. אחרי שבוע ימים בערך הלכתי עם יחיאל אלברוט להשיג מזון. הגרמנים תפסוהו ואני נותרתי בודד. גרתי ברחוב מילה פינת לוביצקי. באחת מן האקציות תפסוני והעבירוני ל"אומשלגפלאץ"[25]; שם פגשתי את הרשל לאפאק, שהספיק להמלט מטרבלינקה. הצלחתי לברוח גם מ"אומשלאג-פלאץ" ומצאתי מקלט במילה 47. הגרמנים גילו אותו והרסו את המקלט ואנכי נפצעתי קשות. במצבי זה העבירוני למייידאנק ושם, מחוסר טיפול מתאים, חליתי. את כל הפצועים והחולים לקחו למשרפות. קאפו אחד תפס אותי והוציאני מן השורה והביאני לרופא מלודז'. הרופא שאלני על מוצאי ואנכי השבתי לו שבאתי מפאלניץ. הוא שמח מאד לשמוע, שנותר עוד יהודי והוסיף ואמר כי הוא מכיר את המקום היטב. הוא רצה לעזור לי בכל דבר. הוא ייעץ לי להרשם בכל מקום שאפשר להתקבל לעבודה, בלבד שלא אשאר כאן. זה קרה בשנת 1943.

בהתקרב החזית, העבירו אותנו לאושוויץ, ומשם למחנה של ס.ס. ביאבוז'נו. שם עבדנו במכרה פחם. העבודה היתה קשה מנשוא ונוסף על הכל היינו רעבים ללחם. עבדתי יום שלם, כדי לקבל 200 גר' לחם וחצי ליטר של מרק עשבים. במכרה חילקו אותנו לקבוצות. למזלי נפלתי לידי מנהל פולני, שימיאץ'. היה זה אדם טוב לב, שעזר לי עד מאד. ספרתי לו כי אני מפאלניץ והוא הביע בפני את רצונו לראות יהודי נוסף מפאלניץ, שאפשר יהיה לעבוד ולשוחח עמו. מנהל זה הגדיל את מנת מזוני והודות למעשהו ניצלתי ממיתת רעב. שימיאץ' היה מנהלי במשך כל זמן שהותי במכרה.

יום אחד הגיעו אלינו שמועות כי הצבא הרוסי מתקרב והוא נמצא במרחק של כ-12 ק"מ מיאבוז'נו. הגרמנים הוציאונו והעבירו אותנו למחנה ריכוז בגרמניה. היה זה בשנת 1944. ארע נס והצלחתי להמלט ברגע שהתכוננו להוציאנו להורג. רצתי במשך כל הלילה עד שלבסוף הגעתי לצבא הרוסי...

הדבר היקר ביותר שרציתי לראות -- היתה פאלניץ עירי, את בני משפחתי היקרים, הקרובים, השכנים ואת תושבי עיירתי. אך משהגעתי אליה לא מצאתי בה ולא כלום, אלא עיירה הרוסה וחרבה

ששולט בה תוהו ובוהו...

---

[25] אוּמְשְׁלַגְפְּלָץ (בגרמנית: Umschlagplatz), "כיכר המסירה", "כיכר השילוח" או "כיכר השילוחים", ובנוסף נקראה "כיכר הנעלמים" כיוון שמשם לא הייתה דרך חזרה) הוא כינויה של רחבה בגבולו הצפוני של גטו ורשה, ברחוב סטאבקי (Stawki), בין בית החולים היהודי לבין מפקדת הגסטפו, אשר קישרה בין הגטו ובין החלק הפולני של העיר ורשה עד לסוף מלחמת העולם השנייה.

זכרונות משנות המלחמה, גוטה גולדשטיין-פרידמן, חיפה

נולדתי בוורשה. הוריי היו חיים-יוסף ופרומה פרידמן. הייתי הילדה הצעירה במשפחה, ולי שבעה אחים (ארבעה בנים וארבע בנות בסך הכל). במלחמת העולם הראשונה, אבי, סוחר עצים עשיר וחסיד אדוק מפריסוב, עבר לוורשה, כי לא חש בטוח במחוזות הכפריים. בימי פולין העצמאית הוא ומשפחתו עברו שוב, הפעם לפאלניץ. הוא התגורר בווילה משלו, לצידה היתה חצר העצים שלנו. לאחר שסיימתי את בית הספר היסודי בפאלניצה, המשכתי את לימודיי בבית הספר אורט בוורשה ברח' שליסקה. סיימתי לימודי ב-1938. כשפרצה המלחמה, הגיעו אחיי ואחיותיי הנשואים לפגוש את אבי בפאלניצה. אחי הבכור, הרש, שגר בלגיאנאבה עם אשתו וארבעת ילדיו, ואחותי פייגה פרידמן, שהתגוררה בצ'נסטוחובה עם בעלה וילדה. בדרך זו, חווינו כולנו יחד את ימים הפחד הראשונים וימי הסבל במלחמה. קודם כל נאלצנו לשלוח את אחותי ההריונית לוורשה, למרפאת יולדות, שם ילדה בשמחה בן. היה צריך להביא אותה לפאלניצה בכרכרה רתומה לסוס. הרכבות כבר לא נסעו.

ערב ראש השנה העקוב מדם

זה היה בערב ראש השנה. עזבנו את פאלניצה מחשש להפצצה מכיוון שהווילה שלנו הייתה ליד תחנת הרכבת. נסענו למיכלין, שם היה לנו גם בית גדול בלב היער. הערב היה שקט. ישבנו כולנו בבית ובהכנות למשתה הגדול, סידרנו את החדר לתפילות. אחיי, שייע ומנחם, ישבו בחוץ עם גיסי הורוביץ ושוחחו. ילדים שיחקו מרחוק. לפתע ראתה פיסלה, אשת אחי הגדול, מטוס עובר מעל והקימה צעקה. הילדים המבוהלים הצליחו להימלט לבונקר, וכך גם אחי הבכור הרש. הייתי אז בחדר האמבטיה מתרחצת, ואפילו לא שמעתי את הפצצה שהוטלה מתפוצצת, רק ראיתי את הלהבות. כשיצאתי החוצה, נגלתה לנגד עיניי תמונה נוראית: אחיי, שייע ומנחם, וגיסי ולוול, שכבו על הארץ. הם נראו כלפידים בוערים. אמי ואני התחלנו לשפוך עליהם חול. המטוס חג שוב, הסתובב לפתע, ובצלילה החל לירות על הבית. הילדים שלא יכלו להסתתר הצטופפו בין עצי האורן הגדולים בחצר. אחי הבכור הרש עזב את הבונקר בחיפוש אחר דודו. שם הבחין בו הטייס-רוצח והחל לירות לעברו. הוא נפל מת ליד הבית. הטייס פגע גם באחותי איטקה הורוביץ' ובנה בן השבע, שכל אצבעותיו נתלשו. אמו רק הצליחה לתפוס את ידו והם התחילו לרוץ. ואז הכדור פגע בילד בצווארו. הוא מת בזרועות אמו... אמא שלי הרגישה רע מאוד. הסתובבתי וראיתי אותה עומדת בשלולית דם. היא נפצעה בשתי רגליה מבלי שידעה אפילו מתי זה קרה.

עד היום אני לא יודע איך הצלחתי לשרוד את ההתקפה הזו, שהשפיעה בצורה כל כך קשה על כל משפחתי. תארו לעצמכם שהאחים והאחיות שלי, שחיו בחוץ לארץ לפני המלחמה, באו לבקר את הוריהם רגע לפני פרוץ המלחמה, וכך מצאו את מותם. וזאת עוד במיכלין, בה לא היו מתקנים צבאיים, והטייסים הגרמנים ידעו זאת היטב, שהרי שהם טסים נמוך ומכוונים להרג אזרחים, אנשים חסרי הגנה. המחשבה הראשונה שלי הייתה להציל את אמי הפצועה, שדיממה רבות. כיוון שלא היה אז רופא במיכלין, רצתי לבית החולים הצבאי המאולתר שהפולנים הקימו מיד לאחר פרוץ המלחמה בפנסיון "זצ'טה" שבבעלות סרברניק. ראש בית החולים, רופא מומר, בניגוד לאיסור לקבל אזרחים חולים או פצועים, ריחם עלינו וקלט את אמי, ואף הכניס אותנו לחדר נפרד. כדי להסתיר את נוכחותי בבית החולים, הוא הסווה אותי בתור אחות. רק אז שמתי לב שנפצעתי בעקב בעצמי ונזקקתי לחבישה.

בינתיים כבשו הגרמנים את מיכלין. כשוועדה רפואית גרמנית ביקרה בבית החולים, התגלתה אמי. המנהלת הסבירה עד כמה מצבה היה קשה כשהובאה פצועה, וסוכם שיש להשאירה להתאוששות. לאחר חודש השתחררה אמי מבית החולים, אך היא נשארה מרותקת בבית לזמן רב. אחותי טיפלה בה עד שהחלימה. רק כשהגעתי הביתה מבית החולים התברר לי מה עבר על אבי ובני משפחתי שנותרו בחיים באותו יום נורא. עם כל מכריו הרבים של אבי, להם היה עוזר בכל הזדמנות, לא נמצא מי שיעזור ויושיט יד עוזרת. גופות המתים שנטבחו, היו מוטלות בחצר ומכוסות בסדינים. השומר הפולני שלנו, ישב ליד הגופות כל הלילה. בשל הנסיבות יוצאות הדופן, הסכים רב העיירה לקבור את המתים ביום הראשון של ראש השנה. בית הקברות מרוחק

שלושה קילומטר ממיכלין, ליד ראדושץ'. היהודים ממיכלין חששו ללוות את המתים, שהובלו בעגלתנו בדרכם האחרונה. אחרי ההלוויה ישבו עימנו רק האלמנות וילדי המתים ובנו של איצ'וק חיינס, גם הוא חסיד פריזוב, והוא שעזר לאבי לארגן את הלוויה. את הקברים חפר השומר שלנו, סטניסלב, קתולי מאמין בעצמו. הוא אמר לאבי: "אני יודע שלפי דתכם אל לי להיות חופר הקבר, אבל אלוהיך ואלהי ודאי יסלחו לי, כי הזמנים הם כאלה, ואין דרך אחרת....".

חזרה לפאלניצ'ה

כשנכנסו הכוחות הגרמנים לפאלניצה השרופה ברובה, חזרנו גם אנחנו לעיירה, לוילה שלנו, ששרדה בנס את השריפה. מכיוון שנשארנו רק שלושתנו, הורי ואני, כששאר המשפחה מפוזרת, התגוררנו בדירת שני חדרים עם מטבח. את שאר החדרים השכרנו לאנשים שאיבדו את בתיהם בשריפה, והתקיימנו מכך. אבי מעולם לא חזר לעסקי העצים, המחסן בחצר עלה בחלקו באש והעצים הנותרים הוחרמו על ידי הגרמנים.

רציתי לעשות דבר מה מועיל, והתנדבתי לסייע במטבח שהכין ארוחות לפליטים, יהודים-גרמנים, שבגין היותם אזרחים פולנים, גורשו על ידי היטלר לזבונשין ב 1938[26]. המטבח היה ממוקם ליד הוילה שלנו בבניין חדש ששימש כבית-אבות "עזרא". במקום שוכנו גם מהפליטים הגרמנים. עבודתי ההתנדבותית בבישול וחלוקת מרק חם לילדים העקורים והעניים, שימשה לי כנחמה ועזרה לי לשכוח.

בינתיים החלו הגרמנים לגייס את פולקסדויטש[27] למשטרה המסייעת ולמשימות אחרות, והשתמשו בהם לדכא ולשדוד את היהודים הנותרים בפאלניצה. במחסן של אבי עבד אדם בשם רומָן כשומר לילה. היה לו בן, אדולף שמו. פעם, לפני זמן, אבא שלי תפס את השומר סוחב בלילה עצים מהמחסן ומוסר לכנופיית גנבים. אבא בחר שלא למסור אותו למשטרה, כי הוא היה צפוי לכמה שנות מאסר. אלא רק נפטר ממנו. כעת התברר שרומן זה היה פולקסדויטש, ובנו אדולף הפך למפקד המשטרה המסייעתה[28]. אנו נבהלנו מאוד, בידיעה שודאי ירצה לנקום בנו. אדולף החל להתעלל בנערות ובנשים, הוא הכניס אותן לבית כנסת ישן שם שכן המטה שלהם, והכריח אותם עם מגלב לשטוף את הרצפות ולנקות את בורות השופכין בידיים חשופות, בכפור עז - ואפילו החזיר אותם הביתה כשהם לובשים בגדים רטובים.

לתדהמתנו, פעם אחת כשהם הגיעו אלינו הביתה בשעת חיפוש, אדולף נהג לומר: "אנחנו ממשיכים הלאה. בבית הזה אין אף אחד"... כמו כן הוא אמר לאבי, שאם יראה אותו ברחוב, עליו לעבור לצד השני, כיוון שהוא לא רוצה שאבי יפנה לו את הדרך ויוריד בפניו את הכובע, כפי שהיה מחויב אז כל יהודי שפגש גרמני. היה מקרה שבו אנשי המשטרה המסייעת שדדו את החנות של אחותי האלמנה, והפולנים המקומיים החלו לבזוז שם. אדולף הגיע עם המגלב בידו, פיזר את הפולנים, הוריד את התריסים ולא אפשר להם לבזוז.

לרוע מזלנו, את הבית בו היה המטבח ושכנו בו הפליטים שיהי ליד ביתנו, פינו, ואת הפליטים העבירו למקום אחר. במקום פתחו במקום "בית תרבות", שבו התאספו כל הגרמנים וה"פולקסדויטשה" (גרמנים אתניים) ששירתו ביחידות המשטרה המסייעות השונות, לבילוי בזמנם החופשי. מהבית שלנו ראינו כל מה שקורה שם, והם יכלו לראות כל מה שקורה אצלנו. לכן יצאה פקודה שעל כל היהודים שסביב לעזוב את בתיהם. אבי היה ממש נואש. הוא החליט לפנות לשכן ומכר ותיק שלו, פולקסדויטשה בשם פוֹפוֹלסקי, וטרינר במקצועו. הוא נהג לעבור ליד העסק שלנו ותמיד היה עוצר לשוחח עם אבי.

עם פרוץ המלחמה, נכנסו הפולנים לביתו של פופולסקי ומצאו אצלו מכשיר רדיו. הם לקחו אותו יחד עם כלבו וכלאו אותו במגדל. אבי לא יכול היה לעמוד מנגד, לראות את ההתנהגות הברוטאלית הזו, והוא גם לא האמין שאדם נכבד זה יהיה מרגל, והוא התערב לטובתו. כעת, כשאבי פנה אליו, הרגיע אותו זה והבטיח שאיש לא יציק לו והוא יהיה אחראי לכך. וכך אכן היה: לא סילקו את אבי מהבית. לא ידענו מה לחשוב: כיצד זכינו בהגנה

---

[26] https://www.yadvashem.org/he/holocaust/this-month/october/1938.html

[27] פולקסדויטש – תושבים ממוצא אתני גרמני שחיו מחוץ לגרמניה, במקרה זה פולין.

[28] משטרה מסייעת - מערך שהוקם ב-17 בדצמבר 1939 על ידי רשויות הכיבוש הגרמני, שגייס שוטרים פולנים. סירוב להצטרף לשירות היה מסתיים בעונש מוות. המשימה העיקרית של מערך זה הייתה לשמור על הסדר, להילחם בסחר בלתי חוקי ולקיים פיקוח על מחירים.

מה"פולקסדויטשה", אלה שכלפי היהודים היו כה רצחניים, שמא מזל גדול פקד אותנו, או אולי הועיל כאן טוב ליבו של אבי כלפיו.

בגטו

לא עבר זמן רב שיכולנו ליהנות מדירה משלנו. את כל הפולקסדויטשה של פאלניץ נשלחו לגרמניה ובמקומם הביאו גרמנים מגרמניה. היחס ליהודים הפך לקשוח הרבה יותר - עד לגזירות הגטו. אבי החליף דירות עם פולני בשם וורוֹנְקָה, שדירתו הייתה קטנה ובה חדר, מטבח וחנות קטנה, אלא שנמצאה בשטח הגטו שהוקם עתה.

הוריי ואחותי האלמנה עם שני ילדיה, עברו לגטו. אחותי, שבזכות אדוֹלף הצליחה להציל מעט סחורה מחנות הסדקית שלה, התפרנסה ממכירות אלה. אלא שלא ניתן היה לקנות סחורה חדשה, ומה שהיה ברשותה הלך והתמעט. אמנם, מדי פעם הגיעו נערים ונערות פולנים, שעסקו בהברחת לחם מוורשה למאפיות הלא-חוקיות בפאלניץ, והביאו איתם גם חוטי תפירה, כפתורים וסיכות. ממכירתם החזיקה אחותי מעמד עם שני היתומים שלה. אבי התפרנס ממעט הרהיטים שהצלחנו להבריח לתוך הגטו, מכמה בתים שהיו בבעלותנו באזור כולו, שכן כל חדר היה מרוהט. ניתן היה להתקיים כך בגטו אלמלא המלחמה, כפי שטעינו לחשוב, אלמלא השם שיצא לאבי כ"גביר", עוד מהזמנים ההם. בשל כך ניתך על ראשנו מטר של תשלומי כפייה והחרמות, הן מצד הגרמנים והן מצד היודנראט, שנאלץ בעצמו להעמיד סכומי עתק לשלטונות. הם הגיעו אלינו לפני הכל, ודרשו את החלק הארי מהסכום. אבי שהגיע מכל זה לכדי ייאוש, עזב את גטו פאלניץ, ועבר לגטו וורשה.

אבא שיחד את אחד מאנשי היודנראט, ותמורת דמי השוחד הצליח להשיג אישור יציאה לגטו וורשה, כיוון שלא נחשב "גביר גדול". אני, לעומת זאת, נשארתי עם אחותי ועזרתי לה להתקיים בגטו. בעזרת מבריחים פולנים שלחנו מדי פעם להוריי מעט אוכל, שכן בגטו פאלניץ היה קל יותר והאוכל עלה פחות.

מאוחר יותר הגעתי עם אישור יציאה מזויף להוריי בגטו וורשה, אך זמן קצר קודם לכן כבר חליתי בטיפוס והיה עליי להסתיר זאת מפני הגרמנים, שכן הם נהגו להוציא את חולי הטיפוס מהגטו ולירות בהם. בכל יום שילמנו סכומי כסף גדולים לרופא, והוא ריפא אותי באמצעות זריקות נדירות. כך ניצלתי ונשארתי בחיים. אולם לאחר שהבראתי הייתי כה חלשה ותשושה, שהייתי זקוקה להחלמה שלא היתה אפשרית בגטו. תמורת סכום כסף הצליח אבי להשיג עבורי אישור יציאה מהגטו בלבד, אך לא היה לי לאן לנסוע.

באותה עת נחלץ לעזרתנו בנם של השכנים, בחור בן גילי, שאיתו למדתי בבית ספר והיינו מיודדים במשך כל הזמן. הוא הגיע אל שער הגטו כפי שנקבע מראש, בידו זר פרחים, ואיך שרק יצאתי אל הצד הארי, הוא ניגש אליי, לקח אותי תחת זרועו, ליווה אותי לתחנת הרכבת ונסענו יחד לפאלניץ. הוא ליווה אותי עד לקרבת הגטו, וכך חזרתי לתוך גטו פאלניץ.

לאחר שהתאוששתי, התארסתי עם בעלי הנוכחי, ברוך גולדשטיין. לאחר מכן עלה בידינו להביא בחזרה את הוריי מגטו וורשה, ובתוך מספר ימים נערכה חתונתנו.

מאז ועד לשחרורי — בעלי תיאר הכל בזיכרונותיו הוא.

בגטו פאלניצה, חנה ילן, ניו יורק

באוגוסט 1939 התפשטו שמועות עקשניות על פריצתה הקרובה של המלחמה. ה"נופשים" (אורחי הקיץ) עזבו במהירות את פאלניץ, ובכך סיימו את עונת הקיץ מוקדם מהרגיל. חלק מהצעירים גויסו לצבא, מה שהגביר עוד יותר את הבהלה.

ב-9 בספטמבר 1939 הגיעו הגרמנים לפאלניץ. פשעם הראשון היה העלאה באש של מרכז המסחר היהודי ברחוב לַאוּוֶה. מאוחר יותר הוקם על ידי הגרמנים יודנראט, בראשותו של צוּקֶרְמַן[29], מתבולל שהיה אנונימי לפני המלחמה ולא מילא שום תפקיד בחיי הציבור. גם לסגן שלו היה תפקיד חשוב ביודנראט; הוא היה הבעלים של משרד לכתיבת בקשות. לאחר מספר שבועות של כהונה, הז'נדרמריה הגרמנית עצרה אותם והוציאה אותם להורג ביירייה בשל הלשנה של ה"פולקסדויטשה" בּוּכְהוֹלְץ. הדבר קרה מהסיבות הבאות:

מיד עם פרוץ המלחמה, וכמו במקומות אחרים, הוקמה "פולקס-מיליציה" (משטרה עממית), שאליה השתייכו גם צוקרמן ודינסטמן. באלכסנדרוב, לא רחוק מפאלניץ, הייתה מושבה של כ-100 "פולקסדויטשה". אלו לא רצו לציית להוראות המיליציה המקומית, ונוצרו סכסוכים על רקע זה, והדברים הגיעו גם לכדי מהלומות. כאשר הגרמנים נכנסו, הלכו והלשינו על שני יהודים, וזה הספיק כדי שיוציאו אותם להורג ביירייה אפילו ללא משפט.

במקום צוקרמן, מינו הגרמנים כיו"ר היודנראט את מר אליאס פִּינקֶל, בעל אחוזה ממיידז'שין. מאוחר יותר הפך ליו"ר היודנראט אדם בשם שָׁנצֶר מלוֹדז'. גם המשטרה היהודית הורכבה כמעט כולה מיהודי לודז'. המפקדים של "שירות הסדר היהודי" היו: שֵׁייקר וז'נובץ' - שניהם מלודז'. מספר השוטרים נע בין 15 ל-20. ביניהם היו גם יהודים שגורשו מגרמניה והתיישבו בפאלניץ.

הגטו נקבע בצידה של פאלניץ, היכן שנמצאו המבנים של הסנטוריום המפורסם ע"ש מֶדֶם במיידז'שין. פאלניץ אוחדה עם גטו מיידז'שין. הצד השני של פאלניץ ומיידז'שין נקבע כצד ה"ארי". שם נאסר על יהודים לגור.

עם הקמת הגטו, נפסקו כל מקורות הפרנסה עבור היהודים. לבעלי המלאכה והחנוונים לא הייתה כל עבודה, וכיוון שהקשר עם ורשה נותק, כל החיים הכלכליים גוועו. איש לא הגיע כבר לנופש קיץ בפאלניץ. רוב התושבים היהודים עברו לעיסוק חדש - אפיית לחם. בפאלניץ היו טוחנים את הקמח בחשאי, ואופים במאפיות היהודיות. הלחם הזה היה מועבר בדרכים שונות ומשונות לוורשה, ושם היה נמכר באופן לא חוקי.

ב-2 באוגוסט 1942 חוסל גטו פאלניץ. (תאריך שגוי: החיסול בוצע ב-20 באוגוסט)

נרשם על ידי: ח. מְיודובסקי, ראשון לציון

ימי הדין, פולה (פנינה) סרבניק (ניסנבאום), בני ברק

15 באוגוסט 1942, בשעות הבוקר המוקדמות החלו הרוצחים הגרמנים ועוזריהם בחיסול הגטו בפאלניצה ובסביבתו, כולל מיכלין. באכזריות האופיניות כל כך ל"אומת האדונים" הגרמנית, הם גירשו את כל האנשים, נשים, ילדים וגברים, מבתיהם, והובילו אותם לתחנת הרכבת, משם ישלחו בקרונות סגורים, לטרבלינקה, משם לא הייתה כבר דרך חזרה. החלשים, ואלה שלא עמדו בקצב שדרשו הרוצחים, נורו במקום. גירוש היהודים הכלואים מאחורי גדר התיל שסביב הגטו לא היה פירושה שחרור, אלא מוות נורא במשרפות טרבלינקה...

---

[29] טוביאס קוקירמן, נולד ב 1885, לפני המלחמה התגורר ביוזפוב השכנה, שם ניהל עסק מחסן בית מרקחת וחנות ציוד לצילום. בפלניצ'ה היה לו עסק לבשמים. הוא היה מייסד שותף של כוח כיבוי האש (מתנדבים) של יוזפוב. עמד בראש היודנראט בפאלניצה תקופה קצרה, לאחר שהתפטר היה פעיל בוועדת הסיוע, שארגנה סיוע מזון לפליטים ולקורבנות האש בקו אוטבוצק. הוא נעצר ונכלא בפאוויאק, נורה ב-30 באוגוסט 1940. קברו נמצא בפלמירי בין קבריהם של קורבנות אחרים של הכובש הנאצי.

אינני יודע מאיפה שאבתי את הכוח לעבור דרך גדרות התיל ולהסתנן אל תוך בור סמוך. סביבי השתוללו כנופיות של מוות והרס. את הגטו הבוער עזבתי ברגליים יחפות ועם לב שבור עוד יותר.

הבריחה מהגטו

אינני יודע מאיפה שאבתי את הכוח לעבור דרך גדרות התיל ולהסתנן אל תוך בור סמוך. סביבי השתוללו כנופיות של מוות והרס. את הגטו הבוער עזבתי ברגליים יחפות ועם לב שבור עוד יותר.

רק לפנות ערב הצלחתי להגיע דרך דרכים עקיפות לזָאצ'ביה שנמצאת על שפת הוויסלה. יחד איתי הגיעו לאותו מקום זוג קשישים, שכניי לשעבר, הוריו של רופא הלב הידוע מוורשה, דוקטור איגנצי פִּינס. הם הלכו אחריי, לא הבטתי לאחור ולא שמעתי את צעדיהם. אגב, לזאצ'ביה הגעתי, למראית עין, כנוצריה, כיוון שבדרך מצאתי בחול מדליון קטן עם דמות ישו הצלוב, ואותו תליתי על צווארי... האמנתי אז שזה וודאי נס, שכן אביזר כזה, בזמנים ההם, יכול היה להציל יהודי מכיליון.

היה כבר מאוחר בלילה, ולא היה למי לפנות. מרחוק ראינו אור דולק אי שם. הלכנו לעברו והתברר שבבקתה גרה אישה מבוגרת, שבעבר נהגה להביא בחשאי לגטו חלב למכירה. ביקשנו ממנה מקום ללינת לילה, אך היא נבהלה מאוד. ובכל זאת, היא ריחמה עלינו והרשתה לנו להעביר את הלילה בדיר החזירים.

התכופפנו לשלושה, כשאנו מגששים באפלה, ונכנסנו לתוך החדר הקטן ההוא, כשאנו רועדים מקור, פחד ורעב. מעייפות גדולה נרדמנו מעט. אך לא לזמן רב. התעוררנו בבהלה, כשראינו את הזוהר האדום מהלהבות שעוטפות את פאלניץ כולה. הגסטפו הציבו זרקורים חזקים מאוד בכל האזור, כדי שיוכלו לגלות יהודים מסתתרים, או כאלו התועים בדרכים ומחפשים מקום מקלט. לילה שלם עמדנו על רגלינו והבטנו דרך הסדקים בלהבות שאכלו את פאלניץ היהודית, ובאור הזרקורים שרדפו אחרי הנמלטים ואחרי הצעקות שהגיעו מפי הקורבנות... באווירה כזו ציפינו למוות ובו זמנית קיווינו שאולי הבוקר יביא עמו את החירות...

האישה המבוגרת הכינה לנו בתוך הדיר מעין דרגשים מקש, שעליהם יכולנו להניח את ראשינו העייפים. בבוקר, עוד לפני עלות השחר, היא העירה אותנו וביקשה שנעזוב מיד את המקום. היא סיפרה שהגרמנים והמשטרה הפולנית עורכים מצוד בכל הסביבה אחר היהודים שהצליחו לברוח מהגטו.

עם שחר נכנסתי אל הנוצרייה, הודיתי לה על הכנסת האורחים וביקשתי שתלך לביתי שנשאר בגטו. שתקח משם את הטוב ביותר ואת מה שחסר לה. ואולי עוד משהו, אולי מישהו נשאר בחיים בבית ההוא, עליו אין לי כל ידיעה. היא סירבה ללכת לגטו. ביקשתי ממנה בדמעות, אולי יש לה מסמך כלשהו שיוכיח את מוצאי הפולני. להפתעתי הרבה, היא הגישה לי תעודת לידה של קרובת משפחה שנפטרה, וולָדקָה. אולי בזכות המסמך הזה אוכל לנוע בצד ה"ארי".

יצאנו לדרך כשאנו מתקדמים בין השיחים והקנים שלאורך גדת הוויסלה. המטרה שלנו הייתה להגיע לוורשה, בתקווה ששם, בעיר הגדולה, נוכל להיטמע ולהיעלם. במהלך הדרך נאלצנו להיכנס מספר פעמים לתוך המים הקרים של הנהר כדי לעקוף מחסומים של המשטרה שנראו מרחוק. הורי דוקטור פינס התקשו מאוד בהליכה; גילם המתקדם והתשישות נתנו בהם את אותותיהם. בשלב מסוים הגענו לאזור של שדות תירס גבוהים, שם החלטנו לעצור למנוחה קצרה. אכלנו מעט מהלחם היבש שהאישה מהדיר נתנה לנו כצידה לדרך. לפתע שמענו נביחות כלבים וקולות של צעקות בגרמנית...

יחד עם משפחת פינס החלטנו לחזור לפאלניץ, אך הדרך לשם הייתה מלאה בגופות של יהודים. כוח נסתר הדף אותנו חזרה, אותו כוח שלא הניח לנו לטבוע בוויסלה, אליה הגענו מותשים. שם, ליד מימי הנהר הגדול ביותר בפולין חשנו את כל הבדידות והאימה של המצב. לא, לא היה טעם יותר לחיות, שכן כל יום רק הגדיל את הסבל והכאב. ובכן, לא היה איפה להסתתר. לא יכולנו להוציא מילה מהפה.

בכוחותיי האחרונים גררתי את עצמי לכיוון מיכאלין. אך בדרך עוד שמעתי יריות. אלו היו הכדורים שנורו לעבר הזוג פינקל, שנשארו מאחור בעמק. האם הם מחכים לעזרתי? מאוחר יותר סיפר לי איכר, שבאותו מקום אכן נורו שני יהודים שנשארו שם. לשם מה לחיות ככה, כשהמוות אורב בכל צעד ושעל?

סוף סוף הגעתי למיכאלין ודפקתי על דלתו של אחד ממכרינו, האיכר פיוטר פידָא. ביקשתי מאשתו שתמלא את בקשתי האחרונה ותשלח את בנה להביא לי רעל. "די!", ענתה לי בקול נוזף: "שלא תחזרי לכאן, אני לא יכולה להשאיר אותך אצלי". ממורמרת ונואשת, הלכתי משם.

בדרך פגשתי בחור פולני צעיר, כשקרא לי בשמי. הוא דרש כסף. לא הכרתי אותו באופן אישי, אך הגרוע ביותר היה שלא נותר לי כסף לפדות את עצמי. הוא דרש את מדליון ישו הצלוב, וכיוון שלא הייתי מוכן לתת אותו, הוא תלש בכוח את המדליון וברח. כעת הייתי שבורה לגמרי, אדם מנודה בלי עזרה מאף אחד.

"אני לא נראית יהודיה"...

אינסטינקט החיים שלי היה מפותח מאוד באותם זמנים. המחשבה שלי רצה ונזכרתי במשפחה נוצרית שהכרתי היטב: ד"ר פילוסופיה אוגניוס בּוֹס, נציג "הצלב האדום" במיכאלין. ושם לא חיכתה לי אכזבה. ד"ר בוס הגיש לי מיד לחם עם חלב, הכין לי מקום לינה בעליית הגג של ביתו. מלומד זה היה איש אופטימי, בטוח היה שאשרוד את היטלר; ראשית כל כיוון שאין לי חזות יהודית. ושנית, מישהו חייב להישאר בחיים כדי לספר על מעשי הזוועה שביצעו הנאצים בעם היהודי.

למרבה הצער, הרצון העז של אחד מחסידי אומות העולם הללו לא התגשם. שמונה ימים לאחר מכן הוא הביא הביתה פוסטר מגולגל והשאיר אותו על השולחן. כשבני המשפחה לא היו בבית הבטתי במודעה: "אם ימצא באזור הזה יהודי מסתתר, המקום יישרף ויהפוך לעפר"...

ד"ר בוס לא איבד את עשתונותיו. הוא הצליח לסדר לי עבודה כמטפלת לילד הקטן של בתו מאשתו השנייה. המעסיקה החדשה שלי לא הכירה אותי, והייתה בטוחה שהיא מעסיקה נוצרית אדוקה. עבדתי שם שוב והייתי מרוצה מהשינוי. טיפלתי בתינוק בן שנה בשם קשישטוף, שד"ר בוס נהג לבקר בכל יום ראשון ובאותה הזדמנות להתייעץ איתי על מצבי ועל המשך הדרך.

פעם אחת בעלת הבית שלחה אותי לאוטבוצק לצלם את הילד כשהוא עירום. פחדתי מאוד לנסוע לאוטבוצק, שם כל אחד כמעט, מהפולנים המקומיים, יכול היה לזהות אותי. אך לא הייתה לי ברירה. כשנכנסתי לצלם, אמרתי לו שאני רוצה שיצלם תמונה של הילד שלי. למרבה המזל, מול המצלמה, קרא לי קושישטוף הקטן "וולאדז'יה", ולא "אמא". מזל שהצלם לא שם לב שהילד קרא לי בשמי...

לא רחוק מדירת המעסיקה שלי נמצא המבנה שבו פעל המטה של הגסטפו, אלו שהגיעו לכאן כדי לחסל את הגטאות בכל האזור. כמעט בכל לילה שמעתי את הרוצחים השיכורים מתרברבים במעשי הרצח שלהם שביצעו באוכלוסייה היהודית.

ביום ראשון הופיע שוב ד"ר בוס. הוא היה חיוור ומודאג מאוד. בקושי עלה בידו לקרוא לי הצידה וללחוש לי באוזן: "האדמה ממש בוערת תחת רגלינו, גיליתי שעלו עלינו וחייבים לברוח מיד. אין זמן לאבד. "אני אגיד שקיבלת מברק לכתובת שלי ומודיעים לך שדודתך מתה ואתה צריך ללכת להלוויה." הסכמתי לתוכנית הזו, לא הייתה לי ברירה אחרת.

הבחנתי רק כעת שכבר מאוחר בערב, ואני לובשת שמלת קיץ קלה. אולי כדאי שאסע קודם לפאלניץ, אל מכרה נוצרייה, כדי לקחת כמה מבגדיי שנמצאים שם? הדוקטור אמר לי בסבלנות רבה: "את יכולה לעשות כפי שאת מבינה, אך את לא יכולה להישאר איתי אפילו דקה נוספת, כי גם עלי מרחפת סכנה..." לא הייתה לי זכות להעמיד בסכנה את מציליי ובכן הלכתי לדרכי.

מתברר שלא הייתי מודעת כלל למצב. לפתע מצאתי את עצמי מול ביתו של שכני הנוצרי לשעבר, מפקד המשטרה יוכנילביץ'. דפקתי על הדלת. המפקד עצמו פתח את הדלת ולאחר שהרהר רגע, אמר לי:

— "גברת סרברניק, אני רוצה להישאר בחיים. אמך נורתה למוות ממש על מפתן הבית הזה. בעלך ובנך עוד היו בחיים אתמול, הם היו במנסרה, ומה עלה בגורלם היום - אינני יודע. אצלי את לא יכולה, לצערי, להישאר ללון. תסתכלי רגע על הבית שלך, שם מתנוססים דגלים עם צלב הקרס. קציני גסטפו מתגוררים עכשיו בבית הזה..."

למרות זאת שאלתי אותו: "מה אני צריכה לעשות במצבי?" הוא סבר שהכי טוב יהיה אם אתפס לעבודת כפייה בגרמניה...

"שורפים שם יהודים!"

השעון הורה על השעה 12 בלילה. הלכתי לכיוון תחנת הרכבת ולא היה אכפת לי כלל שיש שם כל כך הרבה ז'נדרמריה, חיילים ומשטרה. הם שמרו היטב בתוך תחנת הרכבת ובין הקרונות. כל הזמן מגיעים משלוחים עם צבא ותחמושת. למרבה המזל, המסמכים לא נבדקו. הסתובבתי לילה שלם בתחנה, מחכה לרכבת שנוסעת למרחקים. לא רציתי להיות קרובה לפאלניץ.

עם שחר עלה בידי לעלות על רכבת שנסעה לכיוון למברג (לבוב). שאלתי את הנוסעים אם הם יודעים משהו על עבודה עבור אישה בודדה. הם סיפרו שיש סכנה גדולה, אבל המוח לא עבד כראוי. בצהריים הגענו לתחנת בלזשץ'. מרחוק נראו ענני עשן סמיכים עולים מארובות. ריח מוזר נישא באוויר. אחד הפולנים אמר באדישות: " שורפים שם יהודים..."

לרכבת עולים נוספים והיא המשיכה בדרכה ללמברג. כ-30 קילומטרים לפני העיר, הרכבת נעצרה ואנשי גסטפו בדקו את המסמכים. אלו שעובדים עבור הצבא הגרמני, פקידים ואנשים מבוגרים - הושארו בקרונות. הצעירים לעומת זאת, נעצרו כולם. כבר היה ברור לשם מה: הם יישלחו לגרמניה לעבודת כפייה. גם אני בין העצורים...

במשך 5 שבועות הובילו אותנו במקומות עבודה שונים בפולין, עד שנאספו כמה אלפי אנשים שמיועדים להשלח לגרמניה. באותו זמן לא ראיתי פעם אחת את המוות מול העיניים. נקודת האיסוף של הפולנים העצורים, אלה שעתידים להישלח הלאה, הייתה כעת בלובלין, עיר מחנה המוות מיידנק. שם ראתה אותי מכרה נוצרייה, ואני חשבתי שסוף חיי הגיע. למרבה המזל, היא נלקחה מיד למקום אחר, כי היא היתה עם ילדתה, וההוראה היתה להפריד את האמהות עם הילדים מהנשים האחרות. שיכנו אותנו בצריפים. סידרו אותנו בצריף. השכנה שלי על הדרגש היא פולניה אחת מזמושץ.' היא קיבלה חום גבוה מאוחר יותר והם עזבו אותה.

הסלקציה נמשכה שמונה ימים, עד שהקבוצה הגדולה יצאה לדרך מלובלין. לאחר מספר ימי נסיעה הגענו להאנובר, ומשם נשלחנו לעבוד במפעל תחמושת גדול בבראונשווייג. התחלתי לעבוד במחלקה השנייה, בייצור פצצות, תחת השם **וולאדיסלובה**, מספר 258...

סנטוריום "מֶדֶם" סייע לגטו פאלניץ

כיוון שזיכרונותיי מאותה תקופה חשוכה הם כה רבים, אני רוצה לסיים במסירת כמה עובדות על הסנטריום "מדם". בתוך חורבן יהדות פאלניץ, נרצחו על ידי הגרמנים גם הילדים מהסנטריום המפורסם בעולם על שם "מדם" במידז'שין. הם חלקו את גורלם הטרגי עם שישה מיליון יהודי אירופה שהושמדו.

אני זוכרת היטב את בנייני הסניטריום שעמדו על גבעות החול, בין יערות האורנים העבותים. שם קיבלו מאות ילדים מהפרולטריון היהודי בוורשה ובמקומות אחרים בפולין חינוך, השכלה והחלמה. הסנטוריום הוחזק על ידי קרנות שנאספו בפולין וברחבי העולם היהודי הגדול. סגל הוראה מיומן ומוסמך ביותר חינך שם ילדים מגיל הגן ועד גיל 17.

בכל התקופה הטרגית של הגטו, כל זמן שסניטריום "מדם" עוד היה קיים בתנאים כה קשים, הילדים והמדריכים ניהלו את חייהם העצמאיים, והמדריכים הכניסו מעט שמחה בחייהם עם הצגותיהם, ובעיקר, עם עזרה רפואית לאוכלוסייה הסובלת.

שום תרופות לא היו בגטו ולא ניתן היה להכניסן או לקנותן. אלו שניסו לעזוב את הגטו דרך גדרות התיל כדי למצוא מרשם עבור ילד חולה, או עבור אב גוסס - אנשים הסתכנו בחייהם ורבים אכן שילמו על כך בחייהם. הם נורו או נתלו לעיני כל, כדי לאלץ את היהודים לציית להוראות. באופן זה נספו יהודים רבים מתושבי הגטו, וביניהם גם בתו של תושב פאלניץ ותיק בשם וולְרקָמאן.

בשל הרעב הגדול והתנאים האנטי-סניטריים הנוראיים, כמעט בכל בית בגטו היו חולים. ביוזמתם של מספר עסקנים ציבוריים, הוחלט להקים בית חולים. הבעלים של הפנסיון הגדול "זָקנתָא", משה סרברניק, תרם עבור בית החולים את בניין הפנסיון שלו. חולי הטיפוס טופלו במסירות רבה על ידי חלק מהסגל של סנטוריום "מדם", על ידי אחיות מתנדבות ומשרתים מקרב האוכלוסייה, ועל ידי הרופאים בראשות ד"ר פָרבשטיין, שנמצאו במקרה בגטו. בבית החולים שהו בכל יום כ-70 חולים.

מסנטוריום "מדם" נהגו מעת לעת לספק מוצרים עבור הצרכים הנחוצים ביותר בגטו. באותם זמנים אפלים, הסנטוריום היה הנקודה המוארת היחידה עבור היהודים המדוכאים. 150 הילדים שנמצאו אז בפנימייה, שולחו יחד עם המנהלת שלהם, הגברת נֶייוֶור לטרבלינקה.

הגברת נֶייוֶור הייתה אשתו של הבעלים לשעבר של מנסרת העצים בפאלניץ. המנסרה העסיקה חלק מתושבי הגטו בתנאי עבודת פרך קשים ביותר. המנסרה, שלפני המלחמה שימשה להכשרת עשרות חלוצים שהתכוננו לחיי עבודה בארץ-ישראל, הפכה בזמן הכיבוש ההיטלראי לגיהינום עבור העובדים היהודים, ומאוחר יותר - לקבר אחים. לבסוף, בזמן המרד בגטו ורשה, רוכזו העובדים בשטח המנסרה ונורו למוות.

כבוד לזכרם המאיר!

הקהילה היהודית הושמדה, הרש גולדשטיין

לאחר חתונתי בשנת 1932, קניתי מיוסף שָרפשֶכטר חנות לחומרי בניין בסמוך לתחנת הרכבת. העסק שגשג, ועם הזמן נזקקנו לתחנת פריקה מיוחדת במסילה.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1939, מנתה משפחתי 4 נפשות: אני, אשתי ושני ילדים, אחד בן ארבע וילדה בת שנה. כקצין זוטר במילואים בחיל התותחנים, גויסתי ב-24 באוגוסט 1939, שישה ימים לפני פרוץ המלחמה. משפחתי עברה אז להתגורר בבית אבי ברחוב ניאצלה 7, שם התגוררה גם אחותי ליובה, עם בעלה יצחק ספירשטיין ובנם בן ה-5 ברוך. דירתי ברחוב קוליובה ננעלה.

נשלחתי לרגימנט הארטילריה הקלה ה-18 (פ.א.ל 18), שהיה מוצב בלוֹמז'ה. שובצתי לסוללת ארטילריה קלה בת שני תותחים ומטען ארגזי תחמושת; כל תותח רתום ל-6 סוסים ו-3 רוכבים (בסך הכל 27 סוסים וצוות של 17 חיילים, בהם שני יהודים). שלחו אותנו לכפר על גדות נהר הנארב, שם רוכזה כל הדיוויזיה ה-18, שהורכבה מ-3 רגימנטי חיל רגלים, רגימנט ארטילריה אחד, רגימנט פרשים אחד ושני גדודים עם מכונות ירייה קלות. מצב הרוח בקרב הקצינים היה מרומם; הם האמינו בניצחון מהיר. לעומת זאת, בקרב המוני החיילים שרר דיכאון; לא הייתה להם כל ודאות אם אכן תפרוץ מלחמה, ואם כן – האם פולין תנצח בה.

בחזית

בלילה שבין ה-31 באוגוסט ל-1 בספטמבר, חצינו את נהר הנארב לכיוון הגבול עם גרמניה. ביום שישי בבוקר, ה-1 בספטמבר, חצינו את הגבול ונכנסנו לקרב מול הגרמנים. הגדוד שלי קיבל פקודה להפגיז נקודה מסוימת. נקודת התצפית שלנו, שקיימה קשר טלפוני עם הארטילריה, דיווחה בשמחה שהגרמנים נסוגים. אכן התקדמנו

עמוק לתוך מזרח פרוסיה. אך כאן איבדנו לפתע את הקשר עם נקודת התצפית שלנו. כשקיבלתי פקודה ליצור קשר מחודש, העברתי את הפיקוד לסגני, סמל ז'לינסקי, ויצאתי בעצמי ברכיבה קדימה. כיוון שהייתי משוכנע בניצחון מהיר, החיילים בנקודת התצפית פשוט איבדו את הראש... הם התקדמו קדימה מבלי לדאוג לקווי הקשר.

כך, בעודי רוכב, הגעתי לכפר גרמני בעומק של 16 קילומטרים בתוך השטח המזרח-פרוסי, לא רחוק מקניגסברג, ושם, למרבה המזל, הצלחתי למצוא את האנשים מנקודת התצפית. הקמתי מחדש את הקשר וחזרתי ליחידה שלי.

ב-2 בספטמבר, בסביבות השעה 10 בבוקר, קיבלנו פקודה לפתוח באש על שני האגפים, כיוון שהגרמנים, שהכניסו למערכה את הכוחות הממונעים שלהם, החלו במתקפת נגד רצחנית כדי לכתר אותנו ולהשמידנו. לאחר 3 ימים של קרבות, חדלנו מלהתקיים ככוח צבאי מאורגן, ואיבדנו אלפי חיילים – הרוגים ופצועים. ביניהם היה גם אחד משני היהודים שהיו בסוללה שלי: פרידמן מרָדוֹמסְק. רק לאחר מכן קיבלנו את הפקודה: "עליכם לסגת ולנסות להציל את עצמכם ככל האפשר".

באותו זמן נפצעתי מרסיס פגז ברגלי, ורק הודות לסוס הרכיבה שלי הצלחתי להיחלץ ולא ליפול בשבי. בתחילה עוד ניסינו לסגת באופן מסודר, מפעם לפעם להתארגן ביערות ולהעמיד התנגדות. אך בכל פעם הופיעו הגרמנים מהאגפים או ממש מאחורינו, והנסיגה הפכה למנוסה כאוטית. וכשנודע לנו שלוֹמז'ה, הבסיס שלנו, כבר נכבש על ידי ההיטלראים, כל אחד דאג לעצמו, אנשים זרקו את הנשק והציוד ונמלטו בחשאי דרך שדות ויערות הביתה.

הודות לסוס הרכיבה שלי, עלה בידי לעקוף ולעבור בלילה את עמדות המשמר של הגרמניים. כשהגעתי לאחד הכפרים, הרגשתי רע מאוד מהפציעה. למרות הסכנה שבדבר, נקשתי על דלתו של איכר אחד וביקשתי שיניח לי לרדת מהסוס ולנוח עד שרגלי תתרפא. זאת, הבטחתי לו, תמורת הסוס, מדי הקצין שלי והמגפיים החדשים כמעט. הוא נתן לי מחסה למשך 10 ימים, וגם הביא רופא שטיפל ברגלי וריפא אותה. כשהרגשתי טוב יותר, לבשתי מעיל איכרים ישן, מכנסיים קרועים ונעליים ישנות, ויצאתי לדרך חזרה הביתה, לפאלניץ.

בדרך פגשתי המוני פליטים שברחו מהגרמנים וכעת הם בדרכם חזרו לבתיהם. כשהבחנתי בז'נדרמים גרמנים, לקחתי מקל והתחלתי להוליך את הפרות, והם חשבו שאני רועה צאן. כך, במשך שלושה שבועות של נדודים, לאחר שעברתי ברגל כ-400 קילומטרים, הגעתי לפאלניץ לאחר החגים.

חזרה לפאלניץ

רק עכשיו ראיתי את החורבן הגדול: כל הרובע היהודי, רחובות האנדלובה, אוגרודובה ורחובות צדדיים, הועלה באש על ידי הגרמנים. מרבית היהודים כבר ברחו. הגרמנים, בשיטתיות, העלו באש בית אחר בית, ובתי העץ נשרפו במהירות.

נודע לי שאשתי וילדיי עזבו את העיירה הבוערת והסתתרו אצל דודה שלי, בשְווידֶר, כשישה קילומטרים מפאלניץ. בקושי רב הגעתי לשם. דפקתי על דלתה של דודתי. המשרתת הפולנייה, שעבדה אצלנו כבר כ-6 שנים, זיהתה אותי מיד. היא פתחה את הדלת וצעקה לאשתי שאיזה קבצן בדלת, וסגרה. באופן אינסטינקטיבי אשתי פתחה את הדלת שוב. ורק כשהבן הקטן שלי הביט בי זמן ממושך, הוא צעק: "טאטוש (אבא)! טאטוש!". עכשיו גם אשתי זיהתה אותי, היא פרצה בבכי, נפלה והתעלפה. התברר שסיפרו לה שנהרגתי בחזית.

למרות שהדירה הייתה די גדולה, בת 6 חדרים, לנו היא הייתה צפופה מאוד כיוון שהתגוררו בה גם אחותה הצעירה של אשתי, גיסי עם דודתו ושני ילדים, אזרחים אמריקאים, שאביהם נפטר ב 1938 ולא הצליחו לעזוב לניו יורק, וכן היו שני משרתים נוצרים.

לאחר מנוחה של שבועיים, חזרתי לעצמי ועם משפחתי שבנו לביתנו בפאלניץ, שבמזל רב נותר שלם כיוון שנמצא ברובע הפולני, ברחוב וילאנקה. מצאנו כאן רק קירות חשופים. חפצים, רהיטים ומצעים, שאשתי העבירה עוד בפרוץ המלחמה מבית אבי, נשרפו כליל. גם החנויות הגדולות שלי והמחסנים, עלו באש. נותר לי

רק סוס אחד באורווה שבחצר, בו טיפל עוזר הבית. מה שהאש לא כילתה, נבזז. נשארתי אביון, אפילו חליפה לא הייתה לי. משפחה ורשאית שהתפנתה לכאן, ושהתה לפני כן בבית אבי, ריחמה עליי והעניקה לי חליפה במתנה. כך יכולתי לצאת ולהראות עצמי שוב בחוץ.

גם משפחות יהודיות אחרות שעזבו קודם את פאלניץ החלו לחזור לאט לאט ולהתיישב בווילות הנטושות, ששימשו בעבר בתי קיץ לעשירי ורשה. האנשים הצליחו להציל חפצים שונים מהבתים שנותרו שלמים. החיים החלו לחזור למסלול מסוים. היו קשיים גדולים בנושא המזון, וכיוון שרוב מקורות הפרנסה מלפני המלחמה חוסלו, היה צורך ליצור מקורות חדשים, האנשים נאלצו לעבוד קשה מאוד. גם החיים החברתיים והדתיים התחדשו חלקית. בית הכנסת היחיד נפתח שוב לתפילה, וגם ה"שטיבלעך" של חסידויות שונות. החלו לפעול תלמודי תורה, בתי ספר ובתי ילדים; גם סנטוריום המרפא המפורסם "מֶדֶם", שנודע בעבר ברחבי פולין כולה בכך שקיבל רק ילדי פועלים עניים מוורשה, שב וקיבל גם את ילדי פאלניץ.

אולם מיום ליום המצב החמיר. כך חיו האנשים בתנאים איומים עד אמצע אוגוסט 1942, אז חוסלה קהילת יהודי פאלניץ כליל, ותושביה גורשו לטרבלינקה...

יומן מסע, דב וָנְגֶל, חיפה

1 בספטמבר 1939, יום שישי

כבר ביום הראשון לפרוץ המלחמה, שררה בפאלניץ מהומה. אז עבדתי במפעל למשקאות מוגזים של אביש לטוביצקי. יהודים מבוהלים הסתובבו בעיירה, כל אחד מחפש עצה או מילה טובה אצל רעהו. בלילה השתררה בעיירה אפלה מוחלטת. הרב פינקלשטיין הסתובב עם אֵת חפירה בין בתי היהודים הדתיים וקרא להם לחפור תעלות מגן. פרט לכך, עבר השבוע הראשון של המלחמה בפאלניץ בשקט, ללא תקריות.

7 בספטמבר 1939, יום חמישי

השכם בבוקר, אני עדיין במיטה. אחי אברהם מתפרץ פנימה וצועק: "אתה ישן? כל צעירי העיירה נמלטים! הגרמנים כבר ליד ורשה!".
מיהרתי להתלבש ויצאתי לרחוב, שם נגלה לעיניי מחזה מחריד: אלפי אנשים שהרגע הגיעו ברכבת מורשה יצאו ברגל לכיוון כביש לובלין, דרך פאלניץ וויאזובנה. נדידתם של הוורשאים השפיעה מיד על צעירי פאלניץ. בעיירה פרצה בהלה. חזרתי לבית עם אחי. אמי כבר הביאה כמה לחמניות. אכלנו במהירות, ארזנו את ההכרחי ביותר ונפרדנו מאמנו.
מיהרנו לשוק החדש, שם התאספה כל העיירה להיפרד מהנוסעים. הבכי והזעקות מילאו את האוויר. כשהגענו לכביש לובלין, התגלה לנו לראשונה זוועת המלחמה במלוא עוצמתה: אלפי גברים, נשים, ילדים, זקנים וחולים צעדו בקבוצות ועל פני דרכים מאובקות ויבשות. השמש של ספטמבר עוד חיממה, אך בלב היה קר ועצוב.
עם ערב הגענו לגָרבוֹלין (Garwolin). נזכרתי שהוריו של משה יום־טוב גרים כאן, פנינו לביתם ומצאנו שם את משה ובני משפחתו. נשארנו ללון אצלם.

8 בספטמבר 1939, יום שישי

השכם בבוקר יצאנו שוב לדרך. עם ערב הגענו לרָייקי (Ryki). התיישבנו על סף חנות סגורה. לא היה לאן ללכת. העיירה הייתה ריקה. יהודי מזדמן שעבר בדרכו מבית הכנסת ריחם עלינו והזמין אותנו לביתו. ישבנו לשולחן שבת בבית יהודי, נהנינו מהכנסת האורחים. לאחר מכן סידרו לנו מקום לינה וביקשו מאיתנו

לנוח. אך ההפוגה לא נמשכה זמן רב. בחצות החלו מטוסי קרב גרמניים להפציץ את רייקי. הבתים רעדו כמו ברעידת אדמה. חיכינו לאור הבוקר כדי להמשיך לברוח. נפרדנו ממארחנו ויצאנו שוב לדרך.

9 בספטמבר 1939, יום שבת

לאחר שעברנו כעשרה קילומטרים, הופיעו לפתע כמה מטוסי "מסרשמידט" שהטילו פצצות וירו במכונות ירייה על ההמון הצועד. הדרך כוסתה אבק סמיך. כשהמטוסים התרחקו, נגלה לעינינו האסון שהותירו: גופותיהם המרוסקות של נשים, גברים וילדים מדממים היו פזורות על הכביש. למזלנו, הצלחנו לרוץ ולהסתתר תחת גשר קטן וכך ניצלנו.
החלטנו שלא נמשיך את המסע בשעות האור, אלא רק בלילה. מצאנו אסם לנוח בו עד רדת החשכה וכשירד הלילה, המשכנו בדרכנו לקוֹבֶל. בסביבות השעה 2 לפנות בוקר הגענו לקוֹצְק. נדהמנו לראות שכל הבתים מוארים, הדלתות והחלונות פתוחים – אך איש לא נראה ברחוב.
מפולני מבוגר שפגשנו למדנו שכאשר מטוסי הקרב הגרמניים תקפו את שיירת הפליטים ביום, הם גם "ביקרו" בעיירה וזרעו בה חורבן. הרב של קוצק נהרג בהפגזה, וכל התושבים נמלטו בבהלה ליער הקרוב.

10 בספטמבר 1939, יום ראשון

לא היה טעם להישאר בקוצק. עזבנו את העיירה והתקרבנו ליער. קולות של יהודים נשמעו מהיער. חלקם החלו לשוב לקוצק.
לפתע, ניגשה אליי אשה ורצתה לנשק אותי, קוראת: "אחי היקר! אחי האהוב!". דחיתי אותה בעדינות, שכן לא הכרתי אותה כלל. היא צעקה כי אני מתכחש לקרבת המשפחה שלנו. ייתכן שהייתה בהלם מההפגזות, ואולי איבדה את אחיה שם...
הראיתי לה את מסמכיי, והיא נרגעה והתרחקה.
המשכנו לצעוד. בכפר מסוים, איכר הסכים לתת לנו מחסה באסם.
רק עם רדת החשכה יצאנו שוב לדרך, הפעם בדרכים צדדיות וחוליות, שכן הדרכים הראשיות היו יעד להתקפות חיל האוויר הגרמני, וביישובים הסמוכים להן היה קשה להשיג פרוסת לחם. לאחר הליכה ממושכת, שמענו לפתע רעש מאחורינו. קבוצת איכרים צעירים רדפה אחרינו וקראה לנו לעצור ולחזור איתם. נעמדנו. האיכרים הסבירו שראש הכפר הורה לעכב אותנו ולהביא אותנו אליו. בכפר, הוא האשים אותנו בריגול, אך לאחר שבדק את מסמכינו ושמע את הסברינו, שחרר אותנו.
לאחר הליכה של כמה קילומטרים, הגענו לצומת שבה התפצלו שלוש דרכים. לא ידענו באיזו לבחור. התיישבנו על סלע גדול. עברה לידנו עגלה רתומה לסוס, ועליה חיילים פולנים. שאלנו אותם לאן הם נוסעים. "לפְּזֶ'דְבּוֹז'", ענו.
רצינו לשלם להם שייקחו אותנו, אך הם סירבו בטענה שהסוס עייף. למרות זאת, כשהמשכנו בעקבותיהם, הגענו לפנות בוקר לעיירה.

11 בספטמבר 1939, יום שני.

מותשים ושבורים חיפשנו בית יהודי ומצאנו... מאפייה. לחם טרי היה מונח על קרשי עץ ארוכים. ביקשנו רשות להתחמם ולקנות כיכר לחם. האופה אמר שהלחם מיועד רק לתושבי העיירה, ולא ימכור לזרים.
אחי לקח בכל זאת שתי כיכרות ושאל כמה עליו לשלם. האופה הבין שלא יוכל למנוע זאת מאיתנו והסכים לקחת תשלום.
יהודי שפגשנו ברחוב סיפר לנו שאתמול, כשפולנים התאספו בכנסיה, נפלה שם פצצה ורבים נהרגו. העיירה הייתה שרויה בכאוס.
הבנו שאין טעם להישאר כאן. המטוסים הרצחניים הגיעו לכל מקום, אפילו ליישובים קטנים ולתושבים חפים

מפשע. חזרנו שוב ליער.
לא רחוק מאיתנו ראינו מחנה צוענים. נרדמנו מתחת לעץ.
כשקמנו – כיכרות הלחם נעלמו...

12 בספטמבר 1939, יום שלישי

בשעות הבוקר הגענו לרַוָה-רוסקָה (Rawa Ruska), שם פגשנו כמה צעירים יהודים מוורשה, שבמהלך מסעם רכשו סוס ועגלה, העמיסו עליה את מטלטליהם, ובעצמם צעדו לצידה ברגל. בעל הפונדק המליץ לנו להגיע לכפר סמוך, בו התגוררו יהודים, ומכיוון שלמחרת היה ערב ראש השנה, והתושבים היו זקוקים למניין, מוטב לנו להישאר שם לפחות לימי החג. ההצעה מצאה חן בעינינו, וכך יצאנו יחד עם חברינו הוורשאים לכיוון הכפר, ששכן בדרך שבין פשֶדבוז' לרווה-רוסקה.

עם רדת הלילה הגענו לכפר, ואכן, היהודים המקומיים שמחו לקראתנו. אחד מהם הביע צער על כך שהשוחט כבר עזב (כיוון שלא היה תושב המקום), ולכן ניאלץ לאכול מאכלי חלב במהלך החג. בינתיים התפללנו תפילת ערבית, ואחי ביקש שיבשלו כמות נכבדה של ביצים. "בכפר לא נסבול מרעב, במיוחד בקרב יהודים טובים"...

תשושים מההליכה הממושכת במשך כל היום, נרדמנו מיד באסם. אך לא היה לי המזל לישון זמן רב, כי אחי העיר אותי בצעקה: "מה אתה ישן? מוכרחים לברוח! הגרמנים נמצאים כבר בפשדבוז'!" מיהרנו לברוח שוב, הפעם עם אחד היהודים המקומיים. היעד – רווה-רוסקה.

13 בספטמבר 1939, יום רביעי, ערב ראש השנה

נכנסנו לעיר, שכבר השתנתה מאוד. בכל פינה חיילים פולנים נסוגים. המאפיות גויסו לאספקה לצבא וקניית מזון לא באה בחשבון. היינו חייבים להימלט, אך איך אפשר לצאת לדרך ללא פת לחם. בסמטה צדדית ראינו אישה אופה חלות ועוגות. פנינו וביקשנו אוכל. היא נתנה לנו קפה חם ועוגיות, וסירבה לקבל תשלום. יצאנו מהעיר מחוזקים ומעודדים.

על הגשר ביציאה מהעיר העמידו חיילים פולנים מחסום. הפליטים התחננו שייתנו להם לעבור, אך לשווא. כמה אנשים ירדו לנהר לחצות לעבר השני, וכל ההמון בא בעקבותיהם. רועדים מקור, רטובים ותשושים, בקושי הצלחנו להגיע לגדה השנייה. העוגיות שקיבלנו מהאישה הטובה נמרחו בכיסינו... אחי זרק אותן, אך אני הרמתי בחזרה. בזמן מלחמה, אסור לבזבז אוכל.

המשכנו הלאה ובדרך פגשנו את קורץ וְנייוֶוֶר, שני שותפים ממנסרת העצים בפאלניץ, שנסעו בעגלה. רק בשעות הלילה הגענו לכפר, ומצאנו באחד הבתים את כל היהודים המקומיים מתאספים לתפילה. הרי זה ערב ראש השנה. בפתח הבית עמדו שתי נשים – יהודייה ואוקראינית. איחלנו ליהודיה שנה טובה וביקשנו לקנות ממנה לחם. "אין!" ענתה. "ומה עם חלב חמוץ?" שאלנו. "גם לא!" האוקראינית נזפה בה: "איך את יכולה להיות כל כך אכזרית כלפי אחייך"?

היהודייה התרצתה ונכנסה הביתה להביא חלב חמוץ. אחי ניצל את ההזדמנות, נכנס אחריה בחשאי וראה על השולחן לחם. הוא לקח פרוסה וניסה לשלם לה, אך היא לא הסכימה לקחת כסף, והיא התחילה לצעוק. נמלטנו משם עם הפרוסה בידינו. לאחר שצעדנו לילה שלם, הגענו בבוקר לכפר נוסף, ושם מצאנו לנו מקום למנוחה.

14 בספטמבר 1939, יום חמישי, היום הראשון של ראש השנה

בקצה הכפר ראינו אסם והדלת לעליית גג היתה פתוחה. לא חשבנו פעמיים, טיפסנו על הסולם שהיה מוצב שם ונשכבנו לישון. כנראה כבר היתה שעת צהריים כשקמנו. כשבאנו לרדת מהאסם, ראינו בחצר את האיכר

עם כלבו הגדול. לא יכולנו לחכות, אך גם לא רצינו להתגלות, שמא יחשוב אותנו לגנבים. למרות זאת, החלטתי להסתכן וקראתי לו מלמעלה, וסיפרתי את סיפורנו. הוא האמין לנו, ואפשר לנו לרדת. הודינו לו ועזבנו במהירות.

בדרכנו פגשנו יהודי עם תיק טלית תחת זרועו. היה זה תושב הכפר שחזר מתפילת החג. בירכנו אותו ב"שנה טובה" וביקשנו ממנו אוכל. הוא אמר שהוא יכול לעזור לנו רק עם כמה ביצים. "שיהיו ביצים!". הוא ירד למרתף והביא לנו.

שוב יצאנו לדרך. לפתע נעצר אחי באמצע השדה ולא יכול היה להמשיך ללכת. רצתי לכפר הקרוב, לחפש עזרה, אך לפני הכול, למצוא מעט לחם. הצלחתי לקנות חצי כיכר לחם, ורצתי חזרה אל אחי. לאחר שאכל קיבל שוב כוח והמשכנו ללכת.

15 בספטמבר 1939, יום שישי, היום השני של ראש השנה

למחרת בבוקר לקח אותנו היהודי אתו לבית הכנסת. בתפילת מוסף הרגשתי חולשה והתעלפתי על הספסל. הוציאו אותי מבית הכנסת ונשאו לביתו של היהודי, שם נשארנו עד צאת השבת.

17 בספטמבר 1939, יום ראשון

בשעות הבוקר נפרדנו מהיהודי שארח אותנו בביתו, והודינו לו מקרב לב. בכפר אחר פגשנו אלמנה יהודייה. כמנהגנו, ביקשנו ממנה אוכל. היא סירבה, אך הצביעה על ביתו של יהודי אחר, שלבסוף קיבל אותנו והאכיל אותנו בלחם וחלב חמוץ. הוא סיפר לנו שהאישה שסירבה לעזור אכן מסייעת לפליטים, אך אינה רוצה שהאיכרים המקומיים יידעו על כך. לכן היא שולחת אותם אליו, והוא נותן להם אוכל שמגיע משולחנה.

שבעים ומרוצים מהאוכל והמילים החמות, יצאנו לדרכנו אל העיר דווינסק. הגענו עם רדת הלילה. גם כאן שרר עומס של חיילים פולנים ופליטים. בין ההמון פגשנו יהודי מפאלניץ, שכונה "הליטאי." הוא ניהל חנות מזון בשוק החדש. כאן החלטנו להשהות מעט את מסענו. ננוח בעיר כמה ימים בבית משפחה יהודית.

21 בספטמבר 1939, יום חמישי

בעיר התפשטו שמועות כי הצבא הפולני מתכונן לעזוב את המקום, אך לפני שיעשו זאת, הם יציתו הכול, ולא ישאירו דבר לצבא האדום, שנכנס לפני ארבעה ימים למערב אוקראינה ומערב בלארוס. ואכן, עם רדת הלילה, הפולנים עזבו את דווינסק, אך ללא פוגרומים וללא הצתות.

22 בספטמבר 1939, יום שישי

כעת ידענו בוודאות שהרוסים נמצאים במרחק של 60 קילומטרים מאיתנו, בעיר קוֹבְּרִין. אחי לא רצה להמתין יותר. יצאנו לכיוון קוברין. בשלוש אחר הצהריים הגענו לעיר, שם שלט הצבא האדום. לא היה מחסור במזון. קנינו לחם ופירות בכסף פולני. אכלנו היטב, כפי שאומרים – "לכל הזמנים." החלטנו ללכת למקווה כדי לרחוץ את עצמנו כראוי (גם כן "לכל הזמנים"...). במקווה איבדתי לפתע את ההכרה. כשחזרתי לעצמי, מצאתי עצמי שוכב על ספסל ולצידי עומד רופא. הוא אמר שהלחם היבש והשזיפים עם האגסים גרמו לי תשישות. יהודי אחד הגיש לי כוס תה, והרגשתי טוב יותר. נשארנו בעיר עד אחרי הושענא רבה.

27 בספטמבר 1939, יום רביעי

פליטים סיפרו שהרוסים הגיעו לפראגה, ליד ורשה. הוויסלה אמורה להיות הגבול בין רוסיה לגרמניה, ופאלניץ תישאר בצד הרוסי. אז מה הטעם לשוטט בגלות? צריך למצוא דרך חזרה לפאלניץ. הגענו לתחנת הרכבת. רכבת מפוארת עם קרונות שבורים התגלגלה אל התחנה. כרטיסים לא היה צורך לקנות באותה תקופה. נסענו עד בריסק. משם, על קרון עליו יושבים אנשים רבים, ובהמשך רכבת נוספת עד לעיירה לוקאוו. הגשר ההרוס לא אפשר מעבר ברכבת, והאנשים חצו את הנהר בכוחות עצמם, ומשם המשכנו ברגל. אחרי לילה בעיירה, בבוקר יצאנו לכיוון גָרבוֹלין, אך שם לא מצאנו איש, לא רוסים ולא גרמנים. רק על הדרך לקוֹלבּיאֶל פגשנו חיילים גרמנים עם צלבי קרס. כשאחי ראה אותם (הם לא נגעו בנו), הוא הודיע לי בנחרצות שהוא חוזר אחורה. הוא לא רצה להישאר עם הגרמנים. תחנוני שייכנס איתי לפאלניץ לא הועילו. המשכתי לכיוון קולביאל, והוא פנה חזרה לגרבולין. כשהגעתי לקולובייל, הלכתי לבית המדרש ושאלתי על הרב, קרוב משפחתנו. הוא לא היה בבית, אך הרבנית קיבלה אותי בחום ואף ביקשה שאשאר ללון. בבוקר חזרתי לבית המדרש, ולהפתעתי הרבה מצאתי שם את אחי ישן על ספסל. הוא סיפר לי שפחד שלא יספיק להגיע עד השעה שש בערב, שעת העוצר, ולכן פנה לעיירה הקרובה יותר, קולביאל. לאחר ששמעתי את סיפורו, שוב נפרדנו. הוא לא רצה לשמוע על חזרה לפאלניץ. אני המשכתי לכיוון וויאָזוּבנה, שם פגשתי את אשתו של יוסל חסיד מפאלניץ. היא סיפרה שהעיירה נשרפה, היהודים נודדים ברחובות, והרעב כבד. כששמעתי זאת, התחזקה החלטתי לנסות להגיע לפאלניץ. הלכתי ליהודי בוויאזובנה וביקשתי להשיג לי כמה קילוגרמים של תפוחי אדמה, כי לא רציתי להגיע אל אמי בידיים ריקות.

כשהגעתי לפאלניץ, לא זיהיתי את העיירה. רחוב המסחר היה כולו שרוף. הרשויות חילקו דירות בבתי הקיץ הריקים, אך אמי גרה בחדר קטן ליד מיכאלין. מי יכול לתאר את שמחת המפגש איתה? גם את תפוחי האדמה קיבלה אמי בהכרת תודה. מיד מצאתי לעצמי דירה לא רחוק מבית המטבחיים, קרוב יותר למרכז העיירה. כשנודע בפאלניץ שבֶּער וֶנגל חזר מהרוסים, באו אלי כולם לשמוע חדשות. איך נראים הרוסים? האם הם מציקים ליהודים? סיפרתי לכולם בכנות את מה שראיתי, ולאחר מכן יעצתי שמי שיכול, שיימלט מזרחה, כי אז עדיין לא הייתה גבול מוגדר היטב ולא הייתה שמירה קפדנית. ערב אחד הוזמנתי לביתו של נשיא תנועת "המזרחי", יונה שטיינברג. שם היו גם משה יום-טוב, שמחה דורם וחברים נוספים. כל אחד הביע את דעתו. אני סברתי שעלינו לעבור לצד השני, אל הרוסים. ואם נגזר להגיע לארץ ישראל, נגיע אליה גם מרוסיה... משה יום-טוב ענה לי שהוא מעולם לא דמיין שבער ונגל יהיה "בוגד בציונות" ויעודד אנשים לברוח לרוסיה... הנוכחים לא קיבלו את דעתי, ועזבתי את הדיון בכעס ובתסכול. למחרת פגשתי בפאלניץ את משה קמפנר. גם הוא ניסה לשכנע אותי להישאר, שהמצב יתייצב בקרוב. אך אני לא נתתי לזה להשפיע עליי - ועזבתי לרוסיה...

בימים הראשונים של מלחמת העולם השנייה, יצחק מילשטיין, ירושלים

בשנת 1927 עזבתי את פְּשיטיק (Przytyk) והתיישבתי בפאלניצה. גרתי כאן עם משפחתי עד פרוץ המלחמה, אז סבלה פלאניצה גם מהתקפות אוויריות גרמניות והפצצות שגרמו לנפגעים, כולל בקרב יהודים. ימים ספורים לפני יום הכיפורים, עצר ליד פאלניצ'ה גדוד של הצבא הפולני, שצעד מראדוֹם לוורשה. מולו הופיע צבא גרמני ופרץ קרב. שמענו היטב את קולות הירי, למרות שהיינו במרתף של שכן. האש הארטילרית הייתה נוראית. בנוסף פצצה ממטוס נפלה קרוב לביתנו. בבהלה רצנו למרתף של השכן, להסתתר. שם לא חיפשו הגרמנים. הם כבר היו בעיר, רצים כשרוביהם מכוונים בידיהם ויורים, נוקמים באוכלוסייה האזרחית על התנגדותה. פראותם הייתה גדולה, הם שפכו בנזין לבתים והציתו. מחצית פאלניצה עלתה בעשן. הרוצחים אפילו לא הרשו לקחת דבר מהבתים הבוערים, הם רצו לשרוף הכל. למרבה המזל, הדירה שלנו שרדה. כך השתוללו הכובשים ללא הרף, ואחר כך המשיכו הלאה, לוורשה. כשיצאנו אל מחוץ למרתף ראינו את ההרס שהשאירו הגרמנים, הרס הבתים והחנויות שלנו. כמה יהודים נרצחו.

למחרת חזרו הנאצים לפאלניצה, עברו מבית לבית, לקחו יהודים, כולל נערים בני 15-16, והובילו אותם אל אל מחוץ לעיר, שם בילו שלושה ימים. בלילה השאירו אותם מתחת לכיפת השמים. אחר כך שחררו את כולם.

כשהצעירים חזרו לפאלניצה, אי אפשר היה להכיר אותם. אותי לא מצאו אז, אבל למחרת היה מצוד גדול נוסף ואני נפלתי לידיהם של הרוצחים. הם עצרו מספר גדול יותר של יהודים, גברים, נשים וילדים. היו איתנו גם פולנים. הגרמנים לא נתנו לנו לקחת איתנו דבר, ואמרו לנו לצעוד ליער הקרוב. תפס אותנו פחד גדול, הלב דפק כמטורף. הם לא החזיקו אותנו יותר מחצי שעה, ואז שלחו אותנו חזרה. הבנו שהם עושים כל זאת להפחיד את האוכלוסייה, להראות להם, כבר מההתחלה, שהגרמנים לא יהיו אדיבים. ההפתעה שלנו הייתה גדולה עוד יותר כי כשחזרנו לבתינו מצאנו שהם לא נפגוע. לא היה חסר כלום. באותה שעה, מראש השנה לסוכות, ספטמבר-אוקטובר 1939, בפאלניצה, ראינו ושמענו כיצד הגרמנים מפציצים את ורשה, שהתנגדה בעוצמה לכובשים הנאצים. לאחר כיבוש ורשה על ידי הגרמנים, אחרי סוכות, הייתי שם ולא יכולתי להכיר את הרחובות הרבים שנהרסו כליל בהפצצות, בהפגזות ובשריפות.

גרמני מבוגר, איתו קבוצת חיילים, מונה למפקד הצבאי של פאלניצה. באותה תקופה הם לא עשו דבר רע ליהודים, רק תפסו אותם לעבודה, ואחריה נתנו לחם, נקניק, סיגריות. עדיין לא נלחמו. בנובמבר המצב החמיר. לא רק הקור והמחסור במזון נתנו אותותיהם, גם יחס הגרמנים ליהודים השתנה. הם מכרו מוצרים לאוכלוסיה, אבל כשיהודי בא לקנות משהו, אחרי שעמד בתור שעות, מספיק שפולני אנטישמי יגיד "יהודה" ויהודי כזה לא קיבל כלום. גם ההפניות לעבודות שונות הפכו תכופות והרדיפה אכזרית יותר. החלטתי לעזוב את פאלניצה, לא ראיתי עתיד ליהודים תחת השלטון הגרמני. ערב שבת אחד, לאחר שמכרנו את רוב משק הבית שלנו, ארזנו את המצרכים הבסיסיים, יחד עם שתי משפחות נוספות, התכוננו לעזוב ב 6 בבוקר. עוד היה חשוך בחוץ כשנסחבנו עם חבילות כבדות לתחנת הרכבת, בקושי רב עלינו על הרכבת הראשונה לוורשה. לא היינו היחידים. עשרות משפחות יהודיות מפלניצה קיבלו אותה החלטה כמונו. אי אפשר היה להישאר עם הגרמנים, צריך לברוח כל עוד קיימת אפשרות קלה יותר. הנסיעה לוורשה לא הייתה הכי נעימה, אבל איכשהו הגענו לבירה ובתחנה חיכינו לרכבת שאמורה לקחת אותנו מזרחה. קל לומר, חיכינו... אלפי יהודים עם משפחותיהם ורכושם הצנוע מילאו את המבנים והרציפים בתחנה. כשהגיעה הרכבת, נדחפו האנשים לתוך הקרונות דרך החלונות והדלתות. כשהתחילה הרכבת לנוע, נמצאו גם נוסעים שהיו תלויים בין החוצצים, נתלים על הקירות או שכובים על הגג. מסע כזה היה כרוך בסיכונים רבים, אבל הפחד מהגרמנים גבר על כל השאר.

הרכבת הייתה אמורה לנסוע למלקיניה (Małkinia Górna), אך היא עצרה בתחנה קטנה ליד טרבלינקה. היה חשוך בתחנה הקטנה. כמה שעות קודם לכן עברה בדרך זו רכבת דומה, וחבורת גרמנים הורתה לכל היהודים לצאת מהקרונות עם חפציהם. כספם ותכשיטיהם הוחרמו. זה מה שסיפרו לנו. היינו בטוחים שמאחר שהרכבת עצרה כאן, מצפה לנו גורל דומה. למזלנו זה לא קרה הפעם. יהודים שנשארו מרכבת הקודמת הסתערו כעת על הקרונות, גם הם רצו להמשיך מזרחה. שוב, נראו אותן סצינות: פריצה לקרונות, צרחות, תגרות, אבל נראו גם גילויים של עזרה וחמלה אנושית.

לבסוף הגענו למלקיניה. כאן היה גיהנום אמיתי. אלפי יהודים המתינו באמצע שום מקום, בכפור של מינוס 20 - 30 מעלות, חיכו שהרוסים ירצו להכניס אותם. בצד הסובייטי, לא יכולת להשיג או אפילו לקנות משהו לאכול. למרבה המזל, פולנים מהצד הגרמני, שרצו להרוויח כסף, העבירו לחם, סירי אוכל ומוצרים אחרים.

הרוסים העבירו מדי פעם קבוצות גדולות יותר של פליטים, עד שהגיע גם תורנו. סוף-סוף מצאנו את עצמנו בצד הסובייטי. הובילו אותנו לביאליסטוק, בה התאספו אלפי פליטים מפולין הכבושה. בביאליסטוק גויסנו לעבודה ברוסיה, אבל התנסויות מאוחרות יותר הן חומר לפרק נפרד...

בדרכים ובקרב, חיים גולדברג, תל אביב

.1

פלניצה חשה בטעם המלחמה עם הפצצות הראשונות שנפלו על העיר. חלונות שבורים, שריפות, בהלה והקורבנות הראשונים הראו בבירור שהאיומים הגרמנים הפכו לתוקפנות של ממש. לפני שפאלניצה הופצצה, שמענו על פצצה גרמנית שנפלה על בית הספר ביוזפוב ועל מטוס גרמני שהופל בשווידר. חצי מפלניצה הלכו לשם כדי להסתכל על ציפור הברזל המרוסקת. אנשים שמחו לראות את גופותיהם של שני טייסים גרמנים שרופים. זו נקמת הקורבנות התמימים של התקפות האוויר הרצחניות על אזרחים. ראינו גם מפציצים רבים בשמיים בימי המלחמה הראשונים, טסים מעל פלניצה לכיוון בירת פולין הנצורה אך ההרואית. זה הוסיף לבהלה בעיר. החלו להכין מלאי מזון, מה שהוביל למחסור בחנויות ולספקולציות על הפריטים החשובים ביותר. נופשים שהתכוונו להישאר בפאלניצה עוד כמה ימים בחודש ספטמבר וליהנות מיערות האורנים, עזבו במהירות, לקחו את המזוודות אפילו על גבם, כי לא נותר מה להשאיר (חלקם ניצלו את המצב ולא שילמו שכר הדירה).

הרכבות היו צפופות והכבישים מלאים בפליטים וחיילים מהצבא הפולני המובס. הגרמנים נעו קדימה, עמוק יותר ויותר לתוך פולין. הרשויות המרכזיות והמקומיות התקפלו בשקט ופנו ליעד לא ידוע. למרות הכל, הקהילה בפאלניצה הצליחה להוציא הנחיות לתושבים להתאסף בנקודת התכנסות, בה התגבשה מיליציה של האזרחים, זאת באותם ימים של כאוס וחוסר ודאות. אבא קיבל קריאה כזו. הלכתי במקומו למפגש. כמה עשרות פולנים ויהודים התאספו מול בניין הקהילה. הם קיבלו הנחיות כתובות וטיפים איך לשמור על שלום וסדר. אנשי צבא במשמרות סיירו בעיירה 24 שעות ביממה. בשעות הערב ראינו לא אחת את הזרקורים מאירים את השמיים בכל עת שנשמעה שאגת מטוס. הסיורים הצליחו לפעמים לתפוס מרגלים ובוגדים שהועברו לוורשה. הם היו בעיקר תושבי המושבה הגרמנית ליד פלניצה. בהיותנו כעת "נציגי הכוח" עם גישה קרובה יותר לסודותיו, ידענו את המצב הכללי בחזית. מיום ליום זה נעשה המצב יותר ויותר רציני וטרגי. לילה אחד, כשיהושע פרידמן, מנדל שידלצקי ואני שמרנו על עגלות הסחורה במנסרה, ניגשו אלינו שני יהודים, אנשי מיליציה, מוישה קלייטמן ואביגדור וסרברוט. הם אמרו שפקידי העירייה הולכים לנטוש. אחד מאיתנו ענה שכדאי שנשאר, הגרמנים לא כל כך מסוכנים, המלחמה תסתיים בקרוב ואנחנו נשרוד איכשהו... לא הייתי כל כך אופטימי והצעתי לפרידמן ששנינו נלך לבניין העיריה לברר מה קורה שם.

.2

החדשות התבררו כנכונות. שלטונות העיר התכוננו לעזוב את פאלניצה. בלי לחשוב הרבה, פרידמן ואני החלטנו ששנינו שנעזוב גם אנו, נרכב מכאן על אופניים שהכנו מראש. תחילה הלכנו לביתו של פרידמן. הוא נכנס להיפרד ממשפחתו, ויצא בפנים עצובות: "מצטער, אבל זה ממך שעלי להיפרד. אבא לא נותן לי לעזוב לבדי, וכל בני המשפחה אינם רוצים ללכת לשום מקום. לכן, אני נשאר"... הפרידה שלנו נמשכה זמן רב. עצוב ומודאג, הלכתי הביתה להיפרד מהאהובים שלי. "שמע בני", פנה אלי אבי יצחק, "אתה חייב לעזוב, אבל אני לא יכול לעזוב איתך. אני לא רוצה להשאיר הכל לגרמנים".

נפגעתי מהתשובה שלו. אמרתי לאבי שאני מוכן להצית הכל, כך לא ישאר כלום לאויב. אבל העיקר הוא שעלינו להציל חיים! את אבי ואחיותיי, מלכה ומינדל'ה, שנמצאים בבית, בעליהן פייבל זילברשטין ושלמה בוטלינסקי, אמו מסה, והינקה, אשתו של אחי הצעיר הרצל, ששירת אז בצבא. כולם הסכימו שאעזוב, אבל הם נשארים בפאלניצה. "כל כך הרבה שנים של עבודה, ועכשיו משאירים הכל ליד המקרה?". בלב שבור ובמצפון כבד נפרדתי ממשפחתי.

.3

עכשיו אני נודד לבדי. אני והאופניים. תחנה ראשונה וויאזובנה. מאות, אולי אלפים, שעברו בפאלניצה כעת הם כאן לפני. גל אנושי גדול, חבילות על הגב, על אופניים, עם עגלות ילדים, ילדים קטנים בזרועותיהם. אנשים בורחים מהפצצות, שריפות, מוות. אף אחד לא רוצה להיות תחת שלטון גרמני. נסחפתי בזרם הגדול של הפליטים. נזכרתי אז מה לימדו אותי כששירתי בצבא הפולני: חיל האוויר הגרמני ינסה להפציץ קבוצות גדולות כאלה של אנשים, אלו שנעות בדרכים הראשיות. אני מחליט להתנתק. אבל לא הייתי היחיד שחשב

כך, ועד מהרה התמלאו הדרכים הצדדיות באנשים רצים ומפוחדים. הגעתי לקולביאל. גם שם פליטים רבים, חלקם מפאלניצה. היו לי חברים רבים בקולביאל. נכנסתי למסעדה של יענק'ל ציבּוֹלָה, ידידי. הוא היה מדבר ללא הרף. במקום לתת לי משהו לאכול, חקר ושאל מדוע אנשים בורחים. בשלב מסוים קטעתי אותו באמצע המשפט ודרשתי אוכל. בקושי השבעתי את הרעב שלי, ויענק'ל כבר מדבר ומרגיע אנשים שהגרמני לא כל כך נורא, ואין צורך לגרום לפאניקה...עזבתי את קולביאל כועס ועצוב. מצעד האנשים לא פסק. הכבישים מלאים באנשים ביום ובלילה. אני רוכב על אופני דרך סיֶניקָה, לאטוביץ', כפרים וכפרים. כאן אני שומע שאתמול קולביאל הופצצה בצורה איומה והיו הרבה קורבנות. חשבתי שמא יענק'ל ביניהם...

לאן הולך פליט יהודי בעיר זרה? לבית הכנסת. חשבתי שאהיה בין הראשונים לבוא, אך מצאתי, עשרות פליטים שוכבים כבר על הרצפה. רבים מפאלניצה. שמחנו לראות זה את זה, לשאול שאלות, להחליף ברכות. הם חושבים לחזור לעיר. הם מרירים על ההתעללות, הסכנה בדרכים, המאבק על פרוסת לחם, ובעיקר הדאגה והקושי בפרידה מהורים, אישה וילדים, מהמשפחה.

החלטתי לא לחזור, עלי לברוח מהגרמנים. תושבי פאלניצה אחרים עוזבים את הבית מתוך אמונה שיחזרו ויקחו איתם את משפחותיהם וואז יברחו יחד. לצערי, לא ראיתי אותם שוב...

רק אחד מהם נשאר איתי, מוטל' בוטלינסקי, אחיו של גיסי שלמה, שבחר, לעומת זאת, לחזור הביתה, כי אשתו מינדלה שם עם שלושת ילדיהם: בֶּנְיֶק, עדצְיָה, וטוֹלה. כך עשה גם גיסי השני, פאבל זילברשטיין. אשתו מלכה, אחותי, נשארה בפאלניצה עם שלושת ילדיהם: דוידצ'י, מינדלה ועדצ'יה. אברם קרולביץ' השאיר שם גם הוא את אשתו ושני ילדיו. הבנתי ואף הצדקתי את התנהגותם של אנשים אלו, אך לא רציתי ללכת בעקבותיהם.

.4

אחרי כמה ימים בסטוצ'ק (Stoczek), מוט'ל ואני יצאנו לדרך לאחר שהשגנו גם לו אופניים. שמונה קילומטרים משם ראינו בחור יושב מתחת לעץ בצד הדרך, לידו אופנייו השבורים. התברר שזה חברנו מוויאזובנה, יהושע טישלר. המשכנו שלושתנו יחד בדרך. גל הפליטים מזרחה, שהיה משולל אמצעי תחבורה, נתן בנו מבטי קינאה על שברשותנו אופניים. בתנאים האלה, זה היה דבר נדיר. בדרכנו פגשנו פליטים רבים מפאלניצה נחים בצל, כך שמעון וגולדה גְרוֹש ואחרים. הם ביקשו מאיתנו להצטרף ולשבת איתם. רצינו בזה, אבל ראינו טור של חיילים פולנים מתחיל להתקרב. הצעתי לעמיתיי שנמשיך ומיד. לאחר נסיעה של 10 קילומטרים, שמענו פיצוץ מטען גדול ויריות מקלעים. מאוחר יותר נודע לנו שהמקום הפך לקבר אחים לחיילים ואזרחים רבים. היער נראה שהוא בלהבות וגובה חיים רבים.

הגענו לרוז'ישץ' (Rozhyshche), עיירה יהודית יקרה ואהובה. יהודי המקום אף התווכחו מי יקבל את הפליטים. חשבנו שיהיה קשה למשפחה אחת לארח שלושה אנשים בו זמנית. אבל אישה חביבה, אני זוכרת רק את שמה - פייגה, התעקשה שנשאר כולנו. בעלה הראה לנו חדר עם סדינים נקיים. הוא הציע שנתרחץ ובחדר השני השולחן כבר היה ערוך. מאוחר יותר, קיבלנו שלושה סדינים ומיטות נקיות. הכל היה כמו בחלום. עם זאת, לאחר שהתעוררנו - שוב המציאות העגומה. צריך להמשיך בדרך. גברת פייגה לא מרשה לנו ללכת, אנחנו צריכים לאכול משהו קודם. אנחנו נעתרים כדי לא לפגוע במארחים. למרבה הצער, לא ראינו את האנשים האלה יותר...

.5

אנחנו מבלים כמעט את כל היום על אופניים בדרכנו מזרחה. בערב נגיע לאחד הכפרים. נרד מהאופניים, ננסה למצוא מקום לינה, משהו לאכול. זה היום ה 12 או ה 13 למלחמה. לפתע מגיעה לאוזנינו שאגת המטוס הידועה. אולי אלה מטוסים פולניים. נשמעים הדי פיצוצים חזקים. מכונית מגיעה. שני אנשים קופצים ממנה, מחפשים מחסה. אנחנו נוטשים את האופניים ורצים להתחבא בין השיחים. פיצוץ נוסף גורם לטלטלה, אנחנו מכוסים אדמה. כשמגיע השקט, מוט'ל ואני קמים, שמחים שאנחנו עדיין בחיים...

אבל השמחה לא נמשכת זמן רב. המטוס צולל ומתקרב, יורק כדורים ואש מקלעים. אנשים נופלים כמו זבובים על הכביש. המכונית נפגעה. לאחר חצי שעה אנו אוזרים אומץ ויוצאים ממחבואנו. היינו מוגנים מאחורי תלולית

אדמה. אבל איפה יהושע? אנחנו מחפשים אותו בין ההרוגים. אין. מהשורדים, רק אני ומוט'ל על הדרך. לאן הוא הלך? בינתיים ירד הלילה. אין טעם לחפש בחושך. אנו לא רוצים להמשיך בלעדיו. מצאנו מבנה עם ערימות שחת, נכנסנו ובילינו שם את הלילה.

הגיע הבוקר. איפה יהושע? אנחנו רוכבים הלוך ושוב על הכביש. מחפשים. אנחנו רואים אנשים מוטלים מתים לצד הדרך ומכונית הרוסה. מסוכן להישאר כאן. ריח הגופות גורם לסחרחורת ובחילה. אנחנו מגיעים לעיירה לודביפול (כיום סוסנוב, אוקראינה), שני קילומטרים מהגבול הסובייטי. העיריה המקומית מנפיקה לנו אישור ללינה אצל משפחה פולנית. אנחנו מתכוננים להתרחץ. יהודי מופיע בפתח ומבקש שנלך אחריו. אנחנו אומרים שזה בלתי אפשרי, העירייה אירחה אותנו כאן. יהודי מוביל אותנו שוב לעיריה, הם רושמים לנו אישור ושנינו הופכים לאורחים של משפחה יהודית שמקבלת אותנו בזרועות פתוחות ומזמינה אותנו לשבת. בכלל לא ידענו שזה יום שישי. הבית מתמלא בהדרגה באנשים. ארוחת השבת עומדת להתחיל. לפתע נפתחת הדלת ויהושע מופיע על הסף. את השמחה שלנו קשה לתאר. עם דמעות בעיניים ברכנו את חברנו שאבד ונמצא...

.6

אי אפשר להמשיך הלאה. לודביפול מלאה בפליטים. גם אנשים מפאלניצה שעזבו את העיירה אחרינו. הם מספרים על רחוב הנדלובה השרוף, על גירוש אנשים ליוזפוב ואוטבוצק, על ירי ועינויים. אבל הם גם מספרים על התנגדות הרואית. כשהגיעו הגרמנים לאחת הדירות לקחת משם את האנשים, שפכו עליהם מים רותחים. כך היה במקרה עם מוטקה גולדברג, וזה קרה שוב עם מלכה רובין. שניהם שילמו על כך בחייהן. ידיעות כאלה הפיחו בנו אומץ ואפשרו לנו לדמיין את גורלם הטרגי של אנשי פאלניצה. רציתי לחזור לעיר הולדתי בהקדם האפשרי, להציל את יקירינו ולשחרר אותם מרוחות הרפאים הנאציות.

בלודביפול שמענו שהצבא האדום עומד להתקרב לוויסלה. התקדמנו בעקבותיהם, אך הגענו רק לקוֶבֶל (Kovel', אוקראינה). לא הייתה דרך להמשיך. נשארנו בעיר, שם פגשתי חבר שלי לתא, צ'וּדָקוֹב, היה זה איחוד של שני אסירים פוליטיים לשעבר בפולין. הוא סיפק לי קורת גג והפקיד בידי ניהול של שני מטבחים.

נשארתי בקוֶבֶל במשך שלושה שבועות, פגשתי כאן רבים מתושבי פאלניצה: צ'ארני חיים עם אשתו וילדיו, אברם איצ'וק סמוכוד, מוישׁ'ה האנדוורקר, בונם יבורסקי עם אשתו, אשתו של חיים אנקרמן וילדיהם, איצ'וק קרולביץ' ואחרים. פגישות עם בני הארץ גרמו לגל חדש של געגועים למשפחה. יחד עם מוטל בוטלינסקי וסימק מנחם יצאנו ברגל לכיוון הגבול. צ'ודקוב, כמובן, סיפק לנו את הכרטיסים המתאימים. כשהגענו לנקודת הגבול הצביעו הפולנים בפני הגרמנים שאנחנו יהודים. הם לקחו מאיתנו הכל, כיוונו לעברנו את הרובים שלהם ואמרו לנו לחזור למקום ממנו באנו. בוטלינסקי ויתר על מסעו לפאלניצה ויצא לביאליסטוק. אני וסימק היינו נחושים לא להתייאש מהמצוקות הראשונות ולנסות להגיע לפאלניצה. בעודנו יושבים בנחת מתחת לעץ, מתקרבים אלינו כמה עובדי רכבת פולנים. לאחר שהאזינו לסיפור שלנו, השאילו לנו את המעילים והכובעים שלהם ויחד נסענו למלקיניה, שם, אנו מודים להם ומחזירים להם את בגדיהם, וממשיכים בנסיעה בעגלה שכורה. ואז אנו רואים כמה גרמנים חמושים מובילים קבוצה של יהודים. התחבאנו ביער הסמוך. איבדתי שם קשר עין עם סימק. בערב לקח אותי איכר אליו הביתה ללילה, ובבוקר הלכתי ברגל לכיוון מינסק מזובייצקי. הלכתי שמונה קילומטרים, והנה יוצאת לקראתי עגלה רתומה לסוס, שעליה ראיתי, לשמחתי ולהפתעתי הרבה, את אשתי זושה פייבלוביץ', רוז'ה וצביה גולדברג, האחים מלמן, רושקה בוטלינסקי (אשתו של מוטל), הרצברג עם אשתו ונוח מוטק גולדברג. מהם נודע לי שגם אחי ישראל בדרכו לגבול. הם הזהירו אותי לא להתקדם הלאה כי הסכנה אורבת על צעד ושעל. אבל לא רציתי לעצור. השאיפה שלי היתה לקחת עימי לרוסיה כמה שיותר מבני המשפחה שנמצאים עתה תחת השלטון הגרמני.

לאחר זמן מה אני פוגש את אחי. השמחה גדולה, במיוחד שאשתו וילדיו נמצאים איתו. אחרי שיחה ארוכה, אנחנו מחליטים שכולנו ממשיכים עכשיו לרוסיה. נסיעה לפאלניצה לא תיתן כלום. מי שעדיין לא עזב אותה רוצה כנראה להישאר. הודות לאישורים שבידי, אשתי ואני, ורושקה בוטלינסקי חצינו את הגבול באופן חוקי. האחרים נאלצו להיעזר במבריחים, שבאותה תקופה התרבו כפטריות לאחר הגשם. לאחר לילה שלם של חיפושים ושיטוטים, מצאנו את עצמנו כולנו בסמיאטיץ' (Siemiatycze). אחי נסע לביאליסטוק, ואני חזרתי לקוֶבֶל, שם המשכתי לעבוד כמנהל מטבח.

.7

ב 1940 רוב הפליטים התייצבו לעבודה ברוסיה, באזור וולוגדה (Vologda, צפון-מערב רוסיה). הגענו לצֶ'רִיפָּבְיֶיטס (Cherepovets) ורובנו הוקצנו לעבודות יער. קיבלתי עבודה כמסגר ואשתי עבדה בבית החולים המקומי. למרות שהתנדבנו לעבוד, היה קשה להשתחרר מהתחושה שכפו עלינו... התחושה הזו, עם תנאי עבודה גרועים ואוכל גרוע, הביאה רבים לעזוב את המקום, גם אנו. נסענו למוסקבה, אבל לא נתנו לנו להישאר בעיר. נאמר לנו לחזור למקום ממנו באנו, אבל לא הייתה לנו כוונה כזו, אז נסענו ללוצק (Lutsk, אוקראינה).

כל מאמצינו להישאר שם כשלו. אפילו ידידנו, סטָשק מאוטבוצק, שעבד עם אסירים פולנים לשעבר, לא רצה, ואולי לא יכול היה, לעזור לנו. בלית ברירה, שמענו לעצתו להתיישב בעיירה קטנה יותר. אבל גם שם נתקלנו בהתנגדות. האומללות והנדודים ממקום למקום החלו, עד שיום אחד, כמה מאיתנו, אשתי ואני, זושָה, וֶלווֶל צ'יבולה ואשתו וגם אחותה רוזה פייבלוביץ, הגיענו ליישוב יהודי בשם טרוכנברוט. בבית המועצה פגשתי חבר וותיק לכלא, אליהו שמו, ששמח מאוד לראותי. לאחר ששמע את סיפורי, ובמיוחד לאחר שנודע לו שהגענו מאזור וולוגדה, שתק במבוכה ורק אמר: "קשה!". למחרת סידר לנו עבודה במפעל הבורסקאות בכפר. לאחר מספר שבועות נסעתי עם גיסי לעבוד ביערות הסמוכים, בתנאים קשים מאוד. זה נמשך עד פרוץ המלחמה הגרמנית-סובייטית ב 22 ביוני 1941.

.8

כבר ביום הראשון שלנו בכפר הקטן הוא הופצץ על ידי חיל האוויר הגרמני, משום שעבר בסמוך קו רכבת שחצה את הכביש הראשי. למחרת הגיעה פקודת הפינוי. העמסנו את החפצים המעטים שלנו על העגלה ויצאנו שוב לדרך. לאחר קשיים רבים, תוך הפצצות תכופות, הגענו לקוסטופיל (Kostopol, אוקראינה). אבל באמצע הלילה נאלצנו שוב לעזוב בגלל תקיפה אווירית גדולה. שוב ימים מעייפים ומפחידים של שוטטות בדרכים מסוכנות, לילות ללא שינה, פחד, רעב, חוויות קשות. בקושי גררנו את עצמנו לתחנה הקטנה והכרחנו את עצמנו לעלות לרכבת הצפופה ממילא.

ליד קייב, בשנת 1942, נשארתי ביחידה צבאית קטנה שכמעט התפרקה כבר. האויב הקיף אותנו מכל עבר. מה לעשות? לנסות לפרוץ או להכנע? כולנו יודעים מה מצפה לנו אם נכנע. אם הם לוקחים שבויים, זה רק כדי לחסל אותם. ייאוש גדול. ואז אנו שומעים צעקה רמה שנשמעת כמו פקודה: "טובאריש'צי!" ("חברים!"). מופיע קצין גבוה ונאה איתו חיילים רבים, קבוצות שלמות יוצאות ממקומות מסתור לקריאתו. הם מתאספים סביבו. יש להם נשק, לצידו גם קצינים וקומיסרים. צבא גדול שנאסף מיחידות מובסות שנפוצו. יחד בוודאי נצליח לשבור את המצור של האויב. אנחנו יוצאים לכביש. רק שני מקלעים יורים ברצף. קורבנות נופלים. המפקדים לא מאבדים את קור רוחם. הם מצביעים על עץ שעליו יושבים שני צלפים גרמנים. כמה חיילים הולכים לשם. הצלפים כבר מתים. הדרך פנויה. עם זאת, רק שתי משאיות עמוסות חיילים עברו. איפה ארבעת האחרות? בסופו של דבר הן מופיעות.

אנחנו עומדים באמצע השדה, סביב ערימות שחת. חשוך ושקט. אבל אנחנו לא בוטחים בשקט הזה. אחד החיילים מטפס על הגבעה ופוקד: "רדו! הסתירו עצמכם!". טור של הצבא הגרמני נע על הכביש. אנחנו שוכבים בנשימה עצורה. במרחק, באופק, נראות לשונות של אש ועננים עשן שחור. כנראה שהרוסים הנסוגים הציתו את הכפר או העיירה. או שאולי היו אלה הגרמנים שנקמו בתושבים כי נתקלו שם בהתנגדות?

בסביבות ארבע לפנות בוקר, כשהיה עדיין חשוך ורוב חברינו נמים בשטח, הופיעו שני גרמנים רכובים על סוסים. הם קראו, "ידיים למעלה"! מפקדנו מורה לנו בשתיקה: "לא לענות, ולא לירות, קודם שיתקרבו." הם ממשיכים לעברנו ואז נשמעת ירייה - אחד הגרמנים נופל מת מסוסו. אותו דבר קורה כהרף עין עם האחר. אנחנו נסוגים בזהירות לעבר הכפר הבוער. כאן ראינו כיצד הכפר הפך לאפר. ראינו עשרות כאלה במהלך המלחמה. ההרוגים שכבו על הכביש הראשי בעוד הפצועים מתחננים למים או לעזרה. כמה נשים וילדים מבוהלים, שנמלטו מהטבח כי הסתתרו, קוראים בייאוש מסמנים בידיהם בחוסר אונים, בוכים. כשהם רואים אותנו, הם נרגעים ומספרים שהכפר על תושביו ובעלי החיים הופצץ תחילה על ידי מטוסים גרמניים ואחר כך נהרס בידי חיל רגלים. הם מבקשים שניקח אותם איתנו, כי אין להם סיבה להישאר בכפר...

כמובן שנאלצנו לסרב. נכנסנו ליער עבות לחפש מסתור ובכוונה לצאת מהכיתור. אנחנו צועדים בחושך, היער נותן תחושת ביטחון, אבל גם מטיל פחד. כל רעש קל חשוד. סכנה אורבת מאחורי כל שיח ועץ. הלילה יורד, מה שמוסיף לפחד. אפשר לשמוע את שאגת המטוסים המוכרת ויש כאלה הרבה. פתאום הכל מתבהר כמו בצהרי יום. רקטות מאירות את השמיים. אחר כך פצצות שלא פוסקות ליפול. כל זה רחוק מאיתנו. שרדנו, אבל לכמה זמן?

באותה שנה, הגרמנים עדיין זכו בניצחונות בשטח הסובייטי, מרות ששילמו מחיר כבד בקרבות. ואילו אנחנו, במהלך ניסיון לפרוץ דרך ולהחלץ, נלכדנו בידיו של האויב צמא הדם. לכדו והסיעו אותנו למחנה דֶרניצֶה ליד קייב.

.9

בתור "חדש" במחנה, הוטלה עלי העבודה הקשה והמלוכלכת ביותר. על כל שעל נאלצתי לסבול מכות ועלבונות מהגרמנים ועוזריהם - שומרים ומשגיחים אוקראינים שאף שדדו מהעצורים גם את המנות הדלות של הלחם (180 גרם ליום) ומעט מרק מימי, מה שנקרא "בלנדי". מסְדרים תכופים ועמידה מאולצת במשך שעות בקור או בגשם, ביום או בלילה, ריצה, נפילה וקימה, תמיד מלווה במכות קטלניות. וזו הייתה כוונתם האמיתית של הרוצחים הגרמנים ועוזריהם: להרוג את השבויים, איך שלא יהיה.

מי יכול היה באותם ימים קודרים של כאב והשפלה, רעב וייאוש, לדמיין זאת, וזו רק ראשית חיי המחנה, שנשלח ממחנה אחד למשנהו, ונחלוק סבל ואומללות אלה עם מיליונים אחרים במחנות הריכוז הרבים באירופה הכבושה? כשבאישון לילה חשוך וקר קראו לנו החוצה מהצריפים, הורו לנו לעמוד בקבוצות, מאויימים בקת רובה, חוזרים וסופרים את האנשים. לא ידענו אם מדובר בבדיקת נוכחות שנועדה להגביר את הסבל שלנו, או אם מעבירים אותנו למחנה אחר. אין מקום למחשבה, הפקודה ניתנה: "צעד!". בלב שבור, נשמה וגוף פצועים, יצאנו לדרך ארוכה ובלתי ידועה. צעדנו בלילות וביום הסתתרנו ביערות. לא קשה היה קשה להבין שמדובר בפינוי המחנה כחלק מנסיגת הצבא הגרמני. לרוסים הישגים בחזית והנאצים בורחים. הם גוררים אותנו איתם, כי אולי יזדקקו בגרמניה לעבודתנו, עבודת עבדים.

מי מסוגל לתאר את צעדת המוות של אסירי המחנות שפונו, בדרך מפלצתית וכואבת בה נפלו קורבנות חדשים על כל צעד ושעל? הרבה נכתב על כך, כולל על המחנה הגדול, ברגן בלזן, אליו צעדנו ושם מצאנו אלפים כמונו: שלדי אדם, עדיין חיים, שאפשר לספור את צלעותיהם, יצורים הרוסים, חצי מתים שאפילו לא מסוגלים לקום. מפללים לכדור הרובה שישים קץ למה שנקרא עדיין חיים.

הרי ידוע שלאחר שברגן-בלזן שוחררה בידי האנגלים, חלפו עוד שבועות עד שפונה המחנה מהגופות והניצולים הועברו לבתי חולים ומי ששרדו את הגיהנום קמו על רגליהם. מיד לאחר השחרור, עדיין מתו מאות ממחלות שנרכשו במחנה, מטיפוס, דיזנטריה, שחפת ותשישות כללית של הגוף.

.10

חודשיים לאחר שחרור המחנה בברגן בלזן, לאחר מסע קשה ומייגע, הגעתי לוורשה. משם לא היתה הדרך רחוקה לפאלניצה. פשוט לא האמנתי למראה עיניי. האם זו עיר הולדתי? השלט בתחנה נכון, אבל כשהתהלכתי ברחובות נראתה כעיר אחרת. לא, אין זו פלניצה היהודית של שנות ילדותי. העיר שכל כך התגעגעתי אליה כבר איננה. אין בנראה יהודים בחנויות ובבתי המלאכה, הבתים והמוסדות שוממים. הפושעים חיסלו הכל.

הנה הולך לקראתי איכר נוצרי שמן. שאלתו הראשונה: "האם אתה חי!?". אני עונה רק "כן". הוא מספר איך אבי, יצחק גולדברג, גורש לטרבלינקה ורצה להציל את עצמו בהסתתרו על עגלה מתחת לערמת בגדים שהגרמנים שלחו בחזרה ממחנה המוות. הוא נתפס ויחד עם נכדו (בנו של שלומה בוטלינסקי), שניהם נורו

במקום. מוטקה גולדברג ואשתו נורו בחצר ביתם. אחי הרשל, דוד זילברשפורן ותשעים עובדי הכפייה האחרים, כולם יהודים מפאלניצה, נורו במנסרה בה עבדו, לאחר הגירוש האחרון מפאלניצה.

הלילה יורד. אני מסתובב בעיר כמו צל. אין לאן ללכת להעביר את הלילה. אני גם לא רוצה להישאר ללון בפאלניצה השוממת. אני חוזר לוורשה. כאן אני פוגש את משה לטוביצקי ואנשים אחרים. סיפרו על צ'שינסקי, גם הוא מפאלניצה, שהוא היום יושב ראש הוועד היהודי בקטוביץ. אני רוצה ללכת אליו, הוא חבר ותיק, אולי הוא יודע משהו על תושבי פלניצה ששרדו, אולי על המשפחה שלי. ברצוני גם לבקש ממנו עזרה בעניין גידור בית הקברות היהודי המחולל וההרוס בפאלניצה.

וכך עשיתי. למחרת כבר הייתי בקטוביץ. אבל התאכזבתי. צ'שינסקי לא מזהה אותי. אמנם לא מסרתי לו את שמי. אני עומד לעזוב את משרדו אבל הוא עוצר אותי, מבקש שאומר לו מי אני. אני מציג את עצמי. הוא לא מאמין למראה עיניו ולמשמע אוזניו. כל כך השתניתי אחרי כל מה שעבר עלי. לצ'שינסקי יש משהו לומר לי: אשתי ובני בחיים. הם בקטוביץ. הוא פותח את הדלת וקורא לפקידה לרוץ ולמסור את הבשורה לאשתי. יש קהל רב במקום. הם מביטים בי בתדהמה, שמחה וקנאה.

מלווים אותי לדירה. לא, שום עט לא תוכל לתאר פגישה זו. אשתי הייתה בטוחה שאני מת, אפילו סיפרה על כך לקרוביה. צ'שינסקי גם אמר לה שהוא לא מאמין שאשרוד את המלחמה, כי מאז שעזבתי לצבא בחרקוב היא לא שמעה ממני. אבל היא שרדה וטיפלה בילד שנולד חמישה חודשים אחרי גיוסי. עכשיו שלושתנו ביחד... כמה שמחתי עם האישה והילד שניצלו אחרי חורבן ושממה נוראים כל כך!

.11

בקטוביץ ואחר כך בוורשה, העברתי שעות ארוכות עם חברים לנשק וחברים לשעבר בדיונים על עתיד היהודים בפולין. היה זה בתקופה שבה ממשלת פולין אמנם עזרה והגנה על היהודים שנותרו בחיים, אך באותה עת שרידי הריאקציונרים והאנטישמים שלפו יהודים מהרכבות וירו בהם, וביצעו התקפות רצחניות בודדות בערים ובעיירות על ניצולי הקרמטוריומים וקברי האחים.

הייתה לי החלטה חזקה: אני חייב לעזוב את פולין ולהתיישב בארץ ישראל. אנו נוסעים שוב על פני האדמה הגרמנית הארורה, אלא שהפעם — כיהודים חופשיים בארצם המשוחררת. אנו עוצרים בברגן-בלזן, שם כבר החלו להקים אנדרטה ענקית לזכר הקרבנות שנרצחו.

בשנת 1947 הגענו שלושתנו לארצנו, הודות לסרטיפיקטים הראשונים עבור המשוחררים בברגן-בלזן.

ברחתי מטרבלינקה, יעקב אקרמן, בת ים

.1

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב-1 בספטמבר 1939, עדיין לא מלאו לי 13 שנים. הוריי, ששת אחיי ושתי אחיותיי, שהתגוררו אז בפאלניץ, לא חשו בתחילה את זוועות המלחמה. משפחתנו הייתה מבוססת. אבי, שמואל יוסף, היה קבלן בניין ומאז פטירת סבי בשנת 1937, הייתה לו גם בעלות על מאפייה שהשאיר אחריו הסב. לאחר מכן, ניהל אותה יחד עם דודי. הודות למאפייה זו, נחשבנו במידה מסוימת למיוחסים. בחצרנו, ברחוב האנדלובה 23, השתרכו תורים ארוכים של אנשים שביקשו לקנות לחם. קמח היינו מקבלים מהשלטון הפולני המקומי.

ב-17 בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים לפאלניץ, לאחר הפגזה ארטילרית כבדה והפצצות מהאוויר, שכן נתקלו בהתנגדות, גם אם לא חזקה במיוחד, מצד הפולנים. לאחר שכבשו את העיירה, הם הפנו את זעמם כלפי היהודים. העלו באש את הרחוב הראשי, כיוון שכל החנויות והבתים שבו היו בבעלות יהודית.

האוכלוסייה היהודית שניצלה מהשריפה גויסה לעבודות כפייה לאורך קו הרכבת, ואילו שאר התושבים - בעיקר זקנים, נשים, ילדים וחולים - נמלטו ברגל לאוטבוצק.

באוטבוצק הייתה למשפחתנו המורחבת קורת גג, שכן דודי פרֶדֶל קויפמן התגורר שם. לאחר שאיבד את המאפייה, נאלץ אבי למצוא דרך חדשה לפרנס את המשפחה. הוא החל לסחור במלח ובמוצרים נוספים, הודות לקשריו עם סוחרים יהודים ונוצרים כאחד. מסחר כזה, בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני, היה מסוכן ביותר ואף כרוך בסכנת חיים. אך לא הייתה ברירה אחרת - היה הכרח להסתכן כדי לשרוד.

כך חיינו מספר שבועות באוטבוצק. כשהורינו התרשמו שהמצב נרגע במקצת, חזרנו לפאלניץ, וכך עשו גם רוב יהודי העיירה שנמלטו בזמן השריפה. אלא שכעת, משששבנו הביתה - כבר לא היה לנו בית. נאלצנו לתפוס מחסה בווילות ובבתים הריקים, שכן החורף התקרב, וקורת גג מעל הראש הייתה הכרחית.

2

השלטון הגרמני האזרחי והצבאי בפאלניץ כלל אז מטה פיקוד של כעשרה אנשים. לצד הקומנדנטורה פעלה גם תחנת המשטרה הפולנית. בתחילה, שתי רשויות אלה לא התייחסו בצורה רעה במיוחד לאוכלוסייה היהודית, ואני לא זוכר רדיפות קשות במיוחד. אך היה צריך להתקיים ולשרוד, והסחר הבלתי חוקי פרח שוב.

בחורף 1940, כאשר רוכזו יהודי ורשה בגטו והופרדו מהעולם החיצון, החל להתפשט הרעב. אז התפתח מסחר עם הגטו בפאלניץ ומאזורים אחרים בסביבת ורשה. הכניסה לגטו לא הייתה קלה, אך מי שהחזיק באישורים מיוחדים מהשלטון הגרמני, שהתירו לו להיכנס לעיר לצורך אספקת מוצרים חיוניים, יכול היה לנצל זאת למסחר. המוצרים המבוקשים ביותר היו פחם, תפוחי אדמה, בשר ולחם. לעיתים קרובות הצטרפתי לנסיעות אלו עם אבי, שהיה בעל סוס ועגלה. לעיתים יצאתי לבדי למסע המפרך והמסוכן הזה, ותמיד שבתי בשלום.

באותה תקופה פעלו בפאלניץ רק שתי מאפיות, של משפחות גולדפרב וצימליך. הלחם היה קצוב, עד 150 גרם לאדם, והרעב הורגש גם בפאלניץ. למזלנו, משפחתנו לא סבלה ממחסור. באותה עת, רבים מיהודי פאלניץ שלא סמכו על הגרמנים, נמלטו בהמוניהם מזרחה, חלקם ברגל וחלקם בעגלות, בתקווה למצוא מקלט באזורי השליטה הסובייטית. אחותי, עם שני ילדיה הקטנים, נמלטה לשם מוקדם. אבי העלה אותם על עגלה רתומה לשני סוסים ושלח אותם לעבר הגבול הסובייטי עם שני עובדים פולנים שלנו. כעבור זמן מה חזרו הפולנים, אך ללא הסוסים. לדבריהם, הגרמנים לקחו אותם. למרות זאת, קיבלנו מהם מסר מרגיע: אחותי וילדיה הצליחו להגיע בשלום אל הגבול הסובייטי.

.3

באביב 1940 (אני לא זוכר את התאריך המדויק) הוקם גטו בפאלניץ. גבולותיו נקבעו מרחוב רוזָשנה עד לשוק מיידזשין, ומהרחוב ורשבסקה עד השוק בפאלניץ, בקו הכניסה. הגטו הוקף גדר תיל, אך זו לא היתה גבוהה או שלמה דיה למנוע לחלוטין מעבר. כל יהודי בוגר נדרש לשאת סרט זרוע עם מגן דוד, ואף אחי הצעיר, אברהם, שהיה אז רק בן 11, חויב לענוד אותו.

עם הקמת הגטו, הקימו הגרמנים גם יודנראט. איני זוכר את שמות חבריו פרט לאברמצ'ה קולקוביץ'. לצד היודנראט פעלה משטרת גטו יהודית, שמנתה כ-15 שוטרים. שוטרים אלו לא התקיימו מתפקידם בלבד, ולמעשה, לא היה זה מקור פרנסתם העיקרי.

הממשל והחיים בגטו פאלניץ

מבחינה אדמיניסטרטיבית, גטו פאלניץ היה כפוף לרֶמבֶּרטוב. משם הייתה מגיעה הז'נדרמריה הגרמנית פעם בשבוע ומסדירה את ענייניה עם היודנראט, כשהיא מביאה עמה בכל פעם גזירות והוראות חדשות. אך

המטרה העיקרית של ביקוריהם השבועיים הייתה: לקחת כסף, ותוך כדי כך לירות בכמה יהודים ש"חטאו" כביכול.

לא רק הגרמנים נהגו לקחת כסף. בסחיטת כספים הצטיינו במיוחד המפקד של מידז'שין והשוטרים הפולנים שלו.

באותה תקופה המצוקה בגטו הסגור הייתה גדולה מאוד. יהודים החלו למכור את רהיטיהם, חפצים יקרי ערך, מצעים וביגוד, כדי לקנות חתיכת לחם. אחרים התגנבו החוצה עם כל רכושם הדל ויצאו לכיוון קולובייל, מינסק-מזוביצק ומקומות רחוקים יותר, כדי לקנות מעט כוסמת, קמח ומוצרים אחרים, ולסחוב אותם על גבם לפאלניץ. בטחנות-יד נהגו לטחון גרגירי תבואה וכוסמת, ובלבד להשקיט את הרעב.

אני זוכר דרישה שהעלו הגרמנים בפני היודנראט, למסור להם 40 צעירים לעבודה. יש לציין שלא הייתה זו גזירה מיידית וכוחנית, אלא נערכו התייעצויות עם ההורים כדי לבחור מי מהצעירים שישלחו. בסופו של דבר, כל הארבעים נשלחו לטרבלינקה. קיימת סברה שהם שימשו לעבודות הכנת המחנה למבצעי ההשמדה שיבואו מאוחר יותר. לאחר כשבועיים חזרו חלקם – אך איני זוכר אם כל הארבעים שבו.

4

בשנת 1940 נדמה היה כי החיים בגטו בפאלניץ "מתייצבים". אמנם המצוקה והרעב היו מנת חלקם של רוב המשפחות היהודיות, אך טרם היו ידיעות על רדיפות המוניות, אקציות או פוגרומים.

כדי לשרוד, היהודים החלו למצוא דרכים חדשות להתפרנס. תושייה והמצאות יצירתיות הפכו לעניין של חיים ומוות. בנוסף לטחנות הקמח הידניות, הוקמו מאפיות קטנות ביתיות, שם נאפו לחמים ומאפים שונים.

תחום מסחר נוסף שהתפתח היה הברחת עצים – הם פורקו מבתים נטושים או מווילות של יהודים שגורשו, והיו נמכרים לחימום הבתים. בנוסף, החלה הברחת בשר מגורמים שונים מחוץ לגטו.

מצבו של מי שלא הצליח להסתגל לתנאים החדשים היה קשה במיוחד. המשפחות שסבלו ביותר היו אלה שבהן לא היו ילדים שנראו "אריים" מספיק, שכן ילדים יהודים עם מראה מזרח-אירופי מובהק לא יכלו להסתכן בהברחת מזון והברחת חפצים אל תוך ומחוץ לגטו. אני, לעומת זאת, נראיתי "מתאים" לדרישות התקופה. הכרתי היטב את כל הדרכים הצדדיות והמשעולים שהובילו לקולובייל, וידעתי כיצד להתנהל גם בלילות החשוכים ביותר.

אבל לא תמיד היה המזל לצדי. יום אחד נתקלתי במארב של הז'נדרמריה הגרמנית. עצרו אותי, החרימו את כל מוצרי המזון שנשאתי והפליאו בי את מכותיהם. לאחר מכן נלקחתי למעצר בתחנת הז'נדרמריה בקולובייל.

למזלי, לא נשארתי שם זמן רב. היו שם מספר יהודים עם "קשרים", שידעו כיצד להשתמש בכסף כדי לשחד את הגרמנים ולשחרר את היהודים העצורים. כך, תמורת כופר, שוחררתי וחזרתי לפאלניץ.

לאחר מכן, אבי חלה בטיפוס. המשפחה כולה הייתה מודאגת מאוד ממצבו, ועשינו הכל כדי להצילו. כל כספנו, שהוקדש עד אז למסחר, הוצא כעת על תרופות ורופאים. אך מגפה השתוללה בגטו והפילה חללים רבים. אבא לא שרד.

בחנוכה 1941 הוא עצם את עיניו לנצח. קברנו אותו בבית העלמין החדש שהוקצה ליהודים על ידי הגרמנים, בין אלכסנדרוב לוויאנזבנה.

כעת נפלה עליי, נער בן 15 בלבד, האחריות הכבדה לפרנס את אמי, חמישה אחים ושתי אחיות. אחותי הבכורה, הינדה (היום בישראל), כבר הייתה אז ברוסיה עם בעלה וילדיה. אחי לייבל ומשפחתו עדיין חיו בגטו פאלניץ, לא רחוק מאיתנו.

.5

במאמצים רבים הצליחה משפחתנו לאסוף סכום של 2,000 זלוטי, ושלושתנו, אברהם, ברוך ואני, התחלנו לסחור בקמח. כמעט בכל בית שני בפאלניץ פעלה מאפייה. הפולנים היו מביאים קמח לעיירה, אופים ממנו לחם ולחמניות, ואז מבריחים אותם לוורשה.

לא תמיד הצליחו הפולנים להכניס קמח לעיירה. במקרים כאלה, אחיי ואני היינו חוצים לצד ה'ארי', קונים מעט קמח ממכרים פולנים, ומנסים להבריח אותו חזרה לגטו.

זו תהיה אשליה לחשוב שבקיץ 1942 יהודי גטו פאלניץ עסקו רק במסחר ובאפיית לחם. הגרמנים כבר החלו להדק את טבעת החנק סביב צווארם, וגם פאלניץ לא נשכחה. כל ניסיון לצאת מגבולות הגטו ולהגיע לצד הארי הפך למסוכן ביותר. כמה יהודים נורו למוות, ביניהם: חיים יענק'ל ציבּוּלה, אחיו וֶלוֶול ואחרים ששמותיהם אינם זכורים לי.

כל גבר בגטו חויב להקדיש יום בשבוע לעבודות כפייה במנסרה. חוק זה חל גם על השוטרים היהודים. רק חברי היודנראט הצליחו להתחמק מחובות העבודה הכפויה ומרדיפות הגרמנים. אבל מעל ראשינו כבר ריחפה הקטסטרופה.

חיסול הגטו

וזה הגיע...
זה קרה ביום קיץ באוגוסט 1942. יום קודם לכן, כבר חוסל גטו אוטבוצק. נודע לי על כך מדודתי פראדל ושני בניה, שהגיעו לפאלניץ מפוחדים ומיואשים, ודיווחו על חורבן הקהילה היהודית שם. כל הלילה לא עצמו יהודי הגטו עין. החרדה הייתה מוחשית. ברגע שהשמש החלה לשלוח את קרניה הראשונות, נשמעו מכל עבר צרחות פראיות של חיילים נאצים ופולנים.

האימה החלה. אבל לא כולם צייתו להם בעיוורון. סופר לנו ששכננו, מוטקה גולדברג, הרג חייל גרמני, ומיד נורה במקום. היהודים האומללים רוכזו בכיכר הסמוכה לווילה של זלבסקי, לא רחוק מהתלמוד-תורה. שם כבר המתינו אנשי היודנראט. שעות ארוכות ישבנו על הקרקע, חסרי אונים. ואז, לפתע, הגיע פקודה: כל היהודים שהועסקו כנגרים במנסרה, יופרדו משאר היהודים ויוחזרו למקום עבודתם.

באותו יום הביאו לפאלניץ יהודים שנלקחו מרמברטוב. חלקם נדחסו מיד לקרונות משא אטומים, והשאר נותרו עם יהודי פאלניץ, כדי לחלוק איתם מאוחר יותר את גורלם המר.

מדוע שוחררו פועלי המנסרה?

לימים, נודעה לנו הסיבה לכך שהוחלט להחזיר את עובדי המנסרה. הגרמנים נזקקו לייצור לוחות העץ במפעל. גם בעל המנסרה היהודי, ראובן נייוורט, הורשה להישאר מחוץ לגטו, אם כי רק בגבולות המפעל. נייוורט שימש גם כמנהל העבודה של המנסרה, לצד כמה מומחים גרמנים. האחרונים היו כפופים לשלטון הגרמני, אך ניסו להימנע מהפסקת העבודה והעדיפו לשמר את כוח העבודה היהודי. הגסטפו, לעומת זאת, דרש חיסול גורף של כל יהודי הגטו. לבסוף, היה צורך בהתערבות של גורמים בכירים כדי להבטיח את שחרורם של 114 עובדי המנסרה, ביניהם הייתי גם אני, וכן גיסי, שמואל יוסף אקרמן.

6

בערב צעדנו למנסרה. אך לא היה לנו היכן לישון, אז בינתיים הסתדרנו על קורות העץ והלוחות, נשכבנו על האדמה הקרה, בתחושת ביטחון מדומה - שאנחנו הניצולים...

המנסרה הייתה מחוברת למסילת רכבת צדדית שהובילה לתחנת הרכבת הראשית. מלבד כל העבודות הקשות של עיבוד העץ לצורכי בנייה, היינו צריכים להעמיס את הקרשים והקורות על הקרונות ולדחוף אותם עד התחנה, ומשם הם נשלחו לכל רחבי פולין.

למען האמת, יש לציין שהפולנים מהסביבה, שראו את היהודים האומללים דוחפים את הקרונות תחת הצלפות המפקחים הגרמנים, לא לעגו לנו, לא השפילו אותנו, אלא לעיתים קרובות עודדו אותנו במילה טובה, ואף זרקו לנו חתיכת לחם.

כך עבדנו במנסרה במשך מספר חודשים עד שבחרו שמונה צעירים (ביניהם אני ויצחק בנו של הנפח) והעבירו אותנו למחנה עבודה סמוך לשדה התעופה של ורשה באוקנצ'ה (Okęcie), שם הועסקו מאות אנשים בעבודות יישור אדמת הוויסלה. מתוך צמחי מים קלעו מחצלות, ששימשו בהמשך לעבודות הסדרת הקרקע, אך אנחנו כבר לא עסקנו בכך. המשטר במחנה לא היה קשה במיוחד, כמעט ללא כפייה, אך האוכל היה דל ומחפיר. סלק ותפוחי אדמה היו המזון העיקרי, והתוצאה הייתה מגיפות של דיזנטריה וטיפוס. גם אני נדבקתי בטיפוס, ואינני יודע מדוע דווקא אותי שלחו לבית החולים של גטו ורשה, ברחוב גְנְשָׁה 6.

בבית החולים בגטו ורשה

לפני המלחמה היו לאבי המנוח כמה עגלות רתומות לסוסים, ששימשו להובלת סחורות על "הקו" (ה"ליניה"). וכך גם היו לנו הרבה מכרים וחברים, ביניהם גם רופא, שאת שמו איני זוכר כעת. רופא זה עבד בבית החולים בגטו, וכשעבר במקרה במסדרון העמוס בו שכבו החולים בצפיפות איומה, זיהה אותי, ומיד נתן הוראה להעביר אותי למחלקה, ושם זכיתי לטיפול אישי והשגחה צמודה. קיבלתי מזון ותרופות, וכעבור עשרה ימים השתפר מצבי.
אז ניגש אליי הרופא ואמר: "אֶקרמן, מעכשיו ה' יהיה בעזרך. אני לא יכול להחזיק אותך כאן עוד"...
בתחושת תודה על חסדיו של האיש הטוב עזבתי את בית החולים. מצאתי את עצמי ברחוב פרנצ'ישקנסקה. מצבי היה נורא – גופי עור ועצמות. בקושי עמדתי על רגלי. עובר אורח עצר לידי ושאל לשמי. כשהשבתי לו, הוא הביט בי בהתרגשות וקרא בשמחה: "אני הדוד שלך – שלמה סוכצקי"!

רחוב פרנצ'ישקנסקה בגטו

חיים חדשים בתוך הגטו

הוא לקח אותי לביתו ברחוב פרנצ'ישקנסקה 22, שם השכיבו אותי במיטה וטיפלו בי במסירות כאילו הייתי ילדם.
לאט לאט חזרו אליי כוחותיי. הרגשתי בריא ומסוגל לעבוד. רציתי להחזיר טובה לאנשים טובים אלה. דודי ובניו עסקו ב"וורטפארזוגונג" – פינוי פסולת מהגטו. עבודתם כללה פינוי אשפה, רהיטים שבורים ושאריות חסרות ערך, ובתמורה הכניסו לגטו סחורות שונות – מזון, בדים וציוד למפעלים ולסדנאות. זו היתה כמובן מעבודות הכפייה שהוטלו על הגטו.
כמו כל מי שזכה לצאת מהגטו ולשוב אליו באופן חוקי, גם דודי ובניו ניצלו את עגלותיהם להבריח סחורות שונות. לכשהבראתי, צירפו אותי לעסק, הפכתי עובד ב"וורטפארזוגונג", ובעל "זכות המיוחדת" להבריח סחורות אל תוך הגטו, כל עוד המשמרות הגרמניות לא יגלו זאת...

7

זו הייתה הצלה עבורי. לא ידעתי רעב. אחד מבני דודיי שהיה אופה, והצליח להימלט מטרבלינקה, לשם גורש יחד עם יהודי פאלניץ, חזר לגטו ורשה, ולאחר כנפגשנו ברחוב, הוא דאג מאז שתמיד יהיה לי לחם לאכול.
עבודתי ב"וורטפארזוגונג" נמשכה עד האקציה הגדולה בינואר 1943. בתקופה זו תושבי הגטו כבר לא נטו לציית לגרמנים ולהתייצב מרצונם בכיכר השילוחים. הרוצחים נאלצו להשקיע כוחות רבים, להשתמש בשקרים ולהפעיל מלשינים כדי לגרום ליהודים לצאת מהבונקרים ומקומות המסתור ולהיכנע לגורלם. כמעט בכל חצר היה בונקר עם אספקת מזון לשעת חירום.
אני ומשפחתי הצלחנו להסתתר בבונקר כזה ברחוב פרנצ'ישקנסקה 22. ביום הרביעי למרד גטו ורשה, ב-22 באפריל 1943, התגלו מחבואינו, ונלקחנו לכיכר השילוחים (אומשלגפלץ) ברחוב סטאווקי (Stawki). אלפי יהודים ישבו שם בתוך שלוליות דם, מחכים למותם, אם בירי במקום ואם בגירוש לאחד ממחנות ההשמדה.
באותו רגע, קינאתי בבן דודי, ברוך אֶקרמן, שנמלט מטרבלינקה. מאוחר יותר, לאחר השחרור, נודע לי שהוא, יחד עם עוד כמה יהודים, בהם שמואל ז'ולטי, הקימו קבוצה חמושה ומאורגנת היטב באזור פאלניץ, שם נהרג מכדור גרמני.

גדולה הייתה הפתעתי כאשר, בכיכר השילוחים, אני וקבוצה נוספת של יהודים צעירים ובריאים נבחרנו ונשלחנו לגרוֹכוֹב, למחנה עבודה בו הועסקו עובדים בתחנת הרכבת המזרחית ("דוואֶזשֶץ ווסכודני") באזור פראגה 2.
עבודתנו כללה העמסה של פחם על הקטרים. העבודה לא הייתה קשה ביותר, בהשוואה למה שכבר חוויתי ומה שראיתי בגטו ורשה. האנשים שעבדו שם, רופאים ואנשים פשוטים, דתיים וחילוניים, משכילים ובורים, היו אסירי תודה על כך שהם עדיין בחיים, וכולם קיוו כי יגיע היום שבו היטלר יובס.
אך בינתיים, מפלתנו הגיעה. לילה אחד, המחנה הוקף באנשי אס.אס, כל העובדים נכבלו ונדחסו לתוך קרונות רכבת חתומים ונשלחו לטרבלינקה.

8

במשך 48 שעות נסענו בקרונות רכבת חתומים, שרצפתם כוסתה בסיד כבוי, בדרכנו לטרבלינקה. אלפיים בני אדם נדחסו בתוך כלא נעול, ללא טיפת מים, ללא אוכל, ובתנאים תברואתיים איומים. אנשים נאלצו לעשות את צרכיהם בעמידה, משום שלא היה מקום לשבת בשל הצפיפות הקיצונית.
חלק מהנוסעים ניסו את מזלם וקפצו מהקרונות, אך מי יודע כמה מהם באמת הצליחו להימלט? לרוב, צלפים גרמנים צדו את הבורחים, אחרים נפצעו בנפילה מהרכבת הנוסעת. גם אלה שהצליחו להתרחק, ריחפה מעליהם סכנת ההלשנה, ביערות, בדרכים או בכפרים, כשהתחננו לפת לחם או טיפת מים, הם יכלו להיתפס להימסר לגרמנים או להירצח במקום.
לבסוף, הרכבת הגיעה לטרבלינקה. לא היה צורך להפריד את המתים מחיים, מי שנחנקו במהלך המסע נשלחו מיד למשרפות. מבין הניצולים, כ-500 גברים צעירים וחזקים נבחרו לעבוד במחנה. ידענו כי גם גורלנו

נחרץ, כשיגיע המשלוח הבא, נוחלף ונישלח עם שאר בני קבוצתנו למותנו, כפי שקרה ל-1,500 האחרים מהמשלוח שלנו, שנשלחו מיד לתאי הגזים.
אני הייתי בין 500 הנבחרים לאחר הסלקציה. תפקידנו היה לעבוד באזור הבורות. הופשטנו למחצה ונאלצנו למסור את כל חפצינו, כספנו ובגדינו. לאחר מכן, חולקנו לבלוקים בני 100 איש. שובצתי בבלוק שבו הקאפו היה בן-ציון קרושבסקי. אני זוכר גם קאפו נוסף בשם יאשה צ'שינסקי. מנהל הסדנאות בטרבלינקה היה אפרים ריקנר.
קרושבסקי הציע לי להצטרף אליו כקאפו, אך סירבתי. אמרתי לו שאני רואה כבר את חיי אבודים ממילא, ואיני מוכן לקחת על עצמי תפקיד כזה. הוא נתן לי שמיכה צבאית עבה והקצה לי מיטת עץ (פריטשה) קרוב אליו, מיקום שהיה בגדר פריבילגיה, שכן בו הסיכוי גבוה יותר להימנע מהלקאות ועינויים תכופים מידי הפושעים הגרמנים, מהם מי שנלקח כבר לא שב.
הודות לקרושבסקי, לא חסר לי אוכל, אצלו תמיד היה די מזון.
פעם שאל אותי: " יענק'ל, באיזה עבודה תרצה לעבוד?"
לא היה לי כל רצון לעבוד, אך קיוויתי למצוא תפקיד שבו לפחות לא אוכה בקביעות ואוכל מדי פעם, לחמם מים או להתקלח. הוא הסביר לי שאם אני רוצה לשרוד בטרבלינקה, עליי להפסיק להרהר במותם ובסבלם של אחרים. הוא עצמו כבר איבד את אשתו וצפה במותם של יהודים רבים מפאלניץ.
לא הגבתי לדבריו, אך בלבי בשום אופן לא יכולתי להסכים לגישה כזו.

9

שובצתי לקבוצה שעבדה בחקלאות. רוב העובדים היו גרמנים שכך ניסו והצליחו להימנע מלהישלח לחזית. ירקות לא חסרו ולכן לא סבלנו מרעב.
במשך שבועיים, שני חברים ליוו אותי לעבודה ובדרך חזרה כשהם אוחזים אותי מתחת לזרועות, עושים כל שביכולתם כדי שגופי הכחוש והתשוש לא ימשוך תשומת לב. למזלי, בתקופה ההיא השמירה בעבודה היתה פחות קפדנית ולא הרבו במכות. הם אפשרו לי לנוח לעיתים קרובות, והדבר החשוב ביותר, העלימו עין ממצבי.
מה שהחזיק אותי על הרגליים היה הברנדי שהיה לנו. הייתי מקבל לגימה מהבקבוק מה שנתן לי מעט אומץ וכוח להמשיך.
בשל הדיזנטריה הפכתי לרזה ותשוש לחלוטין, ממש "מוזלמן". בוקר אחד, כשיצאנו לעבודה, קרסתי על השלג. מסרו לי ללגום מבקבוק ובשארית כוחותיי שתיתי את כולו. נפלתי חצי-מת על השלג. לאחר ששכבתי שם כמה שעות, הרגשתי לפתע כי כוחות חדשים חזרו אליי. בערב כבר הצלחתי לעמוד במסדר.
כשהגיע האביב, עבודתי בהנחת פסי הרכבת הפכה להיות שגרתית.

10

ב־1 במאי 1944 יצאנו, אותה קבוצה של עשרה אנשים, לעבודה הקבועה שלנו. הפעם ליוו אותנו, כשומרים, רוסי ולאטבי, שכבר ליוו אותנו בעבר, וזכרנו אותם כאנשים הגונים, שלא התנהגו כמו שומרים אחרים.
כשהגענו למקום, הורה הרוסי לשניים מאנשינו לשים לב אם מגיעים גרמנים, ואז, מול שמונת הנותרים, החל לדבר מלבו בקול רועד ובוכה. אמר שהוא יודע שאנו רואים בו נשמה שנמכרה ובגדה, אך האמת אינה כך. הוא עושה עבודה נתעבת זו בלית ברירה. המלחמה הביאה אותו לכא, ולאחרונה, כשחזר לביתו לחופשה, אמו עצמה לא רצתה לתת לו להיכנס, משום שידעה את מי הוא משרת. הוא מבין שחייו תלויים בכך שהוא ממשיך לפסוע על פני גופות הנרצחים בטרבלינקה. הוא חש חרטה עמוקה. גם הלאטבי הביע רגשות דומים, הם אינם יודעים כיצד להשתחרר מהעבודה המחרידה הזו ואיך לכפר על פשעיהם הכבדים.

לבסוף, הודיע לנו הרוסי בפשטות: ,"היום אתם חופשיים. אינכם חייבים לעבוד. אם תרצו לקנות דבר מה, תוכלו לעשות זאת ללא הפרעה וללא פחד". דברים אלה חיזקו אותנו מאוד, ויותר מכך, חיזקו את המחשבה על בריחה, מחשבה שכבר זמן רב נשאנו בלבנו.

טרבלינקה קלטה מדי יום טרנספורטים גדולים של יהודים, שנשלחו ישירות לתאי הגזים. ידענו גם שקבוצות מיוחדות של יהודים, שנאלצו למיין בגדים וחפצים, לשרוף גופות ולסייע לגרמנים בעבודת הרצח, נרצחו

בעצמם בהמשך ובמקומם הגיעו אחרים. היה ברור שבמצב כזה לא ניתן לשרוד לאורך זמן. גם אנו מועמדים לתאי הגזים ולמשרפות.
לברוח... לברוח... המחשבה לא הרפתה מאיתנו, והתחלנו בהכנות מעשיות. הצלחנו להשיג מעט רעל מידי רופא מביאליה פודלאסקה, שהיה כלוא איתנו במחנה. הרעל נועד להרדמת השומרים כנגיש להם אוכל.

11

זה היה בחודש יולי, יום חמישי. בבוקר יצאנו לעבודה בליווי אותם שני שומרים, הרוסי והלאטבי. בדרכנו אל העבודה החלטנו - היום זה היום. מחר עלול להיות מאוחר מדי.
האם השומרים חשדו? האם חששו שמישהו עוקב אחריהם? איננו יודעים. אך יחסם אלינו השתנה אותו היום והם הפכו קשוחים. כשהתקרב אליהם אחד מאיתנו לבקש סיגריה, דחפו אותו בגסות והוא כמעט נפל.
התנהגות זו, דווקא מצדם של שומרים טובים חיזקה את ההכרה שהיום זה חייב לקרות.

זו היתה התכנית: כשחלק מהקבוצה ישלח להחליף פסים במסילת רכבת כשהוא מלווה באחד השומרים, יתנפלו עליו, ינטרלו אותו ויירו בו באמצעות נשקו הוא. כשהנותרים ישמעו את הירייה, מיד יטפלו בשומר השני, ואז נברח כולנו ליער הקרוב. רבים בינינו היו חיילים לשעבר והשימוש בנשק לא היה זר להם.
התחלנו לפעול: הצבענו על מסילה רקובה והצענו להחליפה. המפקח הסכים ושלח את השומר הרוסי עם חמישה מאיתנו להביא פסי מסילה חדשים. אני נותרתי במקום, איני יודע מה בדיוק קרה שם, אך נשמעה ירייה. זה היה האות לחסל גם את השומר הלאטבי.
רצנו במהירות לכיוון היער - והצלחנו...
עם רדת הלילה הצלחנו, ארבעה מאיתנו, להתאחד ביער. מה עלה בגורל ששת האחרים איש מאיתנו לא ידע.
נותרנו ביער, ללא אוכל, ללא מים וללא בגדים כי באותו יום יצאנו לעבודה כמעט עירומים. כך לא ניתן להישאר ביער. עלינו לנצל את החשיכה לנסות להגיע לכפר בתקווה שאיכר טוב לב ירחם עלינו. שעות נדדנו בין שדות ושבילים. לא פגשנו באיש. לבסוף, מרחוק, הבחַנו באור קלוש. אור מהבהב מתוך בית כפרי.
התקרבנו, דפקנו על החלון וביקשנו שיפתחו לנו את הדלת. האיכר שאל מי אנחנו. אמרנו את האמת: ברחנו ממחנה המוות טרבלינקה. אך לא גילינו לו שאנחנו יהודים.
האיכר הכניס אותנו לביתו, הגיש חלב ולחם ואף הציע בגדים ישנים שלו. מעשה אנושי זה, מיד לאחר הבריחה, חיזק את רוחנו מאוד. האיכר הרשה לנו להתעכב לנוח כמה שעות, עד שיעלה השחר. לפנות בוקר, עזבנו את ביתו של האיכר הנדיב, מודים לו מכל הלב.

12

אנחנו ביער - המקום הבטוח ביותר באותה תקופה קשה. ניזונים מפירות יער ופטל. לפתע נשמע רעש גלגלי עגלות חורקות וקולות צעקה. מדי פעם נשמעה גם צהלת סוסים. הסתתרנו מאחורי העצים וראינו שיירת עגלות וסוסים עמוסות כל טוב חולפת על פנינו. שמענו את האנשים מדברים פולנית. כבר רצינו לצאת ממחבואנו ולהתגלות בפניהם, כשלפתע נשמעה צעקה מאחורינו: "עצור!"
הרמנו את ידינו גבוה, ופנינו אל עבר קני הרובים המכוונים אלינו. הבנו שמדובר ביחידה של הארמייה קראיובה, AK, צבא המחתרת הפולנית. סיפרנו לקצין הבכיר מאין באנו ואף גילינו לו שאנו יהודים. מכיוון שלא היו לנו נשק או מסמכים, כמה פולנים החלו ללעוג לנו, צוחקים על פחדנותנו לכאורה, ועל כך שאנו מתחבאים ביער.
איני יודע מנין היה לי האומץ לענות שברחנו בגבורה מטרבלינקה, וששם, עם היהודים, נרצחים גם מאות פולנים; שהגרמנים הם לנו אויב משותף; ושאילו היה לנו נשק הייתה נקמתנו בגרמנים נראית אחרת; ושאם היינו נקלעים לקרב מולם, הם היו רואים מי כאן הפחדנים...

אינני יודע אם דבריי מצאו חן בעיניהם או שמא אלה שכאן לא היו רעים במיוחד, אך לבסוף הם הניחו לנו. זאת אף שידענו כי לוחמי ה AK נוהגים להשלים את מלאכת הרצח ופוגעים בשרידי יהודים שהצליחו לחמוק מידי הגרמנים. שהינו עם הקבוצה הזו כמה ימים וביום החמישי ציוו עלינו להתייצב בפני "הפולקובניק" (המפקד). הקצין דיבר אלינו בטון רגוע והסביר שאינו יכול להשאיר אותנו במחנה ובוודאי שאינו יכול לחמש אותנ., אך אין בכוונתו לפגוע בנו. הוא מוכן ללוות אותנו ליער הסמוך שם נוכל לדאוג לעצמנו. לא נותר לנו אלא להודות לו על יחסו הטוב, ולעזוב ליער.
הקמנו לנו מחסה ובו הסתתרנו בימים. בלילות יצאנו לכפרים הסמוכים בנסיון להשיג מזון. כך שרדנו עד שהצבא האדום שחרר את ביאלה פודלאסקה וקוסוב (Kosów), ועל פנינו חלפו טנקים סובייטיים.

היינו חופשיים...

בגטו ובצד הארי, ברוך גולדשטיין, חיפה

נולדתי ב1916 בוויאז'ובנה, עיירה קטנה בין ורשה לפאלניצה. הייתי בנם הצעיר של יעקב ועֶטְל גולדשטיין. מלבדי נולדו להם שלושה ילדים (היינו שתי בנות ושני בנים). ב 1932 עברנו לפאלניצה, שם סיימתי בית ספר יסודי. מאוחר יותר נסעתי לוורשה ללמוד בבית ספר מקצועי פרטי ברחוב סטבקי (Stawki). לפאלניצה אין היסטוריה ארוכה. היא צמחה לאחר מלחמת העולם הראשונה. רוב תושביה אינם ילידים, אלא מהגרים מעיירות סמוכות, כמו Garwolin Sobolew, Żelechów, Wiązowna, ואחרות. חיים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים פרחו כאן. תקופה מסוימת הייתי יו"ר מועדון הנוער הציוני "גורדוניה" בו פעל גם מועדון הספורט "הפועל." היה לנו מועדון נאה ברחוב קוֶלְיוֶבה. נוסף לכדורגל, עסקנו גם באתלטיקה ובענפי ספורט אחרים.

בגיל 17 כבר עבדתי במחסן חומרי בניין של אבי, לאחר שאחי פתח חנות משלו אחרי שנישא. גם אחותי ניהלה חנות משלה בפאלניצה. כולנו ניהלנו חיים נטולי דאגות. בשנת 1937 פקד אותנו אסון גדול: אמי עטל' נפטרה לאחר מחלה קשה. אחותנו הגדולה, שכבר התגוררה בארץ ישראל ועבדה כאחות, הגיעה לפלניצה לטפל באמה החולה ולאחר מותה חזרה לארץ ישראל, אל בעלה.

ביום שישי, 1 בספטמבר 1939 הייתי בחנות של אבי. לפתע שמענו קול רעש גדול. כשיצאנו מהחנות ראינו מטוסים חולפים מעל העיר. אמנם זה לא גרם לפאניקה כי יום קודם הודיעו לנו שה- LOPP [30] תבצע אימון. התקשרתי מהחנות לידידי איגְנָאץ רייפנהולץ, שעבד בוורשה במפעל הרִקמה "Łąka" שאלתי אותו אם אלו אכן תרגילי חיל האויר, כי זה עתה דיווח הרדיו הפולני שפרצה מלחמה. הוא ענה שבוורשה כולם כבר יודעים שפרצה מלחמה.

עד מהרה הגיעו אלינו ידיעות על התוצאות הנוראות של ההפצצה הגרמנית. באוטבוצק נפלה הפצצה על בית היתומים ונהרגו כמה מיושביו. קו הרכבת נפגע במספר מקומות. במהלך אחר הצהריים ניתן היה לשמוע פיצוצים קרבים והולכים מפצצות שהטילו מטוסים גרמנים בפשיטותיהם התכופות. הוכרז על גיוס כללי. אחי, שהיה תותחן במילואים, גויס מיד ונשלח ללוּמְזָ'ה. ליווינו אותו וגם רבים מחבריי האחרים לוורשה.

עקב הפצצות תכופות היתה האווירה בפאלניצה מתוחה מאוד במהלך הימים הראשונים של המלחמה .למרות האיסור על סגירת חנויות, בעלים רבים לא נענו והחלו לעזוב את העיר ברכבות שהגיעו לתחנה הקרובה בעיר. הנשארים היו צמודים לרדיו בו נשמע על צעדת הניצחון של הגרמנים.

הייתה לי עבודה רבה בהובלת סחורה ממחסן חומרי הבנייה של אחי המגויס. חששנו שהסחורה תיגנב או תפגע בהפצצות, כי הייתה ליד תחנת הרכבת. העבודה הייתה קשה כי המשטרה החרימה שתי עגלות וארבעה סוסים השייכים לאחי, בטענה שהם נחוצים לפינוי הדואר והמשטרה.

---

[30] (הליגה להגנה אווירית ונגד גזים= LOPP)

ביום החמישי הודיע הרדיו הפולני שעל כל האנשים המתאימים לשירות צבאי לעזוב את העיר ולנסוע מזרחה, לבּרֶסְט או לנהר הבוג (Bug River). היינו קבוצה של 12 חברים (כולל משה קסטנברג, שמת בגרמניה, וגימפל ברנהולץ, כיום באמריקה). לאחר יום שלם של צעידה, רעבים ועייפים, הגענו לקולבייל, עיירה בדרך לברסט. מיד נעמדנו בתור ללחם מחוץ למאפייה היהודית היחידה. לפתע הופיעו מעל ראשינו מטוסים, אך הם חלפו מעלינו במהירות. היו חיילים פולנים ביערות הסמוכים שפתחו עליהם באש. עד מהרה חזרו המטוסים והחלו להפציץ את העיירה. פצצה אחת פגעה במאפייה. למזלנו, התור היה ארוך, עמדנו מאחורי בית עץ שהתמוטט עלינו. נחלצנו מתחת לקרשים ורצנו אל היער שם חיכינו עד רדת החשכה. אז החליטה הקבוצה שלנו לחזור לפאלניצה. רק אני, גימפל ברנהולץ ומשה קסטנברג החלטנו להישאר. בינתיים הגיעו מכוניות ה"צלב האדום הפולני" והחלו לאסוף את הפצועים. התגייסנו למאמץ לחלץ את ההרוגים והפצועים מההריסות, מאמץ שנמשך כל הלילה.

.3

בבוקר יצאנו שוב לכיוון ברסט. הכביש המהיר היה עמוס פליטים, גברים, נשים וילדים בעגלות וברגל. יחידות רבות של הצבא הפולני שכבר נפגעו בעבר, שבו והותקפו מעת לעת על ידי חיל האוויר הנאצי, שזרע מוות והרס. הרוגים ופצועים שכבו משני צידי הכביש.

רוב העיירות שעברנו בהן בדרך עלו באש, והאוכלוסייה היהודית שלהן התפזרה. בעיירה מסוימת נתקלנו בעגלה רתומה לשני סוסים, ובה ישבו שני יהודים ואישה נוצרייה, שהתברר שהיא כלתו של ה"רוטמייסטר" (קצין פרשים) בויאק, שנרצח ב1936 על ידי יצרן הכובעים היהודי קסקלביץ' במינסק מזובייצקי, מה שגרם לפוגרום המפורסם. גם האופניים של האישה היו על העגלה. ישב עילה גם קרוב משפחה של האישה. הם הזמינו אותנו באדיבותם לברוח יחד לברסט, והציעו שאחד מאיתנו ירכב על האופניים, אחד ישב על העגלה, ואחד — ברגל. הגענו לעיירה בסביבות 6 בערב.

ירי ארטילרי כבד נשמע מצדה של ברסט. חיילים ואזרחים שנמלטו משם סיפרו כי הדרך לברסט נותקה על ידי הגרמנים בדרכם מפרוסיה המזרחית. הם צועדים גם לוורשה. קמה בהלה רבה. אנשים מיהרו להימלט בכביש היחיד הפנוי שמוביל לז'לחוב (Żelechów). במהומה ובחשכה איבדנו את קסטנברג ואת העגלה. לאחר לילה שלם של רכיבה על אופניים הגענו בבוקר לז'לחוב. זה היה היום הראשון של ראש השנה. חברנו מפאלניצה, שייע שטיינברג, שהגיע מז'לחוב, מצא לנו חדר בו היינו יכולים לנוח לפני המשך המסע. אלא שאותו אחר הצהריים, התקרבו ובאו באותו מסלול .....הגרמנים.

.4

כבר באותו ערב החלו מעשי הרצח: הציתו את בית הכנסת שהיה מלא מתפללים בחג. כולם נשרפו בחיים. החלו לבזוז את חנויות יהודיות שנסגרו עקב ראש השנה וחילקו את הסחורה לפולנים שהגיעו עם שקים לאסוף את הרכוש היהודי. מיד לאחר ראש השנה ברחנו מז'לחוב, ובדרכים צדדיות (הכביש הראשי נכבש על ידי חיילים גרמנים) עברנו מכפר לכפר, בקושי רב הגענו לאוטבוצק. הנה, להפתעתי הרבה, בין המוני הפליטים, ראיתי את אחותי לובה ספירשטיין ואת בנה יושבים על גבי עגלה. היא לא האמינה למראה עיניה שאני עדיין חי, כי השמועה שהגיעה לפאלניצה היתה שאני וחברי גימפל נהרגנו בדרך.

מסיפורה של אחותי התוודעתי לאסון הגדול שפקד את עיירתנו. כמה יחידות פולניות שנסוגו מורשה עם מפקדיהם והיו חמושים אפילו בתותחים, תפסו עמדות על הגבעה שעליה עמדה הכנסייה ומשם ירו לעבר החיילים הגרמנים שהתקרבו לפלניצה בדרך המובילה מוורשה. התפתח קרב. הפולנים, שמנו כמה מאות בסך הכל, נטשו את עמדותיהם בחיפזון לאחר שספגו אבדות כבדות. זועמים על ההתנגדות הבלתי צפויה, נכנסו הגרמנים לפאלניצה וכילו זעמם באוכלוסייה היהודית. גירשו את האנשים מבתיהם, הרגו רבים מהם והציתו שורה שלמה של בתים, מרביתם בתי עץ, ברחובות הנדלובה ודרוגה, רחובות המסחר העיקריים.

אחר כך אספו את כל התושבים, רובם יהודים, ושלחו אותם כשבויי מלחמה למחנה בפרוסיה המזרחית (ביניהם גיסי יצחק ספירשטיין ואחיו שרוליק). מכיוון שכמעט כל היהודים גורשו או ברחו מפאלניצה, וגם

משפחתי הייתה אז באוטבוצק, לא הרגשתי כל צורך לחזור הביתה לפאלניצה ונשארתי באוטבוצק. ידידי גימפל, שלא מצא את הוריו באוטבוצק ואיש לא ידע לומר לו היכן הם, המשיך ונסע באופניים לפאלניצה. מאז לא ראיתי אותו יותר ורק לאחרונה, אחרי 24 שנים, פגשתי אותו בישראל.

.5

לאחר מנוחה של כמה ימים באוטבוצק, המשכתי ברגל לפאלניצה,מרחק 8 קילומטרים. רציתי לברר מה עלה בגורל רכושנו ולראות במו עיני מה עלה בגורל העיירה. פלניצה נראתה כמו בית קברות אחד גדול. נותרו רק מעט אנשים, בתים עלו באש. פגשתי את ההורים של חברי גימפל שסיפרו שיום קודם הוא עלה על אופניו ויצא בדרך לרוסיה כפי שעשו רבים אחרים. לאחר ימי החגים, כאשר הסתיימו פעולות האיבה, החלו היהודים לחזור לפאלניצה. קודם כל, אלה שחנויותיהם ברחובות הצדדיים שרדו את הלהבות. אלה שבתיהם וחנויותיהם נשרפו התגוררו בווילות ריקות משני צידי המסילה. החיים התחילו לחזור לשגרה. נפתחו החנויות, אולם, לא היה הרבה למכור, כי ורשה, שבה נקנו הסחורות, הייתה עצמה הרוסה והיה מחסור במוצרים רבים.

הגיע החורף הקשה של 1940. בראשיתו נכבשה פאלניצה על ידי חיילי וורמאכט סדירים. אז, טרם שלפו החיילים את ציפורניהם. אבל, חדשות נוראות החלו להגיע מערים אחרות, כל אחת הייתה איומה יותר מהקודמתה. סיפורים על מעשים שטניים של האס.אס. והגסטאפו כלפי האוכלוסייה היהודית. מסיבה זו התגברה ההגירה למערב אוקראינה ולבלרוס. הראשונים לעזוב, כמובן, היו הקומוניסטים ותומכי הסוציאליזם. אבל גם אחרים החלו לעזוב את העיר. ידידי איגנאץ רייפנהולץ, שזה עתה התחתן עם סבינה קאופמן, עזב את פאלניצה עם כל משפחתו. כשנפרדתי מחברי מנשה סרברניק, שהפציר בי מאוד לעזוב את העיר, אמרתי לו, שלאחר שטעמתי כבר נדודים, ובגלל הרקע ה"בורגני" שלי ופעילותי הציונית, איני רואה לעצמי עתיד טוב יותר במשטר הסובייטי. מי יכול היה לחזות אז למה מסוגלת האומה של גתה ושילר?

בגלל קשרי המשפחה שלי ומהסיבות הנ"ל נשארתי בבית.

6.

אסון נוסף פקד אותנו. המטבע הפולני איבד מערכו ויש להחליפו בזלוטי חדש שהונפק על ידי בנק הרייך. אך יהודי יכול היה להחליף רק 2,000 זלוטי. נאלצנו להיעזר במכרים פולנים או פולקסדויטשרים, וכך הצלחנו לאסוף 60,000 זלוטי. גורמים פליליים החלו לנצל את מצב היהודים שנשללו זכויותיהם. פעם אחת המשטרה הפולנית עצרה וכלאה את אבי עם הפושעים הגרועים ביותר שעינו אותו שלושה ימים, ואף איימו לתלות אותו. המשטרה דרשה כופר של 10,000 זלוטי עבור שחרורו. הם קיבלו את הכסף. היינו בטוחים שזו מזימה שלהם.

בינתיים הגיע כפור גדול והגרמנים החלו לחלק מנות פחם זעירות. היו תורים ארוכים, אבל אנשים הצליחו איכשהו להסתדר, למשל, כמה מבני המשפחה עמדו בתור כדי להשיג יותר פחם. עם הרעב והקור, הגיעה גם מגפת טיפוס. הנדבקים הסתתרו, שכן היה ידוע שלגרמנים לא אכפת מהחולים, ומכיוון שיש מחסור בתרופות, היו מיד יורים בהם. כך הלגה והתפשטה המגיפה ושיעור התמותה עלה. גם לי היה טיפוס. נדבקתי כשביקרתי את חברי צוקרמן, שילדו חלה בטיפוס. לא ידעתי על כך דבר. קיבלתי חום גבוה וחליתי באופן קשה. המשפחה לא חסכה בכסף. כשהמשטרה הפולנית מצאה אותי שוכב חולה בבית, אחותי שיחדה אותם, ואני נלקחתי לבית חולים באוטבוצק ששימש לפולנים הסובלים מטיפוס. שוב, תמורת הרבה כסף השכיבו אותי בחדר נפרד והוקצתה לי אחות כי הייתי במצב קשה. ידידי יצחק זילברשטיין הגיע לביתי באותה תקופה. היה לו מחסן בדים שנשרף בשריפה, אך הצליח להציל כמה פריטים. הוא הביא לנו כמה מטרים של פשתן לגלימות קבורה, שקשה היה להשיגן אז, ואמר: "שמעתי שחברי ברוך גוסס מטיפוס. הייתי רוצה לתת לו מתנה – תכריכים לבנים"... זה לא היה רחוק מהאמת. בזכות טיפול טוב, שעלה הון תועפות, יצאתי מבית החולים בריא. ביליתי שם ארבעה חודשים.

.7

האביב והקיץ של 1940 עמדו בסימן רדיפות, אלימות והתנכלות לאוכלוסייה היהודית בעיירה. מוורשה ומהערים הסובבות החלו לזרום ידיעות על מחנות עבודה שבהם, מלבד עבודה קשה, ספגו מכות ואין מה לאכול. נדיר היה שמישהו יחזור משם בריא; חלקם לא חזרו כלל. אצלנו החלו לחטוף יהודים לעבודות כגון:

פריקת פחם מהרכבות, שירות בקסרקטינים ובבתי ספר שבהם השתכנו יחידות צבאיות, סלילת כבישים, כביסת כבסים ושטיפת רצפות. לניקוי החדרים לקחו לרוב נערות ונשים יהודיות. ציוו עליהן לפשוט את בגדיהן התחתונים ועימם לשטוף את החדרים.

גם המשטר בפאלניץ הפך לקשוח יותר. היחידות הצבאיות הסדירות, שנשלחו לחזית בצרפת, הוחלפו ביחידה של ה-ס.ס .(S.S) המפקד שלהם, אדם לא נורמלי, הטיל פחד על היהודים. כשעבר ברחוב ציוו על כולם לפנות את הדרך ולהוריד את הכובע. הוא גייס את הפולקסדויטשה שגרו בפלניצה והקים מהם יחידת אס.אס. מיוחדת, שהיתה מסוכנת אף יותר מהגרמנים שבאו מהרייך, כי אלה המקומיים הכירו היטב את כולם. באותה תקופה ניתנה צו שהורה ליהודים לענוד סרטי זרוע לבנים עם מגן דוד כחול על זרועם השמאלית. ברכבות, בעיקר אלו לוורשה, היו קרונות מיוחדים ליהודים. אט אט החלה האוכלוסייה היהודית להתבדל מהכלל, על אף שלא היה עדיין גטו סגור ומסוגר. החלה גם רדיפה של החרדים הלבושים בבגדי יהודים אופייניים. לכדו וגילחו את זקנם בכלים קהים, כשהם צוחקים בפראות ומבזים את הקורבן.

ועד הקהילה וראשיה שנבחרו לפני המלחמה ניסו להקל על המצוקה. נפתח מטבח עממי שהגיש ארוחת חינם מידי מתנדבים. המימון הגיע בחלקו מבעלי הממון (בין השאר מתרומתי ומזו של אשתי לעתיד, גוטה פרידמן, וגם מאשת נשיא הקומונה של נייורט ואחרים). בזכות תרומות אלה שנתנו יהודי פלניצה העשירים, זכו התושבים העניים לארוחת צהריים מדי יום - מרק ופרוסת לחם. המועצה הקימה, בהסכמת הוורמאכט, 'משרד התברואה והסדר' שמתפקידו לאסוף את גופות המתים מטיפוס מבתי היהודים. הם גם טיפלו בתינוקות והילדים הקטנים שהוריהם נפטרו. מדי בוקר העמיסו עובדי התברואה את הגופות על העגלה והסיעו תחילה לועד הקהילה. שם נרשמו תחילה שמות המתים ואחר כך העבירו לחברה קדישא לקבורה בבית הקברות שמחוץ לעיירה. סופו של דבר גם גב' נייורט, שעבדה ללא לאות למען העניים היהודים, חלתה אף היא בטיפוס ונפטרה.

.8

בסוף שנת 1940 התאמתו השמועות על הקמת "אזור מגורים יהודי", כלומר – גטו, כפי שהיה קודם לכן בוורשה. החל מרחוב קוֹשצ'לנָה (כיום Bartoszycka) ועד אחרי הבזאר של מידז'שין, כ-2 קילומטר לאורך ולעומק (מרחוב ורשבסקה ועד אלכסנדרוב), הוקף האזור בגדר תיל צפופה עם מספר מעברים: על ורשבסקה ליד מסילת הרכבת, מול הצד ה"ארי" של פאלניץ; ובמידז'שין, מול מסילת הרכבת. על המעבר שמרה המשטרה היהודית של הגטו, שהורכבה מהסניטרים (אנשי התברואה) הקודמים ומאנשים שהגיעו מעיירות אחרות, תחת פיקודו של יהודי מלודז' בשם שיקר. בשל סירובם של כמה מפרנסי הקהילה הקודמים להפוך לחברים ביודנראט, הורכב היודנראט בפאלניץ ברובו מגורמים זרים. היושב ראש היה אחד בשם פינקל, יהודי ורשאי עשיר, שהיה בעל חווה במידז'שין, ליד הוויסלה. המזכיר היה מייצ'יסלאב קאדושקה, יהודי מלודז', והרוקח היהודי מפאלניץ – שנצר.

שלושת אלה שלטו למעשה ביודנראט. יחד עם מפקד המשטרה שיקר, הם ביצעו את כל הפקודות שניתנו על ידי הממונים על הגטו בפאלניץ. מפקד הגסטפו, שהיה המפקד באוטבוצק, העביר את הפקודות לז'נדרמריה הגרמנית שהוצבה ברמברטוב. אלו בתורם פקדו על היודנראט ועל משטרת הגטו בפאלניץ.

עקב בידוד הגטו נותק כמעט לחלוטין המגע עם האוכלוסייה הפולנית. ענפי תעסוקה של היהודים שניתן היה בעבר להשיג מהם ולו הכנסה זעומה, קרסו עתה כליל. לאופים ולקצבים היתה פרנסה בגטו. התנהל גם סחר ומכר עם האוכלוסיה הפולנית דרך הגדרות. מי שהיה לו עוד משהו, מכר אותו בהקדם כדי לשרוד. למרות שהגרמנים חלקו מנות מזון דלות, 100 גרם לחם לנפש, קצת ריבה, סכרין וחתיכות דגים זעירות, מה שמכונה "נתחים", הרעב בגטו היה בלתי נתפס. נפוחים מרעב, התהלכו האנשים ברחובות עד שלבסוף נפלו ומתו. כדי להפיג את הרעב בגטו הקמתי קבוצה של 10-8 גברים (בהם אחי צוויי, אחי יענק'ל, שמואל ז'וֹלטָה ואחרים) להברחת קמח לגטו. מוקדם בבוקר חצינו את הגדר והלכנו ברגל לסטנילבוב (Stanisławów), כפר ליד מינסק, כ 30 ק"מ מפאלניצה. הגענו למקום בערב. קנינו שקי קמח מהיהודים והאיכרים שגרים שם, שכרנו עגלות, העמסנו עליהם לא יותר מ 300 ק"ג, כדי לא להכביד מדי. בהכירנו את כל הדרכים הצדדיות, דרך שדות ויערות, הצלחנו להעביר בהחבא קמח למאפייה בגטו. סבלים יהודים עמדו ליד גדר הגטו וכשראו ראו את העגלה מתקרבת פתחו במהירות את השער, וכהרף עין פרקו את השקים בחסות הלילה. בערים בהן עברנו

נאלצנו לשחד את תחנות המשטרה הפולנית המקומיות בסכומי כסף נכבדים. ובכל זאת, נודע לגרמנים על ההברחה ומאז הועמדו כל הטחנות באזור בפיקוח נציבים מטעם ואלה דאגו שלא יימכר יותר קמח.

נאלצנו אם כן לרכוש דגנים. השגנו מטחנה פרימיטיבית בעלת שתי אבני-ריחיים. בהעדר מנוע חשמלי או סוסים לסובב את המטחנה. הקמנו טחנה במרתף בית הקצב, ששימש לפני המלחמה מחסן קרח. הצלחנו לייצר טון וחצי של קמח ביום אחד. משם, בהסתר העברנו למאפייה בגטו. הרווחנו כסף טוב. בשל המחסור והאיסור על אפיית לחם בגטו ורשה, הבריחו הצעירים מפאלניצה לחם בשר ברכבת לוורשה.

.9

כך התנהלו ההברחות יומם ולילה, קיץ וחורף. לא תמיד היה לנו מזל. לפעמים נתפסנו על ידי הז'נדרמריה הגרמנית, שהחרימה את הסחורה וספגנו מכות קשות. אמרו שהם אנשים טובים ושהם עושים לנו טובה בכך שהם רק מכים אותנו, כי לפי החוק, היו צריכים לירות בנו.

בגטו בפאלניצה קרתה לנו לילה אחד תקלה גדולה. פעם אחת נפתחה לפתע דלת הטחנה שלנו ועל הסף עמדו ז'נדרמים גרמנים. שיכנענו שלטחנה יש היתר ייצור. הסברנו שיש לנו אישור מהוורמאכט וכל זה מיועד לצרכי הגטו. הם האמינו לדברינו ועזבו. עוד באותו לילה העברנו את הטחנה למקום אחר, לווילה ריקה. כשהז'נדרמריה ברמברטוב גילתה שאין בעצם אישור לטחנה בגטו, התחילו לחפש אותנו. הלכו בעקבות כבלים חשמליים שתלינו ומצאו גם את הטחנה הזו. למדו שהמתקן על שמי ונתנו ליודנראט פקודה להביא אותי לקומנדנט ברמברטוב. סירבתי בתוקף ללכת לגרמנים ואיימתי על היודנראט שאיעלם מפאלניצה. בתגובה שיחדו את הז'נדרמריה והוחלט שעלי ללכת ליודנראט, לא לרמברטוב ולשלם קנס של 5,000 זלוטי (ששילמתי במהרה). כל העניין הסתיים בזה.

פעולות כאלה עוד התאפשרו בראשית ימי הגטו, כשהעונש על יציאה מהגטו היה קל יחסית (3 חודשי מאסר). אחר כך הוחמרה הענישה ויציאה ללא אישור נשאה עונש מוות. בשל הלשנות של יהודים, נספו יהודים חפים מפשע. יהודי אחד, שעסק בסחר במוצרים "טריפה", הלשין לגרמנים על משפחת פוסטבריו, אב עם שני ילדים, שהם מכרו סיגריות מוברחות. המשטרה הפולנית עצרה אותם ומסרה אותם לידי הגרמנים, שציוו עליהם לחפור לעצמם בור מחוץ לגדר הגטו וירו בהם למוות בפומבי ליד הקבר.

דבר דומה קרה עם שמעון בּלָשקָה, שניסה לסחוט כסף מהקצבים בעיירה. משסירבו, דיווח עליהם לגרמנים. הוא הגיע עם הגרמנים לגטו והצביע היכן הוסתר בשר מוברח. הגרמנים החרימו את הסחורה ועצרו את הקצבים. מי יודע איך היה הסיפור מסתיים אלמלא התערב היודנראט ושיחד את הגרמנים בסכום כסף גדול. מקרה שלישי ארע כאשר מפקד אס.אס .שעבר ליד הגטו הבחין שם ביהודי בשם קָפרָאל מוכר בגדים משומשים לפולני. הוא הורה לפולני לצאת מהגיטו ולאחר מכן ירה מרחוק ביהודי, שנפצע והצליח להימלט והסתתר בגטו. רוצח האס.אס. הורה למשטרה היהודית להביא את הפצוע, ואיים ש 50 בני אדם יירצחו אם לא יצייתו לפקודתו. במאמץ רב הצליחו לאתר את הפצוע ולהובילו לאיש האס.אס. הוא ציווה על השוטרים לחפור בור ולפצוע לשכב בו כשהוא מפנה ראשו מזרחה לכיוון ארץ ישראל. לבסוף ירה בו.

בעקבות מקרים אלו פסקו ההברחות כמעט כליל. הטחנה שלנו נתגלתה פעמיים והשוטרים החרימו את כל התבואה. עם תשלומי השוחד התכופים שנדרשנו לתת למודיעים ולשוטרים, כל העסק לא השתלם. חיסלנו את הטחנה הגדולה ואני קניתי לי מטחנה קטנה שטוחנת עד 400 ק"ג קמח ביום. עם האחים אקרמן הקמנו מאפייה. רכשנו תנור ואפינו לחם שנשלח לוורשה, אבל רק בידי מבריחים פולנים. נאלצנו להפקיד בידיהם את הסחורה והכסף. ברוב המקרים הם התגלו כמבריחים ישרים והשיבו את הכסף לגטו.

.10

עם פרוץ המלחמה הגרמנית-סובייטית החמיר המצב בגטו. כ- 15-10 אנשים מתו מרעב וטיפוס מדי יום. בתים רבים התרוקנו. הנותרים השתדלו להקל על סבל אחיהם ואחיותיהם. אירגנו אירועים שונים בסנטוריום מֶדֶם

שהיה מצוי גם הוא בתחומי הגטו. מסיבות ריקודים או הצגות תיאטרון עם כיבוד. המוצרים נרכשו בצד ה"ארי". הבנות ניגנו בפסנתר והנוער רקד. ההכנסות שימשו למטבחים בגטו.

החורף של 1941/42 היה קשה מאוד. הגרמנים הפסיקו לספק פחם. אויב חדש הופיע: כפור. הנוער ארגן פעולת "הסקה". במהלך הלילה כרתו עצים ביערות הסמוכים, ביקעו לחתיכות קטנות, והפיצו או מכרו. גם בתי העץ שעמדו ריקים פורקו והקורות שימשו להסקה.

עם התקרב האביב, לו ציפו תושבי הגטו, הידרדר המצב משמעותית. יהודי נמוך קומה, בעל שם משפחה מוזר, זשימְנָבוּדָה, הגיע לפאלניצה מלודז' ולהפתעתנו מונה למפקד המשטרה בגטו. המפקד הקודם, שיקֶר הפך לסגנו. באותה עת החלו הגרמנים בבניית שני מחנות: האחד בטרבלינקה, לימים מחנה השמדה ידוע לשמצה, והשני, מחנה עבודה בוילאנוב מעבר לנהר הוויסלה, בין וורשה לגורה-קלווארייה. לכך נדרשו עובדי כפיה. בפיקוח הקומנדנט (מפקד המשטרה) החדש החל לראשונה מצוד בגטו. כל מי שהמשטרה נתקלה בו ברחוב נתפס ונשלח לאחד המחנות. הם צוידו למטרה זו במדים ובאלות גומי והיו מאומנים היטב. אלה שנתפסו לא יכולים היו להתחמק. השוטרים היהודים היו אכזריים מאוד כי הגרמנים הבטיחו לחוס על קרוביהם. בפעולת פתע נכנסו לגטו הז'נדרמריה הגרמנית והאס.אס, לכדו 50 אנשים במבצע ראשון ושלחו אותם לטרבלינקה. באקציה שניה לכדו 70 גברים שנשלחו לוילאנוב.

המפקד בווילאנוב היה יהודי מפאלניצה ששירת במשטרה היהודית. הוא גורש מגרמניה שכן היה אזרח פולני. בגטו התחתן עם בתו של לויט, שאחיה היה מתאגרף מפורסם. המשטר במחנה העבודה היה דרקוני. על ניסיון בריחה, אי-עמידה במכסת העבודה, או גניבת דבר אוכל, מה שקרה לעיתים בגלל הרעב, בגין אלה נכלאו האשמים בצריף ושם נורו. כדי לחסוך בכדורים העמידו שני גברים ראש לצד ראש וירו בהם כדור אחד.

מלבד הקומנדנט היהודי הנ"ל, גם אחד האחים בנדלר (בנו של חובש בגטו) היה אכזר ביותר. היכה והתעלל בצורה סדיסטית בכולם, אפילו בחבריו. סופו היה שמת, כמו האחרים במחנה. למרות שלא הייתי במחנה, שמעתי תיאורים אלה מבן גיסתי, מונייק הורוביץ, שחלה בטיפוס במחנה, והוריו החזירו אותו לגטו תמורת תשלום כסף רב. הוא התאושש בגטו אבל מאוחר יותר, בגירוש האחרון, נשלח לטרבלינקה.

.11

הודות להיכרותי עם כמה שוטרים, שכנים לשעבר וחברים שהזהירו אותי בזמן, עלה בידי להינצל מגירוש. יצאתי מהגטו במעבר נסתר בין חצרות הבתים.

אירוע נוסף שהשתתפה בו משטרת אוטבוצק, הידועה בנאמנותה לגרמנים, בא בהפתעה, בלא שניתנה לי כל אזהרה. התחפשתי בזריזות בבגדי אשה ועמדתי לחצות לצד ה"ארי" בעד פרצה נסתרת בגדר. אלא שהבחנתי בסיור משטרתי שהמתין מעבר לגדר. נפטרתי מהר מהתחפושת וחזרתי לגטו. חשבתי להחלץ דרך מעברי החצרות בקצה השני של הגטו. אלא שגם שם המתינה המשטרה היהודית של אוטבוצק. עלה בדעתי שהם מחכים שם, לי ולשאר תושבי הגטו בעלי האמצעים, במטרה לגבות שוחד. בלית ברירה, דילגתי כחתול מעל גדר בגובה שני מטר עליה מונח היה תיל, ופתחתי בריצה למסילת הרכבת כשאחרי דולקים השוטרים. מיהרתי להתערב בקבוצת פועלים שעסקו בתיקון המסילה. הכרתי בהם שאלה פולנים חסרי כל, אך משכילים. אחד מהם זיהיתי. היה זה בנה של כובסת לשעבר בביתנו. הפועלים הסתירו אותי וגירשו את השוטרים כשהם צועקים ומקללים: "תתביישו לכם! תסתלקו מכאן! אתם רוצים למסור אותו לגרמנים!". ואסילי, בנה של הכובסת, הביא אותי לביתו שם הסתתרתי יומיים, עד רגיעה, אז חזרתי הביתה.

בגטו נפוצו שמועות על גירוש הקהילות היהודיות לטרבלינקה שם הם עומדים להירצח. עוד נאמר שתושבי גטאות קטנים החלו מגורשים לגטו וורשה. ונאסר עליהם לקחת את חפציהם.

משפחתי ומשפחת ארוסתי החלטנו להעביר לוורשה את הרכוש המעט שנותר בידינו לאחר כל תשלומי השוחד והמיסים בשנתיים וחצי מאז כניסת הגרמנים לפלניצה. תמורת 300 זלוטי שכרנו אמבולנס של הצלב האדום ששימש לפינוי חולי טיפוס. העמסנו עד אפס מקום בחפצים ששווים אז כ 50,000 זלוטי. נשכבנו, אני וארוסתי, גוטה פרידמן, על אלונקות, כביכול היינו חולים מפונים, וכך הגענו לגטו וורשה. השלט שנשא

האמבולנס "זהירות, חולי טיפוס" הרתיע את המשטרה הגרמנית, הפולנית והיהודית, שנמנעו מבדיקה, והתרחקו מהרכב בפחד.

השארנו את כל רכושנו עם משפחותינו בוורשה. משם הלכתי למסור לאיש בשם סולניצקי הודעה מהוריו שבגטו בפאלניצה. לפני המלחמה היה סוחר בקמח, אך כעת, בגטו וורשה הוא סחר בזה באופן לא חוקי. מצאתי שהוא עסוק מאוד ולא היה לו פנאי לדבר איתי למרות שידע שיש בידי הודעה מהוריו. שבוע לאחר מכן הגיעה הידיעה לגטו פאלניצה שבגירוש מוורשה נלקח סולניצקי לטרבלינקה.

יומיים העברנו בגטו וורשה, בגיהנום הכי גדול. גופות של מתי רעב וטיפוס מונחות ברחובות. הגופות כוסו בעיתונים עד שיאספו על ידי עובדי תברואה לעגלות וילקחו. לעיתים לאחר מספר ימים. לעומת גטו ורשה, נראה גטו פאלניצה כגן עדן. לכן מיהרנו לחזור לשם והחלטנו, למרות הזמנים הנוראים, להתחתן.

.12

ב-5 במאי 1942 העמדנו חופה. הטקס נראה יותר כמו הלוויה מאשר חתונה. אשתי נאלצה לשאול שמלת כלה. הרמנו כוס לחיים והגשנו חטיפים ל 20 מוזמנים. הרב פינקלשטיין השיא אותנו. אמרנו לחברינו המופתעים, אם נשרוד, טוב שנתחתן, ואם נמות, נרצה ללכת לעולם הבא זוג נשוי.

סיפרתי לאורחינו שבבוקר יום חתונתנו הגיעו לדירתי שני שוטרים פולנים (אז עוד גרתי בנפרד), ושאלו איפה אני מחביא את המטחנה. השבתי שבעבר אמנם היתה לי מטחנה, ולקחתי אותם למקום בו היתה מוסתרת. אמרו שלא משנה אם יש או אין מטחנה, הם צריכים לעצור אותי בכל מקרה. בלית ברירה התלוויתי אליהם. בדרך לתחנת המשטרה הציעו שאם אשלם 10,000 זלוטי ישחררו אותי ולא ימסרו אותי לגסטפו של אוטבוצק, לידי שְׁליכְט, שכל יהודי שנפל לידיו, הוא ירה בו בעצמו בצריף שנבנה במיוחד. לאחר שעות שביליתי בתחנת המשטרה והתמקחות על התשלום, הביא אחי לבסוף את הכופר ושוחררתי. כאמור באותו ערב התחתנתי.

בסוף מאי הופיעו בגטו שני אנשים, פלוני בשם דִיץ, ראש לשכת התעסוקה באוטבוצק, והפולקסדויטש הלְטוֹרְף, שניהל כעת את המנסרה של ניוורט לאחר שהוחרמה. הכרתי את משפחת הלטורף במידז'שין, עוד לפני המלחמה. לאביו, דוֹגנִיץ, היה בית מרקחת בוורשה והיה אחד מלקוחותינו. סמוך לפני פרוץ המלחמה הוא נעלם, ואז יומיים לפני 1 בספטמבר 1939 הופיע לפתע בחנות שלנו. סיפר שהשתתף בקורס בגדנסק. כששוחחנו על הפוליטיקה השווה את רוסיה לכלי שבור ללא מכסה, כזה שעומד להתרסק.

מראה שני הגברים הגבוהים מלווים בכלב זאב גדול עורר פחד בתושבי הגטו. בסיוע משטרת הגטו אספו את כל הצעירים, העמידו אותם בשורה ובחרו כ 80 איש לעבודה במנסרה. תפקידם לנסר לוחות עץ לשם הקמת צריפים לחיילים גרמנים. לאחר מכן הודיע אחד מהם: "אם תעבדו היטב יש לכם סיכוי לשרוד. השאר ימותו".

המנסרה היתה מחוץ לגטו, מרחק כחצי קילומטר. כל בוקר בשעה 6 נעמדנו בשני טורים ובליווי המשטרה היהודית צעדנו למנסרה. בערב, בסביבות השעה 7 חזרנו באותה דרך. נשותינו כבר חיכו לנו בשער ובכך סיכנו את חייהן.

הרכבות שהובילו את אנשי האס.אס. חלפו בתחנה בפאלניצה, והגטו נראה היטב מהסוללה הגבוהה של מסילת הרכבת. הרוצחים נהגו לעיתים לירות באנשים להנאתם והיו הרבה פצועים והרוגים.

ב 16 ביולי 1942 פנה אלי הלטורף, במהלך הפסקת עבודה, והודיע שלמחרת, ב 17 ביולי, יתבצע גירוש מגטו פאלניצה. נוכל לשרוד, אמר, אם נשאר ללון במנסרה ולא נחזור לגטו. פועלים פולנים איתם עבדתי הציעו שאתארח בבתיהם. הלטורף חילק לנו תעודות עבודה. אולי, אמר, זה יציל אתכם מגירוש. הודינו להם על עזרתם, אך מדאגה למשפחותינו החלטנו לחזור לגטו. בשער חיכו לנו נשותינו שכבר ידעו על האסון הממשמש ובא. במהלך היום הגיעו ז'נדרמים מרמברטוב וסיפרו גם הם על הגירוש הצפוי ("יישוב מחדש"). השוטרים הציעו ליודנראט שאם ישלמו להם שוחד של 100,000 ז'לוטי, יפטרו אותנו מהגירוש. במהלך היום הובאו לפאלניצה תושבי גטאות סמוכים אחרים שחוסלו: מוויאז'ובנה, מילוֹשנה, זקרֶנט ורֶמבּרֶטוב. יהודי אחד

מויאז'ובנה, שהיה לו חברים במשטרה הפולנית, אישר את הידיעה הטרגית. המשטרה הזהירה אותו מפני הסכנה הצפויה לגטו פאלניצה.

היודנראט החל לאסוף 100,000 זלוטי. משלא ניתן היה לאסוף מספיק מזומנים, החלו להימכר לפולנים חפצים יקרי ערך שונים. וכך יכול יהיה הגטו, לכאורה, להינצל מחיסול. כמוני, גם אחרים לא האמנו להבטחות האלה. עם רדת החשיכה הוצאתי את אשתי וחברתה מהגטו והסתרתי אותם בווילה נטושה במיכָלין שהייתה שייכת להורי אשתי. מאוחר יותר עזרתי לאחי, לאשתו, לשני ילדיו ולגיסתו (אחות אשתו), להסתתר בבית בנוי בחלקו באלכסנדרוב. גם אחותי הסתתרה, והיא הכינה ניירות "אריים" (היא דיברה פולנית היטב והייתה לה מראה "מתאים" עם ילד מהגטו). בעלה נשאר בגטו. הוא דיבר פולנית גרועה ולא היה לו מראה "מתאים". היא הסתתרה אצל חבריה הפולנים וניסתה להציל את בעלה תמורת סכום כסף. היא מסרה את הילד למשפחה פולנית, לה היא שילמה סכום כסף.

באותו לילה עברה בפלניצה בגרך לטרבלינקה רכבת עמוסה יהודים מגטו אוטבוצק. הלילה היה נורא. מהקרונות האטומים שמענו צרחות: "מים! מים!", "אבא!", "אמא!" , "אלוהים, אלוהים שלי." אנשים החלו לחשוד שהז'נדרמים אמנם לקחו 100,000 זלוטי אך הגטו יחוסל בכל מקרה. עדיין, הרוב בחרו להאמין בהסכם זה ונשארו.

נסעתי לגטו בפעם האחרונה כדי להזהיר חברים ומכרים שעליהם לעזוב את בתיהם. גם כדי לקחת כמה חפצים מהדירה. נפרדתי מאבי, שמפאת גילו לא רצה לברוח. כבר אז ראיתי סיורים ברחובות שבחשאי החלו לפקוח עין על הגטו ותושביו. עם מגפיים בידי צעדתי לתחנה ובדרך פגשתי את בנדלר הזקן עם תרמיל על גבו. הוא היה עם אשתו ובתו והתכוונו לעזוב את הגטו. הוא סיפר ששופט פולני אמר שהלילה לא יקרה דבר.

.13

בסביבות השעה 4 לפנות בוקר הקיפו את הגטו שוטרים פולנים, אחריהם, עם שחר נכנסו יחידות האס.אס., אוקראינים וליטאים (נקראו "שָאוליסָן"). הם רדפו וצדו נשים וילדים והרגו כל מי שלא יצא מביתו, גם את מי שלא יכול היה לצאת בכוחות עצמו. רצחו ושדדו ככל יכולתם. היו מעשי גבורה בודדים של התנגדות והגנה עצמית. משפחת מינק, הבעל, האשה ובנם, התאבדו. משפחת רוטנשטיין (הם לא היו מבני פאלניץ), האב ושני בניו, עמדו בפתח ביתם וגרזנים בידם, והצליחו להרוג כמה מהרוצחים עד שנורו. צעירים רבים הצליחו להסתנן בעד הסיורים החמושים בגטו וסביבו ולהתחמק החוצה. נשים מבוגרות יצאו מהחדרים עם נרות דולקים בידיהן. אילצו את כל היהודים לשבת דומם על הקרקע בכיכר הגטו. ממתינים לקרונות הרכבת. כל תנועה קלה או ניסיון לקום מהמקום נענו בירי למוות. המשטרה היהודית חילקה מעט מים מדי פעם. הובטח לשוטרים היהודים שלא יאונה רע למשפחותיהם, אולם כשראו כי גם נשותיהם וילדיהם נאספו אל הכיכר הבינו שרומו. מיואשים, קרעו חלקם את התגים מעל כתפיהם, השליכו את הכומתות ואת אלות הגומי והתיישבו לצד משפחותיהם. אולם היו גם שנשארו במקומם ולא הגיבו לבגידת הגרמנים. היו אחרים שאספו את התגים, הכובעים ואלות הגומי שנזרקו וכך הצילו זמנית את חייהם. נותרו רק מי שבידיהם אישורי עבודה במנסרה חתומות על ידי המנהל הלטורף.

ביליתי את הלילה עם אחי, אשתו ושני ילדיו כשאנו מסתתרים בבית בנוי למחצה שעמד מרחק של כ 30 מטר מהגטו שחוסל. כשעלה האור החלטנו שננסה להגיע לסטניסלבוב, כ 30 ק"מ מפאלניצה. כל הדרכים מסביב לגטו שחוסל נשמרו על ידי גרמנים, שוטרים פולנים ואחרים. מכיוון שחששנו לנוע בקבוצה גדולה בשעות היום, נעזרנו בשני חברים נוצרים שלקחו עימם את הילדים והנשים בדרך לסטניסלבוב. קבענו מקום מפגש ביער, באמצע הדרך, ומשם חשבנו נמשיך כולנו יחד. כחצי שעה של המתנה ויצאנו גם אנחנו, אחי ואנכי לדרכנו. למרבה היאוש כשהגענו למקום המפגש לא מצאנו שם איש. אחי, שהיה ברשותו אקדח טעון, רצה בייאושו להתאבד, כי היה בטוח שמשפחתו נתפסה על ידי אחד הסיורים ונרצחה. עצרתי בידו. הפצרתי שימתין עד שנגיע לסטניסלבוב - אולי יהיו שם. הוא לא השתכנע והיה נחוש לירות בעצמו. נאבקתי בו והצלחתי לחטוף את האקדח. הבטחתי לו בדמעות שאם יתברר שמשפחתו נרצחה, לא אעמוד בדרכו, והוא יהיה חופשי להתאבד. השבתי לו את האקדח.

.14

המשכנו בדרכנו. לפתע, כ 8 ק"מ לפני סטניסלבוב, יצא לפתע מהיער פולני גבוה וגדל גוף רכוב על אופניו. עצר אותנו ושאל באירוניה: "אתם בטח יהודים שברחו מאיזה גטו?". "כן, אנחנו יהודים," עניתי ללא חשש, כשאצבעי נתונה על הדק האקדח שבכיסי, מוכן לירות ולהמית אותו. הוא בטח שם לכך לב, כי אמר: "תדע, גם אני חמוש" והכניס את ידו לכיסו. "אל תזוז או שאני יורה"! צעקתי. "הסתובב וברח או שתמות בו במקום!". הגוי נבהל, עלה על אופניו ורכב חזרה אל היער.

בערב הגענו לסטניסלבוב, שם פגש אחי את משפחתו בריאה ושלמה. והשמחה היתה גדולה. הוא שכר חדר מאחת המשפחות היהודיות המקומיות, שלמרבה הפלא כלל לא ידעו גטו מהו. כשראיתי שאחי ומשפחתו מסודרים לפחות לעת עתה. פניתי לדאוג לאשתי וחברתה ולאחר מנוחה קצרה יצאתי עוד באותו לילה, עם אקדח טעון, בדרך חזרה לפאלניצה. אבל אז פנו אלי שני נערים יהודים שנמלטו מטרבלינקה. אחד, שמיאטנק שמו, הוא הבן הצעיר למשפחה ידועה מפלניצה. השני, יז'יק שלא היה מפאלניצה. שניהם נלכדו במהלך המצוד הראשון בגטו פאלניצה ונשלחו אז לעבודת כפייה בבניית מחנה המוות. ביקשו להתלוות אלי לפאלניצה כיוון שלא הכירו את הדרך. כשצעדנו סיפרו שעבדו בטרבלינקה במטבח. הם ראו כיצד נהרגים היהודים, וכשחשו שתורם קרב, הצליחו לברוח והגיעו לסטניסלבוב ליד מינסק-מזובייצקי.

הגענו לפאלניצה אחרי שצעדנו כל הלילה. אשתי וחברתה הסתתרו זה היום השני במרתף וילה נטושה במיכלין וכמעט יצאו מדעתם מפחד ודאגה, כי סיכמנו שאחזור במהרה. שתיהן היו מבולבלות, נותרו ללא אוכל ומים ופחדו לצאת מהמבנה. נחתי עד הערב אחרי הצעדה הארוכה וכשהחשיך יצאתי לחפש לחם. אמנם נתתי לאחי מחצית מהסכום שחסכתי בגטו, כך שעדיין היה ברשותי עוד כסף. יצאתי מהעיר, וניגשתי לחבר נוצרי, שמו זקס, שהיה בעל חנות מכולת. הוא שמח מאוד לקראתי והיה מוכן לעזור. רכשתי ממנו כיכרות לחם ועגבניות , אף מוצר אחר לא היה זמין באותה עת. מצוידים באוכל נשארנו במרתף מספר ימים עד שהגיע למקום השומר. הוא לא ידע שאנחנו שם. אמר שהוא מפחד להשאיר אותנו במקום. אם הגרמנים יגלו, יאשימו אותו בהסתרת יהודים, והוא לא רוצה למות בגללנו. נאלצנו לעזוב והתחבאנו כמה ימים ביערות שבאזור. לבסוף, נמאס לנו מהשוטטות וגם בגלל החשש שנתפס, החלטנו לחזור למרתף הווילה ולהעביר שם את הלילה, הנחנו שהשומר לא ידע על כך.

יום אחד, כשצעדנו ביער, שמענו רחש בין השיחים ויצא מהם יצחק רימַארש מפאלניצה, מכוסה כולו בדם. בגירוש מפאלניצה נשלח לטרבלינקה עם אשתו ושתי בנותיו. סיפר על הזוועות במחנה ההשמדה ובאילו נסיבות נרצחו אנשי פלניצה: דחפו אותם לכיכר מוקפת תיל, ובה בור גדול שחפרו דחפורים. נבחרו כמה עשרות גברים שהופרדו מהשאר ולוו החוצה. על השאר ציוו להתפשט, ואז ירו בהם במקלעים אל תוך הקבר הפתוח. הגברים שהופרדו נצטוו להשליך אל הבור את יתר הגופות שנפלו סביבו. כך קרה שהשליך את בנותיו במו ידיו לבור. אחר כך הועמסו החפצים, בגדים ומזוודות שאנשים הביאו איתם, על עגלות שיצאו לכיוון המסילה להביא טרנספורט חדש. הוא הצליח להתגנב לאחד הקרונות ולהסתתר מתחת לערימת בגדים. בלילה, כשהרכבת האטה, פתח את הדלת וקפץ החוצה. סיפר שהוא כעת בדרכו לפאלניצה אל חבר נוצרי לו השאיר את כל הונו. הזהרנו אותו שאין לדעת אם יזכה כלל לקבל את כספו בחזרה. הוא עזב ולא ראינו אותו יותר.

.15

הגענו למסקנה שאין טעם להמשיך כך, שכן נהיה מסוכן יותר מיום ליום. פעולות המצוד נעשו תכופות יותר ויותר. היו יורים ביהודים שנתפסו. הבנו שעלינו להשיג ניירות "אריים". יצאנו לצ'נסטוחובה שם נוכל לשהות בגטו המקומי. אחות אשתי חיה כאן, וכך נוכל לשרוד את המלחמה. בעניין הניירות האריים פניתי בחשאי לעזרה לידיד נוצרי, שימצ'ק שמו, פקיד בבית המשפט בפאלניצה. הוא הבטיח להשיב בתוך כמה ימים. נתנו לו שני שעוני זהב, טבעת יהלום שקניתי לאשתי במתנה לפני החתונה, כמה חתיכות זהב וסכום כסף תמורת שלושה דרכונים עם שמות "אריים." הוא לקח הכל ואמר שיחזור בעוד ארבעה ימים. התחננתי שישתדל

להקדים כי אנחנו בסכנת חיים בכל יום. אמר לנו לחזור בעוד שלושה ימים. חלף הזמן והוא אמר שזה לא קורה כל כך מהר, שאחזור בעוד שבוע. שבוע חלף והמסמכים עדיין לא מוכנים. התחלתי לחשוד שהוא הונה אותי. לילה אחד באתי לדירתו וביקשתי שיחזיר את הכסף אם הוא לא יכול להמציא את המסמכים. אמר לי לבוא למחרת. אבל למחרת, במקומו, הגיע גיסו ואיים שאם אמצא שוב באזור, מצבי יהיה רע. הבנתי ששימצ'ק לא ישיג לי שום ניירות "אריים." הוא התעכב בכוונה וקיווה שבינתיים ניפול לידי הגרמנים. איימתי עליו ואמרתי שעליו להשיב את הכסף עד למחרת. החלטתי לירות בו אם לא יענה לדרישה.

לא רציתי להדאיג את אשתי וחברתה ולא סיפרתי דבר על כך. חשתי ייאוש ושאין לי מה להפסיד. כשהאיר היום הלכתי לקנות לחם מזקס ובדרך פגשתי את חברתי הטובה פָאבְסטי, בתו של פולקסדויטשה. היה לה משק באלכסנדרוב בו גרה עם אחותה והוריה. היא הייתה לקוחה קבועה שלנו, ולעתים קרובות שוחחנו. היא שמחה לראות אותי, למרות שהופתעה. מיד הציעה לי מקום מסתור במשק שלה, אך נראה שהתאכזבה לגלות שאיני לבד, אלא עם אשתי וחברתה. בכל זאת הייתה מוכנה לתת לנו מסתור. בערב הלכנו אליה, התרחצנו, כיבסנו את הבגדים, אכלנו , ושוב נראינו מעט אנושיים. סיפרתי לה מה אירע עם פקיד עירייה שימצ'ק, שאותו הכירה. היא המליצה לי להמתין עם החלטתי ולתת לה לטפל בזה. ביום ראשון התלבשה יפה וניגשה לכנסייה אליה נהג שימצ'ק לבוא, הוא היה קתולי אדוק. היא נעמדה לידו ובמהלך הטקס לחשה: "מר שימצ'ק, מה שלקחת מחברנו ברוך גולדשטיין תמורת המסמכים ה"אריים," עליך להחזיר לו אחרת יהיה סופך מר"... הוא החוויר, עזב את הכנסייה והבטיח שאקבל את כספי בחזרה באותו היום. הפעם עמד במילתו וכשבאתי הפעם לדירתו החזיר לי את הכסף והטבעת. מחברתי גם למדתי שבגיטו פאלניצה נמצאים 12 שוטרים יהודים שתפקידם להשגיח על הרכוש יהודי שנגזל, והוא נשלח בהדרגה לגרמניה. היא סיפרה שמדי פעם היא ניגשת לשם כדי לקחת אי אילו פריטים. החלטתי ללכת איתה לגטו פגשתי שם את 12 השוטרים האלה, ביניהם כמה מחבריי הטובים. הם סיפרו לי שהגרמנים הבטיחו להם שאחרי סיום עבודתם בגטו יקחו אותם לעבודה במנסרה. הם הזמינו אותי להצטרף אליהם, והמפקד ידאג להכניס אותי למשטרה. כששמעו שאני לא לבד אלא עם שתי נשים, הודו שלא ניתן יהיה לעזור לי בשום אופן. הציעו לי סכום כסף אותו לקחתי. היה להם כסף רב ממכירת חפצים שלא היו מדווחים. אותם מכרו לפולנים.

למרות היחס הידידותי של פאבסטי הפולקסדויטשה, חששנו להוסיף ולהישאר בביתה. בתה סיפרה לנו שהיא עובדת כפקידה באוטבוצק. מאחר שידענו שמטה הגסטפו שוכן שם, התחלתי לחשוד שמא היא עצמה עובדת במטה. בחרנו לכן לעבור לאלכסנדרוב. שהינו אצל סנדלר עני, גוי, בשם לאפוביץ', אותו הכרנו כאדם פרוגרסיבי. תמורת תשלום השתכנו באסם שלו והעברנו את הלילה. אחי ואני קבענו מפגש בביתו.

קבוצת צעירים פולנים בסטניסלבוב ידעה להכין מסמכים "אריים" מזוייפים תמורת תשלום במזומן. לאחי לא היה די כסף לזה, ולכן עשה דרכו אלי. בדרך עבר בגטו פאלניצה ופגש בשוטרים היהודים שם. הם קיבלו את פניו בחום ונתנו לו סכום כסף. כשבא סיפר לי לי שיהודים בסטניסלבוב עדיין חיים בחופשיות יחסית ואינם יודעים גטו מהו. הוא ידאג להשיג מסמכים "אריים" וכבר לא היה זקוק לעוד כסף ממני. נסע חזרה ושלח אלינו צלם גוי שצילם אותנו עבור המסמכים. כעבור שלושה ימים חזר עם המסמכים מוכנים. שילמנו לו עבורם בתכשיטים והכסף שהיה מיועד קודם לכן לשמצ'ק שהשגתי בחזרה.

בחסות החשיכה ולאחר שנשמעו האזעקות שהתריעו מהתקפות האוויריות הסובייטיות, צעדנו לתחנת הרכבת בפאלניצה ועלינו על הרכבת לוורשה. בתחנה המרכזית בוורשה עברנו לרכבת המהירה לצ'נסטוחובה ובבוקר אכן הגענו ל"עיר הקודש"[31].

.16

להפתעתנו הגטו בצ'נסטוחובה היה שונה ממה שהורגלנו אליו. היהודים רוכזו אמנם במספר רחובות ולא הורשו לעזוב, אך האזור לא היה תחום בגדרות. הציבור הנוצרי היה חופשי להיכנס למתחם, לקנות ולמכור.

[31] צ'נסטוחובה מקודשת לפולנים הקתולים ומהווה מוקד עלייה לרגל בעיקר בגלל האיקונין המדונה השחורה מצ'נסטוחובה. גם אפיפיורים עלו לרגל אליה, ואחרון עשה זאת בנדיקטוס השישה עשר במאי 2006.

כמעט כל יהודי צ'נסטוחובה הועסקו במפעלי החימוש והתעשייה הכבדה הסמוכים. כשסיפרנו לאחותה ולדודה של אשתי על פעולות החיסול הנוראיות בגטאות סביב ורשה, הם סירבו להאמין.

בעת הזו התכוננו יהודי צ'נסטוחובה לחגי ראש השנה. אנו הגענו כשבוע לפני ראש השנה 1942. הצלחתי לשכור חדר עם מטבח באזור מבודד בשם Zawodzie . ביקרנו בכנסיות שהיו רבות כל כך בעיר. בכוונתנו להפוך לקתולים אמיתיים. קנינו צלבים ותלינו על הצוואר, ספרי תפילה, ולמדנו כמה תפילות בעל פה.

הופתענו מהאידיליה ששררה בין האוכלוסיה הפולנית והגרמנית. יהודים הועסקו על ידי הגסטפו כאנשי מקצוע וכמלווים. יום הכיפורים התקרב. דודה של אשתי שהיה רב בעיירה ליד צ'נסטוחובה, הזמין אותנו לבית הכנסת לתפילת 'קול נדרי'. כשחזרנו מהתפילה פגשנו כמה יהודים שעבדו עבור הגסטפו. נודע להם שחיסול גטו צ'נסטוחובה יתחיל עוד באותו לילה. אשתי ואני העברנו את הלילה בתחנה ובבוקר לקחנו את חפצינו ונסענו לדירה החדשה ששכרנו. לשכנינו החדשים סיפרנו שהגענו עתה מוורשה, ברחנו מהורינו שהתנגדו לנישואינו. שנאלצנו להתחתן בסתר, בניגוד לרצונם, ולכן ברשותנו רק מעט חפצים. חשדותיהם היו כלא היו כשראו את תמונות הקדושים תלויות על קיר המזרח בחדרנו. במסמכים ה"אריים" הופעתי בשם ברוניסלב גודלבסקי, ואשתי יוג'ניה גולדבסקה (ג'ניה בקיצור). אלה הדהדו את שמותינו המקוריים, ברוך וגוטה גולדשטיין.

אותו לילה הוקף הגטו. למחרת הובילו את היהודים תחת שמירה כבדה אל המסילה וצופפו אותם על רמפה באורך 400 מטר. פולנים עמדו משני צדי הרחוב וצפו בהנאה במחזה הנורא. בלב מדמם חזינו בטרגדיה הגדולה של יהודי צ'נסטוחובה. אלה מהיהודים שהועסקו במפעלי התחמושת ובעבודות אחרות עבור הגסטפו נותרו במקומם.

לאחר שהתמקמנו בדירה נאלצתי לפנות ולבקש תלושי מזון כי לא נותר לי כסף לקנות בשוק השחור. תחילה היה עלי לפנות ללשכת התעסוקה בחיפוש עבודה כלשהי. התקיים אז מסע נרחב לגיוס פולנים לעבודה בגרמניה. הסברתי שאני מעדיף לעבוד בצ'נסטוחובה כי אני חלש מכדי לעזוב. ניתנה לי הפניה לרופא המחוזי, פולני, לשם בדיקה. בדרכי החוצה שמעתי שיש ביקוש לדוברי גרמנית לעבודה כמתרגמים. לא נרשמתי כדי לא לעורר חשד מיותר.

ברחוב שמתי לב שמישהו עוקב אחרי. לפתע הופיע מולי אדם נמוך קומה, הראה תעודת גסטפו ודרש לראות מסמכים. כשהראיתי לו התנצל ועזב. אצל הרופא עלה בי פחד כשהורה לי להתפשט. בלית ברירה, התפשטתי עד המותניים. הוא הביט בצלב הגדול שנשאתי סביב צווארי, הזיז אותו בעדינות לאחור, אל הגב והורה: מכנסיים למטה! כמי שנתפס בעבירה הפשלתי את מכנסיי. הרופא הזקן בחן היטב את איברי המין שלי בלי להוציא מילה ולאחר מכן הורה לי להתלבש. ואז... הוציא לי אישור בו רשום שלא מצא כל מגבלה לעבוד עבודה פיזית.

פניתי להרשם כתושב המקום. בלי שני המסמכים, רישום כתושב ותעודת עבודה, לא ניתן יהיה לקבל תלושי מזון. הצעירים שהשיגו לי את המסמכים האריים גם סיפרו שכדי להרשם בעיר אחרת יש לבטל את הרישום במקום המגורים הקודם. הם סיפקו לנו תעודות המעידות על ביטול הרישום בוורשה. וכך הפכתי לתושב חוקי בצ'נסטוחובה עם תלושי מזון, בלעדיהם אי אפשר היה לשרוד אותה תקופה.

ניסיתי למצוא עבודה כי נותרתי ללא כסף. בין שכנינו הידידותיים היה מכונאי אחד שעבד במשק גדול אותו ניהל גרמני. הוא צירף אותי אליו, הציג אותי וביקש להעסיק אותי כעוזר שלו. בגלל המחסור הגדול בכוח אדם, קיבל אותי הגרמני ברצון ובלי שהתעניין יותר מדי ברקע שלי. עבדו במקום מאות פועלים חקלאיים ומומחים במלאכות שונות. הרגשתי בטוח יותר והתחלתי לקוות שניצלנו.

.17

יום אחד בחודש נובמבר, כשחזרתי מהעבודה, הופיע לפתע אחי ששהה עם אשתו ושני ילדיו בסטניסלבוב. בנשימה חטופה סיפר על גירוש יהודי סטניסלבוב לטרבלינקה. בדרך נס הצליח להימלט עם אשתו וילדיו ולהסתתר ביערות סביב אלכסנדרוב. עוד סיפר שאחותנו, שבעלה עבד במנסרה של הפולקסדויטשה הלטרוף לאחר חיסול גטו פאלניצה, השאירה את בנה יחידה בן השש אצל הגוי נוביצקי בעיירה ראדושץ'. מסרה לגוי

את כל רכושה: בגדים, פרוות, תכשיטים וכסף. אלא שאותו נוביצקי, לאחר 3 ימים, הודיע למשטרה הפולנית שנמצא אצלו ילד יהודי שהוברח מגטו פאלניצה. הוא נבהל ולא רצה להשאירו יותר. ביקש שיבואו לקחת את הילד ולא הזכיר במילה את התשלום הרב שאחותי נתנה לו. למרבה המזל, היתה לה תחושה שמשהו רע קורה והיא מיהרה לבקר את הילד. במקרה, בדרך, נתקלה בשוטר פולני מוביל אותו בידו. הצליחה לשחד אותו תמורת סכום גדול, לקחה את הילד ונסעה איתו לוורשה. כעת היא בצד הארי אך במצב כלכלי קשה מאוד. גם אחי ומשפחתו כבר לא יכולים לשוטט ולהסתתר בלי מחסה, גם החורף מתקרב והולך. אמר שהוא רוצה שיבואו לכאן לצ'נסטוחובה, כדי שנוכל כולנו לחיות יחד, אמנם בחדר האחד, אבל בהמשך, אמר, נחפש ונמצא דירה גדולה יותר. בלית ברירה הסכמנו למרות שזה היה כרוך בסיכון לכולנו. אחי נשאר ללון. גם סיפר איך מצא אותנו: קודם כל הלך לנקודת המפגש שקבענו אצל הסנדלר הגוי באלכסנדרוב ומצא שיצאנו לצ'נסטוחובה. הוא הכיר את השם ה"ארי" שלי, הרי עזר להשיג את המסמכים. בצ'נסטוחובה, שם חוסל זה עתה הגטו על אלפי תושביו היהודים, הוא לא העז לשאול עליי. הוא פנה למשרד הרישום שם מסרו לו את כתובתנו. למחרת חזר אלינו והביא עמו את אשתו וילדיו. הם נראו נורא. בעיני שכנינו הפולנים, אף שנתקלו בהם רק שבועיים לאחר שהגיעו, הם נראו עניים ומוזנחים כדי כך שהחלו לחשוד שאנחנו מתחזים ובעצם כלל איננו פולנים.

באותה זמן נהנו הפולנים בצ'נסטוחובה מחיים טובים, גם העניים שבהם. אחרי ששדדו את הרכוש של יהודי הגטו גם קיבלו מהגרמנים דירות יהודים שהתרוקנו מיושביהן. שכנינו לא הבינו למה אנחנו במצוקה, שתי המשפחות מתגוררות בחדר אחד וישנים על הרצפה. זה גם לא התאים לסיפור העזיבה שלי את וורשה. הניירות האריים, מראנו הטוב והפולנית הטובה שבפינו לא הואילו. החשדות התגברו מיום ליום. אחי לא ישב בחיבוק ידיים. קם ונסע לוורשה, לקח מאחותנו את שארית הכסף שברשותה, חזר לצ'נסטוחובה ושכר דירת שני חדרים. אז הביא אותה ואת בנה מוורשה וכולם עברו להתגורר יחד. על אף שאחותי הוצגה שם כאשתו של קצין פולני בשבי הסובייטי, העובדה ששתי משפחות עם שלושה ילדים גרו יחד עוררה את חשד שכניהם. הילדים בחצר החלו להיקרא "יהודונים", אחותי שחששה מאוד עברה עם בנה לגור איתנו, "הסתתרה מהגשם ומצאה עצמה תחת מרזב". גם אנחנו נחשדו ואפילו הוקענו. המשטרה הפולנית התמקמה סמוך ולאחר זמן קצר, כשישבתי בבית, נכנסו לדירה שלושה שוטרים והורו לי להתלוות אליהם לתחנה. לא עזרו תלונותי ואף לא המסמכים שהצגתי. הטיחו בי שלבטח אנו יהודים. רמזתי להם ש'נוכל להסתדר' ויצאנו לרחוב צדדי. שם אמרו שיסכימו לא להסגיר לגסטפו ותמורת 3,000 זלוטי ישחררו אותנו. ברור היה שנצטרך לעזוב את הדירה ומיד. אני חייב להודות שכופר של 3,000 זלוטי עבור חיי ארבעה אנשים לא היה מוגזם בעיני. לצערי לא היו איתי הסכום וגם מספיק מזומן בבית. אמרתי להם שעלי לחזור לדירה ולדבר עם "אשתו של הקצין" אולי יש לה קצת כסף עליה. כשהגענו לביתי זירזתי את אשתי ואחותי לארוז כמה שיותר חפצים ולהתגנב אחת אחרי השניה מהבית. אני ארד בינתיים אל השוטרים ואדבר איתם. אלא שהשוטרים כבר החלו לחשוד שאני מתמרן אותם. אחד מהם חיכה מאחור. את אשתי שהלכה עם מזוודה באין מפריע לא זיהה אך את אחותי שידה האחת אחזה מזוודה והשנייה בבנה, אותה עצר ובקשיחות הוביל אותה לתחנת המשטרה. סמוך לתחנה מצפונו כנראה ייסר אותו והוא הורה לה להיעלם. ברגע זה ניגש אליה איש גסטפו בלבוש אזרחי שצפה בהם כל אותו זמן ושאל כמה כסף נתנה לשוטר תמורת שחרורה אותה. עצר אותה ולקח לגסטפו. בינתיים הצליחה אשתי לגיעה לדירת אחיה ללא תקלה.

בינתיים ירדתי אל לשני השוטרים ואמרתי שאין לי יותר מ 300 זלוטי. לקחו את הכסף אבל האשימו שאני מרמה ושיש עוד כסף בבית. הכריחו אותי לעלות איתם לדירה, ערכו חיפוש יסודי, הפכו את הדירה אך כסף לא מצאו. אז, החל אחד השוטרים שמוצאו מלבוב, לצעוק שלא יקח את כספי אבל כנקמה על מה שעשו היהודים לשוטרים ולפקידים פולנים בלבוב (למברג) כשנכנסו הסובייטים לעיר, איך שהם פרקו אותם מנשקם ועצרו אותם, לכן הוא ישחרר אותי, ועלי לבוא איתו לתחנה. השוטר השני שצידד בי, שכנע לבסוף את חברו להניח לי. הוא רק אמר שעלי להיזהר מהקהל שהתאסף בחוץ. אבל לא מיהרתי לעזוב. אמרתי להם שבלי כסף אני אפילו לא יכול לצאת לרחוב. אז הם החזירו לי את 300 הזלוטי.

.18

היה ברור שלא נוכל להישאר עוד בצ'נסטוחובה. החלטנו שאשתי תלך למשרתת לשעבר של אמה, שלאחר שהתחתנה עזבה והתיישבה בכפר ולושצ'ובה ליד צ'נסטוחובה. סיכמנו שתאמר שהיא יהודייה שברחה מהגטו, אבל בעלה (הכוונה אלי) הוא פולני, והוא יבוא לאסוף אותה בעוד כמה ימים. לאחר שעזבה, הלכנו אחי ואני בלילה לדירה שלי אבל מצאנו אותה נעולה. כשניסינו לפתוח שמע אותנו בעל הבית, בא ואמר לנו שהמפתח אצלו ושהתחייב בפני המשטרה לשמור עליה על כל מה שבה. דרשנו שיפתח לנו שנוכל לקחת לפחות את הדברים הנחוצים ביותר. שכנענו אותו לחזור לדירתו ולהעמיד פנים שלא שמע ולא ראה דבר. לאחר שהיסס, עזב ואנו מילאנו שתי מזוודות בחפצים ויצאנו לתחנת הרכבת. השארנו אותן בחדר המזוודות והמשכנו לדירת אחי, שם ארזנו מה שיכולנו וחזרנו לתחנה.

המרחק בין צ'נסטוחובה לוורשה כ 500 ק"מ והרכבת עשתה אותו בלילה אחד. בתחנת קולושקי, בגבול בין פולין לרייך, נבהלנו מאוד אך החיפוש עבר בשלום ובשעות הבוקר המוקדמות הגענו לתחנת הרכבת המרכזית בוורשה.

בפראגה 32 היה לאחי מכר גוי בשם פרידריך (בנם של פולני ופולקסדויטשה). הוא גר עם אשתו ויסיה ברחוב שטרצ'לצה 17. שניהם אנשים טובים וישרים מאוד. הסכימו לארח אותנו בביתם עד שנשכור דירה. חשבנו כיצד נוציא את רכושה של אחותנו מהגוי נוֹביצקי. סיפרנו למארחים שלנו שאנחנו הולכים לחפור ולהוציא את חפצי הערך שהטמנו בזמן חיסול הגטו, והלכנו לסנדלר באלכסנדרוב, שבאסם שלו החבאתי אקדח. סיפרנו גם לסנדלר על כוונתנו להוציא את החפצים המוטמנים ועם רדת החשיכה נסענו לרדושץ', לנוביצקי. פגשנו שם את חמו הזקן והחירש, מהמרתף נשמעו קולות של המטחנה אותה לקח נוביצקי לאחר חיסול הגטו. הוא קפא למראנו. העביר את חמו לחדר השני ושם נעלנו אותו ליתר ביטחון. איימנו על נוביצקי באקדח טעון וציוונו שימסור את חפציה וכספה של אחותנו. הוא נשבע שאין לו אגורה בבית. אם נשחרר אותו, אמר, ישיג את הכסף. קשרנו אותו לכיסא והתחלנו לחפש בדירה. אכן מצאנו את הבגדים של אחותנו וגיסנו, מעילי פרווה, חליפות וכמה תכשיטים. ארזנו הכל במזוודות של אחותי שנמצאו שם. בינתיים ניגשתי לנוביצקי הכבול ואמרתי שעל מעשהו הבוגדני, על שמסר את בן אחותי למשטרה לאחר שקיבל תמורת השמירה עליו כל כך הרבה כסף, על כך מגיע לו למות. אחי טיפל בו ויצאנו לדרך עם המזוודות לאלכסנדרוב. חלצנו נעליים כדי להסתיר את עקבותינו. בילינו את הלילה בכפר.

בבוקר יצא אחי עם שתי המזוודות והגיע בשלום לפראגה. מאוחר יותר, כשניסיתי להגיע לתחנה עם שתי מזוודותי, שמעתי רעש רב מכיוון התחנה. ז'נדרמים עם כלבים עשו שם חיפושים. אישה נוצרייה הזהירה אותי לא להתקרב לתחנה. חיכיתי עד שהם עזבו והמשכתי לפראגה.

מצבנו השתנתה עתה לטובה. מקבצנים הפכנו אנשים עשירים. שכרנו דירה בווסולה ליד ורשה. המארח שלנו, פרידריך, שעבד בבית דפוס ממלכתי הציע להנפיק תעודות זהות מזוייפות רבות באיכות גבוהה[33]. הוא גנב טפסים ריקים מבית הדפוס, חברו עשה חותמת עם צלב קרס ובעמודה האמצעית, מתחת לתמונה, בדיו מיוחדת, היה צריך לשים את טביעת האצבעות של בעל התעודה. הסכמנו לזה, לא כל כך בשביל הכסף, אלא בשל ההזדמנות להציל כמה שיותר יהודים.

.19

קודם כל, הייתי צריך להביא את אשתי לפראגה. הלכתי ברגל לכפר ליד צ'נסטוחובה. בכפור הגדול ובסופת השלגים הלכתי 14 קילומטרים ובקושי הגעתי בחיים. נבהלתי כשגילתי שאשתי לא שם. האישה סיפרה לי שאחרי כמה ימי המתנה וכשראתה שאני לא מגיע, יצאה לולושצ'ובה (Włoszczowa). מיד חזרתי לחפש אותה שם. פונדקאי אמר לי שאכן מסתובבת אישה צעירה שמחפשת עבודה ואפילו קיבלה הצעה, אבל עליה

---

[32] פראגה (בפולנית: Praga) הוא אזור היסטורי בעיר ורשה הממוקם במרכז העיר לאורך הגדה המזרחית של נהר ויסלה. בעבר פראגה הייתה עיר בפני עצמה שהייתה פרוור של ורשה. מבין רובעי ורשה המודרניים האזור מורכב בעיקר מהרבעים פראגה-דרום ופראגה-צפון, אבל לעיתים ההגדרה כוללת גם חלקים מהרבעים טרגובק, ביאלולנקה, רמברטוב, ואוור ווסולה.

[33] קנקארטה (בגרמנית: Kennkarte) הוא מסמך הזהות הבסיסי, שבו נעשה שימוש בשטחים רבים שנכבשו על ידי גרמניה הנאצית. מסמכים אלה נוצרו לראשונה ביולי 1938. הם הוענקו בדרך כלל מגורם משטרתי, ונשאו חותמות של משרדי הממשלה המנפיקים. כל אזרח גרמני בן 18 ומעלה ואזרחים מעטים יהודיים קיבלו תעודה זו, והצטוו להציגה כשנדרשו. WIKIPEDIA

להתחיל רק בשבוע הבא. משכך חזרה למקום שממנו הגיעה. הייתי הרוס. כך חלפנו זה על פני זו בדרך הארוכה...

כששוטטתי בעיירה הבחנתי באזור מגודר תיל ושער צדדי דרכו עובר מדי פעם מישהו. נכנסתי וגיליתי גטו קטן ליהודי המקום. כ 30 משפחות שהגרמנים השאירו כאן כי נזקקו לבעלי מקצוע. בדוכן היחיד במקום קנתה אישה נוצרייה חפצים שונים מיהודים. בתחילה דיברתי עם היהודים בפולנית ושמחתי שחשבו שאני פולני. אחר כך עברתי ליידיש. אמרתי שאני יהודי והצעתי למכור הם מסמכים אריים מאלה שהיו ברשותי. הם לא התלהבו. כמובן שלא סמכו עליי, וגם האמינו שהגרמנים צריכים אותם כאנשי מקצוע והם ישרדו את המלחמה בלי הניירות האריים... נער בשם זמל עמד בסמוך והקשיב לשיחה. הוא נמלט מהטרנספורט לטרבלינקה וידע מה מצפה לכל היהודים. הוא הזמין אותי לדירתו ואמר שהוא וצעירים נוספים מעוניינים להשיג מסמכים אריים. הלך וחזר אחרי זמן מה עם תמונות של שמונה צעירים ו-500 זלוטי עבור כל אחד. אם אביא מסמכים מוכנים ישלם 1000 זלוטי לאדם. ביקשתי שיחפש את אשתי וכשימצא יאמר לה לחכות לי עד שאחזור בעוד יומיים. שוב עשיתי הדרך המסוכנת מצ'נסטוחובה לוורשה. למחרת בבוקר, בפראגה, פרידריך ושותפו הכינו את המסמכים, ועוד באותו לילה יצאנו אחי ואני לדרך. החבאנו את תעודות הזהות במגפיים ובספר שאיתנו ועלינו לרכבת המהירה. למחרת הגענו לצ'נסטוחובה ומשם ברכבת סדירה לוולושצ'ובה. הבאנו את תעודות הזהות ליהודים המופתעים. עכשיו הרווחנו את אמונם.

איור 1: דוגמאת KENNKARTE

זמל וחבריו ארגנו קבוצה חדשה של 15 אנשים, שילמו מקדמה, נתנו תמונות והורו להכין תעודות זהות. רבים ביקשו אך לא יכולנו להענות לכולם. לא די בזה שבידך תעודה "ארית", צריך שיהיה לך גם מראה "ארי" והגייה פולנית טבעית.

אשתי, אותה מצא זמל כשחיפשה עבודה, כבר חיכתה לי בפונדק בעיירה. שמחתנו לא ידעה גבול. נסענו יחד לוורשה. גם 15 תעודות אלה (ה'קנקארטה') הושלמו במהירות. נסעתי עם אשתו של פרידריך לוולושצ'ובה (אחי היה עסוק אז עם הדירה החדשה ששכר בווסולה). לגטו הלכתי לבדי כי אשתו של פרידריך חששה להצטרף למרות שהיא פולנייה במאה אחוז, שיערה בלונדיני ועיניה כחולות, אבל בגלל האף היהודי ה'טיפוסי' העדיפה להמתין בפונדק. בדירתו של זמל כבר התגודדו 15 אנשים. לאחר ששילמו את יתרת הכסף טבלו את אצבעותיהם הימנית והשמאלית בדיו מיוחד והשאירו טביעות אצבעות על הכרטיס לצד התמונה.

.20

ואז פרץ נער שהיה בתצפית וצעק שיחידת ז'נדרמריה גרמנית נכנסה לגטו ועורכת חיפושים. מיד ברחו כולם. נותרתי לבדי ליד השולחן עליו ערימת כסף ולצידה ערימת מסמכים מזוייפים. לא איבדתי את קור הרוח והכנסתי את הכסף והמסמכים לכיסי. יצאתי למסדרון שם הבחנתי בחביות כרוב ריקות. בלי לחשוב הרבה, נכנסתי לחבית. מכווץ כולי ובנשימה עצורה שמעתי את קולות הז'נדרמים המתקרבים. כוסיתי זיעה קרה כשעברו בסמוך ונכנסו לדירתו של זמל. בצעקות רמות הפכו את הדירה וגם יצאו ברעש גדול לוקחים איתם את הכיריים החשמליים. המתנתי זמן מה עד ששמעתי שוב צעדים, זה היה זמל, אז יצאתי מהחבית. כולם נשמו לרווחה משמצאו שלא נתפסנו.

זמל סיפר על רופא בשם מָקרוֹבֶר שגר בגטו עם אשתו וילדם, ורוצה להשיג מסמכים אריים. הייתי אמור לבוא לביתו כי הוא חושש לצאת. התברר שאין לו כסף וגם המראה שלו מחשיד. הצעתי שאדאג להם למסמכים אבל

בתנאי שלא יראה את עצמו ברחוב. אשתו או בנו ידאגו לכל הנדרש עבורו. נתן לי קצת זהב בתמורה. עם הזמנה חדשה לעוד שמונה תעודות זהות חזרתי לוורשה עם אשתו של פרידריך.

בתחנה בוורשה נתקלתי בווסילי בנה של הכובסת שלנו, בעבר הציל אותי מהמשטרה בגטו אוטבוצק. הוא שמח מאוד לראות אותי וסיפר לי שאחותי, שנתפסה בידי הגסטפו בצ'נסטוחובה ,נמצאת כעת בוורשה ומתגוררת בדירה סודית ברחוב צ'רבונוקזשיסקה. ניגשתי לשם. זו דירתו של לקוח טוב שלנו, תדיאוש פלוני (אני לא זוכר את שמו). שם פגשתי את אחותי. תדיאוש, גוי חולה שחפת, כמעט גוסס, כבר לא חשש מכלום. סידר לה מחבוא מאחורי קיר בדירת הרווקים שלו. בביתו ארסנל שלם של כלי נשק מהצבא. אמר שהוא אנטישמי ולא אוהב יהודים, אבל כשאחותי באה וחיפשה מסתור, לא יכול היה לסרב....

אחותי סיפרה לי סיפור בלתי ייאמן, אני סבור שלא היה כמותו כל זמן הכיבוש. לאחר שהשוטר הפולני בצ'נסטוכובה שחרר אותה הופיע לפתע איש גסטאפו שעצר אותה ולקח למטה הגסטאפו. שם ראו שבנה הנער נימול. שלחו אותו מיד לגטו משם יצא טרנספורט לטרבלינקה. עם יהודים נוספים הועמסו לקרון והרכבת יצאה. אחותי נזרקה לצינוק, אשמתה שכאישה פולניה נתנה יד להסתרת ילד יהודי. בעודה בצינוק הבינה שאם לא תפעל מיד ימות הבן. דפקה בחוזקה על הדלת ודרשה שייקחו אותה לראש הגסטפו. הסכימו ולקחו אותה. שם היא צעקה שחייבים להחזיר לה את הילד שהוא קתולי אמיתי, ושהוטבל ושאסור שימות עם היהודים. כשנדרשה להסביא איך קרה שהילד נימול, סיפרה את הסיפור הבא: בעלה היה יהודי נימול ממשפחה יהודית אדוקה שהתחתן איתה מאהבה ובניגוד לרצון הוריו. לאחר שנולד התינוק, ניצלו הורי הבעל הזדמנות כשהיא ובעלה נעדרו מהבית, לקחו את התינוק מהמטפלת ועשו לו ברית מילה. כשחזרו וגילו, רבו איתם ריב גדול ועזבו את העיר והתרחקו מהם לתמיד. עכשיו הילד ימות כיהודי באשמת הורי בעלה. המתורגמן הפולני שנכח בחקירה האמין שמה שאחותי סיפרה נכון ואישר שאכן לפני המלחמה היו מקרים רבים בפולין בהם נישאו יהודים לנשים נוצריות מאהבה ואף התנצרו.

ראש הגסטפו כל כך התרגש מהסיפור עד שהחליט להציל ילד נוצרי שנשלח לגטו בפקודתו. החלו החיפושים אחר ילד בשם אנטוש קוזלובסקי. כשנודע לאיש הגסטפו שהילד כבר בקרון האטום בדרך לטרבלינקה, פרש ידיו בחוסר אונים ואמר לאחותי שכבר אין ביכולתו לעזור, כי הוא יחרוג מסמכותו. אחותי פרצה בבכי תמרורים והתחננה שינסה להציל את הילד. הוא התקשר לתחנה ממנו יצא הטרנספורט וגילה שהרכבת מתקרבת לסקרנביץ' (Skierniewice). הז'נדרמריה הגרמנית עצרה שם את הטרנספורט, הם עברו מקרון לקרון ושאלו על ילד בשם אנטוש קוזלובסקי. לבסוף נמצא הילד באחד הקרונות יושב בפינה ובוכה. לקחו אותו משם, האכילו ולקחו אותו ברכב לצ'נסטוחובה, אל אמו. אז לקחו את התעודות שלה לבדיקה, היכן הונפקה והאם היא מקורית. שיכנו אותה ואת בנה בדירה מרווחת עם פולקסדויטשה שבעלה היה באותה עת בחזית. אחותי הייתה בטוחה שהמסמכים האריים שלה תקינים, אפילו הוגש עותק לרשויות (כך הבטיח מי שהשיגו עבורה את הניירות). מדי יום התייצבה במטה הגסטפו בלי כל חשש עד שיום אחד נאמר לה שהכל בסדר והיא לא צריכה להתייצב יותר. אז לקחה את הילד ונסעה לוורשה אחרי שהשאירה את כל חפציה אצל הפולקסדויטשה.

בוורשה החליטה שתשכור דירה בעצמה כי היא לא בטוחה אצל מר תדיאוש. היא חזרה לצ'נסטוחובה בלי הילד. כשלא חזרה בחלוף שבועיים נסענו לשם אני ואחי לברר מה קרה. מול הבית פגשנו את הפולקסדויטשה עם שכן. היא סיפרה שברגע שאחותי הופיעה בדירתה, מיד נעצרה על ידי איש גסטפו שחיכה לה מספר ימים. היכה אותה ולקח אותה משם. הוא המשיך להמתין שם עוד כמה ימים בתקווה לתפוס גם את הילד. רצינו להיכנס לדירה לקחת את החפצים שהשאירה שם, אבל כשראינו שהשכנה מתחילה להתרחק, חשדנו שתרצה להסגיר אותנו. עקבתי אחריה ואכן ראיתי אותה נכנסת למסעדה ומתקשרת. חזרתי לאחי שחיכה לי ויצאנו במהירות לוורשה.

הלכתי למר תדיאוש לאסוף את הילד. הוא כעס מאוד, איך השארנו אצלו ילד יהודי כל כך הרבה זמן, שבזה סיכנו את חייו. בשנאתו ליהודים כבר חשב להשליך את הילד לרחוב ולהשאירו שם. אספתי אלי את האחיין שלי והשגחתי עליו. לבסוף לקחתי אותו איתי לישראל. כיום הוא מתגורר ברמת גן. שמו ברוך ספירשטיין ולו אישה ובת. אמו בלומה ספירשטיין ובעלה יצחק מתו.

.21

המשכנו לסחור בניירות "אריים" אך רק בהיקף קטן. בוולושצ'ובה (Włoszczowa) כמעט ולא היה לזה כבר ביקוש. מאחר והייתי עסוק במעבר לדירה חדשה בווסולה (רובע בוורשה -Wesoła), נסע אחי לצ'נסטוחובה לבדו. בגטו הקטן נותרו עדיין כמה פועלים שעבדו בנגריה, אבל אלה, לא רצו שום ניירות "אריים". הם היו משוכנעים שהגרמנים זקוקים להם ולכן לא יפגעו. לאחר מכן נסענו שנינו לקאלושין (Kałuszyn). שמענו ששם עדיין עומד הגטו. אולם הגטו חוסל יום קודם להגעתנו.

בדרכנו חזרה הביתה, כשהגיעה הרכבת לתחנה בווסולה, גילינו שמתבצע שם במפתיע מצוד. זאת לאחר שקבוצה של חיילי הצבא הפולני תקפה חייל גרמני, פצעה אותו ולקחה את נשקו. נערך חיפוש בכל רכבת שנכנסה לתחנה, כל הגברים הורדו ונעצרו כבני ערובה. כך נתפסנו גם אנחנו. נפלנו בידי הגרמנים. הובלנו עם קבוצת עצורים פולנים והוקפנו גדר.

"זה הסוף שלנו" אמר אחי. כיצד נוכל לברוח? האפשרות האחת היתה לקפוץ מעל לגדר ולרוץ. גם הפולנים חשבו על דרך בריחה זו. עד מהרה קפץ נער צעיר מהחבורה רץ וניסה להימלט. מיד נתפס ולנגד עינינו שברו הז'נדרמים את זרועותיו וירו בו במקום. זה הספיק כדי שאוותר על תכנית בריחה זו. ואז נכנסה לתחנה הרכבת מוורשה. הגסטפו שבידיהם כבר 60 בני הערובה, הסתפקו בבדיקת מסמכים של הנוסעים שהגיעו, ושחררו אותם. התקדמתי לעבר קבוצת החדשים ובקפיצה אחת דילגתי את המרחק הקצר שהפריד בינינו. נעמדתי איתם, הראיתי את המסמכים שלי, ו.....שחררו אותי עם האחרים.

מיהרתי אל גיסתי ואמרתי שהיא חייבת לקחת את הילדים איתה, לגשת לז'נדרמים ולבקש מהם לשחרר את בעלה. היא לקחה את שני הקטנים, ילד בן שש וילדה בת ארבע, ניגשה לשוטר והתחננה בבכי גדול שהיא אישה חולה עם שני קטנטנים ושאם בעלה ייעצר נגזר עליהם רעב ומוות. שום דבר לא עזר. כולם נלקחו למעצר ברמברטוב (רובע בוורשה) משם שוחררו רק כעבור שבועיים.

כעת החמיר מצבנו. שותפו של פרידריך היה שתיין ידוע ועד כה נמנע משתייה שכן לא היתה פרוטה בכיסו. עתה, כשהרוויח הון מזיוף מסמכים, חזר לשתות והיה משתכר ומפטפט בלי גבול. חששנו מאוד שהעניין יתגלה. השמדנו את הניירות, הדיו והבולים הגנובים ולא נותר מהם זכר.

מפה לשם כיליתי את הכסף שחסכתי. בלית ברירה התחלתי להתעסק בהברחת מוצרי מזון. קניתי מאיכרים בשֶדלֶצה קמח ומוצרי מזון שונים והגנבתי לוורשה המורעבת. הפכתי מומחה בתחום זה, חברתי לכנופיית מבריחים שחבריה צעירים פולנים, גברים וגם נשים. כולם הכירו אותי בתור "בּוּלֶק". מעיסוק זה חזרתי ועשיתי לי הון...

בינתיים הופיעה בווסולה קבוצה של שמלצובניקים[34], אנדקים[35], הם שיתפו פעולה עם הגסטפו בחיפוש אחר יהודים מסתתרים, וכשנתגלו הסגירו ללא רחם. מאוחר יותר, החלו הם עצמם לרצוח יהודים שנתפסו, לא לפני ששדדו אותם. שמענו על אם ובת שהסתתרו בצד הארי. תחילה שדדו אותם, אחר כך אנסו והרגו אותם. המנהיג שלהם היה ראש העיר הגיבן בעצמו ,שכל באים לוֶוסוֹלֶה היו צריכים להירשם אצלו. הוא היה מודיע לחבורה מי חשוד כיהודי והם היו פועלים. אחי ואני גמרנו בדעתנו לחסל אותו. נסענו לאלכסנדרוב ללחוביץ' הסנדלר לאסוף את האקדח שהחבאנו שם. הסנדלר נראה מפוחד מאוד ואת האקדח לא מצאנו. כנראה גילה ומכר אותו. חזרנו בידיים ריקות. אפילו חיפשנו לקנות רובים רק כדי להרוג את הבריון הזה כי המצב נעשה יותר ויותר קשה. לילה אחד הגיעו פרטיזנים מהיער הסמוך, אני חושב שמצבא העם, וירו בראש העיר כשהוא ישן במיטתו. גם פצעו את אחד מעוזריו הנאמנים, ירו בו בעד לחלון. מעשה נקמה זה הבהיל את האנדקים, החבורה שלהם התפרקה והשתרר שקט.

---

[34] "שמלצובניקים" - Szmalcowniki סחטנים – פולנים מאורגנים בחבורות שרדפו יהודים מסתתרים, סחטו מהם דמי-כופר ולעיתים קרובות מסרו אותם לידי הגרמנים. מקור המילה מניב גנבים, מגרמנית שמאלץ (שומן חזיר)... "לשמן" במשמעות של "לתת שוחד" .

[35] "אנדקים" – אנשי "המפלגה הדמוקרטית הלאומית". החלה לפעול ערב מלחמת העולם הראשונה, והייתה מפלגה ימנית לאומנית שביטאה את התפיסה של "פולין לפולנים". ניהלה מדיניות אנטישמית, שהייתה מבוססת על ההנחה כי היהודים לא ישתלבו בפולין בשל תרבותם השונה וכי עליהם להגר מפולין. בהשפעת התעוררות הנאציזם באירופה בשנות השלושים, הקצינו גם הרעיונות האנטישמיים שהפיצה המפלגה.

יום אחד בא אלי ידידה ואמרה שהעיירה רוחשת שמועות שאשתי יהודייה. כמובן שצחקתי מזה ואמרתי לה שגם היא נראית יהודייה, כך שזו לא הוכחה. אבל החרדה גברה, ועברנו לדירה ששכרנו בסוליובק (Sulejówek פרבר של וורשה) , בביתו של הרופא קלימשבסקי. שכרנו חדר עם מטבח במקום גם התגורר באותה עת "הפרופסור", כך קראו לו כולם. התיידדנו איתו מאוד. התחלנו לחשוד זה בזה... שאנו יהודים. הוא לקח על עצמו ללמד את האחיין שלי, שכן אי אפשר היה לשלוח לבית ספר. 'הפרופסור' היה לפני המלחמה מורה בגימנסיה 'פרנקל' בוורשה. היו לו חברים ברמברטוב אותם היה מבקר מעת לעת. בתו התגוררה בוורשה. יום שישי אחד נסע לביקור ברמברטוב ולא חזר. נפוצה שמועה שהגסטאפו תפס והרג אותם. אם כך, חששתי שמא יבואו כעת ויחפשו בדירה שלו. שוב עברתי, הפעם לכפר סקרודה שתי תחנות בקו ורשה-מינסק מזובייצקי. שכרתי דירה אצל משפחת קסיז'ק, אנטישמים גדולים אגב. גם כאן עורר אחייני בן השש חשד. אשתי הרי הייתה אז בת 22 וקשה היה להאמין שזה בננו. סיפרנו לכן שזהו בני מאשתי הראשונה וכעת אני נשוי בשנית. כשראו שהילד נשאר בבית ואינו הולך לבית הספר גבר חשדם. השתדלנו שישאר בבית ככל האפשר. אמנם הוא לא ידע אפילו יידיש ועיניו כחולות, אבל השיער כהה ומתולתל. גילחתי את ראשו כפי שנהוג היה לעשות לילדים הפולנים באותה עת. כשהרשנו לו לרדת לחצר לשחק עם הילדים האחרים, הזהרנו אותו שאסור שהילדים יראו שהוא נימול. לא סמכנו לגמרי על הזאטוט והכנו לו תחתונים עם גומייה וקשירה חזקה שאם ירצה לעשות פיפי בחצר לא יכול יהיה להוריד את המכנסיים.

.23

כשמרד גטו ורשה כבר היה בעיצומו קרה מקרה שנפצעתי ונחתך וריד בידי. הפצע דימם נורא. פחדתי לגשת לרופא כי בורשה והסביבה הסתובבו פצועים שהצליחו להימלט מהגטו. מיהרתי לחבר שלי, פרמדיק במילוסנה (Miłosna), אך לא היו לו אמצעים לתפור את הפצע. הוא חבש את ידי חבישה זמנית והזהיר שאם ברצוני לשרוד עלי לגשת בדחיפות לבית החולים (הכאב היה נורא). תארו לעצמכם את מצבי - בתי החולים כולם בשליטה גרמנית, וברור שאם אתייצב שם ידווחו עלי, ואז נגזר גורלי. מכיוון שחייב הייתי לטפל בפציעה ניגשתי לבית החולים במינסק-מזובייצקי. סיפרתי לרופא על המקרה וביקשתי שיטפלו בי בהקדם האפשרי. ודאי זיהה שאני יהודי אך הורה לקבל אותי מיד ולתפור את החתך. אפילו לא רשמו אותי בספר הקבלה. גם סירבו לקבל ממני תשלום, הציעו שאתרום את הכסף לצלב האדום. כך קרה שניצלתי ממוות בטוח.

ליד סקרודה היכן שהתגוררתי, באוקוניֶיב (Okuniew), הייתה תחנת משטרה. אחד השוטרים שם גילה יכולת יוצאת דופן לזהות יהודים על אף שנשאו מסמכים "אריים." לא מעט יהודים איבדו את חייהם בגללו, במו ידיו ירה בכארבעים נפשות. כמעט ובלתי אפשרי היה להימלט מידיו מרגע שחשד במישהו. יום אחד הגיע עם שוטר נוסף למקום בו התגוררתי. אחייני הצעיר הגיע בריצה, חסר נשימה וסיפר שמגיעה כרכרה ובה שני שוטרים. ביליתי אז עדיין את רוב זמני בבית בגלל היד החבושה. ציוויתי על הילד להסתתר ובהיותו רגיל במצבים אלה, מיהר אל היער הסמוך. אשתי לא הייתה בבית. נכנסו השניים לדירה ומצאו אותי שוכב על הספה. נדרשו עצבים מפלדה כדי לעמוד במבטו הנוקב של הרוצח. שאל בחיוך אירוני אם אני גר כאן ומה אני עושה. ואז ביקש את המסמכים, הסתכל בקפידה ואמר בלעג: "היד שלך מלמדת שאינך עובד. כולם צריכים לעבוד, לא כן?". עניתי בשלווה "יש עשרות אנשים שבכלל לא חיים מעבודה". יצאו וניגשו אל בעל הדירה. אני מניח שזה היה תרגיל, לבחון אותי. הייתי צריך לקום ולברוח וזה היה מאשר את חשדותיהם. שכבתי בשקט, בידיעה שתיכף ישובו. ואכן, נכנסו והחלו לדבר פוליטיקה. באותה עת כבר הובסו הגרמנים בסטלינגרד ואפילו בעיתונים נכתב שהגרמנים נסוגים, אלא שלדברי השוטרים זה היה אך ורק לשם "ייצוב החזית". גם את השיחה הזו צלחתי בשלום, ואז הם קמו ועזבו. כנראה היתה זו הפעם היחידה בה הצליח יהודי בעל מסמכים אריים להציל עצמו מרוצחים אלו.

כשהחלמתי חזרתי לעסקי ההברחה. נדרשתי לנסיעות רבות ברכבת, לפגוש פולנים טובים וגם רעים, ולהקשיב לדעותיהם על רצח היהודים בפולין. הטובים יותר טענו שלא אכפת להם שהיהודים הפולנים נהרגים כי כך פולין תיפטר מאסונה ההיסטורי... עם זאת, הם לא יכולים לשאת את זה שאנשים נרצחים.

מצבי הכלכלי השתפר, הרווחתי טוב, למרות שהייתי בסכנה מתמדת. אכלנו טוב יותר, התלבשנו טוב יותר וחסכנו ליום מחסור. כך עברו עלינו הקיץ והחורף של שנת 1943. לפעמים נדמה היה לי שהמאמץ להישאר

בחיים אינו כדאי כלל אחרי שראינו את עשרות יקירינו נרצחים באכזריות כה גדולה. בכל פעם שחזרתי מהברחה, תחילה התבוננתי בבית מרחוק, האם הכל בסדר? האם לא גילו בינתיים ולכדו את קרובי וחברי?

באביב 1944 פתח הצבא האדום במתקפה והתקרב לנהר הוויסלה. בקיץ נכבשה כבר לובלין. אני, אשתי, אחייני ואחי עם משפחתו כולנו גרנו בגדה הימנית של הוויסלה והיינו חופשיים להסתובב בשעות היום. אחי שגר בווסולה (Wesoła) ליד פראגה, בא לראות אותי בסקודה. בנינו שנינו בונקר למקרה של התקפה אווירית, וכך אכן ניצלנו כשחיל האוויר הסובייטי הפציץ בטעות את סקודה במקום ריכוז של חיילים גרמנים בסמוך. האוכלוסייה הפולנית ברחה מסקודה ואנו נשארנו לבד.

ביוני או ביולי 1944 עברו חיילי הצבא הגרמני שהגיעו מפראגה דרך סקודה. אחריהם באו גדודי אס.אס. שהתעכבו בעיר במשך כל היום ויצאו עם לילה. בבוקר, כשיצאנו מהבונקר, שמענו ירי וקולות משוריינים וחשבנו שהרוסים מגיעים. רצתי במהירות ככל שיכולתי לתחנת הרכבת, מרחק 2 קילומטרים, אבל לאכזבתי גיליתי שזו דיוויזיית שריון גרמנית שמחפה על הכוחות הנסוגים. בערב החלו להופיע חיילים מרופטים ומלוכלכים אך חמושים היטב. היו אלה הרוסים. ניגשתי ושאלתי האם יש ביניהם יהודים. הופתעו אך הפנו אותי אל המפקד שלהם שהיה יהודי. ביקשתי שיבוא אלינו הביתה כי יש לי דבר מה חשוב למסור לו ואיני רוצה לפני כולם. הוא הגיע לדירה שלנו, הקשיב לסיפור שלנו והבטיח לעזור. אמר שלא נוכל להישאר כאן, כי הם רק חיל חלוץ של הצבא הסובייטי וייתכן שהגרמנים ישובו ויתקפו ויאלצו אותם לסגת. נראה היה שצדקנו בכך שנזהרנו מהפולנים גם סמוך לשחרור כי היו מקרים לא מעטים שיהודים שניצלו מהגרמנים נהרגו ביום השחרור.

מפת הגבול בין גרמניה לבריה"מ. ספטמבר 1939

המפקד נתן לנו 'הפנייה' למפקדה, שם יחליטו מה לעשות איתנו. למחרת יצאנו לדרך ברגל והגענו למפקדת הצבא הסובייטי. לא נתנו לנו להכנס, אך לאחר זמן מה יצאה משאית מלאה בקצינים אספה אותנו והסיעה אותנו ללובלין. שם כבר קמה ופעלה ממשלת פולין הזמנית. קיבלנו דירה ברחוב אוקופובה ועדיין התחזנו לנוצרים עם הניירות האריים שבידנו. כך עד שנת 1945 שאז יצאנו בדרכנו לארץ ישראל.

עיירה יהודית הפכה לתל חורבות, שמואל קָמְיוֹנְקוֹבְסקי, בריסל

בספטמבר 1939 לחמו חיילים פולנים בתוקפן הגרמני. על דיונה ליד אגם מוֹרסְקי התחולל קרב בין שרידי הצבא הפולני לכוחות הגרמנים. בשעה 16:00 הופיעו החיילים הגרמנים הראשונים במרכז פלניצה, ברחוב הנדלובה, בו נמצאו מרבית החנויות היהודיות. הציבור היהודי הסתתר בווילות ברחבי העיירה אלה שננטשו כבר על ידי הנופשים.

אשתי, שני ילדי ואני הצלחנו בקושי להימלט מהבית בעת שהנאצים עברו במשאית והשליכו פצצות תבערה על כל בניין ברחוב שלנו. חיש מהר פאלניצ'ה היהודית, בנייני עץ ברובה, עלתה בלהבות.

רוֹחְצ'ה, אמרתי לאשתי, תראי איך הבית שלנו בוער! האישה אפילו לא סובבה את ראשה, אלא המשיכה לרוץ, רק כדי להקדים ולברוח מהגיהנום. אברהמ'ל בן העשר הסתובב וראה את הבית שלנו בוער, פרץ בבכי והתחיל לרוץ בכל הכוח, גורר איתו את אמו (הבן שלי כיום מהנדס בניין ומתגורר לאחרונה בישראל).

הקרב נמשך. התחבאנו בווילה ליד מיכלין. איתנו מצאו מחסה כמה משפחות: יוסף טננבאום, גיסי עם שני ילדים, ואחי עם אשתו ושני ילדיו. הירי נמשך עד חמש אחר הצהריים. קירות הווילה מלאו חורי כדורים. בשבע בערב פרצו פנימה שני גרמנים וגירשו אותנו מהבית. מיהרנו לעבר אוטובוצק שכבר נכבשה על ידי הצבא הנאצי. בדרך שוב ירו עלינו מכלי נשק שונים. אשתי סוככה והגנה בגופה על הילד הקטן שלנו. רצנו כל הדרך לאוטובוצק. למזלנו לא נעצרנו. במשפחות רבות אחרות עוכבו הגברים ונשלחו לעבודה. ביניהם מוישה לֵייְמָן ובנו מאיר, פעיל לשעבר באיגוד החייטים, לייזר סוקָנוֹ ואחרים. ממאות האנשים שנעצרו איש לא שב...

באוטובוצק, בבית דל ברחוב קורצ'בסקה, חלקנו כמה משפחות דירה אחת. המארחים קיבלו אותנו יפה. כעבור מספר ימים חשבנו לשוב לפאלניצה אך כיוון שלא היה לנו מקום ללון נסענו לווילה של חיים קלֶמבֶּרג ביוזפוב. גרנו שם איתו ועם בתו הצעירה אסתר, עם משפחת סולניצקי ושתי בנותיה ביילה וציפורה, יוסף אלי קֶז ושלושת ילדיו וגברת מלכה רָבִּין וחמשת ילדיה. בעלה, שמול רבין, נורה ביום שבו כבשו הגרמנים את פאלניצה. הוא התמוטט מת על סף דלתו כשחזר לקחת כרית (בנו, דויד רבין, גר בארגנטינה).

חלפו כמה ימים קשים ומפחידים. מרבית היהודים ברחו לווילות בסביבת פאלניצה, אולם צעירים רבים עזבו ונמלטו לשטחים שנכבשו על ידי הסובייטים.

עד ה-1 בנובמבר היה הגבול בין גרמניה לסובייטים פתוח. אלה שעברו לברית המועצות עברו רישום בידי השלטונות הסובייטיים. החלטנו גם אנחנו להציל עצמנו מהגיהנום הגרמני ובעגלה רתומה לסוס כחוש, נהוג בידי מנדל קמיונקובסקי, התגלגלנו אל הגבול. כשהגענו לצד השני, מיהרה זישָה מָשינסקי לנשק את אדמת ברית המועצות. קיילָה קרינקָה, בתו של יצחק באשֶס, כשראתה את החייל הסובייטי הראשון נפלה על צווארו והחלה לנשק אותו. החייל, מבולבל מהתקפה בלתי צפויה זו, קרא: "הסתלקו מפה, אני יורה!". לא היה לו קל לצאת מהחיבוק שלה.

כמו אלפי יהודים שברחו, המשכנו גם אנו לאחר חציית הגבול לעבר ביאליסטוק. כשהגענו התפוגגה שמחתנו כשראינו מה קורה בעיר. הרחובות עמוסים ובכל מבני הציבור והדירות פרטיות אוכלסו בפליטים. בלתי אפשרי היה למצוא פיסת קרקע פנויה להניח עליה את הראש...

השלטונות הסובייטיים שיגרו מדי יום באמצעות יחידות תובלה אנשים שנרשמו לעבודה בתוך הארץ. אלא שמדי יום נוספו יותר פליטים שברחו מהשטחים שנכבשו, מאלה שיצאו לעבודה בעומק רוסיה. אני וחברי זישָה בָּאנק החלטנו לשוב לפאלניצה, ולהביא את נשותינו וילדינו.

בנובמבר 1939 נסגר הגבול ועל מנת לחצות נדרשנו לעזרת מבריח. כשהגענו לפאלניצה, גילינו לאיזה גיהנום הפך המקום. במחסום נאלצו יהודים מבוגרים לקשור את זקנם, כי כשגרמני ראה יהודי עם זקן, היה תולש

אותו יחד עם העור. כבר היה שוק שחור קטן ברחוב הנדלובה, שבו החזיקו "סוחרים" את מרכולתם בכיסם או מתחת למעילים.

גרמניה הכריזה על עוצר לילה. כל מי שנתפס ברחוב אחרי שש בערב נורה במקום. כשהגעתי לביתנו מסר לי אבי בשורה לא טובה. יומיים קודם לכן הוא נפרד מאשתי וילדיי שיצאו לפגוש אותי בביאליסטוק. כך גם אשתו וילדיו של זישה. כמובן שהחלטנו למהר לחפש את משפחותינו. אבי הזקן בכה בכי מר כשנפרדנו. למרות שהיו לו שישה ילדים הוא נותר לבדו בגיהנום של היטלר. לא ראיתי אותו שוב.

ג.

כשנודע לנו שנשותינו ביאנוב ליד שדלצה (Siedlce) לא בזבזנו זמן ומיהרנו אחריהן. בתוך גל הפליטים הגדול שבדרך פגשנו את גב' טובה רוזנבלום. בוכיה סיפרה לנו שכל החבורה הולכה שולל על ידי מבריחים שהובילו אותם לגבול החסום ושדדו אותם שם, לקחו עד חולצתם האחרונה. המשפחות שהו בבקתת איכרים ליד הגבול ובערב הלכנו גברת טובה ואני לפגוש את נשותינו וילדינו אצל האיכר. אולם בדרך עצרו אותנו חיילי סיירת גרמנית ששאלו אותנו לאן אנחנו הולכים. אמרנו את האמת, מה שאומר שאנחנו הולכים למצוא את המשפחות שלנו. הגענו לבקתת האיכר בליווי שני גרמנים. כשחצינו את הסף, קידמה את פנינו גם שמחה וגם דמעות גדולות. נשותינו נבהלו מהגרמנים וחשבו שבאו לעצור את כולנו. הרי הם ידעו שאנחנו הגברים כבר נמצאים בביאליסטוק, בשטח הסובייטי, אבל כאן קרה דבר יוצא דופן: שני הגרמנים, למראה הנשים והילדים הקטנים השוכבים על רצפת הקש, התרכך כנראה ליבם, והם ציוו על האיכר להשקות את הילדים בחלב, ואז עזבו והשאירו אותנו לבד.

לאחר שנודע לנו מה עבר על משפחותינו וכבר ראינו כמה המצב קשה בביאליסטוק, החלטנו לחזור לפאלניצה. בשדלצה הצלחנו איכשהו לעלות על הרכבת שהיתה מלאה מבריחים פולנים. בכל תחנה בדרך בה עצרה הרכבת חששנו שהנה יגרשו אותנו מהרכבת. לבסוף הגענו לוורשה ובילינו את הלילה בתחנה. בגלל העוצר אסור היה להיות ברחוב לפני 6 בבוקר. אנשים שכבו על הרצפה, אך היו פולנים שהצביעו ב'בדיחות' והראו לגרמנים מי מהם יהודים. אלה הוכו לעתים קרובות על ידי אנשי האס.אס עד אבדן הכרה ואיש לא העז לבוא לעזרתם.

בשש בבוקר, כשהתאפשר לצאת לרחוב עלינו על עגלה, כי חשמליות לא פעלו, ונסענו לגיסתי שגרה ברחוב ווליצ'וב (Waliców) 12. נחנו מעט והתכוננו לצאת לדרך כאשר גב' פריידל מלמן אמם של חברינו הקרובים, האחים מלמן, נכנסה לדירה עם בתה חוה. בעבר היינו מתארחים בביתם לעיתם קרובות. האחים מלמן חיים היום בישראל. חווה, בלונדינית יפהפייה, נרצחה באכזריות בהמית עם בעלה הרשל משינסקי ושתי בנותיהם ב 1941 בעיירה זֶלוָוה (Zelwa צפונית לגרודנו) .

גב' מלמן סיפרה שהופצה הודעה ברחובות פאלניצה על לקיחת עשרה בני ערובה כנקמה על רצח גרמני שגופתו נמצאה לא רחוק מביתו של שנצר. נאמר שאם הרוצח לא יסגיר עצמו תוך שלושה ימים, בני הערובה יירו. מכיוון ששמי בין השמות המוזכרים החלטנו מיד לברוח. חברי זישה משינסקי חזר לפאלניצה שם נספתה מאוחר יותר כל משפחתו.

ד.

מה עלינו לעשות כעת? החלטנו לשוב ולחפש את מזלנו בגבול הסובייטי. עלינו על הרכבת ונסענו למלקיניה (בחבל אוסטרוב מזוביצקה). כשהרכבת נכנסה לתחנה הקיפו אותה גרמנים ותוך שהם יורים הורו לנוסעים להתחלק, ליהודים לעמוד משמאל ולפולנים לעמוד מימין.

אני ומשפחתי ניסינו למקם את עצמנו בצד ימין, אבל פולנייה אחת הצביעה עלי ואמרה "יהודי"! נתנו מכה חזקה בקת רובה ונשלחתי לצד שמאל. אשתי וילדי שכבר היו בין הפולנים, עברו גם הם והצטרפו אלי. קבוצת היהודים הובלה לחצר בניין הגסטפו, שם חולקנו לקבוצות של עשרה אנשים. כל קבוצה הוכתה כל כך עד שבקושי יצאנו בחיינו. בינתיים היה לגרמנים בידור: פושע גסטאפו אחד נעמד על חבית באמצע החצר והכריח

אותנו לשיר את " עירנו בֶּעלז"[36]. כך גם רצו להטביע את צרחות היהודים המוכים. מוכה נפלתי ארצה יחד עם החבילה שנשאתי עלי והכילה את כל רכושי. אשתי שחיכתה לי בשער בקושי הכירה אותי. אחר כך עברנו לאזור הנייטרלי המפריד בין הסובייטים לגרמנים. נשארנו שם ארבעה ימים עם אלפי אנשים שרצו לעבור לצד הסובייטי. זה היה בנובמבר והתנאים איומים. היינו תקועים שם ברוח ובקור עם ילדים קטנים והיינו צריכים לדאוג לכל הצרכים הטבעיים בשטח הפתוח לעיני כל. היינו במצב נואש, לא לכאן ולא לכאן. הסובייטים סגרו היטב את הגבול והגרמנים לא אפשרו לחזור. לאחר ארבעה ימים ארוכים של המתנה בחוץ בלכלוך ובקור העז, החלו המוני האנשים להדחף ולהתקדם לעבר האזור הסובייטי ולא הועילו הפרשים הרכובים על סוסיהם, אנחנו רצנו ודחפנו דרכנו קדימה. כך יצאנו מפולין ב 1939.

ה.

העברנו את שנות המלחמה בברית המועצות. בשנת 1946 חזרנו לפולין בתקווה למצוא מישהו ממשפחתנו. חזרנו לעיר הולדתנו פלניצה, בה חיה קהילה יהודית במשך דורות. כשירדנו מהרכבת, מצאנו שדה שומם מכוסה עשב פרא... לא נותרה אבן על אבן מהבתים הישנים שלנו. האזור היה הרוס כדי כך שגם כשעמדת בתחנה אפשר היה לראות את הכנסייה מחוץ לעיר...דבר לא הסתיר. לא מצאנו אנשים, רק הכלבים נבחו, אולי זיהו שאנחנו יהודים. אשתי בכתה בכי מר ולא יכולתי שלא לתמוה: איך הפך מקום זה למדבר שממה, הרי רק לפני 7 שנים התקיימה כאן קהילה יהודית כל כך תוססת?

יצאנו לחפש חברים ותיקים מבין הפולנים. פגשנו את החובש פלוסקוטה, שהתיישב בביתו של החובש היהודי שֶנצר. חברינו הנוצרים מלפני המלחמה כביכול שמחו מאוד לראותנו. הם סיפרו לנו על הגטו ואיך הובלו האנשים לטרבלינקה, יהודים שרועים על האדמה ממתינים שיובילו אותם למותם...

פגשנו גם פולני בשם ורונקו שהיה אורח תכוף בבתי היהודים ועכשיו התגורר באחד מהם. פולנים ירשו את הרכוש היהודי. סיפרו איך הצילו יהודים, אבל כששאלנו "איפה אלה שהצלתם"? על כך, איש לא יכול היה לתת תשובה.

משיחות עם תושבים אחרים בפאלניצה, למדנו שדוד אשתי, וולוול ֶיֶלֶן, נורה למוות בחזית ביתו כשניסה להגן על כבוד בתו הֶניה. קצין גרמני רצה לקחת את בתו, אז האב הגיבור זינק לעברו עם גרזן ושילם על כך בחייו בו במקום. הוא נקבר בחצר שלו. מכל משפחת ילן לא נותר איש בחיים מלבד בת אחת שנמצאת כיום בישראל. עוד שמענו סיפור גבורה נוסף של אבא מיהודי פלניצה.

כשעברנו לצד השני של המסילה, צד השכונה הפולנית, כאן ראינו בתים שלמים עומדים על כנם. החנויות פתוחות ואין זכר לכך שהיתה כאן מלחמה עד לא מזמן...

היה מפחיד להישאר אפילו לילה אחד בפאלניצה. לכם עלינו בהקדם על הרכבת חזרה לוורשה. בדרכנו, ובפעם האחרונה, הבטנו מבעד לחלון וראינו את חורבות פלניצה, את מידז'שיין ההרוסה, הבזאר של לייזר דומב, את כל שהיה... וכעת נעלם...

---

[36] במקור ביידיש "מײַן שטעטעלע בעלז" פזמון יידי מפורסם משנות ה-30 המבטא יחס נוסטלגי לחיים היהודיים בעיירה בלץ (באלטי) שבבסרביה (מיוחס לעיתים בטעות לעיירה בלז שבאוקראינה) געגועים לבית הילדות ולתמימות הנעורים. כתב יעקב ג'יקובס והלחין אלכסנדר אוֹלשָנצקי עבור האופרטה "דאָס ליד פון דער געטאָ" ('שיר הגטו') שהוצגה ב-1932 בניו יורק. הפזמון היה לשיר עיירה קלאסי, המבטא את הגעגועים לא רק לבלץ אלא לשטעטל ולחיים היהודיים במזרח אירופה באופן כללי.

אותם ימים נוראים, הינדה בֶּזפָּיאָסְניק (בָּקָלַזש), תל-גנים

אבי, אביגדור בקלזש, תושב ותיק של פקאנוב (Pacanów), עבר עם כל משפחתו, אמנו חנה סורה וארבעת ילדיהם, לפאלניצה. זה היה בשנת 1925. אבי שהיה זגג במקצועו רצה להעניק למשפחתו חיים טובים יותר, חסך כסף בעבודה קשה וקנה בפאלניצה חלקת אדמה ועליה צריף. משנה לשנה בנה והוסיף חדרים והשכיר אותם לנופשי קיץ מוורשה. כך הפכנו גם לבעלים של וילה בפאלניצה.

שנה לפני פרוץ המלחמה התחתנתי עם תושב פלניצה, יוסף מנדל מורגנשטרן, מכונאי במקצועו. חיינו בפשטות ובאושר עד אותו יום נורא, 1 בספטמבר 1939 בו פרצה מלחמת העולם השנייה. בשבועיים הראשונים המלחמה לא הורגשה כלל. רק העשן שריחף יום ולילה מעל ורשה המופצצת והבוערת הזכיר את גורלם של הפולנים ובירתם. רק ב 17 בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים לפאלניצה[37]. עם הגעתם החל גיהנום עבור היהודים, שבתיהם הוצתו באופן שיטתי. עננ עשן ולשונות אש עלו מרחוב Handlowa וכיסו כמה רחובות סמוכים. הרכוש היהודי שנרכש במשך שנים רבות של עבודה קשה עלה בעשן. גם בית אבי נשרף בשריפה הראשונה. שריפת הבתים לוותה בגירוש האוכלוסייה היהודית. פקודת היציאה הייתה קטגורית ובוצעה בכזו אכזריות שאנשים לא הספיקו לקחת איתם דבר. גם אני נאלצתי לצאת מהבית עם בתי הקטנה, ורק אמא שלי הזכירה לי שכבר אמצע ספטמבר וכנראה נצטרך לישון ברחוב. כשחזרתי הביתה לקחת שמיכה, גרמני חמוש עם רובה מכוון אלי הלך איתי מחדר לחדר ואיפשר לי לקחת רק את השמיכה.

עם רדת החשכה על הרחוב הורו השודדים לצעירים לעמוד בצד. הם נלקחו מיד לעבודה במקומות לא ידועים לנו. נשים, קשישים וילדים הובהלו ברגל לאוטבוצק. בעלי הצליח להיכנס לקבוצה השנייה ויחד נסענו לאוטבוצק. נשארנו אצל חברתי ובילינו איתה שבועיים עד שוורשה נכנעה.

2.

רק לאחר שנכנעה בירת פולין נרגע מעט גם מה שנקרא ה"קו" (המסילה לאוטוצק). אנשים החלו לחזור הביתה. לא ראיתי אפשרות לחזור לפאלניצה מאחר שהבית שלנו עלה באש. אנשים שחזרו לעיר תפסו וילות ריקות של פולנים ויהודים שנותרו שלמות מחוץ לרובע היהודי, ושרדו את השריפה. נסעתי עם בעלי וילדתי לוָואוֶור ליד הרכבת, שעדיין פעל. משם נסענו ברכבת לוורשה, לרחוב גריבּוֹבְּסקָה, שם גר אחי יוסל. בזכותו הצלחתי לשכור דירה בנוֹבוֹליפִיֶה, ליד הבזאר. גרנו שם עד מאי 1940. מצבנו הכלכלי היה קשה מאוד כי בעלי לא יכול היה לעבוד במקצועו, ובכלל היה מסוכן ליהודי להופיע ברחוב. רק בזכות טוב ליבו של אחי יוסל לא גוועו ברעב באותם זמנים קשים לפני הקמת גטו ורשה. שכר הדירה הגבוה שנאלצנו לשלם בוורשה עבור חדר קטן ולא נוח, גרם לכך שלא יכולנו עוד להישאר בבירה. החלטנו לחזור לפאלניצה. שכרתי חדר מנוצרי. בעלי עבד כזגג בוורשה במשך כל השבוע, מקצוע שלמד מאבי. בכל יום ראשון שב לפאלניצה. כדי לנסוע ברכבת הוא נזקק לתעודה מיוחדת לפיה בגדיו עברו חיטוי וכי הוא עצמו נקי ורחוץ.

בסתיו 1940 (או בתחילת 1941) הוקם בפאלניצה גטו ונאלצתי לעזוב את החדר השכור שלי ולעבור לגטו שכעת היה מגודר בתיל. נאסר בתכלית האיסור על פולנים וגרמנים להיכנס לגטו. בנוסף לעונש שאיים על עבירה זו, כרזות גדולות המודיעות על סכנת הידבקות בטיפוס או מחלות זיהומיות אחרות מהן סבלו לכאורה יהודי הגטו, נועדו להרתיע. באותה תקופה, גבולות הגטו לא היו מוגנים כל כך. בהרמת גדר ניתן היה לצאת ולהיכנס בכל עת. פולנים, בעיקר איכרים, ניצלו זאת להכניס קמח לגטו. אופים יהודים השתמשו בו לאפיית לחמים ולחמניות שהאיכרים לקחו איתם לוורשה למכירה. העיר הגדולה הייתה זקוקה למזון, והעיירות בסביבה, ממש כמו לפני המלחמה, היו אסם מזון חשוב לוורשה.

כשעברנו לגטו, בעלי כבר לא יכול היה לעבוד בוורשה. אז הייתי צריך להתחיל להרוויח את לחמנו. ניצלתי את המראה שלי הלא-יהודי ונסעתי בחופשיות לוורשה כדי להבריח בשר אותו מכרתי שם בכסף רב. זה היה חורף ואפשר היה להחביא את הסחורה מתחת ללבוש הכבד. בכך הייתי מסכנת את חיי אך בכל זאת חזרתי ויצאתי

---

[37] התנגשות בין חיילים פולנים מדיוויזיית הרגלים ה 13 (רובאי Kresowe) ויחידות דיוויזיית רגלים ה 11 הגרמנית. התרחשה ב 19-בספטמבר 1939.

לדרך לעתים קרובות. מאוחר יותר עברתי לסחור בלחם, והובלתי אותו בעיקר לוורשה. עליתי על חשמלית שהחלה את דרכה בצד הארי ועברה בגטו. בנלבקי קפצתי מהרכב ונשארתי בגטו עד שמכרתי את כל הסחורה.

פעם אחת כשקפצתי מהחשמלית החלקתי ונפלתי. שוטר פולני עזר לי לקום אך דרש שוחד. איים שייקח אותי לתחנת המשטרה. אמרתי לו שהוא לא יכול לעשות לי דבר כזה, הרי ראה שכמעט איבדתי את שתי רגלי כשקפצתי מהחשמלית. חוץ מזה, הוספתי, אשתו ישנה עתה במיטה חמה בביתה בעוד אני צריכה לסכן את חיי עבור חתיכת לחם לילדה שלי. הוא לקח אותי לתחנה בכל זאת, אבל כשהתקרבנו לתחנה, נראה היה שמצפונו נקף, והוא פשוט אמר, "לכי לעזאזל" ושחרר אותי.

3.

אני לא יודעת הרבה על חיי גטו פאלניצה כי כמעט בכל בוקר, בשעה חמש, כבר הייתי בדרכי, מבריחה בשר, לחם ועוד. בסביבות 12 או 1 בצהריים הייתי חוזרת הביתה, קפואה מקור ומותשת מפחד מתמיד. כפי שכבר ציינתי, מאחר ונראיתי כמו פולניה, גויה, הצלחתי לנסוע ברכבת באין מפריע ולהתגבר על הסכנות שבדרך.

ההברחות נעשו בעיקר על ידי ילדים יהודים בעלי מראה "גוי". גם אמותיהם המודאגות לא יכלו לוותר על עזרתם ושלחו את ילדיהם לקנות ולמכור סחורות שונות וכך לפרנס את המשפחה. זריזים כחתולים קפצו מעל גדר הגטו ועברו לצד השני. נסעו ברכבת או הלכו ברגל לכפרים בסביבה תוך סיכון חייהם נושאים עימם סחורה. הודות לילדים אלה שהשיגו מזון באותה תקופה, הרעב בגטו היה נסבל יותר.

אני זוכר מקרה שבו הלשין יהודי אחד על אחר וזה נורה ונהרג. המלשין נגרר בכוח מהבית והורחק מהגטו. עשתה זאת קבוצה מסוימת של אנשים שפעלו נגד בוגדים וזה עשה רושם רב בגטו. אני זוכר גם מקרה של התנהגות אכזרית של המשטרה היהודית. אבא שלי ז"ל, יהודי אדוק עם זקן, לבוש במעיל ארוך, החליט לעזוב את הגטו בגלל הרעב והמצב הכלכלי הקשה, ולהרוויח קצת כסף כזגג בכפרי הסביבה. הוא אפילו גילח את זקנו, התחפש לאיכר וחצה את גבול הגטו. שוטר יהודי הבחין בו. הוא קפץ על אבא שלי והכה בראשו באלת גומי כל כך חזק עד שנפצע ושתת דם. בעלי שראה את זה במקרה, תפס את האלה של השוטר והחל להכות אותו. למשמע הזעקות ושריקות השוטר נזעקו עמיתיו והכו את בעלי מכות נמרצות ועצרו אותו. ניגשתי לראש המשטרה היהודית וביקשתי שישחרר את בעלי. בסופו של דבר, הוא נתן לו ללכת פצוע קשה. אולם מאוחר יותר הוא נלקח למחנה ווילנוב.

אני זוכרת אירוע נוסף מחיי בגטו. יום אחד, כשחזרתי מוורשה, ראיתי את השכן שלי, צעיר בן שמונה עשרה, כשהוא יושב בתחנה. הבחור שבעבר התבלט בגובהו ובמראהו הבריא, כעת היו רגליו נפוחות וגופו כחוש עדות לרעב ולסבל הרב שפקדו אותו. בקול קורע לב שיזיז אפילו אבן, הוא התחנן: "חתיכת לחם, חתיכת לחם." נתתי לו 5 זלוטי, שזה היה די הרבה כסף באותם ימים. עובר אורח האשים אותי שהארכתי את סבלו בנדבה שלי כי ממילא הוא נידון למוות. הוא באמת נראה כמו המתים החיים. תשומת הלב של עובר אורח זה הייתה אופיינית לתקופה בלתי אנושית זו.

מינץ, הבעלים של בית המרקחת בפאלניצה, היה איש ידוע. בספטמבר 1939 כשהגרמנים העלו באש את רחוב הנדלובה, גם בית המרקחת שלו נשרף. מאוחר יותר ניהלה משפחת מינץ בית מרקחת במידז'שין. לאחר הדיווחים הראשונים על הזוועות שנעשות ביהודים, אמר מינץ לחברים שלא יסכים להיתפס חי. וכאשר נפוצו שמועות על גירושים מפאלניצה (ב 1942), הרעיל את אשתו, שני ילדיו ואת עצמו.

שמועות על חיסול הגטו קיבלו אישור כשהחלו ביקורים תכופים של שוטרים יהודים אצל התושבים האמידים יותר, קצבים, אופים ומבריחים. הם דרשו כסף לכאורה תמורת דחיית מועד הגירוש. למעשה, לקחו את הכסף לכיסם, שכן לא הייתה להם כל השפעה על "לוח הזמנים" של הגרמנים.

4.

יהודים רבים מפאלניצה עבדו במחנה ווילָאנוֹב. ביניהם גם בעלי יוסף מנדל מורגנשטרן. הם חפרו תעלות ניקוז בשדות בהם צמחו גידולים שונים. הבאתי לו אוכל לעתים קרובות. נעזרתי במראה שלי, והסתכנתי כשהורדתי את טלאי המגן דוד, כך הצלחתי להתקרב לעובדים ולהעביר לו מזון כשאני מסתתרת בצמחייה הגבוהה.

מאוחר יותר הוא חלה בטיפוס והועבר לבית החולים שהוקם בווילה של רָייף במידז'שין. כשבאתי לבקרו שם הפצרתי בו שיברח כי כבר היו שמועות על חיסול בית החולים והגטו בכלל. הוא לא האמין לזה, וטען שגרמניה זקוקה לידיים עובדות וכל עוד הוא ברשימת העובדים בווילאנוב, לא יקרה לו כל רע.

ב 18 באוגוסט, 1942, פקד אותנו אסון. משהו מבשר רע היה באוויר כבר יום קודם לכן. נסעתי לוורשה עם בתי בת ה 3.5, אל חברים פולנים שלי, כדי למצוא מקום מסתור לכל המשפחה. לרוע המזל, על אף כל המאמצים וההשתדלויות שלי, נתקלתי בסירוב מוחלט מצד החברים הפולנים. חזרתי לבית החולים במידז'שין מאוכזבת ושבורה. כבר מרחוק יכולתי לראות חלונות שבורים, דלתות ותריסים קרועים. שקט מוות שרר בכל מקום. נכנסתי לחצר בלב פועם. פתאום שמעתי בפולנית:

"מה את עושה פה?"

"השארתי את בעלי כאן אתמול, ורציתי לאסוף אותו היום. איפה הוא?"

"שם, מאחורי המרפסת...."

מבטי שוטט החוצה. באדמה החשופה נתגלה קבר אחים. הפולני סיפר לי שהבוקר נורו ונקברו שם כל החולים.

"אם את אוהבת את חייך וחיי ילדתך, ברחי מיד. הגסטאפו כאן, בכל מקום".

"לא אכפת לי יותר מכלום", עניתי הרוסה, "אני לא רוצה לחיות. אתן להם לירות בי."...

נשכבתי על האדמה הרעננה שעדיין היתה חמימה, כביכול הגופות המונחות שם טרם התקררו. בכיתי הרבה מאוד זמן. גם בתי בכתה ולא נרגעה זמן רב.

לחזור לגטו? לא היה טעם. באותו יום נהרס גם גטו פאלניצה. אבי, אביגדור בקלרזש, אחותי שיינדל, בעלה שלוימה ובתם אלקה-נחה, בת השמונה, וכן אחי הבכור יוסל עם בנו בן השלוש ינקל'ה, כולם נלקחו משם עם יהודים נוספים. רק גיסתי ומשפחתה מתו מאוחר יותר, בגטו ורשה. אחי הצעיר אלתֵר, שעבד אף הוא במחנה ווילאנוב, שרד, והוא חי כיום בשוודיה.

.5

למדתי שמה שקורה ליהודי פולין נוגע רק לאזור של ה"ממשלה הכללית של מחוז" (General Gouvernement). לעומת זאת, היהודים בשטחים ששולבו ברייך השלישי ניהלו חיים שלווים יחסית. נאמר כי בגטו זָמבּרוב (Zambrów) היהודים זוכים לחופש יחסי, ובעיקר אינם בסכנת השמדה. עם בתי הקטנה על ידי, עשיתי את הדרך לזמברוב ברכבת, בעגלה, אך בעיקר ברגל. עשרות איכרים מבריחים התאספו על הגבול המפריד בין ה'מחוז' ל'רייך'. חשבתי שגם אני אפול לידיהם, אולם הצלחתי להתחמק ולהמנע מלהתקל במשטרה הגרמנית.

בתחילת ספטמבר, בערב, לאחר כמה ימי נדודים הגעתי לגטו זמברוב. את הדלת הראשונה שדפקתי עליה פתחה קשישה בודדה, אך למרבה הצער, לא אפשרה לי לעבור את הסף. היא שלחה אותי ליודנראט. גם שם לא רצו לשמוע על אפשרות שאשאר בגטו. הם אמרו בישירות שבקבלת יהודי מ'המחוז', הם עלולים להמיט על עצמם אסון...

בלית ברירה נאלצתי להמשיך בדרכי, אבל לאן? גבול גטו זמברוב היה בקו הנהר. המקום לא היה שמור. לאחר שחציתי לעבר השני, פגשתי איכר מבוגר וביקשתי שידריך אותי אל הכפר הקרוב. הוא התחיל לשאול אותי למה אני רוצה ללכת לכפר ואם יש לי שם מישהו. אמרתי שאני מקווה למצוא עבודה בחווה. ללא היסוס הצהיר הזקן על נכונותו להעסיק אותי ומיד הציע לקחת אותי. עלינו על העגלה שלו, ובלב רועד בתקווה ופחד הגענו לכפר Grzymały , כ 5 קילומטרים מזמברוב. יכולנו סופסוף להתרחץ ולאכול לשבעה. הוחלט שאעזור בקטיף תפוחי אדמה. כעת הפכתי לאיכרה אמיתית, העבודה היתה קשה, בשדה, בגינה, באורווה ובחצר מזריחה עד שקיעה. את בתי לקחתי איתי לכל מקום, לא רציתי להשאיר אותה עם זרים.

.6

כעבור חודשיים בא ראש העיר אל האיכר ואמר שכל אחד חייב שיהיה בידו מסמך גרמני רשמי, קנקארטה. לשם כך צריך יהיה להגיע לזמברוב, שם המסמכים מונפקים על ידי ועדה מיוחדת. אמרתי לראש העיר שכשעזבתי את ורשה עדיין לא הונפקו תעודות כאלה והוועדה בזמברוב לא תאמין לי כזרה שאין בידה כל מסמך. הוא יעץ לי לצאת לזמברוב מוקדם בבוקר והוא ישיג אותי בדרך על אופניו ויחד נתייצב בפני הוועדה. הוא מוכן להעיד שהוא מכיר אותי, יודע היכן אני עובדת וכו.' חשבתי, מי יודע, אולי אין זו מלכודת ואולי ראש העיר אינו מתכוון להיפטר ממני. בלית ברירה השארתי הפעם את הילדה אצל האיכר, וכשנפרדתי לשלום, עברו בראשי מחשבה מפחידה שזו תהיה הפעם האחרונה שאראה את הילדה שלי.

הועדה ישבה בבניין הגימנסיה של זמברוב ולפני אישור התעודה היו שואלים וחוקרים. התכוננתי לכך בדרך לזמברוב, חזרתי ושיננתי ששמה של בתי הוא זושיה ושם משפחתי זצ'ינסקה. אבא נקרא אביגדור, אבל אני אקרא לו ויקטור. גם לא אספר שאני דוברת גרמנית כדי שלא יחשדו שאני יהודיה.

הנציב חקר אותי זמן רב, אך המלצת ראש העיר, שאישר שאני עובדת אצל פרנצישק טִישקה כבר זמן רב, אלה עזרו. תוך מתן טביעת אצבע, מדידת גובהי והשלמת הליכים פורמליים נוספים, כל אותה עת המשיכו הפקידים ללטוש עינים ולבחון בחשדנות כל תנועה שלי. חשבתי לעצמי שאכן האדם קשוח מפלדה, עובדה שיצאתי משם בחיים ולא נשברתי. בסופו של דבר, קיבלתי קנקארטה אמיתית, בעוד רבים במקומי היו משלמים כסף רב עבור מסמך כזה, גם עבור זיוף...

ברחוב הוצאתי את הקנקארטה שלי והבטתי בה. גרמני ופולני באו מולי. הפולני אמר: "זו יהודיה!". הגרמני חטף מידי את התעודה, ראה את הדיו הטרי על הבול, החזיר לי את המסמך ואמר לפולני: "טיפש, היא אחת משלכם, פולנייה"...

.7

המסמך שקיבלתי הופק ללא תמונה. כעבור שבועיים יצאה פקודה חדשה: יש להופיע שוב בפני הוועדה הפעם עם תמונה שתתווסף למסמך. זה נעשה על מנת "לאבטח" את בעל המסמך, למנוע מחשודים מלהשתמש בתעודה של מישהו אחר. באותם ימים התפשטו החדשות מהר מאוד וכך הגיעו גם לכפר שלי ידיעות על מעצר, גירוש ואפילו ירי, על מי שהגרמנים מצאו אותו עם מסמכים חשודים בזיוף. החלטתי להשאיר את הקנקארטה שלי בלי תמונה, כי הסיכון היה ממש גבוה. זה חייב שאעזוב את האיכר הטוב, שם מצאתי מחסה ופת לחם לי ולבתי.

בינתיים התרחשה תקרית נוספת שאילצה אותי להיפרד מהמושיעים שלי. בוקר אחד, כשרק התעוררתי, פנה אלי ואמר לי האיכר: "הגברת דיברה יידיש מתוך שנתה. את יהודיה!". השבתי בעזות מצח ואמרתי שהוא מציק לי, ואיך הוא מעז בכלל להאשים אותי בעוד אחי כומר. אך הוא לא התבלבל, והשיב בציניות: "אנחנו יודעים את זה"...

לא נותרה לי ברירה אלא לקום ולעזוב. זה היה חורף והשלג נערם והגיע עד הברכיים. לאחר ארבעה חודשי שקט יחסי, שוב אומללות. לאן אלך? הרמתי את בתי על זרועותי, הטמנתי את רגליו במעיל הגברדין הדק שבקושי הצליח לחמם אותי, ויצאנו לדרך. אחריי צעדה ובאה תרזה בת ה 13, בתו של פרנצישק טישקה, שלאורך כל שהותנו בחווה הפגינה חום וזיקה אלי ואל הילדה. קראתי לה "תרזה הקדושה", כי התנהגה איתנו כמו קדושה. תרזה, שיצאה אלינו לבושה שמלת קיץ, עצרה אותנו רועדת מקור ומשקשקת בשיניה, ואמרה: "אל תלכי, אביא לך לחם"... תפסתי את הילדה, חיבקתי אותה, נישקתי אותה ואמרתי: "תרזה הקדושה שלי, תודה לך מכל הלב. יש לי בקשה אחת אליך". וכך עמדנו בקור, רועדים מקור ורגש, ותרזה מנסה לחזור איתי מילה במילה על התפילה הנוצרית, כדי שאוכל להוכיח שאכן אינני יהודיה.

.8

כך החלה תקופה של אומללות, עברנו ממקום אחד למשנהו, כך במשך עשרה חודשים. מעולם לא העברתי שני לילות רצופים במקום אחד. אנשים רעים, כמו כלבים רעים, שבו וגירשו אותנו. היו גם אנשים טובים. היו נותנים לנו להיכנס וללון באורווה או במרתף, וגם דבר אוכל.

בסוף הגעתי לכפר לונייב, אל האיכר קרָסינסְקי, שבשבילו עבדתי כל קיץ 1943. שמתי לב שהאיש לא הדליק את המנורה בארוחת הערב ושאדם זר היה אורח קבוע לארוחה. גם שמעתי לעתים קרובות קולות עמומים שעלו מהמרתף, במיוחד בלילה כשהכל שקט מסביב. בטח קרסינסקי מסתיר יהודים ולא רוצה שאדע על זה, הרי חשב שאני נוצריה... אני חששתי שאם יש ריכוז של יהודים במקום אחד הסכנה ודאי גדולה יותר. עזבתי ועברתי לכפר לונייב וילקי (Łuniewo Wielkie), הסמוך, אל האיכר לונייבסקי, שהיה רשע בעל יצרים רצחניים כלפי אשתו האצילה ושני ילדיו. מאחר וכל עובדיו עזבו, נלקחו לעבודה בגרמניה, הסכים להעסיק אותי בחווה שלו. הייתי מוכנה לשאת בכל הדרישות המוגזמות שלו בעבודה החקלאית רק בגלל הביטחון שהתעסוקה הזו נתנה לנו. חלפו כאן עשרה חודשים ויום אחד באוגוסט 1944 הביא ראש העיר כרוזים גרמניים הקוראים לאוכלוסיה הפולנית להתנגד לחיילי הצבא האדום שכבר הופיעו בלוֹמזָה (Łomża), כי הם הורסים הכל, שורפים בעלי חיים, מציתים שדות וגם מגרשים איכרים לסיביר. הכי חשוב: ראש העיר דרש ש 35 מאנשי הכפר יצטרפו למשלחת שתצא לשבועיים של עבודות חפירת שוחות בלומזה.

המארח שלי, בלי לחשוב פעמיים, הציע שאשאיר אצלו את בתי ואצטרף במקומו לקבוצה שתצא לחפור שוחות, בתמורה יתן לי מזון. אזרתי אומץ ונשאתי נאום כל כך פטריוטי עד שויתר על תוכניתו. בנימה קטגורית טענתי שכפטריוטית פולניה לא אשרת את הגרמנים, במיוחד כעת, שהם סופגים תבוסה מוחצת והחלו בורחים. האיכר קיבל את דברי, ניסה להרגיע ואמר שישכור מישהו אחר שימלא את מקומו. לא רציתי להשאר שם יותר, לקחתי את הלחם ויצאתי עם הילדה לצ'חנוביץ' (Ciechanowiec), שם גר סנדלר זקן, קרוב משפחה של לונייבסקי. הסברתי לסנדלר שאני רוצה להגיע לבראנסק (Brańsk), למשפחה שלי, ומכיוון שתנועה בדרכים הראשיות מסוכנת מאוד כעת, ביקשתי שידריך אותי בדרך הכפרים ודרכי עפר צדדיות. הסנדלר מנה בקפידה את הכפרים שדרכם אוכל להגיע לבראנסק.

.9

בדרך הגעתי לכפר וישוּנקי שנמצא בסך הכל 3 קילומטרים מהחזית. הירי וההפגזות זירזו את התושבים לרדת למקלטים. היה שם צפוף ומחניק. המקומיים הסתייגו מהזרים שתפסו מקום במקלט. יצאתי מהמרתף והלכתי לקוטג'. מבעד לחלון נראתה הכנסייה שממול, גרמנים הגיעו לשם, נכנסו פנימה אך עזבו אחרי כמה דקות. שני פליטים נוספים עמדו עימי ליד החלון, פולני זקן עם בתו. כשהתרחקו הגרמנים מהכנסייה, תפסתי את הילדה ובאופן אינסטינקטיבי רצתי למרתף. לפתע אירע פיצוץ אדיר, שברי זכוכית מהחלון המנופץ פגעו בעיניו של הפולני כי לא הספיק לרדת למרתף. הוא נותר עיוור.

סבלנו לא נמשך עוד זמן רב. בחמש בבוקר שמענו רעש טנקים וקול שיחות ברוסית. חשבנו שאלה וְלָאסובים, בוגדים רוסים ששירתו את הגרמנים, ולכן פחדנו לצאת ממחבואנו. לבסוף יצאנו. כן. המשחררים כאן! רצתי עם בתי לגינה, קטפנו פרחים וזרקנו על החיילים הצועדים. חיילים עייפים. עינינו מחפשות פנים מוכרות, אולי נפגוש קרוב משפחה, או חבר. לצערי, אף לא חבר יהודי אחד. רק אז, ברגע השחרור, הרגשתי כמה אני בודדה. היינו לבדנו בעולם. היטלר הצליח במשימתו... עמדנו שם, שני יתומים יהודים שחיפשו פרצוף מוכר...

.10

נסענו לבִּילסְקוֹ (Bielsko), אחר כך ב 1945, לקחו אותנו לרוסיה, וב 1946 חזרתי ללודז'. פגשתי כאן אישה מפאלניצה שמסרה לי ברכות מאחי שגר בוורשה. היתה זו שמחה גדולה לשוב ולהיפגש. אבל דרכינו נפרדו, הוא נסע לשוודיה ואני החלטתי לנסוע לארץ ישראל. לאחר עשרה חודשים על אדמת גרמניה הארורה הגעתי לארץ ישראל עם בתי ב 1 בספטמבר 1947.

באונייה שהפליגה לנמל חיפה פגשתי אישה שהייתה עם קבוצת היהודים שהסתתרה אצל קרסינסקי בלונייבו. כולם ניצלו. היא סיפרה לי שכולם חשדו שאני אכן יהודיה... עכשיו הפגיש אותנו הגורל על אותה ספינה השטה למדינת היהודים...

מיכלין – בסיס פרטיזנים יהודים, פרופ' ב. מארק (וורשה)

בתקופה הטרגית תחת הכיבוש הנאצי שימשו האזורים שמדרום לורשה מקלט למאות פליטים מגטו ורשה ומערים אחרות. נמצאו שם גם פרטיזנים יהודים. מספרם המדויק של היהודים המסתתרים, והפרטיזנים אינו ידוע, ונראה שלעולם לא ייוודע. רובם מתו בידי הז'נדרמריה הגרמנית והאס-אס, ולעתים קרובות גם בידי רוצחים "מקומיים", אלה שהיו פולקסדויטש, כמו גם פשיסטים פולנים, שלבשו לעתים קרובות מדים של "לוחמי יער" עם סמלה של מריה הקדושה על החזה. הפשיסטים והחוליגנים המקומיים הללו, רדפו ורצחו לא רק יהודים, אלא גם אנטי-פשיסטים פולנים, קומוניסטים, סוציאליסטים ולוחמים נחושים אחרים, שפעלו נגד הכובשים הנאצים. היו ביניהם אפילו כמה עריקים ממחנה השמאל לשעבר.

מאלה שנתנו מחסה ליהודים, היו שעשו זאת מסיבות חומריות, אך היו גם שהונחו ממניעים אידיאולוגיים או דתיים. כמרים ונזירות שסייעו לילדים יהודים, תוך שהם מסתירים זאת מאחיות אחרות שלקנאותם הדתית התלוותה גזענות ושנאת יהודים.

בסביבה מסוכנת זו הסתתרו וחיו משפחות יהודיות רבות, במרתפים, בעליות הגג, ברפתות של וילות וקוטג'ים. לעתים מתחת לאפם של נאצים ופולקסדויטשרים. לעיתים הטראגי השתלב בגרוטסקי. סיפר לי יהודי אחד שבזמן שהתחבא במיכלין עם חברו הנוצרי, נבהל כששמע שבחדר הסמוך שיחה בפולנית. אם אלה הם פולנים, הרי שחשש שיסגירוהו. אבל, פעם אחת שמע קול אנחה עמוקה וכואבת בוקע מחדר הזה. אנחה כזו, חשב, יביע רק לב נרדף, לב יהודי. עצב וייאוש כה רבים. ואמנם, מעבר לקיר הסתתר זוג זקנים יהודי.

המשטרה הגרמנית ידעה שיהודים רבים מסתתרים לאורך קו מיכלין-פלניצה-אוטבוצק. למדים זאת ממסמכים גרמניים וגם מדיווחי המחתרת הפולנית. בתחילה ידעו הגרמנים רק מעט על הנוקמים והפרטיזנים היהודים שהסתתרו ביערות בסביבה. רובם הגיעו מגטו ורשה וקבוצה אחת משורות המורדים שם. על סופה הטרגי שלה, רוצה אני לספר לכם כאן.

כידוע, במרד גטו ורשה פעלו שתי קבוצות לוחמים יהודיות: נטל המרד העיקרי היה מוטל על כתפי הארגון היהודי הקרבי, שהורכב מהשומר הצעיר, דרור, מפלגת הפועלים הפולנית (קומוניסטים), הבונד, פועלי ציון שמאל וימין, עקיבא ותנועת הנוער הציוני. בנוסף, נלחם גם הארגון הצבאי היהודי, שבשורותיו בעיקר אנשי בית"ר, אך גם יהודים מן השורה, נוער דתי, וכן מספר קומוניסטים שמסיבה זו או אחרת מצאו את עצמם בארגון הצבאי. קבוצות לוחמים של הארגון הצבאי היהודי תפסו עמדות בעיקר בבניינים בפינת נָלֶבְקי ומוֹרנוֹבסקה, שם הניפו שני דגלים: כחול-לבן, ואדום-לבן. הם לחמו בגרמנים ועוזריהם במשך יומיים וכשהגרמנים גברו, עברו במנהרה שנפרצה קודם לכן על ידי קבוצת מורדים שמנתה כמה עשרות נערים ונערות, לצד הארי של כיכר מוֹרָנובסקי. משם הובלו למיכלין בידי קבוצת לוחמים פולנים כשהם מוסתרים בארונות קבורה נוצריים. הפולנים בפיקודו של סרן הנריק איוואנסקי היו בעלי ברית.

במיכלין הם הסתתרו בוילה נטושה ביער שהוכנה לכך מראש. היו בקבוצה זו פצועים קל וקשה מהקרבות בגטו. כולם היו מותשים ועייפים אבל לכולם נשק בידיהם, רובים, רימונים ובקבוקי מולוטוב. מטרתם ושאיפתם לאתר הזדמנויות להשתתף בקרבות הפרטיזנים, ולהמשיך במאבק שהתחיל בגטו. הקבוצה הפולנית שהובילה אותם עשתה דרכה חזרה לוורשה ב 27 באפריל 1943, ולקחה חלק בקרב המפורסם בכיכר מורנובסקי, יחד עם קבוצת הארגון הצבאי היהודי שנותרה בגבול הגטו. יורגן שטרופ, מפקד מבצע החיסול של המרד והתליין האחרון של גטו ורשה, מספר על הקרב הזה בדו"ח שלו[38]. שלושה מקבוצת הפולנים הנ"ל, שהשתייכו לתומכי הגנרל סיקורסקי, חיים עד היום בוורשה.

מה קרה בינתיים לקבוצה הלוחמת היהודית שהסתתרה בווילת היער במיכלין? לוחמים אלה לאחר שנחו וטיפלו בפצועיהם, המתינו לאיש הקשר שיבוא ויובילם לקבוצת פרטיזנים גדולה ביער קמפינוס (צ'-מע' לורשה). בטרם זה הופיע הותקפה לפתע הווילה על ידי משטרה כחולה פולנית ובעקבותיה מחלקת ז'נדרמריה

---

[38] גנרל אס.אס. יורגן שטרופ פיקד על חיסול גטו ורשה מ19.4 1943. הדו"ח שלו נקרא: "הרובע היהודי בוורשה איננו עוד" והוכן בשלושה עותקים מהודרים, אחד להימלר, אחד לקרוגר (מפקד האס-אס והמשטרה הגרמנית בגנרל-גוברנמן) ואחד שמר לעצמו. עותק זה ותצלומים נוספים שלא הוכנסו לדו"ח נתפסו אצל שטרופ כשנעצר ע"י האמריקאים בתום המלחמה. עותק אחד הוצג במשפטי נירנברג בו שטרופ נשפט ונידון למוות, אך הועבר לידי הממשלה הפולנית. נשפט בשנית בורשה והוצא להורג בתליה ב 1951.

גרמנית. מאוחר יותר התברר שבקבוצת הפולנים שעזרה ללוחמים לצאת מהגטו היה פרובוקטור והוא שהסגיר את מקומם. על אף העייפות רבה והפצועים, גילו הלוחמים היהודים התנגדות הירואית. באישון לילה ב 22 באפריל 1943 הדהדו קולות ירי כבד מעל יערות מיכלין. קבוצת הלוחמים חוסלה בקרב שהיה לא שוויוני במופגן. מפקד תחנת הז'נדרמריה המקומית התייצב במפקדת המשטרה הגרמנית בוורשה והכריז על "ניצחון". יהודים שהסתתרו בסביבה חוו לילה מפחיד שלאחריו השתררה דממה מוות.

בתוך כמה חודשים שבו פרטיזנים יהודים ונאספו ביערות ליד מיכלין. עם הזמן גדל מספרם והגיע ליותר ממאה לוחמים. איננו יודעים הרבה על חייהם ופועלם אך ידוע שמנהיגם היה צעיר מגטו ורשה, מחוגי הנוער שלפני המלחמה, הבונד והמפלגה הפולנית הסוציאליסטית. הקבוצה ביצעה מספר פעולות חבלה ברכבות גרמניות ואבטחה יהודים שהסתתרו באזור.

גם גורלה של קבוצה זו היה טרגי. בעוד שארגוני המחתרת הפולנית וגם הסביבה האזרחית לא גילו התנגדו לפרטיזנים יהודים כל עוד אלה נמנעו מלהתערב בסכסוכיהם הפוליטיים, הרי שהייתה התנגדות רבה מצד ארגון ה"מחתרת" הפשיסטי NSZ [39]. ארגון שמטרתו לשחרר את פולין מיהודים ולהילחם ולהביס את השמאל הפולני. בשנת 1944 כשהחזית הלכה וקרבה והשחרור בידי הצבא האדום נראה קרוב, ניצל ה- NSZ את אי הסדר והבלבול ששררו באזור ותקפו את הפרטיזנים היהודים. הם באו מצויידים וחמושים היטב, וכך עלה בידם להרוג את כל הפרטיזנים היהודים לאחר מאבק קצר ועז.

כך נמנע מהפרטיזנים היהודים להגשים את חלומם לצעוד שלובי זרוע עם משחררי מיכלין ופלניצה. אדמת מיכלין רוויה בדמם של יהודים תמימים אך היא גם אתר המאבק ההרואי שניהלו הפרטיזנים היהודים. נזכור גם את שני הקרבות ההרואיים והטרגיים שניהלו פרטיזנים יהודים במיכלין ונשמור אותם בפנתיאון הגבורה של אומתנו הנאבקת.

ההתנקשות בגנרל הס.ס. פישר, בפאלניץ

(הועתק מהעיתון היומי התל-אביבי בשפה הפולנית - Novini i Kurier)

חופשת חג המולד בפולין הכבושה מתקרבת. ברחבת התיאטרון בוורשה ניסו נערים למכור טבעות זהב ושעונים. אישה התקרבה לאחד האיכרים ברחבה, הסירה טבעת זהב מאצבעה, הגישה לו ואמרה: "הנה, קח. גם לאחר מותו, ולאדק דומברובסקי קונה מתנה לאלמנתו".

הרים האיכר זוג עיניים ושאל: "מה שמך?"

"יוליאנה דומברובסקה".

"היית מורה בגימנסיה בקֶלֶץ לפני המלחמה?"

"אכן. ומי אתה?"

האיכר הביט סביבו וכשראה שאיש אינו מקשיב, אמר:

"אני תלמיד שלך לשעבר, שמי יאנק פיוטרובסקי. לא זיהיתי אותך. המלחמה שינתה את כולם. אבל גם אתה לא הכרת אותי. שיניתי היטב את מראי".

יוליאנה דומברובסקה סיפרה ליאנק שהיא מזמינה אליה לחג קבוצת תלמידים. הם יסעדו יחדיו וישירו שירים פטריוטים פולניים.

---

[39] ארגון צבאי מחתרתי של המחנה הלאומי הפולני ("הכוחות המזוינים הלאומיים" - NSZ). פעל בשנים 1942-47 . בזמן הכיבוש הגרמני נלחם בגרמנים ובארגונים הקומוניסטיים הפולנים.

" אם כך", אמר יאנק, "כיוון שאני נמצא כאן בשם הפרטיזנים, האם תוכלי לעזור לנו בעניין חשוב? האם שמעת על גנרל האס.אס. קארל פישר?"

המורה נרעדה. "מי לא שמע עליו? הרי מדובר ברוצח המונים. אומרים עליו שהוא נוהג לשתות דם בכוס".

הפרטיזן חייך. "זו הגזמה. הוא מעדיף קוניאק צרפתי. שמענו שפישר קיבל הוראה מהיטלר לפעול בכל הכוח לחיסול הפרטיזנים שלנו ואנחנו חייבים להקדים ולפגוע בו. אנו זקוקים לסיוע. חשבנו להעזר בפרופסור אחד למתמטיקה מקרקוב שהצטרף לאחת מקבוצות הפרטיזנים. נו, אולי תסכימי את? כך נוכל להרוויח זמן".

המורה הסכימה והפרטיזן הסביר לה את כל העניין: הגנרל פישר גר בוילה יוקרתית בפאלניצה. מדי בוקר ב-8.30, הוא מגיע במכוניתו למטה הגסטפו בוורשה, בשדרות שוחה[40]. לו נהג פישר כאנשי אס.אס. אחרים והיה משתמש ברכב קל בליווי מכונית משוריינת, היינו יכולים אז להטמין מוקש בסמוך ולפוצץ את רכבו. אבל הוא פיקח. הוא טס במכונית הספורט שלו במהירות רבה וללא ליווי. לצידו נהג שהוא אלוף מירוצי מכוניות.

הם יוצאים משער הווילה ב 8:15 וטסים במהירות של 130 קמ"ש עד למחסום ברחוב גרוכובסקה. הנסיעה כולה נמשכת פחות מ 9 דקות. יש רק נקודה אחת לכל אורכו של הכביש המהיר שעשויה להתאים לנו למארב. זה מגרש מועדון הכדורגל המקומי. וזו הבעיה, היא די פשוטה מבחינה מתמטית: המכונית גומאת מעל 36 מ' בשניה. מוקש מתפוצץ 3 שניות לאחר הפעלתו, כך שכשיארע הפיצוץ, המכונית כבר במרחק 100 מ', והיא לא תפגע. גם ירי מהמארב אינו מעשי. אם נביא בחשבון את מהירות הקליע והרכב, יהיה צורך בתזמון הירי וחישוב מדויק של זוויתו על מנת שיהיה סיכוי סביר לפגוע בגלגלי המכונית".

יאנק סיפר שיש תוכנית ההתנקשות והיא פשוטה למדי: הפרטיזנים התקינו מטען חבלה בצורת כדורגל, אותו אפשר יהיה לגלגל בתזמון נכון לעבר המכונית של פישר. אנשים שלהם ימצאו בסמוך למקום ההתנקשות ויסמנו מתי בדיוק הרגע לגלגל את הכדור ולחסל את האיש...

יוליאנה דומברובסקה חשבה שזה אולי נשמע פשוט, אבל כמובן, זה די מסובך.

"אצטרך לבוא למקום ולמדוד במדויק את המרחק בין המגרש לכביש המהיר, לברר את משקל הפצצה ועוצמת הפיצוץ. יהיה עלינו לדעת בדיוק את מיקום המגרש ביחס לכביש המהיר, את שיפוע הכביש ומהירותו המדויקת של הרכב. לאחר מכן נוכל לחשב מתי ואיך לגלגל את כדור המטען.

בבוקר התחפשה המורה יוליאנה לאיכרה ויצאה לפאלניץ בכרכרה של יאנק פיוטרובסקי. במגרש המשחקים שיחקו, כרגיל, כמה צעירים בכדורגל.

"מילאנו את הכדור הזה בחול, כך שישקול כמו הפצצה, אותה נביא רק ברגע האחרון. שקלנו בבית המרקחת, היא שוקלת 5.7 קילו. זה הבחור שיבעט בכדור. יש לו שרירי שור ורגלי סוס...."

המורה אספה בתשומת לב את כל הפרטים הנחוצים. ראתה שבשעה 8.15 סימן להם הצופה שמכוניתו של פישר מתקרבת. מדדה זמן עד הופעת המכונית - חלפו חמש שניות בלבד. אספה נתונים משלימים: המרחק ממגרש המשחקים לכביש המהיר 18.5 מטר והזווית 38 מעלות. במשך היום היתה המורה עסוקה בחישוביה ולבסוף הגיעה למסקנה ששיגור הכדור צריך להתרחש כ 6 מטר קרוב יותר לכביש המהיר. הכדור ישלח בבעיטה בדיוק כשמכוניתו של פישר תהיה במרחק 250 מטרים. כך הוא יהיה קרוב מספיק למכונית ומהפיצוץ פישר יהרג...

"אבל איך ניתן יהיה לקרב את המגרש בלי לעורר חשד?", שאל יאנק הנואש. המורה טפחה על כתפו.

---

[40] מטה גסטאפו שכן בשדרות שוחה 25 (Aleja Szucha 25), במבנה ששימש משרד הדתות והחינוך והנאצים הפכו אותו למטה משטרת הביטחון וה- S.D, ובו גם אגף הגסטאפו. במרתפים היה בית מעצר לחקירות לפני שהעצירים הועברו לכלא פאוויאק או למחנות ריכוז. כיום הבניין משמש את משרד החינוך. בחלקו פועל מוזיאון הנצחה בשם "המאוזוליאום למאבק ולעינויים", בו נשמרו תאי המעצר כפי שהיו. השם "שוחה" הפך בשנות הכיבוש מילה נרדפת לאימה וטרור בקרב תושבי ורשה.

"מעולם לא נמנית על התלמידים המצטיינים. חשבת רק על בנות וכדורגל". "מה הטמפרטורה בליל דצמבר?" שאלה אותו. יאנק קלט את הרמז.

בלילה שפכו הפרטיזנים דליי מים על האדמה, כך שנוצרה שכבת קרח אותה כיסו באדמה ובאפר, וכך התרחב המגרש בכיוון הרצוי.

ב 8:02 בבוקר נאספו חברי קבוצת הכדורגל והחלו את האימון על מגרש המשחקים. יאנק חילק לכולם כוסית ברנדי. המתינו בדריכות לאות מהצופה. ב 8:15 הרים הצופה את כובעו לאויר בסימן המוסכם. אחד הפרטיזנים הניח את כדור הנפץ במקום אותו סימנה המורה והמתין לאות. ב 8:17 הופיעה המכונית נוסעת במורד הכביש המהיר. המורה שעמדה מצידו השני של מגרש המשחקים הניפה מטפחת אדומה לאויר...ואז נבעט הכדור בכל הכוח.... הכדור הכבד התגלגל לאיטו לאמצע הכביש המהיר. הנהג הבחין בו אך לא האט את מהירות נסיעתו. הוא היה רגיל לראות את הנערים משחקים בכדור ליד הכביש המהיר.

.....ואז, פגע הכדור במכונית וקול פיצוץ עז נשמע למרחקים. הדופן הימנית של המכונית עלתה באש, המכונית התרוממה, התהפכה והתגלגלה לשוחה בצד הכביש כשהיא עולה באש. הפרטיזנים רצו אל המכונית. יאנק התקרב למכונית וירה באקדחו מספר פעמים בראשו של התליין הנאצי.

כשנשמעה הסירנה ממרחק, כבר מיהרו הפרטיזנים להעלם ביערות מסביב. המורה יוליאנה דומברובסקה חזרה לדירתה. היא המשיכה להעביר בסתר שיעורים עד תום המלחמה. כיום היא גרה בבלוק של גיבורי הפרטיזנים המקבלים קצבה ממשלתית. בחגים היא מוציאה מהארון ותולה את תעודת ההוקרה שקיבלה מממשלת פולין על השתתפותה בחיסול גנרל האס.אס. פישר.

פאלניצאים בצרפת בתקופת מלחמת העולם השנייה, אלי סוֹלְניצקי, פריז

במאבק ההרואי שאין שני לו שניהל העם היהודי נגד הנאציזם במלחמת העולם האחרונה, מילאה הקהילה היהודית בצרפת תפקיד מיוחד. היהודים בצרפת היו בין הראשונים מבין קהילות היהודים באירופה הכבושה שפתחו בהתנגדות מאורגנת ונלחמו עם נשק בידם באויב האכזר ביותר של עמנו, ושל האנושות כולה. גם בני עירנו לא נפקדו ממאבק זה. רובם הגיעו לפריז בשנות השלושים ובזמן השואה מילאו תפקיד פעיל בהתנגדות.

מצרפת גורשו 120,000 יהודים, מהם 20 מפאלניץ שגורלם טרגי כמו של קרובינו בפולין. הם מצאו את מותם באושוויץ, טרבלינקה, מיידנק ובמחנות השמדה נוספים.

כאשר צבאות היטלר נכנסו לפריז, ולאחר שהעיר נרגעה במעט, והאלפים שברחו לפרובינציה שבו לבתיהם, בני פאלניץ לא שכחו את קרוביהם האומללים שהיו נתונים תחת מגף היטלר בפולין הכבושה. באותה תקופה התקיימה עדיין תנועת דואר סדירה בין שני האזורים הכבושים – צרפת ופולין – ובני פאלניץ ניצלו זאת למשלוח מכתבים וחבילות לקרוביהם. שמחה סולניצקי שלח אי אילו דברים ואילו אני שלחתי לאחי חליפה. על כך כתבה לי אמי שבזכות החליפה השיגה תפוחי אדמה ומצרכים אחרים. היא הציעה שאשלח חוטי תפירה, שכן הוא מצרך מבוקש בפולין וניתן יהיה להשיג באמצעותו מזון. אני יודע שבני פאלניץ בפריז ניסו והצליחו בשנת 1940 לשלוח עזרה לעירם שבפולין.

אך לא לאורך זמן ניתן היה לעזור. הכובש החל לחשוף את ציפורניו האכזריות, והמדיניות האנטי-יהודית האכזרית הושתה על פריז. רישום, ענידת טלאי צהוב, גירושים למחנות פיטיוי ובאן-לה-רולאנד (ולאחר מכן לדרנסי), ומדם נשלחו המגורשים לאושוויץ. חלקים גדולים מהעם הצרפתי, ובתוכם גם האוכלוסייה היהודית, במיוחד אלו שהיו מקורבים לתנועה הפרוגרסיבית, החלו לגלות התנגדות.

בין הנופלים בקרבות סביב פריז, בהם השתתפו 10,000 מתנדבים יהודים, היה גם בן עירנו, משה ליברמן. הוא נפל כשנשקו בידו והותיר אחריו בפריז אישה ושני ילדים אשר נשלחו לאחר מכן לאושוויץ. משה ליברמן עזב את פאלניץ בגיל צעיר, שם היה פעיל במפלגה הקומוניסטית. תחילה עבר לבלגיה, שם למד לייצר תיקי

נשים ובהמשך עבר לפריז, שם, לצד עיסוקו במקצועו, היה פעיל באיגוד המקצועי של בעלי מלאכתו וכן היה חבר פעיל במקהלה של "ליגת התרבות" – הארגון הגדול של היישוב היהודי הפרוגרסיבי בפריז לפני המלחמה.

גם קלמן גולדפארב, בן פאלניץ שעבד בענף הסריגים, השתתף אף הוא בהתנגדות המאורגנת. במיוחד היה פעיל במעקב אחר מפעלים שעבדו עבור האויב. עד היום שמו מוזכר פעמים רבות בהערכה רבה על אומץ ליבו בשנות הכיבוש. לבסוף, נפל לידי הגסטאפו ונשלח לאושוויץ. ראוי גם להזכיר את בתו, שהייתה פעילה בתנועת ההתנגדות, ובמסירות נפשה, כשהיא הולכת בדרכו של אביה, זכתה להכרה גדולה בתנועת הרזיסטנס הצרפתית.

מי ייתן ודברים אלו יקדשו את זכרם של קדושי פאלניץ בפריז, אשר חלקו את גורלם של שישה מיליון אחיהם ואחיותיהם באירופה.

פלניצאי בפריז בזמן הכיבוש הנאצי, יענק'ל קלימבֶּרג, פריז

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, משפחות רבות (או יחידים) מפאלניץ היגרו לפריז, בחיפוש אחר פרנסה וחופש גדול יותר מזה שהיה בפולין. ה"קולוניה הפאלניצית" בפריז חיה היטב עד המלחמה. עם כיבוש צרפת על ידי הגרמנים, החלו רדיפות נגד האוכלוסייה היהודית, ובתוכם גם ה"פאלניצאים" שלנו. ספגנו אבדות כבדות: למעלה מ-100 יהודים מפאלניץ שהתגוררו אז בפריז, גורשו לאושוויץ. הם היו מהקורבנות הראשונים של ה"חיסולים".

אני לא מתכוון לתאר את כל הדרך שעברנו, אך אעלה את האירועים של אותן שנים שעברנו כקבוצה פאלניצית. כשנכנסו הגרמנים לפריז, הם נראו בהתחלה כמי שמתנהגים ב"אדיבות" ולא התנכלו מיד ליהודים, מתוך הנחה שהעם הצרפתי אינו נגוע באנטישמיות כמו במזרח אירופה. הדבר יצר אשליה אצל יהודים רבים בנוגע ל"חסד" הגרמני, והרוצחים ניצלו זאת היטב – וגם מפעלים יהודיים עבדו עבור מכונת המלחמה של היטלר. אולם זה לא נמשך זמן רב. ב-14 במאי 1941 הוקמו המחנות הראשונים ליהודים: פיטיבייה (Pithiviers) ובון-לה-רולנד(Beaune-la-Rolande) .

גם כאן רימו את היהודים האומללים באמתלה שלוקחים אותם לעבודה. מספר חודשים מאוחר יותר, בספטמבר 1941, הפך מחנה המעצר בדרנסי (Drancy) לתחנה האחרונה של יהודי צרפת בדרכם להשמדה. ביוני 1942 פורסם הצו בדבר ענידת הטלאי הצהוב. ב-16 ביולי בוצע הגירוש הגדול בפריז ("מצוד הולודרום ד'איבר"). 30 אלף יהודים רוכזו אז באולם ה"ולודרום ד'איבר": צעירים, נשים, ילדים וזקנים, ביניהם גם בני עיירתנו, ונשלחו בקרונות חתומים לאושוויץ...

ראוי להזכיר כאן את היהודי בן פאלניץ, יעקב-יוסף בָּאסְקי. הוא התנהג למופת במחנה בצרפת, ומאוחר יותר באושוויץ. כולם העריצו את טוב ליבו ואת דאגתו לאחרים. הוא מצא מילת עידוד ונחמה לכל אחד ואחד.

באושוויץ פגשתי גם את זלמן-יוסל פָּסקָלינסקי. הוא היה אדם חביב ותמיד מוכן לעזור. כאשר הגרמנים החלו לספוג מפלות בחזית והוציאו את זעמם על היהודים, תאי הגזים החלו לעבוד באינטנסיביות גדולה יותר והטרנספורטים ממחנות אחרים לאושוויץ בוצעו באכזריות רבה ביותר. נפרדתי אז מפסקלינסקי. מאוחר יותר, כששוחררתי על ידי הצבא האמריקני, סיפרו לי שגם הוא זכה לראות את השחרור.

יום ראשון של חופש, חיים-יצחק (איצ'ל) גולדשטיין, פריז (מחבר הספר "שבעה בבונקר"[41])

אני רוצה להקדיש את השורות הבאות לזכרם של יהודי פלניצה שנרצחו, וכך היה גם גורל העיירות והערים היהודיות בפולין. יהי רצון שהדורות הבאים לא ישכחו ואל יישכחו, ושלא יקרה שוב.

*

ב 17 בינואר 1945, ביום בו שיחרר הצבא האדום את ורשה יצאתי מהמחבוא. העיר חרבה. רחובות הגטו נעלמו מעל פני האדמה. במרד האחרון הרסו הגרמנים חלק גדול מוורשה. שלג לבן ונוצץ כיסה את הררי החול והלבנים, שרידי רחובותיה הישנים של ורשה. עוד עומדים פה ושם מבנים בודדים, מחוררים והרוסים, כמתים בתכריכיהם הלבנים. עדות שפעם הייתה זו עיר שוקקת שחיו בה אנשים.

זה היה יומי הראשון, אחרי שנים של עבודת פרך במחנות, בבונקרים ובמאבק, יום בו צעדתי על השלג הלבן, ושאפתי אוויר כאדם חופשי. הכל בי זעק לחופש. הרגשתי כציפור שהשתחררה מכלוב, ממהרת לפרוש כנפיים ולעוף. הבטתי סביב והנה אני לבדי. כן, הנה אני הולך לבד, בלי שומר חמוש לצדי. תחילה לא שמתי לב שאני הולך ועובר על תילי ההריסות שאהובייו ודאי קבורים תחתם. הזעקה לחופש נחנקה בתוכי מייד. אך הד פנימי שב ועלה בי: בנאדם - אתה חופשי! בודדים בלבד מבני משפחתי שרדו לראות רגע זה. כאן, מתחת להריסות, שוכבים אלה שהיו רוצים לחבק אותי עכשיו. אמא צריכה היתה לנשק אותי, ועם דמעות בעיניה היתה שואלת: "איפה היית כה הרבה זמן, בני?". אבא היה אוחז בראשי בשתי ידיו ומברך אותי. אחותי וילדי היו מחבקים אותי בחזקה, ואשתי הייתה מניחה את ראשה על חזי בביישנות ומביטה בי בעיניה הרכות.

לא. זה אינו גורלי. הם נרצחו כולם בגטאות הערים והעיירות היהודיות. הם שוכבים אי שם בקברים הפזורים לאורך הדרכים. האוויר שאני נושם לריאותי נושא אותם, ומגיע מעשן המשרפות והפיץ את אפרם לאורך מאות קילומטרים. הסתכלתי כה וכה, ובאופן מוזר לא הסתייגתי מהקול שעלה בתוכי. היתה זו בקשה, תחינה, שלא אמנע מחדוות החירות, ושלא אשכח לעולם את אלה שלא זכו.

לפתע התחלתי לרעוד. רגליי שהיו קלות היו כעת כבדות משקל. נשענתי על קיר הרוס ואטמתי בחוזקה את אוזני בכפות ידי. שוב הקולות הנוראים שליוו אותי כל הזמן. איני יכול להתגונן או להתמודד איתם. האושר שמילא את נשמתי לא נועד להמשך זמן רב. הנה חזרתי לאושוויץ, שוב נאבק במוות.

כמו כלבי פרא, הזכרונות משתלחים בזה אחר זה. הנה אני עומד בשורה ארוכה עם אנשים מרופטים, עירומים למחצה. גוף כחוש, רגליים נפוחות. אנשי אס.אס והקאפו, אלות עבות בידיהם, מכים בגוף העירום ודוחקים: "שנלר! שנל!" (מהר יותר! מהר!). מולנו משרפות, ענני עשן סמיך מארובות. לא רחוק משם עומד שולחן. שני אנשי אס.אס. עושים סלקציה, מי ימות ומי יסבול עוד. בכל פעם שמישהו מתקרב אליהם, אני מאמץ את עיניי, מתאמץ לראות אם זה מי מאהובייי, שעומד לפני הרגע המכריע. הנה איש האס.אס. שולח למוות את חיים בן התשע-עשרה. אחריו בתור הוא יוס'לה. הכרתי את שניהם לפני המלחמה. נלחמנו יחד בספרד. ואז פגשתי אותם בפריז. עוד לא נשזר חוט הזיכרונות ואני מוצא עצמי ליד השולחן. איש האס.אס. דוחף אותי הצידה, חזרה לבלוק. המוות נדחה לעת עתה, אבל לכמה זמן? כה מבולבל ומדוכא הייתי אז, אפילו לא יכולתי להנהן בראשי ולהיפרד מאהובייי.

חזרתי לבלוק. כאב חונק. אין יותר דמעות. אין דמעות להתאבל על כל אותם אהובים שיהפכו בקרוב לעשן...

תמונה אחרת לנגד עיני: יום ראשון אחר הצהריים, תחילת האביב 1943. אור שמש חוצה את גדרות התיל, מטיל קרני אור על הגופים-שלדים. שלדים מהלכים. רבים יודעים שהם נהנים מהחום הזה בפעם האחרונה. אני שוכב בחוץ, מול הבלוק. סופג אור וחום. ממול, גדר תיל ומעליה צריח. שומר יושב למעלה, עיניו נעוצות במחנה, מביטות לעבר הצריפים והגדר, למקרה שמישהו יתקרב וינסה לעבור. אז חשבתי שגם השומר מתחמם לו בהנאה באור השמש. מעבר לגדר הדרך המובילה לתאי הגזים. אני מאמץ את עיניי ורואה עגלה על הדרך, צלבים אדומים ענקיים מצוירים מכל צדדיה. העגלה חוזרת מתאי הגזים. זה מזכיר לנו שהפעילות

---

[41] שבעה בבונקר / ח. י. גולדשטיין ; תירגם מיידיש מרדכי חלמיש ; (הקדמה:ברל מארק). הוצאת מרחביה : מורשת, תשכ״ז

נמשכת ותורנו מתקרב. התנור בקרמטוריום עובד כל העת. אני מפנה את פניי לצד השני, חושש לפגוש את מבטם של מי שמובלים לשם כעת.

יהודי שוכב לידי. שמו שלום. אמרו שהיה רב בעיירה קטנה. אני לא יודע אם אמת בדבר, אך הוא היה מאוד אדוק. לא החמיץ אף תפילה, וידע אותן על פה. הקפיד מאוד על קיום מצוות. התנגד לחילול התורה ושם ה'. כשנשאל מדוע אלוהים מתיר התנהגות חייתית כזו כלפי היהודים, גברים, נשים, זקנים וילדים - תמיד מצא לזה תשובה. בסופו של דבר, אמר, אלוהים ירחם על היהודים ויציל אותם מכל צרותיהם.

שלום נהיה רזה מיום ליום, נחלש, בקושי נעמד על הרגליים. כעת הוא שוכב לידי, מתחמם בשמש. עיניו בולטות משיקעיהן, מביטות אל מעבר לגדר. פיו לוחש דבר מה לא מובן. פתאום התיישב, תפס את ידי וקרא: "תראה"!, נבהלתי וסובבתי את ראשי. הייתי מבועת לגמרי. השטן עצמו לא היה ממציא תמונה כזו. קבוצה גדולה של יהודים, שניים בטור, צעדה בדרך אל הקרמטוריום. כמה מטרים בין שורה אחת לשניה. אנשי אס. אס. משני הצדדים. זה לא היה תור ארוך, כמה עשרות משפחות מעיירות סמוכות, התאספו והובלו אל הקרמטוריום. כמה עשרות משפחות, סבים וסבתות, בנות, חתנים, כלות, ילדים בחיק אמהות. כולם עמוסים בחבילות, בצרורות, בשקים. כפופים עם חבילות בידיהם ועל הגב טלאי. הלכו לאט, ללא ספק עייפים מהמסע הארוך, אובדי דרך. גם הילדים הוליכו את רגליהם בעייפות וקושי, עם חבילות תחובות מתחת לבית השחי או קשורות על צווארם, התנדנדו הלוך ושוב. כשהבחינו בנו, נראה היה שעיניהם מתחננות: עזרו לנו, אין לנו כוח ללכת יותר.

אולם אנשי האס. אס. שמרו עליהם כמו כלבים ולא אפשרו לאיש להרים את מבטו או להפנות את ראשו הצידה. האנשים הלכו בשקט, בשקט. הצעדה האילמת הזו נדמתה למסע הלוויה. הם בטח ידעו לאן ולמה מובילים אותם, ואם לא ידעו, ודאי הרגישו אינסטינקטיבית שזו דרכם האחרונה.

סובבתי את ראשי לשלום שישב מכווץ ורועד. לא הצליח להוציא מילה. "מה אתה אומר עכשיו, שלום"? שאלתי בלי שהתכוונתי. הוא הביט בי בעיניו העצובות ובקול מתחנן ענה: "מה אתה רוצה ממני? רַחֵם!" לא יכול היה לומר יותר. טמן פניו בידיו ופרץ בבכי מר.

טור המשפחות היהודיות שנידונו למוות הלכה והתקרבה. אספתי את כל כוחותיי, קמתי והרמתי גם את שלום. צעדנו כמה צעדים לעבר קבוצת היהודים, אך בטרם עשינו כמה צעדים ומרחוק כבר חיכו לנו השומרים עם מקלעים...

*

כשהתעוררתי ממחשבותי כבר התחיל להחשיך. קוצר נשימה ורעד השתלטו עליי. הרגשתי נטוש ובודד. האמנם אני היחידי שנשאר? התקדמתי בכיוון אורות החשמל שנראו מרחוק. בקושי רב הגעתי לפראגה ששוחררה לפני מספר חודשים. באחד הבניינים, איני זוכר באיזה רחוב היה זה, פגשתי באנשי הקהילה היהודית. לראשונה מצאתי יהודים אחרים, גברים ונשים, צעירים, שרידי יהדות פולין. כולם עייפים, שבורים ובודדים כמוני. למרות שלא הכירו זה את זה, כאן הרגישו כולם בבית, חיבקו זה את זה, המטירו שאלות על משפחה וחברים, החליפו שמות קרובי משפחה. המפגש עם כל אדם חדש שזה עתה הגיע לווה בבכי, דמעות ואנחות. ברגע שנפתחה הדלת סובבו את ראשם לעברה:קיוו שמישהו קרוב, אולי בן משפחה, יופיע על הסף.

לא נראה שמץ שמחה על פניהם של האנשים החופשיים האלה. בחדרים הגדולים והנטושים שכבו האנשים סמוך לקיר, בוכים חרש, כמהים ומקווים. עלו זיכרונות מתקופה בה עדיין הייתי ככל אדם, מוקף משפחה וקרובי משפחה. התישבתי גם אני בפינת החדר. כאב לי מאוד הראש. הלם בצדעים. הייתי אדם עייף, שבור וחופשי. חיממו את נפשי זיכרונות של המשפחה ואהובי שעדיין היו לנגד עיני. קול פנימי קרא לי להקפיד ולזכור את כל אלה שנותרו תחת להריסות.

לא, אני לא אשכח. אזכור ואדרוש צדק עבורם.

Warsaw in January 1945 - the Old Town after the Warsaw Uprising

על ה"קו", ח. צ'צ'קס

ד"ר ח. צצ'קס *(מהספר "פולין- 1946" רשמי מסע. פורסם על ידי האיגוד המרכזי של יהודי פולין בארגנטינה, בואנוס איירס 1946).*

....ואז המכונית שלי עוברת בפאלניצה, פעם היתה זו עיירה יהודית מלאה בחסידויות, עם בניין תחנת רכבת הבנוי עץ, תחנה רוחשת תנועה, כמו היתה זו טיימס סקוור או פיקדילי בלונדון, אך יותר עצבנית ופחות מאורגנת. נשים יהודיות עטויות פאות, במעילים מתנפנפים, נושאות סלים בהן ברווזים ותרנגולות מקרקרות... פחים מלאים פסולת דביקה וזבובים רוחשים; סלסלות לחמניות, בייגל, תריסר בחמישייה, בנים בכיפה שחורה וטלית קטנה שציציה משתלשלים עד החול המוזהב...

פאלניצה, בירת הקיץ של האדמו"ר מגור[42], שם הייתי עד לברית המילה המפורסמת של בנו הצעיר (הרבי עצמו כבר היה אז בן שבעים, והיום הוא מתגורר בירושלים). היה זה יום שבת, היערות מסביב לפאלניצה מלאו מערב שישי באלפי חסידים אורחי האדמו"ר האהוב. ים זקנים בצבעים שונים: לבן, אפור, חום ושחור, בלב הירוק המענג של האורנים וכרי הדשא הרעננים, ובהם יהודים לבושים חגיגית, אורחים בשמחת הרבי.

באנו מהעיירה הסמוכה מיכלין לקחת חלק בברית המילה: העורך המנוח של העיתון "היינט"[43], אברם גולדברג, העיתונאי אהרון אינהורן ואני באנו מוזמנים לחגיגה. זה היה לפני 20 שנה, העולם היה צעיר והיינו עליזים ומלאי תקווה. בדרך עצרה אותנו קבוצת צעירים חסידים שחורי זקן שמחו בחריפות נגד ה"חוצפה" שלנו, אנשים מודרניים שמעיזים לבוא בשבת לטקס הרבי בלי כיסוי ראש: "מה זה בשבילכם, הצגה? למען

---

[42] גורה-קלווריה, העיירה מצויה כ-20 ק"מ מדרום לפלניצה. בסביבות אמצע המאה ה-19 הגיע למקום ר' יצחק מאיר אלתר, והקים את החסידות הקרויה על שם העיר - חסידות גור. ב-1899 החל אף לפעול קו רכבת מוורשה לגורה, שכונה "דעם רביניס קאלייקע", הרכבת הקלה של הרבי.

[43] "היינט" - (מידיש: "היום") - יומון חברתי-פוליטי אידי שהתפרסם בוורשה (1908-1939).

השם, זה קרקס בעיניכם? באתם לשחק? חזרו למקום ממנו באתם!". דיברו בתקיפות בליווי תנועות ידיים חד משמעיות – וכך חזרנו לווילה שלנו במיכלין.

ה"ג'ינג'י" הנסער אינהורן, ניסה תחילה למחות וכינה את החסידים המזוקנים "פראים", אך דבר לא עזר. מצאנו את עצמנו מוקפים בים חסידים עוין, עבורם "השבת והרבי" היו קדושים ללא פשרות. לא היה מקום לתיירים סקרנים בפאלניצה באותה שבת חמה.

אני עומד ומתבונן היום באותה ווילה בה התקיים טקס הברית ההוא. והנה יוצאות לקראתנו שתי נזירות קתוליות בגלימות שחורות רחבות ומתנפנפות, פניהן חמורות סבר. הן סבורות שבאו אורחים. על הדלת כתובת: "בית אבות של אחיות הלב הקדוש". שְׁטוּיוֹת! צביעות! לא "קודש," לא "אחיות" ובוודאי בלי "לב"! - רצח אכזרי של אומה, של מיליוני חפים מפשע, התרחש כאן!

קבוצה של חיילים משוחררים מבני פאלניצה (1945).

ובכל זאת זה אותו המקום, אותם עצים ואותם שמיים מעלינו. אני מרים אליו את עיני ונשמתי בוכה...

אני ממשיך בנסיעה ובדרכי יוזפוב, שוויידר, שם ראיתי שמחה, נעורים ושמש. למקומות אלה נסעו כל אנשי ורשה, בין אם אלה ה'חופשיים' או ורשה החסידית, האריסטוקרטית או הבורגנית, כולם נסעו להתארח בדאצ'ות בתקופת הקיץ. כאן גם נערכו טקסי שידוכים וטקסי נישואים, כאן חיזרו והתאהבו. מי מאיתנו לא שמח כאן לפחות פעם אחת, לא נסק על כנפי התקווה והחלומות?

אני זוכר סופרים יהודים, יושבים על הספסל הזה מתחת לגדר הירוקה. כאן, בפנסיון "אוגניה", קרוב לאוטובוצק, ביליתי סופי שבוע עם קיפניס[44], עם זִמרה זֶליגפֶלד [אשתו של קיפניס], הפסלת אֶסטצֶ'גָה. ביקר אותנו גם דר' יהושע גוטליב, תמיד קצת סקפטי וציני כמו דוד פרישמן, אבל נלהב וישר בכל הנוגע לארץ ישראל, וגם יהושע פְרוֹפוס מ"הרגע"[45] שחיפש כאן ללא לאות את בחירת ליבו. חיפש אולי 40 שנה עד שמת לבסוף בגטו כחתן המוות.

---

[44] מנחם קיפניס (1878–1942) חזן, אתנוגרף וצלם, עיתונאי, מחבר אוספים עממיים שירים יהודיים. התמונות שלו שצולמו בפאלניצה נשמרו.

[45] העיתון האידי "דער מאמנט" ('הרגע' בעברית) נוסד בוורשה ב 1910 והתפרסם עד 1939. רב שנותיו היה עורכו הראשי צבי

בפינה במרפסת יושבים ז' סגלוביץ' המשורר והוא תמיד מאוהב במישהי, ויוסף טונקל, פילוסוף-הומוריסטן, הם מספרים זה לזה על ניצחונותיהם בקרב הנשים, על יפהפיות נפלאות, נסיכות מאלף לילה ולילה... "שישמע מי שרוצה. ממילא איש לא יאמין, לא אתה ולא הם"...

פיסת היסטוריה של סופרים וספרות יהודית נארגה לאורך השנים לצד הקירות הלבנים של פנסיון "אוגֶניה" באוטבוצק. רומנטיקה יהודית עניה, שחלף עבר זמנה. היכן תפרח היא שוב? אולי ב'לייקווד'[46]? אני בספק...

[46] לייקווד (Lakewood) , עיר בניו ג'רזי, ארצות הברית. פרילוצקי, איש המפלגה הפולקיסטית שתמכה בהשתלבות היהודים בפולין תוך אוטונומיה תרבותית (נפטר בגטו ורשה ב 1942)

ה. בני פאלניץ בישראל ובתפוצות

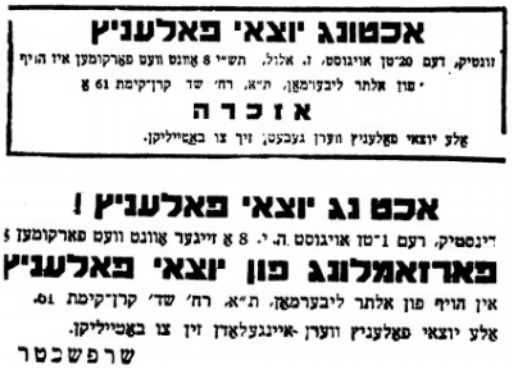
פעילות ארגון יוצאי פאלניץ בא"י בשנים 1948-1965, חיים גולדברג, ת-א, יחזקאל פינקלשטיין, רמת-גן

ארגון יוצאי פאלניץ בישראל הוקם בשנת 1948. גלי העלייה הגדולים של שארית הפליטה לאחר הקמת המדינה הביאו לכאן גם ניצולים בודדים מבין היהודים הפאלניצאיים. ביניהם כותב שורות אלו, אשר היה בטוח כי יפגוש כאן ארגון מסודר של יוצאי העיירה. לצערנו, ארגון כזה לא היה קיים. רק לאחר מאמצים של בני עיירתנו: יוסף שרפשכטר, משה צשינסקי (השני), שלמה פרידמן ואלתר ליברמן ז"ל, נעשה ניסיון להקים את הארגון.

ראינו בכך חובה ראשונה ומקודשת ביותר לארגן אזכרה כדי לכבד את זכר קדושי פאלניץ. אך מתי חל יום השנה? אפילו לא ידענו את התאריך המדויק של הגירוש הסופי של יהודי פאלניץ. למרבה המזל, נמצא אצל אחד מאנשי שארית הפליטה, הרשל גולדברג הי"ד, תצלום של כ-100 צעירים שהועסקו במנסרה ונרצחו באכזריות על ידי הגרמנים ועוזריהם. על גב הצילום נרשם התאריך הטרגי: 20 באוגוסט 1942. לאחר מכן, רב מסר לנו שהתאריך העברי המקביל הוא ז' באלול, ומאז נשמר יום זה על ידינו כיום האזכרה השנתי.

*

כעת, משכבר ידענו את התאריך המדויק, הגענו לאזכרה הראשונה, שהתקיימה בחצר של בן עיירתנו אלתר ליברמן. לאזכרה הגיעו כ-30 פאלניצאים, שכתובותיהם היו ידועים. לאחר חלק ה"יזכור" (של האזכרה), ניגשנו לטפל בעניינים ארגוניים. באותו זמן נבחר גם הוועד הראשון של הארגון בהרכב הבא: אלתר ליברמן, משה צשינסקי, מרדכי אפולקר, מנדל דולמן, חנה קאפטשינסקי, יעקב שדלצקי וחיים גולדברג.

אכטונג יוצאי פאלעניץ

זונטיק, דעם 20סטן אויגוסט, ז. אלול, תש״ד 8 אזונט וועט סאָרקומען אין הויף פון אלתר ליבערמאַן, ת״א, רח׳ שד׳ קרן־קיימת 61 צ

א ז כ ר ה

אלע יוצאי פאלעניץ וועלן געבעטן זיך צו באַטייליקן.

אכטונג יוצאי פאלעניץ !

זינטאָג, דעם 1סטן אויגוסט ה. י. 8 צ זייגער אָוונט וועט סאָרקומען

פארזאמלונג פון יוצאי פאלעניץ

אין הויף פון אלתר ליבערמאַן, ת״א, רח׳ שד׳ קרן־קיימת 61.

אלע יוצאי פאלעניץ וועלן אייגנעלאָדן זיך צו באַטיילקן.

שרפשכטר

הודעות ראשונות ב"נייוועלט" (עולם חדש) על האזכרה ועל אסיפת יוצאי פאלעניץ בישראל

הוועד החזיק בדעה שקודם כל יש לחשוב כיצד להנציח את הקהילה היהודית שהושמדה בפאלניץ. הפרויקטים הראשונים למטרה זו היו: כתיבת ספר תורה לזכר הקדושים מפאלניץ ו-300 עצים ביער הקדושים. לצערנו, הארגון היה עני מכדי להוציא לפועל אפילו אחד מהפרויקטים הללו.

באותם ימים פנה אחד מבני עיירתנו לוועד בבקשת הלוואה שתאפשר לו לעמוד על רגליו מבחינה כלכלית. החברים העבירו וקיימו "מגבית" במהלך הישיבה ונאסף סכום של 35 ל"י, באותם ימים היה זה סכום משמעותי, שאיפשר לחבר להבטיח את קיומו.

קבלת פנים בתל־אביב (1964) לכבוד מר אלי סולניצקי ורעייתו מפאריז. עומדים (מימין): י. פינקלשטיין, שרפשטר, ירקוני (מאירגון יוצאי אוסבוצק), י. דבראק ז"ל, שני, ח. גולדברג, ט. לטוביצקי. יושבים (מימין): הזוג סולניצקי, צ. גרינפס, ח. מיודובסקי, גב' אסתר בידרמן, עורך הספר ד. שטוקפיש.

קבלת־פנים אין תל־אביב (1964) לכבוד אלי סאלניצקי און זיין פרוי פון פאריז. שטייען (פון רעכטס): י. פינקעלשטיין, שארפשטעטער, ירקוני (פון די אטוואצקער), י. זשעבראק ז"ל, שני, ח. גאלדבערג, ט. לאטאוויצקי. זיצן פון רעכטס: דאס פארפאלק סאלניצקי, צבי גרינפאס, ח. מיאדאווסקי, פרוי אסתר בידערמאן, רעדאקטאר פון בוך ד. שטאקפיש.

עניין ההנצחה לא נתן לנו מנוח, והוועד החליט להוציא לפועל מגבית מיוחדת, כדי שנוכל לנטוע 300 עצים ביער הקדושים. הודות לנדיבותם של החברים אלתר ליברמן ז"ל וח. גולדברג, שביקרו פאלניצאים רבים, הצלחנו לאסוף שני שלישים מהסכום. החבר יוסף שרפשכטר השלים את השליש האחרון, וב-21 בפברואר 1950 יצאנו ממשרדי קרן קיימת בתל אביב, ברחוב שפירא 11, כ-20 פאלניצאים, אל יער הקדושים, שם כל אחד נטע עץ. עם תחושת סיפוק חזרנו הביתה, בידיעה שנעשה דבר מה כדי להנציח את קדושינו.

מובן מאליו שעם זה לא חשבו שדי להיפגש, והיה רצון להתבלט יותר ולהדק בצורה אפקטיבית יותר את הקשרים בין יהודי פאלניץ. מספרם הקטן של האנשים והקופה הדלה שלהם, כמו גם היעדר קשרים עם הפאלניצאים בחו"ל, לא אפשרו להוציא לפועל תוכניות חשובות יותר.

*

בשנת 1953 התקיימה אסיפה גדולה יותר של הפאלניצאים. הגיעו כמעט כל בני העיירה שנמצאו בארץ, גם מחיפה וממקומות אחרים. לאחר דברי הפתיחה של ח. גולדברג, סיפר ח' חיים מיידובסקי על העיירה, על עברה ועל החיים התוססים בה, על טיפוסיה ועל דמויותיה. נציג של התאחדות עולי פולין, ה' גולדמן, הציע שעלינו להצטרף לאיגוד של הארגונים הפולניים (לאנדסמאנשאפטן). ח' שלמה פרידמן הציע להקים ארכיון, אליו הפאלניצאים ישלחו תמונות, מסמכים וזיכרונות.

עבור מטרה זו נבחרה ועדה מיוחדת: שלמה פרידמן, צבי גרינפס ,אברהם פרידמן. כותב שורות אלו מציע להקים אנדרטה שתנציח את פאלניץ, וכן להקים קרן לעזרה הדדית (גמילות חסדים).

ראוי להזכיר בהזדמנות זו לטובה את החבר ישראל גולדברג ז"ל (ישראל'קה מָלאזש), בשל זכויותיו הגדולות עבור ארגון פאלניץ. הוא סייע בארגון אחת האסיפות הראשונות בבית הספר של "הפועל המזרחי" ברחוב אחד העם בתל אביב, ובזכותו נחסכו הוצאות רבות על שכירת אולם. הוא היה חבר ועד מסור וישר, ונטל על עצמו ביצוען של מטלות רבות.

גם החבר יוסף זֶ'בּרָק (Zsebrak) ז"ל הצטיין בפעילותו ובמסירותו לטובת הפאלניצאים. כחבר ועד הוא ניהל את ספרי הארגון, היה גם המזכיר של ארגון הגג של יוצאי פולין, והשתתף בכל עבודות הארגון.

בשנים 1954–1957 נוהלה פעילות הארגון שלנו בהיקף קטן. רק תאריך האזכרה השנתי נשמר. בכל ישיבה של הוועד באותה תקופה נדון מצבו של הארגון, ונעשו ניסיונות לקדם את העניינים - אך ללא תוצאות. בסוף שנת 1957, החברים יוסף ז'ברק ז"ל, צבי גרינפנסט מחיפה, מרדכי אפולקה מכפר הרוא"ה, יוסף שרפשכטר וח. גולדברג (היו"ר), הציעו להחיות את הארגון ולזמן אסיפה של הפאלניצאים.

ב-26 בנובמבר 1957 התאספו 120 בני עיירה ב"בית יהודה" בתל אביב, ובכובד ראש ובאחריות רבה התעסקו בשתי הבעיות העיקריות: בחירת ועד חדש והקמת ועדת עזרה, כדי להקל על הפאלניצאים שבדיוק באותה שנה הגיעו מפולין וניסו להיקלט בארץ. במקום נאסף סכום של 630 ל"י. מאוחר יותר ביקר כותב שורות אלו, יחד עם משה צשינסקי, אצל מספר פאלניצאים אשר היו באותה אסיפה ולא התחייבו, וכך נוסף סכום של 300 ל"י. הוועד החדש התגבש באופן הבא: יו"ר – ח. גולדברג; מזכיר – יחזקאל פינקלשטיין; גזבר – יוסף שרפשכטר; יוסף ז'ברק ז"ל, צבי גרינפאס, משה צשינסקי, חיים מיידובסקי, שלמה פרידמן ויעקב שדלצקי.

קבלת פנים לזסוג סולניצקי מפריז

אחד הצעדים הראשונים של הוועד החדש היה להסדיר את פעילות קופת הגמ"ח (גמילות חסדים). כל חבר היה יכול לקבל הלוואה של עד 150 ל"י. בני עיירתנו התגלו כלווים הגונים, שהחזירו את התשלומים בזמן, דבר שאיפשר פעילות תקינה של הקופה. היו גם מקרים שבהם הוועד העניק עזרה חד-פעמית לנזקקים ביותר.

הגעתם של עולים חדשים מפאלניץ הטילה על הקופה חובות והוצאות גדולים עוד יותר. ועדה מיוחדת המורכבת משלמה פרידמן, משה צשינסקי וזוגתו של כותב שורות אלו, ערכו ערב פורים מוצלח שהכניס לקופה סכום של 200 ל"י. מובן מאליו שגם ההצלחה המוסרית של המפעל הזה הייתה גדולה מאוד.

*

בשנת 1958 נחלשה שוב פעילות הארגון. הפעם בשל חיכוכים פנימיים וחילוקי דעות, שהשפיעו לרעה על פעילות הארגון. בישיבה מיוחדת בהשתתפות החברים יוסף ז'ברק ז"ל, יוסף שרפשכטר, אסתר בידרמן, בתיה יאבלונוביץ, בלומה גרינברג, פייבל קפוצ'ינסקי, ישראל רינג וחיים גולדברג, לאחר האזנה ומידע על המצב בארגון, הוחלט לארגן ערב חגיגי עם תוכנית אמנותית (בהשתתפות האמן שמאי רוזנבלום), מה שהכניס רווח נקי של 200 ל"י.

נשף זה נתן דחיפה ועידוד לפעילות לטובת הפאלניצאים בישראל. בשנים 1959 ו-1960 התקיימו מספר ערבים עם תוכנית אמנותית, תערוכות – ואירועים סביב שולחנות ערוכים. חלק מחברי הוועד ביקרו בבתים של פאלניצאים רבים ואספו כסף עבור קרן העזרה של הקופה, וכן גבו את החובות מההלוואות. בדו"ח מה-9 באוקטובר 1960 צוין כי בקופה נמצא סכום של 1,831 ל"י. בסכום כזה ניתן היה שוב לעזור לנזקקים מבין בני עיירתנו בהלוואה.

גל-עד לקדושי קהלת
פלניץ
האבן הואת תהיה לנו למזכרת נצח
וגל עד לזכר הורים ובנים אחים
ואחיות קרובים וידידים שהוגלו נספו
והשמדו ע"י הנאצים ועוזריהם ימ"ש
בשנות השואה התרצ"ט-תש"ה הי"ד
ת.נ.צ.ב.ה. יום הזכרון ח' אלול
ארגון יוצאי פלניץ בישראל ובתפוצות

גל־עד לקדושי פאלניץ במרתף השואה בירושלים

בדצמבר 1961 הוחלט להקדיש מרץ רב יותר לארגון. בישיבה בהשתתפות החברים: מיידובסקי, ז'עברק, פינקלשטיין, שרפשכטר, צשינסקי, גולדפרב, שדלצקי, אסתר בידרמן וח. גולדברג, הוגש דו"ח פיננסי מדויק: מזומן בקופה – 313 ל"י; בבנק – 351 ל"י; ובשטרות (חובות חברים) – 1,145 ל"י. הוחלט כי יוסף שרפשכטר יחד עם וועדת הכספים, ויחזקאל פינקלשטיין ינהלו את הנהלת החשבונות. במקביל הוחלט שהגיע הזמן להוציא לאור ספר יזכור כדי להנציח את הקהילה היהודית המושמדת של פאלניץ. לצורך כך היה צורך לאסוף סכום כסף גדול יותר, כדי להתחיל במפעל כה גדול. ה... [הטקסט נקטע].

מגביות כספים נערכות כעת באופן אינטנסיבי בשני כיוונים: עבור הספר ועבור קופת הארגון. בני עיירתנו נענו בחיוב לשני המפעלים. החלו להגיע גם מאמרים וזיכרונות עבור הספר, תמונות ומסמכים.

*

בשנת 1962 קבע הוועד את החברים טוביה לטוביצקי וחיים מיאדובסקי כחברי מערכת עבור ספר היזכור. לאחר שגויס על ידם העורך דוד שטוקפיש, החלה העבודה הקונקרטית על הספר. גם באמריקה סייע ביקורו של החבר יוסף שרפשכטר לעורר את עניין הפאלניצאים שם, בראשות שלמה אדיבי (פרידמן), בנוגע להוצאה שלנו, והם שלחו כסף וחומרים.

בשנת 1963 הציב הוועד במרתף השואה בירושלים אבן זיכרון עם כיתוב מתאים לזכר קדושי פאלניץ.

ערב חנוכה מוצלח באותה שנה נתן דחיפה נוספת לעבודה על הספר. פאלניצאים החלו לשלוח את זיכרונותיהם מהבית הישן וגם תרומות.

השנים הבאות, 1964 ו-1965, הוקדשו בעיקר למשימה הכבירה מבחינה חומרית ומוסרית של הוצאת הספר לאור. פגישות רבות מספור, התייעצויות, קשרים עם חוץ-לארץ, ביקורים בבתי פאלניצאים כדי לעודד אותם לכתוב ולהעביר תמונות ומסמכים, העסיקו באופן קבוע את חברי הוועד. הקשרים שלנו עם הפאלניצאים בכל רחבי העולם התרחבו והתחזקו. הגיעו פאלעניצאים רבים כתיירים, אותם קיבלנו במסיבות ובערבי קבלת פנים מיוחדים. אנו רואים כחשובה מאוד את קבלת הפנים שנערכה סביב שולחנות ערוכים, באולם גדול, לכבוד נשיא אגודת אטבואצק-פאלניץ-קארצ'ב (Otwock-Falenica-Karczew,) החבר אלי סלניצקי ורעייתו. החבר סלניצקי עזר רבות להצלחת הספר, הן בזיכרונות והן בדאגה להקצבה גדולה יותר מה"לאנדסמאנשאפט" (ארגון הגג) בפריז. במאי 1965 עמדה קרן הכספים עבור הספר על סך 7,088 ל"י.

*

הנהלת ארגון יוצאי פאלניץ בישראל מורכבת מהחברים הבאים: ח. גולדברג (יו"ר); י. פינקלשטיין (מזכיר); י. שארפשעכטער (גזבר); גמילות חסדים - משה צשינסקי ואשתו, הגברת אסתר בידרמן. ועדת המערכת: טוביה לטוביצקי, י. חיים מיאדובסקי ואברהם פרידמן.

יש לנו סיבה להיות מרוצים מ-27 שנות הפעילות של הארגון בישראל, אף שלא הכל נעשה. אנו רואים את משימותינו ככאלו שטרם הסתיימו, גם לאחר הופעת ספר היזכור. לפאלניצאים בישראל ובעולם יש עוד מה לתרום ולעשות עבור עצמם, וכן לעודד אחרים לפעילות חברתית יצירתית.

מצבת־זכרון לקדושי אוטבוצק, פאלניץ וקורציב בבית־הקברות בפאריס — לזכר קרבנות הנאצים בשנות 1939–1945. המצבה הוקמה ע"י ארגון יוצאי אוטבוצק—פאלניץ—קורציב בבירת צרפת.

פעילותה של העמותה 'אוטבוצק, פאלניץ, קוטצ'ב', בצרפת

שלום גולדשטיין, אלי סולניצקי, פריז

מסיבה לכבוד שמחה סולניצקי (טורונטו קנדה) (Gemini Enhanced)

הקמתם של ה"לאנדסמאנשאפטן" (ארגוני היוצאים) בארצות ההגירה, הייתה תוצאה של תהליכים היסטוריים וצורך של המהגרים החדשים שהגיעו, אשר חיפשו קשר עם עברם וביקשו להתקבץ יחד עם אלו שהגיעו מאותן עיירות, ערים ומקומות מוצא.

כאשר המהגר מגיע לארץ הזרה לו, שבה לא תמיד שפת המקום שגורה בפיו, הוא מחפש את אלו שמהם יצא, אלו שאיתם הוא יכול לדבר על ביתו הישן ועל ביתו החדש. הוא מחפש את אלו שמוצאם מעיר הולדתו. התחושה הזו של קרבה לאנשי עירך היא מקום שאי אפשר לוותר עליו. לעיתים קרובות מאוד, המהגרים חווים קשיים וייסורים בנסותם להיקלט ולהסתגל לתנאים החדשים.

כאן, בתוך הכרך הגדול והזר, המהגר מרגיש לעיתים קרובות בודד וחסר אונים. כל הזיכרונות מהעבר משמשים לו משענת, וכל פגישה עם בן עירו היא מקור לתמיכה.

ההתארגנות החדשה יצרה קשרים בעלי אופי חברתי וציבורי. המפגש עם בני העיירה, שכבר הספיקו להסתדר ולהתבסס בארץ החדשה, עזר מאוד למהגרים החדשים להכות שורש בסביבה החדשה. לעיתים קרובות זו הייתה שאלה של עזרה קונקרטית ועצה טובה, שבלעדיהן המהגר היה נאלץ להיאבק בכוחות עצמו מול הקשיים האובייקטיביים שהמציאות הציבה בפניו.

צריך לזכור, שלא פעם הגיעו לארץ החדשה משפחות שלמות עם נשים, זקנים וילדים, אשר הועמדו בפני קשיים ונסיונות תמידיים. כפרטים, הם עמדו בפני בעיות חברתיות וכלכליות קשות, ובפני הצורך להגר ולהשתקע מחדש.

צריך לזכור שבארץ החדשה משפחות שלמות, על זקניהן וטפם, נאלצו להתמודד עם שאלת הקיום וההגירה. הם היו זקוקים למסגרת חברתית שתעזור להם בעת מצוקה.

ללא עזרה כזו, היה זה כמעט בלתי אפשרי עבורם לשרוד ולהתקיים. דבר זה הוביל להקמתן של שורה ארוכה של אגודות יוצאי עיירות (לאנדסמאנשאפטן), אשר מילאו תפקיד גדול מאוד בעיצובם של החיים החברתיים בנסיבות החדשות.

*

את ההיסטוריה של הלאנדסמאנשאפטן בארצות ההגירה ניתן לחלק לשני סוגים (תקופות) :זרם ההגירה ממזרח אירופה שהחל בראשית המאה הנוכחית ונמשך עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, וגל ההגירה השני שהתרחש בשנים שבין המלחמה הראשונה למלחמת העולם השנייה.

שני סוגי ההגירה נבעו מאותן סיבות וגורמים :הצורך, הדלות והמצוקה הכלכלית בארצות המוצא; האנטישמיות, האפליה והרדיפות הפוליטיות וכו'. עם זאת, קיים הבדל בין שני זרמי ההגירה היהודיים הללו : אם ההגירה הראשונה נשאה אופי סוציאלי (חברתי-כלכלי) מובהק, הרי שההגירה השנייה, מלבד הסיבות הסוציאליות, נשאה עמה גם מטען פוליטי רב יותר. לפיכך, היא נשאה אופי חברתי-ציבורי בולט יותר.

מצד אחד, היה זה זרם משמעותי לכיוון ארץ ישראל. מצד שני, הייתה זו ההגירה למערב אירופה, שם תנאי החיים הפוליטיים איפשרו למצוא מקלט מפני הרדיפות המרות בארצות המוצא.

*

בצרפת, נושאים הארגונים אופי שונה :חלק מהן הן אגודות העוסקות כמעט אך ורק בנושא קופת סיוע, קניית חלקה משותפת בבית עלמין עבור חברי הארגון, כדי להבטיח שבבוא היום יזכה כל חבר לקבורה יהודית ראויה בקבר משלו. החלק השני של הארגונים מורכב מאלמנטים שהביאו עמם מהבית הישן מסורת של פעילות ציבורית ואקטיביות פוליטית. פעילות זו של הארגונים הכניסה לתוך החיים החברתיים של היהודים בצרפת הרבה התעוררות וחיוניות.

אולם אופי מיוחד קיבלו הארגונים לאחר מלחמת העולם השנייה, כאשר עמנו יצא ממנה שבור ורצוץ, לאחר שאיבד שליש מקיומו – מיליוני יהודים חפים מפשע שנרצחו על ידי הנאצים: כמעט כל יהדות פולין, חלק גדול מיהדות יוון והונגריה, וכן יהודים ממערב אירופה (צרפת, בלגיה, הולנד ועוד). בגירושים הללו הושמד רוב האוכלוסייה היהודית.

החלק הקטן של היהודים ששרדו בצרפת, התאושש שוב וניסה לשקם את עמדותיו שאבדו .אנחנו, יהודי פאלניץ על אדמת צרפת, שלאחר שנים ארוכות של הגירה מעיר הולדתנו היינו מלאים בגעגועים למה שהיה פעם, הצבנו לעצמנו את השאלה:

איך נראית עכשיו פאלניץ שלנו לאחר חורבן כה גדול? מה עושים שם הורינו, אחינו, אחיותינו וחברינו? הרי מעולם לא שכחנו אותם, ובזמן החורבן עמד לנגד עינינו תמיד האינטרס שלהם .שאלנו את עצמנו: האם מישהו מהם עוד חי? מי ניצל מהאסון הגדול הזה שפקד את עמנו?

זה היה לפיכך יותר מטבעי, שיהודי פאלניץ בפריז, בבררם את גודל השבר – שגם עיר הולדתנו לא נמלטה מהקטסטרופה ושכמעט איש מהקרובים לנו ביותר לא נותר בחיים – יתאחדו ויקימו ארגון שמטרתו להנציח את זכר עירנו.

כאשר ערכנו בצרפת את חשבון הנפש של בני עירנו, התברר לנו גודל האסון של העם היהודי, שלא פסח גם עלינו. חשבון טרגי כזה התאים גם לעיירות השכנות שלנו ,אוטבוצק וקורצ'ב שאיבדו גם הן את רוב אנשיהן. הגענו למסקנה, מתוך כאב עמוק כפי שאנו מדברים תמיד על הבית הישן: לעיתים קרובות נדרשת עבודה משותפת של אובדן-עולם — עלינו גם כאן בצרפת לאחד את הפעילויות התרבותיות היהודיות שלנו בחברה אחת, כדי להוציא לפועל את המשימות והמטרות שלנו.

היוזמה הזו הגיעה מהחברים המעטים שנותרו לנו... [כאן יש שיבוש בטקסט המקורי] ...שהחליטו לקחת על עצמם לאחד את כל החברות. כל אחת מהן הייתה מוגבלת בצורתה. במסגרת קבוצת יוזמה זו, הוחלט לכנס אסיפה גדולה במטרה להקים אגודה של יוצאי שלוש הערים שלנו.

בוועידה שהתקיימה בדצמבר 1949, בהשתתפות רבה ובכינוס גדול של משפחות, הופיעו שלום מקורצ'ב, אלי סלניצקי מפאלניץ ואפרים אלשטיין מאוטבוצק, ועיבדו תוכנית לעבודה משותפת. הנקודה המרכזית ששלטה הייתה :**לא לשכוח!**

לא לשכוח! מספיק שגם אנחנו עברנו תלאות כאלו. וגם לא לשכוח את הרציחות של עמנו! כך קמה האגודה שלנו 'אוטבוצק-פאלניץ-קורצ'ב.'

כתוצאה מהחלטת אסיפת היסוד שלנו וברוח התקנות שקבענו, הקמנו בבית הכנסת בפריז לוח זיכרון [מצבה] לכבוד משפחותינו שנספו. בצרפת, כמו גם בישראל, אספנו את שמות המשפחות שנרצחו, ולאחרונה ריכזנו את הכל בכתב.

ראוי לציין שכבר הפך אצלנו למסורת לעבור על השמות החקוקים מדי פעם. גם בחוץ אנו חולקים כבוד לזכרם של יקירינו, חברינו ובני משפחתנו היקרים והבלתי נשכחים.

מדי שנה בשנה אנו מארגנים אזכרה בבית המרטיר היהודי בפריז לזכר הנספים, עם תוכנית מקיפה שבה אנו מתייחדים עם זכרם של אלו שנספו על קידוש השם.

גל-עד בטרבלינקה לזכר קדושי פאלניץ. 1963 (enhanced)

מלבד העזרה ההדדית בין בני עירנו וחברינו, אנו נוטלים חלק בכל הפעילויות המתנהלות בצרפת בקנה מידה רחב יותר :עזרה לקשישים, מוסדות חינוך וכדומה. בין היתר עזרה לצרפת.

שמותיהם של עשרות 'האגודות', אשר גובות מס לפי יכולתן במטרה להקל על המחסור בבתים יהודיים (רשימה כזו מופיעה תמיד בעיתונות), לעולם אין שם אגודתנו "אוטבוצק-פאלניץ-קורצ'ב" חסר בה. גם בפעולות המרכזיות, בהגנה על האינטרסים היהודיים, במאבק באנטישמיות, בנאצים-נאציזם וכו'. חברותנו אינה חסרה.

אנו מארגנים הרצאות לחברינו בנושאים שונים: ספרותיים, מדעיים, רפואיים וכו'. אנו תומכים בסופרים יהודים ועוזרים לפרסם את יצירותיהם. אנו גאים בעובדה שבעמוד השער של יצירותיו המקובצות של הסופר היהודי הגדול אפרים קגנובסקי, שם האגודה שלנו הונצח, עם הכיתוב: בעזרת אגודות "אוטבוצק-פאלניץ-קורצ'ב".

"במהלך פרסום הספר "ספר הזיכרון" של פאלניץ, קהילתנו גילתה את הסיוע החומרי והחומרי הגדול ביותר, בהתאם לאפשרויותיה. בכל שנה אנו משתתפים בחגיגות לכבוד המורדים האמיצים בגטו ורשה.

למרות ש"האגודה" שלנו הוקמה שנה לאחר הקמת מדינת ישראל, הוכחנו, עוד לפני הקמתה, יכולת להשתתף בכל הפעולות למען ארץ ישראל, הן באופן אישי והן באופן קולקטיבי. בשנת 1948, אספנו כסף בקרב בני ארצנו לרכישת אמבולנס למגן-דוד-אדום. בשנים האחרונות, אנו תומכים במרפאת הילדים א. נ. מאת ליאון ברינין.

לאחר השלמת מיזמינו המשותפים בהוצאת ספר הזיכרון הנוכחי, אנו, בני ארצנו בישראל ובצרפת, מקווים להיות בקשר מתמיד זה עם זה, דבר שיהיה ללא ספק לטובת עמיתינו וידידינו הנותרים של מולדתנו.

חלק ב' – עברית במקור

א. אנשים ומאורעות

אלון בכות, אברהם פרידמן, חיפה

פאלניץ עירי - עיר ואם בישראל היתה. תושביה פאלניץ עירי אף שרובם לא מילידי המקום היו, הוו מעין "קבוץ גלויות". נתרכזו בה יוצאי כפרים, עיירות וערים, מהסביבה הקרובה והרחוקה, ועל אף השוני הרב ביניהם, התגאו בה כולם וציינו גדולתה. אמרו "פאלניץ על יד וורשה נמצאת".

פאלניץ פרבר של וורשה היתה, כעשרים דקות נסיעה ממנה, וכל כולה בנויה בבחינת -פרבר נכנס ופרבר יוצא. לכל פרבר צביון משלו ולכל אחד מהם שם וכינוי.

תחילתה של פאלניץ מקום קיט עירה של וילות שהשתרעו מוורשה ועד שרודבורוב. רכבת שהיתה עוברת כל רבע שעה בערך, חצתה את הדרך מוורשה לשרודבורוב - דרך אוטבוצק, ונעצרה בתחנות הסמוכות - במרחקים של דקות ספורות תחנה מחברתה. תחנה תחנה ושמה : גרוכוב, וואוער, רדושץ', מידז'שין, מיכאלין, יוזפוב, שווידר, אוטבוצק, ושרודי בורוב. קו רכבת זה על תחנותיו השונות נקרא בשם – המסילה" (ליניה"). השטח כולו היה זרוע חוילות, שבהן התגוררו קיטנים בכל ימות הקיץ. ויהודי המקום התפרנסו עליהם. בימות הקיץ, שנקרא "הסיזון", היו יהודי המקום טרודים בהספקת שרותים לקיטנים, מי כבעל פנסיון, מי כבעל חנות באזורי החוילות ומי בתפקידים אחרים, הקשורים בהספקת מצרכים ושרותים.

רבים ושונים היו הקיטנים שמלאו את המקום. הם הוו קשת ססגונית של אנשים, החל מעשירי וורשה, בעלי וילות משלהם, מתאכסני פנסיונים, או שוכרי דירות בחוילות, ודלת העם מוורשה, שגרו במרתפים ובתנאי מגורים צפופים - בהם היתה וורשה מבורכת מאוד, אלה באו בחדשי הקיץ, לשם חלוץ עצמותיהם באויר הצח של והחלפת אויר הכרך, המעופש מקום קיט זה. תעשינים וסוחרים, בעלי מלאכה בין הבאים - ופקידים, סופרים ואמנים, רופאים ובעלי מקצועות חפשיים אחרים, רבנים ואדמו"רים"- שהעתיקו את חצרותיהם לתקופת הקיץ למקום הקייט. העירה שקקה חיים ושמחה, קולות של מוסיקה לרקודים. ושלגרים אחרונים של התיאטרון הפולני - נתמזגו בקול מצהלות זמירות חסידים, שנישאו באוירה הצח של העירה, ואוושת העלים ומחטי האילנות ענו להם כהד. היו אלה קולותיהם של אחינו בני ישראל, שמקום זה שימש להם הן כמקום קבע למגורים והן כמקום קיט, שאוכלס כמעט כולו ע"י אחינו בני ישראל. ליד היהודי החבוש שטריימל התהלך לו יהודי בגלוי ראש, ובצד הנערים שצייצו פולנית היידיש בניב הוורשאי נשמעה נעימתה הממושכת של בניגון הגמרא מפיותיהם של משה'לך ושלמה'לך, חבושי כיפות ומצויצים בציצ ציות, לבושים קפוטקליך - וחן יהודי נסוך על כולם. על אף רבבות הקיטנים שמלאו את המקום והסביבה, וטרדת בני המקום - שרבתה מה רבתה - בהספקת צרכי הקיטנים, דבר שדרש עמל נמלים, שכמותן דאגו גם לאגור בקיץ לחמם, הרי על אף אנחתם הם מעבודה קשה לא לקו בקוצר רוח והיו כבני עיר מגובשת ובעלי קרבה של שכנות

תולדותיה של פאלניץ קצרים ביותר. ימיה כימי תושביה שעוד הספקתי להכירם. לא היה עבר היסטורי לא בתולדות תושביה הפולניים, ולא בדברי ימיהם של תושביה היהודיים. קהילתה - צעירה ביותר. לא היו בה אתרים בעלי ערך היסטורי לא לפולנים ואף לא ליהודים, שיפארו את שמה ושיסופר עליהם. לא זו אף זו – לו אף מצויים היו כאלה, הרי לא עליהם יש לספר ולא את זכרם יש להנציח בתודעת ילדינו.

אני באנשים – ביהודים - יהודי פאלניץ היקרים שנספו עוסק, ועליהם, ורק עליהם אספר. אנסה איפא להעלות את זכרם ולתאר דמותם כפי שנחרתו בזכרוני. את חטאי אני מזכיר היום - אף על פי שנולדתי בעיירה זו וחייתי בה את שנות נעורי, ביחד כארבע עשרה שנה, (וזאת לאחר ניכוי פרקי זמן בהם גליתי לשם למודי באהלי תורה מחוץ למקום), קשה לי לתת תאור מתאים ולצייר תמונה ממצה של המקום ורחבה היריעה מכדי לגוללה. רבים מיהודי פאלניץ לא הספקתי להכיר ורבים מהם שכחתי. ובנסותי עתה להעלות זכרונות, כדי להוסיף עלים מספר לענפי ועלוות אותו עץ עבות, שהפך לאלון בכות, לזכרם של בני עירי שהושמדו ונספו בידי הצר והאויב הגרמני, בעזרתם הפעילה של גויי המקום והסביבה - אל דמי להם - הריני רואה לפני קלידוסקופ ענק של דמויות ואנשים. שכל אחד מהם, ראוי היה לידיו האמונות של צייר וסופר, שיצירם ויתארם בקוים ושרטוטים קלסיים של אחינו בני ישראל יהודים תמים וחמים, תלמידי חכמים ועם הארץ. עשירים ועניים, דלים ואביונים, וכל אחד מהם הכיל בקרבו עולם פנימי מלא של רגשות ומאווים, ששון ושמחה, צער ויגון.

מלמדי הראשונים - נזכר אני במלמד הדרדקי הראשון שלי ר' ראובן ליב ליברמן, שב"חדר" שלו התחלתי ללמוד ביום בו מלאו לי שלש שנים. אבי ז"ל ר' גרשון הניך פרידמן, נשא אותי בזרועותיו חבוש הייתי כובע יהודי עגלגל, לבוש קפוטקה ונעול מגפים קטנים. פאותי מסתלסלות על לחיי, וציציותי נמשכות אחרי ציציותיו של בן-ציצית הכסת. כבר אז ידעתי קרא ב"סדור", כי אבי ז"ל חנך אותי למצוות עוד בטרם הגעתי לגיל שלוש. ר' ראובן ליב היה יהודי תלמיד חכם שהיה גם מלמד דרדקי ולמד גם נערי חומש, יהודי חלוש וחולני, שאשתו עסקה במסחר החלב ותוצרת החלב, ולפרנסת הבית בין חולי למחלה, עסק במלמדות. היה זה יהודי בעל מבט נוגה שצל המות כבר רחף על פניו אך תמיד ביקש מתוך טוב לב ורחמים, לחייך לכל אחד. שתי הפרנסות גם יחד לא הספיקו לקיום המשפחה המטופלת בילדים ששתים מבנותיה תבדלנה לחיים, מהן אחת מראשוני החלוצות והשניה מראשוני תלמידות "בית יעקב" וחבירתה של אחותי הצעירה, שרה נמצאות אתנו כאן בישראל. ועם זאת עסק במלמדות באהבה, תוך חיבה רבה לתנוקות דבית-רבן שנמסרו לידיו. הוא נפטר בדמי ימיו, שבועות אחדים לאחר שנכנסתי ל"חדר" שלו. השאיר אחריו אלמנה ויתומות, אשר על אף קשיי הפרנסה גדלה אותן וחנכה אותן כבנות ישראל טובות, שצעירותן לא בישה את זקנות האם והוסיף כבוד לזכר אביהן. מלמדי השני היה ר' שמעון הירש שוחט, יהודי שמח ועליז, שזקן שיבה ירד לו על פי מידותיו, בעל קול נאה ופנים חייכניות, ועוד המשיך בעיסוקו - בשחיטת עופות. מאחר שבשל גילו לא יכול היה להמשיך בשחיטות

גסות ודקות אהב להשתעשע במספרים וידוע היה כ"בעל חשבון גדול" הבקי גם ב"חכמת התכונה". הוא נהג גם לשתף את תלמידיו בחידודי חשבון, ובין היתר לימדם גם לחשב את מספר השניות שהעולם קיים מאז בריאתו ועד היום. הקפיד על נקיון תלמידיו, וביתו שטופח בידיה האמונות של אשתו הבהיק מנקיון. מאור פניו, הידורו ונקיון ביתו, בצרוף חכמתו וגישת הסב החביבה שבו, חינך תלמידים לאהבת תורה ודרך ארץ. תלמידיו של ר' שמעון הירש שוחט, לאחר שגדלו והגיעו ללמוד גמרא עברו לידיו האמונות של חתנו "ר' יענק'ל מלמד". היה זה יהודי מוצק בעל זקן אדום, תלמיד חכם שהתורה לא התישה את גופו. אמרו עליו שהנו גבור ממש. ידוע היה כשחיין מובהק, שנהג לקחת את תלמידיו בימות הקיץ לרחוץ באגם שנקרא מורסקי אוקו" (נראה שפאלניץ לא הסתפקה בנהר הגדול הויסלה" שעבר לידה, אלא גם רצתה באגם משלה ושם נתן לו – "מורסקי אוקו" שפירושן "עין הים"). יהודי ישר דרך וחם מזג, נוח לכעוס ונוח לרצות, היו אומרים - ר' יענק'ל מלמד - יש בו מתכונתו של ר' אבא. בכעסו מסוגל להמית אדם ולאחר מכן להתפלל עליו כדי להחיותו ולהפיסו. בכעסו היתה רצועתו עולה ויורדת ללא רחמים, ובשוך כעסו משתדל לקרב את התלמיד ולהפיס דעתו. תלמידיו הרגיזוהו ופייסוהו וזכור הוא לטוב אצל כל תלמידיו.

מאוחר יותר, הופיעו במקום שני מלמדים נוספים האחד ר' יששכר מלמד, מלמד דרדקי וחומש, והשני, ר' שמואל פוקס מלמד תנ"ך וגמרא. מלמדים אלה היו יוצאי דופן בין מלמדי המקום. הם שכרו בית שלם (את החוילה של ברוך מאיר) והקימו בשותפות מעין "חדר מתוקן" מודרני למחצה. העסיקו מורה לשפה הפולנית, הגברת גלבפיש, שקודם לכן נתנה שעורים פרטיים בשפה הפולנית לתלמידים בבתיהם. היא היתה רווקה מבוגרת, כנראה בת למשפחת עשירה שירדה מנכסיה, וכילכלה אם זקנה משעוריה. אף כי היתה טפוס בלתי רגיל בסביבה, כבדו אותה בני העיר ואף תלמידיה.

מורה שני שהרביץ את תורת הפולנית, היה מר פושעט או פושט, אדם תקיף, שסירב לדבר ולענות לפניה ביידיש והתחבר עם הגויים שבעיר. אמרו, שהוא יהודי מתבולל, ואמנם התבולל לגמרי. שמעתי שהוא ומשפחתו "יצאו לשמד" והמירו את דתם, דבר שלשמחתי התבדה, ובנו נמצא כיום באוסטרליה וחי כיהודי, נשוי לבת פאלניץ מבנות ווצרמן. התלמידים לא חיבבוהו והוא לא חיבב את התלמידים וזה לזה נתנו גט פטורין. "חדר" זה שצריך היה גם לשמש מעין תחליף ל"שקולה" של ילדי ישראל, הנהיג גם גינונים שונים כגון פעמון, הקפידו על נקיון ה"חדר" ונקיון התלמידים, ואף ערכו חגיגות ילדים והכל על טהרת האדיקות הדתית לעת חג ומועד.

ר' יששכר, יהודי גבה קומה וגברתן, ועצם חזותו הטילה אימה וכבוד על התלמידים. שני בניו שדמו לו במבנה וקומה עזרו על ידו בשמירת הסדר וארגון משחקים וטיולים לתלמידים. אוירת ה"חדר" היתה כבבית ספר מודרני, פרט לשעות הלמוד שהתנהלו משעות הבוקר ועד חשכה, ובחודשי החורף גם בשעות הערב. ר' יששכר היה יהודי מעורב עם הבריות ודעת הבריות והמקום נוחה הימנו.

אדם מסוג אחר היה ר' שמואל פוקס. יהודי צנום בעל זקן שיבה קצר, שהיו מלעיזים עליו שנוהג מדי פעם לקצץ בו. הוא היה יהודי ליטאי, תלמיד חכם גדול, חריף ובקי, ופיו שפע הומור ליטאי. גישתו לתלמידים, כשל פדגוג מנוסה, הסברו בהיר ומשכנע. בעל שיטה בכל דבר ומדגים הכל באופן מוחשי. היו לו אהבות משלו, לתנ"ך היה ממש חולה אהבה, ודקדוק עברי היה לחם חוקו. בקי בחשבון וידען מופלג בתלמוד. הוא היה המלמד היקר ביותר בכל העיר, ועל תלמידיו נמנו רק ילדי בעלי בתים בעלי יכולת. מעל לכל אהבותיו שם את הציונות בראש כל מאוייו, שיחו על ארץ-ישראל, כשל איש המהלך בפרדסו וגפנו ומגיש משיקויי גתו ליקיריו, הלא הם תלמידיו שבעיניי רוחו ראה אותם בארץ הקודש מציבים גבול האלמנה ומקוממים את הריסות ציון ומקדשה. בספרו על ארץ ישראל, יכולת לדמות בנפשך שהנך מאזין ושומע את קול זמרת הלויים המלווה ע"י המגרפה שבמקדש, וחיות היתה מתפשטת בכל אבריך. לעומת זה כאשר לימד אותנו במסכת "גטין" את פרשת "קמצא ובר קמצא" לא היה תלמיד שלא התמוגג מדמעות. יחד אתו בכינו בדמעות שליש על חורבן בית המקדש, וגלות השכינה ויחד אתו הלכנו אחרי מריה בת ביתוס, העשירה בירושלים, שלאחר ואף אחד מעבדיה ששגרה לשוק לקנות פת לחם לא השיגו חלצה את נעליה ואמרה אצא ואראה שמא אמצא דבר מה לאכול וטפלו גללים ברגלה ומתה, קרא עליה ר' יוחנן בן זכאי: הרכה והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך. כך גם היה, עת למדנו בחומש הפרק שני "בבאי מפדן ארם מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך, בעוד כברת ארץ לבא אפרתה, ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם" - עם פירושו הנחמד של רש"י דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה, כשיגלה אותם נבוזרדן והיו עוברים דרך שם ויוצאת רחל מקברה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר קול ברמה נשמע, נהי בכי תמררורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם... והקדוש ברוך הוא משיב לה: מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך ויש תקוה לאחריתך. ושבו בנים לגבולם".

כולנו יחד בכינו על גולי בני ירושלים, שהלכו כפותי ידים לאחוריהם נתונים בשלשלאות של ברזל, ערומים כבהמות, בוכים והדמעות יורדות וצורבות לחייהם ואין יכולים לקנחן. ולנגד עינינו עולה דמותה של רחל אמנו העומדת על אם הדרך, ובידים פשוטות מתחננת בפני הקדוש ברוך הוא שירחם על בניה, ומתוך הדממה בוקע קולו "ושבו בנים לגבולם". מנהג היה לו לר' שמואל פוקס לשבת עם תלמידיו, בעת ההפסקות מלמודים ולספר להם על מדברנא דאומותיה - חובבי ציון וחוזיה. כאשר תאר בפנינו את דמותו של בנימין זאב הרצל ז"ל, היתה הילת אור עוטרת פניו, לחייו להטו כאש, עיניו גחלים לוחשות וכל דבורו אומר הוד וגבורה עטויה בתפארה. כדמות משיח בן יוסף ראה ותאר אותו. בדברו, שמעת וחשת והנה מעל ההרים נשמע קול מבשר מבשר ואומר"-
קולו של אליהו הנביא זכור לטוב המודיע על בואו של משיח בן דוד, וכולנו היינו נכונים לרוץ הביתה להצטרף אל הורינו, בדרכם עם הגואל - משיח צדקנו - לארץ ישראל.

משעוריו בלמודי הקודש אהב במיוחד את ספר התנ"ך. הוא ראה צורך לקבוע שעור יומי קבוע בתנ"ך, היה מפרש כל פסוק ופסוק ומביא אגדות וספורים על כל אחד מהם עד שהרגשנו, שממש דבש וחלב תחת לשונו". זוכרני, כאשר מלאו לי ארבע שנים והוכנסתי לחדר" של ר' יששכר ור' שמואל פוקס, צרפו אותי לשעור בתנ"ך בכתתו של ר' שמואל ; כל התלמידים היו גדולים ממני בשש שנים לערך, ואני ישבתי ביניהם מבוהל ומשתאה,

מושבי הוגבה במיוחד - כדי שאגיע לגובה השלחן, לאחר שהסביר את הפרק הראשון בספר מלכים, אמר לי לחזור עליו בפני, הכתה, נבהלתי ונתבלבלתי, אולם במתק שפתיו עודד אותי – והתחלתי לחזור על הפרק. עד היום כאשר אני נפגש עם בני עירי מאותה הכתה, מזכירים לי את קריאתי זו. נוסף על למודי הקודש ומרוב חיבתו ללשון עברית.
לימד גם את תלמידיו דקדוק עברי – וכך היה אומר : כל הדר בארץ ישראל וקורא קריאת שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקודש מובטח לו שהוא בן עולם הבא. כשם שחייב יהודי להאמין בביאת המשיח כן חייב לדבר בלשון הקודש". לג בעומר": היה החג האהוב עליו ביותר. שבועות מספר לפני לג בעומר", תכנן תכניות לטיולים עם התלמידים בחיק הטבע ביערות ושדות הסביבה. דאג שתלמידיו יבואו מקושטים לחג, עם צרורות אוכל ויצא אתם ליער. אני שהייתי הצעיר בתלמידיו, נועדתי על ידו לשמש כמספר בשבח מעשי גבורותיו של בר־ כוכבא, והיה משלב בהרצאה זו - שלמדני קודם לכן בעל פה - ספורים ממעשי גבורה של הבילויים וכו'. את כל היום בלינו ביערות ובשדות, תוך כדי השמעת ספורים ושירים ציוניים שלמד אותנו.

על אף ששמו יצא לתהילה כמלמד הטוב ביותר בעיר, וכתלמיד חכם מובהק שאדיקותו אינה נופלת מלמדנותו, רטנו בעלי הבתים על מעשי הילדות הציוניים שלו. זכור לי מקרה של התפרצות אחד מבעלי הבתים נגדו לאחר שספר לנו על הצהרת בלפור שנתנה, והגדירה כאגרת כורש מלך פרס, שבשר את שבות הגולה ובהתלהבותו הדביק את כל התלמידים - קרא לו אחד ההורים בשם "שבתאי צביניק" והוציא את בנו מהחדר. מעשה זה שמש כראשית התסיסה של החסידים נגדו, גם בשל היותו "מתנגד" מושבע, ואף הורים חסידים אחרים החלו להוציא את בניהם מה"חדר" שלו. ואז באה הפלישה הבולשביסטית שהשביתה את כל החיים במקום.

במצרי צרים

תקופת מלחמה זו שבין הבולשביקים והפולנים אינה זכורה לי ברורות ומאוד מטושטשת היא בזכרוני. וכשם שזכרונותי לוקים בחסר, ובודאי גם באי־סדר כרונולוגי, הרי תקופה זו - בודאי שתהא לוקה גם בחסר וגם באי-סדר כרונולוגי. נשלחנו זכור לי, שבאחת משעות הבוקר כל הילדים מה"חדר" הביתה. המלמדים, ספרו בחרדה - שהתחילה "אינואזיה בולשביסטית". אף אחד מהילדים לא ידע ולא הבין את פשר המלה "אינואזיה". ובודאי שלא ידענו מה זה "בולשביקים". דימינו בלבנו שזה מין חג או מועד לציון מאורע שאירע.

גם פניהם החוורים של בני ר' יששכר ור' שמואל פוקס, שהיו באותו הזמן ב"חדר" והסתודדו עם הוריהם לא אמרו לנו דבר. מכל מקום לא בחומש ואף לא בגמרא נתקלנו במלים "אינואזיה בולשויסטית". די היה לנו בעצם העובדה שיש מין חג כזה, וכולנו פרצנו החוצה לרחוב. בחוצות הצטופפו אנשים ליד מודעות גדולות והתוכחו ברגש רב, שוטרים רבים שוטטו ברחובות ורוביהם עליהם, דבר שלא היינו רגילים לראותו, כי בדרך כלל התהלכו ללא נשק. הילדים הגדולים, ביניהם אחי הגדול הניך, לוי יצחק מילגרום, אלעזר - בנה של מלכה'לה השחורה, נח ברוך, יענק'ל אקרמן, שמחה ומשה אהרון סולינצקי, טוביה לטוביצקי, אליעזר ויונה שטינברג, יעקב יצחק שדלצקי ועוד אחרים שאיני זוכר את שמותיהם, פתחו במשחקי חיילים. אני שהייתי צעיר מהם בהרבה - הורשיתי להשתתף במשחק זה בתפקיד של "חיל" רץ, וזאת בשל העובדה שלמרות הפרש הגילים הגדול בינינו (אני הייתי אז כבן חמש והם כבני עשר ושתים עשרה), היינו חברים באותה הכתה של למודי התנ"ך והגמרא. מובן שבמשחק זה לא יכולתי להחזיק זמן רב מעמד אתם, והלכתי לתור אחרי ילדים בני גילי למשחק. אבי, שהיה אז אברך כבן עשרים ושבע שנים, הבין את אימת המלחמה ואת הצפוי ממנה, קרא לאחי ולי הביתה. באורח דיבורו השקט נסה להסביר לנו את אשר קרה, והבטיח לנו שמלחמה זו אינה אלא "מלחמת גוג ומגוג", וזו המלחמה האחרונה בעולם, ובעזרת השם, יבוא משיח צדקנו במהרה, ובני ישראל יצאו קוממיות לארצנו.

בעודו משיח אתנו, נכנסו לביתנו כמה מידידיו ומהשכנים שאחדים מהם זכורים לי עד היום: ר' דוד פינקלשטין, שנקרא אז דוד "פון דער קולעיקי", וזאת מפני שחנותו היתה בקרבת הקולייקה - רכבת קטנה בקו וורשה-אוטבוצק, ותחנתה היתה בסמוך לחנותו. ר' דוד היה יהודי תלמיד חכם, חשוך ילדים, מקובל על חבריו כבעל שכל ישר ולשון שנונה. שיחו מין שיחת חולין של "תלמיד חכם", והצבור הפקיד בידיו את הטפול בעסקי הכלל. אהב ילדים ונהג להשתעשע אתם, ותוך כדי כך בחן את ידיעותיהם. הילדים ראו בו חבר וידיד, והיו כרוכים אחריו, ואחרי דברי המתיקה שהיו תמיד בכיסו לשם חלוקה ביניהם. בשל היותו ידיד אבי הרבה להשתעשע בי

ולספר לי מעשיות צדיקים, ואגב אורחא מותיב ומבקש ממני לפרק. ובעד כל תשובה שנונה. צבט בלחיי ומכבד אותי בממתק. ר' דוד נכנס כשחיוך רחב נסוך על פניי ופנה לאבי בזו הלשון: הרי מסורת של השכנת שלום למשפחתך ואם הצלחת להשכין שלום בין הגאון מוילנה ור' ישראל מרוז'ין - ואתה כנכד בית רוז'ין נשאת לאשה את אחת מנינות הגאון מוילנה - בודאי תצליח להשכין שלום בין הגויים, כי הרי השנאה שביניהם קטנה יותר מהשנאה שבין "מתנגדים" לחסידים; או שמא מצפה אתה לבואו של בן-דוד לאחר "מלחמת גוג ומגוג" זו, וכמי שמתיחס על מלכות בית דוד. תהיה קרוב למלכות? ואיה "יורש העצר" שלך, אברהמילה, זה שצריכים להתמזג בו זה כתר מלכות של בית רוז'ין וכתר תורה של הגאון מוילנה ? - הבאתי לו מפרי "ארץ ישראל". הוא הוציא כמה תאנים וכבד אותי כך הוסיף אם ירצה השם ונזכה לעלות לארץ ישראל - נברך ברכת "על המחיה" על פירות ארץ ישראל בארץ ישראל. זכה ר' דוד לעלות לארץ ישראל זמן קצר אחרי גמר הפעולות המלחמתיות של הפלישה הבולשויסטית, ומתגורר עתה בתל-אביב...

עוד ר' דוד מדבר, נכנס משה ברוך ספירשטין. אברך צעיר בעל קלסתר פנים נאה, מרכיב משקפי זהב, בעל חנות לכלי בית ומטבח ברחוב המרכזי, צעיר, חרוץ ועליז, שאהב להשמיע בדיחות וחדודים, חיים אשר זכה ואותן שנים מועטות שקוצב החיים הקציב לו חי חיי שמחה... הוא נפטר צעיר לימים והשאיר אחריו אלמנה ושני בנים, יצחק וישראל ספירשטין, שהמשיכו אחר כך לנהל את עסק אביהם בכבוד, והיו לאחר מכן מפעילי הנוער הציוני בעיר. ואם לא זכו ר' משה ברוך ובניו, לעלות לארץ ישראל, הרי בנו יחידו של יצחק, ברוך ספירשטין, נמצא אתנו כאן בישראל, לאחר שניצל בחרוף נפש. ע"י אמו לובה ספירשטין לבית גולדשטין שהוציאה אותו מתוך רכבת שהובילתו למחנה השמדה, וניצל שנית לאחר רצח אמו ע"י הנאצים. עבר את כל שבעת מדורי הגיהנום, יחד עם דודו - משה הירש גולדשטין ואשתו אסתר גולדשטין, בהסתתרם מפני הצורר. בעזרת ניירות אריים, ונמצאים אתנו בישראל.

מוטלה היבנטרגר היה שכננו. בית בבית כמעט נגעו. יהודי קטן קומה וזקנקן צהבהב עיטר פניו בעל חנות למנופקטורה מהגדולות שבעיר. פיו לא פסק מהשמעת הלצות. היו אומרים עליו, שהנו בעל יד קמוצה כי לאמיתו של דבר ידע גם לפתוח ידו בעת צורך. הקים בית כנסת קטן בחצרו, ומסר אותו לצבור, אחר כך הפך בית כנסת זה לשטיבל של חסידי גור. בית כנסת קטן זה היה למקום תורה, שהוציא תלמידי חכמים רבים, ועוד ידובר בשטיבל זה. כן היה נותן צדקה בסתר ביד רחבה. הוא נהנה תמיד כאשר אמרו לו שהנו קמצן, ונוהג היה לומר - כאדם צעיר אני נמצא בשעת ל"כנוס" ה"עת לפזר" עוד תבוא. הוא לא זכה להגיע ל"שעת לפזר", הוא ובני ביתו נשארו בגיא ההריגה, ורק בנו משה ניצל ונמצא כיום באוסטרליה.

יוטיל ליברמן, בנה של אסתר ריבקה ליברמן - אלמנה ו'אשת לפידות', שנהלה מאפיה גדולה, היו לה שני בנים ושלוש בנות, והבכור שביניהם יוסיל, אשר לאחר מות בעלה ראו בו ראש המשפחה. יטיל חסיד חריף מחסידי פוריסוב, שאהב לעסוק בעסקי צבור, אהב להראות עצמו תקיף, אבל היה אדם טוב לב. בהיותו שמן נהג לומר, אני אמנם שמן אבל לא על כל דבר אני עונה 'אמן', יחד עם אמו נהל את עסקי המאפיה וזאת נוסף על עסקו שלו. לא זכה גם הוא להיות אתנו וכל משפחתו הושמדה. רק בנו, יעקב ליברמן, שעלה ארצה מיד עם הגיעו לגיל שמונה עשרה - ניצל ונמצא אתנו, לאחר שעבר את כל מוראי המלחמה - כחיל יהודי ארץ ישראלי בצבא הבריטי, נשבה על ידי הגרמנים בעת נסיגת הצבא הבריטי ביון, ושהה כל עת המלחמה בשבי הנאצי.

יחזקאל ברוך, יהודי צנום ושברירי, בעל פני ילד תמים, וזקנקן מחודד הנטוי כלפי מעלה, בעל הלוך מהיר וכנפות הקפוטה שלו מתנופפות ברוח ומגלות את גופו הצנום. מהלך היה ושפתיו מדובבות תוך כדי הלוכו משנן איזה סוגיה בתלמוד, בעל קול ערב ובעל "קורא" מצוין. בעל חנות מכולת שפרנסתו לא מצויה ברחבות. היתה לו אשה, שלושה בנים ושתי בנות. בנו הבכור נח, היה חברו של אחי, ובתו רחל, מהתלמידות הראשונות של "בית יעקב", חברתה של אחותי הצעירה שרה. הבן אברהם ברוך נמצא בישראל ומתגורר בראשון לציון. פרט לאברהם שיבדל לחיים לא נשאר זכר למשפחה שהושמדה כולה.

וולולה ילין, סוחר עצים אמיד היה, ונהל את עסקיו ביושר. בתקופה מאוחרת יותר, אחד מפרנסי הקהל. יהודי מכובד בעל זקן שחרחר מסורק תמיד, שהקפיד על לבושו ונשמר בדבורו. היו לו בתים שהשכירם ובית פרטי מרווח למגורי משפחתו שהקימו ליד מחסן העצים הגדול שלו. משפחתו היתה ענפה וכמה ממשפחות העיר

נמנו על קרוביו. על אף עסקיו שתבעו הרבה הקדיש זמן רב לצרכי ציבור, לבית הכנסת ולתלמוד התורה, שהיה אפוטרופסם ודאג לקיומם. כמו כן הקדיש זמן רב לשורה של מוסדות צדקה אחרים. היה לו בן אחד מתתיהו וחמש בנות. ממשפחתו כולה לא נותר איש, פרט לבתו מלכה מפעילי הנוער הציוני, שעלתה ארצה יחד עם בעלה, חיים מיודובסקי, אף הוא מפעילי "החלוץ" וממיסדי "הפועל". שניהם נמצאים אתנו בישראל ומתגוררים בראשון לציון.

אברהם יענק'ל צישנסקי, נחשב לטפוס מיוחד במינו. סוחר תבואות ובעל בעמיו, ולו אוצר בלום של פולקלור יהודי. אמרו שבאוסף קללותיו ביידיש יכול הוא לקלל שנה תמימה בלי להיכשל ולחזור פעמיים על אותה הקללה. יהודי עשיר שלא פזר יותר מדי לצרכי ביתו, חריף ושנון ולשונו חדה כתער. רבה היתה ידיעתו בגמרא, ולא הראה חבה יתרה ל"עם הארצות" שיסרם בשבט לשונו. על יהודי אחד מבני העיר, שלא נחשב כתלמיד חכם והעמיד פנים של תלמיד חכם, אמר פעם ששכח למודו מחמת חולי "ווייל א קרענק האט ער געקנט". היה איש מעשה ועצתו גם אם נתנה בלשון מפולפלת נראתה נבונה ביותר. היו לו תשעה ילדים בנים ובנות. הבנים כולם בני תורה וחתניו לוקחי בנותיו כבניו. היו לו נכדים רבים ועוד בחייו ראה מהם נחת. הוא מת עוד לפני בא השואה שאחריה לא נשאר שריד מכל המשפחה הגדולה הזו.

יוסיל ששצ'ק, ליצן גדול היה ובת-צחוק נסוכה על פניו תמיד, ומעשי קונדס היו תחביבו. סוחר עצים ובעל פרנסה טובה. קשיש בהרבה מהאחרים, אבל בכל מקום בו שהה הדהד צחוקו הרם ונוכחותו עוררה שמחה. אהב הלצה מפולפלת, שספרה תוך קריצת עין שובבנית. התענין בעסקי צבור ותמיד ראו אותו ברצון. היו לו שתי בנות ונכד מאחת מבנותיו שנתאלמנה בצעירותה. חיים טננבום, "משכיל", שלבושו היה מודרני אבל מקובל כתלמיד חכם והרבה לעיין ב"מורה נבוכים". ר' יוסיל ואשתו מתו זמן רב לפני השואה על בנותיו ונכדו, חיים טננבוים, לא ידוע לי דבר.

אברהמצ'ה גרינברג, "מפני" העיר ומהיושבים ראשונים במלכותה. יהודי יפה תואר ויפה מראה. כל חזותו אמרה כבוד. בעל זקן שחור, מטופח יפה, ובשעת שיחה היה מעביר בו את אצבעותיו מסרקו, ומלטפו. תוך כדי כך מקפל שערות זקנו לאחור, שייראה קצר יותר מבלי לגוזזו. פאותיו שעלו על "שעור פאה" בתוך שערות זקן לחיו והיו לאחד. עיניו גדולות ועמוקות, שצבען השתנה חליפות, מחום לירוק. מבטו חודר ובוחן כל חדרי לב, לבושו לבוש יהודי בעל בתי קפוטה שגבה חצוי עד לאמצעיתה, ששיוו לה צורת ארבע כנפות וחסידים ואנשי מעשה" טענו שחייבת בציצית. חבוש כובע יהודי, שלא הסירו מראשו מבלי לחבוש כיפה במקומו. נעול מגפים משובחים ומבריקים. צוארון כותנתו הלבנה מעומלן קשה, ובמקום עניבה קשר מין סינר שחור, להבדיל בין לבוש יהודי לשאינו יהודי, משום ו"לא תלכו בחוקות הגו" מצוחצח היה ובגדיו ללא רבב. זקני החסידים שב"שטיבל" לא ראו את הופעתו בעין יפה וראו בחסידותו ובהידור לבושו מין "שעטנז". אמרו: "ביקש יעקב לישב בשלוה וקפץ עליו רוגזו של יוסף" וזאת מפני ש"יוסף היה מסלסל בשערותיו", אברהמצ'ה לא הקפיד עליהם וקבל תרעומתם בגחוך קל 'אי בטלנים", ואף הם קבלו זאת בסלחנות. אברהמצ'ה מחסידי גור המכובדים היה, יחד עם שלושת בניו נהג לנסוע לכל חג לרבי לגור. שם נדחק עם יתר החסידים לשולחן הרבי, לשם "חטיפת שירים" ובשובו מכל נסיעה כזו, הרבה לספר את חויותיו כאילו היתה זו נסיעתו הראשונה לרבי. אברהמצ'ה היה מנהיגה המוכתר של אגודת ישראל ודברו כעין חוק. הוא לא הטיל מרה באנשים, אבל כולם סרו למרותו והכל נשמעו לו. רק על איש אחד בלבד בעיר, שלא נשא בשום תואר של מנהיגות, איצ'ה בער צישנסקי - עליו לא חלה מרותו של אברהמצ'ה. אדרבה אברהמצ'ה נשמע לו וסר למרותו. איצ'ה בער צישנסקי - ראוי שיכתב עליו פרק מיוחד ומכובד ביותר. אברהמצ'ה נמנה על פרנסי העיר, חבר ועד הקהילה, שווה במעמדו עם אליעזר דומב, חבר מועצת העיר, שלמרות היבחרו כנציג "אגודת ישראל" ראו בו נציגם של כל התושבים ללא הבדל מפלגה. היה נואם מוכשר ביותר, בעל הופעה נאה ומכובדת. הפולנית הצחה ועשירת הבטויים והניבים שבפיו, הקנו לו מוניטין בין כל התושבים היהודים והפולנים כאחת. היה עשיר, בעל בית גדול ברחוב המרכזי, בעל בית בד שהקים בחצרו הגדולה, וכן בעל נכסים אחרים. בעל חנות למנופקטורה, וידוע היה כסוחר הגון וישר. כל התכונות האלה, בצרוף פקחותו וחכמתו הרבה הכשירוהו להיות עסקן צבורי מובהק – פרנס כל הקהל. אשתו היתה אשה יפה, גבוהה ותמירה, הולכי רכיל ספרו כי בינו לבין אשתו התנהל רומן גדול עוד לפני חתונתם, דבר שלא היה מקובל בחברה החסידית דאז. ואמנם רומן" זה ביניהם נמשך כל

השנים גם בהיותם הורים לארבעה ילדים. אי אפשר היה שלא להרגיש באהבה זו, שהתבטאה הן במבטים שנשלחו תכופות מאיש לרעותו, והן ביחס הכבוד ההדדי שביניהם. ביתם נתברך בכל הדברים המרחיבים דעתו של אדם. ארבעה ילדים היו להם: בת חינה, שכשמה כן היתה חן ויופי של בת ישראל כשרה, טוביה - בחור עדין נפש, שתום ויופי חברו יחדיו, דוד, חכם וחריף, שפגם בגופו מרר את חייו, בעל גבנת שהסבה לו סבל רב. דימה שהכול מביטים בו ומצביעים על מומו. פקחותו. וחריפותו עמדו לו, ורוב הילדים וביניהם גם אנוכי - התחברנו אתו ואהבנו את חברתו. בהעדרו היינו מתלוצצים על חשבונו ואומרים - הקדוש ברוך הוא נתן לדוד מנה גדושה כזו של שכל, שגופו לא היה יכול להכילן - הוסיף לו על כן גבנת ככלי קבול נוסף. דוד, טבע בעת רחצה בויסלה, ומותו היסב צער רב לא רק למשפחתו, אלא גם לנו חבריו שהתאבלו עליו זמן רב והרגשנו בחסרונו. הצעיר, ליבלה, עוד היה נער בעזבי את העיר והריני זוכר אותו כנער מלא חן. כל המשפחה הזו על בניהם ונכדיהם נשרפו בכבשני הנאצים.

קלמן שוחט, יהודי נשוא פנים, שקט ונחבא אל הכלים. בעל קומה ממוצעת וזקן שחור רחב ומטופח עיטר פניו. לבש קפוטה שחורה נקיה ומגוהצת. עטוף תמיד בסודר חם בשל נטייתו להצטננות. "איסטניס" גדול, ואיש לא העלה על דעתו שאיסטניס" זה נולד ב"מזל מאדים", דבורו בנחת ודבריו שקולים. תלמיד חכם ועניו שלא הירבה לעסוק בעסקי ציבור, והעדיף להקדיש את שארית זמנו ללמוד תורה, אשתו, אף היא אשה שקטה, שהקפידה בלבושה וכל מעיניה היו נתונים לטפול בבעלה, בנה, וארבע בנותיה, שהגדולה שבהן לאה, היתה חברה של אחותי הבכורה - פייגעלה, הבנות מלכה ובתיה, מפעילות הנוער הציוני והחלוץ", ובנם פישל פסח על ספי הציונות והסוציאליזם, מבלי להספח סופית לאף אחד מהם. פרט לבתם בתיה, הנמצאת בישראל שהיתה מהראשונות שיצאו לקבוץ להכשרה - ועלתה כחלוצה לארץ ישראל - המתגוררת עם בעלה יעקב חרמוני בתל-אביב, נכרתה המשפחה כולה.

כל אלה באו אותו יום לביתנו. על פניהם רחף חיוך, אולם עננה קלה כבר העיבה על עיניהם, היו אלה כבר חיוכים שבמבוכה. כאשר פתחו בשיחה הורגש בקולם ההסוס וחוסר הבטחון במה "ילד יום". לאחר חלופי ברכות ושיחת נימוסין קלה, עלו לחדרו של אבא, שבקומה העליונה, שם עמדו ספריו הרבים ושם היה נהג לעיין בגמרא בכל שעה פנוייה. חדר זה היה לנו קודש קודשים, לבל יופרע אבא בלמודיו. השיחה ביניהם ארכה זמן ממושך למדי ואחר כך יצאו כולם ואותות דאגה חמורים נכרו בפניהם.

אבי ששב הביתה לאחר כמה שעות ספר לאמי שמחר יגויסו חלק ניכר מהגברים שבעיר ל לעבודת חפירת שוחות הגנה. בשעות שלאחר הצהרים ובשעות "מנחה" הורגשה כבר אוירה מעיקה, הילדים שעוד התרוצצו תוך כדי משחק בחוצות וחצרות הבתים, נקראו אחד אחד הביתה. הורים שטרם הכניסו את ילדיהם, יצאו מדי פעם בפעם לראות היכן הם נמצאים תוך אזהרה לא להתרחק מהבית. לעת "מנחה", נראו אנשים מעטים ברחוב, החנויות היו ריקות מאדם. בעלי החנויות נכנסו אחד לחנותו של השני ושוחחו ביניהם בשקט, תוך הצצות מדי פעם בפעם לכוון חנויותיהם. ומשירדו הדמדומים נסגרו כל החנויות. בבית הכנסת התכנסו אנשים מעטים למנחה מעריב", ובקולו של בעל התפילה הורגש העצב שירד על כולם, שכאילו הושם מחנק לגרונו. השיחות בין המתפללים היו מעטות וחטופות, כאילו כולם נסתגרו בתוך עצמם. בערב נתכנסו כל התושבים בבתיהם ודממה כבדה ומעיקה ירדה על העיר. הילדים הושכבו במטותיהם. ההורים התפנו לעשות חשבונם ולתכנן מעשיהם לקראת הימים הבאים, שאיש לא ידע מה הם נושאים בחובם. כאשר התעוררתי בשעת לילה מאוחרת, ראיתי את אחי הניך יושב במטתו שקוע במחשבות (היה אז בן עשר שנים). כאשר שאלתיו למה אינו ישן ? ענה לי שהקשיב לשיחה בין אבא ואמא, על העברת הילדים לקרובים בוורשה. אחותי פיגלה עם קרובתנו שרה'לה תסענה מחר לורשה לסבא, אנחנו, אחי הניך, אנוכי ואחותי הקטנה ניסע לאחר מכן.

השכם בבקר דפקו בדלת ביתנו. כולנו התעוררנו בחרדה, אבל היתה זו חרדת שוא, שכן נקרא אבי לפגישה של עסקני העיר לדיון במצב. הוא חזר לאחר כשעתים. בשובו הביתה, נראתה קומתו שחוחה במקצת וצל העיב את פניו. אמא, שאף היא קמה ממיטתה מיד לאחר צאת אבא, הוציאה את ילדיה ממטתם והכינה להם ארוחת בוקר. אבל אמא עצמה לא טעמה דבר ואמרה שתאכל יחד עם אבא לאחר שובו. ואם כי השתדלה להיות שקטה וחיכנית. הורגש כובד רב בתנועותיה וכל כמה רגעים נגשה לדלת לראות אם אבא כבר הולך.

אחותי הגדולה (בת שתים־ עשרה היתה) וקרובתנו שרה'לה החלו לארוז חפציהן לנסיעה, ושוחחו ביניהם. אחר כך, קראו לאחותי ולשרה'לה והסתודדו אתן. לאחר ארוחת הבוקר ליווה אותן אבא לתחנת הרכבת - והסיען לוורשה.. לא הועילו כל ההסברים של אמי, שעלינו להשאר בבית, וכן לא הועילו כל הדרישות שלפחות נשאר בחצר ולא נתרחק מהבית. יצאנו לרחוב -שם ראינו שוטרים מוליכים קבוצות של תושבים מצויידים באתים, לחפירת שוחות ההגנה ואנו הלכנו אחריהם לקרבת ה"פוליאנה" שם עבדו כבר אנשים רבים בחפירות.

ה"פוליאנה", היתה שטח גבעות מכוסה עצי מחט וביניהם עצי פטל ותות ושיחי אוכמניות (יגודיס"). המקום שימש לטיולים למבוגרים ולילדים והיה מוקד משיכה עקרי לקיטנים. כל ה"רומנים" של הנוער נרקמו בשטח הפוליאנה". מאחורי הגבעות קרץ בעינו ה"מורסקי אוקו" מעוטר בנזר של עצים ירוקים ולבב בעינו האחת, משל אומר: בעיני האחת אני רואה את כל אשר אתם עושים", וכאשר השמש התחילה לשקוע ודמדומי ערב ירדו על ה"פוליאנה" וקרניה האחרונים של השמש ריצדו על פני המים, דומה היה לך כאילו משחק לו ה"מורסקי אוקו" בעינו האחת, פוקחה ועוצמה, מעמיד פנים כנרדם, ובעינו הנעצמת כביכול, מציץ כל פעם לראות את הנעשה.

הדרך ליז'נובנה עברה את הפוליאנה" וחצתה אותה. ויז'נובנה כפר גדול היה ליד פאלניץ, ועיקר פרנסתם של האכרים על מכירת תוצרתם לבני פאלניץ והסביבה. בכפר זה ישבו כמה עשרות משפחות יהודיות, שרובם עסקו במסחר התבואות ובחלקם היו בעלי חנויות במקום. במרוצת הזמן עבר רובם הגדול לגור לפאלניץ והתערו בה, ועוד יסופר ודאי עליהם. כיוון שהדרך עברה בין יערות משני צדיה, שרצו בה שודדי דרכים, שהפילו את חתיתם על אנשי העיר. בני ויז'נובנה שזו היתה דרכם היחידה לעיר, המשיכו להשתמש בה - ואמנם קרו הרבה מקרים של רצח עוברים ושבים. ודרך זו שהיתה חשובה ביותר כדרך מעבר צבאית לכוון וורשה הוטל על תושבי פאלניץ לבצרה.

כאשר אנחנו, הילדים, התקרבנו למקום לראות בעבודת החפירה, התנהלה כבר העבודה במלא התנופה. גושי עפר התרוממו בכל פעם באויר והתפזרו לצדדים. חלק מהתושבים עסק בחפירה וחלק שני עבד בגריפת האדמה, לשם הגבהת שולי החפירות. היו שם כמה שוטרים, ואזרחים שנשאו סרט על זרועם, כסימן היותם ממונים על האחרים. נדרשנו להתרחק מהמקום, וכדרך ילדים לא נשמענו מיד. המשכנו לעמוד והתחלנו כאילו לעזור לעובדים. היה שם שוטר אחד בשם וסילוש, קטן ורזה, שמדיו נתלו עליו כאילו היו בגדי אחיו הגדול, שוטר זה ידוע היה כשונא ישראל מובהק, צעקן ורגזן, ועל הכול לא החמיץ שום הזדמנות ל"סחיבה". קראו לו "קז'יבה רונצ'קה", שכן נהג לשכל ידיו תמיד - לשם סחיבה או לקיחת שוחד, ושנוא היה על כל בני העיר. כולם בקשו לראות בסופו המר שאמנם בא עליו זמן קצר לאחר סיום פעולות האיבה. הוא פוטר מהמשטרה לאחר שנתפס בגניבה גדולה. לאחר מכן יצא מדעתו והפך לפושט יד נלעג, שביקש שיירי אוכל מהיהודים. אשתו הפכה לכובסת בבתי יהודים, ובנותיו שהיו יפות מאוד - ובהיות אביהן שוטר והן עדיין ילדות קטנות, נהגו לידות אבנים בילדי היהודים (עד היום נותרה במצחי צלקת מאבן חדה שאחת מהן זרקה עלי) - חדלו להיות שונאות ישראל וחיבבו את הבחורים היהודים, שהתענגו על חסדן הרב וטוב לבן הרחב. שוטר זה הסיר רובהו, איים עלינו תוך כדי לחיצה בהדק, כאומר לירות, ואמנם ירה, אלא שרובהו היה ריק מכדורים. באותו רגע זנק עליו אליעזר דומב, תפס ברובהו והשמיטו מידיו.

אליעזר דומב, כל כולו דמות פאטריארכאלית. גבה קומה ורחב כתפיים, עיניו גדולות ועמוקות, זקנו ספק בלונדיני ספק צהבהב, שזור בחוטי כסף בודדים, מטופח ומסורק למשעי. הקפוטה שלו תמיד מגוהצת וללא רבב, כובעו היהודי העגלגל ללא סימן של קמט, ומגפיו העשויים שברו מבריקים כמראה. צועד היה מתונות ונזהר מפסיעה גסה כמונה צעדיו אחד אחד. דבורו שקט כלוחש, שיחו מתון מתון, כמבקש ארבע מאות זוזים תמורת כל מלה. עמידתו יציבה ותקיפה כאילו נולד ושבט המנהיגות בידו. אדם עשיר ועתיר נכסים רבים, עליהם נמנו גם ככר השוק על בניניה במידז'שין הקרובה, שם התגורר. הופעתו האצילה והתקיפה, שקול דעתו הנבון, צחות לשונו, השפה הפולנית השגורה על פיו ונוסף על כל זה רב-עושרו, הכשירוהו באורח טבעי ביותר להיות ממנהיגי הקהילה. במשך כל השנים לא היה ועד קהילה אחד ללא אליעזר דומב, ובלי שהוא יהיה הראש ביניהם. גם כאשר אברהמצ'ה גרינברג נבחר לועד הקהילה, והוא הרי מהתקיפים, החכמים והעשירים בעיר היה, לא חל שנוי במעמדו של אליעזר דומב הראשון בין הראשונים. הוא לא היה זקוק לתעמולת בחירות, לא הצטרך להחניף למפלגות ועסקניהן שיתמכו בו. מקומו בראש הובטח לו בתוקף אישיותו - כי כזה היה. הוא

היה הבולט ביותר בין חמשת האחים דומב, שאחד מהם התגורר בפאלניץ, יודל דומב, סוחר עצים ופחמים להסקה. כן התגוררה בפאלניץ אסתר דומב אלמנת אחיו שחוט של חן ועדנה היה משוך עליה נתאלמנה ונשארה עם ששה ילדים קטנים, ולמרות שהיו לה קרובי משפחה עשירים לא רצתה בעזרת אף אחד מהם וקיימה עצמה בצנע ובכבוד מקונדיטוריה שהקימה. מראשונות תושבי המקום ומקובלת על בני כל העיר. בנה יעקב דומב, שגידלה כיתר ילדיה ברוך וחיבה היה לה אחר כך יחד עם יתר ילדיה לעזר בפרנסה, היה מראשוני צעירי ה"מזרחי", נשא לאשה את שושנה געליבטער, בתו של יודל גליבטר, שבשל קומתו הגבוהה כונה על ידי חבריו ומתפללי בית הכנסת החסידי דער הויכער יודל, והקים לאורך ימים בית יהודי נאה בחיפה. מלבדם התגוררו במידז'שין כל בני משפחת דומב וכן כל יתר בני המשפחה והקרובים ובתוכם משפחת ריפמן, משפחה מבוססת ומכובדת, משפחה עמלה, בעלת מאפיה במידז'שין, אנשים שקטים ומעודנים, בעלי בית פתוח ומכניס אורחים, שהשלווה בו אף פעם לא הופרעה בשל מריבה או סכסוך משפחתי, ואשר כהלל הזקן יכול היה לומר על רעש שנשמע בסביבה "בטוחני שלא מכותלי ביתי זה בא". משפחה שכל בניה למדו ועבדו וכולם הצטינו במסירותם הרבה, ומשפחת מיבלט, שאף היא משפחה מכובדת היתה, שהוסיפה לשמה הטוב של המשפחה כולה. המשפחה וקרוביה הוו אצולה בפני עצמה. יהודים ששפעו חמימות וקרבה. מתוכם יצאו טובי הצעירים הציוניים והחלוציים, מיסדי צעירי המזרחי" החלוץ" וגורדוניה" וביניהם יעקב דומב שכבר הזכרתיו, שלמה דומב שיצא עם ראשוני החלוצים במקום להכשרה חלוצית ממיסדי ומפעילי החלוץ", הניך ריפמן ויבדל לחיים יעקב ריפמן, מבחירי גורדוניה". נכדו של אלעזר דומב, בן בתו היחידה דוד'טשה, היה גם מראשוני התלמידים בגמנסיה העברית, דיבר עברית ואהב את הלשון העברית.

מכל המשפחה הענפה והאצילה הזאת נשארו בחיים יעקב דומב, המתגורר בחיפה, יעקב ריפמן, המתגורר בטבריה ומשמש מנהל מלונות "גני חמת" בטבריה. הנכד דוד'טשה משמש כקצין בכיר בצבא הפולני, חנה ודבורה, בנותיו של שכנא דומב, שהראשונה, גרה יחד עם בעלה בחולון. יוסף מיבלט, בעלה של דבורה דומב, המתגוררים בוורשה וביקר לא מזמן בישראל. כל יתר בני המשפחה נספו בשואה.

בראות "קז'יבה רונצ'קה" את רובהו נשמט מידו ואת אליעזר דומב לידו, נתמלא חימה. תפס באליעזר דומב, ותוך צעקות בולשביק ומרגל יהודי, הרים רובהו וביקש להכותו. קמה מהומה גדולה. כל העובדים זרקו את כלי עבודתם וחשו למקום. ראשון הגיע איצ'ה סצ'שסק, אחיו של יוסיל סצ'שסק, ששמש גם "סולטיס" במיכלין, נצטרף אליו רוזדובינסקי - פולני נוצרי, "סולטיס" של פאלניץ. הם תפסו את קז'יבה רונצ'קה", הוציאו את הרובה מידיו והרחיקוהו מהמקום. מיד לאחר מכן הגיע מפקד המשטרה, צוה על האנשים לשוב לעבודתם, ולקח אתו את "קז'יבה רונצ'קה", שיותר לא הועסק בתפקיד זה. אנו שבעי מאורעות התפזרנו לבתינו.

לקח ל"קז'יבה רונצ'קה"

איצ'ה סצשסק, קצת יוצא דופן היה. יהודי דתי ששמר על כל המצוות ובנגוד לאחיו וליתר קרובי משפחתו בעיר, לבש קצרים, ובמקום כובע יהודי יהודי חבש מגבעת. שמש בתפקיד של סולטיס במיכאלין, משרה שבדרך כלל לא הופקדה בידי יהודים. עשיר ובעל נכסים רבים, ככר השוק במיכאלין וכל המבנים שבו היה רכושו, נוסף על נכסים אחרים. כל ימיו אהב להמצא בחברת פקידי ממשלה גויים, ונהג להרבות בדיבור פולני. ועם זה היה יהודי טוב ציוני מסור ונמנה על חברי ההסתדרות הציונית. נהג לחיות ברחבות וידו תמיד פתוחה. בבנו הבכור גדליה סצשסק עוד ידובר להלן, ובנו יוסיל סצשסק, בחור מוכשר, בעל ידע רב, היה ממיסדי ה"בונד" בפאלניץ והצטרף לאחר מכן למפלגה הקומוניסטית, והיה בין פעיליה ונואמיה. גם משפחה זו אבדה כולה ואיננה.

משה קאופמן שכונה בשם משה מזריצ'ער, נודע בנעוריו כעילוי גדול. אמרו עליו שידע את כל הש"ס בעל פה ובקי היה בפוסקים ראשונים ואחרונים. לימים נתפקר, יצא לתרבות רעה ונצטרף למחנה הסוציאליסטים. מבאי ביתנו היה, והרבה לשוחח עם אבי ,למרות השוני הרב שביניהם. אבי אדם אדוק ביותר ומקפיד על מצוה קלה כחמורה וד' משה מזריצ'ער אדם חפשי שחלל שבת בפרהסיה, ומטבח ביתו טרף. בנותיו למדו בשבת בבית הספר, ודברו פולנית בלבד. הם כיבדו מאד איש את רעהו. ר' משה מזריצ'ער כיבד את אבי על למדנותו וסובלנותו ואבי כיבד את ר' משה מזריצ'ער בשל ידענותו, והאמין שיום יבוא ור' משה מזריצ'ער יחזור בתשובה. לא אחת שאל אותו: משה, מתי תשוב כבר בתשובה ? ור' משה ענה "שובו בנים שובבים - כולם חוץ מאחד". אשתו של משה מזריצ'ער היתה מילדת מוסמכת. היא קבלה את הלידות של כל ילדי ביתנו, וכן של רוב הבתים האמידים. נקראה בשם משפחת בית אביה, ועל דלת ביתה תלוי היה שלט "ג' אוסטרוגורסקה -

קאופמן" דבר שחרג מהמושגים דאז. חסרה כל ידיעות בעניני יהדות ומנהגי יהדות, וביתה התנהל כבית גויי. גם בשר קנתה באטליז לבשר חזיר של רוסקובסקי שנמצא במרכז העיר, אטליז שאנו הילדים השתדלנו לעקוף אותו, כדי לא להטמא מריחו של בשר החזיר. לנו הילדים קראה בשם "הנכדים שלי" ואהבה כל ילד שעזרה בלידתו, כאילו היה ילדה היא. וכשחלה אחד הילדים בהיותו כבר ילד גדול נגעה מחלתו בה מאוד ובאה לבקרו בימי חוליו. בביתנו נחשבה כקרובת משפחה, וגם כאשר אחותי הבכורה פייגלה, ילדה היתה היא המילדת. כשר' משה מזדיצ'ער עזב את הישיבה, ונהיה לסוציאליסט מהפכן, הפך מחובש בית מדרש לצבע, ובמקצוע זה עבד כל השנים. הוא היה קומוניסט פעיל ונכלא שנים רבות בבתי סוהר שונים, בשל פעילות קומוניסטית. גם בין הקומניסטים ניכר מקומו כיוצא דופן במקצת, וזה בשל הגינותו ויושרו האישי, ספרו שלאחרונה היה טרוצקיסט. על אף היות המשפחה שונה מהמקובל בסביבה, כבדו אותה כולם והיו מקובלים על כל תושבי העיר. שלוש בנות היו להם, מהן שתים תאומות וכה דומות היו אחת לרעותה - עד שגם ההורים התקשו להבחין ביניהן, אלא לפי סימני הכר מיוחדים. נזכר אני, שפעם בשעות שלפנות ערב, בקרתי בביתן ואחת התאומות אחרה לשוב, והנה נכנסה האחת לחדר שני ואני מאחוריה. בחדר זה עמדה מראה גדולה וכאשר ראתה עצמה במראה קראה: צשקה, מתי באת ואיך זה התגנבת הביתה מבלי שנרגיש בך ? כאשר עמדנו על טעותנו פרצנו בצחוק רם.

על אף היות אבי המשפחה קומוניסט מובהק והאם זרה לכל מושגי היהדות, היו הבנות חברות ב"השומר הצעיר", שתים מהן גם יצאו להכשרה חלוצית, ורק אחת מהן, הלקה שהיתה עוד בידיה השהות לעלות ארצה לפני פרוץ המלחמה ונמצאת כאן בישראל והנה חברה בקבוץ עין השופט. כל יתר בני המשפחה כלו ואינם.

לייבישל גלעזער (הזגג), קבצן שבקבצנים כפול שמונה. תמיד עליז וצוהל, וכאשר שאלו אותו: ר' לשמחה מה זו עושה?, ענה לייביש "אני שמח שלא הייתי עשיר קודם לכן, כי אחרת קשה היה להיות עכשיו קבצן", אדם קשיש, צמוק ומקומט. זקנו קרחה ברובו. לבושו לא הצטיין בהדור ונזדקן יחד אתו. אם כי לא נחשב לתלמיד חכם גדול ביותר אהב להשתמש בפסוקים ואמרות חז"ל בנוסח טוביה החולב". נזכר אני, שפעם, רב עם אחד הבעלי-בתים אמר "דו ביזט א עם הארץ מיט פירציק", שאל אותו לן מן דהו - ר' לייבשיל מה זה עם הארץ מיט פירציק? ענה לו ענה לו ר' לייביש שאם על ר' א.ב. אמר פעם הרב שהוא "עם הארץ מיט דרייסיק" (הרב אמר מדאוריתא ובהברה אשכנזית מבוטאת ת"כ ס"), הרי שהוא עולה עליו בבורתו ומגיע לפירציק. בכל שמחה ר' לייביש אהב את הטיפה המרה, ונהג להשתתף ושמח בה את האורחים. מכל החגים אהב ר' לייבישל שני חגים, את חג הפורים ואת שמחת תורה, את שני החגים האלה ראה ר' לייביש כחגים שמששת ימי בראשית נבראו בשבילו בלבד. והם הצדקה שעשה הקדוש ברוך הוא אתו ונתן אותם לו". בחגים אלה לבש ר' לייבישל את הקפוטה שלו מאטלס שחור, שהיתה כולה קרעים, ובמקומות ההפסק התנוסס טלאי. חבש שטרימל ישן בין חור לחור ששערותיו נשרו עוד בטרם שהגיע לידיו של ר' לייבישל, ומשני כיסי הקפוטה בצבצו בקבוקים, שמלא אותם מדי פעם בפעם ביי"ש בתוך הבתים שבקר בהם, ובכל בית שמחו לקראתו ומלאו בקבוקיו בעין יפה. בעברו בכל רחובות העיר הזו היה שר ומרקד ושמח במתן תורה. בפורים נהג להוסיף לתלבושתו גם כלי נגינה" שונים, משור ישן, פטיש ופחים שונים, חצוצרת ילדים ישנה, תוף קרוע וכן כל מה שנזדמן תחת ידו. היה מפזם ומרקד, שר ומתופף, אולם תמיד מבחין בין ארור המן לבין ברוך מרדכי. כן הוסיף על "שושנת יעקב" קטעים משלו, שבטאו את אהבתו לישראל ושנאתו לאויבי ישראל. ר' לייבשיל היה מבורך בבנים ובנות, נכדים ונכדות. שהדלות לא פסחה על דלתו של אף אחד מהם. כולם יהודים טובים ומסורים והשמחה היתה שרויה במעונותיהם הדלים. לא ידוע אם שרד אחד מכל המשפחה.

שמואל אליעזר שדלצקי, גברתן היה. גבה קומה ורחב כתפים, זקוף כאלון וגמיש כקנה. זריז בהלוכו ומהיר בתנועותיו; כל הופעתו שפעה כח וגברתנות. בנגוד לכל הגברתנים - לא היה בו משום הטלת אימה, אדרבא, לידו הרגשת בטחון משל יודע אתה כי משען ומבטח הוא לך. גבר יפה תואר, בעל זקנקן גזוז עם שפם גדול צהבהב. לבוש בקפידה, מהלך תוך רחבות וצועד בטוחות ברגליו הארוכות, שכל פסיעה שלהן כהצבת עמוד גבול, ידיו ארוכות וגדולות ומתנועעות בלכתו, כאומר לחבוק את כל הבא לקראתו. ספרו עליו שהיה חיל בעל דרגה בחיל הפרשים הרוסי ונמנה עם מיטב הפרשים בחיל זה - ועל אף יהדותו זכה באותות הצטינות מרובים. אהב את הרכיבה ונהג להתחרות עם מיטב הרוכבים, ידע כל להטי הרכיבה עד שגם פרשי קרקסים, שלהטי הרכיבה אומנתם, לא יכלו לו. לפי המסופר, הכיר את אשתו שיינדלה ז"ל, כאשר עבד אצל הוריה לאחר

שחרורו מחיל הפרשים הרוסי.היא היתה מזהירה ביופיה והצטינה בטוב לבה. בת ישראל כשרה ואדוקה ביותר. למרות אדיקותה הרבה נתנו עיניהם זה בזו וזו בזה התאהבו ונשאו.

מאפיה גדולה היתה להם, הגדולה בעיר. ודברי המאפה שלהם נודעו בטיבם. שני בנים ושתי בנות היו להם, האחד, יעקב יצחק, שלמדתי יחד אתו אצל ר' שמואל פוקס. הבת, פרומט, שהוכתרה כנערה היפה ביותר בעיר, והשניה, דבורה, תלמידת "בית יעקב" וחברה של אחותי הצעירה, והצעיר שבהם, אברהם. כולם עלו ארצה, הבנים והבנות נשאו וזכו לנכדים. שיינדלה, נפטרה בתל-אביב וחננה את עפר ארץ ישראל, בעוד כל מיודעיה הצטערו על מותה וזכרה שמור עם כולם.

שלשת אלה, קרבו אל אלעזר דומב ופתחו בשיחה ערה. לייבישיל הזגג נשלח לקרא לאלי'לה השמש שהופיע מיד. לאחר שאלי'לה קבל הוראות מנותן לחמו, הלך למלא את שליחותו. השיחה נסתיימה בדברי אלעזר דומב, אלי'לה יודיע לכם. משה מזריצר ושמואל אליעזר התרחקו שקועים בשיחה וברקימת תכניות.

אלי'לה השמש, עוד בבטן אמו נועד לשמשות. ארבעים יום לפני לידתו יצאה בת קול והכריזה, אלילה בן פלוני ישמש בשמשות. יהודי קטן קומה ורזה, גון עורו שחום, זקנו השחור קצר ומדולדל. עיניו עצובות ונפחדות, אזניו זקופות כמחכות לפקודת אדוניו, עניו ונכנע כמי שהשלים עם גורלו וחיוך קפוא של מבוכה נח על פניו תמיד. מעולם לא היה צריך לחפש אחריו. בכל מקום שנזקקו לו כאילו צץ פתאם וכל פרנס צבור או עסקן השתמש בו לשליחויותיו. אדם עני שחי כל ימיו בדחקות, והדלות "צרצרה" בתוך כותלי ביתו. עוניו ודחקותו לא הקשיחו את לבו, אהב כל אדם וכמידת יכולתו השתדל לעזור לו. הוא אהב את כל הילדים וכל הילדים אהבו אותו וחפשו את קרבתו. גם בעלי הבתים חבבו אותו ובכל מקרה של שמחה חתונה, או בר-מצוה, מסרו לו את כרטיסי ההזמנה לחלוקה ושלמו לו בעין יפה, ולפני החגים העניקו לו מתנות קטנות. איש החברה קדישא, ובכל הלויה נשמע קולו הבוכה בתפילת "אל מלא רחמים". הוא היה גם "בעל קורא" וקרא בתורה במתיקות. מעולם לא נהג להבליט ידענותו, אם כי אמרו עליו שהנו גם תלמיד חכם. ביתו היה ליד בית הכנסת, דירתו צרה ונקיה.

היו לו שני בנים ובת, שלא בכל עשו את רצונו וחייו היו שבעי תלאה. לא זכה ואיש מבני משפחתו לא ניצל מכליון.

לשמש השני בעיר, קראו דער לומער לייבל (לייבל הפסח). ספרו שלייבל זה לא התחיל בשמשות בעירנו, אלא היה בעל מזיגה של בירה, כלומר היה ממלא בקבוקי בירה מתוך חביות ומוכר אותם לחנויות. בזמנו היה בעל פרנסה טובה עד שחבית אחת נתגלגלה על רגלו וריסקה אותה ללא תקנה, אז נאלצו לקטוע אותה והותקנה לו רגל תותבת מעץ. בשל התקופה הארוכה שנאלץ לשכב עד שהחלים הגיע עד פת לחם ומתוך רחמנות מינו אותו לשמש שני בעיר.

על אף העובדה ששמש רק כ"כינור שני" בשמשות, ותפקידו להכריז על זמני הדלקת הנרות בערבי שבתות וחגים, כאשר עבר בחוצות העיר והכריז בקולו הרם "צינדט ליכט" (להדליק את האור) ואחריו קבוצת ילדים שהיתה מחקה את קולו ומכריזה במקהלה "צינד ליכט", נהג גנונים בעצמו כמי שאינו מוכן להשלים עם עובדת היותו "יורד". אשתו שהתלבשה בקפידה ונקיון ודאגה תמיד לצורת שביסה היפה, דאגה גם ללבושו המסודר ולביתם, שנשמר כבית אחד הבעלי בתים. מר לב היה ורגזן, את הילדים שנתקבצו סביבו גירש בגערות ובמקלו ואלה היו נוקמים נקמתם בלילות חנוכה. אחד התפקידים שלו, שהיה גם תפקיד של כבוד, שניתן לו כ"חסד נעורים" היה הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת. בהתאסף כל הקהל אחרי תפילת מעריב, עלה לייבל השמש על הבמה שם עמדה החנוכיה הגדולה של בית הכנסת, לברך על הנרות ולהדליקם, וכאן מצאו הילדים את המקום לנקום בו. רק החל צועד לעבר הבמה, פתחו הילדים במקהלה "ער קולעווען ער קולוועט, ער גייט, ער גייט, ער שטייט ער שטייט, ער בענשט ער בענשט, ער צינדט ער צינדט" (הוא פיסח ופוסח, הולך ומהלך, נעמד ועומד, מברך ומברך, מצית ומדליק). חמתו בערה בו אז, עד להשחית, ואוי לו לילד הראשון שנזדמן בדרכו ברדתו מהבמה צביטתו היתה כעקיצת עקרב. לא קרה שמי מההורים או בעלי הבתים יגנו על הזאטוטים ויגערו בלייבל, אדרבא, הטיפו להם מוסר על התגרותם בו. עפרם של לייבל השמש ומשפחתו נתפזר ונתערב עם עפרם של יתר אחיו, ולא ידוע לי אם נשאר זכר למשפחתו.

אביגדור אורטגר, אברך משי מעודן היה. דק וזקוף כברוש, זקנו השחרחר מטופח וכדי לא להאריך בו יתר על המדה, קצץ בו מדי פעם, מבלי שיורגש הדבר. פאותיו הוצנעו יפה בתוך שכבות זקנו ולא "נודע כי באו אל קרבן". מרכיב היה משקפי זהב, שהיה מעלן ומורידן תכופות.אמרו שמשקפיו לא נועדו לעיניו כי אם לעיני

אחרים. לבושו היה נקי ומבהיק. מחסידי גרודז'יסק, ומהאברכים המכובדים ביותר בשטיבל שלהם. אוהב חדודא דלישנא, שתמיד בטאו דמותו של מאן דהוא, פעם אמר על אחד היהודים שנוהג היה לקלל בכל הזדמנות, שמקלל בצבעים "די שוארצה מגפה זאל דיך נעמן, א רויטע חולירע אויף דיר, די געלבע זוכט זאל אויף דיר קומען, די גרינע גאל זאלסטו אויס. שפייען, זאלסט ווערן בלוי ווי דער הימל און חיים ווי א טויטער וכו'" (תקחך המגפה השחורה, החלירע האדומה תבוא עליך, תתקפך הצהבת, תקיא את מרירתך הירוקה, תכחיל כשמים ותלבין כמת וכו'). הוא היה "מנקר" אומן, ומקפידים היו לקנות בשר שעבר את נקורו, מתוך בטחון שלא שכח דבר שצריך להיעשות ולא עשה. דירתו היתה בביתו של הניך גוטרמן, שקראו לו הניך סטולער. כמוהו גם הבית הבהיק מנקיון. ילדיו דמו אליו בקומתם ובנו, אהרון שהיה מעסקני "החלוץ" והיה בהכשרה, לא זכה לעלות ארצה ונספה יחד עם כל יתר בני המשפחה.

מוטקה גולדברג, גבור חייל העשוי ללא חת, הפחד היה זר לו, ואהב להתגרות בסכנה. בעל קומה ממוצעת. רחב כתפים וצר מותנים, שריריו שעלו וירדו תחת בגדיו, הזכירו שירת גבורה ועשויים היו ברזל, ידיו נוקשות כפלדה. כשהיה מתרגז דמה לארי בזעפו, המשמיע שאגת אריה, וכמוהו התנפל על טרפו עד שריסקו. אבל לא כל אחד הוציא את מוטקה מגדרו, מטבעו טוב לב כילד ואהב גם להשתעשע כילד. עם חלשים ממנו לא התעסק, התגושש רק עם חזקים. חלשים היה מנער מעצמו כזבובים והולך לו בבוז מלמל לעצמו חרישית "חסרות לו צרות את מוטקה רוצה להרגיז". ברם, כאשר חזק ומתרברב או איש שררה התגרה בו, חזרו לראותו שוב לאחר שבועות רבים של שכיבה בבית החולים, ומוטקה הלך לדרכו כאילו לא קרה דבר. הוא היה עגלון ובן למשפחה שעסקה במקצוע העגלונות, ישרי דרך ובעלי חוש לצדק. מזמן לזמן היה שולח ידו גם במסחר הקמח והתבואות. ספרו מעשה, ובזמן מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגרמנים כבשו את פולין ושלטו בה הסיע מוטקה מלא עגלה עמוסת קמח שלסחרה לא היה רשיון מממשלת וילהלם הקיסר הגרמני. בדרך עצר אותו משמר של חמשה חיילים גרמניים מזוינים, ואמרו להחרים את העגלה עם מטענה, ואת מוטקה עצמו לכלכל בפת בג המלך. אולם מוטקה גבר על חמשת החיילים המזוינים, קשר אותם בחבל לעצים, את רוביהם מלא בחול ונסע לדרכו. עובר אורח שראה אותם בחרפתם, כפותים לעצים שחרר אותם. הם הפצירו בו לא לגלות חרפתם לאיש. בית יפה ומשפחה נאה הקים לו מוטקה, את ילדיו גדל וחנך באהבה, ואחרי בנותיו היפות, שאחת מהן היתה חברה ב"השומר הצעיר", חיזרו מיטב הבחורים בעיר. כאשר קלגסי הנאצים באו להוציאו מביתו, נתעורר בו שוב מוטקה הצעיר, תפס בגרז, ועוד בטרם שהספיקו להפעיל את נשקם הרג אחדים מהם. אשתו של מוטקה גולדברג, היתה ידועה כאשה שקטה, שהסתופפה והצטנפה כל השנים בצלו של בעלה. באותו יום, כאשר ה"אקציה" כבר הורגשה באויר, הכינה דודי מים רותחים, העלתה אותם לחדר שבעלית גג ביתם, ממנו היה פתח לדירתם שלמטה. כאשר ראתה את הנעשה, שפכה את כל המים הרותחים על ראשי יתר הרוצחים הגרמניים, שנכוו קשות.

לאחר שהגרמנים הקיפו את הבית, הוציאו את מוטקה אשתו ובתם רישקה וערפו אותם במקום. לפני העריפה עוד צעקה אשתו של מוטקה, אני לפחות נקמתי במקצת, עתה אני יכולה למות!

גדליהו סצ'שק, בנו של איצ'ה סצ'שק היה, צעיר נאה וחזק, פקח ושנון, מעורב עם הבריות ודעת הבריות נוחה ממנו. דיבורו קולח ושיחתו מתובלת "אימרות כנף" של חכמים וציטטות סופרים. מלא היה פתגמי עם וידע לשבצם בכל שיחותיו. היה מיודד עם כל הגויים והשקצים שבסביבה שכבדוהו ופחדו מפניו. התלבש בהדור שבגנדור וריח בושם נדף ממנו. היה בחור אמיץ ולא ידע פחד, יחידי היה מהלך בלילות החורף בין החוילות שבמיכאלין, כאשר הן שוממות וריקות מאדם, ורק הגויים השומרים, שגרו בכל חוילה עם השקצים שלהם, שברובם חפשו להם הזדמנות לתפוס יהודי בפינה חשוכה ולהעניק לו מתת ידם או סכינם, מסתובבים שם. בגדליהו סצשסק לא נגעו, הם היו מסירים את כובעם, מברכים אותו לשלום תוך פליטת קללה עסיסית שקטה, שלא תגיע לאוזניו. ציוני מסור שעמד תמיד בפרץ בעת סכנה לתנועה הציונית במקום. אף ממנו וממשפחתו לא נשאר זכר.

משה בוסקי, שנקרא משה גארבולינער, היה הקצב הראשון בעיר. הוא נקרא "גארבולינער" על שם העיר גרבולין ממנה בא לפאלניץ. יהודי חסון, רב-כח וחם מזג. מזגו החם התבטא לא רק בהתרגזותו המהירה, אלא בכל אשר עשה. הוא שנא גויים ונקם בהם על ידי גילויי אהבה לגויות והשקצות שהוחזרה לו על ידן. עקב עבודתו כקצב, היה משוטט בכפרים שבסביבה לשם קנית בהמות לשחיטה, היה הולך ללא פחד בדרך

וינז'ובנה, הידועה בליסטים השורצים בה וכיסיו מלאים סכומי כסף גדולים. בדרך כלל נשא בכיסו שני סכיני קצבים ובהחבא גם אקדח. למרות מזגו החם ורתחנותו המהירה, היה נוח לבריות וטוב לב. ידו פתוחה לכל, ומוכן לסכן את נפשו בשביל כל יהודי ולו גם הפחות שבהם. אהב לחוות דעות בעניני ציבור, לעתים בקולניות, אולם כולם סלחו לו על כך, כי משה גארבולינער לא נטר איבה ושנאה לאיש, וזקוק היה לחברת בני אדם. ובאמת, מיד לאחר כל מריבה וסכסוך, ולו גם היה זה סכסוך מלווה מכות ושפיכות דמים, היה מתפייס מיד עם יריבו כאילו לא קרה דבר. במתן עצות וחוות דעת לא חסך מעצמו טרחה, וזאת לא רק בעסקי ציבור, אלא הציע את עצתו וחוות-דעתו לכל אדם. כאשר אחותי פייגעלה נתארסה עם בעלה משה יום טוב ז"ל, שמשפחתו התגוררה בגארבולין, עיר מוצאו של משה גרבולינער, וגיסי בן למשפחת יום-טוב המכובדת היה מצאצאי בעל ה"תוספת יום טוב" בא משה גארבולינער אל ביתנו והסביר לאמי שעשתה שדוך נאה, ונראה לו כי משפחת יום-טוב מתאימה לחתון עם משפחתנו.
אחי הניך, המשיל את עצתו של משה גרבולינר למלמד שחיבר פירוש ל"שיר השירים"; כאשר פתח המלמד "שיר השירים אשר לשלמה" ולאחר בפסוק הראשון שקרא את האגדות והפרושים של רש"י ואחרים בשבח גדולתו וחכמתו של "שיר השירים" וחכמת מחברו, שלמה המלך, הוסיף משלו גם אני משה יוקיל המלמד דק"ק אפסיה מסכים ששלמה המלך היה חכם מכל אדם".

משה גארבולינער יהודי דתי היה, שלא החסיר תפילה בבית המדרש. חנך את ילדיו ברוח זו. חתנו ראובן קאופמן שנעשה גם הוא לקצב ידוע היה כתלמיד חכם וקריאתו בתורה היתה חוויה לכל השומעים. היו לו עוד שנים בנים והצעיר יעקב יצחק, שהגר לצרפת, והצעיר, וועלוויל, שהקים בית בפאלניץ והמשיך בשותפות הקצבות עם אביו. לראובן חתנו ולוועלוויל בנו היו משפחות מרובות ילדים ועד כמה שידוע לי לא נשאר איש מהם בחיים.

לייב שאנצר, היה חובש מוסמך "סטרשי פלצשער". אדם קשיש מאד ואפילו זקן. ידוע בכל הסביבה כמומחה גדול לרפואה, שבעצם מגע ידיו יש משום סגולת רפוי, הוא היה רופאם של העניים וגם העשירים הזמינוהו תכופות. הוא היה אומר העניים קוראים לי במקום לקרא לדוקטור, והעשירים קוראים קודם לדוקטור ואחר כך לי אבל אין דבר "גם הדוקטור צריך לחיות". שאנצר זה מומחה לכל היה. מרפא מחלות קלות וקשות, מנתח גם נתוחים מסובכים למדי, מכניס למקומו אבר שנקע ומאחה עצם שנשברה על ידי תחבושת גבס, בעת צורך לוחש גם נגד עין רעה, בקצור, כל דבר שהלב חושק בו. נוסף על כך, עסק גם בגלבות, והיה מספר בעלי בתים בבתיהם, כדי שלא יצטרכו ללכת למספרה יחד עם המגולחים. כן ריפא מחלות ונגעים באמבטיות חמות עם מלחים בחדר האמבטיות הרפואיות שהתקין בביתו. הוא היה אומר: שני דברים אינם מזיקים לעולם: כוסות רוח וחוקן. ואמנם כאשר בא אליו חולה והתאונן על מיחוש כל שהוא יעץ לו קודם לעשות חוקן ואח"כ להעמיד קרני אומן. ואם כל אלה לא עמדו לו התחיל ברפואות, ואף אלה תרופות שהיום שייכות ל"גל המהפכני החדש" ברפואה, דהינו, רפואות של הסבתא והסתבא דסבתא, ואם גם באלה לא היה מזור לחולה באה הקזת דם או העמדת עלוקות. רק במקרים קיצוניים הסכים לרשום תרופות אחרות, חדשות ומודרניות כביכול, שהוא עצמו לא האמין בהן. המעניין שבית המרקחת במקום, הכין ברצון ובאמון את התרופות לפי המרשמים שלו, וגם הרופא - הדוקטור", היה אומר שאלה תרופות טובות. לא פעם קרה במקרים קשים של מחלה, כאשר הוזמנה התיעצות רופאים, הוזמן גם שאנצר להביע את דעתו, והרופאים היו מקשיבים לחוות דעתו ומחשיבים אותה. שאנצר היה אדם עשיר, בעל חוילה גדולה משלו, שבה נמצאה דירת מגוריו, מרפאתו, האמבטיות הרפואיות שלו, ה"סקלד אפטצ'ני" חנות הרפואות והתמרוקים של בנו, וכן דירות שהשכיר לדיירים. על אף קשישותו, לא היה מהלך, אלא רץ. כפוף היה מחמת קשישותו, אולם לא היה בה בקשישות משום תשישות. בריא בגופו כשם שהיה בריא בנפשו. שאנצר הגיע לזקנה מופלגת ומת זמן רב לפני השואה.

עם השלטת הטרור הנאצי וכליאת היהודים בגטו, התמנה בנו, בעל ה"סקלד אפטצ'ני" לאחד מראשי ה"יודנראט". כאשר נודע לו על דבר ה"אקציה" לגירוש יהודי המקום למחנות ההשמדה שם קץ לנפשו ולנפש בני ביתו. לא ידוע לי אם מישהו מצאצאיו האחרים נשאר בחיים.

פיניה אקרמן בנו של ר' ישראל לייבלה הזקן, ור' ישראל לייבלה היה דמות מיוחדת בפני עצמה ומן הראוי להזכירו, כאשר הכרתיו היה כבר יהודי כבן שמונים ומעלה, ורוחב כתפיו כמעט כגובהו. עטור זקן לבן שירד עד למותניו. פניו צרים ואדומים, ללא קמט, ומעיניו ניבט מבט של שובבות. חבש כובע יהודי וכיפה גדולה מתחתיו, שכסתה את כל עורפו החזק. עגלון היה ולו שלשה בנים ששנים מהם אף הם היו עגלונים ובודאי עוד ידובר

בהם. כולם יהודים חסונים ובעלי כח רב. עוד בזקנתו נהג ר' ישראל ליבלה בזוג סוסים חזקים, רתומים לעגלת פלטפורמה, וכאשר בעת הפשרת השלגים שקעה הפלטפורמה בבוץ והסוסים לא יכלו להוציאה, ירד ר' ישראל לייבלה מהעגלה, שם את כתפו מתחת לפלטפורמה והרימה כפי שיעקב אבינו בשעתו גלגל את האבן מעל פי הבאר, עלה שוב על דוכנו והמשיך בנסיעה. ר' ישראל לייבלה לא החסיר תפילה בציבור, ושלש פעמים ביום נכנס לבית הכנסת להתפלל. בשבת לבש קפוטה של משי והתפלל בשטיבל של חסידי גור. בהיותו אדם טוב לב ומחייך תמיד את חיוכו השובבני, חיבבוהו הכל ובעקר בני הנעורים שכבדו גם את גבורתו הוא וגם את גבורת בניו. באחד הימים ראה ר' ישראל לייבלה בחור ופניו עטופים שאל אותו: קשוט זה על שום מה ? אמר לו ששיניו כואבות, לא יכול היה ר' ישראל לייבלה להבין, כיצד זה אפשר שחתיכת עצם תכאב. הוא לא הצטין בלמדנות יתרה ופרט לתפילה שהתפלל בדבקות לא למד בנעוריו. אהב והוקיר לומדי תורה, ונהנה לשבת ולהקשיב לארשת שפתיהם של תלמידי חכמים שכה ערבה לו. ר' ישראל לייבלה היה נחשב לאמיד ובניו כולם בני פרנסה. הם חלקו כבוד רב לאביהם, ובזכות כבוד אב זה שלהם והגינותם האישית, כבדו אותם כל בני העיר. ר' ישראל לייבלה מת שבע ימים ושבע נחת מצאצאיו. איני יודע מי מהם נשאר בחיים.

בנו, פיניה, לא עסק בעגלונות, אלא במסחר של קמח ותבואות. בנגוד לאביו היה הוא גבה קומה, אבל רחב כתפים וחסון כאביו. בהיותו הצעיר בבנים, גם למד וגם ידע, הצטיין בנמוסין נאים ודבר בלשון צחה. הפולנית שבפיו, משופרת וחזותו העידה עליו שהנו סוחר אמיד. למרות העובדה שרחק מעגלונות, היתה לו חולשה לסוסים. אהב לרכב ולרכב. מדי פעם היה נכנס לאורוות אביו, בחר לו "נשר קל" ויצא לדהור. הוא היה פרש מצטיין, שבעת דהירה הפכו הסוס ורוכבו לאחד. אמיץ לב ולא פחד מאיש. גויים שהשתכרו וינסו להטפל ליהודים נתפכחו מיד כאשר יצא לקראתם פיניה אקרמן, וזמן רב ניכרו בהם תוצאות פגישתם עם פיניה. נשא לאשה את בתה הבכירה של אסתר רבקה ליברמן, וביתו היה בית יפה ומכובד. גם הוא ומשפחתו אבדו ואינם.

אלי'לה השמש שב משליחותו ולאחר שהסתודד עם אלעזר דומב, הלך אלעזר דומב הביתה למידז'שין ואלי'לה המשיך בשליחותו. תוצאות שליחותו זו היתה פגישה בערב בביתו של שמואל אליעזר, שבה השתתפו נוסף על המארח: אביגדור אורטרגר, מוטקה גולדברג, משה גרבולינר, שאנצר הפלדשר, פיניה אקרמן, משה מזריצר ולייבשיל הזגג. על מה שדובר בפגישה זו לא ידע איש. למחרת בבקר ראו את ה"קשיבה רונצ'קה" צולע על ירכו, כולו חבוש בתחבושת מגואלת בדם.

כעבור כמה שנים - שמעתי את קורות אותו ערב: בעת הפגישה הוחלט, כי לייבשיל הזגג יתקרב לחלון דירתו של ה"קשיבה רונצ'קה" ויתחיל ליבב שם, וכאשר יצא ה"קשיבה רוצ'קה" מהבית לראות מיהו המילל, יהיה עליו להתרחק קצת ולמשוך את "קשיבה רונצ'קה" אחריו, וכאן יחכו לו שמואל אליעזר, מוטקה גולדברג ופיניה אקרמן שיטפלו בו. משה בוסקי וגדליה יעמדו מרחוק ויטפלו בשוטרים אחרים שיחושו לעזרת הקשיבה רונצ'קה", אם יחושו. משה מזריצר יבוא לעזרת שאנצר אם כתוצאה מפעולה זו יהיו פצועים ואביגדור אורטגר יטפל במצבים העדינים העלולים להתעורר וישמש קשר למי שצריך יהיה בעת הצורך. וכך היה. "רונצ'קה קשיבה" יצא ונמשך ע"י לייבשיל הזגג אותו מוטקה גולדברג, ושמואל אליעזר השליכוהו בבעיטה לעבר פיניה אקרמן, ולאחר משחק כדור זה השאירו נבלתו במקום, מבלי שאיש ירגיש בכך.

שמועות מדאיגות

פרצופו החבוש וגופו הפצוע של "קשיבה רונצ'קה" לא הרבו להעסיק את האנשים. דאגות אחרות, שהטילו מבוכה ומבוקה החלו להעיק על יהודי המקום. ידיעות ושמועות בהולות ומבוהלות הגיעו ללא הרף מהן אמיתיות ומהן דמיוניות, וכל זה מפי השמועה שמפה לאוזן התפשטו והתנפחו. שמועות הלכו, שהבולשביקים מתקדמים במהירות של שדים, כל חייל מצויד במכונת יריה ונלחמים כשדי תופת וכמלאכי חבלה. הם הורסים ושורפים כל אשר עמד בדרכם, ואינם חסים על נשים וילדים. הם הורגים כל גבר המסוגל לשאת נשק, אונסים נשים צעירות ורוצחים זקנים, זקנות וטף. בראש כל צבא רוצחים זה עומד טרוצקי, שבעצמו משתתף בפעולות אלה, ומשמש דוגמא לבולשביקים במעשיו האכזריים. שמועה זו למרות שלא האמינו בה, כי בתקופה ההיא

שלא כבזמננו לא היתה עדיין שינאת ישראל נחלת הקומוניסטים הרוסים, ובעקר כאשר כולם ידעו, שטרוצקי הוא יהודי, שאם כי הוא מסוגל לכל דבר אחר, לא יתן לערוך פוגרומים כאלה ביהודים. אבל שמועה כזו עושה לעצמה כנפיים, וגם אלה שלא האמינו בה והכחישוה, לא יכלו להוציא מכלל האפשרות שאמנם מעשים כאלה יכולים להעשות ע"י חיילים שכורים, גם אם הם בולשביקים ואף כי הם ייענשו לאחר מעשה בכל חומר הדין ע"י טרוצקי, לא היה בה כדי לנחם.

שמועה אחרת יותר מדאיגה, הילכה, שהפולנים נסוגו בבהלה ותוך כדי מנוסתם, מתוך יאוש, הם רוצחים את כל היהודים הנחשבים בעיניהם כבולשביקים, הורסים ושודדים כל הניצב בדרכם ומענים נשים וילדים יהודים עד מוות. עוד הוסיפו, כי האוקראינים מאנשי פטלורה ימ"ש, אויביהם המושבעים של הבולשביקים הצטרפו לפולנים, וכיד מסורתם "המפוארת" משמשים כמורים ומדריכים לפולנים בעריכת טבח ביהודים. ספרו על פוגרומים שנערכו ע"י האוקראינים ביהודי ערים ויעירות שונות. שבשמותיהן נקבו, ועל עשרות ומאות יהודים שנורו, נטבחו ונתלו על ידם בדרכי הנסיגה שלהם, בהם כלו את חמתם ביהודים הבולשביקים. תמונות זועה מסמרי שער מימי חמלניצקי, שם רשעים ירקב, נראו לעיני היהודים (בעת ההיא, לא היה עדין חמלניצקי גבור החופש והקדמה הסוביטית, וטרם נקבע עיטור גבורה קומוניסטי על שמו של לוחם החופש ו"אוהב אדם" זה, ודמותו האמיתית ידועה היתה כשל שודד דרכים ורוצח המונים מטורף, שפרעותיו שפרע ביהודים אשר לוו מעשי רצח, אונס, שוד והרס לא נפלו במאומה ממעשי היטלר לאחר מכן). הוסיף על כל אלה תנועת הרכבות שלא נפסקה אף לרגע אחד, לא בשעות היום ולא בשעות הלילה עת רכבות משא ונוסעים מלאי חיילים ועמוסי ציוד צבאי, נסעו לשני הכוונים, ולא ידעת אם זה צבא הנוסע לחזית או בורח ממנה. חזות החיילים משונה ביותר היתה בתלבושתם המוזרה, שהולבשה עליהם בין לילה, ואשר לא תאמה את מידות גופם. וכך יכולת להתקל בחייל ענק לבוש מכנסים שהגיעו לו עד לברכיו, ומעיל קצר מידות שלא יכול היה לכפתרו והכובע שעל ראשו נראה ככובע ליצנים, לעומתו חייל גוץ לבוש מכנסים שנסרכים אחריו, שרוולי מעילו מגיעים עד לארכובותיו וכובעו שמוט מעל עיניו ובין אלה גם חיילים שלבושם ספק צבאי וספק אזרחי, בליל של תלבושות מכל קצוי פולין. הם נראו שבורים ועייפים, אך שירה צרודה וצורמנית נישאה על שפתותיהם. לא היה זה "קול ענות גבורה" ואף לא קול ענות חלושה. "קול ענות" סתם נשמע, וכל זה לא בישר טובות. מחסום הרכבת שחצה את העיר לשנים נסגר והתנועה בין שני חלקי העיר משני עברי פסי מסילת הברזל נפסקה לחלוטין. לחצות את פסי הרכבת אפשר היה, רק בדרך עקיפין ארוכה, תוך סכנת דריסה מתמדת. הגויים שבעיר ובכפרי הסביבה, שוטטו בדרכים חבורות חבורות. הצעירים מביניהם סבואים וגם הזקנים התנודדו על רגליהם. מכיסיהם הציצו צוארי בקבוקי הוודקה, פיותיהם הפיצו צחנת היי"ש וגרונותיהם שנחרו מרוב שתיה וצריחות, שרו שירי בלע ולעג נגד היהודים. כל זה הטיל מהומה וחרדה בקרב התושבים היהודיים, ועכר את מצב רוחם שהיה עכור בלאו הכי. יהודי פאלניץ, לא נחשבו מעולם ל"בני נפל", שכל אחד יכול להתנכל להם, ואיש לא מנה אותם על הפחדנים. ידוע היה בין גויי הסביבה הקרובה והרחוקה שאין להתגרות בהם, שכרו הטוב והמלא, מובטח לו עוד בעולם הזה, מבלי שיצטרך לחכות לשכר זה לעתיד לבוא "בגן העדן" המובטח לכל שונאי ישראל. מתוך נסיונם המר, שחזו אותו מבשרם, ידעו שריסוק אברים, זה מנת חלקם של המתנכלים ליהודי פאלניץ, הנוהגים להשיב מנה אחת אפים. לא אפו של אחד נמחץ ולא ראש גויי אחד נשבר כאשר פתחו בקטטות עם יהודי פאלניץ. אב את בנו הזהיר, שישמר לנפשו, אם חייו יקרים לו. השעה היתה שעת מלחמה. היצרים נתלהטו וסכרי השנאה ליהודים נפרצו. בפרט כאשר גלוי וידוע היה לכל קרקפת גויית, שהיהודים הם אויבי פולין, ויהודי ובולשביק חד הם. ואם כך, הרי ברור ומובן הדבר, שקודם כל יש לגמור את החשבון עם היהודים שנואי נפשם. במיוחד, כשרה השעה לכך בשעת מלחמה. הם חרפו וגדפו בהזכירם את היהודים והבולשביקים בנשימה אחת, בצרוף הכנוי "ביליס"[47], שהדביקוהו לכל עובר. אולם את ידיהם שמרו עדיין בכיסיהם, טרם העזו לפגוע במישהו ולו גם פגיעה קלה. מספר הגויים עונדי סרטי מיליציה גדל לעין שעור ובתוכם אלה שידועים היו כשונאי ישראל מובהקים. לעומתם, מספר היהודים שענדו סרטי מיליציה לא רק שלא עלה, אלא פחת. יהודים שעוד אתמול ענדו סרטים כאלה, נשלחו לבתיהם, לאחר שנלקחו מהם הסרטים

---

[47] משפט ביליס היה עלילת דם נגד יהודי רוסיה שעוררה מחלוקת חריפה באימפריה הרוסית וזעם באירופה. ב-2 באפריל 1911 נמצאה בסמוך לקייב גופת נער אוקראיני נוצרי בן 12. ארגון הימין הקיצוני "המאות השחורות" הפיצו שמדובר ברצח פולחני-דתי שבוצע ע"י יהודים להכין מדמו מצות לפסח. לשלטונות היה מידע שקשר לרצח עבריינית בשם צ'בריאק וחקירת המשטרה התמקדה בה ובחבורת פושעים סביבה. מספר פקידי ממשל ושר המשפטים תמכו בגרסת הרצח הפולחני והדיחו את החוקרים שהאמינו שהרצח פלילי . 4 חודשים לאחר גילוי הגופה, נעצר, על סמך עדות שקר, יהודי בשם מנחם מנדל ביליס שעבד בבית חרושת סמוך. הוא ישב בכלא שנתיים עד למשפט שהתנהל בקייב והסתיים ב-28 באוקטובר 1913, היה מלווה בתעמולה אנטישמית אך גם במחאות ברוסיה ובעולם. בסיומו זיכה אותו חבר המושבעים מכל אשמה. החוקרים מאמינים כי הרוצחים האמיתיים היו צ'בריאק ופושעים מחבורתה, אולם סוגיה זו נותרה בלתי פתורה.

ונמסרו לגויים. כל זאת ואולי דוקא בשל כך שרובם הגדול התפרנסו כשומרים בחוילותיהם של יהודים (יתכן גם, שהאמינו כבר בשכלם הפרימיטיבי ומוחם המוסת שהנה הגיע הזמן שיתפטרו מבעליהם היהודיים, והם הם שירשו אותם מבעלי החוילות במקומם). לכל אנשי המיליציה נתנו רובים, והחלו לראות עצמם כבני מלכים השולטים במקום.

מצב זה הדאיג ביותר. יהודי פאלניץ היו מלומדי נסיון אותו רכשו במקומות מושבותיהם הקודמים. אפם הריח ריח של פוגרום מתקרב וידעו שפוגרום הפורץ במקום כלשהו, אם לא יושם לו קץ מיד, מתפשט כאש ולוחך כל מקום ואת זאת החליטו למנוע בכל מחיר. טובי העיר עסקניה ופרנסיה נאספו בביתו של רב העיר, כדי לדון על נקיטת אמצעים שונים ודרכים מתאימות לבטחון הנפש והרכוש. בהתחשב במצב המיוחד, החליטו על העברת הרכוש לתוך וורשה פנימה, ופינוי המקום מנשים וילדים. דבר זה חייב גילוי המצב האמיתי לתושבים, תוך כדי הרגעת הרוחות ושמירת מסגרתו המשמעתית של הצבור, עד יעבור זעם. וכן חייב המצב, להיות נכונים להשיב מלחמה שערה, מבלי שלגויי המקום והסביבה יתחשק שנית להתגרות ביהודי פאלניץ, וימנע שואה מיהודי מקומות אחרים בסביבה. תאום כל הפעולה הזו הוטלה על אבי ז"ל, שכולם ראו בו את האיש המתאים, בעל המזג הנוח, ובעל כוח השפעה ושכנוע רב ביותר אשר יידע לרסן בעת הצורך, ולהתיר את הרסן בשעת הכורח.

שושלת יוחסין

אבי מורי ר' גרשון הניך בעז פרידמן ז"ל בר אורין ובר אבהן גדול היה. גרשון הניך על שום מה- על שם ר' גרשון הניך בעל ה"סוד ישרים" ה"אורחות והתכלת", על צואתו של ר' אליעזר בן הורקנוס הגדול ו"התכלת" ובעז, על שום שהוכנס בבריתו של אברהם אבינו ע"ה בחג השבועות הוא חג מתן תורה, שבו קוראים במגילת רות. חסידותו של בית אבי מקורה לא בחצר רבני רדז'ין או חצרות רבני פולין האחרים. מוצא המשפחה הוא מגליציה ונמנית על בית רוז'ין, שנסתעף לשושלות של טשורטקוב, סדיגורה, הוסטין, שטיפנישט, בויאן והגלוים אליהם, שנקראה החסידות המלכותית, בשל גנוני המלכות בחצרותיהם רבי העם והעושר. ביחוסה הרבני ממשיכה המשפחה את שושלתה מר' ישראל מרוז'ין דרך ר' שלום שכנא אביו ור' אברהם המלאך סבו של ר' ישראל מרוז'ין, שדמו אותו למלאך אלוהים שטולטל לעולם התוהו, אך ורק כדי להוריד את נשמתו הטהורה והקדושה של ר' ישראל מרוז'ין, והמגיד ממזריץ, אביו של ר' אברהם המלאך, יורש כסאו של ר' ישראל בעל שם טוב, אבי החסידות. אם כן חסידות רדזין מנין? סבי ר' דוד משה פרידמן, למדן מופלג היה. עוד בנערותו בלט בבקיאותו והצטיין בתפיסתו, "סיני ועוקר הרים" בהדי אהדדי, וכמאמר התלמוד היה "עוקר הרים וטוחנם זו בזו". טפוס של מרדן, שלא נשא פני איש ומדד את אישיותם של הסובבים אותו לפי מידת בקיאותם וחריפותם בגמרא ופוסקים, ומידת יכולתם לצלול בעמקי ההלכה, היא שקבעה את יחסו אליהם. הוא לא הסתפק רק בלמוד "תורת הנגלה" ולא שעה לאזהרות זקנים להמנע מהסכנה והשקיע עצמו גם בלמוד הח"ן", היא תורת הנסתר הקבלה.

כאשר ר' גרשון הניך מרדזין, הוציא את אוספו האינצקלופדי הכביר, בתלמוד, פתח שערים לתורה. הוא עשה זאת על ידי אוסף כל הפרקים והסוגיות בגמרא, הדנים ב"סדרי טהרות וכלים", וסדרם במסכות תלמודיות נפרדות, המשמשים השלמה לששת הסדרים שבתלמוד, שחוברו על ששה סדרי משנה (כידוע עד לסגירת התלמוד ע"י ר' אשי ורבינא נאסף קובץ וסודר התלמוד - רק על ארבעה סדרים והם: מועד, נשים, נזיקין, וקודשים. על סדרי טהרות וכלים לא היו אוספי תלמוד נפרדים, וכל מי שנזקק לסוגיות הדנות בסדרים אלה, נאלץ היה לחפשם בכל התלמוד כולו). כנהוג ומקובל אז, צריך היה מחבר של ספר לקבל הסכמת גדולי ישראל על חבורו, וזאת כדי שהתורה לא תהיה הפקר ולא "כל נגר או בר נגר", יוכל להוציא ספר ולהתקשט בנוצות של תלמיד חכם גם אם איננו כזה. מחבר ספר, עבר קודם בין גדולי תורה, שעברו על חבורו ותהו על קנקנו. אם הוברר שאינו אלא "איסתרא בלגינא"[48] נפסל הספר, ואם היה תלמיד חכם שבמדרשו היה משום חידוש לו נתנו הסכמות שנדפסו בגוף הספר בחתימת המסכימים שפרטו את טיב החבור ומעלות מחברו.

---

[48] פירושו המילולי של הפתגם הוא 'מטבע בכד קורא "קיש קיש"', כלומר, מרעיש יותר מכד מלא מטבעות, והוא משל לאדם טיפש המתפאר במעט החוכמה שיש לו. הטיפש משול בכד לכד ריק ...

ר' גרשון הניך, שכבר אז, על אף גילו הצעיר, ידוע היה כגאון ששבילי התורה היו נהירים לו כשבילי "דנהרדעא", נזקק גם הוא להסכמות כאלה ובמיוחד עקב העובדה שחיבורו היה עצום בהיקפו והיה זה משום העזה בלתי רגילה לפתוח מחדש את התלמוד, לאחר סגירתו על ידי אחרוני האמוראים ר' אשי ורבינא. ר' גרשון הניך ראה על כן צורך להשיג את הסכמת גאוני ישראל, רבי ההלכה ואדירי התורה שבאותה התקופה ונדד ממקום תורה למקום תורה, ועבר את חצרות הרבנים, כדי להשיג את הסכמותיהם המתנוססות לתפארה בשערי סדרי כלים וטהרות, שקובצו ופורשו על ידו. סבי ר' דוד משה שהיה עוד בחור צעיר, נמשך בחבלי קסמו וחנו של ר' גרשון הניך, שראה בו "עמוד התורה", ממשיך מפעלם של הראשונים, שהיו כ"פתחו של אולם". עם גלוי תגליות החלזון והתכלת[49] ע"י ר' גרשון הניך, עורר הדבר סערת מחלוקת בקרב כל רבני ישראל דאז שלא קבלו את דבר התכלת והתנגדו לו. סבי שהיה אוהב ישראל, לא יכל היה להשלים עם העובדה, שמונעים מיהודים את התענוג הגדול של קיום מצוה מהתורה, מצוות התכלת[50], עזב את חצרות השושלות הרוז'ניות ודבק בר' גרשון הניך. ה"אומר לדבק טוב" אמר את דברו וכנף פתיל תכלת היו לו לציצית. בחצרות בית רוז'ין ראו בו "פורש" ולא הזכירו את מעברו זה לחסידות רדזין.

זקני חסידי רדז'ין, שמו את עינם בו. ואחד החסידים המפורסמים מורשה, קרבו אליו והשיא לו את בתו. הרי זו סבתא לאה נערה יפה וצדקנית, שאמרו עליה, כי נצוץ נשמתה של רחל אמנו טמון בה. לאחר החתונה, המשיך סבי בלמודו, בהיותו סמוך על שולחן חותנו ("א איידעם אויף קעסט"). לאחר שנולדו להם כמה בנות נולד אבי ז"ל, שנקרא על שם רבו ר' גרשון הניך, שנסתלק למרומים סמוך ללידתו של אבי, ובעז משום שהוכנס בבריתו של אברהם אבינו ע"ה בחג השבועות, בו קוראים במגילת רות - ובעז הוא אבי עובד שהוליד את ישי וישי הוליד את דוד, הוא דוד מלך ישראל החי וקיים - שבית רוז'ין מתיחסת עליו. הוא דודי יעקב שנתים אחרי זה נולד אחיו הצעיר פרידמן, שהיה "צנא דמלא ספרא", כביר כח ב"נגלה ונסתר" וקפל בתוכו את כל התורה כולה. זקני החסידים אמרו: אילו ראה הרבי מאפטה את דודי יעקב, היה נוהג בו כפי שנהג עם סבנו ר' ישראל מרוז'ין - מסיר את אבנטו וכורכו מסביב לדודי ואומר היה שמקיים מצות גלול ספר תורה.

דודי יעקב, נהג מהשנה הששית לחייו לקום כל יום בשעה ארבע לפנות בקר, ועוסק בתורה עד אחר חצות. הוא היה מפסיק את משנתו רק לשם אכילת ארוחות חטופות, כל יתר זמנו קודש ללמוד תורה. למודו היה בקול רם ובהתלהבות רבה, בשעתו דימו את התלהבותו לזו של ר' אורי מסטרליסק שנקרא "השרף". ואמנם נשרף ברוב התלהבותו, והחזיר את נשמתו התמה והטהורה לבוראו, והוא בן עשרים ושלש שנים.

עד היום לא משה מנגד עיני - דמותו של דודי זה. תמיר ורזה, פניו חורים ושקופים, וזקנקנו חום זהוב. עיניו גדולות ועמוקות, וברק של אור נצנץ בהן תמיד. לבוש קפוטה משובצת נקיה ומגוהצת. מגפיו מצוחצחים, צעדו קל כהולך שפי, וכולו אומר אצילות. בימות הקיץ הוא בא להתארח בביתנו, בפאלניץ. בבואו לא שכח אף פעם להביא אתו ממתקים בשביל הילדים. למרות צעירותו ופניו הילדותיים, אשר גם זקנו לא כסה על ילדותם, התיחסנו אליו ביראת כבוד. וכאשר עמד להתפלל תפילת מנחה ומעריב - בפינה ליד תנור החרסינה הגבוה שהיה בביתנו עמדנו כל הילדים להסתכל בו עת התפלל בדבקות. לאחר ארוחת הערב, היו הוא ואבי ז"ל יושבים לשוחח ביניהם בעניני דיומא ועסקי משפחה, שהתגלגלה לשיחה בדברי תורה. מתק שיחתם וצליל קולם מלוה אותי עד היום.

אבי מורי, גדול היה מיעקב אחיו בשנתיים, ועלה עליו בתורה וחכמה. כדרדק נבאו לו גדולות ונצורות. בהיותו בן שנתיים ימים, והוא ילד בעל לחיים אדמוניות ויפה עינים - ידע את כל התפילות בעל פה, וידע לחזור על פרשת השבוע עם טעמי המקרא וזאת מתוך שמיעה בלבד. כן ידע בעל פה קטעי גמרא על נגונם המסורתי מתוך הקשבה ללמודו של סבי, שהושיבו לידו, כדי שדברי תורה יכנסו לתוך אוזניו. היה זה "בור סיד שלא מאבד טיפה" ובכח זכרונו דמו אותו לר' אליעזר בן הורקנוס. במלאות לו שלוש שנים הכניסוהו ל"חדר" אבל לא כדרדק, אלא כ"בחור חומש" (א חומש יונגל). בן ארבע כבר למד גמרא, וכאשר מלאו לו שש שנים – לא היה בנמצא מלמד עבורו. בשל גילו הצעיר לא הוכנס עדין לישיבה, וסבי הושיבו לידו לשם למוד ושינון בצותא. שעות הלמוד של אבי דמו לשעות הלימוד של סבי, דהינו, משעה ארבע לפנות בקר עד שעת לילה מאוחרת.

---

[49] גילוי חילזון התכלת מעסיק את הרבנים זה שנים רבות. יש אשר זיהו את התכלת עם הדיונון ויש אשר זיהו אותו כארגמון קהה הקוצים. מהו אם כן החילזון אשר בו השתמשו לקיום מצוות ציצית כאמור בתורה.

[50] מצוות תכלת או פתיל תכלת היא חלק ממצוות ציצית .על פי הכתוב בתורה ,יש להוסיף לציצית פתיל צמר הצבוע צבע תכלת. על פי הדעה המקובלת בהלכה, צבע התכלת צריך להיות מופק מבעל חיים ימי מסוים כלשהו. המסורת על זהותו המדויקת של בעל החיים אבדה במהלך השנים.

הוא היה מתמיד גדול, ואהב את ה"שקלא וטריא" שבגמרא. סבא סבתא, שחששו לבריאותו וניסו להניאו מהתמדתו, בקשו ממנו לאחר קום במקצת ולהקדים לשכב לא הצליחו לשכנעו. כאשר בעצת הרבי, שסבי נועץ בו, והרבי הכיר את אבי ואף הוא חשש לבריאותו קנו לו צעצועים שונים, כדי להסיח דעתו מלמודיו שישחק ככל ילד, הוא סרב לקבלם באמרו : "ותורתי מה תהא עליה, תהא מונחת בקרן זוית? אני תורתי שעשועי". בגיל שמונה ישב כבר בין גדולי תורה ועסק ב"עסוקא דשמעתתא" כאחד מהחבורה. בגיל ארבע עשרה הוסמך להוראה ועל תעודת הקלף של ה"יורה יורה ידין ידין" חתמו רבנים גדולי תורה מהאריות שבחבורה, שתהו על קנקנו ומצאוהו מלא. ספרו שמלכתחילה, התכונו להעניק לו את "היתר ההוראה" כמתנת בר מצוה, אלא שלא אסתיע מלתא, והוא חלה סמוך ליום הבר מצוה וזו נתנה לו בהגיעו לגיל ארבע עשרה כמתנת ארוסין. כמינהג הימים ההם, כאשר התורה נחשבה ל"מיטב הסחורה", התחילו שדכנים מתדפקים על דלתות ביתו של סבי עם הצעות שידוכים בשביל אבי. גדולי תלמידי חכמים ועשירי הסביבה חשקו באבי כחתן לבתם. בגיל ארבע עשרה נתארס עם נערה בת שלש עשרה, בתו של אחד מגדולי החסידים והעשירים הגדולים של וורשה, ובגיל חמש עשרה נכנסו לחופה. ספרו, שדרשתו של אבי בחתונתו, היתה מלאכת מחשבת שכל תלמידי החכמים של וורשה דאז, וורשה היתה מלאה תלמידי חכמים, דברו בה זמן רב (אני עצמי, בהיותי כבר בן שתים עשרה שנה, והיה זה כחמש עשרה שנה לאחר מכן, שמעתי מפיהם של ר' אהרון ז'עלינובער ור' אברהם פשוט מזקני החסידים של רדזין וגדולי התורה בה, שדברו והזכירו דרשה זו. ור' אהרון ז'עליכובר - הוא ר' אהרון אהרליך, מגדולי הלומדים והחכמים היה, ונודע כאחד האנשים שנקראו לשמש כבוררים ונאמנים בעסקים הגדולים והמכובדים ביותר בפולין. (וזכיתי גם אני שהייתי קרוב משפחתו של ר' אהרון מצד אמי ז"ל . לשמוע תורה מפיו, כאשר שמש ראש ישיבה למעשה ומשגיח להלכה בישיבת תומכי תמימים דלובביץ" בוורשה (בשל אי היותו מחסידי לובביץ לא נתן לו השם ראש ישיבה, אם כי מלא תפקיד זה. ונתן לו רק התואר משגיח). ומעשה שהייתי עד ראיה לו, כאשר בחורי הישיבה שמו לב, שבשעת אמירת שיעורו לפני תלמידי ה"קיבוץ גדול" בישיבה הוא מהלך לאורך האולם ומרצה את שעורו תלשו כמה דפים ממסכת יבמות, מהקשות ביותר בש"ס, מהמסכת לראות אם עקב זאת יטעה ר' אהרון וימשיך בשעוריו, אך מה רבה היתה פליאתם והפתעתם בראותם כי ר' אהרון ממשיך באמירת השעור, מבלי לדלג על אף מלה אחת למרות הדפים החסרים (שכן ידע ר' אהרון את כל הש"ס בעל פה). אבי נלקח אחרי כבוד לבית חותנו, שם היה סמוך על שולחנו והתמיד בלמודי תורה והיה בו משום תורה וגדולה תוך עושר וכבוד במקום אחד".

נראה, שזוג זה לא נכון לאורך ימים ובהיות אבי בן שמונה עשרה שנה, ואשתו בת שבע עשרה, מתה עליו אשתו בשעת לידה. אבי שכפי הנראה אהב מאוד את אשתו הוכה בתדהמה ורוחו נעכרה עליו, עד שלא יכול היה להמשיך ולהתמיד בלמודו. מתוך רצון שלא להטיח כלפי "שמיה", עזב את בית חותנו התחיל לעסוק במסחר, וגם כאן גילה כשרון רב. את שבתותיו וחגיו בילה אצל הרבי, שמתוך התחשבות מיוחדת בו וחיבתו הרבה אליו נהג בו מנהג של רב וחבר.

גדלותו בתורה, חריפותו הרבה ותפיסתו המהירה לא הוו נגוד למתינותו, בה הצטיין. מנהגו בחיי יום יום, היה של זקנה ביום דין ובחרות ב"יום קרב". ידע לשקול כל דבר בשכלו הישר, לבחון ולנתח את החיוב והשלילה, ולהסיק מסקנותיו כזקן ורגיל" אבל כאשר בא לידי מסקנה מסוימת והחליט את אשר החליט עמד על דעתו כצור איתן. דרכו לא היתה דרך של כפיית דעתו על אחרים, אלא דרך של שכנוע כי "דברי חכמים בנחת נשמעים". בשעת שיחה, תיבל דבריו באמרות חכמים וספור מעשיה מבדחת עם מוסר השכל, וכל דין ודברים בינו לבין האחרים נגמר תמיד ברוח טובה ומרוממת תוך קבלת דעתו. כל המעלות שנמנו באבי ז"ל, לא נסתרו מעיני רואים, ובהתערבות הרבי וחסידים מכובדים נשתדכו אבי ואמי ונישאו זה לזו.

אמי גיטל רויזה לבית בהגאון, היא בתו של ר' ישראל בהגאון, שנקרא בין החסידים ר' ישראל'קה סטוצקר זצ"ל. סבי ר' ישראל, מצאצאי הגאון מוילנה היה, ושם המשפחה בהגאון בא לציין את מוצאו, כלומר ש"בני הגאון". הוא היה תלמיד חכם גדול ו"כפטיש חזק המפוצץ סלעים מתפזרים נצוצותיו לכל הצדדים" כך היה בתורתו, אמרותיו ודבריו "כמעין המתגבר" ועל כל אלה היה חסיד בכל מעשיו וחסיד פירושו - חסיד מחסידי רדזין, שהתכלת בולטת מתוך ציציותיו. כיצד זה התגלגל סבי ר' ישראל'קה מצאצאי הגאון מוילנה מתנגד מובהק לחסידות. כבר הזהירו חז"ל "קנה לך חבר" וסבי בעת למודיו קנה חברים, שבעיני המתנגדים מבני משפחתו נחשבו לחברים "שאינם מהוגנים", וביניהם גם ר' אהרון ז'ליכובר, הוא ר' אהרון אהרליך זצ"ל, שהפכו אחר כך לקרובי משפחה ע"י חיתון. בקצור חברים אלה, דבקו ביניהם לאהבה כאהבת דוד ויהונתן, הם שהסירוהו מהדרך הישרה, והם לקחו אותו בהסתר לבקור אצל ר' צדוק הכהן בעל ה"רסיסי לילה", ששכן אז

כבוד בלובלין. סבי שערך בקור זה אך ורק מתוך סקרנות הפך בין לילה לחסידו הנלהב של ר' צדוק הכהן. בזמן הראשון נסע אליו בהסתר, כדי שמשפחתו ה"מתנגדת" לא תדע על כך, כי בזמנו ראו המתנגדים בחסיד מין פורש מקהל היראים אל תוך מחנה של קלי דעת וחצרות רביים נראו בעיניהם כמושב ליצים, אשר "אשרי האיש שלא ישב במושב ליצים". כאשר נתגלה הדבר לבני משפחתו, כבר היה סבי חסיד בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, ולא עזר דבר, אף לא החרם שהמשפחה איימה בו עליו, וסבי המשיך לנסוע ללובלין לר' צדוק הכהן. עם הסתלקותו של בעל ה"רסיסי לילה", חשך עולמו ולאחר היסוסים מרובים, קם ונסע יחד עם חברו וידידו ר' אהרון לרדז'ין שם נתקבל בכבוד גדול, כיאה לצאצא הגאון מוילנה, שעצם הצטרפותו למחנה החסידים היה נצחון גדול למחנה חסידי זה, ושם מצא את מקומו. בתקופה מאוחרת יותר בהיותו אב לארבע בנות ושני בנים, שנישאו כולם לאברכים חסידיים ובנות של חסידים, קשרוהו קשרי חיתון אלה עם משפחות רביים וחסידיים, כגון: משפחת 'החוזה מלובלין", שדודי יעקב גולדריך היה מצאצאיו; משפחת "היהודי הקדוש", שבן דודי יעקב ז"ק נמנה על צאצאיו; משפחת הרבי מאלכסנדר, שקרובתי שרה'לה היתה מנכדותיו, ואף עם חסידי גור שהיו אז ברי הפלוגתא המובהקים של רדז'ין, שדודי יוקיל השוחט, בן אחיו של הרב ר' זינוולה קלפפיש, רבה של וורשה השתייך עליהם, ואבי ז"ל בן השושלת הרוז'ינית, כאשר אבי ואמי ז"ל נישאו זו לזה, היתה אמי אלמנה צעירה בת תשע עשרה שנה, אם לשני ילדים, אחותי הבכורה פייגעלה ואחי הגדול הניך.

אמי היתה אלמנתו של ר' אהרון דוא, בנו של ר' משה דוא. ר' משה היה אחד היהודים יפי הרוח ועדיני הנפש שהכרתי, מחסידי רדז'ין המכובדים, אדם שאצילות, למדנות ואושר קרנו מעור פניו. זוכר אני אותו כיהודי בעל זקן לבן, ארוך ורחב, בעל מצח גבוה ועינים חייכניות. לר' משה היו ארבעה בנים ושלוש בנות. כל ילדיו הצטיינו בכשרונות גדולים, והבנים היו כולם תלמידי חכמים ששמם הלך לפניהם, האמינו שכולם יהיו לגדולי ישראל. ובצעירותם מכל הילדים האלה, נחשב ר' אהרן לגדול ולמוכשר שביניהם. האחרים למרות כשרונם ולמדנותם לא התמידו באדיקותם, וכל אחד מהם הפך בדרכו ל"שנה ופרש". הבכור בבניו, ישראל דוא עזב את הבית והגר לאמריקה שם נתפרסם כסופר יידיש שפרסם כמה קבצי סיפורים, השני אף הוא פרש והגר לאמריקה. השלישי גרשון דוא, הוא הצטרף ל"פועלי ציון" והיה לאחר העסקנים החשובים בהם, ונמנה על המרכז הארצי העולמי של "פועלי ציון". סופר ועיתונאי מוכשר בעל כושר בטוי בלתי רגיל ביידיש ועברית (כאשר הכרתיו אני בתקופה מאוחרת יותר שלט ביותר באופן יסודי בשש עשרה שפות). עם הפילוג שחל עבר ל"פועלי ציון שמאל" והיה בפועלי ציון" בה מהמנהיגים שבשורה הראשונה. כל מאמריו הרבים שפרסם בזמנו בכתבי העת השונים ביידיש ועברית, חתם בשם "אדמוני". הוא נשא לאשה את פרומט גלדברון בת מעשירי וורשה המופלגים, ובשנת 1918 עלה לארץ ישראל וייצג בה את המרכז העולמי של "פועלי ציון שמאל". בשליחות תנועתו יצא לרוסיה, לועידה העולמית הראשונה של ה"קומינטרן", שם נפגש עם לנין וחזר לארץ ישראל כקומו ניסט. הוא יסד כאן את מפלגת ה"מופס"- "מועצת פועלים סוציאליסטיות", שהיתה ידועה לשמצה בתולדות הישוב היהודי בארץ ישראל ותנועת הפועלים בה. בהיותו המנהיג של מפלגה קומוניסטית, שבזמן הבריטים היתה אסורה בארץ ישראל אסרה אותו המשטרה וגרשה אותו מהארץ. הוא נסע לרוסיה ושמש שם כבלדר של ה"קומינטרן". הוא נשלח על ידם כבלדר מפקח על המפלגות הקומוניסטיות בארצות שונות ובתוכם גם פולין. בפולין היה מקום מושבו בפאלניץ והתגורר תמיד ב"פנסיון פיין". עברה עליו טרגדיה נפשית גדולה, שלא יכול היה לגלותה לאיש. כאשר "נתפקרתי" אני וחפשתי את דרכי במבוך החיים, ככל בני זמני האמנתי בסוציאליזם, אבל מאסתי בקומוניזם, וזאת לא בשל הרעיון הקומוניסטי שדוקא קסם לי, אלא בשל הטרור האימתני שהקומוניסטים בפאלניץ נסו להטיל על האוכלוסיה, שהיה מלווה במעשי רצח והרס רבים. רעיון הציונות שיבת ציון, היה טבוע בדמי, ואף בנגוד למחשבה הקרה שנסיתי להחדיר למוחי האמנתי בתקומת עם ישראל בארצו. גרשון דוא היה אז בפולין, ולמרות המצאו בחשאי בשם מושאל ובאיפור קבוע, היה בא לבקר אותנו בביתנו ללא חשש ופחד, כי אדם זה היה קשור למשפחתנו ואהב אותה. החלטתי לשוחח אתו בנושא זה ולהיועץ בו. שיחתנו ארכה שעות מרובות, ובאחד הימים אמר, אברה'מלה, אני מייעץ לך להצטרף לתנועה הציונית, לעלות לארץ ישראל, כי שם ורק שם תמצא "תיקון לנפשך". שאלתיו ואתה מה? ענה לנפשי כבר לא יהיה תיקון בעולם הזה, כי יש דרכים שמהם "אין יותר חזרה". הוא עבר את כל מאורעות המלחמה ובא מרוסיה לפולין אחרי השחרור, שם נהרג בתאונת דרכים, וכפי שסופר לי, היתה זו תאונה מבוימת. לאחר מותו נקראו קואופראטיבים יהודים רבים בפולין על שמו.

בין ילדיו של ר' משה דואה נחשב ר' אהרן לארי שבחבורה. גדול היה בלמדנותו ויותר מכך בחסידותו. בהדרת פניו דומה היה ל"בן מלך". הוא נלקח אחר כבוד להיות חתנו של ר' ישראלקה סטוצקער בעלה של אמי ז"ל

והוא בן ארבע עשרה שנה ואמי בת שלש עשרה שנה. הם קבעו את מושבם בפאלניץ שזה מקרוב התחילה להתפתח ואמי פתחה שם את החנות הגדולה והראשונה בהיקף כזה, והשם "דוא" דבק בחנות זו כל השנים וגם אבי ז"ל סירב לשנות את שם החנות מדוא לפרידמן. ר' אהרן לא האריך ימים ונפטר בגיל עשרים ואחת שנה. אמי שביופיה דמתה לשולמית ואשר ענוגתה נלקחה מעולם האצילות, נשארה אלמנה צעירה עם שני יתומים קטנים. היה זה באותו הזמן שבו נתאלמן גם אבי. ר' אהרון ז"ל היה חברו של אבי, וסבי ר' משה דוד פרידמן, היה חברם של ר' משה דוא וגם של סבי ר' ישראל בהגאון. כעבור תקופת השנה, היא שנת האבל נדברו ביניהם שלושת האבות, ובעצת הרבי היה משה דוא השדכן שזיווג את אבי ואמי. לאחר חתונתם קבע אבי את מושבו בפאלניץ ונכנס לעול ניהול העסק שעל שלטיו השאיר לכל ימיו את השם "דוא", לאחר שנה נולדתי אני ואחרי שנתיים נולדה אחותי שרה ז"ל.
אבי ששמו הלך לפניו, כאשר בא לפאלניץ כבעל אמי, שהיתה מכובדת על כולם, הן בשל נועם הליכותיה והן בשל יחוסה הגדול, וכן בשל העסק הגדול שנהלה נתקבל בכבוד וחיבה ע"י כל בני העיר ביושר ובכבוד. בשל למדנותו וחכמתו התקרבו אליו כל בני התורה שבעיר, ששתו בצמא ממעיני תורתו. גם חלקי האוכלוסיה האחרים חפשו את קרבתו בשל מתינותו ומאור פניו שהיה מגלה לכל, לרבות הגויים שחבבוהו והעריכוהו. עסקני הקהל בקשו למנותו לאחד הפרנסים, אבל מטבעו שנא שררה וכבודים. הוא סרב לקבל כל תפקיד צבורי, אבל "הרודף אחרי הכבוד - הכבוד בורח ממנו, והבורח מהכבוד - הכבוד רודף אחריו" - לא נעשה בעיר דבר מבלי שפרנסי העיר ועסקניה נועצו בו וביתנו שימש כעין בית ועד לכל עניני הכלל שבעיר, גם המרא דאתרא רבינו ר' פנחס פינקלשטין זצ"ל, בעל נפש אצילה, ונשמה עלאית טהורה, גדול בתורה ויראה ומחבר של פירוש מפואר על ספר תהילים אשר על אודותיו ואודות משפחתו נכתב ועוד יכתב רבות, ראה בו ידיד ורע. והחליפו ביניהם ביקורים הדדיים בבתיהם. ובעת צרה זו ליעקב הופנו עיני כולם לאבי וביתנו הפך למקום בו נחתכו עניני יהודי המקום וזאת מבלי שאבי נשא תואר של עסקן. רתיעתו של אבי מהעסקנות נבעה לפי דבריך מהתנגדות פנימית לאורחות ודפוסי מחשבה "עסקניים" המביאים לידי קשיחות הלב. ופעם בעת סירובו לקבל תפקיד מכובד סיפר: מעשה באברך משי, שנתמנה לגבאי צדקה. בימים הראשונים כאשר באו אנשים לתנות את צרותיהם לא מסוגל היה לאכול במשך כל היום; במשך הזמן הסתגל במקצת ולא אכל עד הצהרים; לימים לא יכול היה לאכול את ארוחותיו לפני ששמע לפחות קצת צרות של אני, "אינני רוצה שצרותיהם של אנשים ישמשו מקור לעדוד תאבוני". יחס לבבי ואנושי זה, בתוספת כושר הקשבה שלו והשתתפותו הכנה בכאב הזולת, הביאו כל מר לב וכל נפש דוויה לביתנו. אלה באו כדי לשפוך מרי שיחם לפניו ואבא הקשיב, יעץ והשתדל לעזור, מבלי שהספיק לחשוב על עניני הבית והמשפחה שבעת ההיא, שהיתה שעת מלחמה וסכנות לנפש ורכוש, דרשו טיפול מהיר ביותר, ואמי ז"ל לקחה את עניני הבית והמשפחה לידיה המסורות והמאומנות.

מתוך עשרה קבין של יופי, תום, חכמה וזריזות שירדו לעולם - תשעה מהם נפלו בחלקה של אמי ז"ל. היא היתה אשת חיל במלא מובנו של המושג וכל זאת בכוח עצמה. היא היתה אישיות קורנת שהאצילה מרוחה על כל סביבתה. אין ספק שאני כבנה רואה אותה באור יקרות יותר מכל אדם אחר עלי אדמות. מאידך, דוקא כבנה, שהיה קרוב אליה, נמנע ממני להעריך ולראות נכונה את סגולותיה הרבגוניות ואישיותה המזהירה, כפי שנצטיירו בעיניו הבלתי משוחדות של אדם מן הצד. האמת היא, שרק פרקי זמן קצרים שהיתי במחיצת אמי, שכן בעלותי ארצה, טרם מלאו לי שמונה עשרה שנה, ומתוכן כארבע שנים לא הייתי בבית. יתר הזמן, פרט לתקופה קצרה של שנה וחצי בערך לאחר הפסקת למודי, הייתי שקוע בלימודי משעות ההשכמה עם הנץ השחר ועד לשעות הלילה המאוחרות. אותה תקופה קצרה שלאחר מכן, השקעתי עצמי בפעילות בתנועה הציונית מבלי להתפנות לענייני הבית. אמי היתה אשה טרודה ביותר ונכנסה לעול הפרנסה וקיום המשפחה בגיל צעיר ביותר כאשר בנות גילה עוד שחקו בחמש אבנים ובקלס". בעלה הראשון, ר' אהרן, חלה ומת מספר שנים אחרי חתונתם והיא היתה כבר אם לשני ילדים. כל עול הבית והעסק, שהיה עסק גדול ולמרות העזרה שהוגשה לה בבית ובחנות היתה זאת אמא שריכזה בידיה את כל ענייני החנות והבית. מות בעלה והתאלמנותה בעודה צעירה לימים, פגעו בה קשות, ורק ההכרח לגדל את ילדיה נתן לה את הכח להתגבר על כל זה. נשואיה עם אבי ז"ל, שידע להעריך ולהוקיר אותה והאהבה העזה שנרקמה ביניהם הקלו על חייה והחזירוה שוב לחיים מאושרים. לצערי אף הם לא נמשכו זמן רב, כי גם אבי נפטר בהיותו בגיל עשרים ותשע שנים ואמי נתאלמנה שנית בהיותה אם לארבעה ילדים, והיתה אז בהריון עם אחי הצעיר בעז שנקרא על שם אבי ז"ל והיא כמוהו בת עשרים ותשע בלבד היתה, ומאז נשארה באלמנותה. היא סרבה להינשא בשלישית, למרות השדוכים הטובים והעשירים שהוצעו לה ומסרה את כל נפשה למען ילדיה. אמי רתמה עצמה בעול הבית והפרנסה, היתה קמה עם שחר ועולה על משכבה אחרי חצות, כאשר כולם כבר ישנו את שנתם. במשך

כל השעות האלה, כמעט ולא ראיתיה יושבת, היתה מתפללת תפילה קצרה ואוכלת את ארוחותיה בחטיפה - כמעט בעמידה, אולם על ארוחות מסודרות לכל יתר בני הבית לא ויתרה. אמא עמדה על כך, שכולם ישבו ליד שולחן מכוסה במפה, ודאגה שכולם ישבו לאכול ביחד, ורק היא סיימה ארוחתה - כמעט בטרם התחילה - והמשיכה בעיסוקיה. בכל מקום דאגה לסידורים, נדמה היה שבעת ובעונה אחת היא נמצאת בכל מקום. היא דאגה לעניני העסק, לבית והמטבח וכן לחינוך הילדים. איש לא ידע ולא הרגיש את העומס הלחץ והמתח שבו שרוייה היתה אשה זו. כי תמיד ריחף על פניה חיוך של סבר פנים וטוב לב, שרק בתמונות של קדושות אפשר היה לראות כמוהן. השבת היתה ממלכתה ויומה הגדול. עם התקדש השבת, כאשר אמי הדליקה את נרות השבת בפמוטי הכסף הגדולים, הושלך הס בכל הבית וכולנו עמדנו לידה והסתכלנו בהדלקת הנרות וברכתה, וכאשר היתה מליטה את פניה בשתי ידיה לתפילת לחש, בה שפכה שיחה לפני קונה, עמדנו כולנו כמאובנים, ידענו שבתפילה ובשיחה זו, מדברת היא עם אלוהים עצמו, מלאכיו הטובים - מימינה גבריאל ומשמאלה מיכאל ומאחוריה רפאל, נושאים תחינותיה וצקון לחשה לפני כסא הכבוד. באותו זמן חשתי בנוכחות השכינה השורה עליה. השבת כולה היתה שמחה ביותר, סעודות השבת הוכנו ביד רחבה ודואגת. עם בוקר נטלה אמא את סדור הקרבן מנחה" והלכה לבית הכנסת, ובשובה היתה היא עצמה מחלקת את מאכלי השבת ומעודדת אותנו לשיר זמירות שבת, שגם בהם עזרה לנו. דומה שגם בשבת לא נחה, כי אחרי סעודת שבת לא שכבה לישון, אלא לקחה את ה"צאנה וראנה" וקראה בה בקול רם, כדי שגם אנחנו נשמע, עד לדמדומי היום כאשר השבת עמדה לצאת ולפנות מקומה לימות החול האפורים. מיד אחרי הסעודה השלישית, ישבה אמי ולידה ישבנו כל הילדים והיא פתחה באמירת "גאט פון אברהם פון יצחק און פון יעקב", בניגון נוגה ועצוב, המלווה אותי בכל דרכי עד היום, וכאשר היתה מסיימת באליהו הנביא "נעמט דעם בעכער אין די רעכטע האנד און מאכט א ברכה איבער דעם גאנצען לאנד נאך אזוי הויך נאך א זוי שיין כל ישראלס קינדרלעך זאגן נאך אמן" חזרנו כולנו בדבקות רבה אחרי האמן", והתפללנו שהשבת תמשך ותמשך לאין קץ אבל השבת יצאה ואמי מיד החלה בעבודתה. אמי, שלא רצתה להפריע לאבי וראתה בפעולתו מעשה צדקה לאנשים שאין לדחותם, התחילה באריזת הרכוש. בראש וראשונה ארזה את הלבנים, והבגדים ורק לאחר מכן החלה באריזת הסחורות שבחנות שהיו רבות מאד ; היא ארזה בארגזים, תיבות, שקים ובצפיות וציפות, אך נדחס לתוכם רק חלק קטן ממלאי הסחורה שהיה. בלילה הצטרף גם אבי למלאכת האריזה, אחי הניך שעוד היה נער קטן אף הוא עזר להם בעבודה.

ראשוני המגויסים לצבא

לפנות בקר, כאשר הורי עסקו עדיין באריזת הסחורה הקישו בדלת ביתנו שם עמדה שרה אריכתא, זו שרה מור, שנקראה די הויכע שרה. קולה היה צורמני ובכיני, ובטרם הספיקו לפתוח לה את הדלת, כבר שמענו את ספורה שלווה בכי ואנחות בצרוף קנוחי אף קולנים, שבלילה באו שוטרים ולקחו את בנה ואינה יודעת לאן. שרה אריכתא אשה אלמנה, בעלת ממדים רחבים ביותר וגובה מדהים. אשה קשת רוח שמזלה לא האיר לה פנים בחיים. בעלת חנות של חלב ותוצרת חלב, ברחוב המרכזי, עסק אשר משכמותו התפרנסו כולם בכבוד ורווחה, ורק היא לא הצליחה להוציא ממנו את פרנסתה. כל ימי חייה נזקקה לגמילות חסדים ולו גם של פרוטות, ואם כי לא קרה ששרה אריכתא לא תעמוד בדיבורה ולא תשיב את הגמ"ח בזמן, תמהו כולם על דרכי הגמ"חים התמהוניים שלה. היו לה בן ובת. הבן משה מור, עלה עליה בקומתו, עד שבשל קומתו היה מהלך כפוף גב. וכדי ליצור ממדי גוף מתאימים לקומתו דאג להקיף גופו בחגורת שומן מתאימה. שתי תאוות היו לו, בגדים יפים ואכילה גסה, ולשתי תאוות אלה התמכר בכל נפשו ולכך דאגה אמו העניה. היו אומרים, שמן השמים ברכו את שרה אריכתא בתריסר בנים, אבל מכיון שמשה אוכל יותר מאשר עשרים וארבעה בנים וגם משקלו כמשקל שני תריסרים של בנים, הרי שקבלה אף יותר משהגיע לה. הוא היה מתלבש בכל פעם בבגדים חדשים, וחולשה מיוחדת היתה לו למגבעות בעלות תיתורה רחבה ועניבות צבעוניות. איני יודע, אם פרט לאכילה גסה היה לו עניין בדבר אחר. יודע אני שבלמדנות יתרה לא הצטיין, ובכל זאת ביקש להיראות כמבין אמרות חכמים והריני זוכר אמרתו מה ענין "שמיטה אצל תשמיש המיטה". היה לו צחוק משונה שדמה לשיעול של משאבה מקולקלת. כאשר פרץ בצחוק היה גופו הענק מטלטל תוך כדי שעולי צחוק אלה, הייתי ממש נבהל ובורח. נראה, ששרה אריכתא ראתה בתינוקה זה "הקדיש" שיכניסנה לגן העדן בבוא יום פקודה, היתה מפנקת אותו והיא ובתה עבדו קשה כדי לספק לו כל מחסוריו. חרדתה לשמו הטוב של בנה הביאה אותה לידי התפרצויות היסטריות. כאשר גונב לאזנה, שמן דהו התבטא על בנה שלא לפי רוחה, התנפלה עליו ברחוב,

תוך צעקות וקללות שכל השומע תצילנה אוזניו. והנה באו ולקחו "תינוקה" זה. עודה עומדת ומקוננת על מר גורלו של בנה, שלא יהיה מי שיגיש לו את סעודותיו ומי שינקה את בגדיו ויצחצח נעליו, עבר במקום מנדיל שדלצקי אחיו הצעיר של שמואל אליעזר שדלצקי, מנדיל זה, שגדל והתחנך בבית אחיו שמואל אליעזר, דמה לו בקומה, זריזות וחוזק. היה חסון כאלון וגמיש כקנה ולא ידע פחד. כאשר פרצה קטטה בינו לבין הגויים, לא היה משתמש בנשק אחר אלא בבול עץ מערמת העצים שליד מאפית אחיו. למרות גברתנותו לא היה אלים. הופעתו היתה שקטה ומנומסת. ודאי השפיע עליו חינוכה האמהי הטוב של גיסתו, שיינדלה ז"ל, אשתו של שמואל אליעזר. כשם שמנדיל לא ידע פחד כן לא ידע דאגה מהי. הכל קיבל בקלות כאומר "אין דבר גם זה יעבור", אהב לרקוד ולשמוח ועשה כל מיני מעשי ליצנות. אף מנדל גויס באותו לילה, אבל ידעו שהוא לא ינסה להמלט, והרשו לו לשוב לעבודתו עד לשעות הבוקר, כדי לאפשר גמר מלאכת אפיית הלחם במאפית אחיו שהוכן כבר והוכנס לתנור. עם גמר הוצאת הלחם מהתנור חזר מנדיל למקום ההתיצבות. בעוברו ליד ביתנו, שמע את ספורה של שרה אריכתא. הוא קרא לה אחריו ונשבע לה בשבועה ואלה שהוא עצמו "ישגיח על תינוקה", וידאג לכל מחסוריו. שרה אריכתא נרגעה וחזרה שלוה לביתה.

הירשל אריכא "דער הויכער הירשל", או כפי שנקרא אחר כך הירשל פון רוק, הוא הירשל גלבטרונק. אביו יהודי שכל ימיו ישב ולמד ולא התענין במאומה ולפרנסת הבית דאגה אשתו, שמטה לחמה, חנות מכולת קטנה בפינת רחוב ורשבסקה. היתה זו חנות עלובה שמדפיה היו ריקים למחצה, והתפרנסו עליה בדוחק רב. אולם גם חנות דלה זו הוזנחה על ידה, בשל היותה אם מסורה שדאגה לאפרוחיה, לא רצתה להזניחם ולהשאירם על חסדי אל בלבד. מדי פעם בפעם סגרה חנותה, לשם טיפול בילדיה ודאגת חינוכם. מובן שאורחותיה אלה לא הוסיפו עושר לחנותה ופרנסתה היתה דחוקה ביותר. הבכור בבניה הירשל, שהיה עדין צעיר לימים ולמד, הפסיק למודיו בניגוד לרצון אמו וקבל את המכשלה תחת ידיו. הירשל זה גדל והיה לגבר. בקומתו וגופו הזקוף דמו אותו לברוש. אמרו: את הרשל רפדו בשמרים והוא טופח ועולה. בשל קומתו קראו לו "דער הויכער הירשל" ומאוחר יותר, כאשר נהול החנות עבר לידיו, קראו לו הירשל פון רוק, כלומר בעל החנות הפינתית. הירשל זה, אדם פעיל, שלא ידע מנוח, איש התנועה המתמדת היה. כאשר קיבל את ניהול החנות של אמו הוא בנה מחדש את החנות כולה בעצם ידיו. הוא היה הבנאי, העוזר לבנאי, הסבל והנגר. הכל עשה במו ידיו ובידענות רבה. מלא את מדפי החנות הריקים בסחורה והפך את החנות לעסק פורח. את אמו כיבד ונהג בה כבבת מלך, דאג לכל מחסורה ולמחסורי יתר הילדים, שגם בחינוכם התעניין כאב מסור. מטבע בריאתו איש ציבור היה. אהב אנשים ואהב להמצא בחברתם. ידע לכבד אנשים ואנשים כבדו אותו. מאוחר יותר הפך לעסקן ציוני מוכר ומכובד, והיה אחד מפרנסי העיר המכובדים. את אחיו ואחיותיו חנך ברוח היהדות ואהבת ישראל וארץ ישראל. אחיו הצעיר נמצא אתנו בישראל כחבר בקיבוץ "בית יצחק". לא ידוע לי אם נשאר מישהו ממשפחתו וילדיו. הירשל זה אף הוא קבל צו התיצבות ובא להפרד מאבי.

חנה שמנותא, קראו לה, "די גרובע חנה", או בשמה קאופמן. אשה פעלתנית, רבת מרץ, בעלת קומה ממוצעת ומרופדת בשכבת שומן עבה שלא הפריעה לה כלל בהילוכה ריצתה ממש "צללפונית". לבושה היתה תמיד במעיל קצר, שאת צבעו איש לא ידע להגדיר ואף היא שכחה את צבעו המקורי, שמלתה היתה מוכתמת בכתמי שומן גדולים, ולתוספת נוי דבקה בכתמים שכבה של קמח וסובין. פאתה הנוכרית לא סבלה מסרק וכדי לא להציק לה יתר על מידה ויתרה לה לפאתה הנוכרית על עינויי המסרק. נעלה נעלים גבריות גדולות וגבוהות ששיוו לה צורה מיוחדת במינה. אלמנה מטופלת בילדים, ניהלה חנות מכולת, שנועדה בעקר ללקוחות גויים. היא היתה אשה קולנית ביותר, קולה הידהד מקצה הרחוב ועד קצהו. מבחר הקללות שבפיה בכל שבעים לשון נאמרו, וכולם "משופרא דשופרא". ספר היוחסין של אדם שבא אתה בריב כלשהו כספר הפתוח היה לפניה והגיע לאבות אבותיו ועד לעשרה דורות לפחות. כל בני העיר ואפילו גויים נשמרו מפיה המפיק מרגליות ואימרי חן ופניני לשון מיוחדים שנטבעו בכשרונה וידענותה בלבד. אמרו: להיות על שפתיה של חנה שמנותא פרושו להיכנס לתוך מלתעות של דב. בנה יחידה (היו לה גם בנות אבל אלה לא נחשבו בעיניה) שפסיל, חובש בית המדרש היה, והאותיות הקטנות לא קטנו בעיניו, אדרבא, נהירות היו לו. בניגוד לאמו לא היה בעל גוף, נמוך קומה ורזה, אבל בלבוש גם הוא לא הקפיד יתר על המידה. כתם, קרע, או טלאי צבעוני לא צריך היה לחפש לאור הנר, גם בחשכה בלטו במידה מספקת. ראו בו בחור תלמיד חכם, והאמינו שמבטיח גדולות. גם רב העיר

ר' פנחס פינקלשטין שנתן שיעור לבחורים, תלמידי חכמים מובחרים, שיתף את שפסיל בשיעורו זה, וציפה לנחת ממנו. הוא אהב לטייל ברחוב עם גמרא כבדה ולפתוח בדברי תורה עם כל יהודי הידוע כתלמיד חכם כדי להראות לכולם את רוב למדנותו, ואמנם ידע. מדי פעם בפעם נהג להיכנס לביתנו עם הגמרא הגדולה תחת בית שחיו לשם הסברה או התרה של סוגיה חמורה מפי אבי ז"ל. ביתנו שהיה מלא ספרים ובתוכם ש"ס וורשה וש"ס וילנה, לא הצריך את הבאת הגמרא שלו, ואבי שידע את חולשתו של שפסיל להלך עם הגמרא תחת בית שחיו, קידם אותו ספק ברצינות ספק בצחוק בפסוק: "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", והיה מבהיר לפניו את הסוגיה החמורה. בדרך כלל חיבבו אותו רוב בני העיר. על חבריו נמנה חיים טננבום שהזכרתיו לעיל. בחור לבוש תמיד בגדים ללא רבב, מטובי הלומדים בעיר. שפסיל כבר היה בגיל הצבא ועזר בעסק אמו. וכשם שידע להשתלט על "אביי ורבא" ידע להסתגל לעסק אמו, למד בשקדנות את לשונה המליצית, אשר עם כל רצונו הכביר לא הצליח להשתלט עליה ויצאה מפיו כיידיש מפיו של גוי. בין גוי לגוי היה מציץ בגמרא שהחזיק בחנות. מאחר וזו לא עשתה רושם מיוחד על לקוחותיו הגויים זנח אותה ושמה בקרן זוית. עיסוקו זה בעסק אמו נתן את אותותיו בו וסימני ניוון התחילו להתגלות בו. בהיותו גם בעל עט שנון, ביזבז את כשרונותיו על כתיבת מכתבים ותלונות נרגניות. לבסוף גבר על עצמו, נטש את החנות ואת העיר והיגר לאוסטרליה שם מצא לעצמו כר נרחב. שפסיל זה שגוייס אף הוא בא בלוויית אמו להפרד מאבי ולקבל ברכתו. אבי, לאחר שסיים תפילת שחרית, נלוה אליו ויחד הלכו לבית הרב לשם עברה כל הפעילות של עסקני העיר.

רבה ד מ ת א

רבנו רבי פנחס פינקלשטין, רבה של פאלניץ, חסיד ועניו היה. הוא קנה תורתו בכל ארבעים ושמונה הדברים שפורטו במסכת אבות. ובעיקר הלב, במיעוט שינה, בארך אפים, בלב טוב ובאמונת חכמים. הוא קידש לעצמו את הכלל "גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות". העיסוק בלימוד תורה לשמה, הכשיר אותו להיות "צדיק, חסיד, ישר ונאמן". ונהנו ממנו " עצה ותושיה, בינה וגבורה " על כל אלה, נחן גם בסגולה יקרה ביותר, שפרטה התורה אצל גדול המתכננים, האמנים ואנשי המעשה. המובא בתורתנו, הוא בצלאל בן אורי בן חור. שם מודגש אופיו המבורך באותו רכוש נאצל ו"להורות נתן בלבו הוא ואהליאב בן אחיסמך", שפרושו, ידע לא רק לעשות לבד ובעצמו אלא גם להורות, לשתף פעולה ולעשות עבודה משותפת עם אחרים. תכונה זו נדירה במיוחד אצל אנשים גדולים הנוהגים בדרך כלל לראות את גדלותם הם ואת קטנותם של כל האחרים. רבנו, אדם גדול היה וגדלות זו הצניע מעצמו וביתר שאת הוצנעה על ידו מעיני אחרים. נהג תום ופשטות בכל הליכותיו. היה צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו.

רבנותו של רבנו לא בירושה באה לו. רבנות, אף היא, דרכה לחזור על האכסניה שלה ועוברת בירושה מאב לבן. מוצאו של ר' פנחס לא מבית רבני היה, כתר הרבנות לא פיאר ולא עיטר את משפחתו. הכלל של "אהב את המלאכה ושנא את הרבנות" נחלת בית אביו היה. ר' אברהם פינקלשטין אביו של רבנו, סוחר ידוע ועתיר נכסים היה, למדן מופלג וחסיד אלכסנדר נודע. הוא לא ראה ברבנות את יעודו ולא שאף שבנו יעשה את התורה "קרדום לחפור בה", ע"י היותו לרב. הוא רצה לראות בו ממשיך מסורתה המסחרית של המשפחה, שנתקפל בה תורה, חכמה, גדולה, עושר ויחוס במקום אחד. יודעי תולדותיו של רבנו מספרים: ר' פנחס, נולד בעיר לוקוב הנמצאת בסביבות לובלין, כבנו הצעיר של ר' אברהם פינקלשטין. ר' אברהם נודע כאדם רב פעלים, סוחר עשיר והגון ביותר, יהודי עדין ובעל נפש אצילה, שהאמת והצדק שימשו נר לרגליו. אדם שהוא עצמו חי בצניעות רבה, והיה פזרן גדול לעניני צדקה, ביתו היה פתוח לרווחה לכל נצרך, שמצא בו את כל צרכיו. מין סניף ביתו של "כלבא שבוע"[51]. ביתו זה שמש אכסניה לכל עובר אורח, שנזקק למקום לינה. הוא עצמו הסתפק במועט שבמועט. מדירתו הגדולה רבת החדרים השאיר לעצמו מקום מגורים מצומצם, שאר חדרי דירתו שימשו מקום לינה לעוברי אורח עניים. על הכירים הגדולים שבמטבח ביתו, עמדו תמיד סירים

[51] כַּלְבָּא שַׁבּוּעַ היה מעשירי ירושלים במאה הראשונה או השנייה לספירה. בתו, רחל, נישאה לרבי עקיבא, מגדולי התנאים. לפי התלמוד הירושלמי, היה כלבא שבוע מצאצאי כלב בן יפונה, והיו שכתבו שמסיבה זו נקרא "כלבא." בתלמוד הבבלי נאמר כי שמו ניתן לו מכיוון שהיה נדיב גדול, וכל עני שהיה נכנס אליו רעב ככלב היה יוצא שבע. יש המשערים כי שמו המקורי היה יהושע בן קפוס.

מלאים מאכלי בשר ואחרים לצרכי ענייים. הוא עצמו מעולם לא טעם טעם בשר והסתפק במאכלי חלב וירק בלבד.

ר' אברהם, איש טרוד מאד היה בעסקיו הענפים שהוציאוהו מדי פעם בפעם אל מחוץ לגבולות עירו והרחיקוהו מביתו. בהיותו בבית, נהג בכל עת להתפנות מעסקיו הרבים, לשם טפול באורחיו, שאהב לשמשם בעצמו, בבחינת ו"הוא עומד עליהם". גם עניני הצבור במקום העסיקוהו רבות. יהודי המקום ידעו והעריכו את צדקתו, חכמתו וחסידותו, ועל כולם מעשיו הגדולים, שהשתדל אמנם לעשותם בצנעה, אבל הם היו רבים מדי שאפשר יהיה להסתירם. ציבור יהודי זה לא נתן לו מנוח, העסיקו בכל ענייניו ועל פיו נשקו כל עניני הכלל. על אף כל זאת קבע ר' אברהם לעצמו עיתים לתורה ולא החסיר יום אחד מעיתות תורה אלה.

באוירה נאצלת זו, גדל והתחנך רבנו ר' פנחס שהיה הבן הצעיר במשפחה, ואשר עירנו זכתה לראותו יושב על כסא הרבנות שלה.

"ברא כרעיה דאבוה"[52], אבל ר' פנחס עלה על אביו עשרת מונים. כבר אמרו חז"ל "בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו", זכה ר' אברהם פינקלשטין, ועוד בהיות בנו זה נער קטן אמרו עליו חכמים וביניהם רבה הגדול וראש המתיבתא דלוקוב פינקלשטין, כשמו כן הוא "פינקלשטין" שהיא ברקת בעברית וניבאו שימצא את מקומו בין גדולי ישראל וחכמיה, ישתבץ באבני החושן, ויהיה ר' פנחס לאחד מהאורים ותומים שביהדות. הוא היה ילד עילוי ובגיל חמש שנים יצא שמו בכל הסביבה כבעל מחשבה בהירה, שכל חריף וזכרון מפליא. מלמדי העיר ראו עצמם קטנים מכדי ללמדו ורב העיר ר' ירחמיאל גינזבורג, ראש הישיבה הגדולה בלוקוב, בר אורין ובר אבהן, נכדו של ה"יהודי הקדוש" מפשיסכה לקח אותו תחת חסותו. הוא הושיב אותו בין טובי הלומדים והעלויים שבישיבתו. כולם השתעשעו אתו בדברי תורה וחכמה, וחדדו את מוחו החריף בלאו הכי בפלפולי דאוריתא. עד מהרה התפרסם בכל הסביבה לשם לתהילה ולתפארת וידוע היה ככלי חמדה, המלא תורה, חכמה ומעשים טובים כרימון.

אביו ר' אברהם, לא רצה שבנו יהיה רב. הוא השתדל להקנות לו ידיעה גם בהויות העולם הזה. שכר בשבילו מורים שילמדוהו גם חכמות חיצוניות ואשר גם בהם קנה לו עשר ידות. חיש מהר למד שפות לועזיות, ורכש לו ידיעה בשטחי ספרות ואמנות אחרים שבתקופה ההיא לא היתה נחלתם של בני ישיבות. ואמנם, כל מי שהכיר את ספריתו העצומה של רבנו יכול היה למצא בה בין אלפי ספרי הקודש, פילוסופיה, ממיטב ספרות העולם, וכן ספרי אמנות אליהם נודעה לו משיכה מיוחדת בהיותו הוא עצמו צייר חובב שעסק גם בחיתוכי עץ דבר שמעטים בעיר ידעו על כך. אורו זה, שבקע והאיר את כל סביבתו כבעל שמש משיכה לגדולי הרבנים ועשירי פולין, שרצו לראות כלי חמדה זה סמוך על שולחנם כבעל בנותיהם ושדכנים רבים התדפקו על דלתות ביתו עם הצעות שידוכים מפתים ביותר. ר' אברהם, ידע את ערך בנו, אשר נוסף לכל הסגולות שמנו בו, היה גם יפה תואר. הוא החליט, שמחותנו יהיה תלמיד חכם, בעל יחוס ואיש עסקים. בנו חייב עוד לעסוק בתורה ויחד עם זה להכנס לעסקים - תורה עם דרך ארץ.

"רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום". רצה ר' אברהם להרחיק את בנו מהרבנות והכניסו לפני ולפנים של הרבנות. אמנם חותנו של רבנו, ר' יעקב דוד טאוב, לא היה רב בעצמו וכמו ר' אברהם התרחק מקבלת עול רבנות, אבל ביתו בית רבני היה. ר' יעקב, היה בנו של ר' ישראל של מודז'יץ. ואדמו"ר מודז'יץ כבדו את ה' לא רק מאונם, אלא גם מגרונם. אמרו: הרבי ממודז'יץ מגניב תפילותיהם של יהודים עד לכסא הכבוד גם בעת ש"סתרא אחרא" רחמנא לצלן מקטרגת, השטנה מתגברת, מלאכי חבלה סותמים ברגליהם כל פתח לתפילות ישראל, ושערי הרחמים ננעלים עד שגם סנגוריהם הגדולים של ישראל עומדים מבוישים ושותקים, אדמו"ר מודז'יץ בנגוניהם המתוקים מעלים את תפילות ישראל עד לכסא הכבוד כי מלאכי החבלה חושבים תפילות אלה לשירת המלאכים, ובעל כרחם נותנים לשירה זו לעבור. או אז שכינה מטעטפת ברחמים, והוא כביכול חובש כובע ישועות, מקבל תפילות עמו ישראל ועונה להם בעת שוועתם אליו. כאשר ר' ישראל ממודז'יץ היה בא לורשה, התאכסן בדירתו של ר' יעקב דוד, ודירתו הפכה לבית הרבי שהמה מחסידים ואנשי שלומנו שבאו לביתו - בית מקור לתפילה ושירת ישראל. בביתו גם נערך השולחן לחסידים, שלווה באמירת תורה ושירי זמירות של מודז'יץ, ר' פנחס מצא את עצמו ראשו ורובו בתוך בית רבנים בית אדמו"רים. ר' יעקב דוד, סוחר

---

[52] מאמר חז"ל "ברא **כרעיה** דאבוה", שהבן הוא ה'ברך' של אביו, בכוחו של הבן להגביה ולהעלות את כבודו של אביו....

עשיר וידוע בכל וורשה, ביתו בית ועד לתלמידי חכמים, שחכמה עושר וכבוד נתמזגו בו יחדיו. לר' יעקב דוד היתה בת, שנתברכה בכל המעלות שנאמרו באשה. יפיה היה לשם דבר, ושמע חכמתה הלך לפניה, גבוהה ותמירה - לחי רואי, ר' אברהם עצמו, היה חסיד מחסידי אלכסנדר המובהקים. כאשר הוצע לפניו השדוך עם בתו של ר' יעקב דוד, נועץ ברבותיו, ר' ירחמיאל ישראל דנציגר בעל "ישמח משה" ואחיו ר' שמואל צבי בעל "תפארת שמואל", עם ראש ישיבת לוקוב, הרב דמתא הגאון ר' ירחמיאל מינצברג כל אלה הכירו את ר' פנחס. שנים הראשונים תהו על קנקנו המלא, והאחרון, הרי היה מורו ורבו. הם מצאו שידוך זה ראוי והגון, נתנו לו את ברכתם ובשעה טובה ומוצלחת נחתמו התנאים. החתונה נערכה ברוב פאר ושמחה, והאויר ניתבשם בזמירות הקודש של נגוני מודז'יץ.

ר' פנחס נשא לאשה את צביה בתו של ר' יעקב דוד טאוב, והפכו לתאומי צביה. אמרו: מי שלא ראה תאומי צביה אלה מתחת לחופתם לא ראה יופי ופאר מלכותי מימיו. ר' פנחס, שנקלע לורשה הגדולה, לא מיד מצא את מקומו בה. עניו וצנוע וכמעט ביישן שלא נדחק במרפקיו לראש השולחן. הוא ידע להפוך כל שולחן למזבח ה', עליו מוסר כל יהודי את נפשו למען תורתו. הוא ישב בבית חותנו העשיר ויומם ולילה לא פסק פומיה מגרסא. וורשה עיר של תלמידי חכמים וסופרים היתה, מלאה ישיבות ובתי כנסת. בריחוק של כל כמה בתים היה בית כנסת או שטיבל חסידי, ובכל מקום התרונן קול ניגונם של תלמידי חכמים לומדי תורה. דרכם של תלמידי חכמים שמחזרים ומחפשים זה אחרי זה, ושמעו של רבנו הגיע לתלמידי החכמים של וורשה. עד מהרה מצא לו חברים, שקנה אותם במסירותו ונועם הליכותיו, שחבבוהו על כולם. למדנותו וחריפותו וידעתו הרבה גם בחכמות חיצוניות, העמידוהו בראש השורה. הוא פקח את עיניהם ופתח לפני תלמידי חכמים אלה עולם חדש. האיר לעיניהם סוגיות קשות ביותר בתלמוד, שנחשבו כספר חתום להבנה, הן בשל הצורך להבין פרק במדעים שחכמי התלמוד בקיאים היו בהם ונגעו בהם ברמז בלבד, בבחינת "ואידך זיל גמור", והן בעניני מצוות התלויות בארץ, שדרשו הבנה וידיעה במקומה הגיאוגרפי, תנאי האקלים ועונותיה החקלאיות של ארץ ישראל, שהיו זרים להם לחלוטין. ר' פנחס בדרכו הצנועה, כמשיח לתומו, האיר את עיניהם והפך את הסוגיות הקשות והמסובכות ביותר לפשוטות ומובנות לכל (זוכרני, בהיותי כבר נער, כבן אחת עשרה, למדתי אז ב"יורה דעה" הלכות טרפות, כאשר עסקתי בסוגית בדיקת הריאה, התקשיתי להבין את ענין הבדיקה, כי מימי לא ראיתי לפני כן ריאה. נכנסתי לרב העיר וספרתי לו שאינני מבין את הסוגיה. הרב לקח אותי בידו והציע לי לטייל אתו במקצת. הוא הביא אותי לבית המטבחים ובקש שיתנו לו ריאה לבדיקה. לקח את הריאה נפח אותה בפיו והסביר לי
את כל האנטומיה של בעל החיים וכך הבהיר לי את הסוגיה שנתקבלה אצלי כדבר המובן מאליו. הוא שוחח אתי כאילו הייתי חבר שווה ערך לו, ולא נער. ר' פנחס היה בעל נפש פיוטית ומיסטית. הוא אהב שירה וחקר את תולדות הפיוט. היה בקיא בכל מיכמני הפיוט וידע בעל פה את כל הפיוטים וקורות מחבריהם. כן ידע פרק בשירת ימי הבינים וגם של העת החדשה. אין זה מקרה שר' פנחס כה אהב את ספר התהילים וכתב עליו את חיבורו הגדול, שקרא לו בשם "פנים יפות". חיבה מיוחדת נודעה לו לחסידי ברסלב, שאף שלא נמנה עליהם, נהג לסור אליהם בכל פעם לשם שיחה חסידית. לדבריו, באה לו חיבה זו בשל אהבתם העזה לארץ ישראל שהוא כה נכסף אליה.

שמעו של רבנו נתפשט בין חכמי וורשה וקהילות בעיירות ובערים פנו אליו ובקשו למנותו לרב עליהם. ר' פנחס שכבד את רצון אביו וחותנו, סרב בכל תוקף לקבל אצטלא דרבנות. כאביו וחותנו, ידע שהרבנות תפריע לו בלימוד התורה שהיתה כל נפשו ורק בשנת תרע"ב הסכים לקבל עליו את הרבנות של פאלניץ וזאת לאחר שקיבל את הסכמת אביו וחותנו וברכת רבותיו, שראו בקבלת עול הרבנות שליחות מצוה, שחייב לקיימה. וכך זכתה פאלניץ שרב גאון זה ישב בה על כסא הרבנות.

כאשר הסכים ר' פנחס לקבל עליו את עול הרבנות של פאלניץ הייתה עדיין העיירה בראשית בניינה ותושביה היו מועטים ביחס. הוא לא ראה במשרה זו מעמד של כבוד שכתר רבנות זה מעניק לו - כתרים גדולים ומכובדים יותר הוצעו לו ונדחו על ידו. גם מקור לפרנסה לא היתה עדין, והוא גם לא נזקק לה אז כי חותנו העשיר וגם אביו עתיר הנכסים סיפקו לו את כל מחסוריו. יתכן שעצם העובדה שעיירה זו עמדה רק בראשית בניינה היא היא שמשכה אותו ברצותו להיות עד לגדולה ולגדול יחד איתה. הוא רצה ליצור ולהשריש בה מסורת ישנה חדשה שהאמין בה ורצה לעשות זאת בדרכו הוא מבלי שצילם הנכבד של רבנים שקדמו לו יקבעו

דפוסים משלהם ויחייבו אותו ללכת בדרכים שנסללו על ידם. המדובר אינו בעצם השמירה על קנייני היהדות והמצוות, קלה כחמורה, שכמותם שמר עליהם וחרד להם ומוכן היה למסור את נפשו עליהם כי אם בדרכים ובאמצעים לחינוך הציבור לשמירת התורה ומצוותיה. הוא שנא את הוולגריות והתוקפנות גם אם מפי רבנים באה. יפה רוח ואציל נפש היה והאמין שמקל נועם השפעתו חזקה ממקל חובלים וזו היתה דרכו בקודש.

עם בואו לפאלניץ הביא אתו את ספרייתו הגדולה. שכבר נמנתה על הספריות הגדולות שבוורשה, וסדרה בתוך ארונות הזכוכית הגדולים שקבעם בחדר עבודתו הגדול, שכסו את רוב הקירות בו. רבנו חובב ספרים גדול היה. הוא אהב כל ספר כנפשו. ספר חדש שהופיע, היה קונה אותו בקונטרסים. מוסרו בעצמו לכריכה ומקפיד שהכריכה תהיה כריכה יפה, תכשיט נאה, בתוך נרתיק נאה "תפוחי זהב במשכיות כסף[53]". בין אלפי הספרים שבספריתו לא היה ספר אחד שלא ידע את תוכנו בעל פה. והספרים שונים ומגוונים, מספרות הלכה וחדושי גאונים על הש"ס ועד לספרי חסידים ואחרים וכן ספרי פילוסופיה ואמנות. לא זו בלבד שהיה ביבליופיל, כי אם גם ביבליוגרף בעל שם, ועמד בקשר מתמיד עם אנשי מדע וספריות אוניברסיטאיות ידועות בשטח הביבליוגרפיה. רבים מגדולי ישראל וחכמיה, ומדעניה נזקקו לספריתו העשירה ולעצתו המדריכה.

עם כל חיבתו לספרים, לא היתה זו חיבה לשמה. ספר נועד שילמדו בו. ואחרי תקופת שהיה קצרה בעיר אסף אליו מטובי הבחורים והתחיל ללמדם שיעור בגמרא ובפוסקים, ושעורו זה בא להם כשמן בעצמות, כה בהיר, כה ברור וכה משכנע היה בקולו המתוק. למרות למדנותו ובקיאותו לא נהג אף פעם לומר את שיעורו מבלי להתכונן תחילה. הוא היה אומר "מי שאומר שיעור לפני תלמידים מבלי להתכונן תחילה מזלזל בתלמידיו ומזלזל בתורה ובסופו נפרעים ממנו ומזלזלים בו". ואמנם עשה לילות כימים בלימוד התורה. אור המנורה בקע כל הלילות מחדר עבודתו וקול תורתו בקע ועלה ממנו בחשכת הלילה.
רבנו לא אהב את העסקנות לשם עסקנות ובעיקר שנא את העסקנות שיש בה משום רדיפת כבוד. הוא לא כיבד מפלגות ולא נמנה על חבריה, גם אם בתקופות מסוימות נגרמו לו בשל כך אי נעימויות רבות מצד אנשי "האגודה" במקום, וגם אנשי "המזרחי" התרעמו עליו על שאינו נותן יד לענייניהם. הוא היה אומר: מפלגה פירושה לפלג ואני מאמין באחד ואין שני לו ואוריתא וישראל חד הם ואין לפלגם. רק בעתות משבר התפנה ונרתם לעניני צבור והתמסר להם בכל נפשו. בכח שיכלו הישר וכושר ניתוחו המעמיק הפליא את שומעיו והביאם לכלל מעשים לטובת כלל הציבור. יתר עתותיו הקדיש לעבודתו הענפה בשאלות ותשובות שהחליף עם כל רבני פולין ובחבוריו המעמיקים "פנים יפות" על ספר תהילים, "זיו הפנים" על בעל "הפלאה" ו"מקנה", "פי הבאר" ו"כוכבי אור", וכן בחידושי תורה והלכה בכל מקצועות היהדות. כאשר עייף מלימודיו וזקוק היה לבידור מעט, עסק בציור ופסול בעץ. דמותו האצילית ופניו הקורנים שימשו השראה לאחד מגדולי הציירים בפולין, ווינלעס, שצייר את דמותו ובתמונתו זו ראה מיטב יצירתו.
שני בנים ושלוש בנות היו לרבנו, הבכור - שמואל אליהו, השני - יחזקאל הנמצא אתנו בישראל, נשוי לשפרינצה בורנשטיין, בתו של ר' שמחה בונים בורנישטין, שבודאי יוזכר להלן. בתו פריידיל אף היא חיה אתנו כאן, וגיטל הגרה בארצות הברית. הרב ר' פנחס פינקלשטיין ואשתו צביה ובתם הצעירה לייצ'ה שהיתה חברתה של אחותי הצעירה, הועברו לטרבלינקה ביום ז' אלול תש"ב שם נשרפו חיים ונשמותיהם הטהורות עלו כעולה השמימה.

פרוץ המלחמה בין הפולנים והבולשביקים והשמו עות על התקדמותם המהירה של חיילי הצבא האדום לעבר וורשה, שפאלניץ צריכה היתה לשמש להם תחנת מעבר, עוררה דאגה חמורה בלב רבנו לשלום צאן בני קהילתו אליהם נקשר בלב ונפש ודבק בהם לאהבה. הוא ידע מה משמעותם של מוראות מלחמה לאוכלוסיה בכלל וליהודים בפרט. אם אחרים חששו מפני הצבא האדום בשל סיפורי הזוועה שסיפרו על אכזריותם וכן בשל הזכרונות המעציבים על הפוגרומים שערכו הרוסים ביהודים כל הדורות ובפרט האוקראינים עם פטלורא בראשם, הרי הוא ידע גם את נפש הגוי הפולני הצמא לדם יהודים, לא פחות מהרוסים והאוקראינים. התנהגות הפולנים ויחסם השחצני ליהודי המקום, גיוס היהודים לעבודות החפירה בהשגחת הגויים המזוינים, התרוצצותם של גויי הסביבה השיכורים וצעקותיהם האנטישמיות, כל אלה הוכיחו שהם מצפים לרגע בו יוכלו לפתוח במעשי שוד ורצח ביהודים כמנהגם מקדם. עננה כבדה העיבה את פניו, על אף השקט הנפשי שהיה

[53] תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כֶּסֶף דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו (משלי פרק כה פסוק יא).

מנת חלקו ואשר בו היה מדביק את כל הסובבים אותו חשו הכל כי שקט נפשי זה ניטל ממנו, ובמקומו באה אי־מנוחה. הוא הטיל את עצמו לתוך פעילות קדחתנית בכל עניני הצבור, ללא לאות סבב ממקום למקום לדעת ולראות במה יוכל להושיע. ביום ובלילה לא נסגרו דלתות ביתו ואנשי ציבור יצאו ונכנסו בו. הבית המה אנשים שבאו להתיעץ, ויחד אתו להחליט על הצעדים שיש לעשות לשמירת בטחונם של יהודי המקום

יונטיל

בהתקרב אבי לבית הרב ראה את ר' חיים יוסיל פרידמן עומד בקרבת הבית ולידו יונטיל אשר ברתחה טוען את טענותיו. וכדי שר' חיים יוסיל לא יעזבנו וילך לו החזיקו בדשי הקפוטה שלו. קראו לו יונטיל, ולא ידע איש מנין בא, ולאן הוא עלול להיעלם פתאום. כאשר שאלוהו, יונטיל היכן היית? ענה: לא הייתי? ובזה סיים את השאלות והתשובות. הוא היה רוחה הטובה והרעה של המקום. נערי החדר היו מהמרים. אם אפגוש בדרכי את יונטיל סימן טוב לי, אחר היה אומר: אם יקרה לי יונטיל בדרכי - סימן רע לי, יונטיל משוגע העיר היה, ואין שני בני פאלניץ יכולים לספר על העיר מבלי להזכיר את יונטיל. לא היה מקום שבו לא נמצא. הלך לו נער עם נערתו הרחק בעמקי חורשות הפוליאנה, תוך בטחון שעין אדם לא תראם ופתאום יונטיל צומח ועולה מתוך האדמה, מביט בהם ומגחך. נטפל שקץ לנער יהודי בסמטא צדדית יונטיל עומד מאחורי גבו ואוחז בעורפו. "קריאת שמע" אצל יולדת יונטיל הולך בראש ילדי החדר לבית היולדת, בודק את פתקי "שיר המעלות" ומקבל מלא חפניו ממתקים יחד עם כל ילדי החדר. "שלום-זכר", יונטיל משתלט על קערת האפונים ועוגות הביצים, סובא מתוך בקבוק ומלעיט עצמו באפונים והמרקחת, ברית מילה – יונטיל הראשון שטועם מהי"ש. חתונה בעיר, יונטיל בראש המחותנים, עוזר לכלי זמר תוך כדי טיול מתמיד למטבח. הלוית מת - יונטיל בראש המלוים ומשתתף בסעודת האבלים. באין שמחה או אבל שימח עצמו בכל מיני תעלולים, ובלבד שיוכל למלא את כרסו. לא היה בררן באוכל, מכל הבא ליד שם בפיו ותמיד היתה צידה באמתחתו. היה נכנס לאחד המטבחים, מוריד את קערת האוכל שהוכנה למשפחה, זולל אותה כלאחר יד ויוצא לחפש קדרה אחרת. נוהג היה לאכול עשרים וחמש שעות מתוך יממה בת עשרים וארבע השעות, כרסו הגדולה והטפוחה היתה הולכת לפניו כחלוץ ההולך לפני המחנה והוא בעקבותיה ומרחרח אחרי אוכל בפזמו שיר להנאתו. לא אחת, לאחר סעודת ליל שבת דשנה אצל אחד הבעלי בתים, פרץ לתוך אחת המאפיות הוציא מתוך התנור את כל קדרות הטשולנט שבעלות הבית טמנו בתנור, מבלי להשאיר כזית, ולמחרת היה שוב רעב. בין נגיסה לזלילה היה מתבל סעודתו בזמירות ודיבורים, אם בינו לבין עצמו או לאחרים שנהגו להתאסף סביבו כדי לשמוע את מדברותיו. ואמנם אוצר בלום של ידיעות היה. יונטיל ידע את הנעשה בביתו של כל איש ואיש, ולא רק את הנעשה ידע אלא גם את שלא נעשה ידע, הוא שימש מקור לא אכזב לרכילות על כל נער ונערה, בחור ובחורה, וכיד דמיונו המטורף היה מספר ממעשי כל אנוש ותחבולותיו. גם הבעלי בתים המכובדים ביותר וביניהם פרנסי הקהל, נכוו מגחלתו ולא נוקו מפיו. ידו ופיו היו בכל, וגם בעניני ציבור נהג להביע דעתו. לעתים היה נכנס לבית המדרש, נושא דברו בשבחו את פלוני ובגנותו של אלמוני, ולעתים היה בנשימה אחת משבח ומגנה את אותו האדם בלי שירגיש כלל שמדבר באותו איש עצמו.

כטוב עליו לבו, היה פותח פיו בשירה שאוזן אדם לא שמעתה, עד כי גם מלאכי חבלה לא יכלו לעמוד מפני קולו החלוד. שירה זו לוותה בחרוזים ומלות שיר , חיבוריו של יונטיל. נערים ונשים פשוטות היו מפרשות מילות שירותיו בכעין נבואה. בהיתקלו בדרכו בבוגרת שמזמן הגיעה לפרקה, היה מניה וביה מחבר לה שיר בשורה לחתונה:

עלמתי עלמתי נערת החן

הן חתן לקחתך עומד הכן,

על מה איפא תתמהמי ותהמי

מהרי ובואי לרקוד עמי.

כשושבין לחופה אוליכך

הזמן שנותיך לא ילחך

את דאגותיך לים נטיל

כה דברי נאום יונטיל.

ואם כי "לא בכל שעה - בכל יומי מתרחש ניסא", קרו גם ניסים ובוגרת כזו מצאה את בן זוגה זמן קצר אחר שיונטיל הרעיף עליה את ברכתו. וזו היתה מאמינה שאין זה אלא שזכותו של יונטיל עמדה לה, ואז נשפתה קדרה מיוחדת לכבוד יונטיל.

פעם, גער אחד הבעלי בתים ביונטיל, ואמר שאין לו לקבצן פושט יד לדחוק עצמו לכל מקום. יונטיל הקדיש לו בו במקום שיר "תהילה" בזו הלשון:

רבי פלוני גביר מכובד וסוחר,

את כל הקהל הקדוש מוכר.

כל דבר ערך לכיסו בוחר

והוא עצמו את ישראל עוכר.

מדמה שאיש אינו יודע ורואה

על כיסלותם תוהה ובוהה.

שישי בוחר לו לעליה

וסוף גנב לתליה.

השיר זכה לפופולריות רבה וקטעו האחרון נהפך ללהיט. והגביר, כלימה כיסתה פניו ברחוב כאשר הליצים לווהו בשיר זה.

עם פרוץ המלחמה וגיוס היהודים לחפירות, ניסו לגיס גם את יונטיל לעבודה. יונטיל נטל את את החפירה, הכתיף אותו ואמר להם, קברים אני אחפור לכם. עם האת על כתפו יצא לטייל ברחובות ושר:

פולנים עם כובעי הקצוות,

הבולשוויקים עם כובעי המזנבות,

שניהם בני נעוות המרדות

ביונטיל חשקה נפשם לעבדות.

ככלבים שניהם נובחים

וזה את זה טובחים

יונטיל אומר להם ישקני -

אני יהודי ואלוהים יושיעני.

קברים בשבילם אחפור ואכין,

את נבלותיהם בהם אטמין.

יקברו קבורת חמור

ואני אשיר שיר מזמור.

על אף המתיחות והדאגה הרבה שכרסמה בלב כולם עורר שירו של יונטיל צחוק רב, ובמהרה פיזמו אותו בעבודות החפירה, גם המיליציונרים הגויים הצטרפו, מה שעורר עליצות נוספת בקרב העובדים בחפירות.

כאשר דנו על פנוי העיר, נישתנו פניו של יונטיל. הוא נתמלא חימה, כיצד זה יעזבו היהודים את העיר? על מי ישאירו את בית הכנסת? הנשאיר את בית העלמין לגויים למרמס? הוא הלך מאחד לשני וצעק חמס והודיע שלא יתן לעזוב את העיר.

פינוי העיר

ר' חיים יוסיל פרידמן, יהודי בעל שרשים היה. אדם מוצק שעמד בשתי רגליו על הקרקע, בעל קומה בינונית, בעל מאור פנים

שהחיוורון והאדמומית שלטו בהם חליפות. מעוטר זקן יפה ומטופח, בעל הדרת פנים לבושו היה ללא פגם, שיחו שקט ומאופק. ר' חיים יוסיל, ככל יהודי המקום, הגיע לפאלניץ מהסביבה הסמוכה. בן כפר היה ובעל

משפחתו של רבי חיים יוסיל פרידמן - עומדים (מימין לשמאל): פייגל'ה, שלמה ומנחם פרידמן, יוסף ברין, וולוול הורוביץ ואשתו איטקה פרידמן. יושבים שם: חיים יוסף פרידמן ואשתו פרומט. הילדים: גוטה פרידמן ובניהם של איטקה ווולוול הורוביץ. (Gemini Enhanced)

אחוזה שירש אותה מאביו שנחשב לאחד מבעלי האחוזה העשירים. ר' חיים יוסיל רצה לגדל את ילדיו בין ילדי יהודים, שיוכלו ללמוד בחדר, לבקר בבית כנסת ולהתפלל במנין. בהיותו חסיד מחסידי פוריסוב נועץ ברבו וקבל את ברכתו לצעדו החדש. הוא מסר את האחוזה לידי המנהל, עזב את המקום והגיע לפאלניץ שעמדה בראשית בנינה. כיוון שמושגיו מושגי בעל אחוזה היו, רכש לו שטח קרקע רחב ביותר ובנה לו וילה מפוארת למגורי משפחתו וכן מחסן עצים גדול, ועסק בסחר העצים. מסחרו פרה ועלה יפה, כי עבודת הבנין במקום לא פסקה אף ליום אחד, ולעושרו הרב נתוסף עושר נוסף. אם יש עושר השמור לבעליו לרעתו, הרי עושרו של ר' חיים יוסיל שמור היה לא לטובתו בלבד, אלא גם לטובת יהודים רבים שנעזרו על ידו ונהנו ממנו. ר' חיים יוסיל יהודי בעל לב רחב ויד פתוחה, שנהנה מהנתינה לא פחות מהקבלה, וכל וכל זאת עשה בענוה ובצנעה, שהרי איש כפר היה, אף כי חי ברווחה, אולם בשום אופן לא חיי פזרנות. ביתו הרחב מרוהט היה ברהיטים פשוטים ונוחים, שולחנו פשוט וגדול שמלבד משפחתו הענפה, הסבו סביבו תמיד כמה אורחים עניים, שאכלו על שולחנו מבלי שראה בהם אנשים זרים. לא אחת קרה שאורח עני כזה היה יושב אצלו שבועות מספר, מבלי שיחשוב זאת לדבר לא רגיל. פשוט יהודי בא אוכל והולך לו. סוג מיוחד של "אורחים", שהיו שוהים תמיד בביתו ואוכלים ושותים כחפצם - היו המשולחים ו"בעלי דרשות" ומחברים, אלה היו פונים אל ביתו מיד עם הגיעם לעיר, באורח פלא ידעו את כתובתו, כאילו מסר אחד לשני על דבר קיום "אכסניה" זו, בצרוף המלצה חמה על טיב המקום. וראה זה פלא - ר' חיים יוסיל, שהיה מחסידי פוריסוב הנלהבים, ובהיותו אחד החסידים

העשירים ביותר של הרבי, אשר נשא בחלק נכבד מהוצאות החצר, והיה מן היושבים ראשונה ליד שולחן הרבי, ואף כי דברי רבו היו בעיניו כאורים ותומים - בנקודה אחת לא קבל את תורת רבו. כידוע, היה הפוריסובי מתנגד חמור ביותר לישוב ארץ ישראל, לפני בוא הגואל - משיח צדקנו, הוא לעליה לארץ ראה בכל פעולה למען ארץ ישראל, כעין כפירה באמונה על בואו הקרוב של משיח בן דוד. התנגדותו לרעיון ישוב ארץ ישראל העמידה אותו גם בשורת המתנגדים לאגודת ישראל, שהכריזה בשעתו על יצירת "קרן הישוב" לישוב הארץ ובנינה. על אף הטפתו הקנאית נגד ישוב ארץ ישראל של הפוריסובי לא הצליח להוציא מר' חיים יוסיל את חבתו ודבקותו בארץ ישראל. יתכן שגם אהבתו זו מקורה היה בנשמתו הכפרית התמימה, אדם זה שאהב לעמוד בשתי רגליו על הקרקע. הרגיש שאדמת הגויים אינה די מוצקה בשביל רגלי יהודי, ואמנם התחבב עליו כל יהודי שדבר בשבחה של ארץ ישראל. כאשר באו משולחים מארץ הקודש לשם אסוף כספים ולדרוש ברבים - היה ביתו ביתם. שמעתי בשטיבל, מעשה שסופר ביהודי מקבץ נדבות, שבקש ממנו נדבה - וכדרכו נתן לו נדבה יפה, אבל היהודי בקש נדבה גדולה יותר. שאל אותו ר' חיים במה הנך טוב מיהודים אחרים? ענה לו אני יוסיל, הייתי בארץ ישראל. מיד הזמינו לביתו וכבדו בארוחה טובה, ישב וספר אתו בשבחה של ארץ ישראל ונתן לו נדבה כפולת עשרה. אהבתו זו לארץ ישראל, השתקפה בכל מעשיו והטביעה רושם עמוק על בני ביתו. כולם ראו את עצמם כבני ארץ ישראל. הראשונה בקופסאות הכחולות של הקרן הקיימת לישראל שנראתה בפאלניץ, היתה בביתו של ר' חיים יוסיל, בניו היו מראשוני העולים לארץ ישראל. ר' חיים יוסיל לא היה מבין הלמדנים ולא נהג להעמיד פנים של למדן. אדרבה, בכל עת שנזדמן למסיבת למדנים, נהג היה להקשיב לדבריהם בענין וכבוד, האזין להם ושתה בצמא דברי תורה שיצאו מפיהם. אף כי לא נחשב ללמדן אין פירושו של דבר שהיה חלילה עם הארץ, רחוק היה מלהיות כזה.

אלא שמשום היותו תמים וישר דרך ראה עצמו בעובדת ידיעתו בלמוד דף גמרא בלבד - ללא מפרשים כמהרש"א ומהר"ם – אדם פשוט. מיצר היה מאד על חסרון ידיעתו בים התלמוד ובמפרשים, ואמר אילו יכולתי ללמוד דף גמרא עם המפרשים וה"ראש" (רבנו אשר) הייתי יודע שיש לי ראש. הוא אהב תלמידי חכמים והיה מוקיר רבנן. את בתו הבכירה והנאה דינצ'ה, השיא לר' שלמה רבינוביץ מבית הרב מרדומיסק, אברך משי ותלמיד חכם גדול, שכחכמתו כן היה יופיו, בעל הופעה מעוררת כבוד והתפעלות בעיני כל רואיו. ר' שלמה רבינוביץ שיאריך ימים, היה מראשוני האברכים שעזבו בית חותן עשיר, ועל אף היותו נשוי ואב לילדים, עזב את ביתו העשיר והצטרף לרבי מיבלונה. יחד עם משפחתו עלה לארץ ישראל, והיה מראשוני חלוצי בוני כפר חסידים. נכדיו של ר' חיים יוסיל, ילדיהם של ר' שלמה ודינצ׳ה הלכו בדרכי אבותיהם, הצטינו בפעילותם בהגנה ובהעפלה ונמצאים עד היום בישובים וקבוצים בארץ. מיד אחרי ר' שלמה עלו שני בניו האחרים, הירש ויהושע. הירש הצטרף לכפר חסידים ויהושע שעבד במקומות ישוב אחרים, הצטרף לאחר מכן למשטרת תל אביב ושרת בה שנים רבות כשוטר רוכב. גאות ר' חיים יוסיל היתה על תמונותיו כשוטר יהודי זקוף קומה, הרוכב על סוס בעיר היהודים בארץ היהודים. הירש, שעבד שנים בייבוש ביצות, חלה במחלת הקדחת החוזרת ולפי דרישת הרופאים חזר לפאלניץ, בה ישב כתייר המחכה ליום שיוכל לשוב לביתו. יהושע, שנפצע באחת הפעולות, חזר אף הוא זמנית לפאלניץ. שם ניספו שני האחים ומשפחותיהם יחד עם כל בני העיר מבלי שהיה הסיפק בידם לשוב ארצה. מיד אחריהם עלה הבן השלישי שלמה עם אשתו שזה רק נשא אותה והפך לפועל בניין בחיפה. היה איש ההגנה והקדיש זמן וכוחות רבים בתפקידי שמירה בתקופת המאורעות וזאת תוך צפיה לבוא כל המשפחה הענפה. שערי הארץ שנסגרו ע"י הבריטים ומאורעות הדמים שפרצו לא שימשו גורם מעודד לעליה של משפחה גדולה, ענפה ומאושרת והמשפחה דחתה עלייתה. בנו שלמה התגייס לבריגדה היהודית ולחם יחד אתם במלחמה נגד האויב הנאצי, במלחמת השחרור לקח חלק נכבד, וגם בניו שני בחורי חמד אף הם כבר זכו לשרת בצה"ל ולהקים משפחות בישראל.

ר' חיים יוסיל לא היה רודף כבוד. את כבודו מצא בתוך מסגרת משפחתו ובקרב קהל חסידי פוריסוב, בבית הרבי, ובין כל היהודים הרבים שנעזרו על ידו ואפילו בין הפועלים הגויים שעבדו במחסן העצים שלו, וברצון היה מסתפק בכבוד זה. כאשר נדרש ר' חיים יוסיל לתפקיד פרנס הקהל קבל עליו תפקיד זה באי-רצון, אולם משקבל על עצמו את התפקיד התמסר לו בכל נפשו ומאודו.

ר' חיים יוסיל לא זכה להגיע אל המנוחה בנחלת האבות בארץ ישראל שכה אהבה. גורל אכזרי ציפה לו ולבני משפחתו. כבר ביום הראשון לפרוץ המלחמה הופצץ ביתו ונהרגו שלשת בניו - הירש, יהושע ומנחם וכן חתנו לבית הורוביץ. מחמת הפצצות, לא נמצאו גם אנשים שיבואו לעזרתו והוא עצמו אסף את שרידי גויותיהם, שנתפזרו לכל עבר, רתם עגלה והובילם בעצמו לבית הקברות, שם כרה להם בעצם ידיו את קברם, ויחידי ללא

מנין אמר אחריהם קדיש. בגבורה על אנושית נשא את סבלו וכאבו בגטו, כאשר אף הגויים שידעוהו מתיחסים אליו בכבוד. שמעתי מפי בתו טובה, על אחד ממפקדי המשטרה הגרמנית במקום, שהורכבה מהפולקסדויטשע, שהיה בנו של שומר הלילה במחסן העצים של ר' חיים יוסיל, אשר פטר אותו לאחר שנתפס בגנבה ולא מסר אותו למשטרה, גרמני זה פנה אליה ובקש ממנה למסור בקשתו לר' חיים יוסיל, שכאשר יראה אותו מרחוק יפנה ראשו הצדה כי לא יוכל לשאת שר' חיים יוסיל יסיר את כובעו לפניו.

ר' חיים יוסיל ויתר בני המשפחה שנותרו לאחר הפצצת ביתם, ניספו כולם עם יתר בני העיר ופרט לחתנו שלמה רבינוביץ ודינצ'ה אשתו ובני משפחתם ובנו, שלמה ומשפחתו, שחיו כבר אז בארץ-ישראל, ניצלה מהתופת ביתו טובה בלבד, אשתו של ברוך גולדשטין, ונמצאת יחד עם בעלה וילדיה בחיפה.

בראות יונטיל את אבי, עזב את ר' חיים יוסיל ופנה לאבי שישפיע על הנאספים לא לעזוב את העיר. אבי יחד עם ר' חיים יוסיל נכנסו לבית הרב, שם כבר התנהל הדיון על המצב ועל דרכי הפנוי של האוכלוסיה היהודית. עודם יושבים ודנים והנה נפתחה הדלת, ולחדר פרץ נער אדמוני מבוהל. נראה היה מיד שחדשה חשובה בפיו, אולם מרוב התרגשות לא יכול היה לפצות את פיו. היה זה יונה שטינברג, בנו של שכננו אברהם שטינברג, שהספיק כבר לקרא את ההודעות, שהודבקו ברחוב מטעם השלטונות הצבאיים, שבה נדרשו תושבי העיר ללא יוצא מהכלל, לפנותה תוך עשרים וארבע שעות, והאיש שלא יעזוב את העיר תוך הזמן הקצוב, עלול ליירות. עוד בטרם כלה לקרוא את ההודעה, הבין בשכלו, שהודעה זו מבשרת רעות. הוא לא רץ הביתה להודיע להוריו, אלא רץ ישר לבית הרב למסור את הודעתו.

השטיינברגים אפרכיה שלמה ומכובדת היו. בלעדם מי יודע אם תושבי פאלניץ, יכלו לעבור את "תשעת הימים". הם היו ספקי החלב ותוצרת החלב של העיר והסביבה. בימות הקיץ היו תלויים בהם רבבות הקיטנים שהתגוררו ב"ליניה" כולה ובימות החורף שימשו גם כספקי תוצרת חלב לורשה. ברור שאילולא השטינברגים לא היינו מוצאים טפת חלב ליולדת, ויתכן גם שהיינו מפסידים את כל הפרק השמיני שבמסכת "חולין" - "כל הבשר", הדן בדיני בשר וחלב.

השטינברגים, כרוב רובם של תושבי המקום לא ילידי פאלניץ היו. הם הגיעו אלינו מז'ליכוב שרבים מתושביה עברו אלינו. ברם, גם ז'ליכוב לא היתה מקום לידתם - גם לשם כבר באו, כששמם הולך לפניהם, ונקראו שם ה"מיסלובים", כינוי שגם בפאלניץ נקראו בו בימים הראשונים. מיסלוב, כפר השוכן ליד ז'ליכוב, עשיר בעדרי בקר שפרותיו שפעו חלב בכמויות גדולות, וסב המשפחה החזיק את משק החלב שבכפר בחכירה. הם היו מומחים גדולים לייצור תוצרת חלב, ומלבד חלב ניגר הם סיפקו גם חמאה וגבינות מסוגים שונים לז'ליכוב וסביבתה. המוניטין שיצא לתוצרתם הטובה עד לורשה הגיעו, שבה גם שווקו את תוצרתם.

חמשה בנים היו לו לשטינברג הזקן, ושלשה מהם הגיעו לפאלניץ, וזאת לאחר תחנת שהייה ממושכת בז'ליכוב. כאמור, רבים מתושבי פאלניץ מז'ליכוב באו, לכן לא היה בואם לעירנו בבחינת הופעה של זרים אלא כקרובים שהצטרפו למשפחת בני עירם. מיד עם הופעתם במקום רכשו לעצמם שם טוב ושוק נוח לתוצרתם שדחקה מהשוק את התוצרת שאכרי הסביבה שימשו לה כספקים.

ראשון השטינברגים שהגיעו אלינו, היה משה שטינברג או כפי שכונה אז משה "מיסלבער", על שם כפר מוצאו. בואו חל בתקופת ראשית בניינה של העיר בשנת 1907, כאשר מספר תושביה הקבועים היה מועט, אולם מספר הקיטנים בחודשי הקיץ היה רב. משה שטינברג ומשפחתו הגיעו אלינו כקייטנים, ליתר דיוק , כספקים לקיטנים, וקבע את מושבו לא ברחוב המרכזי, אלא בחוילה מרוחקת במקצת שם עמדו שני בתים שהאחד מהם שמש כבית מגורים והמחלבה של משה שטינברג, ובשני היתה מאפיתו של זלמן לפק, שטעם לחמניותיו המרוחות בחמאה שנקנתה ממשה שטינברג זכור לי עד היום. אגב, זלמן לפק זה עלה ארצה מיד אחרי הפלישה הבולשביסטית והיה מראשוני בני העיר שעלו לארץ ישראל.

לימות הקיץ נהג משה שטינברג להעביר את משפחתו ואת עסקו לפאלניץ, ולעונת החורף עבר לגור בוורשה. דבר זה נמשך עד לתחילת מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, אז עזבו את פאלניץ עד לשנת 1918. כאשר שבו ופתחו את חנותם, ברחוב הראשי בביתו של יעקב שרפשטר הפכו לתושבים קבועים של המקום.

חנותם היתה במרחק שלשה בתים מביתנו, ובנין המחלבה, בה עסקו בעבוד החלב לתוצרת חלב שונה, היתה בחצר הקרובה של מוטלה הייבענטרעגר. עם שובם, נתקבלו על ידי תושבי המקום בשמחה, כבני משפחה שנסעו לזמן מה וחזרו.

אברהם שטיינברג, אחיו של משה שטיינברג, הגיע אלינו בתקופת בין הזמנים, כאשר אחיו משה נעדר מהמקום. כאחיו, כן גם הוא עסק בממכר החלב וייצור תוצרתו. יהודי שקט השקוע תמיד בעבודתו, ומלבד עמלו ומשפחתו, אין לו עניין בדברים אחרים. הצד העסקי, עניני הבית והחנות וכן כל יתר העניינים התנהלו על-ידי אשתו גיטל, אשה, בעלת מרץ רב וקולנית במקצת. היא שלטה בבית, בעסק ובילדיה ביד תקיפה ונבונה. מומחיותו המיוחדת של אברהם שטינברג היתה בייצור גבינות קשות מיוחדות, כגון: גבינות צהובות "שויצריות" ואחרות, שהצטינו בטעמן הטוב וצורתן הנאה. משום כך זכו לשוק רחב, וייצורם נמשך לא רק בעונת הקיט, לשם הספקה לקיטנים, אלא גם בכל ימות החורף, והשוק הוורשאי קלט את כל תוצרתו.

יונה שטינברג, האח השלישי והצעיר שביניהם, היה שונה מיתר אחיו. בעוד שאחיו המבוגרים ממנו, משה ואברהם הצטינו בפשטותם וצניעותם, ופרט לעסוקיהם ועניני משפחותיהם לא התענינו בעסקי ציבור ומפלגות, היה יונה שטינבערג מעורה בעניני ציבור בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו. אדם משכיל, ועקב היותו הצעיר בבנים הוכנס מאוחר יותר מהאחרים לעול משק החלב של אביו, והמשיך זמן רב יותר בלמודיו משאר אחיו. אי היותו טרוד בעסקים ובעבודות אביו איפשר לו לעקוב אחרי הפוליטיקה המפלגתית דאז, וכל כולו שקע בבעיות שעמדו ברום עולמם של הצעירים היהודיים בזמנו, עד שנהפך לעסקן מפלגתי מובהק. היה בעל כתב-יד נאה ומסולסל ואהב להשתמש בו לסלסול פסוקי מליצה יפים, כיאה לאדם משכיל, השולט בלשון העברית ואוהב אותה. ואף יונה שטינבערג היה מומחה בייצור הגבינות הרכות, ששווקו בוורשה, ורק בעונת הקיץ ספק תוצרת מעטה גם לקיטנים. טעם גבינותיו ואריזתן בתיבות היפות, הקנה להן שם טוב והיו מבוקשות ביותר הן בפאלניץ והן בוורשה.

לייבל גורפינקעל, אחיה של אסתר רבקה ליברמן וגיסו של משה שטינבערג. על אף השוני בשם משפחתו, חשבוהו כולם לאחד האחים שטינבערג. כמוהם גם הוא עסק במסחר החלב וייצור תוצרת חלב. אם כי לא היה אדם משכיל במיוחד, הרי תפיסתו המהירה ושכלו החריף עמדו לו, וקנה לו מקום נכבד כאחד השטינבערגים. עסקם של השטינבערגים עסוק מפרך היה. את החלב היו מביאים ברכבת לילה מאוחרת ממרחקים. את עשרת מיכלי החלב הכבדים, צדיק היה לפרוק מהרכבת תוך דקות ספורות, ולהסיעם בעגלה למחלבה. שם במחלבה, צריך היה לבדוק את טיבו, לקררו ולהכינו בכמויות מדודות. בשעות הבקר המוקדמות, הסיעוהו לשם חלוקתו בין החנויות שבחוילות, שמכרו את החלב לקיטנים. מיד לאחר חלוקת החלב בין החנויות, נפתחו חנויותיהם שברחוב המרכזי שם נמכר החלב לתושבי סביבות המרכז, ומיד לאחר מכן צריך היה לעבד את יתרת החלב לתוצרת חלב. בעונת הקיץ כמעט ולא היה לשטינבערגים זמן לישון, פרט לשעות הצהרים בהם חטפו תנומה לקראת התחלת העבודה מחדש.

עמדו להם לשטינבערגים היחסים הטובים ששררו ביניהם. איש לא ראה באחיו מתחרה לו. תמיד ידעו שבני משפחה אחת הם והשתדלו לעזור איש לרעהו. מעל לכל שיחק להם מזלם בילדיהם הטובים, שכבדום מאוד והעריכו את עבודתם ואת המאמץ הכרוך בה. הם רתמו את עצמם בעול העבודה ועזרו להוריהם במסירות שלא ידעה גבול, יחס שזיכה אותם בכבוד והערכה מכל מכריהם. משפחות השטינבערגים מרובות ילדים היו, כולם היו יפים ואהודים וכולם היו מעורים בחיי הצבור והחברה בעיר. הם נמנו על מיטב הנוער וחברתם היתה מבוקשת ביותר. הכרתי את כל בני משפחות השטינבערגים והתחברתי עם רובם. מהם בני גילי שהיו לי לחברים וחברות, ומהם מבוגרים או צעירים יותר, שאחרי כולם עקבתי. אליעזר היה הבכור בין בני משה שטינבערג. הוא היה בחור יפה ומוכשר, אולם לאחר שקרתה לו תאונה נשאר נכה רגל לכל ימיו. בעל חוש מפותח ליופי ואמנות צייר יפה וכתב שירים מוצלחים. פעיל בחיי הצבור וממיסדי הספריה על שם פרץ. לאחר השתלטות ה"בונד" עליה עזב אותה והיה ממיסדי "צעירי מזרחי" ועבר אחר כך יחד עם אחותו להסתדרות הציונית שקמה אז בעיר. הבנות פלה ומרים, תבדלנה לחיים, היו מהבנות הטובות והמכובדות ביותר בעיר, מראשונות תנועת הנוער הציונית "ירדניה", נמצאות אתנו כיום בישראל (פלה היתה נשואה לאח גיסי, מתתיהו יום-טוב ז"ל, שנפטר בישראל), ובנם לאורך ימים - יורם, נכד יפה ומוצלח למשפחות יום-טוב ושטינבערג, סיים את חוק למודיו באוניברסיטת תל-אביב ועתה מנהל ספרית המדרשה בשדה בוקר. בתה ריבי, מנשואיה עם

צבי שחורי ז"ל, הנה חיילת יפה ומוצלחת ביותר בצה"ל. שניהם מוסיפים כבוד למשפחותיהם ולבני עירנו. מרים נשואה לשאול ביגלמן, מאנשי "מקורות" ולהם שני בנים נחמדים ומוצלחים - שמעון ורמי המשמשים זכר נאה, מכובד ומבטיח למשפחות ביגלמן ושטינברג. הבת הצעירה - לייצ'ה שנישאה לבן דודה משה בנו של לייבל גורי פינקעל, מפעילות "גורדוניה", נאסרה ע"י הנאצים כפעילת מחתרת והוצאה על-ידם להורג, לאחר שהחזיקוה וחקרוה בענויים מרובים בפאביאק הוורשאי. הצעיר בילדים דוד'טשה, פאר המשפחה ופאר "גורדוניה" בפאלניץ, צעיר בעל תרבות וידיעה רחבה וכשרונות בולטים בציור ויכולת הבעה בלתי רגילה בכתב ובעל פה, חבר המרכז של "גורדוניה" בפולין, שאף הוא כהוריו ויתר אחיו ואחיותיו האהובים, נספו.

מילדי אברהם שטינבערג, הבכור שמחה, בחור עדין נפש מראשוני הציונים בעיר. השני אליעזר, שהקדיש כל שעה פנויה מעבודה, ללמוד וקריאה והספר היה לחם חוקו. השלישי יונה, בחור חמד, היה מייסד התנועה הציונית "ירדניה", ממיסדי "מכבי" היה, הפעילים ביותר בכל שטחי הפעולה הציונית בעיר. הרביעי מאיר, בחור ישיבה, תלמיד חכם גדול ואהוב על כל חבריו. החמישי, שמואל, נער טוב שגדל ליהודי וציוני טוב. לא זכו לא הם ולא הוריהם וכולם נספו.

ילדיו של יונה שטינבערג, חותם אביהם היה טבוע בהם. כולם בעלי חוש מפותח לעסקנות צבורית ופעילים בשטחי החברה והתנועה הציונית. הבכור אליעזר, עסקן מובהק ב"החלוץ", עלה ארצה כעולה בלתי ליגלי דרך סוריה ונמצא יחד עם אשתו, ילדיו ונכדיו באילת השחר. בעקבותיו הביא אחריו את אחיו שלמה, הנמצא יחד עם משפחתו בתל-אביב ועובד בחברת החשמל. שניהם ומשפחותיהם אהודים מקובלים על כל חבריהם ובני העיר. שאר הילדים - ישעיהו, בונים, יצחק ומרים, ילדים מוצלחים ויקרים ניספו יחד עם הוריהם היקרים.

כמעט כל ילדי לייבל גורפינקעל נספו עם הוריהם. הבכור, אליעזר, מי שהיה חתנו של ר' שמעון אנגל, אשר שמש מדריך רוחני בישיבת חכמי לובלין, הבת שנספתה יחד עם בעלה ורק בתם נשארה בחיים לאחר שנצלה ע"י דודתה פראדל, הבן משה, שקראנו לו משה "טערק" בחור זריז וממולח, מלא עליצות בעלה של לייצ'ה שטינבערג. רק הבת פראדל נשארה בחיים, לאורך חיים, שיחד עם בת אחותה שהצליחה להצילה מידי הנאצים ושמרה עליה כל עת המלחמה, נמצאת כיום באוסטרליה.

עוד יונה שטינבערג מבקש לספר את אשר ראה ולשונו נוקשת מרוב התרגשות, התחילו נוהרים אנשים בזה אחר זה, ובפי כל אחד אותו ספור. הדיון נעשה מיותר וההחלטה - דחופה. נבחרו כמה אנשים ובראשם אבי ז"ל, לשם ארגון מידי של הפנוי. גויסו כל העגלות של אכרי הסביבה, והקוליעקה נשכרה לכל נסיעותיה לשם הפינוי. אמי עם יתר הילדים הוסעו לורשה, ואבי נשאר לטפל בכל הקשור בפינוי התושבים היהודיים. הגויים, אם כי באופן רשמי חלו הוראות הפנוי גם עליהם, לא חשבו כלל לפנות את העיר. כנראה נאמר להם שלא אליהם מתכוונים. כל זמן הפינוי התרוצץ אבי מבית לבית ועזר לזה בכה ולזה בכה, וכאשר כמעט ונסתיים הפינוי נכנס לביתנו שהיה כבר ריק מבני המשפחה. מרוב מאמץ, אפסו כוחותיו והתעלף. כאשר התעורר מעלפונו, כבר אי אפשר היה לצאת את הבית. בחוץ התהלכו חיילים על נשקם ויריות נשמעו מכל עבר, אבי החליט להתחבא עד יעבור זעם בעלית הגג. הוא לקח אתו את הטלית ותפילין, את שארית המזון שהיה בבית ועלה לעליית הגג, משך אחריו את הסולם וסגר את הדלת בעדו.

במצור ובמסתרים

מבעד לחרכים ראה את הגויים מבני המקום עוברים מבית לבית ומוציאים כל חפץ וכל רהיט. את החנויות שדדו החיילים. בו במקום מכרו את הסחורה תמורת יי"ש לגויים שחטפו כל דבר. החיילים התהלכו שיכורים, ותוך כדי יריות לשם הפחדה ושעשוע ניבלו את פיהם בשירים אנטישמיים, וגידפו את היהודים הבולשויקים. כאשר גמרו להריק את כל שהיה בבתים פנימה, הסירו את הדלתות והחלונות מהבתים ומכרום לגויים, תמורת יי"ש נוסף.

ביום השלישי לשהותו בעליה, ראה את החיילים בלוית גויי המקום עם אתים וגרזנים פורצים לבתים ולחצרות, מסירים את לוחות הרצפות ומחפשים שמא הוטמנו בהם דברים יקרי ערך. אבי ז"ל, ראה אותם נושאים סולמות כדי להגיע לעליות הבית וידע כי גם אליו יגיעו וימצאוהו. ידע את צמאונם לדם יהודי, ולא האמין ב"חסד לאומים" של השכנים הגויים, המכרים. הוא היה מוכן לרע ביותר, התעטף בטליתו ואמר ודוי.

החיילים עם הסולמות הגיעו גם לעלית הגג של ביתנו ופרצו אותה, שם מצאו את אבי. קצין צבא תפס את אבי בזקנו, קשר מסביב לראשו את טליתו, והשליך אותו מהעלייה למטה ואלמלא הטלית שקשרו סביב לראשו ודאי היה נהרג במקום. אך משראוהו חי הוציאו אותו לחצר הבית העמידו אותו ליד הקיר ואמרו לירות בו כמרגל. וכשראה אבי כי כלתה הרעה החליט להעמיד פנים של משוגע, התחיל לכרכר ולשיר תוך התזת ריר מפיו, והחיילים השתהו מלירות בו, מתוך רצון להשתעשע בו קודם. במקום היה שוטר פולני, נדמה לי שקמינסקי היה שמו, שהכיר את אבי וידע שאם יצליח להציל אותו ממוות, יקבל כתמורה תשלום יפה. הוא פנה לקצין הצבא ואמר לו, שמכיר את אבי ויודע שהוא אדם מטורף ובני המשפחה לא טרחו לפנותו מהמקום ולא כדאי לירות בו. באותו רגע צץ פתאום יונטיל. תוך כדי שירה ניגש לאבי, חיבק אותו והתחיל לרקוד אתו. החיילים התחילו להשתעשע בם, נתנו להם לחם ועודדו אותם לרקוד ולשיר, בעוד הם שותים ומשתכרים.

אמי, לאחר שראתה שאבי בושש לבוא, התחילה דאגה רבה מכרסמת את לבה. לא ידוע לי באיזה אופן קבלה רשיון משלטונות הצבא, לנסוע לפאלניץ להביא את "אחיה החולה" שנשאר תקוע בה. היא הופיעה במקום כאשר החיילים עמדו לירות בו, וגם ראתה איך אבי עם יונטיל רקדו ושרו. עם הרשיון ביד נגשה לקצין הפולני, שבצער רב הסכים להפרד מהמחזה המשעשע של שני יהודים משוגעים רוקדים. השוטר קמינסקי ליווה את אמי ואבי לרכבת חיילים שהסיעום בזכות הרשיון לורשה, אליהם הצטרף גם יוניטל שבזכות עצמו נתנו לו לנסוע.

בהגיע הרכבת לורשה, נעצרו אבי ויונטיל ע"י אנשי המשטרה הצבאית, לשם חקירה כעריקים מהצבא. יונטיל, שוחרר לאחר חקירה קצרה. אבי שהיה מוכה ופצוע נשלח על ידם לבית חולים לשם טיפול והסתכלות, אם אמנם משוגע הוא, או מעמיד פני משוגע. אמי שחששה לתוצאות הבדיקות וההסתכלות, נלותה אליו כדי לדעת את מקום המצאו למען תוכל למצוא דרכים כיצד לחלץ אותו מהצרה שאליה נקלע. בזכות "מתן בסתר" הצליחה להגיע לרופא הראשי של בית החולים, אשר התחייב לפניה שכל רע לא יאונה לו. לאחר שהחזיק אותו שבועות מספר בבית החולים, החזיר אותו לשלטונות הצבא עם חות דעת שראוי הוא לשרותי עבודה.

בעת שהותו בבית החולים, גזזו את זקנו והוא כחש שם עד לבלי הכר, ונראה שכתוצאה ממה שעבר עליו כאשר החיילים תפסוהו ואמרו לירות בו, זרקה שיבה בשערותיו. הוא קבל חופשה לשם ביקור אצל בני המשפחה, לפני העברתו לפלוגת עבודה צבאית, והופיע בבית שם שהינו אחותי הקטנה שרה ואנוכי. אמי התאכסנה אצל אחיה, ואחותי הגדולה פייגעלה ואחי הניך התאכסנו בבית סבם. אמי ביקרה כל יום את הילדים ודאגה להם בכל. היא השתדלה תמיד להעמיד פנים שמחות, אם כי היתה מלאה דאגה ופחדים על אשר עלול לקרות לאבי וכן לא משה מזכרונה התמונה של אבי העומד ליד הקיר והחיילים עומדים לירות בו. כפי ששמעתי מפיה שנים רבות לאחר מכן, הרי לא משה תמונה זו מעיניה אף ליום אחד.

כאשר נכנס אבי לבית סבי, היה לבוש בלואים, חבוש בכובע עם מצחיה וזקן גזוז ששיבה זרקה בו. ההתרגשות של כולם ובמיוחד של אמי היתה גדולה מאוד, כולם בכו משמחה. לא יכולנו אחותי ואני להבין את פשר ההתרגשות והדמעות, כי לא הכרנו את אבינו. אבי לא רצה לגשת אלינו מיד, כי ידע שלא הכרנו אותו, חשש שמא יבהיל אותנו. כאשר נאמר לנו, הרי זה אביכם מדוע אינכם ניגשים אליו, אמרתי: אין זה נכון, אבי איש צעיר בעל זקן חום, ואדם זה הנו זקן וזקנקנו שיבה. נוסף על כך אבי לבוש תמיד בגדים יפים וזה לבוש סחבות עם כובע של גויים. רק לאחר שאבי התחיל לדבר אלינו הכרתי אותו, פרצתי בבכי ונפלתי לזרועותיו. כולם בכו מהתרגשות ואמי יותר מכולם. שלשה ימים שהה אבי בחופשה זו. כל אותם הימים לא זזנו ממנו אף לרגע אחד. כאשר נגמרה חופשתו, ליוינו אותו לרכבת. הוא הבטיח לנו לשוב הביתה במהרה.

המלחמה הגיעה לקיצה עם מפלת הבולשביקים ולאחר זמן קצר נסעה אמי בלוית אחיה לפאלניץ לראות מה נשאר מהבית והרכוש. הם מצאו את הבית ריק מכל. הדלתות והחלונות נעקרו והבית עמד פרוץ. באורח פלא לא נגעו בחדר שבקומה העליונה, שהיה מלא ספרים וכל ספריתו העשירה של אבי נשארה שלמה. עם ערב חזרו לורשה וכשבועיים ימים נסעה אמי יום־ יום לפאלניץ בכסף מלא רכשה חזרה את הדלתות והחלונות שהוסרו וכן את הרהיטים אשר חלק גדול מהם היו בביתו של "קשיבה רונצ'קה".

שיבה לפאלניץ

לאחר מכן, לקחה אמא את הילדים וחזרנו הביתה לפאלניץ. אך העיר היתה עזובה וזרה בעינינו. רחובותיה שוממים, ובתיה נעולים על מנעול ובריח, כי חלק גדול מהיהודים טרם חזרו. האדם הראשון שפגשנו היה משה טיקוצ'ינסקי. משה טיקוצ'ינסקי היה שכן שלנו, ביתו נמצא במרחק כמה בתים מביתנו. הוא נחשב ליהודי העשיר ביותר בפאלניץ. יהודי קטן קומה בעל זקנקן צהבהב, זריז תנועה וטרוד תמיד. דבורו מהיר ומשפטיו מקוטעים, כמשתדל לומר את העיקר בלבד, מבלי לאבד זמן על דבור מיותר, כאומר, חבל על הזמן, העיקר כבר נאמר. בשעת דיבור, מפנה ראשו לצדדים, לראות אם לא שכח בינתים לעשות דבר מה. ידיו תמיד עסוקות ובאין לו דבר תחת ידו - מתופף הוא באצבעותיו על השולחן או פוכרן מתוך מבוכה. מבטאו, למרות שטף דבורו ומשפטיו המקוטעים, יוצא מפיו רך וממושך, במיוחד האות "צ" היוצאת מפיו כ"טשדי" . הילוכו ריצה, כחושש לאחר דבר מה. לבושו מרושל כאומר לא כדאי להקדיש לכך זמן. בית חומה גדול היה לו, שנמשך במשותף עם ביתו של אברהמצ'ה גרינברג. מלבד חנותו הגדולה והחצר הגדולה מלאת מחסנים, היו לו חנויות נוספות להשכרה. באחת מהם היתה חנותו של שלמה'לה האופה שכונה בשם 'שלמהל'ה טבקאי' ('שלמהל'ה טאבאק שמעקער') – (מריח טבק). שגם מאפייתו היתה בקומת המרתף של אותו הבית. כן נמצאה בביתו החנות היחידה של גוי בכל הרחוב הראשי והיא חנות לבשר חזיר של הקצב רוסקובסקי. עיסוקו של משה טיקוצינסקי כלי ברזל וחמרי בנין, שנים רבות היה זה העסק היחידי בעיר. וכיוון שפאלניץ עמדה בהתפתחות מתמדת לא פסקו הקונים בחנותו לא בימות הקיץ ולא בימות החורף. קונים נאלצו לחכות זמן רב בחנותו עד שהתפנה לשרתם. נוסף על משה טיקוצינסקי עצמו שהיה תמיד בנסיעות לשם הזמנת סחורות, עבדו בחנותו אשתו שהיתה אשה נבונה וסוחרת ממולחת, בתו שרצ'ה בחורה בעלת שער אדמוני ופקחת, ועוד שורה של עובדים, ידי כולם היו מלאות עבודה וטרדתם מרובה. אמרו: משה טיקוצ'ינסקי, אין לו זמן לספור את כספו, הוא עצמו לא יודע את רוב עושרו.

משה טיקוצ'ינסקי, היה מחסידיו של אברהם משה'לה שכונה הרבי מאוטבוצק ומפאלניץ, אחיו של הרבי מאוטבוצק, שהיה חוטר מגזע וורקה הנודע, ממשיכי מסורתה של קוצק. ר' אברהם משהל'ה, התגורר חליפות בפאלניץ ובוורשה, השטיבל של חסידיו היה בביתו של משה טיקוצינסקי, שמסר דירה בביתו בשביל השטיבל. פרט לרוסקובסקי שבודאי לא נמנה על קהל החסידים היו כל דיירי ביתו מחסידיו של ר' אברהם משהל'ה, אשר כפי הידוע לי לא זכר משה טיקוצינסקי ולא היה לו זמן לתבוע מהם שכר דירה בשביל עצמו. כספים אלה שימשו לקיום חצרו של ר' אברהם משהל'ה ולהוצאות קיום השטיבל. בנגוד לטרדותיו הרבות בימות החול, שלא הותירו לו רגע של פנאי לענינים שמחוץ לעסקים ידע ר' משה טיקוצינסקי להנות מהשבת. השבת היתה טעם חייו. עוד בצהרי יום ששי כבר הורגשה כניסת השבת. חנותו נסגרה מוקדם יותר מכל שאר החנויות, צעדו נעשה מתון יותר, ודבורו בנחת נשמע. עוד השמש עומדת ברום הרקיע, וכבר פוסעים הוא ובניו, פתחיה ויוסל, לעבר המקווה. בחוזרם היו לבושים קפוטות משי שחורות לקבל את פני הכלה, השבת הקדושה. דלתי דירתו המוארת והמקושטת לכבוד שבת היתה פתוחה לרווחה לראות את העולים לשטיבל שבביתו, לברכם בשבת שלום, כאשר לברכתו מצטרפים אשתו וילדיו, שלש בנות ושני בנים. לאחר הופעת המתפללים הראשונים הצטרף אף הוא ועלה לשטיבל להיות מראשוני המתפללים. מדי שבת בשבת היה ר' משה מכין קידוש למתפללי השטיבל - את ה"לקח" היה אופה ר' שלמהל'ה טבקאי, ואת היי"ש היתה מעלה בתו הקטנה טובטשה, נערה יפהפיה, שלא יכולת לגרוע עין ממנה, על אף האסור להסתכל בנשים. נראה, שהשבת נתנה לו פיצוי מלא על טרדותיו בכל ימות השבוע, ועל כן ידע להוקירה ולכבדה. בשבילו היתה השבת יום של חופש ודרור משיעבוד לעושר, בה היה
נתון בכל ימות החול, שיעבוד שלא ידע כיצד להשתחרר ממנו. עסקיו של ר' משה לא הורעו גם לאחר פתיחת חנותו של ר' יעקב גולדשטין שגם בה נמכרה סחורה דומה לחנותו של משה טיקוצ'ינסקי.

טפוס שונה לחלוטין מר' משה טיקוצ'ינסקי היה ר' יעקב גולדשטין. ר' יעקב נטש את ווינזובנה ובא אלינו. קודם לכן לא עסק במסחר הברזל. איש כפר היה ועסוקיו היו רבים. הוא קנה מחצית הבית של ר' שמואל ובמקום שהיתה חנות המונפוקטורה של יודל זילברשטין, קבע את חנותו. כאדם זהיר לא חסל את עסקיו הקודמים ולא עזב לחלוטין את וינזובנה. משפחתו נשארה שם, רק הוא ובתו זהבה עברו לפאלניץ ופתחו את החנות.

בתחילה מכר סדקית בלבד, וקמעה קמעה הרחיב את העסק על ידי הוספת סחורות נוספות. כך למד את צרכי העסק וידע אילו סחורות מבוקשות. לימי שבת היה חוזר עם בתו לוינזובנה. בין עסוק לעסוק בדק את אפשרויות מתן השכלה לבניו ובנותיו, שהרי בשל רצונו לחנכם ברוח היהדות עבר מוינזובנה לפאלניץ, הכין לו דירה והעביר את משפחתו למקום. את בנו הגדול משה הירש, מסר לידיו האמונות של ר' שמואל ברוך, שבזמנו היה המלמד הטוב והמקובל ביותר של בחורי גמרא. המקום שבו הרביץ תורה, היה בשטיבל של חסידי גור, שם גם הפך לחסיד נלהב של הרבי מגור והמשיך בלמודיו בשטיבל זה – גם לאחר שר' שמואל לא יכול ללמדו יותר – בשל חריפותו ותפיסתו המהירה. כמוהם גדל פאותיו, סלסלם וקפלם מאחורי האוזן, כמוהם חגר את אבנטו ברפיון שיפול מתחת לבטנו, וכמוהם תקע את מכנסיו אל פוזמקאותיו. יחד אתם נסע לגור ושהה שם בכל ימי חג ומועד. בנו הצעיר ברוך ובתו לובה, הוכנסו לבתי ספר מתאימים, ור' יעקב ראה את עצמו חופשי מדאגת חינוך הילדים והתמסר לפתוח עסקו. כאמור, ר' יעקב אדם מתון היה. כדרך איש כפר, שראה וידע "כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול, חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל", הבין שעליו לכלכל את עסקיו בתבונה ומתינות. על כן לא פתח צעדיו בפסיעה גסה, ונקט בכלל של "שבע תמדוד ואחת תגזור". שרת לקוחותיו וכלכל מעשיו בתבונה, ולא עבר זמן רב ומטהו הוציא פרח, הציץ ציץ וגמל שקדים. עסקו התפתח והפך לעסק בריא ומכניס.

ר' יעקב מחסידי גרודז'יסק היה. חסידי גרודז'יסק שבעירנו אברכים מכובדים היו, סוחרים צעירים ועליזים, שאהבו לשמח עצמם, גם תוך מעשי שובבות ועליצות, אהבו לתבל שיחם בבדיחה מוצלחת והשמחה היתה במעונם. ר' יעקב מצא לו מקומו המכובד ביניהם. כיהודי בריא ועליז בעל בטחון עצמי של אדם עשיר ומצליח נחון גם בחוש הומור, ידע לספר בדיחה מתאימה ולתת תשובה קולעת. ספרו בשמו - איש וינזובנה, שאף הוא פתח חנות בפאלניץ וההצלחה לא האירה לו פנים, שאל אותו פעם: הרי שנינו בני וינזובנה שהגיעו באותו הזמן לפאלניץ, למה זה אתה כה הצלחת ואני לא? - על כך ענה ר' יעקב בסיפור: מעשה בשני בחורי ישיבה, שעמדו להתיצב לצבא, עשו לילות כימים בצום ואכילת לימונים ופיצוח זרעונים, וכל הזמן עסקו באמירת תהילים - בתקוה שיצליחו להשתחרר מן השירות הצבאי. ביום ההתיצבות, כאשר כבר חכו לתורם להכנס לבדיקה הרפואית, המשיכו עדיין באמירת תהילים. כאשר נכנס הראשון - שהה שם דקות ספורות בלבד ובפנים שמחות יצא והודיע שקבל פטור מגיוס. השני עוד המשיך לחכות לתורו וכל הזמן אמר תהילים. כאשר נכנס פנימה, עבר שבעים ושבעה בדיקות ובפנים עצובות יצא והודיע - שגוייס. לאחר מכן שאל את חברו, הרי שנינו צמנו ביחד וכל הזמן אמרנו תהילים, ולא עוד שאני עוד הרביתי ממך באמירת תהילים לאחר שאתה כבר יצאת משוחרר, כיצד זה התהילים שלך הועיל לך ולי לא? ענה לו על כך הראשון כדי להשתחרר מהצבא לא סגי באמירת תהילים, צריך אדם גם לקצת מזל, מן הדין שיהיה לו שבר משני הצדדים ונוסף לכך גם טחורים. הנמשל, כדי להצליח, צריכים לטרוח ולעמול ונוסף לכך גם קצת מזל. ר' יעקב האיר לו מזלו פנים, גם בעסקים וגם בחינוך ילדיו. הם ירשו את חריצותו ומתינותו של האב, ואימם האצילה עליהם מעדנת נפשה ואצילות רוחה, שבהם הצטיינה.

ר' משה טיקוצ'ינסקי ור' יעקב לא היו צהובים זה לזה, שניהם חיו בשלום תוך יחסים טובים, ולשניהם לא היה צר המקום.

ביתו של ר' משה טיקוצ'ינסקי נחרב בשואה. יחד עם כל בני העיר נספו הוא ואשתו, ואחת מבנותיו. נצלו ונשארו בחיים, בתו טובצ'ה הנשואה לבורנשטין אשר יחד אתו עברה את כל מדורי הגיהנום במלחמה וזכו לעלות ארצה ישראל ובה הקימו ביתם. בנו פתחיה גם הוא ומשפחתו בנו ביתם בישראל. הבן יוסיל ניצל אף הוא ונמצא בארצות הברית. כן נצלה בת הזקונים שלהם, הנשואה לבן משפחת מנחם זמבה ומתגוררים בארצות הברית.

ביתו ומשפחתו של ר' יעקב גולדשטין אבדו אף הם. הוא ואשתו נספו - בתו לובה הוצאה להורג ע"י הגרמנים. ניצלו ונמצאים אתנו בארץ בתו זהבה שהיתה מהראשונות שעלו ארצה, זמן רב לפני פרוץ המלחמה, בנו משה הירש - צבי גולדשטין, יחד עם אשתו אסתר וילדיהם, שזכו לגדלם ולחנכם כאן, שירתו בצה"ל ומוסיפים כבוד להוריהם ולעמם. ברוך גולדשטין עם אשתו טובה בתו של ר' חיים יוסיל פרידמן, שאף הם הורים לילדים

מוצלחים. הנכד ברוך ספירשטין, בנה של הבת לובה ויצחק ספירשטין, שאף הוא זכה לשרת בצה"ל והקים משפחה בישראל.

כאשר ר' משה טיקוצ'ינסקי הרגיש בנו, חש מיד לקראתנו. בחיוך רחב קבל את פנינו ולאחר ששאל לשלום כל אחד מאתנו, ספר לאמי, כי יהודי אחד מהעיר אוסטרובצה, חפש אותנו. היתה לו דרישת שלום מאבינו, הנמצא במחנה עבודה בסביבה. יהודי זה ביקר גם אצל יעקב שרפשכטר, קרובו או ידידו, והשאיר שם את כל הידיעות עבור אמי. הוא ר' משה חכה במיוחד לבואנו כדי למסור לנו על כך ואילמלא באנו היה נוסע לורשה למצא אותנו ולמסור לנו על כך. בינתיים הציע לאמי להתחיל בסדורים לפתיחת החנות, ואם תהיה זקוקה לכסף מוכן הוא לתת לה גמילות חסד בכל סכום שרק תרצה. למרות להיטותה של אמי לקבל ידיעות על אבי לקחה אותנו קודם הביתה, הכינה בשבילנו ארוחה חמה, התירה את החבילות עם כלי המטה ועמדה להציע לנו את המיטות. אחותי פייגעלה, שהתה במטבח תוך נסיון להכניס סדר כל שהוא בין כלי המטבח שהוצאו כבר מהארגזים ואלה שנמצאו בתוכם, תוך הקפדה לא לערבב חלילה כלי הבשר, עם הבור והחלב. אחי הניך טיפל בהכנת מנורה להדלקה, אחותי הקטנה שרה נרדמה על יד השולחן ואני שמרתי עליה שלא תפול מהכסא ותיפצע חו"ח. נשמעה דפיקה בדלת, ולביתנו נכנסה הניהל'ה שרפשכטר, אשתו של ר' יעקב שרפי שכטר זו שאמי היתה צריכה ללכת לביתה לקבל את דרישת השלום מאבי שאותו יהודי מאוסטרובצה השאיר אצלם עבורנו.

הניהל'ה שרפשכטר אשה צדקנית היתה, כדמותה של שרה בת טובים. אשה נאה ותמירה, בעלת פנים בהירות וסבר של רחבות. טוב לבה ואהבת הבריות שבה, קרנו מעיניה המחיכות, שהביטו בחום בכל אדם. מצחה הגבוה שגם פאתה הנוכרית לא הנמיכה אותו, היה חלק כל חלקי פניה ללא קמט. לבושה היה נקי ומטופח על אף צניעותו. כל הליכותיה ספרו על ענותנותה. היא היתה אשה אדוקה מאד בדתה, לא החסירה יום ללא תפילה, שלש פעמים ביום ראו אותה יושבת עם סדור ה"קרבן מנחה" ומתפללת. ביתה היה נקי ללא רבב והכל הבהיק בו מנקיון. היא אמצה לעצמה מצוות מסוימות שקיימה אותן בהקפדה ובהתמדה. בקור חולים, דאגה ליולדות עניות וסתם מעשי חסד אחרים, היו לחם חוקה. ממייסדות "ביקור חולים" שאירגנו נשים לשם לינה אצל חולים וטיפול בהם, ממקימות "לינת הצדק" המוסד לעזרה רפואית לעניים, שהפך למרפאה משוכללת עם רופא ואחות קבועים שדאגו והגישו עזרה רפואית לחולים עניים, טפול ביולדות עניות והספקת צרכי הוולדות שנולדו בחיתולים ובגדים, דאגה לבריאותן וללידה תקינה, בעזרתה של אטיל המילדת, ועוד מעשי צדקה רבים.

בעלה ר' יעקב שרפשכטר, שנקרא גם ר' יעקב היה יהודי קטן קומה בעל פנים שחומים, זקן שחור ועינים שחורות יוקדות. הוא היה יהודי פשוט וישר, לא נמנה על הלומדים שבעיר, וידוע היה כישר דרך ודובר אמת, שאינו משחית מלים לשווא וכל מוצא פיו נשקל על ידו. משל "מילה בסלע ושתיקה בתרי", זהיר בכבודם של אנשים ומתרחק מכל ריב עם הבריות. את אשתו הניהל'ה כבד ושמר עליה כעל אוצר יקר. כמוהו גם אשתו כיבדה וחיבבה אותו. כל שנכנס לביתם הרגיש בחמימות השוררת בו, ובמבטים ההדדיים המלטפים זה את זו וזו את זה. היא שמרה עליו מכל רע. טיפלה בלבושו שהיה תמיד נקי ביותר, זקנו מסורק תמיד, עד שאמרו שמיפה עצמו בשביל הניהל'ה אשתו. בית גדול היה לו ברחוב הראשי ועיסוקו היה מסחר בחמרי הסקה, פחמים ועצים. בנו יחידו יוסיל, לאחר שגדל ונכנס לעסק, הרחיב את היקפו. הוציא את המחסן מחצר ביתם והעבירו קרוב לרכבת, שם גם מכר חמרי בניין כבדים, לבנים, סיד, וחומרים מחומרים שונים. כאשר הגיע יוסיל לפרק ה"איש מקדש", נשא לאישה את חייצ'ה צישינסקי, נערה בעלת פנים יפות ובהירות ושיער ארוך ושחור כפחם. גבוהה ותמירה, שהיתה היפה בבנות העירה משם לוקחה. להניהל'ה וליעקב שרפשכטר נוספה בת להתהדר ולטפל בה. בעקבותיה באו לפאלניץ שלושת אחיה, הרי הם מאיר, משה וישראל צישינסקי. בתחילה הצטרפו לעסקם של משפחת שרפשכטר, ולאחר מכן פתחו בעסקים משלהם. הם כה התערו בחיי העיר עד כי נחשבו לבני פאלניץ מבטן ומלידה.

ר' יעקב שרפשכטר מחסידי קוליביל היה, וחסידי קוליביל בהשפעת רבם, שפעו חיבה לארץ-ישראל. חבה זו נטעה גם ביוסיל שרפשכטר, שלקח את אשתו ועלו לארץ ישראל בה הם חיים יחד איתנו ובה ילדו את ילדיהם והשיאום ואף נהפכו לסבים. האחים צישינסקי לא נזקקו להשפעת הרבי מקוליביל. ציונים היו כנראה עוד בבטן אמם, מיד עם בואם הצטרפוי לתנועה הציונית והיו פעילים בה. שלושתם עלו לארץ ישראל ובנו בה את בתיהם. מאיר ומשה מתגוררים עם משפחותיהם בתל-אביב ושלשה מצאצאיו של משה נמצאים במקומות

אחרים בארץ, כאשר ידי אמם הברוכה ניכרת בהם ובחינוכם. ישראל, הצעיר באחים - מת בדמי ימיו בתל-אביב, כל בני העיר ספדוהו ובכו על מותו. משפחות צישינסקי שינו את שמם לשני ומשמשים כפעילי ארגון בני פאלניץ ומייסדיו. גם ר' יעקב והניה'לה אשתו עלו ארצה בעקבות בנם ונפטרו בה בשיבה טובה. כאשר בני משפחתם ורבים מבני פאלניץ מלוים אותם לבית עולמם למנוחתם הנצחית.

הניה'לה, כדרכה, חמקה חרישית אל תוך הבית, ניגשה לאמי וחיבקה אותה. היא סיפרה לאמי, כי היהודי מאוסטרובצה, שהנו קרוב שלה, חפש אותנו כדי למסור דרישת שלום מאבי, השוכב חולה בבית חולים צבאי בקרבת אוסטרובצה, מצבו הוטב כבר ומקוה להשתחרר במהרה ולשוב הביתה. היא נשארה אצלנו זמן ממושך ועזרה לאמי בהתרת החבילות וסידור הבית. כאשר אנו הילדים שכבנו לשון, המשיכו עדין הניה'לה ואמי לעבוד ולשוחח. למחרת, קמה אמי ולאחר שהכינה ארוחת בוקר ומסרה הוראות לאחותי הגדולה בדבר הכנת אוכל ליתר שעות היום, נסעה לאוסטרובצה לבקר את אבי. שממון כבד הורגש בבית, התריסים שטרם תוקנו היו מוגפים וחשכה אפפה את הכל. מצב הרוח הקשה בו היו נתונים אחותי הגדולה ואחי, שדאגת אמי לשלום אבי הדביקה אותם, השפיע גם עלי ועל אחותי הקטנה מבלי שהבנו את רצינות הדבר. אחותי הקטנה פרצה בבכי ואני אחריה, אחי לקח אותנו החוצה, שם פגשנו בילדים נוספים, אתם פתחנו במשחק שהשכיח הכל מלבנו. אחי שכבר היה בחור גדול, כבן שמונה ומעלה נמשך אף הוא אחרי משחק הכדורגל. כאשר ראה קבוצת ילדים בני גילו בערך, משחקים ובועטים בכדור בגודל של ביצה ומשחקים בו, משחק כדורגל ממש עם שערים ושופט עם משרוקית. הוא הצטרף לקבוצת השחקנים שהשתתפו בה שמחה סולניצקי, משה טוביה לטוביצקי, משה אהרן סולניצקי משה רוזנבלום שלמה פרידמן, יעקב יצחק שדלצקי, לוי יצחק מילגרום אליעזר רובין, בנה של מלכה השחורה ועוד אחרים יחד אתם בעט בכדור ויחד אתם צהל. גול - גול, כאשר כדורון זה חדר לאחד השערים. כאשר עייפו, ישבו לנוח ליד אחד הבתים, התקרבנו אליהם אחותי ואני וישבנו לידם, שמחה סולניצקי שהיה הגדול בהם, הוציא מכסו דף ניר והודיע להם על רצונו להקריא להם שיר שהוא עצמו חיבר.

שמחה סולניצקי היה בנם של אברהם ושבע סולניצקי. אנשים פשוטים והגונים אדוקים בדתם, שהתפרנסו מחנות מכולת ששכנה ברחוב הראשי. ויותר משפירנסה חנות זו צריך היה לעמול קשות להחזקתה. היו להם שלשה בנים ובת, הבכור אלי, השני שמחה, השלישי משה אהרן והצעירה ביותר בתם. למרות טרדתם ועבודתם הקשה, מצאו זמן לטפל בילדיהם ולדאוג לחינוכם. הם מסרום למלמדים הטובים בעיר, וקוו שבניהם אף הם יהיו ליהודים דתיים כמוהם, יזכו לגדלם לתורה ולחופה ולמעשים טובים. לתורה לפי המושגים שלהם לא זכו לגדלם, אולם היו אלה בנים מוכשרים אשר בדרכם הגיעו למה שהגיעו. הבכור אלי, שנתפקר עוד בנערותו ונתפס לרעיונות סוציאליסטים של ה"בונד" ואחר כך נהיה לקומוניסט נלהב עזב את הלמודים והלך ללמוד את מקצוע החייטות. שמחה שנחן בשאר רוח רב מאוד, אף הוא הצטרף לדעת אחיו, הפך לקומוניסט והיה לאחד המנהיגים שלהם, נחשב לנואם מוכשר ביניהם. משה אהרן פסח על הסעיפים ונקרע בין עולם הקומוניזם של אחיו והציונות אליה נמשך. שמחה ניחן בכושר ביטוי בכתב והיה לו חוש לשירה אלא שהעסקנות הקהתה חוש זה. פרט לפתיחתו של השיר שהיה גם בית חוזר: " דער לומער לייבל מיט זיין שטעקן ער טוט דאך מיר וויי" כלומר, 'ליבל הפיסח הנשען על מקלו מכאיב לי ביותר', נשמט מזכרוני כל תכנו. אולם זוכרני כי כולם התרגשו מדברי השיר ואף כי לא הרבה הבנתי מהשיר נדבקתי בריגשה זו. לאחר מכן פתחו בשיחה על לייבל הפיסח, ומפיהם שמעתי את ספורו שכבר ספרתיו לעיל. ממשפחת סולניצקי נספו ההורים, הבן משה אהרן והבת. נשארו בחיים אלי סולניצקי המתגורר בפריס ושמחה סולניצקי המתגורר בארצות הברית.

משה טוביה לטוביצקי, בנו של אביש לטוביצקי. ר' אביש היה יהודי זריז, שכל ימיו היה טרוד, רץ ומתרוצץ, וכפתורי הקפוטה שלו פתוחים וכנפיה מתעופפות תמיד, יהודי יודע ספר, מהיר מחשבה שהקדימתו תמיד למעשיו. בימות הקיץ סיפק מצרכים לקיטנים, ובחורף עסק בחיפוש פרנסה נוספת. מבחינת אופקי מחשבתו ודמיונו ראוי היה לנהל עסקים גדולים יותר, אלא שהעסקים הגדולים לא היו כפי הנראה ראויים לו. הוא שלח ידיו בשורה של עסקים. עסק בחמרי בנין, היה סטונאי נפט ובכל עיסוקיו לא ראה ברכה בעמלו. יהודי אדוק וחסיד גרודז'יסק בעל בטחון ושמחת חיים. אהב כוסית "לחיים" בחברת חסידים, וזמר חסידי בתוספת אמרה חסידית שנונה היו סם חייו. היו לו שלשה בנים ובת. בשנינותם נדמו לו, אם כי דרכיהם שונית ורחוקות משלו. משה טוביה, היה לעסקן קומוניסטי שהרבה "לבלות" בבתי הסוהר הפולניים. הבן השני, חיים, בחור מוכשר

שלא עסק בתיקון העולם, הבת נחמדה וחיננית. ר' אביש ובני ביתו שתו מכוס התרעלה ככל בית ישראל. נשארו בחיים בנו משה טוביה, שלחם בשורות הצבא האדום נגד האוייב הנאצי, נפצע קשה ואחרי לבטים גדולים מצא בית במדינת ישראל. גם בתו זכתה ונמצאת אתנו בישראל.

משה רוזנבלום, בנם של לייבל וטויבעלה רוזנבלום. לייבל רוזנבלום, סוחר עורות ובעל בית ברחוב הראשי. יהודי שקט וצנוע, עסוק תמיד בעניני העסק ושהה לרוב בוורשה. את העסק במקום, נהלה אשתו טויבעלה. בשל היותה ה"איש" בעסק העורות, קראו לעסק ולבית על שמה 'קניתי אצל טויבעלה רוזנבלום', 'משיגים זאת אצל טויבעלה רוזנבלום', 'הבית של טיובעלה רוזנבלום'. היו להם ארבעה בנים וארבע בנות. הבת הבכורה פריידקה, יפהפיה בעלת פנים חיוורים, עינים שחורות ושער שחור וארוך שקלעה לצמה עבה מאחורי ערפה. אהבה לשיר ולצחוק וקולה כצליל פעמוני כסף. היא לא האריכה ימים וזמן קצר לאחר ארוסיה חלתה ומתה. כל בני העיר התאבלו עליה. הוריה, לייבל וטויבעלה, שקעו באבל כבד והרבו לדבר עליה שנים רבות אחרי מותה. הבן, משה, בחור גבה קומה, שהפסיק את למודיו בהיותו צעיר ביותר ונהיה למסגר. לאחר שנשא אשה, פתח לו בית מלאכה למסגרות בחצר ביתם. הבת אסתר, עלתה ארצה שנים רבות לפני פרוץ המלחמה, נשאה למאיר בידרמן והקימו משפחה כאן. את שני בניה חנכה למסירות ונאמנות למדינת ישראל. בנה הבכור יולק ז"ל נפל בעת מילוי תפקידו כחייל בצה"ל בעת "מבצע קדש". מפקדיו וחבריו לשרות הוציאו חוברת מיוחדת מוקדשת לזכרו. "על הרע והלוחם על עלומיו שנגדעו". ממשפחת לייבל וטויבעלה רוזנבלום נספו בשואה, לייבל רוזנבלום, הבנים משה ויצחק ומשפחותיהם והבת רבקה. נשארו בחיים ונמצאים אתנו כאן, נוסף על הבת אסתר שהזכרתי לעיל, האם טויבעלה, הבן מרדכי והבת חנה. הבן פישל נמצא בארצות הברית.

לוי יצחק מילגרום, בנם יחידם של שמואל מילגרום ואשתו. האב סנדלר, כל ימיו ישב על אושכפו ועסק בתיקון ותפירת נעלים. האם אשה חולנית, ובמידה ולא היתה חולה, הרי נוסף לעסוקה במשק ביתה הדל, טיפחה את בנה יחידה שהיה לה גם הבכור וגם בן זקונים. לוי יצחק בחור גבוה ושברירי היה. בעל מוח חריף וזכרון מזהיר, שקדן ומתמיד. היה מ"הלומדים" בין בחורי השטיבל של גור, ונוסף על כך בלע בהחבא ספרות חיצונית רבה והיה בקיא בה. טיפוס של משכיל עדין נפש, שבנפשו פנימה ספקן גדול באמונתו היה וכדי שלא לשבור את המסגרת ולא לצער את הוריו שכיבדם ביותר הסתגר בתוך עצמו. נשא אשה והקים משפחה, והדאגה לכלכלתה השכיחה ממנו את ידענותו. הוא והוריו נספו ככל יתר בני העיר.

אליעזר רובין, בנה של מלכלה השחורה היה. בעלה שמואל רובין יהודי גבוה ויפה, אברך עדין נפש שבטל בששים בפני אשתו. מלכלה אשה קולנית, שקולה נשמע מסוף הרחוב ועד סופו. היתה אשה קטנה ויפה מאד ודמתה לצועניה גזעית. בנה אליעזר גם הוא גבוה וצנום, את הגובה ירש מאביו ועיניו ושערו השחור באו לו מאמו. בחור חרוץ ושקדן, אוהב משחק ושובבות וחביב על חבריו. בתה אסתר, גם היא קולנית במקצת, דמתה לאמה ועלתה עליה ביופיה. הצעיר בילדים דוד היה נער מוכשר אף הוא. עסוקו של שמואל רובין בתעשית החומץ של גיסו, בעל בית חרושת גדול לחומץ בוורשה. כל יום נסע לורשה וחזר בשעות הערב המאוחרות. רק בשבתות ראוהו בשטיבל, נקי ומצוחצח, כמקבל את פני "מלכה'לה" שלו בשבת. אליעזר ואחותו אסתר מתו בדמי ימיהם. מלכה'לה, בעלה שמואל והבן דוד ניספו.

כל החבורה, המשיכה לשבת עוד שעה ארוכה, עסקו בכל בעיות העולם הגדול של העיר הקטנה. שנינו, אחותי ואני נרדמנו לידם, עד שאחותנו פייגעלה אספה אותנו הביתה לארוחת הצהרים שאכלנוה בעצב וגעגועים. כל אחר הצהרים ירד גשם טורד, שלא אפשר לנו לצאת החוצה. כולנו ישבנו בבית מכונסים בתוך עצמנו וחיכינו לשוב אמנו. לפנות ערב בא אלינו ישראלקה ליבהאבער, כדי למסור הודעה מאמנו.

ישראלקה ליבהאבער, בעל חנות מכולת בריחוק מקום מביתנו, בדרך העולה לוינזובנה. יהודי תלמיד חכם בעל שכל בהיר, היודע להתהלך עם לקוחותיו הגויים ועם ילדי החדר של יענק'ל מלמד, שהיה בקרבתו, ואשר אצלו ורק אצלו אהבו לקנות את הסוכריות. ישראלקה דאג תמיד לסוכריות צבעוניות בשביל הילדים, להם אהב למכור, וכדי לשרתם היה מתפנה מכל לקוחותיו גם כאשר החנות היתה מלאה גויים. כאשר אמרו לו הרי הקונים יעזבו אותך בשל כך ענה, לשרת ילדי ישראל ובעקר דרדקים דבית רבן, הרי זה כאילו לשרת את פני השכינה. אם מצוה זו באה לידי לא אקימנה? בנו, משה, שלמד אחר כך יחד אתי בחדר, אף הוא היה בעל תפיסה חדה. כאביו גם הוא ידע ואהב את משחק המלכים השחמט והצטיין בו.

ישראלקה לא היה עסקן ציבורי, אולם דעתו נשמעה בענין רב ונחשב לנבון דעת. היו לו לישראלקה בנים ובנות נוספים. אם נשאר מי מהם בחיים לא ידוע לי. ישראלקה, סיפר שהיה בוורשה, ופגש באמנו ליד תחנת הרכבת. היא בקשה ממנו למסור לנו כי לא תשוב היום הביתה, ושלא נדאג לה, כי כפי הנראה עליה להשאר למשך הלילה באוסטרובצה. ישראלקה פתח בשיחה עם אחי הניך, שאל אותו אם לא שכח עדיין את תלמודו. תוך כדי כך נכנס ר' שמואל יואל, ובקש לדעת שמא אנו זקוקים לדבר מה, כי גם הוא פגש באמנו וידע שלא תשוב היום.

ר' שמואל יואל מכניס אורחים גדול היה, אמרו נצוץ מנשמתו של אברהם אבינו דבק בנפשו. ר' שמואל יואל סוחר תבואות ומספוא, וכל עסוקו במסחר היה עם גויים. בכפריהם קנה תבואות ומספוא ובחנותו מכר להם תבואות ומספוא. מאזניו לא היו מאזני מרמה ומשקלותיו משקלות אמת. ספרו עליו שרדף פעם אחרי גוי, שקנה ממנו תבואה, מרחק של כמה קילומטרים, כאשר הגוי מאיץ בסוסיו בחשבו שר' שמואל יואל רודף אחריו בשל חפץ שגנב ממנו בזמן שר' שמואל יואל שקל לו את תבואתו. ור' שמואל יואל רדף אחריו מכיון שטעה במשקל ונתן לו כמה קילוגרמים פחות משהגיע לו, ורצה להשיב לו את העודף שקבל ממנו. לבסוף עייפו הסוסים, והגוי עצר להשיב את הגניבה, כדי שר' שמואל יואל יעזבנו לנפשו. כאשר ר' שמואל יואל הצליח סוף סוף להדביקו, ותוך כדי התנשמות והתנשפות ספר לו על שום מה הוא רודף אחריו, נגע הדבר ללבו והודה על גנבת החפץ והשיבו תוך הצטלבות בהבטחה שלעולם לא יגנוב יותר. כאשר בפעם השניה נתפס בגניבת אותו חפץ, אמר ר' שמואל יואל אין מה לעשות, "אַ גוי איז אַ גנב און אַ הערינג איז געזאָלצן" ('גוי הוא גנב ומליח הוא מלוח') והניח לו ללכת. ר' שמואל יואל מגדולי אמונה היה, אמונתו הצטינה בתמימות ופשטות. כאברהם אבינו לא קבל את אמונתו מתוך דגירה על ספרים, כי בזמנו של אברהם אבינו טרם היו ספרים ואילו ור' שמואל יואל לא היה בקי בהם ביותר, יהודי פשוט היה, ובחושו הבריא הכיר לדעת שיש בורא עולם המנהיג עולמו בתבונה וכל מעשיו אמת וצדק. הוא "משפיל גאים עדי ארץ ומגביה שפלים עדי מרום" ומי יבין וידע תכלית מעשיו. לא נברא העולם אלא בשביל מצוות ומעשים טובים שעתידים בני ישראל לעשות ויעשה איש כיכולתו ואיש כאשר ידבנו לבו. בתורה אינו יודע לעסוק ופרט לפרק משניות ועין יעקב אינו משיג יותר, לכן יעסוק במצוות הכנסת אורחים.

ביתו של ר' שמואל יואל היה ברח' ורשבסקה, בקרבת מחסום המעבר של פסי הרכבת (שלאבאן). בחזית היתה חנותו, חנות גדולה וארוכה, מלאה שקי תבואות ומספוא ומאחורי החנות, דירתו שהכניסה אליה היתה דרך המטבח שגודלו כבית נתיבות. במטבח עמדו כירים גדולים, מורכבים משמונה פלטות, ועליהם עמדו תמיד קומקומי ענק מלאים מים רותחים, ולידם קומקומים קטנים יותר ששימשו כתיונים לתמצית התה. על השולחן היו מונחות כיכרות לחם עם סכינים ומלחיות מלאות מלח, קערת מטבח גדולה ולידה מגבת ארוכה שתלתה על גבי גליל מסתובב, חבית מים ונטלת נחושת גדולה צמודה אליה, הכל מוכן לכל דכפין שיבוא, יטול ידיו ויאכל. דלת מטבחו של ר' שמואל יואל, לא היתה נעולה, לא בשעות היום ולא בשעות הלילה ופחמי האש בכיריים לחשו תמיד. בימות החורף היה מטבחו מלא תמיד עוברים ושבים מבין העובדים ליד המסילה שנכנסו ושתו, לחמם את עצמותיהם הקפואות. בלילות שבת ובשבת לפנות בקר, כל אברכי ובחורי השטיבל של חסידי גור, ראו חובה לעצמם להכנס למטבחו של ר' שמואל יואל לשם שתיית תה של שבת. אלף טעמים היה לו לתה של שבת של ר' שמואל יואל. כי זאת לדעת. הכנת התה, לכבוד שבת אצל ר' שמואל יואל, כרוכה היתה בעבודה ובתכונה רבה. את הכיריים הגדולים היו ממלאים פחם עד אפס מקום. על גבי הפחמים היו שמים אבקת פחם, שהורטבה היטב ועורבבה קלות במלט, וכל זאת, כדי שהפחמים לא יבערו בלהבה וידעכו מהר. ה"שיבר" של הארובה נסגר עד למעלה ממחציתו, שלא לתת לרוח שבארובה להפיח אש גדולה. על גבי הפלטות שנסגרו היטב שמו ריקועי פחים של ברזל, עליהם זרו שכבה עבה של חול מנופה, שישמור על החום. על החול הציבו את הקומקומים ויתר מאכלי השבת של ר' שמואל יואל. בשבת לפנות בקר בדרך לשטיבל היה בו, בתה משום "מחיה נפשות". המטבח היה חמים, התה חם, והאוירה של אברכים ובחורים בדרך מהמקוה לשטיבל היתה נלבבת. ר' שמואל יואל לא היה מהמקפידים בלבושם. הקפוטה שלו היתה משומנת תמיד, גם קפוטת האטלס של שבת היתה מטולאת. זקנו האדמוני ששיבה זרקה בו לא היה מסורק. גם אשתו לא הרבתה להתקשט, והשביס השחור שלה, האריך ימים ושנים על ראשה מבלי שיוחלף, אבל ביתם היה תמיד נקי ומסודר, כאילו הוכן במיוחד לקבלת האורחים.

לר' שמואל יואל היו שני בנים ושתי בנות. הבכור היה אף הוא בעל חנות לתבואות ומספוא, השני לייבל, שכונה לייבל, שמואל יואלס, אחד משני חובשי בית המדרש הראשונים שבעיר לאחר המלחמה הבולשביקית הפולנית. בטרם שנפתחו שנית "החדרים" ובטרם חזרו המלמדים, עסקו הנערים הפנויים מעול תורה בכדורגל

וריצה ל"מורסקי אוקו" וכל מיני תעלולים אחרים. אז עמדו בפרץ זה לייבל שמואל יואלס ושלמה'לה יצחק יוסף'ס מאלאש, ופתחו את השטיבל בחצר ביתו של מוטעלה היבענטרעגער, וקול תורתם נשמע משעות הבוקר המוקדמות עד לאחר חצות. בתו הבכירה של ר' שמואל יואל נשאה למשה בצלאל.

משה בצלאל, דעת המקום ודעת הבריות נוחים היו הימנו (צו גאט און צו לייטן). היה זה אברך שנתמזגו בו התכונות של עושר, חסידות וכבוד. אברך יפהפה, מצוחצח ומבריק, בעל זקנקן צהבהב, מסורק ומטופח. קפוטה ללא רבב, מגפים רכים ומצוחצחים, משקפי זהב על חותמו, וכובעו היהודי ללא קמט. בשבתות לבש קפוטה של משי, עם שטרימל גבוה ורחב שהוסיף לו הוד מיוחד. תלמיד חכם חריף ובעל לשון שנונה, תמיד שמח ומדביק בשמחתו את הסובבים אותו, ידען בחכמת החשבון ויד לו בעסקי מסחר. חסיד פוריסובי נלהב, שידע גם להתהלך עם חסידי גור, שהיו יריבים לחסידי פוריסוב וחסידי פוריסוב השיבו להם כגמולם והיו מבטלים זה את זה. במיוחד נהגו כך חסידי גור שהיו מבטלים את כל האדמו"רים בהבל פיהם. משה בצלאל נפל לתוך גוב האריות של חסידי גור, שמקום פגישתם בכל לילות שבת ובשחריתה של שבת היה על כוס תה חם בביתו של ר' שמואל יואל, שנמנה על חסידי גור המסורים והנאמנים. הוא ידע בעצם נוכחותו לעורר כבוד גם לאדמו"ר מפוריסוב, ובנוכחותו לא דיברו רעות ולא ביטלו את הרבי מפוריסוב. הוא היה גם שחקן שחמט מצוין ונלהב, ונצח את כל שחקני השחמט שבעיר. וכשנדרש לייצג את חסידי פוריסוב יצגם משה בצלאל, שעצם הופעתו הפיגה המתח והשיחה היתה שקטה ועניינית. הוא היה ממיסדי בנק הסוחרים ומנהלו, ונחשב כבקי בעניני ממונות. הוא מת בדמי ימיו מדלקת הריאות שלקה בה, וכל בני העיר הצטערו על מותו ללא עת. בתו הצעירה של ר' שמואל יואל נשאה לר' איצ'ה בערס צישינסקי.

אכסניה לתורה

איצ'ה בערס, או כפי שכונה איצ'ה השחור (דער שווארצער איצ'ה), או איצ'ה מן השמים, הכניס מהפכה בכל חיי העיר והפך בה סדרי בראשית. איצ'ה בערס, פדגוג גדול ומנהיג מוכשר היה. הוא הופיע בעיר כאשר חבלי המסורת נתרופפו ורוח של "התפקרות" נשבה בחזקה. עם תום המלחמה, בגרו נערי "החדרים", הגדיים נהיו לתישים, והתחילו לנגח בקרניהם. המקום כאמור, מקום קיטנות וחוילות היה, חלק מהקיטנים ראו עצמם חופשיים לנהוג כחפצם, והתפרקו מכל רסן שעצר בעדם בסביבת מגוריהם. סוג הקיטנים נשתנה, לא היו עוד אלה בעלי בתים מכובדים ומיושבים בלבד, שהופיעו במלא הדרם וערכם האישי. אשר אורח חייהם התנהל לפי "מה יאמרו" כי אם סוג אחר של אנשים שתקופת המלחמה השאירה את רשומה עליהם. גם בני הקיטנים המכובדים יותר, שגדלו בינתים, החלו בועטים במסורת ובמנהגים משכבר ונהגו בחופש יתר שלא היה ידוע קודם לכן. נערי המקום שתקופת "החדר" עברה עליהם מכבר, חיקו את דרכי הקיטנים, ובמקום לראות עצמם כממשיכי מסורת, מצאו ענין במשחקי כדורגל ומשחקים ושעשועים אחרים. בית המדרש עמד שומם כל היום, פרט לשעת תפילות שחרית, למנחה ומעריב לא נפתח כלל. מבין כל הבחורים שגדלו, המשיכו בלמודיהם רק לייבל שמואל יואלס ושלמה'לה יצחק יוסף'ס, ישבו ולמדו בשטיבל של חסידי גור, כאשר מעבר השני של השטיבל יושב שמואל ברוך המלמד עם החדר שלו לנערי גמרא. נדמה היה, שהנה נדם קול התורה בפאלניץ והעם ארצות תשלוט בה בכל. אולם לא אלמן ישראל, הרבה שליחים למקום, ור' איצ'ה בערס היה לשליחו הנאמן, שלא רק החזיר את העטרה ליושנה, אלא הכפיל ושילש מספר לומדי התורה ומוקיריה בפאלניץ.

איש כמעט ולא הרגיש בבואו לעירנו כחתנו של ר' שמואל יואל. בהשכמת בקר אחד, עוד בטרם אפשר היה להבחין בין זאב לכלב, ישב בשטיבל ולידו פרימוס קטן וקומקום מים נשפת עליו. הוא ישב ולמד וכוס תה מהביל שתוי למחצה עמד לידו. כאשר הופיעו גיסו לייבל וחברו שלמה'לה, כבדם בתה, ולאחר מכן פתחו בלימוד עד לזמן התפילה. אחרי התפילה לא הלכו הביתה, אכלו ושתו תה במקום והמשיכו ללמוד. חסידי גור הכירו את איצ'ה משכבר הימים. איצ'ה מטובי הבחורים שבחסידי גור, היה מבלה את רוב עתותיו בחצרו של הרבי שבבית מדרשו למד. חסיד "חריף" שהיה נאמן לרבו בכל נפשו ומאודו ומוכן להקריב עצמו בעד כל מוצא פיו של רבו. מאוטבוצק השכנה היה, בה נולד לאביו ר' בער, יהודי בן תורה וחסיד גור מהותיקים שבחבורה, שחינך את כל שבעת בניו ברוחו. כל הבנים תלמידי חכמים וחסידי גור מסורים. כולם קטני קומה ושחורים. פאותיהם הארוכות מתבדרות ברוח, קפוטותיהם פתוחות ומתוכה בולטת טלית קטנה שציציותיה נמשכות ובולטות משולי הקפוטה. חבושים כובעים יהודיים עם כיפה גדולה תחתיה, ומכנסיהם מופשלים ומכונסים לתוך

גרביהם, משום לא תלכו בחוקות הגוי. פרנסתם על המאפיה, בה עבדו במשך כל השבוע בתורנות, כדי שכולם יוכלו לעסוק בלמודים ורק ביום חמישי נרתמו כולם לעבודה. המשפחה היתה לא רק ל"שם דבר" של חסידות, הגינות ויושר באוטבוצק, אלא בכל הסביבה, וחסידי גור החשיבו אותם מאד. בעיקר החשיבו את איצ'ה, שגם הרבי עצמו הקדיש לו תשומת לב מיוחדת, ואל יהיה הדבר קל בעיניכם, גור ממלכה גדולה היתה, שמנתה רבבות חסידים ולא קל היה להתבלט בה תשומת לב הרבי, לאו מלתא זוטרתא היא. אדם או בחור שהרבי מגור שם עינו בו צריך היה להצטיין במשהו המיחד אותו מאחרים. בבוא ר' שמואל ברוך לשטיבל לתפילת שחרית, ראה את איצ'ה ושמח בו שמחה גדולה. במשך היום קרב איצ'ה מדי פעם לשולחנו של ר' שמואל ברוך והקשיב לשיעורו. בהפסקת הלמודים נכנס לשיחה עם התלמידים, ספר להם על הרבי מגור, על חצרו הגדולה ועל אלפי החסידים הממלאים אותה.

ר' איצ'ה קטן קומה היה, אולם ענק ברוחו ובכוח השפעתו. כאשר היה מדבר ומספר לתומו אי אפשר היה שלא להקשיב. קרבה מיוחדת הרגשת לאיש זה ובעל כורחך נמשכת אחריו, עיניו השחורות והבוערות כרשפי אש הבהיקו וזהרו וקרן מהן מבט של טוב לב מהול בקנאות משכנעת, וספורו שובה לב. בשבתות נהג להתערב בין הנערים הגדולים מסיימי החדר, אסף אותם לשם שעור שנתן בתחילה על ידו ועל ידי לייבל שמואל יואלס ושלמה'לה יצחק יוסף'ס. כך אסף סביבו קבוצת בחורים שחזרו ללמודים בשטיבל, ואז החל בהרבצת חסידות.

מבלי שאיש הרגיש בכך, נהפך ר' איצ'ה לרוח המרכזית והקובעת בשטיבל, והכל נחתך על פיו.
ראשית, קבע את זמני התפילה כמקובל בחצר הרבי. זמן התחלת התפילה בשעה 7.30. בין שחרית ומוסף , הפסקה של שעה ללמוד תורה ומגדול ועד קטן ישבו ללמוד. לאחר התפילה קדוש רבה, ורק לאחר מכן שבו הביתה לסעוד עם המשפחה. מענין, איש מהמתפללים לא הקדים ללכת, כי האוירה החסידית משפחתית שנוצרה על ידו נעמה להם. לאחר תפילת מנחה התכנסו כולם לסעודה השלישית. כל אחד הביא עמו "כזית" כדי ליצור המשך הסעודה, שיוכל לברך ברכת המזון, ובאפלולית שבין הערביים ישבו כולם מסביב לשולחנות הגדולים המכוסים מפות לבנות לכבוד שבת. חזרו על דברי תורה שנשמעו מפי הרבי ומפי אבותיו, ספרו ספורי חסידים, ובין אימרה לספור, נשמע ניגון נוגה של זמירות לסעודה השלישית, זו הסעודה המסימת את השבת ואשר לאחריה מלווים את שבת המלכה בצאתה. באוירת בין השמשות זו, כל ניגון מושר בדבקות רבה, שמורגש היה בו הצער על השבת העומדת להסתלק ועמה הנשמה היתרה, ועצבון צובט את הלב. טוביה בומס, או טוביה גבאי, אברך תלמיד חכם חריף ובקי המשמש משגיח במתיבתא, פותח ראשון בזמירות,

בני היכלה דכסיפין / למחזי זיו דזעיר אנפין /

יהון הכא / בהאי הכאן דביה מלכה בגלופין/

לעיניך עוברים כל אותם בני היכלה דכסיפין, ואתה הנך נכסף להצטרף אליהם, למחזי זיו דזעיר אנפין ועתיקא קדישא, דחקל תפוחין קדישין הבאים להשתתף בסעודתא דמלכה.

נטע, אברך צהבהב ותלמיד חכם, שבכל ימות השבוע טרוד היה בעשית סבון ונרות, שר בדבקות רבה מזמור לדוד, ותוך כדי שירתו נתמלאת בטחון בה' רועי לא אחסר, המרביץ אותן במי מנוחות, המגונן עליך, לא אירע רע כי אתה עמדי, וכי אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי.

יענק'ל חסקלס, שר בנגנון ממושך ונוגה,

יצוה צור חסדו קהילותיו לקבץ / מארבע רוחות

עדיו לקבץ / ובחר מרום הרים אותנו להרבץ/

ואתנו ישוב נדחים קובץ / ברוך הוא אלהינו

שבראנו לכבודו / להללו ולשבחו ולספר הודו/

היום פנה והשמש רד מזמן. אפלה מוחלטת שוררת כבר בשטיבל, אבל מה רב האור הצפון בלבבות יראיו, ומה רבה שמחת השבת הטבולה בעצב הפרדה ממנה, תוך ידיעה ובטחון בו יתברך ששבת שניה תבוא ונקימנה. גם בחושך זורח האור - אור הדבקות והאמונה ושרים יהודים - בני מלכים את שירת הדרור.

דרור יקרא לבן עם בת / וינצרם כמו שבת/

נעים שמכם ולא יושבת / שובו נוחו ביום שבת.

ויום שבת יום המנוחה הנכבד לבני אמונים, יום בו מוצאת מנוחתה נפש היהודי העיפה מטרדות ששת ימי המעשה, שבחה מושר מפי ר' יחזקאל ברוך, אותו יהודי צנום הנאבק בכוחותיו הדלים על פרנסתו .

יום שבתון אין לשכוח / זכרו כריח הניחוח /

יונה מצאה בו מנוח / ושם ינוחו יגיעי כח.

השבת יוצאת והולכת וצר מאוד להפרד ממנה, מתי מתרפקים עליה ועל בורא העולם שנתן חמדה יקרה זו לעמו. זה אב הרחמן שבחר בעמו ישראל לתת לו את השבת.

ידיד נפש אב הרחמן / משוך עבדך אל רצונך/

ירוץ עבדך כמו אילן ישתחוה אל מול הדרך/

יערב לו ידידותיך / מנופת צוף וכל טעם/

הדור נאה זיו העולם / נפשי חולת אהבתך.
השבת כבר עומדת על הסף, הנה היא יוצאת ומשאירה אחריה חלל אין סוף. הלב מלא געגועים לקדושתה הנותנת טעם חיים לכל שאר ימות החול, שלא נבראו אלא למענה. והשירה נמשכת זו שירת הערגה,

אל מסתתר בשפריר חביון / השכל הנעלם מכל רעיון/

עילת העילות מוכתר בכתר עליון/

כתר יתנו לך ה'. יה זכות אבות יגן עלינו/

נצח ישראל מצרותינו גאלנו / ומבור גלות דלנו והעלנו /

לנצח על מלאכת בית ה'

תמה השבת, מעלים אור ומברכים ב"שבוע טוב", מתפללים מעריב של חול, וכבר חול מורגש בתפילה החפוזה של לא שבת ולא חול.

טוביה בומס מבדיל על היין : הנה אל ישועתי אבטח, ולא אפחד.

מיד לאחר מכן שרים המבדיל בין קודש לחול, וכבר שולט החולין בכל, כאילו התפשטת מבגדיך והנך עומד ערום וצינה חודרת לעצמותיך. נס הוא שדוד המלך עליו השלום, אוהב ישראל גדול היה, ולא יכול היה לראות בצערם של ישראל והתקין את סעודת מלוה מלכה להרחבת גבול הקודש גבול השכינה וכל המרחיב גבול זה, הרי בזכות זו בהיותו נתון בצרה וקורא בה', מרחיב לו ה' גבול הקודש ומקצר גבול הצרה וזוכה לנחלה בלי מצרים, ועל זה כתוב: "כי עתה הרחיב ה' לנו". דוד המלך ע"ה התקין על כן סעודה רביעית זו סעודת מלוה מלכה. סעודת מלוה מלכה, נשאה אופי מיוחד, שלא ככל יתר סעודות השבת, שהיו סעודות משפחתיות סעודת מלוה מלכה נערכה בשטיבל, בעיקרה היתה סעודת בחורי השטיבל - שטרחו בה. היתה זו סעודה שבדרך כלל היתה מורכבת מדג מלוח עם יי"ש ומרק חם שבושל במוצאי שבת. בכל מוצאי שבת, היה אחד מאנשי השטיבל מבשל סיר גדול של מרק והבחורים הביאו אותו לשטיבל. סעודה זו היתה שמחה ביותר, כי הרי זכו להאריך את השבת ולהכריח את הנשמה היתרה לשהות בגוף שהות נוספת. ואותה עצם קטנה נסכוי או לוז של שדרה, שאינה נהנית משום אכילה כי אם מזו הסעודה של מוצאי שבת, קבלה את מזונה. עצם זו - לוז לא דבר קל היא, ממנה בניין גוף האדם, ואך היא לבדה נשארת בקבר אחרי רקבון הגוף והעצמות, וממנה תתחיל התחיה לעתיד לבוא עם ביאת המשיח ותחית המתים. על כן גדולה סעודה, דוד מלך ישראל החי וקיים, סעודתא

רביעתא דדוד מלכא. גדולה השמחה ורבה השירה ומשתתפים בה אושפיזין מכובדים דוד המלך בכבודו ובעצמו ואליהו הנביא זכור לטוב, שרים ומרננים בלב ונפש לאל חי

במוצאי יום מנוחה | המצא לעמך רוחה | שלח תשבי לנאנחה | ונסו יגון ואנחה | עת דודים תעורר אל / למלט עם אשר שואל | ראות טובך בבא גואלן לשה פזורה נדחה | יהי השבוע הבא לישועה ולרוחה.

השירה נמשכת עד כלות הנפש. אט אט קמים מהשולחן, מתלכדות הידים ויד על כתף נחה, מתרוממות הרגלים לרקוד של שמחה. רקוד של התלהבות וטהרה וטהר לבנו לעבדך באמת. מעגל בתוך מעגל סובב והלב והבשר מרננים לאל חי, כך נמשך המחול והזמר עד אחרי חצות ובבת אחת מתרוקן הלב, כי הלכה, הלכה שבת המלכה.

לאט לאט, נתוספו בחורים לשטיבל, הן מקרב התושבים החדשים, והן מקרב התושבים הקבועים, איצ'ה קבע קבוצות למוד בהתאם לרמת הידיעות של הבחורים, גייס אברכים תלמידי חכמים שיגידו שעורים, וקול התורה נשמע בשטיבל, מעלות השחר ועד לאחר חצות. כאשר הצליח במשימתו הראשונה ואסף בחורים לומדי תורה, ולאו דוקא מבני חסידי גור, התחיל לדבר על לבם ולפתותם לנסוע לגור, לפחות לחזות בנועם זיו פניו של הרבי, ואמנם הצליח בכך - על אף התנגדות ההורים שהיו חסידי חצרות רבניים אחרים, שאמנם רצו שבניהם ילמדו בשטיבל, אבל שלא יהפכו לחסידי גור, כח השפעתו וקסמו של איצ'ה גבר על התנגדות ההורים - ומדי פעם היה אחד הבחורים מתחמק מביתו עם הקפוטה של שבת וצרור לבנים ומצטרף לנסיעה לגור, שמומנה איכשהו ע"י חבורתו של איצ'ה. עם הזמן נבצר מהשטיבל להכיל את כל הלומדים, וגם מספר הספרים היה מצומצם. הוא יסד קרן "תיקון ספרים" ארגן "פלעטן" הגרלות, ותמיד הצליח לאסוף סכומי כסף ניכרים, שאפשרו לו להעשיר את ספרית השטיבל במיטב הספרים. הוא קנה את הספרים לא מכורכים, הביא כורך שכרך אותם בכריכות עור יפות, ובשטיבל עמדו כמה סדרות של ש"ס מכורכים, ספרי פוסקים וספרי חסידות. כל ספר שהתוסף לארון הספרים היה חג בשבילו. זוכרני, כאשר הביא פעם את "הים של שלמה" ספר יקר ערך ויקר במחיר, מה שמח לקראתו, כתינוק החזיקו וליטפו. בהסכמתו של מוטעלה היבנטרעגר, שמסר את השטיבל לחסידי גור, על אף היותו חסיד סקערנעביצי - נתוסף לשטיבל אגף נוסף ובמשך הזמן נכבשה כל חצר הבית בשביל השטיבל. ובמידה שנתוספו תלמידים, כן גדל גם מספר חסידי גור ביניהם. איש מהם לא יכול לעמוד נגד פיתויו. אחי הניך, שלמד אף הוא בשטיבל, ונחשב לאחד מתלמידי החכמים שבעיר, וגם בחצר הרבי מרדז'ין נחשב לבחור מכובד ומקובל, אף הוא התחמק ונסע לשבת לגור וחזר משם חסיד גור. סבי וסבו לא יכלו לסלוח לו זאת זמן רב מאד, לאחר מכן, כאשר התפרסם כתלמיד חכם גדול ושמו הלך לפניו, התנחמו באומרם - למדנותו מוכיחה כי מחסידי רדזין מוצאו. השפעתו של איצ'ה היתה כה גדולה, שכמעט ולא נמצא בחור וטוב שלא יצטרף אליו. איצ'ה, לא הסתפק רק בכך, שהבחורים הם לומדי תורה, אלא גם עסק בהנהגה וחינוכם היהודי. בראש וראשונה דאג, שלבושם יהיה לבוש ההולם בחורים מחסידי גור. היה איסור מוחלט על עניבת עניבה, בלורית מאן דכר שמיה חציצה לתפילין, את המכנסים צריך היה להפשיל ולהכניסם לתוך הפוזמקאות. בכובע בלבד לא היה די גם כיפה צריך היה מתחת לכובע, והפאות ארוכות ומקופלות מאחורי האוזנים כמנהג חסידי גור, איצ'ה לא הסתפק רק בחינוכם של תלמידיו, הוא גם נטל על עצמו את המשימה של הפיכת בתיהם לבתים חסידיים. הכריז מלחמה על לבוש אחיותיהם וכל הבחורים נרתמו לפעולה זו. ברוב הבתים נעלמו השרוולים הקצרים בשמלות הנשים והבנות, ורוח האדיקות הקיצונית הושלטה בהם. עם התעוררות פעולת "אגודת ישראל" בעיר, היה זה איצ'ה הרוח החיה בכל פעולותיה. בראש "אגודת ישראל" הועמד אברהמצ'ה גרינברג, אבל כל כוחו של אברהמצ'ה היה בהיות איצ'ה מאחוריו. הוכרזה מלחמה על ה"מזרחי" ובחורים שלא מלומדי השטיבל שנהגו להתפלל בו בשל היות הוריהם חסידי גור, והצטרפו ל"מזרחי" - גורשו בחרפה מהשטיבל. לא הועילו התחנונים וההסברים של הורים, כי על ידי גירושם מהשטיבל מרחיקים אותם מתפילה בכלל "גזרה היא מלפני ואין לבטלה". הדבר עורר סערה כי "נגע" של הצטרפות בחורים ל"מזרחי" פשה בקרב בני טובים רבים, ולא פסח גם על בניהם של חסידי גור. אמנם אלה לא היו מחובשי ספסלי הלמודים שבשטיבל וכבר התפרנסו ועזרו לפרנסת משפחותיהם, אולם היו בחורים אדוקים בדתם, שלא דלגו אף על תפילת מנחה, ודגלו בחסידות גור, שבאה להם מאבותיהם. בין אלה היו בניהם של טוביה בומס ואיצ'ה רוזנבערג, וכן בניהם של חסידים מכובדים אחרים. גדול היה צערם ועלבונם, כאשר בניהם גורשו ונאסר עליהם להסתפח על קהל חסידי גור. הם התיראו פן מתוך נקמה על העלבון - ירחיקו ללכת למקום שכל באיה לא ישובון, וטענו מוטב שיהיו "שוגגין ואל יהיו מזידין", אולם כל זה ללא הועיל. אחדים עזבו יחד עם בניהם. אלה שלא עזבו צערם ועלבונם היה כבד מאד, ועננת תוגה נשפכה על פניהם עם בואם לשטיבל.

פעולת "הטיהור" של איצ'ה לא רק שלא החלישה את כוחו בקרב החסידים, אלא גם חזקה כוחו, ראו בו דמות של פנחס בן אליעזר בן אהרן הכהן, שהשיב את חמת ה' מעל בני ישראל בקנאו את קנאתו בתוכם הם נתנו לו את בריתם - לא לשלום אלא למלחמה למלחמה קנאית בכל מה שאין רוח "אגודת ישראל" ובמיוחד רוח גור נוחה הימנו.

קהל חסידי גור גדל, מספר בחורי השטיבל נתעצם, משעות ההשכמה עד לאחר חצות לא פסק קול התורה בשטיבל. המעניין הוא, שלמרות קנאתו לחסידות גור ועל אף רצונו העז, עד כדי תאוה לראות בכל בחור חסיד מחסידי גור, לא הקפיד על אלה שלא נסעו לגור אלא לחצרות רבניים אחרים, או שכלל לא נמנו על קהל החסידים. אדרבה הוא קרב אותם במיוחד וקבע לעצמו שעורי לימוד יחד אתם. בין אלה היה משה חיים – בנו של ר' שמואל מרדכ'לה, אחיו של הרבי מפוריסוב, שראו בו רבי בפני עצמו, מבלי ר' שמואל מרדכ'לה הודה בכך. כן נמנה שהוא עליהם עובדיה זאוברמן, מתנגד מובהק, שהתגלגל לפאלניץ מביאליסטוק, ומצא את מקומו בשטיבל של חסידי גור, מבלי שיוותר על מתנגדותו. הוא - איצ'ה היה אומר - כל מי ששורשו טוב ועוסק בתורה סימן שנצוץ מגור טבוע בנשמתו, וסופו שנצוץ זה יהפך לאש גדולה, וממילא יהפך לחסיד גור. ליל ששי כלומר, הלילה של יום חמישי ליום שישי, היה ליל "משמרת". בליל זה ישבו כל בחורי השטיבל ועסקו בתורה כל הלילה, עד לתפילת שחרית של יום שישי. רק בחצות ערכו סעודה כללית, שהיתה מורכבת מלחם, דג מלוח ותה. לעתים היה מישהו מביא גם פירות, אולם לרוב הורכבה ארוחה זאת מלחם, דג מלוח ותה. אני זוכר, פעם אחת בליל משמרת כאשר הסעודה היתה כבר בעצומה הופיע איצ'ה במאוחר, הוא בקר באותו יום אצל הרבי מגור, אשר שהה באותו הזמן באוטבוצק, הביא אתו גלגל תאנים מיובשות - מתנת הרבי מגור לבחורי השטיבל. הוא נכנס שמח וטוב לב. גלגל התאנים בידו ובישר בצהלה על מתנת הרבי. כולם התלהבו מהמחשבה שהרבי עצמו זוכרם ודואג למענם. כל אחד ציפה לתאנת הרבי, שבודאי סגולה וברכה צפויה בה. מספר הבחורים היה רב מדי משתספיק תאנה שלמה לכל אחד מהם. איצ'ה הוציא את אולרו, בתר כל תאנה לארבעה רבעים וחלק לכל אחד מהבחורים רביעית התאנה. הבחורים שמחו למתת זה כמוצא שלל רב ופתחו בזמר – "ברוך הוא אלוהנו שבראנו לכבודו, והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת, וחיי עולם נטע בתוכנו, הוא יפתח לבנו בתורתו, וישם בלבנו אהבתו ויראתו."

לאחר מכן אמר איצ'ה : אם בפרקי אבות כתוב "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן" - סימן שזה דבר טוב כי אחרת הרי לא היו נכתבים דברים אלה. כולם ובתוכם גם אני הינוקה מבין כולם, האזנו לדבריו ובתוך לבנו היינו משוכנעים שאין טוב מזה.

לעולם אל יאמר אדם די לי במה שעשיתי שמא לא דיך. לאחר שראה ברכה בעמלו לחינוך הבנים, נוכח לדעת שאין להפקיר את בנות ישראל לחנוך השקוליס, שבהן לא רק שאינן מקבלות כל חינוך יהודי, אלא גם החינוך מבית אבא אף הוא בסכנה. הבנות למדו בבית הספר הפולני, יחד עם שקצים ושקצות. וגרוע מזה עם בנים ובנות של יהודים בנים של מומרים להכעיס, אשר לעגו לדתן ומסורתן והשפעת חברותא זו מן הדין שתשפיע על נשמות רכות אלה של ילדות בית הספר, ויש לעשות להצלתן .בענין זה ראה מעשה של פקוח נפש הדוחה כל שקול חסידי או מפלגתי בבחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך". לפני עיניו עמד הכלל של "כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא" וכאן רבות הנפשות שיש לקיימן, ולא עוד, אלא קיים חשש שאם לא תנצלנה הבנות ותצאנה חס ושלום לתרבות רעה, יהא דינן כדין בנות מדין, ואף הן עלולות חלילה לשמש כמדיחות אותם בחורים, שבעמל רב גדלם וחנכם לתורה ולמעשי חסידות. הוא בא בדברים עם רב העיר ועם יתר השטיבלעך שחסידיהם אינם מאנשי "אגודת ישראל", והסביר להם את הסכנה הצפויה לבנותיהם. רב העיר, העמיד עצמו בראש הפעולה ובכח השפעתו נענו כולם לקריאת הצלה זו. הוקם בית ספר לנערות "בית יעקב" ובנות ישראל שבפאלניץ מצאו להן מקום לחנוך יהודי דתי, בשעות שלאחר "השקולה". בית ספר זה פרה ושגשג ורוב בנות בעלי הבתים, שהיו עדין בגיל בית הספר העממי נרשמו בו, וכך נצלו מסכנת ההתרחקות מדת וממסורת אבותיהם.

שטחי הפעולה החנוכיים והדתיים החלו לחרוג מתחום יכולתו של אדם אחד להשתלט עליהם. נוסף לחובשי בית המדרש, נוצרה בעיה של בחורים שחייבים היו לעזור למשפחותיהם בפרנסתם. למענם דרושה היתה מסגרת אחרת מאשר השטיבל. בעזרת בחורים מהקייטנים שמצאו להם פורקן בעסקנות צבורית במסגרת "צעירי אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל", הוקמו ארגונים כאלה גם בפאלניץ. ע"י הקמת ארגונים אלה

נמנעה מבתים רבים סכנת ההצטרפות של בניהם ל"המזרחי", שבעיניו נדמו רחמנא לצלן לשליחי סמאל וכת דליה.

כך ביצר איצ'ה ממלכה של אנשי תורה, שומרי דת נוטרי כרמים - אשר דאגתם האחת והיחידה אבות היתה - טפוח הגפן שתעשה ענבים ולא תעלה באושים. ואם כי יכול היה לומר כוחי ועצם ידי עשה את החיל - ידע איצ'ה כי אין כוחו אלא כאחד מהחבורה, אשר עין פקוחה - עינו של הרבי מגור פוקחת עליה ושומר עליה שלא יאונה לה כל רע. יש לשמור על כל אדם ואדם לבל ישמט חלילה, כל אחד לבנה הוא בבניינו של העם - שהתורה היא יסודו, השמטת לבנה אחת בבניינו של העם מסכנת את הבנין כולו. כשם שאיצ'ה שמר אמונים לשלומי אמוניו, כך שמרו עליו הם. דברו היה להם לאורים ותומים. זו כוחה של תורה ועושיה, הנוסכת אמון ושמחה, בלומדיה ומקימיה.

שמחת תורה, הוא חג סיום התורה והתחלת התורה. סיום התורה שמסיימין בפרשת וזאת הברכה – "התחלת התורה שפותחין בבראשית ברא. מסיימין בלעיני כל ישראל" באות "ל" ופותחין ב"בראשית" באות "ב", שתי אותיות המרכיבות את המילה "לב", ללמדך, כי "רחמנא ליבא בעי", הקדוש ברוך הוא צריך ללבו של האדם, וזהו הפירוש של הפסוק לב חכם לימינו, כלומר, לימינו של הקדוש ברוך הוא, הנצרך ללבו של האדם. וכיצד זה לא ישמח לב יהודי בתורת ה', זו תורת החיים, המעמידה בתחילתה וסופה את הלב, כעיקר העיקרים. גדולה על כן השמחה באותו היום, ושמחים ורוטטים הלבבות בחבקם את התורה, אשר למענה ורק למענה כדאי לחיות, והיא רק היא הנותנת טעם לחיים. ומי שלא ראה שמחת יהודים בתורה, בחג שמחת תורה, לא ראה שמחה מימיו.

התכונה לשמחת תורה הורגשה בעיר. כבר בחול המועד סוכות, ילדי העיר התהלכו עם דגליהם וכל אחד הציג את דגלו לחברו, שבו צוירו ספרי תורה בתוך ארון קודש ושני אריות גדולים רובצים משני צדיו. עקרות הבית עסקו ברוב תכונה ועניין בהכנות לחג. משל משתה גדול מכינים לאורחים מכובדים ויקרים, אפו דובשניות והכינו בשר לכיסונים (קרעפלך). לידן עזרו הבנות והבנים ואף הבעלים שימשו עזר כנגדן. מורידים את הצנצנות עם מעשי המרקחת (קונפיטורה), את בקבוקי משרת הדובדבנים (וישניאק). שהוכנו מפירות הקיץ של העונה שחלפה כל זה לקראת חג שמחת תורה. ולא רק בבתי עשירים, אף בבתי העניים רבתה התכונה, ואם לגבי עניים אין בזה משום פליאה, כי העניים כידוע בעלי לב רחב הם, אך ראה זה פלא, גם אלה הידועים כקמצנים מובהקים, בבחינת "עכברא דשכיב אדינרי"[54] אף הם פתחו ידם וסגור ליבם לקראת יום זה כי כל התורה כולה מקופלת בלב ו'רחמנא ליבא בעי'[55].

שמחת החג התחילה בליל שמיני עצרת. פני היהודים קרנו משמחה רבה ומכל פינה בקעה אורה. הילדים וכן הילדות רחוצים ומסורקים. ילד ילד ודגלו בידו ותפוח אדום ונר דולק תקוע בו, "נר מצוה ותורה אור", תפילת מעריב, אם כי היא חפוזה במקצת נאמרה בנגון חגיגי מיוחד, ומיד לאחר התפילה פותחים בהקפות. ה"אתה הראת" וכן ההקפות נאמרים ונעשים במקצת חפזון. אולם החגיגיות והשמחה מורגשת בהם, משל עומדים לקבל פני מלך ועורכים חזרה אחרונה לפני בואו, כדי שלא תקרה תקלה כלשהי בשעת הופעת המלך ופמליתו לקבלת הפנים החגיגית לכבודו. גם תפילת "יזכור" לזכר הנשמות הקדושות והקרובות שהלכו לעולמם, הנאמרת למחרת היום, אין בה משום אותו העצב והצער על אבדן הנשמות היקרות, כאילו אתה מזכיר אותן ומזמינן לשמחת החג. באוירת השטיבל, רואים את הנשמות המרחפות כאורחים קרואים, המצפים בבטחון לתיקונן בזכות התורה. תפילת גשם - מכניסה אותנו שוב לאוירת יום הכפורים. הנעימות עצובות ומלאות תחנונים, החורף קרב ובא:

אף ברי אותת שם שר מטר / להעביב ולהענין להריק להמטר /

מים איבים בם גיא לעטר / לבל יועצרו בנשיון שטר / אמונים גנון בם שואלי מר.
הלב מלא צפיה לקראת הבאות חורף קר מתקרב, וקרירות מרעידה נפשך, רגש השמחה מתגבר ובטחון רב אופף אותך, כי

---

[54] עכבר השוכב על דינרים. כינוי מושאל לעשיר קמצן שאינו נהנה מכספו.
[55] רַחֲמָנָא לִבָּא בָּעֵי - מארמית: לאלוהים חשובה הכוונה שבלב ולא רק המעשים (מילולית: הרחמן רוצה את הלב).

יטריח לפלג מפלג גשם/ למוגג פני נשי בצחות לשם. הוא יזכור נמשך אחריך כמים /

ברכתו כעץ שתול על פלגי מים / גננתו הצלתו מאש וממים / דרשתו בזרעו על כל מים /

בעבורו על תמנע מים / לברכה ולא לקללה / לחיים ולא למות /

לשובע ולא לרזון.

בשמחה ובבטחון מתפזר הקהל לביתו. בשמיני עצרת אחרי הסעודה נחים ומתכוננים לשמחה הגדולה שמחת תורה.

בליל שמחת תורה, גם קירות השטיבל היו בגילופין, וקבלו את כל הבא בסבר של שמחה. אורות השטיבל הבהיקו כאילו הוכפל ושולש אורם. השולחנות והספסלים שהוזזו בסמוך לקירות, נראו כקבוצה עליזה שהצטופפה תוך כדי רקוד. קורות וקירות השטיבל הכריזו על השמחה המתרגשת ובאה. ההקפות התחילו במאוחר, לאחר שכבר נסתיימו ההקפות בבית הכנסת וגם משם הובאו ספרי התורה. מתפללי בית הכנסת הספיקו כבר לסיים סעודתם והתפזרו בין השטיבלעך - לראות בשמחת החסידים וחינגתם לכבוד התורה. על השולחנות עמדו ילדים ודגליהם בידיהם, נרות החלב דלקו באור אדום, שהוכהה נוכח אורות החשמל בשטיבל. על הספסלים עמדו הנערים הגדולים יותר וליד הכניסה עמדו נשים, שבאו לראות ולחזות בשמחה. הפעם לא הקפידו עמן כל כך, ונתנו גם להן אפשרות לפלוש במקצת פנימה. סוף סוף גדולה זכותן של נשות ישראל בשמחת התורה. בלעדן ובלעדי זכותן של נשים צדקניות לא היו נגאלין ממצרים ולא היו מקבלים את התורה, ואותה חמדה גנוזה שהיתה שמורה לקדוש ברוך הוא מלפני שברא העולם, היתה חלילה ממשיכה להשמר בבית גנזיו, והעולם היה שמם ללא דבר ה', והיה חוזר חלילה לתוהו. המתפללים הופיעו כשדעתם זחוחה עליהם, השטריימל שמוט לצדדין, האבנט רפוי וכל כולם חיוך של שמחה. איצ'ה שבכל השבתות והחגים לא נהג לחבוש שטרימל והסתפק בכובע של סמט (קטיפה) בשמחת תורה חבש שטרימל. הופעתו של איצ'ה בישרה את שיא התכונה, מיד הצטופפו סביבו בחורי השטיבל, וחסידים ואנשי מעשה, נהגו מעשה שובבות, תוך כדי הקנטה הדדית באמרות חז"ל, שסולפו במיוחד לכבוד המאורע, בבחינת סלפהו ודרשהו, והשמחה הורגשה במעונה, במעונה של תורה.

תפילת מעריב - תפילה קצרה היתה, משל מנה ראשונה לקראת הסעודה הגדולה פתיחה קצרה לקראת השמחה הגדולה שהתחילה כבר עם אמירת–

אתה הראית לדעת, כי ה' הוא האלוהים, אין עוד מלבדו

לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו,

אין כמוך באלוהים ואין כמעשיך

יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו.

עיניך ראו וידעת - כי ה' הוא האלוהים ואין עוד מלבדו. עם כל הרגשת האפסות שבך מול גדלותו של האחד והיחיד שאין עוד מלבדו נתמלאת בגאוות שמחה, שהוא העושה נפלאות גדולות לבדו, הטה אליך חסדו והבדילך מבין הגויים, ובחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו - וידעת - כי לעולם חסדו. ואמר ביום ההוא, הנה אלוהנו זה קוינו לו ויושיענו, זה ה' קיוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו.

השירה פרצה מגרונות כולם, לא היה איש שלא שר, ממש אילמים פתחו פיהם וחרשים שמעו קול שירה.

אגיל ואשמח בשמחת תורה/

בוא יבוא צמח בשמחת תורה/

תורה היא עץ חיים/

לכולם חיים/

כי עמך מקור חיים.

וכאן נשמע קולו של איצ'ה הבו ונקבל פני תורה ונושאיה והשירה נמשכת ועולה

אברהם שמח בשמחת תורה/

יצחק שמח בשמחת תורה/

יעקב שמח בשמחת תורה/

משה שמח בשמחת תורה/

אליהו שמח בשמחת תורה/

דוד שמח בשמחת תורה/

תורה היא עץ חיים/

לכולם חיים/

כי עמך מקור חיים.

איש כמעט ולא שמע את שמות הקרואים להקפות. אולם תמיד ידעו להפסיק השירה עם תחילת ההקפה ולהמשיך בשירה ביתר שאת וביתר עוז כאשר נגמר הפזמון שכולם חזרו אחריו,

אנא ה' הושיע נא/

אנא ה' הצליחה נא/

אנא ה' עננו ביום קוראינו/

אלוהי הרוחות הושיע נא/

בוחן לבבות הצליחה נא/

גואל חזק עננו ביום קוראנו.

וכמה טוב שיש בוחן לבבות, היודע נפש חסידיו, שהוא גם גואל חזק, העונה לקוראיו ביום קוראם.

הלל כץ, הוא הלל כהן, העוסק בממכר נפט המכונה הלל נפטשש. ואלו הלל מחסידי אלכסנדר מכונה הלל חסיד. דירתו של הלל שכנה בחצר השטיבל, וכל כולה מורכבת מחדר קטן וחשוך, שבו התגורר עם אשתו ושלשת ילדיו. אדם עשיר, עשיר מאד היה הלל, תמיד שמח בחלקו ותמיד היה מוכן לסעודת מצוה. שמחת תורה יומו הגדול היה וכאשר הלל רקד וספר תורה בידיו, נפתחו חלונות הרקיע ומלאכי השרת הסתכלו מתוך הנאה ברקודו כאומרים - שווה אנוש כי תיזכרנו ובן אדם כי תיפקדנו. הלל, לא הפסיק לפזז ולרקד בכל שבע ההקפות, וכל תפילה וכל שיר תפילה הושר על ידו בשעת ההקפות, וכל הקהל נמשך ונמשך אחריו. ההקפות נפסקו קרוב לחצות ורק אז פתחו בקריאת התורה, שנמשכה אף היא שעה ארוכה. כאשר נתפזר קהל היראים לבתיהם לסעודת החג בידם לומר, שאמנם התורה מתישה את כוחו של אדם, וכל זאת, עד שבא יהודה בן תימא ואמר להם: הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. לא הרבו לישון בליל שמחת תורה ועם ההשכמה כבר היו בשטיבל.

תפילת שחרית נאמרה בקיצור, כלאחר יד, איש לא שם לב לחזן ולתפילתו, ביום זה אין צורך בשליח ציבור, כל אחד קרוב היום אליו יותר מתמיד "קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראו באמת" והוא, שהנו אמת וחותמו אמת, ותורתו אמת, קרוב הוא לשמחים בתורתו באמת, המטהרים לבם לעבדו באמת. אחרי תפילת שחרית, מקדשין ביי"ש ועוגות, שהובאו לשטיבל ע"י שני החתנים המכובדים, שזכו לשידוך מכובד ועשיר זה – "חתן תורה" ו"חתן בראשית". אלה החתנים בדרך כלל בחורים מטובי הלומדים היו, וכי יתכן לקחת כלה נאה זו ולכפותה ולהניחה לפני הארי, כי "המשיא בתו לעם הארץ כאילו כפתה והניחה לפני הארי". החתן דומה למלך ואם *אומרין לו לחתן תורה:*

"מרשות האל הגדול הגבור והנורא /

ומרשות מפז ומפנינים יקרה /

שהחינו וקימנו ביראתו הטהורה /

והגיענו לשמוח בשמחת התורה /

המשמחת לב ועינים מאירה/

עמוד עמוד ר' פלוני בן פלוני חתן תורה."

ולחתן בראשית אומרים–

"ברשות מרומם על כל ברכה ושירה /

נורא על כל תהילה וזמרה /

חכם לב ואמיץ כח וגבורה /

מושל עולם אדון על כל יצירה /

בחור הרימותי מעם תוך החבורה /

מצאתיו לב נבון להסבירה /

תחילה וראשון היות להתחיל התורה/

ועתה קום רבי פלוני בן פלוני עמוד להתאזרח בוא והתיצב ועמוד לימיני וקרא /

מעשה בראשית לכבוד צור ברא."

הרי לאו כל אחד ראוי לזכות בזה. אני זוכר את אחי הניך כחתן תורה, וזו יאתה לו, ואת נחמנילה יענק'ל חסקלס כחתן בראשית. חדותם ושמחת כולם היתה גדולה ולכבודם הוכן קדוש רבה. היי"ש ששתו היא רק 96 כמנין צו "גדול המצווה ועושה משאינו מצווה ועושה", אמי הכינה כיבוד גדול לכבוד המאורע- "לקח" ודג מלוח, פשטידות וקרפלך ובעקר יי"ש שלא יחסר המזג. כל זה הובא לשטיבל וכהרף עין נבלע ולא נודע כי בא אל קרבם. עד להקפות היו כבר מבוסמים כהלכה. השירה עלתה מכל גרון –

שישו ושמחו בשמחת תורה/

ותנו כבוד לתורה. כי טוב סחרה מכל סחורה/

מפז ומפנינים יקרה!

נגיל ונשיש בזכות התורה/

כי לנו עוז ואורה.

סדר ההקפות נמשך, הכל רוקדים ומרקדין לפני השכינה, כיצד מרקדין לפני השכינה? בדחילו ורחימו בשמחה וששון - הששון אבי היצירה והיצירה בצלמו נבראה, ואיש יהודי הרוצה לשמור על צלמו חייב לשמוח ואין שמחה אלא בה' ובתורתו. השמחה עולה ועולה - איצ'ה קופץ על השולחן ומכריז –

לאמיר נישט פרעגן נאָך דעס אַלטן און לאָמיר טאַנצן ביז צום באלקן. את פי הזקן לא נשאלה נרקוד ונעלה - מעלה מעלה - וואר מיר זענען זענען מיר, אבער יידן זענען מיר, וואָס מיר טוען טוען מיר, אבער תפילין לייגן מיר.

מה שהננו הננו, מי אנחנו אנו הם, אבל יהודים יהודים הננו מה עשינו ומה מעשינו, אבל תפילין מעטרים ראשנו.

לייזער נטע גזלן

תן חילך לתורה/

משה הירש שכלך השקע בתורה /

אביגדור אחוז ברסן הסוסים, משכינו אחריך ונרוצה /

נחמנילה איצ'ה מאיר קשט עצמך, אבל לכבוד התורה /

לא עם הארץ חסיד צריכים גם ללמוד תורה /

עובדיה גם ליטואק הוא יהודי וגם לו אלוהים /

שמחו יהודים גדול לנו ובחסדו הרב תורה קדושה לעמו נתן.

התפילה וההקפות נגמרו והשירה נמשכת. הקהל אינו מתפזר לביתו, יוצאים לרחוב תוך שירה וכרכורים ומתחילה פרשת הבקורים, הנעשים ללא תכנית קבועה. מראש ידוע, שלכל בית שיכנסו אליו, יתקבלו בו בעין יפה והכבוד ינתן - ינתן לאו דוקא - לא יחכו שיתנו, השרות הוא שרות עצמי, נכנסים למטבח ולוקחים הכל, יורדים למרתף ומעלים הכל. כאן מתערבים החסידים אלה באלה, אין יותר חסידי גור וחסידי פוריסוב אין יותר חסידי גרודז'יסק וחסידי וורקה כולם חסידי כל הרביים. ביום זה לכל החסידים אל אחד ותורה אחת. נופלות המחיצות, והמלך שהשלום שלו משלים ומברך את עמו בשלום. כך עוברת תהלוכת החסידים מבית לבית, והשמחה מקיפה את כל העיר ועיר היהודים "ששון" צהלה ושמחה. השמחה, השירה והרקודים נמשכים כל היום, וזמן רב אחרי צאת הכוכבים נמשכת הלולת החג, ואור שמחת התורה מגרש את חשכת ליל החול. ואילו זכינו להתגבר על ימות החול ולהמשיך בשמחת התורה אין ספק שהיינו מתגברים על הקליפה שבעצבון, והוא יתברך, היה חובש כובע ישועות בראשו וימינו וזרוע קודשו, הן היתה מקבצת פזורותנו, וגואל הצדק משיח צדקנו היה בא במהרה. כי רוצה ה' בעמו ענוים יפאר יושב תהילות בם להתפאר. אבל לא זכינו לא איכשרא דרא. החולין מתפרץ ומנסה לדחוק את שמחת החג. שעת הלילה של מוצאי החג מתקרבת לחצות. העיפות גוברת והולכת, יש לסיים את שמחת החג. איצ'ה פותח בשיר הלל מלווה בתחנונים –

אדיר הוא ולא ינום /

בחור הוא ולא ישן /

רחום רחום הושיע הושיע /

הן בשדה והן ביער /

הן בבקעה הן בהר. תוציאנו מהגלות המר /

אוי געוואלט אוי געוואלט אווי געוואלט אווי געוואלט אווי געוואלט /

אוי רבונו של עולם - עיניך הרואות /

כי שחה לעפר נפשנו/

דבקה לארץ בטננו /

קומה קומה ועזרת לנו והושיענו למען חסדך/

קומה קומה ועזרת לנו והושיענו למען שמך.
ומסיים ב - לשנה הבאה בירושלים. איצ'ה זכה - הוא ואשתו וילדיו עלו לארץ ישראל, וכשם שזכה לקיים את התורה בגולה, כן זכה לקיים אותה בארץ ישראל. הוא ובני ביתו, שיאריכו ימים מתגוררים בתל-אביב, בה הוא ממשיך בעבודת החינוך, משאת נפשו, ומכהן כמנהל החינוך האגודאי בעיר. יתר בני ביתו של ר' שמואל יואל לא זכו ונשרפו בשרפה הגדולה ששרף ה.'

שובו של אבי

אמי, גם למחרת היום לא חזרה. עם ערב קבלנו ממנה הודעה, כי היא מקוה לחזור יחד עם אבי, העומד להשתחרר מבית החולים ושרותו בצבא אף הוא מסתיים. במשך כל היום, ישבנו בבית מודאגים ומתוחים. לא ידענו מה קרה לאמנו וחששנו לגורל אבינו, שמא חלילה אונה לו רע. השכנים ובני עיר אחרים מידידינו נכנסו

ויצאו, כל אחד מהם הציע את עזרתו - אם חסרים אנו דבר מה. שמואל פוקס, שחזר באותו יום לפאלניץ לראות אם יש כבר מקום לפתיחת ה"חדר" שלו מחדש בא לבקרנו. בראותו את מצב רוחנו לקח את אחי ואותי, עלה אתנו לחדרו של אבינו, ולאחר שיחה אבהית הציע לנו ללמוד אתו פרק בגמרא. הוא פתח במסכת ברכות בפרקי אגדתא, כדי לבדר את מצב רוחנו. תוך כדי לימוד הפסיק מדי פעם בפעם, כדי לספר לנו מספורי ארץ ישראל, וכך עבר עלינו רובו של היום. עם ערב, הופיע בביתנו סטולוב הזקן שמסר לנו את הודעתה של אמי על שובה יחד עם אבא למחרת היום. ידיעה זו שמחה אותנו מאד. מרוב התרגשות לא ידענו מה לעשות, ורצנו לכל השכנים לבשר את הבשורה. אחותי פייגעלה בקשה מאחת השכנות שתלמד אותה לאפות עוגה לכבוד המאורע. ועוגה זו אמנם נאפתה, אבל לא ע"י אחותי אלא ע"י השכנה, היתה זו עוגת דבש גדולה שיומתקו צרותנו. כולנו ישבנו עד שעת לילה מאוחרת, ודיברנו על הימים הטובים המחכים לנו עם שוב אבינו הביתה, ועל אמא שיוקל לה ותוכל להתמסר לנו שוב.

למחרת השכמנו קום. לבשנו בגדי שבת ואחותי בעזרת חברותיה ערכו נקיון יסודי בבית. כמו לפני חג הפסח. בינתיים, נתכנסו ובאו כמה מידידינו, ששמעו כבר מפינו על שובם של אמא ואבא, וחכו לבואם. קרוב לשעת הצהרים הופיעו אמא ואבא. אבי היה לבוש עדין בגדי חיילים מרופטים למחצה, פניו היו חיוורים ועננת תוגה הורגשה בעיניו. בראותו אותנו אורו פניו. נפלנו איש בזרועות רעהו ועיניו זלגו דמעות שמחה. הנאספים, לאחר שברכוהו לשלום והוא השיב להם שלום, הלכו להם מבלי להתעכב, כדי לא להפריע במאורע המשפחתי. אבי שכב עוד ימים מספר והחל לשוב לאיתנו. טפולה המסור של אמא וקרבת הילדים החלימו אותו עד מהרה, ושוב היה זה גרשון הניך - האיש רב המרץ והפעלים.

פאלניץ פושטת צורה ולובשת צורה

החיים בעיר חזרו אט אט למסלולם. התושבים חזרו כולם ונתוספו עליהם חדשים, שזה מקרוב באו, תנועת הבנין שוב החלה משגשגת. הקיטנים רבו ואתם הטרדה, טרדה הנותנת פרנסה לתושבים ומחיה לבני ביתם. "החדרים" נפתחו שוב והילדים חזרו מי לדררקר ומי לחומש ומי לגמרא. במקום קול ענות מלחמה שהיא קול ענות גבורה שבחולשה נשמע שוב קול תורתם של ילדי בית רבן. אם כי החיים חזרו למסלולם, הרי מסלול החיים נתעקם. המלחמה הקצרה שעקרה את התושבים מבתיהם וערערה את יציבות חייהם החומריים ערערה גם את יציבות חייהם הרוחניים של בני הנעורים. השפעה מסויימת לשינוי פני הדברים היתה לבוא תושבים חדשים, שהיו ביניהם טיפוסים שונים ושראו מקומות שונים. רבים מהם ובעקר בניהם ובנותיהם, לא נמנו על צבור הדתיים. רבים מהם כבר נתנסו בהשתייכות למפלגות שונות, שגרמה לתסיסה בקרב בני הנעורים במקום. תסיסה זו הורגשה במיוחד בין אלה שגם קודם לכן לא היו מחובשי בית מדרש, ולא עסקו בסוגיות של אביי ורבא, אלא נגררו אחרי אבותיהם לתפילה, והלכו בתלם "הבעליבתי" של הוריהם. בתחילה הקימו מועדון לתרבות וספריה (קולטור פאריין) ע"ש י. ל. פרץ, בו נפגשו כל בני הנעורים. מועדון הספריה לא נשא אופי פוליטי מפלגתי, מטרתו היתה להפיץ תרבות בעיר. אך לא עבר זמן רב ומועדון זה הפך למועדון מריבה בין משתתפיו, שכל אחד רצה לכבוש אותו למפלגה אליה רצה להשתייך ולהקימה. ומריבות ומהלומות היו בו חזיון נפרץ. אני זוכר, שאבי אמר פעם המילה "תרבות" נזכרת בתנ"ך רק פעם אחת ויחידה, וגם בפעם האחת הזאת אינה נזכרת לטובה, "תרבות אנשים חטאים" , נראה שכך ניראת התרבות (קולטור) של אנשים חטאים. מועדון זה הפך לדור "הפלגה" ושמש כור התוך לכל המפלגות שקמו אחר כך. כולם היו פלגים של המועדון, ממנו נפוצו בין המפלגות, שפתם נבלה ואיש לא הבין את שפת רעהו. השנאה שקמה ביניהם בללה את שפתם, חברים
וידידים מאתמול הפכו לשונאים בנפש.

לראשונה, נתפלגו לשנים, האחד, הפלג הציוני, שאף הוא היה מורכב משניים, שהיו בבחינת יציאת המפלגות שתיים שהן ארבע. הדתיים שבהם הקימו את "המזרחי", והחפשיים את "ההסתדרות הציונית".
"הרויזיוניסטים" ותנועת ארץ ישראל העובדת", שכלל את כל הגופים והארגונים שבה. הפלג השני, היה מאנשי ה"בונד", שמנהיגיהם הרוחניים היו אנשי הסנטוריום ע"ש מעדעם, שהוקם בפאלניץ, ואשר כל עובדיו ומנהליו היו מעסקני ה"בונד". במהרה הוליד ה"בונד" את התנועה הקומוניסטית, וה"בונד" בפאלניץ נבלע בו על כרעיו וקרביו וכמעט ולא נודע יותר על קיומו "מהרסיו ומחריביו" של הבונד" ממנו יצאו, הם, הקומוניסטים, הרסו לא

רק את מסגרתו הארגונית, אלא גם רדפו את חבריו מבחינה פיסית. מתוך עשרה קבין של אלימות שירדו לעולם, תשעה נטלו הקומוניסטים הפלניצאים ואחד כל העולם כולו. אם הצטיינה המפלגה הקומוניסטית בכללה במלחמתה האלימה במפלגות אחרות, הרי הקומוניסטים בפאלניץ הגיעו לשיא הברוטאליות במכות, יריות ואפילו מעשי רצח נגד יריביהם הפוליטיים.

בהיות פאלניץ עיר קיט, התפרנסה בעיקר על מסחר זעיר. ופרט לבתי מלאכה קטנים כגון נגריות ומסגריות, שהעסיקו כל אחד משנים עד חמשה פועלים, שבעליהם נאבקו על קיומם, לא היו בה כמעט מפעלי תעשיה פרט לבית חרושת ללבנים ומנסרת עצים קטנה. מנהיגי הקומוניסטים במקום, שחסרו השכלה כללית וכל הידע והשכלתם באו להם מקריאת עלונים וחוברות, הציגו לעיני הנוער את אותם הסוחרים הקטנים ובעלי המלאכה הזעירים כדוגמא וביטוי לבורגנות ואויבי מעמד הפועלים. מובן שבכאלה שיש להלחם עד חרמה, ולהשמידם מתחת שמי העולם בכל הדרכים והאמצעים, ע"י כך תושלט "מלכות השמים" של הקומוניזם עלי אדמות.
כאמור, נתקבצו רוב אנשי פאלניץ מעיירות של הסביבה הקרובה והרחוקה, שהדלות קננה בכל בתי היהודים. יהודי פאלניץ נדמו בעיניהם כעשירים מופלגים, לעומת עשירי עירותיהם, ענקים מול חגבים. בלבותיהם של אלה מצאה לה התעמולה הקומוניסטית שהכילה ציטטין של כתבי ה"קודש" הברושוריים - מקום להתגדר, אלה הצטרפו אליהם בהתלהבות רבה.
גם עצם האפשרות למצא לעצמם פורקן ב"מעשי גבורה" קסמה להם. הם נהגו להתהלך מצוידים באגרופנים סכינים קפיציים, ומי שידו השיגה גם החזיק באקדח. לאחר שנתחזקו ברוב עם - החלו להעמיק ולטפח את הכרת אנשיהם. הקימו ספריה גדולה, ערכו הרצאות, הקימו תזמורת, וקורסים שונים להשכלה. כל זה נעשה בהדרכת אנשיהם שהובאו יום יום מורשה. הם הקימו קדרים מפלגתיים חזקים ולמדום את תורת הוויכוח השטחי והזול. הם שלחו אותם לכל מקום כדי להפיץ תעמולתם. מאחר והאמינו שעליהם לגאול את העולם בכלל של האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה ובכל ויכוח ושיחה, הובאו על ידם קטעים מדבריו של "שמש העולם", "אב המון גויים" – סטלין הגדול. כן ציטטו תמיד מדבריהם של מרקס, אנגלס ולנין, דברים שנאמרו על ידם ושלא נאמרו, כל זה הובא מתוך אותן ה"ברושרות המשכנעות". וכאשר כל אלה לא שכנעו, השתמשו בנימוק החזק והמשכנע האגרוף.

מבין עסקני המקום החלה להתבלט שורה של מנהיגים ומארגנים, שקנו להם יד ושם בתנועה הקומוניסטית בפולין. לקראת מאורעות וארועים קומוניסטיים בערי הסביבה גויסו קומוניסטים מבני פאלניץ כנואמים. נוצרה פסיודו-אינטלגנציה קומוניסטית מקומית בעלת השפעה, אולם קרתנית במהותה ובמושגיה. אני נזכר במקרה של שביתה, שהוכרזה בבית מלאכתו של נגר רהיטים, ש"בית החרושת" שלו תפס חדר שלם בדירתו בת שני החדרים. "תעשין" זה העסיק בסך הכול שני פועלים והשביתה הוכרזה אצלו בתכונה כזו כאילו העסיק לפחות אלף פועלים. כאשר עברו יומיים והוא לא נכנע, פרצו קומוניסטים יחד עם קבוצה מאנשיהם לבית מלאכתו, ועם גרזנים וכלי מלאכה אחרים שברו את כל הרהיטים המוכנים. כאשר החל לצעוק ולהפריע להם במלאכתם הואנדאלית, אחז אחד מראשי הקומוניסטים בגרונו וצעק בורגני אנו נהרוג אותך ו"קונטרוולוציונר" שכמותך יבוא יום ונבלתך תתנוסס על אחד מפנסי הרחובות יחד עם גופותיהם של יתר הבורגנים וה"קונטרוולוציונרים של פאלניץ". מנהיג רב־מעש זה לא הסתפק בכך, ויחד עם עוד כמה מאנשיו הרביצו ב"בורגני וקונטרוולוציונר" מכות רצח תוך הודעה, שאין זו אלא התחלה, ויש לו עדיין אפשרות להכנע. מובן שנכנע. הסנדלרים בפאלניץ, כרוב הסנדלרים אף הם לא נעלו נעלי זהב. הם אמנם לא התהלכו יחפים, אבל העושר היה מהם והלאה, עסוקם היה בהטלאה ובתיקון נעלים ישנות וכן בעשית נעלים בהזמנה, לפי מידה. עושרם הרב מהאושכף לא נשקף. היו ביניהם כאלה שהעסיקו פועל אחד או שנים. מקום מלאכתם נמצא בדרך כלל באחד מחדרי דירתם, שהיתה בדרך כלל מצומצמת ביותר ולא היה בה כדי להרחיב דעתו של אדם. עם התפתחות תעשית הנעלים בפולין, חדלו רוב האנשים להזמין נעלים לפי מידה, אלא נסעו לוורשה לקנות נעלים מוכנות. הסנדלרים במקום התחילו להביא נעלים מוכנות למכירה. האגוד הקומוניסטי החליט, כי אין בני פאלניץ רשאים לקנות נעלים מוכנות, ובשמתא ונידה, אסרו על הסנדלרים להביא נעליים למכירה. מובן, שכאשר לא היו נעליים אצל הסנדלרים בפאלניץ, קנו בני העיר את נעליהם בוורשה. הסנדלרים נסו להתקומם נגד הגזרה הזו והחלו שוב להביא נעלים מוכנות למכירה. אז הכריזו הקומוניסטים שביתת סנדלרים. סכין הסנדלרים שנועדה לחתוך עור נעלים, נועדה עתה לחתוך עור פניהם של "אלי תעשיית הנעלים". לאחר שאחד הסנדלרים נדקר ונפצע על ידם - פסקו להביא נעלים מוכנות. התוצאה היתה שפועלי הסנדלרים נשארו בחלקם ללא עבודה ונתפזרו, כמה

מהסנדלרים פתחו חנויות של נעלים מוכנות, שספקו נעלים לכל אותם העסקנים הקומוניסטיים, שקודם לכן אסרו על הבאתם לפאלניץ.

אומרים "אין הנחתום מעיד על עיסתו", נחתומי פאלניץ רשאים להעיד על עיסתם, כי שבעו רוש ולענה מידי ראשי האיגודים הקומוניסטים בעיר. בימות החורף, כאשר נעדרו הקיטנים מהעיר, היתה פרנסתם של האופים דחוקה ביותר. את החסר מלאו בימות הקיץ כאשר כל בני המשפחה גויסו לעבודה במאפיה ונוספו עליהם עוד פועלים שכירים מבני המקום, וכן פועלים שבאו מורשה מחוץ למקום לעבודה בעונת הקיץ. הפועלים שבאו אורגנו על ידי האגוד, אשר לשבחו יש לומר שדאג להם לתנאי עבודה נאותים, שלא זכו להם אופים באף מקום אחר. פועלים אלה הגבירו את כוחם של הקומוניסטים במקום, שרצו להשתמש בתוספת כח זו להגברת השפעתם. לכן אסרו על בני המשפחה לעבוד במאפיות. אך כאשר נתקלו בהתנגדות, הכריזו על שביתה כללית בכל המאפיות ואסרו על פתם כעל פת עכו"ם. שביתה זו לוותה במעשי אלימות, כגון שפיכת חול אל תוך הבצק, יציקת נפט על הקמח וכו'. כאשר בעלי המאפיות לא נכנעו, החלו בטרור פיסי, אחדים מבעלי המאפיות נפצעו מדקירות סכינים. נעשה גם על ידם נסיון לרצוח ביריות את גדליה סצ'שסאק, כאשר היה בדרכו לביתו במיכאלין, גדליה שצ'סאק שהרגיש ביורים בעוד מועד, שלף אף הוא את אקדחו ובחלופי יריות נמלטו היורים והוא ניצל.

טנדלר יהודי בפאלניץ

"עם האוכל בא התאבון", לאחר שהצליחו לארגן ולכבוש כל מקום עבודה ולאגד בתוכם את רוב הפועלים, החליטו לפרוש מצודתם על המוסד להחלמה לילדי עובדים על שם מעדעם, שהוקם ע"י הבונד" והיה שיא תפארתו. מוסד זה ודאי היה הגדול במוסדות החלמה לילדים בפולין כולה, אלפי ילדים מבני דלת-העם, שוכני מרתפים בוורשה, זכו זו הפעם הראשונה בחייהם לתזונה מבריאה, לאויר צח ולהתפרקות חופשית במשחקי ילדים, תחת עינם הפקוחה של מדריכים ומחנכים מנוסים. מובן שטוב זה הוגש לילדים בצרוף מנה גדושה של תעמולה בונדאית, שנתנה אותותיה, הן בהורי הילדים והן בילדים עצמם, מה שחזק את כח השפעתו של ה"בונד" בקרב מעמד העובדים. עיני הקומוניסטים היתה צרה בהצלחת מפעל זה, אף כי נועד לכלכלתם והחלמתם של ילדי פועלים. הם ראו השפעה זו של ה"בונד" בעין רעה, ופעולת המוסד הזה היה כצנינים בעיניהם. הם נמנו וגמרו לכבוש מוסד זה לעצמם ע"י החדרת אנשיהם אל תוך העובדים שיוכלו לעשות בו כבתוך שלהם. כדרכם ב"קודש", הסוו מספר עובדים כחברי ה"בונד", והחדירו אותם לעבודה במוסד, ובאחד הימים דרשו קומוניסטים אלה להכיר באגוד הקומוניסטי כמיצג את העובדים בפני הנהלת המוסד, הציגו שורה של תביעות שהנהלת המוסד לא יכלה לעמוד בהם. כאשר הנהלת המוסד דחתה את תביעותיהם הכריזו על שביתה במוסד, ואמרו להשבית את כל עובדי המקום גם אלה שלא השתייכו אליהם. אך לא לעולם חוסן, ואין ההצלחה תמיד מאירה פנים. ה"בונד", הבין שמלחמה זו אין כונתה לתקן מצב העובדים במוסד, אלא כונתו כיבוש המוסד והפיכתו לקן קומוניסטי, אשר ישמש כעמדה קדמית למלחמה ב"בונד". גויסו עובדים אחרים מבין שורות ה"בונד" שבאו במקום השובתים, ובמקום הוצב משמר של פועלים מתנדבים, שהובאו מורשה כדי לשמור על המוסד מהתפרצות טרוריסטית קומוניסטית. הקומוניסטים גייסו מאות מבין חבריהם, בעלי האגרוף ושולפי האקדחים מורשה וממקומות אחרים, כדי להתנפל על המוסד. מנוי וגמור היה אתם להרוס את המוסד עד היסוד, אבל גם אנשי ה"בונד" חיזקו את המשמר, ובהתנפלות של מאות קומוניסטים על המוסד גברו אנשי ה"בונד" על הקומוניסטים והניסום מנוסת קלון. יותר לא ניסו כחם במוסד זה.

פעילותם של הקומוניסטים בקרב הנוער המקומי, היתה ענפה ביותר והקדישו לה כוחות רבים. נוער זה נוצל על ידם להנפת דגלים עם סיסמאות קומוניסטיות, שתלום על גבי חוטי הטלפון והחשמל, וכן רשום סיסמאות למען "שלטון של פועלים ואכרים". עבודה זו נעשתה ע"י הנוער בלילות, ובהיותה פעולה מחתרתית היא קסמה

להם. הם גם אומנו להתפרץ לאספות ציוניות, לעורר מהומות ולהפריע. תפקיד נוסף היה להם, לפרוץ בלילות למועדוני הנוער הציוני, כדי להשחיתם. מאוחר יותר, נקטו ה"רועים הרוחניים" של הנוער הקומוניסטי בתכסיס נוסף. כאשר עמדה להתקיים הרצאה ציונית פרצו לאותה הרצאה, הקימו מהומה ודרשו לבחור ביו"ר לאספה. ועוד בטרם נבחר כזה התגברו באמצעי הטרור על העומדים ליד הבמה, עלו עליה ואחד מהם עלה לשאת נאום קומוניסטי. לרוב נסתיימו אספות אלה במהלומות אכזריות ובשפיכות דמים. כאשר מר אליהו דובקין חבר הנהלת הסוכנות, נאם פעם באולם התיאטרון העירוני, גויסו קומוניסטים מפאלניץ והסביבה, ובכח של כמה מאות אגרופנים, שהיו מורכבים לא רק מחבריהם, אלא גם מאנשי העולם התחתון פרצו לאולם האספה, מזוינים באגרופני ברזל ומוטות ברזל. פרצה קטטה גדולה שבה נפצעו רבים משני הצדדים. הקטטה ארכה זמן רב עד שעייפו שני הצדדים. האספה אמנם פוצצה, אבל הם למדו לדעת שגם ראשיהם עלולים להישבר ודמם להישפך. נסיון שנעשה על ידם לפגוע ביהודים הדתיים שבמקום נסתיים בפציעת אנשים מספר, אבל על נסיון זה לא חזרו שנית. מקובל היה בפאלניץ, שכל החנויות ובתוכם גם המספרות נסגרו בערב שבת עם הדלקת הנרות. כאשר השמש לייבל הפסח, היה עובר ברחובות העיר ומכריז "צינדט ליכט ליכט" - נסגרו מיד כל החנויות כולן. יענק'ל בנדל, שהיה בעל מספרה נהג ככל היהודים והיה סוגר את מספרתו מיד אחרי ההכרזה על מועד הדלקת צינדט
(הנרות). הקומוניסטים ביקשו לפרוץ פירצה בשבת והחלו להופיע במספרה בשעות המאוחרות של יום ששי, כדי להשהות את סגירת המספרה. קבוצה של יהודים נכנסה למספרה לדבר על לבו של יענק'ל בנדל, שיסגור את המספרה. עוד בטרם שומרי שבת הספיקו כולם להכנס אל תוך המספרה, נדחקו פנימה על ידי קבוצת בריונים קומוניסטים, שכיבו את החשמל והחלו להמטיר עליהם מהלומות במקלות ואבנים. קמה מהומה במקום ה"גיבורים" הקומוניסטיים, שחששו מהופעת המשטרה הסתלקו מהמקום. עוד באותו ליל שבת הופסקה התפילה בכל בתי הכנסת והשטיבלעך ולמחרת היום המתה כל העיר ועלה זעם כל הציבור, גם הלא דתי, על אותם הבריונים הקומוניסטים ועל מעשיהם השפלים. יענק'ל בנדל הספר הופיע בבית הכנסת, חלץ נעליו ועלה על הבמה בגרבים, בדמעות התחנן לפני הציבור לבל ירשיעו, כי ידיו לא היו במעל זה. הבריונים הקומוניסטיים השתמשו במספרה שלו נגד רצונו, והוא מוכן לאסור עליהם את הכניסה למספרה שלו אף אם הדבר יגרום לאבדן פרנסתו. לאחר מעשה זה לא יספו להתנכל לצבור הדתי במקום.

יש לציין, שעל אף כל מעשי הבריונות שלהם ועל אף התנכלותם האכזרית לארגונים הציוניים שבמקום היו גם ימים שהלכו יד ביד עם כל הארגונים והנוער הציוני במקום. דבר זה התבטא בימים שנשקפה סכנה של פגיעה פיסית ביהודי המקום, כאשר מאות רבות של גויי הסביבה נתכנסו בעיר לשם התיצבות לשרות הצבאי בפני ועדת הגיוס האזורית, שמקום מושבה היה בפאלניץ. גויים אלה צעירים בגיל הגיוס, היו משתכרים ומתהוללים, וכפטריוטים נאמנים רצו לערוך את ראשית אימונם הצבאי בהתנפלויות על יהודי פאלניץ. בימים כאלה לא הבחינו בין ציוני ובין קומוניסט. כולם, ובראש וראשונה הקומוניסטים, היו יהודים נאמנים ומסורים ואוי לו לגוי שהיה מנסה להיטפל ליהודי. דבר זה חזר ונשנה מדי שנה בשנה, ורבים מהגויים האלה נפסלו לשרות צבאי בשל נכותם, שנגרמה להם כתוצאה מנסיונם להלחם ביהודי פאלניץ. ואם הקומוניסטים היהודיים (גוים כמעט ולא היו ביניהם) שאפו לקרוא לפאלניץ בשם "מוסקוה הקטנה" ראו בה הגויים מובלעת ארץ ישראלית, שבה יש להתיחס ליהודים בכבוד.

שערי ציון

דרשו חז"ל: "אוהב ה' את שערי ציון מכל משכנות יעקב" אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, ואיזה הם שערים המצוינים בהלכה ? בהלכות ישוב ארץ ישראל, שכן מצות ישוב ארץ ישראל אלה שדורשים בהם יום יום דוחה אפילו שבת, ולא עוד אלא גם הקונה שדה בסוריה, שהיתה רק כבושה על ידי דוד המלך, כקונה בפרוורי ירושלים וכותבים עליו את אונו בשבת, היא בבחינת
"עת לעשות לה' הפרו תורתך". ומה לך מקום שבו דרשו במצוות ישוב ארץ ישראל אם לא בכל אותם הארגונים הציוניים שקיימו את ה"ודברת בם בשכבך ובקומך". הרי חלום שיבת ציון היה להם למשאת נפש, יום יום ושעה שעה, בצאתם ובבואם, בשכבם ובקומם. ראויים איפוא, כל אותם הארגונים הציוניים כולם, על עסקניהם וחבריהם, אלה שזכו לראות בהתגשמות החלום של "בשוב ה' את שיבת ציון", ואלה שלא זכו שנציב להם מצבת זכרון מעטה זו, בתוך ספר הזכרון ליהודי פאלניץ. ויקוים המנהג עתיק היומין, שנהגו יהודים מאז בבנותו בית לעצמו היה היהודי משייר קטע בלתי מושלם ו"גזרו שלא יבנה לו ישראל בנין מסויד ומצויר כבנין המלכים, ולא יסיד את כל ביתו בסיד, אלא טח ביתו בטיט וסד בסיד ומניח בו אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד זכר

לחורבן" – "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". אנו שזכינו ועוסקים בבנין ביתנו, חייבים לדעת ולזכור, כי לדור ודור ולנצח נצחים יחסר בית זה קטע מושלם, זכר לחורבנם ולמותם האכזרי של כל אותם בני ישראל שלא זכו לעסוק יחד איתנו בבניין ביתנו, - בנין ארץ ישראל. "על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים, כי רחק ממני מנחם".

בפאלניץ, כבכל יתר משכנות יעקב, רב היה מספר המפלגות, הארגונים ותנועות הנוער הציוניות, נראה שכשם שהמשכן כוסה בעורות תחשים והאונקולוס מפרש ו"משכי ססגונא" ואשר לפי רש"י "שש ומתפאר בגוונים שבו" כך גם בתנועות הציוניות ששימשו מסד למשכן עם ישראל, ששו בגוונים שבהם. וברוך חכם הרזים שברא את אוכלסי בני ישראל, שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זה לזה. הרבה דרכים למקום וכולם הוליכו למטרה אחת ישראל בארץ ישראל. גאולת ישראל בארץ ישראל.

ראשיתה של הציונות בפאלניץ כראשית בנינה ואורך ימיה. ראשוני היהודים הביאו איתם את הכמיהה לציון אם ביודעין ואם בלא יודעין, הם צפו, שהמצמיח קרן ישועות, ישוב וישכון בירושלים עירו ויבנה אותה בנין עולם, ועיננו תראנה בשובו לציון ברחמים, שם ישוב ויכונן כסא דוד עבדו - וישיב את העבודה לדביר ביתו ויקבל ברצון תמיד עבודת ישראל עמו. פנים רבות היו לגעגועים לציון ומצאו את ביטויים בהזדמנויות שונות כגון בשעת בוא משולחים מארץ הקודש, שזכו לקבלת פנים חמה ולבבית או בתרומות אמהותינו לקופת ר' מאיר "בעל הנס", שהוצבה בכל ערב שבת לפני הדלקת הנרות - בדחילו ורחימו - מלווה בתחינה מספר התחינות, ובתרומה זו ראו מעשה של בנין ארץ ישראל. כן גם בשיחות, ספורים ואגדות, שסופרו ע"י מגידים ושדירים על יופיה של ארץ ישראל ובשבח ארץ הקודש ושבעת המינים שבה. כל אחד מהם ראה עצמו יושב תחת גפנו ותאנתו בארץ האבות. אהבה כמיהה וערגה זו לציון היתה נחלת כל היהודים, אולם היתה זו אהבה של ממש שאינה מחייבת את בעליה למעשים. לציונות - ציונות מאורגנת, שבה יכול אדם להדרש למעשים לא חייבה אהבה זו. רבים ראו עצמם כציונים, ואף אלה שלא הכריזו על ציונותם נכספו בנפשם פנימה לציונות ולפעילות ציונית כל שהיא. אלא שחסרה היד המדברנת והמארגנת שתדע להפיח רוח בגחלים לוחשות אלה כדי שיתלבו לאש גדולה, לאש של מסירות ואמונה לוהטת, אש של אהבה עזה, שגם מים רבים לא יוכלו לכבותה. הדבר קם והיה ע"י קבוצה של אברכים, צעירים וצעירות אשר השקפותיהם הציוניות פוליטיות מוגדרות להם עצמם. פרט לרצון העז של העדפת ה"קום ועשה" על ה"שב ואל תעשה" שחיברם יחדיו, לא רב היה בהם המשותף מבחינה פוליטית. הם הקימו לעצמם ארגון-גג ציוני, בו דרו בכפיפה אחת כל הזרמים והגוונים שבתנועה הציונית, החל מאנשי המזרחי וכלה באנשי פועלי ציון, ומטרה אחת היתה לארגונם - לעלות לארץ ישראל. לארגון זה הצטרפו - דוד פינקלשטין (דוד פון דער קולעיקא), זלמן לפק. יוסיל ברנהולץ, אהרון דוד מושינסקי, גדליה סצ'שסק, משה סרבניק, יצחק ורחל מקובסקי, לאה כץ בתו של אלי השוחט ממידז'שין, פסיה - מי שנישאה למשה סרברניק, שמחה ואליעזר שטיינברג - שטיינברג, ובניו של אברהם אהרון הניך דומב – בנו של אליעזר דומב משה ברוך ספירשטין, יחזקאל פינקלשטין, אלתר ליברמן, יחיאל מלצר, יוסיל ליברמן, הירשל גלבטרונק, יעקב דומב, שמחה זילברשטין, אליעזר בן משה שטיינברג, ועוד מספר אנשים ששמותיהם אינם זכורים לי.

הם החליטו לא לעסוק בענינים מפלגתיים פנימיים כי אם בהכשרה לעליה מידית לארץ ישראל בלבד. מאנשי קבוצה זו עלו לארץ-ישראל עוד בשנת 1922 דוד פינקלשטין, רחל מקובסקי, יצחק מקובסקי, זלמן לפק, אלתר ליברמן, יחיאל מלצר, לאה כץ ופסיה סרברניק. עליתה של קבוצה זו עשתה רושם רב במקום, אולם צוק העיתים בארץ ישראל ששעריה ננעלו אז ודאגת הפרנסה של המשפחות, שבינתיים גדלו השכיחו וציננו את

קבוצת חברים מפועלי ציון (צ.ס.)) - (enhanced image)

ההתלהבות הראשונה. לאט לאט, באין פעילות ציונית אחרת, ותחת לחץ המשפחות, ההורים וקבוצת חרדים קנאים, נתפזרה הקבוצה ואיש איש פנה לאהלו. רובם שקעו בעיניניהם האישיים, אולם בלבם פנימה המתה הנפש לציון, בתקווה ששעריה ייפתחו לרווחה, ובה יעברו כל דורשי שלומה. אך צריך היה שוב להפיח רוח חיים בקרב יהודי המקום. הפעם באה היוזמה מראשוני מייסדי "המזרחי" ותנועת תורה ועבודה בפאלניץ, שהיה הארגון הציוני הראשון שהוקם בעיר ופעל ללא הפסקה, עד לשואה האיומה, שהחריבה את בית ישראל ואת קהילת פאלניץ היהודית בתוכה.

המזרחי ותנועת תורה ועבודה

המזרחי" ותנועת "תורה ועבודה", היו הראשונים שהקימו את ארגונם בפאלניץ, וזכה להתקיים לאורך ימים. מייסדיו היו מנדל בומוס, שקודם לכן נמנה על פעילי צעירי "אגודת ישראל" ושמש גם כמזכירם, יעקב דומב, אליהו ביאלר, אלתר אפשטין, אלתר ליברמן, ר' שלמה רבינוביץ, הירש פרידמן, מרדכי אפולקה, מרדכי פין, ישראל איזנשטט, אליעזר בנו של משה שטיינברג, יוסיל ברברג, לייבל רוזנברג, שני האחים פינקלשטין הירשל גלבטרונק, יחזקאל פינקלשטיין בן הרב דמתא, שמחה זילברשטין, וישראל גולדברג. הצטרפו אליהם עוד כמה בנות, דבר שבחוגים החרדים בעיר ראוהו בעין לא טובה. הבנות היו: רויזה רוזנברג, שושנה געליבטר, רבקה קסלברנר, דבורה טבקמן, וחנה געליבטר. קבוצה זו היתה מורכבת מבני כל שכבות האוכלוסיה. החל מר' שלמה רבינוביץ חתנו של ר' חיים יוסיל פרידמן ובנו של הרב מרדומסק, שהצטיין בתכונות ובכשרונות - מעלות שמנו הבריות באברך מוצלח. תלמיד חכם ויפה תואר, נעים הליכות, מקפיד על לבושו, ומעל לכל, נואם בחסד עליון. בעל עשר ידות בחכמה, פקחות ושנינות, שעורר התפעלות, וכבוד אצל כל שומעיו. בר אורין ובר אבהן,

שהידע והחכמה חזרו על פתחו. נוסף לכך היה גם חתנו של ר' חיים יוסיל פרידמן בעל בתו דינטשה, שאף היא היתה אישיות מעוררת כבוד בזכות עצמה. ר' שלמה לא רק נאה דורש היה, אלא גם נאה מקיים וכאשר דיבר על ארץ ישראל ידעו כולם, כי לא יהיה זה רק בבחינת עליית נשמה לארץ הקודש, אלא שהוא גופו, אף עוד בהיותו יושב בפאלניץ, ראה עצמו כבר כיהודי ארץ ישראלי, בנשמתו וגופו. ואמנם וויתר ר' שלמה על חיי הנוחיות שנכונו לו שם, והוא ובני ביתו עלו לארץ ישראל. הוא הצטרף לבוני כפר-חסידים, ייבש ביצות המקום ולא נרתע ממחלת הקדחת שתקפתו תכופות והיה מנאמני המקום וחקלאיו, ועד היום עוסק בעבודה חקלאית בישראל. ילדיו של ר' שלמה שהעלה אותם אתו, הלכו בדרכיו, והיו מפעילי ההגנה ועליה ב' וחיים כיום ביישובים שונים בישראל.

אלתר ליברמן - בנו של השמש הראשון בעירה. עוד משחר ילדותו ספג אלתר בתוכו אהבת ארץ-ישראל. כבנו של השמש הרבה להאזין לדרשות מגידים, למטיפים ולספורי השדרים מארץ הקודש, וכל ימי חייו ראה עצמו כיהודי מא"י, שמחצית גופו שוכנת בגלות ואילו המחצית השניה שרויה בארץ ישראל. אך אלתר התבגר, נשא אשה והוליד ילדים ושקע בהויות העולם החמרי בחיפוש אחר פרנסה לאשתו וילדיו. ומכיון שקשה עליו פרנסתו של אדם כ"קריעת ים סוף", ראה עצמו אלתר כאחד מיוצאי מצרים התועים במדבר. יסוד "המזרחי" במקום, עורר בו מחדש את געגועיו העמוקים לציון והצטרף למיסדים. לא עבר זמן רב ואלתר צרר את צרוריו, לקח אתו את מקלו ואת תרמילו, צרף אליו את אשתו וילדיו ועלו ארצה. אלתר היה גם ממיסדי ארגון עולי פאלניץ ומהפעילים בו, אלתר שבק חיים לכל חי וכל בני פאלניץ התאבלו עליו.

מנדיל בומס- בנו של טוביה הגבאי היה, וטוביה מפאר חסידי גור ומגדולי תלמידי החכמים. מבני חוגו של איצ'ה צישינסקי וכמובן גם איש אגודת ישראל. בנו מנדיל הפסיק את למודיו, הן משום שלא רצה להפוך את התורה קרדום לחפור בה, והן משום שביקש תורה עם דרך ארץ, ואולי מפני ש"דרך ארץ קדמה לתורה" .

העיקר, מנדיל זנח את לימודיו והלך ללמוד מקצוע - מקצוע ההולם בחור בן טובים - מקצוע תפירת ארנקים שבעיני הבריות נחשב אז למקצוע מכובד יותר. אף שזנח את הלימודים לא פסק מלהיות עסקן בעניני שמיה. מנדל היה בין מיסדי "פועלי אגודת ישראל", מבין העסקנים הפעילים ואף מונה כמזכיר הסניף בפאלניץ. לאחר זמן החליט שאין מקומו בין אנשי "אגודת ישראל", ובהסתר, כדי לא לפגוע בכבוד אביו הצטרף למיסדי תנועת תורה ועבודה. אך עוף השמים הוליך הקול, ודבר הצטרפותו לתנועת תורה ועבודה נודע ברבים, וכאשר בגזירת הרבי מגור גורשו אנשי המזרחי מהשטיבלעך של חסידי גור היה זה מנדיל בומס הראשון שמצא את עצמו במצב של פשוט ידים ורגלים בחצר השטיבל. אולם מנדיל לא נעלב ולא נפגע ממעשה זה, אדרבה, הוא הכריז שגם הכהן הגדול, לפני הכנסו לעבודת הקודש, היה שוכב במצב של פשוט ידים ורגלים, ומינה את עצמו כמכהן בקודש, וקודש בעיניו היה ענין תנועת תורה ועבודה

המזרחי. הוא נבחר למזכיר הסניף ועד מהרה היה מבין הפעילים הארציים. ברם פעילות זו לא סיפקה אותו ומשאת נפשו היתה לעלות לארץ ישראל, בלי להמתין לתורו לקבלת סרטיפיקט. ללא כל מטען רק התפילין בידו, וללא כרטיס נסיעה נכנס לרכבת, ובהתחמק ממבקרי כרטיסים ומשומרי גבול, הגיע לטריאסט שבאיטליה ללא מכר, ללא מודע, ובמעט כסף. אך לא אלמן ישראל, בטריאסט חיפש ומצא מסעדה כשרה ונכנס לסעוד לבו בכוס תה ולחם וכאן הוכח לו שנית, ש"תשועת ה' כהרף עין"", רק ישב במקומו נגש אליו בעל המסעדה, תקע לו שלום תוך כדי שאלה, מה לידידי בביתי ? בנו של טוביה בטריאסט, בודאי בדרך לארץ הקודש עצתי לך, אל תתמהמה וסע מיד, גם אני הייתי בדרכי לארץ ישראל והתעכבתי כאן ועתה מן השמים מעכבים בידי, וכבר חמש שנים שאני שוהה בטריאסט. לאחר שמנדיל גלה לו את ספר מסעותיו טכסו עצה ומצאו את לוח ההפלגות של אניות לא"י לשם הגניב מנדיל את הנשמה היתרה שלו ואחריה נמשך גם גופו. באניה נפגש עם הרב ברלין ז"ל שהכירו מקודם, הוא לקח על עצמו את כל מחסוריו שם, כן דאג להורדתו מהאניה בנמל חיפה. בנמל סופקה לו חליפת בגדים של עובד נמל, וכך הגיע לארץ ישראל. כיום, מנדיל בעל משפחה ואב לילדים ומתגורר בעיר הנמל, בה דרכה רגלו לראשונה בארץ ישראל. האחים פינקלשטיין, שני בחורי חמד, שעברו מוורשה הגדולה לפאלניץ, הם התגוררו בפאלניץ ויום יום נסעו לעבודתם לוורשה. היו אלה בחורים שעמלו קשות על פרנסתם ופרנסת בני משפחתם, תמיד שקועים בדאגה ליום המחר, כצפורת כרמים בשירתה "אשא עיני אל ההרים, מאין יבא עזרי". הם שקדו איפוא במסירות על עבודתם, אך למרות טרדתם לא שכחו את העבודה למען ארץ ישראל. הם התמסרו בלב ונפש להקמת המזרחי, שהפך לקן חלומותיהם ותקוותם, לו הקדישו כל שעה פנויה ובו מצאו את מקומם. לאחר זמן עברו שוב לגור בוורשה. וכפי שסופר לי נמצאים הם כיום בישראל.

אלי ביאלר הגיע לפאלניץ כ"יורד". במקום מגוריו הקודם היה יהודי עשיר ובעל בעמיו. תלמיד חכם לבוש בגדים מסורתיים, בעל קומה ממוצעת וזקן מטופח וכל הופעתו אומרת כבוד. בעיר מגוריו היה לו "מנין" בביתו, ובעל ספר תורה משלו. עסקן ציבור ובעיקר עסקן ה"מזרחי". עם בואו לפאלניץ, קנה לו וילה להשכרה לקיטנים והקים לו גם חנות לקיטנים. היתה זו פרנסה קשה שלא הורגל אליה קודם לכן. אלי ביאלר כאיש מאמין ואדוק בדתו ידע, כי "משפיל גאים עדי ארץ" גם "מגביה שפלים עד מרום". הוא היה בעל בטחון גדול והאמין, שאם רק לא יראה את עצמו שפל וכלאחר ייאוש תהיה זו ראשית התעלותו. הוא נרתם לפעולת הארגון של ה"מזרחי", וכל רגע מזמנו קודש היה לתנועתו. בביתו הקים את בית הכנסת של המזרחי, שם התפללו, למדו תורה, ורקמו את חלום שיבת ציון.

אלתר אפשטין - בחור צעיר וזריז, פניו שחומים, שערו שחור ובת-צחוק לא ירדה משפתותיו, מהלך היה כמרקד. תוך פזום זמר חסידי. מוצאו מבית חסידי אדוק ביותר, חובש בית מדרש, שהאמין בצורך לאהוב את המלאכה. הפסיק למודיו ולמד את מקצוע האריגה. כאשר נשאל על שום מה למד דוקא מקצוע הגרדיים ענה – זאת כדי להראות שהגרדיים משער האשפות בירושלים - חשובים לעין ערוך מהמכובדים ביותר הממשיכים לשבת בשערי היכלות בין הגויים. מעבודה זו פרנס את גופו. את נשמתו כולה מסר לעניני המזרחי.

יעקב דומב - הוזכר לעיל. הוא ירש את צניעותה ומסירותה של אמו וכל רגע פנוי קודש היה לתנועה. בעמלו וכספו יצק את יסודות הספריה הגדולה של המזרחי, בעדודה של העזר כנגדו - אשתו שושנה מבית גליבטר, השקיע את עצמו בעבודת הקרן הקיימת לישראל. עד היום מתגאה הוא בפני בנותיו ובאי ביתו בתעודות ההוקרה שקבל בעד עבודתו המסורה למען הקרן הקיימת לישראל

מרדכי אפולקה - מהמצויינים והבולטים שבחבורה. הוא בלט לא בעושרו, לא ביחוסו, לא בלמדנותו ואף לא בחכמתו. אדרבה, "דלפון" גדול היה, אב לארבעה ילדים, יהודי פשוט שהתורה לא היתה אומנותו וגם לא הצטיין בחריפות יתרה. אף־על־פי־כן התבלט בשל השוני שבו. הוא היה סבל, אך לא היתה בו גסות רוח ולא ניבל את פיו, כפי שהדבר מצוי בקרב רבים מהם. מרדכי אפולקה נבדל מהם בכל תכונותיו. יהודי דתי מאוד היה, מגודל זקן, שהקפיד על תפילותיו שלש פעמים ביום. שמר שלא יפגל במאכל לא כשר כדרך יתר הסבלים למרות ששהה במחיצת עמיתיו למקצוע, במשך רוב שעות היום לא הושפע מאורחם ורבעם. לשונו פשוטה ונקייה היתה. הם, שבתחילה לגלגלו עליו התחילו לכבדו וראו אותו כמורם מהם. מרדכי ראה את עצמו כיהודי ארץ ישראלי בכל. כל שיחותיו היו מסתימות לרוב על נושאי ארץ ישראל וציוניות. הוא דיבר והתווכח בלהט ובפשטותו שיכנע את כולם. גם אנשי ה"אגודה", שרובם היו בעלי- בתים מכובדים, אהבו לחטוף שיחה עם מרדכי, ואף כי לא קבלו את תורתו, הרי הקשיבו לו בחיבה.

לא היה לו למרדכי דבר קדוש יותר מארץ ישראל, וארץ ישראל והמזרחי הרי חד הם. מיד בגמר עבודתו ועוד טרם הספיק "לחטוף" ארוחתו, כבר היה בדרכו לבית הכנסת של המזרחי. שם היה הגבאי ומראשי המדברים, ולא רק מראשי המדברים, אלא בעיקר מראשי העושים. בכל תפקיד שהוטל עליו ע"י המזרחי ראה מרדכי מלאכת קודש, ונכון לקבל עליו כל עול, וכל שעשה עשה במסירות ואמונה. וכאשר החליט מרדכי שהגיעה שעתו לעלות ארצה, בטרם הגיע תורו לקבלת סרטיפיקט, וגם דמי נסיעה לא היו בידו, ארגן קבוצה של אנשים לשם הליכה ברגל לארץ ישראל. קבוצה זו אמנם יצאה לדרכה אולם הוחזרה על ידי שומרי הגבולות שתפסום והחזירום. אולם הוא לא אמר נואש והמשיך בפעולתו בלהט עד שזכה לעלות עם משפחתו לארץ ישראל. כאן המשיך לעבוד כסבל בנמל חיפה ברם מרדכי רצה לעקור מתוכו את הגלות כולה, והחליט שכאן עליו להיות עובד אדמה. הוא התישב בכפר הרוא"ה בו הוא חי עד היום. ילדיו שלמדו והתחנכו בארץ ישראל, הקימו משפחות כולם, וכאביהם מנהלים בתים יהודיים כשרים, ואביהם ואמם רואים נחת בילדיהם ונכדיהם.

לייבל רוזנברג, בנו של איצ'ה רוזנברג, וכידוע יהודי בשם איצ'ה מחסידי גור[56] הוא, על שם ר' איצ'ה מאיר בעל חדושי הרי"ם מגור. לייבל, כאיצ'ה אביו, ממתפללי השטיבל של חסידי גור היה. ר' איצ'ה סוחר יערות היה ולייבל בנו נלוה אליו במסעותיו תמיד. ר' איצ'ה אף שלבושו מסורתי היה וחבש כובע יהודי עגול, אף־על־פי־כן לא היה לבושו לפי טעמו של איצ'ה צישינסקי ולבוש הבן ודאי שלא נשא חן בעיניו. איצ'ה רוזנברג היה תלמיד

[56] החסידות קרויה על שם העיירה גורה קלווארייה הסמוכה לוורשה, בה ישב בסוף ימיו מייסד השושלת, הרב יצחק מאיר אלתר. בשואה נפגעה החסידות קשות כאשר רובם של החסידים נרצחו, הצליחה להשתקם מחדש בישראל, אליה הצליח להמלט האדמו״ר רבי אברהם מרדכי אלתר.

חכם ומקובל על הבריות, וגם בנו הצעיר, אברהם, למד בשטיבל והיה מנאמני בחוריו של איצ'ה צישינסקי. משום כך מקומו של ר' איצ'ה בשטיבל היה בין החסידים המקובלים והחשובים. אבל הבן, לייבל נתפס לרעיון המזרחי. ויחד עם יתר חבריו שהתחברו אליו, כינס את אספות היסוד בביתם המרווח. דבר קיום האספות האלה נודע במהרה, ואף הוא כמנדיל בומס שהקדימו בכך גורש מהשטיבל. יחד אתו עזב גם אביו את השטיבל וביתם הפך למקום מפגש ראשון של אנשי המזרחי, כאשר אליו הצטרפה גם אחותו רויזה. הבן אברהם, נשאר בשטיבל, ואף הוא יחד עם אביו, אחיותיו, רויזה ונעמי, עלו ארצה ומתגוררים בתל-אביב, ר' איצ'ה רוזנברג ואשתו נפטרו בתל-אביב, בני עירו ורבים מבני תל-אביב ליוו אותם לבית עולמם.

מרדכי פין, יהודי מתון, בעל זקנקן צהוב גזוז בצורת קמץ, לבוש קצרים, בעל פנסיון כשר למהדרין מן המהדרין, אב לשלש בנות, ששתים מהן כבר קרבות לפרקן והשלישית עדיין תלמידת בית הספר. כולם טרחו בפנסיון, אשר בימות הקיץ בלע את כל זמנם ובימות החורף אורגים חלומות על ארץ ישראל. ר' מרדכי פין אהב את הציונות, והיה מעמודי התווך של התנועה במקום, וגם נבחר כחבר ועד הקהילה. בנותיו המבוגרות יותר היו מפעילות ההסתדרות הציונית. הבת הצעירה טובה, היתה ממיסדות "השומר הצעיר". ביתו היה בית ועד לפעילות ציונית שנפגשו בו כל הזרמים בתנועה ציונית. כולם נתקבלו שם בעין יפה, באווירה חמה וידידותית. מכל המשפחה הזו לא נותר איש בחיים לאחר השואה.

יחיאל מלצר, גדל בבית אביו מנדיל מלצר, שיצאו לו מוניטין כיהודי תלמיד חכם, סוחר ישר, ועסקן מכובד בעיר, הוא חינך את בניו ללכת באורחותיו. יחיאל קשור היה לרעיון הציוני בכל נימי נפשו. ומשנוסד ה"מזרחי" הצטרף אליו, לא עבר זמן רב ועלה לארץ ישראל ומתגורר עד היום בתל-אביב.

שמחה זילברשטין, היה גומל חסדים לבני האדם בלי להבדיל בין האנשים. עזרה וסיוע לזולת גרמו לו סיפוק נפשי רב. הוא היה הראשון בעיר שפתח דוכן לעתונים בו אפשר היה להשיג את כל העתונות. הדוכן שלו היה כעין "פארלמנט" שם ניסו לפתור בעיות העולם, שם נקבעה האסטרטגיה המדינית והצבאית של ממלכות העמים, שם גם נקבעה כל המדיניות הציונית. שמחה יהודי אדוק בדתו היה, מטופל באשה וילדים רבים וקטנים. ואף כי הפרנסה היתה קשה וטרוד היה בה משעות הבוקר המוקדמות עד לשעות לילה, מצא לו תמיד זמן לעסקנות ובעיקר לעשית טובות לאנשים. שמחה זילברשטיין נרצח על ידי פולני שנים רבות לפני השואה, כאשר נלווה למוכר עתונים יהודי בוורשה לבקש חוב ממפיץ עתונים פולני, שירה בו והרגו במקום.

ישראל איזנשטט, יהודי תלמיד חכם גדול, ממוצא בית צאנז[57], מורה במקצועו ואדוק ביותר בדתו. על אף לבושו היהודי המסורתי וזקנו שלא נגזז, נחשב בעיני אנשי אגודת ישראל כ"שנה ופרש", שיש להזהר מפניו. ר' ישראל, יהודי מטופל במשפחה גדולה, שחי בדחקות, שמח תמיד בחלקו והשמחה ושביעות הרצון לא נעלמו מעיניו השוחקות והערות. בעל בטחון רב שנבע מאמונתו הכנה, מורשת בית צנז, חצר חסידית מפורסמת, שהיתה ידועה בדבקותה ובאמונתה הלוהטת. ממנו שמעתי לראשונה את הפירוש על הפסוק "מאין יבוא עזרי", מאין - מלא כלום – מכל מקום, עזרי "מעם ה' עושה שמים וארץ" מבורא שמים וארץ יש מאין. ר' ישראל היה איש הרוח של המזרחי, הוא מאס בעסקנות המעניקה כבוד מדומה ודאגתו העיקרית היתה שהחברים ילמדו עברית. ראש מפעלו היה הקמת בית הספר העברי "יבנה", שבו למדו את כל מקצועות הלמוד בעברית. בית ספר זה היה לצנינים בעיני אנשי אגודת ישראל, שנלחמו בו בכל הדרכים. ר' ישראל נאבק קשות על קיום בית הספר, הוא היה מנהלו, המורה, והמחנך ועשה בו כל עבודה, ובלבד שבית הספר יתקיים, ואכן בכח מסירותו התקיים.

יחזקאל פינקלשטין, הרי הוא בנו של רבנו – רבה של העיר, ממנו נדבק באהבת ארץ ישראל. יחזקאל לא עסק ברבנות, היה מנהל חשבונות בבנק ולמעשה היה מנהלו. צנוע בהליכותיו מבלי לרצות להתבלט בעסקנותו, אבל מסור לתנועה והקדיש לה זמן רב מעתותיו. יחזקאל ואשתו ממיסדי ארגון עולי פאלניץ ומהפעילים בו, מתגוררים ברמת גן וביתם משמש מקום מפגש נעים לבני העיר.

מרדכי ונגל, בנו של יעקב קבאשניק, אשר נוסף להיותו בעל בית החרושת לגזוז, עסק גם במלמדות. מרדכי, שהיה חובש בית מדרש, נאלץ להפסיק למודיו כדי לעזור לאביו במלאכת הגזוז. אבל במקום להתסיס המים

---

[57] חסידות צאנז הוא שמה של שושלת חסידית שמקורה בעיר סאנץ (נובי סונץ') שבגליציה, השושלת נוסדה על ידי האדמו"ר רבי חיים הלברשטאם מצאנז.

לגזוז - תסס בתוכו הוא ייצר העסקנות והוכחנות. כל אלה בצרוף כמיהתו לארץ ישראל, הפכוהו לאחד המייסדים של ה"מזרחי". היה עסקן בכל רמ"ח אבריו ועד היום ממשיך בעסקנות ממקום מגוריו בנשר שליד חיפה.

כאשר כל אלה לא יכלו להכיל יותר בקרבם פנימה, את כל אש התלהבותם, כמיהתם, ערגתם, תשוקתם וכסופם לרעיון הציוני – אז נדברו איש עם רעהו יחדיו, תחילה בחשאי, תוך שיחות בהפסקות שבתפילה, בשטיבלעך ובבית הכנסת ולאחר מכן קבעו פגישות בביתו של איצ'ה רוזנברג, עד שהחליטו לתת לדברים פומבי, יסוד תנועת המזרחי ותנועת תורה ועבודה קם והיה בעיר פאלניץ, ואברכים ובחורים מבני טובים, בצירוף בנות ישראל, הכריזו על עצמם כחברים בתנועה זו.

הקמת תנועה זו עורר רגשות מעורבים בצבור החרדי. מחד, נתקבל הדבר בשמחה רבה - כל השאיפות והגעגועים לציון, לגאולה שלמה, שהיו עצורים בקרבם פרצו החוצה. כפי שטען אז ר' שלמה רבינוביץ הרי הקטע בתפילה שחוברה ע"י ר' שלמה אלשיך זלה"ה, הנאמרת בתקון רחל הוא תקון חצות –

"בית ישראל ראיתי שערוריה / אין איש שם על לב שלמה אהיה כעוטיה/ כקיר נטוי וכגדר הדחויה/ המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפלייה" מתאים ביותר למצב שבפאלניץ. כיצד זה יכולים יהודים להתהלך, לאכול ולשתות מבלי לחשוב כלל על ארץ ישראל ? ושוב ציטט אחד הקטעים מקינות ר' שלמה אלשיך:

"בתקון רחל - מי האיש החפץ חיים וחיך אוכל יטעם לו / ואהב ימים לראות טוב ולבקר בהיכלות והאלוהים יראה לו / לשכון באוהלו מבלי לו / אשר לא עמל בו ולא גדלו".

אם רוצים יהודים בגאולה עליהם לעמול עליה ולקרבה במעשיהם יום יום ושעה שעה. משיח צדקנו יושב בשערי רומי, חובש פצעיו ומתירן, חובשן ומתירן, כי אנחנו הם פצעיו. אנחנו ששקענו כאן בגלות המשמימה ושוקעים בה מבלי לנסות להציל את עצמנו. עליתנו לארץ ישראל תעלה ארוכה לפצעי המשיח וכמשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוהיך – והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלוהיך, כשמן בעצמות באו דבריו של ר' שלמה רבינוביץ, שנאמרו בהתלהבות ודבקות שבאמונה, בכל וכוח שיחה ושיחה חזרו עליהם. מאידך: עורר הדבר רוגז בקרב מתנגדי הציונות שבין אנשי אגודת ישראל, וגם מצד צבור החסידים ובעיקר חסידי פוריסוב58 שרבם התנגד לכל צורה של ישוב ארץ ישראל לפני בא המשיח. גם העובדה שבין חברי המזרחי, ובעיקר בין צעירי המזרחי היו גם בחורות, העלה את חמתם, והם כינו את המזרחי מאורת פריצים אשר שם שעירים ירקדו. חסידי פוריסוב הסתפקו בהטפה לבחוריהם החסידים, שיעזבו את דרכם הנלוזה וישובו להסתופף בצילם, דבר אשר עורר וויכוחים סוערים בין החסידים. שרבים מביניהם אהדו תנועה זו. בפרץ זה ניסה לעמוד ר' שמואל מרדכלה, אחיו של הרבי מפוריסוב, שניהל כעין חצר שניה בפאלניץ, בכל ימות השנה, פרט לימים הנוראים, בהם נסע אף הוא לאחיו כאחד החסידים, אולם ללא הועיל. בווכוחים אלה עמדו אחדים מחסידי פוריסוב אפילו עם הרבי עצמו, הם לא נכנעו וכדי לא להרחיקם מן היהדות לגמרי, הניחו אותם לנפשם, תוך הנחה שיתפקחו בבא העת. לא כן היתה תגובתם של חסידי גור. הם רדפו את אנשי המזרחי עד חרמה, גירשו אותם מהשטיבל והתרחקו מהם כאילו היו טמאים. במשפחה שאחד מבניה או בנותיה נמנו על המזרחי, הוטל כתם כאילו משומד היה במשפחה, בבחינת "שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא."

חבר המיסדים לא שעו לא לבקורת ולא לתשבחות. ההנחה היתה, אלה המבקרים והמשטינים ממילא ימשיכו בשלהם ואשר לתשבחות נהיה קודם ראוים להם. בלהט נעורים התמסרו בלב ונפש לעבודתם, וראשית חכמה הקימו מועדון שבו יתכנסו לשם פעילות. הכסף מאין ימצא? גם לכך נמצא פתרון - מרדכי אפולקה הצטמצם מעט ומסר חדר למועדון. השיגו ספר תורה והמקום הפך למקדש מעט. בערבים נפגשו לשיחות רעים ולהרצאות. בשבתות ובחגים הפך המועדון לבית כנסת. ה' הרחיב את גבולם והמקום נהיה צר מהכיל את החברים, וכאן קם להם אלי ביאלר, שמסר לכך דירה מרווחת בווילה שלו. לאט לאט התבצרו ופעולותיהם הורגשו בעיר. לראשונה היתה זו הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל. הקופסה הכחולה דחקה את מקומן של הקופסאות הרבות האחרות. קוימו הרצאות, בהן הרצו מרצים ידועים מוורשה, כגון ד"ר זרח ורהפטיג ואחרים, שזכו לקהל שומעים רב ומכובד, ארגנו שעורי ערב לעברית, שגם בהם השתתפו רבים. גולת הכותרת של

---

[58] חסידות פוריסוב (ביידיש: פאריסוב) היא חסידות פולנית, ענף מחסידות פשיסחא. מקים החסידות היה רבי יהושע אשר רבינוביץ, בנו של "היהודי הקדוש" (רבי יעקב יצחק רבינוביץ' 1766–1813).

פעילותם היה הקמת בית הספר העברי "יבנה" שבו
שפת ההוראה היתה עברית. למטרה זו שכרו בית שלם והביאו מורים מוורשה. ניצח על מלאכה זו ישראל איזנשטט, שהשכיל להפוך את בית הספר הזה למרכז למודים לילדי העיר. בית הספר עורר סערת התנגדות מצד אנשי אגודת ישראל וחוגים חרדיים אחרים, שראו בחידוש זה מעשה שטן, ונלחמו בו בכל הדרכים. ואלולא מסירות הנפש שהראו עסקניו, שעליהם נמנו אנשי צבור שלא היו אמנם בין המיסדים, וחלק מהם גם לא נמנה רשמית על אנשי המזרחי, היה בנין זה כורע תחתיו ללא תקומה. על אלה נמנו ר' חיים יוסיל פרידמן שעשה זאת על אף התנגדותם העזה של חסידי פוריסוב משה קמפנר, יונה שטינברג ואחרים.

משה קמפנר, מנהיגם של בעלי המלאכה בעיר. חריף מח מהיר ובהיר מחשבה, זריז תנועה ובעל יכולת ארגונית רבה. בעל נגריה, יהודי דתי ובעל גנונים ונמוסים של אדם מודרני, נואם מוכשר גם ביידיש וגם בפולנית. הוא ארגן את בעלי המלאכה במקום, שהיו נתונים לחסדי הטרור הקומוניסטי, ידע להחזיר להם את כבודם העצמי בעיני עצמם, וגם לשוות להם מעמד מכובד. משה קמפנר היה מקובל על כל שכבות הציבור, החל מהחוגים החרדיים וגמור בקומוניסטים, שלמרות מלחמתם אתו הוקירו אותו וכיבדוהו. הוא לא התעניין בפוליטיקה מפלגתית, כי לנגד עיניו עמדו תמיד בעלי המלאכה, על בעיותיהם הרבות והכבדות. משה הקים את בנק בעלי המלאכה, שהתפתח יפה והיה למוסד בנקאי מכובד, שרשומו ניכר היה בחיי הכלכלה בעיר. נעזרו על ידו לא רק בעלי מלאכה, אשר בשבילם הוא הוקם וממש הציל אותם ממצבים קשים מאוד, אלא גם סוחרים קטנים, כי משה אהב את האיש הקטן וחפש דרכים לעזור לו.

על אף הטרדות המרובות, מצא לו פנאי להשתלמות, אהב ספר וחיבב תלמידי חכמים אף כי לא השתייך לאף אחת מהמפלגות הציוניות, נענה בחפץ לב לכל פעולה ציונית שנעשתה בעיר. עם הקמת בית הספר "יבנה" והכרזת המלחמה נגדו ע"י החרדים הקיצונים התנדב לפעולת עזרה ואירגון של בית הספר, בכח אישיותו ומרצו פעל רבות לקיום בית הספר, משה קמפנר שהיה עסקן רב פעלים בעיר, נחשב גם לאחד מעמודי התווך של הארגון הארצי של בעלי המלאכה והיה חבר של מרכזם. על אף הכבוד שהנחילו לו ידע להיות צנוע בהליכותיו. כל ימיו נשאר ידידם ונאמנם של האנשים הקטנים, מסייע לכל הנזקק לו, נאמן ומסור לעניני ארץ ישראל לה השתוקק כל ימי חייו, אך לעלות לארץ לא זכה, הוא ומשפחתו נשארו בגיא ההריגה.

יונה שטינברג, הצעיר והמשכיל שבשלושת האחים שטינברג, על אודותיו סיפרתי. הוא נחשב לאחד המכובדים ביותר מבין עסקני המזרחי, וביתו היה מקום מפגש לשיחות רעים בנושאי הציונות. כל כולו התמסר לבית הספר, בהשפעתו ובהשפעת יתר עסקני המזרחי, הצטרפו יהודים מכובדים נוספים למזרחי ופעלו למען בית הספר, שהתפתח יפה והקיף כמאתיים וחמישים תלמידים.

רוח חדשה בפעילות המזרחי, הפיחו בני המשמרת השנייה, שהצטרפו לתנועה זו. הם באו מכל שכבות הציבור, סוחרים, בעלי מלאכה ופועלים, וכן גם חובשי בית המדרש, שבתחילה הצטרפו בהחבא ואחר כך ברישׁ-גלי. מבין בעלי המלאכה בלט ישראל גולדברג, או כפי שנקרא ישראלקה מאלאש, אחד מחמשת האחים גולדברג - יוסף יצחק אביו של שלמל"ה משומרי הגחלת בין לומדי התורה בעיר. ברוך, משה עקיבא, ושלמה, כולם צבעים, אנשים שקטים ומכובדים, שידעו לכבד את מקצועם ואת כל הבאים אתם במגע ולכן זכו ליחס מכובד מצד הכל וגם מקצועם כבדם. הם היו מומחים במקצועם ואת עבודתם עשו באמונה.

שמאי קניגסמן, בעל בית חרושת גדול למשקאות קלים ושלשת בניו - יעקב, שלמה ולייבל, וולוול בוסקי, בנו של משה גרבולינר, שמחה טבקמן ואחותו דבורה וכן אחיהם הצעיר יוסיל טבקמן – חריף מח ותפיסה מהירה, המתגורר כיום עם משפחתו בתל-אביב. ברל וונגל, הנמצא אף הוא בישראל והגיע אחרי השואה. לאחר שנות סבל רבות במחנות עבודה רוסיים. אביגדור סוקולוב, שהיה מראשוני חובשי בית המדרש שהצטרפו למזרחי. משה בנו של ישראלקה ליבהאבר, בחור חמד ושנון. האחים גרינפס, שני בחורים פעילים ביותר, שבעליצותם זמרתם ומסירותם, הטביעו חותמם על כל עבודת המזרחי בפאלניץ, והנם גם המפעילים שבארגון עולי פאלניץ בישראל. כן הצטרפו רבים אחרים ששמו־ תיהם נשמטו מזכרוני.

מרדכי זאוברמן, מהעסקנים הפעילים שבמשמרת השניה. מרדכי בא אלינו מביאליסטוק, ספוג תורה וידע ובעל כושר בטוי רב. שלט בלשון העברית והיה עסקן בכל נימי נפשו. ליטאי חריף, בעל אמרות שנונות וכשרון ליחסי אנוש. מבאי ביתנו היה וחיזר אחרי קרובתי שרל"ה. השיחה אתו היתה משיבת נפש ושפעה הומור יהודי ליטאי

מן המובחר. נחשב לאחד מהעסקנים התרבותיים ביותר, ויחד עם גיסי משה יום טוב הקנו תנופה חדשה, שהכניסה חיים חדשים לתנועת המזרחי.

משה יום־טוב אדם רב מעש ופעלים. עוד בעיר מגוריו הקודמת, גרבולין, מקובל היה כנבון דעת, בעל כשרונות וידע – הן בשטחי המסחר והן בשטח הפעולה הצבורית ויחסי אנוש. משה בר-אורין ובר אבהן, מצד אמו – נכד "היהודי הקדוש" מפשיחסחה. מצד אביו מצאצאי התוספות יום טוב. אביו מנדל, פרנס קהל בעירו, מכובד ואהוד על הכל, מחסידי לובלין החשובים היושבים ראשונה ליד שולחנו של הרב. אמו דמות של אשה צדקנית, רודפת צדקות ותמיד שקועה במפעלי עזרה לנזקקים. משה היה הבן השני במשפחה, ולאחר מות אחיו חיים, תפש את המקום הראשון במשפחה. גבר יפה תואר, בעל גוף אתלטי, פנים עדינות מצח גבוה ועינים המביעות פקחות וטוב לב. בגדיו וכובעו מסורתיים יהודיים, הדור בלבושו תמיד ונעליו מצוחצחות ומבריקות. קולו עמוק עשיר ומפותח ידע פרק בשירה וזמרתו ערבה לכל אוזן. בעל
הומור שופע ואיש שיחה מבריק, ודיבורו בנחת נשמע. על אף גילו הצעיר נחשב למנהיג המזרחי בגרבולין. אשתו פייגעלה דוא, היתה כלילת היופי, אחת הנשים היפות ביותר שראיתי אי פעם בימי חיי, כשולמית האגדתית. נוסף ליופיה היתה גם משכילה ובעלת אילן יוחסין מכובד ביותר. בצאת משה לטייל עם ארוסתו, עקבו אחריהם כל בני העיר, יהודים כגויים, משל אומרים, זה נאה לזו וזו נאה לזה. אנשי המזרחי בפאלניץ, ששמו הגיע עדיהם ושמעו על פעלו בעירו, צפו ליום נשואיו והשתקעותו בפאלניץ, ביודעם, שצרופו של משה לתנועתם פרושו רכישת מעמד לתנועתם בין כל חלקי הצבור. חתונתו של משה עם פייגעלה אשתו היתה מאורע חברתי גדול. השתתפו בה רבים מבני העולם הרבני של פולין, שהיו קשורים אתם בקשרי משפחה מצד הכלה ומצד החתן, ויקירי היהודים מוורשה, פאלניץ וגרבולין וסביבותיהם, שמשפחות אלה היו מוכרות וידועות להם ביחוסם, הגינותם ויושרם. עם השתקעותו בפאלניץ, סרב משה לקבל על עצמו כל תפקידים במזרחי, באומרו בנין זה של תנועת המזרחי בפאלניץ לא נבנה על ידי ועדיין אין לי כל חלק בו. תחילה עלי לשרת כחייל מן השורה, לאחר מכן אהיה מוכן לשאת בתפקידים שיוטלו עלי. ואמנם מלא תפקידו באמונה. בשבתות וחגים כאשר ידעו שהוא יעבור לפני התיבה, גדל מספר המתפללים בבית הכנסת של המזרחי. ארגן מחדש את מסיבות עונג שבת והכניס בהם תוכן חדש, תוך כדי גיוונם בשירתו הערבה. חיזק את הפעילות למען הקרנות הציוניות, וכל זה מבלי להיות חבר ועד או נושא משרה מכובדת בארגון. כן יזם הקמת גן ילדים עברי ועוד שורה ארוכה של פעולות. הוא נבחר כחבר ועד הקהילה מטעם המזרחי וייצג את התנועה הציונית דתית בכבוד.

עסקנותו בהמזרחי הביאה לתנועה אוהדים מכל שכבות הצבור, הן מבני החסידים מתפללי השטיבלעך והן מבני קהל מתפללי בית הכנסת הגדול. ציבור זה שלא נהג לעסוק בעניני מפלגות נכון היה לעשות הכל למען הצלחת מפעלי תנועה זו.

משה יום-טוב, על אף רצונו העז, לא זכה לעלות ארצה. הוא היה מראשוני היהודים שנאסרו על־ידי הגרמנים והוצאו להורג. גם אשתו ושלשת ילדיהם, אהרון, אליעזר ורחל, הובלו בקרונות המוות לטרבלינקה יחד עם אמי ז"ל גיטל וויזה, ואחי הצעיר בעז. ה' ינקום את דמם.

תנועת המזרחי לא הסתפקה רק בפעולות שפורטו לעיל. תנועת תורה ועבודה הכינה את חבריה וחינכה אותם לעליה. רבים יצאו להכשרה חלוצית בקבוצי הכשרה שונים. חלק מהם זכה גם להגיע ארצה. ואלולא נסגרו שערי העליה על ידי האנגלים, היינו זוכים לראות את כולם בישראל. אל נקמות ינקום דם כל אלה שנפלו בידי הצוררים.

ההסתדרות הציונית

כמים קרים לנפש עייפה, היתה השפעת חידוש הפעולה הציונית ע"י המזרחי בעיר. נפתח סגור ליבם של כל השואפים לגאולה. רק נבט הצמח הראשון, בא המלאך הטוב ודפק על ראשו ואמר לו - גדל.

ראשוני המיסדים של ההסתדרות הציונית בפאלניץ היו - האחים שלמה וברוך מקובסקי, האחים מרדכי ולייבל בראון, סטולוב הזקן וחתנו מר סמוליאר הזקן גדליהו סצ'שסק, אליעזר שטינברג, רויזה שטינברג, אהרון הניך דומב, גולדה גולדשטין, משה סרבניק, שלמה פרידמן, גיטל לטוביצקי, שרה שינדל מושינסקי, האחים מיכאל

ושלום פינצוק, אהרון דוד מושינסקי, יצחק רינג, יוסיל ברנהולץ, פרץ וחוה לוסטיג, יצחק ספירשטין, שמחה קורנגולד וראובן נויבירט - בעל המנסרה (טארטאק) בפאלניץ.

מושבו הראשון של סניף ההסתדרות הציונית היה במשרדי המנסרה, שנמסרו להם ע"י מר נויבירט, כי טרם היו הכספים לשכירת דירה לסניף. משם החלה הפעולה המבורכת, שהביאה בעקבותיה את הקמת תנועת "החלוץ" ויתר תנועות הנוער הציוניות בעיר. הפעילים הבולטים ביותר מראשית הקמת התנועה הציונית בעיר היו – האחים מקובסקי והאחים בראון, ונלוו אליהם האחרים, שנדבקו בהתלהבותם ומסירותם ומסרו את נפשם ומאודם למען התנועה הציונית.

האחים מקובסקי, ככל משפחת מקובסקי והנלווים אליה, היו מעין תנועה ציונית בזעיר אנפין. המשפחה כולה היתה ספוגה רוח ציונות, והאצילה מרוחה על הבאים אתה במגע. מוצא המשפחה מצד האב, מהעיר נוישטט ליד וורשה, ושל האם מרדזאמין, אף היא ליד וורשה. הם הגיעו אלינו בשנת 1909 והתישבו במידז'שין שאף היא כפאלניץ אפוטרופסה – היתה בראשית בניינה. הם פתחו חנות מכולת וסידקית, להספקת צורכי הקייטנים בימות הקיץ, ולמנוע טרחה מתושבי מידז'שין לערוך את קניותיהם בימות החורף בפאלניץ.

הרצל מקובסקי, אבי המשפחה, יהודי בר אורין, אוהב ספר, שלא פסק מלעיין בו גם בעת טרדותיו המרובות לפרנסת המשפחה. יהודי דתי וחסיד גור, שהקפיד על קלה כחמורה, אוהב ישראל ואוהב ציון בכל נימי נפשו. הוא היה אומר – שם משפחתו של חוזה התנועה הציונית היה הרצל, שהפיץ מעינותיו החוצה והקים את התנועה הציונית העולמית. אני, שמי הפרטי הוא הרצל, על כן אני מכוון את מעינותי פנימה - בתוך משפחתי, שתהיה משפחה יהודית ציונית נאמנה. אין לדבר על התנועה הציונית בפאלניץ, מבלי להזכיר את בניה ובנותיה של משפחת מקובסקי, שכולם כאחד היו מנאמני ועסקני ציון, שבעה ילדים היו במשפחה, מהם שלש בנות, וארבעה בנים. הבכורה, אסתר, נשאה ליידיל זילברשטין, שהיה לבעל בית מכובד בעיר, בעל עסק לטקסטילים, ציוני מסור, שביתו היה בית עברי ציוני. בנו אברהם היה חברי ללמודים בחדר, בחור ספוג תרבות עברית וחילונית, בעל עט סופרים שנון ומעסקני תנועת בית"ר במקום. השני יצחק, או כפי שקראו לו איצ'קו, עמד על סף עליתו ארצה, והבת צפורה, שניצלה יחידה מכל המשפחה ונמצאת אתנו בישראל. הבת השניה רבקה, נישאה לבן משפחת פרום מרמברטוב השכנה. ביתם אף הוא היה בית יהודי ציוני, אולם לא זכו להיות אתנו ונספו. השלישית חיה לאה, שנספתה אף היא בידי הצוררים, הרביעית, רחל, מראשוני המיסדים של התנועה הציונית בפאלניץ, עלתה לארץ ישראל בשנת 1922, עברה את כל מדורי הקליטה ועברה את הארץ לאורכה ולרוחבה, ככובשת עבודה. נשתקעה בתל יוסף ולאחר שנים רבות במקום עברה עם משפחתה לבית השיטה. נפטרה בשנת 1960, כשאת ארונה מלווים, בניה ונכדיה, כולם אנשי עבודה ומושרשים בקיבוצים שונים בארץ. חוברות ורשימות פורסמו לזכרה ע"י חבריה בקבוץ וחברים לנדודים בכיבוש שממת ישראל.

הבן יצחק, מבוניה הראשונים של התנועה הציונית בפאלניץ, מהראשונים שאזרו עוז לעבוד עבודת כפיים, להכשרה עצמית ולעליה. עלה ארצה בשנת 1922, יחד עם קבוצה מצעירי ציון, שעשו דרכם בדרך בלתי ליגלית, והתגלגלו בדרכים שנה תמימה. בארץ עסק בכיבוש עבודה ועבר בה כל שעברו בה חלוצי ישראל. מראשוני המתישבים ברשפון, שם ביתו עד היום. הקים משפחה והיו לו שני בנים ושתי בנות. האחד מהם נפתלי ז"ל נפל במלחמת העצמאות. יתר ילדיו מעורים בחיי המדינה וחיים עם משפחותיהם בישובים שונים בישראל.

שלמה מקובסקי, כל מעייניו נתונים היו לפעולה ציונית, אך לא למלל אלא למעש. מטבעו אדם מצניע לכת, והליכתו כמי שמהלך בצדי הדרכים, כדי לא להתנגש באחרים. בחור גבה קומה וצנום, וקלסתר פנים מלא עדנה ורוך, דבורו שקט ומאופק. כזה היה כלפי חוץ, אך בתוכו פנימה בערה אש אהבה ומסירות לרעיון הציוני. מוכן היה לכתת רגליו מדי יום ביומו ממידז'שין לפאלניץ, לשם פעולה ציונית. עיקר פעולתו היה בקרנות הציוניות. הוא לא רדף אחר כבוד, אבל כל הופעתו אמרה כבוד. היה המורשה הקבוע של הקרן הקיימת לישראל, יושב ראש ועדת השקל ויושב ראש ועדות הבחירות לקונגרסים. איש מבין כל המפלגות והארגונים האחרים לא התרעם על כך, ולא נסה לנצל את עובדות היות ארגונו רוב, כדי לתפוס את מקומו באחד התפקידים. האמון אליו היה ללא סייג. הכבוד והערכה היו מנת חלקו. "במדה ואדם מודד מודדין לו" הוא רחש לכל אדם אמון וכבוד, לא הרים קולו ולא פגע באיש, תמיד דן את חברו לכף זכות – ולכן התיחסו אליו באותה המידה וכולם כבדוהו והוקירוהו. אמרו חכמים "מגלגלין זכות ע"י זכאי", היה זה שלמה מקובסקי שזכה

שהזכויות תתגלגלנה על ידו. שלמה לא זכה לעלות ארצה, נשא באחריות למשפחתו, לאמו האלמנה, היה נכה יד, ולא יכול היה לצפות שיוכל להיות עובד כפים, בארץ ישראל, ולפרנס את משפחתו מעבודתו. הוא נשאר בגיא ההריגה, יחד עם כל בני עם ישראל נספה גם הוא בשואה.

ך מקובסקי, כולו סער ואש להבה. משרק נפוצה השמועה על הקמת ההסתדרות הציונית בפאלניץ, והוא כבר לא מניח, עד אשר קם הארגון והחל לפעול. בנגוד לאחיו שלמה, שהצטיין במתינותו והעשייה השקטה, היה ברוך איש רב מרץ ורב פעלים, הושש לקרב למען רעיונותיו, הוא לא הידר פני מתנגדיו, וכל מי שעמד בדרכו נכוה בגחלתו. האמין בציונות ובציונות לוחמת כאדם אדוק בדתו, ומוכן היה למסור את נפשו למענה. לא היה יום שברוך מקובסקי לא ישתתף בישיבה, פגישה, או אספה ציונית.

ברוך הגה בציונות בשוכבו ובקומו, לא מעט סבלו עסקי המשפחה בשל כך, העסקנות גזלה את רוב זמנו גם בעונת הקיץ, "העונה הבוערת", אשר צריכה היתה גם לספק חלק מפרנסת החורף, כי דבר לא היה יותר יקר בעיניו מהפעילות הציונית.

ברוך היה נואם מוכשר, בעל כשרון ריטורי עז והגיון בריא. הוא נחון גם בחוש הומור דק ועוקצני, בו היה מכה את יריביו שוק על ירך, לא לחינם הפנו הקומוניסטים בפאלניץ חציהם כלפיו, ולא אחת התנפלו עליו וגם אמרו

תלמידות מבית הספר "בית יעקב"

לרצחו נפש. ברוך - לא נבהל מפניהם והמשיך בדרכו. זוכרני, כאשר באחת האספות שבה נאם – ניסו הקומוניסטים לפוצץ את האספה, וצעקו שפאלניץ היא – אדומה, קומוניסטית, ולא יתנו להופכה לציונית - ענה להם ברוך בהומור אופיני לו - למה זה תצעקו, וכי יעזור לכם ? גלוי וידוע לכל אחד שפאלניץ היא יהודית וציונית, וכל אורחה ורבעה הם יהודיים לאומיים, ולא עוד, אלא שכל דבר בה מתנהל לפי הלוח העברי, המסורתי, והוא ראיה, בחודש תמוז חם בפאלניץ, בחודש שבט קר, בניסן מתחיל האביב, ובחודש תשרי כבר מנשבים רוחות סתיו, היש לכם הוכחה גדולה מזו ללאומיותה וציוניותה של פאלניץ. ברוב בורותם נאלמו הקומוניסטים ולא היה מענה בפיהם.

ברוך היה מזכיר ההסתדרות הציונית בפאלניץ, מאז הקמתה ועד לעלותו ארצה. הוא נמנה על הסיעה הרדיקלית של ההסתדרות הציונית, "על המשמר" מאנשי יצחק גרינבוים, ובמחלוקת הגדולה שבין הסיעות "עת לבנות" ו"על המשמר" ניהל את מערכת הבחירות לועידה הציונית. יום יום כינס פגישות של חברים, כמעט מדי ערב, נשא הרצאות לאחר מכן המשיך בשיחות ווכוחים עד לשעות הבוקר, נהגו לומר שברוך שאל שעות נוספות לכל יממה ויחזירן לאחר גיל שבעים. נוסף לתפקידיו כמזכיר ההסתדרות הציונית וכעסקן "על המשמר" היה גם יושב ראש קרן היסוד. כציוני ראדיקלי היה גם מתומכי "החלוץ", ונבחר כיושב ראש קרן "החלוץ". עם הזמן, נתקנא מרכז ההסתדרות הציונית והחליט להפקיע אותו לצרכים כלל ארציים הוא נשלח כמרצה למקומות שונים בסביבה הקרובה והרחוקה, אך את פאלניץ לא זנח, כלל ישן היה נקוט בידיו: ציוני עירך קודמים, וכל רגע פנוי מזמנו מסר לתנועה הציונית במקום. ברוך, לא נמנה על סוג הציונים שדברו על ליבם של אחרים לעלות לארץ ישראל, הוא לא רק נאה דרש אלא גם נאה קיים, והחליט לעלות ארצה. אך מרכז ההסתדרות הציונית שלא רצה לותר על פעילותו עשה מאמצים לשכנעו לדחות את עליתו. במשך שנתיים שמו מכשולים בדרך עלייתו, עד שהחליט לזנוח הכל ולעלות, ובשנת 1935 עלה ארצה.

בישראל היה פועל חקלאי בהרצליה, ועם פרוץ המאורעות של 1936 גויס להגנה ולנוטרות, בה שירת במשך כל ימי המאורעות. במלחמת העולם התגייס לצבא הבריטי, ועם השחרור המשיך בפעולתו בהגנה. עם פרוץ מלחמת העצמאות גוייס לשרות צה"ל ובו שרת כל שנות המלחמה. לאחר שחרורו גויס לשרות המדינה ומשמש כעוזר לגובה המכס בתל-אביב.

האחים מרדכי ולייבל בראון, עוד בבטן אמם יוחדו לעסקנות, שכן כל עיסוקם היתה העסקנות הציונית. פרנסתם בימות החורף היתה על חנותה הקטנה של אמם האלמנה, ובימות הקיץ מחכירת בוסתנים ומכירת פירותיהם. כבחורים עירוניים, לא הבינו הרבה בעצי פרי ודאגו להיפטר מהפרי בעודו על העצים. עתותיהם היו בידיהם ולכן התמסרו לעסקנות ציבורית ובה מצאו את סיפוקם. שניהם היו רווקים קשישים, ודומה היה כי ארשו להם את הציונות, ואותה קידשו להם אשה.

מרדכי היה חסיד קבוצת "עת לבנות" ולייבל של "על המשמר", וכך נהיו שני האחים גם ל"גיסים" לאחר שנשאו את שתי ה"אחיות" האלה. כאשר בלהט הויכוחים בין שתי הסיעות, התחממה האווירה בין שני האחים, והויכוחים היו קולניים ביותר, אמרו כי גם כאן התאמת הפתגם הצרפתי הנודע "חפש את האשה" כלומר התערבות נשותיהם "על המשמר" ו"עת לבנות" הרסו את היחסים בין האחים.

מרדכי היה הבכור אך את בכורתו לא מכר בנזיד עדשים. מיד עם קום סניף ההסתדרות הציונית, נבחר כיושב ראש שלו ובתפקיד זה שימש כל השנים. מרדכי, כאחיו שניהם בעלי תרבות רחבה היו, הן בשטח התרבות היהודית הדתית והחילונית, והן בשטח התרבות היהודית הפולנית, יודעי ספר וחובבי ספר היו. שניהם ידעו את מלאכת הנאום. אולם בעוד מרדכי אמון יותר על ההרצאה בתחום התרבות, מלווה מובאות אמרי חז"ל והספרות, היה לייבל נואם כדבר המוני. מרדכי היה רגיש יותר, ואם נפגע על-ידי יריב בעת וכוח בצורה בלתי נאותה, נקוו דמעות בעיניו. לעומתו לא ידע לייבל רגשנות מהי ושש תמיד לוויכוח התוקפני. שניהם פעלו במסירות ונאמנות וכל תקותם היתה לעלות לארץ ישראל. לא אסתייע מילתא, בשל גילם הקשיש וחולשתם הפיסית, לא הצליחו לעלות ארצה ונספו בשואה.

סטולוב הזקן, התהלך בפאלניץ מאז בואו כאורח שנטה ללון שצרורו ומקלו נכונים תמיד בידו כדי לצאת לדרך. מתושביה הוותיקים היה בעל אחת החוילות והפנסיונים הגדולים, שהיה תמיד מלא קיטנים, טרוד תמיד בקניות וסידורים בעניני הפנסיון, שהעסיקוהו עד לשעות לילה מאוחרות. על אף מגעו המתמיד עם הסוחרים ותושבי העיר האחרים. נהג אתם בהסתייגות ובדיסטאנס שהיו מלווים קורטוב של זרות. יהודי רוסי היה, שנקלע רק במקרה לפאלניץ, קבע בה את מושבו כמי שבא לגור בה ולא להשתקע. הוא היה רחב כתפים וצר מתנים, בעל זקן לבן גזוז כמלבן, וכל צלע שלו מהוקצע - אף שערה מזקנו לא חרגה מקו המלבן. חבוש היה מגבעת לבד, ששוליה בצדדים היו מוגבהים וסרט רחב הקיף אותה. לבוש חליפה קצרה מגוהצת, כותונת לבנה בעלת צוארון וחפי תים נוקשים, ענוב פרפר שחור גדול ומקל עם גולת כסף בידו. בבגדים אלה ערך את קניותיו בחנויות וב־ שוק, שוטט בין עגלות ונושא ונותן עם האיכרים. סבר פניו רציני ושקט, מעולם לא התרגז ומעולם לא הרים קולו על אדם. הופעתו היתה כשל אציל ובעל אחוזה זקן, המעורר כבוד ויראה. ממעט בדיבור. אבל תמיד נטה אוזן לדברי אחרים ודאי מתוך נימוס גרידא ולא מתוך ענין. הפנסיון שלו היה מהמהודרים והיקרים - כשר למהדרין, ואורחיו היו אף הם מעשירי וורשה

שהחמיצו" במקצת ולבשו קצרים, אולם טרם ותרו על כשרות ושבת. הם חפשו להם מקום שיהיה יידיש-נגידיש" ומצאוהו בפנסיון זה. סטולוב היה ציוני בעל הכרה עוד מלפני בואו לפאלניץ. בציונותו זו המשיך להחזיק, למרות שהתרחק מכל עסקנות והקים חיץ בינו לבין יתר התושבים. אך ברגע שדובר היה בענין ציוני נפלה המחיצה. בשעה זו הבריקו עיניו, פניו החלו לחייך וזיק של שמחה ושובבות ניצת בו. לא היה זה עוד סטולוב הזקן השתקן והמסוייג, אלא אדם צעיר ונלהב.

חתנו של סטולוב היה סמוליאר הזקן, כמוהו כסטולוב הזקן, היה גם הוא יהודי רוסי, בעל זקן לבן גזוז קצר, חבוש מגבעת שחורה קשה, לבוש חליפה שחורה כמין פראק, כותונת לבנה עם צוארון וחפתים נוקשים, ופרפר שחור וכפתורי כסף גדולים (ספינקס) קשטו את חפתיו. בידו החזיק תמיד מקל עם ידית של כסף, ונראה היה כמי שהוזמן לנשף. בנגוד לחותנו, שהיה שתקן ומסתיג מהבריות, היה סמוליאר הזקן יהודי אוהב שיחה ואיש רעים, שחיש מהר התערה בין תושבי המקום. הוא היה תלמיד חכם. בצעירותו למד בישיבות שונות, כן היה בעל השכלה חילונית רחבה ביותר, שלט בשפות שונות ביניהן עברית, שדבר בה בשטף בהברה אשכנזית. מנהגו של סמוליאר היה להשכים קום עם שחר לתפילה. אחריה לצאת לטיול ארוך, שהיה מסתיים ליד דוכן העתונים של גברת זילברשטין, ליד מחסום הרכבת, שם קנה את העתונים בשביל הפנסיון ותוך כדי עמידה ליד הדוכן, עילעל בעתונים. דוכן העתונים היה מוסד בפני עצמו, לידו היו מתאספים קוני העיתונים, חובבי שיחה פוליטית על קיבה ריקה, שם גם נקבעה מדיניות העולם כולו לרבות מדיניותה של פולין, ומדיניות התנועה הציונית לא כל שכן. כבר משעה חמש וחצי בבוקר עת הגיעו העתונים, נאספו שם צעירים וקשישים שפתחו בויכוחים. זה בקורתו, זה בחביתו וזה בכדו - הוכיח באותות ומופתים תוך ציטוט דברי נציגי מפלגתו כי דבריו הם "אמת ויציב" ואין "נכון וישר" כמותם. מר סמוליאר הזקן, נהג בתחילה להאזין מן הצד לוויכוח ולגחך קמעה אל תוך זקנו כמי שאומר "ישחקו הנערים לפני", לאחר מכן נגש מתון מתון לקבוצת המתוכחים, אז נשתתקו כולם לשמוע דברי הזקן. כמובן כל אחד ביקש שיפסוק הלכה כמותו. הוא הקשיב לדברי כולם תיקן דברו של זה, פה ושם "יישר הידורים" וסיים באלה ואלה דברי "אלוהים חיים". כי העיקר הוא שכולם מתכוונים לדבר אחד בניין ארץ ישראל. וזאת לדעת, הציונות וארץ ישראל היו חלום חייו. הוא שקל את השקל הציוני מראשית הופעתו, היה נוכח בקונגרס הציוני הראשון, אליו הגיע תוך גניבת גבולות. הוא זכה לראות את הרצל, לשמוע את מקס נורדאו, הכיר את דוד וולפסון, את ורבורג, וכן את ויצמן, נחום סוקולוב ואוסישקין. פעם סיפר לי, שזקנו ושערו הלבינו לא מחמת זקנה, אלא מרוב צער על פטירתו של הרצל, ועד לאותו היום היה בן תשחורת.

מר סמוליאר היה פטרונם של כל תנועות הנוער הציוניות, כולם ראו בו סבא טוב חביב, הזמינוהו לכל המופעים של ארגוני הנוער, החל מהשומר הדתי, ירדניה, גורדוניה, החלוץ הצעיר וכלה בהשומר הצעיר, כולם ראו בו איש משלהם, לכולם בא, עם כולם התראה ואת כולם אהב. גם כל המפלגות הציוניות החל מהימין ועד לשמאל כבדוהו וחבבוהו. באמת, לא נמנה רשמית על אף מפלגה ציונית אחת ואמר, כולם בני ואני בנם, והם ראו בו כעין סבא זקן ומכובד על כל צאצאיו. כאשר נפטר בשיבה טובה, בקש בצואתו לשים בקברו את כל השקלים הציוניים ששקל במשך כל השנים - מבלי להחסיר אחד מהם. הוא האמין שגם בבית הדין של מעלה יעמדו לזכותו שקלי ציון ויסכרו פי המסטין.

משפחת פינצ'וק ייחדה לעצמה מקום מיוחד בהוי של פאלניץ, בית. פינצוק פרושו אריסטוקרטיה, בני עליה במובן הטוב של המושג: שם המשפחה מעיד על מקום מוצאה - פינסק. היתה זו משפחה, של סוחרי עצים ויערות. לדברי ההסטוריון הפולני רדלינסקי ניתן השם למשפחה בגלל סחר העצים שלה והשטת רפסודות על נהר "פניה". נוסף על סחר היערות והעצים היו גם בעלי אחוזה שראו עצמם כמשפחת אצולה כפרית. אבי המשפחה, יעקב לבית פינצ'וק, נשא לאשה בת משפחת קצנלנבוגן, בעלת וותק בסחר העצים והיערות. שתי המשפחות האלה פרשו כנפיהם על יערות רוסיה ופולין, ובעת המהפכה הבולשביקית שהו בסביבת דרוהיצ'ין בפולין. בהיותם ממוצא רוסי לא העניקו להם השלטונות הפולנים נתינות פולנית ונהיו לחסרי נתינות. הם הגיעו לפולין הקונגרסאית בכונה להופיע כבעלי מוצא פולני, כדי שיוכלו לקבל דרכונים פולניים. כאברהם ולוט בשעתו חלקו ביניהם את שטח פעולתם. משפחת קצנלנבוגן התישבה באוטבוצק ומשפחת פינצ'וק תקעה יתד בפאלניץ. כאמור המשפחות האלה היו משפחות עשירות ומבוססות היטב. עם בואם למקום מושבם החדש הופיעו כחורי ארץ. משפחת קצנלנבוגן בנתה בית נאה באוטבוצק, ומשפחת פינצ'וק קנתה שטח קרקע רחב ידים במרכז פאלניץ. הם בנו לעצמם חווילת מגורים מרווחת ולידה פתחו מחסן עצים שהיה הגדול ביותר בפאלניץ. המשפחות היו ספוגות מסורת יהודית, ומשפחת קצנלנבוגן היתה ידועה גם כמשפחת למדנים

מיוחסת. אין תימא איפוא שבני המשפחה קבלו נוסף להשכלתם הכללית, גם חינוך יהודי מסורתי, ובעיקר חינוך יהודי לאומי. בית משפחת פינצ'וק רווי היה תמיד אווירה ציונית. "בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שנו את שמם, ולא שנו את לשונם, ולא גלו מסתורין ולא בטלו את המילה". בשני הדברים האחרונים כמעט לא חטאו יהודי פולין בכלל, ויהודי פאלניץ בפרט, אבל רבים ראו צורך לשנות את שמות ילדיהם לשמות פולניים, ורבים, ובמיוחד העשירים מאסו בלשון היהודים, והרבו לדבר בביתם ועם ילדיהם בשפה הפולנית. משפחת פינצ'וק לא נמנתה עליהם ילדי המשפחה נקראו בשמות יהודיים טפוסים, הבן הבכור שגם נשא בעול כל המשפחה, שמו היה מיכאל, ואמנם עמד לימין המשפחה ולימין התנועה הציונית במסירות נפש כמיכאל העומד מימין. הבן השני, מהנדס במקצועו מסור למשפחה ולתנועה הציונית, אדם שקט ואוהב שלום, נקרא בשם שלום. הבן השלישי שמש כחוט המשולש השומר על שלמותם ושלומם של המשפחות פינצ'וק וקצנלבוגן, נקרא בשם שלמה. לרוב הוא שהה אצל סבו באוטבוצק ונהל את עסקיו שם. הבן הרביעי, שליחה הראשון של המשפחה לארץ האבות. אליעזר, עשה דרכו כעולה הבלתי ליגלי בעצם ימי מאורעות תרצ"ט. הבת היחידה נחמת אמה - נחמה, שהיה בה מאצילותה של בת מלך, נקראה - בת שבע. והבן זקונים של המשפחה, נער חמד, נקרא בשם העברי אברהם. הם גם לא שנו את לשונם, שפת הבית היתה יידיש, והיתה זו יידיש ליטאית עסיסית, מתובלת בביטויים עבריים, שכן הם למדו וידעו עברית. האב יעקב פינצ'וק שהיה יהודי חולני לא האריך ימים, ונפטר לאחר שנים מספר של מגורי המשפחה במקום. הבן מיכאל, נרתם לעסקי המשפחה, והיה לראשה וכזה אף ראוהו כולם. בתחילה העסק פרח והעסיק כמה עובדים, ביניהם את דוד בורנשטין בנו של שמחה בונס בורנשטין, את חיים טראוב ואחרים. יתר הילדים המשיכו בלמודיהם, כאשר עין אמם
המסורה פקוחה עליהם. כאשר גדלו הילדים, הצטרפו בעידוד אמם ואחיהם הגדולים, לתנועות הנוער הציוניות. אליעזר והבת בת שבע, הצטרפו להלה ורניה מילר, שהקימו את תנועת השומר הצעיר, אליהם הצטרף מאוחר יותר גם אברהם, הצעיר שבחבורה. מאותו יום נהפכה חצר הפינצ'וקים למקום כנוסם של כל תנועות הנוער הציוניות, וכל מאורע ציוני התרחש בחצרם. אם המשפחה נחמה, והבת בת-שבע, נספו בשואה, הבנים נצלו ורובם נמצאים אתנו בישראל.

פרץ לוסטיג, בא אלינו מז'ליכוב. כאמור, רבים מבני ז׳ליכוב התיישבו בפאלניץ, והטביעו בה את חותמם. ז׳ליכובאי שבא לפאלניץ הרגיש בה כמי שבא לבית קרוביו. פרץ לא הגיע לפאלניץ בגפו. הוא הגיע עם הוריו ושתי אחיותיו. אביו יהודי גבה קומה וזקוף, תלמיד חכם ומכובד בעירו התערה בחברת מכובדי פאלניץ. עמדה לו זכות בני עירו שהכירוהו וכבדוהו. היה איש שיחה מבריק וידע להלך בין העוסקים בעיסוקה דשמעתתא. הוא שלח ידו בעסוקים שונים אך ללא הצלחה. עול הפרנסה העיקרי הוטל על כתפיו של פרץ, שחייב היה לדאוג לפרנסת הוריו ושתי אחיותיו - חוה וחנה. על אף היותו צעיר לימים, נשא ריחיים אלה על צוארו. כפנקסן מעולה מצא לו עד מהרה תעסוקה בפירמה מכובדת בוורשה. מדי בוקר נסע לורשה וחוזר בערב לפאלניץ. אולם לא איש כפרץ יסתפק רק בעבודתו ובספריו בלבד. פרץ נולד עסקן ולא סתם עסקן אלא עסקן ציוני והציונות היתה כל חייו. עם בואו לפאלניץ כבר הכירוהו הכל כעסקן, מרצה ונואם מחונן. חיזרו איפא מיסדי ההסתדרות הציונית אחרי פרץ, ופרץ חיזר אחריהם, עד שמצאו זה את זה. פרץ אדם עסוק מאוד היה בעבודתו. הוא לא יכול היה להמנות על העסקנים העוסקים בעבודה אירגונית שתבעה גם שעות רבות של עבודה בשעות היום, הוא הקדיש איפוא את זמנו בעיקר לתחום התרבות וההסברה. היה מרצה מוכשר ושלט יפה ביידיש, עברית ופולנית. אהב להרצות על נושאים ספרותיים וקהל שומעיו היה רב. גם בשטח ההרצאה הציונית פוליטית ידו היתה רבה. והרצאה של פרץ משכה קהל רב. לפני כל פעולה ציונית פוליטית היה גם מתגלה כנואם היודע את נפש הצבור ולכן משך אותו אחריו בנועם ובתוקף, גם אחותו חוה שהיתה נערה נאה ובעלת תבונה, היתה בין ראשוני התנועה הציונית, כן גם אחותו הקטנה חנה שהיתה עדין ילדה לא פיגרה אחרי האח והאחות, ועוד בהיותה תלמידת בית ספר הצטרפה להחלוץ הצעיר והיתה אחת ממדריכיו ועסקניו. המשפחה כולה היתה משפחה ציונית פעלתנית, רישומה ניכר היה בכל שטח הפעולה הציונית בעיר. הם גם לא הסתפקו בעסקנות ציונית בלבד ו"קיים זה מה שכתוב בזה" פרץ ושתי אחיותיו עלו ארצה וחיים אתנו כאן. אך הוריהם שטרם היה הסיפק בידי בנם להעלותם נספו בשואה.

שמחה שטינברג, בנו הבכור של אברהם שטינברג. נמוך קומה ובעל גוף מוצק, שתקן מטבעו ושקוד על עבודתו במחלבת הוריו, כאילו לא קיים דבר בעולם מחוץ למחלבה. אבל כזה היה בשעות העבודה ביום, עם ערב נהפך לאדם אחר, עסקן ציבורי-ציוני. הוא לא היה איש ספר, אבל לא נמצא עתון יומי, שבועון או כתב־עת

אחר בעניני ציונות, ששמחה פסח עליו, על כן בקיא היה בכל הניואנסים הדקים שבתנועה הציונית, הוא לא היה מהעסקנים הבולטים, אבל בלט במסירותו ושקידתו. אחיו אליעזר, אף הוא כשמחה שקוע בעבודתו במחלבה, ונוסף לכך תולעת ספרים היה, כל רגע פנוי ישב וקרא. גם הוא התמסר בלב ונפש לתנועה הציונית. אחיהם יונה היה עוד נער, וידובר בו עת יסופר על יסוד "המכבי" ותנועת הנוער "ירדניה."

אליעזר, בן משה שטינברג, הוזכר לעיל. בנגוד לשמחה ואליעזר שטינברג, בני דודו, היה עסקן בכל נימי נפשו. עם יסוד ההסתדרות הציונית, היה כבר בעל עבר ונסיון של עסקן. זאת בצרוף הלהט שבו ויצר הפעלתנות הטבוע בו, הביאו לתנועה עסקן מוכשר ופעיל. אליו הצטרפה גם אחותו רויזה, נערה שקטה ומסורה, הנכונה לכל פעילות ציונית. שניהם יחד הוו תוספת כח מכובדת להסתדרות הציונית. גדליהו סצשסק אף הוא נזכר לעיל, אישיותו, כח רצונו ויכולת הפעולה שלו, העמידוהו מיד בשורה הראשונה של עסקני ההסתדרות הציונית.

יצחק ספירשטין, בנו של משה ברוך ספירשטין. משה ברוך, כפי שספרתי לעיל, היה מהמיסדים של הארגון הציוני הראשון ולא האריך ימים עד להקמתה בשנית של ההסתדרות הציונית. במשך הזמן, גדל בנו יצחק שקבל לידיו את נהול העסק. כאביו, גם הוא היה ציוני נאמן, אלא שהיה עוד צעיר וללא ריחיים על צוארו. בחור גבה קומה חסון וספורטאי שלאחר מכן היה ממיסדי "המכבי" במקום ומטובי שחקני הכדורגל בקבוצה. הוא הצטרף למייסדים, קבל עליו את נהול עניני הכספים של ההסתדרות הציונית – כגזבר בעל ידיים אמונות. כבחור ממולח, ידע מיד להניע את האנשים לפתוח גם את כיסיהם ובסס את ארגונו מבחינה כספית. יצחק, שרת את התנועה הציונית עד יומו האחרון. בבוא השואה, היה אחד היהודים הראשונים שנהרגו על ידי הנאצים, בהשאירו אחריו את אשתו לובה לבית גולדשטין, עם תנוקה ברוך, אשר לאחר שגם אמו נרצחה ניצל על ידי דודו צבי גולדשטין ונמצא אתנו כאן.

יצחק רינג, שען העיר היה. יהודי נמוך קומה, בעל זקנקן צהבהב וגזוז, מרכיב משקפים גדולים המוסטים תמיד על מצחו הרחב, ומשקפת שענים צמודה תמיד לעינו הימנית. מחייך תמיד וחיוכו כעין גחוך. כמי שמבטל את כל הקשיים והמכשולים על ידי ביטולם. השענות היתה מקצוע של אינטליגנטים בעלי בתים, אם משום שנהפכו ליורדים, או מסיבה אחרת, חדלו לחבוש את ספסל בית המדרש והפכו לבעלי מלאכה במקצוע המכבד את בעליו. יצחק רינג אהב את המקצוע, נהג להמשיל את כל המאורעות והתהליכים לפי מהלך וסבוב השעון. מעל לפתח חנותו תלה שעון ענק, ששמש לתושבי העיירה כעין "ביג-בן" של פאלניץ. לפי שעון זה כוונו תושבי העיר את שעוניהם ולפיו נקבעו הפגישות בין הזוגות. שעון זה שמש גם כנקודת מוצא לפגישות ומפגשים ושמש נושא למעשה לבדיחות והלצות. יצחק רינג אמר פעם - עלול שעון זה להטעות את לקוחותיו העלולים לחשוב שתלה את השעון כשלט, מאחר ודבר אחר המורה על עסוקו לא יכול היה לתלות. היה איש השיחה הנעימה, בעל הומור מפוקח, הטיל ספק בכל, פרט לציונות. היה ציוני מסור, אם כי לא הרבה בעסקנות. שני בניו ישראל ואברהם נמצאים אתנו כאן – הוא אשתו ויתר בני משפחתו נספו ואינם.

גולדה גולדשטין, בתו של יעקב גולדשטין הראשונות שהצטרפו להסתדרות הציונית. היתה נערה יפה ביותר, מלאת חיים ושמחת חיים. היא באה אמנם מוינזובנה, שהיה כפר ליד פאלניץ, אבל היתה באופיה ובגישתה בת כרך, ידעה להלך עם אנשים ולשוחח על נושאים רבים ושונים. בזמן קצר רכזה סביבה חוג של מכרים וידידים והכניסה עירנות וחיים בחברה. היא לא שהתה רבות בפאלניץ ועלתה לארץ ישראל.

משה סרברניק היה הקבלן היהודי הראשון בפאלניץ. גבר יפה תואר, בעל קומה ורחב כתפים, אדם בעל נמוסין והופעה, ידו היתה פתוחה לסייע לכל. בתחילה בעל בעל עסק לחומרי בנין, שלא יכול היה להצטמצם בין קירות חנותו. בהיותו בפאלניץ בתקופת הבנין, נהפך לקבלן וראה ברכה במעשיו. טרוד היה בעסקיו, ובמשפחתו. אף־על־פי־כן כאשר נקרא לפעולה ציונית נתפנה מכל עיסוקיו הרבים למטרה זו. כאשר נתאלמן מאשתו הראשונה פרייידלה, ונשאר עם שלשת ילדיו הקטנים, באה לעזרתו אחות אשתו פסיה שנרתמה בעול גדול הילדים וחנוכם. משה סרבניק ובתו הקטנה נפלו בין הנופלים בשואה. נשארו בחיים ונמצאים אתנו בישראל אשתו פסיה ובתה שפרינצה. בנו מנשה חי בארצות הברית.

אהרון דוד מושינסקי גם הוא נמנה על מיסדי הארגון הציוני הראשון בפאלניץ. הוא נשא אשה והשדוך לא עלה יפה. בינתיים קרתה לו תאונה, הפך לנכה רגל ונאלץ להרכיב מסגרת ברזל על רגלו. למרות זאת לא נפל ברוחו, נשאר אדם עליז מלא חיים ובעל משיכה לעסקנות. עם קום ההסתדרות הציונית בשנית, היה מראשוני

המצטרפים. לאחר מכן עם קום ארגון "העובד" הצטרף אליו ועמד לעלות ארצה. בתקופת השואה לא עמד במבחן. רננו אחריו שהלשין בפני השלטונות על יהודים שעסקו במסחר הסיגריות. הם נאסרו ונרצחו.

יחד עם אהרון דוד, הצטרפה גם אחותו שרה שיינדל. בחורה נאה ופעלתנית, מלאת חיים שאהבה לשיר ולרקוד ולהדביק בעליצותה את כל הנוכחים. טפוס של עסקנית מסורה הנלהבת למטרה אותה משרתת. עם הצטרפותה - נבחרה לועד הסניף והיתה מהפעילות בו. לא רצתה להסתפק בציונות של הטפה והצטרפה ל"החלוץ". אולם לא הספיקה לעלות ארצה לפני בוא השואה.

יוסיל ברנהולץ, נקרא גם יוסיל יוזפובר. נתאלמן בצעירותו ולו שני ילדים קטנים. הבת פנינה, כיום אשתו של חיים טראוב חיה בישראל, והבן גימפל, הנמצא כיום בארצות הברית. הוא היה חוכר גני עצי פרי ומוכרם - סחר שרבה היתה מומחיותו בו. לאחר מות אשתו לא נשא אשה שניה, כדי לא להביא אם חורגת לילדיו שאהבם ללא גבול. הוא גידל אותם במסירות רבה ואף העניק להם חינוך מעולה. כמוהו כן ילדיו נמנו על ארגוני הנוער הציוניים והיו מסורים לציונות. עם הקמת סניף ההסתדרות הציונית היה מראשוני החברים בו. גם הוא נספה בין יתר אחיו, בני עמו.

אהרון הניך דומב, שונה היה תכלית שנוי מאביו אלעזר דומב. שקט ונחבא אל הכלים, צנוע בהליכותיו ולא שאף כלל להבליט את עצמו, כאילו האוטוריטה של אביו האפילה עליו והשאירה אותו בצל. אוהב ציון ומלא געגועים לארץ ישראל. מראשוני המיסדים שתמיד נכונים לשרת בשורה. יחד עם כל יתר בני משפחתו אבד בשואה.

שלמה פרידמן, כאחד מבניו של ר' חיים יוסיל פרידמן, רק הריח ריח של ציונות ומיד הצטרף לפעילות. אותו זמן כבר נמצאו בארץ שני אחיו הגדולים, הירש ויהושע, וכן גיסו ר' שלמה רבינוביץ עם אשתו -אחותו דינציה. שלמה לא מצא עניין בפעילות ציונית לשם פעילות ובלוי זמן. הוא עלה ארצה בשנת 1933.

בנות בי"ס "בית יעקב" נפרדות מהמורה דבורה שדלצקי (תרצ"ד) (התמונה שופרה)

משפחת קורנגולד באה אלינו ממגנישוב. האב ר' ישראל שלמה יליד המקום ובן למשפחה מכובדת, אשתו איטה פיגה לבית לנדאו, בת העירה מצוביץ, מצאצאי ר' יחזקאל לנדאו – "הנודע ביהודה", כמנהג גוברין יהודאין - הקימו משפחה ופתחו חנות לפרנסה. למשפחה נולדו שמונה ילדים; הבכור שמחה, ואחריו הבת זלטה, זאב, חיים, פרל, לייבל, בער ואברהם. הילדים כולם קבלו חנוך יהודי דתי, והגדול בבנים - שמחה, נשלח ללמוד בישיבה בוורשה. נראה שבאדיקותו של שמחה נבעו בקיעים עוד במגנישוב. בעת שהותו בוורשה, ללא השגחת ההורים, ובעיקר ללא השגחת הסב שהיה מקפיד ביותר על אדיקותם של נכדיו, "החמיץ" והחל להתקרב לחוגים חופשיים יותר. הוא החליט להפסיק את למודיו, ללמוד מקצוע שיפרנסהו ואולי גם יוכל לסייע למשפחתו שפרנסתה מהחנות במגנישוב היתה מצומצמת ביותר. הוא למד את מקצוע הסריגה והתמחה במיוחד בתעשית הגרבים. לא עבר זמן רב, ושמחה שהיה קודם בחור מוכשר ביותר נהפך לאחד המומחים בסריגה. באותו הזמן הצטרף לחוגים הציוניים בוורשה וחלומו היה לעלות לארץ־ ישראל. הוא שאף להקנות את מקצועו לכל בני משפחתו, שיעלו יחד לארץ-ישראל ויקימו בה מפעל שממנו יתפרנסו, וכך יתנו יד לבנין הארץ. הוא השפיע על אביו למכור את חנותו במגנישוב ולעבור

לפאלניץ, בה הוקם על ידו בית החרושת לגרבים, בו למדו והתמחו כולם במקצוע. קרוב לאחר בואו, נוסדה ההסתדרות הציונית במקום ושמחה הצטרף אליה כאחד הראשונים.

המשפחה השתרשה במקום והפכה לחלק מהנוף האנושי הציבורי בעיר. הילדים שגדלו הצטרפו להחלוץ ויצאו להכשרה. הבן זאב, היה גם מבין מיסדי "החלוץ", והיה מהראשונים שיצאו להכשרה. אולם שערי הארץ הנעולים ונשואי בני המשפחה, עכבו את עליתם וחלום העלייה לארץ-ישראל, נגוז אט אט, השואה האיומה מצאה את כולם בפולין. לאחר הקמת הגטאות ושריפת חלק גדול של פאלניץ, מיד עם תחילת המלחמה, ריכז את כל המשפחה בגטו וורשה. הם העבירו את כל המכונות לוורשה וניסו לנהל את ביתה"ח שלהם בתוך הגיטו. הנאצים התחילו להכביד את ידם על הגיטו, החלו האקציות ומי שהבין את הצפוי - הבין את כוונת ההשמדה שלהם. שמחה ויתר בני משפחתם ידעו כי היום המר והנמהר יפקוד גם אותם. לכן החליטו להלחם בחיה הנאצית ולדרוש מחיר יקר בעד חייהם.

הגרמנים ארגנו בתי מלאכה בצד הארי של וורשה. לשם הועברו המכונות וחמרי הגלם של בית החרושת שלהם. מכונות אלה חולקו בין שני המפעלים, של טבנס ושל שולץ, בהם הועסקו בני משפחה קורנגולד. שם גם ארגנו את פלוגת הלוחמים שלהם בחיות הנאציות, אשר שלמו מחיר ניכר בעד חיי היהודים שהיו יחד אתם. שמחה קורנגולד נהל יומן, שבו רשם את מאורעות הימים בעת השואה, יומן זה אבד לו ונמצא לאחר המלחמה – כאשר שמחה היה כבר בישראל. העתק מהיומן הועבר ארצה ונמצא בבית לוחמי הגטאות ו"יד ושם" בירושלים.

מתוך קריאה ביומן זה, שאיני מסוגל לקרא בו דף מבלי להזדעזע - אני עומד על חלקם של בני משפחת קורנגולד במלחמתם בצורר הנאצי. עם כל ההזדעזעות למקרא הדברים - אני מתמלא גאוה על חלקם של בני פאלניץ במלחמה זו.

בספרו מצדה של וורשה" על הארגון הצבאי היהודי במרד גטו וורשה, מביא המחבר, חיים לזר, קטעים מספוריו של שמחה קורנגולד על הקרבות בעת מרד גטו וורשה, אני מביא צמצום של קטעים מתוך ספרו זה, כי אין ביכולתי הנפשית להעתיק קטעים מתוך יומנו המזעזע של שמחה, המתאר את כל התקופה האיומה של השואה, אף מספרו של לזר, אני מביא רק את הספור על אותו לילה של 19.4.43, ליל הסדר, פרוץ מרד גטו וורשה. בבונקר של הלוחמים ברחוב קרצליצקה 5, יושבים חלק מהלוחמים, חלקם השני מפוזר בעמדות. דרוכים עם נשקם לקדם פני האויב. בבונקר יושבים הוריו של שמחה עורכים סדר של פסח. כמה גבורה נפשית וגאוה יהודית היתה עצורה באותם האנשים, שיכלו לערוך סדר, ביודעם כי גורלם כבר נחרץ למות. " בבונקר עורכים את ליל הסדר. חמשה אנשים עומדים בחוץ על המשמר עם נשק ביד. שאר אנשינו נמצאים כל אחד בעמדתו הוא. אבי עורך את הסדר. כאשר הוא אומר את המלים "שפוך חמתך" נשמע בכי חרישי. שני נרות קטנים מאירים את כוסות היין. נדמה לנו כי הכוסות מלאים דם. אנו הנאספים כאן - הקרבן, למרור אין צורך לדאוג, יש לנו למכביר".

אני ממשיך לקרא ביומן, קריאתו מעיקה עלי, אבל קשה גם להפסיק, אני קורא (תרגום מקוצר מיידיש) 19.5.43, חודש לאחר פרוץ המרד בגטו וורשה. "אני מתחבא בביתו של פולני, אליו נשלחתי על-ידי אנשי המחתרת הפולנית. השעה בין 2 ו-3 אחר צהרים. דופקים בדלת בחזקה ודורשים בגרמנית לפתוח את הדלת מיד, אחרת יפרצו אותה. אני יודע כי אין ברירה ואין מנוס - את הדלת אני מוכרח לפתוח. הגיע הקץ והמות יהיה עלוב ביותר, מות ללא מאבק. מות ללא נקם. אין החיים מעניינים אותי יותר, הם מאוסים עלי, אבל למות כך לאחר כל המאבק על החיים, למסור אותם סתם כך? אין לי נשק, וגם אילו היה לי לא יכול היה לעזור לי במאומה. אני מחליט לפתוח, שמא בכל זאת אצליח להערים עליהם. אני פותח את הדלת וארבעה אנשי o.s. מצויידים בתת מקלעים פורצים פנימה ושואלים - אתה יהודי? אני עונה להם שאינני יהודי, מיד מתנפלים עלי ארבעתם במכות בקתות התת מקלעים, אני נופל זב דם כולי והם ממשיכים להכות ולבעוט בי. אינני מרגיש יותר כאבים, כוחותי אזלו, אבל רצון החיים מתעורר בי ומחשבותי פועלות במהירות. מחפשות מוצא ואין. לאחר שעיפו מהמכות, הם מקימים אותי ומצווים עלי ללכת. שניים מהם לפני ושניים מאחורי וקנה התת מקלעים מכוונים אלי, אין אפשרות לברוח ואין לאן לברוח. הם מורידים אותי לרחוב, עוצרים "דרושקה" (כרכרה). מעלים אותי - מעמידים אותי על הברכים ושנים מהם יושבים לפני ושנים מאחור, המקלעים מכוונים ללבי, אני יודע כי קצי קרב, - מובילים

אותי לגסטפו. לא רק מות מחכה לי אלא גם עינויים. ירצו לדעת ולהודע ממני פרטים על המחתרת הפולנית. בעיקר על יהודים נוספים, שאולי נשארו עוד ומתחבאים באיזה שהם מקומות. אני מתבונן סביבי, שמא לנסות לקפוץ מהמרכבה - אין אפשרות. מוחי עובד בקדחתנות ומתכנן תכנית אחרי תכנית, אבל כל דבר נראה לא מעשי, אין מנוס ואין הצלה. אנשי הס.ס. השומרים עלי לא גורעים עין. הם יושבים ומספרים ביניהם הלצות המביאות אותם לידי צחוק רם. תוך כדי נסיעה, אני רואה במדרכה שממולי שני פרטיזנים פולניים המוכרים לי יפה. אחד מהם, העביר את שארית קבוצת הלוחמים שלנו דרך מנהרות וצנורות הביוב, למקום מבטחים לפי המושגים דאז. אחד מהם רומז לי ע"י תנועה מוסכמת וידועה לאנשי המחתרת, כי עלי לקפוץ מהמרכבה, כלומר, הם יגנו עלי ויבריחו אותי למקום בטוח. אני שוקל הצעתם ורואה כי אין אפשרות לקפוץ במקום הזה, המרחב פתוח ואין לאן לרוץ ולהתחבא. אני מחליט לחכות ולראות, שמא כאשר המרכבה תעבור דרך רחובות סבוכים יותר, במקום שם בתים ושערים פתוחים - אצליח לקפוץ ולהתחמק. אני מרגיש ורואה שהשנים הולכים כל הזמן במרחק מסוים מהמרכבה ויודע כי עלי לנסות. קיים סכוי אולי אחד מאלף שהגרמנים לא יצליחו לקלוע בי. אינני מפחד מהמות, אני מפחד שמא יפצעו אותי ויתפסו אותי שנית חי, המרכבה מתקדמת ומתחילה לעלות במעלה ההר - רח' קראקובסקה פשדימישדטשה. הכרכרה מאיטה את מהלכה. אני רואה שמצב רוחם של הקלגסים טוב עליהם - צץ במוחי רעיון לבקש לעשן סיגריה, שמא תוך כדי כך תוסח דעתם ואצליח לקפוץ. אני מבקש מהם רשות להצית סיגריה- הם שואלים אותי - יהודי הידוע לך לאן שאתה נוסע? אני עונה להם - כן, אני נוסע למטה הגסטפו כדי למות שם, בקשתי האחרונה היא לעשן סיגריה ושגם אתם תעשנו יחד אתי. הם פורצים בצחוק ואחד אומר לשני - מה זה יזיק. - אני מוציא את הסיגריות והגפרורים, מכבד אותם בסיגריות וגם לי עצמי אני לוקח סיגריה. אני מצית גפרור ורוצה להגיש להם אש, הם מורידים את התת מקלעים שלהם כדי להצית את הסיגריות. מרחוק אני רואה את שני הפרטיזנים הרומזים לי שוב לקפוץ מהמרכבה - אני קופץ ורץ ישר למדרכה ומנסה להתערב בין אנשים. הגרמנים קופצים מהמרכבה ומתחילים לרוץ, אני מצליח להכנס לתוך שער אחת החצרות, קופץ דרך חומה לחצר שניה ופורץ ישר לתוך דלת אחת הדירות, אני שומע יריות ולפתע נשתתקו היריות. בדירה אליה פרצתי אני מוצא פולני בעל פרצוף רצחני, העומד נדהם להתפרצותי, אני אומר לו - אני יהודי שברחתי מהגיטו, הוצאתי את כל רכושי בכסף זהב ויהלומים. שלח אותי עליך פעלעק, סתם שם שעלה על שפתותי, הוא יבוא לכאן מאוחר יותר. אחר כך נלך לקחת את הרכוש שבו נתחלק שלושתנו. בדרך אליך רדפו אחרי גרמנים והצלחתי לברוח מהם ולהגיע אליך. הפולני הכניס אותי לחדר השני, הרגיע אותי, העמיד בקבוק וודקה ובשר על השולחן ולאחר שהרקנו את מלא הבקבוק, הביא לי מים לרחצה. לאחר מכן, הוציא אקדח גדול ואמר לי- ינסו נא הגרמנים - אינני מפחד מהם, יבא פעלעק נוציא את המטמון ואתה תהיה בטוח בחיים. ישבתי אתו ושוחחנו על היהודים ועל מצבם. שנינו נהיינו חסרי סבלנות, אז אמרתי לו - אינני יודע מה קרה לפעלעק זה, אלך להביאו, אבל עליך לדעת שהלילה אתה חייב להלין אותי כאן. הוא הסכים בהתלהבות. בקשתי ממנו לראות אם השטח פנוי מגרמנים. הוא יצא, בדק ואמר שהכל בסדר. יצאתי ופניתי לכתובת הידועה לי מהמחתרת, שם מצאתי את שני הפרטיזנים שרמזו לי לברוח. הם חיכו לי ביודעם שאגיע לשם. מתוך סיפורם נודע לי שכל ארבעת אנשי הס.ס. נהרגו על ידם בשעת רדיפתם אחרי. כאן ראיתי בעין – כי "חסדי ה' לא תמנו."

אינני מביא קטעים נוספים, אין בידי להוסיף ולפאר מעללי הגבורה של לוחמים אלה מבני עירי, ודלה מדי יכולתי להוסיף עליהם. אני רוצה רק להזכיר את בני משפחת קורנגולד שנפלו בקרבות אלה, והם: האב ר' ישראל שלמה ואשתו איטה פייגה, אשתו של שמחה, הבת זלטה עם משפחתה, זאב קורנגולד ומשפחתו, שנפלו בפוניטוב, לייבל, בר ואברהם, שאף הם נפלו בקרב פוניאטוב59. נצלו ונשארו בחיים לאחר תלאות רבות, דרך מחנות ברגן בלזן ואחרים, שמחה ושלשת ילדיו הנמצאים בחיפה. שמחה מכהן כמזכיר הארצי של ארגון אסירי הנאצים, פרל קורנגולד, הנמצאת בחיפה ונשואה לתעשין הידוע - אדרס, והיא אם לבת ובן, חיים קורנגולד הנמצא אף הוא בארץ. יתר בני משפחת קורנגולד נפלו על משמרתם כיהודים אמיצים שקדשו שם ישראל.

משפחת נויבירט השתקעה בפאלניץ בשנת 1926. מלכתחילה באו לפאלניץ לגור ולא על מנת להשתקע. עוד בשנת 1924 העבירו את מגוריהם לעירנו לתקופת הקיץ בלבד. בימות החורף היה ראש המשפחה מר ראובן נובירט שוהה מחצית השבוע במקום, חוזר למשפחתו ליום אחד ושב לפאלניץ למחצית השניה של

---

59 https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201886.PDF

השבוע. רק בערב שבת לפני החשכה, היה עוזב את המקום ושוהה עם משפחתו בוורשה עד ליום ראשון אחר הצהרים. בשבת הוא לא עבד וביום ראשון הפועלים לא עבדו, כך ראה את עצמו כתושב וורשה שיצא מדירת הקבע שלו שם לדירת הארעי בפאלניץ. עסקו ועסוקו אצלנו, במנסריה שלו (טרטק) שהקים בפאלניץ, ואשר היה אחד משני מפעלי התעשיה הגדולים יותר במקום, האחד - משרפת הלבנים של הנימן והשני - המנסריה של נויבירט.

ראובן נויבירט נולד תעשיין. אף הוריו עסקו בתעשית העץ, אביו היה גם בעל מפעל גדול לחביות עץ, שסיפק והפיץ תוצרתו בכל רחבי פולין. יחסו לעץ לא היה כלעסק בלבד כי אם גם יחס רגשי אנושי, הוא היה אומר - מקובלת האימרה "אדם אינו עשוי מעץ", אבל לעץ יש נשמה ואני מרגיש אותה כשם שאני מרגיש בנשמת האדם הקיימת. ונכון הוא הדבר שנאמר כי "האדם עץ השדה", העץ כמוהו כאדם- חי ונושם והנו בעל נפש. לא לחנם היו גדולי המקובלים ואדמורי החסידים יוצאים ליער להתבודד בין העצים. לעץ נשמה טהורה, וכפי שהאמינו המקובלים תועות נשמות רבות בין העצים ומצפות שיבואו הצדיקים ליער כדי למצא עלוי לנשמתם הם בין נשמות העצים הטהורים, ותוך כדי כך ימצא תקון גם לנשמות התועות. עם כל היותו איש מעשה, תעשין ואיש עסקים מצליח, היתה גישתו לעץ וניצולו לא רק גישה מסחרית גרידא, אלא היה בה גם משום מיסתורין שלכאורה הווה פרדוקס. הוא היה מנצל כל כפיס עץ למטרות תכליתיות, במפעלו היתה גם נגריה גדולה, שבה היה משתמש בכל קרש ובכל לוח, אשר למכירה רגילה כעצים לא צלח ביותר, אולם לשם עבוד בנגריתו מצא לו תמיד שמוש. לעתים היה עולה לו מחיר עבודם של קרשים ולוחות אלה יותר מאשר חומר מושלם, אלא שהוא לא יכול היה להשליך קרשים ולוחות אלה לפסולת - פשוט, לבו לא נתן לו. כאשר נשאל על ידי עובדים על שום מה הוא עושה זאת ? הסביר: "שום דבר אין בו משום שלמות, הכל דורש תיקון והשלמה. טול יצור אנושי שהנו גם בעל מום וזרוק אותו בין הפסולת - תהיה אז אכזר ורוצח. אותו הדבר ביחס לעץ, שהנו גם בעל נפש משלו. העץ אף הוא זקוק לתקון והשלמה ותקונו ביעודו - הינו נצולו לתכלית, והשלכת עץ לפסולת בטרם ניסית להביאו לידי תקון והשלמה, כמוהו ככל אכזריות אחרת, אשר בעיני גובל עם רצח".

גישתו הנפשית העמוקה לעץ לא הפכה אותו לאדם השקוע כולו בתוך עולם של רצינות. הוא לא היה מסוג האדם העומס על שכמו את סיבלו של עולם, אדרבה תמיד היה שמח ועליז, חובב לצון ואף מעשה קונדס. היה אדם בעל קומה בינונית, בעל גוף מלא וזריז, הליכתו היתה תמיד כעין ריצה, כמי שעושה קפנדריות, כדי לקצר בדרך ובזמן. תוך כדי הליכתו-ריצתו היה מפזם זמר עליז או שורק לו מנגינה משמחת ועיניו צוחקות. נהג ללבוש בגדי עבודה ככל יתר הפועלים שעבדו אצלו, ואהב להטות שכם ולתת יד עזר לפועליו, בעת העמסה או טלטול בול עץ כבד דומה. אבל לא רק בעבודה היה עוזר לפועליו, אלא התעניין גם בגורלו האישי של כל אחד מהם.

אשתו אידה, היתה עזר כנגדו, היתה צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל, כי נוסף לעניני הבית והמשפחה, חנוך הילדים וכל יתר עניני הבית, היתה מעורה בכל העסקים ונחשבה כמנהלת עסק מוצלחת ביותר. הגברת אידה נויבירט, היתה ילידת ושניץ ליד רדום. עירה שרוב תושביה התפרנסו מתעשית הסוכר, ואף הוריה היו בעלי בית חרושת לסוכר. משפחה מבוססת ומושרשת, בעלת מסורת יהודית דתית עמוקה, ונוסף להשכלתה הכללית הרחבה, היתה ספוגה תרבות ורוח יהדות, אותה גם הנחילה לשני ילדיה שרה ושמעון. היא היתה אשה רצינית, לכל דבר התייחסה בכובד ראש וברצינותה השתדלה לחפות על חוש ההומור של בעלה. מבית הוריה ירשה את היחס וההערכה למושגי הצדקה, והודות להשכלתה המודרנית היתה לה גישה מתקדמת לעזרה סוציאלית מאורגנת. היא פרשה כפה לעני ושילחה ידיה לאביון, ביתה היה בית פתוח לכל נצרך, אולם לא בזה ראתה את תפקידה בעזרה לנצרכים. נזקקים היו רבים ושונים, היו שנצרכו לפת לחם אותה קבלו בהרחבה מידה הפתוחה, היו שנזקקו להלואה ואף זו השיגה להם ידה והיו כאלה שביקשו אוזן קשבת לבעיותיהם - אם משפחתיות ואם ענינים שבינו לבינה - בכולם מצאה שביל ועצה נבונה, כאן השכיכה כעס אשה על בעלה וכאן השיבה ברכות חמת אב על בנו. תמיד מצאה זמן להתפנות לבעיותיו ומצוקותיו של הזולת, הושיטה סעד חומרי ומוסרי לכל הפונים אליה, וכל זאת עשתה בצניעות וענוה.

ביתם של הנויבירטים בית ציוני היה. כאשר חלוצי פולין חיפשו מקום להקמת קיבוצי הכשרה במפעלי תעשיה, היה בית נויבירט מהראשונים שנענה לפניה. ובל יראה הדבר קל בעינינו, הקמת קיבוץ קשורה היתה לא רק בנכונות להעסקת החלוצים כפועלים במפעל, ואף דבר זה לא פחות ערך, כי החלוצים היו בני בעלי בתים, שלא הורגלו בעבודות קשות. צריך היה להדריכם בעבודה ולדאוג שהפועלים, הגויים שעבדו שם, יקבלו אותם

כחברים לעבודה ולא לראות בהם עובדים המסיגים את גבולם. כן צריך היה לדאוג להם למגורים בתחומי המפעל ובסביבתו, דבר שהיה בו גם משום העדפה לגבי הפועלים האחרים. הנויבירטים לא נרתעו מקשיים אלה ונטלו עליהם את הסיכון, שאמנם נתברר אחר כך כסיכון רציני.

הקומוניסטים בפאלניץ ראו בקיבוץ זה משום סכנה להגמוניה שלהם על כל השייך לתחום עבודה ופועלים. הם לא יכלו לצאת בגלוי נגד העסקת החלוצים, בשל החשש לתגובת הציבור במקום. בהצנע הסיתו את הפועלים הגויים בנימוקים שונים נגד הפועלים הזרים (קרי יהודים) הפולשים לתחומם. לאחר שכנוע רב, הכריזו שביתה במקום. הוגשו דרישות חמורות ששום בעל מפעל לא יכול היה לעמוד בהם והשביתה נמשכה זמן רב. החלוצים שבעטים נגרמה השביתה נאלצו אף הם להצטרף אליה ומפעל הנויבירטים הושבת לזמן ממושך. כאשר נכשלה בסופו של דבר השביתה, והפועלים הגויים חזרו לעבודה עזבו כבר החלוצים את המקום, כי בימי השביתה לא היו להם אמצעי קיום.

עם קום ההסתדרות הציונית במקום, מסרו הנויברטים למייסדים מקום לסידור אספות ומפגשים בשטח מפעלם, עד אשר התבססו ונשכר מועדון במקום מרכזי יותר - בעזרת התרומות של בעלי יכולת ובתוכם הנויברטים. בשנת 1933 עלה המפעל כולו באש והיה זה בתקופה שבין הזמנים, בין גמר פוליסת הביטוח ולפני חידוש הפוליסה. אמרו אז שהמפעל הוצת, אולם האשם לא נתפס. באמצעים על אנושיים הצליחו לבנות ולשפץ מחדש את מפעלם ובתנופת יתר הרחיבו והגדילו אותו תוך הכנסת מכונות משופרות ושיטות חדישות. אולם מאז חיפשו אפשרויות לעזוב את פולין ולעלות ארצה. אך פרוץ המאורעות בארץ ישראל, סגירת השערים והמשבר הכלכלי הקשה שפקד את הארץ ובעיקר בשל היות ילדיהם קטנים, עיכבו את עליית המשפחה. ככל יתר יהודי פולי המשיכו בחיי היום יום הרגילים. הילדים נשלחו לבתי ספר עבריים בוורשה והבית התנהל כבית יהודי וציוני רגיל, הנושא עיניו לארץ הנכספת. כך נמשך המצב עד לפרוץ מלחמת העולם השניה ואיתה השואה הגדולה.

עם כיבוש פולין על ידי הנאצים, נמסר המפעל לנאמנותו של גרמני, ומר נויבירט המשיך לשמש כמנהל מעשי של המפעל. יהודי פאלניץ גויסו על-ידי הגרמנים לעבודה במפעל ופעולתם הראשונה היתה - הוצאה להורג של קבוצת יהודים בתחומי המפעל, כדי להטיל אימתם על הכל לבל יעשו בו מעשה חבלה. שטח המפעל גודר, הועמדו סביבו זקיפים גרמניים והמפעל נהפך למחנה הסגר לפועלים היהודים שעבדו בו. הנאמן הגרמני הכיר את משפחת נויבירט מלפני המלחמה עקב עיסוק משפחתו בסחר העצים, אשר באה במגע מסחרי עם מר נויבירט. גרמני זה על אף היותו נאצי מושבע ומסור רצה להושיט עזרה לנויברט וכן רצה להוכיח את הצלחתו בהנהלת המפעל. משום כך העניק לנויבירטים חופש תנועה גם מחוץ לשטח המפעל. חופש תנועה זו נוצל ע"י הגברת נויבירט לארגון העזרה הסוציאלית בתחומי הגטו. בין היתר הקימה בית חולים בו שמשה כמנהלת אדמיניסטרטיבית, כמנהלת משק וגם כאחות. עם פרוץ מגפת הטיפוס בגיטו, נתמלא בית החולים נגועי המגפה. היא לא ידעה לאות וימים ולילות עבדה וטיפלה בחולים. המגפה לא פסחה עליה, היא נדבקה במחלה ומתה יחד עם רבים מחוליה.

עם חיסול הגטו ריכזו הגרמנים את כל היהודים ובתוכם גם את כל העובדים במינסרה ובראשם מר נויבירט כדי להעבירם להשמדה. בתו של נויברט - שרה, הוסתרה ע"י אשת אחד העובדים הפולניים והוברחה אל מחוץ לגטו. כל היהודים חיכו בשטח הריכוז להעברתם, תוך ידיעה ברורה לאן הם מובלים. לפנות ערב הופיע המנהל הגרמני עם צו לשחרר את מר נויבירט ועוד מאה יהודים שיבחרו על-ידו לעבודה. מר נויבירט סרב להיות איש הסלקציה ולקבוע מי לחיים ומי למוות, אנשים אלה נבחרו על ידי הגרמנים שהעבירום לשטח המפעל. באותו הזמן השיג הגרמני ניירות אריים מזויפים בשביל מר נויבירט ובנו, והציע להם לברוח ולהינצל. מר נויבירט סירב, כי ידע שברגע שתתגלה בריחתו יושמדו כל מאת היהודים. הוא החליט על כן, לחלק גורלו עם גורלם של יתר היהודים שנשארו לעבוד במיפעלו תוך תקוה קלושה שמא בכל זאת ינצלו, כאשר החליטו הנאצים להשמיד את שארית היהודים בפאלניץ, היו נויבירט ובנו הראשונים שנורו על ידם, הם צוו לקבור אותו בישיבה, עם הפנים למפעלו אשר כה אהב וטיפל בו. מיד לאחריו נורו בנו וכל יתר היהודים.

מכל המשפחה נותרה רק בתו שרה, שעברה את המלחמה בהיותה מוסתרת בבתי משפחות פולניים מידידי המשפחה. היא נמצאת כיום בישראל ומתגוררת בעפולה.

השומר הצעיר

ארגון הנוער הציוני הראשון שהוקם בפאלניץ היה השומר הצעיר. אם כי לאחריו קמו ארגוני נוער נוספים שהקיפו לא פחות צעירים משהקיף הוא והראו לא פחות פעילות ממנו הרי עמדה לתנועת נוער זו זכות ראשונים וחן נעורים שלא חלפו כל זמן קיומה של תנועה זו בעירנו. היו בה בתנועה זו רעננות ותום נעורים חדוות חיים, פשטות הליכות מהולה בגאוות צעירים. תלבושת אפרורית עם גדילים ועניבות צבעונין. משהו מהיוצא דופן במקום, משהו שונה מהמקובל ועל כן מצודד. מסגרת "גויית" עם תוכן יהודי. הדיבור, השפה והצליל גויי - אבל המשמעות יהודית. ההופעה והמפגן גויי - הדגל כחול לבן יהודי. כל הופעתו של השומר הצעיר בראשית קיומן במקום, היה בו משום סתירות ונגודים לכל המקובל בין יהודי פאלניץ. אף־על־פי־כן היתה צמיחתו צמיחה מהירה ורבת ענפים. אולי בשל הרוח המהפכנית והסוערת והסוחבת של מיסדיו, אשר במרצם הרב גרפו אתם את הכל, התגברו על מכשולי ההרגלים המקובלים והצליחו להשריש את החדש כאילו רגילים היו בו מימים ימימה. ארגון נוער זה נוסד והוקם, פותח וטופח ע"י בני משפחת מילר שהיו ראשוני מייסדיו של השומר הצעיר בפאלניץ.

משפחת מילר הגיעה עלינו מלובלין. בראש המשפחה עמדה האם. המשפחה כללה את הבת הבכירה הלה, הבן אריה והבת הצעירה רניה. משפחת מילר הכניסה אורחות חדשים בעירנו. על אף ניידות אוכלוסיתה שהשפיעה לעתים קרובות על שינוי הנוף האנושי של עיירתנו בשל הפנים החדשות שהופיעו בה חדשים לבקרים, שמרה פאלניץ על צביונה השמרני הקבוע זמן רב. הכלל שכל "כבודה בת מלך פנימה" נשמר בקפדנות. בת פאלניץ היתה דמות של בת טובים "בעליבתית", בדרך כלל יושבת בית ובצאתה נראתה כמי שעלתה מהרחצה. הלבוש היה לבוש נשי וצנוע. פרט לכמה בנות מבוגרות, שהיו מבקרות בספרית פרץ או בהסתדרות הציונית לא התענינו באגודות ואירגונים, לא כל שכן שדבר זה חל על בנות צעירות תלמידות בית ספר, או שזה עתה סימן את למודיהן. החנוך היה ביתי, עד גיל בית הספר היה הילד כרוך אחרי סינר אמו והלך אחריה לכל אשר תפנה. בבתי היהודים דברו עם הילדים יידיש עממית, פשוטה ועסיסית, ובכלל היו ילדים והיה עוד ילד. הגדול שחק עם הקטן והקטן עם היותר קטן. משפחת מילר פרצה פרץ בסדרים ונוהגים אלה.

עם בואה לפאלניץ, היו הבן אריה והבת רניה תלמידי בית ספר. הלה, היתה עדיין ספק נערה ספק עלמה לאחר סיום למודיה, פתחה לראשונה בתולדותיה של פאלניץ גן ילדים שהיה דבר זה חדש לגמרי בעיר, ולא עוד, אלא שבגן זה שפת הדיבור עם הילדים היתה פולנית. וראה זה פלא - לא עבר זמן רב וגן ילדים זה נתמלא ילדים שהתחילו לצפצף בשפה הפולנית ושרו שירים פולניים. לידה בעבודת הגן עזרה בתחילה האם, אשר נוסף לנהול משק הבית וטיפול בילדיה היא, עסקה גם בניהול וטפול בעניני גן הילדים שהיה פרנסת המשפחה כולה. הלה היתה חניכת "השומר הצעיר", ממדריכי הקן בלובלין וכן גם ספורטאית. הופעתה ותלבושתה היו ספורטיביים וגבריים. יהודי פאלניץ, שלא היו רגילים לצורת ההופעה הגברית והספורטיבית של בנות, תמהו בתחילה אבל עד מהרה התרגלו לכך. בני המשפחה היו חברתיים מאוד ועד מהרה התערו בין ילדי ואנשי העיר והלה החליטה להקים קן "השומר הצעיר" במקום. הצטרפו אליה אחיה, אריה ואחותה רניה, אליעזר, בת שבע ואברהם פינצוק, אליעזר וסנדר סרברניק, פולה סצ'שסק, זוכה קגלס, גוטה פיין, אסתר ואגמן. טובה קריגר, התאומות הלה רצישה קאופמן ואחרים. כולם בני טובים ואמידים. לאלה הצטרפו ילדים נוספים, חבריהם לבית הספר של אריה ורניה והאחרים. הוקם קן שוקק חיים, שירה וריקודים. בזמנו עסק השומר הצעיר בעקר בצופיות, ולא במדיניות, הופעת הילדים בתלבושת צופים, עם דגל תכלת לבן הצועדים בסך ברחובות העיר תוך שירה עליזה, גרמה קורת רוח רבה.

מסביב לה"שומר הצעיר" התרכזו ידידים רבים מבין הורי החניכים, שנתנו לו סעד מוסרי ולעתים גם חומרי והחשוב ביותר - השומר הצעיר" כבש לו מקום מכובד והפך לנכס של העיר.

בשעות הבוקר שימש בית משפחת מילר כגן ילדים ובשעות הערב הפך למקום מפגש פעלתני של עסקנים ציוניים ובעיקר של תנועת ארץ ישראל העובדת. בביתם נתקיימו כל הישיבות של הועד המקומי של הקרן הקיימת לישראל, בראשותו של שלמה מקובסקי. אם המשפחה הגברת מילר, היתה דמות פעילה ושמשה כגזברית הקרן הקיימת ושל ועד השקל הציוני במקום וכן של מוסדות ציוניים אחרים. בבית זה נערכו כל

ההכנות לימי סרט ואיסוף כספים למטרות ציוניות. נערות ונערים מדריכי קן "השומר הצעיר". היו יוצאים ונכנסים כדי לקבל הוראות ותדריכים מהלה, שעל אף גילה הצעיר היתה הסמכות הארגונית והרוחנית של "השומר הצעיר", ועל פיה ישק כל דבר בקן. וזאת לדעת - קסם מיוחד היה להם לילדי משפחת מילר וכל אחד מהם בתחום שלו - הלה, בחורה יפה ובעלת מבנה גוף ספורטיבי והלוך נמרץ, משכנעת בשיחה וכוחה רב בנאום. חינה הנשי שפע עוד יותר עת דיברה בלהט ובמסירות על עם ישראל וארץ ישראל. משום מה הזכירה לי תמיד את דמותה של יעל אשת חבר הקיני, זו האשה המקסימה והנוקמת באויבי ישראל. הלה שעלתה ארצה התגוררה בירושלים, מתה בדמי ימיה, לא זכתה לראות בהתגשמות חלומה, קום מדינת ישראל. אריה, או כפי שקראו לו ליוניק, היה ספורטאי וגברתן. מקטנותו חונך ב"השומר הצעיר", אהב להתוכח בלהט ולגלות מסירות ובאמת היה מסור מאד לתנועתו, לעיתים העמיד פני ציניקן, אולם ללא הצלחה יתרה, כי בנפשו היה תמים וכל תגובותיו היו טבועות בתום ילדותי. בסך הכל היה נער חביב ומקובל, אהוב על מכריו וחבריו. עלה ארצה ועבר בה גלגולים רבים. לא ידוע לי מקום המצאו הנוכחי. רניה, היתה בת הזקונים שבמשפחה. נערה יפיפיה, בעלת הופעה ספורטיבית נאה ביותר, בעלת קול ערב. לא רק בשירתה שהשמיעה כי אם גם בשיחתה שהיתה מבריקה וענינית. הרבה בחורים חיזרו אחריה ורבים נשאו את דמותה בליבם. הצלחתה הקנתה לה יותר יותר משמינית שבשמינית של גאוה, אשר בזמנה גם הוא נסלח לה. היתה מסורה ונאמנה ל"השומר הצעיר" בו היתה פעילה כל השנים. עלתה ארצה ומתגוררת בתל-אביב. משפחת מילר תרמה חלק נכבד לחיי החברה והתנועה הציונית בעיר. פעילות בני המשפחה בתנועה הציונית, בהשומר הצעיר והחלוץ, והשתתפותם בכל מאורע ציוני, הורגשה בתנועה המתמדת של יוצאים ונכנסים מביתם אל חצר משפחת פינצוק, מקום התכנסותם של כל הארגונים הציוניים בעיר.

בני פינצ'וק, שהצטרפו למייסדי השומר הצעיר, היוו נכס חשוב לתנועה זו. שורשיותם היהודית העממית שהורגשה גם בדיבורם הפולני בניב היהודי הליטאי, ובאורח מחשבתם והבעתם קרב אליהם לבבות של נוער, שלא ראה בעין יפה את השמוש הבלעדי בשפה הפולנית במסגרת פעולותיו של השומר הצעיר. יהדותם ועממיותם של בני פינצ'וק ריככו ההתנגדות לתנועה זו ורבים הצטרפו אליה. אליעזר פינצ'וק היה העולה הראשון מבין אנשי השומר הצעיר, שהצטרף ל"החלוץ" יצא להכשרה ועלה ארצה.

אליעזר וסנדר סרברניק בני פועלים היו ועם סיום למודיהם נהיו גם הם לפועלים. אליעזר סרברניק עזב את השומר הצעיר והצטרף לקומוניסטים. סנדר היה מפעילי השומר הצעיר וצרף אליו בני עובדים שהפכו את קן השומר הצעיר לתנועת נוער עממית המורכבת מכל השכבות והמעמדות. כל יתר המיסדים שפורטו, רובם משפחותיהם הוזכרו לעיל כולם גילו פעילות ומסירות רבה. הודות להם ניצלו רבים מבני הנוער מצפורני המפלגה הקומוניסטית ומצאו את מקומם בתנועה הציונית.

תנועת החלוץ

הורתה של תנועת החלוץ בפאלניץ היתה ההסתדרות הציונית במקום. ייסודה וראשית פעולתה שחוותה המשך לתנועה הציונית, שהיתה קיימת בפאלניץ שנים מספר קודם לכן, הזכירה לצעירי המקום ציונות של מעש, ציונות של עליה. לגביהם, ציונות של מסה יפה לקשישים, אשר מטרת חלומם זה החלום. הם השתוקקו לפעילות ציונית של ממש, שבה לא יקבע המלל, גם אם הוא נאה ביותר ומקושט במחלצות
את המעשה של רטוריקה ואימרות יפות המצוטטות על ידי מרצים ונואמים. הם ביקשו מעשה שיש בו לא רק עלית נשמה, אלא גם עלית הגוף בפועל, רוחם הסוערת בקשה לדחוק את הקץ, "קינצי למילין". הם רצו ציונות יוצרת, ציונות המחייבת קרבנות אישיים, המחייבת לעזוב את הנוחות המדומה של הבית הגלותי, ולעלות לארץ ישראל. צעירים אלה לא יכלו למצוא את מקומם במסגרת ההסתדרות הציונית במקום. למרות פעילותה הרבה ומעשיה המבורכים, לא היתה ההסתדרות הציונית אלא מקום ריכוז "בעלביתי", שעיקר הפעולה בה נצטמצם באסוף הכספים לקרנות הלאומיות. אפילו הפעולה הענפה של שתילת הרעיון וההכרה הציונית בקרב תושבי העיר והמאמץ של כיבוש מוסדות הקהילה במקום על ידי ציונים, גם אלה לא דברו אל ליבם. אדרבה, במידה וההכרה הציונית שלהם רבתה ועמקה גדלו לבטיהם מיום ליום. הם חפשו לעצמם כר של פעילות - מוצא לשאיפותיהם הכמוסות, מוקד לאידאלים הנכספים שלהם. אידיאל שחלומו אינו חלום רחוק, אלא מטרה קרובה ומוגדרת, אותה עליהם להדביק, בה עליהם למצוא את יעודם. לבטים אלה שמשו כצירים לפני לידת התנועה במקום. לידתה של תנועת החלוץ בפאלניץ, באה ע"י קיבוץ הכשרה של "החלוץ", שעבד במנסריה של

הנויבירטים. היתה זו פלוגת הכשרה של קיבוץ "שחריה", שהיה עדיין בשחר ימיו. כאמור לעיל היו הנויבירטים המעטים מבין בעלי התעשיה היהודיים הרבים, שהסכימו להעסיק את חברי "החלוץ" להכשרתם לעליה לארץ ישראל.

הקמת קבוץ הכשרה, כרוכה היתה בזמנו בקשיים מרובים. עד לימים ההם לא היו רגילים לראות בחורים יהודיים עובדים עבודה פיסית קשה. בעבודות מפרכות הועסקו רק גויים. עצם המחשבה על העסקת יהודים בעבודות מפרכות עוררה רתיעה וסלידה. הכיצד יהין יהודי להעביד בפרך בחורים יהודיים בני טובים? ואנשי החלוץ היו כמעט כולם בני טובים. נוסף על כך, חששו שמא לא יוכלו לעמוד בעבודה הקשה ולבצעה. נמצא שגם יפגע כבוד הבחורים היהודיים בעיני הגויים, ומעבידם יצא נפסד. פעל גם גורם הפחד מפני התנגדותם ותגובתם של הפועלים הגויים, להעסקת פועלים יהודיים לצידם. לכן קשה היה המאבק להשגת מקומות לקיבוצי הכשרה. רק עקשנותם וכח סיבלם של אנשי החלוץ בקיבוצי ההכשרה מנעו את התנועה החלוצית מיאוש ויתור על המשימה. אנשי הקיבוצים לא נלאו ממאבקם, במסירות נפש בלתי רגילה ובכוחותיהם הנפשיים הנעלים ביותר הצליחו להתגבר על המכשולים והדעות הקדומות ביחס להעסקת פועלים יהודיים. הם הצליחו להוכיח כי החלוץ היהודי, על אף היותו בן טובים, סולד מרחמים ומוכן לכל מאמץ נפשי וגופני, כדי להצליח במשימתו. הם הוכיחו עצמם כפועלים טובים. לא זו בלבד שאינם נופלים מכושרו ותפוקתו של הפועל הגויי, אלא גם עולים עליו. גם הפועלים הגויים, אשר בתחילה הביטו בעיני בוז ולעג על הפועלים היהודיים שהוכנסו לעבודה לצידם, חדלו לזלזל בהם ושבחו את החלוצים שקראו להם "פלסתינצים". הם התחילו להתיחס אליהם בכבוד, ראו בהם לא רק פועלים טובים שאינם נופלים מהם בידיעת העבודה, אלא אף עולים עליהם בתבונת כפיהם כבכל יתר השטחים. שם החלוץ היהודי הפך לשם דבר של פועל טוב ומצליח, ונוסף על כך היה גם חבר טוב בעבודה, המבין ומאזין לרחשי ליבו של חבריו לעבודה ונמצא שם הפועל היהודי בכללו נשכר.

היה זה בתקופה שתנועת החלוץ טרם הקיפה המונים רבים. נמנו אז על התנועה הטובים שבבני העליה של הנוער היהודי בפולין. היו אלה בחורים אידיאליסטים בעלי השכלה ותרבות רחבים, שהניחו אחריהם בתים חמים, נוחים ומסודרים, הפסיקו למודיהם ויצאו להכשרה. הדריך אותם החזון הגדול של שיבת ציון ושיבת ימים כבראשונה. ימים בהם ישבו יהודים על אדמתם ועבדוה, בהם היו יהודים עם המקיים עצמו ביגיע כפיו בשדותיו וסדנותיו. הם כמהו לשיבת ציון ובנינה ורצו להכין ולהכשיר עצמם כפועלים ובונים, וזאת עשו בקבוצי ההכשרה. בקבוצים אלה חיו בתנאים קשים ביותר והתקימו על לחם עוני, שם קיימן בגופם את "הפת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן". אבל בשום אופן לא חיו חיי צער כי השמחה וכסופין של שמחת יצירה היתה שרויה במעונותיהם הדלים של קבוצי ההכשרה החלוציים. הם השמחים והעשירים במנת חלקם, חלקם של ההולכים מלווים באור נפשם הגדול, לקראת שימשה של ארץ ישראל. כאלה היו בני קבוץ ההכשרה "שחריה" שהקימו את פלוגתם בפאלניץ.

בואם של חלוצי "שחריה" היה בצנעה מחשש "עינא בישא" של הקומוניסטים במקום. ידוע היה, כי הקומוניסטים יעשו ככל שביכולתם כדי להפריע לקיבוץ הציוני להתבסס במקום. שנאתם של הקומוניסטים לתנועת הציונות העובדת עלתה מאה מונים על שנאתם לתנועה הציונית בכללה. אמנם ראו בה מפגע חמור אבל לא כמתחרה להם בקרב מעמד הפועלים והאמינו כי במרוצת הזמן היא תעלם מהזירה הפוליטית. ואילו בתנועת העבודה הציונית, אשר שמשה אבן שואבת לבחור וטוב שלדעת הקומוניסטים מקומם צריך היה להיות בשורותיהם, ראו אויב שיש להלחם בו עד חרמה. בפאלניץ ראו הקומוניסטים את מבצרם. בשום מקום עבודה לא יכול היה איש להרים את ידו אלא ברשותם, על כן חששו שכניסת קיבוץ הכשרה, חלוצי וציוני, המתקיים על עבודה ככל הגויים, תשמש פגיעה ביוקרתם וילחמו בו בכל האמצעים, ואם כי נכונים היו בני הקבוץ להלחם בעקשנות על זכותם לעבודה, גם אם אינם קומוניסטים, הרי בכל זאת רצו להמנע מהמלחמה אם תמצא דרך למנוע אותה. הופעתם היתה על כן בקבוצות קטנות של שניים ושלשה אנשים ולאחר שאלה נקלטו באה קבוצה נוספת, עד שהפלוגה מנתה כשלושים איש. מקום המגורים של חברי הקבוץ היה במבני המנסריה, שהנויבירטים בהשפעת ההסתדרות הציונית בפאלניץ העמידו לרשות הקבוץ. לא היו אלה ארמונות פאר ואף לא הצטינו בנוחיות מיוחדת. היו אלה צריפי שבין דפנותיהם הכפולים מלאו מחטי אורנים לשם שמירת החום, אבל היו אלה מגורים שנתנו להם חינם אין כסף. והעיקר, במקום מגורים זה, אפשר היה לרכז את כל הפלוגה כולה לקיום חיי חברה בצוותא. האיש המרכזי והבולט בקבוץ זה היה מנחם פונדק.

הפונדקים הם בני העירה סמיאטיץ'. עיירה זו הוציאה מתוכה חלוצים רבים שהיו גם מראשוני "החלוץ" בפולין. ספוגי תרבות עברית ודוברי עברית, שחלקם בתנועת החלוץ מכובד למדי. מעמדה של משפחת פונדק וייצוגה בתנועת החלוץ היה נכבד ונאה. כל בני המשפחה הזו היו מדריכים ומנהיגים בתנועת "החלוץ" בפולין, ואף בישראל ניכר רשומם ב"הגנה", בצה"ל ובתחומים אחרים. מנחם פונדק כיתר אחיו שהכרתי לאחר מכן, עניו וצנוע היה בהליכותיו. השתדל תמיד לראות ולהראות עצמו כאחד מהשורה, מבלי להבליט את אישיותו. לבוש זה של בחור מהשורה צר היה ממידותיו, תפרי לבושו זה נתפקקו והאיש מנחם בלט מהם אף בניגוד לרצונו. כל מי שנפגש בו הרגיש מיד באישיותו המקרינה והמשכנעת, אישיות של אידיאליסט, נאמן ובעל להט נפשי עצום, ומסירות אין קץ. קנאי היה באמונתו ודעותיו, אך לא כקנאתו של פנחס, שבטוייה היה הרומח, כי אם, קנאות מעולם האצילות, אדם אשר "בריתו שלום" היה חלק בלתי נפרד הימנו. דבר זה ניתן לו כאחת מתכונות נפשו האצילית - מורשת בית אבותיו.

עד מהרה גילו בני פאלניץ את דבר קיום קיבוץ הכשרה זה שנהפך למוקד משיכה להם ולמאוויהם הציוניים. בענין ובסקרנות רבה עקבו אחרי הבחורים בעלי החזות של אינטליגנטים, דוברי עברית, בני טובים, בני בעלי בתים מכובדים, שנועדו לקרירה מסחרית או אקדמאית והנה הם עוסקים בעבודות מגושמות. זאת ועוד, אלה הבחורים שבודאי לא הורגלו לעבודות קשות ומעיפות, לא זו בלבד שלא נפלו על פניהם תחת עול העבודה המפרכת, אלא שנראה שהנותן ל"יעף כח" נסך בהם כוחות על אנושיים שאפשר להם אחרי עמל היום וטרחת העבודה, לשבת ולעסוק בשיחות על ציונות וארץ ישראל ולאחר מכן רקדו ושרו כאילו קמו זה עתה משנת שבת מתוקה, מבלי שיורגש בהם יזע היום ועייפות הליל.

על קבוצת בני הנוער שהיו לאחר מכן מייסדי "החלוץ" נמנו אברהם ושלמה לוי ואחותם חנה. איטה וחיים טראוב, רוזה משה ושמחה מכטינגר, שמואל לייבוביץ, זאב קורנגולד, פרץ הורביץ, שרגא ברנפלד, יעקב לינזן, בתיה יבלונוביץ, לאה ליברמן, פנינה ברנהולץ, הניך ריפמן, שלמה דומב ומאיר רוטבליט. כל אלה נהגו לבקר במועדון ההסתדרות הציונית ונמנו על שכבתה הצעירה. אמנם מסגרת ארגונית בתחומי הסניף במקום לא היתה להם, על כן בואם לשם היה אך ורק כדי להתבשם בריח הציונות, לשמוע הרצאות וכו'. מקום מפגשם העיקרי היה בחורשות הפולניות המרהיבות בערבי הקיץ ובערבי החורף בביתם של הטראובים. שם שוחחו ורקמו חלומות על ציון, שם ישבו ושרו שירי ערגה וגעגועים שם פרצה גם חדוות הנעורים ושם נקשר הקשר ביניהם וגמלה ההחלטה להקים את תנועת החלוץ במקום, להפוך את חיבת ציון לחובת ציון. והימים ימי משבר בארץ ישראל, שערי הארץ סגורים על מנעול ובריח, מספר הסרטיפיקטים מצומצם, אין בקומץ מעט מן המעט כדי להשביע את רעבון העליה של החלוצים, היושבים כבר זמן רב בקבוצי ההכשרה ומצפים לרגע בו יגיע תורם לעליה. הדיבור והמחשבה על עליה לארץ ישראל - כמוהם כדברי בטלנות, וכל אלה צעירים בני בעלי בתים " היושבים בטח" במקומותיהם ובבית טוב וחם. הקומוניסטים בפאלניץ שולחים בהם את שבט עברתם, משלחים בהם חרון אפם, עברה וזעם וצרה ומשלחת מלאכים רעים ממיטב התועמלנים שלהם, המבטיחים את מלכות השמים של הקומוניזם עלי אדמות במהרה. הפתוי גדול, ה"גן עדן" הקומוניסטי נראה כה קרוב ולעומתו רחוקה הארץ ומעטים הסכויים לעליה מהירה. מי יודע מתי יבוא היום המיוחל, מתי יתגשם החלום? יושבים חלוצים ושרים:

זאָל זיין, אַז איך בוי און דער לופט מיינע שלעסער
זאָל זיין, אז איך וועל צו מיין ציל נישט דערגרייכן.
עס גייט נישט אין דעם איך זאָל האָבן דערגאַנגען,
עס גייט מיר אין גאַנג אויף א זוניקען וועג.
אפשר וארמנותי באויר בניתי,
אפשר ורחוקה המטרה שאויתי.
לא איכפת לי אם לא אשיג מטרתי
ובלבד שאור שמש תאיר בחירתי.

והארץ המובטחת ברוכת השמש רחוקה, להגיעה אליה כחלום באספמיה, מצטיירת היא בעיני החולמים כשטופת אור שבעת הרקיעים ומאירה להם ככוכב נוצץ להלך בודד בערבה, המצפה בליל אופל לצאת השמש בגבורתה, שתוציא אותו מבדידותו. שרים בגעגועים:

אומרים ישנה ארץ | ארץ רות שמש | איה אותה ארץ / איה אותו שמש ? / אומרים: ישנה ארץ/
עמודיה שבעה | שבעה כוכבי לכת | צצים על כל גבעה./

הולכים בצותא לבקר את חברי הקבוץ, לקבל מהם השראה ולהדבק באמונתם ובטחונם. בצריפי הקבוץ יושבים על המיטות, אין רוחה, רבה וגדולה הצפיפות. אבל לא אמר איש צר לי המקום בירושלים", והקיבוץ הרי הוא פרוזדור לירושלים. אנשי הקיבוץ מכניסי אורחים הם ושמחים לקבל את המבקרים בסבר פנים יפות. אמנם הכיבוד אינו רב, הכנסותיהם מצומצמות למדי, ובאין עליה שוהים חברי הקבוץ תקופה ממושכת בהכשרה, והדבר מכביד לא רק על ליבם אלא גם על תקציבם. נס יוצאי מצרים לא קרה להם – שמלתם בלתה ונעליהם בלתה מעל רגלם. הלבוש אמנם נקי, אבל דל מאוד. הבנות חברות הקבוץ, משתדלות לשמור על שלמות הלבוש של החברים, מתקנות ומאחות כל
קרע בבגדים ובנעלים, ובלי משים תוך כדי עבודה מתפרץ השיר:

- הוי הוי נעלים | והאבן צורבת צורבת את הרגלים | חלוץ חלוץ בנה בנה | בנה ירושלים | בנה, בנה, בנה ירושלים /.

שירת עצבות הנכאים : *- אהל שח וסתו ודלף / מי ייבך שם או גוררת אחריה שירי עצבות ובהמשכו נשמע שיר הו הו ? | תן או רוח אח או כלב / וכל נטף דמע הוא... |*

העצבות אין בה כדי עדוד האמונה, מכרסמת היא את הבטחון וזורעת ספקות בלב, - והלב טעון חזוק, כדי לאפשר לחלוץ לחיות באמונתו. מישהו מציע לצאת לטיול, כולם נאחזים בהצעה, כולם רוצים
לברוח מאוירת העצבות שאפפה אותם פתאום. חורשות פולניה של פאלניץ היה בהם משום רטט. הטיול בין העצים והשיחים עורר תחושות נועם, התפרקות מהמתח הנפשי העצום ומעבר לשלוה נפשית, הבאה לאדם מהתחברותו לטבע. החבורה מתחלקת לקבוצות קטנות יותר, המתפזרות בין עצי החורשות. הקבוצות מתחלקות לזוגות הקבועים, המטיילים ומשוחחים בינם לבין עצמם. סנאים הנמים את שנתם מתעוררים לפתע ומתחילים לברוח. תוך כדי מנוסתם פוגעים ברגלי זוג נפחד, המשמיע צריחת בהלה ולאחריה צחוק רועם. האוירה רומנטית וחולמנית, נשמעת שירה של נערה *: הכניסיני תחת כנפך / והיי לי אם ואחות / ויהי חקר מקלט ראשי | קן תפילותי הנדחות /.*

סגור הלב נפתח לאהבה וזכרונות. הנפש מתעטפת ומתמלאה געגועים, רק שירי אהבה נוגים יש בהם כדי בטוי לרגשות. השירה נמשכת ושירי אהבה ממלאים את חלל האויר. מאן דהוא מחבורת אנשי הקבוץ עומר לו מתבודד במעלה הגבעה ומתבונן מרחוק ב"מורסקי אוקו" השרוע למטה, עינו של ה"מורסקי אוקו" נתקלת בעיניו ומביטים זה בעיני זה, כמבינים אחד לנעשה בליבו של השני. במימיו השקטים של ה"מורסקי אוקו" משתקף הסהר אשר באספקלרית המים מקבל צורה אליפסית מוארכת, המזכיר לו קלסתר פני נערתו, חברתו בעלת פני ילדה מוארכים קמעה, ושער שחום וחלק גולש על כתפיה הוא מביט בעיני האמטיס החומות בעלות הריסים הארוכים, שגבות צרות וארוכות עוטרות אותן.פיה הקטן בעל שפתי החן הלחות ופתוחות במקצת. כמצפות לנשיקתו הלוהטת, אפה היפה והסולד, לחייה החכליליות והעור. הצח של פניה, פני מלאך האהבה, ראש פסל מדונה נהדר היושב על צואר שיש לבן וחלק. היוצא מגוף של כמעט ילדה קטנה, ענוגה וגמישה שכל כולה חמדה, דומה לפניך אילה קטנה ומרנינה שכל כולה יקוד אש. כל תנועה וכל ניעה שלה מרטיטים את שדיה הקטנים והזקורים, מרעיד את גופך וממלא את ישותו בכאב וסבל מתוק עד כלות הנפש. בשקט כמעט בלחש מתחיל לפזם :

יד ענוגה היתה לה/ איש לא העז געת בה / זוג שפתיה שני חן / רק
לנשיקות נוצרו הן / ... / ויהיה ערב ויהי ליל/
חרש נשק צל את צל, אז את ליבה מסרה לו/
את כל ליבה מסרה לו /.

כולם נאלמים ומקשיבים לשירתו, שירה של כסופים ודבקות, שירת אוהב המחכה ליום בו יוכל לצרף אליו את נערתו ולעלות אתה לארץ ישראל, עליה הרבו לרקום חלומות ולראות בה את אושרם שיבוא ויתמיד הדממה נפסקת השיר חדש מושר בפי כל, אף הוא שיר אהבה:

רויטע עפל גרינע בלעטער / גראזן סאמעט הימל זיידענס / און א הילכיקער טייערער געלעכטער / טראגט זיק קייקעלט פון דער ווייטענס / קום צו מיר מיידל מיינע / עפל רייסן
צווייגען קנאקן / מיר אן עפל דיר אן עפל / און א גניבה
קוש אין קעפל /.

(תרגום לעברית: תפוחים אדומים, עלים ירוקים / דשא קטיפה, שמי משי / וצחוק יקר ומתגלגל / נישא ומתגלגל לו מן המרחק / בואי אליי נערה שלי / לקטוף תפוחים, ענפים נשברים/ לי תפוח, לך תפוח / ונשיקה גנובה על מצחך)

ממשיכים בשירה בדבקות, כעין תפילה בצבור, אשר בה כל אחד מתיחד עם נפשו. וכולם שרים את שירת האהבה והערגה. צינת לילה נעימה אופפת את כולם ומרעידה את היושבים ונוסכת עיפות נעימה. מחוגי השעון סובבים והזמן עמד מלכת. מתעגל מעגל, יד חובקת יד, כתף לכתף מתקרבת. הרגלים נעות כמתרוממות. בבת אחת מתחיל המעגל לנוע בהורה סוערת – *מי יבנה הגליל אל יבנה הגליל/ מי יבנה הגליל - אנחנו החלוצים נבנה הגליל /מי אנחנו חלוצים*... השירה עולה וגואה. המעגל מסתחרר עצי הפולניה מצטרפים לרקוד, גמדי השיחים וענקי האילנות מסתחררים יחד עם כולם, הד היער מצטרף לשירת הרוקדים, כוכבים במסילותיהם שולחים נוגה אורם בזיקוקין די נור, המבעירים זיק בלב, זיק המרטיט את הדם, זיק של אהבה, זיק של תקוה. רוקדים ושרים עד לעיפה ובלי רצון נפרדים לדרכם. עוד זמן רב לאחר שנפרדו ממשיכים עצי הפולניה להסתחרר בריקודם והד שירתם נשמע למרחקים.

לחלוצי המקום אין עדיין מועדון. אולי מפני שאינם רוצים להסתגר בתוך קירות, אוהבים הם מרחבים. לבם אינו רוצה מחיצות וגדרות. קירות המצמצמים אפשרויות של ראית הרחוק מקרוב - וכה קרוב הוא המרחק בחלום בין עצי הפולניה. בינתים מתכנסים לפגישות ושיחות במרפסת ביתם של בני משפחת טראוב. בבית הזה מתקבלים החלוצים בזרועות פתוחות. אין זה בית עשירים שכה רב בו הקור והזרות. זהו בית חם - בית המקרב רחוקים ויוצר אוירה משפחתית נעימה, בית שכל זר מרגיש בו כבסביבתו הקרובה.

משפחת טראוב אף היא מרחוק באה, כמשפחה של "יורדים", וכבר ממבט ראשון ידעת כי אנשים אלה ידעו זמנים טובים של מעמד מכובד ומבוסס. ראש המשפחה שכנראה היה סוחר מכובד במקום מגוריו הקודמים, לא יכול היה להתערות בפאלניץ. כאן הוא נתלש מקרקע חיותו, מהכרך הגדול בו היה מורגל. בזמנו היה סוחר אמיד ומצליח, וכאן נאלץ היה למצוא פרנסתו אצל אחרים. "קשה עליו פרנסתו של אדם כקריעת ים סוף" ואם בקריעת ים סוף עמד ליהודים הנס, הרי בענייני פרנסה אין סומכין על הנס. ולא עוד, אלא גם מומחיותו בשטח סחר העצים לא עמדה לו והועסק חליפות על-ידי בעלי עסקים שונים פעם במנסריה של נויבירט, ובפעם במחסני העצים של פינצ'וק ואחרים, עמד לו מזגו הטוב והנוח, שחיבבוהו על הבריות וכן מידת הבטחון והאמונה שבו, ובעיקר אשתו המסורה, אשר גם בגיל קשיש בהיותה כבר אם לשמונה ילדים, נראתה ספק נערה ספק אשה, אך תמיד בעלת פנים חייכניות. כל אלה אפשרו לו על אף תהפוכות הזמן, לשמור לעצמו מעמד מכובד בין הבריות, ויותר מזה, להיות אהוב ומכובד בעיני ילדיו שקיימו בהקפדה את מצוות כבוד אב ואם וראו בהוריהם חזות הכל. הילדים שקבלו חנוך מעולה נרתמו לעזרת המשפחה וסייעו לפרנסתה. הבת הבכורה חנה, בעלת ידי זהב - שלחה ידה בעבודות רקמה מעשה חושב, וכל עבודת רקמה משובחת שנזקקו לה נמסרה לידיה המאומנות. תבונת כפיה קישטה את רוב חולצות החלוצים. בין רקמה לרקמה, רקמה גם את חלום העליה לארץ ישראל. היא היתה לא רק מהראשונות שיסדו את החלוץ בפאלניץ, אלא גם מהראשונות שיצאו להכשרה. זמן מועט לאחר שובה מההכשרה עלתה ארצה ומתגוררת כיום בתל-אביב. הבת השניה שלמדה את מקצוע האחות הרחמניה, היתה מנהלת בפועל של מירפאת "לינת צדק" ובהנהלתה הפכה למרפאה בעלת ציוד משוכלל ומודרני. רבים מבני השכבות העניות ברכו אותה על טפולה המסור בחולים, ולא אחד חייב היה לה את חייו או חיי ילדיו שנצלו תודות לשקידתה וטפולה המסור. חיים היה גבר במשפחה, ואם כי תמיד השתדלו להבליט את אישיות אביהם, כדי לעודדו ולכבדו, הרי למעשה כלכלה המשפחה את כל ענייניה לפי הדרכתו של חיים. בעקבות האב, התמחה גם חיים בסחר העצים ועבד כפקיד במחסני משפחת פינצ'וק. חיים היה בחור גבה קומה ויפה, בעל קול ערב ובעל כשרונות בימתיים. הוא היה מהמיסדים של הלהקות הדרמתיות, שתרמו רבות לחיי התרבות בעיר. מהמיסדים והחברים המסורים ביותר בהחלוץ. יחד עם אשתו פנינה ברנהולץ, שאף היא היתה חברה בהכשרה חלוצית עלו ארצה ומתגוררים בראשון לציון. כל יתר בני המשפחה בנות כבנים היו מעורים בחיי הנוער הציוני החלוצי בעיר ונמנו על הטובים שבהם. הצעיר

בבנים יעקב, היה ילד השעשועים במשפחה, נער מוכשר ושקדן בלמודיו בעל כשרונות בולטים בציור, מחברי גורדוניה, עלה ארצה ומשמש כמהנדס בכיר בחברת החשמל. ההורים וכל יתר בני המשפחה, פרט לשני בניה שנפלו עם הנופלים, עלו ארצה והתערו בה. הורי המשפחה נפטרו מכבר לעולמם, תוך נחת מצאצאים בארץ ישראל וצער על אבדן הבנים שלא זכו להינצל, בני העיר מזכירים זכרם בכבוד וצער רב.

אברהם, חנה ושלמה לוי, צנועי הליכות, ספוגי מסורת ותרבות היו, אביהם, תלמיד חכם וחריף, מת בצעירותו ושלשת ילדיו היתומים התחנכו בבית דודם. אף הוא יהודי תלמיד חכם ועדין נפש. למרות שפרנסת דודם זה לא היתה משופעת עשה ככל אשר לאל ידו לתת להם חנוך מסורתי טוב, תוך הקנית השכלה נרחבת. הילדים שירשו תכונת אביהם, שקדו על למודיהם בענוה וברצינות, ורכשו השכלה ככל שיכלון בתנאים שלהם. כאשר גדל אברהם והיה לבחור הבין שעליו לעזור לדודו בכלכלת אחותו ואחיו. הוא למד את מקצוע הסריגה ועד מהרה הפך לפועל מצליח. יום יום, מדי בוקר, היה נוסע לעבודתו בוורשה וחוזר עם ערב לביתו בפאלניץ, ואת ערביו הוא הקדיש לקריאה. בהשפעתו ובהשפעת דודו שעל אף היותו אדם אדוק ביותר וחסיד גור, אהב לעיין בספר חילוני טוב, התמסרו אחותו חנה וגם אחיו שלמה לקריאה מעמיקה. בהיותם שלשה קוראים מתמידים, בלעו ספרים בזה אחר זה. בנגוד לקוראים שאינם מעמיקים, אשר "כבולעו כך פולטו", הרי הם קלטו והתרשמו ממה שקראו. הם רגילים היו לשוחח ביניהם על ספרים שקראו, ולהתחלק ברשמיהם והיוו איפוא מין חוג קריאה ולימוד משפחתי, שהעשיר את ידיעותיהם. חנה עבדה כפקידה בבית עסק, ושלמה למד את מקצוע הסריגה מאחיו. מדי בוקר נסעו כולם לוורשה ועם ערב חזרו לביתם בפאלניץ. בעיר נמנו שלשתם על חוג הצעירים שבתנועה הציונית, וככל היתר גם הם בקרו בהרצאות וארועים ציוניים בסניף הסתדרות הציונית במקום. מתוך פגישות ושיחות עם פועלים בעבודה. התלקחו ביניהם תמיד ויכוחים על נושאים יהודיים ופוליטיים שונים, ואברהם החליט להצטרף לתנועת הציונות העובדת, ולהגשים את מאויו הציוניים לעלות לארץ ישראל. הוא נרשם כחבר בהחלוץ בוורשה וחיכה לתורו לצאת לקבוץ ההכשרה. תוך נסיעה יום יומית ברכבת שם עינו בנערה פלניצאית שאף היא נסעה יום יום לעבודה בוורשה, היתה זו חנה שילדקראוט, שהיתה אחות רחמניה ממקצועה ועבדה בבית חולים בוורשה. הם הכירו זה את זו ובהשפעתו של אברהם הצטרפה אף היא להחלוץ בוורשה. עם התעוררות הלבטים בקרב הצעירים שבין הציוניים בפאלניץ, היו אלה אברהם וחנה שעזרו להתסיס את הנוער, החדירו בו את ההכרה ואת הצורך בציונות של עשיה, ציונות של חלוצים מגשימים. עם קום סניף החלוץ במקום, הצטרפו לסניף המקומי ואתם גם אחותו חנה ואחיו שלמה. השפעתם התרבותית המחנכת נכרה במקום והיתה לברכה. אברהם לוי וחנה שילדקראוט יצאו להכשרה, נישאו ועלו ארצה ומתגוררים בתל-אביב. אחריהם עלו גם חנה ושלמה, חנה נמצאת בתל אביב אך שלמה לא האריך ימים ונפטר זמן לא רב לאחר עליתו. האחים משה ושמחה מכטינגר, באו אלינו מקילצה. עיר זו, שלאחר מכן היה בה קיבוץ הכשרה גדול קיבוץ בורוכוב . מבורכת היתה בתנועה חלוצית גדולה ורבים מבניה נמצאו בקבוצי הכשרה שונים. האחים מכטינגר חניכי התנועה היו, ועם בואם לפאלניץ הרגישו עצמם תלושים מסביבתם, סביבה של נוער תוסס בעל אידיאלים ובעל הוי חיים מסוים, הווי של "מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידיכם". לשם יציאת מצרים זו שהתבטאה אצלם ביציאה להכשרה ועלייה לארץ ישראל. היה זה הווי של עזיבת הכל למען המטרה האחת, נטישת כל תנאי החיים הגלותיים ונוחות של בית אבא, שיש לעזוב אותם גם אם הם נטועים עמוק בלב ורבה האהבה אליהם, ואמנם היה זה שירם האהוב שהביאו לנו והרבו לשיר אותו:

פון קולוסובה ביז שחריה, אוי ואס הערן מיר אייך | גרייטן מיר זיך צו דער עליה אוי מיר לאכן פון אייך | נישט דערעסן נישט דער שלאפן, אוי וואס הערן מיך אייך | גרייטן מיך זיך צו דער עליה אוי מיר לאכן פון אייך | נישט קיין טאטע נישט קיין מאמע. אוי ואס הערן מיר אייך | גרייטן מיר זיך צו דער עליה אוי מיר ליבען דאך אייך /.

[מקולוסובה ועד שחריה, אוי מה שומעים אותך | אנחנו מתכוננים לעלות? אה, אנחנו צוחקים עליך אל תאכל, אל תישן, הו למה אתה מקשיב לי | תכין אותי לעלייה, אוי, אנחנו צוחקים עליך אין אבא, אין אמא. הו, מה אנחנו מקשיבים לך? האם אנחנו מתכוננים לעלות? הו, אנחנו אוהבים אותך.]

בחורים אלה לא נחו ולא שקטו, ובכל פגישת נוער דרשו את הקמתו של סניף החלוץ במקום. ואמנם מיד עם הקמתו נבחר שמחה כמזכיר הסניף. לאחר זמן לא רב עזבה המשפחה את פאלניץ. משה ושמחה יצאו להכשרה ועלו ארצה.

שמואל ליבוביץ, שירש את מקומו של שמחה מכטינגר כמזכיר הסניף, היה בחור מוכשר ומלא הומור. על אף העובדה שיום עבודתו כפקיד בית מסחר בוורשה, התחיל עם שחר לשם נסיעה לורשה ונסתיים עם שובו לפאלניץ בשעה שמונה בערב, כמעט ולא החסיר ערב אחד שבו לא ביקר בסניף החלוץ אליו בא ישר מהרכבת, עוד בטרם ביקר בביתו. את ארוחת הערב הביא לו לסניף אחיו הצעיר אברהם שהיה חניך השומר הצעיר וילד טפוחיו של שמואל. בבואו הכניס רוח חיים ביצר השובבות וההומור שבו. שמואל ליבוביץ לא היה מהמלומדים, פרט לבית ספר עממי אותו סיים בהצטינות רבה לא המשיך בלמודיו. מיד לאחר גמר בית הספר העממי נאלץ היה לצאת לעבודה כדי לעזור בפרנסת המשפחה. ברם אם השכלה פורמלית לא היתה לו מצויד היה במנה גדולה של אינטליגנציה טבעית והיה בעל תפיסה חדה ומהירה. הוא ידע למצא את מקומו בכל חברה וידע לשתף עצמו בכל שיחה. מה שלא ידע ולא שנה השכיל לתרץ על ידי אימרה שנונה או על ידי בדיחה מוצלחת. הוא ידע לספר אותה בצורה נאה ומושכת ולעתים בצורה חריפה, תוך הצנעת העוקץ על ידי שמוש בלשון נופל על לשון. האדם שכלפיו כוונה האמרה או הבדיחה לא הרגיש בעלבונו ויחד עם זה עוררה אימרתו או בדיחותו גלי צחוק אצל יתר השומעים. זוכרני, היה זה לאחר שאורגנו בסניף קורסים לעברית ועברו כמה שעורים בדקדוק, הופיעה בסניף בחורה ששמה "הלך לפניה" ובקשה להרשם כחברה בהחלוץ. שמואל לא רצה לרשום אותה, אבל כדי לא לפגוע בה אמר כי אין לו שאלונים ועליה להופיע רק כעבור חודש ימים כי עד אז לא יהיו לו שאלונים. אחד מחברי ועד הסניף שישב בחדר המזכירות אשר לא הכיר את הבחורה שאל אותו מדוע זה צריך לקחת כל כך הרבה זמן? בנוכחותה הוא ענה: לא נקבל שאלונים במהרה מכיוון שבשיעור האחרון בדקדוק לימד אותנו המורה את הפועל "KURV" ונטה אותו בפועל גוף שלישי עבר נקבה60. כאשר אותו חבר לא תפס במה המדובר ושאל לפשר הדבר ענה לו: זה מושג "רחב" ועל כן קשה הדבר. במקרה אחר כאשר נתקיימה פגישה עם נציגי ההסתדרות הציונית, שבה השתתף אחד העסקנים המקובלים שנחשב על ידי כולם כאישיות ונלוו אליו עוד שני עסקנים, שלא ככולם ראו את עצמם כעסקנים חשובים, ממש מנהיגים, סיפר: ישבתי עתה עם מאה מנהיגים. כאשר שאלו אותו - היכן כאן מאה? הרי היו רק שלושה. ענה, אחד ועוד שני אפסים והרי לך מאה. בזמנו נשכרה גם הדירה הראשונה למועדון החלוץ בפאלניץ. שמואל ליבוביץ לא הצליח לעלות ארצה יחד עם הוריו ויתר בני משפחתו. אוכל במשרפות הגרמנים הארורים. נשאר בחיים אחיו הצעיר אברהם המתגורר בסביבות תל-אביב יחד עם אשתו פנינה לבית בורנשטין, אף היא בת פאלניץ.

זאב קורנגולד הוזכר כבר לעיל. הוא היה אחד הלוחמים שנפל מות גבורים במלחמתו נגד הנאצים בפוניאטוב בוורשה. בחור צעיר ויפה, שקט ומכונס בתוך עצמו. לא היה מאלה שהלכו בגדולות ומאס בויכוחים ופרזות נבובות. נעים הליכות וחובב זמרה מובהק. בעת שירתו נתגלה כולו כבחור סנטימנטלי ביותר, ושירתו היתה בשבילו כעין השתפכות הנפש בה ביטא את עצמו ואת עצבונו הפנימי. כאשר זאב היה מתחיל בשירתו נוצר תמיד סביבו מעגל של חברים שהאזינו לו והשתתפו בשירה יחד אתו. הוא אהב במיוחד את שירי רחל, שהיו אז חדשים ונעימותיהם מלאות הערגה תאמו את אופיו החולמני. יתכן והרגיש בחושו שלא יזכה "לעבור את הירדן הזה" לעלות לארץ ישראל. אני זוכר את זאב בעת שירתו:

לא שרתי לך ארצי/ ולא פארתי שמך/ בעלילות גבורה / בשלל קרבות/ רק עץ ידי נטעו/ חופי ירדן שוקטים/ רק שביל כבשו רגלי/ על פני שדות/ אכן דלה מאד/ ידעתי זאת האם/ אכן דלה מאד מנחת בתך/ רק קול תרועת הגיל / ביום יגה האור/ רק בכי במסתרים עלי עינייך/.

הוא פתח שירתו בלחש ולאט לאט הצטרפו כולם לשירתו. כאשר הגיע לבית השני של השיר היו כבר עיניו לחות וכאשר סיים את השיר זלגו עיניו דמעות: / רק בכי במסתרים עלי עינייך/

פרץ הורביץ צעד תמיד בדרכו העצמית. לא אהב סלסולי אידיאולוגיות ולא השתפכות הנפש. הציונות העובדת מחייבת עבודה - צריך להיות פועל. עזב את עיסוקו בחנות אביו והלך ללמוד מקצוע הצבעות. כפועל, כל עוד נמצא בגולה, צריך להימנות על מפלגת פועלים. נרשם כחבר פועלי ציון ומאוחר יותר הקים בפאלניץ יחד עם חיים מיודובסקי את תנועת הנוער של פועלי ציון "פרייהייט". יצא להכשרה וכאשר חזר ולא היו סרטיפיקטים הצטרף לקבוצת עולים נכנס אתם לרכבת שהסיעתם לטריאסט, שכב כל הזמן מתחת לספסל עד שהגיע לשם.

---

[60] זונה - בפולנית kurwa

בטריאסט התגנב לאניה, גם בה התחבא מעיני מנגנון עובדי האניה וכך הגיע לארץ ישראל. כיום הוא מתגורר יחד עם משפחתו בקרית חיים ליד חיפה.

שרגא ברנפלד או כפי שקראו לו פייבל ברנפלד, הגיע אלינו עם משפחתו בעודו נער. המשפחה, בעלי בתים מכובדים בעירתם הקודמת, נאלצה לחפש לעצמה מקורות פרנסה לאחר שהשלטונות הפולניים נישלום מפרנסתם בהכריזם על מקור עיסקיהם כמונופול של חייליהם המשוחררים והנכים. עקב זאת ראתה עצמה המשפחה יום אחד משוללת קיום ופרנסה. מציאת תחליף לפרנסה שעסקו בה שנים והורגלו בה לא היה מהדברים הפשוטים גם בעיר גדולה לא כל שכן בעירה קטנה שהדלות "צפצפה" בה והתדפקה על כל דלת וחלון. מקורות פרנסה רבים לא נמצאו בה ונוסף על כך היה בזה משום הרגשת נחיתות. דומה כאילו כל העירה מביטה עליך מתוך רחמים, רחמים שאין בהם כדי להושיע. פרט לתוספת אנחה שאין בה כדי להביא רווחה. המשפחה עקרה איפוא ממקומה ועברה לגור בפאלניץ מתוך הנחה שבפאלניץ הנחשבת כחלק של וורשה לא יקשה עליהם למצא פרנסה. גם החלפת מקור הפרנסה על ידי מציאת תעסוקה אצל אחרים לא יהיה בה משום נחיתות בהיות המקום חדש ורחוק מעיני השכנים הקודמים. ומה לא יעשה יהודי לפרנסת משפחתו, כאשר בבית נמצאים שני בנים וחמש בנות "כולם אהובים, כולם ברורים, כולם קדושים... וכולם פותחים את פיהם"[61], ומבקשים לחם לאכול ובגד ללבוש. בבואם לפאלניץ היה עדיין שרגא נער, שנכרו בו סמני הנערות ולכלל בגרות טרם הגיע, חתימת זקן טרם היתה לו וגם שפמו עדיין לא הצמיח. מגיל תלמיד יצא ולגיל עבודה טרם הגיע. עסקיהם החדשים של ההורים לא התנהלו על מי מנוחות ומצוקה הורגשה בבית. שרגא שאהב את הוריו, את אחיו ואחיותיו החליט על אף גילו הרך להכניס את עצמו לעול הפרנסה, ללמוד מקצוע כדי שיוכל לתרום את חלקו לכלכלת המשפחה. שרגא בעודו נער חזות של גבר היתה לו כבר, בדומה לאחיותיו היפות, היה גבוה ותמיר, בעל שער בלונדי זהוב, יפהפה שהופעתו עוררה תשומת לב. בזכות זו הצליח להערים על גילו ונתקבל כחניך אצל צבע. ידיו הזריזות וחושו האסתטי לצבעים איפשרו לו ללמוד את המקצוע ביסודיות. עד מהרה היה לפועל מבוקש ביותר. הוא החל להשתכר יפה והמצוקה בבית הוקלה במידה רבה. עתה יכלו אחיותיו ואחיו הקטן להמשיך בלמודיהם. הוא היה מאוד מסור למשפחתו ואהב אותה ללא מצרים. בנפשו קיים את מצוות כבוד אב ואם ר' עקיבא שדרש את כל "האתים והרקים" שבתורה אמר "את" לרבות את אחיך הגדול, הרי שרגא הוסיף על כך "את" לרבות את אחיך ואחיותיך הגדולים והקטנים. הגיל עושה את שלו ונוסף על היותו פועל מבוקש נהיה גם לבחור מבוקש. חבריו היו אותם בני השכבה הציונית הצעירה שיסדו לאחר מכן את החלוץ והוא הצטרף אליהם, הוא היה "יודע נגן" במפוחית פה וגם רגליו ידעו קצב. אהב שירה ורקודים והמצאו בחברה הכניסה שמחה, עליצות ורקודים. יותר משאהב ספרים אהב את גבורי הסיפורים, אהב אנשים וחברתם והחברה חבבה אותו וביחוד בני הנעורים. כאשר נוסד לאחר מכן סניף "החלוץ הצעיר", נמסר סניף זה לטיפולו החברתי, דבר שסייע למשוך בני נוער לסניף זה. עם הצטרפותו של שרגא להחלוץ ראו הקומוניסטים שבמקום חובה לעצמם להוכיח שבפאלניץ לא יוכל אדם להאמין במה שהוא מאמין ולהשתייך לאן שרוצה. הם החליטו לנצל את שלטונם המוחלט במקומות העבודה ולא אפשרו לו להמשיך להיות מועסק במקום עבודתו. כאשר ניסה להסתדר בעבודה ללא תיווכם התנפלה עליו כנופית בריונים שלהם שהיתה מורכבת מנאמניהם המסורים ביותר (בראש אותה הכנופיה עמד יושי ז'ולטי שהצטיין כקאפו מסוג השפל ביותר שפעלו במחנות המוות הגרמניים). כתוצאה מהטרור הזה עבר לעבוד בוורשה ובוקר בוקר נסע לעבודה ושב לפעולתו בסניף החלוץ.

שרגא יצא להכשרה ועם שובו נסגרו שערי הארץ כמעט כליל, באין סרטיפיקטים החליט להגיע ארצה בכל דרך שהיא. הוא עשה דרך ארוכה עד שסוף סוף הצליח לחצות את הגבול הסורי ולהכנס ארצה. כאן הצטרף לקבוץ "הכובש" היום "רמת הכובש". חיכתה לו נערתו, היא אשתו דהיום, רישקה בת העירה מיר, שהכירו והתקשרו ביניהם בהיותם בהכשרה. היום מתגוררת המשפחה בקרית טבעון יחד עם בתם שרה. הבן אורי, בחור חמד, אף הוא נשוי כבר ואב לשתי בנות. בית משפחת ברנפלד שימש כל השנים כתובת ראשונה לכל בן פאלניץ בבואו ארצה. בביתם נתקבל בזרועות פתוחות, בעין טובה ובלב רחב על ידי רישקה אשת שרגא. גם כיום פתוח ביתם היפה לכל בן עיר המתקבל על ידם כבן משפחה. שרגא ורישקה אשתו, מעורים בחיי החברה

---

[61] אירוני - נלקח כקטע מתוך תפילת "ויהי אור" : "... כֻּלָּם אֲהוּבִים, כֻּלָּם בְּרוּרִים, כֻּלָּם גִּבּוֹרִים וְכֻלָּם עוֹשִׂים בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה רְצוֹן קוֹנָם וְכֻלָּם פּוֹתְחִים אֶת־פִּיהֶם בְּקְדֻשָּׁה וּבְטָהֳרָה, בְּשִׁירָה וּבְזִמְרָה וּמְבָרְכִים וּמְשַׁבְּחִים ...."

והציבור בקרית טבעון. שרגא משמש כחבר המועצה המקומית, ורישקה הנה עסקנית רבת פעלים במקום. ממשפחת ברנפלד בפאלניץ, לא נותר איש. הוריו אחיותיו ואחיו הקטן חלקו גורלם עם גורל כל בית ישראל.

יעקב לינזן, עדנה וטוב טעם נתמזגו בו. בעל קומה ממוצעת וגוף רזה, פניו מוארכים ועיניו חולמניות, בעל שיער בלונדי חלק ומסודר למשעי, ידיו מטופחות וצפרניו עשויות ולבוש בקפידה, שתקן ומכונס בתוך עצמו, קולו כמתנגן, שפתו מלוטשת, לשונו נקיה ודיבורו שקט ואיטי, שיחו מענין ונעים לאוזן נדמה לך, כי משתמש בכל סולם הקולות המוסיקלי, כדי להדגיש ולממש דברו לשם סיבור האוזן. בעודו מתגורר בוורשה נהג לבוא תכופות לפאלניץ, לשוטט בחורשות הפולניה, להתבשם מירק משטחיה ועציה. תמיד נשא אתו צרור של ספרים ועתונים שהחזיקם תחת בית שחיו. כאשר עייף מטיוליו בין עצי היער היה מתפרקד מתחת לעץ וקורא בספריו שעות מרובות עד לחשיכה. עם רדת היום היה קם וחוזר לביתו בוורשה. באחת השבתות, כאשר בני החבורה טיילו בפולניה, נתקלו בו, התפתחה ביניהם שיחה, ממנה הוברר, כי הוא נמנה על חברי סניף החלוץ בוורשה. בהמשך, סיפר להם על אהבתו הרבה לטבע ולמרחב. על שטוטיו בין השיחים והעצים. על שיח האילנות והדשאים, על זמרת הצפורים, קרקור הצרפדעים על קולות היער והריחות המשכרים, המשרים שלוה ונועם ומעשירים את נפשו. כן ספר על חיבתו הגדולה לאמנות, שירה ומוסיקה. כל אלה מושכים אותו ומביאים אותו מידי פעם בפעם לפאלניץ. הפגישות בינם הפכו תכופות יותר ולאט לאט נקשרו קשרי ידידות עד שהפך לאחד מבני החבורה. לאחר זמן עבר עם משפחתו לגור בפאלניץ. היה נוסע לעבודתו בוורשה ועם ערב חוזר לביתו. מדי פעם בפעם, בעיקר בחדשי האביב והקיץ היה לוקח לעצמו חופשה מעבודתו כדי להתיחד עם הטבע. בחדשי החורף היה מקדיש ימים רבים לבקורים במוזיאונים ותערוכות עליהם היה אחר כך מספר לחברים, מסביר מהותם של האמנים ולעיתים תוך הדגמות מספרי אמנות אותם הרבה לרכוש ולהתעמק בהם. הוא לא היה מהעשירים וקרן השפע לא שפעה בבית משפחתו. ההכנסות מעבודתו הוו חלק לא מבוטל בכלכלת משפחתו. כדי לקנות לו ספרים היה חוסך מקיבתו, שהרגילה לא להיות תובענית ביותר. עם גבור התסיסה בקרב צעירי הציונים לציונות של מעש - דבר שתרומתו לה היתה מכובדת, הצטרף למיסדי תנועת החלוץ בפאלניץ.

על אף היותו מפוקח מאוד בדונו בבעיות ושאלות שונות, הרי משהגיעו הדברים לעניין הציונות וארץ ישראל אבד כל חוש של פרופורציה, ודבר כחולם בהקיץ. לגביו היו הציונות, ארץ ישראל ותנועת העבודה הציונית, כאגדות מארץ קסומה. בעיני רוחו ארץ ישראל היתה ארץ זבת חלב ודבש, פשוטו כמשמעו, אלא שזמנית הפכה לשממה. כאשר יבואו חלוצים יהודיים, מיד תענה להם האדמה ותתן יבולה והשמים לא יעצרו ויתנו מטר, ובני ישראל יהנו מטל השמים ומשמני הארץ. אשר לסוציאליזם, על אף היותו מצוי אצל הספרות הסוציאליסטית, האמין בכל נפשו ומאודו, כי אין דבר יותר פשוט מאשר להסביר לאנשים את הרעיון הצודק של הסוציאליזם ומיד יהפך העולם לגן עדן עלי אדמות. ואם אצל עמים אחרים עלול הדבר להיות מסובך במקצת, הרי אצל היהודים שהנם עם חכם ונבון יתגשם החלום הזה על נקלה.

יעקב יצא להכשרה בהולנד ועלה ארצה. כאן נסתבכו הדברים במקצת. עולמו הדמיוני נתקל במציאות החיים שאינם זורמים תמיד באפיק הרצוי. הוא לא היה מהגבורים מבחינה גופנית. עבודה פיסית היתה מעל לכוחותיו הגופניים, והימים ימי חוסר-עבודה חמור. הוא נאבק קשות על פת לחם, רק לאחר שהכירו ועֲמדו על ידיעותיו בשטח האמנות הוקל מצבו. עסוקו לאחר מכן היה כמומחה לאמנות הציור, ורבים מרוכשי תמונות וחפצי אמנות הזמינוהו לחוות דעתו על יצירות שעמדו לרכוש. פרנסתו לא היתה מצויה בשפע, אבל התפרנס בכבוד ונהנה מעסוקו זה.

עם תום מלחמת העולם, הגיעו ארצה שתים מאחיותיו, שניצלו מהשואה. הוא שמח לראותן, עזר להן ככל שיכלה ידו ודאג לקליטתן וסדורן בארץ. הן עברו לגור בירושלים ויעקב הרבה לנסוע ירושלימה לבקרן שם. היה זה בעת שלוט הבריטים בארץ ישראל. הימים ימי זעם ומרי נגד שלטון הדכוי, באחד הימים עֵת יעקב עלה ירושלימה לראות את אחיותיו הוכרז לפתע עוצר ברחובות העיר. הוא לא שמע ולא ידע על כך ויצא בדרכו לאוטובוס לשוב לתל-אביב. חיילים בריטיים מתוך דיביזית הצנחנים המפורסמת, החלו רודפים אחריו ואחד מהם הנחית על ראשו מהלומה באלתו הכבדה ופצעו. במקום להעבירו לבית חולים, אסרו אותו והחזיקוהו כל הלילה במעצר ללא עזרה רפואית. הטיפול הרפואי שקבל למחרת היום ריפא אמנם את פצעו, אבל נפשו נפצעה ללא מרפא. מוחו נפגע ודעתו הפכה לא שפויה. היום יכולים לראותו מהלך ברחוב אלנבי בתל אביב לבוש בלואים, מגודל זקן פרוע ארוך ומוכר מסרקות. הוא מדמה בנפשו שהנו המלך המשיח. ילדים

מתקלסים בו ומבוגרים לועגים לו. מסירותו למען ארץ ישראל ושמו הטוב שרכש לו, לא עמדו לו - קרבנו לא נרצה.

בתיה יבלונוביץ בתו של קלמן השוחט, כרוח סערה היתה. היא היתה מלאת חיים ומרץ לשונה שנונה, הצעירה והיפה והמוצלחת ביותר מבין הילדים בבית. זכתה ליחס חיבה מיוחד מצד הוריה, אחיה ואחיותיה המבוגרים. גם בני העיר שהכירוה והוקירו את המשפחה, נהגו לפנקה, לצבוט בלחיה ולהנות מאימרותיה השנונות, שנאמרו תוך כדי בריחה מפחד תגובה. בתיה היתה תלמידה מצטינת בבית הספר ו'קונדסית' גדולה. לא אחת "נכוו" מורי בית הספר ממעשי השובבות שלה. אלמלא ידיעותיה וחריפותה שעמדו לה בודאי היתה מורחקת מבית הספר, ברם כולם חיבבוה וצחקו ממעשי הקונדס שלח ומפטירין: אי לך בתיה ה"עיזה פזיזה" תייש ממש. שם זה בתיה "עיזה פזיזה" דבק בה בין חבריה וחברותיה עד היום ומקובל כשם חיבה. בתיה עוררה את קנאת השיקצות בבית הספר שכינוה בשמות גנאי אנטישמיים שונים המקובלים אצל הפולנים כלפי היהודים. אך היא לא נשארה חייבת להם וענתה בלשונה השנונה "מצוח" (כנוי על שם כומר פולני שגנב את עיני היהלומים של האם הקדושה מהכנסיה המפורסמת בצ'נסטחובה והחליפם בזכוכית מלוטשת). התנגשויות אלה עוררו בה את ההכרה והגאוה הלאומית, ועוד בהיותה תלמידת בית ספר התחברה לחברי תנועת נוער ציונית. אך בתיה זכרה תמיד כי בתו של קלמן השוחט היא, ולא רצתה להכאיב להוריה ולהצטרף לתנועת נוער בעודה נערה קטנה, דבר שהיה זר לרוח הוריה. אך משנתבגרה ראתה עצמה מבוגרת דיה לחפש דרכה, והחלה לבוא בחברת צעירי הציונים, להשתתף בכל הפעולות הציוניות, בשיחותיהם ווכוחיהם. מזגה הסוער וחסר הסבלנות העמיד אותה בשורה הראשונה, בין אלה שלא יכלו להסתפק בציונות של מלל, ודרשה ציונות המחייבת הגשמה עצמית "אסימון לכם בעד כל אמרי השפר", אין הציונות צריכה לה היא צריכה לדבר מה אחר "הבאנו לכם דם ואצבעות, אהבה ושירים, כתפים מופקרות / לנשוא את הגלובוס העברי בנגעיו הקשים / וכל החלומות וכל המאווים נתנו / בעד היותנו פועלים עניים בישימון/" . היא היתה איפוא מהמיסדים הראשונים שהקימו את סניף החלוץ בפאלניץ ומהפעילות בו. בתיה נמנתה גם על הקבוצה הראשונה שיצאה במאורגן להכשרה, שם הכירה את בעלה יעקב חרמוני, מעסקני החלוץ בעירו והדמות המרכזית בקבוץ ההכשרה. שניהם עלו ארצה ומתגוררים באזור יחד עם בתם צפורה ובנם עודד. צפורה עדין תלמידה מוצלחת בבית ספר, עודד שהנו בחור חריף וממולח לומד באוניברסיטת תל-אביב ונחשב לאחד התלמידים המצטינים בה.

לאה ליברמן, דמות של חלוצה היתה. נערה יפה, פניה מעוגלות, ועיניה גדולות ועמוקות, שערה שחור וארוך, קלוע בצמות עבות וארוכות, הגולשות על גבה ומגיעות עד למתניה. נערה רצינית אך אוהבת צחוק רועם ולבבי. יחד עם אמה נשאה בעול הבית והמשפחה מגיל מוקדם ביותר, עד אשר אחיותיה הצעירות שאף הן נאות ומוצלחות חיו, גדלו ושתפו עצמן בעול זה. היתה תלמידה מוכשרת ומתמידה, שידעה לחלק את זמנה ללימודיה, לעזרת הבית וגם לחיי חברה. על אף כל אלה מצאה גם זמן פנוי לקריאה בספרים, והיא הרבתה לקרוא ספרות עיונית, יפה ושירה. ידעה לעמוד על משמעותם של הדברים שקראה, והשכילה להשתמש בידיעותיה, היא היתה מושכת לא רק בנשיותה, אלא גם בשיחתה רבת הענין והיתה מוקד כל חברה. לאחר סיום השיחות והאספות בסניף החלוץ היו מצטרפים אליה לשירה בצותא, וקולה המתכתי נישא בין כל הקולות;

אנו שרים ועולים: על חרבות ופגרים /

אנו פוסעים ועוברים... ובאור ובחשכה /

ובלא יודעים את הדרך נלכה /

אנו עולים ושרים /.

שיר זה היה כעין המנון ושימש לרוב כפתיחה לשורת שירים ארוכה. נעורים דורשים לא רק הכובד הרציני שבמילות השיר ולחנו, אלא בעיקר שירים שגם מילותיהם וגם מנגינותיהם מדברים ללב הצעיר והמפרפר. שירת עלומים ואהבה, שירי עם המבטאים את הצפון בלב, רומנס המספר על אביב, לב ופרחים, ושיר המרגניות הושר:

ומה תחפשי הילדה? מה אבד לך נאוה /

כי ארצה עינים השפלת /

מרגנית אחפש... מאדימים פני חוה /

ומאדמים הם: טרה לה לה לה /

עוד חפש תחפשי ואני כבר מצאתי /

היפה במרגניות בר/

ועינים לה טרה לה לה /.

מרגנית לה צמות ועינים ספירים /

וצינים לה טרה לה לה /

כך נמשכה השירה ושיר החליף שיר ומאוששים ורעננים נתפזרו לבתיהם, רק מלאו לה שמונה עשרה שנה, וכבר היתה חלוצה עוד בטרם קם סניף החלוץ בפאלניץ. היא מצאה דרכה לקבוצת החלוצים שהקימו את הפלוגה הראשונה של קבוץ "שחריה" בקאינקה, קיבוץ להכשרה חקלאית, ויחד עם חברתה פנינה ברנהלוץ הצטרפה לקבוץ הכשרה זה.

לאה היתה מהפעילות והדמויות המרכזיות בסניף החלוץ בפאלניץ. עלתה ארצה ומתגוררת עם משפחתה בנחלת יהודה.

פנינה ברנהולץ נערה מלאת חן ודמותה כדמות תינוקת גדולה. היא חונכה וטופחה על ידי אביה יוסיל ברנהולץ, אשר לאחר מות אשתו התמסר כולו לשני ילדיו, בהם מצא נחומים על אשתו המנוחה. תמיד היתה לבושה בטוב טעם והיתה מחלכת כמרחפת, קלסתר פניה ומבטה העצום שיוו לפניה גון של תום ועֲדנה. תחת מעֲטה התום והעצבון הסתתר גוף גמיש, מלא חיים וחדוות נעורים של עלמה תוססתי היודעֲת את החיים, ואת אשר לפניה ויודעת את ערכה. ברם כל אלה לא סנוורו את עיניה. היא התמסרה ללמודים ושקדה עליהם ברציפות והתמדה. כאמור היה אביה יוסיל ברנהולץ ממיסדי ההסתדרות הציונית בפאלניץ וכמי שהשתדל להמצא בכל שעה פנויה בחברת ילדיו הרבה לספר להם על הרשמים והחויות שלו, דיבר על ארץ ישראל כפי שנצטיירה בעיני רוחם של הציונים, על הציונות, על המנהיגים הציוניים ונטע בלב ילדיו חיבה וכבוד לרעיון הציוני. דבריו היכו שורש בלב ילדיו; פנינה בעודה נערה קטנה היתה כבר ציוניתנלהבת. יוסיל ברנהולץ חוכר בוסתנים היה, ומדי פעם בפעם נטל את ילדיו לסיור בבוסתנים, לשבת בצל העצים ולהתבשם מריחם. שיחות על ארץ ישראל בין עצי הבוסתנים הלהיבו את דמיונם וארץ ישראלהאגדית נראתה להם מציאותית וקרובה כאותם עצי הבוסתנים בהם התהלכו. בדמיונה הילדותי ראתה עצמה כבר בארץ ישראל. וכשהתבגרה לא יכלה עוד להסתפק בדמיונה ורצתה בארץ ישראל של מטה - ארץ ישראל של ממש, ובמהרה. נדמה היה לה כי אסור לה לחכות, שמא תחשוב שלא היו הדברים מעולם, שמא יהיה זה רק חלום חולף, ואת החלום לא רצתה לאבד. היא הכירה את חיים טראוב, שהיה כבר מהפעילים בקרב צעירי הציונים ויחד תכננו תכניות להפוך חלומם למציאות, מציאות האומרת לא רק ארץ ישראל, אלא בית משפחה בה. פנינה הצטרפה לחברתה לאה ליברמן ויחד אתה יצאה להכשרה בקיאנקה. היתה מהפעילות בהחלוץ ויחד עם בעלה חיים טראוב עלתה ארצה ומתגוררים יחד עם ילדיהם בראשון לציון.

שלמה דומב והניך ריפמן. שניהם בני מידז'שין היו, שניהם נהגו לכתת את רגליהם ערב ערב לסניף החלוץ וחוזרים לבתיהם בשעות הלילה המאוחרות. שניהם בני משפחה אחת היו, משפחות דומב וריפמן ושניהם שכנים, כמעט דלת ליד דלת, שלמה דומב, בחור נמוך קומה, קצר רואי, המרכיב משקפים בעלי זכוכיות עבות, בעל הלוך כבד האומר חשיבות, מדבר בקול בס עבה ומשמיע את משפטיו אחד אחד קודם לאזניו ואחר כך לאוזני אחרים. היה מחניכי שכניו (האחים מקובסקי ומהם ספג ציונות, אחריהם היה הולך להסתדרות חציונית), בויכוחים הציוניים בין "עת לבנות" ל"עַל המשמר" אליהם האזין ואותם שמע יום יום בעת ששלמה וברוך מקובסקי התוכחו ביניהם, רכש לו את כל הטרמינולוגיה הציונית וידע להשתמש בה. אולם כאשר נוכח כי בטרמינולוגיה בלבד לא סגי, ישב ללמוד ובלע כמעט את כל הספרות הציונית שהופיעה עד אז, והפך לבקיא בכל הגונים של התנועה הציונית. הוא הפך לדבר ציוני והיה מופיע ומשתתף בכל האספות והויכוחים, עד

שנתקל בחבורת החלוצים אנשי קבוץ ההכשרה בפאלניץ. כאן למד את סוד הציונות שלא בסערת הוכוחים ולא ברעש הסיסמאות ובנאומים חוצבי להבות כי אם בקול דממה דקה של אמונה ורגש:

אם לא תרגישוה לא תשיגוה/

אם לא ממקור נפש דברכם יקר, /

ובחדות איתנים, כזרם מבוע, /

ליבות השומעים יכניע מהר, /

הכבדו ושבו בית ! הדביקו שברים, /

הכינו תרביך מסעודת אחרים, /

ולהבי אש דלים וחרדים /

הפיחו מגל אפרכם הדל. /

תשבעו הערצת קופים וילדים, /

אם ינעם לחכחם זה המאכל /

אם דרך מלב ללב לא תמצאו, /

אם לא מלבכם דבריכם יצאו" /.

שלמה היה בחור רגיש כמיתר, וכאשר דבק באמונתו החלוצית לא ידע לאות. יום יום היה בא להסתופף בין החלוצים, צמא לכל ניב שפתותיהם ובדבקות חסידית האמין והתמסר לכל ענין של בנין ארץ ישראל. עם הראשונים הצטרף למיסדים. בכל שעת כושר הטיף לענין הציונות והעליה. לזו האמונה שהשיגוה מתוך שהרגישוה. הוא יצא להכשרה וכאשר שב לא אסתיע מילתא - הוא היה בגיל הצבא למרות היותו קצר רואי לא שוחרר מהשרות הצבאי ולא הורשה לעזוב את פולין לפני תום שרותו. לא זכה להגיע לראות את ארצו הנכספת - ואפרו פוזר יחד עם אפרם של יתר קדושי עם ישראל.

הניך ריפמן שתקן ואיש מעשה היה, הוא לא היה ממרבי מלל ודברים, אהב לשמוע ולהקשיב לדבר הזולת, לא מהחריפים והוכחנים על כל קוצו של יוד אידיאולוגי היה, את המאבק על קוצו של יוד לא העריך כי שנא את הצמצום של תורות כיתתיות, "אלה ואלה דברי אלוחים חיים" אמר, ובלבד שייכון לבו לשמי ארץ ישראל ויעמוד איתן על אדמת המולדת. הוא לא זלזל בציונות של אחרים וגם חלום באספמיה, אם רק על ארץ ישראל הוא, חלום זך הוא כי :

"חלומות לא מתים - אם פעם / רק פרחו בנשמה,

לעולם / ילוו האדם ובמותם / עוד חי ימים רבים הד קולם" /.

על כן רצוי ומקובל היה על כולם והיה לאיש סודם של רבים. היה קן לרחשי לב צעירים שבאוזניו תינו מכאובי אהבותיהם, ודוי אכזבותיהם, הוא הקשיב לכולם מבלי להפסיקם, רק לאחר כלות דבריהם ניחמם ועודדם כמעט בשתיקה המדברת ללב המבקש השתתפות ונחומים. בחיי היום יום היה איש מעשה, השוקל ומודד צעדיו באנך ופלס ההגיון. במשפחתו נחשב לבעל ההגיון הקר, ולפיו כלכלו את עסקי המשפחה. באספות בסניף החלוץ כמעט ולא נטל חלק ואם השתתף באחד הוכוחים היה מפטיר מלים ספורות שהכילו בתוכן את כל מה שאפשר לומר בנאומים ארוכים ויוקדים. דיבורו היה ללא מחלצות מליצה ביידיש עממית פשוטה, יידיש שכל מילה בה מובנת וברורה, כולה הגיון, טעם ודעת. הציונות היתה בדמו. ורעיון יסוד החלוץ במקום שבה את ליבו והתמסר כולו לרעיון זה. מהמיסדים והחברים הנאמנים בהחלוץ, יצא להכשרה והתכונן לעלות ארצה. אך הגורל התאכזר לו. הוא נפל ומת עם המתים, אבל חלומות לא מתים והם לווהו גם במותו.

מאיר רוטבליט, דמות של אדם עובד וחלוץ מוצק. הוא הגיע עם משפחתו מעירה ליד וורשה, לאחר שגמר את חוק למודיו בגימנסיה שם, החל לעבוד כפועל בוורשה. בחור גבוה ורחב גרם, בעל הבעה תמימה כמעט

ילדותית, שתקן המרבה להאזין לדברי אחרים, שוקל ומודד דבריהם, מתעמק בהם ורק אחר כך מוציא מסקנותיו. מרבה היה לקרוא ומבקש תמיד לפתוח בשיחה על נושא הספר שקרא, כדי לשמוע דעתם של חברים, דבר שיעזור לו בנתוח דעות המחבר והבנת דמויות הגבורים. בעל עקרונות מוסריים, כמעט שמרניים. לשונו נקיה ומנופה, לבל יכשל חלילה בבטוי שאינו מהוגן למדי. ביישן עד כדי סומק בשומעו בטוי או בדיחה על נושא שבינו לבינה, שנראה היה לו כלא עדין במדה מספקת. בני פאלניץ שרגילים היו לראות קיטנים, שנהגו בחופשיות רבה לא היו מסמיקים נוכח חזיונות "פיקאנטיים". אולם מאיר, שהיה מאופק מאוד הסתגל לכתחילה בקושי לחברת בני פאלניץ, והורגשה כעין מחיצה בינו לבינם. כחניך השומר הצעיר בעיירתו הקודמת, חיפש לו חברה בין צעירי הציונים בפאלניץ וכאשר מצא אותה עשה מאמצים להיקלט בתוכה. גם חבורת צעירי פאלניץ עשו הכל כדי לקרבו וכאשר תהו אלו על קנקנו של זה, וזה על קנקנם ומצאו זה ראוי להם והם ראויים לו, נקשרו יחסי החברות ולב אל לב דבר.

מטבע בריתו היה בעל עין טובה. רודף שלום ותמיד ביקש את הטוב באנשים, להצדיקם ולדונם לקולה, כי את החומרה ביחס לאנשים לא יכול היה לשאת. בכל מקרה של דיון או שיחה בבני אדם בלט מזגו הטוב. במשפטים מעטים המורכבים ממלים ספורות, שהיה בהם רק משום "נותן טעם" אבל נותן טעם" כדי להכשיר הסביר מניעים למעשים. כך נתגלגל עליהם זכות על ידי זכאי, שהיה מנצח על הידידות, ידיד לאחרים, ואחרים ידידים לו. כאיש ספר, חובב שירה, מצוי היה בספרות הפולנית ולא אחת בשבת רעים נהג לתת תשובה או לענות על שאלה בדקלום קטע או פרק משיר, ששמש כעין תשובה או במקום תשובה ודקלומו היה יפה וערב.

"הוי שפתי מי כיום עוד תתפארנה /

כי מצא תמצאנה זה מילת קסמים /

שתמסה יגון / השיש לעולמים / וגללה אבן המעמסה

מן הלבבות / והתיכה בעין הדמעות הנקוות / ובשרה,

כי נזלה הדמעה הקפואה ממנה / דורות יעברו עד

שפתים אלה תמצאנה. /"

מאיר מהמיסדים היה ומקבוצת הראשונים שיצאו להכשרה. עם שובו מההכשרה לא הורשה לעזוב את פולין, כי שעת גיוסו לצבא הגיעה. הוא גמר את שירותו הצבאי וחזר שנית לקבוץ הכשרה. עלה ארצה ועבר בה אשר עברו כל ותיקי העולים. היה פעיל בהגנה, שרת בבריגדה העברית ועבר את ארצות השואה לחיפוש נצולים. פעיל בעניני עליה ב' וזמן קצר אחרי שחרורו מהצבא נקרא שוב לשרת בהגנה ואחר כך בצה"ל. נלחם במלחמת העצמאות ועם שחרורו נכנס לעבוד כפועל בבית חרושת "אתא". נפשו הפיוטית לא יכלה לסבול את קירות בית החרשת הסגורים, ולמרות המעמד היפה שרכש לו שם בעבודה ובחברה במקום עבודתו, זנח עבודתו, למד גננות ומטפח גינותיה של חיפה העיר. הוא מתגורר יחד עם אשתו בכפר אתא, יתר בני משפחתו אבדו בגיא הצלמות.

כשם שקיבוץ ההכשרה הקרין מאורו על חלוצי פאלניץ, כן היתה קרינה חוזרת מצד חלוצי המקום על אנשי הקבוץ. הם לא חיו עוד קבוצה בדלה ומסוגרת בד' אמותיה של חברתם הם אשר חיי הצוותא במשך עשרים וארבעה שעות ביממה משרה גם חד גוניות הגובלת לעיתים עם שעמום. יסוד החלוץ, יצר להם מרחב מחיה וכח פעולה נוסף שהכניס כעין רפרפת לסעודה המעשירה ומיפה אותה. נוצר קשר הדוק בין הקבוץ וחלוצי המקום וכולם ראו עצמם כעין משפחה אחת שמטרה אחת לה. אנשי הקבוץ דירבנו את חלוצי המקום להקמת מועדון לסניף, בו רוכזו כל הפעולות וכמדריכים שמשו אנשי הקבוץ. הסניף גדל ונהפך למרכז של חיים ציוניים שוקקים, ובחיוניותו האפיל על כל יתר התנועות הציוניות שבעיר, עד שפרצה השביתה במנסריה שאלצה את אנשי הקבוץ לנטוש את המקום ולטלטל עצמם למקומות אחרים ולערים אחרות. עזיבת המקום על ידי אנשי קבוץ ההכשרה, גרמה למשבר ושיתוק בפעולות החלוץ והשאירה רושם מדכא, משל נתיתמו אנשי החלוץ מאבותיהם הרוחניים בטרם הספיקו לגדול ולהתבגר ולהאבקבכוחות עצמם. נגד עיניהם לא ניצבה עוד הדוגמא החיה של האידיאל אליה רצו להשתוות. השיחות והפגישות הפכו לדבר של שיגרה, ללא התלהבות. האש הפכה לרמץ וכמעט. שלא הורגשה, והקרירות החלה להתפשט בחלל החיים. סניף החלוץ לא התרחב יותר ולא נוספו עוד חברים חדשים, ואף חלק חדל לבקר בו תכופות והיה בבחינת "רחוק מהעינים רחוק מהלב".

באין אנשי הקבוץ עליהם אפשר להצביע כמגשימים הלכה למעשה, ובאין אנשי המקום יוצאים לקבוצי הכשרה כדי לשמש מגשימים בעצמם, וזאת בשל חוסר מקומות להכשרה וצמצום פעילות התנועה החלוצית בכללה, כל זה עקב חוסר עליה ושערי הארץ הנעולים האידיאל החלוצי נראה שוב בבחינת חזון לעתיד לבוא, חזון שאינו מלהיב ואינו גורר אחריו אנשים למעשים. זאת עד לפרוץ מאורעות הדמים בארץ בשנת תרפ"ט.

הידיעות על פרעות תרפ"ט הכו את יהודי הגולה בתדהמה. זעקת כאב, זעם ומרד פרצה מכל גרון יהודי. כאב וסבל של עלבונות דורות פצועים עד דכא, נתעוררו לשמע מעשה הרצח והזועה שנעשה בשבי גאולה, ראשית תבואת שדות תקומת ישראל – "הבעט בכסאו אלוהים וינפץ כתרו לרסיסים?" נחרדו היהודים ונזדעזעו. האמנם לחסדי לאומים ולרחמים גויים נשוב ונתפלל! האם לעיר ההרגה תדמה ארץ ישראל? האם יסגור עלינו מדברו אל נקם? גדולה היתה הסערה שקמה, סערה של התעוררות, סערה של "הננו ועלינו". באותם הימים פרצו חלוצים שערים נעולים, גם גבולות והעפילו ארצה. תנועת החלוץ הרחיבה פעולותיה בתנופה, קמו קבוצי הכשרה. חדשים, שנתמלאו חלוצים המתכוננים לעליה "אף על פי כן ולמרות הכל ארץ ישראל", סניף החלוץ בפאלניץ כמעט והתרוקן מחבריו הראשונים שיצאו כולם להכשרה, את מקומם תפסו חברים חדשים שאף הם ללא סבלנות חכו ליום שיוכלו לצאת בעקבות הראשונים להכשרה ולעלות ארצה. חטאת חסד לאומים הוכח שוב, כאשר לאחר המאורעות, בעקבות ועדת החקירה המלכותית פירסמה ממשלת בריטניה את המסמך השחור שקראה לו בשם הספר הלבן של לורד פספילד, שהביא אתו כמעט סגירה הרמטית של שערי הארץ. היו אלה ימים של שחור, שוב נסתגרו חלוצים בקבוצי הכשרה תוך צפיה כמעט ללא מוצא לאפשרות של עליה עד שנפרצו השערים על ידי עליה בלתי ליגלית גדולה שאופשרה בגלל "המכביה" שהתקיימה אז בארץ. רוחות חדשות שנשבו בקרב השלטונות בארץ גרמו לעצימת עין מהעליה הבלתי ליגלית ורבים רבים עלו בדרך זו ארצה ובתוכם מחלוצי פאלניץ.

לסניף החלוץ בפאלניץ נוספו חברים חדשים רבים. הוקם החלוץ הצעיר שחנך והכשיר נערים ונערות צעירים לקראת הגשמה חלוצית, הוקם סניף של תנועת דרור "פרייהייט" שבראשו עמד חיים מיודובסקי, שהיה גם באותו הזמן המנצח הראשי בסניף החלוץ במקום וממיסדי הפועל. הוא זכור לי בכשרונו, מרצו ומסירותו, הוא משמש כיום כסגן ראש עירית ראשון לציון. לעזר עמד לו אהרן אורטרגר, בחור מסור ורב פעלים, ששמש כמזכיר סניף החלוץ במקום, שלא זכה לעלות ונספה בשואה. הוקם גם סניף תנועת "העובד" שהיה מורכב מחברים מבוגרים יותר, בעלי משפחה שענין יציאתם להכשרה חלוצית היה כמעט בלתי אפשרי. בראש העובד ומפעליו העקריים עמד מאיר לוין הנמצא בישראל ומתגורר בתל-אביב.

תנועת החלוץ בפאלניץ כתבה פרק נכבד בתנועה הציונית במקום. רבים מחבריו הספיקו לעלות ארצה ולשתף עצמם בבנין ארץ ישראל וזכו לראות בתקומת מדינת ישראל, כאב עמוק וממאיר ממלא נפשם על אשר לא הצליחו ולא זכו להעלות אחריהם את בני משפחתם ובני עירם, שמצאו את מותם בתילי חורבות, בין גלי האפר של קדושי ישראל שנרצחו, נטבחו ונשרפו חיים בידי החיות הנאציות.

"גורדוניה"

תנועת הנוער "גורדוניה" בפאלניץ, קמה כתולדה של ארגון נוער ציוני כללי "ירדניה". ארגון נוער זה שלא נמנה על תנועת ארץ ישראל העובדת, בהיותו ארגון נוער של הפלג הרדיקלי "על המשמר" שבהסתדרות הציונית. היתה לו זיקה לערכי התנועה החלוצית. תקומתו, על ידי קבוצת סטודנטים מבית האקדמאים בוורשה, בו שלטו אנשי "על המשמר" בהנהגתו של משה קליינבוים. כוונת הארגון הזה היתה לחנך נוער ברוח הרדיקליזם הציוני, שישמשו קאדרים לגוף זה בהסתדרות הציונית. בהקמת ארגון נוער זה טפלו מיטב הכוחות האינטלקטואליים של הנוער האקדמאי בוורשה ואמנם הצליחו להקים תנועת נוער מהמובחר שבמובחר. אחד הסניפים הראשונים של "ירדניה" הוקם בפאלניץ. על מיסדי סניף זה נמנו בראש וראשונה, בני איפרכות[62] השטינברגים: יונה בן אברהם ששטינברג, פלה, מרים לאיצ'ה ודודטשה בני משה שטינברג, שלמה בן יונה שטינברג, לובה וברוך גולדשטין, פנינה ושרה רובין, משה גורפינקל, מלכה ילין, פרניה שדלצקי ואחרים. היו אלה בני נוער שנחשבו לעילית שבנוער המקומי אשר חפשו להם תנועת נוער שתהלום את מושגיהם

[62] אֵיפַרכִי, אֵיפַרכְיָא [אר] - מדינה, גליל, מחוז ; שלטון עירוני, פקידות (ניהול) ; "וארץ מולדתך" - זו איפרכיא שלך (מדרש רבה רות ה)

המתקדמים עקב הרדיקליזם שבשמו דברה וכן את מושגי החברה שלהם, שתתאים למעמדם. הם התחילו בארגון תלמידי בית הספר ומסימיו וגם מאלה בחרו להם נוער לאחר ניפוי קפדני, תוך שימת לב לטיב ומעמד המשפחה וכו'. תוך זמן קצר הצליחו להקים סניף ובו מטובי הנערים והנערות במקום. שכרו מועדון יפה והחלו בפעולות חינוכיות ובפעולות למען הקרנות הציוניות. ביוזמתם ובעיקר ביוזמתו של יונה שטינברג, הוקם סניף "המכבי" במקום, שפתח פעולה ספורטיבית ענפה ואליו הצטרפו גם הספורטאים מתנועות הנוער הציוניות האחרות, כולל חברי תנועת העבודה הציונית.

הקמת "ירדניה" בפאלניץ הווה כעין תנועה מתחרה ל"השומר הצעיר", במקום שאף הוא ריכז פעילותו בקרב שכבות נוער אלה. פרט להבדלי השמות הרי בעיני בני הנוער כמעט ולא היו הבדלים. ביניהן ב"ירדניה" כב"השומר הצעיר" התנהלו הפעולות בשפה הפולנית. לשתיהן היו מטרות ציוניות ואותם האמצעים החנוכיים. הנהירה והמשיכה של הנוער לאחת משתי התנועות, לא היתה על כן על יסוד השקפות ודעות רעיוניות, אלא לפי מספר החברים שהיו לכל אחד מהצעירים באחת משתי התנועות. ברם בעוד שלשומר הצעיר היה עורף אידיאולוגי ותנועתי מוצק ביותר בהיותו תנועה הקשורה עם "החלוץ" ובעל קבוצי הכשרה משלו, ובעיקר בעל ישובים משלו בארץ ישראל וחבריו יוצאים להכשרה ועולים לארץ ישראל, הרי "ירדניה" היתה תנועה ללא עורף אידיאולוגי משלה. פרט לזיקתה לתנועה הציונית הרדיקלית ופעילותה למען הקרנות הציוניות לא היה לה כל מטען נוסף באמתחתה. אם לגבי אנשים מבוגרים שעצם הדיבור על הציונות בין דאגה אחת על פרנסה לבין דאגה שניה אחרת, באה על סיפוקה הכמיהה המשיחית לגאולה ציונית, הרי אנשים צעירים ובעיקר נוער לא יכול היה למצא זמן ממושך ענין בתנועה כזו.

מיסדיה ומנהיגיה של ,ירדניה" מבין האקדמאים בורשה, פרשו ממנה עם גמר למודיהם באוניברסיטה חזרו כל אחד לעירו, שם כאנשים מבוגרים הצטרפו כל אחד מהם למפלגה מסוימת ובעקר למפלגות של ארץ ישראל העובדת. "ירדניה" נשארה ללא מנהיגים ומדריכים. חברי התנועה החלו להתפזר והצטרפו לתנועות נוער אחרות, הסניפים שלה עמדו לפני סגירה.

סניף "ירדניה" בפאלניץ היה סניף מגובש מאוד מבחינה חברתית. כמעט כל חבריו קשורים היו ביניהם בקשרי חברות אישיים עוד מגיל בית הספר ובקשרי שכנות קרובה וידידות בין הורים, או אחים ואחיות. היותם יחד שנים מספר כחברי תנועה, והשם הטוב שהיה לתנועה זו, כתוצאה מהליכות נעימות, עקב פעולתם החנוכית המבורכת, הקנה לה מעמד נכבד בין תנועות הנוער, שבניהם ובנותיהם נחשבו למובחר שבחברות הנוער. לכן הם הגיעו לכלל החלטה לא לפרק את הסניף ולקיימו בשלמותו אך תחת שם אחר. הם החליטו להזמין לסניפם נציגים של כל המפלגות והתנועות הציוניות, שירצו בפני חבריהם על הרעיון ומטרות תנועתם ומפלגתם כדי לגבש במשותף החלטה מוסכמת בין חבריהם, למי ולאיזה תנועה להצטרף כחטיבה שלמה. בהיות הסניף של ירדניה סניף גדול, מגובש ובעל שם טוב, היו כל התנועות והמפלגות הציוניות להוטות למשוך סניף זה בשלמותו אליהם. נשלחו מרצים מהטובים והמעולים של כל חוגי התנועה הציונית. לבסוף גמלה ההחלטה לא להצטרף לאף אחת מהתנועות הקיימות במקום, אלא להקים בפאלניץ סניף לתנועת "גורדוניה" שתירש את כל סניף "ירדניה".

תורתו של א. ד. גורדון שינתה כליל את הלך הרוח של חברי "ירדניה". נעלמה ההתגנדרות וההתייפות, נשתנה היחס ללבוש חיצוני, נעלמה הקלות ובמקומה הופיעה רצינות והתעמקות, הפניית המבט כלפי פנים מתוך רצון לדעת "כיצד אומה קרועה מתאחה, כיצד אומה תלושה נקלטת בקרקע הטבע". דברים קשים נאמרו ע"י גורדון: "..אין לנו שורש באדמה, אין קרקע תחת רגלינו, ולא רק במובן הכלכלי אנו פרזיטים, כי אם ברוח, במחשבה, בשירה, בספרות וגם במידות טובות, באידיאלים, בשאיפות אנושיות עליונות. כל זרם בחייהם של אחרים סוחב אותנו. כל רוח מנשבת בעולמם נושא אותנו. אנחנו לעצמנו כאילו איננו. ממילא איננו כלום בעיני יתר העמים, איננו תופשים מקום בקרבם בתור עם, בתור גוף לאומי מיוחד, בתור חוליה או בתור אבר בקרב האנושיות כי פרזיטים אנחנו על גופות העמים האחרים". הדברים מוקראים על ידי מדריכי הסניף הצעירים והחדשים דודטשה שטינברג ויעקב ריפמן, שבאו במקום הקודמים. אלה מעמיקים במשנת התנועה ומלמדים אותם כפרק "משניות" או "עין יעקב", בדבקות ואמונה. החברים מאזינים בקשב ובוחנים את הדברים על גופם, בודקים את נפשם ומציצים לתוך נשמתם, לחדול להיות אומה תלושה ולהקלט בקרקע הטבעי, בקרקע מולדתו של הַעם שהוא נשמת האדם. רוח אפו וחבל נחלתו, יציאה להכשרה, להגשמה עצמית אך אין זה עדין הכל, צריך אדם להיות קודם כל שלם עם עצמו ונאמן לעצמו - תורה היא ולימוד מצריכה. יוצאים למחנות

ולסמינריונים, לומדים את התורה מפי רבי התנועה ושליחי ארץ ישראל. רבה הרצינות ורצינית הגישה, כי תורת חיים חדשה המחייבת שנוי ערכים מוחלט לפניהם והדרך לא קלה.

שכבת המבוגרים הצטרפה להחלוץ בו הם תרמו את חלקם בגישתם היסודית והעיונית. גון חדש נתוסף, העשיר את השיחה ועורר ויכוחים על ערכים ומובנם, ואם כי סוערים וקולניים הם לעיתים הויכוחים, הרי יחס הכבוד ההדדי נשמר ואין אלה אלא התנצחות בדברי הלכה. חברי "גורדוניה" יוצאים להכשרה וראשוני העולים מביניהם נפרדים מסניפם, דבר אשר מגביר תמיד את הזרימה לסניפים ומעשיר אותם בחוויות. הסניף גדל והתעצם, אוירה תרבותית וחברית שלטה בו והדביקה גם את האחרים בערכיהם כשם שגם הם נדבקו מאוירת התרבות והחברה של התנועות האחרות. לא רבים מהם זכו להגשים חלומם להתחדשות בארץ ישראל. פרוץ מאורעות 1936, נעל שוב את שערי העליה לארץ ישראל ואחריהם השואה שהביאה לאובדן הכל.

מבין חברי גורדוניה שזכו לעלות ארצה ידועים לי - פלה, מניה ושלמה שטיינברג, פנינה ושרה רובין, מלכה ילין, יעקם ריפמן וברוך גולדשטין, זכר יתרם ינון לנצח.

הליגה למען ארץ ישראל העובדת

"הליגה למען ארץ ישראל העובדת" ריכזה את כל הארגונים, המפלגות ותנועות הנוער שהתיחסו על תנועת העבודה הציונית. מוסד זה היה גלגול של קפ"אי, קופת פועלי ארץ ישראל, מוסד שהוקם לאסוף כספים בשביל מוסדות ומפעלי הפועלים בארץ ישראל. עם הזמן חדל מוסד זה לשמש מוסד כספי בלבד והפך למנוף פוליטי של תנועת הפועלים בארץ ישראל, שרכז סביבו את כל המפלגות והארגונים שדגלו בארץ ישראל עובדת וכן חוגי אוהדים לתנועת הפועלים, אלה שימשו עתודה של מצביעים לועידות וקונגרסים ציוניים. כמו כן שמשו גם עזר לרכישת השפעה במוסדות קהלתיים, באגודים וכו'. הליגה גם גייסה אוהדים לרעיון ארץ ישראל העובדת מבין חוגי הסוציאליסטים הלא יהודים לשם תמיכה ברעיון שיבת ציון, שיבת עם ישראל לארצו, ארץ ישראל. לפעולות הליגה היה הד רחב בכל מקום, וגם בפאלניץ הוקמה הליגה בה נפגשו כל הזרמים והגונים שבתנועת העבודה הציונית. במסגרת הליגה בפאלניץ פעלו החלוץ, החלוץ הצעיר העובד, השומר הצעיר, דרור פרייהייט, גורדוניה והפועל, שהפך לאגוד הספורט של כל תנועות ארץ ישראל העובדת. במסגרת הליגה נעשו פעולות משותפות רבות שהעלו את קרנה של תנועת העֲבודה הציונית והגבירו פעולותיה. פעילות מבורכת זו פסקה עם פרוץ המלחמה והפלישה הנאצית, שהביאה בעקבותיה את חורבן יהדות פולין ויהודי פאלניץ בתוכם. קללת נצח תחול על ראש הנצים הגרמניים ועוזריהם, מחריבי עם ואדם.

במסגרת הליגה הוקמה להקה דרמטית בניהולו של מר זוכמן, שהיה לו עבר תיאטרוני עשיר. להקה זו פעלה כמעט כתיאטרון קבוע והועלו על ידו מחזות מטובי המחזאים תוך בצוע מעולה, כמעט מקצועי. הובאו אמנים ידועי שם אשר נוסף להופעותיהם האישיות עזרו בהדרכת הלהקה הדרמתית. לא היה זה דבר קל לקיים להקה תיאטרונית בפאלניץ, כאשר מרחק של עשרים דקות נסיעָה הפרידו בין פאלניץ לבין מיטב התיאטרונים בורשה. מבין האמנים שהופיע במקום ותרמו את חלקם בהדרכת הלהקה נמצאים בישראל השחקן והקרין הנודע אליהו גולדנברג ואברהם ברזבלט, אשר גילו יחס של חבה והערכה מיוחדת לבני פאלניץ.

פעילות מבורכת זו פסקה עם פרוץ מלחמת העולם השניה והפלישה הנאצית לפולין. מלחמה ופלישה זו הביאה בעקבותיה את חורבן יהדות פולין ויהודי פאלניץ בתוכם. זיכרם של כל עסקני התנועה וחבריה שלא זכו להינצל ולעלות לארץ ישראל לא ימוש מזכרוננו לעולם. קללת נצח תרבץ על ראש בני עם הנאצים ועוזריהם מבני העמים האחרים לדור ודור.

תנועת הצה"ר

הגוף הציוני בפאלניץ לא חסר אף גוון אחד מצבעי הקשת הסוגוניים של התנועה הציונית. כל ארגון וכל תנועַת נוער הוסיפו סממן וקישוט משלהם לאותו גוף רב האנפין וגדול הלבב של התנועה הציונית. כולם כאחד שמשו כבריחים שחזקו את שערי ירושלים, הבקיעו באורם את מכסה העבים שכסו את שמי יהודי הגולה, בנושאם

את כנפי השחר, את בשורת הגאולה, את הד התקומה, את קול המבשר "עורה כבודי הנבל וכינור אעירה שחר". כל התנועות הציוניות יש להן חלק בארץ ישראל, כולן נצר מטעם החזון הציוני, מעשה יצירתו להתפאר.

התנועה הרויזיוניסטית בפאלניץ התחילה להתפתח עם פרוץ מאורעות תרפ"ט. עד לאותה תקופה במעט ולא הרגישו כלל בקיומה במקום. אם היו אנשים בעלי השקפות רויזיוניסטיות לא הורגשה פעילותם המיוחדת. ההתעוררות בתוכם הורגשה רק כאשר אותו כנור קסמים, אשף הנאום, זאב ז'אבוטינסקי היה מגיע לורשה ונואם בה. ברם התעוררות זו לא היתה רק של הרויזיוניסטים, כי מעטים היו אלה שמנעו מעצמם את אותה החויה הגדולה והעונג הרוחני של שמיעת זאב ז'בוטינסקי, כביר הכשרונות בנאום, שהיה מרתק את שומעיו, אם לא בשכנועו האידיאולוגי הרי באינטרפטציה המוזיקלית המבריקה והמקסימה של דבריו, בחן ביטויו והופעתו המזהירה. בכל פעם כאשר נתבשרו על בואו של זאב ז'בוטינסקי נסובו כל השיחות על האפשרות להשגת כרטיס כניסה לאולם בו ישמיע ז'בוטינסקי את ברק נאומו המלוטש, הנוקב בהגיונו, משאת נפש כולם להשראה האמנותית והמשכנעת שבדבריו. ההערצה לזאב ז'בוטינסקי כציוני גדול כאחד מ"מדברנא אומתיה" (מנהיג אומתו) הדורך בעוז על במתי ארץ ומביא בגאון את דבר הציונות, היה בה משום תשורת חג לכל שומעיו, אבל החג היה חולף והכל המשיך להתנהל כדאשתקד. ההסתדרות הציונית במקום איגדה את כולם, הן את אנשי "על המשמר", הן אנשי "עת לבנות" וכן את בעלי החשקפות הרויזיוניסטיות. כולם היו חברים בסניף המקומי, התכנסו באותו המועדון, והענינים התנהלו על מי מנוחות. רק בערבי וכוחים או באספות בחירות לקונגרס הציוני הורגש והודגש השוני בין הפלגים הציוניים ודבר התנועה הרויזיוניסטית הושמע ברמה. הדין ודברים שהיה פורץ בוכוחים ואספות בחירות לא נמתח עד כדי ריב, היה זה רק כעין התנצחות לשם שמים בבחינת "כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה מתקיימת". אולם ברור היה, שלא היתה זאת מחלוקת קורח ועדתו. עם שוך המולת הבחירות שקטו הרוחות, והכל שב למקומו בשלום, באין פרץ בשורות ההסתדרות הציונית.

מאורעות תרפ"ט (1928-1929), השחיטה הגדולה בחברון ובצפת, ההתנפלויות על הישובים היהודיים שלא היו מוכנים וגם לא מצוידים במספיק נשק כדי לגונן על עצמם, ההוכחות הברורות על חלקם של שלטונות המנדט הבריטי בארגון מעשי רצח אלה ועל הכל יחס שלטונות אלה ליהודים לאחר עבור הפרעות גילו את פרצופו האמיתי של שלטון המנדט, עוררו את איבת העולם היהודי נגד אפוטרופסי המרצחים שמעלו באמונו של העם היהודי ברצותם להיות גם הרוצחים וגם היורשים. יהדות העולם נסערה ונזעמה נוכח אותו מעשה בגד ומעל של האנגלים והקריאה לרוויזיה במדיניות של ההסתדרות הציונית כלפי אנגליה

ולמלחמה נגד השלטון של ג'ון בול מצאה הד בליבות רבים. התנועה הרויזיוניסטית בכללה התעוררה מקפאונה והחלה לגדול ובעקבותיה הוקמה התנועה הרויזיוניסטית בפאלניץ כארגון ותנועה נפרדת המנערת חוצנה מכל אותם "הבטלנים" המאוגדים בהסתדרות הציונית או בתנועות של ארץ ישראל העובדת.

במתי מעט התחילו בעבודת הארגון של התנועה. לא רבים הצטרפו אליהם, אם מפני שאנשי התנועה היו מוגדרים בהשתייכותם המפלגתית, אם בשל חוסר אישים בעלי השפעה שעסקו בארגון תנועה זו במקום ואם בשל חוסר אמצעים. השפעתה של תנועה זו היתה בראשיתה מצומצמת ביותר ולמרות מאמציהם לא הורגשה פעולתם בעיר. רוח והצלה עמדו להם לאנשי התנועה ממקום אחר. באוטבוצק השכנה, שלא כמו בפאלניץ, הכה דבר התנועה הרויזיוניסטית גלים וכמעט בלעה את כל סניף ההסתדרות הציונית מבלי שנודע שבאו אל קרבם. הם אמצו לעצמם את התנועה הריויזיוניסטית בפאלניץ, עזרו להם בכוחות מדריכים וכן באמצעים כספיים ולאט לאט גדלה התנועה במקום והתחילה להקיף רבים. פאלניץ היתה קרקע פוריה לקליטת רעיונות ובעיקר בני הנוער שבה אשר באו עם משפחותיהם מעירות הסביבה הקרובה והרחוקה, בהם שרר פחד מפני הגויים וכפיפות הברך היתה נחלתם. בפאלניץ לא הורגש הפחד מפני הגויים. היהודי הרגיש עצמו חזק ובטוח ולא חשש לזקוף את קומתו בפני הגויים ואף להחזיר מנה אחת אפים לגוי שניסה להתנפל עַליו או לפגוע בכבודו. רעיונות ודיבורים על קוממיות וממלכתיות יהודית, צבא יהודי וכו' שבו את לבם ועם קום תנועת הנוֹעָר הרויזיוניסטית בית"ר, הצטרפו רבים לתנועה זו. הופעת הבית"רים הראשונים על מדיהם הצבאיים המהודרים עשו רושם רב בעיר. בדמיונם ראו כבר אנשי המקום את אנשי הצבא היהודיים הצועדים בטוחות לגאול את ארץ ישראל מידי המשעבדים, המחזירים את היהודים קוממיות לארצם. האגדות נרקמות ומתנגנות, הנה צועד זאב ז'בוטינסקי, שליח ההשגחה העליונה בראש גדודי אצילי בני ישראל, בדמותם של אותם הבית"רים ומגיעים לשערי ירושלים, שם יוצא לקראתם ארמילוס הרשע, זה המלך החזק והאדיר שכבש את כל העולם,

בצלמו של מלך אנגליה וגדודי ישראל נלחמים בו ומנצחים אותו, כי "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת. והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עושה חיל. וירד מיעקב והאביד שריד מעיר". כאשר אנשי בית"ר קיבלו מהשלטונות הפולניים רשות להתאמן בנשק והועמדו לרשותם רובים לשם אימון צבאי קבלו הדברים צורה רצינית, במעט מוחשית. אפילו הקומוניסטים במקום התחילו להתיחס אליהם ברצינות.

סניף בית"ר פתח פעילות רבה ורחבה, ארגנו אספות הסברה גדולות והביאו מטובי המרצים, גם הקפידו על כל גינוני ההופעה הצבאית "הדר בית"ר", דברים שמשכו צעירים רבים מכל חוגי האוכלוסיה. בעקבות בית"ר הוקם סניף של "ברית-החיל", ארגון של משוחררי צבא. גם הם לבשו מדים צבאיים מהודרים וקבלו אמון צבאי.

לא רבים מאנשי התנועה הרויזיוניסטית בפאלניץ זכו לעלות ארצה ולהנצל מצפרני הנאצים. החלק שניצל ונמצא אתנו בישראל אף הם לא קבלו סרטיפיקטים לעליה ועלו ארצה בדרך בלתי ליגלית. הנשארים חלקו גורלם עם כל בני ישראל.

דמם השפוך ואפרם המפוזר זועק לאל נקמות למחות את זכר הרשעים הנאציים לדור ודור.

***

החזון הציוני, רעיון הגאולה היהודית, האמונה ביציאת מצרים שניה מחשכת הגולה הדוויה, היה כאור שבקע מאופל הליל הכמעט נצחי בו היו שרויים יהודי הגולה ויהודי פאלניץ בתוכם. אנשי המקום ידעו, כי גם הבטחון היחסי נגד פגיעה פיסית בהם מצד גויי המקום והסביבה, בו שרויים יהודי פאלניץ אינו דבר של קיימא ועל הכל הרגישו כולם באותה ההשפלה האיומה, נחלת גולים חסרי בית. התנועָה הציונית זיקפה קומתם, חזרה האמונה בכוחות עצמם, ביעדם הלאומי ובערך כבוד עצמם. אם החזון הציוני שימש להם כעמוד הענן ועמוד האש המנחים דרכם ביום ובלילה, הרי התנועה הציונית על פלגיה וארגוניה כולם שימשו להם ככוכבי לכת הסובבים את המאורות, נזונים מהם ומקרינים מאורם עליהם.

אם היה טעם וענין בחיי היהודים מאז הוגלו מארצם הרי מצאו טעם וענין זה רק באמונתם הלוהטת ב "בשוב ה' את שיבת ציון", שעבר גלגולים רבים בכל הדורות. אין לתאר את מלחמת קיומו, הקרבתו העצמית, הליכתו למדורות האוטו-דה-פה ונאמנותם ליעודו של העם הזהללא האמונה הבלתי מעורערת בגאולה ובשבי ציון.

החזון הציוני, שלווה גם במעשים של ממש, בעליה לארץ ישראל, בהתערות בני העם בציון, בהפרחת השממות ובבנית הארץ למעשה, חיזק אמונה זו ונתן טעם לחייהם בנכר ובנדודים. כשם שחיו באמונה זו בכל הדורות כך המשיכו לחיות, להאמין ולקוות בכל תקופת החשכה של עיתות השואה בנושאם את שם ציון. בכח אמונה זו נלחמו על חייהם, בשם ציון על שפתותיהם הלכו למות, ובאמונתם בעתיד תחית העם נלחמו את מלחמתם המרה והנואשת בגיטאות. ללא אמונה זו לא היה בהם העוז להלחם בצורר ולא היו מוצאים טעם להילחם על הצלת חייהם.

על נהרות דמע ודם

בהשקיפי לאחור ובסוקרי את התקופה בה היתה פאלניץ עיר מכורה ליהודיה אני רואה לפני את כל אותם היהודים, בני כל השכבות והמעמדות, זקנים וצעירים, נשים וטף, על החיוניות התוססת שהיתה בהם, על שמחותיהם ותוגותיהם, בימי עמל ובימי חג, אנשים טרודים ועמלים כנמלים, ולעומתם יהודי שבת ו"יום טוב", אנשי שמאל וימין, תלמידי חכמים ועמי ארץ, כולם מלאים ייצר חיים ואמונה בטוב שיבוא. כולם ניצבים לפני כמו בחיותם חיים, כולם ידיהם מושטות - הם תובעים את דמם הזועק מהאדמה.

מה יקרתם לי אז ועתה יקרתם לי שבעים ושבעה. כל בן עיר מהשרידים המעטים המזדמן בדרכי מעלה ים של זכרונות שתוכם רצוף דמע ואהבה לאותם עלי הטרף מעץ החיים שהפך לאלון בכות. רגשות אהבה וכסופים ממלאים את לבי וידי מושטות לחבק את כולם, כאילו היו כולם אחי ואחיותי בדם. גם אותה נערת חמד, בתם של בני משפחת צ'רניה, אודים מוצלים מהאש הגדולה, שהצליחו להנצל ולהגיע לחיפה עירי, אשר עבדה כמזכירתי ולה הכתבתי את רוב זכרונותי על פאלניץ, גם היא יקרה לי כאחותי הקטנה ובה ראיתי התגלמות כל בני עירי ובני משפחתי שאבדו מבלי שנותר מהם שריד. זעקת שבר ושכול פורצת מגרוני: "שפוך חמתך על

הגויים אשר לא ידעוך ועל העמים אשר בשמך לא קראו. כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו. שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם. תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' ".

כל כמה שאני משתדל ומנסה להתעמק, כדי להבין את תקופת השואה ואת הגורל האיום שפקד את עמנו, אשר הפך למשיסה בידי כל גויי העולם, כרוצחים ועוזריהם, או בידי כל העמים כולם שלא עשו מאומה, על אף ידיעתם המפורשת על פעילות מכונת הרצח הנאצית המשמידה את בני עם ישראל עד לבלתי השאר מהם שריד, אין מוחי הדל מסוגל להבין זאת. הלב אינו רוצה להשלים עם העובדה שאמנם כל זה יכול היה לקרות. איני מסוגל לתפוס ולהקיף את כל המורא של נשמות אותם בני העמים שצלם האדם סר מעליהם ואת מקומו תפס השטן. בצלו ישבו ועודם חוסים בו עד היום הזה, עד אשר שטן זה ישליכם לגוב בו יטרפו זה את זה עד תום.

נבוכותי, אני מחפש תשובה ואיננה. זוכרני, כאשר אבי ז"ל חלה את חוליו, והיה זה רק שנתיים ימים לאחר הפלישה הבולשביסטית והוא רק בן כ"ט שנים. מחלתו נמשכה כשבוע ימים, ובבקרו של יום פטירתו כאשר כולנו קיווינו והתפללנו להחלמתו המהירה, קרא לאחי הגדול ולי שטרם מלאו לי אז ח' שנים, פתח את הספר 'בחינת עולם' של ר' ידעיה הפניני וקרא לפנינו קטעים ממנו. נראה שהיתה זו צואתו לנו. עד היום מלווים אותי פסוקי ספר זה: "העולם ים זועף, רב מצולה, רחב ידים. והזמן גשר רעוע בנוי עליו. ראשו אחוז בחבלי העדר הקודם להויתו. ותכליתו לראות בנועם מתמיד לאור באור פני המלך. רוחב הגשר באמת איש וגם אפסו המסגרת. ואתה בן אדם ע"כ אתה חי עובר עליו תמיד מיום היותך לאיש בהביטך קוצר המסלול. ואין דרך לנטות ימין ושמאל התתפאר ביד ושם בהציצך אבדון ומות לך חומה, מימינך ומשמאלך היעמוד לבבך, התחזקנה ידיך. וכל תתהלל בחמדת קנין ורב ענין אשר אספתו, בזרוע חשפתו אשר בקשתו בקשתיך ותרד לרשתו ברשתך. מה תעשה לחוף הים והמונו כי יתגעש, ושטף ועבר, ובית מלונך, אף הוא יחשב להשכר זה הים הגדול אש אתה בקרבו. התפאר עליו גם השתרר על פרשיו ורכבו צא נא עתה והלחם בו. כי גם כי תחוג ותנוע מיין תנואות גאונך אשר יונוך מעסיס רמוני רוממותיך המה רמוך כמעט כמעט נטותך אנה ואנה תאבד ברגע במצולות מבהילות ודמך בידם. אין מבקש, תלך מתהום אל תהום נבוך בנבכי ים ואין אומר השב. "

מההווי החסידי והציוני, מרדכי בן-גל, חיפה

"שאלי שרופה באש" - אמר המשורר ר' יהודה הלוי. דברים אלה הולמים מאוד את דורנו... פלאניץ שוב נבנתה, אך בבתיה וגנותיה, בבתי הכנסת ו"תלמוד-תורה" זרים גרים בהם. נדמו קולות התורה והתפילה. ארזי התורה ואדירי החכמה שחו לארץ בלי השאיר ציון לקברותיהם, אלמונים הם, כי שמותיהם טרם נחרתו בספר הזכרון. פסק קול תינוקות בית רבן שבזכותם נתקימו שמיים וארץ. ואשר הבל פיהם הרנין דרי מעלה עם דרי מטה. קולות התורה מ"החדרים" של ר' יעקב המלמד ור' יצחק חיינס מגארוולין, ותלמוד תורה המרכזי נדמו. חלק של בניה-בוניה עלו לארץ האבות לפני השואה, לבנות כאן את ביתם. לעתים בניגוד לרצון הוריהם ומוריהם. הם חלמו שיום יבוא ותוכח צדקתם, כמו שנאמר "ובא לציון גואל". הגואל יבוא לציון ולא לגולה, שם הם רוצים לחכות לו. והנה בא היום המר ההנמהר והלב כואב ודואב כפי שאמר המקונן ירמיהו "עיני עיני ירדה דמעה על שבר בת עמי".

בפאלניץ עמד ביתו של ר' שמואל מרדכלה, אחיו של הרבי מפוריסוב, בית המדרש של חסידי פוריסוב. על הגבאים נמנו ר' יוסף ליברמן, ר' יוסף ראדישיצר, ר' יוסף חסיד ור' ישראל מושינסקי. שלטונם פרוש היה על חלוקת "עליות" לתורה והקפות בשמחת-תורה. בליל "הושענא רבה" היו ערים כל הלילה באמירת תהילים ולימוד תורה. אחרי גמירת ספר תהילים היו רוקדים במעגל ור' שמואל מרדכלה עמד במרכז המעגל ושר את הפזמון "האדרת והאמונה למי?", וכל החבריה עונים "לחיי עולמים..". ושוב השאלה: מי הוא זה ואיזה הוא? זה אלי ואנוהו. ואז דומית, כל שערי השמיים נפתחו וה' כביכול מאזין לשירתם וקני הרוקדים סיפרו על נעים זמירות ישראל, המנגן בעצמו.

השמחה נמשכה כל הלילה. בבית מדרשו של ר' שמואל מרדכלה הרגיש כל יהודי כאילו הוא נמצא בפרוזדור של ארץ-ישראל, בימים ההם התקשרו השמים בעבים וכיסו את זוהר בית ר' שמואל מרדכלה. בנו הבכור,

מאיר שלום, נטרפה עליו דעתו והבן השני משה חיים, התלמיד-חכם, שבק חיים ערב חופתו. תשעה קבים של חשכה ירדו על הבית עם הסתלקותו של ר' שמואל מרדכלה ואשתו רוחמהלה, ערב מלחמת העולם השניה.

***

חורף חלף הלך לו, חלף הכפור והשלג, עת האביב הגיע וחג הפסח עמד מאחורי חלונותינו. מעליית הגג הורדו כלי החג, וכל חדרי הבית הבהיקו בנקיונם, שמחת החג נסוכה על פני כל בני הבית. מאיר קוז'יצדקי הכין את החרוסת והמרור. באותו ערב הפסח חל תאריך קידוש החמה (פעם ב-28 שנים). עם שחר התכנסו תושבי פאלניץ בחצר בית-המדרש המרכזי וברכו על קידוש החמה. ר' משה המלמד מפוריסוב, גדול בתורה, מלמד שיעור במדרש-רבה מדי שבת בשבת, בבית המדרש דבר בשבחה של ארץ"ישראל. ומשצריך היה לאמר את התפילה לזכות לקדש את החמה שנית, הוא נמנע לאמר את התפילה, שכן תהיה זו תפילת שוא. בטוח היה שלא יזכה עוד לכך. במזמור "רננו צדיקים" נסתיים טקס קידוש החמה אחרי תפילת שחרית, סיום המסכתות ושריפת החמץ, פנה קהל המתפללים למאפיית ר' יוסף ליברמן; כדי לאפות שם מצה שמורה. הלישה והאפיה נעשו במהירות, תוך שירה. ר' שמואל מרדכלה אמר הלל גדול, הוא השוה את אפיית המצות להעלאת קרבן פסח בירושלים... ובחוץ עמדו הנשים שלא שותפו באפיית המצות, והתנחמו בדברי הפסוק מהלל "אם הבנים שמחה הללויה". אם הבנים זכורה תמיד....

המצות לאחר אפייתן, חולקו במנות שוות בין החסידים. בביתו של ר' שמואל מרדכלה כובדו כל המשתתפים כיבוד קל, יי"ש, תפוחי אדמה וביצים שלוקות. צהרי היום והערב היו קודש להכנת הסדר, לנוח מעמל היום ולקבלת החג בשמחה על בשורת הגאולה.

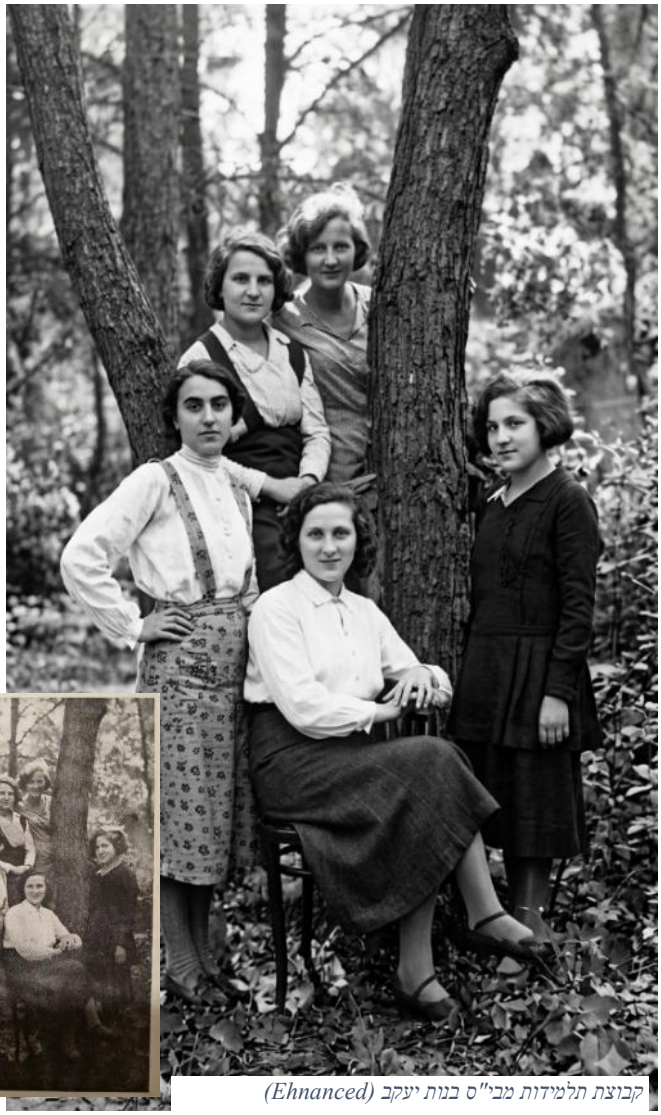
***

ר' שמואל מרדכלה קידש על היין, הבנים שאלו את ארבע הקושיות. הנשים סעדו בפינת החדר לחוד. היתה הרגשה שהמסובין בני חורין המה. הפנים קרנו משמחה. הרי הגאולה בחודש ניסן תבוא. עם פתיחת הדלת לאליהו הנביא, נאמרה תפילת "שפוך חמתך על הגויים..." וברגע זה גזה השמחה והשלוה והכל שקעו בגעגועים לגאולה שלמה. קשה היה לקבל דברי הנחמה "והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו".

בחוץ, ירח מלא האיר על פאלניץ. נוער ציוני מהזרמים השונים יצא לרחובות ליטול חלק בשמחה. ושירת "אנו בנו ארצה" פרצה ספונטאנית מפי כולם. בחורי העיירה, אלה שלמדו בבית-המדרש המרכזי, פרשו לפינות החדר ונפשם מלאה געגועים לארץ הקודש. בגלוי אסור היה להם להתידד עם החלוצים, אך את חלום הגאולה הם חלמו, כי יתגשם בנס...,

בימי הקיץ הלוהטים, באו רבני פולין לפוש בפאלניץ. אחד מהם היה הרב מאוסטרובצה, רבי יחיאל מאיר זצ"ל. הוא היה צדיק הדור, שצם ארבעים שנה, כר' צדוק בזמן מקדש שני. וכאילו חש בחורבנה של יהדות פולין! בכל מאודו ביקש לקרוע את גזר-הדין. מדי ערב בערב עמדו חסידים ליד מיטתו ופתרו את כל חלומותיו הרעים. הרבי נבהל מאוד מחלומותיו. וחסידיו היו מרגיעים אותו בקול חנוק מדמעות "חלמא טבא חזיתא". כך נמשכו הצומות והחלומות.

ורבי יחיאל הלוי, כשהיה נוסע בערב שבת למקווה ושמע בדרך את ציוץ-הציפורים, היה פוקד על הרכב לעצור את הכרכרה, כדי להאזין כדבריו "לדברי האל בפי שליחיו". חסידיו היו ברובם תלמידי-חכמים, אשר באו לשמוע תורה מפיו. לא עלה על דעתם, שרבי יחיאל חוזה בעיני רוחו את חורבנה הקרב ובא של יהדות פולין. את ימיהם ולילותיהם השקיעו בדפי תלמוד בבלי וירושלמי ובניגונם החרישי היו שרים את המלים היקרות "כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה", כך ביקשו לגרש את העצבות מעל פני רבם.

קבוצת תלמידות מבי"ס בנות יעקב (Ehnanced)

בהתקרב חודש אלול, ימי הרחמים והסליחות, עצי הלילך החלו להשליך מעצמם את פרחיהם הנהדרים, הרעידו קולות השופר את ליבותיהם של תושבי פאלניץ. הקייטנים מהעיר הגדולה החלו להעמיס מטלטליהם על העגלות ושבו לוורשה. נדמו קולותיהם של החזנים סירוטה, קוסביצקי ורוזנבלט מעל התקליטים. את מקומם תפסו בעלי-התפילה: ר' משה צבי, ר' משה בצלאל שטיין ור' שמעון צבי השו'ב, ועל שפתיהם התפילה "היה עם פפיות עמך ישראל", תפילתם לא הבקיעה את שמי נחושת!

***

כ 2 ק"מ מהעיירה, זרם נהר הוויסלה. מימיו לחכו את גדותיו ברחש חרישי. חלוצי "המזרחי" ו"הכללי", בטיולם על גדות הויסלה, שמעו כאילו בלחשי מימיו הדים מגדות הירדן ושרו: "הירדן מאלחש ברון"... בשובם לעיירה האירו כבר פנסי רחובותיה של פאלניץ. בעברם ליד בית המדרש של חסידי גור, שמעו קול התורה מפי בחורי פאלניץ שלמדו כל אותו לילה. רבה היתה משמעותו של ניגון הגמרא בשביל החלוצים אשר קשרו תורה עם עבודה. ניגון זה ליווה אותם אף בעבודת האדמה בארץ הקודש.

מדריכי הבחורים היו: שלמה גולדברג, גבאי בית המדרש של חסידי גור, ר' אברהם גרינברג, ר' איצ'ה רוזנברג ור' שלמה יואל. השבתות והחגים בבתי המדרש של חסידי גור, גרודז'יסק, פוריסוב, קולוביל, אלכסנדר, ראדזין וייתר בתי התפלה בעיירה, היו בבחינת "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה".

***

בפאלניץ היה סניף של צעירי והחלוץ המזרחי, ארגון חברות "ברוריה" והשומר הדתי. יושב ראש הארגון היה מ. זאוברמן, שבא עם הוריו מביאליסטוק. אחיו למד בורשה בישיבה. מרדכי התמסר בכל מאודו לעבודת

קבוצת חברים מפועלי ציון (enhanced)

התנועה. ראש של "ליטבק" היה לו והצית את הלבבות לרעיון תורה ועבודה. על ידו עזר המורה רי יצחק אייזנשטיין ז"ל. האירגון והשומר הדתי מנו קרוב ל-300 חבר וחברה. בסניף היה מניין לתפילה כל שבת ושבת. מרדכי היה שר עם החברים מדי שבת, לאחר התפילה, את הניגון "וביום שבת". ועוד מהדהד באזני ניגונו... רואה אני אותו בבואו לפוגשני בתחנת הרכבת 'הווינאית' בוורשה. הוא היה מסור לכל חבר וחבר בלב ובנפש... הויכוחים בסניף נסבו על הגשמה עצמית רעיון תורה ועבודה, עליה. מדי שבוע הופיע עתון-קיר ורבים מהחברים כתבו על ארץישראל, התנועה הציונית, תרבות וגם... שירים. בערבים היו החברים מתאספים ושרים שירי ציון של טשרניחובסקי, ביאליק ואחרים.

והנה הונף גרזן ההשמדה הנאצי. ובין שאר קדושי ישראל ניספו חברי התנועה הנ"ל: זאב בוסקי, אלתר אפשטיין, שמחה דומב, רחל ליבהאבר, משה דומב, אליהו ביאלר, דבורה טבקמן, פועה קוז'יצקי, חיה דומב, מרדכי שיין ובני משפחתו ורבים רבים אחרים שאת שמותיהם אינני זוכר.

סניף "החלוץ" בפאלניץ, חיים מיודקובסקי, ראשל"צ

אין לכתוב על "החלוץ" בפאלניץ, מבלי לתאר ולו בקצור נמרץ את הרקע הכללי של חיי-הנעורים במקום. הנוער, בדומה לכל היישוב היהודי בעיירה, לא פעל בחלל ריק. מציאות מוגדרת הטביעה חותמה – ביודעין ובלא יודעין על הכל. מציאות זו שורשיה בתולדותיו של הציבור וקורותיו במשך דורות, במכלול אורח החיים, דת ומסורת, תרבות חילונית ומאבקים ציבוריים, פרנסות ומלאכות, חדרים ו"שטיבלך" ובתי ספר, מפלגות ותנועות לסוגיהן, היא שעיצבה את חיי הצבור והפרט על שמחותיהם ויגונותיהם, פעליהם ומחדליהם, כפי שבאו לביטוי בעיירתנו. ככל יהודי פולין כן גם יהודי פאלניץ לא היו בבחינת "עם לבדד ישכון". שנות השלושים היו שנים קשות מבחינה כלכלית וסוערות מבחינה פוליטית.

ודאי שהיה קיים שוני, לעתים די גדול, בין יישוב ליישוב, שוני במידת הסבל ובהיקף הפעילות הציבורית. אך בקווים כלליים, התרוששות היהודים בימים ההם עקב המדיניות המגמתית הברורה של השלטונות והאופוזיציה כאחת, והמאמצים לדחוק רגליהם של היהודים מכל עמדה משקית חשובה מאד, וחוסר המוצא כתוצאה מנעילת שערי ארצות-הברית לאחר מלחמת העולם הראשונה מאידך, משותפים היו לכל יהודי פולין ומצבם נעשה קשה ללא נשוא.

שלא כאחרים, מצב יהודי עיירתנו שפר במקצת, בעוד שבעיירות רבות אחרות דללו מקורות הפרנסה והנוער בתוכן, שנידון לבטלה בעל כורחו, פנה למרכזים מסחריים הגדולים שבמדינה: וורשה וערים אחרות (להוציא

מהגרים מועטים שהגרו לארצות אמריקה), הרי עיירתנו, שהיתה מקום קייט, סיפקה תעסוקה ופרנסה לנוער המתבגר. לעובדה זו נודעת חשיבות מכרעת, שכן עיירתנו נשארה שוקקת חיים וחלק ניכר של הנוער השתרש בה והפיח בה רוח חיים.

אך על אף השפע היחסי לא יכלה עיירתנו להשאר בבחינת אי בודד בתוך היישוב הכללי. גלי האנטישמיות התוקפניים, המצוקה הכלכלית של האוכלוסין היהודיים ואי הודאות וחוסר הבטחון ליום המחר, ובייחוד לאחר נצחון הנאציזם והפאשיזם ותוצאותיו ההרסניות, היו למקור דאגות חמורות בלבבות כל היהודים בשנים גורליות אלו ואף בנוער של עיירתנו, שהתמסר בכל כוחותיו לחיפוש פתרונות לשאלת יסוד זו.

הנהירה להסתדרויות הנוער ובתוכם לתנועת "החלוץ" והשומר הצעיר גברה. רבבות בני נוער בכל ערי פולין הצטרפו אליהם ותנועת החלוץ נהפכה לכוח לוחם ומגשים בעקביות את דרכה בציונות ובבנין הארץ, תוך אמונה שהציונות והסוציאליזם אינם תרתי דסתרי. אדרבא, רעינות משלימים הם ומזיגתם היא היא המאפשרת ציונות מעשית והמונית. אף-כי הסניף בעיירתנו, בהצטרפי אליו, היה בשבילי בבחינת פנים חדשות, הרי ידוע ומושרש היה מוה שנים בלבותיהם של בני נוער בארץ ובחוץ-לארץ, שהתחנכו בו. אף כי רבים לא הגשימו את שאיפות נעוריהם שמורה בליבם איזה פנה חמה לזכר הימים הטובים האלה. אך כשם שהסניף היה אהוד על רבים, כן היה כצנינים בעיני אחרים: החרדים ראו בנו את שליחי הסטרא אחרא, רחמנא ליצלן, המעבירים את בניהם על דתם: הימין ראה בנו שמאלנים הסוללים דרך לקומוניסטים, ואילו בעיני השמאל היינו ציונים ריאקציונרים. בקיצור -- הכל ידו בנו אבנים, ך חרף כל זאת המה הסניף מרוב טובי הנוער שבעיירה ובשנים האלה אף הגיע לשיא גידולו.

במה היה כוחה של התנועה ? כוחה בא לה מהיצמדותה אל הנוער, ברצונה העז להדריכו ביצירת מסגרת ארגונית-רעיונית מגובשת העונה במידת האפשר על כל שאלות הזמן, בהן התלבט הצעיר היהודי בין אם התחנך בחדר, או בשטיבל, ובין בבית הספר הפולני. משהגיע הנער לגיל הבגרות, כלומר גיל הצגת שאלות והחל תוהה על עולמו של הקדוש ברוך הוא ועל דרכו בחיים, היה זה "החלוץ" שידע לא בלבד לכוונו לאפיקים נכונים ע"י הצבת מטרה נעלה בחייו, אלא אף סיפק לו אפשרויות בהתאם לגילו: יוזמה והתפרקות ממרץ הנעורים. הבעיות, השיחות והוויכוחים אשר הועלו בשכבה זו נסובו סביב שני צירים עיקריים : שניים שהם אחד -- היינו הציונות והסוציאליזם. והציונות היתה אז במשבר, היתה זו תקופה ששערי הארץ היו כמעט נעולים, תקופת הויכוח הגדול מסביב לעליה ב', שנוצלה ע"י השמאל הקיצוני ו"הבונד" להתקפה רבתי על הציונות, תוך מגמה להוכיח שאין היא אלא אוטופיה בלבד. רק מלחמה עקשנית על זכויות היהודים במקום תצמיח את הפתרון הסופי לשאלה היהודית ומן ההכרח היה איפוא לנהל שיחות ובירורים אידיאולוגיים ופוליטיים מעמיקים על מנת להתמודד בגלוי עם דעות נפסדות אלה שאיימו לקצץ בשורשי הנוער שלנו.

הציר השני סביבו רוכזה תשומת לבנו היה תנועת הפועלים הבינלאומית שתנועת "החלוץ" ראתה עצמה כחלק אורגאני ממנה. הסניף היה ער לכל שהתרחש בתחום זה, וכל מאורע בתנועת הפועלים הבינלאומית, כגון התקוממות ה"שוצבונד" בווינה או מלחמת האזרחים בספרד, לווה ע"י חברינו בחרדה רבה. ברם, לא רק בנתוחים רעיוניים ובמדיניות גבוהה עסק הסניף אלא ידע גם לנצל כל מאורע היסטורי בחיי האומה וכן כל חידוש אירגוני פנימי, כדי לספק לנוער שפע חוויות ורשמים שהעשירו את עולמו הרוחני והידקו את הקשר בינו ובין התנועה.

סניף "החלוץ" 1931 (Gemini Enhanced)

ברית הדמים (על בית"ר בפאלניץ), גרשון סגל – כפר חב"ד

לעילוי נשמתם של הורי אהרון מנחם-מנדל וטויבלה ולזכר אחי ואחיותי איטה, מרדכי, דבורה, יהודית, לאה ומשה שנרצחו ע"י הצורר הנאצי,

כיבשת האגדתית אטלאנטיס אשר שקעה במצולות הימים כן שקעה בשבילנו היהודים היבשת בה נולדנו וגדלנו. הכול נמשך שם כמקודם רק אנחנו נעקרנו משורשינו. השמש ממשיכה לזרוח, פרחים מכסים את השדות והגנים וצהלת הילדים ובכיים ממלאים את חלל הרחובות. הכול נמשך כשהיה, מאומה לא יחסר בה, אך בשבילנו היא אינה קימת עוד. רק אפרנו, אפר ילדים, נשים, זקנים וצעירים שפוזר על פני הארץ הארורה ההיא הוא עדות לחיים יהודיים שלבלבו שם פעם.

הן לא היה הדבר לפני דורות רבים. רק תמול-שלשום, רק לפני כעשרים--עשרים-וחמש שנים עוד תססו חיים יהודיים גם בעיירתנו הקטנה פאלניץ. היתה זו ספק עיירה, ספק כפר. עיירה על שום מה? על שום חנויותיה הקטנות והסדנאות ששכנו סביב תחנת הרכבת שם התרכזה אוכלוסייתה הקבועה. וכפר על שום מה? על שום שפאלניץ שימשה כמקום קייט בימות החמה לאזרחי העיר הגדולה - ורשה,שבאו הנה לפוש ולנוח בחודשי

הקיץ. אבל לנו לתושבי פאַלניץ הקבועים היא לא היתה מקום קייט, ללא דאגות ומועקות. אמנם תושביה התפרנסו מהקייטנים והנופשים, אך אנו נופש לא ידענו. רק בחורף כשהכול נדם, כאשר השלג כיסה את גגות הבתים, הרחובות והשדות, נחנו גם אנו ומיעטנו ב...אכילה. מנורת הנפט תלויה על הקיר, מפויחת ומפיצה אור קלוש בחדר הדל והקר. רק על-יד השולחן יושב לו יהודי מכורבל במעילים ארוכים ועבים ומעיין ב"עין-יעקב" או מפזם פרקי תהילים, צילו של היהודי מרקד אנה ואנה וניגונו נשאר קפוא בחלל החדר או ה"חנות" ומתמזג עם ריחות התבלינים, או הבצל והדגים בהם הוא מוקף בחנותו.

משני צידי הרחוב הראשי של רובע מגורינו עמדו בתים קטנים צמודים זה לזה כאילו ביקש בית אחד את קירבתו של השני, כאילו רצה בית אחד להישען על הסמוך לו, אך הם כבר נטו להתפורר מרום ימים, פה התעופף הגג ופה פירצה נבעה בקיר. מטולאים היו הבתים וכאילו עמדו לקרוס תחתיהם, אך תססו שם חיים יהודיים, חיי משפחה יהודיים על ששונם וסבלם. אבל מחוץ לשכונת מגורינו הדלה שכן עולם אחר. עולם של ירק, אילנות, פרחים ושמש. כאן היו בקתות העץ מוקפות חצר וגדר, ופרחים ואילנות מסביבם. עתה - חורף. הכול רדום, הכול לבן. תריסי הבתים מוגפים, אין יוצא ואין בא. חווילות הקייטנים מצפות לימות הקיץ, עת יגיעו הנופשים מהעיר הגדולה והמחניקה, כדי לנשום אוויר מטהר ומרענן בינות עצי האורן. ובין העצים "אי התבודדות" בשביל עלם ועלמה צעירים המבקשים להמתיק סוד ב"ארבע עיניים".

כזה היה מראה החיצוני של פאלניץ בימות החורף. אף זו היתה רק קליפתה החיצונית, החומרית והגשמית. מתחת לקליפה חומרית זו תססו חיים יהודיים עמוקים, חמים ויפים. לאחר יום העבודה בחנותו או בסדנתו, בשוק או בכפר הסמוך, חזר יהודי לביתו לחיק משפחתו. כאן הוא שוב אדון לעצמו, להרגשתו ולהוויתו הפנימית. אשתו, בת-לווייתו הנאמנה בחיים, מבקשת להנעים לו את שיבתו הביתה. מגישה לו הארוחה והמאכלים האהובים עליו והבן משמיע את ה"שיעור" שלמד בחדר או בשטיבל. האב אף הוא מוכיח, כי על אף דאגות הפרנסה לא נשתכחה ממנו גירסת דינקותא והאם בפינתה יושבת ושפתיה ממלמלות "ברוך השם", על שזכתה לרגעי שלווה ואושר אלה.

אט-אט נסוג החורף הקר ומפנה את מקומו לאביב, להתעוררות החיים, לצחוק ולאהבה. עוברים ימי חג הפסח וכבר חג השבועות בפתח ואיתו ראשוני הקייטנים. עגלות עמוסות כלי-בית ועליהם ילדים יהודיים משרכים דרכן בדרכי העפר של פאלניץ עיירתי. אלה העגלות שבאו מוורשה. האם פוסעת ליד העגלה וגוערת בילדה היושב בתוכה לבל ישתובב ושיזהר לבל יפול ממנה. סוף-סוף הגיעה העגלה לווילה שתהיה משכנם לימות הקיץ. החווילות מקושטות, מצוחצחות ונקיות לקבלת פני האורחים. האימהות בודקות כל חדר ופינה, כאן יהיה חדר השינה, ושם חדר הילדים, כאן המטבח ושם חדר האורחים. והאבות עדיין נשארו בוורשה הגדולה, שכן אין להזניח את החנות והעסקים, הם יבואו רק ביום ששי, לפני הדלקת הנרות, ישהו עם המשפחה במשך יום השבת וביום ראשון בבוקר עם שחר ישובו לעסקיהם, ברכבת הדחוסה והמחניקה, שרק באורח-פלא לא נפלו בה קורבנות בשעת הנסיעה.

ועם הקייטנים באה הרווחה ליהודי פאלניץ הקבועים. עתה תהיה הפרנסה מצוייה ואולי אפשר יהיה לחסוך מעט לקראת החורף. עכשיו הקיץ בעיצומו,הכול טרודים, הכול עסוקים, חבל על כל רגע. אפילו התפילה היא חטופה ואת דף הגמרא היומי מוכרחים לדחות לימות החורף, עמך ישראל צריכים פרנסה. רק בשבתות, כשהסמבטיון הזה נרגע, שוב נותר רגע פנוי להציץ בספר. אף כי בהול היהודי אחרי הזלוטי אין נפשו שמחה, שהרי בגללו נדחקה הגמרא הצידה, 'עין-יעקב' נשאר מיותם וספר התהילים היקר אבק כיסה אותו. והרי בלי מצוות ובלי דף גמרא מה טעם יש לחיי יהודי? נאנחים היהודים ומקווים כי השם יראה לנפשם ויסלח להם על הבלי העולם הזה, אך מבטיחים איש-איש בלבו, כי אחרי הרעש הזה, לעת חורף, יחזירו לקדוש-ברוך-הוא את המגיע לו ואפילו בריבית דריבית.

אבל היום עת הקייטנים מתדפקים על הדלתות, לא צריך להשיב את פניהם ריקם. ובבית שידע עד כה רק ריחות של תבשילים פשוטים.. של ימי חול, מוגשים מאכלי שבת באמצע השבוע לקייטנים גרגרנים האלה שאינם יודעים שובע. בולעים הם אווז צלוי ומרק זהוב, עוף-כבד וכופתאות ולא ניכר כי באו אל קירבם. אוי זללנים הם הוורשאים האלה. אך מי ידע את אורחם ורבעם כל ימות השנה. כלום באמת שפר כל-כך עליהם גורלם? יהודים - אחינו הם, וגורל משותף לנו.

כולם היו אחי!

גם הנוער עוזר בפרנסת אבותיהם. אין זה נוער מבלה-עולם. רציני ואחראי הוא הנוער שלנו וגם צרת העם לא נעלמה מעיניו. אין הנוער מבקש חסד ורחמים - רצונו להיות ככל אדם. האם השכלתו פחותה מזו של הגוי, תרבותו ומוסרו פחותים מתרבותם ומוסרם של הגויים? מדוע היה לחרפה. הן גם לנו ארץ ומולדת! אך כיצד להגיע אליה?

בתנועת הבית"ר בה פעלתי מצוי נוער כזה. הנה האחים והאחות בקר שבווילה שלהם קיימנו את אספותינו, הנה מושינטקי המסגר בעל תבונת הכפיים וְלידו יושבת פלה קרפמן הצנועה והיפה, הנה סטרימבאום שלמרות התרבות הרוסית-פולנית שספג לתוכו, מצא את הדרך לעמו, ולידם העו"ד זרצ'ינסקי וגולדשטיין הסבל, זילברשטיין המשורר עדין הנפש וטיקוצ'ינסקי מחסידי גור,יענק'לה מאדאנס המלמד תינוקות והנית אורטרגר החולמנית והענוגה. וייבדלו לחיים – זלדה לטוביצקה שהיא כולה ככספית שאינה יודעת מנוח ומרילה מרקוס הבלונדית היפהפיה ורחל אסתרוביץ בת ישראל טיפוסית, אחותה לוטקה ואחיה חיים ושלמה, האחים קאופמן, הדרומלביצ'ים ורינג הצעיר ועוד רבים רבים -- כולם אנשי בית"ר.

אבל עכשיו קיץ ומשום כך נותרנו בלי מועדון. אך למען האמת, אין לנו צורך בו עתה. אדרבא, החורשה, הירח, האוויר הצח - היש מועדונים טובים מהם? יפה היא החורשה לכל מיני פעולות - לת"ס וא"ש, לספורט ולשיחה. אבל היו כאלה שראו בנו מעין פשיסטים יהודיים. מדוע ? משום שבראש מאוויינו ומחשבתנו עמד גורלו של עמנו הדווי. רדפו אותנו בשם הרצון "להציל את העולם". האם הצילוהו? והאם הצילו את עצמם? רחוק אני עתה מרגשי איבה כלפי הנוער היהודי שכך כינה אותנו. הן כולם כולם היו אחי, ומלאך-המוות הנאצי לא הבדיל בין דם לדם. כולנו בני העם שנרצח, האש לא הבדילה בין יהודי ליהודי. מה נואלים היו הכינויים האלה!

חוסר המועדון לא הפריע לנו בפעולותינו. פגישותינו ,נערכו בעיקר בשבתות אחר-הַצהרים בחורשה. יושבים בצוותא ושרים משירי ציון. כאגדה נשמע ההדבר. מעלליהם של האחים גולדברג שעל אף האיסור של ממשלת המנדט הבריטית עלו ארצה. וכאן על גדות הויסלה יושב נוער יהודי וחולם על הירדן והכנרת, על ישראל המשוחררת והחופשית, עת כל עמי העולם יודו בי הגדיל ד' לעשות עמנו. נדמינו לסולמו של יעקב אבינו המוצב ארצה וראשו מגיע שמימה. וסולמנו שלנו אף כי רעוע היה וכבר הקרקע נשמטה מתחתיו, הרי ראשנו הגיע שמימה – לשמיה הנכספים – ארץ ישראל!

סיפרתי על בית"ר, שכן תנועה זו בה. גדלתי וחונכתי מוכרת לי ביותר. אך היו בפאלניץ גם תנועות נוער אחרות שכל אחת מחן האמינה שהיא הסוללת את הדרך הבטוחה והרחבה ביותר לגאולת העם, כל אחד האמין בדרכו ומכאן נבעה קנאותנו ואי-ההתפשרות עם דעות אחרות אשר גרמה להתרחקות הדדית ואפילו לשינאת חינם.

אולם אחרי מבול הדמים שהטביע את העם היהודי בימי חשואה נשארה הבחנה אחת בלבד בין אלה שחתרו בדרכים שונות לגאולת העם ובין אלה שהשליכו יהבם על חסד לאומים ועל אחוות עמים שתצילנו. רק החלוקה הזאת עדיין שרירה וקיימת, אך גם היא חסרה מרירות ושנאה. גם על אלה אזיל דמעה, כי כולם כולם, וגם התועים, היו אחי. מעטים שרדו. אודים מוצלים בלבד הגיעו לחופי המולדת. יהיו נא שורות אלה ציון לזכרם של חברי שלא זכו להגיע. כי נושא אני בקרבי בית קברות קטן של ידידי וחברי שניספו בידי הרוצח. ובלילות על משכבי עוברים לנגד עיני דמויותיהם היקרות של בני פאלניץ על נחותה ובושמה המיוחד ושומע אני את קולם הדובר אלי "בדמייך יי".

תנועת השומר הצעיר, רניה ארנון-מילר, תל-אביב

לפאלניץ הגיעה משפחתגו מלובלין בשלהי שנת 1921. פאלניץ היתה עיירה יהודית קטנה ליד וורשה. רחוב אחד היה בה ושמו "הנדלובה" (מסחרי). ובאמת המסחר פרח בו. כל החנויות ובעלי המלאכה היו מרוכזים ברחוב צר זה. אך היו גם פנים אחרות ושונות לפאלניץ, מעבר לפסי הרכבת. שם שכנו הפנסיונִים, הווילות והחורשות. מדי קיץ בקיצו היה המקום הומה קיטנים שבאו מעיר הבירה הסמוכה לבלות את חופשתם. רוב

תושבי פאלניץ וכן הקיטנים היו יהודים. לכאורה קשה היה להאמין שנוער שגדל בעיירה אפורה זו, היה תוסס, ער ומלא מרץ כל-כך. רובו כמעט היה מאורגן בתנועות נוער. החל מימין (דתיים) וכלה בשמאל הקיצוני (הקומוניסטים).

בביתנו התחילה תנועת השוה"צ בפאלניץ. אחותי הלה ז"ל היתה חברת השומר הצעיר עוד בלובלין. היא הקימה את הקן בפאלניץ ונסתיעה בכך ע"י ההנהגה הראשית בוורשה. זוכרת אני את ההתחלה. למדתי אז בבית-הספר העממי. הזמנתי כמה מחברי לכתה (ה) לבוא אלינו הביתה וללמוד מפי אחותי שירים עבריים וכן לרקוד "הורה". היה זה משהו חדש ולכן משך רבים מהתלמידים אלינו. השיר הראשון שלמדנו היה "בוקר בא - לעבודה". המחנך האהוב שלנו, מר טרוינובסקי, שדעותיו השמאליות היו ידועות לכולנו, ניסה להסביר לנו שעלינו על דרך מחשבתית לא נכונה: בראותו אותנו במדינו האפורים והעניבה הכחולה ומִיני סמלים צופיים (זאת היתה התלבושת של התנועה), חשב אותנו ללאומנים - פאשיסטים. ברור, שמראה עיניו הטעוהו, היינו תנועה סוציאליסטית בעלת גוון לאומי, אך בשום אופן לא לאומנים קיצוניים. הלה סיפרה לנו רבות על ארץ ישראל, על חזונו של הרצל ועל הקיבוץ. דבריה נפלו על קרקע פוריה וצמאה. הוקסמנו מתאוריה וסיפוריה על ארץ-ישראל. עד אותו זמן לא חשנו שאנו בגלות. האווירה בפולין הספוגה אנטישמיות פוגעת והרסנית, היתה לחם חוקנו היומיומי. עתה נפקחו עינינו לראות ונוכחנו לדעת שאפשר לעזוב ארץ בה נולדנו ולהתחיל בחיים חדשים במולדת חדשה.

תקציב לשכירת חדר למועדון לא היה לנו. לכן שימש ביתנו מקום מפגש לשלוש הקבוצות שהתארגנו: "חבצלת" -- קבוצת המבוגרים שבראשה עמדה הלה. השניה "יהודה" (גיל 14--15), שבראשה עמד אריה אחי. ו"שבילים" - קבוצת הצעירים (13--12), שבראשה עמדתי אני. הלה היתה גם ראש הקן. הגזבר היה אליעזר פינצוק (כיום חבר קיבוץ שריד). בפגישות הקבוצות קראנו ספרים, התווכחנו עליהם, מלאנו תפקידים של סנגורים וקטגורים ושל הדמויות המופיעות בספר. דנו עליהם מנקודת ראות אנושית כללית ומנקודת ראות יהודית, הגיבור שימש לנו דוגמה ותכונות כמו: רדיפת בצע, שקר, קנאה וכו' גינינו בכל לב.

לנגד עינינו עמדו עשרת הדיברות של השוה"צ. חנכנו את עצמנו לידידות אמיתית, לאהבת האדם והטבע, לעצמאות מחשבתית ולמעשים טובים, ערכנו טיולים ומסעות. יצאנו למחנות קיץ שהגבירו את גיבושנו החברתי והרעיוני. למחנות הינו מפליגים בספינה על הויסלה, יחד עם קן אוטוצק. שוכרים מספר בתים ומבלים את זמננו בטיולים, בהקמת מחנות צופיים ובמשחקי שדה שונים. המגרעת היחידה במחנות אלה היה חוסר מזון. האוכל שהיינו מביאים מהבית היה אוזל בימים הראשונים, והכסף המעט שהיה לנו הספיק להוצאות הדרך בלבד. ובחוזרנו הביתה, היינו רעבים ועייפים, אך שבעי רצון.

בינתיים החלו השכנים שלנו להתאונן על רעש שאנו מקימים בדירתנו ולא הבינו לשם מה נערכות פגישות צעירים אצלנו. קיבלנו צו פנוי ונאלצנו לעקור מדירתנו. כך נדדה משפחתנו מדירה לדירה כשלוש פעמים. לבסוף מצאנו מקום קבע – בבית של מאשה קוקבקה, שהיתה אחת מחברותינו לתנועה ולכן אף קיבלנו את הבית ללא שכר-דירה. היינו מקשטים ומנקים אותו בתורנות. תלינו על הקירות תמונות של מנהיגי התנועה הציונית ואבות הסוציאליזם וכן מפת א"י. כאן היינו נפגשים ערב ערב, שרים ורוקדים בחורף סביב תנור קטן, שהוסק ע"י פחמים. היינו מפליגים בחלומות ורוקמים אגדות וספורים על עליתנו לארץ הנכספת. בפורים היינו עורכים נשפי מסכות גדולים. היתה זו חובה לבוא בתחפושת. בדרך כלל רבו המסכות של אסתר המלכה, של אומנים גדולים, צוענים וכו". הנהגנו "משלוח מנות" מחבר לחבר וקבלת המתנות היתה מוסיפה עליצות וחן לנשפים שהיו מסתיימים עם אור הבוקר.

בכל המשימות האלה היתה הלה היוזמת והמארגנת. כולנו ראינו בה דוגמה ומופת לעצמנו. גאה הייתי על אחותי. הלה סיימה מדרשה לחינוך גופני ע"י המיניסטריון לפתוח הגוף בפולין, שכן הצטיינה בכושר אירגוני מעולה. היא נשלחה מטעם המיניסטריון להקים ולארגן סניפי ספורט שונים ברחבי פולין. מכתבי הערצה הגיעו אלינו מהמקומות בהם הקימה הלה הסניפים לספורט. ב-1928 הקימה הלה סניף לספורט בפאלניץ שנקרא "הפועל". היו כאן מספר סקציות, והם: אתלטיקה קלה, התעמלות ומשחקי ספורט שונים, כמו כדור-עף וכדורגל. הלה היתה עסוקה מבוקר עד ערב במילוי כל תפקידיה. לאחר שגם אני סיימתי מספר קורסים לספורט, הוסמכתי להדרכה ועזרתי לה בניהול הסניף. בחורף היינו מסדרים במו ידינו שטח להחלקה על הקרח, שעות רבות היינו מבלים בהחלקה, המדריך לספורט על הקרח היה יצחק גליקשטין. ערכנו תחרויות כדורגל עם קבוצות של תנועות אחרות. במשחקים אלה היה מלבד מתח ספורטיבי, גם "מתח פוליטי".

גם אמי גיטל מילר הופיעה על זירת הפעולות הציבוריות בפאלניץ, היא נסעה לוורשה למרכז ק.ק.ל. וקיבלה על עצמה ריכוז וגזברות הסניף בפאלניץ. בערב היה ביתנו הומה מאנשים. בכל פינה התרכזה קבוצת נוער שקועה בעבודתה ובתוכם עומדת אמא עם מספר חברים מתנועות ציוניות שונות שערכו תוכניות לאסוף כספים. נערכו "ימי פרח". בימים אלה היינו עסוקים לילה שלם בהכנת קופסאות (כחולות) ותויות. המתרימים היו באים כבר ב-4 לפנות בוקר לקחת חומר ולתפוס עמדות בהן תנועת עוברים ושבים היא הגדולה, למשל בתחנת הרכבת או הככר במרכז העיירה. לרוב היינו חוזרים עם קופסאות גדושות כסף ולבנו מלא סיפוק.

רכבות מלאות חלוצים בדרך לא"י היו עוברות בפאלניץ. היינו יוצאים כל הקן עם פרחים ומחכים לפעמים אפילו שעות, עד בוא רכבת החלוצים ואז היינו זורקים את הפרחים לחלונותיהם של העולים. רצנו אחרי הרכבת בקריאות ובצעקות "להתראות" עד שנעלמה וחזרנו הביתה, כשבליבותינו התקוה שגם אנו נהיה בין העולים.

משמעות רבה היתה בעינינו לברכת "חזק ואמץ" בה ברכנו אחד את השני בפגישותינו וכן לשיר "תחזקנה" שהיה המנון הקן.

זוכרת אני את תהלוכת ל"ג בעומר, בהן צעדנו בחוצות העיירה. כל קבוצה על דגלה ותלבושתה. בקומה זקופה ובשירה עברית על שפתותינו. תהלוכות אלה עשו רושם רב על יהודי המקום והביאו אלינו נערים רבים. לעומת זאת היו יהודים (דתיים), שמשכו בכתפיהם בעברנו על פני חלונותיהם ושאלו בתמיהה שהיתה מלווה בליגלוג, האם הנערים והנערות הללו מתימרים למלא מקומו של המשיח, ולהביאנו לארץ האבות?

ברצוני להזכיר את משפחת קאופמן- אוסטרוגורסקי. משפחה אינטליגנטית ואנשי עמל. ההורים היו חברי המפלגה הקומוניסטית.האב משה לקה בבריאותו בשל דבקותו ברעיון הקומוניסטי שהיה אז בלתי חוקי בפולין ושנים רבות ישב בכלא. חנה היתה מילדת ועבדה קשה בימים ובלילות כדי לפרנס את שלוש בנותיה. שתים מהן השתייכו לשומר הצעיר: צשיה, אחות במקצועה, כשרונית, טובת לב ומסורה לתנועתנו. הלה, אחותה התאומה, נמצאת בארץ בקיבוץ עין-השופט, סבינה הצעירה באחיות, עברה לרוסיה בזמן המלחמה עם בעלה ובנה ושם נעלמו עקבותיהם. הלה היא היחידה שנותרה בחיים.

ב 1931 יצאה הקבוצה הראשונה להכשרה ברובנה שבווהלין. בקבוצה הראשונה היו הלה מילר -ראש קבוצה, אריה מילר, אליעזר פינצ'וק, צשיה קאופמן, גוצ'יה פיין, אסתר וגמן וגוצ'יה קריגר. לא כולם עלו ארצה. אלה שלא עלו - ניספו.

בקבוצת ההכשרה השניה בצ'נסטחובה, הייתי אני והלה קאופמן. בין היוצאים להכשרה, ביחוד מבין החברות, היו כאלה שיצאו ללא הסכמת ההורים. אי אפשר היה להסביר להורים את דרך ההגשמה של תנועתנו.

בליל שבת אחד באה לביתנו אם אחת עם שתי בנותיה לשאול על הבת השלישית, אם נסעה להכשרה? אמי ברוב תמימותה, התחילה להטיף ציונות. האם השתוממה, כיצד ייתכן, שבתה לא ספרה לה על תוכניתה.

בחדר הסמוך ישבתי עם זוסיה, חברתי לתנועה, וקראנו. לפתע שמענו מהמטבח צליל צלחות נשברות. נכנסנו למטבח בריצה ולנגד עינינו נתגלה מחזה בלתי רגיל: כל האוכל שאמי הכינה לשבת, היה שפוך על הריצפה ואמי ושמלתה קרועה והאשה צועקת: מכרת את בתי "לבואנוס איירס". בעזרת השכנים סלקנו את שלוש הנשים ההיסטריות.

קרו עוד מקרים דומים של פגיעות גופניות בנו, כאשר ניסינו להסביר להורים של חברינו, שאין לבניהם עתיד בפולין. אכן פעולת ההסברה בקרב היהודים קשה היתה, בי לא רצו לראות ולהבין. וכאשר הבינו - היה כבר מאוחר. |עם יציאתנו להכשרות, נעלם יחס הביטול של הורי רוב החברים שהתיחסו קודם לפעולותינו כלמשחק ילדים. ב 1935 עלינו ארצה כולנו והתישבנו בקבוצים שונים. הקן בפאלניץ המשיך להתקיים בראשותם של סנדר סרבניק, זאב קירשנצוויג (כיום בארץ) ויוסף עד פרוץ המלחמה.

אחותי הלה ז"ל מתה ב 1955 בירושלים, אחרי מחלה ממושכת. פעילותה הנאמנה והמסורה תרמה רבות לעליתם של רבים ארצה, המפוזרים כיום בכל רחבי הארץ.

אבי יעקב מילר ז"ל נספה ב"1943 בגיטו וורשה. לקדושים ולחברים היקרים שנעקרו משורותינו כבוד ותהילה.

קייטנה של השומר הצעיר בקוזמיר (1926) - enhanced

הקופסא הכחולה, (לזכר אחי שרוליק), פנינה ברן, תל-אביב

כבן 7 או 8 היה אחי שרוליק, כשענה בבית-הספר (הנוצרי) על השאלה: מה תרצה להיות לכשתגדל? "אני רוצה להיות חכם כשלמה המלך בכדי לעזור לעמי".

מקשיב היה לכל הוויכוחים שהתנהלו בביתנו על כל קשת הגונים שבה, והוא תמיד נטה לשמאל, כלומר לצד הסוציאליסטי. בעיניו הוא היה שרוליק סוציאליסט. אך מעל לכל דבק שרוליק בקופסה הכחולה שקישטה כמעט כל בית יהודי. בשבילו היתה זו קופסת פלאים שמשלשלים לתוכה פרוטות ומולידה "מדינה יהודית" שבה לכל היהודים יהיה טוב. הנאה רבה גרם לו שלשול מעות לקופסה.

היינו מציקים לו, לפעמים לועגים לו ולא פעם השתדלנו להוציא ממנו כמה פרוטות שנזקקנו להן וראו איזה פלא? אצלו הן היו תמיד מצויות. הן היו קודש לקופסה הכחולה, זוכרת אני, היה זה ביום ראשון בשבוע, יום סגריר וגשום אחד מימי הסתיו העצובים. באו כרגיל להריק את קופסת ק.ק.ל. שרוליק ישב כמינהגו וקרא ספר.

הוא היה שקוע מאד בקריאה ורק לאחר שהדלת נסגרה הוא הבחין בחבריו ורץ אחריהם. הוא חזר לאחר שעה קלה, כשהוא מתנשם ומתנשף. "אני אני... נטעתי. נטעתי... עץ עץ... בארץ-ישראל" אמר ושלף מכיסו תעודה המעידה כי שתל עץ ביער בארץ-ישראל. הוא התגאה במעשהו. קנה נרתיק מיוחד כדי לשים בו את הקבלה על שתילת עץ והיה מוציאה ומתבונן בה שעה ארוכה תוך הנאה מרובה. מדי פעם היה מפשפש בכיסו כדי לבדוק אם התעודה עמו. השמר עליה עד הסוף? מי יודע לאן נתגלגלה? מי יודע באיזה נסיבות נפרד ממנה? אילו יסורים ועינויים עברו עליו טרם הוציא את נשמתו? מי יודע?

בית-הספר "בית יעקב", דבורה רוז'ה-שדלצקי, בני-ברק

פאלניץ היתה עשירה במוסדות חנוך מכל הסוגים. נשים עסקניות, אשר דאגו לחינוך הדור הצעיר, יסדו את ביה"ס הראשון בפאלניץ. בין המייסדות החשובות היתה גם אמי ז"ל, ש, שדלצקי, גב' ב. טיקוצ'ינסקי, היבנטרגר ואחרות. ועד הנשים הזמין מורה מוורשה, בשם לסלבאום. בתחילה נשא בי"ס זה אופי פרטי, היו בו רק כתות אחדות, בו למדו ילדים יהודיים בלבד, במרוצת הזמן נפתח גם בי"ס מטעם הממשלה, אז נסגר בי"ס זה וכל הילדים הועברו לביה"ס הממשלתי, בבית הספר העממי הממלכתי, קיבלו רוב ילדי פאלניץ את השכלתם היסודית. בין יתר המקצועות למדו הילדים היהודיים שעורי "רליגיה" (דת) יהודית, ואילו ילדים נוצריים קיבלו שעורי "רליגיה" בדת הנוצרית. מורה יהודי גרטמן, לימדנו היסטוריה ישראלית.

נוסף לשעורים בודדים שקבלנו במשך השבוע, היינו מתאספים בימי ראשון בשעות הבוקר, כדי ללמוד תולדות עמנו ופרקי תנ"ך בשפה הפולנית. המורה בעצמן לא היה דתי ואפילו נהג להורות גלוי ראש. כן רק בנים ספורים למדו בביה"ס, ורובם למדו בתלמוד-תורה, שם רכשו את ידיעותיהם ביידיש, עברית, תנ"ך ותלמוד.

עניין בפני עצמו היה למוד קרוא וכתוב באידיש ובעברית. בראשית קיומה של פאלניץ, למדו גם בנות אצל מלמדים או מלמדות פרטיים את לימודי היהדות, עוד זכור לי היטב, כיצד אני ואחותי למדנו אצל "רביצין" אחת, אשר הקנתה לנו את ראשית ידיעתנו | בקריאה וכתיבה בעברית ובאידיש.

הצגת פורים בבי"ס „בית־יעקב" *(Gemini Enhanced)*

עם יסוד בית הספר ,בית יעקב" בפאלניץ, נפתרה בעית החנוך העברי של הבנות. ביה"ס "בית יעקב" נוסד בשנת 1928 וזכה להצלחה רבה. המייסדים היו חסידים נכבדים מבין חסידי גור. וביניהם: מר א. גרינברג, הלל כץ, בוכוייץ, אורטרגר הי"ד ואחרים. וכן יבלח"ט מר יצחק צשינסקי, היושב בארץ זה שנים רבות. מרא דאתרא הרב פ. פינקלשטיין הי"ד אף הוא התעניין רבות ב"בית יעקב" ובתו לאה הי"ד היתה בין התלמידות הראשונות והמצטיינות.

ביה"ס "בית יעקב" היה מוסד מיוחד במינו להוראת קרוא וכתוב באידיש ובעברית, למודי היהדות, תולדות עמנו, תנ"ך והוא משך תלמידות מכל שדרות הציבור. ועד ההורים והמורות בהתמסרותם הרבה הצליחו ליצור אוירה דתית, מסורתית ותרבותית גם יחד. הרבה בנות פאלניץ קנו את השכלתן הראשנה במקצועות היהדות, אידיש עברית ותנ"ך, בין כתלי ביה"ס "בית יעקב". משכנו הראשון היה ברחוב דלוגה, שם שכרו 2 חדרים, אחד שימש כחדר למודים והשני כחדר מגורים למורה. השעורים התקיימו בשעות אחר-הצהרים ובימי ראשון בשבוע, בשעות הבוקר. התלמידות היו מחולקות לכתות, בערך לפי החלוקה בביה"ס עממי, אך כאן הושם הדגש על רמת ידיעות באידיש ובמקצועות היהדות. במרוצת הזמן גדל בית הספר מ 20 תלמידות בזמן הפתיחה, והגיע לכ- 200 תלמידות. אז שכר ועד ההורים דירה מרווחת יותר ברח' קרוטקה. במשך הזמן העתיק בי"ס כמה וכמה את משכנו. גם המורות התחלפו לעיתים קרובות.

המורה המייסדת היתה גב" ברינדל שרף הי"ד, אשה שכילה, שנמנתה על תלמידותיה החשובות והראשונות של שרה שנירר ז"ל. את השכלתה קנתה בסמינר בית יעקב המרכזי, בקרקוב. שם יסדה שרה שנירר את ביה"ס הראשון לבנות דתיות בפולין. ברינדל שיף זכתה להצלחה רבה בב"י בפאלניץ. נוסף על הקניית הידיעות בכתיבה וקריאה באידיש, עברית ויתר למודי היהדות, כגון: תורה, נביאים, פרקי אבות, הסטוריה, דינים - ידעו גם המורות ליצור אוירה תרבותית וחיי חברה למופת. בביה"ס היתה ספריה ביידיש ובה ספרים ברוח המסורת, כמו כל כתבי להמן, פרידנזון ואחרים. כמו כן היינו חתומות על כתבי-דעת כגון "בית יעקב ז'ורנל", שהופיע בלודז' שעורכו היה הסופר פרידנזון וכתבי-דעת לילדים "קינדערדגארטן". עוד שמורים אצלי למזכרת מספר גליונות העתונים האלה וספרי זכרונות שנהלנו באירגון הנוער "בתיה", שהקמנו ליד ביה"ס בית יעקב, ספרי זכרונות אלה משקפים יפה את עבודתנו התרבותית.

מלבד השעורים הקבועים, היינו מקיימות מסיבות "עונג שבת", בהן היינו מופיעות לפי תור בהרצאות הצגת פורים בבי"ס "בית יעקב" על פרשת השבוע או נושאים אחרים ביהדות. היינו עורכות גם עיתוני קיר לעיתים מזומנות. ע"י ביה"ס קיימנו תנועת נוער לצעירות "בתיה" ולמבוגרות "בנות אגודת ישראל", אשר היתה מסונפת לתנועה הארצית. ע"י כך השתתפנו בפעולות ארציות רבות של תנועה זו. ערכנו כנוסים מחוזיים, טיולים, חגיגות שונות והצגות פומביות. כך יצא שמנו לשבח. לפירסום מיוחד זכו ההצגות "אסתר ואחשורוש" ו"חורבן ירושלים' שנערכו ע"י המורה ב. שיף, בייחוד ראויה היתה לציון מיוחד רחל בראוך על שירתה הערבה בגלמה את דמותו של ירמיהו הנביא ב"חורבן ירושלים". כל משפחת בראוך ניחנה בקול ערב. כאשר שרו זמירות של שבת, התאסף קהל מאזינים רב מתחת לחלונותיהם.

גם המורות האחרות, כגון: שפירא, גריצהנדלר, פומרנץ, ויטלסון ונייפלד, עבדו מתוך מסירות נפש למופת, הן בעבודת ההוראה היומיומית והן בטיפוח חיי חברה ותרבות. ההצגות שהיינו עורכות באולמות גדולים כמו אולם

הקולנוע המקומי, זכו לציבור צופים מכל החוגים ולאהדה רבה. אחת ההצגות האחרונות, אשר בה השתתפתי גם אני, היתה הצגת "הקנטוניסטים", אשר בויימה ע"י המורה ויטלסון, שהיתה אהודה על כל תושבי עירנו.

תמונה שלחו תלמידות בית יעקב למורה שדלצקי (ENHANCED)

קצרה היריעה מלמנות את שמות הבנות החמודות שמלאו בשלמות ובהצלחה את תפקידיהן. רוח של אחוה, רעות ומסירות ללא גבול שררה בינינו. עד היום נשארנו קשורות בעבותות ידידות חזקים ביותר.

אסירות תודה אנו למורות ב"י על חנוכם המסור. בנות רבות מתוכנו המשיכו את למודיהן במוסדות תיכוניים בוורשה, כמו בגימנסיה "חבצלת", בסמינריון לגננות, בתי-ספר מקצועיים, בי"ס לפקידות ואחדות מאתנו אף הצליחו להשתלם בתור מורות בסמינריון המפורסם למורות ב"י בקרקוב וגם אני המאושרת ביניהן. חברות רבות שלנו יצאו להכשרות המיוחדות לבנית אג"י אשר אורגנו במלאווה ולודז' – והתכוננו לעלות ארצה. אבל לצערנו, הן לא הספיקו לעלות ונשארו בפאלניץ וגורלן היה כגורל יתר תושבי פאלניץ היהודים שהושמדו בגיטו או בעת בריחתן לרוסיה.

מי יספר, מי יתאר את היופי הנאצל, אהבת היהדות ואהבת הבריות של כל אותן הבנות שניספו על קידוש השם והעם.

ברגשי קודש מעלה אני זכרונן לברכה של כל מיסדות ב"י, כל מורותי היקרות וכל חברותי עדינות הנפש, טובות הלב, בנות ישראל כשרות, אשר הושמדו בשואה האיומה ואשר זכרונן לא ימוש מאתנו. תהיה נשמתן צרורה בצרור החיים. הי"ד.

בבית – הספר, לאה קרויטהמר-ליברמן

לכאורה היתה פאלניץ עיירה ככל עיירה בפולין. אך הנוער שבה היה יוצא דופן, תוסס וצמא דעת. מי מבני גילנו אינו זוכר את התנאים הקשים של בית הספר היסודי הראשון שלנו בווילה "בייקה", במרחק ק"מ אחדים מביתנו. ברצון ובשמחה כתתנו את רגלנו לשם. ראוי לציין, כי דוקא היהודים היו התלמידים המצטיינים ולא מעט סבלנו מקנאת התלמידים נוצרים. בייחוד, בבואנו לקבל פרטים על השעורים בשבת. כיהודים רשאיים היינו להיעדר בשבתות מבית-הספר. ודווקא בשבתות, נתקיימו על פי רוב השיעורים במקצועות החשובים ביותר. ולא אחת קיבלנו הסברים מטעים מחברינו הנוצריים, כדי להכשילנו. ואף-על-פי-כן הצטיינו בלימודים.

עם המורים (להוציא יחידים, שהיו אנטישמיים), היו קשרינו תקינים למדי. יתכן כי הדבר נבע מתוך שיתוף פעולה בינינו בלימודים, פשוט לא היה לנו בעיות אתם.

עד היכן הגיעה הידידות שבינינו תעיד העובדה שאחרי שנים רבות כל כך הם שאלו וביקשו אחרינו. לאחר סיום בית-הספר היסודי, עמדנו על פרשת דרכים. הרצון להמשיך בלימודים היה עז, אולם התנאים היו קשים מאד, אך אנו החלטנו להמשיך ולא לוותר.

יום אחד קמתי עם עוד חברה ונסענו לוורשה לחפש "תכלית". הצטיידנו ברשימת בתי-הספר המקצועיים והחילונו ללכת מבית ספר אחד לשני. חפשנו בי"ס שיאפשר לנו ללמוד וגם לעבוד ובאמת מצאנו כזה. היה זה בית-ספר לטוויית שטיחים. 4 שעות לימוד עד לתעודת בגרות ו 47 שעות עבודה אחה"צ, לא היה קץ לשמחתנו. המנהלת בהסבירה לנו את התנאים, הזכירה בין השאר, כי בשבת מבקרים כל התלמידים בכנסיה. אמרנו לה, כי בשבת לא נוכל לבוא כיוון שהורינו לא ירשו לנו זאת. המנהלת הסמיקה מרוב כעס והתחילה לצעוק: "מה אתן יהודיות? לא בא בחשבון. לכו לכו"!! ואנו מבוישות הסתלקנו כהרף-עין וחזרנו הביתה בידים ריקות.

אך אנו לא אמרנו נואש. המשכנו בלימודינו, אמנם לא באורח סדיר, איש איש לפי תנאיו אבל בכל זאת למדנו. ראויה לציון גם הפעלתנות שבקרב הנוער. מיד אחרי בית הספר היסודי התפלגנו. חלק מאתנו הצטרף לתנועה הציונית ואילו החלק השני הצטרף ל"פיונרן" של השמאל.

מענין הדבר, למרות השקפותינו השונות, לא רחשנו טינה איש לרעהו, להיפך ! הרי בפני כולנו ניצבה אותה בעיה והיא חופש האדם באשר הוא אדם. הם ביקשו פדות אצל השמאל ואילו אנו - בא"י, לאחר נדודים ארוכים זכינו שוב להיפגש, הפעם בארץ ישראל, אך דואב הלב שרבים מחברינו אינם עוד עמנו כיום.

אישים

הרב ר' פנחס פינקלשטיין ז"ל, שמואל רוטשטיין

פאלניץ, עיירה של אדמו"רים

העיירה פאלניץ, בקו מסילת הברזל וארשה-אוטבוצק, היתה מפורסמת מאד ומקובלת בין יהודי וארשה כנווה קיץ ויתרונה -- סביבה יהודית טהורה, לפיכך נהרו אליה רבים. ביערות האורן שלה נבנו חוילות, בניני עץ קטנים וקלים ולדרי הבתים היה יער פרטי משלהם לשאוב אויר צח ומבריא, לטייל להתבודד. ביחוד נתחבבה העיירה פאלניץ על החרדים, שביכרו אותה על הקייטנות בעיירות השכנות. ברבות הימים נתפרסמה פאלניץ כעיירה יהודית טיפוסית, וכמקום מרגוע המיוחד ליהודים חרדים.

בין החוילות נראו תמיד המון ילדים, ילדי ישראל החמודים, עטורי הפאות, העשויים תלתלים תלתלים, כשהם משחקים בקול, משוטטים ורצים בין עצי היער: בחור צעיר, בן ישיבה, היושב לו ליד שולחן רעוע ולומד בקול מושך ומרנין הווית דאביי ורבא, או אב צעיר המלמד את בנו הרך צורות האותיות הראשונות של א"ב.

ויש שראו עיניך "חדר" תחת כיפת השמיים. מלמד תינוקות בעל הדרת פנים וזקן היה יושב לו בהרחבה תחת אחד השיחים, ה"קפוטה" שלו תלויה על ענף אילן והוא עצמו לבוש ארבע כנפות על כתנתו, מוקף תלמידים צעירים ולומד עמהם שיעור גמרא או מבאר להם את פרשת השבוע. וכשמגיעים "שלשת השבועות" או "תשעת הימים", הריהו מספר להם בקול עצוב את אגדות החורבן.

ביותר התבלט האופי של המקום ביום ערב שבת, באותו יום הקדימו האמהות הצעירות לגמור את צרכי השבת, לרחוץ את ילדיהן ולהלבישם בגדים נקיים ונאים וללכת בשמחה מיוחדת ובגיל לתחנת הרכבת לקבל את פני הבעלים והאבות הבאים ברכבת מוארשה, אחרי שבוע של עבודה קשה ומפרכת, לשבות את השבת באוירה זכה ומרנינה, בחוג המשפחה. ובערוב היום נשמע מכל צד הד קולם של יהודים טובים שנשתחררו מדאגות ימות החול, וקיבלו את השבת מתוך שמחה ובטחון.

בסביבה חסידית חרדית זו התגוררו בכל קיץ וקיץ כמה מאדמו"רי פולין. אחד מהם, הרב הצדיק רבי אברהם משה קאליש, קבע שם את משכנו. לפיכך קראו לו האדמו"ר מפאלניץ, וחסידיו ומעריציו נהרו אליו לבלות אתו בשבתות ובימי חג, ובפרט בימים הנוראים. האדמו"ר מפאלניץ היה נכדו של הרבי ר' שמחה בונם מאוטבוצק, בנו של הרבי ר' מנחם-מענדיל, האדמו"ר האמצעי מוורקא, בנו של הרבי הזקן, רבי יצחק מוורקא.

רבי שמחה בונם עזב את משכנו ואת חסידיו הרבים באמצע שנותיו, ועלה לארץ-ישראל. כאן סבל הרבה צער, רדיפות ומכאובים. אבל יסורי ארץ ישראל היו חביבים עליו מכל תענוגי חוץ-לארץ, הוא ישב בטבריה ושם מנוחתו כבוד.

בנו, הרבי מפאלניץ, הלך בדרכי אביו – דרך האדיקות ביותר. הקפיד מאד שלא לשנות שינוי קל מלבושו, או מאורח החיים החסידי, ממש כפי שקיבל מאבותיו ורבותיו.

בין האורחים הקבועים בפאלגיץ היה הרב ר' מאיר יחיאל הלוי האלשטוק, האדמו"ר אוסטרובצה, מגדולי האדמו"רים בפולין בתקופה האחרונה לפני השואה. כשישב בפאלניץ, נהרו אליו חסידים למאות, כדי לחזות בזיו פניו של אותו צדיק, לשמוע לתפילתו ולהקשיב ללימודו, וגם לקבל ברכתו.

בין תושבי פאלניץ בירחי הקיץ היה גם האדמו"ר והמנגן המפורסם רבי חיים ירחמיאל טויב מזוולין. ובשעה שערך את שלחנו בשבת, וביחוד בסעודה השלישית, התקהלו בחוילתו מאות ואלפים וספגו לתוכם את מיטב זמירותיו שהיו מלאות געגועים עזים לשכינה ואנחות לצרות ישראל שהתגברו והלכו בימיו.

זמן מה בילה שם האדמו"ר הזקן רבי אברהם מרדכי אלטר מגור. בפאלניץ נולד הבן זקונים שלו, הרה"ג רבי פנחס מנחם אלטר, כעת ראש ישיבת "שפת אמת" בירושלים. בעיירה יהודית טיפוסית זו, מלאת החן והיופי, כיהן פאר בכהונת הרבנות רבי פנחס ב"ר אברהם פינקלשטיין.

בית אביו ותולדותיו

הרב פינקלשטיין נולד בשנת תרמ"א, בעיר לוקוב, פלך שדליץ, בפולין. הוא היה בנו הצעיר של הגביר והחסיד המפורסם, הנדבן והעסקן הידוע, ר' אברהם פינקלשטיין. ביתו היה בית ועד לחכמים, שבו נתאחדו תורה, חסידות, יחוס אבות וגדולה במקום אחד. ר' אברהם היה סוחר נכבד ובעל נכסים, נערץ ומקובל על יהודים ובלתי יהודים. וכל מי שבא אתו במגע של מסחר, או באיזה ענין אחר, לא פסק מלהעריצו ולחבבו, בהליכותיו, בדיבורו, בנימוסיו היה סמל של אדם הגון ויהודי כשר שהאמת והצדק גר לרגליו, כי היה עדין רוח ובעל נפש אצילית, גאה מדבר ונאה מקיים וכל אלה בצניעות נפרזה. כשהשתדל לטובת מישהו או תמך בו תמיכה חומרית עשה זאת בתנאי לבל ייוודע דבר לשום איש.

ביתו היה מעין רשות הרבים, שהמה תמיד מרוב מבקרים ואורחים, שבאו אליו בין בענינים ציבוריים, ובין בעניני מסחר. אורח נכבד שבא לעיר, רב או מחבר, שם פניו, ראשית כל, לבית ר' אברהם פינקלשטיין. כן היה ביתו אכסניה לבני טובים שירדו מנכסיהם ושוטטו מעיר לעיר לקבץ כספים, כדי להשיא בת בוגרת או לרפא חולה אנוש, הזקוק למעייני הישועה. כולם מצאו בביתו את הדרוש להם בעין יפה, שולחן ערוך עם כל טוב, ומטה מוצעת ללון שם. את כולם, בלי יוצא מהכלל, קיבל ר' אברהם בכבוד ובחיבה: העניק להם את נדבתו בעין יפה וגם השתדל בעדם אצל אחרים ודאג שהמבקש יקבל את נדבתו לפי ערכו ולפי נחיצת הענין.

הוא עצמו התנזר מכל. כל ימיו אכל רק מאכלי חלב ולא טעם טעם בשר, וטעמו ונימוקו עמו, ולשום איש לא רצה למסור את סיבת התנזרותו מבשר בקר ועוף. אחד מצדיקי הדור, הסבא רבי ישראל ממודז'יץ, דרש עליו את הפסוק: "ממולח טהור קודש – מי שמתנזר מבשר הנמלח לפני האכילה, סימן שטהור הוא, קדוש הוא".

ר' אברהם היה מחסידי אלכסנדר המובהקים, כפוף לרבותו, רבי ירחמיאל ישראל יצחק דנציגר, בעל "ישמח ישראל", ואחיו רבי שמואל צבי, בעל "תפארת שמואל" ובנו רבי יצחק מנחם, האחרון לבית אלכסנדר שניספה מות קדושים בתקופת השואה. כולם חיבבוהו והעריצוהו. איש עסקים גדול זה, לא היתה מגמת חייו אלא אחת: לגדל ולחנך את בניו לתורה. אף הוא עצמו, למרות טרדותיו העצומות, מצא תמיד זמן ללמוד תורה בקביעות, וגם לחדש חידושים בתורה.

בסביבה זו נולד וגודל הילד פנחס, שהיה ברבות הימים רבה האחרון של פאלניץ. בעודו צעיר לימים, ראו בו בבנו הצעיר של ר' אברהם, כי לגדולות נולד. הוא היה ילד מוכשר להפליא, והפליא את כולם בשכלו הבהיר, בחריפותו ובזכרון הטוב שלו. עד שמלמדיו נלאו לתרץ את קושיותיו הרבים וביקשו מאביו, שיקבל בשבילו כמלמד תלמיד חכם מובהק.

ותלמיד חכם מובהק כזה היה הרב דלוקוב, ר' ירחמיאל מינצברג. הוא היה גאון מפורסם ברחבי המדינה וגם מחוצה לה. ביחוד נתפרסם כאחד מגדולי בעלי ההוראה שבדור. היה גם בן קדושים, שהתגאה בייחוס אבותיו, בהיותו נכדו של ה"יהודי הקדוש" מפשיסחא.

רבה של לוקוב יסד ישיבה גדולה בעיר, ואצלו למדו מטובי הבחורים והעילוים מכל הסביבה. רוב האברכים שרצו לקבל משרת רב, השתדלו לקבל סמיכות חכמים מאת הרב מלוקוב. כי סמיכה זו כוחה היה יפה בעיני ראשי הקהילות. לפיכך באו לעיר לוקוב תלמידי חכמים צעירים רבים, וישבו שם כמה חודשים על תורה ועל העבודה. הרב היה משגיח עליהם בעינא פקיחא והשתעשע עמהם בפלפולי דאוריתא, ורק מי שבאמת ראוי לכך קיבל את סמיכותו ואת ברכתו.

בין בחורי חמד אלה התבלט פנחס פינקלשטיין, כאחד המצויינים ששמו נשא על כל שפתיים. העלם פנחס'ל היה ילד שעשועים של הרב, ואח"כ לכשנתבגר, היה יד ימינו ונאמן ביתו, עד שכל עניני העיר נחתכו על פיו. כל תקנות העיר, שעליהם החליט הרב, פורסמו על ידו. וכשבאו לבקר את רב העיר גדולי הרבנים, כיבד את תלמידו פנחס פינקלשטיין, שישתעשע עמהם במשא ומתן של הלכה. כי מאד התפאר רבה של לוקוב בתלמידו זה וניבא עליו, שהוא יהיה מיחידי הסגולה בדור הבא.

גם בעיר אלכסנדר, למקום שבא לעיתים תכופות יחד עם אביו, להסתופף בצל הצדיק, כיבדוהו מאד, כי גם בין החסידים יצא שמו לתפארת ולתהילה ורבים התברכו בו. עוד בהיותו צעיר לימים, התחילו לדבר בו נכבדות, וחשובי הרבנים, החסידים והנגידים התאמצו והשתדלו לזכות בעילוי צעיר זה, שהיה גם נחמד למראה וכליל המעלות, גם בקי במילי דעלמא.

אביו, סוחר אמיד, החליט לשדך את בנו לא עם רב או אדמו"ר, אלא עם סוחר ירא-שמיים, בעל ייחוס שיכניס את בנו המוכשר לעולם המסחר ולא יצטרך להיות תלוי בדעת הקהל. ואמנם מצא שידוך כזה! פנחס הצעיר נעשה חתנו של אחד מבני העליה שבוארשה, ר' יעקב דוד טויב, בנו של האדמו"ר המפורסם ר' ישראל ממודו'יץ, מיסדח של שושלת מודז'יץ.

לפני לכתו לחופה, מסר לו רבו המובהק, הגאון רבי ירחמיאל מינצברג, רבה של לוקוב, כתב סמיכת והורמנא דרבנן63, כמתנת דרשה, אף שלא בקש זאת מרבו, ובעת מסירת ההורמנא אמר: " כתוב, רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום. אביך שואף לנתק אותך מרבנות וממילא גם מלימוד תורתנו הקדושה, ואני אומר שעצה זו לא תקום ולא תהיה. תעודתך היא להיות רב בישראל, לשבת על מדין ולהורות הלכה באיסור והיתר כיד ה' הטובה עליך. על כן דל לך, שמתעודה זו אין מנוס..."

בבית חותנו הנעלה

חותנו, ר' יעקב דוד טויב, היה מיקירי וחשובי עיר וארשה וחבר ועד הקהילה שלה. הוא היה סוחר אמיד ובעל נכסים. ביתו, ברחוב ניזקה 29, נעשה ל"חצר" שני לאדמו"רות מודז'יץ. כשאביו הצדיק רבי ישראל בא לוארשה, התאכסן שם תמיד וניהל את ה"שולחנות". משם נתפשטו ניגוני מודז'יץ המפורסמים לרחבי העולם היהודי, כי טובי המנגנים באו לשם לשמוע את הנגינה והתפילה המקורית שיצאה מפי הצדיק הזה, גאון הנגינה החסידית.

חרדי וחסידי וארשה, וביחוד חסידי מודז'יץ, התקשרו מאד לר' יעק'לה טויב, שראו בו סמל האנושות והחסידות גם יחד. הוא היה מעסקני הצבור החשובים והמסורים. ביתו המה תמיד מאנשים שונים שבאו לקבל ממנו עצה ותושיה, או בדבר שתדלנות, בפרט לאחר שנבחר, בשנת תרפ"ג, פרנס הקהילה, כבא-כוח החרדים מרשימת "אגודת ישראל".

אחרי פטירת אביו; הפצירו בו חסידי מודז'יץ שימלא מקום אביו באדמו"רות, כי היה באמת ראוי לאותה אצטלא, אולם הוא סירב, כי לא רצה להנות מהקהל, בפרט שהיה עשיר ובעל נכסים, והציע שהחסידים יבחרו לממלא מקום אביו את אחיו הצעיר, ר' שאול ידידיה אלעזר טויב, שהיה כליל המעלות ובעל קול חזק ונאה. ואמנם שמעו לקולו. אחיו ר' שאול הוכתר לאדמו"ר מודזיץ, אבל גם ממנו לא זזו החסידים, שהעריצוהו וחיבבוהו, והחזיקו בו כמו ברבם. ר' שאול ידידיה אלעזר טויב נפטר אחר כך בארץ-הקודש, ביום שהחליטו האומות המאוחדות על כינון מדינת ישראל העצמאית והובא לקבורות על הר הזיתים בירושלים,

ר' יעק'לה טויב היה מחובבי ארץ ישראל המובהקים בין חסידי פולין, וכל מגמתו היתה לעלות לארץ ישראל, ולהאחז בה. בשנת תרפ"ה, כשהתחילה התזוזה הגדולה בין חרדי פולין לעלות לארץ ישראל, הוא היה מן הראשונים שיסד חברה לישוב ארץ ישראל בשם "הבונה", במטרה לרכוש אדמה בארץ ישראל, ולהקים עליה כפר בשביל חסידים עובדי אדמה. באותה שנה ביקר בארץ, השתטח על קברי הצדיקים בירושלים. תל אביב, חיפה, טבריה וצפת קיבלו את פניו בתרועת גיל ושמחה עצומה. חוא ביקר גם בכפר חסידים, שנתייסד ע"י קרובו הרבי מיאבלונה, כי שם גרו בתו וחתנו, שהיו מהמתישבים הראשונים בכפר, (בתו זאת היתה בזיווג שני אשתו של הרב ר' חיים מרדכי ברוינרוט, אב"ד צ'יכאנוב, שהיה בסוף ימיו ראב"ד לקהילת תל-אביב יפו).

אף שהמצב בארץ היהי קשה בימים ההם, בכל זאת החליט לקבוע דירתו בארץ, ולהביא לשם את משפחתו המסועפת. הוא קנה שטח אדמה בסביבת העיר עכו, שנמסר אח"כ לחברת "קהילת ציון". על שטח זה נבנתה אח"כ העיר העשירה והמפורסמת נהריה והמושבה הפורחת "שבי ציון". אולם מן השמים עיכבו. בבוא רבי יעק'לי טויב חזרה לביתו, לשם סידור ענייניו לפני עליתו, חלה את מחלתו והקדימו המות. הוא נפטר ללא עת בשנת תרפ"ז והובא למנוחות בבית העלמין בוארשה באוהל אביו הצדיק ממודז'יץ.

בסביבה חסידית מובהקת זו, בבית שהתאחדו ב ,כמו בבית אביו, תורה וגדולה במקום אחד נקלע הרב הצעיר פנחס פינקלשטיין, ותיכף נתחבב על כל באי הבית ועל כל יודעיו, וכולם הכירו שרוב ברכה בו. החותן אהב את

---

[63] *הורמנא דרבנן* - סמיכה להוראה

חתנו הצעיר אהבה עזה והשתדל למלא את כל צרכיו. ואכן היה החתן סמוך על שולחנו כמה שנים, ובמשך הזמן עסק בתורה יומם ולילה, חידש חידושים רבים והתכתב במשא ומתן של הלכה עם גדולי הרבנים והמחברים, שהדפיסו את חידושיו בספריהם. וכך נתפרסם שמו כלמדן גדול, חריף ובקי, שידיו רב לו ביחוד בהוראה.

במשך הזמן שהיה סמוך על שולחן חותנו, פנו אליו מערים ועיירות שונות והציעו לו שיקבל משרת רב בעירם, אולם אביו, ר' אברהם, לא הסכים לזה, כי אמר שהרבנות תפריע לבנו העילוי בדרך השתלמותו, בפרט שאין לו דאגת פרנסה. אולם לבסוף, כשקיבל חותנו כתב רבנות מהעיירה פאלניץ, הסמוכה לוארשה, בשנת תרע"ב, נענה להצעה זו, אחרי שקיבל את הסכמת אביו וכן הסכמת חותנו, מחמת קירבת המקום לוארשה.

הרבנות בפאלניץ

אחרי שנבחר לרבה של פאלניץ, נתפרסם שמו בין גדולי הרבנים במדינה, היה האיש רב-פעלים ויזמה, עסקן רבני מובהק שעניני הקהל ולא עניני עירו בלבד, היו קרובים לליבו והשתדל לתיקונם, כמו בכל עיר ועיירה יחודית היו בפאלניץ מוסדות ציבוריים שונים ורבים, כמו בית כנסת הגדול, בית המדרש העירוני, בתי תלמוד תורה וחדרים רבים וגם בית ספר חרדי לבנות "בית יעקב". כן היו שם הרבה בתי תפילה לחסידים, "שטיבלך", וקול התורה נשמע חמיד מבתי התפילה ולימוד אלה ביום ובלילה, ועינו של הרב דמתא היתה פקוחה תמיד עליהם. כן היה לו שיעור קבוע ללימוד עם חבורת תלמידים מוכשרים. שנים רבות היה גם יושב ראש ועד הקהילה וכל עניני הקהילה נחתכו על פיו. הוא השתתף בכל אסיפות הרבנים ושם השמיע נאומיו המצוינים, שהבריקו בדברי טעם ומחשבה וקלעו תמיד למטרה. הוא נבחר למשרות-כבוד שונות ב"אגודת הרבנים" והשתתף בכמה. משלחות שהתיצבו בפני פקידי השלטון הפולני בענינים שנגעו בקיום היהודי בפולין.

הרבי הזקן מגור חיבב אותו מאד, וכל פעם שהיה בא לפאלניץ, היה מבקר בביתו ומשתעשע עמו בפלפולי דאורייתא. חיבה יתרה נודעה לו מהרבי מגור, כי היה כמוהו חובב ספרים נלהב, והיתה לו להרב מפאלניץ ספריה גדולה ועשירה ובה ספרים רבים ויקרי המציאות. בספריה זו השתמשו גדולי הלומדים מוארשה והסביבה, וכן עשה גם הרבי מגור בזמן שהותו בפאלניץ ולאחר שהיה מוצא את מבוקשו היה מתפלפל עם הרב פינקלשטיין בהלכה.

הרב פינקלשטיין הצטיין כבעל הוראה גדול ונדיר, בעל שכל ישר, בעל הגיון ונימוס. הוא היה ירא ושלם, חסיד ותיק, ובו בזמן היה גם ער לכל שאלות הזמן, למצב אחיו במדינתו ובשאר הארצות. ביחוד נגע עד לבו מצב העניינים בארץ ישראל. רבים קיבלו ממנו עצה ותושיה, וכל קשה רוח מבני עירו היה פונה לרב העיר, לתנות לפניו את צרותיו, ואחרי עזבו את בית הרב חש כאילו סולקה אבן כבדה מלבו, והיאוש, שהיה מכרסם בקירבו כאש, נעלם והיה כלא היה. למד תורה יומם ולילה וכחב את חידושיו, כי היה לו עט סופר מהיר, עד שנצטברו מהם חבילות חבילות. זכה להדפיס פרושו לספר תהילים, בשם "פנים יפות", ועוד ספר "זיו הפנים" - קורות חייו של הרה"ק רבי פנחס הורביץ, רבה של פראנקפורט, בעל ה,"פליאה' ו"המקנה". בהקדמה לספר השל"ה, שנדפס בוארשה ע"י ר' משה מנחם ואלדן, הוזכר חיבורו זה של הרב מפאלניץ. כן ראו אור ספריו "פי הבאר" ו"כוכבי אור", חידש חידושים בכל מקצועות התורה - על חמישה חומשי תורה, על רוב מסכתות הש"ס והשולחן ערוך. כל אלה עלו באש יחד עם ספרייתו הגדולה בימי השואה.

אחרית ימיו

כשתקפו הנאצים את מדינת פולין, היתה העונה בפאלניץ בתוקפה, ובה שהו יהודי וארשה לרבבותיהם, שהתחילו להתפזר לכל צד, בהשאירם את כל אשר להם. כשנפלו הפצצות הראשונות, נפל פחד נורא גם על בני העיירה, שהחליטו לברוח לבירה וגם הכריחו את רבם ומשפחתו ללכת עמם. בימי המצור בוארשה מצא מקלט במרתף יחד עם חבריו הרבנים, כמו הרב אליהו ליפשיץ, רבה של גריצה, והרב יעקב זילברשטין, רבה של פראגה. בימי הכיבוש הנאצי התגורר בין בני עירו שהחזיקו בו בגיטו ורשה כמו רבם, והוא ישב על התורה ועל העבודה, וגם חיזק את ידידיו ובני עירו לבל יתיאשו ולבל יאבדו חלילה את צלם האלוקים בימי נסיון אלה. דברי רבם הנערץ היה להם למשיב נפש באותם ימים מרים.

הרב פינקלשטיין דאג גם לכל הסובלים חרפת רעב ולידועי חולי מבני עירו וסביבתו הקרובה. במסירות נפש השתדל למלא מחסורם, אף שהוא עצמו סבל חרפת רעב, צער ומכאובים.

הוא נשלח למשרפות טרבלינקה ביום המר והנמהר, ז' אלול תש"ב. יחד אתו היו אשתו הרבנית צדקנית מרת צביה ובתו הצעירה לאה, ורבים מבני קהילת פאלניץ, שלא עזבו את רבם עד נשימתו האחרונה. בן ס"א שנה היה במותו מות קדושים.

הרב פנחס פינקלשטיין הי"ד, אב"ד בפאלניץ

(מתוך הספר של מ, ש. גשורי ,נגינה וחסידות בבית קוזמיר. ובנותיה", ירושלים 1952, עמ' 172-170, הוצאת החברה להפצת החסידות ונגינתה),

הרב הגאון החסיד ר' פנחס פינקלשטין הי"ד אב"ד בפאלניץ ליד ורשה, בירת פולין, נולד בתרמ"א. היה בנו הצעיר של החסיד והגביר ר' אברהם פינקלשטין, מנכבדי העיר לוקוב, פלך שדליץ. ביתו של ר"א זה היח מהמפוארים ביותר בלוקוב ובביתו היתה תורה וגדולה וחסידות ויחוס במקום אחד. ר"א היה מהמסתופפים בחצר הקודש של צדיק אלכסנדר, היה נכבד מאד בין החסידים ורבותיו הצדיקים חבבוהו מאד. כל מי שהכירו או שבא אתו במגע של מסחר, העריצו והתיחס אליו ביראת הכבוד, בכל הליכותיו, בדבורו ובנמוסיו, היה סמל של אדם ישר, עדין ואציל, נדיב ופועל מעשים טובים, חסיד אמת בפנימיותו וסוחר גדול מכובד בחיצוניותו. ר"א היה אוכל כל ימיו רק מאכלי חלב, ועל זה אמר עליו פעם חר"י הצדיק ממודז'יץ את הפסוק "כי ממלח טהור קודש".

באותה תקופה כיהן ברבנות בלוקוב הרב הגאון, בנם של קדושים ונכדו של ה"יהודי הקדוש" ר' רחמיאל מינצברג, שהחזיק ישיבה חשובה בלוקוב ולישיבתו התלקטו מטובי הבחורים העילוים והמצויינים. ואז היה הבחור פנחס פינקלשטין מהמצויינים שבהם, שהיה יד ימינו של הרב הזה והתפאר בו לפני גדולי הרבנים שבאו בצל קורתו. זכורני, כשאביו ר"א הביאו אתו לאלכסנדר, כבדהו הצדיק מאד ובין החסידים יצא שמו לתהילה כעילוי. וכשאני הכותב באתי ללוקוב לקבל "סמיכה" (רוב האברכים בעלי הוראה בזמן ההוא נזקקו לסמיכתו של רב גאון זה בשעתו), היה שמו של הבחור פנחס פינקלשטין מתרונן ומצלצל לתהילה.

אחר כך שמעתי שנשא אשה ונעשה לחתנו של רבי יעק'לה טויב, בנו של ר' ישראל הצדיק ממודזיץ, במשך השנים שהיה סמוך על שולחן חותנו; היה מתמיד גדול וכהאי צורבא דרבנן נביט ונביט עלה ונתעלה ונתפרסם בעולם הרבנים לאחד מגדוליו. ונוסף לכל היה מחונן בעט סופר מהיך והחליף מכתבים במו"מ של תורה עם גדולי הרבנים בדור ההוא. חידושי תורתו נמצאים ברבים מספריהם שיצאו לאור במשך הזמן ובהם הוא מתואר בתואר "גדול וחריף".

בשנת תרע"ב נתקבל לרב אב"ד בעיר פאלניץ שעל יד ורשה ומני אז נפגשתי אתו כמעט בכל האסיפות, הישיבות והועדים של רבני פולין. והיה קולו נשמע ותפס מקום נכבד בין רבני פולין ומנהיגיה. הוציא ספר בשם "פנים יפות" על תהילים וספר "זיו הפנים" על קורות ימי חייו של שר התורה רבי פנחס הלוי איש ורביץ ראב"ד דפראנקפורט ע"נ מיין; שנזכר בהקדמה לספר של"ח לר' משה מנחם וולדין, שנדפס בוורשה: "פי חבאר", "כוכבי אור" ועוד. ועד כמה שידוע לי, היו לו הרבה כתבי תורה בכל המקצועות, היח חריף ובקי, בר שכל ישר ובר חגיון ומנומס, ותיק וחסיד וידע פרק בחויות העולם. ספריה גדולה ועשירה היתה להרב ד'פאלניץ, בהם ספרים רבים יקר'י המציאות וגם כתבי יד. את הספרים האלה ליקט עוד מימי נעוריו וכל הספרים היקרים האלו נשרפו בידי הנאצים הטמאים. רבנים רבים שכיהנו בקהילות שונות בפולין ומחוצה לה, היו מתלמידיו. בשנת תש"ב, ז' לחודש אלול, הובל לטרבלינקה עם אשתו הרבנית צביה ובתו הצעירה לאה ועם כל הקהילה הקדושה הקריבו את עצמם על קידוש השם.

חבל על האי שופרא שנקטף בלא עת ע"י הנחשים הארורים הנאצים. הי"ד.

הרב חיים מרדכי ברונרוט ז"ל, ראב"ד לקהילת תל אביב-יפו ולפנים רב בצ'יחנוב

משפחת יבלונוביץ

היום, לאחר שלושים שנה מאז נפרדתי מאבי ולאחר עשרים ושש שנים לפרוץ המלחמה בה נהרגו הורי, קשה מאוד להעלות זכרונות. אלה הם זכרונות מרים מאוד, זכרונות על בית אהוב, בית דתי, מסורתי, בית השוחט - ביתו של אבא.

הדת עמדה במרכז חייו; למרות שאבא סיים בית מדרש לרבנים, והוסמך כרב, סירב לקבל כהונה רמה זו על עצמו, שכן טען: "רוצה אני לעבוד למען פרנסתי ולא לעשות התורה קרדום לחפור בו"; ובאמת, כל חייו עבד קשה בתור שוחט ראשי בפאלניץ. ככל החסידים האדוקים מילא מצוות התורה במסירות ובנאמנות. בכל שבת היה נוהג להביא הביתה מנין אנשים לסעודה. גם התמונות המעטות ששרדו ממנו צולמו בחשאי בלא שירגיש בדבר.

אבא רצה לעלות ארצה, אך רבו, ר' אלכסנדר, לא התיר לו. רק לאחר שנים מספר בהיותי בארץ ולאחר חליפת מכתבים ממושכת, קיבל אבא היתר מהרב קוק זצ"ל לעלות ארצה. אך הנה פרצה המלחמה, ועם ההפגזה הראשונה על ורשה, נהרג גם הוא. האמונה התמימה בביאת הגואל עיכבה את הצלתו והצלת בני משפחתו.

מדוע לא שמעת לי אז אבא? מדוע לא ראית בעיני רוחך את האסון הקרב, מדוע לא הבנת שהארץ היא מקום הגאולה היחיד? אולם אני, נערה כבת 16 הבנתי וברחתי מהבית לקיבוץ ההכשרה של "החלוץ" בשחריה שבבלודן. כשנודע לאבי על בריחתי, הכריז כי לא יכניסני הביתה וכי יעבירני מנכסיו ואף לאחר שנה, משחזרתי מההכשרה, לא הכניסני הביתה, ואני הוכרחתי לנסוע לבית סבי וסבתי שבסוקולוב. בלית ברירה נסלח לי על העבירה, כי בביתנו פרצה מגפה והם נזקקו לטיפולי. ארצה הרשו לי לעלות רק לאחר שסיפרתי כי יש לי חתן המחכה לי שם.

אבי היה בעל זקן עבות שחור ועינים טובות, עינים יהודיות גדולות. זה קרוב לשלושים שנה תלויה תמונתו על הקיר, מעל למיטה של ילדי, וסבם כאילו משקיף עליהם ושומרם מכל רע. הוא נהרג בהיותו אך בן 48.

ניגוד להשקפות הדתיות והמסורתיות של אבי השוחט, היתה תנועת "החלוץ", שאליה השתייכתי. הוא חפץ למנוע ממני מלהצטרף לתנועה, פן אעלה ארצה. הסניף בפאלניץ, מנה 60--50 צעירים וצעירות. רובם הגדול נמצא כיום בארץ שכן המטרה הסופית היתה ארץ ישראל.

אמי לעומת אבי, ידעה על היותי בתנועה, אך העלימה עין מכך. היא היתה אשה דתית ומסורתית, אך סלחנית וותרנית יותר מאבי. מטבעה היתה צדקנית ותמיד לפני הדלקת נרות שבת, הלכתי לבתי-עניים מסוימים, למסור להם את מתנת השבת של אמי שכללה חלות, נרות ומאכלים שונים. מצווה זו הדביקה גם את יתר בנותיה. בני העיירה כיבדוה מאוד והעריכוה על אצילות נפשה. תמיד היתה מקובלת על הבריות, ואף הם היו מקובלים עליה, שכן אהבה לעזור לזולת.

בבית היינו 6 ילדים (4 אחיות ו-2 אחים). ואלה הם לפי סדר גילם: לאה הבכורה, כל השנים חונכה אצל הורי אמי בסוקולוב, חזרה ונישאה בפאלניץ. היא נישאה בגיל 20 ונולדו לה 2 בנות. השני -- פישל, אף הוא היה נשוי ואב לילד. השלישית היתה מלכה, אף היא היתה ב"החלוץ" ופעלנו יחד רבות.

הרביעית הייתי אני, ואחרי אווי מנדל שהיה מסורתי אך רפורמיסט, למד בבית המדרש לרבנים בוארשה, והתכונן אף לעלות ארצה. כשפרצה המלחמה היה בן 22. הצעירה בין האחיות היתה חנה, צעירה ממנדל בארבע שנים, ובעת עזבי את הבית, היתה עוד ילדה קטנה בת 10.

היינו משפחה טיפוסית, משפחה שבניה אהבו זה את זה, אהבו את החיים ואת אורח-החיים הדתיים נכונים למסור נפשם על קידוש השם. רבות היו המשפחות כשלנו, משפחות יהודיות, עלים עלים של העץ הגדול והאדיר ששמו יהדות פולין, עץ שתחת צלו חסו כל יתר הגלויות דורות רבים. תלמידי חכמים, עסקנים, בעלי-מלאכה וסוחרים. ובין כל מיליונים, בין עלי העץ שנגדע, היתה גם משפחתי, משפחה חיה תוססת, שעיניה צופות לא"י, אך לא זכו לעלות אליה כי נגזר עליהם שביתם יהיה קברם, קבר יהדות פולין כולה, ממנה ברחנו אנחנו, אלה החיים כיום בישראל, וכך נותר אך לספר לבנינו על השואה ועל תפארת העבר, למען יזכרו את בני משפחתם, דודים ודודות, סבים וסבתות, שכולם ניספו. ותהי רשימה זו מצבת עד לזכר הורי, אחי ואחיותי ושאר קרובי שנפלו ולא ימחה זכרם מצאצאיהם.

אלתר ישראל ליברמן ז"ל

בשנת 1921, עם גלי העליה השלישית, הגיע אבא ארצה. בין בוני העיר תל אביב היה. התחיל כפועל בנין ועבד עד לרגע האחרון במקצועו כטפסן. רבים מתלמידיו בעבודות הבנין הפכו להיות עם הזמן קבלנים גדולים ובתקופה האחרונה היו מהם גם מעבידיו שזכרו לו את "הימים הטובים".

תמיד היה פעיל גם בקרב חבריו בעבודה, באגודה המקצועית (בימי הקבוצות הקבלניות) והיה ראשון לעזור לכל נצרך ככל שנדרש. צנוע וישר דרך היה בהליכותין, אהב מולדתו ועמו ונכון לכל קריאה לאומית, אם בימי מלחמת העולם ובמלחמת השחרור (שרות הג"א). עם גבור העליה מפולין, בקום המדינה, נחלץ ראשון לפעולות אירגון עולי פאלניץ וקוליביעל. ביתנו שימש הכתובת הראשונה ומקום המיפגשים הראשון של הארגון. עד ליומו האחרון היה תוסס ופעיל וְעם מותו אבד לנו אב יקר ולצבור מוקיריו - רע נאמן וקרוב.

יהי זכרו ברוך לעד,

בן-המשפחה

אחי אליעזר, מרים (שטיינברג) בייגלמן

הורי ספרו לי: אחרי טלטולים רבים שעברו עליהם, עקב סערות פוליטיות, חזרו בשנת 1917 לפאלניץ והתגוררו אצל משפחת שרפשכטר, ברחוב הנדלובה 6. מי מחברותי אינה זוכרת את החצר הגדולה אשר חלק מנעורינו בילינו בה? צעקותינו עלו עד לב השמים ולא פעם יצא לקראתנו יוסל בני עם מקל, למראהו התפזרנו כצפרים.

אחי בכור אליעזר הוא שהדריכנו בדרכנו בחיים, מדי ערב בערב לאחר עבודתו, אסף אותנו והיה מספר ומקריא ביידיש מספורי פרץ, אנסקי ועוד. עוד היום מהדהד באזני השיר על ירושלים והכינרת.

אחי, על אף גילו הצעיר השתייך לנוער המתקדם. שטחי התענינותו היו מרובים וחש עמוקות בחוסר חיים תרבותיים. יחד עם החברים המבוגרים (ויניק ואחרים) הקימו את ה"יידישע יוגענט" – אירגון נוער של ה"בונד". הוא שגה, כי לבו נטה לכיוון אחר- למזרח, להרי ירושלים. לאחר זמן מה עזב את ,הבונד" והקים עם חברים (הפעם אחרים) האחים בראון, האחים מאקובסקי ואחרים, את ה"ציוניסטישע יוגענט-אורגניזציה" ברחוב דלוגה. כאן התרכז נוער מכל גוני הקשת. החיים פרחו ולבלבו - היה זה בשנת 1923.

תושבי פאלניץ זוכרים היטב את "ציוניסטישע אורגניזציה" עם רחל שינדל, את "השומר הצעיר" בווילה קוקאבקה ו"גורדוניה" - עם יונה שטינברג. אליעזר סבל רבות מיריביו הפוליטיים ומתנגדיובעירתנו, אלא שמעולם לא נשבר ונשאר תמיד נאמן לדרכו. את חלומו לא הגשים. עם אלפי יהודים אחרים ניספה בשנת 1942 בטרבלינקה.

ישראל גולדברג ז"ל, צבי ויוסף גרינפס

שנים עברו מאז הלך לעולמו ישראל גולדברג ז"ל. עם מותו הפתאומי סבלה המשפחה, הידידים וכל יוצאי פאלניץ בישראל אבדה גדולה. לעולי פאלניץ זכור ר' ישראל כעסקן ציבורי מובהק, שהתחבב ונתכבד על כל תושבי העיר.

ר' ישראל נשא בעול טרדות החיים בשקט, ללא כל תרעומת, היה צנוע בהליכותיו, וישר במחשבותיו, כל מעשיו היו טבועים בחותם של חיבה ולבביות. חייו היו רצופים מעשים טובים וגמילות חסדים.

מאז נפל בנו הצעיר משה'לה ז"ל, בן 17 שנה, במלחמת השחרור, גז החיוך מעל פניו והוא ורעיתו תבלח"ט לא יכלו להשלים עם האסון הכבד הזה שירד עליהם. היה מפעילי התנועה, חייל נאמן שהעמיד את עצמו לרשות התנועה כשזו דרשה זאת.

בח' בחשון תשכ"ב מת לפתע, בשובו מעבודתו באחד ממוסדותיו של הפועל המזרחי. במותו נסתלקה מאתנו דמות נעלה של אב יהודי, שלא חסך כל עמל בחייו, כדי לחנך את שתי בנותיו ברוח ישראל סבא. יחד עם כל המשפחה אנו מבכים את מותו ללא עת.

עם עלייתו ארצה בשנת 1936, הוכיח את אופיו החזק והאומר כבוד של יהודי גאה. בפאלניץ עזב בית עשיר וכאן נהיה מנותן עבודה לרבים למבקש עבודה לעצמו. בשנים הראשונות לעלייתו פירנס את משפחתו בקושי רב, אך למרות מצבו הקשה היה תמיד מאושר בחלקו.

גם בארץ באה לידי ביטוי סגולתו המבורכת שפעמה בו; להיות ראש ומנהיג למשפחה. אליו באו לספר ולהשתפך מהלב, בימי שמחה כבימי צער, באו לשמוע לעצתו ועל פין ישק דבר.

3 סגולות איפיינו את האיש: פשטות, כנות ויושר. אהבת המולדת גדולה ושגשוגה היו אצלו כאין חלום מתגשם של חזון אחרית הימים.....וכשפתיל חייו נפסק בפתאומיות אכזרית, ידענו כי אבד לנו אדם יקר וטהור, נפל אילן אשר בצל ענפיו שכנו רבים!

להרבה זכה: כבוד, הערצה ואהבה לאין גבול מכל מכיריו וידידיו -- והם היו רבים. רבות הקריב בחייו. את הקרבן הגדול והמזעזע ביותר נתן בנפול משה ז"ל, בנו יחידו, שהיה נער, במלחמת השחרור למען תקומת ישראל.

שניהם: האב ישראל והבן משה, בחייהם נאהבים, ובמותם נערצים.

*

שנים עברו מאז הלך לעולמו דודי היקר ר' ישראל גולדברג ז"ל, ועדיין קשה להשלים עם הרעיון כי איננו עוד אתנו. נדמה לי כי הנה הוא ניצב לפנינו בקומתו הזקופה ומדי פעם נפתח הפצע שהתחיל להגליד. בשנת 1926 נטש את ביתו המרווח ועלה עם משפחתו ארצה, אף כאן המשיך במסורת הנעלה וביתו היה תמיד פתוח לרווחה לקרובים ולרחוקים. היה אהוב על כל הבריו וידידיו ומוכן תמיד לעזור לאחרים.

ר' ישראל נשא בעול החיים הקשה בשקט, ללא כל תערומת. היה צנוע בהליכותיו וישר מחשבותיו. כל מעשיו היו טבועים בחותם של חיבה ולבביות. חייו היו רצופים מעשים טובים וגמילות חסד עם הבריות. מאז נפל בנו הצעיר משהלה ז"ל, בן הי"ז שנים, במלחמת הקוממיות, גז החיוך מעל פניו, ושניהם, דודי ז"ל ודודתי פסל תיבלח"ט, לא יכלו להשלים עם האסון הכבד שירד עליהם. דודי ז"ל נשא את כל המשפחה בזרועותיו, הוא קנה את לב כל מכיריו וחבריו שאהבוהו והעריצוהו והנה לפתע ניתק פתיל היו והוא רק בשנות העמידה.

בן 65 היה במותו, השאיר אחריו אשה ושתי בנות נשואות. אישיותו תשמש תמיד דוגמה מאירה להולכים בדרכו. .חבל על דאבדין ולא משתכהין.

בן אחותו יוסף גרינפאס

תל-אביב

שיינדל שדלצקי

נתיתמנו כולנו במות אמנו היקרה, האשה החשובה מרת שינדל גיטל שדלצקי. מוצאה ממשפחת אדלשטיין מעיר פולאב, אביה ר' פנחס אדלשטיין, היה מחשובי בעלי-בתים, בן תורה ובר-אוריין, אשר העניק לבניו ובנותיו, עשרה במספר, חנוך מסורתי-קפדני וכה שכל צאצאיו יבנו בתים בישראל נאמנים לתורה ולמסורה. הבן הבכור ר' יעקב אדלשטיין היה פאר המשפחה, בן תורה ואדם משכיל, יסד תלמוד תורה בעיר לודז' ברח' סולגה. 9, אשר בו למדו מטובי הילדים שבסביבה. הבן השני, ר' ברוך אדלשטיין, התבלט מאד בעסקנותו הדתית בפאלניץ, שם שמש חבר ועד הקהילה.

מרת שיינדל שדלצקי ז"ל חיתה בין המתישבים הראשונים בפאלניץ -- צדקנית ועסקנית חשובה, פעילה בארגון החיים חדתיים והתרבותיים בעיירה. היתה בין מיסדות חברת "לינת יצדק" שעזרה לחולים זקקים. ביתה היה

בית יהודי מסורתי וכאביה נתנה לבניה חנוך מסורתי, מדי שבת בשבת היה ביתה מלא אורחים ותמיד פתוח היה לכל נצרך ועני. שני יתומים גידלה בביתה. עד בגרותם ומתוך מסירות נפש הביאה אותם ארצה. ביחוד הצטיינה במצוות הכנסת כלה. כל בת ישראל שעבדה בביתה, ערכה לה חתונת פאר ודאגה לכל מחסורה. היא היתה עזר כנגד בעלה יבלח"ט מר שמואל שדלצקי בקבלת ההחלטה הגורלית לעלות ארצה בעוד מועד. וע"י כך נמשכו עוד רבים מבני משפחתה ונצלו מהחיה הנאצית.

בארץ שמשה כפטרונית לכל יוצאי פאלניץ. כל שרידי משפחתה אשר נצלו מן השואה ועלו ארצה, מצאו את ביתה פתוח לפניו ושהו בו חדשים רבים עד הסתדרם בארץ.

לא היה גבול למסירותה, אהבת ישראל ואהבת בני משפחתה במיוחד.

בארץ עברו על המשפחה תלאות רבות, עד שמצאה את מקומה בגבעת רמב"ם. גם פה נודע מהר שמה כאשה צדקנית, טובת לב; חכמה ואשת חיל במלוא מובן המלה.

לפני שנים אחדות ערכה חגיגה מפוארת בעת: הכנסת ספר תורה לבית-הכנסת בגבעת-רמב"ם על שמה ושם בעלה יבלח"ט, כאשר גדלה גבעת רמב"ם ורבו סעודות המצוה, בבית הכנסת, פקד הרב רובינשטיין שליט"א; מרא דאתרא, למען שמורעל כשרות הסעודות בבית הכנסת, כי אין להביא צרכי סעודה- אלא אם כן הוכנה בביתה של הגב' שינדל שדלצקי.

השאירה אחריה דור ישרים מבורך וזכתה לנשואי נכדה הבכור. בעלה יבלח"ט משמש זה שנים גבאי בית הכנסת בגבעת רמב"ם, ושני בניה מתפללים קבועים באותו בית כנסת. בתה האחת נשואה למהנדס כימאי ב"יצהר"", מר י. קלבנוב ובתה השנייה נשואה למר מ. רוז'ה, מנהל ביה"ס "מעלות" בבני-ברק.

ת. נ. צ. ב. ה,

(מתוך עתון "שערים"")

אבי יונה שטינברג

אבי היה איש צנוע וישר לב לכל אדם באשר הוא אדם ולכל משפחתו הענפת. הוא היה ציוני נלהב כל ימי חיו, את פעילותו הציונית התחיל עוד בימי מלחמת העולם הראשונה, זכור לי מקרה אחד: בהיותי עוד ילד קטן (במלחמת העולם הראשונה), אסרו הגרמנים שכבשו אז את פולין, על כל פעילות פוליטית. אבי סידר בביתנו אסיפה של ציונים, במסווה של מסיבה לכבוד אחד הילדים. בפעילות זו התמיד כל הזמן ופעל רבות למען הקרנות : קרן קימת, קרן היסוד ומפלגת המזרחי והשתדל לפעול בכל האפשר למען הארץ. כי מי שרצה לעלות ארצה, יהיה זה אפילו קומוניסט או איש ה"בונד" - ידע שיפנה ליונה שטיינברג, יקבל ממנו המלצה לאנשי ה"פלסטינה-אמט".

כשנתן המלצה כזו, היה עוד מוסיף ואומר: "בוודאי תתקנו בפלסטינה את דרככם"... בחשבון נפשו הרגיש שכל איש היוצא מפולין מציל את עצמו מהתופת.

בהיותו חדור הכרה ציונית, הייתי לא פעם מתווכח אתו בחריפות על דרכו זו, והוא היה משכנע אותי במה שבודאי האמין בכל לבו: שארץ-ישראל היא מרפא לכל מחלת לב, ושם בארץ הפכו לציונים נאמנים. לקרובים לו בנפש שרצו לעלות ארצה, דאג לעזור.

אני זוכר שעשרות באו לקבל ממנו גמילות חסד ואפילו בימי החורף, כשהפרנסה בפאלניץ היתה בצימצום רב לא סירב להלוות את מעט ה"זלוטים" שהיו לכלכלת המשפחה כדי שגם הם יוכלו להתקיים. הפונים אליו ידעו, שמאבא לא יצאו בידים ריקות, הכל ידעו, שאצלו ימצאו לב חם ויד פתוחה בכל שעות היום ולילה. אפילו בצאתי אתו לוורשה, היה קשה ללוות אותו בדרכו, כי היה מוקף בכל מקום במכרים וידידים.

את זמנו הפנוי (יותר נכון: את הזמן הפנוי שיצר) חלק בין העסקנות בקק"ל, קרן היסוד ובין היותו מזכיר המזרחי.

ידע על כל עץ שניטע, כל בנין וישוב שהוקם ושמח על כל יהודי שעלה ארצה. כן היה מופיע ברשימות הציוניות לעיריה בכדי למשוך קולות. עם היבחרו היה מפנה מקום לאיש צעיר יותר כי מעולם לא חשב להישאר בפולין ותמיד נראה לו ישיבתו שם במקום ארעי.

בשלחו אותי ואת שלמה לארץ, חשב שהוא בונה גשר לעלייתו ולעלית משפחתו ארצה, עליה חלם כל חייו. ועוד חלם, שבבואו לארץ ייטוש את המסחר בו עסק כל ימי חייו ויהפוך לאיש מושב ויעסוק בעבודה פרודוקטיבית.

וכואב הלב על שלא הצליח להגשים את חלום חייו. ניספה בימי השואה.

אליעזר שטיינברג

****

ב. השואה והמרד

גורלו הטראגי של גיטו פאלניץ, מייצ'יסלאב חודז'קו, לודז'

(מתוך מכתב פרטי, לודז' 8.9.1946)

זמן רב רציתי לכתוב אליך, אלא שלא ידעתי את כתובתך. אף אני גרתי לפני המלחמה בלודז'. בשנת 1940 גורשתי יחד עם כל משפחתי מלודז' (אשר סופחה אז ל"רייך") לפאלניץ. שם נתקבלתי לעבודה בקהילה היהודית והתיידדתי עם איזק. לעתים קרובות ביקרנו איש את רעהו. האסון הגדול אשר פקד את כולנו, קישר אותנו ביתר שאת. אחותך, הגברת לולה, אף היא עבדה בקהילת כגיזברית, גרינשטיין שימש מזכיר הקהילה ואני, מנהל חשבונות (זה המקצוע שלי). כך חיינו עד ל-18 באוגוסט 1942 (ז' באלול).את הרב ראיתי לעתים קרובות ואשתו של הרב ביקרה פעמים רבות אצל אחותה רגינה גרינשטיין. מדי פעם בפעם היו מגיעים אליה מכתבים וחבילות מבנו של הרב ששהה אז בחארבין (הוא ברח מפאלניץ בשנת 1939).

הזוועות בגיטו הגיעו לקיצם ביום המר והנמהר הזה ה-18.8.42. אז נערך מה שכונה, הגירוש. לאן? - איש לא ידע. במקום הריכוז בפאלניץ, לפני בניין הקהילה עמדו בין השאר הרב, אשתו ובתו לולה, גרינשטיין ואשתו ורבים אחרים. כשבעת אלפים יהודים. הבארבריות והאכזריות של הגרמנים היו כה איומים, עד שכולם נטו להאמין, כי אכן הם רוצחים את כל היהודים. אנו הטלנו בכך ספק. שמועות הילכו שהנאצים רוצחים "רק" ילדים עד גיל 12 וזקנים מעל לגיל שישים. היתר חייבים לעבוד.

איזאק ורניה אהבו מאוד-מאוד את יורק והילד שלא מלאו לו עדיין שלוש שנים (נולד בספטמבר 1939). היה כבן-חיד מפונק מאוד וקשור לאמו עד כדי טירוף. איזאק על-אף עבודתו במשך שנים רבות בקהילה לא צבר כל חסכונות. יום לפני הגירוש, עקב השמועות שנפוצו על אודות הילדים, החליטו הוריו למוסרו לידי הגברת זקס. זוהי אשח נוצריה ישרה ועדינת-נפש יוצאת מהכלל. היא נטלה את הילד ללא כל תשלום והגרינשטיינים צריכים היו ללכת "לעבוד" אצל הגרמנים.

לאחר שרניה השאירה את בנה אצל אשה זרה לה לגמרי החל הילד להתיפח ובכה בכי מר ואיום. לאחר זמן סיפר לי גרינשטיין, כי שמעו את בכיו של הילד הרחק-הרחק בדרכם. גם הגרינשטיינים לא יכלו להתאפק ופרצו בבכי מר ונשארו אובדי-עצות אם לקחת חזרה את הילד, או לטובתו, להמשיך ללכת. לבסוף גברה אהבת ההורים לילד והם המשיכו בדרכם, כאשר באוזניהם מהדהד עד לכליונם האכזרי בכיו קורע הלבבות של ילדם. יותר לא הוסיפו לראות עוד את הילד.

ביום הגירוש נדחסנו, כ-160 איש, לתוך קרונות מטען שאשנביהם היו סגורים ומסוגרים. בקרונות היו ילדים וגברים, נשים הרות וזקנים, כולם נדחסו יחדיו. המסע לטרבלינקה, מרחק של כ-100 ק"מ מוורשה, ארך כ-40 שעות. ובקרון, חום ומחנק כבד ללא נשוא, ללא מים וללא אפשרות לעשות צרכינו.

כל-כך דחוס וצפוף היה בקרון, שאפילו להניע איבר לא יכולת. כעבור שעות מועטות בלבד של המסע כבר היו בכל הקרונות נפוחים מרוב חום וגוויות מתפוררות והמסע זה אך החל. באשר נפתחו הקרונות בטרבלינקה היו בהם כ 20 אחוז מתים. בשעת הדחיסה לקרונות היכו הגרמנים מכות כל-כך אכזריות, עד שאיזאק נדחס לקרון אחד ורניה לקרון אחר והרב היה בקרון שלישי. גהינום.

נוסף למחנה השמדה בו הומתו היהודים בתאי גזים וגוויותיהם נשרפו, היה בטרבלינקה גם מחנה-עבודה, בו הושמדו היהודים בהדרגה. לפי התקנון חיו היהודים במחנה זה זמן קצר בלבד, לכל היותר שבועות מספר. מתוך הטראנספורט של יהודי פאלניץ נבחרו 35 "מאושרים" שנשלחו לעבודה והשאר, עוד בו ביום או למחרתו, להשמדה. איזאק ואני היינו בין "המאושרים" שניצלו לפי שעה. לא אחת קיללנו את הרגע בו "הושארנו". לא היתה זו עבודה כלל אלא גוויעה איטית. רעב מתמיד ללחם, וצמא בלתי-פוסק למים, ליכלוך וזוהמה ללא נשוא, מכות איומות ללא הרף ועבודה מעל לכוחות אנוש. בגיהינום זה בילה איזאק עד אוקטובר 1942. אז הוא הועבר למחנה הראשון, למחנה ההשמדה. הוא הלך לקראת מותו ב"שמחה", אם זהו הביטוי ההולם. הוא קיבל את גורלו ברצון, כי הגיע הקץ ליסוריו - כפי שהתבטא - והנה ייפגש עם ריינושה שלו. הוא אהב אותה אהבה עזה. הוא האמין, כי אני אצליח להמלט מהמחנה ושלח דרכי את ברכותיו האחרונות לילדו,

בנו יחידו. שאהיה עוד אי פעם חופשי ראיתי כהזיית-שווא בלבד, אך כעבור זמן-מה התאמת הדבר. צורפתי לעבודת ריצוף הרחובות. העבודה היתה קשה, אך מחוץ למחנה. שם, מעבר לגדר קל יותר היה להשיג פרוסת לחם, ושם... אפשר היה לחלום על בריחה. ה-2 בספטמבר 1943, לאחר הריגת איש ה-ס.ס. הצלחנו אנו 12 יהודים במספר לברוח.

חודשים מספר שהיתי ביער ואחר כך שמתי נפשי בכפי ונסעתי לפאלניץ. משפחת זקס קיבלתני והסתירה אותי לילות אחדים. יורק באורח אינסטנקטיבי התרפק עלי. הוא היה כבר ילד בן ארבע שנים. לצערי לא יכולתי יותר לשהות שם. שכנים רשעים שגילו כי הגברת זקס מסתירה ילד יהודי הודיעו על כך לז'אנדרמריה, ורק בדרך נס ניצלו הילד והגברת זקס - וגם אותי גילו. שוב נמלטתי ליער אוטבוצק-שווידר, אלוהים היה בעזרי וניצלתי ממוות.

ב 21 ביולי 1944 שוחררתי על ידי הצבא הסובייטי. מאז ביקרתי פעמים אחדות אצל הגב' זקס. הילד גדל, אך עקב הפחד המתמיד בו הוא חי שנים נוצרו אצלו רגשי פחד בפני כל אדם ואפילו בפני ירא. איום הדבר- אך אמת היא - בחודש אפריל 5, התנפל אחד השכנים על יורק ועל הגברת זקס בטענה שהיא מחביאה יהודים מזוהמים...

יורק סודר בבית-ילדים באוטבוצק, מוסד של ה "דז'וינט". בנער חל שינוי-מה לטובה, הוא אף החל לחייך ולשחק עם ילדים אחרים. שוב החל להתייחס באמון לאנשים וחדל להתייראּ בפניהם.

ביום שני, ה- 9 בספטמבר 1946, עומד יורק לנסוע לצרפת ומשם לעלות לארץ-ישראל. זהו נער נהדר. לולא אתה, כי אז הייתי מאמצו לי לבן. אך לך הזכות עליו. הוא נער בלונדי, עיניו כחולות ודמותו דומה לאביו, מולידו - לאיזאק.

מאמין אני כי תכתוב לי כל הפרטים על גורלו. הנני להזכירך, כי ליורק אחות. נשואה באמריקה, אך איני זוכר את שמה. אולי רצוי להתקשר אתה? אם זכרוני אינו בוגד בי (גם אני רבות עברתי) הרי הגיס הוא מורה בבית ספר יהודי באמריקה (בבי"ס קומוניסטי או בונדאי), והאחות כמדומה היא שחקנית ובתם מוכשרת לציור. את שמם לצערי איני יודע.

שיחק לי מזל יוצא-מן-הכלל (כנראה לעתים קרובות), ניצלו אשתי ושתי בנותי. עתה אנו חיים שוב בלודז'. הילדים לומדים בבית-ספר ואני עובד כמנהל-חשבונות במוסד ממשלתי. מה אעשה בעתיד – איני יודע לפי שעה.

הנני מברכך ולוחץ את ידך,

חודז'קו

סיפורו של שמחה קורנגולד (בני פאלניץ במרד גטו ורשה)

שמחה קורנגולד, בנו של ישראל-שלמה ופייגה-איטה קורנגולד, תושבי פאלניץ, היה, יחד עם אחיו זאב ואחותו פרל, בין משתתפי המרד בגיטו וורשה וחברי קבוצה לוחמת של המחתרת הבית"רית.

שמחה רשם את רשימותיו מחיי הגיטו בשלוש מחברות, שתיים מהן אבדו בסערת המלחמה והשלישית נמצאה בשנת 1945 ונמסרה למכון היהודי ההיסטורי בוורשה. בהגיע מר קורנגולד לארץ בשנת 1945, השלים את רשימותיו. הקטעים אותם אנו מפרסמים להלן לקוחים מספרו של חיים לזר ליטאי "מצדה של וורשה" - האירגון הצבאי היהודי במרד גיטו וורשה, שהופיע בהוצאת מכון ז'בוטינסקי, תל-אביב, תשכ"ג.

"... 21.1.1943 בלילה, אני וחמישה מחברי, זילברג, אחי זאב, דיאמנד, יעקובוביץ וזוננשטיין, נמצאים בבונקר ברחוב קרמליצקה 5. בשעה הקבועה מופיעים חמישה אנשים ומציגים את עצמם. אלה נתן טולץ, פנחס טאוב, שמחה ויטלס, יעקב רוזנפלד שולמן. הם מסבירים לנו בקצרה, שהם מאורגנים ושם אירגונם הוא ז.ז.וו. שהוא אירגון בית"רי אך בשורותיהם יכול להלחם כל יהודי. היתה זו פגישתי הראשונה עם קבוצה מאורגנת. אמרתי להם שאין אני איש מפלגה וכי סבור אני שהמלחמה היא לא מפלגתית, המלחמה היא כלל יהודית ולכן נסכים להתמזג עמם.

בבונקר בקרמליצקה 5 הכינונו מצרכים ונשק והתחלנו ללמד את האנשים שימוש בנשק, באקדחים וברימונים. כל ערב הינו באים לשם ולומדים לירות. כך הצטרפנו אני ואנשי למלחמה יחד עם בית"ר. הבונקר נמצא במרתף, מצד ימין של הבניין בכניסה הראשונה לקרמליצקה 5. כשנכנסים למרתף אין מבחינים בדבר. ממרתף זה חפרו חפירה מתחת לקיר בכיוון לרחוב נובוליפיה. הפתח בגודל המאפשר מעבר אדם הנכנס לבונקר במדרגות עד לעומק ניכר. על פני הפתח מכסה שמצד המרתף אי אפשר להבחין בו. במרתף עצמו פזורים סמרטוטים וחפצים בלויים שונים וכל הנכנס למרתף קיבל את הרושם שרגל אדם לא דרכה בו זמן רב מאד.

מהבונקר נחצב מעבר מתחת לרחוב קרמליצקה וזה הוביל למרתף בקרמליצקה 6, מצדו האחר של הרחוב. לבונקר יתרון נוסף: המנהרה הובילה לצינורות הביוב דרך ניקבה עשויה לבנים אדומות. מהכביש אל צינורות הביוב ירדו בסולם ברזל שבתוך קיר הניקבה. מקיר זה הוצאו לבנים אחדות. וכך חובר הצינור למנהרה ונוצר קשר לביוב הראשי של וורשה. מסיבה זו נבחר הבית בקרמליצקה 5. הוא היוה נקודה אסטרטגית חשובה המאפשרת קשר לצד הארי וגם לשטחי הגטו ובתי המלאכה האחרים. דרך מעברי הביוב סופקו לנו חומרים ונשק והוראות ופקודות של מטה הז.ז.וו. מן הצד הארי. הז.זוו. היה בקשר עם קבוצה פארטיזנית של הא.ק.,, אנשי המחתרת הנוצרים הבודדים, שנפגשתי עמם בבונקר בקרמליצקה. הם השאירו עלי רושם טוב. בין הפולנים האלה היו גם מספר עובדי ביוב שהתמצאו יפה בסבך צנורות הביוב. הם שיתפו פעולה עמנו תמורת תשלום לא קטן. בבונקר זה היינו כ-40 איש, כאן הכינונו הכל ואימנו את ידינו לקרב...

בפברואר 1943 כבר סידרנו שמירה מעולה ומתמדת בבית החרושת של שולץ וכן בבתים שבנובוליפיה 25, נובוליפיה 20 ומס' 3 ובקרמליצקה 5,: 4 אנשים בכל בית. כן העברנו את כל הנשק שלנו לקרמליצקה 5. בבית החרושת השארנו רק מספר רימונים, אקדחים וסכינים גדולים. כל יום ציפינו שיקרה משהו.

".. סוף מרץ 1943. המצב היה מתוח. איש אינו יודע מה יביא בחובו המחר בבית החרושת שלנו. כל אנשי הזכויות המיוחדות נעלמו והסתדרו בצד הארי. ליהודים אין עוד כל אחיזה. לא מענין אותם עוד ה"שופ", לא תעודה כל שהיא, לא מספר ירוק. כל אחד מתעניין רק בבונקר, בנשק ובמזון. כולם מאמינים שעוד מעט יגיע הזמן ויהיה צורך להתגונן. כולם מתכוננים למלחמה. המאורגנים, הבלתי מאורגנים וסתם יהודים, לכל אחד יש משהו להלחם בו. יש רצון למות בכבוד, מות גבורה עם נשק ביד. איש אינו חש עוד פחד. הפחד חלף עבר והידיד הטוב ביותר הוא הנשק."

"ה 10 באפריל. כבר אין לי כל אפשרות לקיים קשר עם הצד הארי. כל הדרכים נחסמו. ניכר בעליל שהגיעה השעה. במסגריה אצל שולץ ובבתי מלאכה אחרים יש קבוצות לוחמות מאורגנות וברשותן רימונים ונשק קר.

כולם התעוררו מתוך שינה ועומדים הכן. כוח מסתורי מניע את האנשים להתגוננות. צעיר וזקן וגם נשים, רוח כולם איתנה. חירוף הנפש שלאחר יאוש. רק זאת הם רוצים, ששעת ההכרעה תגיע כבר, מהר ככל האפשר".

*

"בשטח טבנס-שולץ פעלו פלוגות לוחמות של הז.ז.וו. ברחובות לשנו, סמוצ'ה, נובוליפקי וקרמליצקה, בפיקודם של פנחס טאוב, ד"ר גולדמן, שמחה קורנגולד ונתן שולץ. בשטח בתי המלאכה פעלה גם קבוצת לוחמים ניידת, שתפקידה לבוא לעזרת העמדות השונות בהתאם לתנועת כוחות האויב, כדי להפתיעם על ידי גיחות והתקפת פתע".

*

"בלילה שבין ה-18 ל-19 באפריל 1942 מגיעים אלינו לשטח בית החרושת של שולץ, שני רוצחים גרמניים מהגסטפו, בלשר וקלטרמייר. זהו אות מבשר לרעות. ב-18 לחודש עוד הגיעו הפועלים הנוצרים לעבודה בבית החרושת לעץ לבוד. מפיהם שמענו שהגיטו וכל בתי החרושת של הגרמנים עומדים בפני חיסול. אפילו הגרמנים בשטח בית החרושת נתפסו למצב הרוח העגום. הם אומרים כי המצב חמור. בלילה של ה 8 לחודש אנו עומדים על המשמר ליד בתי המלאכה של שולץ וטבנס. המשמרות פזורים על פני השטח כולו. "

"ב 19.4.43 מרד גיטו וארשה היה לעובדה, אני נמצא בשטח בית המלאכה טבנס-שולץ. אני עובר על פני עליית גג, בכל מקום עומדים משמרות, כל אחד במקום שנקבע לו. אני נמצא על גג המבנה. לאזני מגיע קול צעקות, יריות ורעם התפוצצויות. הדים של קרב ממש. איני יכול להשאר יותר במקום. אני אומר לבחורים שלי – "הבה נלך". אנו מוציאים מבית החרושת את שארית הנשק החבוי. הפועלים מסתובבים באפס מעשה. הגרמנים שבשטח בית החרושת מתחבאים. הכל הפקר. בשטח שורר שקט. קוראים לפועלים שיתייצבו מרצונם הטוב לנסוע לפוניאטוב וטראוניקי.

"אנו מגיעים לעמדה שברחוב קרמליצקה. אנו מתחלקים ליחידות לוחמות בעמדות שונות: ברחוב גובוליפיה מס' 30 נמצאים 10 איש. נובוליפיה 25 – 10 איש, נובוליפיה 43 - 10 איש. נובוליפיה 44 – 10 איש, נובוליפיה 31 - 10 איש. קבוצה נוספת נמצאה בחנות אשר בבית ברחוב קרמליצקה 5 – עמדה נוחה לתקוף את האוייב. עוד קבוצה בעמדה בכנסייה ברחוב לשנו וקבוצה נוספת בלשנו 40, בשאר בתי רחוב לשנו ממוקמות קבוצות לוחמות נוספות. כן נמצאו קבוצות לוחמות בפינת הרחובות ז'ילאזנה-לשנו-סמוצ'ה. לכל אחד מאתנו 4 רימונים, אקדח, כמות כדורים מספקת ובקבוקי מולוטוב. "

" האנשים נדרשים להתייצב להעברה לסביבות לובלין. מי שלא יתייצב מרצונו הטוב עד הערב וימצא בשטח "יירה במקום", כך אומרת ההודעה. מעטים בלבד נענים לקריאה, אלו הם אנשים מיואשים. רוב האוכלוסיה האזרחית יורדת לבונקרים ולמחבואים והלוחמים מתפזרים לעמדותיהם ונשקם דרוך. "

"היום הראשון למרד, ה-19 לחודש, עובר עלינו בשקט יחסי, פרט לכמה מקרים פעוטים המפירים את השקט המתוח. מספר אנשים נתפסו ושולחו לפוניאטוב וטראוניקי. הקבוצה שלנו נמצאה בעמדה בקרמליצקה 5. בלילה נשמעות יריות בשטח. בבונקר עורכים את ליל הסדר. 5 אנשים עומדים בחוץ על המשמר עם נשק ביד. שאר אנשינו נמצאים כל אחד בעמדתו הוא. אבי עורך את הסדר. כאשר הוא אומר את המלים "שפוך חמתך" נשמע בכי חרישי. שני נרות קטנים מאירים את כוסות היין, נדמח לנו כי הכוסות מלאות דם. אנו הנאספים כאן - הקרבן, ולמרור אין צורך לדאוג, יש לנו למכביר."

ציפינו לנס -- אך הוא לא בא. אנו עולים לעליית הגג להשקיף על המתרחש בגיטו. לאחר שנפרדנו מבני המשפחה, התפזרנו לעמדות. הורי יורדים לבונקר, חמישה מאתנו ואני בתוכם, תופסים עמדה בחנות הגובלת עם רחוב נובוליפיה 25. באותו לילה הגיעו אלינו הדי יריות בלבד. לנו לא היתה התנגשות עם הגרמנים.

*

20.4.43 - אנשי הקבוצות הנמצאים סמוך לגבול לשנו--ז'ילאזנה רואים בצד הארי את הס.ס. מתרכזים במקום. מהבית בלשנו 74 ניתך עליהם מטר אש. גרמנים הרוגים ופצועים נופלים ברחוב. פלוגות הקרב מתקיפות גם את הגרמנים המתכוננים להכנס לשטח הגיטו הגדול. מתקיפים אותם מפינת רחוב נובוליפיה-סמוצ'ה. חלק מהגרמנים מצליחים לחדור לרחובות סמוצ'ה ונובוליפיה. הם פונים לעבר ה"שופ" של שולץ. דרך

קרמליצקה ונובוליפיה מתקרבים גרמנים לעמדה שלנו. אנו חמישה איש. בעצם אורבות להם קבוצות קרביות לאורך כל רחוב נובוליפיה. אנו מתקיפים. ברד של כדורים ורימונים ניתך על הרחוב. הגרמנים משאירים מאחוריהם הרוגים ופצועים ונסוגים. היתה זו טבילת האש הראשונה שלנו. באותו קרב נפצעתי ברגלי השמאלית. הדבר קרה כאשר יצאתי עם קבוצתי מהחנות ואחד הרוצחים זרק לעברנו רימון יד. הרימון פגע בקיר. רסיסים פגעו ברגלי. הפצע לא היה חמור ולא הפריע לי להמשיך בקרב. כמה גרמנים ניסו להימלט דרך השער שבקרמליצקה-נובוליפיה. אך שם פגשו אותם באש הקבוצות מס' 2 ומס' 3, שהתמקמו בבתים ברחוב נובוליפיה.

מצבנו בשטח ה"שופ"ים של שולץ וטבנס לא היה נוח. שני גושי בתים היוו את שטח בתי-החרושת, והבתים נשענו על חומת הגיטו. ומעֶבר לחומה ברחוב קרמליצקה שבחלק ה"ארי" שמרו פלוגות ס.ס. אוקראיניות ולטביות. הם ירו עלינו מעבר לחומה. השטח היה מצומצם וידענו שלא נוכל להחזיק כאן מעמד זמן רב. בשטח הגדול היה יותר מרחב ואפשר היה לנוע. למרות זאת הצלחנו להרוג ביום הראשון גרמנים רבים. עם רדת הלילה נסוגו הגרמנים משטח ה"שופ"ים, אך מעבר לחומה נמשך הירי עלינו ונזרקו לעברנו רימונים. שלחנו סיירים לרחובות לשנו ונובוליפיה. שאר הלוחמים התרכזו בבונקר בקרמליצקה 5.

*

ביום ה 21.4.43 מתחולל שוב קרב, אין אנו יוצאים לשטח הפתוח כי אם יורים מן המארב, אנו מצליחים להדוף את התקפותיהם. קרבות כבדים יותר מתחוללים בעמדות נובוליפיה 41, 43 ו 20. חשיבות גדולה היתה לקרבות בשטח נובוליפיה 41 ונובוליפיה 43-44-30, ו-25 בסוף רחוב קרמליצקה. מהצד השני הותקף האוייב מהעמדות שברחוב סמוצ'ה וברחוב נובוליפיה 61 ורחוב לשנו 76-74. בקצה השני של נובוליפיה פינת קרמליצקה מתקיפים את הרוצחים הלוחמים מהעמדות שבסמוצ'ה ובנובוליפיה 61. פלוגות בית"ר נלחמו בעמדות שבלשנו 36 ו40 בשטח ה"שופ" של טבנס וכן בכניסה שהיתה קשורה עם הבונקר של נובוליפיה 25. מטר היריות היה כה חזק, עד שאי אפשר היה לזוז מן המקום. בניין החברה "שילינג" עולה באש. הלוחמים מקבוצת בית"ר הציתו אותו.

ה 22.4.43. יריות מכל צד. אנחנו מוקפים פלוגות ס.ס. אוקראינים ולטבים. אין לנו כל קשר עם הלוחמים שבנובוליפיה. המצב מתוח מאד.

*

ברצוני להזכיר כאן כמה פעולות שביצעו החיילים מפלוגות בית"ר והבלתי מפלגתיים: לילה אחד יצאו שני לוחמים לרחוב סמוצ'ה, שמו מארב לאנשי ס.ס. ליד השער שבפינת ז'לאזנה – לשנו - סמוצה, מאש רובים ורימונים נהרגו אז קרוב ל-40 גרמנים ורבים נפצעו. פעם שנייה יצאו שלושה אנשים מהבונקר שלנו, בראשם נתן שולץ ואחד מהם משה קליינברג. הם יצאו לפוצץ את המפקדה הגרמנית בז'לזנה 103. הפעולה לא הצליחה. אך היתה העזה עצומה בעצם העובדה שבחורים אלה יצאו לפעולה מחוץ לשטח הגיטו.

זכורים לי מספר שמות מקבוצת הבחורים האמיצים שראיתים בקרב הגבורה, וברצוני להזכיר אותם כאן: נתן שולץ, פנחס טאוב ואשתו, משה קליינברג, משה בורנשטיין, זאב קורנגולד, "ציגאן", מיעטק, אברהם בקרמן, פלה (אסתר), יצחק בננקורן, שמחה ויטלס, האחים אלכסנדר ויעקב בני אברהם רוזנפלד ויהושע פרכנר, השקט והנחבא אל הכלים, המחפש ללא ליאות פת לחם ללוחמים הרעבים.

המצב בקטע נובוליפיה--קרמליצקה--לשנו מחמיר משעה לשעה. אנו מוקפים מכל צד. השטח צר ומעבר לחומה בקרמליצקה ניתך ללא הרף מטר יריות. אין לנו כל סיכוי לצאת מגיהנום זה.

*

על קורות הקבוצה לאחר מקרה זה מספר שמחה קורנגולד:

"מה שהספיקו לראות הוא כי בחצר בקרמליצקה 6 התמקמו פלוגות האויב חבושים כובעי פלדה ומזויינים במכונות יריה ומשורריינים קטנים... משהו עומד להתרחש כאן. האויב חזק ומזוין היטב. צריך לחכות ולראות

מה יביא עמו היום. קבוצות המורדים פזורות בשטח. הפלוגה שהפילה לפני כמה ימים 40 גרמנים ברחוב סמוצ'ה, הצליחה לעבור לכיוון שלנו והיא נמצאת בקרבת מקום. בקטע שבין קרמליצקה 5 ללשנו 40 יש עוד כמה עמדות של לוחמים. ב-27.4.42 אני עולה על גג בית גבוה ממנו ניתן להשקיף על פני שטח נרחב. אני מסתכל סביב ורואה את הקלגסים הגרמנים והלטבים ממלאים את רחוב קרמליצקה שמעבר לחומה. הם רבים והנשק כה רב בידם; אני יודע כי לא נצא מכאן חיים. אבל לא ניפול גם לידי הרוצחים כל עוד נשמתנו בנו. מהעבר השני אני רואה את הגיטו הגדול אחוז להבות. אני יורד חזרה לבונקר. במשך כל היום נשמעים הדי התפוצצויות כשטרטור מכונות ירייה מתערבב בהם מעת לעת.

ירד הלילה. שלושה מאתנו יוצאים לשמירה בצינור הביוב. מעל ראשנו על הכביש חולפים כלי רכב. לפתע אנו שומעים קול צעדים בסמוך לנו. מישהו בא. האקדח שוב שלוף ביד. אנו שואלים לסיסמה, מישהו עונה את הסיסמה החוזרת. מישהו משלנו. האיש עולה בסולם הברזל לניקבה. והנה עומד לפנינו טאדק, המקשר הפולני של קבוצת בית"ר. לא הכרתי אותו, אבל חברי לשמירה, אנשי בית"ר, הכירוהו. הוא מוסר את הקשר לשני מפקדי הקבוצה הבית"רית, נתן שולץ ופנחס טאוב, וזה דברו: עלינו לעזוב תיכף ומיד את הבונקר, כי בשעות הבוקר יעלו הגרמנים באש את הקטע הזה של רחוב קרמיליצקה. עלינו לקחת אתנו את נשקינו ולצאת מיד לדרך דרך צינורות הביוב. בפתח היציאה ברחוב קארולקובה 2 (או 9) מחכים לנו מפקדי מחתרת יהודים ופולנים. אנו נכנסים לבונקר ונערכים ליציאה, 36 איש, 5 נשים ו 31 גברים. את הקשישים והאמהות עם ילדיהן עלינו להשאיר מאחורינו - הם לא יעמדו בתלאות המעבר בצינורות הביוב. אנו יוצאים אחד אחד, אין מעבר לשניים. הולכים בשורה עורפית ומחזיקים איש ביד רעהו, בוססים בבוץ. לעיתים מתגבר זרם המים. אנו מהדקים את לחיצות הידיים לעמוד בכוחות משותפים כנגד הזרם הגואה לבל יסחוף אותנו. הצינור הולך וצר, אנו זוחלים על ארבע ורק הראש מעל המים. הגוף חותר נגד הזרם. כאשר יורדים פני המים, משתפשפים המותנים והכתפים בקיר המחוספס. ודאי זב דם מגופנו, אך איננו מרגישים בכך. אנו מפלסים לנו דרך באפלה וברטיבות. יד אוחזת ביד בעוד היד השניה מגששת לאורך הקיר בניסיון להאחז במשהו יציב. כף היד מעלה חופן בוץ ורפש בלבד. לפתע אור... אלומות אור מפנסי יד. בלחש עוברת הפקודה: לעמוד במקום. האקדחים נשלפים מתוך החגורה. טאדק מתקדם לכיוון הצינור היבש. הוא חוזר ומודיע לנו שבקטע היבש נמצא משמר גרמני. עלינו לחפש דרך שנייה. חוזרים על עקבותינו. אנו תועים. איש אינו מכיר את הדרך.מחליטים לחזור לקרמליצקה 5. סטינו מהדרך, אנו אבודים בלבירינט האפל. במקום להתקדם לצד ה"ארי", אנו חוזרים אל מתחת לשטח הגיטו הגדול. הנה אנחנו בניקבה שבפינת גיינשה-זמנהוף. במעמקי האדמה מגיעים אלינו הדי יריות וצעקות. אלה קולות הקרב מהגיטו הלוחם. אנו רוצים לצאת ולהצטרף לאחינו הלוחמים, אך איננו מצליחים להרים את מכסה הניקבה.

אילו היה מישהו מרים את המכסה מבחוץ הוא היה מחיה את נפשנו. כאן, לא למות ולא לחיות, גם לא להושיט יד עוזרת לאחינו הלוחמים ממש מעל ראשינו. מה לעשות? אנו סחוטים, כוחותינו כלו מהזחילה הממושכת בצינורות הביוב. הנה עולה זרם המים. עלינו לנוס מפניו. איש אינו חושב עוד על הכיוון, העיקר לברוח מפני זרם המים הגואה. ושוב קטע יבש וקרן אור בוקעת מבין סדקים, סימן שמיכסה של ניקבה מעלינו. טאדק מטפס ומציץ מבין הסדקים, הוא מודיע לנו כי אנו נמצאים בסביבה של מילה, נאלבקי. בלאו הכי ידענו שאנו מתחת לגיטו. קולות נפץ ויריות מהולים בצווחות פראיות של הרוצחים מעידים על כך. השעה 3 אחר הצהרים. אנו זוחלים מזה 13 שעות תמימות. האומנם כאן יהיה קיצנו, בתוך הצינורות הצרים המרופשים? כולם בדעה שיש לחזור לבונקר שלנו בקרמליצקה 5 שם השארנו את יקירינו. לפחות נמות יחד עמם. אך איננו מוצאים את הדרך. אנו מסתובבים סחור סחור. הנה אנו בנובוליפיה פינת קרמליצקה. כל כך קרובים לבונקר, אך איננו מוצאים אותו. החלטנו שלא לזוז יותר. לפחות נשאר בקרבת מקום. אולי יתרחש איזה נס.

השעה 5 לפנות ערב, מזה שעתיים שאנו רובצים באותו מקום. לפתע צעדים, שתי אלומות אור מפנסים גדולים מפלסות להן דרך באפלה ומתקרבות אלינו. שוב תופסת היד באקדח, לכך עוד יספיק כוחנו. נראים צללים בדמות לוחמים. הפנסים מתקרבים. הנה הם לידינו. מישהו שואל לסיסמה, עונים לנו שניים – אלה פועלי ביוב פולנים. הם משלנו!

רגע של אושר בתחתית הגהינום. הם מספרים לנו כי חיכו לנו ביציאה ברחוב קרולקובה 2. מאחר ולא הגענו לאחר שעות של ציפיה, הוטל עליהם לרדת לביוב ולחפש את הקבוצה האבודה. כעת לא ניתן לצאת

בקרולקובה שכן הם חיכו שם זמן רב וייתכן שמישהו השגיח. כעת מחכים לנו ביציאה בגז'יבובסקה 13, בין חורבות בית הרוס. מחכים לנו אנשי מחתרת פולניים ואחד ממפקדי הארגון היהודי, הז.ז.וו.

שוב נערכים בטור כששני הפולנים צועדים לפנינו ואנו משתרכים בשארית כוחותינו אחריהם. מפה לפה נמסרה פקודה לעצור. שני מורי הדרך שלנו מתקדמים ובודקים אם הדרך פנוייה. מאחר ואיננו מתנועעים, תוקפת אותנו הצינה. השיניים נוקשות זו לזו. הרגלים כשני גושי עופרת כבדים. המקום צר. אי אפשר לישר את הגב. הגוף המעונה מבקש להשתטח, בבוץ, ברפש. לא חשוב, העיקר לשכב - אך הצינור צר. אין ברירה אלא להשאר באותו מצב קשה כל שעת הציפיה הארוכה. לבסוף הם חוזרים. עלינו להמתין עד שתרד החשיכה כליל. האזרו בעוד מעט סבלנות, אומרים הם לנו, שם בחוץ הכל מוכן ליציאה. באין ברירה אנו מוסיפים להמתין. סוף סוף זזים. אומרים לנו כי ברגע שייפתח המכסה עלינו לצאת אחד אחד ולהכנס מיד לביתו של שומר הבית בג'יבובסקה 13. בין החורבות ממתין לנו איש מחתרת פולני והוא ידריך אותנו לבית השוער. התאספנו בנקודת היציאה מתחת למכסה. סופרים את האנשים. איש אינו חסר, איזה נס! מלמעלה מוסרים לנו כי היציאה צריכה להתרחש מהר ככל האפשר. צללי אדם מתרוממים למעלה, גונחים ממעמקי האדמה, חומקים על פני הריסות. בחורים צעירים, פולנים עם נשק דרוך ביד, מחפים עלינו. והנה כולנו בביתו של שומר הבית. בחוץ נשארו אנשי המשמר בעמדותיהם. הבטנו איש ברעהו ולא הכרנו את עצמינו. מלבד זוג עיניים נוצצות לא דמינו לצלם אדם. הביאו לנו קערות רחצה ואוכל.

שני מפקדים פולניים ויהודי אחד מטפלים בנו. הם לקחו את נשקנו ואמרו לנו לשכב ולנוח בשקט. רצפת הקרשים כמיטת מלכים היא בעינינו.

ב 5 לפנות בוקר מעירים אותנו. מחזירים לנו את נשקנו ואומרים לנו להתפזר בין חורבות הבתים ההרוסים. עלינו להמתין עד שיבואו לקחתנו למינדזילשיה הסמוכה לאוטבוצק.

מבין אנשי הקבוצה זכורים לי אלה: נתן שולץ, יעקב ביננקורן, פנחס טאוב ואשתו, קלמן צקרס (סוחר העצים) נכדו יוזק ואשתו, אחותי פרל קורנגולד, אטה ברנשטין, אחיי זאב ואחי אברהם קורנגולד, אברהם בקרמן, פלה (אסתר), יהושע פרכנר, ציגן מייטק, משה קליינברג, משה נורנברג. את השאר איני זוכר. בין השמות שהזכרתי לוחמים מקבוצת בית"ר ובלתי מפלגתיים.

השעות חולפות. הנה כבר 12 בצהריים. הרעב מתחיל להציק. ארבעה מאתנו מחליטים להגיע בכוחות עצמם למינדזילשיה. אומרים לנו כי ישתדלו לבוא לאחר מכן לעזרתנו. נתן שולץ, מייטק, ציגן ועוד אחד מקבוצת בית"ר, מתקדמים בין החורבות לכיוון הרחוב. הם יוצאים משער גז'יבובסקה 13. על פני הכביש עוברת כרכרה. הם עוצרים אותה, עולים ומצווים על העגלון להובילם לתחנת הרכבת המזרחית. הלה החל צועק שאינו מוכן להוביל יהודים בעגלתו.הם מאיימים עליו בנשק. האיום פועל. הוא מדרבן את הסוס אך לפתע עוברים ברחוב שני שוטרים פולניים והעגלון קורא להם לבוא לעזרתו. הוא צועק שאינו רוצה להוביל יהודים. קמה מהומה. הבחורים שולפים אקדחיהם. גם גרמנים מופיעים ברחוב. הבחורים קופצים מן העגלה, מטילים רימונים ויורים מנשקם. העגלון והשוטרים הפולניים נופלים הרוגים, עובר אורח אחד וגם גרמנים - אך גם הלוחמים הבית"רים מוצאים את מותם. עוד אנו בראשית דרכנו וכבר נפלו לנגד עינינו ארבעה קורבנות יקרים. נלחמו בגבורה והספיקו לנקום באוייב אך לנו כה עצוב. רק אתמול עברנו דרך היסורים בצינורות הביוב, בספה יצאנו אל פני האדמה וקרן אור של תקווה האירה לנו - והם אינם עמנו עוד...